

ศึกษาวิเคราะห์เรื่องพระทศโฆพุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท

พระทศ โภคติโสภโณ (บุตรโคตร)

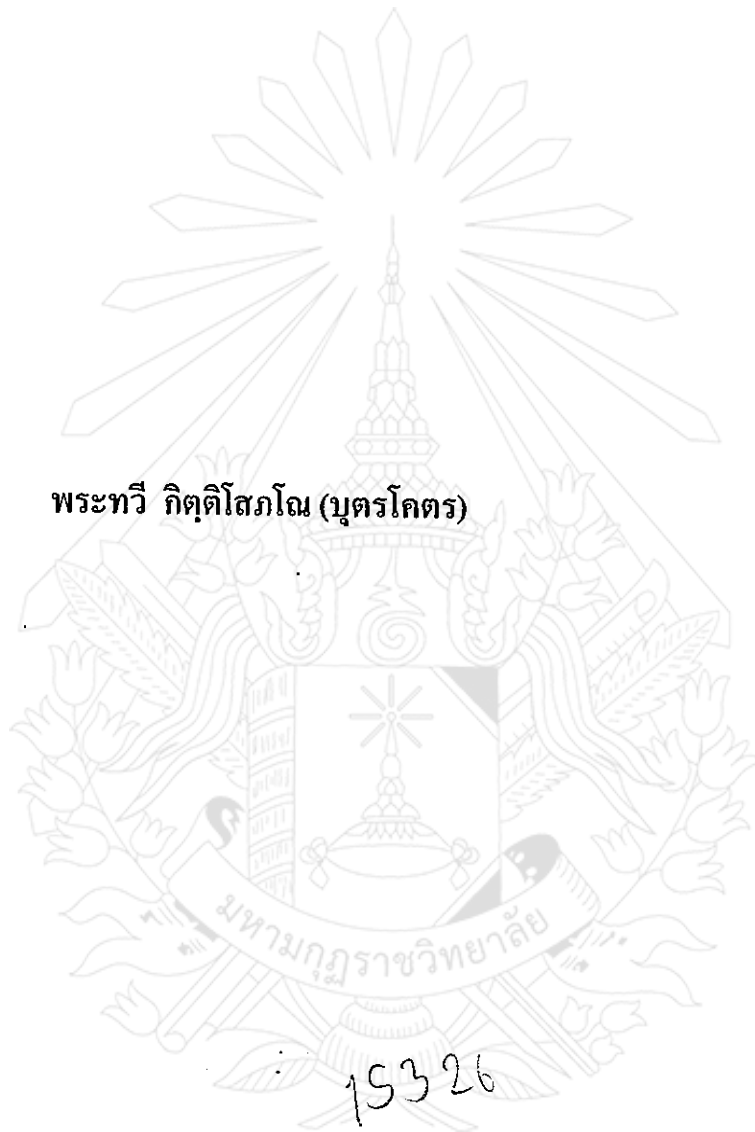
วิทยานิพนธ์นี้ทำขึ้นเพื่อขอรับเกียรตินิยมตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๔

ศึกษาวิเคราะห์เรื่องพรหมในพุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท

พระทวี กิตติโสภโณ (บุตรโคตร)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชา พุทธศาสนาและปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๔

**AN ANALYTICAL STUDY OF BRAHMA IN THERAVADA
BUDDHIST PHILOSOPHY**

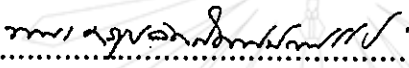
PHRATAWEE KITTISOPANO (BUTRKOTR)

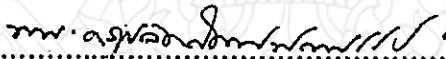
**A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS FOR
THE DEGREE OF MASTER OF ARTS
DEPARTMENT OF BUDDHIST AND PHILOSOPHY
GRADUATE SCHOOL
MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY
B.E.2554 (2011)**

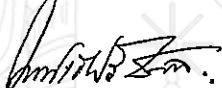
หัวข้อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาวิเคราะห์เรื่องพรหมในพุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท
ชื่อนักศึกษา : พระทวี กิตติโสภโณ (บุตรโคตร)
สาขาวิชา : พุทธศาสนาและปรัชญา
อาจารย์ที่ปรึกษา : พระราชปริยัติวิมล (ดร.)
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม : ดร. ไพฑูรย์ สวนมะไฟ

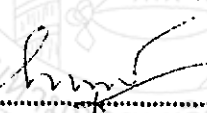
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(พระครูปลัดสัมพิพัฒนวิริยาจารย์)

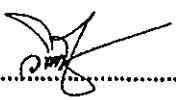
คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(พระครูปลัดสัมพิพัฒนวิริยาจารย์)

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(พระราชปริยัติวิมล (ดร.))

..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(ดร. ไพฑูรย์ สวนมะไฟ)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. บุญเลิศ ราโชติ)

..... กรรมการ
(ดร. วิเชียร แสนมณี)

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Thesis Title : An Analytical Study of Brahma in Theravada Buddhist Philosophy
Student's Name : Phratawee Kittisopano (Butrkoṭr)
Department : Buddhism and Philosophy
Advisor : Phrarachapariyattivmol (Dr.)
Co-Advisor : Dr. Phaitoon Suanmafai

Accepted by Graduate School, Mahamakut Buddhist University in Partial Fulfillment of the Requirements for the Master's Degree.

P. Sampipattanaviriyajom
..... Dean of Graduate School
(Phrakhrupaladsampipattanaviriyajarn)

Thesis Committee

P. Sampipattanaviriyajom
..... Chairman
(Phrakhrupaladsampipattanaviriyajarn)

P.P. Vimal
..... Advisor
(Phrarachapariyattivmol (Dr.))

Phaitoon S.
..... Co-Advisor
(Dr. Phaitoon Suanmafai)

B. Rashoti
..... Member
(Asst. Prof. Dr. Boonlert Rashoti)

P. W. Sanmee
..... Member
(Dr. Wishian Sanmee)

หัวข้อวิทยานิพนธ์	: ศึกษาวิเคราะห์เรื่องพรหมในพุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท
ชื่อนักศึกษา	: พระที วิฑฐิติโสภโณ (บุตรโคตร)
สาขาวิชา	: พุทธศาสนาและปรัชญา
อาจารย์ที่ปรึกษา	: พระราชปริยัติวิมล (ดร.)
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม	: ดร. ไพฑูรย์ สวณมะไฟ
ปีการศึกษา	: ๒๕๕๔

บทคัดย่อ

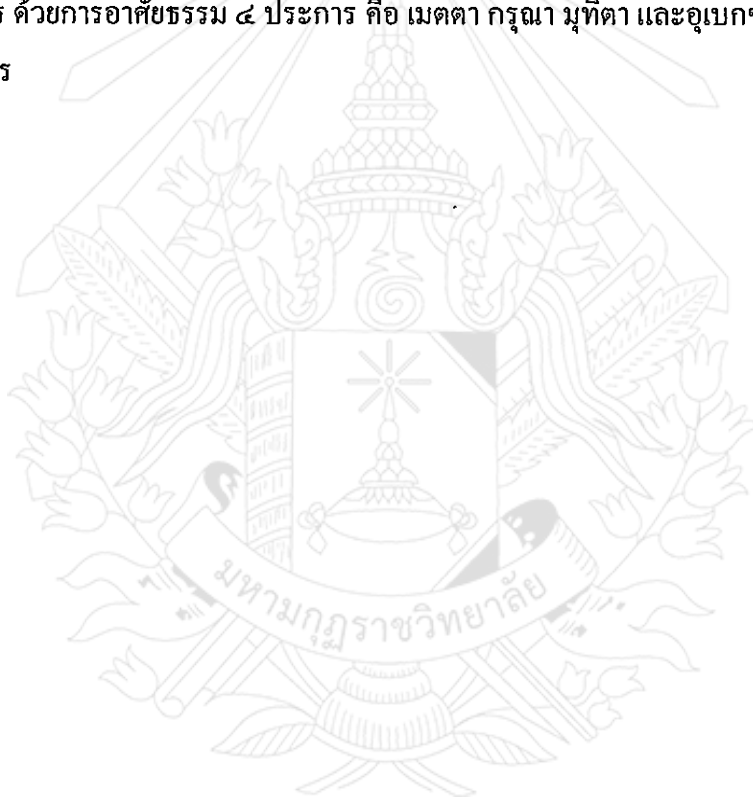
วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ ๑) เพื่อศึกษาพรหมนอกพุทธปรัชญาเถรวาท ๒) เพื่อศึกษาพรหมในพุทธปรัชญาเถรวาท และ ๓) เพื่อวิเคราะห์ความเป็นพรหมในพุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาทโดยมุ่งศึกษาของการเป็นพรหมทั้งนอกพุทธปรัชญาและในพุทธปรัชญาเถรวาท เพื่อให้เกิดความเข้าใจถึงการเป็นพรหมที่ปรากฏทั้งนอกพุทธปรัชญาและในพุทธปรัชญา

วิทยานิพนธ์เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาจากเอกสารหลัก คือพระไตรปิฎก อรรถกถา สฎีกา คัมภีร์ปกรณ์วิเสสต่าง ๆ รวมไปถึงเอกสารที่เป็นงานวิจัย ตำราและผลงานทางวิชาการ แนวคิดของบัณฑิตผู้รู้ในทางพุทธปรัชญา แล้วนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์เพื่อให้เห็นการเกิดเป็นพรหมในพุทธปรัชญาและนอกพุทธปรัชญาที่มีการเกิดขึ้นและการเข้าถึงความเป็นพรหมได้โดยอาศัยวิธีการของพุทธปรัชญาและนอกพุทธปรัชญา

จากการศึกษาค้นคว้าวิจัยพบว่า การเป็นพรหมนอกพุทธปรัชญาเถรวาทจะต้องอาศัย วิธีปฏิบัติ ดังนี้ ชญามรรค ทางแห่งความรู้คือรู้พระพรหมอย่างแจ่มแจ้งชัดเจน กรรมมรรค ทางแห่งกรรมคือการบำเพ็ญตบะและการบูชาขัยญ และภักติมรรค ทางแห่งความภักดี คือการแสดงความภักดีต่อพระพรหม โดยการเช่นสรวงบูชายกย่องพระองค์ให้เหนือกว่าเทพเจ้าทั้งหลาย จึงจะสามารถเข้าไปรวมอยู่พรหมได้ และในทางพุทธปรัชญาเถรวาทจะต้องประกอบไปด้วยการสั่งสมบาริ โดยการปฏิบัติสมถกรรมฐานภาวนาจนได้บรรลุฌานในแต่ละชั้น เมื่อละสังขารจากโลกนี้ไปก็จะมุ่งไปอุบัติเกิดขึ้นในพรหมโลกในชั้นต่าง ๆ ตามกำลังของฌานที่ได้บรรลุมา พรหมในพุทธปรัชญามี ๒๐ ชั้น ประกอบไปด้วย รูปพรหม ๑๖ ชั้น อรูปพรหม ๔ ชั้น ซึ่งมีความแตกต่างจากมนุษย์และเทวดาด้วยการสั่งสมบุญบารมีที่แตกต่างกัน การเกิดเป็นมนุษย์จะต้องอาศัย มนุษยธรรม (ศีล ๕) ดำเนินชีวิตในมนุษยธรรมตลอดชีวิต เมื่อละชีวิตจากโลกไปก็จะมาอุบัติเป็นมนุษย์เช่นเดิมด้วยอำนาจแห่งบุญของการปฏิบัติตนในหลักมนุษยธรรม และการเกิดเป็นเทวดา ก็ต้องการอาศัยกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ แบ่งเป็น ๓ หมวด คือ กาย วาจา และใจ เป็นเครื่อง ปฏิบัติไม่ย่อหย่อนเมื่อละชีวิตจากโลกนี้ไปมีสวรรค์เป็นที่หมายได้ ทั้งพรหม เทวดาและมนุษย์จึงมีความแตกต่างกันด้วย

อำนาจแห่งบุญกุศลที่สั่งสมมาแตกต่างกัน พร้อมกันนั้นในพุทธปรัชญายังมีพรหมอีกประเภทหนึ่ง คือ พรหมของบุตรอันได้ชื่อว่าเป็นบิดามารดาของลูก ด้วยการอาศัยกรรม ๔ ประการ กล่าวคือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา เรียกว่าพรหมวิหาร ซึ่งเป็นบุคคลที่มีคุณต่อบุตรเป็นอย่างดี บุตรควรกตัญญูทดเวทิต

สรุป การเกิดเป็นพรหมในพุทธปรัชญาเถรวาทในจะต้องประกอบไปด้วยหลักการปฏิบัติที่สำคัญ คือ อาศัยสมถกรรมฐานภาวนาเป็นเครื่องมือในการฝึกจิตจนสามารถบรรลุฌานในขั้นต่าง ๆ ซึ่งการเป็นพรหมในแต่ละขั้นมีความแตกต่างกันด้วยกำลังแห่งฌานสมาบัติที่ได้บรรลุมา จึงปรากฏมีพรหม ๒๐ ชั้น แบ่งตามกำลังของฌานและบารมี ๒ ประเภท คือ รูปพรหมและอรุปรหม พร้อมกันนั้นยังมีความแตกต่างจากมนุษย์และเทวดาที่มีบารมีที่ไม่เหมือน พรหมจึงมีบารมีมากกว่าและอยู่เหนือ มนุษย์และเทวดา และยังปรากฏพรหมตามความเชื่อในพุทธปรัชญาว่ายังมีพรหมอีกประเภทหนึ่ง คือ พรหมของบุตร ด้วยการอาศัยกรรม ๔ ประการ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา จึงได้ชื่อว่าเป็นพรหมของบุตร

Thesis Title : **An Analytical Study of Brahma in Theravada Buddhist Philosophy**
Student's Name : **Phratawee Kittisopano (Butrkoṭr)**
Department : **Buddhism and Philosophy**
Advisor : **Phrarachapariyattivmol (Dr.)**
Co-Advisor : **Dr. Phaitoon Suanmafai**
Academic Year : **B.E. 2554 (2011)**

ABSTRACT

The objectives of this thesis paper were as follows: 1) to search for states of being Brahma outside Theravada Buddhist philosophy, 2) to study those inside Theravada Buddhist philosophy and, 3) to analyze those inside Theravada Buddhist philosophy, in order to realize both of them all. The thesis proper was based on qualitative research methodology, the documentary research.

The researcher had studied such primary sources as Tripitaka, commentaries, sub-commentaries, myriad advanced texts including research work, general texts, a great deal of academic research, and scholars' concepts on Buddhist philosophies. And the data obtained were analyzed to substantiate ways of being born as Brahma pertaining to both inside Buddhist philosophy and outside as well as emergence and the access to states of being Brahma by means of both.

The results of the research were found as follows.

To be born as a Brahma outside Theravada Buddhist philosophy hinges on ways of the following observances: 1) jyamarga, path of knowledge, i.e. distinctly and clearly realizing Brahma; 2) karmamarga, path of the action, i.e. the practice of asceticism and material offering; 3) bhaktimarga, path of loyalty, i.e. doing the worship with material and animal life offerings, lauding Him rather than other gods. In so doing, they could be able to be included in Brahma's realm. In Theravada Buddhist philosophy, to become a Brhama is comprised of accumulating perfections by undergoing concentration development so as to attain a state of trance in each level, culminating in heading for being born, after their demise, in Brahma's different realms following powers of trance they attained. Brahma's realms mentioned in Theravada Buddhist

philosophy are of twenty types, comprising sixteen form realms and four formless ones, in which one dwell in each realm differs from human beings and gods in that they differently accumulate merits and perfections. To be born human beings depends upon five precepts they observe for leading one's life all their lifetime. After their demise from the human world, they are going to be born human beings all the same with power of merits they have accumulated out of observing the five precepts. And to be born as gods, it hinges on the tenfold wholesome course of good action, i.e. bodily, verbal and mental deeds, as the tool of their austere practice. When leaving their human world, they are going to be born in the heaven as expected. In addition, Brahmas, gods and human beings differ from one another by power of merits they have differently accumulated. At the same time, in Theravada Buddhist philosophy, there is one type of Brahma, which is metaphorically called "Children's Brahma", i.e. parents are their Bhrama inasmuch as they possess 'Four Sublime States of Mind,' which they have made great contribution to their children. As a result, in return their children should be totally grateful to them with debt of gratitude.

To sum up, being born to become Brahma in Theravada Buddhist philosophy must be dependent on concentration development as the key rule of practice for training their mind so that it enables them to attain trances of different levels. As earlier mentioned, to be born a Brahma in each realm has its difference in power of trances they have attained. Consequently, there are twenty realms of Brahmas, divided into two types of power of trances and perfections, i.e. the formed and formless Brahmas. In the same manner, human beings and gods are totally different from Brahmas. The latter have more perfections than the former, and the former stay high above them. Still, there is one type of Brahma according to Buddhists' belief in Theravada Buddhist philosophy, that is, children's Brahma, by observing Four Sublime States of Mind. That is why they are called "Children's Brahma."

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ สำเร็จลง ได้ด้วยดี ก็ด้วยอาศัยความเมตตาจาก พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์ คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย จึงกราบขอบพระคุณ ไว้เป็นอย่างสูงขอกราบขอบพระคุณ พระราชปริยัติวิมล รองอธิการบดีวิทยาเขตร้อยเอ็ด มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย อาจารย์ที่ปรึกษา และขออนุโมทนาขอบคุณ คร.ไพเราะทรัพย์ สวนมะไฟ อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม ผู้ได้เสียสละเวลาให้คำปรึกษาในการทำวิทยานิพนธ์และตรวจแก้เป็นอย่างดี ตลอดทั้งคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่านที่ได้ให้คำปรึกษา แนะนำ ข้อคิดเห็นในเรื่องต่าง ๆ และตรวจทานแก้ไขในสิ่งที่มีมีความบกพร่องอันไปสู่ความสำเร็จสมบูรณ์แห่งวิทยานิพนธ์นี้

ขอกราบพระคุณ/เจริญพรขอบคุณ คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ดทุกท่านที่คอยอบรมสั่งสอนตลอดระยะเวลาสองปี และเจ้าหน้าที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ดทุกท่าน ที่คอยให้คำแนะนำช่วยเหลือในการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้

ขอกราบขอบพระคุณพระครูวิมลสังวรคุณ พระอุปัชฌาย์ ผู้ให้คำสั่งสอนแก่ข้าพเจ้า และขออนุโมทนาขอบคุณ นายทองพูน มัดหา ผู้นำพาเข้าสู่เพศบรรพชิต และครูบาอาจารย์ทุกท่านที่ได้มอบความรู้ ความปรารถนาดีแก่ข้าพเจ้าตลอดมา

ขอกราบขอบพระคุณ พระปลัดฉัตรรงค์ เสมกาโม เจ้าอาวาสวัดโสภณาราม ผู้ให้ที่พัก สันนิบาสนุน และให้คำแนะนำ คำปรึกษา อันมีคุณค่าแก่วิทยานิพนธ์เล่มนี้เป็นอย่างยิ่ง

ขอกราบขอบพระคุณ พระวิฑิตยา วิฑิตมุนี พระมหาโทน จิรสุโข พระอ่อน มหิทธิโก และขออนุโมทนาขอบคุณ นายประภาส แสนเสน ผู้คอยให้คำปรึกษาและเป็นกำลังใจในการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้จนสำเร็จ

ขออนุโมทนาขอบคุณ โยมยายเกต โยมพ่อณีย์ โยมแม่บัวทอง บุตรโคตร ผู้ให้เกิดชีวิตเลี้ยงดูผู้วิจัย และเป็นผู้ให้กำลังใจที่สำคัญ และผู้มีพระคุณทุกท่าน สดุดีขอมอบความดีและบุญกุศลที่พึงบังเกิดคุณประโยชน์ใด ๆ จากวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ขออุทิศผลบุญกุศลนี้แก่ พระอุปัชฌาย์ บิคา มารดา ผู้มีอุปการคุณทุกท่านที่คอยสนับสนุนให้ความช่วยเหลือและคอยให้กำลังใจแก่ข้าพเจ้าด้วยดีเสมอมา ขอให้ท่านเหล่านั้นจงเป็นผู้มีส่วนแห่งบุญกุศลนี้ ขอผลบุญกุศลจงสำเร็จแก่สรรพสัตว์และของเป็นปัจจัยเพื่อการรู้แจ้งธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุก ๆ ท่านด้วยเทอญ

พระทวี กิตติโสภโณ (บุตรโคตร)

สารบัญญัตย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยได้ใช้คัมภีร์พระไตรปิฎก ฉบับสยามรัฐ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๒๕ พร้อมทั้งอรรถกถาและคัมภีร์ต่าง ๆ อันเป็นคัมภีร์ที่มีความสำคัญทางพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ในคัมภีร์ว่าและอ้างอิงในที่นี้ ได้ใส่ชื่อย่อของคัมภีร์ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ดังมีคำย่อและคำเต็ม ดังนี้

คำย่อ	คำเต็ม		
พระวินัยปิฎก			
วิ.มหา	วินัยปิฎก	มหาวิภังค	
วิ.ป.	วินัยปิฎก	ปริวารวคค	
พระสุตตันตปิฎก			
ที.ส.	สุตตนต์ปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขนุชวคค
ที.ม.	สุตตนต์ปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคค
ที.ปา.	สุตตนต์ปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวคค
ม.มู.	สุตตนต์ปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	มูลปณฺณาสก
ม.ม.	สุตตนต์ปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	มชฺฉิมปณฺณาสก
ม.อุ.	สุตตนต์ปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	อุปริปณฺณาสก
ส.ส.	สุตตนต์ปิฎก	สงฺยุตตนิคาย	สคาถวคค
ส.ช.	สุตตนต์ปิฎก	สงฺยุตตนิคาย	ขนุชวารวคค
ส.สพา.	สุตตนต์ปิฎก	สงฺยุตตนิคาย	สพายตนวคค
อง.ติก.	สุตตนต์ปิฎก	องฺคฺคตตนิคาย	ติกนิปาด
อง.ปญจก.	สุตตนต์ปิฎก	องฺคฺคตตนิคาย	ปญจกนิปาด
อง.ฉกค.	สุตตนต์ปิฎก	องฺคฺคตตนิคาย	ฉกคนิปาด
ส.ม.	สุตตนต์ปิฎก	สงฺยุตตนิคาย	มหาวารวคค
อง.เอก.	สุตตนต์ปิฎก	องฺคฺคตตนิคาย	เอกนิปาด
ขุ.อุ.	สุตตนต์ปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	อุทาน
ขุ.ชา.	สุตตนต์ปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	ชาตค
ขุ.ม.	สุตตนต์ปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	มหานิเทศ

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง. อภิธรรมปิฎก ธรรมสงคณี

อภิ.วิ. อภิธรรมปิฎก วิกงค

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.อ. ทีฆนิกาย สุมงคตวิลาสินี สีลขนุชวคคภูฏกถา

ขุ.พุทท.อ. ขุททกนิกาย มหุรตตวิลาสินี พุททวงคภูฏกถา

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ.อ. อภิธรรมปิฎก ธรรมสงคณี อภุฏสาสินี อภุฏกถา

ปกรณ์วิเสส

สมนต. สมนตปาสาทิกา วินยภูฏกถา

สา.ปกา. สารตถูปกาสินี สคากาวคคควณณา

ป.สุ. ปปญจสุทนี มชฺฌมินิกาขณณา

วิสุทฺธิ. วิสุทฺธิมคค

การอ้างอิงตัวเลขหลังชื่อย่อคัมภีร์ผู้วิจัย ๒ แบบ ดังนี้

๑. การอ้างอิงพระไตรปิฎกใช้เป็นแบบ ๓ ตอน ได้แก่ เลขเล่ม/ชื่อ/หน้า เช่น ส.ส. ๒๕/
๕๕๕/๑๖๒. หมายถึง พระสุตตันตปิฎก สงฺยุตฺตนิคาย สคากาวคค เล่มที่ ๒๕ ชื่อที่ ๕๕๕ หน้าที่ ๑๖๒
๒. การอ้างอิงอรรถกถาและคัมภีร์อื่นใช้เป็นแบบ ๒ ตอน ได้แก่ ในคัมภีร์ต่าง ๆ ได้กำหนดเป็น
๒ ตอน ได้แก่ เล่ม/หน้า เช่น วิสุทฺธิ. ๓/๒๐. หมายถึง คัมภีร์วิสุทฺธิมรรค เล่มที่ ๓ หน้าที่ ๒๐ เป็นต้น

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ก
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญคำย่อ	ฉ
สารบัญ	ช
บทที่ ๑	
บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๓
๑.๔ วิธีดำเนินการวิจัย	๓
๑.๕ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๓
๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๑
๑.๗ คำนียามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๑๑
บทที่ ๒	
ศีกษาพรหมนอกพุทธปรัชญา	๑๓
๒.๑ ความหมายของพรหมในปรัชญาฮินดู	๑๔
๒.๑.๑ ความหมายของพรหม	๑๔
๒.๑.๒ นิยามของพรหม	๑๗
๒.๒ กำเนิดพรหม	๑๗
๒.๓ ลักษณะของพรหม	๒๔
๒.๔ ลักษณะทางเทวะของพระพรหม	๒๕
๒.๔.๑ ลักษณะทางเทวะ	๒๕
๒.๔.๒ ลักษณะของพระพรหมในสมัยพรหมณะ	๒๖
๒.๕ พระพรหม มหาเทพผู้เปี่ยมด้วยเมตตา	๒๗

๒.๖ พระพรหมในฐานะของเทพเจ้า	๒๘
๒.๖.๑ กำเนิดเทพเจ้า	๒๘
๒.๖.๒ สภาวะของพระพรหมในฐานะเทพเจ้า	๓๒
๒.๖.๓ ความเป็นไปของพระพรหมในฐานะเทพเจ้า	๓๖
๒.๗ นามของพรหม	๔๐
๒.๘ การสร้างโลกและความเป็นไปของโลก	๔๒
๒.๘.๑ กำเนิดของโลก	๔๓
๒.๘.๒ องค์ประกอบของโลก	๔๕
๒.๘.๓ สภาพความเป็นไปของโลก	๔๗
๒.๙ การสร้างมนุษย์และความจริงของชีวิต	๔๘
๒.๙.๑ การสร้างมนุษย์	๔๘
๒.๙.๒ ความจริงของสิ่งมีชีวิต	๕๓
๒.๑๐ พระพรหมในฐานะของเทพเจ้า	๖๔
๒.๑๐.๑ มีสถานะเป็นพรหมัน หรือพรหมปรมาตมัน	๖๔
๒.๑๐.๒ มีสถานะเป็น อนาถิมัธยานตะ	๖๔
๒.๑๑ การเข้าถึงพรหม	๖๕
๒.๑๑.๑ ชญามรรค	๖๖
๒.๑๑.๒ กรรมมรรค	๖๗
๒.๑๑.๓ ภักติมรรค	๖๗
๒.๑๒ การบูชาและการขอพรพระพรหม	๖๘
๒.๑๒.๑ วิธีการบูชาเพื่อแก้ไขพรหมลิขิตและการบรรเทาโทษทั้งปวง	๖๘
๒.๑๓ พระพรหมในลัทธิความเชื่อต่าง ๆ ของพราหมณ์-ฮินดู	๗๐
๒.๑๓.๑ ลัทธิเวียนว้าย	๗๐
๒.๑๓.๒ ลัทธิอาตมัน	๗๑
๒.๑๓.๓ ลัทธิฮินดู	๗๓
๒.๑๓.๔ ลัทธิตรีบูรติ	๗๓
๒.๑๔ อาตมันหรือชีวาตมัน	๗๔
๒.๑๔.๑ ระดับร่างกาย	๗๖

๒.๑๔.๒	ระดับที่ใช้ประสบการณ์จากประสาทสัมผัสทั้ง ๕	๗๖
๒.๑๔.๓	ระดับนอกเหนือธรรมชาติ	๗๖
๒.๑๔.๔	ระดับองค์สัมบูรณ์ ตัวตนสัมบูรณ์ คืออาตมัน	๗๖
๒.๑๕	พรหมัน	๗๗
๒.๑๖	ชนิดของพรหมัน	๗๘
๒.๑๖.๑	สฤณพรหมัน	๗๘
๒.๑๖.๒	นิรฤณพรหมัน	๗๘
๒.๑๗	พรหมันและอาตมัน	๗๐
๒.๑๘	มายาหรืออภิปยา	๗๓
๒.๑๙	กฎแห่งกรรมและการเกิดใหม่	๗๕
๒.๒๐	ทฤษฎีเกี่ยวกับการเกิดใหม่	๗๖
๒.๒๑	ปรมาตมัน	๗๘
๒.๒๒	โมกษะ	๘๐
บทที่ ๓	ศึกษาพรหมในพุทธปรัชญา	๘๑
๓.๑	ความหมายของพรหมในพุทธปรัชญา	๘๑
๓.๒	พรหมที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๘๖
๓.๒.๑	พรหมที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก	๘๗
๓.๒.๒	พรหมที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก	๑๐๑
๓.๒.๓	พรหมที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก	๑๒๒
๓.๓	ประเภทของพรหม	๑๒๔
๓.๓.๑	รูปพรหม	๑๒๖
๓.๓.๒	อรูปรพรหม	๑๓๐
๓.๔	ลักษณะของพรหม	๑๓๓
๓.๔.๑	ลักษณะของพระพรหมในพรหมโลกชั้นรูปพรหม	๑๓๔
๓.๔.๒	ลักษณะของพระพรหมในพรหมโลกชั้นอรูปรพรหม	๑๓๕
๓.๕	วิมานของพรหม	๑๔๑
๓.๕.๑	ปฐมถาน	๑๔๑

๓.๕.๒ ทูตียฅมาน	๑๔๒
๓.๕.๓ ตตียฅมาน	๑๔๔
๓.๕.๔ จตุตถฅมาน	๑๔๕
๓.๕.๕ สุตทรวาส	๑๔๕
๓.๕.๖ วิมานของพระพรหมชั้นอรุปรุพรณ	๑๔๕
๓.๖ อายุของพรหม	๑๕๐
๓.๖.๑ ปฐมฅมาน	๑๕๐
๓.๖.๒ ทูตียฅมาน	๑๕๑
๓.๖.๓ ตตียฅมาน	๑๕๑
๓.๖.๔ จตุตถฅมาน	๑๕๑
๓.๖.๕ สุตทรวาส	๑๕๒
๓.๖.๖ อรุปรุพรณ	๑๕๓
๓.๗ อาหารของพรหม	๑๕๓
๓.๘ การอุปบัติและการไม้อุปบัติของพรหม	๑๕๗
๓.๘.๑ การอุปบัติของพรหม	๑๕๗
๓.๘.๒ ปฐมฅมาน	๑๖๓
๓.๘.๓ ทูตียฅมาน	๑๖๖
๓.๘.๔ ตตียฅมาน	๑๖๗
๓.๘.๕ จตุตถฅมาน	๑๖๘
๓.๘.๖ สุตทรวาส	๑๖๕
๓.๘.๗ อรุปรุพรณ	๑๗๓
๓.๘.๘ การไม้อุปบัติของพรหม	๑๕๕
๓.๙ นิพพาน	๑๕๖
๓.๙.๑ ประเภทของนิพพาน	๑๕๖
๓.๙.๒ การทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน	๒๐๕
๓.๑๐ พรหมของบุตร	๒๑๐
๓.๑๐.๑ หน้าที่ของบิดามารดาต่อบุตร	๒๑๒
๓.๑๐.๒ พรหมในฐานะแม่พิมพ์ของลูก	๒๑๔

๓.๑๐.๓ พรหมในฐานะพระในบ้าน	๒๑๖
๓.๑๐.๔ พรหมในฐานะเทวดา	๒๑๖
บทที่ ๔ วิเคราะห์ความเป็นพรหมในพุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท	๒๑๘
๔.๑ ลำดับขั้นตอนของสมถกรรมฐานภาวนา	๒๒๐
๔.๒ รูปพรหม	๒๒๓
๔.๒.๑ พรหมปารีสัชชาเป็นพรหมโลกชั้นที่ ๑	๒๒๓
๔.๒.๒ พรหมบุโลहित เป็นพรหมโลกชั้นที่ ๒	๒๒๔
๔.๒.๓ มหาพรหม เป็นพรหมโลกชั้นที่ ๓	๒๒๕
๔.๒.๔ การเป็นพรหมในชั้นปฐมภูมิ	๒๒๖
๔.๓ ประเภทของพรหม	๒๓๕
๔.๓.๑ อูบายเครื่องบรรลुकุติยฌาน	๒๔๑
๔.๓.๒ การน้อมจิตเข้าสู่ทุติยฌาน	๒๔๒
๔.๓.๓ การทำให้สัมมาสมาธิบังเกิดความเจริญยิ่งขึ้นไป	๒๔๓
๔.๓.๔ สภาพธรรมของจิตในทุติยฌาน	๒๔๓
๔.๓.๕ ลำดับของสมาธิฌานในทุติยฌาน	๒๔๓
๔.๓.๖ การดำรงวาระจิตอยู่ในทุติยฌาน	๒๔๔
๔.๔ พรหมโลกคตติยฌานภูมิ	๒๔๗
๔.๔.๑ การน้อมจิตเข้าสู่คตติยฌาน	๒๔๕
๔.๔.๒ เหตุปัจจัยความดับของปีติในคตติยฌาน	๒๔๕
๔.๔.๓ อาการของผู้บรรลुकุติยฌาน	๒๕๐
๔.๔.๔ ลำดับของสมาธิฌานในคตติยฌาน	๒๕๐
๔.๔.๕ การดำรงวาระจิตอยู่ในคตติยฌาน	๒๕๐
๔.๕ พรหมโลกชั้นจตุตถฌานภูมิ	๒๕๑
๔.๕.๑ ลำดับสมาธินับแต่เริ่มบริการกรรมภาวนา	๒๕๓
๔.๕.๒ การน้อมจิตเข้าสู่จตุตถฌาน	๒๕๓
๔.๕.๓ เหตุปัจจัยความดับของสุขในคตติยฌาน	๒๕๓
๔.๕.๔ สภาพธรรมของจิตในจตุตถฌาน	๒๕๔

๔.๕.๕	ลำดับของสมาธิฌานในจตุตถฌาน	๒๕๕
๔.๕.๖	การดำรงวาระจิตในจตุตถฌาน	๒๕๕
๔.๕.๗	อริยสภาวะธรรมในจตุตถฌาน	๒๕๖
๔.๖	พรหมโลกชั้นอัสถุญีสัตว์	๒๕๗
๔.๗	พระพรหมชั้นอนาคามี	๒๖๐
๔.๘	พระพรหมชั้นสุทธาวาส	๒๖๒
๔.๘.๑	พระพรหมชั้นอวิหาสุทธาวาสภูมิ	๒๖๓
๔.๘.๒	พระพรหมชั้นอตัปปาสุทธาวาสภูมิ	๒๖๔
๔.๘.๓	พระพรหมชั้นสุทัสสาสุทธาวาสภูมิ	๒๖๔
๔.๘.๔	พระพรหมชั้นสุทัสสีสุทธาวาสภูมิ	๒๖๔
๔.๘.๕	พระพรหมชั้นอกนิฏฐสุทธาวาสภูมิ	๒๖๕
๔.๙	อรุปรพรรณ	๒๖๖
๔.๙.๑	พระพรหมชั้นอากาศาณัญญาตนภูมิ	๒๖๖
๔.๙.๒	พระพรหมชั้นวิญญาณัญญาตนภูมิ	๒๗๑
๔.๙.๓	พระพรหมชั้นอากิญจัญญาตนภูมิ	๒๗๔
๔.๙.๔	พระพรหมชั้นเนวตัณญาณาสัญญาตนภูมิ	๒๗๗
๔.๑๐	ความแตกต่างของการเกิดมนุษย์ เทวดา และพรหม	๒๗๑
๔.๑๐.๑	การเกิดเป็นมนุษย์	๒๗๑
๔.๑๐.๒	การเกิดเป็นเทวดา	๒๗๖
๔.๑๐.๓	การอุบัติเกิดเป็นพรหม	๒๘๐
๔.๑๑	พรหมของบุตร	๒๘๕

บทที่ ๕	สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	๓๐๓
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๓๐๓
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๓๑๕
๕.๒.๑	ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	๓๑๕
๕.๒.๒	ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย	๓๑๕

บรรณานุกรม

๓๑๖

ภาคผนวก

๓๒๑

ประวัติผู้วิจัย

๓๒๘

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ความเชื่อที่มีในโลกและศาสนาต่าง ๆ รวมทั้งความเชื่อทางปรัชญา มีความเชื่อมากมายที่มนุษย์ได้นำมาปฏิบัติ เพื่อเป็นแนวทางของส่วนหนึ่งในการดำเนินชีวิต เป็นสิ่งที่อยู่เหนือชีวิตของตัวเอง อยู่เหนือวิสัยที่มนุษย์จะเข้าใจกับสิ่งเหล่านั้นได้ การเกิดขึ้นซึ่งความเชื่อในสิ่งที่มนุษย์ให้ความเคารพนั้นถือได้ว่ามีมากมาย สิ่งเหล่านี้ล้วนเกิดมากจากความเชื่อในหลายด้าน ทั้งภูมิประเทศ ดิน ฟ้า อากาศ สิ่งที่อยู่เหนือเหตุผลหรือเหตุที่ยังไม่สร้างความกระจ่างให้กับมนุษย์ จึงมีความเชื่อได้ในหลายด้าน ปรากฏให้เห็นอยู่เช่นในทุกวันนี้ เป็นอดีตเป็นตัวส่ง เป็นพัฒนาการมาถึงมนุษย์ในยุคปัจจุบัน มีทั้งรูปแบบที่ได้เพียงเปลือกและไม่ใช่เปลือก สิ่งเหล่านี้ล้วนบ่งบอกว่าคุณยังขาดความเข้าใจในเรื่องของความเชื่อที่สักการบูชาอยู่ ศรัทธาเลยเป็นเพียงสิ่งที่ทำให้เกิดความหลงในสิ่งที่เข้าไปสัมผัสเพียงสิ่งภายนอกเท่านั้น มนุษย์ที่สร้างความเข้าใจให้กับตนเอง โดยปิดกั้นสิ่งที่เป็นตัวศรัทธาในสิ่งที่เชื่อ จึงเกิดมุมมองในเรื่องความเชื่อในสิ่งต่าง ๆ ที่ตัวเองได้คิดว่ามันถูกต้องเพราะเป็นสิ่งที่เกิดความเข้าใจเพียงพิจารณาในความรู้สึกเท่านั้นหาได้เป็นสากลหรือความจริงที่แท้จริง โดยเฉพาะในสังคมปัจจุบันการนำความเชื่อสิ่งที่สักการบูชาจะมีความแตกต่างกัน เพราะนำความเชื่อศรัทธาที่คิดว่าเข้ากับตัวเอง สังคม ของหมู่ชนตัวเองมาเป็นสิ่งที่บูชา ไม่ต่างอะไรกับมนุษย์ใช้สิ่งเหล่านี้เป็นเพียงใช้บูชาเพียงเพื่อเข้ากับความต้องการของตัวเองเท่านั้น หากหาความเป็นสิ่งที่แท้จริงของสิ่งนั้นไม่ ในทางศาสนาก็มีผลกระทบในเรื่องนี้เหมือนกัน จนมีข้อความให้ปรากฏในปัจจุบันว่า “มนุษย์ไม่ได้นับถือศาสนาแต่เป็นผู้ใช้ศาสนา” คำกล่าวเช่นนี้บ่งบอกว่าคุณไม่ได้ศรัทธาในความเป็นศาสนา เป็นการเลือกเอาบ้างอย่างจากศาสนาเท่านั้น จนเป็นที่มาของประเพณีต่างๆ ในสังคมที่ปรากฏในปัจจุบันอย่างแพร่หลาย มีความเชื่อที่เป็นตัวศรัทธาที่มนุษย์ให้ความสำคัญจนถือได้ว่าเป็นที่พึ่งทางด้านของจิตใจของมนุษย์ในสมัยปัจจุบัน

ความเชื่อเรื่องพรหมหรือพระพรหมก็เป็นอีกความเชื่อหนึ่งในปัจจุบันที่มีความแพร่หลายในหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นการสักการบูชา การขอพร สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบัน แต่สิ่งที่เกิดขึ้นนั้นมีเพียงบางสิ่งเท่านั้นที่ทำให้มนุษย์เข้าถึงคือการอ่อนน้อมเท่านั้นหาไม่เข้าถึงสิ่งที่เป็นแก่นแท้ของสิ่งที่ตัวเองให้ความเคารพเลย เป็นเพียงสิ่งสนองความต้องการในสิ่งอยากได้ออกมาเป็น หาได้นำเอาสิ่งที่เป็นข้อปฏิบัติที่นำไปสู่ความเป็นชีวิตที่ดีในข้อปฏิบัติ เป็นเพียง

การอยากได้เพียงจากสิ่งที่ขอเท่านั้น หากไม่ได้นำมาเป็นสิ่งปฏิบัติอันเป็นเหตุเป็นผลของกัน และกัน หากแต่รอรับแต่ผลเท่านั้น เป็นการกระทำที่เป็นการสร้างวัฒนธรรมให้เกิดขึ้นกับตัวเอง ในความเป็นจริงในสิ่งที่ปฏิบัติและความเชื่อที่ขาดปัญญาพิจารณาความจริง เป็นการขาดโอกาสในความจริง จึงเป็นเพียงเปลือกเท่านั้น ไม่ถึงซึ่งแก่นแท้ของความเป็นจริง เพราะเชื่อเฉพาะในสิ่งที่จะเป็นผลตอบแทนเท่านั้น ในยุคทุกวันนี้ความเชื่อในเรื่องสิ่งเหล่านี้ได้กระจายไปทุกส่วน ความเชื่อเรื่องพรหมก็เช่นเดียวกัน มีความแตกต่างกันอย่างมากมาตามพื้นที่ที่ความเชื่อไปถึง จะเห็นได้จากการเชื่อในเรื่องพรหมยุคนี้ เพื่อการขอในสิ่งที่หาได้ยากหรือหาลำบาก การขอจึงเป็นหลักการนำมาปฏิบัติ เพื่อให้เกิดความสมหวัง ในสิ่งปรารถนาในสิ่งที่ต้องการ

หลักการปฏิบัติเพื่อการเข้าไปถึงพรหมหรือชั้นพรหมนั้น ในทางพระพุทธศาสนามีความเชื่อที่แตกต่างจากศาสนาอื่นหรือความเชื่อศรัทธาในลักษณะของการสักการบูชา การเป็นพรหมหรือ เข้าถึงพรหมนั้น จะต้องเกิดขึ้นจากหลักการปฏิบัติ ด้วยความเพียร ความบริสุทธิ์ ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องประกอบกันขึ้น อาศัยกันขึ้น ด้วยการปฏิบัติสมถะกัมมัฏฐานจนได้มานสมาบัติ เกิดด้วยคุณธรรม ซึ่งจะแยกออกได้เป็นพรหมในโลกปัจจุบันและเป็นพรหมหลังชีวิตในโลกปัจจุบันดับสลาย อนึ่งพรหมในโลกปัจจุบันก็คือพรหมของบุตรคือผู้เป็นพ่อแม่ซึ่งเป็นคุณธรรมอันดีงาม ส่วนพรหมที่เกิดหลังจากชีวิตได้ดับลงก็จะไปเกิดในภพภูมิต่างๆ ตามที่ได้สะสมบุญบารมี ซึ่งมีความแตกต่างในบุญบารมี เป็นตัวแยกว่าจะเป็นพรหมชั้นไหนตามกำลังของงานที่ได้สะสมมาในอดีตชาติ สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นความเชื่อและแนวคิดในทางพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ซึ่งถือได้ว่าเป็นสิ่งที่มีอิทธิพลต่อสังคม ประเพณี พิธีกรรม วรรณคดี ความเชื่อ หลักการปฏิบัติ การปกครอง จึงถือได้ว่าเป็นสิ่งที่มีผลกระทบต่อภาพรวมในสังคม เป็นส่วนที่ได้นำมาปฏิบัติให้เกิดสิ่งที่ดีงามในทุกด้านที่เกี่ยวข้องจะเห็นได้คือสถาบันครอบครัวที่ขาดหลักในการปฏิบัติต่อกันอย่างถูกต้อง จึงถือได้ว่าเป็นปัญหาต่อสังคม ที่ขาดความเข้าใจในหลักความเป็นจริงของพระพุทธศาสนาในเรื่องที่เกี่ยวกับพรหมว่ามีแนวทางในปัจจุบันชาติอย่างไร อนาคตชาติอย่างไร พระพุทธศาสนาได้ให้หลักไว้ทั้งสองอย่างเพื่อเป็นการเข้าถึง การปฏิบัติ เพื่อให้มนุษย์เกิดความสมบูรณ์เข้าถึงได้อย่างถูกต้อง เป็นเรื่องที่มนุษย์เราทำได้และอยู่ใกล้กับตัวของมนุษย์เอง แต่ปฏิบัติอย่างถูกต้อง อาศัยความเพียรสติปัญญาเป็นเครื่องอาศัยและประกอบกันขึ้น เป็นคุณค่าที่ควรนำไปปฏิบัติในมวลมนุษย์ต่อไป

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะค้นคว้า ศึกษา วิเคราะห์เรื่องศึกษาวิเคราะห์เรื่องพรหมในพุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท ตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกฝ่ายเถรวาท อรรถกถา เอกสารผลงานของท่านผู้รู้ ให้มีความชัดเจนในเรื่องของความเชื่อเรื่องพรหม เพื่อเป็นแนวทางที่จะสร้างความเข้าใจในหลักของความเชื่อ ที่ถือกำเนิดเช่นไร แนวการปฏิบัติอย่างถูกต้อง อิทธิพลแก่สังคมในด้านใดบ้าง การเป็นพรหมตามทัศนะพุทธปรัชญาจะต้องปฏิบัติให้ถึงสมถกรรมฐานและวิปัสสนา อันเป็น

หนทางที่จะทำให้เกิดเป็นพรหมได้ ผู้วิจัยจึงศึกษาเรื่องนี้เพื่อจะให้เกิดประโยชน์แก่ความเข้าใจในพรหมทางพระพุทธศาสนา ประโยชน์ในด้านของความเชื่อและการศึกษาให้มีความชัดเจนเกี่ยวกับเรื่องพรหมในพระพุทธศาสนาต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑. เพื่อศึกษาพรหมนอกพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๑.๒.๒. เพื่อศึกษาพรหมในพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๑.๒.๓. เพื่อวิเคราะห์ความเป็นพรหมในพุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษานี้มุ่งเน้นเฉพาะความเชื่อเรื่องพรหมที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกเถรวาท โดยผู้ศึกษาจะมุ่งศึกษาเกี่ยวกับเรื่องของพรหม บ่อเกิด และส่วนต่างๆ ที่เกี่ยวกับพรหม วรรคดีที่เกี่ยวข้อง ส่วนที่เกี่ยวข้อง โดยวิเคราะห์จากคัมภีร์ต่างๆ ตลอดจนหนังสือและเอกสารที่นักวิชาการได้แต่งขึ้นเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้แล้ว โดยจะยึดหลักจากคัมภีร์พระไตรปิฎกฝ่ายเถรวาทและในหลักความเชื่อเรื่องพรหมในปรัชญาฮินดูที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องพรหมด้วย

๑.๔ วิธีการดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยทางเอกสาร เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยผู้วิจัย ใช้หลักในการวิจัยศึกษาวิเคราะห์เรื่องพรหมในพุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาทในครั้งนี้ ดังนี้

- ๑.๔.๑. รวบรวมข้อมูลชั้นปฐมภูมิ จากแหล่งข้อมูลหลัก คือ คัมภีร์พระไตรปิฎกทั้งฉบับภาษาไทย และภาษาบาลี อรรถกถาและฎีกา
- ๑.๔.๒. รวบรวมข้อมูลจากหนังสือ และเอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยอันเป็นที่ยอมรับของนักวิชาการและบุคคลทั่วไป
- ๑.๔.๓. จากนั้นจะจัดลำดับของมุลดังกล่าวมานั้นมาวิเคราะห์แล้วสรุปข้อมูลทั้งหมดที่ได้จากการค้นคว้าทั้งหมด เพื่อนำเสนอในงานวิจัยนี้

๑.๕ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

- ๑.๕.๑. หนังสือทั่วไป

พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร ป.ธ ๘) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ ภูมิวิลาสินีว่า ผู้มีความเพียรกล้า ทรงไว้ซึ่งปัญญาเกินสามัญชน บรรดาจากกิเลสวิสัย เพราะให้ว่ามีโทษพาให้ยุ่งยาก ใคร

จะหักห้ามจิตไม่ให้ตกอยู่ในอำนาจกิเลส จึงผู้อุทสาหาพยายามบำเพ็ญสมณภาวนาตามท่านบูรพาจารย์สั่งสอนสืบ ๆ มา บางพวกเป็นชีป่าดาบส บางพวกทรงพรตเป็นโยคีฤาษี ในสมัยพระบรมพุทธศาสนาเกิดขึ้นในโลก บางพวกก็เป็นพระภิกษุสามเณร ท่านเหล่าใดใฝ่ใจบำเพ็ญสมณภาวนาจนได้สำเร็จมาน ครั้นถึงแก่กาลกิริยาตายจากมนุษย์โลกแล้ว ก็ตรงไปอุบัติในพรหมวิมาน ณ พรหมโลกตามอำนาจแห่งฌานที่ท่านได้บรรลุ เป็นพระพรหมผู้วิเศษล้วนแต่บุรุษเพศทั้งสิ้น ไม่ต้องกิน ไม่ต้องบริโภคอาหารเหมือนสัตว์ในภูมิอื่น ด้วยว่าพระพรหมทั้งหลายย่อมชุ่มชื้นเอิบอิม โดยฌานสมบัติเป็นอาหาร พระพรหมมีสรีระร่างกายหน้าตาแห่งบรรดาพรหมทั้งหลายนั้น มีสณฐานกลมเกลี้ยงสวยงามนัก มีรัศมีออกจากกายตัวเต็มประภัสสรรุ่งเรืองกว่ารัศมีแห่งพระอาทิตย์และพระจันทร์หลายพันเท่า เพียงแต่หัตถ์หนึ่งเล่าอันพระพรหมทั้งหลายเหยียดยื่นออกไป หวังจะให้ส่องรัศมีไปทั่วห้องจักรวาล ก็ยอมจักทำได้ อวัยวะร่างกายที่ต่อกัน คือเข้าก็ดี มีสณฐานกลมเกลี้ยงเรียบงามนัก จักได้เห็นที่ต่อกันนั้น ไม่มี ปรางค์ โดยมากมีศรัทธาประดับด้วยขงา เช่นเดียวกับชีป่าและโยคีฤาษี สิทธิผู้มีฤทธิ์สถิตเสวยสุขพรหมสมบัติอยู่ ณ พรหมโลก ที่ตนอุบัติบังเกิดทราบจนกว่าจะสิ้นอายุ ซึ่งเป็นเวลาอันนานแสนนาน^๑

พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ ๕) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ วิมุตติรัตนมาลี เล่ม ๑ ว่า ผู้เพียรกล้าอุตสาหะที่เจริญสมณธรรมจนได้บรรลุฌานสมาบัติหรือวิหังขณวมุตติ สำเร็จมานลาภิบุคคลหรืออภิญญาลาภิบุคคล เมื่อวายนมดับชีพจากโลกนี้ไป โดยที่ฌานสมาบัติไม่เสื่อมคลายเสียก่อน ท่านย่อมมีคติอันสุนทรบริสุทธิ คือได้ไปอุบัติเป็น พระพรหม สถิตอยู่ ณ พรหมวิมานอยู่ในพรหมโลก ด้วยอำนาจแห่งวิหังขณวมุตติ ล้วนแต่บุรุษเพศทั้งสิ้น ไม่ต้องกินอาหารเหมือนสัตว์โลกอื่น^๒

พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ ๕) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ กรรมที่ปณี เล่ม ๑ ว่า เมื่อบุคคลผู้มีความเพียรกล้า อุทสาหาพยายามเจริญสมณธรรมจน ได้บรรลุรูปาวจรกุศลกรรมแล้ว ท่านย่อมจะได้รับผลอันเลิศแพรว ก่กล่าวคือ เมื่อท่านสิ้นชีวิตขาดใจไปจากโลกมนุษย์โลกนี้ ก็จักถูกวิบากแห่งรูปาวจรกุศลกรรม ซึ่งแสดงตนเป็นมัคคุเทศก์ชื้อญะเชิญให้ท่านบ่ายหน้าพุ่งตรงไปอุบัติเกิดในพรหมวิมาน สถิตอยู่ ณ รูปภูมิพรหมโลก ตามอำนาจฌานที่ท่านได้บรรลุเป็นพระพรหมผู้วิเศษ ล้วนแต่บุรุษเพศทั้งสิ้น ไม่ต้องกิน ใ้ตองบริโภคเหมือนสัตว์ในภูมิอื่น ด้วยว่าบรรดาพระ

^๑พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ ๕), ภูมิวิลาสินี, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๕), หน้า ๔๗๗.

^๒พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ ๕), วิมุตติรัตนมาลี เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕๕.

พรหมทั้งหลายย่อมแข่งขันเฝ้าอ้อมไปด้วยฉนวนสมบัติ กล่าวอีกอย่าง มีสมบัติเป็นอาหาร บริโภคอาหารอย่างมนุษย์โลกในพรหมนั้นย่อมไม่มี^๑

พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ ๕) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ กรรมที่ปณี เล่ม ๒ เกี่ยวกับพรหมว่า พระพรหม ผู้เป็นมเหสักข์ทั้งหลาย ซึ่งสถิตเสวยปณิตสุขอยู่ในพรหมโลกเหล่านั้น ครั้นเขาสิ้นอายุจติจากพรหมโลกแล้ว บางทีก็ไม่แคล้วที่จะต้องเกิดเป็นพรหมอยู่ ณ พรหมโลกตามเดิม อีกเช่นนี้ก็มิ บางทีก็ตกต่ำลงมาอุบัติเกิดเป็นเทวดา ณ สวรรค์เมืองฟ้าชั้นใดชั้นหนึ่งก็มี บางทีก็กลับมาเกิดเป็นคน ณ มนุษย์โลกก็มี แต่การที่พระพรหมทั้งหลายผู้จติจากพรหมโลกแล้ว จะเป็นผู้บ่าหน้าตรงดิ่งลงไปถือปฏิบัติในอบายภูมิทั้ง ๔ นั้น มิได้มี ที่กล่าวมานี้ มิใช่ว่าพระพรหมทั้งหลายท่านปิดประตูอบายภูมิได้ เป็นแต่เพียงว่า ท่านจติจากพรหมโลกแล้ว ด้วยอำนาจวิบากแห่งฉนวนกุศลอันหนักเป็นอุกฤษฏ์ จึงปิดกั้นมิให้ท่านไปบังเกิดในอบายภูมิในชาติที่ ๒ เท่านั้น แต่พ้นจากนั้นคือชาติต่อไปแล้วไม่แน่นอนเลย คืออาจจะไปเกิดในอบายภูมิทั้งหลายภูมิใดภูมิหนึ่งก็ได้ ดังมีพระพรหมผู้วิเศษองค์หนึ่ง ซึ่งหมดอายุจติจากพรหมโลกแล้ว มาบังเกิดเป็นคนในโลกมนุษย์ หากว่าคนที่เคยเป็นพระพรหมมาก่อนนั้น มีความประมาท ประกอบกรรมอันเป็นบาปหยาบช้า เช่นกระทำปาณาติบาตอกุศลกรรมเป็นอาทิและก่อนที่เขาจักจติไปจากโลกนี้มีจิตยึดเหนี่ยวเอาอกุศลกรรมปาณาติบาตมาเป็นนิमितอารมณ์อย่างนี้ ทั้ง ๆ ที่คนผู้นั้นเคยเป็นพรหมมาก่อนแล้วก็ตาม ก็ต้องไปเกิดเป็นสัตว์ในอบายภูมิอย่างเที่ยงแท้โดยไม่ต้องสงสัย เพราะอกุศลกรรมในชาตินี้เป็นพืชคือเป็นต้นเหตุชักนำไป^๒

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ พุทธธรรม ว่าพระพุทธานุศาสนอนหลักความจริงว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นคนสัตว์ หรือสิ่งของ เป็นรูปธรรม หรือนามธรรม เป็นวัตถุ หรือเป็นเรื่องจิตใจ ไม่ว่าชีวิตหรือโลกที่แวดล้อมอยู่ก็ตาม ทั้งหมดล้วนเป็นไปตามธรรมดาแห่งปัจจัย เป็นเรื่องปัจจัยสัมพันธ์ ธรรมดาที่ว่านี้มองด้วยสายตาของมนุษย์ เรียกว่า กฎธรรมชาติ เรียกว่าในภาษาบาลีว่านิยาม แล้ว กำหนดอันแน่นอน ทำนองหรือแนวทางที่แน่นอน หรือความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอน เพราะปรากฏให้เห็นว่า เมื่อมีเหตุปัจจัยอย่างนั้น ๆ แล้ว ก็จะมีความเป็นไปอย่างนั้น ๆ แน่นอน

กฎธรรมชาติหรือนิยามนั้น แม้จะมีลักษณะทั่วไปอย่างเดียวกันทั้งหมดคือ ความเป็นไปตามธรรมดาแห่งปัจจัย แต่ก็อาจแยกประเภทออกไปตามลักษณะอาการจำเพาะที่เป็นแนวทาง

^๑เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔๔..

^๒พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ ๕), กรรมที่ปณี เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓..

หรือแบบหนึ่งของความสัมพันธ์ อันจะช่วยให้กำหนดการศึกษาได้ง่ายขึ้น เมื่อว่าตามสายความคิดของพระพุทธศาสนา พระอรรถกถาจารย์แสดงกฎธรรมชาติ หรือ นิยาม ไว้ ๕ อย่างคือ

๑) อุดุนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับปรากฏการณ์ฝ่ายวัตถุ โดยเฉพาะความเป็นไปของธรรมชาติแวดล้อมและความเปลี่ยนแปลงทางวัตถุ เช่น เรื่องลมฟ้าอากาศ ฤดูกาล ฝนตกฟ้าร้อง การที่ดอกบัวบานกลางวันหุบกลางคืน การที่ดินน้ำช่วยให้อันไม้งาม การที่คนไอหรือจาม การที่สิ่งทั้งหลายผุพังเน่าเปื่อย เป็นต้น แนวความคิดของท่านมุ่งเอาความผันแปรที่เนื่องด้วยความร้อนหรืออุณหภูมิตั้งแต่

๒) พีชนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ หรือที่เรียกกันว่าพันธุกรรม เช่น หลักความจริงที่ว่าพืชเช่นใดก็ให้ผ่านเช่นนั้น พืชมะม่วงก็ออกผลเป็นมะม่วง เป็นต้น

๓) จิตตนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต เช่น เมื่ออารมณ์ (สิ่งเร้า) กระทบบประสาทจะมีการรับรู้เกิดขึ้น จิตจะทำอย่างไร คือมีการไหวแห่งภวังคจิต ภวังคจิตขาดตอนแล้วมีอวิชชาระ แล้วมีการเห็น การได้ยิน ฯลฯ มีสัมผัสปฏิสนธิ สันติระณะ ฯลฯ หรือเมื่อจิตที่มีคุณสมบัติอย่างนี้เกิดขึ้นจะมีเจตสิกอะไรบ้างประกอบได้ หรือประกอบไม่ได้ เป็นต้น

๔) กรรมนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ คือกระบวนการก่อการกระทำ และการให้ผลของการกระทำ หรือพูดให้จำเพาะลงไปอีกว่า กระบวนการแห่งเจตน์จำนงหรือความคิดปรุงแต่งสร้างสรรค์ต่างๆ พร้อมทั้งผลที่สืบเนื่องออกไปอันสอดคล้องสมกัน เช่น ทำกรรมดี มีผลดี ทำกรรมชั่ว มีผลชั่ว เป็นต้น

๕) ธรรมนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กันของสิ่งทั้งหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เรียกกันว่า ความเป็นไปธรรมดา เช่นว่า สิ่งทั้งหลายมีความเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป เป็นธรรมดา คนย่อมมีความเกิดแก่เจ็บตายเป็นธรรมดา ธรรมดาของบุคคลนี้มีอายุขัยประมาณร้อยปี ไม่ว่าพระพุทธเจ้าจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ย่อมเป็นธรรมดาของสิ่งทั้งหลายที่เป็นสภาพไม่เที่ยง ถูกปัจจัยบีบคั้น และไม่ใช่อัตตา^๔

เสฐียรโกเศศ ได้กล่าวในหนังสือ เรื่องเล่าเรื่องในไตรภูมิ ว่า รูปภูมิ คือแดนมิสุข อันไม่มีเรื่องงามเข้าไปปน ผู้ไปเกิดยังแดนนี้เรียกว่า พวกพรหม มีแดนอันเป็นที่อยู่เรียกว่าพรหมโลก ๑๖ ชั้น หรือ ๑๖ ห้องนางฟ้า มีชื่อเรียกเป็นต่าง ๆ กัน ถ้าไม่จำเป็นก็ไม่มีการสนใจชื่อเหล่านี้ เพราะเป็นคำบาลีชื่อยาวอ่านอยากจำลำบาก เป็นชื่อระยะหรือชั้นของการนั่งเข้ามานั่งที่นั่น ที่สมควรกล่าวชื่อมีอยู่แดนหนึ่งคืออัญญิสัตตคามิ

^๔พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๕๒.

ผู้ไปเกิดเป็นพรหมชั้นอสังขญีสัตตภูมิ เรียกว่า อสังขญีพรหมแปลว่าพรหมที่ไม่มีความรู้ สึกกำหนดหมาย คือมีแต่รูปร่างไม่มีจิตใจ เห็นจะหมายความว่าถือเอาตาเห็นว่าเป็นของจริงยิ่งกว่า ใจเห็น รูปร่างของพรหมชั้นนี้แปลก ตามที่เขาเขียนไว้ในหนังสือในโบสถ์ เช่น ผันงด้านพระอุโบสถ เขียนเป็นรูปกลมหรืออย่างลูกฟัก ไม่มีแขนมีขา ตั้งอยู่บนแท่นภายในวิมาน เรียกกันว่าพรหม ที่เขียน เป็นลูกฟักเห็นจะต้องการแสดงในเป็นอย่างรูปเปรียบว่านั่งเข้ามานสงบไม่กระดุกกระดิกตัวให้ เคลื่อนไหวเป็นชนิด “เข้ามานนับเดือน ไม่ขยับเขยื้อนเคลื่อนไหวกาย จำศีลกินวาตา เป็นผาสุกทุก เดือนวัน” ธรรมดาพรหมไม่ว่าพรหมชั้นไหนต้องนั่งเข้ามานทั้งนั้นจึงจะมีความสุข เทียบได้เท่ากับ ลิทธิเต้าของจีน ซึ่งถือว่านั่งนิ่ง อย่าทำอะไรเลยนั่นแหละเป็นทางให้เกิดสุข เพราะเข้าถึงเต้าหรือ มรรค แต่พรหมชนิดลูกฟักเป็นไม่มีไปไหนได้ นอนกลิ้งอยู่บนแท่น เข้ามานสบายใจตลอดไป ถ้า เปรียบก็เหมือนลูกไก่ที่ห่อตัวอยู่ในไข่ก็เห็นจะได้^๖

จันทก ทงประเสริฐ ราชบัณฑิต, ศาสตราจารย์พิเศษ. ได้กล่าวในหนังสือปรัชญา ศาสนาประยุกต์ว่า เราถือว่าตายแล้วต้องเกิด ตามหลักพระพุทธศาสนาแล้วก็ถือว่าเป็นมัจฉาทิฎฐิ เพราะพุทธศาสนานั้น ไม่ได้สอนว่า ตายแล้วจะต้องเกิด และก็ไม่ได้สอนว่า ตายแล้วจะต้องสูญพระ พุทธเจ้าทางสอนว่า ถ้าหากใครถือว่าตายแล้วต้องเกิด ก็เป็นพวกสัสตทิฎฐิ มีความเห็นว่าเที่ยง เป็น มัจฉาทิฎฐิ มีความเห็นผิด ถ้าหากใครถือว่าตายแล้วต้องสูญ ก็เป็น อุจเจทจาทิฎฐิ มีความเห็นว่าตาย แล้วต้องสูญ ก็เป็นมัจฉาทิฎฐิอีกเหมือนกัน ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงเปรียบไว้ว่า เหมือนกับตะเกียงน้ำมัน ที่เราจุดไว้^๗

พระมหาวิระ ถาวโร ได้กล่าวไว้ในหนังสือ ไตรภูมิ ว่าการบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพรหมจะ ต้องอาศัยการเจริญสมถกรรมฐานให้ถึงสมาบัติ เป็นพรหมโลกียฉาน และพรหมโลกุตรฉาน ก็ต้องมีปัสสนาควคู่กะสมณะที่ได้ฉาน แล้วเวลาจะตายจากความเป็นมนุษย์ก็ต้องเอาฉานตาย ไม่ใช่ตายแบบประเภทสังขสข ต้องตายในระหว่างที่ทรงฉาน^๘

^๖เสถียร โกเศศ, เล่าเรื่องในไตรภูมิ, (นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมา ธิราช, ๒๕๔๗), หน้า ๓.

^๗จันทก ทงประเสริฐ ราชบัณฑิต, ศ.(พิเศษ), ปรัชญาศาสนาประยุกต์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด), หน้า ๘๗.

^๘พระมหาวิระ ถาวโร, ไตรภูมิ, (๒๕๑๘), หน้า ๑๘๐.

อดิศักดิ์ ทองบุญ ได้กล่าวในหนังสือ ปรัชญาอินเดียว่า ความเชื่อเรื่องโลกหน้า ชาติหน้า ภพหน้าและเชื่อว่า ผลกรรมหรือวิบากกรรมในชาตินี้อาจให้ผลสืบเนื่องต่อไปยังชาติหน้าได้ ถ้าไม่ยอมรับชาติหน้าเท่ากับไม่ยอมรับกฎแห่งกรรมด้วย^๕

๑.๕.๒. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระครูวินัยธรสุเทพ อภิญาโน (ทับทิมเทศ) ได้เสนอในวิทยานิพนธ์เรื่อง การเชิงวิเคราะห์ เรื่องเทวดาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ได้กล่าวถึงแนวคิดเรื่องพรหมในพระพุทธศาสนาพอสรุป ได้ดังนี้ สวรรค์ที่จัดเป็นประเภทรูปาวจรอยู่สูงขึ้นไปจากชั้นกามาวจรหรือสูงจากสวรรค์ชั้นที่ ๖ เรียกสวรรค์ชั้นนี้ว่า “พรหม” หมายถึง “ผู้ประเสริฐ หรือเทพในพรหมโลกเป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องกับกาม มี ๒ พวก คือ รูปพรหมมี ๑๖ ชั้น อรูปพรหมมี ๔ ชั้น ตามทัศนะพระพุทธศาสนา กล่าวถึงผู้ ทำสมาธิได้รูปฌาน (ฌานที่มีรูปนิมิตเป็นอารมณ์) ย่อมมีวิบากให้เกิดเป็นรูปพรหม เมื่อผู้ปฏิบัติทั้ง รูปนิมิตโดยมีรูปนิมิตเป็นอารมณ์ ย่อมมีวิบากให้ไปเกิดเป็นอรูปพรหม^๖

พระมหาสมจินต์ สมมุขปญฺโญ (วันจันทร์) ได้กล่าวในงานวิจัยเรื่องนรกและสวรรค์ใน พระพุทธศาสนาเถรวาท ว่าสวรรค์คือเมืองฟ้า เป็นโลกของเทวดา สวรรค์เป็นดินแดนที่บริบูรณ์ ไปด้วยความสุขล้วน หมู่สัตว์ที่เกิดในสวรรค์ เรียกว่า “เทวดา” เพราะเป็นบุคคลจำพวกที่เล่นสนุก สนาน ด้วยกามคุณ ๕ ประการ และด้วยคุณพิเศษมีมานและอภิญญา เป็นต้น และเป็น “อุปบัติติ เทวดา” คือเทวดาโดยกำเนิด “...อุปบัติติเทพเป็น โฉน เทวดาชาวจากตุมหาราชก็ดี พวกเทวดาชาว ดาวดึงส์ก็ดี... พวกเทวดาที่นับเนื่องในหมู่พรหมก็ดี เทวดาสูงขึ้น ไปกว่านั้นก็ดี เทพจำพวกนี้ท่าน กล่าวว่ อุปบัติติเทพ”^๗

พระมหาพิเชษฐ์ ชีรวโรส (ดอกรัก) ได้กล่าวไว้ในงานวิจัยเรื่อง ทัศนะเรื่องกรรมใน พระพุทธศาสนาเถรวาทและปัญหาเรื่องกรรมในสังคมชาวพุทธไทยปัจจุบัน ว่าสังสารวัฏหรือการ

^๕อดิศักดิ์ ทองบุญ., ปรัชญาอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ วิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๕๗.

^๖พระครูวินัยธรสุเทพ อภิญาโน (ทับทิมเทศ), “การเชิงวิเคราะห์เรื่องเทวดาในพระพุทธ ศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๕, หน้า ๑๖๑.

^๗พระมหาสมจินต์ สมมุขปญฺโญ (วันจันทร์), นรกและสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๓, หน้า ๑๑๘.

เขียนว่าตายเกิดในแง่พระพุทธศาสนา เป็นเรื่องที่คนทั่วไปในความสนใจมาก ตายแล้วเกิดหรือไม่ ถ้าหากเกิดจะไปเกิดเป็นอะไร เมื่อตายแล้วจะไปไหน ตกนรกหรือไปสวรรค์

เมื่อเราท่องเที่ยวอยู่ในสงสารได้ไปสู่นรกบ้าง ไปสู่เปรตนรกบ้าง ไปสู่กำเนิดสัตว์เดรัจฉาน อันเป็นทุกข์บ้าง เราได้เสวยทุกข์หลายอย่างบ้าง ตลอดกาลนาน เราได้อัตภาพเป็นมนุษย์บ้าง ไปสู่สวรรค์บ้าง เป็นครั้งคราว เราเกิดในรูปภพบ้าง ในอรูปภพบ้าง ในเนวสัญญัญญภพบ้าง ภพทั้งหลาย เรารู้แจ้งแล้วว่า ไม่แก่นสาร อันปัจจัยปรุงแต่งขึ้นเป็นของแปรปรวนกลับกลอกถึงความแตกหัก ทำลายไปทุกเมื่อ ครั้นรู้แจ้งภพนั้นอันเป็นของเกิดในตนทั้งสิ้นแล้ว เป็นผู้บรรลุสันติธรรม^{๑๒}

พรพรม ชาลรัตน์ ได้ศึกษาอภิปรัชญาในความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ใน นครศรีธรรมราช และได้กล่าวว่า ตามคัมภีร์อุปนิษัท คำสอนเรื่องเทพเจ้าเป็นเอกนิยมฝ่ายจิต (Idealistic monism) ถือว่าเทพเจ้ามีเพียงองค์เดียวเท่านั้น คือ พระพรหม หรือ พรหมัน ซึ่งโลก มนุษย์ สัตว์ พืช และสิ่งอื่น ๆ เกิดมาจากพระองค์ และจะกลับไปรวมอยู่ที่พระองค์อีกเมื่อถึงเวลา ตามเงื่อนไขที่พระพรหมได้กำหนดไว้ พระพรหมหรือพรหมันมีสองภาคหน้าที่ คือ

อปรพรหม เป็นเทพเจ้าสูงสุด (Supreme Being) เป็นที่มาและบ่อเกิดของโลก เป็นผู้รักษา และผู้ทำลายเอกภาพ สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้น ดำรงอยู่และดับไปในอปรพรหมนี้ ทรงมีคุณสมบัติบริสุทธิ์ ทุกอย่าง เช่น มีอำนาจเป็นอนันต์ มีความรู้ไม่สิ้นสุด และมีมหากรุณาไม่มีขอบเขต

ปรพรหม เป็นความจริงสูงสุด (Ultimate being) หรือปรมัตตส์จะ เป็นแก่นแท้ของสรรพ สิ่ง ซึ่งเป็นนามธรรม เป็นเอกภาพของสิ่งทั้งปวง ปรพรหมนี้คือ ปรมาตมัน หรืออาตมันสากลหรือ วิญญาณสากล (Universal Reality) ซึ่งอาตมันเป็นส่วนบุคคล ชีวาตมันแยกตัวออกมาจากนั้น และ จะกลับไปรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอีกในปรมาตมัน ซึ่งเป็นภาวะที่อาตมันจะพ้นจากทุกข์ เรียกว่าได้บรรลุโมกษะแล้ว การที่อาตมันส่วนบุคคลจะเข้าไปรวมกับปรพรหมนี้ไม่ใช่จะทำได้ง่าย ๆ บุคคลต้องใช้เวลาพยายามและความอดทนเป็นอย่างยิ่งด้วย

ฉะนั้น ในปรัชญาพราหมณ์และฮินดูที่กล่าวมาแล้วนั้น มีความเชื่อสูงสุดเพียงหนึ่งเดียว เท่านั้น คือ วิญญาณสากลดวงหนึ่งที่คงความเป็นสาร์ตณะชัวกาลนิรันดร ไม่มีแม้กระทั่งเบื้องต้น และไม่มีเบื้อง ซึ่งปรัชญาฮินดูเรียกว่า “พระพรหม” หรือ พรหมัน เป็นเทพเจ้าสูงสุดเพียงองค์เดียว ที่เป็นหนึ่ง เป็นเทพเจ้าผู้สร้างสรรพสิ่ง ทรงเกิดมาจากกลีภพ ทรงค่อย ๆ ปรากฏตัวขึ้น ท่ามกลาง ความมีและความไม่มี ความไม่เป็นกับความเป็น ทรงแสดงตัวออกมาเป็นผู้สร้าง ในการสร้างมิได้

^{๑๒}พระมหาพิเชษฐ ธีรวุโส (คอกรัก), ทศนะเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท และ ปัญหาเรื่องกรรมในสังคมชาวพุทธไทยปัจจุบัน, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิต วิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๔, หน้า ๑๔๘.

มีการบันทึบให้มีอะไรสักอย่างขึ้นมาใหม่ หากแต่เป็นการแยกพลังบางส่วนออกมาเพื่อทำหน้าที่ควบคุมพลังย่อยส่วนต่าง ๆ เพื่อจัดระเบียบให้เอกภพโดยการสร้างสรรค์ และเทพเจ้าอื่น ๆ โลกสรรพชีวิต สรรพสิ่งทั้งหลายก็ล้วนแล้วแต่มาจากการสร้างสรรค์ในครั้งนั้น^{๑๑}

พนมเทียน บุญส่งเสริมสุข ได้กล่าวถึงพระพรหมในพรหมสูตรไว้ว่า คำสอนต่าง ๆ เกี่ยวกับพรหมันตามที่ปรากฏในพรหมสูตร หรืออุปนิษัต ส่วนใหญ่จึงเป็นคำสอนเกี่ยวกับสฤณพรหมัน ซึ่งเป็นพรหมันที่ประกอบด้วยคุณสมบัติ เป็นพรหมันที่มีความจำกัดในเรื่องของขอบเขตจำกัด มีลักษณะที่เหนือมนุษย์ เพื่อให้มนุษย์สามารถเข้าใจ และได้รับรู้จักความเป็นพรหมันได้อย่างง่ายขึ้น เป็นบันไดสำหรับก้าวไปการทำสมาธิ เพื่อให้รู้จักและเข้าใจพรหมันที่แท้จริง^{๑๒}

พระมหาประวิตร ปรีปญฺ โณ (นามเสนา) ได้กล่าวถึงพรหมในงานวิจัยเรื่อง มโนทัศน์เกี่ยวกับภพและภูมิในพระพุทธศาสนาว่า พรหมเกิดขึ้นเมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติขึ้น พวกฤาษีนักบวช ในลัทธิต่าง ๆ ทำกรรมในกสิณ ยงฌานที่ ๔ ให้เกิดแล้วเจริญฌานได้บรรลุภูมิชั้นต่าง ๆ กัน ดังมีข้อความนัยมทพวิภังค์ว่า “พรหมปารีสัชชะ ชื่อว่า เจริญปฐมฌานชั้นสามัญ ชื่อ พรหมปุโรหิต เพราะได้เจริญปฐมฌานชั้นกลาง ชื่อว่า มหาพรหม เพราะได้เจริญปฐมฌานชั้นประณีต ที่ชื่อว่าปรีตตกะ เพราะได้เจริญทุติยฌานชั้นสามัญ ชื่อว่าอัปมาณากะเพราะได้เจริญทุติยฌานชั้นกลาง ชื่อว่าอภัสสระ เพราะได้เจริญทุติยฌานชั้นประณีต ที่ชื่อว่าปรีตตสุกะเพราะได้เจริญตติยฌานชั้นสามัญ ชื่อว่าอัปมาณาสุกะเพราะได้เจริญตติยฌานชั้นกลาง ชื่อว่าสุภกนิหะเพราะได้เจริญตติยฌานชั้นประณีต และที่ชื่อว่าพรหมอีก ๑๑ ชั้น มีอัญญิสัตตะ เพราะได้เจริญจตุตถฌาน^{๑๓}

พระมหาสมศักดิ์ สุวณฺเฑรตโน (สุวรรณรัตน์) ได้กล่าวถึงพรหมในงานวิจัยเรื่อง ความคิดเรื่องเทวดาในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทว่า พรหม คือบุคคลที่ได้ฌานมาก่อน หลังจากตายร่างกายสลายแล้ว จึงได้เข้าถึงพรหมโลกด้วยกำลังแห่งฌานจิตที่ยังไม่เสื่อม พรหมโลกนั้น มีทั้งหมด ๒๐ ชั้น เป็นรูปาวจรภูมิ ๑๖ อรูปาวจรภูมิ ๔ ด้วยอำนาจตามลำดับขั้นของฌาน บุคคลเมื่อเข้าถึงพรหม

^{๑๑}พรพรหม ชลารัตน์, อภิปรัชญาในความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ในนครศรีธรรมราช, ปริญญานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณเฑิต, (บัณเฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย เชียงใหม่), ๒๕๔๔, หน้า ๑๖๗.

^{๑๒}พนมเทียน บุญส่งเสริมสุข, ความคิดเกี่ยวกับเทพเจ้าในพรหมสูตร, ปริญญานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณเฑิต, (บัณเฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๓๐, หน้า ๘๖.

^{๑๓}พระมหาประวิตร ปรีปญฺ โณ (นามเสนา), มโนทัศน์เกี่ยวกับภพ และภูมิในพระพุทธศาสนา, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณเฑิต, (บัณเฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๔, หน้า ๑๕๓.

โลกชั้นใด ก็ด้วยอำนาจแห่งฉานตามขั้นที่ตน ได้บรรลุมาในสมัยยังเกิดเป็นมนุษย์ผู้บำเพ็ญเพียร ภาวนามานั้น อุบัติในพรหมโลกตามลำดับแห่งฉานที่ตนบรรลุนั้น^{๑๖}

๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

วิทยานิพนธ์นี้ เป็นงานวิจัยที่มุ่งรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องพรหม ความเชื่อ ลักษณะต่าง ของพรหม ที่มีในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารทั่วไปที่มีความเกี่ยวข้อง ที่ท่านผู้รู้ ได้ให้ทรรศนะเกี่ยวกับเรื่องของผู้ศึกษาไว้ โดยในศึกษาได้ยึดหลักพระไตรปิฎกและอรรถกถาเป็น สำคัญ ซึ่งประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับในจากงานวิจัย ดังต่อไปนี้

- ๑.๖.๑. ทำให้ทราบถึงพรหมนอกพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๑.๖.๒. ทำให้ทราบถึงพรหมในพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๑.๖.๓. ทำให้ทราบถึงความเป็นพรหมในพุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท

๑.๗ คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

พรหม หมายถึง พรหมในทางพระพุทธศาสนาที่มีการบำเพ็ญบุญบารมีด้วยการเจริญสม ถกรรมฐานจนสำเร็จได้ฉานสมาบัติ เมื่อสิ้นจากโลกนี้แล้วไปอุบัติเกิดขึ้นยังพรหมโลกทั้งหลาย ตามกำลังของฉานที่ตน ได้บำเพ็ญเพียรมา

กรรม หมายถึง การกระทำ กรรมดี ให้ผล คือความสุข กรรมชั่ว ให้ผลคือความทุกข์ หรือ อย่างที่พูดว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว โดยทางศาสนาได้สอนให้คน ละความชั่ว ทำแต่ความดี ทุกคน ย่อมต้องการความสุข เกียรติ หลีกเลียงความทุกข์ ศาสนาสอนว่า อะไรบ้างเป็นความชั่ว ให้ผลคือ ความทุกข์ อะไรบ้างเป็นความดี ให้ผลคือความสุขทั้งในปัจจุบัน อนาคต และ โลกหน้า

สมาบัติ หมายถึง ภาวะที่จิตสงบประณีต คุณวิเศษที่เกิดจากการจิตเพ่งอารมณ์จนแน่วแน่ ฉาน หมายถึง ภาวะที่จิตสงบแน่วแน่เนื่องมาจากการเพ่งอารมณ์

บุญ หมายถึง การทำความดี เครื่องชำระจิตใจให้สะอาดบริสุทธิ์ ดังนั้น บุญจึงเป็น เสมือน เครื่องกำจัดสิ่งเศร้าหมอง ที่เราเรียกกันว่า “กิเลส” ให้ออกไปจากใจ บุญจะช่วยให้เราลด ละ เลิกความโลภ ความเห็นแก่ตัว ความมีจิตใจคับแคบ อันเป็นสาเหตุให้เกิดความทุกข์ต่าง ๆ นานา และช่วยให้ใจเป็นอิสระ พร้อมจะก้าวไปสู่การทำคุณงามความดี ในขั้นต่อไป เป็นการยกระดับ

^{๑๖}พระมหาสมศักดิ์ สุวณฺณรตโน (สุวรรณรัตน์), ได้กล่าวถึงพรหมในงานวิจัยเรื่อง ความ คิดเรื่องเทวดาในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิต วิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๒, หน้า ๑๕๕.

จิตใจให้สูงขึ้น ทำให้เกิดความอึดเอิบใจ มีความสุข และเป็นความสุขที่สงบและยั่งยืน ในขณะที่เดียวกัน ก็ทำให้ผู้ปฏิบัติเป็นบุคคลที่มีคุณธรรม น่าเคารพยกย่อง เพราะถือว่าเป็น “คนดี” นั่นเอง

บาทฐาน หมายถึง พื้นฐาน

คุณธรรม หมายถึง หลักของความคิด ความงาม ความถูกต้อง ซึ่งจะแสดงออกมาโดยการกระทำ ทางกาย วาจาและจิตใจของแต่ละบุคคล ซึ่งเป็นหลักประจำใจในการประพฤติปฏิบัติจนเกิดเป็นนิสัยเป็นสิ่งที่มิมีประโยชน์ต่อตนเองผู้อื่น

อายุ หมายถึง อายุของพระพรหมทั้งหลายในพระพุทธศาสนา ในพรหม โลกแต่ละชั้น ที่มีความแตกต่างกันไปตามกำลังของฌานที่ได้บำเพ็ญมา

รัศมี หมายถึง ลักษณะคุณอันวิเศษของพระพรหม ซึ่งความแตกต่างกันไปตามกำลังของฌานสมาบัติ

พรหมโลก หมายถึง ดินแดนทั้งหมดของพระพรหม ซึ่งจำแนกออกตามกำลังของฌานสมาบัติ ในพรหมโลกแบ่งเป็นชั้น รูปพรหม มี ๑๖ ชั้น อรูป มี ๔ ชั้น ในแต่ละชั้นเรียกที่อยู่ของพรหมว่าวิมาน

พรหมนอกพุทธปรัชญาเถรวาท หมายถึง พรหมตามความชาวฮินดู ที่ปรากฏในปรัชญาฮินดู

วิมาน หมายถึง ที่อยู่ของพระพรหมทั้งหลาย ทั้งพระพรหมในชั้นรูปพรหม และพระพรหมชั้นอรูปพรหม

อุบัติ หมายถึง การเกิดขึ้นเป็นไปตามกรรมหรือกฎธรรมชาติของธรรมชาติ ถึงเวลาที่เกิดขึ้นตามกาลเวลา

บทที่ ๒

ศึกษาพรหมนอกพุทธปรัชญาเถรวาท

ความเชื่อที่เกี่ยวกับพรหมหรือพระพรหมนอกจากจะมีปรากฏในคัมภีร์ทางพุทธปรัชญาแล้ว ยังมีความเชื่อเกี่ยวกับพรหมนอกพุทธปรัชญาอีกปรัชญาสำนักหนึ่ง กล่าวคือ ปรัชญาฮินดูมีความเชื่อสูงสุดว่า การเข้าไปรวมอยู่กับพรหมหรือพรหมนั้นนั่นถือว่าเป็นเป้าหมายสูงสุด เป็นการบรรลุธรรมอันพิเศษ ในลำดับนี้ ผู้ศึกษาจึงมุ่งเน้นศึกษาพรหมนอกปรัชญา อันหมายถึงความเชื่อของพรหมในปรัชญาฮินดู ซึ่งศึกษาเป็นลำดับ ดังต่อไปนี้

การศึกษาหาความรู้ของสิ่งต่าง ๆ นั้น จะเป็น วิชาหรือ วิทยาการ เราจำเป็นจะต้องรู้เข้าใจในคำจำกัดความที่มา หรือความหมายในสิ่งที่เราจะศึกษานั้นเสียก่อน เพื่อความเข้าใจในสิ่งที่เราจะศึกษาให้เกิดความเข้าใจที่แจ่มแจ้งในสิ่งเหล่านั้นเสียก่อน เพื่อสร้างความเข้าใจ และได้รับประโยชน์ ในการศึกษา

ศาสนาพราหมณ์เชื่อว่าพรหมเป็นเทพเจ้าสูงสุด ทรงเป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่งตลอดทั้งกำหนดโชคชะตาของคนและสัตว์ เพราะฉะนั้นวิถีชีวิตของแต่ละคนจึงเป็นไปตามพรหมลิขิต แต่คนก็อาจเปลี่ยนวิถีชีวิตได้ หากทำให้พระพรหมเห็นใจและโปรดปราน โดยการบวงสรวง อ้อนวอน และกระทำความดีต่อพระองค์ ผู้ที่พระองค์ทรงโปรด หากตายไปก็จะไปเกิดในสุคติภูมิ และหากโปรดเป็นที่สุดก็จะได้ไปอยู่กับพระองค์ชั่วนิรันดร์ แต่ไม่ทรงโปรดก็จะได้ไปเกิดในทุกคติภูมิได้รับทุกข์เวทนาแสนสาหัส ชาวฮินดูเชื่อว่าวิญญาณเป็นอมตะจึงไม่ตายตามร่างกาย ที่ว่าตายนั้นเป็นเพียงวิญญาณออกจากร่าง เพราะร่างการทรุดโทรมจนอาศัยอยู่ไม่ได้เท่านั้น วิญญาณก็จะไปถือเอาร่างใหม่ หรือที่เรียกกันว่าเกิดใหม่ คุณคนสวมเสื้อผ้าเมื่อใช้นาน ไปก็เก่าคร่ำคร่า ก็ไปหาชุดใหม่สวมก็ฉนั้น เพราะฉะนั้นวิญญาณจึง ไม่มีเกิดมีตาย การเกิดจึงเป็นเพียงของร่างกายเท่านั้น ร่างกายจะไปถือเอาร่างใหม่หรือที่เรียกว่าสังสารวัฏ เวียนว่ายตายเกิดอยู่ตลอด ไปตราบที่ยังไม่บรรลุ โมกษะ ชาวฮินดูเชื่อว่า โมกษะเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิต ผู้เข้าถึงโมกษะจะได้เข้าไปอยู่กับพระพรหมชั่วนิรันดร์ ไม่ต้องมาเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป โดยมีการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงโมกษะ มีอยู่ ๓ ทาง จะเป็นทางใดทางหนึ่งก็ได้ คือ

๑. ชญามรรค ทางแห่งความรู้คือรู้พระพรหมอย่างแจ่มแจ้งชัดเจน
๒. กรรมมรรค ทางแห่งกรรมคือการบำเพ็ญตบะและการบูชาขัญ

๓. ภัททิมรรค ทางแห่งความภักดี คือการแสดงความภักดีต่อพระพรหม โดยการเช่นสรวง
บูชายกย่องพระองค์ให้เหนือกว่าเทพเจ้าทั้งหลาย^๑

ความเชื่อของชาวฮินดูที่มีต่อพระพรหมถือได้ว่าเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในพระพรหม
องค์ผู้สร้างสรรพสิ่งที่ชาวฮินดูเชื่อว่าเป็นผู้สร้าง มนุษย์ทุกคนจึงควรให้ความเคารพเพื่อให้เป็น
ที่โปรดปรานของพระองค์ จะได้สுகติเป็นที่เสวยสุขของผู้ภักดี ซึ่งมีลำดับชั้น กล่าวคือผู้ที่ศรัทธา และ
เพียรมากในการเคารพพระพรหมมากจะได้ไปอยู่กับพระพรหม ถือเป็นจุดหมายสูงสุด ส่วนที่ผู้
ที่มีความเพียร แต่มีศรัทธาก็จะได้สுகติเป็นผลจากการกระทำของบุคคลคนนั้นไป ฉะนั้นพระพรหม
จึงมีอิทธิพลต่อชาวฮินดู และผู้มีศรัทธาและนับถือในพระองค์ ซึ่งจะได้ศึกษาเรื่องเกี่ยวกับพระ
พรหมให้เกิดความเข้าใจในลำดับต่อไป ดังนี้

๒.๑ ความหมายของพรหมในปรัชญาฮินดู

การศึกษาความหมายเพื่อให้เกิดความเข้าใจในสิ่งที่ศึกษา เป็นหนทางที่จะสร้างให้เกิดความ
เข้าใจในสิ่งที่จะศึกษาเปรียบเหมือนหนทางในความเข้าใจในวิชาหรือวิทยาการ เป็นช่องทางแห่งการศึกษา
การศึกษาในเรื่องพรหมก็เช่นเดียวกันจะต้องศึกษาถึงความหมาย เพื่อให้เกิดความเข้าใจในคำ และ
ความหมาย ฉะนั้นการศึกษาในครั้งนี้จึงเริ่มต้นด้วยการศึกษาความหมายก่อนเป็นอันดับแรก

คำว่าพรหมนั้น จำเป็นอย่างมากในการศึกษา เพราะในปรัชญาฮินดู ได้มีนักปราชญ์ได้ให้
ความหมายไว้แตกต่างกันบ้างโดยนำมาประมวลในเบื้องต้นเพื่อให้เกิดความเข้าใจ
ดังต่อไปนี้

๒.๑.๑ ความหมายของพรหม

พระพรหม คือ พระเจ้าผู้สร้าง ผู้ลิขิตความเป็นไปของทุกสรรพสิ่ง เป็นผู้กำหนดชะตาชีวิต
ของมนุษย์ทุกคน พระพรหมจึงเป็นผู้รู้ความเคลื่อนไหวของสรรพชีวิต เหตุการณ์สำคัญของโลก
ล้วนอยู่ในสายตาของพระพรหม พระพรหมคือมหาเทพผู้ยิ่งใหญ่หนึ่งในสามตรีมูรติ ทรงรับฟังคำ
อธิษฐานของผู้ศรัทธาเสมอ ผู้บูชาพระพรหมและทำความดี จะได้รับการบันดาลพรให้สมหวังใน
สิ่งที่ปรารถนา พระพรหม มีพระนามหลากหลาย เช่น พระพรหมมา พระพรหมา พระพรหมชดา
ท้าวมหาพรหม ปชาบดี อาทิกวี อาตมภู โลกาธิปติ ฯลฯ กำเนิดของพระพรหมมีมากมายหลาย
คำรา ถ้าเป็นคัมภีร์ปุราณะของพราหมณ์ฝ่ายพระวิษณุเป็นใหญ่ (ไวษณพนิกาย) จะกล่าวถึงกำเนิด
พระพรหม ว่า พระพรหมถือกำเนิดในดอกบัว ซึ่งดอกบัวนี้ผุดขึ้นมาจากพระนาภี (สะดือ) ของพระ

^๑พิน ดอกบัว, ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศิลปปาบรรณาการ,
๒๕๔๕), หน้า ๑๘.

วิชญ์ นั้นหมายถึง พระวิชญ์มีมาก่อนทุกสรรพสิ่ง พระองค์ต้องการสร้างโลก จึงให้กำเนิดพระพรหมขึ้นมาเพื่อภารกิจนี้ ในเป็นคัมภีร์ปุราณะของพราหมณ์ฝ่ายพระศิวะเป็นใหญ่ (ไศวะนิกาย) จะกล่าวถึงกำเนิดพระพรหมว่า พระศิวะใช้พระหัตถ์ข้างหนึ่งลูบพระหัตถ์อีกข้างหนึ่ง บังเกิดแสงขึ้นมาในพระหัตถ์ พระพรหมก็ออกมาจากแสงนั้นเอง ด้วยเหตุผลที่พระศิวะต้องการสร้างโลก จึงให้กำเนิดพระพรหมขึ้นมาเพื่อภารกิจนี้ ดังนั้นพระศิวะจึงเป็นผู้มีมาก่อนทุกสรรพสิ่ง

พรหม หมายถึง ผู้ยิ่งใหญ่ด้วยบารมี อันประกอบด้วยความรักในการบำเพ็ญตบะด้วยความต้องการพ้นจากความวุ่นวายของโลก ที่ก่อให้เกิดการเบียดเบียนบีทาคด้วยเพลิงแห่งกิเลส พระพรหมเป็นหนึ่งในไตรเทพ ผู้หญิงใหญ่เหนือโลกมนุษย์ เป็นพระเจ้าผู้สร้าง ผู้ลิขิตชีวิตของสรรพสัตว์น้อยใหญ่ในโลก เป็นผู้กลั่นกินสรรพสิ่งที่สร้างกับเข้าสู่อดมัยกายแห่งผู้สร้าง มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายในโลกจึงเกิดขึ้นจากพระพรหมทั้งสิ้น จนมีคำกล่าวเปรียบเทียบกับพระพรหมว่า “พระพรหมทางประทานชีวิตมาให้ พระพรหมไซร้ก็ทรงรับชีวิตกลับคืน”^๒

พระพรหม หมายถึง พระเจ้าผู้สร้าง ผู้ลิขิตความเป็นไปของทุกสรรพสิ่ง เป็นผู้กำหนดชะตาชีวิตของมนุษย์ทุกคน พระพรหมจึงเป็นผู้รู้ความเคลื่อนไหวของสรรพชีวิต เหตุการณ์สำคัญของโลกล้วนอยู่ในสายตาของพระพรหม พระพรหมคือมหาเทพผู้ยิ่งใหญ่หนึ่งในสามตรีมูรติ ทรงรับฟังคำอธิษฐานของผู้ศรัทธาเสมอ ผู้บูชาพระพรหมและทำความดี จะได้รับการบันดาลพรให้สมหวังในสิ่งที่ปรารถนา

พรหม หมายถึง เทพเจ้าสูงสุด เป็นผู้สร้างสรรพสิ่ง^๓

พรหม หมายถึง บทสวด หรือบทมนตราในคัมภีร์พระเวทย์

พรหม หมายถึง ผู้ไม่มีตัวตนเป็นเพียงปรมาณูแห่งแนวความคิดทางปรัชญา มีความสุขสงบร่มเย็นเหนือเครื่องขัดข้องทั้งมวล ทั้งทางจริยศาสตร์และทางอภิปรัชญา^๔

^๒ มุทราญาณ, กำเนิดเทวะ และวิธีบูชาเพื่อความสำเร็จ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประกาย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๗.

^๓ พระมหาธีรพันธ์ วชิรวิภา โณ, ดร., ปรัชญาอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร : ประจักษ์ศิลปาคม, ๒๕๕๑), หน้า ๕๘.

^๔ บุญเย็น วอทอง, เทพเจ้า ความเชื่อเรื่องศาสนาพระเจ้าหลายองค์ในชมพูทวีป, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แม่คำผาง, ๒๕๕๐), หน้า ๗๒.

^๕ สุชีพ ปุญญานุภาพ, ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๐๗.

พรหม หมายถึง ผู้เกิดจากดอกบัว แบ่งภาคออกเป็น ๒ ชั้นสู่ดินแดนแห่งสวรรค์และมายังโลกมนุษย์

พรหม หมายถึง ผู้สร้างโลก ผู้เป็นใหญ่ในสรวงสวรรค์ มีลักษณะสุขุมข่มเขินในพระหฤทัย เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา^๖

พรหม หมายถึง พรหมอาตมัน หรือพรหมรูปธรรม เป็นผู้สร้าง เป็นหนึ่งในสามของมหาเทพตรีมูรติ^๗

พรหม หมายถึง พรหมัน พรหมปรามาตมัน เป็นเทพสูงสุด ที่เป็นกลางและพลังจักรวาล ไม่มีตัวตน มีพลังอำนาจทุกอย่าง เป็นอนาถิมัธยมานตะ อยู่เหนือกาลเวลาเป็นผู้สร้าง และปกครองจักรวาลในบางครั้งได้นามว่ากะละหังสะ^๘

พรหม หมายถึง ผู้สร้างโลก เป็นเทพเจ้าผู้คลั่งบันดาลสิ่งทั้งหลาย เป็นผู้สร้างสรรค และอภิบาลโลก^๙

พรหม หมายถึง เทพเจ้าที่สำคัญองค์หนึ่งในศาสนาพราหมณ์ เรียกว่า พระพรหม^{๑๐}

พรหม หมายถึง ชื่อเทพเจ้าผู้สร้างโลกตามคติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ หรือเทพในพรหมโลก

พรหมจรรย์ หมายถึง การศึกษาพระเวท การถือพรตบางอย่าง หรือผู้ตั้งอยู่ในธรรม

พรหมบุตร หมายถึง พรหมณ์ บุตรพรหมณ์ ชื่อแม่น้ำใหญ่ในอินเดีย^{๑๑}

^๖ สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ฐมฺมชโร), สากลศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๒๕๐.

^๗ บุญเย็น วอทอง, เทพเจ้า ความเชื่อเรื่องศาสนาพระเจ้าหลายองค์ในชมพูทวีป, อ่างแล้ว, หน้า ๗๕.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕.

^๙ พระธรรมปิฎก (ประยูร ชาญ โศ), คุณบิดามาร สุตพรรณนามหาศาล, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบัณฑิตธรรม), หน้า ๑๔.

^{๑๐} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๘, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ “คำวิด”, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภาและสถาบันบัณฑิตธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๖๒๗.

^{๑๑} พจนานุกรม, ฉบับประจักษ์การเขียน, (ปฐมธานี : สกายนุกส์, ๒๕๕๒), หน้า ๔๑๕.

พรหม หมายถึง ผู้สร้างโลกและเป็นผู้กำหนดชะตาหรือความเป็นไปของมนุษย์ ซึ่งเรียกว่า พรหมลิขิต^{๑๒}

พรหมจรรย์ หมายถึง การศึกษาปรมาตม์, การศึกษาพระเวท, การถือพรตที่เว้นจากเมถุน, การบวชเป็นจากเมถุน, การประพฤติธรรมที่ประเสริฐ, การครองชีวิตที่เว้นจากเมถุน^{๑๓}

พรหม หมายถึง จิตสากล^{๑๔}

พรหม หมายถึง ความงอกงาม ความเจริญ หรือ วัฒนาการ

พรหม หมายถึง การบูชาัญญ การสวดอ้อนวอน^{๑๕}

๒.๑.๒ นิยามของพรหม

พรหมในปรัชญาฮินดู คือ เทพเจ้าสูงสุด ถือได้ว่าเป็นผู้คลบนาค ๓ ประการคือ ผู้สร้าง ผู้รักษา และผู้ทำลาย ซึ่งสิ่งที่บุคคลควรรู้สูงสุด คือ พรหม ในส่วนนี้จึงจะกล่าวถึงคำนิยามที่ปรากฏในปรัชญาฮินดู ดังนี้

พรหม คือ สภาวะอันสูงสุด ไม่มีเบื้องต้น ไม่เป็นทั้งสิ่งมีอยู่และสิ่งไม่มีอยู่

พรหม หยั่งรู้ถึง อารมณฺ์ โลก โกรธ หลง แต่พรหมปราศจากอารมณฺ์เหล่านั้น

พรหม ไม่มีความยึดมั่นในสรรพสิ่ง

พรหม คือ สภาวะอยู่เหนือความดีและความชั่ว

พรหม มีอาจหยั่งรู้ได้ด้วยการคิดและใช้เหตุผล

พรหม คือ แสงสว่างเหนือแสงสว่างทั้งปวง

๒.๒ กำเนิดพรหม

ในสมัยปัจจุบันนี้เรามีความเชื่อในเรื่องต่าง ๆ มากมาย จนอาจกล่าวได้ว่า มีมากเกินไป การนับจำนวนนั้นได้ยาก ต้องใช้เวลาในการค้นคว้า รวบรวมข้อมูล โดยอาศัยความพยายาม และเวลา เป็นเงื่อนไขในการสืบค้นข้อมูลในสิ่งต้องการทราบในสิ่งนั้น ความเชื่อของพรหมหรือพระพรหมในศาสนาฮินดูก็เช่นเดียวกัน ซึ่งมีประวัติและความเป็นมาของพระพรหมที่ประกอบกับความเชื่อ ดังต่อไปนี้

^{๑๒}พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๘, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ “คำจำกัด”, อ้างแล้ว, ๖๒๗.

^{๑๓}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒๘.

^{๑๔}สมักร บุราวาศ, ปัญญา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๕๒), หน้า ๑๐.

^{๑๕}บุญมี แทนแก้ว (ผศ.), ปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเคียนสโตร์, ๒๕๕๑), หน้า ๓๖.

ในคัมภีร์ปุราณะเทพเจ้าผู้มีรูปเทพทั้งสาม คือพระพรหมด้านขวา พระวิษณุด้านซ้าย และพระศิวะทางด้านกลาง แต่เทพเจ้าสามรูปนี้ตามโองการของผู้ที่นับถือพระวิษณุเป็นใหญ่ (ไวษณพ) ก็ว่าตรีมูรติ ก็พระวิษณุผู้เป็นเจ้าของคนเดียว ด้วยเมื่อแรกเริ่มที่จะบังเกิดสกลโลก พระวิษณุมีพระประสงค์จะสร้างโลกขึ้น จึงได้ทรงแบ่งภาคของพระองค์ออกเป็นสามส่วน คือพระปรีศเบื้องขวา เป็นพระพรหมผู้สร้างโลกส่วนหนึ่ง พระปรีศเบื้องซ้ายเป็นพระวิษณุผู้บริหารโลกส่วนหนึ่ง บั้นกลางพระองค์เป็นพระศิวะผู้สังหารโลก (เมื่อสิ้นกัลป์หนึ่ง ๆ) อีกส่วนหนึ่ง

พระพรหมหรือพระพรหมา มีกำเนิดจากไข่เป็นมหาประชาบดี ยอดแห่งฤาษีทั้งหลาย มีพระชายา ชื่อสรีสวตี (ในบางคัมภีร์ปุราณะว่าพระพรหมแบ่งภาคจากพระวิษณุ คือ องค์ด้านขวาของตรีมูรติ)

พระพรหมเป็นผู้สร้างสกลโลกตลอดตนสรรพสิ่งทั้งหลาย และได้ทรงแบ่งจิตใจประแก่มนุษย์และสรรพสัตว์ สี่พระกายของพระพรหมแดงมีสี่เศียร สวมมงกุฎทุกเศียร และมีสี่กร ทรงสังคคีสิทธิ์ คือคัมภีร์เอก ลูกประจำ คนโทบรรจุน้ำในแม่น้ำคงคา กับช้อนสำหรับหยอดไขเนยลงในไฟ บางคราวทรงเทพศาสตราเพียง ๒ กร คือ คทาอาญาสิทธิ์กับธนู แต่อีกสองกรเก็บไว้ห้ามสรรพภัย หรือคอยต้อนรับปฏิสันถารผู้เคารพบูชาพระองค์และประทานพร ที่สถิตเสถียรของพระพรหมอยู่ ณ พรหมปุรมนยอดเขาพระสุเมรุ ซึ่งแม่น้ำคงคาล้อมอยู่โดยรวม

ส่วนสกลโลกที่พระองค์ทรงสร้างนั้น จะอยู่ได้เพียงชั่วคราวกกลางวัน ๆ เดียวของพรหม ซึ่งคำนวณได้เท่ากับ ๒,๑๖๐,๐๐๐,๐๐๐ ปีของมนุษย์ แต่พอตกเวลากลางคืน เมื่อพระองค์บรรทมหลับ จะบังเกิดไฟบรรลัยกัลป์ไหม้สกลโลกให้วินาศแตกสลายกลายเป็นมหาสมุทรอันมหึมา ไม่มีมนุษย์สรรพสิ่งหรือสิ่งใด ๆ คงเหลืออยู่ได้นอกจากพระองค์ ทวยเทพมหาฤาษีและธาตุทั้ง ๕ (คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ และอากาศ) ในระหว่างนี้ทุกหนทุกแห่งจะมีความมืดมนอนธการ และพระองค์ก็จะทรงหลับอยู่เหนือพญานาคราช จนคืนหนึ่ง ซึ่งทาบเท่ากลางวันของพระองค์ แล้วจึงตื่นบรรทม ทรงสร้างสกลโลก และสรรพสิ่งทั้งหลายขึ้นใหม่ พระองค์ทรงสร้างโลกแล้วก็ถูกทำลายวนเวียนกันอยู่อย่างนี้ จนชั่วอายุขัยของพระองค์เพียง ๑๐๐ ปี ซึ่งถ้าจะคำนวณตามเวลาของมนุษย์ จะต้องเพิ่มตัวเลขขึ้นอีกถึง ๑๕ ตำแหน่ง เมื่อใดสิ้นพระองค์เสียแล้วก็จะถึงเวลามหาประลัย คือเวลากระจัดกระจายอันยิ่งใหญ่ ซึ่งแม้พระพรหมเองหรือบรรดาทวยเทพตลอดจนพระฤๅษีหรือสรรพสิ่งใด ๆ ในสกลโลกจะกระจัดกระจายสูญหาย กลายเป็นนานาธาตุไปหมดสิ้น

ในอิทธิกรมทำเรื่องศกุนตลาปรากฏว่า พระพรหมนี้ออกนามบ่อย ๆ ในพิธิ แต่มีเทวสถานสำหรับพระพรหมโดยเฉพาะแห่งเดียว คือที่ตำบลบุษกรแคว้นกาสมิรี มัชยมประเทศ ซึ่งเป็นพยาน

ปรากฏว่าพราหมณ์มิได้นับบูชาพระพรหม โดยลำพังเลย มักบูชาพร้อมทั้งพระศิวะ (พระอิศวร) หรือพระนารายณ์^{๑๖}

อีกตำนานหนึ่งกล่าวว่า กำเนิดของพระพรหมนั้น ต่างตำรับก็ว่าต่างกันไปตามนิตยสาร ซึ่งขึ้นอยู่กับการนับถือของบุคคลที่ศรัทธาและสร้างสรรค์ขึ้นในนามวาทศาสตร์ว่า เมื่อโลกว่างเปล่าอยู่พระอาดตมฤ (ผู้เกิดเอง) ประสงค์จะสร้างสิ่งทั้งปวง จึงสร้างน้ำขึ้นก่อน แล้วทรงเอาพีชหวานลงในน้ำ จากนั้นพีชได้บังเกิดเป็นไข่ทอง ต่อมาไข่ใบนี้แตกออก ปรากฏเป็นองค์พระพรหมอยู่ในนั้น และเพราะเหตุการณ์ปฏิสนธิในไข่ทอง จึงได้นามว่า “หิรัณย์ครรย์” และพระพรหมก็แบ่งพระองค์เป็น ๒ ภาค คือ ชาย ๑ หญิง ๑ แล้วทรงสร้างพระวิษณุ ทรงสร้างพระวิราช ทรงสร้างพระมनुสวามัญ ซึ่งเป็นพระมनुองค์ที่ ๑ แล้วพระมनुองค์นี้สร้างมนุษย์ ๆ ต่อมา ซึ่งมีความหมายว่ามนุษย์ในโลกนี้ พระพรหมเป็นผู้สร้าง ในสมัยปุระณะว่า พระพรหมได้สร้างนางองค์หนึ่ง มีนามว่า ศตรูปา หรือ สวัสวดี เพื่อช่วยสร้างสัตว์ มนุษย์ เทวดา อสูรและสรรพพืชพรรณใด ๆ ในโลกต่อไป ส่วนในคัมภีร์วราหปุระณะว่า พระพรหม ได้บังเกิดจากดอกบัว อันผุดผาดขึ้นจากพระนาภีของพระวิษณุ (พระนารายณ์) ในขณะที่บรรทมหลับอยู่บนหลังอนันตนาคราช ณ เกษียรสมุทร และพระพรหมองค์นี้จึงได้สร้างมนุษย์และสรรพสิ่งทั้ง ๓ โลก แต่คัมภีร์ปัทมปุระณะกล่าวถึงกำเนิดพระพรหมไปอีกทางหนึ่งว่า เมื่อพระวิษณุเป็นเจ้าประสงค์จะสร้างโลก จึงทรงแบ่งภาคพระองค์เองออกเป็น ๓ คือ สร้างพระพรหม จากปรัศว์เบื้องขวา สร้างพระวิษณุ (พระองค์เอง) จากปรัศว์เบื้องซ้าย สร้างพระศิวมหากาฬ จากบั้นกลางพระองค์ (ปางนี้ปุระณะว่า ชื่อพระตรีมูรติ)

พระพรหมมีพระเหตีสี่ คือ พระสรวิสวดี นิยมกันว่ามียกยาศีแดง (ในสัททิลามะฝ่ายธิเบตว่ากายสีขาว มีสี่หน้า ซึ่งบางที่เรียกนามพระพรหมว่า จัตุร मुख) ๘ หู (อัญญกรรม) ๔ กร (บางแห่งว่า ๘ กร) ถือธารกร ๑ ซ้อน ๑ (สำหรับหยอดเนยในไฟ) หม้อน้ำ ๑ คัมภีร์ ๑ (สัททิลามะว่าถือคาบหรือธง) กับมีประจำค้อมค้อม มีธนูชื่อ ปรวีตะ มีหงส์เป็นพาหนะ (ลามาว่าม้าขาว) ที่สถิตเรียกว่า พรหมพถุนหา อยู่ในพรหมโลก

พระพรหม เป็นผู้มีน้ำพระทัยเย็น ๆ กอปรไปด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ซึ่งมโนจรรยา ทั้งสี่นี้ประจำอยู่ในองค์พระพรหม อนึ่ง ใครจะตั้งความเพียรบำเพ็ญตบะกรรมหรืออัญญกรรม แม้ไม่ต้องมากขอพระอะไรก็ไม่ใคร่ขัด ที่ปรากฏว่าพวกยักษ์มารอะไรได้รับพรนั้น โดยมากได้จากพระพรหมแทบทั้งนั้น ที่ได้มาจากพระอิศวร อาจผิดเพราะอาจเข้าใจนามว่าโลกศ และ

^{๑๖} ศ. ธรรมภักดี, กำเนิดเทวะ ฉบับพิสดาร, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ลูก ธรรมภักดี, ๒๕๔๘), หน้า ๑๔๐-๑๔๑.

ปรเมษฐ์ ซึ่งเป็นนามของพระพรหม ชาวฮินดูจึงยกย่องพระพรหมว่าเป็นเทพเจ้าผู้มีพระทัยเย็นและมีความเมตตาต่อสรรพสิ่ง

พระพรหม เกิดมาแล้วมีอายุได้ ๑๐๐ ปีแห่งพรหมโลก ถ้าสิ้นอายุของพระพรหมแล้ว เป็นคราวมหาประลัย โลกธาตุทั้งหลายแม้แต่องค์พระพรหมเอง ก็สูญสิ้นกลายเป็นเดิม (ธาตุ) ทั้งหมด ส่วนโลกที่ว่าพระพรหมสร้างในพวกเราอยู่กันทุกวันนี้ จะมีอายุอยู่ได้เพียงวันหนึ่งของพระพรหมเท่านั้น ซึ่งเรียกกันว่ากัลป์ อันมีความหมายตามมติของพราหมณ์ว่ามีเวลาเท่ากับ ๑๒,๐๐๐,๐๐๐ ปีสววรรค์ และปีหนึ่งของสววรรค์เท่ากับ ๓๖๐ ปีมนุษย์ ในกัลป์นี้แบ่งออก ๑,๐๐๐ ส่วน ในส่วนหนึ่งเรียกว่ามหายุค คือ ๑๒,๐๐๐ ปีสววรรค์ และในมหายุคนี้คิดเทียบปีในมนุษย์ก็ได้ ๔,๓๒๐,๐๐๐ ปี ในมหายุคหนึ่งยังแบ่งเป็น ๔ ยุค ดังนี้ คือ

กฤตยุค	๔,๘๐๐ ปีสววรรค์	๑,๗๒๘,๐๐๐ ปีมนุษย์
ไทรตายุค	๓,๖๐๐ ปีสววรรค์	๑,๒๙๖,๐๐๐ ปีมนุษย์
ทวาปรยุค	๒,๔๐๐ ปีสววรรค์	๘๖๔,๐๐๐ ปีมนุษย์
กलियุค	๑,๒๐๐ ปีสววรรค์	๔๓๒,๐๐๐ ปีมนุษย์

เวลาที่ตกอยู่ในกฤตยุค คือยุคสุดท้ายจนจะสิ้น อีกมหายุคหนึ่งแล้วในทางไสยศาสตร์เริ่มนับตั้งแต่ต้นกฤตยุค แต่วันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ก่อนพุทธศักราช ๒๕๕๕ บัดนี้ศักราชกฤตยุคล่วงได้ ๕,๐๓๓ ปีแล้ว ยังคงเหลืออีก ๔๒๖,๙๖๗ ปีเท่านั้น (คำนวณ พ.ศ. ๒๕๗๔) ก็จะสิ้นกฤตยุค ซึ่งตามตำรับว่าจะเกิดมหากภัยทั่วโลกธาตุ คือจะมีไฟประลัยกัลป์เผาผลาญหมดครั้งหนึ่ง ต่อมาพระพรหมตื่นนอนขึ้นมา ซึ่งบัดนี้อายุพระพรหมล่วงได้ ๕๐ ปีแล้ว

ในหนังสืออิทธานศัพทฮินดู ของ เจ. คาวสัน ได้บรรยายเรื่องของพระพรหมไว้ตอนหนึ่งซึ่งไม่มีกล่าวในตอนต้น ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระพรหม โดยมีเนื้อความดังต่อไปนี้

ในคัมภีร์พระเวทและคัมภีร์พราหมณะ ไม่ได้กล่าวถึงนามของพระพรหมเลย กล่าวแต่เพียงชื่อของผู้สร้างสรรพสิ่งทั้งปวงในคัมภีร์นั้น คงเรียกว่า หิรัณยครรภ บ้าง ประชาบดีบ้าง มาปรากฏชื่อในคัมภีร์ศตบถพราหมณะ ในความตอนหนึ่งว่า “พระองค์ (พรหมา – นปุงสกสิงค์) เป็นผู้สร้างเทวะทั้งปวง สำหรับเทวะที่ประจำโลกนั้น คือ พระอัคนี (ไฟ) ประจำพื้นพิภพ พระวายุ (ลม) ประจำจักวาล พระสุริยะ (ตะวัน) ประจำท้องฟ้า

ในคัมภีร์ศตบถพราหมณะและมนู กล่าวว่า พระผู้เกิดเอง (อาตมภู) ทรงเสกน้ำขึ้นมาเป็นครั้งแรก แล้วโปรยพืชลงไปในน้ำ พืชนั้นก็บังเกิดเป็นไข่ทอง พระองค์จึงได้แบ่งภาคลงไปเกิดในไข่นั้นเป็นพระพรหมปฐมชนกของโลก เพราะเหตุที่พระองค์ทรงมีกำเนิดจากน้ำ (ระนะ) พระพรหมจึงได้ชื่อว่า พระนารายณ์ (ผู้สถิตอยู่ในน้ำ) ในคัมภีร์จะเห็นได้ว่า พระพรหมกับพระนารายณ์นั้นเป็นชื่อเดียวกัน ต่อมาได้กลายเป็นชื่อของพระวิษณุ ในคัมภีร์รามายณะกล่าวว่า เดิมก็เป็นน้ำอยู่

ทั้งสิ้น แผ่นดินอยู่ในน้ำ เมื่อพระพรหม (อาตมภูว) พร้อมด้วยทวยเทพบังเกิดขึ้นแล้ว พระพรหม ในรูปของหมูป่าได้ลงไปจุดเอาแผ่นดินขึ้นมาจากใต้น้ำ แล้วจึงสร้างสรรพสิ่งทั้งปวงขึ้น ด้วยความช่วยเหลือของบรรดานักสิทธิ์ ซึ่งเป็นบุตรของพระองค์ พระองค์ได้สร้าง พระมารีจ จากพระองค์ แล้ว พระมารีจได้ให้กำเนิดแก่ พระกัศยปะ ซึ่งเป็นบิดาของพระวิวิสวัต พระวิวิสวัต ให้กำเนิดแก่ พระมนู

แต่ในคัมภีร์วิษณุปุราณะกล่าวว่า พระพรหม ซึ่งได้นานว่า พระนารายณ์ ได้เป็นผู้สร้าง สรรพสิ่งทั้งปวง พระประชาบดีในครั้งนั้นจึงทรงรูปเป็นปลาบ้าง เต่าบ้าง ฯลฯ และในกาลต่อจึง ได้ทรงรูปเป็นหมูป่า แล้วจะเสด็จลงไปใต้น้ำ ในนิยายไวษณะจึงอ้างว่า ตามเรื่องทีกล่าวนานี้ ก็เห็น ได้ชัดเจนแล้วว่า พระประชาบดี หรือพระพรหมนั้น ก็คือพระนารายณ์ นั่นเอง เพราะการทรงรูป ปลา เต่า หมูป่า นั้น ล้วนแต่เป็นอวตารปางหนึ่ง ๆ ของพระนารายณ์นั่นเอง นอกจากนั้น ในคัมภีร์ มหาภารตะยังได้กล่าวไว้อีกว่า พระพรหม ผุดขึ้นมาจากสะดือหรือดอกบัว อันขึ้นมาจากสะดือของ พระนารายณ์ เพราะเหตุนั้น พระพรหม จึงมีนามว่า นาภิชะ (เกิดจากสะดือ) ป กัณชะ (ดอกบัว) สโร จิน (ผู้ทรงไว้ซึ่งดอกบัว) อัมชะชะหรือ อัมชะ โยนิหรือกัณชะชะ (เกิดจากดอกบัว) ล้วนแต่เป็นเรื่อง ที่สร้างในพระพรหมต่ำกว่าพระวิษณุ บางเรื่องก็สร้าง โดยพระพรหมเป็นผู้สนับสนุนผู้ซึ่งพระวิษณุ จะต้องไปปราบ เช่นเป็นผู้ประสาทพรแก่ท้าวพลี ให้เป็นเจ้าของโลก พระวิษณุต้องอวตารเป็นคน ค่อมในปาง วามนาวตาร ปราบท้าวพลีด้วยเล่ห์ปัญญา จนท้าวพลียอมแพ้ ไม่มีแผ่นดินจะอยู่ พระวิษณุ จึงอนุญาตให้ไปอยู่บาดาล หรือให้พรแก่ท้าวราพนาสูร (ทศกัณฐ์) กับพรรคพวก จนทำให้เกิดความ เดือดร้อนแก่ทวยเทพและฤๅษีไซโพร พระวิษณุก็ต้องอวตารลงมาปราบอีก จนวายวอดไปทั้ง โศตร ล้วนให้เห็นว่าฤทธิ์เดชของพระพรหม ผู้พระวิษณุหรือพระนารายณ์ไม่ได้ทั้งนั้น

พระพรหม จึงมีสมญานามอีกมากมาย เช่น วิช-เวธาส ทรุหินสราษฏริ (ผู้สร้าง) ธาตรี - วิธา ตริ (ผู้รักษา) ปีตามหะ (พ่อของพ่อ) โลเกส (เจ้าโลก) ปรมะษฎุ (เป็นใหญ่ในสวรรค์) สนัต (โบราณ) อาทิกวิ (กวีแรก) ทรุฆณะ (ขวาน) ฯลฯ^{๑๑}

ความเชื่อเป็นสิ่งที่เป็นเรื่องเฉพาะบุคคล โดยอาศัยศรัทธาเป็นตัวนำในความเชื่อเหล่านั้น พระพรหมก็เป็นหนึ่งในความเชื่อและมีผู้นับถือเช่นนั้นเหมือน อีกตำนานหนึ่งของพระพรหม พระ พรหมได้ถือกำเนิดจากโลกธาตุ ที่ได้มีโลกิยะสังสมจนเกิดเป็นฟองไข่ทองคำ พระพรหมได้ถือ กำเนิดขึ้นจากฟองไข่ที่เกิดจากการสังสมของโลกิยะนั้น ซึ่งได้พระนามว่า พระเทพบดีหรือเจ้าแห่ง สิ่งมีชีวิตทั้งหมด ในคัมภีร์มานธรรมศาสตร์ ได้กล่าวถึงพระอาตมันหรือมหาวิญญาณ ซึ่งถือกำเนิด

^{๑๑}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔-๑๕๐.

ขึ้นได้เองนั้น มีความมุ่งหมายที่จะสร้างสรรค์สิ่งให้เกิดขึ้นในโลก จึงได้บันดาลให้เกิดสายน้ำทั่วไปในพื้นที่พิภพ จากนั้นได้โปรยเมล็ดพืชพันธุ์ในลงสายน้ำนั้น

ในระยะเวลาปริบดาต่อมาเมล็ดพันธุ์เหล่านั้นก็ได้งอกงามขึ้นมาเป็นไข่ทองคำ และมหาวิญญูณหรือพระอาดมัน ซึ่งเป็นภาคหนึ่งไปจุติในไข่ทองคำ และได้บันดาลให้ไข่แตกออกเป็นพระพรหม ไข่สีกล้างได้ล่องลอยไปกลายเป็นภพโลกที่เป็นที่อยู่ของมวลสรรพสิ่งได้อาศัยอยู่ ส่วนไข่สีทึบที่แตก ได้ล่องลอยขึ้นเบื้องบนสูงขึ้นเรื่อย ๆ ได้กลายเป็นที่มาของภพสวรรค์ และโลกแห่งเทวะทั้งมวล

ในหนังสือ กถาสริตสาคร บันทึกไว้ว่า พระพรหมมีกำเนิดจากครั้งหนึ่ง เมื่อพระศิวะได้แหวกพระเพลาของพระพรหมและมีพระโลหิตหยดหนึ่งของพระศิวะนั้น ได้หยดลงไปใต้น้ำ และได้แตกออกเป็น ๒ หยด ซึ่งก็ได้กลายเป็นพระพรหมขึ้นมา

ตามบันทึกในหนังสือเล่มนี้เป็นที่บันทึกความเชื่อของผู้ที่นับถือภพที่นับถือพระศิวะเป็นใหญ่ จึงได้บันทึกว่า พระศิวะเป็นผู้ให้กำเนิดพระพรหม

ถึงแม้จะมีตำนาน คัมภีร์ต่าง ๆ ที่กล่าวถึงพระพรหม ล้วนแต่ได้ให้การยกย่อง ว่าพระพรหมได้เป็นองค์มหาเทวะผู้สร้างโลก และสรรพสิ่ง และเป็นองค์ที่มีความยิ่งใหญ่อีกองค์หนึ่ง เช่นเดียวกับ พระศิวะ และพระนารายณ์

เรื่องเกี่ยวกับ”ตำนานพระพรหม” นั้น มีพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ได้ทรงอธิบายเกี่ยวกับตำนานของพระพรหม ซึ่งมีรายละเอียดในบางตอนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของพระพรหม เพื่อให้เกิดความเข้าใจและเกิดความกระจ่างว่า...

“...พระพรหมนั้นเล่า เมื่อก่อนจะเกิดขึ้น ย่อมมีธรรมปรากฏอยู่แล้วในโลก พระพรหมเป็นของไม่มีเนื้อตัน ธรรมทั้งปวง ซึ่งอยู่ในโลกผสมกันเข้าจนเป็นไข่ ไข่นี้เป็นก้อน คอยอยู่ได้หมื่นกัลป์ ไข่ก็แตก พระพรหมอยู่ในไข่นั้น บันดาลให้ไข่แตกเป็นสองซีก ซีกบนขึ้นฟ้า ซีกล่างเป็นโลกมนุษย์ พระพรหมจึงสร้างสรรค์ทั้งปวง บันดาลให้มีสวรรค์ สร้างสรรพสิ่งทั้งปวงที่จะมีอยู่ในโลกนี้ ขึ้น ตอนสร้างให้มีไฟไหม้มาเผาผลาญสิ่งเป็นเป็นบาปอกุศลทั้งปวงหมดแล้ว จึงสร้างน้ำขึ้นดับไฟอันนั้น น้ำดับไฟแล้ว น้ำนั้นทำให้ดินชุ่มชื้นเกิดงอกงามเป็นเขาเป็นห้วยขึ้นมา มีพืชพันธุ์ธัญญาหาร ขึ้นบริบูรณ์ มีต้นไม้ขึ้น แล้วจึงมีสัตว์ แล้วจึงมามีมนุษย์ ในพวกมนุษย์มีผู้หนึ่งนับว่าเป็นถูกพระอาทิตย์ เกิดขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ได้ปกครองประชาชนมาแต่นั้น...”

ตามคัมภีร์ของอินเดียโบราณ ได้กล่าวว่า รูปเคารพของพระพรหม ที่ผู้คนนิยมสร้างขึ้นมี ๕ ปางด้วยกัน ดังนี้

๑) ปางพระชาติ เป็นรูปเทพมี ๔ พระพักตร์ ๔ กร วรกายสีขาวนวล อภรณ์ คือ หนึ่ง กวางสีคำพาดป่า แต่ละกรทรงถือช้อน, ไม้เท้า, แจกัน, และทำหัตถ์ประทานพร ข้างขวามือมหาเสี เอก คือ พระนางสร้อยศรีวิชัย ข้างซ้าย คือ พระนางสาวตรี

๒) ปางโลกบาล เป็นเทพมี ๔ พักตร์ ๔ กร แต่ละกรถือแจกัน, ดอกบัว, คัมภีร์, และลูก ประคำ มีพระนางสาวตรี มหาเสีขึ้นเคียงด้วย

๓) ปางวิศกรรม เป็นเทพที่มี ๔ พักตร์ ๔ กร ถือสิ่งของเช่นเดียวกับปางโลกบาล แต่ ประทับเดี่ยวไม่มีมหาเสีเคียงคือ

๔) ปางกมลลักษณะ เป็นเทพที่มีรูปหมจดงดงาม มี ๔ พักตร์ ๔ กร ถือสิ่งของเช่นเดียวกับปางโลกบาล และวิศกรรม แต่ให้เน้นรูปพระพักตร์ดงามที่สุด

๕) ปางพิตมहा เป็นเทพที่มี ๔ พักตร์ ๔ กร แต่พระเกศามุ่นเกล้า เป็นมวยผมดั่งนักพรต ในกรทั้ง ๔ ถือ คัมภีร์, ช้อน, แจกัน และหม้อเนยเหลว

ในคัมภีร์ปัทมปุราณะ ได้บันทึกไว้ว่า แต่เดิมนั้น พระพรหม มี ๕ พักตร์ ๕ เศียร ซึ่งทั้ง ๔ เศียร ของพระพรหมนั้น ล้วนมีความหมายแทนคัมภีร์พระเวททั้งสิ้น พระพักตร์ทางด้านทิศเหนือ แทนคัมภีร์อากรรพเวท พระพักตร์ที่ผินไปทางด้านทิศใต้แทนคัมภีร์ยชุเวรเวท พระพักตร์ด้านทิศ ตะวันออกแทนคัมภีร์ฤคเวท พระพักตร์ด้านทางทิศตะวันตกแทนคัมภีร์สามเวท ดังนั้น พระพักตร์ที่ ๕ จึงไม่หมายแทนคัมภีร์พระเวทใด ๆ แต่ทว่ามีความพิเศษที่สุดก็คือ พระพักตร์ที่ ๕ นี้ เป็นพระ พักตร์ที่ต้องจดจำคัมภีร์พระเวททั้ง ๔ ไว้ได้ทั้งหมด

พระพักตร์ที่ ๕ นี้ จึงมีความพิเศษ มีรัศมีประกายเรืองรองโชติช่วง จนกระทั่งบรรดาเหล่า เทวะและอสูรเทพ มีอาทนต์ต่อความร้อนของรัศมีจากพระพักตร์ที่ ๕ ดังนั้นจึงพากันไปปรึกษา พระศิวะว่าจะทำประการใดกับพระพักตร์ที่ ๕ ของพระพรหม

ดังนั้นพระศิวะจึงได้บัญชาการให้ตัดเอาพระพักตร์ที่ ๕ ของพระพรหมออกไปเสีย ดังนั้น พระพรหมจึงเหลือพระพักตร์เพียง ๔ พักตร์เท่านั้น แต่ในคัมภีร์ปัทมปุราณะ ได้กล่าวถึง เรื่องพระ พักตร์ที่ ๕ ของพระพรหม แต่นั้นพระพรหมก็มี ๔ พระพักตร์ ซึ่งพระพักตร์ที่ ๕ นั้นได้เกิดขึ้น เนื่องมาจากการที่พระพรหมได้หลงไหลในเสน่ห์ของพระนาง ศตรูป หรือ นางผู้มี ๑๐๐ รูป

นางศตรูปนี้ พระพรหมได้ให้กำเนิดนางมา และเมื่อพระพรหมหลงรูปของนางศตรูปนี้ แล้วก็จำเป็นที่จะต้องคอยเฝ้าดูรูปโฉมของนางไปทุกท่วงทีการเคลื่อนไหว ซึ่งนางเองก็มีตั้ง ๑๐๐ รูป ดังนั้น แต่ละรูปที่เลื่อนที่ไป ณ แห่งหนใด ๆ พระพรหมก็ได้ใคร่ที่จะคอยดูแลให้ปลอดภัยใน ทุกอย่างก้าว

ดังนั้น ความเป็นห่วงเป็นใยในนางศตรูป พระพรหมจึงได้เนรมิตให้พระองค์เองนั้นมีพระ พักตร์ขึ้นมามากมาย เพื่อจะเอาไว้ดูนางศตรูปในทุกท่วงทีการเคลื่อนไหวและรักษาความปลอดภัย

แต่ในครั้งนั้น พระองค์ได้เอ่ยถ้อยวาจาที่เป็นเชิงดูหมิ่นหรือเชิงสบประมาทพระศิวะ เป็นเหตุให้พระศิวะกริ้ว จึงลี้มพระเนตรที่ ๓ บนหน้าผากขึ้น ซึ่งพระเนตรที่ ๓ นั้นเมื่อลี้มขึ้นก็ได้บังเกิดไฟประลัยกัลป์เผาผลาญสิ่งที่อยู่เบื้องหน้าให้หมดไหม้เป็นจุลไปจนหมดสิ้น

พระพักตร์ที่ ๕ ของพระพรหมจึงได้ถูกไฟประลัยกัลป์ จากพระเนตรดวงที่ ๓ ของพระศิวะลุกไหม้แผดเผาเป็นจุลในครั้งนั้น

ด้วยเหตุดังกล่าว พระพรหมจึงสูญเสียพระพักตร์ที่ ๕ ไป เหลือเพียง ๔ พักตร์เท่านั้น ดังพระรูปที่ปรากฏให้เห็นในสมัยปัจจุบัน

พระพรหมได้เกิดมาจากไข่ทองบ้าง ดอกบัวบ้างตามคัมภีร์ที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น สรุปได้ว่าพระพรหมได้เกิดมาจากไข่ทองและดอกบัวและถูกผู้มีอำนาจสูงกว่าสร้างขึ้นมา ซึ่งมีบทบาทแก่โลก มนุษย์ และสรรพสิ่งด้วยการแบ่งภาค กล่าวคือ เมื่อไข่ทองเกิดขึ้นและแตกได้แบ่งออกเป็นสองส่วน ส่วนที่หนึ่งลอยขึ้นสู่อากาศเป็นสวรรค์และอยู่ของทวยเทพทั้งหลาย ส่วนที่สองนั้นได้มาสู่โลกมนุษย์และสร้างสรรพสิ่งให้เกิดขึ้น พระพรหมจึงได้ชื่อว่า ผู้สร้างบ้างผู้เกิดในดอกบัว... เป็นท้าวผู้มีความเมตตาที่ประกอบด้วย ความเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา พระพรหมจะสร้างโลกเมื่อพระองค์ตื่นและโลกจะพินาศเมื่อพระองค์บรรทมหลับ พระพรหมนั้นได้ชื่อว่าเป็นผู้สร้าง เป็นท้าวในการสร้างสรรพสิ่ง รวมทั้งมนุษย์ ทวยเทพ เพราะถูกสร้างมาเพื่อสร้างสรรพสิ่ง เป็นท้าวที่ถูกอ้อนวอนบูชาขอร้องพรจากมนุษย์ ทวยเทพ แม้แต่ยักษ์มาร ก็สามารถจะขอพรจากพระพรหมได้ทั้งนั้น ซึ่งมีตัวอย่างดังที่กล่าวมาแล้วในเบื้องต้น

๒.๓ ลักษณะของพรหม

ในปรัชญาฮินดูพระพรหมเป็นเทพเจ้าที่มีสี่เศียร สี่พักตร์ จัตุรมุข สี่กร บางปางอาจจะมี ๘ กร ๘ ก้นท์ หรือที่เรียกว่า “อัฐภรณ” พระพรหมมีสี่ประจำของกายคือสีแดง ซึ่งบางตำนานที่กล่าวถึงร่างกายของพระพรหมว่ากายของพรหมนั้นมีความเกลี้ยงเกลา สวยงาม ไม่มีปุ่ม ไม่มีของอย่างมนุษย์ มีรัศมีออกจากร่างกาย มีความรุ่งเรืองมากกว่าแสงของพระอาทิตย์และแสงสว่างของพระจันทร์^{๑๔} พระพรหมจึงลักษณะพิเศษ กล่าวคือ ลักษณะอันบ่งบอกถึงความมีเมตตา ความเจริญสมดัง เป็นผู้สร้างสรรพสิ่ง ศาสนาฮินดูซึ่งกำเนิดในประเทศอินเดียจึงเป็นบ่อเกิดแห่งสรรพสิ่งในทุก ๆ

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓ – ๑๔.

ด้าน ความเชื่อในการในลักษณะของพรหมก็เช่นเดียวกันจะต้องเป็นลักษณะที่รักษาไว้ด้วยความ
อศรรย์และน่าเคารพนับถือ^{๑๕}

๒.๔ ลักษณะทางเทวะของพระพรหม

๒.๔.๑ ลักษณะทางเทวะ

พระพรหมในปรัชญาฮินดูเป็นที่สักการะที่มีผู้คนในการนับถือเป็นจำนวนมาก ถือเป็นสิ่ง
ที่เป็นมงคล พระพรหมผู้เทพเทวะผู้คลบคลาดทั้งสิ่งทุกอย่าง พระพรหมจึงมีลักษณะทางเทวะ
กล่าวคือ ภาพ หรือ พระรูป ของพระพรหมที่ปรากฏในลัทธิตามะนั้นวาดเขียนไว้ว่า พระพรหม มี
องค์สี่ขานวลพิสุทธิ์ แต่ในบางลัทธินั้นก็ได้นำรูปเคารพพระพรหม หรือวาดรูปพระพรหมไว้ว่า
เป็นเทพที่มี ๔ พักตร์ พระกรข้างหนึ่งทรงถือพาน พระกรข้างหนึ่งทรงถือช้อน พระพักตร์ข้างหนึ่ง
ทรงถือหม้อน้ำ และพระกรข้างหนึ่งทรงถือคัมภีร์

ในบางตำนานที่เป็นคัมภีร์ของลัทธิตามะ ได้บันทึกไว้ว่า รูปร่างของพระพรหมนั้นมี ๘
พักตร์ ๘ กร มี ๘ พระกรรณ (หู) และบางกรนั้น ได้ถือดาบ และ ธง อีกด้วย

บางตำนานนั้น ได้บันทึกไว้ว่า พาหนะประจำองค์ของพระพรหมคือ หงส์ทอง หรือ พระยา
หงส์

ส่วนสัญลักษณ์ที่พระกรทั้ง ๔ ของพระพรหมทรงถืออยู่นั้น ล้วนแล้วแต่มีความหมาย

เป็นต้นว่า กรข้างหนึ่งทรงถือช้อนนั้น มีความหมายว่า เป็นช้อนสำหรับตักเนยที่จะใส่ลง
ในกองไฟ เพื่อบูชาพระอิศน์ หรือเทพแห่งไฟ ส่วนหม้อน้ำที่ถืออยู่ในกรข้างหนึ่งนั้น เป็นหม้อน้ำที่
บรรจุน้ำของพระแม่คงคา

พระกรข้างหนึ่งซึ่งถือคัมภีร์พระเวทนั้นก็คือ พระเวทอันศักดิ์สิทธิ์ ที่จะลิขิตความเป็นไป
ทั้งมวลของมนุษย์โลก แต่บางคัมภีร์ได้กล่าวไว้ว่า “พระพรหมทรงถือคทาอาญาสิทธิ์ที่พระกรข้าง
หนึ่ง และพระกรอีกข้างหนึ่งถือธนูปรีวิตะ ส่วนอีก ๒ พระกรไม่ได้ถือสิ่งใด ๆ เนื่องจากเป็นพระกร
คู่ที่จะมีไว้ป้องกันภัยอันตรายทั้งหลายที่จะเกิดขึ้นกับโลกมนุษย์ และจะได้คอยประสิทธิ์ประสาท
ประทานพรให้กับผู้ที่มาขอพร และสักการะบูชาพระองค์”

ฉลองพระองค์ของท้าวมหาพรหมนั้น ในคัมภีร์รามายณะได้บันทึกไว้ว่า ทรงนุ่งห่มหนัง
กวางสีดำนินท ดัดกับพระวรกาย สีแดง และทรงเกล้าผมมวยผมคล้ายนักรบค เนื่องจากว่าบนพรหม

^{๑๕}บุญเย็น วอทอง, เทพเจ้า ความเชื่อเรื่องศาสนาพระเจ้าหลายองค์ในชมพูทวีป, อ้างแล้ว,
หน้า ๗๖.

โลกนั้น พระพรหมที่เป็นเทพบริวาร ต่างก็เป็นเทพที่มุ่งแต่การบำเพ็ญพรต ต่างกับเทพดาที่มักจะเสวยสุขสำราญในชั้นต่าง ๆ บนสวรรค์ชั้นฟ้า ไม่ใช่สวรรค์ชั้นพรหมโลก

พรหมโลกนั้นมีด้วยกัน ๒๐ ชั้น และเหนือชั้นที่ ๒๐ นั้น เป็นอาณาบริเวณที่มีพระวิมานชื่อว่า พรหมวริณา อันเป็นวิมานที่สถิตของท้าวมหาพรหม ซึ่งตั้งอยู่บนระดับเหนือจากพรหมโลกชั้นสูงสุด คือ ชั้นที่ ๒๐ ไปอีกเล็กน้อย

๒.๔.๒ ลักษณะของพระพรหมในสมัยพราหมณะ

ลักษณะของพระพรหมในสมัยพราหมณะ พวกพราหมณ์ – ฮินดู แสดงถึงลักษณะของพระพรหมว่า “พรหมคืออาดมันหรืออิตตา เป็นตัวเองแห่งโลก พรหมคือความรู้สึก พรหมคือความสัตย์ ความแท้จริงแห่งสรรพสิ่ง พรหมคือความบันเทิง พรหมคือความลึกซึ้งคิดเห็นได้ยาก สรรพสิ่งสำเร็จขึ้นได้ด้วยอำนาจของพรหม เมื่อวิญญาณของโลกเป็นอาดมัน แม่วิญญาณของบุคคลก็เป็นอาดมันด้วย เพราะออกมาจากพรหม ดังนั้น วิญญาณของบุคคล ก็คือพรหมนั่นเอง ตัวข้าพเจ้าก็คือพรหม แม้ตัวท่านก็เช่นนั้น ความรู้จักตนเอง ก็คือรู้จักพรหม ความรู้จักพรหมย่อมเป็นทางเข้าสู่โมกษะ คือความรอดพ้น ผู้รู้แจ้งในอาดมันของตนว่า เป็นอาดมันของโลก คือ พรหมแล้ว ต้องรอดพ้นจากสังสาระเวียนว่ายตายเกิดและจะไม่ปฏิสนธิอีกเลย”

ในสมัยเดียวกัน ลัทธิเวียนวาย ได้แสดงเกี่ยวกับวิญญาณว่า “วิญญาณทั้งหลาย ย่อมออกมาจากปฐมวิญญาณ คือ พรหมเหมือนประกายไฟที่กระเด็นออกจากดวงไฟมหาดวงเดิม หรือหยดน้ำที่หยาดออกจากมหาสมุทรอันเป็นแห่งกลาง แม่วิญญาณของสรรพสัตว์ก็ย่อมออกมาจากพระพรหมฉันเดียวกัน เมื่อวิญญาณดวงใดหลุดออกจากพระพรหมแล้ว วิญญาณดวงเดียวกันนั้นย่อมเขาสิงอยู่ในรูปต่าง ๆ นับไม่ถ้วนครั้งหรือชาติ ชาติที่หนึ่งอาจเป็นเทวดา ชาติที่สองอาจเป็นมนุษย์ ชาติที่สามอาจเป็นคิรีจรรย์หรือพฤษชาติวนเวียนกันอยู่อย่างนี้ไม่มีเวลาหยุดนิ่ง ต้องเสวยสังสารทุกข์ เพราะกรรมอยู่รำไป จนกว่าวิญญาณนั้นจะพบ โมกษะ คือความรอดพ้นจากความเกิด กลับเข้าสู่แหล่งที่มาเดิมคือพรหม กรรมคือกิจที่จำต้องทำตามปรกติโลกนั้น ถ้าผู้ประสงค์ความรอดพ้นแล้ว ก็ต้องละสังสาระอันไม่เป็นของแท้ เข้าสู่ความเป็นผู้ไม่ประกอบกรรม เพื่อให้วิญญาณเข้าใกล้ชิดกับอกรรม ซึ่งเป็นของเที่ยงแท้คือพระพรหม”^{๒๐}

จะเห็นได้ว่าลักษณะของพรหมในสมัยของพราหมณะนั้น ได้กล่าวลักษณะต่าง ๆ ต่างคือพรหมคืออาดมันหรืออิตตา เป็นตัวเองแห่งโลก พรหมคือความรู้สึก พรหมคือความสัตย์ ความแท้จริงแห่งสรรพสิ่ง พรหมคือความบันเทิง พรหมคือความลึกซึ้งคิดเห็นได้ยาก ซึ่งเป็นลักษณะที่บ่ง

^{๒๐}สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ธรรมชโร), สากลศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๒๑๑ – ๒๑๓.

บอกว่าลักษณะของพระพรหมนั้นมีอยู่ในทุกสิ่ง ทุกอย่างมีและไม่มี ถึงอย่างนั้นในลัทธิเวียงว้าย ยังกล่าวถึงลักษณะความเป็นไปที่หลากหลายไม่คงที่ กล่าวคือ ชาติที่หนึ่งอาจเป็นเทวดา ชาติที่สองอาจเป็นมนุษย์ ชาติที่สามอาจเป็นคิรัจฉานหรือพฤกษชาติ จะเห็นได้ชัดว่าลักษณะของพระพรหมนั้นมาความหลากหลาย ไม่มีของเขตจำกัดเลย

๒.๕ พระพรหม มหาเทพผู้เปี่ยมด้วยเมตตา

พระพรหมเป็นเทพผู้สร้างโลก ได้รับการยกย่อง โดยพราหมณ์ผู้ให้มีฐานะเท่าเทียมกันกับพระวิษณุ (ผู้คุ้มครองโลก) และพระศิวะ (ผู้ทำลายโลก) มีวิวัฒนาการทางความเชื่อทางศาสนาและศิลปกรรมของชาวฮินดู มีการเปลี่ยนแปลงตามความเชื่อในฐานที่ต่าง ๆ ในประเทศอินเดีย รวมถึงการเปลี่ยนแปลงตามประเพณีความเชื่อในช่วงสมัยนั้น ๆ โดยมีการนับถือตามนิกายต่าง ๆ ของความเชื่อที่มีอยู่ในขณะนั้น เช่น

นิกายไศวะ หรือศิวินิกาย และนิกายไวษณพ หรือ วิษณุนิกาย ทั้งสองนิกายให้ความเคารพนับถือเทพเจ้า คือ พระศิวะและพระวิษณุเป็นพิเศษ จึงลดความศรัทธาความเชื่อถือ ในพระพรหมลงและเวลาผ่านมาถึง ค.ศ. ที่ ๑๐ ชาวฮินดูจึงหันมาให้ความเคารพนับถือพระพรหมจากที่นิกายไศวะและนิกายไวษณพ ซึ่งมีการแข่งขันทางด้านความเชื่ออยู่ พระพรหมจึงกลายเป็นเทพองค์สำคัญขึ้นมาใหม่ โดยมีการสร้างเทวาลัยและรูปปั้นไว้เป็นจำนวนมาก

พระพรหมได้รับการนับถือบูชาในฐานะที่พระองค์เป็นผู้สร้างของสิ่งทุกอย่างให้เกิดขึ้นบนโลก พระองค์ทรงเป็นผู้ให้ และเป็นผู้กำหนดชะตากรรมของสรรพสัตว์

พระพรหมนั้นเป็นเทพยดาที่เหนือกว่าเทพอื่น ๆ ตรงที่ตั้งมั่นอยู่ในความเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา หรือ พรหมวิหาร ๔ นั่นเอง

พระพรหมนั้น พระองค์ทรงมีเมตตาต่อมวลมนุษย์และสรรพสัตว์ ด้วยพระทัยอันกรุณาบรรดามนุษยชาติในโลกกล้าจึงพากันอธิษฐานทูลขอพรต่าง ๆ นานาจากพระพรหม ดังที่ปรากฏให้เห็นในยุคปัจจุบัน ซึ่งมีความเชื่อว่าพรใดที่ขอไป มักจะได้รับความสำเร็จ สมความมุ่งมาดปรารถนานั้นเป็นเพราะความเมตตาของพระพรหมที่ประทานให้ได้รับความสำเร็จสมดังปรารถนานั่นเอง

พรหมโลก ก็คือ สวรรค์อันเป็นที่สถิตของเทพชั้นพระพรหมทั้งปวง อันมีตั้งแต่ชั้นที่ถูกระดับ ๑ ขึ้นไปจนถึงระดับชั้นสูงสุด หรือ พระพรหมผู้ใหญ่

สวรรค์ชั้นพรหมนั้น เหล่าเทพพรหม ถือว่าเป็นเทวะชั้นสูงกว่าเทวดา หรือบรรดาเหล่าเทวะทั้งปวงที่อยู่บนสวรรค์ทั้ง ๖ ชั้น

อายุของพรหมเทพ บนสวรรค์ชั้นพรหมนี้ มีอายุหลายกัปหลายกัลป์ ไม่มีวันจะหมดสิ้น อายุขัยก็ว่าได้ สวรรค์ชั้นพรหมมีแต่เทพเทวะที่เป็นบุรุษเพศทั้งหมดเท่านั้น พรหมเทพนี้เป็นเทวะที่จะต้องบำเพ็ญตบะ เพื่อสร้างบุญบารมีไว้สำหรับช่วยเหลือเกื้อกูล ทั้งโลกสวรรค์ และโลกมนุษย์ ให้เกิดการอยู่รอดกลับาวสาน^{๒๐}

๒.๖ พระพรหมในฐานะของเทพเจ้า

การศึกษาพระพรหมในฐานะของเทพเจ้าจะต้องกล่าวถึงเรื่องเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ – ฮินดูเสียก่อนว่ามีลักษณะอย่างไร การจะกล่าวถึงลักษณะเทพเจ้าของพระพรหม โดยคติของศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู เทพเจ้าคือวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ เชื่อว่ามีอำนาจสามารถบันดาลให้เกิดหรือไม่เกิดสิ่งต่าง ๆ ได้ ความเชื่อในเรื่องของวิญญาณศักดิ์สิทธิ์หรือเทพเจ้ามีความสำคัญมาก เพราะถือว่าเป็นรากฐานเป็นที่มีของความเชื่ออื่น ๆ และก่อให้เกิดการประกอบพิธีกรรมต่างๆในสังคมจนกลายเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต^{๒๑} ดังนั้นเพื่อประโยชน์ในการศึกษาเรื่องของพระพรหมในฐานะเทพเจ้า ผู้ศึกษาจึงเห็นควรที่จะทำความเข้าใจให้เห็นถึงลักษณะของพรหมในฐานะเทพเจ้าตามคติของปรัชญาฮินดู

ในศึกษาความจริงของเทพเจ้าตามคติของศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู จึงมีความสำคัญ และจำเป็น เพื่อให้เกิดความเข้าใจในแง่ของเทพเจ้า ตามคติของชาวฮินดูที่ยกย่องพระพรหมเป็นเทพเจ้าองค์หนึ่ง เพื่อให้เกิดความเข้าใจ จึงได้แบ่งออกเป็นสามประเด็น คือ กำเนิดของเทพเจ้า สภาพของเทพเจ้า ลักษณะและหน้าของเทพเจ้า ดังนี้

๒.๖.๑ กำเนิดเทพเจ้า

เกี่ยวกับสภาพการณ์ก่อนการสร้าง โลกและชีวิตนั้น มีคำกล่าวถึงเทพเจ้าในคัมภีร์ฤคเวทไว้ว่า “ในครั้งกระโน้น ไม่มีอะไรเลยทั้งความเป็นและความไม่เป็น ไม่มีอากาศ ไม่มีฟ้า อะไรเล่าควบคุมทุกสิ่งทุกอย่าง ทุกสิ่งทุกอย่างเล่าตั้งอยู่บนอะไร ตั้งอยู่บนห้วงน้ำลึกหรือ ในครั้งนั้นความตายก็ยังมี ยังไม่มีกลางวันกลางคืนหมุนเวียนกัน แต่ทว่ามีสิ่งหนึ่งหายใจอย่างสงบเงียบ มีอยู่ โดยตนเองไม่มีอะไรอื่นนอกเหนือจากสิ่งนี้ ความมืดแฝงอยู่ในความมืด มีแต่น้ำทั่วไปหมด สิ่งนั้นมีลักษณะเป็นความว่าง ซ่อนอยู่ในความสับสน ค่อย ๆ เติบ โตขึ้นด้วยพลังความร้อนในตัว ความ

^{๒๐} โหโรโยชยา, พระพรหมมหาเทวผู้สร้างโลก, (ชลบุรี : สำนักพิมพ์ลอแอนด์เล็ง พับลิชซิง, ๒๕๔๖), หน้า ๖๑ – ๖๒.

^{๒๑} สมักร บुरาวาส, ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แพรวพิทยา, ๒๕๑๖), หน้า ๑๗๘.

อยากเริ่มพักตัวขึ้นในสิ่งนั้นเป็นอันดับแรก ความอยากจะกลายเป็นจิตภายในภายในหน้า จิตจึงเป็นสิ่งที่
กลางระหว่างความไม่มีกับความมี คั้งนี้นักปราชญ์ผู้ใฝ่หาความจริงได้พบแล้ว ความร้อนที่ผ่าความ
มืดและผ่านห้วงมหรณพนั้นมาจากเบื้องล่างหรือเบื้องบนกันแน่ กวีในเคยแกลงไว้บ้างหรือ แต่
เท่านั้นแหละ คือ พลังสร้างสรรค์ชีวิต พลังอันสร้างอนุภาพได้เกิดขึ้น สสารที่มีอยู่โดยตนเองอยู่
เบื้องล่าง พลังอยู่เบื้องบน ใครรู้บ้างหรือ หรือว่าเคยมีใครบอกไว้บ้าง หรือการสร้างมโหฬารนี้มาก
จากไหน ขณะนั้นยังไม่มีเทพเจ้าเลยสักองค์เดียว ใครเล่าจะสามารถล่วงรู้ความจริงที่เกิดขึ้นใน
ขณะนั้น ใครเล่าจะรู้โลกนี้มีมาตั้งแต่เมื่อใด เกิดขึ้นจากพระหัตถ์ของพระเจ้าหรือไม่ ถ้าจะมีผู้เห็นก็
จะมีแต่พระเจ้าบนสวรรค์แต่องค์เดียวเท่านั้น พระองค์สามารถเปิดเผยให้เรา รู้จักได้”^{๒๓}

พระเจ้าในที่นี้ หมายถึง พลังในการสร้างกฎระเบียบมาจากกสิภพ เชื่อเอกภพมีกฎเกณฑ์
และกฎเกณฑ์นี้มีได้มาจากภายนอกเอกภพ กฎเกณฑ์นี้เป็นพลังแฝงอยู่ในกสิภพ ค่อย ๆ ปรากฏ
ตัวขึ้นในกสิภพ เพื่อจัดระเบียบให้กับเอกภพโดยการสร้างสรรค์ พลังนี้คือ “ปรมาตมาน” ซึ่งแสดง
ตัวออกเป็นผู้สร้าง การสร้างมิใช่การบันดลให้มีอะไรสักอย่างขึ้นมาใหม่ หากแต่เป็นการแยกพลัง
ออกให้เป็นบุคคลเอกเทศ เพื่อทำหน้าที่ควบคุมพลังต่าง ๆ ดังที่ กิรติ บุญเจือ^{๒๔} กล่าวว่า พระเจ้าของ
ศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู เป็นทั้งอันตรและอูตระ คือทั้งแทรกอยู่ในเอกภพ และแยกออกจากเอกภพ
เพื่อทำหน้าที่ในเอกภพ พลังทั้งหลายที่ปรากฏขึ้นในเอกภพย่อมแบ่งส่วนออกจากพลังรวมนี้ คือ
เทพเจ้าที่ปรากฏแบ่งส่วนออกมาทำหน้าที่ควบคุมส่วนต่าง ๆ ของเอกภพนี้ อีกต่อไป เป็นเทพเจ้าใน
สภาพที่ปรากฏแก่สติปัญญามนุษย์ ผู้เข้าถึงความคิดนี้ในระยะแรก ๆ ย่อมสามารถหาคำศัพท์มา
แสดงออกอย่างตรง ๆ ได้ จึงต้องใช้วิธีแสดงออกโดยโวหาร สัญลักษณ์ ดังนี้

ในการสร้างสรรค์จะกล่าวว่ามีสภาวะอยู่ก็ไม่ใช่ จะกล่าวว่ามีอยู่ก็ไม่เชิง แต่ก็ไม่มีแหล่ง
ลม ไม่มีห้องฟ้าย้อนนอกเหนือพระองค์ อะไรครอบคลุมในทุกสิ่ง และที่ไหนและอะไรในที่ที่พำนัก
น้ำอยู่ที่นั่นลึกเกินที่จะวัดได้หรือ และความตายไม่มีก็ไม่ใช่ จะว่ามีความตายก็ไม่ใช่ ไม่มีเครื่อง
หมายอยู่ที่นั่น ผู้แบ่งวันและเดือน มีสิ่งหนึ่งปราศจากลมหายใจ มีชีวิตอยู่ได้โดยธรรมชาติของตน
เอง หากปราศจากพระองค์แล้วก็จะไม่มีอะไรเป็นอยู่ได้เลย

ความมืดที่นั่นมีอยู่ ระยะเวลาปกคลุมไปด้วยความมืด ตอนนี้เป็นความยุ่งเหยิงกันไปหมด
สิ่งทั้งหมดที่มีชีวิตอยู่ครั้งกระนั้นว่างเปล่าและไร้รูป เพราะอาศัยอำนาจยิ่งใหญ่แห่งความอบอุ่นสิ่ง

^{๒๓} เตือน คำดี, ศาสนศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๑), หน้า
๔๐๓.

^{๒๔} กิรติ บุญเจือ, ศาสนศาสตร์เบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วัฒนาพานิช,
๒๕๓๘), หน้า ๑๑๔.

ต่าง ๆ ก็เกิดขึ้น ต่อจากนั้นต้นตอาก็เกิดขึ้นเป็นเบื้องต้น ต้นตอเป็นพีชพันธุ์แรกเริ่ม และเป็นเชื้อแห่งวิญญานพราหมณ์ฤๅษีทั้งหลาย ผู้แสวงหาความคิดแห่งจิตใจ ได้ค้นพบสิ่งเกี่ยวเนื่องกันของสิ่งที่เป็นอยู่ในสิ่งที่ไม่เป็นอยู่ มีเส้นตัดแยกจากกันขยายออกไปสับสนกันหมด บางแห่งอยู่บน และบางแห่งอยู่ล่างหรือได้มีเทพผู้ในกำเนิด มีพละนาฏภาพล้ำแข็ง ไม่ทรงทำกรรมอะไรที่นี้และมีพลังอยู่ทั่วไป ใครรู้ได้อย่างแท้จริงและใครสามารถประกาศถึงพระองค์ได้ในที่นี้ พระองค์ทรงบังเกิดมาตั้งแต่เมื่อไร และการสร้างสวรรค์นี้มาจากไหนเทพเจ้าทั้งหลายทรงเกิดมาหลังการสร้างสรรพสิ่งนี้แล้วใครรู้ว่าการสร้างครั้งแรกได้นำมาสู่การบังเกิดของสิ่งทั้งหลายตั้งแต่เมื่อไร พระองค์ปฐมกำเนิดแห่งการสร้างสรรพสิ่งนี้ ไม่ว่าพระองค์จะสร้างหมดทุกอย่างหรือไม่ได้สร้างก็ตาม พระเนตรของพระองค์ส่องโลกนี้จากสวรรค์ชั้นสูงสุด พระองค์ทรงรู้อย่างแท้จริง หรือบางทีก็ไม่ทรงรับรู้^{๒๕}

เพราะฉะนั้นดินแดนที่มาจากกำเนิดของเทพเจ้าคือดินแดนกลีภ ค่อย ๆ ปรากฏตัวขึ้น แสดงตัวออกมาเป็นผู้สร้าง เพื่อจัดระเบียบให้กับเอกภพ โดยการสร้างสรรค์ การสร้างมิใช่การบันดาลให้มีอะไรสักอย่างขึ้นมาใหม่ หากแต่เป็นการแยกพลังออกมาเพื่อทำหน้าที่ควบคุมพลังย่อยส่วนต่าง ๆ ดังที่ในรายงานท่านโจเซฟ แกร์ว่า ในศาสนาพราหมณ์มีความเชื่อศูนย์กลาง คือ ถือว่าวิญญานสากลดวงหนึ่งคงความเป็นสารัตถะชั่วนิรันดร์ ไม่มีเบื้องต้น และไม่มีเบื้องปลาย เรียกว่า “พระพรหม” ซึ่งหมายถึงวิญญานของโลก วิญญานโลกนี้เป็นเทพเจ้าสามภาค เรียกว่า “ตรีมูรติ” พระองค์ถูกเรียกว่าเทพเจ้าสามองค์หรือสามพระเจ้าสามภาค เพราะมีศรัทธาความเชื่อว่าพระพรหมมีภาคต่าง ๆ คือ พระพรหม เป็นผู้สร้างทุกสรรพสิ่ง พระวิษณุ เป็นพระผู้ธำรงรักษา และพระศิวะ เป็นพระผู้ทำลาย เทพเจ้าทั้งสามองค์นี้ไม่ได้แยกออกจากกัน แม้ว่าจะเกิดการแตกแยกกันก็เป็นเพียงด้านหน้าที่เท่านั้น^{๒๖} จะเห็นได้ว่าพระพรหมในฐานะเทพเจ้านั้นก็คือเทพเจ้าสามภาค “ตรีมูรติ” เป็นการแยกส่วนออกมาจากพระพรหม เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน กล่าวคือสิ่งหนึ่งเกิดจากสิ่งหนึ่ง สิ่งที่ถูกสร้างคือสิ่งที่สร้าง ความแตกต่างมีเฉพาะหน้าที่เท่านั้น ความแต่ทางหน้ามีจุดกำเนิดจากสิ่งที่ให้กำเนิด คือพระพรหมนั่นเอง หนึ่งแบ่งเป็นสามเพื่อให้เกิดหน้าที่ แต่สามนั้นก็คือหนึ่งนั่นเอง

ดังในคัมภีร์พระเวทซึ่งเป็นพระคัมภีร์ในสมัยแรกของศาสนาพราหมณ์ โดยเฉพาะเนื้อหาในคัมภีร์ ฤคเวท ได้มีเนื้อหาที่กล่าวถึง เทพเจ้าผู้สร้างสรรพสิ่งว่ามีเพียงองค์เดียวเท่านั้น แต่มีการปรากฏออกมาเป็นสามลักษณะมีการทำหน้าที่ที่แตกต่างกัน คือ ทรงเป็นผู้สร้าง เป็นผู้ยิ่งใหญ่มี

^{๒๕} โจเซฟ แกร์ แต่ง ฟีน ดอกบัว แพล, ศาสนาทั้งหลายนับถืออะไร, (นครปฐม : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๔), หน้า ๒๐.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒.

หน้าคอยควบคุมทุกสิ่งทุกอย่าง ทรงเป็นรักษาและทรงเป็นผู้ทำลาย ดังมีกล่าวในรายงานของท่าน
 สูเมธ^{๒๗} ว่า ตามคัมภีร์อุปนิษัท คำสอนเรื่องเทพเจ้าเป็นเอกนิยมฝ่ายจิต (Idealistic monism) ถือว่า
 เทพเจ้ามีเพียงองค์เดียวเท่านั้น คือ พระพรหม หรือ พรหมัน ซึ่ง โลก มนุษย์ สัตว์ พืช และสิ่งอื่น ๆ
 เกิดมาจากพระองค์ และจะกลับไปรวมอยู่ที่พระองค์อีกเมื่อถึงเวลาตามเงื่อนไขที่พระพรหมได้
 กำหนดไว้ พระพรหมหรือพรหมันมีสองภาคหน้าที่ คือ

๑) อปรพรหม เป็นเทพเจ้าสูงสุด (Supreme Being) เป็นที่มาและบ่อเกิดของโลก เป็น
 ผู้รักษาและผู้ทำลายเอกภาพ สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้น ดำรงอยู่และดับไปในอปรพรหมนี้ ทรงมีคุณสมบัติ
 บริสุทธิ์ทุกอย่าง เช่น มีอำนาจเป็นอนันต์ มีความรู้ไม่สิ้นสุด และมีมหากรุณาไม่มีขอบเขต

๒) พรพรหม เป็นความจริงสูงสุด (Ultimate being) หรือปรมัตตส์ัจจะ เป็นแก่นแท้ของ
 สรรพสิ่ง ซึ่งเป็นนามธรรม เป็นเอกภาพของสิ่งทั้งปวง พรพรหมนี้คือ ปรมาตมัน หรืออาตมันสากล
 หรือวิญญูณสากล (Universal Reality) ซึ่งอาตมันเป็นส่วนบุคคล ชีวตมันแยกตัวออกมาจากนั้น
 และจะกลับไปรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอีกในปรมาตมัน ซึ่งเป็นภาวะที่อาตมันจะพ้นจากทุกข์
 เรียกว่าได้บรรลุโมกษะแล้ว การที่อาตมันส่วนบุคคลจะเข้าไปรวมกับพรพรหมนี้ไม่ใช่จะทำได้
 ง่าย ๆ บุคคลต้องใช้ความพยายามและความอดทนเป็นอย่างยิ่งด้วย

ฉะนั้นในปรัชญาพราหมณ์และฮินดูที่กล่าวมาแล้วนั้น มีความเชื่อสูงสุดเพียงหนึ่งเดียว
 เท่านั้น คือ วิญญูณสากลดวงหนึ่งที่คงความเป็นสาร์ตละชั่วกาลนิรันดร์ ไม่มีแม้กระทั่งเบื้องต้น
 และไม่มีเบื้อง ซึ่งปรัชญาฮินดูเรียกว่า “พระพรหม” หรือ พรหมัน เป็นเทพเจ้าสูงสุดเพียงองค์เดียว
 ที่เป็นหนึ่ง เป็นเทพเจ้าผู้สร้างสรรพสิ่ง ทรงเกิดมาจากกสิภพ ทรงค้อย ๆ ปรากฏตัวขึ้น ท่ามกลาง
 ความมีและความไม่มี ความไม่เป็นกับความเป็น ทรงแสดงตัวออกมาเป็นผู้สร้าง ในการสร้างมิได้มีการ
 บันดาลให้มีอะไรสักอย่างขึ้นมาใหม่ หากแต่เป็นการแยกพลังบางส่วนออกมาเพื่อทำหน้าที่ควบคุม
 พลังย่อยส่วนต่าง ๆ เพื่อจัดระเบียบให้เอกภพ โดยการสร้างสรรค์ และเทพเจ้าอื่นๆ โลก สรรพ
 ชีวิต สรรพสิ่งทั้งหลายก็ล้วนแล้วแต่มาจากการสร้างสรรค์ในครั้งนั้น^{๒๘}

^{๒๗} สูเมธ เมธาวิทยากุล, ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ โอ เอส พริ้น
 เฮาส์, ๒๕๓๒), หน้า ๑๔๕.

^{๒๘} พรพรหม ชลารัตน์, “อภิปรัชญาในความเชื่อ และพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ใน
 นครศรีธรรมราช”, ปริญญาานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย
 เชียงใหม่), ๒๕๔๔, หน้า ๘๒.

๒.๖.๒ สภาวะของพระพรหมในฐานะเทพเจ้า

จากการศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องกำเนิดของเทพเจ้า ทำให้สามารถรู้ได้ว่าในปรัชญาฮินดูนั้น พระพรหมก็คือเทพเจ้าองค์หนึ่งที่มีอำนาจและควบคุมทุกสิ่งทุกอย่างแต่เพียงผู้เดียว เป็นผู้สร้างสรรพสิ่ง จากสิ่งที่ไม่มีหรือมี พระพรหมจึงได้ชื่อว่าเทพเจ้าผู้สร้างอีกชื่อหนึ่ง ตามการยกย่องของชาวฮินดูที่มีต่อพระพรหม และจากการศึกษาในเรื่องพระพรหมในฐานะของเทพเจ้าทำให้ทราบว่ามีความจริง “อันติมะ” (Universal Truth) อยู่เพียงอย่างเดียวในสกลโลก เรียกว่า พรหมัน เป็นเทพเจ้าสูงสุด เป็นสิ่งที่อยู่ในภาวะที่มีความแน่นอน เป็นสิ่งที่แท้จริงสูงสุด มีความเป็นตัวตนที่เที่ยง (อัตตา) ไม่มีขอบเขตจำกัด ไม่มีรูปร่าง ไม่มีเบื้องต้น ไม่มีที่สุด และไม่มีที่สิ้นสุด จะดำรงอยู่ตลอดกาล มีอยู่ในทุกสิ่ง ปรากฏอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่าง โดยสรรพสิ่งทุกสิ่งทุกอย่างนั้นเกิดมาจากพระพรหมหรือมาจากพรหมัน แต่พรหมันเอง ไม่มีเหตุ เป็นสิ่งที่มีอยู่ด้วยตนเอง ในคัมภีร์อุปนิษัทได้อธิบายลักษณะของพรหมันไว้ ๒ ลักษณะด้วยกัน^{๒๘} คือ

๑) นิรุกตพรหมัน ได้แก่ ความแท้จริงอันติมะ องค์สัมบูรณ์ ความเป็นทุกสรรพสิ่ง ความเป็นสัพพัญญู ความเป็นสิ่งบริสุทธิอย่างแท้จริง มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่ง คือ ปรพพรหม หรือพรหมชั้นสูง

๒) สกตพรหมัน ได้แก่ พรหมที่เป็นมูลฐาน หรือเป็นปฐมเหตุของโลก หรือปรากฏการณ์ คือ สรรพสิ่งเกิดมาจากพระพรหม ธรรมชาติเปรียบเหมือนร่างกายของพระพรหม พระพรหมเป็นวิญญาณของธรรมชาติ พระพรหมประมวลสรรพสิ่งเข้าด้วยกัน ที่กล่าวว่าพระพรหมเป็นมูลเหตุของปรากฏการณ์ คือเป็นเทพเจ้าในศาสนาที่มนุษย์เคารพบูชาบวงสรวงกัน เนื่องจากมีเรื่องมาเข้าเกี่ยวเนื่องด้วย พระพรหมจึงลดระดับจากองค์สัมบูรณ์ลงมา พระพรหมมีคุณลักษณะและมีองค์ประกอบ กล่าวคือมาอาจเรียกอีกชื่อหนึ่งได้ว่า “พระอิศวร” ซึ่งเป็นเทพเจ้าผู้สร้าง ผู้รักษาและผู้ทำลาย และมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อปรพพรหม หรือพรหมชั้นต่ำ ตรงกับองค์เทพเจ้าที่เป็นบุคคล

ในพรหมันทั้งสองลักษณะนี้ไม่สามารถแยกออกจากกันได้โดยเด็ดขาด ที่แยกออกให้เห็นเป็นสองลักษณะนี้ก็เพราะมองคนละด้าน นิรุกตพรหมันเป็นรากฐานของสกตพรหมัน หรือพระเจ้านั่นเอง ซึ่งมีลักษณะแผ่กระจายครอบคลุมจักรวาล โดยอาศัยมาายเป็นตัวครอบคลุมไว้

ซึ่งเป็นสิ่งที่บ่งบอกให้เห็นว่าแท้จริงแล้วนั้นพรหมันเป็นนิรุกตพรหมันเป็นอิสระจากข้อกำหนดทั้งปวง ไม่มีขอบเขตที่จำกัด และเป็นสิ่งที่มีความนิรันดรตลอดกาล พรหมันชนิดนี้เป็นพรหมันที่ยากแก่การเข้าใจของมนุษย์ เพราะความคิดของมนุษย์มีขอบเขตจำกัดไม่สามารถจะเข้าใจใน

^{๒๘}ทองหล่อ วงษ์ธรรมา, ปรัชญาตะวันออก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๖), หน้า ๔๓.

ได้ จึงเป็นการยากที่จะความเข้าใจพรหมันที่ไม่มีขอบเขตและเป็นสัพพัญญูได้ วิธีเดียวที่จะรู้และเข้าถึงพรหมันที่แท้จริงได้ก็คือโดยการทำสมาธิ ซึ่งแม้จะรู้จักและเข้าใจพรหมันแต่ก็ไม่อาจจะบรรยายถึงความเป็พรหมันที่แท้จริงได้อย่างถูกต้อง เพราะภาษามนุษย์เป็นสิ่งที่ยากจะอธิบายได้ เป็นภาษาที่บรรยายถึงพรหมันไม่ได้ เพราะภาษามนุษย์มีขอบเขตจำกัด

แนวความคิดที่เกี่ยวกับเทพเจ้าในพรหมสูตรได้กล่าวไว้ว่า คำสอนต่างๆ เกี่ยวกับพรหมันตามที่ปรากฏในพรหมสูตร หรืออุปนิษัต ส่วนใหญ่จึงเป็นคำสอนเกี่ยวกับสฤพรหมัน ซึ่งเป็นพรหมันที่ประกอบด้วยคุณสมบัติ เป็นพรหมันที่มีความจำกัดในเรื่องของขอบเขตจำกัด มีลักษณะที่เหมือนมนุษย์ เพื่อให้มนุษย์สามารถเข้าใจ และได้รู้จักความเป็นพรหมัน ได้อย่างง่ายขึ้น เป็นบันไดสำหรับก้าวไปการทำสมาธิ เพื่อให้รู้จักและเข้าใจพรหมันที่แท้จริง^{๑๑}

ดังในข้อความที่ปรากฏในคัมภีร์ฤคเวทได้บรรยายคุณลักษณะของเทพเจ้าไว้มากมาย เช่น ทรงสถิตอยู่ในทุกหนทุกแห่ง ทรงมีอำนาจ ทรงเจ้าครอบครองจักรวาล ทรงเป็นผู้สร้างสรรค์สิ่งทรงควบคุมรักษาสิ่งที่ทรงสร้างขึ้น ให้ดำรงอยู่ได้อย่างมีระเบียบและปกติสุข ทรงทำลายสิ่งที่สร้างขึ้นเมื่อถึงกาลที่กำหนด... คุณลักษณะของเทพเจ้าบางประการนี้สอดคล้องกับกระบวนการทางธรรมชาติ คือเกิดขึ้นในเบื้องต้น เปลี่ยนแปลงในท่ามกลาง และแตกสลายไปในที่สุด ซึ่งคุณลักษณะของเทพเจ้า โดยเฉพาะคุณลักษณะทั้งสามของเทพเจ้าที่ได้กล่าวมาแล้ว เป็นกระบวนการพัฒนา อันเป็นความหมายของรูปศัพท์ว่า “พรหมนุ” ซึ่งมาจาก พุฤหฺ ชาติ แปลว่าเจริญเติบโต ขยายตัว พัฒนาแพร่ไป เมื่อเริ่มมีการเกิดขึ้น ก็ต้องเปลี่ยนแปลง พัฒนาก้าวหน้าไปสู่สิ่งอื่นต่อไป คือ การเริ่มเพียงหนึ่งเดียว ก็สามารถจะขยายต่อไป เป็นจำนวนมาก จากหนึ่งเป็นสอง จากสองขยายไปสู่จำนวนที่มากกว่า...^{๑๒} เริ่มต้นเป็นแค่เอกเทวนิยม จนขยายกลายเป็นพหุเทวนิยมเพิ่มจำนวนไปในที่สุด โดยไม่จำกัดจำนวน

สภาวะของพรหมันเป็นสิ่งที่อยู่เหนือทุกสรรพสิ่ง แต่ในขณะเวลาเดียวกันก็เป็นมูลการณะของทุก ๆ สรรพสิ่ง ทุกสรรพสิ่งมีการเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และแตกดับสูญสลายไปในสิ่งที่เรียกว่าพรหมัน และชีวามันหรืออาดมัน รวมทั้งหมดก็อยู่ในฐานะเป็นร่างกายของพรหมันเช่นกัน ส่วนพร

^{๑๑}พนมเทียน บุญส่งเสริมสุข, “ความคิดเกี่ยวกับเจ้าในพรหมสูตร”, ปริญญาานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๓๐, หน้า ๘๐.

^{๑๒}สุเมธ เมธาวิทยากุล, ศาสนาเปรียบเทียบ, อ่างแล้ว, หน้า ๑๔๗.

หมันเป็นวิญญานที่มีลักษณะเป็นทั้งอุตตรภาพ (Transcendent) และอันตรภาพ (Immanent) คือทั้งอยู่เหนือสิ่งทั้งปวงและเป็นสารัตถะอยู่ในของสิ่งทั้งปวง^๒

จะเห็นได้ว่าข้อความกล่าวมาแล้วนั้นสามารถบ่งบอกถึงฐานะของพรหมัน ได้ว่า เป็นสิ่งที่อยู่เหนือสิ่งอื่นใด มีการเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และเกิดการแตกดับ สลายสูญสิ้นไป ซึ่งกล่าวได้ว่าสิ่งที่เป็นสสารนั้นถือว่าเป็นร่างกายของพรหมัน และชีวมันหรืออาดมัน หลอมรวมกันเข้ามาสู่ร่างกายของพรหมัน ซึ่งพรหมันนั้นเป็นวิญญานที่มีลักษณะ ๒ อย่าง คือ อุตตรภาพและอันตรภาพ อยู่เหนือทุกสิ่งทุกอย่าง และเป็นสารัตถะความจริงภายในของสิ่งทั้งปวง สมดังคำกล่าวที่ว่า

“ปรมาตมันและอาดมันก็ทำนองเดียวกันกับเกลือละลายอยู่ในน้ำนั้นแหละ ปรมาตมันแทรก ซึมอยู่ในที่ทั่วไปแต่ก็เป็นอย่างเดียวกับอาดมัน ทำนองเดียวกันกับน้ำทุกแห่งหนไม่ว่าในแม่น้ำหรือในทะเลซึ่งที่อื่น ๆ หรือแม้แต่ในหยดหนึ่งในแก้วก็เป็นน้ำเดียวกัน และในคัมภีร์อุปนิษัตถ์กล่าวว่าผู้ใดรู้อย่างแจ่มชัดว่าตัวเองเป็นพรหม ผู้นั้นก็เป็นพรหม คนที่รู้อย่างนี้แล้วแม้แต่เทวดาก็ไม่อาจเหนี่ยวรั้งไว้ได้ เพราะผู้นั้นได้บรรลุความเป็นพรหมแล้ว ชยามรรคเป็นทางที่สังคราจารย์ นัก ปราชญ์คนสำคัญที่สุดของศาสนาฮินดูสนับสนุนยกย่องว่าเป็นทางสายเอกที่นำไปสู่โมกษะได้”^๓

เมื่อมนุษย์บรรลุความเป็นพรหมก็จะเข้าไปรวมอยู่กับพระพรหม เป็นดังกลับสู่สิ่งที่ได้จาก มา กล่าวคือกลับไปสู่ที่เป็นกำเนิดปฐมเหตุของ โดยการกลับไปอยู่ร่วมกับสิ่งที่สร้างขึ้นคือพระพรหมนั่นเอง เป็นการบรรลุจุดมุ่งหมายอันสูงสุดของมนุษย์

เมื่อพรหมันซึ่งเป็นอันติมะสัจจะนั้นเป็นองค์สัมบูรณ์ มีคำที่บรรยายแสดงถึงลักษณะของพรหมันอยู่ สามคำ คือ สัต จิต อานันทะ เป็นคำที่อธิบายถึงลักษณะของพรหมัน ดังนี้

สัต หมายถึง ความถึง ความมีอยู่ของพรหมัน คือ แสดงให้รู้ว่าพรหมันเป็นสิ่งที่มิอยู่ มิอยู่ชั่ววินันคร เป็นอมตะ แสดงถึงภวิสัย (Existence)

จิต หมายถึง แสดงคุณลักษณะของพรหมันว่ามีอยู่ในลักษณะของความเป็นจิตอันบริสุทธิ์

^๒ สุนทร ฌ รังสี, ปรัชญาอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พิพิธวิทยา, ๒๕๓๔), หน้า ๒๓.

^๓ ฟีน ดอกบัว, ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๔๕), หน้า ๒๘๘.

อานันตะ หมายถึง แสดงคุณลักษณะของจิตบริสุทธิ์ หรือสติสัมปชัญญะบริสุทธิ์ ว่ามีสภาพเป็นความสุข หรือความบันเทิงสูงสุด ที่เรียกว่า นิรามิสสุข^{๓๔}

ในสภาวะของเทพเจ้าหรือความเป็นพรหมันในลักษณะเช่นนี้จึงมีลักษณะที่บ่งบอกถึงความสำคัญและสามารถบอกได้ถึงความเป็นอยู่ในสามประการ ดังนี้

๑) การมีอยู่ พรหมันจะต้องมีอยู่ในฐานะที่เป็นสาเหตุของโลก ชีวิต และสิ่งต่าง ๆ ทรงเป็นทั้งสัมฤทธิ์ปัจจัย และวัสดุปัจจัย ทรงสร้างสิ่งต่าง ๆ จากเจตจำนงของพระองค์เอง สิ่งต่าง ๆ ดำรงอยู่ในพรหมันและกลับคืนสู่พรหมัน ด้วยเหตุที่สิ่งต่าง ๆ มีอยู่ ความเป็นสิ่งที่มีอยู่ของพรหมันจึงเป็นสิ่งที่มิได้อยู่ ถ้าพรหมันไม่มีอยู่ สรรพสิ่งก็ไม่มี เพราะทุกสรรพสิ่งกำเนิดมาจากพรหมันและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพรหมัน

๒) การมีสติสัมปชัญญะ พรหมันต้องสติสัมปชัญญะ เพราะทรงเป็นผู้สร้างสรรพสิ่งทุกอย่าง การสร้างจึงจำเป็นจะต้องมีการคิด มีความต้องการ มีสติปัญญา ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นคุณสมบัติของการมีสติสัมปชัญญะเท่านั้น เพราะมีคุณสมบัติดังกล่าวนี้พรหมันจึงสามารถสร้างจักรวาลที่เต็มไปด้วยสรรพสิ่งที่หลากหลาย ซึ่งเป็นสิ่งยากลำบากถ้าเป็นกับมนุษย์เพราะต้องจัดระเบียบจากความยุ่งยาก แต่หากพิจารณาแล้วจะพบว่าแม้สิ่งที่ถูกสร้างขึ้นนั้นมีกฎที่คอยครอบคลุมอยู่และสิ่งนั้นคือกฎของเทพเจ้าหรือพระเจ้าผู้สร้างนั่นเอง

๓) การมรนิรามิสสุข สิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้น ที่มีอยู่ล้วนเป็นสิ่งที่มาจากพรหมัน รวมทั้งความสุขอันเป็นสิ่งที่มนุษย์พยายามแสวงหา เมื่อพรหมันเป็นผู้ในความสุขแก่ชีวิตมันทั้งหมด ตัวพรหมันก็ต้องมีความสุข หรือเป็นความสุขอยู่ในตัวเองด้วย เพราะต้องเป็นความสุขอย่างยิ่ง คือ อานันตะ หรือ นิรามิสสุข เพราะพรหมันทรงเป็นความสุขที่ปราศจากของบกพร่องใด ๆ ความสุขที่สมบูรณ์จึงอยู่ที่พรหมัน^{๓๕}

กล่าวโดยสรุปพระพรหมที่อยู่ในฐานะของเทพเจ้า มีลักษณะ ๒ อย่าง คือ นิรคุณพรหมัน และสคุณพรหมัน ซึ่งมีคำที่ยืนยันและแสดงถึงพระพรหมในฐานะเทพเจ้าว่า สัต จิต และอานันตะ และยังมีความเป็นจริงที่ประกอบขึ้นเป็นพรหมันหรือเทพเจ้าอันสำคัญและจะขาดเสียไม่ได้ ได้แก่ ความจริงประการแรก การมีอยู่ในฐานะที่เป็นสิ่งแท้จริงอันติมะ เป็นที่มาของสรรพสิ่งต่าง ๆ ความจริงประการที่สอง คือ การมีสติสัมปชัญญะ ในฐานะที่เป็นผู้สร้างสรรพสิ่ง และความจริงประการ

^{๓๔}พรพรหม ชลารัตน์, “อภิปรัชญาในความเชื่อ และพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ในนครศรีธรรมราช”, ปริญญาานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่), ๒๕๔๔, หน้า ๕๔.

^{๓๕}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕.

สุดท้าย คือ การเป็นหรือการเข้าถึงนิรามิสสุขในฐานะที่เป็นเป้าหมายอันสูงสุดและสุดท้าย เป็นคุณลักษณะของพรหมันหรือเทพเจ้ามีทั้งนิรุกตพรหมันและสฤคตพรหมัน ล้วนเป็นลักษณะที่ทำให้พระพรหมนั้นเป็นเทพเจ้าของมวลมนุษย

๒.๖.๓ ความเป็นไปของพระพรหมในฐานะเทพเจ้า

พระพรหมถือเป็นเทพเจ้าองค์สำคัญของคในศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู เป็นที่เคารพนับถือเป็นอย่างมาก คุได้จากกรบวงสรวงบูชาของศาสนิกในประเทศต่าง ๆ ด้วยความศรัทธาในองค์พระพรหม ถือได้ว่าเป็นที่พึ่งของมวลมนุษย จากเรื่องที่ได้กล่าวมาแล้วในข้อที่ผ่านมาทำให้เกิดความเข้าใจลักษณะหน้าที่ของพระพรหมในฐานะของเทพเจ้าทั้งสองระดับ คือ อปรพรหม และปรพรหม ทั้งที่เป็นนิรุกตพรหมันและสฤคตพรหมัน ซึ่งมีอธิบายเพื่อให้เกิดความเข้าใจในคำดังกล่าว ดังนี้

๑) ในระดับที่เป็น อปรพรหมนั้น พระพรหมเป็นเทพเจ้าหรือพระเจ้าสูงสุด (Supreme Being) ทรงเปลี่ยนแปลงฐานะของพรหมันจากแนวคิดที่ว่า พรหมัน คือ สภาพความจริงอย่างเดียวเท่านั้นในจักรวาล ซึ่งเป็นแนวคิดในทาง เอกนิยม (Monism) ถือว่าพรหมัน หรือ ปรมาตมันมีฐานะเป็นเทพเจ้าสูงสุดเพียงองค์เดียวเท่านั้น ได้มีวิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงไปสู่แนวคิดในทาง พหุนิยม (Polytheism) คือ แต่เดิมนั้นปรมาตมันไม่มีรูปไม่มีตัวตน ไม่มีใครสามารถมองเห็นปรมาตมันได้ เพราะฉะนั้นจึงกล่าวกันว่า ปรมาตมันเป็นนิริงการหรือนิราการ ซึ่งแปลว่ามีอาการ หรือปราศจากอาการนั่นเอง (นิรุกตพรหมัน) ครั้นเมื่อพระปรมาตมันประสงค์จะสร้างโลก พระปรมาตมันก็เลยกลายเป็น “สาการภาพ” ขึ้น คือเกิดภาวะอันมีอาการ (สฤคตพรหมัน) เป็นตรयरूप (สามรูป)หรือ ตริมูรติ หมายถึงพระปรมาตมันแสดงออกให้เป็นสามลักษณะ (Triple Manifestation)

(๑) ผู้สร้าง (Creator) คือพระพรหม

(๒) ผู้รักษาควบคุม (Preserver) คือพระนารายณ์ หรือพระวิษณุ

(๓) ผู้ทำลาย (Destroyer) คือ พระอิศวร หรือ พระศิวะ

ในความเป็นเทพเจ้าทั้งสามต่างองค์กันแค่เพียงทรงแสดงให้ปรากฏลักษณะเด่นของพลังดั้งเดิมของเอกภพปรากฏให้เข้าใจได้ในลักษณะบุคลาธิษฐาน ต่อมาภายหลังความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้า ได้ขยายออกไปมาก จึงเกิดความเชื่อเรื่องเทพเจ้าสูงสุดได้แบ่งภาคย่อยลงไปอีกเป็นเทพเจ้าต่าง ๆ อีกนับไม่ถ้วน ซึ่งเทพเจ้าเหล่านี้มีร่างต่างกัน หน้าที่ต่างกัน แต่เป็นวิญญานเดียวกัน คือพรหมัน พรหมันนั้นได้แบ่งภาคหรือแบ่งปางแต่ละสมัยตามที่ต้องการหรือตามความจำเป็น ด้วยเหตุนี้ในศาสนาพราหมณ์ จึงมีเทพเจ้าเป็นจำนวนมากที่มีวิญญานเดียวกันที่เกิดจากพระพรหมหรือพรหมัน และเพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ เพราะผู้ที่นับในศาสนาพราหมณ์มีอิสรภาพเต็มที่ในการนับถือและจินตนาการทางเทวะรูป แต่ถึงจะเกิดมีเทพเจ้าขึ้นมามากมายแต่หลักความสำคัญก็ไม่ได้ถูกทิ้งไปโดยเด็ดขาด ล้วนมีความเข้าใจว่าเทพเจ้าที่เกิดขึ้นมาใหม่นั้นล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่มาจากพระ

พรหม ผู้ให้กำเนิดคือพระพรหม ซึ่งถือกันว่าเป็นเอกภาพในพหุภาพ คือ มีเทพเจ้าองค์เดียวในรูปร่างต่าง ๆ ที่มาก็คือที่เดียวกัน คือพระพรหมหรือพรหมัน

๒) ในระดับที่เป็น ปรพพรหม เป็นความจริงสูงสุด (Ultimate Reality) หรือปรมัตต์สัจจะอันเป็นแก่นแท้ของสรรพสิ่งทั้งปวง ซึ่งเป็นนามธรรมเป็นเอกภาพของสิ่งทั้งปวง ปรพพรหม คือ ปรมาตมัน หรือ อาตมมันสากล การวิวัฒนาการ เคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลงแห่งพรหมัน และธาตุต่าง ๆ ในระดับนี้ตามที่ไคยกมากล่าวแล้วในอุปนิษัท ว่าพรหมันมีวิวัฒนาการ การดำเนินไปโดยลำดับ คือ จากพรหมันเกิดอากาศ (Ether) จากอากาศเกิดลม จากลมเกิดไฟ จากไฟเกิดน้ำ จากน้ำเกิดมีดิน จากดินเกิดพืชพันธุ์ และสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ และจากทฤษฎีหนึ่งของอุปนิษัทนั้น มีกล่าวถึงพรหมันไว้ในทฤษฎีเปลือก (โกศะ) มีลำดับวิวัฒนาการห้าชั้น ซึ่งกล่าวไว้ในไตรตียอุปนิษัท โดยมีเนื้อหาอันสำคัญ ดังนี้

(๑) ชั้นที่เป็นร่างกาย หรือ วัตถุ (อันนม โกศะ) คือการเปลี่ยนแปลงมาเป็นวัตถุหรือสสาร

(๒) ชั้นที่เป็นชีวิต หรือ ลมปราณ (ปราณมย โกศะ) คือวัตถุเป็นสิ่งที่ไม่มีชีวิต จึงไม่มีความรู้สึกใด ๆ ทั้งสิ้น การวิวัฒนาการของพรหมันจะหยุดแค่เป็นวัตถุ ย่อมไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ใด ๆ ขึ้นมา วัตถุถึงแม้จะเป็นสิ่งที่ไม่มีชีวิต มันก็เป็นอุปกรณ์สำคัญที่ทำให้ชีวิตมีขึ้นได้ เพราะสิ่งมีชีวิตจำเป็นต้องมีร่างกายซึ่งเป็นวัตถุ และมีอาหารเป็นเหตุตั้งอยู่ โดยขั้นแรกเป็นชีวิตของพืชพันธุ์ต่าง ๆ ต่อจากนั้นก็เป็ชีวิตของสัตว์และเป็นชีวิตของมนุษย์

(๓) ชั้นที่เป็นจิต (มโนมย โกศะ) คือ วัตถุซึ่งมีชีวิตเป็นสัตว์ และมนุษย์นั้น จะมีความหมายก็ต่อเมื่อมีจิตที่ทำให้สามารถรับรู้สิ่งต่าง ๆ ได้ แต่การมีจิตนี้เป็นที่สาธารณะทั่วไปทั้งสัตว์และมนุษย์ ในขั้นนี้มีความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์ยังเป็นขั้นสัญชาตญาณ เช่นเดียวกับสัตว์ทั้งหลายอยู่

(๔) ชั้นที่เป็นสติสัมปชัญญะ (วิชญานมย โกศะ) หรือชั้นเหตุผล คือ ชั้นที่สัตว์ และมนุษย์มีความแตกต่างกันตรงที่มนุษย์สามารถให้เหตุผลในการคิดและการพิจารณาในการกระทำ ส่วนสัตว์นั้นยังไม่สามารถที่ใช้เหตุผลดังมนุษย์ ยังใช้สัญชาตญาณในการดำเนินชีวิตต่อไป

(๕) ชั้นนิรามิสสุข (อานันทมย โกศะ) เป็นขั้นที่สูงสุด คือ ชั้นที่ต้องการของมนุษย์เข้าสู่ภาวะความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับสิ่งที่เรียกว่าสิ่งสัมบูรณ์ คือ สภาวะที่บรรลุมโภคะ เป็นตามความประสงค์ของพรหมัน เรียกว่า “อานันทมยโกศะ” เป็นที่จางหายหรือดับสูญหายไตรภาวะ คือ ผู้รู้ ความรู้ และสิ่งที่รับรู้ ในขั้นที่ไม่มีทั้งทวิภพ (Duality) ของจิตและวัตถุ และทั้งพหุภาพ (Plurality) ของสรรพสิ่ง คงมีแต่เอกภาพ (Unity) อันไม่มีความเปลี่ยนแปลง เป็นภาวะแห่งความเป็น พรหมัน^{๓๖}

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗.

จะเห็นได้ว่าตามระดับวิวัฒนาการ ที่เรียกทฤษฎีเปลือก เริ่มจากสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นจากพรหมัน กล่าวคือเริ่มจากวัตถุเป็นเบื้องต้น และมาสิ้นสุดที่ชั้นนิรามิสสุข (อานันทมย โภคะ) เป็นขั้นที่สูงที่สุด ซึ่งเป็นหนทางเข้าภาวะแห่งความเป็น พรหมัน เข้าสู่ภาวะที่ไม่ความเปลี่ยนแปลง ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า การบรรลุมโภคะ ได้เข้าไปรวมอยู่กับพระพรหม ผู้สร้างสรรพสิ่ง เป็นการรวมอยู่กับพระพรหมตามประสงค์ของพระองค์

ในการบรรลู่ถึงภาวะของโภคะในศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู นี้ คือ หลักความดีสูงสุด มีหลักการสำคัญของศาสนา ว่า “ผู้ใคร่แจ้งในอาตมัน (วิญญาณ) ของตนเองว่าเป็นอาตมันของพระพรหม ผู้นั้นย่อมข้ามพ้นจากสังสารวัฏ และไม่ปฏิสนธิอีก” ถือว่าเป็นความชั้นสูงสุด (Sum mum bonum) ของชาวฮินดู และสิ่งที่ในปรัชญาของพราหมณ์ถือว่าเป็นแก่นแท้อันสูงสุดของความดี เพราะจะได้เป็นอันหนึ่งเดียวกับพระพรหม กล่าวคือ โภคะ และปรมาตมัน

ในศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู เชื่อว่ามีดวงวิญญาณอันยิ่งใหญ่ เรียกว่า ปรมาตมัน และปรมาตมันนี้อยู่ในภาวะที่หลุดพ้นตลอดกาล คือ โภคะ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเอง เป็นเหตุของสรรพสิ่งทั้งปวง และสรรพสิ่งมาจากปรมาตมัน ปรมาตมันนั้นเป็นหนทางแห่งความสันติสุขอยู่ในตัวเอง ไม่มีเพศ เป็นอมตะ ไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยสายตา เป็น “อนาถิ” คือไม่มีเบื้องต้น ไม่มีที่สิ้นสุด และเป็นปฐมวิญญาณทั้งปวงนั่นคือ ปรมาตมันเป็นที่เกิดของอาตมันหรือชีวาตมัน ดังนั้นปรมาตมันกับพรหมจึงเป็นสิ่งเดียวกัน

อาตมันหรือชีวาตมัน หมายถึง วิญญาณย่อยที่เกิดจากปฐมวิญญาณหรือปรมาตมัน อาตมันยังต้องคิดข้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ สาเหตุที่เป็นเช่นนั้นเพราะอวิชชาอันได้แก่ ความหลงผิด และความไม่รู้แจ้งชัดในธรรมชาติอันแท้จริงของตนเอง และธรรมชาติอันแท้จริงของปรมาตมัน บุคคลใดสามารถขจัดอวิชชาให้หมดได้ บุคคลนั้นจึงหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดและเข้าถึง โภคะ โดยอาตมันหรือวิญญาณย่อยได้เข้าไปรวมเป็นหนึ่งกับปฐมวิญญาณหรือปรมาตมัน^{๓๖}

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าพระพรหมในฐานะของเทพเจ้ามีลักษณะและหน้าที่สองระดับ คือ อปรมาตมันและปรมาตมัน ทั้งสองระดับนี้เป็นตัวบ่งบอกถึงลักษณะและหน้าที่ของเทพเจ้า มีอธิบายดังนี้

ระดับที่หนึ่ง อปรมาตมัน เปลี่ยนแปลงจากเทพเจ้า (Supreme Being) คือพระพรหมเป็นเทพเจ้าตรีมูรติ และเป็นเทพเจ้าอื่นๆ อีกมากมาย ดังที่ปรากฏในเทพนิยาย คัมภีร์ทางศาสนา

^{๓๖} คณัย ไชยโยธา, นานาศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนส โตส์, ๒๕๓๕), หน้า ๓๗.

พราหมณ์ และศาสนาใหม่ (ฮินดู) แต่สุดท้ายเทพเจ้าต่าง ๆ ที่ได้รับแล้วหรือที่จะได้รับในอนาคต ล้วนแล้วแต่เป็นส่วนย่อยของพรหมัน (Brahman) ทั้งสิ้น เป็นลักษณะเอกภาพในพหุภาพ คือ มีเทพเจ้าองค์เดียวในรูปร่างต่าง ๆ กันออกไป

ระดับที่สอง ปรมาตมัน ความจริงสูงสุด (Ultimate Reality) ปรมาตมันแยกตัวออกมาเป็นชีวาตมัน เกิดเป็นสิ่งที่ชีวิตต่าง ๆ ชีวาตมันเป็นวิญญูณย่อย ซึ่งยังต้องติดอยู่กับการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ สาเหตุที่เป็นเช่นนั้นเพราะความไม่รู้ (อวิชชา) บุคคลใดขจัดอวิชชาได้หมด ก็ จะเข้าถึงความหลุดพ้น คือ โมกษะ กลับสู่สภาวะเดิม คือ พรหมันหรือปรมาตมัน^{๓๔}

พรหมันมีฐานะเป็นปฐมเหตุของสรรพสิ่งตามความเชื่อของพราหมณ์ – ฮินดู เป็นวิวัฒนาการจากสิ่งที่เป็นเอกภาพ กล่าวคือเกิดจากสิ่ง เพียงสิ่งเดียวเท่านั้นที่ให้กำเนิดทุกสรรพสิ่ง ในระดับอปรพรหมคือการเปลี่ยนแปลงจากเทพเจ้าสูงสุด คือพระพรหม เป็นปฐมเหตุของสรรพสิ่ง เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงขึ้นแล้ว จะต้องมีความจริงสูงสุด คือ ปรพรหม เป็นจุดหมายที่จะเข้าไปรวมกับสิ่งที่ให้กำเนิด โดยการบรรลุมอกษะแล้วจึงเข้าสู่สภาวะเดิม คือพรหมันหรือปรมาตมัน อยู่ในดินแดนของพระผู้สร้างต่อไป

จากเรื่องที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ในปรัชญาของพราหมณ์ – ฮินดู เรื่องพระพรหมในฐานะของเทพเจ้าตามคติความเชื่อของชาวฮินดู ในสามประเด็น ดังนี้

๑) ในเรื่องกำเนิดเทพเจ้า คือ เทพเจ้าเกิดมาจากกลียุค ทรงย่อย ๆ ปรากฏตัวขึ้นมา ท่ามกลางความมืดกับไม่มี ความเป็นกับไม่เป็น ทรงแสดงตัวออกมาเป็นผู้สร้าง ในการสร้างไม่ใช่การคลันดาลตามอิทธิฤทธิ์ตามที่นิยายได้แต่งไว้ หากแต่เป็นการแยกส่วนอาศัยพลังออกมาทำหน้าที่ควบคุมย่อยส่วนต่าง ๆ เพื่อจัดระเบียบให้ออกภพโดยการสร้างสรรค์ โลก และสรรพสิ่ง ล้วนมาจากการสร้างสรรค์ของผู้สร้าง

๒) ในเรื่องสถานะของเทพเจ้า คือเทพเจ้าประกอบด้วยสารัตถะอยู่สามประการ ได้แก่ ประการแรก คือ การมีอยู่ในฐานะที่เป็นสิ่งแท้จริงอันติมะเป็นสิ่งที่มิของสิ่งต่าง ๆ ประการที่สอง คือ การมีสติสัมปชัญญะ ในฐานะที่เป็นผู้สร้าง และประการที่สาม คือ การเป็นนิรามิสสุขในฐานะที่เป็นเป้าหมายสุดท้าย คุณลักษณะของเทพมีทั้งนิรุกุณพรหมัน และสกุณพรหมัน ซึ่งมีค่ากล่าวถึงคุณลักษณะอยู่สามคำ คือ สัต จิต และอนันตะ

๓) ในเรื่องความเป็นไปของเทพเจ้า คือ เทพเจ้าของศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู เป็นแบบเอกเทวนิยม อธิบายเทพเจ้าเทพเจ้าในฐานะความจริงเพียงหนึ่ง สรรพสิ่งมีอยู่ในหนึ่ง มาจากหนึ่ง และ

^{๓๔}พรพรหม ชลารัตน์, “อภิปรัชญาในความเชื่อ และพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ในนครศรีธรรมราช”, ปริญญาโทศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, อ้างแล้ว, หน้า ๕๘.

จะกลับไปอยู่ในความเป็นหนึ่ง คือ พรหมัน หรือปรมาตมัน เป็นความจริงสูงสุด โลกและปรากฏการณ์ทั้งปวงเป็น มายา ต้องอาศัยพรหมันจึงเกิดขึ้น มีอยู่ ปรากฏอยู่ได้^{๕๕}

พระพรหมในฐานะของเทพเจ้า คือ พระพรหมเป็นเอกเทวะ เป็นจุดแรกของสรรพสิ่งเป็นปฐมเหตุ ปฐมวิญญาน อาศัยการแบ่งพลังออกเป็นในส่วน จึงเกิดมีสรรพสิ่ง สมดังความกล่าวที่ว่า พระพรหม คือผู้สร้างสรรพสิ่งในโลก พระสมเป็นผู้ลิขิตชีวิตในโลกให้เดินไปบนเส้นทางที่พระองค์ได้ลิขิตไว้แล้วอย่างยุติธรรม โดยกำหนดเอากฎแห่งกรรมมาเป็นกฎเกณฑ์ในการลิขิต ชีตเส้นชะตาของสรรพสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง...^{๕๖} และในสุดท้ายจะต้องเข้าไปรวมกับปฐมเหตุ การบำเพ็ญตบะความเพียร บรรลุถึงโมกษะ ก็จะเข้าไปรวมกับพระพรหมผู้สร้างสรรพสิ่งต่อไป

๒.๗ นามของพรหม

ในปรัชญาฮินดูพระพรหมได้นามจากสิ่งที่ให้เกิดไว้ต่างๆ เป็นที่มาของนามที่ได้จากต้นกำเนิด คือ ดอกบัว^{๕๗} ซึ่งเป็นต้นกำเนิดแห่งพรหม เป็นความเชื่อว่าพรหมที่เป็นผู้เกิดเองนั้น ได้อาศัยดอกบัว แต่ในคัมภีร์ความเชื่อเกี่ยวกับพระพรหมก็ยังคงมีความแตกต่างกันออกไปอย่างมาก มาย พระพรพรหมผู้สร้างสรรพสิ่งในปรัชญาฮินดู จึงมีพระนามของพระพรหมเกิดขึ้นมากมาย ดังต่อไปนี้

นาภิชะ	หมายความว่า	ผู้เกิดจากจะดือ
กันธะ	หมายความว่า	ผู้เกิดในดอกบัว
อกษะ	หมายความว่า	ผู้เกิดในดอกบัว
อกษะ โยนี	หมายความว่า	ผู้เกิดในดอกบัว
กันจะชะ	หมายความว่า	ผู้เกิดในดอกบัว
ส โรชิน	หมายความว่า	ผู้เกิดในดอกบัว ^{๕๘}
อาตมะภู	หมายความว่า	ผู้เป็นอยู่อย่างนั้นเอง
ปะระเมสถิ	หมายความว่า	เจ้าแห่งการบำเพ็ญตบะ และการบวงสรวง
สาวิตริปติ	หมายความว่า	ผู้เป็นสามีของสาวิตรี

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕.

^{๕๖} อ.อิทธิเวท, ๕ มหาเทวะ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อนิเมทกรุป, ๒๕๕๐), หน้า ๒๑.

^{๕๗} โหระโยธยา, พระพรหม มหาเทพผู้สร้างโลก, อ่างแล้ว, หน้า ๑๑.

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

โลกเกษะ	หมายความว่า	เทพเจ้าแห่งโลก
อาทิกวี	หมายความว่า	ผู้เป็นปฐมกวี
อาปะวะ	หมายความว่า	ผู้เล่นอยู่ในน้ำ
นารายณะ	หมายความว่า	ผู้อุบัติและดำรงอยู่ในน้ำ
หิรันยคัพพะ	หมายความว่า	ผู้เกิดในไขทอง (หรือไขเงิน) ^{๔๓}
พระโลกศ	หมายความว่า	จอมโลก
พระธาดา	หมายความว่า	ผู้สร้าง
จักรมุข	หมายความว่า	ผู้มี ๔ หน้า
นาภีชะ	หมายความว่า	ผู้เกิดจากสะดือ
กมลศ	หมายความว่า	ผู้นั่งเหนือดอกบัว
อาตมภู	หมายความว่า	ผู้เกิดด้วยตนเอง
สุรเชษฐ์	หมายความว่า	ผู้เกิดก่อน
อทิกวี	หมายความว่า	ผู้เป็นยอดกวี
กมลศัน	หมายความว่า	ผู้ที่นั่งเป็นดอกบัวหลวง
หิรัญครรภ	หมายความว่า	ผู้เกิดจากท้อง
ประชาปติ	หมายความว่า	ผู้เป็นใหญ่ในหมู่ชน
สวิตฤปติ	หมายความว่า	ผู้เป็นสามีของนางสวิตฤต
ธาดา หรือวิธาดา	หมายความว่า	ผู้ทรงไว้
โลกศ	หมายความว่า	จอมโลก, เจ้าโลก
ปรเมษฐ์	หมายความว่า	ผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ ^{๔๔}
อัมชะชะ หรืออัมชะ โยนิ		
หรือกันชะชะ	หมายความว่า	เกิดจากดอกบัว ^{๔๕}
วิธ-เวธาส ทรุหินสรายภูร	หมายความว่า	ผู้สร้าง
ธาดริ-วิธาดริ	หมายความว่า	ผู้รักษา
ปีตามหะ	หมายความว่า	พ่อของพ่อ

^{๔๓}บุญเย็น วอทอง, เทพเจ้า ความเชื่อเรื่องศาสนาพระเจ้าหลายองค์ในชมพูทวีป, อ้างแล้ว, หน้า ๗๘ - ๗๙.

^{๔๔}ศ. ธรรมภักดี, กำเนิดเทวะ ฉบับพิสดาร, อ้างแล้ว, หน้า ๑๔๔.

^{๔๕}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๕.

ส่นัด	หมายความว่า	โบราณ
อาทิกวี	หมายความว่า	กวีแรก
ทรุณณะ	หมายความว่า	ขวาน ^{๔๖}

ชื่อที่กล่าวมานี้ล้วนเป็นพระนามของพระพรหม ซึ่งได้รับต้นกำเนิด คือดอกบัว ลักษณะที่ปรากฏในลักษณะต่าง ๆ จะมีการเรียกในพระนามของพระพรหมแตกต่างกัน จะมีแต่พระนามแรกเท่านั้นที่มีความหมายว่าพระพรหมนั้นเกิดจากสะดือ ส่วนในพระนามที่เหลือต่างมีความหมายในแนวทางเดียวกันคือการเกิดจากดอกบัว จะแตกต่างกันแต่เพียงพระนามเท่านั้น

๒.๘ การสร้างโลกและความเป็นไปของโลก

การกำเนิดขึ้นของโลกนั้นมีแนวความคิดที่แตกต่างกันอย่างมากมาย แล้วแต่ความเชื่อ และศรัทธา โดยมีพื้นฐานความเชื่อนั้นเกิดมาจากสภาพแวดล้อมสังคมที่อาศัยอยู่เป็นตัวช่วยให้เกิดความเข้าใจในความเชื่อนั้น ๆ ในปรัชญาฮินดูก็เช่นเดียวกัน ทศณะเกี่ยวกับการเกิดขึ้น โลกมากมาย แต่โดยทั่วชาวฮินดูเชื่อว่า พระพรหมเป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่ง แต่การสร้างของพระองค์ก็ไม่ใช้สร้างที่เดียวเสร็จ หากแต่เป็นแบบวิวัฒนาการค่อยเป็นค่อยไป ทำนองเดียวกับต้นไม้ ที่ค่อย ๆ เจริญเติบโตไปตามลำดับ ไม่ใช่สร้างบ้านในศาสนาอื่น พระพรหมทรงสร้างโลกจากสิ่งที่มีอยู่ในพระองค์ ไม่ใช่จากความว่างเปล่าไม่มีอะไรเลย เพราะไม่มีอะไรจะเป็นเหตุให้เกิดมีอะไรขึ้นมาได้อย่างไร และที่ว่าสิ่งที่มีอยู่ในพระพรหมนั้น ก็เป็นธรรมชาติที่มีอยู่ในตัวพระพรหมแล้ว ไม่ใช่สิ่งภายนอก เพราะเป็นสิ่งที่อยู่ภายนอกพระพรหมแล้ว ก็แสดงว่าพระพรหมยังไม่ยิ่งใหญ่จริง เพราะพรหมสร้างโลก และทรงประทับอยู่ทุกหนทุกแห่ง ดังในบุรุษะสุกตะมัณฑลที่ ๑๐ ข้อ ๕๐ ในคัมภีร์ฤคเวทว่า พระพรหมมีศีรษะหนึ่งพัน มีตาหนึ่งพัน มีเท้าหนึ่งพัน ห่อหุ้มโลกไว้ทุกด้าน ทั้งยังทำให้อวกาศซึ่งไม่ใหญ่กว่าคืบให้เต็มด้วย พระองค์ทรงเป็นสากลโลก ทรงเป็นทุกอย่างที่เป็นมาแล้ว กำลังเป็นอยู่และจะเป็นต่อไป ทรงเป็นเจ้าแห่งความไม่ตาย พระพรหมเมื่อสร้างโลกแล้วก็ทรงเกี่ยวข้องกับโลกตลอด กล่าวคือ โลกจะต้องขึ้นอยู่กับพระองค์ ดำรงอยู่ได้เพราะพระองค์ และจะแตกสลายก็เพราะพระองค์เช่นกัน พระพรหมถึงแม้จะสร้างโลก แต่โลกก็ไม่ใช่พระพรหม พระองค์เป็นต่างหากจากโลก ดูกกลิ่นหอมมีอยู่ในดอกไม้ แต่ดอกไม้ก็ไม่ใช่กลิ่นหอม ส่วนการบังเกิดของโลกนั้น เริ่มแรกมีแต่ความมืด อังว้างและความหนาวเหน็บปกคลุมอยู่ทั่วไป ทั้งมีแต่ความสับสนไร้ระเบียบ ต่อมาความมีระเบียบเริ่มมีขึ้น ความอบอุ่นเกิดขึ้น แล้วก็เริ่มมีชีวิตต่าง ๆ เกิดขึ้นมา

^{๔๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๐.

มีข้ออื่นเกี่ยวกับพรหมที่ปรากฏในคัมภีร์มนูธรรมศาสตร์กล่าวไว้ว่า พระพรหมทรงสร้างโลกขึ้นมา สมัยแรกๆ ก็มีแต่ความสงบ ความอุดมสมบูรณ์และคุณธรรม ครั้นนานเข้าโลกก็เสื่อม จึงมีความอดอยาก สงครามและความชั่วต่าง ๆ จึงเป็นยุคที่พระวิษณุเข้ามาช่วยเหลือ แต่ในที่สุดโลกก็ต้องถูกพระศิวะทำลาย วิญญาณทั้งหลายก็จากไปอยู่ที่อื่น เป็นอันสิ้นสุดของโลกในรอบหนึ่งแล้วพระพรหมก็สร้างโลกขึ้นมาใหม่ เป็นการหมุนเวียนของวัฏจักรวิญญาณทั้งหลายก็กลับมายังโลกใหม่อีกดำเนินไปอย่างนี้ไม่มีที่สิ้นสุด และมีการดำเนินไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด จนกว่าจะถึงวันสิ้นโลกตามความปรารถนาของผู้สร้าง คือ พระพรหมในวาระสุขของสรรพสิ่งจะต้องเป็นไปตามอำนาจแห่งพรหมลิขิต^{๔๗}

ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องการสร้างโลกในศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ในอภิปรัชญาถือว่าเรื่องโลกเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ถือว่าเป็นหาที่หาข้อยุติได้ยาก ในปรัชญาของฮินดูก็เช่นเดียวกัน เรื่องโลกก็เป็นอีกทัศนคติหนึ่งที่ทำให้เกิดความใจ ตามคติในศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู การสร้างโลกของพระพรหม การคลบ้นดาลให้เกิดมีโลก มีประเด็นการศึกษาการสร้างโลกของพระพรหมผู้สร้าง ดังต่อไปนี้

๒.๘.๑ กำเนิดของโลก

เดิมทีก่อนที่จะมีโลกนั้นคงมีแต่ความมืดและน้ำเท่านั้น ในคัมภีร์พระเวทได้กล่าวไว้ว่า “เดิมมีแต่ความมืดและน้ำ มีมหาเทพองค์หนึ่งได้ค้นพบความสัมพันธ์ระหว่างความมีความเป็น (Being) กับความไม่มีไม่เป็น (Non - Being) ซึ่งหมายถึงผู้สร้างสภาวะต่าง ๆ จากความมีความเป็น และจากความไม่มีไม่เป็นนั่นเอง ดังข้อความที่กล่าวไว้ในฤคเวทว่า ในเบื้องต้น ไม่มีความสุข และไม่มีคามมี ทั้งไม่มีท้องฟ้า ไม่มีอากาศเบื้องบน แล้วอะไรเล่าที่ปิดบังสกลโลกอันอุดมนี้ไว้ สกลโลกนี้บรรจุอยู่ในที่ใต้อะไรเล่า บรรจุไว้ในอ่าวที่มีน้ำลึกหรือ ในขณะนั้นยังไม่มีความตาย และไม่ตาย ไม่มีกลางวัน และกลางคืน แสงสว่างหรือความมืด มีแต่พระพรหมทรงหายใจสงบอยู่ในพระองค์เอง ไม่มีผู้อื่นนอกจากพระองค์ ทั้งเบื้องต้นและถัดไป ครั้นแล้วครั้งแรกความมืดซึ่งซ่อนอยู่ในความมัวก็ปรากฏออกมา ต่อมาก็เป็นน้ำไปหมด สิ่งทั้งปวงเป็นความว่างเปล่า เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน พระองค์มีอยู่ในความว่างเปล่านั้น ทรงอยู่ในความไม่มีอะไร เป็นพระองค์เดียวในสรรพสิ่งทั้งปวงที่เกิดขึ้น เป็นพระผู้ทรงสร้างโลก สร้างฟ้า สร้างแผ่นดิน เป็นพระผู้ทรงประทานชีวิต ประทานพละกำลัง เป็นพระผู้ซึ่งทวยเทพทั้งปวงและหมู่มนุษย์ทั้งหลายที่เกิดจากพระองค์พากันเคารพบูชา”^{๔๘}

^{๔๗} ฟื้น ดอกบัว, ศาสนาเปรียบเทียบ, อ้างแล้ว, หน้า ๒๗๕-๒๗๖.

^{๔๘} พระพรหม ชลารัตน์, “อภิปรัชญาในความเชื่อ และพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ในนครศรีธรรมราช”, ปริญญาานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๕ – ๑๑๖.

ความเชื่อในศาสนาฮินดูเกี่ยวกับการสร้างโลก ในเบื้องต้นความเชื่อดังเดิมนั้นมีความเกี่ยวกับโลกตามทฤษฎีว่า “การที่โลกออกจากพระพรหมในชั้นเดิมนั้น บัดนี้คือพรหมเป็นผู้สร้าง และพรหมนั้นมีตัวตนเป็นปฐพี มีเพศเป็นมหาเทพผู้ทรงความเป็นหนึ่ง ประทานความรู้ให้เห็นแจ้งเป็นองค์แห่งความแท้จริงแต่เพียงองค์เดียว คือ พระพรหม โลกเท่ากับสิ่งอันกะจ้อยร้อย ล้วนแต่เป็นมายาหลอกลวงไม่แท้จริง ส่วนทวยเทพเป็นลักษณะที่ปรากฏขึ้นชั่วคราวจากพระผู้ทรงความเป็นหนึ่ง คือ พระพรหมเท่านั้น ทางแห่งसानติสุข คือ เข้าอยู่ในผู้สร้างเสียได้เป็นบรมสุข มนุษย์ผู้ตกอยู่ในสังสารวัฏยังเข้าถึงพระผู้สร้างไม่ได้ จะต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่เพราะกรรม ต่อเมื่อเห็นแจ้งในพรหมญาณ บรรลุนิรวาณหรือโลกธรรมแล้ว จึงเข้าร่วมอยู่ในพระผู้สร้างได้”^{๔๕} ตามทฤษฎีความเชื่อดังเดิมในศาสนาฮินดูกล่าวถึงการสร้างโลกโดยพระผู้สร้าง มีอำนาจทุกอย่าง ทุกสิ่งนั้นได้ออกมาจากพระผู้สร้างทั้งหมด ทั้งมนุษย์ ทวยเทพ และสรรพสิ่ง พระผู้สร้างเท่านั้นเป็นผู้ให้กำเนิด และการเวียนว่ายตายเกิดของมนุษย์ก็จะเป็นอยู่อย่างนี้ ซึ่งเป็นเพราะกรรม จนกว่าจะเห็นแจ้งในพรหมญาณ บรรลุนิรวาณหรือโลกธรรม จึงจะกลับไปอยู่กับพระผู้สร้างได้อีกครั้งหนึ่ง

ชาวฮินดูจึงมีความคติความเชื่อในเรื่องการสร้างโลก ซึ่งยังมีทฤษฎีเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า เดิมทีจริงจึ่งนั้นมีพระเป็นเจ้าแต่องค์เดียว คือ พระนารายณ์ ซึ่งเป็นพระเป็นเจ้าอันใหญ่ยิ่ง เป็นที่เคารพนับถือของคนทั้งหลาย เรียกว่า พรพรม คือพระผู้สร้างสิ่งทั้งปวง เมื่อพระนารายณ์ผู้เป็นพระพรพรม ทรงรำพึงถึงการที่จะสร้างสากลโลกขึ้น ได้ทรงคำนึงถึงการที่จะต้องบำรุงรักษาโลกไว้ต่อไป แต่พระพรพรมนั้นเป็นรูปเทพตัวตนมิได้ ซึ่งไม่สามารถจะทำกิจนั้นได้ จึงทรงแบ่งภาคของพระองค์เองสร้างขึ้นเป็นรูปเทพ เป็นเทวราชมิได้มีกำเนิดอย่างเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย แล้วพระนารายณ์องค์เดิมจึงประทานพรแก่พระนารายณ์องค์ใหม่นี้ว่า “ดูก่อนวิษณุท่านจงเป็นผู้สร้างสิ่งทั้งปวง ท่านจงเป็นผู้บริหารโลกทั้งสาม และจงเป็นที่นับถือแห่งชนทั้งปวง ท่านจงเป็นผู้รอบรู้ทุกสิ่งสรรพ มีอนุภาพอันใหญ่ยิ่ง และท่านจงปฏิบัติตามความปรารถนาแห่งพระพรหมและเทวดาทั้งปวง เป็นนิตย์เทอญ”^{๔๖} ความเชื่อดังเดิมในศาสนาฮินดูที่เกี่ยวกับโลกนั้น จะเชื่อว่าพระเจ้าหรือผู้สร้างนั้นมีเพียงหนึ่งเดียวเท่านั้น สิ่งเราเห็นว่ามิใช่เทพเจ้าที่ชาวฮินดูบูชาล้วนแต่เป็นสิ่งถือกำเนิดมาจากพระผู้สร้างทั้งหมด เป็นการแบ่งส่วนย่อยของพระผู้สร้างออกมาจึงเห็นเป็นหลากหลายในเรื่องเทพเจ้าทั้งหลาย

แนวความคิดทางอภิปรัชญาที่เกี่ยวกับเรื่องโลก และสรรพสิ่งเป็นผลผลิตของเทพเจ้า มีปรากฏในคัมภีร์พระเวทว่า “สารัตถะทางอภิปรัชญาที่แท้จริงมีเพียงหนึ่งเดียวเท่านั้น คือ ยอดมนุษย์

^{๔๕} สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ฐมฺมโร), สากลศาสนา, อ้างแล้ว, หน้า ๒๒๕.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๕ - ๒๒๖.

(Supreme man) หรือสัต (Being) นั่นเอง ซึ่งเป็นสิ่งที่มีมาแล้ว กำลังมี และจักมีในอนาคต เป็นหัวใจของเอกภพ เป็นอิสระ โดยตัวเอง เป็นอมตะนิรันดร์ เป็นวิญญาณแห่งโลก ครอบงำสิ่งทั้งปวง อยู่เหนือเอกภพ เป็นเนื้อสารของทุกสิ่ง เป็นเอกภพของทุกสิ่ง และทุก ๆ สิ่งถือกำเนิดมาจากพรหมัน เช่น จากสะดือของพรหมันบรรยากาศก็เกิดขึ้น จากศีรษะของพรหมันท้องฟ้าก็เกิดขึ้น จากเท้าของพรหมันพื้นดินก็เกิดขึ้น จากหูของพรหมันทิศทั้งสี่ก็เกิดขึ้น^{๕๐}

ความเชื่อเรื่องการสร้างโลกว่า โลกถูกสร้างมาจากพรหมัน หรือเทพเจ้า ยังมีความเชื่อดังเดิมเกี่ยวกับโลกว่า ความไม่แจ่มแจ้งว่าเทพเจ้านั้นมีลักษณะอย่างไร ซึ่งมีผู้ที่ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องโลก ได้อธิบายว่า เทพเจ้านี้คือ ผู้ทรงความเป็นหนึ่ง ซึ่งประทานความรู้ให้เห็นแจ้ง และเป็นองค์แห่งความแท้จริงแต่เพียงองค์เดียว คือ พรหมหรือพรหมา ถ้าจะยกเอาโลกขึ้นเทียบแล้ว โลกก็เท่ากับเป็นสิ่งที่มีขนาดเล็ก ล้วนแต่เป็นมายา คือความหลงไม่แท้จริง ส่วนทวยเทพเจ้านั้น ๆ ก็เป็นอีกลักษณะหนึ่งที่ปรากฏขึ้นชั่วคราวเท่านั้น แล้วเป็นเรื่องอยากที่ชาวบ้านสามัญจะสามารถคิดเห็นเข้าใจตามไปได้ด้วย^{๕๑}

ฉะนั้นกำเนิดของโลกจึงมาจากการสร้างพรหมันหรือพระพรหม ทรงเป็นสารัตถะที่แท้จริง แต่เพียงพระองค์เดียว ไม่มีสิ่งอื่นมาเทียบเท่าได้ ทรงสร้างโลกจากสภาพความมีและความไม่มี ความไม่เป็นกับความเป็น พระพรหมทรงเป็นหนึ่งเดียว ที่อยู่ในความว่างเปล่าและความไม่มีอะไร พระองค์ทรงสร้างสรรพสิ่งให้เกิดขึ้นมา แต่เนื่องจากการสร้างสรรพสิ่งเป็นเรื่องนิรคุณพรหมัน และมนุษย์มีความรู้ความสามารถในขอบเขตจำกัด จึงไม่มีผู้ใดที่จะสามารถรู้และเข้าใจได้ว่าพระองค์ทรงสรรพสิ่งได้อย่างไร

๒.๘.๒ องค์ประกอบของโลก

การเกิดขึ้นของโลกนั้น เกิดขึ้นมาจากพระผู้สร้างสรรพสิ่ง พระพรหมเป็นองค์ปฐมวิญญาณ สรรพสิ่งกำเนิดจากพระองค์ ทั้งอย่างถูกแบ่งส่วนออกมาจากพระองค์ พระองค์จึงอยู่ในทุกที่ ไม่ว่าสิ่งนั้นจะเป็นอะไรล้วนแล้วแต่คือสิ่งที่พระองค์ได้สร้างขึ้นทั้งหมด เป็นไปตามพระประสงค์ของพระองค์ องค์ประกอบของโลกตามคติความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ – ฮินดูนั้น เชื่อว่าภพโลกที่อาศัยกันอยู่นี้ นอกจากจะเป็นภพแห่งความมีชีวิตทางกายภาพที่ปรากฏให้เห็นแล้ว ยังมีหลายมิติที่ซับซ้อนอยู่ คือ มิติแห่งโลกมนุษย์ มิติแห่งวิญญาณ ทวยเทพและอื่น ๆ อีกหลากหลาย ในคติความ

^{๕๐} อูต รัตนภักดี, แนวความคิดเรื่องโลกในปรัชญาอินเดียสายอัสติกะ, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๒๒, หน้า ๑๘.

^{๕๑} พระพรหม ชลารัตน์, “อภิปรัชญาในความเชื่อ และพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ในนครศรีธรรมราช”, ปรินิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, อ่างแล้ว, หน้า ๑๑๖.

เชื่อกันว่าโบราณถึงช่วงอายุคนนี้ ว่ากันว่าภพ โลกจากการสร้างของพระพรหมแบ่งออกเป็น สามภพ ภูมิ หรือ ไตรภูมิ อันหมายถึง ภพสวรรค์ ภพมนุษย์ และภพบาดาล ชีวิตมนุษย์เป็นเพียงส่วนหนึ่งของการเดินทางแห่งวิญญาน การเดินทางที่ต้องเวียนว้ายไปสู่วัฏจักรแห่งการแตกดับ มนุษย์สู่ความตาย ภพแห่งวิญญานตามแต่สภาพวิบากกรรมชาติเวร หุบเหวแห่งขอมนรกสู่การลงทัณฑ์ ภพสวรรค์การบำเพ็ญเพียรบารมี^{๕๓} เป็นต้น

ในเรื่องของความจริงที่ประกอบกันขึ้นเป็น โลกนี้ มีกล่าวในคัมภีร์ปุราณะของศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ได้อธิบายว่า โลกที่มนุษย์ใช้ชีวิตอยู่เป็นเพียง โลกหนึ่งจากการสร้างของพระพรหมเท่านั้น สภาพความเป็นจริงในสากลจักรวาลมีมิติลึกลับซับซ้อนมากมายเกินกว่าการเข้าใจการรับรู้ได้ของมนุษย์ธรรมดา สภาพความเป็นจริงของโลกที่มนุษย์จะสามารถรู้ได้ โดยการอาศัยความเชื่อว่ามันมีอยู่เท่านั้น การจะเชื่อเรื่องนอกเหนือประสาทสัมผัสของมนุษย์จะต้องมีการทำความเข้าใจให้เกิดขึ้น เพื่อให้เกิดความเข้าใจในสิ่งที่เชื่อ โดยเฉพาะเรื่องที่เหนือมนุษย์ เช่น เรื่องเทวโลก เป็นโลกที่เทพเจ้าทั้งหลายสถิตอยู่ ได้แก่ โลกธาตุทั้งสี่ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ หรือเรียกว่า โลกบาล หรือแบ่งเป็น โลกภาคพื้นสวรรค์ โลกภาคพื้นอากาศ และ โลกภาคพื้นดิน...^{๕๔} เป็นต้น จากสิ่งที่กล่าวมาข้างต้น โลกได้ถูกแบ่งออกเป็น ๓ ภาค ในโลกปัจจุบันมนุษย์มีความเชื่อเรื่อง โลกตามคำสอนเกี่ยวกับเรื่องของกฎแห่งกรรมและการเวียนว้ายตายเกิด และยังมีสถานที่อื่นอีกในโลกหลังความตาย หรือโลกก่อนการเกิด อันเป็นที่อยู่ของวิญญานหลักจากออกจากร่างกายมนุษย์ หรือวิญญานที่กำลังรอการกลับมาเกิดใหม่ วิญญานเหล่านี้ล้วนวนเวียนอยู่ภูมิสามคือ โลก สวรรค์และนรก ตามแต่การทำความกรรมที่ได้สั่งสมไว้ในสมัยมีชีวิตอยู่ เป็นวัฏสงสารของสิ่งมีชีวิต จนกว่าจะบรรลุธรรมอันวิเศษ คือ การบรรลุมโงกษะจึงจะสามารถหลุดพ้นจากการเวียนว้ายตายเกิดเข้าอยู่กับพระพรหมผู้สร้างไม่ต้องเวียนว้ายตายเกิดอีก

องค์ประกอบของโลกนั้นพระพรหมได้แบ่งออกเป็นสองโลก กล่าวคือ โลกที่มนุษย์อาศัยอยู่และ โลกที่มนุษย์ไม่อาศัยอยู่ เช่น โลกสวรรค์และโลกนรก โลกสวรรค์เป็น โลกแห่งเทพเจ้า และวิญญานที่ทำความดีจนได้ไปบังเกิดที่โลกสวรรค์ ส่วนโลกนรกนั้นเป็นแดนของผู้กระทำความชั่ว ในสมัยยังมีชีวิตอยู่ โลกจึงมีอยู่สอง คือ โลกมนุษย์และอ โลกมนุษย์ ดังได้กล่าวมาแล้วเบื้องต้น

^{๕๓} เสฐียร โกเศศ – นาคะประทีป, ไตรภูมิ, (นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๗), หน้า ๖๘.

^{๕๔} ดนัย ไชยโยธา, นานาศาสนา, อ่างแก้ว, หน้า ๑๖.

๒.๘.๓ สภาพความเป็นไปของโลก

เมื่อโลกเกิดมาแล้วจะต้องมีองค์ประกอบมากมายเป็นสิ่งที่ตามภายหลังการสร้างโลกของพระพรหมผู้เป็นปฐมเหตุของสรรพสิ่งทั้งในสกลโลก ซึ่งบ่งบอกถึงสภาพความเป็นไปของโลกโดยสรุปประเด็นได้สองอย่างคือพรหมันและพระปรมาตมัน ในลำดับแรกนั้น เมื่อพระปรมาตมันทรงมีความประสงค์จะสร้างโลกต่าง ๆ ก็ทรงแบ่งภาคเป็นสามภาค คือ พระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะ เมื่อพระปรมาตมันทรงสร้างโลกต่าง ๆ ขึ้นมาแล้ว โลกก็ต้องมีการเปลี่ยนแปลงไปจึงต้องมีเทพเจ้าผู้ควบคุมดูแลส่วนต่าง ๆ ของโลก ต่อมาจึงเกิดมิตติความเชื่อในเรื่องของสรรพสิ่งต่าง ๆ มีเทพเจ้าประจำอยู่ในทุกสถานที่ เช่น ในบ้านเรือน แต่ละส่วนของบ้านมีองค์เทพเจ้าประจำอยู่ มีเทพแห่งน้ำ เทพแห่งลม เทพแห่งวิชา เทพแห่งสมอเป็นต้น ถึงเทพเจ้าต่าง ๆ จะมีมากมายก็ตาม สุดท้ายแล้วทั้งหมดก็มาจาก พระปรมาตมันเหมือนกันและจะต้องกลับสู่สภาพเดิมในที่สุด ฉะนั้นเทพเจ้าผู้ดูแลและรักษาโลกที่แท้จริงก็คือพระปรมาตมันหรือพระพรหมนั่นเอง ทุกสิ่งทุกอย่างเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไปตามกฎเกณฑ์ของพระองค์แต่เพียงพระองค์เดียว

จะเห็นได้ว่าพระผู้สร้างสรรพสิ่งทั้งหลายจะเป็นพระพรหมหรือปรมาตมัน หรือแบ่งเป็นตรีมูรติ พระพรหมเป็นผู้สร้าง พระนารายณ์เป็นผู้รักษา และพระอิศวรเป็นผู้ทำลาย หรือในยุคหลังเมื่อศาสนาพราหมณ์แตกออกเป็นนิกายต่าง ๆ แล้วหน้าที่ในการสร้างก็ถูกอุปโลกน์เป็นเทพเจ้าองค์อื่น ๆ อีก ไม่ว่าจะเป็นอย่างใดก็ตาม ก็มีลักษณะในการสร้างคล้ายกัน คือเทพเจ้าสร้างโลก โลกที่ทรงสร้างขึ้นมา นั้น จะดำรงอยู่ชั่วขณะหนึ่ง และถูกทำลายไปเมื่อถึงกำหนดเวลา ระยะเวลาระหว่างเริ่มเกิดมีโลกจนถึงโลกพิณาศน์นั้นเรียกว่า “กัลป์หนึ่ง” ซึ่งเป็นเวลาประมาณ ๒,๑๖๐ ล้านปี ตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ แบ่งเป็นยุค เก้ายุค เมื่อสิ้นสุดยุคสุดท้ายก็จะเกิดไฟบรรลัยกัลป์เผาผลาญทุกสิ่งทุกอย่าง ยกเว้นแต่ผู้รู้พระเวท เทวะ และธาตุทั้งห้า คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ และอากาศ สภาพย่อยของพระพรหม คือพระผู้สร้างโลกก็สั่นลง วิญญาณทั้งหลายไปรวมกันอยู่ในมหาพรหม หรือ ปรมาตมัน เมื่อมีการสร้างโลกใหม่ วิญญาณทั้งหลายก็จะออกมาจากมหาพรหม อยู่ในร่างที่สร้างขึ้นใหม่จากธาตุ เป็นอันครบรอบวัฏสงสารอีกครั้งหนึ่ง

เมื่อถึงกำหนดสิ้นกัลป์หนึ่งเป็นคราวล้างโลก วิญญาณ และโลกธาตุจะต้องพิณาศลง และเข้าสู่สภาวะเดิมคือพรหมัน เมื่อถึงเวลาที่พรหมันสร้างโลกขึ้นมาใหม่ ธาตุนาาชนิคก็จะชุมนุมกันขึ้นมาใหม่ วิญญาณก็จะแตกออกจากพรหมันเข้าสิงเกิดเป็นมนุษย์ สัตว์ และสรรพสิ่งทั้งหลายอีกครั้ง^{๕๕}

^{๕๕}เดโณ ค่ำดี, ศาสนศาสตร์, อ้างแล้ว, หน้า ๗๒.

ในการนับถือวิญญาณของศาสนาพราหมณ์ จึงถูกกล่าวว่าเป็นลัทธิของวิญญาณ การสร้าง จึงไม่พ้นวิญญาณ วิญญาณต่าง โลกและสร้าง โลกขึ้นมาใหม่ตามกาลสมัย กล่าวคือ เมื่อถึงคราว ต่าง โลก วิญญาณและ โลกธาตุจะต้องพินาศและเข้าสู่ปฐมเหตุเดิม คือ พรหมัน จนกว่าจะถึงเวลา อัน สมควรของพรหมันในการสร้าง โลกขึ้นมาใหม่ เมื่อครั้งถึงเวลาพรหมันสร้าง โลกใหม่ ธาตุต่างๆ ก็ มาชุมนุมกันขึ้นใหม่ วิญญาณก็จะเคลื่อนออกจากพรหมันเข้าสิงเกิดเป็นมนุษย์ สัตว์และสรรพสิ่ง วัฏจักรแบบนี้ไปตลอด มีการสร้าง โลก ดำรงอยู่ของ โลก และวันสิ้น โลก วิญญาณกับปฐมวิญญาณ เพื่อรอวันเกิดใหม่ และดำเนินต่อไปจนวันสิ้นแล้วกลับมาใหม่เป็นแบบตลอดไป

เรื่อง โลกที่มีวิวัฒนาการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของ โลก เป็นกระบวนการที่ไม่มีเบื้องต้น และเบื้องปลาย คอยติดตามวงกลมที่ถูกกำหนดไว้ซึ่งรู้กันว่า คือ “วันของพระพรหม” โลกมีอยู่ ตลอด ไปในสภาพที่ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปใน “คืนของพระพรหม” โลกก็ได้ถูกเปลี่ยนแปลงอยู่ใน ภาวะที่ขุ่นเหิง รุนว้ายไร้ระเบียบ และเมื่อถึงที่สุดของรอบหนึ่งซึ่งเรียกว่า “วันของพระพรหม” โลก ก็ได้ถูกเปลี่ยนแปลง พัฒนาการ หรือสร้างขึ้นใหม่ คือพระศิวะทรงทำลาย โลก พระพรหมจะสร้าง โลกขึ้นมาใหม่อีก และพระวิษณุจะปรากฏบน โลกในร่างมนุษย์ หรือการอวตาร เพื่อรักษา โลกและ เพื่อนำและให้แสงสว่างแก่มนุษย์ ซึ่งในแต่ละวันหนึ่งคืนหนึ่ง ของพระพรหมกินเวลายาวนานประ มาณ ๔๕ ล้านปี^{๔๖} เป็นวันหนึ่งคืนหนึ่งของพระพรหม ในระหว่างความเปลี่ยนแปลงของ โลกก็ อุบัติในระยะเวลานี้

การเป็นไปของโลกได้มีอำนาจของผู้สร้างควบคุม รักษา ดูแล และทำลาย ตามลำดับ กล่าว คือ เทพเจ้าสูงสุด คือ พรหมัน หรือพระปรมาตมัน โลกก็ถูกสร้างขึ้นตามอำนาจของเทพเจ้าสูงสุด ตามกาลเวลาที่ถูกกำหนด ด้วยเป็นเทพเจ้าสูงสุดมีผู้ที่ให้ความศรัทธา นับถือเป็นอันมาก และด้วย การแบ่งส่วนออกเป็นสาม (ตรีมูรติ) การบูชาจึงมีขึ้นอย่างแพร่หลาย ในการบูชาเทพเจ้าทั้งสามองค์ เป็นลักษณะบุคลาธิษฐาน คือ ถือว่าบุคคลเป็นใหญ่ เป็นการบูชาให้รู้ถึงสภาวะธรรมสามประการ^{๔๗} คือ โลกเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และสลาย ไปตามกาลเวลาที่พรหมันกำหนดไว้แล้ว

การสร้างโลกของพระพรหมตามคติของศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ในเรื่องการกำเนิด โลก โลกมีกำเนิดมาจากการสร้างของพระพรหมหรือพรหมัน จากสภาพของความไม่มีกับควมมี ความ เป็นกับควมไม่มีเป็น ทรงเป็นหนึ่งเดียวอาศัยอยู่ในความว่างเปล่า ไม่มีอะไร ทรงสรรพสิ่งให้เกิด ขึ้นมาจากสิ่งที่มีอยู่คือพระองค์เอง แต่เนื่องจากการสร้างสรรพสิ่งเป็นนิรคุณพรหมันจึง ไม่มีผู้ใด ที่จะสามารถรู้แล้วเข้าใจได้ว่าพระพรหม ได้สร้างสรรพสิ่งทั้งปวงได้อย่างไร เมื่อพระพรหมสร้าง

^{๔๖} โจเซฟ แกร์ แต่ง, ฟีน ดอกบัว แปล, ศาสนาทั้งหลายนับถืออะไร, อ่างแล้ว, หน้า ๑๑.

^{๔๗} คณีย์ ไชยโยธา, นานาศาสนา, อ่างแล้ว, หน้า ๒๘.

โลกขึ้นก็ได้สร้างองค์ประกอบของโลกขึ้นมา กล่าวคือ แบ่งโลกออกเป็นสอง คือ โลกมนุษย์ และ โลกอมมนุษย์ เป็นโลกแห่งวิญญูณและโลกของเทพเจ้า โลกแห่งวิญญูณหรือโลกหลังความตาย คือ สวรรค์ และนรก เป็นต้น ส่วนโลกแห่งเทพเจ้านั้นมีองค์ประกอบมากมายไม่มีผู้ใดมีความสามารถบรรยายถึงโลกของเทพเจ้าได้ครบถ้วน บรรยายได้เฉพาะสิ่งที่รับรู้ได้เท่านั้น แต่ความเป็นจริงของเทพเจ้าก็ยังคงอยู่ คือ ถึงแม้ว่าโลกแห่งวิญญูณ หรือโลกแห่งเทพเจ้าจะมีองค์ประกอบมากมายแตกต่างกันสักเพียงไหนก็ตาม ทุกสิ่งล้วนมาจากการสร้างของพระพรหมหรือพรหมันแต่เพียงพระองค์ทั้งสิ้น เพียงแต่ทรงแยกคุณลักษณะย่อยออกไปเท่านั้น เช่นเดียวกับในโลกมนุษย์หรือโลกแห่งชีวิตก็มาจากการสร้างของพระพรหมในลักษณะสฤณพรหมันทั้งสิ้น จึงทำให้เกิดสภาวะของความเป็นไปของโลก คือโลกมีความเป็นไปตามอำนาจของการกำกับ ควบคุมดูแลของเทพเจ้าสูงสุด คือ พระพรหมหรือพรหมันหรือปรมาตมัน โลกก็มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และสลายไปในที่สุดตามกาลเวลาที่พระผู้สร้างได้กำหนดไว้ ในการบูชาเทพเจ้าสูงสุดของผู้มีศรัทธาในองค์เทพเจ้าทั้งสามที่ปรากฏออกมาจากพระผู้สร้าง (ตรีมูรติ) เป็นลักษณะของบุคลาธิษฐาน คือการบูชาเพื่อให้การรู้ในสภาวะธรรมสามประการอันแท้จริง คือโลกเกิดขึ้น มีการตั้งอยู่ และสิ้นสุดด้วยสลายไป

๒.๕ การสร้างมนุษย์และความจริงของชีวิต

๒.๕.๑ การสร้างมนุษย์

ในศาสนาพราหมณ์ – ฮินดูมีความเชื่อหลากหลาย แต่ส่วนใหญ่ความเชื่อที่เกี่ยวกับมนุษย์นั้นส่วนมากจะเริ่มต้นที่พระพรหม กล่าวคือมนุษย์เกิดมาจากพระพรหม โดยมนุษย์คนแรกที่พระพรหมสร้างขึ้นชื่อ มนุ ต่อมาในสมัยฮินดูได้เพิ่มความสำคัญเรื่องวรรณะ ๔ ซึ่งแบ่งในสมัยพระเวทให้ศักดิ์สิทธิ์ยิ่งขึ้นว่าเป็นความจริงแท้ ที่พวกพราหมณ์เกิดมาจากพระ โอบุษฐ์ของพระพรหม กษัตริย์เกิดมาจากพระพาหาของพระพรหม แพศย์เกิดมาจากพระ โสณิขของพระพรหม และศูทรเกิดมาจากพระบาทของพระพรหม ดังนั้นแต่ละวรรณะจึงมีฐานะสูงต่ำต่างกัน พวกพราหมณ์จึงเป็นวรรณะสูงสุด ถัดลงก็เป็นวรรณะกษัตริย์และแพศย์ตามลำดับ ส่วนเป็นวรรณะต่ำสุด ชาวฮินดูเชื่อว่ามนุษย์ประเสริฐกว่าสัตว์ทั้งหลาย อยู่ในฐานะเท่ากับเทพเจ้า ทั้งนี้ก็เพราะวิญญูณของมนุษย์เป็นทิพย์ ธาตุเช่นเดียวกับเทพเจ้า ดังนั้นวิญญูณของมนุษย์จึงเป็นอมตะ คนจะตายก็เพียงร่างกายเท่านั้น แต่วิญญูณหาได้ตายตามไปด้วยไม่ และเนื่องจากวิญญูณของมนุษย์เป็นทิพย์ธาตุ มนุษย์จึงสามารถพัฒนาจิตใจให้สูงขึ้นตามลำดับ จนเข้าถึงโมกษะเข้าไปรวมอยู่กับพระพรหมหรือนิพพานได้ อันเป็นจุดหมายสูงสุดของชีวิต ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป^{๕๔}

^{๕๔} ฟื้น ดอกบัว, ศาสนาเปรียบเทียบ, อ่างแก้ว, หน้า ๒๘๒ -๒๘๓.

การสร้างมนุษย์ของพระพรหมนั้น เป็นการสร้างจากสิ่งที่มีอยู่คือพระองค์ ซึ่งไม่ได้สร้างจากความว่างเปล่าแต่อย่างใด อาศัยสิ่งที่มีอยู่เป็นสิ่งสร้างมนุษย์ขึ้นมา โดยเริ่มจาก วรรณะพราหมณ์ ถือเป็นวรรณะที่มีความสำคัญมากกว่าวรรณะอื่นทำหน้าที่ติดต่อกับเทพเจ้า วรรณะกษัตริย์ เป็นวรรณะลำดับที่สองต่อจากวรรณะพราหมณ์ เป็นวรรณะชั้นปกครอง มีหน้าเป็นนักปกครองคอยดูแลปกป้องความอยู่เย็นเป็นสุขของวรรณะอื่น ลำดับต่อมาวรรณะแพศย์ เป็นวรรณะลำดับที่สาม ทำหน้าที่เป็นพ่อค้า ทำการค้าขาย และวรรณะสุดท้าย คือ วรรณะศูทร ถือว่าเป็นวรรณะที่ต่ำในบรรดาสี่วรรณะ ทำหน้าที่กรรมกรการใช้แรงงานทำงานที่หนัก ทั้งสี่วรรณะถือได้ว่ามีความแตกต่างกัน สาเหตุเกิดมาจากผู้ กล่าวคือ พระพรหมเป็นผู้สร้างมนุษย์ขึ้นมาโดยมีลักษณะที่ทำให้มนุษย์เกิดความแตกต่างออกไป

กล่าวโดยความแตกต่างของการสร้างมนุษย์ของพระพรหม มีคำสอนทั้งหลายในคัมภีร์พระเวทมีคำสอนอันหนึ่งที่เป็นความสำคัญของลัทธิ คือ คำสอนเรื่องหน้าที่ของพระผู้สร้าง มีที่มิพระนามว่า “พรหม” พระพรหมทรงสร้างมนุษย์ไว้เพื่อสร้างความสันติ โดยแยกการสร้างมนุษย์ออกเป็น ๔ หรือวรรณะ ๔ กล่าวคือ การสร้างมนุษย์ของพระพรหมได้สร้างตามลำดับและแบ่งเป็นชั้นดังต่อไปนี้

- ลำดับที่ ๑ พระพรหมทรงสร้างคนชั้นพราหมณ์ (นักบวช) จากพระโอฐ
- ลำดับที่ ๒ พระพรหมทรงสร้างคนชั้นกษัตริย์ (นักรบ) จากพระพาหา
- ลำดับที่ ๓ พระพรหมทรงสร้างคนชั้นแพศย์ (พ่อค้า) จากพระโสณี (ตะโพก)
- ลำดับที่ ๔ พระพรหมทรงสร้างคนชั้นศูทร (กรรมกร) จากพระบาท^{๕๕}

จะเห็นได้ว่าในคัมภีร์พระเวทกล่าวถึงการสร้างมนุษย์โดยพระผู้สร้าง (พระพรหม) โดยอาศัยจากอวัยวะทั้ง ๔ ของพระพรหม เป็นสิ่งที่สร้างมนุษย์ในชั้นต่าง ๆ ซึ่งกับเนื้อหาที่กล่าวมาแล้วว่า พระพรหมได้สร้างมนุษย์และสรรพสิ่งจากสิ่งที่มี ในคัมภีร์พระเวทจึงเป็นคำสอนที่ยืนยันว่าพระพรหมสร้างสรรพสิ่งจากสิ่งที่มีอยู่

ในการสร้างมนุษย์แต่ละชั้นของพระพรหมนั้น ไม่ได้สร้างขึ้นโดยเปล่า ๆ หรือปราศจาก สิ่งใดเลย แต่ยังกำหนดคุณสมบัติและหน้าที่ในชั้นต่าง ๆ ดังนี้

คุณสมบัติในชั้นของพราหมณ์

๑. สมะ มีความสุขภาพกายใจจิตใจ ไม่ป็นป่วนด้วยความโลภโกรธ หลง
๒. ทมะ ระวังจิตใจได้ ระลึกในเมตตาอยู่เสมอ

^{๕๕}เสถียร พันธรังสี, ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๖), หน้า

๓. ตปะ ผจญต่อความลำบาก บำเพ็ญเพื่อหาความรู้ ความจริง
๔. เสาะจะ (สุจิ) ทำตัวเองให้บริสุทธิ์ทั้งร่างกายและจิตใจ
๕. สันโดษ พอใจในความสุขที่มีอยู่
๖. กษมา มีความอดทน มีเมตตากรุณาเป็นที่ตั้ง
๗. สรลตา มีความซื่อตรง พูดตรง ทำตรง
๘. ฉฺยาณะ แสวงหาความรู้ที่ถูกที่ชอบ
๙. ทยา เมตตาต่อชีวะทั้งปวง
๑๐. อาสติกตา จงรักภักดีต่อพระพรหม
๑๑. สตุย มีความเห็นอันสุจริต ไม่คิดทรยศใคร

ในคุณสมบัติทั้ง ๑๑ อย่างนี้ พราหมณ์จะต้องประกอบด้วยหน้าที่อีก คือ

๑. ปฺรฺฐนํ ได้แก่ รับการศึกษาชั้นสูง
๒. ปาฐนํ ได้แก่ ให้การศึกษาแก่คนอื่น
๓. ยชนํ ได้แก่ การทำพิธีบูชาต่าง ๆ ของตนเอง
๔. ยาชนํ ได้แก่ การทำพิธีบูชาต่าง ๆ เพื่อคนอื่น
๕. ทานํ ได้แก่ การทำบุญให้ทาน
๖. ปฎิคหํ ได้แก่ การรับบุญทานจากผู้มีศรัทธา^{๖๐}

การสร้างมณุษย์ชั้นพราหมณ์ของพระพรหมนั้นจะต้องประกอบด้วยคุณสมบัติและหน้าที่ ทั้งสองอย่าง เป็นการบ่งบอกถึงการเป็นมณุษย์ชั้นพราหมณ์ ตามความต้องการของพระพรหม ผู้สร้าง

มณุษย์ชั้นกษัตริย์มีคุณสมบัติ ดังนี้

๑. สุรตา กล้าหาญไม่รู้จักความกลัว
๒. วีระยะ มีความเพียร ในการเผชิญภัย
๓. ไชรยะ มั่นคงไม่ทอดย
๔. ทานะ ฝักฝายในการให้
๖. ทมะ ระงับจิตใจได้ ระลึกในเมตตาอยู่เสมอ
๗. กษมา มีความอดทน มีเมตตากรุณาเป็นที่ตั้ง
๘. พราหมณภักดี ภักดีต่อพราหมณ์
๙. ประสนุนตา ร่าเริง ไม่รู้จักวิตก

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓.

๑๐. รกษภาวะ พร้อมที่จะรักษาประเทศชาติ เพื่อผดุงยุติธรรม

๑๑. สดุดยา มีความเห็นอันสุจริต ไม่คิดทรยศใคร

และจะต้องประกอบด้วยหน้าที่ ดังนี้

๑. ปฐนั ได้แก่ รับการศึกษาระดับสูง

๒. ขณนั ได้แก่ การทำพิธีบูชาต่าง ๆ ของตนเอง

๓. ทานนั ได้แก่ การทำบุญให้ทาน

ตามคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ กำหนดไว้ว่า ในกาลวิบัติ อนุญาตให้กษัตริย์ประกอบอาชีพอื่นได้ เช่น อาชีพครูบาอาจารย์ ทำพิธีบูชาขัณฑ์ การกุศล ทำกสิกรรมและค้าขายได้ แต่จะทำเหมือนพราหมณ์ไม่ได้ อยู่อย่างเดียว คือการรับการทำบุญจากผู้มีศรัทธา^{๖๑}

คุณสมบัติของแพศย์ คือ

๑. เฉลียวฉลาด ในการแลกเปลี่ยนสินค้า

๒. มีความรู้ดีในการคำนวณ

๓. จงรักภักดีต่อพระพรหม

๔. นับถือพราหมณ์และกษัตริย์ (เพื่อแสวงหาความรู้)^{๖๒}

ตามปกติ แพศย์ ประกอบอาชีพกสิกรรม และการค้าขาย ถ้าในกาลวิบัติ อนุญาตให้ประกอบอาชีพอื่นได้ตามกาลเทศะ แต่ต้องเป็นอาชีพสุจริต แพศย์เป็นมनुยที่พระพรหมสร้างขึ้นให้มีหน้าที่สำคัญเปรียบเหมือนคนกลาง คอยติดต่อระหว่างมनुยในชั้นต่าง ถือว่ามีความสำคัญต่อมनुยชั้นอื่น ๆ มากพอสมควร

คุณสมบัติของศูทร มีดังนี้

๑. นนรดา มีความสงบเสงี่ยมเจียมตัว

๒. นิษกปฏตา ไม่มีความเฉื่อยชา ตลบตะแลง คดโกง

๓. เสาะจะ (สุจิ) ทำตัวเองให้บริสุทธิ์ทั้งร่างกายและจิตใจ

๔. อาสติกตา จงรักภักดีต่อพระพรหม

๕. อสเดยย ไม่ลักขโมย

๖. สดุดย มีความเห็นอันสุจริต ไม่คิดทรยศใคร

๗. อาทรภาว เคารพนับถือวาระที่สูงกว่า

^{๖๑}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓ – ๖๔.

^{๖๒}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔.

เพราะเหตุแห่งการสร้างของพระพรหมจึงทำให้เกิดความแตกต่าง จากความสูงตำแหน่ง อวัยวะของพระพรหมผู้ยิ่งใหญ่ ซึ่งเป็นเหตุให้แบ่งมนุษย์ออกเป็น ๔ เหล่า เรียกว่าวรรณะ มนุษย์จึง มีฐานะไม่เสมอภาคเหมือนกัน ไม่สามารถร่วมกัน ร่วมนอนกันได้ คบค้ากันไม่ได้ หัวหน้าผู้ทำพิธี บูชาพระพรหม ตกเป็นหน้าที่ของบุคคลที่ชื่อว่า “พราหมณ์” ซึ่งเป็นวรรณะชั้นสูงสุดกว่าวรรณะ เหล่าอื่น เพราะพระพรหมทรงสร้างด้วยอวัยวะส่วนสูง และเป็นมนุษย์ที่มีหน้าที่ติดต่อกับพระ พรหมได้เพียงผู้เดียวคือมนุษย์ชั้นพราหมณ์^{๖๓}

จะเห็นได้ว่าพระผู้สร้าง (พระพรหม) ได้สร้างมนุษย์จากพระองค์เอง ไม่ได้สร้างมาจาก สิ่งอื่นแต่อย่างใด โดยสร้างมนุษย์ตามลำดับ คือ จากพระโอษฐ์ พระพาหา พระโสณี พระบาท (ตะ โปก) ซึ่งต่อมาพระพรหมได้กำหนดคุณสมบัติและหน้าของมนุษย์ในระดับต่าง ๆ ดังได้กล่าวมาแล้ว มนุษย์ในทัศนะของปรัชญาฮินดู จึงถือกำเนิดมาจากพระพรหม เทพเจ้าที่ได้ชื่อว่า “ผู้สร้าง”

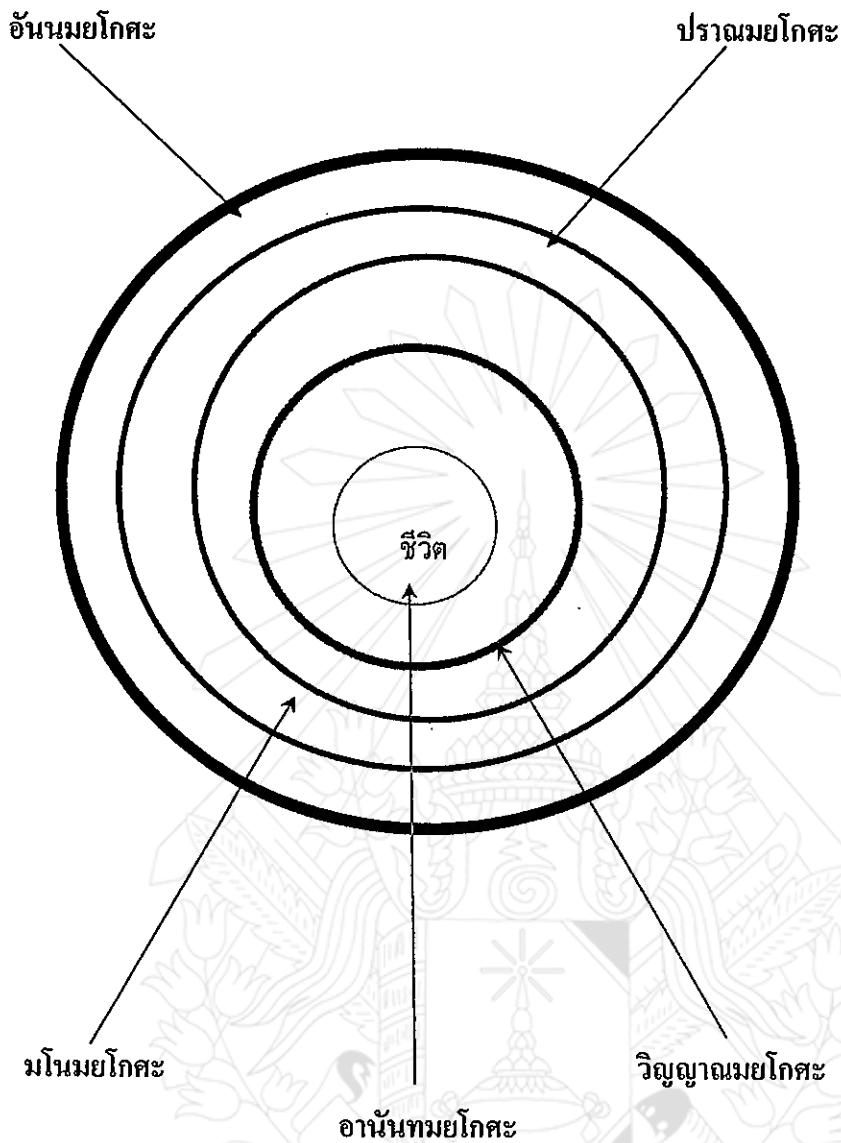
๒.๘.๒ ความจริงของสิ่งมีชีวิต

๑) ความจริงของกำเนิดของสิ่งมีชีวิต เมื่อพระพรหมได้สร้างโลก มีเทพเจ้า มนุษย์ สัตว์ และสรรพสิ่ง ยังมีความเชื่อเกี่ยวกับความจริงของชีวิตที่พระพรหม ได้สร้างขึ้นมา หลังจากสร้างสรรพสิ่งอย่างอื่นแล้ว ตามทัศนะความเชื่อที่ปรากฏในคัมภีร์พระเวท ซึ่งเป็นคัมภีร์ ในศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ได้กล่าวถึงต้นกำเนิดของชีวิตว่ามาจากพระพรหม กล่าวคือ พระพรหม เป็นผู้สร้างโลก ดังนั้นชีวิตทุกชีวิตจึงเป็นส่วนหนึ่งของพระพรหมหรือปรมาตมัน เมื่อแยกตัวออก จากพระพรหมแล้ว ชีวิตนั้นก็ลอยไปในภพชาติต่าง ๆ ภาระสิ่งที่ดีบ้างชั่วบ้าง จะต้องรับใช้ กรรมการทำชั่วตามกรรมที่ได้กระทำนั้น จนกว่าชีวิตจะมันการเป็นผู้บริสุทธิ์หมดกรรมจึงจะได้ กลับเข้าไปอยู่กับพระพรหม หรือปรมาตมันอีก ในแดนของชีวิต ชีวิตทุกชีวิตมาจากพระพรหม คำ ว่า “พรหม” ในที่นี้มองในรูปธรรม ได้แก่ ความเจริญเติบโต หรือการเกิดขึ้นของชีวิตที่เป็นตัวตน “โกสะ” ได้เปลือกที่ห่อหุ้มชีวิตไว้ และค่อย ๆ เกิดเป็นชีวิตต่าง ๆ ขึ้นมา ประกอบด้วยเปลือกห้า ชั้นดังนี้

๑) อันนมยโกสะ	ชั้นที่เรียกเป็นร่างกาย หรือวัตถุ
๒) ปราณมยโกสะ	ชั้นที่เป็นชีวิต หรือปราณ ลมหายใจ
๓) มโนมยโกสะ	ชั้นที่เป็นจิต หรือวิญญาณ
๔) วิญญานมยโกสะ	ชั้นที่เป็นสัมปชัญญะ (ความรู้ตัว)
๕) อนันตมยโกสะ	ชั้นนิรามิตสุข ซึ่งเป็นสูงสุด ^{๖๔}

^{๖๓}เสถียร พันธรังสี, ศาสนาเปรียบเทียบ, อ่างแล้ว, หน้า ๖๔ – ๖๕.

^{๖๔}ทองหล่อ วงษ์ธรรมา, ปรัชญาตะวันออก, อ่างแล้ว, หน้า ๑๕๔.

ทั้งหมดนี้เป็นเปลือกและสิ่งที่ห่อหุ้มชีวิตไว้ เป็นการแสดงการเกิดขึ้นของชีวิตที่เป็นตัวตน (โกตะ) ในชั้นต่าง ๆ เพื่อแสดงชีวิตมันเป็นเพียงส่วนย่อยที่เกิดจากส่วนร่วมของพระพรหมหรือปรมาณมัน อันเป็นการสำแดงออกของพระพรหมในสถานที่ต่าง ๆ ตามสถานการณ์ที่เป็นอยู่ ดังนี้

(๑) วิสวะ คือ สถานะที่กำลังตั้งอยู่ หมายถึง ชีวิตประจำวันทั่วไปของมนุษย์ที่เคลื่อนไหวไปมา เพื่อประกอบกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น การพูดคุย การกิน การเดิน...ฯ ในสถานะนี้ชีวิตมันถูกจำกัดด้วยร่างกายหยาบที่เรียกว่าวัตถุ

(๒) ไตตัส คือ สถานะแห่งความฝัน อันเป็นกิจกรรมของชีวิตขณะที่ไม่หลับสนิท จิตวิญญาณยังไม่ได้ยุติกิจกรรมอย่างสมบูรณ์ จึงเกิดฝันในประเภทต่าง ๆ ขึ้นมา ซึ่งมีทั้งความจริง

บ้างไม่จริงบ้าง ตามประเภทแห่งความฝัน ในสถานะนี้ชีวิตมันถูกจำกัดด้วยร่างกายที่ละเอียด คือร่างกายที่ปรากฏในฝัน

(๓) ปรากฏ คือ สถานะแห่งการนอนหลับสนิท ปราศจากการฝัน ซึ่งเกิดจากการพักผ่อน โดยพฤติกรรมทุกอย่างในรูปความฝัน เป็นการพักผ่อนอย่างเต็มที่ และผู้มีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ย่อมจะไม่มี ความฝัน ในสถานะนี้ชีวิตมันถูกจำกัดด้วยร่างกายที่เป็นเหตุ อันได้แก่ กรรมที่กระทำไว้ในชีวิตที่แล้ว (กรรมเก่า)

(๔) ตูริยะ คือ สถานะซึ่งชีวิตมันเข้าถึงความเป็นหนึ่งเดียวกับพรหมัน ซึ่งถือว่าเป็นสถานะอันสูงสุด ในสถานะชีวิตนี้ คือความหลุดพ้นจากการถูกจำกัดโดยประการทั้งปวง และบรรลุความเป็นเอก^๕

จะเห็นได้ว่าความจริงที่เกิดมาพร้อมสิ่งมีชีวิตหลังจากที่พระพรหมหรือพรหมนั้น ได้สร้างสรรพสิ่งให้เกิดขึ้นแล้ว ยังสร้างจริงที่ต้องอาศัยในสิ่งมีชีวิต เพื่อการยืนยันในลักษณะที่มี จากสิ่งที่ไม่ให้มี ในทัศนะความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ถือว่าเป็นสิ่งมีชีวิตสามารถที่จะมีได้เป็นของคู่ จะขาดจากกันไม่ได้ เหมือนคังลมหายใจที่สิ่งมีชีวิตอาศัยดำเนินให้มีชีวิตอยู่ได้ ความจริงของสิ่งมีชีวิตก็เช่นเดียวกัน อาศัยและเป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องมี ตามประสงค์ของพระพรหมผู้สร้างสรรพสิ่งทั้งปวง

๒) องค์ประกอบของชีวิต จากการศึกษาในหัวข้อต่างที่กล่าวมาแล้วนั้น ทำให้ทราบถึงการกำเนิดความจริงของสิ่งมีชีวิต ที่ถือกำเนิดมาจาก “พรหม” หรือ พระพรหม เป็นความจริงอันสูงสุด มีลักษณะเป็นนามธรรม ซึ่งเป็นที่มาของสิ่งที่เป็นรูปธรรมทั้งหมด พระพรหมเป็นทุกสิ่งทุกอย่าง สิ่งที่เกิดจากการสร้างของพระพรหมก็เป็นส่วนย่อย (The Parts) เป็นส่วนต้องขึ้นตรงต่อพระพรหม มีกระทั่งสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตก็เป็นส่วนย่อยที่ขึ้นตรงต่อพระพรหม เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีแก่นแท้ของชีวิตที่มาจากพระพรหม เรียกว่าอาดมัน ในความจริงที่ประกอบขึ้นเป็นชีวิตเป็นส่วนย่อยมาจากส่วนร่วม คือ พระพรหม ดังคำที่กล่าวว่า ชีวิตคือพรหม และพรหมคือชีวิต^๖ ซึ่งในคัมภีร์อุปนิษัทได้อธิบายไว้ว่า สิ่งสัมบูรณ์เป็นทั้งอาดมันและพรหมัน ทั้งอาดมันและพรหมันเป็นสิ่งเดียวกัน เพียงแต่การมองจากแง่อัตวิสัย หรือในฐานะผู้เรียกว่า “อาดมัน” และการมองในแง่วัตถุวิสัย หรือในฐานะที่ถูกรู้ เรียกว่า “พรหมัน” หรืออาจกล่าวได้ว่าความจริงสูงสุดหรืออันติมะสัจจะที่เรียกว่าอาดมันนี้ ถ้ามองจากทัศนะแห่งวัตถุวิสัย หรือในฐานะที่ถูกรู้ ก็มีชื่อเรียก

^๕พรพรหม ชลารัตน์, “อภิปรัชญาในความเชื่อ และพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ในนครศรีธรรมราช”, ปริญญาานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, อ้างแล้ว, หน้า ๑๓๐.

^๖เด็อน คำดี, ศาสนศาสตร์, อ้างแล้ว, หน้า ๒๔.

อย่างหนึ่งว่า “พรหมัน” คำว่าพรหมันมาจาก “พรหมธาตุ มีความหมายว่า เจริญเติบโต หรือ วิวัฒน์”^{๖๓} ในการนับถือพระพรหมและความเชื่อในเรื่องอาตมันซึ่งเป็นสิ่งเดียวกัน คือพระพรหม เป็นอาตมัน คือเป็นตัวของโลก ผู้รู้แจ้งในอาตมันของพระพรหมแล้ว ผู้นั้นก็ยอมเข้าถึงพรหม และ หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดได้ เพราะความเป็นพระพรหมนั้นมีอยู่แล้วในทุกคนที่มิวิญญาณ บริสุทธิ์ปราศจากกิเลส อันเป็นความรู้สูงสุดของมนุษย์ ในคัมภีร์มหาภารตะกล่าวว่า “วิญญาณของ บุคคลก็คือ พรหม (อหฺมฺพฺรหฺมาศฺม) และสุทํานก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน (ตตฺตวฺมอสิ)”^{๖๔} กล่าวคือ วิญญาณของพระพรหม ก็เป็นวิญญาณของบุคคลนั่นเอง ฉะนั้น พระพรหมในฐานะผู้สร้างสรรพสิ่ง แม้กระทั่งมนุษย์ก็เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเพราะมีความเกี่ยวเนื่องกัน ตามหลักปรัชญาพราหมณ์ – ฮินดู เกี่ยวกับแก่นแท้ของชีวิต คือ พระพรหมเป็นต้นเหตุของสรรพสิ่ง ทุกสิ่งทุกอย่างจึงเป็นพรหม และพรหมก็คือทุกสิ่งอย่างหนึ่งเดียวทั้งที่มีและไม่มี เป็นและไม่เป็น จุดกำเนิดเป็นสิ่งที่สร้าง มา สิ่งที่ถูกสร้างจึงของผู้สร้างทุกประการ

ชีวิตเมื่อมีการเริ่ม ตามคัมภีร์ในศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ล้วนกล่าวถึงพระพรหม เป็นผู้สร้างสิ่งมีชีวิตและสรรพสิ่ง โดยเฉพาะองค์ประกอบของชีวิต ชีวิตเริ่มจากอาตมัน (Soul) ซึ่งเป็นสิ่งที่มิ อยู่ชั่ววินันตร อาตมันมีสองชนิด คือ อาตมันสากล เรียกว่า ปรมัตมันบ้าง พรหมันบ้าง และอาตมันย่อย เป็นอาตมันของมนุษย์และของสิ่งมีชีวิต ซึ่งถือเป็นตัวคนที่แท้จริงของมนุษย์ไม่มีการเกิดการตายแต่ประการใด เรียกว่า ชีวตมัน ทั้งปรมัตมันและชีวตมันมีความเป็นนิรันตร ดัง ในคัมภีร์อุปนิษทกล่าว “สิ่งที่ปรากฏอยู่ในโลก ทั้งที่เป็นตัวตน คือ อาตมัน และสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตน คือ อนาตมัน ทั้งสองอย่างนี้ล้วนเป็นการสำแดงในปรากฏ (Manifestation) ของสิ่งสัมบูรณ์หรือพรหมัน (Brahman) ทั้งสิ้น” เพื่อให้เกิดความเข้าใจได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น และให้เกิดความแตกต่างระหว่าง สิ่งสัมบูรณ์ ซึ่งเป็นตัวตนสากลกับตัวตนย่อย ตัวตนสากลจึงเรียกว่า “ปรมัตมัน” (ปรม+อาตมัน) แปลว่าอัตตาสูงสุด ส่วนตัวตนย่อยเรียกว่า “ชีวตมัน” (ชีว+อาตมัน) แปลว่า อาตมันของชีวะ ตัวตนสากลหรือปรมัตมัน ไม่ได้ถูกจำกัดด้วยสิ่งใด แต่ตัวตนย่อยหรือชีวตมันถูกจำกัดด้วยสสารร่างกาย

สิ่งมีชีวิต โดยเฉพาะมนุษย์แต่ละคนมีชีวตมันเป็นแกนกลางของชีวิต ร่างกายมีการเปลี่ยนแปลงและสลายไปในที่ ส่วนชีวตมันนั้นคงอยู่ในสภาพเดิมไม่เปลี่ยนแปลงและอยู่ตลอดไป ไม่สลาย ตามร่างกายของสิ่งมีชีวิต ชีวตมันเป็นส่วนหนึ่งของอาตมันสากลหรือปรมัตมัน ในเวลาที่สิ่งมีชีวิตตายชีวตมันจะละทิ้งร่างเก่าไปอาศัยร่างใหม่ เหมือนคนเปลี่ยนเสื้อผ้าจากชุดเก่าไปใส่

^{๖๓} ทองหล่อ วงษ์ธรรมา, ปรัชญาตะวันออก, อ้างแล้ว, หน้า ๕๖.

^{๖๔} สุเมธ เมธาวิทยากุล, ศาสนาเปรียบเทียบ, อ้างแล้ว, หน้า ๑๓๕.

ชุดใหม่ ดังในฉาน โทคยอุปนิษัท มีข้อความตอนหนึ่งว่า “ชีวิตมันเกิดจากการผสมของดิน น้ำ ลม ไป และส่วนหนึ่งแห่งอาดมันสากล”

ในศาสนาพราหมณ์ “ชีวิต” คือ “ชีวะ” หมายถึงสิ่งมีชีวิตที่ประกอบกันขึ้นด้วยร่างกายที่เป็นสสารและวิญญาณที่เป็นอสสาร ร่างกายเกิดขึ้นจากการผสมของดิน น้ำ ลม ไฟ ส่วนวิญญาณเป็นส่วนหนึ่งของอาดมันสากล แต่ว่าสิ่งเหล่านี้ไม่มีอะไรแน่นอน เมื่อตายแล้วสิ่งประกอบเหล่านี้ก็จะเข้าไปสู่สภาวะเดิม กล่าวคือ ธาตุที่ให้กำเนิด วิญญาณก็จะเป็นอมตะ และความต้องการสูงสุดของสิ่งเหล่านี้ คือ ต้องการกลับไปเป็นส่วนหนึ่งของพรหมัน หรือปรมาตมัน^{๖๕} ดินแดนปฐมวิญญาณอันเป็นสากลนิรันดร

พรหมันหรือปรมาตมัน เปรียบดังวัตถุดิบ เช่น ปุยฝ้าย สิ่งมีชีวิตแต่ละชีวิตเปรียบเสมือนเสื้อผ้าที่เก่าแล้วจะต้องมีการเปลี่ยน และไปหาเสื้อผ้าใหม่มาทดแทน ฉะนั้นสิ่งมีชีวิตกับพรหมัน จึงไม่สามารถจะแยกออกจากกันได้เพราะต่างก็อาศัยซึ่งกันและกัน เป็นเอกภาพ ถ้าขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่ง สิ่งใดก็ไม่สามารถที่มีได้ เปรียบเสมือนปุยฝ้ายขาด ผ้า เสื้อก็ไม่มีได้ แต่ถ้าขาดมนุษย์ พรหมันก็ยังมิอยู่โดยสภาวะธรรมชาติ เพราะพรหมันเป็นอิสระไม่ขึ้นกับสิ่งใด แต่มนุษย์ต้องขึ้นอยู่กับพรหมัน เปรียบเสมือนถ้าลูกขาดพ่อแม่ (เทพเจ้า) ก็มีขึ้นไม่ได้ หรือดำรงชีพอยู่ไม่ได้ แต่ถ้าไม่มีลูก พ่อแม่ก็ไม่กระทบกระเทือนแต่ประการใด^{๖๖}

ในองค์ประกอบของชีวิตเป็นส่วนย่อยมาจากส่วนรวม คือ พรหมันหรือปรมาตมัน จึงมีคำกล่าวไว้ว่าอาดมันและพรหมันเป็นสิ่งเดียวกัน แต่อาดมันและพรหมัน ก็มีความแตกต่างกัน คือ พรหมัน หมายถึง สิ่งที่มีความยิ่งใหญ่อันเป็นที่รวมของสรรพสิ่งในสากลจักรวาลนี้ ซึ่งรวมเรียกว่า “ปรมาตมัน” ปรมาตมันกับพรหมันเป็นสิ่งเดียวกัน ซึ่งก็คือพรหมที่ไม่มีรูปร่าง อันมีลักษณะ คือ เป็นสิ่งที่มีเองและเป็นเอง ไม่มีเบื้องต้น ท่างกลาง และที่สุด เป็นนามธรรม (ไม่มีรูปร่าง) อาศัยอยู่ในทุกสรรพสิ่ง ไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาเนื้อ เป็นที่รวมของวิญญาณ (อาดมัน) ทั้งปวง สรรพสิ่งในสากลจักรวาลล้วนเป็นส่วนย่อยที่ออกมาจากพรหมัน เป็นอันติมะสังจะ (ความจริงขั้นสูงสุด) เป็นผู้ประทานความรู้ (ญาณ) ความคิดและความบันเทิง เป็นสิ่งนิรันดร คือ คงสภาพเดิมไม่เปลี่ยนแปลง พรหมันไม่ได้ไม่ได้ถูกจำกัดด้วยสิ่งใด แต่อาดมันถูกจำกัดด้วยร่างกาย ถูกกำหนดด้วยกรรม ในขณะที่มีชีวิตอยู่ ซึ่งมีผู้จำกัดความในคำว่า “พรหมัน หมายถึง ความแท้จริงอันติมะที่รู้แจ้งในโลก แต่อาดมัน หมายถึง ความแท้จริงอันติมะที่รู้แจ้งในตัวเอง”^{๖๗}

^{๖๕} เคือน คำดี, ศาสนศาสตร์, อ้างแล้ว, หน้า ๗๓.

^{๖๖} สุเมธ เมธาวิทยากุล, ศาสนาเปรียบเทียบ, อ้างแล้ว, หน้า ๑๔๖.

^{๖๗} ทองหล่อ วงษ์ธรรมา, ปรัชญาตะวันออก, อ้างแล้ว, หน้า ๔๒.

ปรมาตมัน คือ ตัวตนสากล หรือวิญญาณสากล เป็นวิญญาณที่มีความบริสุทธิ์เพราะเป็นปฐมเหตุ กล่าวคือ พระพรหม ผู้สร้างสรรพสิ่งในเกิดขึ้น ซึ่งมีอำนาจไม่จำกัด ไม่มีสิ่งใดมาจำกัดอำนาจของพระองค์ ส่วนชีวาตมันนั้นถือได้ว่าเป็นตัวชีวิตเป็นสสารที่ประกอบกันขึ้นเป็นร่างกาย วัตถุสรรพสิ่งต่าง ที่มีชีวิต ชีวาตมันนั้นเกิดมาจากการผสมกันของ ดิน น้ำ ลม ไฟ เป็นส่วนหนึ่งของอาตมันสากล เมื่อร่างกายแตกดับสิ่งที่เหลืออยู่ คือ อาตมันสากลหรือ ปรมาตมันเท่านั้น ซึ่งอมตะชั่วนิรันดร์

ในองค์ประกอบของสิ่งมีชีวิตนั้น คือ สิ่งมีชีวิตเป็นส่วนย่อยของพระพรหม มีแก่นของสิ่งมีชีวิตที่มาจากพระพรหมนั้น เรียกว่า อาตมัน สิ่งมีชีวิตได้มีจุดเริ่มต้นที่ต่อจากพระพรหมที่อาตมัน หรือ อัคตา (Soul) ซึ่งอาศัยอยู่ในที่อยู่นิรันดร์ โดยแบ่งอาตมันออกเป็นสองชนิด คือ อาตมันสากลหรือปรมาตมัน กับอาตมันย่อยหรือชีวาตมัน คือสิ่งมีชีวิต เช่น มนุษย์ สัตว์ เป็นต้น ส่วนแต่เป็นชีวาตมัน ซึ่งถือเป็นตัวตนของสิ่งมีชีวิต ไม่มีวันตาย เพราะเป็นสิ่งที่มาอาศัยสสารเท่านั้น เมื่อสสารเสื่อมสลายไปก็ไปอาศัยสสารอื่น เป็นแบบนี้ไปตลอดจนกว่าจะกำจัดกิเลสให้หมดสิ้นไปแล้วกลับไปดินแดนอมตะไปอยู่กับพระพรหมผู้สร้างอีกครั้งหนึ่ง ทั้งปรมาตมัน และชีวาตมันมีความเป็นนิรันดร์ แต่ต่างกันเพียงปรมาตมันไม่ถูกจำกัด ส่วนชีวาตมันนั้นถูกจำกัดโดยสสารจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพของวัตถุที่ชีวาตมันนั้นไปอาศัยอยู่ เปรียบได้กับเสื้อผ้าที่เก่าแล้วทิ้งไป เอาตัวใหม่มาสวมใส่ต่อไป ชีวาตมันก็จะดำเนินไปแบบนี้ต่อจนกว่าจะหมดกรรมแล้วไปอยู่กับพระพรหม ความมีของปรมาตมันกับความมีของชีวาตมัน เหมือนและแตกต่างกันแต่ถูกจำกัดกับไม่ถูกจำกัดเท่านั้น เหมือนแค่ความเป็นนิรันดร์ ทั้งปรมาตมันและชีวาตมัน สิ่งมีชีวิตนั้นประกอบกันด้วยร่างกายและวิญญาณ ร่างกายเกิดขึ้นจากการผสมของดิน น้ำ ลม ไฟ ส่วนวิญญาณก็เป็นส่วนหนึ่งของพระพรหมได้แบ่งส่วนลงมาสู่สิ่งมีชีวิต แต่สิ่งมีชีวิตเป็นสิ่งที่ไม่มีความแน่นอน เมื่อร่างกายสลายสิ่งที่ประกอบกันขึ้นเป็นชีวิตนี้ก็จะกลับสู่ธาตุเดิม วิญญาณนั้นก็จะเป็นอมตะไม่สลายไปกับร่างกาย และจะกลับไปพร้อมกับความเป็นนิรันดร์กับพระพรหมอีกครั้งหนึ่งรอวันที่จะมีการสร้างสรรพสิ่งของพระพรหมเพื่อที่แยกไปอาศัยอยู่กับสิ่งที่พระพรหมได้สร้างขึ้นอีก

(๓) ความเป็นไปของสิ่งมีชีวิต การกำเนิดของสิ่งมีชีวิต และองค์ประกอบของสิ่งมีชีวิตที่ผ่านมาทำให้ทราบว่างค์ประกอบของสิ่งมีชีวิตมีสาเหตุมาจากพระพรหม ยังเข้าใจถึงชีวิตคืออะไร ความตายคืออะไร และสิ่งมีชีวิตดำเนิน เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ความเป็นไปของสิ่งมีชีวิตมีอธิบายไว้ ดังนี้

สิ่งมีชีวิต เป็นสิ่งที่ประกอบขึ้นด้วยสสารและออสสาร กล่าวคือ ร่างกายกับวิญญาณ ร่างกายเกิดมาจากการผสมของธาตุ คือ ดิน น้ำ ลม และไฟ ส่วน วิญญาณที่เป็นส่วนหนึ่งที่แยก

ออกจากอาดมันสากลหรือปรมาตมัน เรียกว่า อาตมันย่อย หรือชีวาตมันซึ่งถือว่าเป็นแกนกลางเป็นตัวตนที่แท้จริงของสิ่งมีชีวิต โดยเฉพาะความจริงของชีวิตมนุษย์และสัตว์

เมื่อสิ่งมีชีวิตเกิดขึ้น และดำเนิน ไป จนกว่าจะถึงวันดับสลายสสารกลับไปสู่ธาตุเดิม กล่าวคือ ความตาย คือ การที่ร่างกายแตกดับ ชีวาตมันหรืออาดมันเคลื่อนออกจากร่างกาย ไปอาศัยร่างใหม่ เหมือนดังคนเปลี่ยนเสื้อผ้าเก่าไปสวมชุดใหม่ เพราะในอภิปรัชญาของพราหมณ์ – ฮินดู เชื่อว่าร่างกายของสิ่งมีชีวิตหรือวัตถุเป็นที่อาศัยของอาดมัน จะเป็นสิ่งที่สลายได้หรือเป็นสิ่งที่นิรันดร ถือว่าเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ ไม่น่าปรารถนา ชอบที่มนุษย์จะแยกวิญญาณออกจากร่างกายหรือวัตถุ คำกล่าวเหล่านี้มีปรากฏในกฎหมายแห่งมनुว่า “ร่างกายนี้เปรียบเหมือนบ้าน ประกอบด้วยธาตุห้า มีกระดูกเป็นจันทัน มีเส้นเอ็นเป็นเครื่องตรึง คลุกเคล้าด้วยเนื้อและเลือด มีหนังเป็นเครื่องปกปิดบ้านหลังนี้เป็นไปด้วยสิ่งโสโครก เป็นที่มาแห่งความ โศกเศร้า ชราเป็นรังของโรค เต็มไปด้วยความเจ็บปวดและกิเลสตัณหาไม่เที่ยงจะทอดทิ้งเสีย”^{๑๒}

เมื่อสิ่งมีชีวิตถูกสร้างขึ้น โดยพระพรหมและมืองค์ประกอบของการมีชีวิต เมื่อวาระสุดท้ายของการแตกสลายไปของธาตุที่ประกอบกันขึ้น ด้วยเงื่อนไขของเวลาสิ่งมีชีวิตก็แตกแตกสลาย กล่าวคือ ความตาย ร่างการที่เป็นสสารวัตถุ ก็ต้องสลายไป แต่อาดมันหรือชีวาตมันไม่ได้ตายหรือสลายไปพร้อมกับร่างกายหรือวัตถุ ยังอยู่เช่นเดิม เพราะอาดมันหรือชีวาตมันเป็นส่วนที่แยกออกมาจากปรมาตมันหรืออาดมันสากล ซึ่งมีความจริงแท้ไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามวัตถุหรือร่างกายของสิ่งมีชีวิต ทั้งปรมาตมันและชีวาตมันมีความเป็นนิรันดร มีความแตกต่างกันเพียงปรมาตมันไม่ถูกจำกัดด้วยสิ่งใด ๆ ส่วนชีวาตมันถูกจำกัดด้วยสิ่งที่เป็นวัตถุหรือร่างกาย ต้องเปลี่ยนหมุนเวียนไปอาศัยร่างใหม่ตลอดหลังจากร่างเดิมสลายไป

การเป็น ไปของสิ่งมีชีวิต ในศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู เชื่อว่าชีวิตมีความทุกข์ ชีวิตดำเนินเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไปเพราะการมีกรรมตัวผลักดันให้เป็นไป การกระทำดี และการกระทำชั่วที่กระทำไว้นั้น มีชีวิตได้สลายตายไป วิญญาณหรืออาดมัน ก็จะทิ้งร่างเก่า ไปอาศัยร่างใหม่ดำเนินอยู่ต่อไป แต่ร่างกายที่เข้าไปอยู่นี้จะดีหรือชั่ว ไม่ได้ขึ้นอยู่กับร่างใหม่ แต่ขึ้นอยู่กับวิญญาณหรืออาดมันที่เคยอาศัยในร่างเก่า (กรรมเก่า) ที่เคยกระทำไว้ทั้งดีและชั่ว เมื่ออาศัยในร่างใหม่อาดมันก็จะมีผลกรรมที่ทำได้แต่กาลก่อนด้วย

อาดมันไม่ใช่ตัวกระทำกรรมดีหรือชั่ว หากแต่ขึ้นอยู่กับร่างกายเป็นผู้ทำหน้าที่ของร่างกาย คือวัตถุที่ประกอบด้วยอายตนะภายในและภายนอก อายตนะภายนอกคือร่างกาย อายตนะภายในที่สำคัญ คือ มนัส หรือจิต (Mamas, Mind) มนัสทำหน้าที่เชื่อมอาดมันกับประสาท

^{๑๒} สมักร บุรวาส, ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล, อ่างแก้ว, หน้า ๒๖๕.

สัมผัสต่าง ๆ คือ ทำให้ตัวรู้ของวิญญาณแสดงออกมาภายนอกเปรียบเหมือนคนง่อยตาบอดต้องชี้คอตาบอด คังนั้นคัมภีร์อุปนิษัตกล่าวถึงธรรมชาติดั้งเดิมของวิญญาณไว้ว่า “อาดมันเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ไม่เกิด ไม่ตาย เป็นที่มาของความรู้ ที่แสดงออกมาทางประสาทสัมผัส อยู่ในช่องว่างระหว่างหัวใจ เป็นผู้ควบคุมสรรพสิ่ง เป็นเทพเจ้าของสรรพสิ่งทั้งหมด เป็นกษัตริย์ อาดมันไม่ยิ่งใหญ่ขึ้นเพราะกรรมดี ไม่ต่ำต้อยลงเพราะกรรมชั่ว ทำหน้าที่ปกป้องดูแลสรรพสิ่ง”^{๓๓}

การกระทำความดีและความชั่วของร่างกาย ทำให้อาดมันต้องติดอยู่การกระทำทั้งสองอย่างนี้ คอยดูแลปกป้องรักษา ทำให้มีการเวียนว่ายตายเกิด เป็นความเป็นของสิ่งมีชีวิตแบบนี้ไปตลอด การกระทำเป็นแรงผลักดันการหมุนเวียนยึดอาดมันให้กับการกระทำของสิ่งมีชีวิต เป็นสังสารวัฏ เมื่อเป็นเช่นนี้วิญญาณหรือชีวาตมันทำไปตามกฎของธรรมชาติ ตามอำนาจของกรรมดีและกรรมชั่ว ลักษณะเวียนว่ายตายเกิดเช่นนี้ถือว่าเป็นบาปอันแท้จริงในศาสนาพราหมณ์ การเวียนว่ายตายเกิดเป็นเพราะอวิชชา คือ การไม่รู้แจ้งถึงความเป็นจริงตามศาสนาพราหมณ์ – ฮินดูว่า “อาดมันเป็นคนละอย่างกับวัตถุ” ดังในคัมภีร์อุปนิษัตพรรณไว้ว่า “ถ้าผู้ใดทำกรรมโดยพยายามแยกตนเอง คือวิญญาณออกจากวัตถุ ผู้นั้นได้ชื่อว่าเดินตามทางเทพเจ้า (เทวยาน) ตายไปแล้วย่อมไปอยู่กับเทพเจ้า ถ้าหากผู้ใดทำความดีธรรมดา เช่น ให้ทาน...ผู้นั้นได้ชื่อว่าเดินทางตามบิดา (พิตฤยยาน) ตายไปแล้วต้องเวียนว่ายไปในภพต่าง ๆ อีกมาก” และเมื่อบุคคลกระทำดีตายไปแล้วอาดมันมันย่อมขึ้นสวรรค์ เมื่อบุคคลกระทำความชั่วก็จะตกนรก แต่ทั้งสวรรค์และนรกไม่ใช่จุดหมายสูงสุดของมนุษย์ เพราะให้อาดมันต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่เหมือนเดิม ดังในคาถาอุปนิษัตกล่าวว่า “บุคคลผู้ซึ่งมีกิเลสตัณหาเห็นแก่ตัว ถูก โลภิยทรัพย์ตั้งดูด ย่อมตกอยู่ใต้อำนาจกฎแห่งกรรม ซึ่งจะชักนำเอาให้เกิดแล้วเกิดอีก เป็นผู้อยู่ในอำนาจของพญายมคือความตาย”^{๓๔}

ฉานโทคยอุปนิษัตกล่าวถึงทางแห่งการไปเกิดใหม่ของอาดมันนั้นไว้สองทาง กล่าวคือ

(๑) ทางสว่างหรือทางแห่งเทพ (เทวยาน) ผู้ที่บำเพ็ญตบะหรือสมณะธรรมเพื่อความรู้แจ้งในพรหมัน สำหรับผู้มีศรัทธาในพรหมัน เมื่อตายแล้วชีวาตมันจะดำเนินไปตามทางแห่งเทพซึ่งเป็นทางกันเกษม โดยผ่านอากาศ ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ แล้วเข้าสู่โลกแห่งความเป็นเอกภาพกับพรหมัน ไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีก

(๒) ทางมืดหรือทางแห่งบิดา (พิตฤยยาน) ผู้บำเพ็ญกุศลกรรมชั้นสามัญ ตายแล้วชีวาตมันจะดำเนินไปตามแห่งควันหรือทางแห่งความมืด ไปอยู่ในโลกแห่งบิครชั่วระยะเวลาหนึ่ง

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๘.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๖.

เมื่อครบกำหนดแล้วก็จะกลับมาเกิดในโลกมนุษย์อีก หลักจากใช้กรรมในโลกอื่นมาแล้ว โดยกลับมาตามทางเดิมลงมาสถิตอยู่ในพีชพันธุ์ธัญญาหาร เมื่อมนุษย์บริโภคพีชพันธุ์ธัญญาหารเข้าไป ก็จะเข้าไปถือกำเนิดในร่างกายมนุษย์ สำหรับผู้ที่ทำกรรมดีไว้ก็จะได้เกิดในที่ดี ส่วนผู้ที่กระทำความกรรมชั่วไว้มาก ตายแล้วจะไปเสวยความทุกข์ตามควรแก่กรรมของตน เมื่อพ้นจากโลกแล้ว หากมาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะเกิดในตระกูลต่ำหรือเกิดเป็นสัตว์^{๑๕}

จะเห็นได้ว่าอาตมมันต้องติดข้องอยู่กับการเวียนว่ายตายเกิด นับภพไม้อ้วนจนกว่าจะบรรลุโมกษะ แล้วกลับไปอยู่กับพระพรหม เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของพระพรหม ด้วยความบริสุทธิ์ของการบำเพ็ญทางจิตวิญญาณให้บริสุทธิ์ การจะเข้าถึงพรหมนั้นจะต้องอาศัยร่างกายต่างๆ ทำดีบ้าง ชั่วบ้าง พระพรหมจึงพิพากษาให้รับใช้กรรมจนกว่าจะบรรลุโมกษะ คือพ้นจากกรรมและพ้นจากทุกข์ทั้งปวงแล้วกลับเข้าไปอยู่กับปฐมวิญญาณหรือพรหมนั้นอีกครั้ง โดยไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป

การดับถึงทุกข์และการเวียนว่ายตายเกิดในความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู คือต้องเข้าถึงความเป็นพรหมัน ซึ่งเป็นดินแดนของโมกษะ ซึ่งมีหลักปฏิบัติเข้าการเข้าถึงพรหมันด้วยกัน ๓ ทาง ดังนี้

(๑) กรรมโยคะ – ปฏิบัติตบะ โยคะ เช่น การทรมานร่างกายด้วยวิธีต่าง ๆ

(๒) กัตติโยคะ – การยอมมอบกายถวายชีวิตต่อพระเป็นเจ้า ยอมทำทุกอย่างเพื่อพระองค์ ตลอดจนการบูชาบวงสรวงสวดมนต์ การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ

(๓) ชญาน โยคะ – การบำเพ็ญสมาธิให้เกิดวิญญาณเครื่องรู้แจ้งตน เมื่อญาณนี้เกิดขึ้นจะทำให้ใจสะอาดบริสุทธิ์ และไม่ต้องเกิดอีกเป็นอันถึงการบรรลุโมกษะแล้ว^{๑๖}

ความเชื่อเรื่องสิ่งมีชีวิตในศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู เชื่อว่าเป็นกระบวนที่หยุดไม่ได้ หลายจากชีวิตได้สลายแล้ว อาจไปเกิดใหม่ ในนรกหรือสวรรค์ ขึ้นอยู่กับผลของความดีและความชั่วที่ได้กระทำไว้ ในกรณีที่เกิดใหม่ในโลกนี้เราอาจเกิดใหม่ที่ดีกว่าเดิมหรือแย่กว่าเดิม หรืออาจเป็นสัตว์เดรัจฉานก็ได้ไม่แน่นอน เพราะชีวิตของมนุษย์ที่อุบัติขึ้นในโลกมีสภาพความเป็นไปไม่สม่ำเสมอ บางคนมีอำนาจวาสนาดี บางคนต่ำต้อย บางคนมีความสุข บางคนมาความทุกข์ และลักษณะอื่น ๆ อีกมาก ดังนั้นก็เพราะกรรมซึ่งเป็นเหตุให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ^{๑๗}

^{๑๕} เตือน คำดี, ศาสนศาสตร์, อ่างแล้ว, หน้า ๔๐๔.

^{๑๖} อติศักดิ์ ทองบุญ, ปรัชญาอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์ พรินติ้ง, ๒๕๓๒), หน้า ๑๓๕.

^{๑๗} สุเมธ เมธาวิทยากุล, ศาสนาเปรียบเทียบ, อ่างแล้ว, หน้า ๑๔๕.

ศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู กล่าวว่าถึงวัฏจักรแห่งชีวิตว่า คือ สิ่งมีชีวิตขึ้นอยู่กับ การเวียนว่ายตายเกิดในภพชาติต่าง ๆ เริ่มต้นนั้นชีวิตแยกมาจากพระพรหม เรียกว่า “อาดมัน” หรือวาทมัน ได้แก่ วิญญาณย่อย ซึ่งวิญญาณของพระพรหมดั้งเดิมเรียกว่า “พรหมัน” หรือปรมาตมัน ได้แก่ วิญญาณสากล หรือปฐมวิญญาณ การออกมาจากปฐมวิญญาณของอาดมัน เปรียบเสมือนประกายไฟเล็ก ๆ จำนวนมากมายแตกกระจายออกมาจากดวงไฟใหญ่หิมาควงเดิม หรือเปรียบเหมือนหยดน้ำทั้งหลายที่กระเซ็นออกมาจากมหาสมุทรอันกว้างใหญ่อันเป็นแหล่งกลาง เช่นเดียวกับวิญญาณของสรรพสัตว์ที่ออกมาจากพระพรหม เข้าไปสิงอยู่ในร่างสัตว์น้อยใหญ่ นานเท่าที่พรหมลิขิตกำหนด คือ ยากดีก็ เป็นไปตามพรหมลิขิต การเวียนว่ายตายเกิดอาจหมุนเวียนเปลี่ยนชาติไปตามพรหมลิขิต เช่นชาตินี้เป็นมนุษย์ ชาติหน้าเป็นเทวดา และชาติไปเป็นสัตว์หรือแม้กระทั่งเป็นพืชก็เป็นไปได้ ดังนั้นเมื่อวิญญาณที่หลุดออกมาจากพรหมันแล้ว ต้องเข้าสิงอยู่ในรูปต่างๆ นับครั้งนับชาติไม่ถ้วน ซึ่งการติดข้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่อย่างนี้เรียกว่า สังสารวัฏ และจะมีสภาพไม่สม่าเสมอกันเพราะกรรม จนกว่าวิญญาณนั้นจะเข้าถึง โมกษะ จากความเกิดกลับเข้าสู่แหล่งที่เดิมคือพระพรหมปฐมวิญญาณ^{๑๔}

ชีวิตหรืออาดมันยังต้องมีการจะเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสาร สาเหตุที่เป็นเช่นนั้นเพราะอวิชชา อันได้จาก ความหลงผิด และความไม่แจ่มชัดในธรรมชาติอันแท้จริงของตนเอง และธรรมชาติอันแท้จริงของปรมาตมัน บุคคลสามารถจัดอวิชชาให้หมดไปได้ บุคคลนั้นจึงจะหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดและเข้าถึง โมกษะ โดยชีวิตมันหรือวิญญาณย่อยได้เข้าไปรวมเป็นหนึ่งเดียวกับปฐมวิญญาณหรือปรมาตมัน การหลุดพ้นตามคำสอนในพรหมสูตรของศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ๒ ลักษณะ ดังนี้

(๑) ชีวิตมุกติ เป็นการหลุดพ้นในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ เมื่อบำเพ็ญสมาธิจนความรู้แท้จริงเกี่ยวกับพรหมันเกิดขึ้น กรรมจะถูกทำลายลงทันที แต่ชีวิตมันจะยังไม่ไปสู่พรหมโลกจนกว่าจะตาย

(๒) วิเทหมุกติ การหลุดพ้นเมื่อ ชีวิตมันที่บรรลุถึงความหลุดพ้นแล้ว เมื่อตายลงจะเข้าไปรวมกับพรหมันทันที^{๑๕}

ความสัมพันธ์ระหว่างพรหมันหรือเทพเจ้ากับ โมกษะหรือความหลุดพ้น ทั้งหมดเป็นสิ่งเดียวกัน แต่เพียงเรียกต่างกันเท่านั้น กล่าวคือ สถานะแห่งพรหมันหรือเทพเจ้าก็คือสถานะแห่ง

^{๑๔}พรพรหม ชลารัตน์, “อภิปรัชญาในความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ในนครศรีธรรมราช”, ปริญญาโทพนธ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, อ้างแล้ว, หน้า ๑๓๗.

^{๑๕}พนมเทียน บุญส่งเสริมสุข, ความคิดเกี่ยวกับพระเจ้าในพรหมสูตร, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, อ้างแล้ว, หน้า ๘๑.

โมกษะ ผู้ต้องการบรรลุมอกษะถึงความหลุดพ้นต้องมีศรัทธาและมีความรักดีพรหมันหรือเทพเจ้า เพียรกระทำความดีคือทำบุญกรรมและหมั่นทำสมาธิ เพื่อให้ได้มาซึ่งความรู้แท้จริงเกี่ยวกับพรหมันหรือเทพเจ้า ซึ่งผู้ที่รักดีต่อพระเจ้า ปฏิบัติตามคำสอนในคัมภีร์พระเวท ซึ่งเทพเจ้าเป็นผู้เปิดเผยให้รู้จะได้รับพระเมตตาจากเทพเจ้าในการช่วยให้รอดพ้นจากสังสารวัฏ โดยจะทรงเปิดเผยให้รู้ถึงธรรมชาติที่แท้จริงของพระองค์ให้ทราบ จากความเชื่อในเรื่องนี้ทำให้เกิดการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ตามมา ดังนั้นศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู เชื่อว่าความเป็นไปเพราะกรรมหรือการกระทำทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว ในขณะที่ชีวิตอยู่ก็ใช้กรรมที่ติดมาจากชาติที่แล้ว เมื่อตายไปกรรมก็ติดไปตามกับอาดมันด้วย เมื่อไปเกิดในร่างใหม่ชาติใหม่ กรรมเหล่านี้ก็ยังคงอยู่ เรียกว่า กฎแห่งกรรม กล่าวคือ เมื่อวิญญาณหรืออาดมันที่หลุดออกมาจากพรหมันแล้ว ต้องเข้าสิงอยู่ในรูปต่าง ๆ นับครั้งนับชาติไม่ถ้วน กรรมเป็นเหตุให้มนุษย์ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ และต้องมีสภาพไม่สม่ำเสมอ อันวิเศษเป็นเหตุให้เกิดการเวียนว่ายตายเกิด จนกว่าวิญญาณนั้นจะเข้าจึง โมกษะ คือการพ้นจากสังสารวัฏ และเข้าไปเป็นเอกภาพกับพระพรหม เป็นจุดหมายสูงสุดของชีวิต

ชีวิตของสรรพสิ่งที่เกิดขึ้นการสร้างของพระพรหม ตามความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ดังได้กล่าวมาแล้วมีอยู่ ๓ ประเด็น คือ

ประเด็นที่หนึ่ง กำเนิดของสรรพสิ่งตามทัศนะของศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู สรรพสิ่งเกิดมาจากการสร้างของพระพรหม ซึ่งคัมภีร์อุปนิษัทได้ยืนยันหลักการสร้างว่า “ชีวิตจะอยู่ในสถานะทั้งสี่คือ ดิน กล้วย กล้วยสนิท และเข้าไปอยู่กับพระพรหม หรือสภาวะสมบูรณ์ มีชีวิตมีแดนเกิดมาจากพระพรหม มีโกศะทั้งห้าเป็นเปลือกที่ห่อหุ้มชีวิตไว้ สำแดงออกมาจากพรหมในสี่สถานะและสุดท้ายแล้วก็จะกลับคือสู่ดินแดนพรหมของพรหมเหมือนเดิม

ประเด็นที่สอง องค์ประกอบของชีวิต ชีวิตเป็นส่วนย่อยที่แยกย่อยออกมาจากพระพรหมมีแก่นกลางมาจากพระเจ้าผู้สร้าง (พระพรหม) ซึ่งเรียกว่าอาดมัน สิ่งมีชีวิตเริ่มมาจากอาดมันหรือ (Soul) ซึ่งเป็นสิ่งที่มีอยู่ในรีนดร อาดมันมีสองชนิด คือ อาดมันสากล หรือปรมาตมันและอาดมันย่อย หรือชีวาตมัน สิ่งมีชีวิตคืออาดมันย่อย ซึ่งถือว่าเป็นตัวตนที่แท้จริงของมนุษย์ไม่มีการเกิดการตาย ทั้งปรมาตมันและชีวาตมันมีความเป็นนิรันดร แต่ปรมาตมันไม่ได้ถูกจำกัดด้วยสิ่งใด แต่ชีวาตมันถูกจำกัดด้วยร่างกาย ชีวิตที่ประกอบขึ้นด้วยร่างกายและวิญญาณ ร่างกายเกิดขึ้นจากการผสมของธาตุทั้งสี่ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ส่วนวิญญาณเป็นส่วนหนึ่งของอาดมันสากล สิ่งเหล่านี้ไม่มีอะไรแน่นอน เมื่อตายวิญญาณหรืออาดมันก็จะเป็นอมตะคือไม่สลายไปกับร่างกายยังคงเดิมเพราะเป็นสิ่งนิรันดร

ประเด็นที่สาม การเป็น ไปของชีวิตนั้นขึ้นอยู่กับกรรมหรือการกระทำ ทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว ชีวิตมีกรรมมาแต่ชาติที่แล้ว เมื่อชีวิตตายหรือดับสลายกรรมก็จะติดไปกับอาดมันด้วย เมื่อไปเกิดใหม่กรรมนั้นก็คงอยู่และจะให้ตามผลของกรรมนั้น เรียกว่า “กฎแห่งกรรม” เมื่อวิญญาณหรือ

อาดมันท์หลุดออกมาจากพรหมันแล้ว ต้องเข้าถึงอยู่ในรูปต่าง ๆ นับครั้งนับชาติไม่ถ้วน กรรมเป็นเหตุให้สิ่งมีชีวิตอยู่กับการเวียนว่ายตายเกิด มีสภาพไม่สม่ำเสมอ ความไม่รู้เป็นเหตุเกิดชาติใหม่ ภพใหม่ จนกว่าวิญญาณหรืออาดมันท์นั้นจะสามารถจัดความไม่รู้ (อวิชชา) แห่งตนออกไป จึงจะเข้าถึงโมกษะ การพ้นจากสังสารวัฏและเข้าอยู่กับพระพรหมผู้สร้างสรรพสิ่ง ซึ่งเป็นจุดหมายสูงสุดของชีวิตในศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู กล่าวคือวิญญาณจะกลับไปสู่ที่เดิม ที่แยกออกมาคือพรหมัน

๒.๑๐ สถานะของพระพรหม

พระพรหมเป็นเทพเจ้าที่เชื่อกันว่าเป็นเทพเจ้าที่เป็นผู้สร้างสรรพสิ่งเป็นเทพเจ้าหนึ่งในสามของ “ตรีมูรติ” ซึ่งชาวฮินดูได้ให้ความศรัทธา นับถือเป็นอย่างมาในฐานะผู้สร้าง พระพรหมเทพเจ้าแห่งชาวพราหมณ์ – ฮินดู มีความเชื่อว่าพระพรหมในมี ๒ สถานะ ดังนี้

๒.๑๐.๑ มีสถานะเป็น พรหมัน หรือพรหมปรมาตมัน

เป็นพรหมที่มีธรรมชาติเป็นกลาง ว่างเปล่าไม่มีตัวตน เป็นเพียงพลังงานของจักรวาลสากล อันเป็นที่มาของสรรพสิ่งและเป็นที่ยรวมของสรรพสิ่งเช่นเดียวกัน^{๕๐} เป็นสิ่งที่ให้กำเนิดสรรพสิ่งที่เกิดขึ้นมาในจักรวาล พร้อมกันก็เป็นสิ่งที่เก็บสรรพสิ่งที่เกิดขึ้นมาเช่นเดียวกัน เป็นจุดกำเนิดและเป็นจุดสิ้นสุดในสิ่งเดียวกัน

๒.๑๐.๒ มีสถานะเป็น อนาติมัยชยานตะ

คือผู้อยู่เหนือกาลเวลา ไม่มีต้น ไม่มีกลาง ไม่มีปลาย^{๕๑} เป็นสถานะที่ไม่มีมีการแบ่งแยกเป็น แต่เพียงสิ่งเดียวเท่านั้น ไม่มีการแบ่งภาคเหมือนความเชื่อในเรื่องของเทพเจ้า ที่มีหลายอวตารหรือหลายบทบาทในลักษณะของสิ่งเดียว อนาติมัยชยานตะ จึงมีความแตกต่างในความเชื่อที่เป็นพหุเทวะ เป็นเอกเทวะ

สถานะทั้งสองของพระพรหมมีสถานะที่เป็นเป็นธรรมชาติ กล่าวได้ว่าพรหมันนั้นก็คือทุกสิ่งทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นอะไร ล้วนแต่มาจากพรหมันทั้งนั้น เป็นทั้งจุดกำเนิดและเป็นที่ยรวมของสรรพสิ่ง อนาติมัยชยานตะเป็นสถานะที่ไม่มีมีการแบ่งแยกเป็นหนึ่ง มีเพียงสถานะเดียวเท่านั้น

^{๕๐}บุญเย็น วอทอง, เทพเจ้า ความเชื่อเรื่องศาสนาพระเจ้าหลายองค์ในชมพูทวีป และอิทธิพลสืบเนื่องมายังดินแดนสุวรรณภูมิ, อ้างแล้ว, หน้า ๗๓.

^{๕๑}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓.

๒.๑๑ การเข้าถึงพรหม

การเข้าถึงหรือเข้าไปรวมอยู่กับพระพรหม เป็นเป้าหมายสูงสุดของมนุษย์ เพราะมนุษย์นั้น ถูกสร้างขึ้นจากพระพรหม การได้เข้าไปอยู่หรืออยู่ในดินแดนเดียวกับพระพรหม ถือว่าเป็นจุดหมายสูงสุด เป็นการบรรลุซึ่งธรรมอันวิเศษ เหมือนกับนิพพานในพระพุทธศาสนา การเข้าอยู่กับพระพรหมจึงเป็นเป้าหมายสูงของชาวฮินดู ฉะนั้นการเข้าไปอยู่กับพระพรหมจะต้องบรรลุโมกษะ ซึ่งมีตั้งขึ้นขึ้นในภควัตติดาหลายบทด้วยกัน เช่น

“เพราะจิตใจไม่ยึดมั่นในอารมณ์ภายนอกนั้นเอง เข้าจึงบรรลุถึงอาดมันอันเป็นสุขยิ่ง บุคคลผู้บรรลุความสุขอันเป็นอมตะเช่นนั้น ย่อมเข้าไปรวมกับพระพรหมอย่างแน่นนอน”

“เพราะความเศร้าหมองสิ้นไป และเพราะความสิ้นไปแห่งความสงสัย เพราะการสำรวมอินทรีย์ เพราะความเอาใจใส่ความดีของสัตว์ทั้งปวง พวกฤาษีทั้งหลายจึงบรรลุ “พรหมนิรวาณะ” ผู้พ้นแล้วจากความ โลกและความ โกรธ ผู้มีจิตใจอันฝึกดีแล้วและมีอาดมันอันรู้แจ้งแทงตลอดแล้ว ย่อมประสบซึ่ง “พรหมนิรวาณะ” ทั้งในชาตินี้ และในสัมปรายภพภายภาคเบื้องหน้า”

“ผู้มีความสุขภายใน ผู้มีที่พึ่งภายในและมีแสงสว่างภายในจึงกลายเป็นอันหนึ่งกับพระพรหมกับที่เขาได้บรรลุนิรวาณะ หรืออาดมันจมหายไปในพรหมัน”^{๔๒}

จะเห็นได้ว่า เมื่อพระพรหมนั้นสร้างมนุษย์ขึ้นมาจากพระองค์ จุดมุ่งหมายสูงสุดก็คือพระองค์ คือการบรรลุจุดหมายสูงสุด ได้เข้าไปอยู่กับพระพรหม มนุษย์เมื่อเกิดจากพรหมก็ต้องกลับสู่เป็นพรหม เพราะดินแดนที่มีความสมบูรณ์ สุข ไม่มีความเศร้าหมองแต่อย่างใด ดังข้อความที่กล่าวมาแล้วเบื้องต้นกล่าวถึงการเข้าสู่พรหม

ในมีคำยืนยันในคัมภีร์พระเวท กล่าวถึงจุดหมายสูงสุด ซึ่งมีข้อความดังนี้ “ในเบื้องต้นของคัมภีร์พระเวทนั้น ไม่ได้กล่าวถึงการเวียนว่ายตายเกิดแต่อย่างใด มีกล่าวแต่เนรค – สวรรค์อย่างคร่าว ๆ ไม่มีรายละเอียด ทั้งนี้กล่าวถึงแต่เรื่องสวรรค์ไว้มากกว่านรก เช่นคนตายแล้วจะไปนรกหรือสวรรค์ตามกรรมที่ทำไว้ ผู้ที่ทำบุญไว้ก็จะไปถือเอาร่างใหม่เป็นร่างทิพย์คงามทุกประการ ไม่เจ็บป่วยพิกลพิการ ไม่อดอยาก เสวยแต่ทิพย์สุขทุกประการ ส่วนผู้ที่ตัดสินใจให้ใครไปนรกหรือ

^{๔๒} ธรรมชิวะ (พระมหาสม สุมน โน, ดร.), ศึกษาเปรียบเทียบทรรคนะคุณค่าชีวิตของมนุษย์ในลัทธิฮินดูและในพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์นิลนาราการพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๘๖ - ๑๘๗.

สวรรค์ก็คือพระขาม ครั้นถึงสมัยอุปนิษัตจึงมีคำสอนเรื่องสังสารวัฏ อันกลายมาเป็นคำสอนสำคัญในศาสนาฮินดู เช่นสอนว่าวิญญูณเป็นอมตะ ดังนั้นเมื่อคนตายแล้ววิญญูณจะไปเกิดใหม่ โดยเอาร่างใหม่ในภพภูมิต่างๆ ต่อไปตามอำนาจกรรมที่ทำไว้ อย่างในคัมภีร์มธุรธรรมศาสตร์กล่าว ว่า คนที่ทำชั่วทางกาย ตายไปแล้วจะไปเกิดเป็นต้นไม้ ผู้ที่ทำความชั่วทางวาจาจะไปเกิดเป็นสัตว์ และผู้ทำความชั่วทางใจก็จะไปเกิดเป็นสัตว์ชั้นต่ำ แต่ถ้าคนไหนทำแต่ความดีจะไปเกิดเป็นเทวดา ถ้าทำทั้งความดีและความชั่วจะไปเกิดเป็นมนุษย์ ถ้าทำแต่ความชั่วจะไปเกิดเป็นนรกและสัตว์ ส่วนวิธีปฏิบัติเพื่อเอาชนะความชั่วทางกายก็ด้วยการกำหนดลมหายใจ เอาชนะความทางวาจาด้วยการนั่ง และการเอาชนะความชั่วทางใจด้วยการอดอาหาร คนต้องเวียนว่ายตายเกิดอย่างนี้เรื่อยไป トラบที่ยังไม่สิ้นกิเลส เพราะฉะนั้นกรรมและกิเลสจึงมีบทบาทมากที่สุด กล่าวคือการกระทำอะไรก็ตามหากทำไปด้วยอำนาจกิเลสย่อมเป็นเหตุให้เกิดอุปาทานเรียกว่ากรรม ก็การกระทำเช่นนี้จึงส่งผลให้เกิดมีการเวียนว่ายตายเกิด แต่การกระทำใดไม่มีกิเลสเข้ามาเกี่ยวข้องก็เรียกว่านิสกามกรรม การกระทำแบบนี้ไม่จัดเป็นกรรมจึงไม่มีผลแต่อย่างใด ไม่ทำให้เกิดการเวียนว่ายตายเกิด ผู้ที่ทำการแบบนี้คือสิ้นกิเลส เข้าถึง โมกษะแล้วเท่านั้นจึงไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป เพราะฉะนั้น โมกษะจึงเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตมนุษย์ โดยมีวิธีปฏิบัติเพื่อการเข้าถึง โมกษะมีอยู่ ๓ วิธี คือ

๒.๑๑.๑ ขณามรรค

ขณามรรค คือ ทางแห่งความรู้ คือรู้อย่างแจ่มแจ้งชัดเจนว่า โดยที่แท้ตัวเองก็เป็นพรหม (อหฺมฺ พรหมสฺมิ) ตัวท่านก็เป็นพรหม (ตตฺตฺวโมสฺติ) ทุกคนก็เป็นพรหม ทั้งนี้เพราะพระพรหมมีอยู่ในทุกคนและทุกคนก็มีอยู่ในพระพรหม หรือปรมาณูและอาดมันก็มีอยู่ในกันและกัน ดังในฉานโทคยอุปนิษัต เสวตเกตฺ ได้ถามบิดาถึงปรมาณูและอาดมัน บิดาจึงบอกให้เสวตเกตฺใส่เกลือลงไปในภาชนะซึ่งมีน้ำอยู่ ครั้นวันรุ่งขึ้นบิดาบอกให้เสวตเกตฺไปหยิบเกลือก้อนที่ใส่ในภาชนะเมื่อวาน เสวตเกตฺจึงไปหยิบเกลือก้อนนั้นแต่ไม่อาจหยิบได้เพราะเกลือละลายหมดแล้วจึงกลับมาเรียนให้บิดาทราบ บิดาจึงให้เสวตเกตฺชิมน้ำในภาชนะนั้น เสวตเกตฺชิมแล้วบอกว่าเค็ม บิดาบอกให้ชิมตรงกลางภาชนะและก้นภาชนะตามลำดับ เสวตเกตฺก็บอกว่าก็เค็มเหมือนกัน บิดาจึงสอนว่า ปรมาณูและอาดมันก็ทำนองเดียวกันกับเกลือละลายอยู่ในน้ำนั้นแหละ ปรมาณูแทรกซึมอยู่ในที่ทั่วไป แต่ก็เป็นอย่างเดียวกับอาดมัน ทำนองเดียวกันกับน้ำทุกแห่งหน ไม่ว่าในแม่น้ำหรือในทะเลซึ่งที่อื่น ๆ หรือแม้แต่น้ำหยดหนึ่งในแก้วก็เป็นน้ำเดียวกัน และในคัมภีร์อุปนิษัตกล่าวว่าผู้ใดรู้อย่างแจ่มชัดว่าตัวเองเป็นพรหม ผู้นั้นก็เป็นพรหม คนที่รู้อย่างนี้แล้วแม้แต่เทวดาก็ไม่อาจเหนี่ยวรั้งไว้ได้ เพราะผู้นั้นได้บรรลุความเป็นพรหมแล้ว ขณามรรคเป็นทางที่ตักกรจารย์ นักปราชญ์คนสำคัญที่สุดของศาสนาฮินดูสนับสนุนยกย่องว่าเป็นทางสายเอกที่นำไปสู่โมกษะได้

๒.๑๑.๒ กรรมมรรค

กรรมมรรค คือ ทางแห่งกรรมหรือการกระทำ หมายถึงการบำเพ็ญตบะและการบูชาัญ ซึ่งเส้นทางที่ชาวฮินดูถือปฏิบัติกันมาก ทั้งในอดีตและในยุคปัจจุบัน การปฏิบัติก็ยังมีปรากฏให้เห็นของชาวฮินดู

๒.๑๑.๓ ภักติมรรค

ภักติมรรค คือ ทางแห่งการภักดีต่อพระเจ้า ใครจงรักภักดีต่อพระเจ้ามากเท่าไร อ้อนวอนพระเจ้ามากเท่าไร ก็จะทำให้พระเจ้าเห็นใจมากขึ้นเท่านั้น แล้วจะทรงช่วยให้ผู้นั้นเข้าถึง โมกษะทางแห่งการภักดีนี้รามานูษะนักปราชญ์คนสำคัญท่านหนึ่งของศาสนาฮินดู ยกย่องสนับสนุนว่าเป็นทางเอกที่จะนำไปให้คนไปสู่โมกษะได้^{๘๓}

จะเห็นได้ว่าเข้าไปสู่พรหมหรือดินแดนที่อาศัยร่วมกับพระพรหมนั้นจะต้องหลักในการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงและเข้าไปเป็นอันหนึ่งเดียวกับพระพรหม การเข้าถึงพระพรหมนั้นจะต้องสัมพันธ์กับตอนที่ยังมีชีวิตอยู่ การกระทำในตอนที่ยังมีชีวิตอยู่เป็นตัวเชื่อมโยงให้เข้าถึงโมกษะและได้ไปอยู่กับพระพรหม โดยการกระทำดังกล่าวมาแล้วว่า ถ้าใครปฏิบัติในหลักการ ๓ อย่างที่กล่าวแล้วนั้น จะเป็นผู้เข้าถึงพรหม เป็นพรหม ส่วนที่อาศัยการกระทำในทางที่ชั่วก็จะได้ไปเกิดในภพภูมิต่าง ๆ ขึ้นอยู่การกระทำของแต่ละคน ฉะนั้นการเข้าถึงพรหมจะต้องมีหลักวิธีการปฏิบัติที่ถูกต้องตามหลักการ ๓ อย่างข้างต้น

เมื่อมนุษย์เกิดขึ้นมาจากผู้สร้างจากสิ่งที่คุณสร้างนั้น ได้มีแล้ว กล่าวคือการสร้างมนุษย์จากอวัยวะต่าง ๆ การกลับคืนสู่ที่จากมาเดิมจึงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับผู้ที่ถูกสร้าง กล่าวคือ มนุษย์เป็นสิ่งที่ผู้สร้างขึ้นมา คือ พระพรหม พระพรหมจึงมีอิทธิพลต่อสิ่งที่พระองค์สร้างขึ้นมาโดยเฉพาะมนุษย์ผู้ปรารถนาจะกลับสู่พรหมและอาศัยอยู่กับพรหม ซึ่งพอสรุปจุดหมายสูงสุดในการเข้าสู่โลกหลังความตาย ดังนี้

๑. จุดหมายสูงสุดของชีวิต คือการบรรลุโมกษะ รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพระพรหม หรืออยู่ร่วมกับพระพรหม

๒. วิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงจุดหมายสูงสุดก็โดยการปฏิบัติตามทางแห่งความรู้ หรือทางแห่งกรรม หรือทางแห่งการภักดี ทางใดทางหนึ่ง

๓. ชีวิตในโลกมีหลายครั้งตราบที่ยังไม่สิ้นกิเลส^{๘๔}

^{๘๓}พิน คอกบัว, ศาสนาเปรียบเทียบ, อ่างแล้ว, หน้า ๒๘๗ - ๒๘๘.

^{๘๔}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๘ - ๒๘๙.

๒.๑๒ การบูชาและการขอพรพระพรหม

ความเชื่อเกี่ยวกับการบูชาการขอพรพระพรหมของชาวฮินดูและผู้ที่นับถือ เพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลแก่ตัวเอง ซึ่งการบูชาและการขอพรจากพระพรหมมีจุดประสงค์ที่แตกต่างกัน คือ

- บูชาเพื่อขอพร ให้ทรงปรับพรหมลิขิต ของผู้ดวงตกมาก ๆ ให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างปกติ
- บูชาเพื่อขอพร ให้หายจากโรคร้ายไข้เจ็บ หรือต่ออายุคนไข้ที่ป่วยหนัก
- บูชาเพื่อขอพร ให้ประสบความสำเร็จในอาชีพการงาน ให้เกิดลาภพูนทวี
- บูชาเพื่อขอพร ให้ประสบความสำเร็จในการแข่งขัน ในว่าจะเป็นการสอบ หรือแข่งขันประมุข หรือการกีฬา ถ้าเป็นเรื่องที่ต้องมีการแข่งขันต้องขอพรจากพระพรหม
- บูชาเพื่อขอพร ให้เกิดสิริมงคล กำจัดอวมงคล และภูตผีปีศาจต่าง ๆ โดยการสร้างเทวาลัยประดิษฐานพระพรหมอย่างถูกต้องและสิ่งที่เป็นอวมงคลก็จะสิ้นไปด้วยอำนาจแห่งพรหมบารมี
- บูชาเพื่อขอพร ให้มีชัยชนะต่อศัตรูผู้มามุ่งร้าย ข้อนี้ปรากฏห้ามอยู่ว่า หากขอพรข้อนี้ ผู้ขอตกถูกเบียดเบียนฝ่ายเดียว โดยไม่ได้ตอบหรือคำทำร้ายตอบ พรนั้นจะประสิทธิ หากได้ตอบหรือคิดร้ายตอบ แต่ไม่อาจสู้อีกฝ่ายหนึ่งได้ แล้วขามาขอพรข้อนี้ เพราะจักไม่สัมฤทธิ์ผลที่ขอพรตามที่ได้ขอไว้
- บูชาเพื่อขอพร ให้เกิดสติปัญญาในการทำมาหากิน ให้พบสิ่งใหม่ ๆ ในการประกอบอาชีพ
- บูชาเพื่อขอพร ให้เกิดความสำเร็จในการศึกษา ในระยะการศึกษาไม่ให้เกิดมีความผิดพลาดในการศึกษาในทุก ๆ ประการ
- บูชาเพื่อขอพร ให้ชีวิตมีความสุข มีบริวารที่มีความซื่อสัตย์ ไม่มีใครคิดปองร้าย ไร้ซึ่งโรคภัยทุกอย่าง

ในการบูชาเพื่อขอพรจากพระพรหมนั้น เครื่องสักการะพระพรหมที่ถูกต้อง ก่อนจะต้องรู้ในสถานะของพระพรหมก่อน กล่าวคือ พระพรหมนั้นเป็นไตรเทพแห่งศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู เป็นผู้ถือมั่งสวิริติ ไม่เสพเนื้อสัตว์ทุกประเภท การถวายเครื่องสักการะจึงต้องเป็นมั่งสวิริติ การเครื่องสักการะที่ปราศจากเนื้อและไขมันจากสัตว์ ยกเว้นนมวัว หรือเนยที่ทำจากนมวัว ผลไม้อันมีกลิ่นอันหอมหวาน ผู้ที่สักการบูชาไตรเทพได้สำเร็จ จะต้องเป็นผู้ที่ไม่เสพเนื้อวัว เนื้อควายเป็นเด็ดขาด หากเสพเนื้อวัวหรือเนื้อควายแล้วทำพิธีสักการะขอพร จะต้องถูกลงโทษจะพระพรหมและพรที่ขอก็ไม่มีความสำเร็จดังปรารถนา

ความเชื่อในการบูชาและการขอพรจากพระพรหมจะลบหลู่หรือดูถูกไม่ได้ เพราะจะไม่ได้รับความสำเร็จอะไรเลย ยังทำให้พระพรหมเกิดความพิโรธ ซึ่งมีคำกล่าวอยู่ว่า พระพรหมปกติแล้ว

จะทรงพรหมวิหาร ๔ เป็นนิจ แต่หากผู้ใดมาลบหลู่ โดยจิตอันเป็นอกุศล จนเกิดสิ่งที่ว่า “พรหมพิโรธ” บุคคลผู้นั้นจักแตกกายทำลายชั้นธ โดยพลัน ไม่เกิน ๗ ราตรี

จะเห็นได้ว่าการบูชาพระพรหมนั้นจึงอาศัยศรัทธาเป็นสิ่งที่เกื้อหนุน มีความเคารพเป็นตัวประกอบ การคาดหวังเป็นผลที่จะได้จากการสักการบูชา และไม่ควรจะทำการลบหลู่พระพรหมด้วยประการทั้งปวง เพราะจะทำให้ชีวิตนั้นเกิดความเดือดร้อน หากความสุขในชีวิตไม่ได้ จะต้องดับความมีชีวิตลงเพราะการลบหลู่และไม่เคารพต่อพระพรหมผู้มีอำนาจเหนือทุกสรรพสิ่งทั้งปวงหาที่เปรียบไม่ได้ การบูชาและการขอพรจากพระพรหมที่ถูกต้องวิธี เพื่อให้เป็นสิริมงคลแก่ชีวิต มีวิธีในการบูชา ดังนี้

๒.๑๒.๑ วิธีการบูชาเพื่อแก้ไขพรหมลิขิตและการบรรเทาโทษทั้งปวง

วิธีการบูชาพระพรหมเพื่อแก้ไขพรหมลิขิตและการบรรเทาโทษทั้งปวง จะต้องทำเมื่อดวงตก มีเคราะห์ร้ายหนัก ซึ่งตามทักทายที่พระโหราธิบดีท่านได้ทักทายว่า “แม้จะสะเดาะเคราะห์ต่อชะตาแล้ว ก็ยังรู้สึกสยดสยองอยู่เป็นนิจ ท่านให้จัดเครื่องบูชาพระพรหม ดังต่อไปนี้

- ๑) น้ำสะอาด
- ๒) น้ำนมโค
- ๓) ขนมหันแดง
- ๔) ขนมหันขาว
- ๕) เครื่องกระยาบวช เช่น แกงบวดฟักทอง
- ๖) ขนมหัน
- ๗) ผลไม้อันมีรสหวานทั้งปวง
- ๘) เทียนหนึ่งคู่ รูป ๑๖ ดอก
- ๙) ดอกไม้ที่กลิ่นหอม (พวงมาลัย)
- ๑๐) ดอกบัว ๕ ดอก

วางเครื่องสังเวยที่เตรียมมาไว้ให้ตรงกับพระกร (มือ) ที่ถือพระคัมภีร์ อันเป็นคัมภีร์พระเวท และที่ทรงสร้างพรหมลิขิต หากไม่มีที่ตั้งตรงกับพระกร ที่ถือพระคัมภีร์ ก็สามารถที่จะวางไว้ที่ทิศใดทิศหนึ่งก็ได้

ลำดับต่อมา ก็จุดเทียนขึ้น จุดรูปตาม ให้ปักรูปลงในกระถางรูป เติมนวนขวาไปยังด้านที่พระกรของพระพรหมด้านขวาที่ถือพระคัมภีร์พระเวท มองไปที่คัมภีร์พระเวท ตำรวมจิตให้มั่น แล้วกล่าวคำขอพรว่า

“โอม พรหมณมัส พระพรหมเทวา จตุพรหมวิหารา นะมามิ”

ข้าฯ แต่พระพรหมเทวา ผู้ทรงประกอบด้วยจตุพรหมวิหาร พระผู้สร้าง
และลิขิตแห่งข้าพเจ้าแต่ชาติจะจนมรณะเป็นที่สุด

๒.๑๓ พระพรหมในลัทธิความเชื่อต่าง ๆ ของพราหมณ์ – ฮินดู

๒.๑๓.๑ ลัทธิเวียนว่าย

ลัทธิเวียนว่ายเชื่อว่าพระพรหมคือ วิญญาณทั้งหลาย ย่อมออกมาจากปฐมวิญญาณ คือ พรหมเหมือนประกายไฟที่กระเด็นออกจากดวงไฟมหึมาดวงเดิม หรือหยดน้ำที่หยาดออกจากมหาสมุทรอันเป็นแหล่งกลาง แม้วิญญาณของสรรพสัตว์ก็ย่อมออกมาจากพระพรหมนั้นเดียวกัน เมื่อวิญญาณดวงใดหลุดออกจากพระพรหมแล้ว วิญญาณดวงเดิวนั้นย่อมเขาสังอยู่ในรูปต่าง ๆ นับไม่ถ้วนครั้งหรือชาติ ชาติที่หนึ่งอาจเป็นเทวดา ชาติที่สองอาจเป็นมนุษย์ ชาติที่สามอาจเป็นคิรีจณหรือพฤษชาติวนเวียนกันอยู่อย่างนี้ไม่มีเวลาหยุดนิ่ง ต้องเสวยสังสารทุกข์เพราะกรรมอยู่ร่ำไป จนกว่าวิญญาณนั้นจะพบโมกษะ คือความรอดพ้นจากความเกิด กลับเข้าสู่แหล่งที่มาเดิมคือพรหม กรรมคือกิจที่จำต้องทำตามปรกติโลกนั้น ถ้าผู้ประสงค์ความรอดพ้นแล้ว ก็ต้องละสังสารอันไม่เป็นของแท้ เข้าสู่ความเป็นผู้ไม่กอบกรรม เพื่อให้วิญญาณเข้าใกล้ชิดกับอกรรม ซึ่งเป็นของแท้ยิ่งแท้คือพระพรหม^{๕๕}

ในลัทธิเวียนว่ายตายเกิดนี้ยังมีความเชื่อเกี่ยวกับพระพรหมอีกลักษณะหนึ่ง คือ สากลโลก ย่อมอยู่ในวิญญาณของ ซึ่งเรียกว่า พรหม พระพรหมเป็นสิ่งที่เป็นนุ่งสกลิงค์ไร้เพศปราศจากรูปและสิ่งอยู่ทั่วไปในสิ่งทั้งมวล และพระพรหมนั้นคืออาดมันเป็นตัวเองแห่งโลก เป็นผู้จัดสิ่งที่มีอยู่แล้วให้เข้ารวมกันอย่างมีระเบียบ^{๕๖} เมื่อวิญญาณแห่งโลกเป็นอาดมัน แม้วิญญาณของบุคคลก็คือพรหมนั่นเอง แม้มนุษย์ทุกคนทั้งตัวเราก็คือพรหม ความรู้ตนเองคือรู้จักพรหม ความรู้จักพรหมย่อมเป็นทางเข้าสู่โมกษะคือความหลุดพ้น ใครรู้แจ้งในอาดมันของตนว่า เป็นอาดมันของโลกคือพรหม และการเข้าถึงพระพรหมซึ่งเป็นวิญญาณเดิมของตนเอง จะมีขึ้นภายหลังจากการตายจากโลกนี้แล้ว^{๕๗} ย่อมรอดพ้นจากสังสารเวียนว่ายตายเกิด และไม่ปฏิสนธิอีก^{๕๘} ความเชื่อในลัทธิเวียนว่าย

^{๕๕} สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ฐมฺมชโร), สากลศาสนา, อ่างแก้ว, หน้า ๒๑๒ – ๒๑๓.

^{๕๖} อคิศักดิ์ ทองบุญ, ปรัชญาอินเดีย, อ่างแก้ว, หน้า ๑๕๒.

^{๕๗} ธรรมชีวะ (ดร.พระมหาสม สุมน), ศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะคุณค่าชีวิตของมนุษย์ในลัทธิฮินดูและในพระพุทธศาสนา, อ่างแก้ว, หน้า ๑๘๓.

^{๕๘} สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ฐมฺมชโร), สากลศาสนา, อ่างแก้ว, หน้า ๒๑๔.

ตายเกิดมีความเชื่อว่าพรหมมีลักษณะที่เป็นสากล เป็นทุกสิ่งทุกอย่าง การเข้าถึง โลกยะคือการหลุดพ้น เป็นการนำพาวิญญานเข้าไปอยู่กับพรหมซึ่งเป็นวิญญานดั้งเดิมที่ตนได้แยกออกมา ผู้เข้าถึงพรหมเป็นผู้รอดพ้นจากการเวียนตายเกิด จะอยู่กับพรหมและจะไม่ปฏิสนธิอีก

๒.๑๓.๒ ลัทธิอาตมัน

ลัทธิอาตมันเชื่อว่าพรหมคือสากลของโลกที่อยู่รวมกันกับวิญญาน เรียกว่า พรหม ซึ่งพรหมนั้นเป็นนุ่งสกลสิ่งไร้เพศปราศจากรูป และสิ่งอยู่ทั่วไปในสิ่งทั้งมวล และพรหมนั้นคืออาตมันเป็นตัวของตัวเองของโลก เมื่อวิญญานแห่งโลกเป็นอาตมัน แม้วิญญานของบุคคลก็เป็นอาตมันด้วย เพราะออกจากพรหม พรหมคืออาตมันของโลก ลัทธิอาตมันอธิบายขยายความเกี่ยวกับพระพรหมหรือพรหมออกไปอีกว่า “พระพรหมไม่ปรากฏรูปร่างอะไร เป็นอาตมัน ซึ่งเป็นกายสิทธิ์ และแทรกแซงอยู่ที่ทั่วไป ไม่สามารถจะแลเห็นได้ด้วยสายตา”^{๔๘} แต่ในสมัยต่อมัลลธิฮินดูได้ปรารภถึงรูปโฉมของพระพรหมว่า พระพรหมมีรูปโฉม โนมพรหมและสภาพเช่นไร จึงได้มีอธิบายไว้ว่า “พระพรหมเป็นมหาเทพที่มีตัวตน มีหน้าถึง ๔ หน้า เพื่อสอดส่องตรวจตราเหตุการณ์ของโลกในทั่วถึงทั้ง ๔ ทิศ ซึ่งมี ๒ ลักษณะคือ ลักษณะประเสริฐสูงสุด เรียกว่า ปรพรหม มีคุณสมบัติเหนือทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่อาจบรรยายได้เพราะทรงเป็นจิต และลักษณะที่ไม่ประเสริฐหรือต่ำ เรียกว่า อปพรหม พระพรหมแบบนี้จะเป็นรูปธรรมและมีคุณสมบัติต่าง ๆ และคุณสมบัติที่สำคัญ คือ ทรงสร้างโลก รักษาโลกและทำลายโลก ตลอดทั้งกำหนดชะตากรรมของคน”^{๔๙} ในลัทธิอาตมันรวมมติใหม่ของพราหมณ์ที่เป็นข้อสำคัญเกี่ยวกับพระพรหม ดังนี้

๑) ต้องเชื่อถือในลัทธิบัญญัติว่า ประการต้นพระเป็นเจ้าคือพระพรหม เป็นผู้ทรงเที่ยงแท้โลกที่แลเห็นทั้งสิ้นเป็นของไม่จริงและต้องถึงความพินาศในเมื่อสิ้นกัลป์ ทวยเทพย่อมออกจากพรหมทั้งสิ้น ประการที่สอง กรรมเป็นเหตุทำให้มนุษย์เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสาระ และให้ความไม่สม่าเสมอกันมีอยู่ในโลก ประการที่สาม การรอดพ้นจากสังสาระและเข้าอยู่ในพรหม เป็นความมุ่งหมายของผู้หวังหนีทุกข์ ประการที่สี่ โดยปรกติโลกต้องมีพราหมณ์นักบวช พระเวทและวรรณะเป็นหลักคำประกัน จึงจะเป็นไปและดำรงอยู่ได้

๒) วิญญานของมนุษย์และสรรพสัตว์ ย่อมออกจากปฐมวิญญาน คือ พรหม เหมือนประกายไฟ ที่กระเด็นออกจากไปดวงมหิมาดวงเดิม หรือหยดน้ำที่หยาดออกจากมหาสมุทรอันเป็นแหล่งกลางเมื่อวิญญานที่หลุดออกจากพรหมแล้ว ต้องเข้าสิงอยู่ในรูปต่าง ๆ นับไม่ถ้วนครั้งหรือชาติ และจะต้องมีสภาพความเป็นไปไม่สม่าเสมอกัน บางคนมีอำนาจวาสนา บางคนต่ำต้อยน้อย

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๕.

^{๔๙} ฟัน ดอกบัว, ศาสนาเปรียบเทียบ, อ้างแล้ว, หน้า ๒๗๖.

อำนาจวาสนา บางคนมีความสุข บางคนมีความทุกข์ และมีลักษณะอื่นอีกเป็นจำนวนมาก คือ ชาติที่หนึ่งอาจเป็นเทวดา ชาติที่สองอาจเป็นมนุษย์ ชาติที่สามอาจเป็นคิรีจมาณหรือเป็นพฤษชาติ วนเวียนกันอยู่อย่างนี้ไม่มีเวลาหยุดนิ่งต้องสวดยสังสารทุกข์ ให้เวียนวนตายเกิดในสังสารอยู่ เพราะกรรม ดูกดิ่งลูกโซ่ จนกว่าวิญญูณนั้นจะเข้าถึงโมกษะ คือความรอดพ้นจากการเกิด กลับเข้าสู่แหล่งที่มาเดิม คือ พรหม

๓) อาศัยกรรมทั้งดีและชั่วเป็นปัจจัยให้ต้องเกิด ถ้าใครสามารถหาอุบายไม่ทำกรรมได้ก็จะรอดพ้นจากความเกิด กรรมคือกิจที่จำต้องทำอยู่ตามวิสัยโลก ถ้าผู้ประสงค์จะดำเนินไปสู่ทางรอดพ้นอันแท้จริง ต้องสละ โลกียธรรม คือครอบครัว ทรัพย์สมบัติ ความบันเทิงสุข และสิ่งทั้งปวงอันไม่เป็นของที่เที่ยงแท้ แล้วเข้าสู่ป่าถ้ำเพศเป็นคาสหรือวานปรัสต์ เข้าสู่ความเป็นผู้ไม่ประกอบกรรม เพื่อให้วิญญูณเข้าใกล้ชิดกับอกรรม ซึ่งเป็นของเที่ยงแท้คือพรหม

๔) เมื่อถึงกำหนดสิ้นกัลป์หนึ่ง ซึ่งเป็นคราวล้าง โลก วิญญูณและ โลกาธาตุจะต้องพินาศลงและเข้าสู่มูลเดิมคือพรหม เมื่อถึงเวลาพรหมสร้างโลกขึ้นมาใหม่ ธาตุนาาชนิคจะชุมนุมกันขึ้น วิญญูณก็จะแยกออกจากพรหมเข้าสิงเกิดเป็นมนุษย์สัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายและจัดหมวดหมู่แบ่งชั้นของมนุษย์ เป็นวรรณะกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร ตามเดิม ฤษีก็จะได้เห็นพระเวทอีก

๕) ประชาชนต้องยอมรับรอง และนับถือพวกพราหมณ์ว่าเป็นอาจารย์ผู้ศักดิ์สิทธิ์ เป็นเทวดาในหมู่มนุษย์ และเป็นผู้ควรทำการบูชาคัมภีร์ที่เป็นของแท้คือพระเวท การแบ่งชั้นของมนุษย์ออกเป็น ๔ วรรณะ คือ พราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ ศูทร เป็นวิธีที่พระเป็นเจ้า (พรหม) ประทานลงมาสำหรับการปกครองเพื่อสันติสุขของมนุษย์

๖) ประชาชนที่อยู่ในวรรณะกษัตริย์ พราหมณ์ และแพศย์ จะต้องส่งบุตรเข้าศึกษาในสำนักเรียนของพราหมณ์ ก่อนรับการศึกษา และเอาเส้นด้ายศักดิ์สิทธิ์เรียกว่า ยัช โยปฏิวิต คือ สายรุ้ง หรือสายมงคลดคล้องเจียงป่าให้เมื่อเสร็จพิธีนี้แล้วจึงจะเริ่มการศึกษาได้

๗) ความเชื่อถือว่า โลกออกจากพรหม ซึ่งไม่มีตัวตน ในชั้นเดิมนั้น บัดนี้ถือว่าเป็นพระเป็นเจ้ามีตัวตน เป็นปวงสิ่งผู้ทรงความเป็นหนึ่ง ซึ่งประทานความรู้ให้เห็นแจ้ง และเป็นองค์แห่งความแท้จริงแต่องค์เดียว คือ พรหม เป็นผู้สร้าง โลกเท่ากับสิ่งอันเล็กน้อย ล้วนแต่เป็นมายา หลอกหลวงไม่แท้จริง ส่วนทวยเทพคือลักษณะที่ปรากฏขึ้นชั่วคราวจากพระผู้ทรงความเป็นหนึ่ง คือ พรหม เท่านั้น ทางแห่งสันติสุข คือเข้าอยู่ในพระผู้สร้างเสียได้เป็นบรมสุข มนุษย์ผู้ตกอยู่ในสังสารวัฏยังเข้าถึงพระผู้สร้างไม่ได้ จะต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่เพราะกรรม ต่อเมื่อเห็นแจ้งในพรหม ญาณ บรรลุนิรวานหรือ โมกษธรรมแล้ว จึงจะเข้าร่วมอยู่ในพระผู้สร้างได้^{๑๐}

^{๑๐} สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ธรรมธโร), สากลศาสนา, อ่างแก้ว, หน้า ๒๑๕ - ๒๑๖.

ในลัทธิอาตมันเดิมทีความเชื่อดั้งเดิมเชื่อว่าพรหมไม่มีตัวตนแต่อย่างใด ไม่ปรากฏรูปร่างให้สามารถเห็นได้ ในลำดับต่อมาจึงได้อธิบายจึงพรหมให้พรหมมีตัวตน มี ๔ หน้า ซึ่งในหลักการที่กล่าวมาแล้วนั้นลัทธิอาตมันมีความเชื่อเกี่ยวกับพรหม คือ พระพรหมเป็นผู้สร้างทุกสรรพสิ่ง สร้างหน้าที่ ระเบียบ ทุกอย่าง ได้ออกมาจากพรหมและกลับเข้าสู่พรหมเหมือนเดิมเมื่อถึงเวลา มนุษย์ผู้มีการมจะต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่แบบนี้เพราะมีกรรม การเข้าถึงโมกษะเท่านั้น จึงจะได้กลับไปรวมอยู่กับพรหมเช่นเดิมได้

๒.๑๓.๓ ลัทธิฮินดู

ความเชื่อเกี่ยวกับพรหมในลัทธิฮินดู เชื่อว่าพรหมคือเทพเจ้าผู้สร้างโลกว่าเป็นผู้ยิ่งใหญ่เพียงองค์เดียว^{๕๒} เท่านั้น โลกจึงเกิดขึ้นจากการสร้างของพรหม โดยหลักทางทฤษฎีความเชื่อของลัทธิฮินดูเกี่ยวกับพรหม คือ พรหมเป็นผู้สร้าง และพรหมนั้นมีตัวตนเป็นปูลึงค์ มีเพศเป็นมหาเทพผู้ทรงความเป็นหนึ่งประธานความรู้ให้เห็นแจ้งเป็นองค์แห่งความแท้จริงแต่องค์เดียว คือพระพรหม โลกเท่ากับสิ่งอันกะจ้อยร้อย ล้วนแต่เป็นมายาหลอกลวงไม่แท้จริง ส่วนทวยเทพเป็นลักษณะที่ปรากฏขึ้นชั่วคราวจากพระผู้ทรงความเป็นหนึ่ง คือพระพรหมเท่านั้น ทางแห่งสันติสุขคือเข้าอยู่ในพระผู้สร้าง มนุษย์ผู้ตกอยู่ในสังสารวัฏยังเข้าถึงพรหมไม่ได้จะต้องอาศัยการเวียนว่ายตายเกิดอยู่เป็นผู้มีกรรม ต่อเมื่อเห็นแจ้งในพรหมญาณ บรรลุนิรวาณหรือ โมกษะเท่านั้น จึงจะสามารถเข้าถึงพรหมและรวมอยู่ในพระพรหมผู้สร้างได้^{๕๓}

ความเชื่อในลัทธิฮินดูมีความเชื่อไม่แตกต่างกับลัทธิอาตมันเท่าไรนัก โดยเชื่อว่า พรหมเป็นผู้สร้าง เป็นผู้ยิ่งใหญ่เพียงหนึ่งเดียว ซึ่งมีบทบาทที่สำคัญคือ เป็นผู้สร้าง เป็นผู้รักษา และเป็นผู้ทำลาย^{๕๔} บทบาทเหล่านี้เป็นของพระพรหมหรือพระผู้สร้าง ซึ่งถือว่าเป็นผู้ยิ่งใหญ่และมีอำนาจ ทุกอย่างจึงมาจากพระผู้สร้าง เหมือนดังคำกล่าวที่ว่า “...พระเป็นเจ้ามีฐานะเป็นผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดในโลกเพียงพระองค์เดียว...”^{๕๕}

๒.๑๓.๔ ลัทธิตรีมูรติ

ตรีมูรติ แปลว่า องค์สามหรือสามองค์ ซึ่งหมายถึง พระพรหม พระวิษณุ พระศิวะ^{๕๖} รวมเป็นตรีมูรติ

^{๕๒} สุชีพ ปุณณานุกาภ, ศาสนาเปรียบเทียบ, อ่างแก้ว, หน้า ๒๐๔.

^{๕๓} สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ฐมฺชโร), สากลศาสนา, อ่างแก้ว, หน้า ๒๒๕.

^{๕๔} อติศักดิ์ ทองบุญ, ปรัชญาอินเดีย, อ่างแก้ว, หน้า ๑๕๒.

^{๕๕} สุชีพ ปุณณานุกาภ, ศาสนาเปรียบเทียบ, อ่างแก้ว, หน้า ๒๑๔.

^{๕๖} สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ฐมฺชโร), สากลศาสนา, อ่างแก้ว, หน้า ๒๔๘.

ลัทธิตรีมูรติมีหลักที่เชื่อถือว่า พระพรหมา พระวิษณุ และพระศิวะ เป็นเทพเจ้าทั้งสามรวมกัน พระเป็นเจ้าองค์อื่นจากสามพระองค์นี้ไม่มี ซึ่งที่จริงแล้วลัทธิตรีมูรตินี้ คือลัทธิที่รวมคณะเทพของศาสนาฮินดูเข้าไว้ในพระเป็นเจ้าสามพระองค์ เป็นการรวมเอาคณะเทพของชาวภารตะเข้าเป็นพระพรหมาหรือธาดา ในลัทธินี้มีความเชื่อเกี่ยวกับพระพรหมาว่า เป็นการเกิดขึ้นมาเอง เป็นผู้สร้างสรรพสิ่งตามลำดับตั้งแต่โลกจนถึงสัตว์และพืช ได้สร้างทวยเทพ มนุษย์ ให้มีเกิดขึ้นอย่างมากมาย เมื่อถึงเวลาอันสมควรพระพรหมก็จะเป็นผู้ล้างโลก กล่าวคือ เมื่ออายุ ๑๐๐ ปีของพระพรหม ก็จะเป็นเวลาที่โลกจะถูกทำลาย แล้วพระพรหมาจะสร้างโลกขึ้นมาใหม่ จะเป็นอยู่อย่างนี้ตลอดไป ซึ่งรวมเรียกว่า “วิวัฒนาการของพระพรหม”^{๕๗}

ในลัทธิต่าง ๆ ที่กล่าวแล้วนั้น มีความเชื่อเกี่ยวกับพรหมหรือผู้สร้างในลักษณะที่แตกต่างกัน แต่ทั้งหมดนั้น ได้ยกย่องและให้ความสำคัญกับพระพรหมหรือพรหมในบทบาทที่เป็นผู้ที่มีความยิ่งใหญ่ ในฐานะเป็นผู้สร้างทุกสิ่งทุกอย่าง แม้กระทั่งเป็นผู้ทำลายได้ในสถานการณ์ที่ไม่มีควมสงบในบางยุคสมัย ฉะนั้น พระพรหมในศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู จึงมีความสำคัญอย่างมากในวิถีชีวิตของชาวฮินดู ในฐานะที่เป็นที่ยึดเหนี่ยวและเป็นแนวทางในการปฏิบัติ อันได้ชื่อว่าเป็นผู้ถูกสร้างขึ้นมาจากพระผู้สร้าง เป็นส่วนหนึ่งและจะกลับสู่ที่ที่จากมา คือ การอยู่กับพระพรหมอีกครั้ง

ในคัมภีร์อุปนิษัท^{๕๘} ยังมีข้อความยืนยันถึงพรหมและได้กล่าวถึงพรหม อันปรากฏเป็นตอนสุดท้ายแห่งคัมภีร์พระเวทว่าด้วยความคิดทางปรัชญา ซึ่งเป็นการอธิบายเนื้อหาสาระสำคัญของคัมภีร์พระเวททั้งหมด มีกล่าวถึงหลักการของการเข้าถึงพรหมัน การร่วมอยู่กับพรหมันและส่วนต่าง ๆ ของพรหมัน ดังนี้

๒.๑๔ อาตมัน หรือ ชีวาตมัน

อาตมัน หรือ ชีวาตมัน เป็นส่วนอัตตาข้อย หรือวิญญาณข้อย ซึ่งปรากฏแยกออกมาอยู่ในแต่ละคน ดังนั้นการที่อาตมัน หรือชีวาตมันข้อยนี้เข้าไปรวมกับพรหมัน หรือ ปรมาตมัน ได้จึงจะพ้นจากทุกข์ ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป

ความหมาย อาตมัน ในคัมภีร์ฤคเวท หมายถึง ลมหายใจ หรือแก่นแท้ หรือลักษณะสำคัญแล้วค่อย ๆ เปลี่ยนนามมีความหมายว่าวิญญาณหรือตัวตน

^{๕๗} สุชีพ ปุญญาณาภ, ประวัติศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์รวมสาส์น, ๒๕๔๑), หน้า ๒๘๔.

^{๕๘} วิชา ศักยภินันท์, ศาสนาฮินดู, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๐-๑๒.

ในคัมภีร์งานโทคยะ อุปนิษัตจากคำสนทนา ระหว่างพระประชาบดี ผู้เป็นอาจารย์ และพระอินทร์ผู้เป็นศิษย์ ได้อธิบายถึงการพัฒนาของ “ตัวตน” ว่ามี ๔ ระดับ คือ

- ๑) ระดับร่างกาย
- ๒) ระดับที่ใช้ประสบการณ์จากประสาทสัมผัสทั้ง ๕
- ๓) ระดับนอกเหนือธรรมชาติ
- ๔) ระดับองค์สัมบูรณ์

พระประชาบดีได้สรุปลักษณะทั่วไปของตัวตนไว้ว่า^{๕๖} “ตัวตน” มีลักษณะที่เป็นอิสระจากความชั่วร้าย มีความเป็นอมตะ ไม่ตาย ไม่อยู่ภายใต้การจำกัดของอายุ ไม่มีความหิว ไม่มีความกระหาย มีลักษณะสำคัญคือความจริง

สรุปความหมายของคำว่า “อาดมัน”ตามทัศนะต่าง ๆ แล้วก็จะได้หลายความหมาย เช่น ในระยะแรกหมายถึงลมหายใจ ภายหลังความหมายได้เปลี่ยนไปจากเดิมเป็นความรู้สึก จิต วิญญาณ และเจตภูต และมีความหมายกว้างออกไปอีกคือ หมายถึงสิ่งที่ยึดอยู่ในสรรพสิ่ง อาดมันเป็นผู้รู้ มีประสบการณ์และกระทำสิ่งที่ถูกรู้ให้ปรากฏ เป็นอมฤตและดำรงอยู่ในสถานะเดียวตลอดกาล

ธรรมชาติของอาดมัน ในงาน โทคยะ อุปนิษัต ได้กล่าวถึงตัวตน (อาดมัน)ไว้ว่า ตัวตน (อาดมัน) เป็นอิสระจากบาป จากความชรา จากความตายและความเศร้า จากความหิวและกระหาย ไม่ต้องการสิ่งใดนอกจากสิ่งที่ควรต้องการ ไม่มีความคิดหรือจินตนาการอะไรนอกจากสิ่งที่ถูกที่ควร เป็นสิ่งที่เราต้องพยายามทำความเข้าใจ เป็นปัญหาสำคัญซึ่งปรากฏขึ้นในความเปลี่ยนแปลงเป็นลักษณะทั่วไปในขั้นต้นฝืน หลับ ตาย เกิดใหม่ และการปลดปล่อย

ในพหุททาณยกะ อุปนิษัต พระประชาบดีได้อธิบายธรรมชาติของอาดมันว่า “ตัวตน (อาดมัน) ของมนุษย์ มีอยู่ในตัวของตัวเอง ไม่มีอยู่ในตัวของผู้อื่น เป็นบุคคลที่สามารถมองเห็นแต่ไม่ใช่วัตถุที่จะมองเห็นได้”

พระประชาบดีได้อธิบายระดับต่าง ๆ ของอาดมันให้แก่ตัวแทนเทวดาและตัวแทนของอสูร ฟัง วิโรชนะตัวแทนของอสูรพอใจในคำอธิบายของพระประชาบดี แต่พระอินทร์ไม่พอใจในคำอธิบายเหล่านั้นจึงซักถามพระประชาบดีอีก ดังนั้นพระประชาบดีจึงอธิบายถึงอาดมันจากระดับต่ำจนถึงระดับสูงสุด ดังนี้

^{๕๖}Chandradhar Sharma, A Critical Survey of Indian Philosophy (Delhi : Motilal Banarsidass, 1976), p.19.

๒.๑๔.๑ ระดับร่างกาย

ระดับร่างกาย ระดับแรก คือ ระดับของอาดมันที่เป็นร่างกายซึ่งเจริญเติบโต ตายแล้วนำไปเย็บสูญหายไป คืออาดมัน และพระประชาบดีได้ขยายความต่อไปว่า ร่างกายไม่ใช่อาดมัน เพื่อขยายความให้ชัดเจนยิ่งขึ้น พระประชาบดีจึงได้พระอินทร์แต่งตั้งให้ดีขึ้น แล้วให้ไปดูในกระจกเงา พระอินทร์ก็ปฏิบัติตามก็เห็นว่าตัวเองนำดูมากขึ้น เพราะแต่งตัวด้วยเสื้อผ้าที่ดีและสะอาด ความสงสัยก็เกิดแก่พระอินทร์ต่อไปอีกว่า เพราะ “อาดมันซึ่งมองเห็นจากเงาในกระจก จะเห็นสวยงาม หากร่างกายแต่งตัวดี จะเห็นสะอาดหากร่างกายสะอาด ในทางตรงกันข้าม หากร่างกายสกปรกและพิการ ก็จะเห็นว่าพิการ และจะมองไม่เห็นหากร่างกายหายไป

๒.๑๔.๒ ระดับที่ใช้ประสบการณ์จากประสาทสัมผัสทั้ง ๕

ระดับที่ใช้ประสบการณ์จากประสาทสัมผัสทั้ง ๕ คือระดับของประสบการณ์ที่เกิดจากประสาททั้ง ๕ พระประชาบดีสอนพระอินทร์ว่า “ผู้ที่มีความสุขกับความฝันนั้นคืออาดมัน” ชั้นของความฝันคือตัวตน ตัวตนในระดับนี้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ โดยบังเอิญ ไม่มีความสำคัญแต่ประการใด เพราะมีความเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกระยะ ถึงแม้จะเป็นความอิสระจากร่างกาย แต่ความฝันดูเหมือนจะไม่ปรากฏขึ้นเองเหมือนลักษณะของตัวตนหรืออาดมันปรากฏขึ้น อดตาที่อาศัยความจำกัดของเวลา และการเกิดไม่สามารถจะกล่าวได้ว่ามีความเป็นอมตะ

๒.๑๔.๓ ระดับนอกเหนือธรรมชาติ

พระประชาบดีสอนพระอินทร์ว่า “เมื่อบุคคลหลับนอนพักผ่อนและพักผ่อนอย่างเต็มที่ จะไม่เห็นภาพอันเกิดจากความฝันเลย ภาวะเช่นนั้น คือ “ตัวตนหรืออาดมัน” พระอินทร์ยังไม่พอใจกับคำอธิบายนี้ เพราะในภาวะหลับฝัน หลับสนิทไม่มีความฝันเลย เราจะไม่มีความรู้สึกว่าได้มีประสบการณ์อย่างหนึ่งอย่างใด แต่เราไม่สามารถกล่าวได้ว่าไม่มี “ตัวตน” ปรากฏอยู่

๒.๑๔.๔ ระดับองค์สัมบูรณ์ ตัวตนสัมบูรณ์ คืออาดมัน

พระประชาบดีให้คำอธิบายว่า “อาดมัน” ที่แท้จริงคือสภาพที่เป็นอิสระจากประสบการณ์ทางร่างกายทั้งหลาย จากความมีรูปร่างทั้งหลาย จากความฝันทั้งหลายนอกเหนือจากสภาพดังกล่าวเหล่านั้นก็คือ ไม่มีรูปร่าง ไม่สามารถพบเห็นได้ด้วยตาเปล่า ไม่สามารถพบได้ในความฝัน อาดมันคืออะไร? มีอะไรเป็นลักษณะสำคัญ?

คำตอบคือ “ความไม่มีอะไรเลย”

หากพิจารณาจากข้อความที่พระประชาบดีได้อธิบายเกี่ยวกับ “ตัวตน” หรือ “อาดมัน” ทั้ง ๔ ระดับแล้ว จะเห็นว่า ตัวตนหรืออาดมันเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ ไม่มีวันเปลี่ยนแปลง ดังนั้น อาดมันจะเป็นสิ่งเดียวกันกับร่างกายไม่ได้ เพราะร่างกายเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงแท้ เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลง อาดมันจะเป็นสิ่งเดียวกันกับตัวตนที่ปรากฏในความฝันก็ไม่ใช่ เพราะตัวตนที่ปรากฏในความฝันนั้นยังมีความ

รู้สึกสุข ทุกข์ หวาดกลัว เจ็บปวด ฯลฯ อาตมันจะเหมือนกับตัวตนที่เสวยความสุขในเวลาหลับสนิท ก็ไม่ใช่อีก เพราะสภาพของตัวตนเช่นนั้นเป็นแต่เพียงนามธรรมที่รับรู้อะไรมิได้เลย อาตมันจึงไม่ใช่สิ่งเหล่านั้น แต่อาตมันเป็นสิ่งที่เป็นรากฐานให้สิ่งเหล่านั้นเป็นไปได้นั่นคือ ร่างกายก็มีได้ ประสบการณ์ในความฝันก็มีได้ การนอนหลับสนิทอย่างมีความสุขก็มีได้ สิ่งที่เป็นไปได้อะไรก็มีได้ก็เพราะมี “อาตมัน” ซึ่งเป็นสิ่งที่คงที่ในท่ามกลางแห่งความเปลี่ยนแปลงทั้งมวล แม้ทุกสิ่งทุกอย่างจะเปลี่ยนแปลง แต่ตัวอาตมันยังคงดำรงอยู่ในสภาพเดิมหรืออยู่ในสภาวะอย่างเดี๋ยวลดอดกาล

พระประชาบดีได้อธิบายเรื่องอาตมันไว้ว่า ตัวคนที่แท้จริงนั้น เป็นตัวผู้รู้สูงสุด เป็นพื้นฐานแห่งความรู้ทั้งปวง เป็นสิ่งที่อยู่เหนือสามัญวิสัย ๓ อย่าง คือ ผู้รู้ ความรู้และสิ่งที่ถูกรู้ เป็นสัมปชัญญะบริสุทธิ์ที่สำแดงตนเองเป็นผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้ เป็นตัวตนและสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตน ในพุทธทวารณยกะ อุปนิษัท กล่าวว่า ตัวคนซึ่งเป็นผู้รู้สูงสุดนั้น ไม่อาจเปลี่ยนหรือกลับกลายเป็นสิ่งถูกรู้ได้เลย เพราะตัวมันเองนั้นเป็นผู้รู้ปัญหาเรื่องตัวตน (อาตมัน) นี้ เป็นปัญหาที่วิจารณ์และขบคิดกันอย่างกว้างขวางในคัมภีร์อุปนิษัท

กฐะ อุปนิษัท กล่าวว่า อาตมันคือความแท้จริงอันติมะ และได้เปรียบเทียบไว้ว่า วัตถุ (สิ่งที่ถูกรับรู้) เป็นถนน ร่างกายเป็นรถ ประสาทรับสัมผัสทั้งหลายเป็นม้า จิตเป็นบังเหียน ปัญญาเป็นสารถิ วิญญาณเป็นผู้เสวยอารมณ์ (อัตตาเป็นผู้ผลิตเพลิน) และอาตมันเป็นนายผู้ยิ่งใหญ่ที่นั่งอยู่ในรถ ประสาททั้งหลายอาจเปรียบได้กับม้าที่ดีหรือเลว กฐะ อุปนิษัทยังกล่าวต่อไปว่า ประสาทสูงกว่าวัตถุ (ประสาทสัมผัสเป็นสิ่งที่สูงกว่าสิ่งที่มันรับรู้) จิตสูงกว่าประสาท ปัญญาสูงกว่าจิต เหตุผล (มัต) อันประณีตละเอียดอ่อนสูงกว่าปัญญา ปฐมธาตุ (อะยัคตะ) สูงกว่าเหตุผลอันประณีตทั้งหมด และปุรุษ (อาตมัน) สูงกว่าปฐมธาตุและไม่มีอะไรสูงกว่าปุรุษ ซึ่งเป็นที่สิ้นสุดและเป็นความแท้จริงอันติมะ (ULTIMATE REALITY) บรรดาวัตถุที่ประสาทรับรู้ ตัวประสาท จิต ปัญญา และเหตุผล ล้วนมีอยู่เพื่ออาตมันและรับใช้อาตมันทั้งสิ้น อาตมันสิงสถิตอยู่ในสิ่งดังกล่าวเหล่านี้ และทำให้สิ่งเหล่านี้ดำรงอยู่อย่างมีความหมาย แต่สิ่งเหล่านี้ไม่ใช่เป็นสิ่งที่เดียวกันกับอาตมัน เพราะว่าตัวอาตมันเป็นสิ่งที่อยู่เหนือความเป็นไปของสิ่งเหล่านี้ทั้งหมด

พระขมได้สอนเรื่องอาตมันแก่นะจิกิตว่า “อาตมันมีความเป็นอมตะ พิสูจน์ได้ด้วยตนเอง เปล่งประกายได้ในตัวเองและสามารถตระหนักได้โดยตรง โดยมองสภาพเหนือธรรมชาติของความเป็นทวิภาพระหว่างรูปแบบและวัตถุ”

หากจะสรุปทัศนะของอุปนิษัททั้งหลายก็มีความว่า อาตมันหรือตัวตนที่แท้จริงนั้น เป็นสิ่งสากล ยิ่งใหญ่ และสูงสุด เอกภพทั้งสิ้นดำรงอยู่และเคลื่อนไหวอยู่ในอาตมัน และทุกสิ่งทุกอย่างเป็นอยู่เคลื่อนไหวและดำรงอยู่ได้ด้วยตัวตนหรืออาตมัน อาตมันคืออันติมะสัจจะ

๒.๑๕ พรหมัน

พรหมันหรือพรหมเป็นอันติมะสัจจะ คำว่า “พรหม” มาจากคำว่า “พรุห” ธาตุ หมายถึง ความงอกงาม ความเจริญ หรือวิวัฒน์ ตามความหมายเดิมหมายถึงการบูชาัญ การสวดอ้อนวอน ภายหลังความหมายได้เปลี่ยนมาตามลำดับ ดังต่อไปนี้

- ๑) ในฤคเวท พรหมัน หมายถึง “ความรู้อันศักดิ์สิทธิ์ ถ้อยคำอันเป็นสิ่งวิเศษ”
- ๒) ในคัมภีร์อุปนิษัท พรหมัน หมายถึง “ความงอกงาม ความเจริญเติบโต ความก้าวหน้า”
- ๓) พรหมัน หมายถึง “ความแท้จริงอันติมะ (ULTIMATE REALITY) หรือองค์สัมบูรณ์ (THE ABSOLUTE)”

๔) พรหมัน หมายถึง “ความแท้จริงอันติมะที่รู้แจ้ง โลก แต่อาตมมันหมายถึงความแท้จริงอันติมะที่รู้ในตัวเอง”

๕) พรหมัน หมายถึง “สิ่งแท้จริงสูงสุดหรืออันติมะสัจจะ ซึ่งไว้วิวัฒน์มาเป็น โลก และสรรพสิ่งในโลก” ดังนั้น พรหมันตามความหมายในปัจจุบัน หมายถึง “สิ่งซึ่งเป็นมูลภาวะของสรรพสิ่ง”

ตามความหมายในข้อที่ ๕ พรหมันหรือพรหมเป็นปฐมเหตุของเอกภพ เป็นที่ดำรงอยู่ และเป็นกลับคืนของสรรพสิ่ง วิวัฒนาการของโลกปรากฏตามลำดับ คือพรหมเป็นปฐมเหตุให้เกิด อากาศ อากาศให้เกิดลม ลมให้เกิดไฟ ไฟให้เกิดน้ำ น้ำให้เกิดดิน ต่อจากนั้นชีวะก็ปรากฏเป็น ๕ ระดับ คือ^{๑๑๑}

๑) อันนมัย สำเร็จมาจากอาหาร ได้แก่ ส่วนร่างกาย ไม่มีความรู้ ร่างกายดำรงอยู่ด้วยชีวะ ส่วนจิตเป็นส่วนต่ำที่สุด

๒) ปราณมัย สำเร็จเป็นสิ่งมีชีวิต ร่างกายล้วนเป็นสิ่งที่ไม่มีชีวิต แต่ปรากฏเป็นสิ่งมีชีวิต เพราะส่วนนี้ สิ่งที่ไม่มีชีวิต (อนินทรีย์) วิวัฒนาการมาเป็นสิ่งมีชีวิต (อินทรีย์) ในภาคชีวะเริ่มต้นจากการเป็นชีวิตพืชก่อน ต่อมาเป็นชีวิตของสัตว์ ชีวิตนี้ครอบคลุมเอกภพ และผูกพันมนุษย์ไว้กับสิ่งทั้งหลาย ชีวิตจะสมบูรณ์ขึ้นได้ก็ต่อเมื่อความรู้เกิดขึ้น

๓) มโนมัย ส่วนที่สำเร็จมาจากจิต เป็นภาคของจิต (จิตภาค) ชีวะส่วนนี้มีอยู่แม้ในสัตว์ชั้นต่ำ เช่น ที่ปรากฏเป็นสัญชาตญาณ เป็นความคิดทบทวน มนุษย์มีสัญชาตญาณ และความคิดทบทวนเหมือนกันทั้งสองอย่างนี้มีความสำคัญในความหมายของมนุษย์เป็นอย่างยิ่ง

^{๑๑๑}สุวรรณ เพชรนิล,ปรัชญาอินเดียน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๘), หน้า ๑๕ - ๑๖

๔) ญาณมัย ชีวะที่สำเร็จเป็นญาณคือเหตุผล คือส่วนที่รู้จักคิด มีเหตุผล การที่มนุษย์แตกต่างจากสัตว์เครื่องนั้นก็เพราะญาณนี้เอง

๕) อานันทมัย ส่วนที่สำเร็จเป็นความสุข เป็นชีวะระดับคัมภีรภาพ ถือเอาพรหมเป็นอันติมะสังจะ อันติมะสังจะแฝงอยู่เบื้องหลังของสรรพสิ่ง เป็นเหตุให้ชีวะระดับต่ำได้วิวัฒนาการเข้าถึงระดับสูง ซึ่งมีการสืบต่อเนื่องกันเป็นขั้นๆ จึงมีคำกล่าวว่า “วัตถุไม่ดับสูญในชีวิต ชีวิตไม่ดับสูญในจิต จิตไม่ดับสูญในเหตุผล เหตุผลไม่ดับสูญในพรหม พรหมปกคลุมจากสูงลง ไปถึงต่ำ ทำหน้าที่ควบคุมอยู่ภายในสิ่งทั้งปวง เป็นอาตมอันของสรรพสิ่ง ดังนั้น สรรพสิ่งบรรจุอยู่ในพรหมทั้งสิ้น สิ่งต่างๆ ทั้งปวงเท่ากับเป็นเรือนร่างของพรหม พรหมเป็นตัวตนที่แท้จริงของทุกสิ่ง พรหมเป็นศูนย์กลางของชีวะตมันให้กำเนิดทั้งอาตมอันและไม่ใช้อาตมอัน

๒.๑๖ ชนิดของพรหมัน

ในคัมภีร์อุปนิษัทได้อธิบายลักษณะของพรหมันไว้ ๒ ลักษณะ คือ

๒.๑๖.๑ สกุนพรหมัน

สกุนพรหมัน ได้แก่ พรหมที่เป็นมูลฐานหรือเป็นปฐมเหตุของโลกหรือปรากฏการณ์ คือ สรรพสิ่งเกิดจากพรหม ธรรมชาติเปรียบเหมือนร่างกายของพรหม พรหมเป็นวิญาณของธรรมชาติ พรหมประมวลสรรพสิ่งเข้าด้วยกัน ที่กล่าวว่าพรหมเป็นมูลเหตุของปรากฏการณ์คือเป็นพระเจ้าในศาสนาที่มนุษย์บูชาบวงสรวงกัน เนื่องจากมีมาเข้าเกี่ยวข้องกับ พรหมจึงลดระดับจากองค์สัมบูรณ์ลงมา พรหมที่มีคุณลักษณะและมีส่วนประกอบคือมายานี้ อาจเรียกชื่ออีกชื่อหนึ่งคือ พระอิศวร ซึ่งเป็นพระเจ้าผู้สร้าง ผู้รักษาและเป็นผู้ทำลาย และเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า อปรพรหม หรือ พรหมชั้นต่ำ ตรงกับพระเจ้าที่เป็นบุคคล

๒.๑๖.๒ นิรุกถพรหมัน

นิรุกถพรหมัน ได้แก่ ความแท้จริงอันติมะ องค์สัมบูรณ์ ความเป็นสรรพสิ่ง ความเป็นสัตย์คุณ ความเป็นสิ่งบริสุทธิ์อย่างแท้จริง มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งคือ ปรพรหม หรือพรหมชั้นสูง

พรหมันทั้ง ๒ ลักษณะนี้มีอาจแยกออกจากกันโดยเด็ดขาดได้ ที่แยกออกให้เป็นสองลักษณะก็เพราะมองคนละด้าน นิรุกถพรหมันเป็นรากฐานของสกุนพรหมันหรือพระเจ้า ซึ่งมีลักษณะแผ่กระจายครอบคลุมจักรวาล โดยมา^{๑๑๑}

^{๑๑๑}Ruth Reyna, Introduction to Philosophy (New Delhi : Tata McGraw Publishing Co. Ltd., 1971), pp. 51-55

๒.๑๗ พรหมันและอาดมัน

คำว่า “พรหมัน” กับคำว่า “อาดมัน” ทั้งสองคำนี้เป็นเหมือนเสาหินขนาดใหญ่หรือเป็นหัวใจของปรัชญาประเภทเทวนิยมของอินเดียเกือบทั้งหมด นักวิชาการมีแนวความคิดเห็นเหมือนกัน และขัดแย้งกันบางประการเกี่ยวกับความเป็นมาและความหมายของคำทั้งสองนี้ นักวิชาการบางคนเห็นว่า คำว่า “พรหมัน” ในตอนแรกอาจหมายถึง “ผู้สวดมนต์” หรือ “ผู้พูด” โดยมาจากรากศัพท์ที่หมายถึง “การระเบิดออกมา” หรือ “การเติบโตขึ้น” ภายหลังได้กลายมาเป็นหลักการขั้นพื้นฐานของเอกภพ หรือกำเนิดของสิ่งทั้งปวงที่ระเบิดขึ้นมาในเอกภพ หรือทำให้เอกภพเติบโต

ส่วนคำว่า “อาดมัน” อาจหมายความว่า “ลมปราณ” ภายหลังหมายถึง การแสดงออกของวิญญาณหรืออตตของสิ่งมีชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งหมายถึง อตตของมนุษย์ แต่นักปราชญ์ยุคโบราณค้นพบว่าทั้งพรหมันและอาดมันคือสิ่งเดียวกัน คำสอนเรื่องความเป็นเอกภพเช่นนี้เป็นแนวความคิดที่ยิ่งใหญ่ที่สุด ซึ่งคัมภีร์อุปนิษัทได้มอบให้แก่ปรัชญาของโลก

ในคัมภีร์อุปนิษัท มีหลายแห่งที่ใช้คำว่า “พรหมัน” กับคำว่า “อาดมัน” เป็นนามและถือว่าเป็นสิ่งเดียวกันในฉาน โทคยะตอนที่ว่าด้วยปัญหาทางปรัชญามีคำถามว่าอาดมันคืออะไร? และพรหมันคืออะไร? การตอบคำถามนี้ หากเป็นคำถามเกี่ยวกับจุดกำเนิดของเอกภพก็จะใช้คำว่า “อาดมัน” หากเป็นคำถามเกี่ยวกับเรื่องอตตที่แท้จริงของมนุษย์จะใช้คำว่า “พรหมัน” ดังนั้นในทัศนะของนักปราชญ์ตามแนวความคิดที่ปรากฏอยู่ในอุปนิษัท พรหมันกับอาดมันหมายถึงสภาพความจริงอย่างเดียวกันทั้งภายในและภายนอก ในการแสวงหาความจริงในเรื่องจุดกำเนิดของเอกภพและความค้นหาในเรื่องอตตที่แท้จริงนั้น นักปราชญ์ในยุคอุปนิษัทให้ความหมายของคำว่า “พรหมัน” กับ “อาดมัน” ว่าเป็นสภาพความจริงอย่างเดียวกัน ซึ่งปรากฏออกมาให้เห็นในโลกที่สลับซับซ้อน อย่างไรก็ตาม ในตำราทุกเล่มของอุปนิษัทความเห็นที่สอดคล้องกันอยู่ประการหนึ่งว่าพรหมมิได้สร้างเอกภพขึ้นมาจากวัตถุแต่เอกภพคือ การสำแดงออกมาให้ปรากฏจากพรหม นั่นคือพรหมเป็นทุกสิ่งทุกอย่างในฉาน โทคยะกล่าวว่า ทั้งหมดนี้ก็คือพรหมของให้เคารพพรหมว่าเป็น “ทัชชาลัน”^{๑๑๒} ในไตตติริยะกล่าวว่า พรหมคือต้นเหตุของการเกิดและความวิบัติของเอกภพ ในอิสะและเกนะ อุปนิษัท กล่าวว่าทั้งหมดนี้ (เอกภพ) เกิดจากพระเจ้า นั่นคือ เอกภพได้สสารมาจากพระเจ้า และในเกนะ อุปนิษัท มีคำสอนว่า “พรหมคือปฐมธาตุของสิ่งทั้งปวง”

ในคัมภีร์อุปนิษัทได้อธิบายในรายละเอียดเกี่ยวกับอาดมันไว้ว่า อาดมันเป็นจุดกำเนิดของอินทรี ซึ่งอินทรีนี้เป็นส่วนประกอบของโลก ในฉาน โทคยะกล่าวว่า มีอยู่ ๓ ธาตุ คือ ไฟ น้ำ และดิน ได้มาจากพรหม ในไตตติริยะกล่าวว่า มีอยู่ ๕ ธาตุ คืออิเทอร์ (อากาศ) ลม (พายุ) ไฟ (อัคนี) น้ำ

^{๑๑๒} คำว่า “ทัชชาลัน” หมายถึง สิ่งในโลกกำเนิด และสิ่งที่โลกถูกทำลาย

(อาป) และดิน (ปฐพี) ทั้งหมดนี้วิวัฒนาการมาจากอาดมัน การแบ่งธาตุออกเป็น ๕ ชนิด เพราะยึดหลักความจริงที่ว่า อวัยวะรับรู้ของมนุษย์มีอยู่ ๕ แห่ง ซึ่งให้การรับรู้ต่อเสียง สัมผัส รส และสัมผัส ธาตุทั้ง ๕ ในที่นี้ มิได้หมายถึงธาตุทางเคมีที่นักวิทยาศาสตร์สมัยปัจจุบันค้นพบ ในฉาน โทคยะที่กล่าวว่า มีธาตุเพียง ๓ นั้น ได้อธิบายบรรดาธาตุทั้ง ๓ นี้ ธาตุแต่ละตัว (ชนิด) ทำให้เกิดธาตุขึ้นมา ๓ เท่า อินทรีย์ชีวิตจึงแบ่งออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ กลุ่มที่เกิดจากไฟ กลุ่มที่เกิดจากเชื้อเอิร์ม และกลุ่มที่เกิดจากหน่อ และภายหลังก็ได้เพิ่มขึ้นมาอีกกลุ่มหนึ่งคือ กลุ่มที่เกิดจากยาง

ในทัศนะของคัมภีร์อุปนิษัต วิญญาณของแต่ละคนเรียกว่า “ชีวะ” หรือ “ชีพ” หมายถึง การมีชีวิต คำว่า “วิญญาณ”ของแต่ละคนนั้น โดยเนื้อหาสาระแล้วไม่แตกต่างกันไปจากวิญญาณสัมบูรณ์ อุษาสตะจักรายะ เคยตั้งปัญหาถามว่า “อันไหนคือพรหมที่เป็นอิตตาภายในของสรรพสิ่ง” ยัชนาวัลกยะตอบว่า “วิญญาณของท่านเองซึ่งเป็นอิตตาภายในของสิ่งทั้งปวง”

ในคาลาอุปนิษัตเปรียบเทียบอิตตาว่าเหมือนกับเจ้าของรถม้า ร่างกายคือตัวรถ สติปัญญาคือผู้สร้างรถ จิตคือบังเหียน ความรู้สึกคือม้าและวัตถุที่รับรู้ของความรู้สึกคือถนน และกล่าวเสริมว่า วิญญาณของเอกบุคคลในฐานะที่เกี่ยวข้องกับร่างกาย ความรู้สึกและจิต ก็คือประสบการณ์หรือความพอใจ^{๑๑๑}

เราสามารถมองความแท้จริงอันติมะได้สองด้าน คือด้านจักรวาล อันได้แก่ “พรหมัน” และด้านแม่บัพทางจิต ได้แก่ “อาดมัน” หรือเรียกว่า การมองความแท้จริงอันติมะอย่างเดียวกันแต่ละด้าน ด้านนอกตัวเราคือพรหมัน และด้านในตัวเราคืออาดมัน ทั้งสองอย่างเป็นไวพจน์ของกันและกันที่แท้จริงมีความหมายเหมือนกัน นั่นคือ พรหมันก็คืออาดมัน เพราะผู้ที่ได้เห็นอาดมัน ได้รับรู้อาดมัน ก็คือ ผู้ที่ได้ชื่อว่าได้เห็นพรหมและรู้จักพรหม ที่เรามองเห็นสิ่งอันติมะทั้งสองนี้แตกต่างกันออกไป ก็เพราะเรามองหรือพิจารณากันคนละด้าน คือเมื่อพิจารณาความจริงแบบอัตวิสัย (Subjective) เรียกความจริงนั้นว่า “อาดมัน” ถ้าพิจารณาความจริงแบบปรวิสัย (Objective) เรียกความจริงนั้นว่า “พรหมัน” หรือ “พรหม”

ในอุปนิษัตมีคำพูดหรือข้อความสำคัญอยู่ประโยคหนึ่ง เรียกว่า มหาวากย์ แปลว่า คำพูดที่ยิ่งใหญ่หรือสำคัญ ได้แก่ ข้อความว่า “อาดมันคือพรหมัน” คือ “ตตุ ตุม อสิ” แปลตามรูปศัพท์ว่า “ท่านคือสิ่งนั้น” แปลโดยความหมายว่า “อาดมันคือพรหมัน” จากข้อความนี้ แสดงให้เห็นว่าอาดมันย่อมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับอาดมันสากลหรือพรหมันหรือปรมาตมัน พรหมันหรือปรมาตมันซึ่งเป็นอันติมะสัจจะนั้นเป็นองค์สัมบูรณ์ คำที่แสดงลักษณะของพรหมันมีอยู่ ๓ คำ คือ

^{๑๑๑}ธนู แก้วโอภาส, ศาสนาโลก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๒), หน้า

๑) สัตว์ คำว่า “สัตว์” หมายถึงความมีอยู่ของพรหมัน คือแสดงให้เห็นว่าพรหมันนั้นเป็นสิ่งที่มีอยู่จริง ไม่ใช่ไม่มีอยู่ คำนี้แสดงถึงภววิสัย (Existence) ในคัมภีร์อุปนิษัทมีข้อความบางตอนได้กล่าวถึงกำเนิดของโลกว่า อันดับแรกเกิดเป็นไฟ ต่อจากนั้นเกิดเป็นน้ำ เป็นดิน และเกิดเป็นโลก ตามลำดับ ฤคอุปนิษัทกล่าวว่า ทุกสิ่งเกิดมาจากไฟ บางคัมภีร์กล่าวว่า เกิดมาจากอวกาศก่อน มีข้อนำสังเกตเกี่ยวกับคำว่า “สัตว์”คือในขั้นแรกถือว่ามี “อสัต”และ“สัต”เกิดจากอสัต หรือเรียกว่า ภาวะ (ความมีอยู่) เกิดจากอภาวะ (คือความไม่มีอยู่) หมายความว่า ความมีเกิดจากความไม่มี

๒) จิต คำว่า “จิต” เป็นคำตอบที่ว่า พรหมันมีอยู่ในลักษณะอย่างไร? คือการอธิบายหรือบอกให้ทราบว่า พรหมันนั้นมีอยู่ในลักษณะที่เป็นจิตบริสุทธิ์หรือสัมปชัญญะบริสุทธิ์

๓) อานันทะ เป็นคำที่แสดงถึงคุณลักษณะของจิตบริสุทธิ์หรือสัมปชัญญะบริสุทธิ์ว่ามีสภาพเป็นความสุขหรือความบันเทิงสูงสุดที่เรียกว่า “นิรามิสสุข” คำทั้งสามคือ สัตว์ จิต และอานันทะ จึงเป็นคำที่แสดงถึงภวลักษณะขององค์สัมบูรณ์คือพรหมัน ฉะนั้น อานันทะจึงเป็นคำที่แสดงถึงคุณลักษณะของจิตอันบริสุทธิ์ที่มีความสมบูรณ์ เป็นสภาพแห่งความสุขและความบันเทิงอันสูงสุด พร้อมกันนั้นรวมเอาทั้ง ๓ ลักษณะเข้าด้วย ก็จะเป็นคำที่แสดงถึงสภวลักษณะขององค์สัมบูรณ์ที่เรียกว่าพรหมันนั่นเอง

ในคัมภีร์อุปนิษัทที่เป็นคัมภีร์ที่สำคัญของปรัชญาฮินดูได้กล่าวถึงเรื่องอาตมันไว้ในหลายลักษณะ คือ^{๑๑๔}

๑. แต่ละสัตว์อาตมันอยู่หนึ่งและรักอาตมันนั้นอย่างยิ่ง รักยิ่งกว่าบุตรภรรยา และทรัพย์สมบัติใด ๆ ความรักที่แท้จริงไม่ได้อยู่ที่ตนเองเท่านั้น แต่อยู่ที่อาตมันในสรรพสัตว์ คนหนึ่งจะต้องรักคนอื่นก็เพราะคนอื่น ๆ เหล่านั้นมีอาตมัน ความรักอาตมันเป็นสาเหตุให้รู้อาตมัน และเป็นสาเหตุให้บรรลุอมฤตภาพด้วย

๒. อาตมันที่ยิ่งใหญ่เป็นปรมัตถสัจจะ เป็นปรพพรหมที่ครอบงำสรรพสิ่ง มีอยู่ในสรรพสิ่ง และสรรพสิ่งเป็นแกนของเอกภพ เป็นเหตุแห่งความเคลื่อนไหวของสสารทั้งปวง อาตมันนั้นมีทั้งสร้างและไม่สร้างโลก เป็นบุคลาธิษฐานและธัมมาธิษฐาน

๓. อาตมันหรือพรหมันนี้คือความรู้ที่บริสุทธิ์ ต่างจากความรู้ในเวลาพื้น และความรู้ทางกายินทรีย์ การรู้จักภาวะของตนเองอย่างชัดเจนเป็นความจริงที่สิ้นสุดประการหนึ่ง

๔. ความสุขที่สูงสุดเข้าถึงได้ด้วยความรู้จักอาตมันอย่างสมบูรณ์ ซึ่งต่างจากความสุขที่เกิดจากความรักสัตว์และสรรพสิ่งในโลก อันเป็นความสุขชั่วคราว และเป็นความสุขที่มีขอบเขตจำกัด ที่เชื่อมด้วยความทุกข์ความ โศกเศร้าอยู่ด้วย และตกอยู่ในกระแสแห่งความแก่ และความตาย

^{๑๑๔} สุวรรณ เพชรนิล, ปรัชญาฮินดู, อ่างแก้ว, หน้า ๓๐.

จากข้อความต่าง ๆ ที่กล่าวถึงเรื่องลักษณะของพรหมันและอาดมัน ตามคำสอนของคัมภีร์อุปนิษัตินั้นแสดงให้เห็นว่า สิ่งปรากฏมีอยู่ในโลกนี้ทั้งที่เป็นตัวตนคือ “อาดมัน” และสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตนคือ “อนาดมัน” แต่เพื่อให้เราเข้าใจชัดเจนถึงความแตกต่างระหว่างสิ่งที่เรียกว่าองค์สัมบูรณ์ (ตัวตนสากล) กับตัวตนย่อย จึงเรียกชื่อใหม่ กล่าวคือ ตัวตนสากลเรียกชื่อว่า “ปรมาตมัน” ส่วนตัวตนย่อยเรียกว่า “ชีวาตมัน” ปรมาตมัน ไม่ได้จำกัดด้วยสิ่งใด เป็นอิสระส่วนชีวาตมัน (ตัวตนย่อย) นั้น ถูกจำกัดด้วยร่างกาย มนุษย์ทุกคนมีชีวาตมันเป็นแกนกลางของชีวิต ร่างกายมีการเปลี่ยนแปลงและสลายในที่สุด ส่วนชีวาตมันคงอยู่ในสภาพเดิม ไม่มีการเปลี่ยนแปลงและไม่มีการสลายไปเหมือนร่างกาย ชีวาตมันเป็นส่วนหนึ่งปรมาตมัน (อาดมันสากล) เมื่อร่างกายดับสลายลง (ตาย) ชีวาตมันหรืออาดมันก็จะหาร่างใหม่เพื่ออาศัยอยู่ในฉาน โทคยะ อุปนิษัต ข้อความตอนหนึ่งกล่าวว่า ชีวาตมันเกิดจากการผสมของดิน น้ำ ลม ไฟ และส่วนหนึ่งของอาดมันสากล

การปฏิบัติเพื่อให้ชีวาตมันเข้าถึงปรมาตมัน คือการเข้าถึงวิชา โดยการกำจัดอวิชา (อวิชา) ให้หมดไป อวิชาเป็นสาเหตุให้ถือร่างกายว่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับอาดมัน กระบวนการที่จะเข้าถึงวิชา คือ สัมมาทัมมันตะ หมายถึงการประพุดิพรหมจรรย์ และการบำเพ็ญตบะ สัมมาสมาธิ หมายถึง การแยกจิตจากสิ่งที่รับรู้ด้วยอินทรีย์ และสัมมาญาณ หมายถึงการรู้ชัดถึงอาดมันและปรมาตมัน เป็นความรู้ในสภาวะที่แท้จริงคือเป็นความรู้ที่ไม่ปรากฏความแตกต่างระหว่างบุคคลกบเป้าหมาย ไม่มีความรู้ในเชิงทวิภาพหรือพหุภาพ (คือความรู้ที่เห็นเป็นสองหรือความรู้ที่เห็นว่าเป็นสิ่งมากมาย) เหล่านี้คือกระบวนการเข้าถึงวิชา ซึ่งมีลักษณะคล้ายกันในระบบปรัชญาต่าง ๆ ของอินเดีย^{๑๑๕}

๒.๑๘ มายาหรืออวิชา

มายาเป็นความคิดทางอภิปรัชญา ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปจากนักปรัชญาอินเดียว่าเป็นการอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์และความจริง คำว่า “มายา” มีความหมายหลากหลาย ซึ่งมีการวิวัฒนาการจากความหมายเดิมมาเรื่อย ๆ นักปราชญ์ก็ให้ความหมายคล้ายคลึงและแตกต่างกันไปตามแนวความคิดของตนๆ ดังรายละเอียดเกี่ยวกับความหมายของมายาจะได้กล่าวต่อไป

คำว่า “มายา” อาจหมายถึงความลวงตาทั้งหลายในจักรวาล เป็นอำนาจ (ศักดิ์) ของพระเจ้า เป็นเหตุ เป็นสิ่งที่รับรู้ได้ใน โลก เป็นประภคติ (ธรรมชาติ) เป็นความพิเศษ

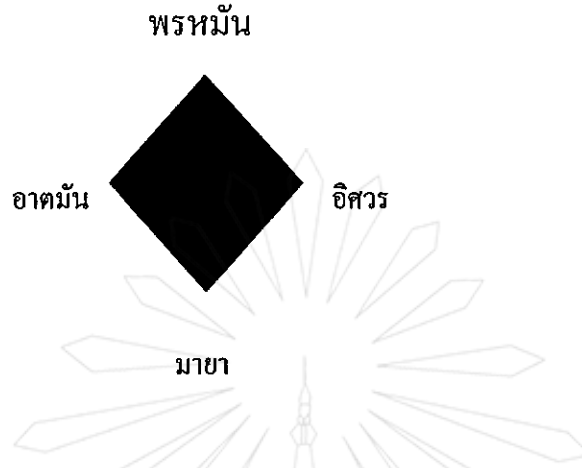
^{๑๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐ - ๓๑.

ในฤคเวทกล่าวว่า “โดยมายา พระอินทร์จึงเปลี่ยนรูปร่างไปได้หลายลักษณะ” คือพระอินทร์เป็นรูปไปหลายรูป โดยใช้มายาในรูปร่าง ถ้าหากไม่มีมายาเข้ามาเกี่ยวข้องแล้ว ความคิดในเรื่องอาตมัน ความแท้จริงอันติมะ ความไม่จริงทางประสบการณ์ทางโลกซึ่งแยกออกจากอาตมัน และความเป็นหน่วยเดียวกันของปรากฏการณ์ที่อภิปรายในคัมภีร์อุปนิษัทก็จะเกิดขึ้นไม่ได้เลย ในคัมภีร์ฤคเวท คำว่า “มายา” อาจหมายถึง อำนาจพิเศษนอกเหนือธรรมชาติ หรือความฉลาดแกมโกง อำนาจหรือความตั้งใจที่ลึกลับ

ในคัมภีร์อุปนิษัท คำว่า “มายา” พบเป็นครั้งแรกในคัมภีร์ศเวตาสเวตระ กล่าวไว้ว่า พระเจ้าเป็นมายิน แปลว่า ผู้มีมายา หมายถึง ผู้มีอำนาจในการสร้างสรรค์หรือเนรมิตสรรพสิ่งขึ้นได้ตามจุดประสงค์ คำว่า “มายา” ในที่นี้มีความหมายเป็นอย่างเดียวกันกับที่ใช้ในคัมภีร์ฤคเวท คือหมายถึง ทิพย์อำนาจ กล่าวกันว่าพระอินทร์ทรงจำแลงองค์ให้มีรูปร่างต่าง ๆ ใดก็ได้โดยอาศัยมายา ในคัมภีร์อุปนิษัทมายาเป็นอำนาจของอิศวร อิศวรเป็นเทพยิ่งใหญ่ทรงคลบนันดาลให้โลกเกิดมีขึ้นด้วยอำนาจของมายา และทรงสร้างมนุษย์ขึ้นมาด้วยฐูลิขของโลก แล้วทรงหายใจให้ชีวาตมันเข้าไปอาศัยอยู่ในร่างกายของมนุษย์ มายาทำให้มีร่างกายเกิดขึ้นมาได้จากสิ่งที่ไม่รูปร่าง บางเวลามายาหมายถึงประภคฤติ ซึ่งเป็นวัตถุธาตุที่พระเจ้าทรงนำมาสร้างสรรพสิ่งขึ้นมา ในแง่ที่เป็นประภคฤติ มายาหมายถึงตอนที่พระเจ้าที่ได้นามว่า หิรัณยครภหรือพรหมันทรงเดินร่าอย่างรื่นเริงสำราญ และจากการเดินร่าของพระองค์นี้เอง โลกก็ได้เกิดขึ้น พระเจ้าปางเดินร่าได้กลายมาเป็นปางหนึ่งเรียกว่า “นาฏราชา”

มายามองในแง่ของชีวาตมัน มีชื่อเรียกว่า “อวิทยา” คือความไม่รู้ อวิทยาหรือความไม่รู้ นี้เองที่เป็นเหมือนม่านคอยปิดบังมิให้วาทมันไม่รู้อาตมันจริงว่า ตนเองเป็นสิ่งเดียวกับองค์สัมบูรณ์ คือพรหมัน ด้วยเหตุนี้ อวิทยา (มายา) นี้ จึงเป็นสาเหตุให้ชีวาตมันต้องติดข้องหรือเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ ขณะที่เวียนว่ายตายเกิดนั้น ชีวาตมันก็ประกอบกรรมดี กรรมชั่ว เมื่อทำกรรมแล้วก็ได้รับผลของกรรม (วิบากกรรม) คือ ความสุข ความทุกข์ หมุนเวียนกันไป เมื่อใดที่ชีวาตมันสามารถทำลายอวิทยาเสียได้ เมื่อนั้น ชีวาตมันก็จะหลุดพ้นจากพันธนาการทั้งปวง แล้วคืนสู่สภาวะที่แท้จริงของตนอันเป็นสภาพอย่างเดียวกันกับพรหมัน การหลุดพ้นนี้เรียกว่าสภาวะแห่งโมกษะ

ในคัมภีร์พฤทธารัณยกะ อุปนิษัท ยัชนาวาลกยะ ได้พรรณนาอธิบายไว้ว่า ความรู้เรื่องปรากฏการณ์ของตัวตนที่เราารู้ได้ เป็นเพียงลักษณะด้านหนึ่งของอาตมันเท่านั้น เป็นความจริงที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาหนึ่งเนื่องจากความไม่รู้ทำให้เราเข้าใจผิดว่าเป็นอิสระจากอาตมัน คำว่า “มายา” ครั้นนานเข้าก็เพิ่มความหมายมากขึ้น และเป็นอิสระมากขึ้นเรื่อย ๆ มายา มีความหมายที่ไม่เกี่ยวข้องกับปรัชญา เช่น มฤคมายา คือ เนื้อทรายที่ลวงตา หมายถึงคนเจ้าเล่ห์เหลี่ยมของคนหาเงิน โดยใช้มายาอมายะยา หมายถึง ปราศจากมายา คือ ชื่อสัตย์ ในกรณีเช่นนี้ ความหมายเดิมของมายายังปรากฏอยู่

แผนผังแสดงความสัมพันธ์ระหว่างความคิดที่สำคัญ^{๑๑๖}

๒.๑๕ กฎแห่งกรรมและการเกิดใหม่

กฎแห่งกรรมและการเกิดใหม่เป็นแนวความคิดที่สำคัญมากของปรัชญาอินเดีย ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวาง ยกเว้นปรัชญาประเภทวัตถุนิยมของอินเดีย เช่น ลัทธิจารวาก ปรัชญาของอชิตะ เกสกัมพล และปรัชญาของปฤทะ กัจจายณะ เป็นต้น การยอมรับเรื่องกฎแห่งกรรมตามแนวความคิดเช่นนี้ อาจถือได้ว่าเป็นลักษณะสำคัญทางวิญญาณของปรัชญาอินเดีย แต่แนวความคิดเรื่องกฎแห่งกรรมและการเกิดใหม่ของปรัชญาอินเดียนั้น มีทั้งหลายคลึงและแตกต่างกันไป ซึ่งหลักการตัดสินหรือกฎเกณฑ์ในเรื่องของกรรม (การกระทำ) ว่า กรรมดีกรรมชั่วนั้นแตกต่างกัน ความหมายของคำว่า “กรรมดี” ของปรัชญาสำนักหนึ่งอาจจะหมายถึงกรรมชั่วของปรัชญาสำนักอื่นก็ได้ ดังนั้น การที่มนุษย์จะต้องรับผลของกรรม (วิบากกรรม) จึงแตกต่างและมีความหนักเบาไม่เท่ากัน อย่างไรก็ตาม ในที่นี้จะกล่าวถึงกฎแห่งกรรมและการเกิดใหม่โดยเน้นหนักเฉพาะแนวความคิดที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์อุปนิษัทเท่านั้น

ในคัมภีร์อุปนิษัท มีหลายอุปนิษัทที่กล่าวถึงกฎแห่งกรรมและการเกิดใหม่ คำว่า “กรรม” มาจากรากศัพท์ว่า กฤ หมายถึงความว่า การกระทำ การกระทำนี้หมายถึงการกระทำทุกอย่างโดยทั่วไป^{๑๑๗} ไม่ว่าจะเป็นการกระทำดีหรือไม่ดีก็จัดเป็นกรรมหรือการกระทำทั้งสิ้น นักปราชญ์บางท่านกล่าวว่า คำว่า “กรรม” มาจากคำว่า ฤตะในคัมภีร์พระเวท หมายถึงความเป็นระเบียบแห่งสรรพสิ่งในสากลจักรวาล หรืออีกนัยหนึ่งหมายถึงความเป็นระเบียบในธรรมชาติ

^{๑๑๖}Robert A. Mcdermett, Basic Writing of S.Radhakrishman (Bombay : Jaico Publishing, 1975), p.19.

^{๑๑๗}Ruth, Introduction to Indian Philosophy, op.cit., p.169

คำว่า “กฎแห่งกรรม” ในปรัชญาอินเดีย มีความหมาย ๒ นัย คือ

๑) กฎแห่งกรรม หมายถึงกฎแห่งธรรมชาติหรือกฎแห่งเหตุผลในธรรมชาติ ทุกสิ่งที่เกิดขึ้นจะต้องเป็นไปตามอำนาจเหตุปัจจัย การที่มันจะเกิดขึ้นมาเป็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ได้มันก็ต้องอาศัยเหตุปัจจัยทำให้เกิด เมื่อเกิดมาแล้วมันดำรงอยู่ได้ก็เพราะมีเหตุปัจจัยทำให้มันดำรงอยู่ และเมื่อมันเสื่อมลงก็มีปัจจัยทำให้เสื่อมสลาย ทุกสิ่งทุกอย่างที่มีรูปร่างที่อยู่ภายใต้อำนาจของเหตุปัจจัย ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นมาอย่างลอย ๆ โดยปราศจากเหตุปัจจัย นี่คือกฎแห่งกรรมในความหมายของกฎแห่งธรรมชาติหรือกฎแห่งเหตุผล

๒) กฎแห่งกรรม หมายถึงกฎแห่งศีลธรรม คือกฎแห่งการกระทำของสิ่งมีชีวิตหรือในความหมายแคบ หมายถึง กฎที่เกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์ หลักการทั่วไปของกฎแห่งกรรมตามความหมายนี้มีว่าทำดีย่อมได้รับผลดี ทำชั่วย่อมได้รับผลชั่ว ตามกฎทางศีลธรรม ในคัมภีร์อุปนิษัท การประกอบพิธีบูชาผู้ถือว่าการประกอบกรรมดี (กุศลกรรม) นอกจากนี้ กรรมดีคือการสร้างหรือทำสิ่งที่เป็นสาธารณประโยชน์ งานสังคมสงเคราะห์ การบริจาคทาน หรือการช่วยเหลือผู้อื่นกรรมดีหรือกุศลกรรมดังกล่าวมานี้เป็นกรณีขึ้นธรรมดา ส่วนกรรมดีหรือกุศลกรรมขั้นสูงสุดหรือขั้นอุกฤษฏ์นั้นคือ การบำเพ็ญตบะหรือการบำเพ็ญเพียรแบบนักบวชเพื่อให้บรรลุโมกษะ

๒.๒๐ ทฤษฎีเกี่ยวกับการเกิดใหม่

ในเรื่องการเกิดใหม่ หากจะมีคำถามว่าตายแล้วอะไรไปเกิด คำตอบถ้าตอบตามทัศนะของปรัชญาอุปนิษัทก็ตอบว่า “วิญญาณหรืออาตมัน ไปเกิด” เรื่องการเกิดใหม่ของอาตมันนี้เป็นทฤษฎีเก่าแก่มีมานานและอาจจะเป็นเรื่องที่สืบต่อมาจากพระเวทด้วย ในคัมภีร์อุปนิษัทกล่าวยืนยันเรื่องการเกิดใหม่ไว้อย่างชัดเจน โดยถือว่าการเกิดใหม่ของสัตว์เป็นเช่นเดียวกับการงอกขึ้นใหม่ของข้าวเปลือกเป็นทฤษฎีในเชิงเหตุผลนิยม การตายและการเกิดใหม่สัมพันธ์กันอยู่ที่อาตมัน เมื่อร่างกายแตกดับ ชีวตมัน (อาตมัน) ก็จะเคลื่อนออกจากร่างเก่าไปอาศัยอยู่ในร่างใหม่ เหมือนคนเปลี่ยนเสื้อผ้าชุดเก่าแล้วสวมใส่เสื้อผ้าชุดใหม่ อุปนิษัทกล่าวว่าก่อนที่ชีวตมันจะออกจากร่างเก่า นั้นมันจะต้องแสวงหาร่างใหม่ให้ได้ก่อน เมื่อพบร่างใหม่แล้วมันจึงทิ้งร่างเก่าไป แต่ร่างใหม่ที่มันเข้าไปอาศัยอยู่นี้จะดีหรือชั่วมิได้ขึ้นอยู่กับร่างใหม่แต่ประการใด หากขึ้นอยู่กับชีวตมันที่เคยอาศัยอยู่ในร่างเก่าที่ทำกรรมดีหรือชั่วไว้ เมื่อมาอาศัยร่างใหม่ชีวตมันก็มีผลของกรรมที่ทำไว้แล้วติดมาด้วย พุทธทาร์ณยกะอุปนิษัทกล่าวว่า อวัยวะทุกอย่างติดไปกับชีวตมันที่ไปอาศัยอยู่ในร่างใหม่ ผลแห่งการศึกษาหรือการเรียนรู้และผลแห่งการกระทำย่อมติดตามไปกับชีวตมันเช่นกัน

เจ้าแห่งกรรมนั้นคือ พรหิศจวร ซึ่งอยู่ในฐานะเป็น อปรพรหม มีหน้าที่รักษาความยุติธรรม กฎแห่งกรรมมีว่า การที่บุคคลมีความทะยานอยาก ย่อมกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งลงได้ด้วยเจตนา

เพื่อสนองความทะยานอยากนั้น เขาทำอย่างไร ผลก็ปรากฏอย่างนั้น ผลกรรมย่อมควบคุมภพหน้าของสัตว์อีกด้วย

ฉาน โทคยะ อุปนิษัตให้ทัศนะเกี่ยวกับการเกิดใหม่ไว้ว่า ชีวิตมันจะเกิดใหม่ได้ ๒ ทาง คือ ทางสว่างหรือทางแห่งเทพ (เทวยาน) และทางมืดหรือทางแห่งบิดร (ปิตถยาน) ในทางสว่าง หรือ ทางแห่งเทพนั้น ผู้ที่จะเข้าถึงได้ก็ด้วยการบำเพ็ญตบะเพื่อความรู้แจ้งเห็นจริงในพรหมัน หลังจากตายแล้วจึงจะสามารถดำเนินไปตามทางนี้ได้ ซึ่งเป็นทางอันเกษม โดยผ่านอากาศ พระจันทร์พระอาทิตย์ และสุดท้ายก็เข้าสู่โลกแห่งความเป็นเอกภาพกับพรหมัน ไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป ส่วนทางมืดหรือทางแห่งบิดรนั้น ผู้ที่จะดำเนินไปตามทางนี้ได้ก็คือ คนที่บำเพ็ญกุศลกรรมหรือกรรมดีดังกล่าวแล้ว เมื่อตายแล้วก็จะดำเนินไปตามทางมืดนี้ ซึ่งเป็นทางแห่งหมอกควัน เมื่ออยู่ในโลกแห่งบิดรระยะหนึ่งก็จะกลับมาเกิดในโลกมนุษย์อีก หรือลงมาสถิตอยู่ในพืชพันธุ์ธัญญาหาร เมื่อมนุษย์บริโภคพืชพันธุ์ธัญญาหารเข้าสู่ร่างกายก็จะถือกำเนิดในร่างกายของมนุษย์ ถ้าผู้ที่ประกอบแต่กุศลกรรมหรือกรรมดีไว้ก็จะเกิดมาเป็นคนดี เช่น เกิดเป็นพราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ (ไวศย์) ส่วนผู้ที่ประกอบกรรมชั่วหรืออกุศลกรรมไว้มาก เมื่อตายแล้วก็จะไปสู่ยมโลก เสวยความทุกข์ตามสภาพของกรรมที่ทำไว้ เมื่อสิ้นกรรมในยมโลกแล้ว หากมาเกิดในโลกเป็นมนุษย์ก็จะเกิดในตระกูลต่ำ เช่น เกิดในตระกูลศูทร จัณฑาล หรืออาจจะไปเกิดเป็นสัตว์ เช่น สุนัข หมู แมว แกะ แพะ เป็นต้น

ตามวิธีการที่ผู้รวบรวมอุปนิษัตกล่าวไว้ว่า “จงถือเอาอุปนิษัตเป็นคัมภีร์ วางลูกธนูไว้บนคัมภีร์ ทำลูกธนูไว้แหลมด้วยการเสียดสีแล้วใช้ความคิดตั้งลูกธนูและสายธนูให้ตั้งแล้วยิงตรงไปยังเป้า คือพรหม โอม^{๑๑๑} คัมภีร์ อาตมมันคือลูกธนู^{๑๑๒}”

คัมภีร์อุปนิษัตได้กล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับการเกิดใหม่ โดยการยกตัวอย่างมาประกอบหลายประการ เช่น

ตักแตนมเมื่อกินขอกหญ้าหมดแล้ว จะไปหาขอกหญ้า ณ ที่แห่งอื่นอีก เช่นเดียวกับช่างทองเมื่อได้ทองมาประดิษฐ์เป็นรูปร่าง (ทองรูปพรรณ) ที่สวยงามกว่าเดิม คล้ายคลึงกับตัวตน เมื่อผล

^{๑๑๑} คำว่า “โอม”(AUM) เป็นตัวแทนธรรมชาติของพรหมัน ทำให้เห็นลักษณะที่เป็นรูปธรรม โอมเป็นสัญลักษณ์ของรูปธรรมให้ความหมายถึงสิ่งสัมบูรณ์ ๓ ประการ คือพรหมวิษณุ และศิวะในสมัยต่อมา อะ (A) หมายถึงพระพรหมผู้สร้าง อุ (U) หมายถึงพระวิษณุผู้รักษา และ มะ (M) หมายถึงพระศิวะผู้ทำลาย

^{๑๑๒} สุเมธ เมธาวิทยาภูล, ศาสนาเปรียบเทียบ, อ่างแก้ว, หน้า ๒๐๐.

จากร่างเก่าไปและสามารถจัดอวิชาเสียได้ ย่อมจะแสวงหาร่างใหม่ที่ดีกว่าร่างกายเดิมอาจจะ เป็น (ร่าง) ของรุกขเทวดาหรือเทวดา หรือประชาชนดี หรือพระพรหม หรือสิ่งที่มีชีวิตอื่นใด

ข้อความในเรื่องกฎแห่งกรรมและการเกิดใหม่ข้างต้นนั้น แสดงถึงความเชื่อหลายด้าน เช่น ความเชื่อที่ว่าวิญญาณหาร่างในอนาคตก่อนที่จะผละออกจากร่างเดิม วิญญาณเป็นผู้สร้าง สรรค์ในแง่ที่ว่า เป็นผู้สร้างร่างกายทุกครั้งที่เปลี่ยนร่างกาย วิญญาณจะยึดถือร่างใหม่นั้น ระดับการ ปรากฏของร่างกายมีความเกี่ยวพันและตัดสินโดยความรู้ (วิทยา) และการกระทำ (กรรม) ในร่าง เดิม (ร่างเก่า)

สาระสำคัญของปรัชญาอุปนิษัท ซึ่งถือว่าเป็นความรู้เบื้องต้นหรือความรู้ขั้นพื้นฐานที่สืบทอด ให้แก่ปรัชญาฮินดูนั้น อาจสรุปเป็นข้อ ๆ ได้ดังนี้

๑) ทุกสิ่งทุกอย่างในสากลจักรวาลถือกำเนิดมาจากพรหม ซึ่งมีสภาพที่ไม่มีตัวตนไม่มี รูปร่าง ไม่มีการเกิด ไม่มีการแตกดับหรือเสื่อมสลาย

๒) ชีวิตทั้งปวงมาจากวิญญาณสูงสุด เรียกว่า “อาตมัน” ซึ่งไม่แตกดับ หรือสูญสลาย เป็น ดวงวิญญาณอมตะ และเป็นที่เกิดแห่งวิญญาณทั้งปวง

เครื่องหมาย “โอม”

สัญลักษณ์แห่งพลังทั้ง ๓ อันหมายถึงพระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะ

๓) พรหมันและอาตมัน โดยเนื้อแท้แล้วเป็นสิ่งเดียวกัน แยกออกจากกันโดยเด็ดขาดไม่ได้ ที่มองเห็นเป็นคนละอย่างก็เพราะเรามองคนละด้าน (ดังแผนที่ยกมาให้เห็นเป็นตัวอย่างข้างต้น แล้ว) พรหมันและอาตมันนี้เป็นที่รวมแห่งชีวิตทั้งปวง เป็นความสัตย์ เป็นความจริงแห่งสรรพสิ่ง

๔) โลกมนุษย์เป็นโลกแห่งมายา เป็นโลกแห่งสัมผัส รูป เสียง กลิ่น รส มีความเชื่อว่า โลก และมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งซึ่ง ไม่เกี่ยวกับอาตมันเป็นมายาหรือภาพลวง เพราะโลกแห่งสัมผัส รูป เสียง กลิ่น รส ที่เกิดขึ้นเป็นส่วนหนึ่งของพรหม

๕) เมื่ออยู่ในโลก มนุษย์ได้ทุ่มเทความเชื่อทั้งหมดให้แก่สิ่งซึ่งไม่จริงยั่งยืน ผลที่ได้ตอบแทนจึงไม่ยั่งยืนและไม่เป็นที่พอใจ มนุษย์จึงพยายามแสวงหาความแท้จริงด้วยการปฏิบัติเพื่อบรรลุโมกษะ คือการหลุดพ้นจากสิ่งผูกพันทั้งปวง

๖) มนุษย์จะหลุดพ้นจากมายาหรือภาพลวงได้นั้น ก็จะต้องทำลายอภิปาหรือมายาทั้งปวง ด้วยการบำเพ็ญตบะอย่างนักบวช อันถือว่าเป็นกรรมดีหรือกุศลกรรมชั้นอุกฤษฏ์ของอุปนิษัต เมื่อบำเพ็ญเพียรจนสามารถรู้แจ้งเห็นจริงว่า ตัวตน (อาตมัน) ไม่ใช่อันหนึ่งอันเดียวกับร่างกาย ก็จะทำให้ตัวตนกลับคืนสู่ภาวะดั้งเดิมคือวิญญานบริสุทธิ์ ในที่สุดก็เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพรหมัน

ทฤษฎีการเกิดใหม่ในปรัชญาฮินดู เปรียบได้กับการเปลี่ยนร่าง วิญญานหรืออาตมันจะเปลี่ยนร่างใหม่ จนสถานะของวิญญานหรืออาตมันจะหมดอภิปาหรือมายาทั้งปวง และกลับเป็นภาวะดั้งเดิมคือวิญญานหรืออาตมันบริสุทธิ์ เข้าไปรวมเป็นอันหนึ่งเดียวกับพรหมหรือพรหมัน

๒.๒๑ ปรมัตถ์^{๑๑๑}

ปรมัตถ์ คือวิญญานดั้งเดิมหรือความจริงสูงสุดของโลกและชีวิต หรือจักรวาลซึ่งเรียกว่า พรหมัน สรรพสิ่งมาจากพรหมันและในที่สุดก็จะกลับคืนสู่ความเป็นเอกภาพกับ พรหมัน ปรมัตถ์กับพรหมจึงเป็นสิ่งเดียวกัน

ปรมัตถ์ หมายถึง สิ่งที่ยิ่งใหญ่ อันเป็นที่รวมของทุกสิ่งทุกอย่างในสากลโลกได้แก่ “พรหม” ปรมัตถ์กับพรหมจึงเป็นสิ่งเดียวกัน ซึ่งมีลักษณะ ดังนี้

- ๑) เกิดขึ้นเอง
- ๒) เป็นนามธรรม สติสถิตอยู่ในสิ่งทั้งหลาย และเป็นสิ่งที่มองไม่เห็นด้วยตา
- ๓) เป็นศูนย์รวมแห่งวิญญานทั้งปวง
- ๔) สรรพสิ่งล้วนแยกออกมาจากพรหม
- ๕) เป็นตัวความจริง (สัจธรรม) สิ่งเดียว
- ๖) เป็นผู้ประทานญาณ ความคิด และความสันติ
- ๗) เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ในสภาพเดิมตลอดกาล

วิญญานทั้งหมดเป็นส่วนที่แยกออกมาจากปรมัตถ์วิญญานย่อยเหล่านี้เมื่อแยกออกมาแล้ว ก็เข้าสู่ในชีวิตรูปแบบต่างๆ เช่น เทวดา มนุษย์ สัตว์ และพืช มีสภาพดีบ้าง เลวบ้าง ตามแต่พรหมจะลิขิต

^{๑๑๑}จันจค์ ทองประเสริฐ, ปรัชญาประยุกต์, อ้างแล้ว, หน้า ๑๔.

๒.๒๒ โมกษะ

โมกษะ ถือว่าเป็นหลักความดีสูงสุด ดังคำสอนของศาสนาฮินดูสอนว่า “ผู้ใคร่รู้แจ้งในอาตมันของตนว่าเป็นหลักอาตมันของโลกพรหมแล้ว ผู้นั้นย่อมพ้นจากลี้ภัยการเวียนว่ายตายเกิด และจะไม่ปฏิบัติอื่นอีก

โมกษะ ประกอบด้วยส่วนสำคัญ ๒ ประการ ดังนี้

๑) การนำอาตมันเข้ารวมกับปรมาตมัน ที่เรียกว่า “โมกษะ”

๒) วิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึง “โมกษะ” มี ๓ ประการ ดังนี้

๑. กรรมมรรค (กรรมโยคะ) การประกอบกรรมดีดับความอยากอันเป็นต้นเหตุให้เกิดกรรม

๒. ชญามรรค (ชญานโยคะ) การกระทำด้วยปัญญารู้แจ้ง ด้วยจิตบริสุทธิ์เพื่อผลประโยชน์ส่วนรวมและไม่ก่อให้เกิดโทษแก่ผู้ใด

๓. ภักติมรรค (ภักติโยคะ) หมายถึงมีความตั้งใจรับใช้ด้วยความจงรักภักดีต่อหน้าที่ที่รับผิดชอบ โดยถือว่า “สิ่งมีชีวิตทั้งหลายล้วนถือกำเนิดมาจากพรหม มีวิญญาณ (อาตมัน) ของพรหมสิงสถิตอยู่ ผู้ใดให้ความคิดเห็น แนะนำ ช่วยเหลือ สิ่งมีชีวิตทั้งปวง ผู้นั้นได้แสดงออกถึงความจงรักภักดีต่อพรหม ย่อมได้พบพรหมสมปรารถนา

โมกษะ ถือได้ว่าเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของปรัชญาฮินดู การบรรลุโมกษะคือการทำวิญญาณหรืออาตมันให้บริสุทธิ์โดยหลักปฏิบัติ ๓ ประการ คือ กรรมมรรค ชญามรรค และภักติมรรค อย่างไม่ละความพยายาม ย่อมจะได้พบพรหมและเข้าร่วมอยู่กับพรหมอย่างไม่ต้องสงสัย^{๓๓๓}

^{๓๓๓}สุนทร ธีรรัชย์, ปรัชญาฮินดู : ประวัติและลัทธิ, (กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา, ๒๕๒๑), หน้า ๓๕.

บทที่ ๓

ศึกษาพรหมในพุทธปรัชญาเถรวาท

การจะศึกษาเพื่อให้เกิดความเข้าใจในการเป็นพรหมในพุทธปรัชญาเถรวาท ซึ่งมีความแตกต่างกับการเป็นพรหมในหลักศาสนาอื่นจะต้องมีความเข้าใจเป็นลำดับ ผู้วิจัยจึงจำแนกประเด็นออกเพื่อให้เกิดความเข้าใจ ดังต่อไปนี้

๓.๑ ความหมายของพรหมในพุทธปรัชญา

พรหม เป็นคำที่มีความหมายมาก มีบุคคลและผู้ใดให้ความหมายที่แตกต่างกัน เพื่อให้เกิดความเข้าใจในความหมายของคำ เพื่อเป็นแนวทางของการศึกษาให้เกิดความเข้าใจในความหมายในพุทธปรัชญาได้มีความเชื่อเรื่องของการเกิดเป็นพรหม ตามความเชื่อที่มีความแตกต่างจากศาสนาอื่นทั้งความเชื่อและความหมาย โดยพรหมนั้นมีความหมาย ดังนี้

พรหม แปลว่า ประเสริฐ^๑

พรหม หมายถึง ผู้ได้รับรูปฌานและอรุณฌาน แล้วไปเกิดเป็นเทพอยู่บนพรหมโลก ซึ่งเป็นสวรรค์ชั้นสูงสุด เป็นผู้ปราศจากกาม ไม่ข้องแวะกับกาม ไม่มีความใคร่ในกามารมณ์ และยังหมายถึงผู้ตั้งมั่นประพฤติมั่นอยู่ในธรรม ๔ ประการที่เรียกว่า พรหมวิหารธรรม คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ด้วย เช่น ยกย่องบิดามารดาว่าเป็นพรหมของบุตร

พรหมจรรย์ หมายถึง การครองชีวิตอย่างประเสริฐ โดยงดเว้นจากเมถุน คือการมีเพศสัมพันธ์ การถือบวชโดยไม่ข้องแวะกับเมถุนเด็ดขาด มุ่งปฏิบัติตามหลักศาสนาเพื่อบรรลุมรรคผลอย่างเดียว เรียกการปฏิบัติอย่างนี้ว่า ประพฤติพรหมจรรย์

พรหมจรรย์ หมายถึง อุบายวิธีออกจากกาม ระงับความฟุ้งซ่านแห่งจิตที่เกิดจากการหมกมุ่นในกาม เป็นเหตุในจิตสงบและบรรลุมรรคผลได้ง่าย

พรหมจักร หมายถึง จักรอันประเสริฐ, วงล้ออันประเสริฐ

พรหมจักร หมายถึง คำสอนของพระพุทธเจ้า

^๑พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๘, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสนา “คำวัด”, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๖๒๗.

พรหมจารี หมายถึง ผู้ประพฤติพรหมจรรย์, ผู้ประพฤตินเหมือนพรหม

พรหมจารี หมายถึง บรรพชิตและผู้ถือพรตหรือถือบวชด้วยการครองชีวิตอย่างประเสริฐ คืองดเว้นจากเมถุนธรรม ไม่ข้องแวะเรื่องเพศสัมพันธ์โดยเด็ดขาด มุ่งปฏิบัติตามหลักศาสนาเพื่อ บรรลุนิพพาน

พรหมจารี หมายถึง คำที่ใช้สำหรับบุรุษ สตรีจะเรียกว่าพรหมจารีนิ

พรหมจารี หมายถึง หญิงที่ยังบริสุทธิ์ ยังไม่เคยมีเพศสัมพันธ์ เรียกว่า สาวพรหมจารี

พรหมจารี หมายถึง ผู้ประพฤติพรหมจรรย์, นักเรียนพระเวท, ผู้ประพฤติธรรมมีเว้นจาก เมถุน เป็นต้น

พรหม หมายถึง ผู้ที่มีความเจริญอยู่ด้วยคุณพิเศษ มีมาน เป็นต้น รูปร่างของพรหมนั้นไม่ ปรากฏว่าเป็นหญิงหรือชาย เพราะพรหมไม่มีกามฉันทะอย่างหยาบ คือไม่มีความกำหนัดยินดีใน กาม ด้วยเหตุว่าท่านเหล่านี้มีความใส่ใจในการบำเพ็ญภาวนาเป็นอย่างมาก แม้ตั้งแต่ในสมัยที่เป็น มนุษย์ก็สามารถข่มกามฉันทะได้อยู่แล้วในขณะที่กระทำมานให้เกิดขึ้น อย่างไรก็ตามพรหมนั้นมี รูปร่างลักษณะคล้ายชายมากกว่า ผู้ที่เจริญสมาธิภาวนาจนกระทั่งเข้าถึงรูปฌาน เช่น พระภิกษุ สามเณร หรือพวกฤๅษี คาสส นักพรต โยคี เป็นต้น เมื่อละโลกแล้วก็จะมาบังเกิดเป็นรูปพรหมอยู่ ในรูปภพ มีอายุยาวนานมากกว่าชาวสวรรค์ที่อยู่ในเทวภูมิมากมาย

พรหมภูมิ หรือ พรหมโลก หมายถึง ภพอันเป็นที่อยู่ของรูปพรหม พรหมโลกนี้อยู่ในภูมิที่ สูงขึ้นไปกว่าเทวภูมิ กล่าวคือ สูงกว่าสวรรค์ชั้นปรนิมมิตตวัตต์ขึ้นไปอีกห้าล้านห้าแสนแปดพัน โยชน์ ทั้งยังมีทิพยสมบัติทั้งหลายที่มีความสวยงามประณีตกว่าในเทวภูมิมากขึ้น ไป

พรหมทัณฑ์ หมายถึง ไม้พระพรหม เป็นศาสตราภยสิทธิ์ชนิดหนึ่ง

พรหมทัณฑ์ หมายถึง การลงโทษอย่างสูง เป็นวิธีลงโทษภิกษุผู้ต่อต้าน แข็งกระด้าง มีทิฐิ มานะสูง ไม่ยอมลงใคร ใครว่ากล่าวตักเตือนไม่ได้ โดยพระสงฆ์ประชุมตกลงพร้อมใจกันไม่พุดจา ไม่ว่ากล่าว ไม่รวมกินร่วมนอนด้วย ปลอบให้อยู่โดดเดี่ยวตามลำพัง เพื่อให้ภิกษุนั้นเข็ดหลาบ และสำนึกตัว

พรหมไทย หมายถึง ของอันพรหมให้ ได้มาจากพรหม คือของขวัญที่วิเศษที่ดีที่สุด

พรหมไทย หมายถึง ของพระราชทานที่พระเจ้าแผ่นดินปูนบำเหน็จให้เป็นรางวัลตอบแทน ความดี ความชอบ ซึ่งพระราชทานพร้อมด้วยอำนาจเต็มที่ เช่น เมือง ที่ดิน บ้านส่วย เป็นต้น

พรหมโลก หมายถึง โลกของพระพรหม

พรหมโลก หมายถึง สวรรค์อันเป็นที่อยู่ของพระพรหมคือผู้ได้ฌาน จัดเป็นโลกของชาว ฟ้าหรือเทวดาชั้นที่สูงที่สุด มีทั้งหมด ๒๐ ชั้น ตามภูมิของพรหมผู้ได้ฌาน คือ

- พรหมโลกของรูปพรหม มี ๑๖ ชั้น คือ พรหมปาริสาชชา พรหมปุโรหิตา มหาพรหมมา ปริตรตาภา อัปปมาณาภา อาภัสสรา ปริตตสุภา อัปปมาณสุภา สุกกิงหา อสัณฺณิสัตตา เวหฺปผลา อวิหา อตฺปปา สุทฺตสา สุทฺตสี และอกนิฏฺฐา

- พรหมโลกของอรูปรหม มี ๔ ชั้น คือ อากาसानัญฺจายตนะ วิญฺญาณัญฺจายตนะ อากิญฺจัญฺจายตนะ และเนวสัณฺณานาสัณฺณายตนะ

พรหมวิหาร หมายถึง ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม, ธรรมของผู้ประเสริฐ, ธรรมของผู้ใหญ่

พรหมวิหาร หมายถึง ธรรมเป็นหลักประจำใจของผู้ใหญ่, ธรรมที่ผู้ใหญ่พึงประพฤติ เป็นธรรมที่เกิดขึ้นในใจ เป็นธรรมที่กระตุ้นให้เกิดการสงเคราะห์ช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่น ให้มนุษย์มีสัมพันธที่ดีต่อกัน

พรหมวิหาร มี ๔ ประการ คือ

๑. เมตตา คือ ความรัก ความปรารถนาดี ต้องการให้ผู้อื่นมีความสุข

๒. กรุณา คือ ความห่วงใย ความสงสารคิดจะช่วยเหลือให้ผู้อื่นพ้นจากทุกข์

๓. มุทิตา คือ ความพลอยยินดี ความดีใจด้วย ที่ผู้อื่นได้ดี ได้รับความสำเร็จ

๔. อุเบกขา คือ ความวางใจเป็นกลาง ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ เมื่อคนอื่นได้รับความวิบัติ^๒

พรหมวิหาร ๔ หมายถึง ธรรมเครื่องอยู่อันประเสริฐ, ธรรมประจำใจอันประเสริฐ, หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์, ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจและกำกับความประพฤติ จึงจะชื่อว่าดำเนินหมคจด และปฏิบัติต่อมนุษย์ทั้งหลายโดยชอบ มีดังนี้

- เมตตา คือ ความรักปรารถนาดีอยากให้เขามีสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ ทั่วหน้า

- กรุณา คือ ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ไฟในใจอันจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์

- มุทิตา คือ ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นมีความสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง กอปรด้วยอาการแช่มชื่นเบิกบานอยู่เสมอ ต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีสุข เจริญออกงามยิ่งขึ้นไป

- อุเบกขา คือ ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือมีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขึง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ พร้อมทั้งจะ

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒๗ - ๖๓๔.

วินิจฉัยและปฏิบัติไปตามธรรม รวมทั้งรู้จักวางเฉยสงบใจมอญดู ในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขา
รับผิดชอบตนได้ดีแล้ว เขาสมควรรับผิดชอบตนเอง หรือเขาควรได้รับผลอันสมกับความรับผิดชอบ
ของตน

ผู้ดำรงในพรหมวิหาร ย่อมช่วยเหลือมนุษย์สัตว์ทั้งหลายด้วยเมตตากรุณา และย่อมรักษา
ธรรมไว้ได้ด้วยอุเบกขา ดังนั้น แม้จะมีกรุณาที่ช่วยเหลือปวงสัตว์แต่ก็ต้องมีอุเบกขาด้วยที่จะมิให้
เสียธรรม

พรหมวิหาร แปลว่า ธรรมเครื่องอยู่ของพรหม, ธรรมเครื่องอยู่อย่างพรหม, ธรรมประจำใจ
ที่ทำให้เป็นพรหมหรือให้เสมอด้วยพรหม, หรือธรรมเครื่องอยู่ของท่านผู้มีคุณยิ่งใหญ่

พรหมวิหาร ๔ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อัปมัชฌญา ๔ เพราะแผ่เสมอโดยทั่วไปในมนุษย์
สัตว์ทั้งหลาย ไม่มีประมาณ ไม่จำกัดขอบเขต

พรหมวิหารมีในผู้ใด ย่อมทำให้ผู้นั้นประพฤติปฏิบัติเกื้อกูลแก่ผู้อื่น ด้วยสังคหวัตถุ เป็นต้น
ในการที่จะเข้าใจและปฏิบัติพรหมวิหาร ๔ ให้ถูกต้อง ต้องเข้าใจรายละเอียดในสมบัติ และ
วิบัติ ของธรรม ๔ ประการนั้น ดังนี้

๑) ความหมายโดยวิเคราะห์ศัพท์

- เมตตา (มีน้ำใจ) เยื่อใยฝ่าประ โยชน์สุขแก่คนสัตว์ทั้งหลาย หรือน้ำใจปรารถนา
ประโยชน์สุขที่เป็นไปต่อมิตร

- กรุณา ทำความสะเทือนใจแก่สาธุชน เมื่อคนอื่นประสบทุกข์ หรือด่าถอนทำทุกข์
ของผู้อื่นให้หมดไป หรือแผ่ใจไปรับรู้ต่อคนสัตว์ทั้งหลายที่ประสบทุกข์

- มุทิตา โมทนายินดีต่อผู้ประกอบด้วยสมบัติหรือผลดีนั้น ๆ

- อุเบกขา คอยมองดูอยู่ โดยละความขวนขวายว่าสัตว์ทั้งหลายจงอย่าผูกเวรกัน และ
โดยเข้าถึงความเป็นกลาง

๒) ลักษณะ หน้าที่หรือกิจ (รส) ผลปรากฏ (ปัจจุบัญญัติฐาน) และปทัสถาน (เหตุใกล้)

๑. เมตตา (ในสถานการณ์ที่คนอื่นอยู่เป็นปกติ)

- ลักษณะ เป็นไปโดยอาการเกื้อกูลแก่คนสัตว์ทั้งหลาย

- หน้าที่ น้อมนำประโยชน์เข้าไปให้แก่เขา

- ผลปรากฏ กำจัดความอาฆาตแค้นเคืองให้ปราศไป

- ปทัสถาน เห็นภาวะที่หน้าเจริญใจของคนสัตว์ทั้งหลาย

๒. กรุณา (ในสถานการณ์ที่คนอื่นตกทุกข์ได้เดือดร้อน)

- ลักษณะ เป็นไปโดยอาการปลดเปลื้องทุกข์แก่คนสัตว์ทั้งหลาย

- หน้าที่ ไม่นิ่งดูคายนั่งอยู่ไม่ได้ต่อทุกข์ของสัตว์ทั้งหลาย

- ผลปรากฏ ไม่เบียดเบียน/อวิหิงสา

- ปทัสถาน เห็นภาวะไร้ที่พึ่ง/สภาพนำอนาถของคนสัตว์ทั้งหลายที่ถูกทุกข์ครอบงำ

๓. มุทิตา (ในสถานการณ์ที่คนอื่นมีสุขสำเร็จหรือทำอะไรก้าวไปด้วยดี)

- ลักษณะ พลอยยินดี ยินดีด้วย

- หน้าที่ ไม่ริษยา เป็นปฏิปักษ์ต่อด้วยความริษยา

- ผลปรากฏ ขจัดความริษยา ความไม่ยินดีหรือความทนไม่ได้ต่อความสำเร็จ

ของผู้อื่น

- ปทัสถาน เห็นสมบัติ ความสำเร็จของคนสัตว์ทั้งหลาย

๔. อุเบกขา (ในสถานการณ์รักษาธรรมตามความรับผิดชอบต่อกรรมที่เขาทำ)

- ลักษณะ เป็นไปโดยอาการเป็นกลางต่อสัตว์คนทั้งหลาย

- หน้าที่ มองเห็นความเสมอภาคกันในสัตว์ทั้งหลาย

- ผลปรากฏ ระวังความขัดเคืองเสียใจและความคล้อยตามดีใจ

- ปทัสถาน มองเห็นภาวะที่ทุกคนเป็นเจ้าของกรรมของตน ว่าสัตว์ทั้งหลายจักได้

สุข พันทุกข์ ไม่เสื่อมจากสมบัติที่ได้ที่ถึง ตามใจชอบได้อย่างไร

๓) สมบัติ (ความสมบูรณ์หรือความสัมฤทธิ์ผล) และวิบัติ (ความล้มเหลว หรือการปฏิบัติ

ผิดพลาด ไม่สำเร็จผล)

๑. เมตตา

สมบัติ สงบหายไร้ความแค้นเคืองไม่พอใจ

วิบัติ เกิดเสนาหา

๒. กรุณ

สมบัติ สงบหายไร้วิสิงหา

วิบัติ เกิดความโศกเศร้า

๓. มุทิตา

สมบัติ สงบหายไร้ความริษยา

วิบัติ เกิดความสนุกสนาน

๔. อุเบกขา

สมบัติ สงบหายไม่มีความยินดียินดีร้าย

วิบัติ เกิดความเฉยด้วยไม่รู้ (เฉยโง่ เฉยเมย เฉยเมิน)

๔) ข้าศึก คือ กุศลซึ่งเป็นศัตรูคู่ปรับที่จะทำลายหรือทำกรรมนั้น ๆ ให้เสียไป

๑. เมตตา

ฆ่าศึกใกล้ ราคะ

ฆ่าศึกไกล พยาบาท คือความขัดเคืองไม่พอใจ

๒. กรุณ

ฆ่าศึกใกล้ โทมนัส คือความ โศกเศร้าเสียใจ

ฆ่าศึกไกล วิหิงสา

๓. มูทิตา

ฆ่าศึกใกล้ โสมนัส เช่นดีใจว่าตนจะพลอยได้รับผลประโยชน์

ฆ่าศึกไกล อรติ คือความไม่ยินดี ไม่ยินดี ริษยา

๔. อุเบกขา

ฆ่าศึกใกล้ อัญญาอุเบกขา คือ เคยไม่รู้เรื่อง เคยโง่ และเคยเมข

ฆ่าศึกไกล ราคะ (ความโกรธ) และปฏิฆะ (ความเคือง) หรือชอบใจและขัดใจ^๗

พรหมบุญ หมายถึง บุญอย่างสูง เป็นคำแสดงอานิสงส์ของผู้ชักนำให้สงฆ์สามัคคีปรองคองกัน ได้พรหมบุญจักเข้มแข็งในสวรรค์ตลอดกาล^๘

พรหมายู หมายถึง ชื่อพราหมณ์คนหนึ่ง อายุ ๑๒๐ ปี เป็นผู้เชี่ยวชาญไตรเพท อยู่ ณ เมืองมิลิลา ในแคว้นวิเทหะ ได้ส่งศิษย์มาตรวจดูมหาบุรุษลักษณะของพระพุทธเจ้า ต่อมาได้พบกับพระพุทธเจ้า ทูลถามปัญหาที่ไม่เข้าใจในสภาวะต่าง ๆ มีความเลื่อมใสและได้บรรลุนิพพานเป็นพระอนาคามี^๙

๓.๒ พรหมที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ในพระพุทธศาสนา มีเรื่องราวที่เกี่ยวกับพรหมมากมาย มีคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นเอกสารยืนยันในเรื่องที่เกี่ยวกับพรหมในพระพุทธศาสนา ดังนั้น เพื่อให้เกิดความเข้าใจในเรื่องเกี่ยวกับพรหม การเกิดเป็นพรหม ซึ่งถือได้ว่ามีความเกี่ยวเนื่องในสังสารวัฏ สิ่งที่มีชีวิต และการดำรงอยู่ของพรหมในฐานะเป็นสวรรค์ชั้นสูงสุด มีฐานที่เหนือเทวดาทั้งหลาย ฉะนั้นจึงควรศึกษาวิเคราะห์ในเรื่องดังกล่าวให้เกิดความรู้จริงอย่างถ่องแท้ตามที่ปรากฏในคัมภีร์ในทางพระพุทธศาสนา ตามลำดับดังต่อไปนี้

^๗พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒๔ – ๑๒๖ .

^๘พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๕๓.

^๙เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๓.

๓.๒.๑ พรหมที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก

พระวินัยปิฎกถือเป็นคัมภีร์ที่บันทึกระเบียบวินัย ข้อปฏิบัติต่าง ๆ ของสงฆ์ ส่วนในเรื่องอื่นนั้นถือได้ว่ามีน้อย โดยเฉพาะเรื่องพรหม เพราะในพระวินัยปิฎกได้กล่าวถึงเรื่องราวของระเบียบวินัย หลักข้อปฏิบัติ เช่น เรื่องการบัญญัติสิกขาบท อนุบัญญัติ เหล่านี้และส่วนอื่นที่เกี่ยวข้อง ฉะนั้นเรื่องพรหมจึงมีปรากฏในพระวินัยปิฎกเป็นส่วนน้อย ดังมีปรากฏดังต่อไปนี้

บทบาทของพรหมที่ปรากฏเด่นชัดและเป็นสิ่งที่ทำให้พระธรรมวินัยได้ขยายไปสู่บุคคลต่าง ๆ หลังจากการตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งในลำดับนั้นพระพุทธรเจ้าได้เสวยวิมุตติสุข หลังจากนั้นได้ออกจากสมาธิและพิจารณาในธรรมที่ตรัสรู้ และเกิดวิตกกังวลว่าธรรมที่เราผู้นั้นเป็นสิ่งที่อยากที่จะเข้าใจได้ หากผู้เข้าใจได้ก็อยาก ไม่อาจจะเข้าใจได้ การปริวิตกของพระพุทธรเจ้า ได้ทราบถึงท้าวสหัมบดีพรหมด้วยใจของตน แล้วเกิดความวิตกว่าชาวเราผู้เจริญ โลกจักฉิบหายหนอ โลกจักวินาศหนอ เพราะตาคอดรหันทสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงน้อมพระทัยไปเพื่อความขวนขวายน้อย

ลำดับนั้น ท้าวสหัมบดีพรหมได้หายไปนพรหมโลก มาปรากฏ ณ เบื้องพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า คุงบุรุษมีกำลังเหยียดแขนที่คู้ หรือคู้แขนที่เหยียดฉะนั้น ครั้นแล้วห่มผ้าอุตราสงค์เฉียงบ่าคุกชาณุมณฑลเบื้องขวาลงบนแผ่นดิน ประณมอัญชลีไปทางพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วได้ทูลคำนี้อันแต่พระผู้มี พระภาคเจ้าว่า พระพุทธรเจ้าข้า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าได้โปรดทรงแสดงธรรมขอพระสาคได้โปรดทรงแสดงธรรม เพราะสัตว์ทั้งหลายจำพวกที่มีธุลีในจักขุน้อยมีอยู่ เพราะไม่ได้ฟังธรรมย่อมเสื่อม ผู้รู้ทั่วถึงธรรมจักมี ท้าวสหัมบดีพรหมได้กราบทูลดังนี้แล้ว จึงกราบทูลเป็นประพันธ์คาถาต่อไปนี้ว่า

“เมื่อก่อนธรรมไม่บริสุทธิ์อันคนมีมลทินทั้งหลาย คิดแล้วได้ปรากฏในมคธชนบท ขอพระองค์ได้โปรดทรงเปิดประตูแห่งอมตธรรมนี้ ขอสัตว์ทั้งหลายจงฟังธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้หมดมลทินตรัสรู้แล้วตามลำดับ เปรียบเหมือนบุรุษมีจักขุยื่นอยู่บนยอดคูกุเขา ซึ่งลั่นแล้วด้วยศิลา ฟังเห็นชุมชนได้โดยรอบฉันใด ข้าแต่พระองค์ผู้มีปัญญาดี มีพระปัญญาจักรอบคอบ ขอพระ องค์ผู้ปราศจากความโศกจงเสด็จขึ้น สู่ปราสาท อันสำเร็จด้วยธรรม แล้วทรงพิจารณาชุมชนผู้เกื่อนกลั่นด้วยความโศกผู้อันชาติและชราครอบงำแล้ว มีอุปมัยฉันนั้นเถิด ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียร ทรงชนะสงคาม ผู้นำหมู่หาหนี่มิได้ ขอพระองค์จงทรงอุตสาหะเที่ยวไปในโลกเถิด ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดแสดงธรรมเพราะสัตว์ผู้รู้ทั่วถึงธรรมจักมี ทรงพิจารณาสัตว์โลกเปรียบด้วยคอกบัว”^๖

^๖วิ.มทา. ๔/๘/๓๐.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบคำทูลอาราธนาของพรหม และทรงอาศัยความ
กรุณาในหมู่สัตว์ จึงทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ เมื่อตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ ได้ทรง
เห็นสัตว์ทั้งหลายที่มีรูปคือกิเลสในจักขุน้อยก็มี ที่มีรูปคือกิเลสในจักขุมากก็มี ที่มีอินทรีย์แก่กล้า
ก็มี ที่มีอินทรีย์อ่อนก็มี ที่มีอาการดีก็มี ที่มีอาการทรามก็มี ที่จะสอนให้รู้ได้ง่ายก็มี ที่จะสอนให้รู้
ได้ยากก็มี ที่มีปรกติเห็นปรโลกและโทษโดยความเป็นภยอยู่ก็มี มีอุปมาเหมือนดอกอุบลในกอ
อุบล ดอกปทุมในกอปทุม หรือดอกบุณฑริกในกอบุณฑริก ที่เกิดแล้วในน้ำ เจริญแล้วในน้ำ งอก
งามแล้วในน้ำ บางเหล่ายังจมในน้ำ อันน้ำเลี้ยงไว้ บางเหล่าตั้งอยู่เสมอน้ำ บางเหล่าตั้งอยู่พ้นน้ำ อัน
น้ำไม่ติดแล้วพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ ได้ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลาย บาง
พวกมีรูปคือกิเลสในจักขุน้อย บางพวกมีรูปคือกิเลสในจักขุมาก บางพวกมีอินทรีย์แก่กล้า บางพวก
มีอินทรีย์อ่อน บางพวกมีอาการดี บางพวกมีอาการทราม บางพวกสอนให้รู้ได้ง่าย บางพวกสอนให้
รู้ได้ยาก บางพวกมีปรกติเห็นปรโลกและโทษ โดยความเป็นภยอยู่

ฉนั้น เหมือนกัน ครั้นแล้วได้ตรัสคาถาตอบท้าวสหัมบดีพรหมว่า ดังนี้ เราเปิดประตูม
ตะแก่ท่านแล้ว สัตว์เหล่าใดจะฟัง จงปล่อยศรัทธามาเถิด ดูก่อนพรหม เพราะเรามีความสำคัญใน
ความลำบาก จงไม่แสดงธรรมที่เราคล่องแคล่วประณีต ในหมู่มนุษย์ ครั้นท้าวสหัมบดีพรหมทราบ
ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประทาน โอกาสเพื่อจะแสดงธรรมแล้ว จึงถวายบังคมพระผู้มีพระภาค
เจ้าทำประทักษิณแล้ว อันตรธานไปในที่นั้นแล^๑

จะเห็นได้ว่าบทบาทในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับพรหม ซึ่งเป็นบุคคลที่เป็นห่วงในโลกที่
จะไม่มีธรรมเป็นเครื่องปกป้องโลก ถือได้ว่าท้าวสหัมบดีพรหมเป็นผู้ที่มีบทบาทในด้านการเผยแผ่
พระธรรมวินัย กล่าวคือเป็นผู้เร่งเห็นประ โยชน์ในภายหน้าอย่างแท้จริง

เมื่อพระพุทธศาสนาได้มั่นคงและดำเนินมาได้ในระยะหนึ่ง ซึ่งเป็นเวลาที่ล่วงผ่านมาประ
มาณ ๑๐๐ ปี พระอรหันต์ในยุคนั้น ได้มีกังวลกับเรื่องที่เกิดขึ้นในอนาคต เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา
ในเรื่องของการคลาดเคลื่อนในพระธรรมวินัย ถือได้ว่าเป็นปัญหาที่จะเกิดขึ้นในอนาคต พระ
อรหันต์ทั้งหลายจึงประชุมกันถึงเรื่องที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ที่จะเกิดขึ้นกับพระพุทธศาสนา จึงคิด
ที่จะหาบุคคลที่จะมาแก้ไขและระงับในสิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต โดยมีลำดับดังต่อไปนี้

๑) หาผู้ระงับอธิกรณ์ ในสมัยระหว่างกาลสังคายนาครั้งที่สอง^๒ พระเถระได้ตรวจดูสิ่ง
ที่เกิดขึ้น (เสี้ยนหนาม) ในพระศาสนาในอนาคต และได้พบกับสิ่งเป็นเสี้ยนหนามในพระศาสนา ซึ่ง
เกิดจากลาภสักการะที่มีมากในสมัยพระราชพาพระนามว่า “พระเจ้าธรรม โสก” ที่จะเกิดขึ้นที่อนาคต

^๑วิ.มหา. ๔/๕/๓๒-๓๓.

^๒วิ.มหา. ๑/๕/๖๘.

สิ่งที่จะเกิดขึ้นกับพระศาสนาคือพวกเดียรถีย์ที่ต้องการลาภและสักการะ แล้วออกบวชในพระศาสนาได้นำเอาลัทธิความเชื่อของตนเองมาแสดง เสนียดใหญ่จักเกิดกับพระศาสนาในอนาคต

ในครั้งนั้นพระเถระได้มีความวิปริตวิตก ในเรื่องที่จะเกิดขึ้นในภายภาคหน้า คือเสนียดอัน จะเกิดกับพระศาสนา ลำดับนั้นพระเถระก็ทราบถึงเรื่องที่ไม่ทันเห็นในเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้น จึงตรวจดูมนุษยโลกและเทวโลกชั้นกามาวจรทั้งสิ้น ก็ไม่ปรากฏใครที่จะสามารถมาระงับอิ ทธิฤทธิ์ที่เกิดขึ้นได้ คงเหลือแต่ชั้นพรหม เมื่อพระเถระตรวจดูแล้วจึงเห็นแต่ท้าวมหาพรหมชื่อติสสะในพรหมโลกเท่านั้น ที่มีความสามารถจะระงับอิทธิฤทธิ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้ พระเถระทั้งหลายจึงกล่าวดำริ ดังนี้ว่า “ถ้าพวกเราพึงทำความอุตสาหะ เพื่อต้องการให้พรหมนั้นเกิดในโลกมนุษย์โลกไซร้”

การกล่าวดำริของพระเถระเช่นนั้นถือได้ว่าพรหมจะต้องเป็นผู้มีบทบาทในพระศาสนา เพื่อระงับอิทธิฤทธิ์ที่พระเถระเกิดความวิปริตวิตกในเรื่องที่จะเกิดขึ้นในอนาคต พรหมนั้นถือกำเนิดขึ้น กำเนิดขึ้นในเรือนของโมคคัลลิตราหามณ์ ตามความอุตสาหะของพระเถระ เพื่อให้ติสสะทวารกนั้นอยู่ในสายตา เมื่อโตขึ้นจักได้ออกบวชและเล่าเรียนพระพุทฺธพจน์ แก้อิทธิฤทธิ์ที่จะเกิดขึ้นต่อไป

๒) เจริญติสสมหาพรหมมาเกิดในโลกมนุษย์ พระเถระทั้งหลายได้ไปยังพรหมโลก แล้วได้กล่าวถึงเรื่องเสนียด (เสี้ยนหนาม) ในอนาคต กะท้าวติสสมหาพรหมว่า “ดูก่อนสหายผู้นิรัทุกข์ ในปีที ๑๘ ถัดจาก ๑๐๐ ปี แต่ขึ้นไปเสนียดอย่างใหญ่จักเกิดขึ้นในพระศาสนา และพวกเราได้ตรวจดูมนุษยโลกและเทวโลกชั้นกามาวจรทั้งสิ้น ก็มีได้เห็นใคร ๆ ผู้สามารถ เพื่อจะเจริญพระศาสนาได้ คั้นดูตลอดพรหมโลกจึงได้พบท่านผู้เจริญ ดังพวกข้าพเจ้าขอโอกาส ท่านสัตบุรุษ ขอจงให้ปฎิญา (แก่พวกข้าพเจ้า) เพื่อเกิดในโลกมนุษย์ แล้วเจริญพระศาสนาของพระศพลเถิด”

ในลำดับนั้น เมื่อพระเถระทั้งหลาย กล่าวเจริญท่านติสสมหาพรหมแล้ว ท้าวมหาพรหมจึงดำริว่า “ได้ยินว่า เราจักเป็นผู้สามารถเพื่อชำระเสนียดซึ่งจะเกิดขึ้นในพระศาสนาแล้วเจริญพระศาสนา ดังนี้ แล้วเป็นผู้ทรนราเริงบันเทิงใจ ได้ให้ปฎิญญารับว่า คีละ” พระเถระทั้งหลายพิจารณา กิจที่ควรทำนั้นในพรหมโลกเสร็จแล้วก็พากันกลับลงมา เมื่อกลับมายังโลกพระเถระได้ลงทัณฑ์ ผู้ไม่เข้าร่วมคิดในเรื่องการระงับอิทธิฤทธิ์ คือพระสิคควเถระและพระจันทวัชชีเถระ รูปหนึ่งจะต้อง ชักนำท้าวติสสมหาพรหมนั้นมาบวช รูปหนึ่งจงให้เรียนพระพุทฺธพจน์ ที่จะมาปฎิสนธิในเรือนของ โมคคัลลิตราหามณ์^{๑๐}

ความสำคัญในการเจริญพระศาสนานั้นจะต้องอาศัยท่านติสสมหาพรหม ซึ่งเป็นพรหมในพรหมโลกที่จะหมควาระและไปสู่พรหมโลกชั้นต่อไป พระเถระได้เห็นสิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคตที่

^๑วิ.มหา. ๑/๕/๖๕.

^{๑๐}วิ.มหา. ๑/๕/๗๐.

จะเป็นภัยในพระศาสนาจึงได้ตรวจดูเพื่อนผู้มาเชิดชูพระศาสนา พรหมจึงได้มีบทบาทในฐานะผู้จะช่วยให้เสถียรในพระศาสนาให้หมดไป

๓) ติสสมหาพรหมมาเกิดในโลกมนุษย์^{๑๑} เมื่อติสสมหาพรหม เคลื่อนจากพรหมโลกแล้ว ได้ปฏิสนธิในเรือนของโมคคลีพรหมณ์ ฝ่ายพระสิทธวเราะ จำเดิมแต่ติสสมหาพรหมนั้นถือปฏิสนธิ ก็เข้าไปบิณฑบาตยังเรือนของพรหมณ์ตลอด ๗ ปี แม้วันหนึ่งท่านก็ไม่ได้ข้าวต้มสุกสักวันหนึ่งกระบายหรือข้าวสวยสักว่าหนึ่งทัพพี ก็โดยล่องไป ๗ ปี ในวันหนึ่งท่านได้เพียงคำพูดว่า นิมนต์โปรดข้างหน้าเถิด เจ้าข้า

ในวันนั้นนั่นเอง แม้พรหมณ์ทำกิจที่ควรทำบางอย่างภายนอกบ้านแล้ว เดินกลับมา ก็พบพระเถระที่ทางสวน จึงเรียนถามว่า บรรพชิตผู้เจริญ ท่านได้มายังเรือนของกะผมแล้วหรือ พระเถระเออ รูปได้ไปแล้ว พรหมณ์? พรหมณ์ ท่านได้อะไรบ้างหรือ? พระเถระ เออ ได้ พรหมณ์? พรหมณ์นั้น ไปถึงเรือนแล้วถามว่า ใครได้ให้อะไรๆ แก่บรรพชิตนั้นหรือบ้าง? พวกเขาในบ้านเรือนตอบว่า ไม่ได้ให้อะไร ๆ

ในวันวันที่ ๒ พรหมณ์นั่งอยู่ที่ประตูเรือนนั่นเอง ด้วยคิดว่า วันนี้เราจักขมจีบบรรพชิต ด้วยการกล่าวเท็จ ในวันที่ ๒ พระเถระก็ไปถึงประตูเรือนของพรหมณ์ พรหมณ์พอเห็นพระเถระก็พูดอย่างนี้ว่า วานนี้ ท่านไม่ได้อะไร ๆ ในเรือนของกะผมเลย ก็บอกว่าได้ การกล่าวเท็จควรแก่ท่านหรือหนอ พระเถระ พูดว่า ในเรือนของท่าน ข้าพเจ้าได้แม้เพียงคำพูดว่า นิมนต์โปรดข้างหน้าเถิด ดังนี้ ถึง ๗ ปี วานนี้ได้เพียงคำพูดว่า นิมนต์โปรดข้างหน้าเถิด เมื่อเป็นเช่นนั้น ข้าพเจ้าจึงได้พูดอย่างนี้ หมายเอาการปฏิสนธานั้น

ฝ่ายพรหมณ์คิดว่า สมณะเหล่านี้ ได้แม้เพียงปฏิสนธาก็ยังสรรเสริญว่าได้ (ถ้า) ได้ของที่ควรเคี้ยว ควรบริโภคอะไรอย่างอื่นแล้วทำไมจักไม่สรรเสริญเล่า พรหมณ์เลื่อมใสอย่างนี้แล้ว จึงสั่งให้ถวายภิกษาทัพพีหนึ่ง และกับข้าวที่ควรแก่ภิกษานั้นจากภัตที่เขาจัดไว้เพื่อตน แล้วเรียนว่า ท่านจักได้ภิกษาชนิดนี้ทุก ๆ เวลา ดังนี้ จำเดิมแต่วันรุ่งขึ้น พรหมณ์ใน ได้เห็นความสงบเรียบร้อยของพระเถระผู้เข้าไปอยู่ ก็ยังเลื่อมใสขึ้น แล้วขอร้องพระเถระเพื่อต้องการให้ทำภักทิจในเรือนของตน ตลอดกาลเป็นนิตย์ พระเถระรับนิมนต์แล้ว ก็ได้ทำภักทิจทุกวัน ๆ เมื่อกลับแล้ว ก็ได้แสดงพุทธพจน์บ้างเล็กน้อย จึงกลับไป

พระเถระได้บิณฑบาตและทำภักทิจที่บ้าน โมคคลีพรหมณ์เพื่อเวลาอันเหมาะสมที่จะทำให้ติสสมหาพรหมผู้มาเกิดเป็นมนุษย์คือติสสมานพ ออกบวช ซึ่งใช้เวลาในกาลอันเหมาะสมนี้ ๑๖ ปี จึงสำเร็จในการลงทัณฑ์ที่พระเถระทั้งหลายในกาลก่อนนั้น ได้ลงทัณฑ์ไว้

^{๑๑}วิ.มหา. ๑/๕/๓๑.

ติสสมหาพรหมผู้เป็นติสสमानพในโลกมนุษย์จึงได้เข้ามาสู่พระศาสนาในวัย ๑๖ ปี และเป็นภาระของพระเถระรูปที่สอง จะได้ให้เรียนพุทธพจน์ต่อไป

พรหมที่เกี่ยวข้องในพระศาสนา คือ การมาปฏิสนธิของติสสมหาพรหม เพื่อจะมาแก้ อริกรรมที่เกิดขึ้นในอนาคตตามที่พระเถระทั้งหลาย ได้กล่าวแก่ติสสมหาพรหมและได้อันเชิญมา เกิดในโลกมนุษย์ ซึ่งถือว่าพรหมเป็นผู้มีบทบาทในการบำรุงรักษาพระพุทธศาสนาให้มีอายุสืบนาน มาทำถึงปัจจุบัน

ในพระวินัยปิฎก ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่บันทึกระเบียบ วินัย ข้อบังคับ ประเพณี เกี่ยวกับสงฆ์ไว้ จึงมี เรื่องเกี่ยวกับบทบาทของพรหมจึงมีน้อย ดังจะเห็นได้ว่าบทบาทสำคัญที่ปรากฏชัดมีเรื่องท้าวสหัมบดี พรหมอาราธนาในพระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงธรรมแก่มวลสรรพสิ่ง ซึ่งถือว่าเป็นบทบาทอันสำคัญที่ พรหมเข้ามาเกี่ยวข้องและอีกเรื่องหนึ่งหลังจากพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ปรินิพพานแล้วประมาณ ๑๐๐ ปี ติสสมหาพรหม ได้มาเกิดยัง โลกมนุษย์เพื่อระงับสิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต เพื่อให้พระศาสนามี ความเป็นศาสนา ที่ยังเป็นแบบดั้งเดิม ไม่มีการเปลี่ยนแปลง และให้พระพุทธรูปดำเนินต่อไป ในพระวินัยปิฎกจึงมีบทบาทของพรหมที่เด่นชัดในสองเรื่องนี้

๓.๒.๒ พรหมที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก

ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงพรหมที่มีบทบาทและเกี่ยวข้องอยู่มากมายหลายแห่งที่องค์ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เสด็จและได้แสดงธรรมกับเหล่า มนุษย์ เทวดาและพรหมทั้งหลาย ในพระสุตตันตปิฎกมีเรื่องที่เกี่ยวข้องพรหมที่บันทึกในพระไตรปิฎก ที่กล่าวถึงพรหมในบทบาทต่าง ๆ เนื่องจากเรื่องของพรหมในพระสุตตันตปิฎกมีจำนวนมาก จึงยกมาอธิบายเพื่อให้เกิดความเข้าใจใน บทบาทของพรหมที่ได้ปรากฏในพระสุตตันตปิฎกโดยสังเขป ดังต่อไปนี้

๑) พกพรหม ในพกสูตร พรหมสังยุต^{๑๒} ได้กล่าวถึงพกพรหมนี้ว่า เป็นผู้มีความเห็นผิดว่า เที่ยง แน่นอน ยั่งยืน มั่นคง ดำรงอยู่ตลอดกาล ไม่จุติ ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่อุบัติ การสลัดออกที่ยังไปจาก ที่ตนเป็นอยู่นั้น ไม่มีอีกแล้ว พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงทราบเช่นนั้น จึงได้เสด็จขึ้น ไปโปรดให้เห็น ได้ถูกต้องว่า ทุกสิ่งล้วนไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน และทรงชี้ในพกพรหมทราบถึงชาติในอดีตว่า พระองค์ กับพกพรหมเคยมีความเกี่ยวข้องกันมา พกพรหมเคยสร้างกุศลด้วยการ ได้มานและได้ช่วยเหลือ มนุษย์ผู้หลงให้รอดพ้นจากอันตราย จึงได้มาอุบัติเกิดขึ้นในพรหมโลกแห่งนี้ ในพรหมนิมิตตนิ กสูตร มีข้อความทำนองเดียวกันแต่มีรายละเอียดมากกว่า พระพุทธองค์ทรงใช้อธิษฐานที่เหนือกว่า บิบบังคับให้พกพรหมยอมจำนน^{๑๓} มีอรรถกถาอธิบายว่า

^{๑๒} ส.ส. ๒๕/๕๖๖ - ๕๗๒/๑๔๐ - ๑๔๒.

^{๑๓} ม.ม. ๑๕/๕๕๓ - ๕๕๖/๔๔๒ - ๔๔๓.

“พวกพรหมนี้ เมื่อสมัยที่ไม่มีพระพุทธเจ้าอุบัติเกิดในโลก บวชเป็นฤาษีทำ
กถินบรกรรมได้มาน ฆานไม่เสื่อม ตายไปได้เกิดในพรหมโลกชั้นเวทัพผลาใน
จุดตถฆานภูมิ มีอายุ ๕๐๐ กัป พอหมดอายุขัย เจริญตถฆานในประณิต ได้เกิด
พรหมโลกชั้นสุภกถินหะ มีอายุ ๖๔ กัป เมื่อได้อุบัติในโลกใหม่ ๆ ยังรู้กรรมที่ตนได้
สร้างมา แต่พอนานไปก็ลืม จึงเกิดสัสตททธิ และททธิเช่นนี้เกิดขึ้นในขณะที่พระ
พุทธองค์ได้มาโปรดในขณะนั้น เป็นช่วงที่พวกพรหมเกิดในปฐมภูมิ”^{๑๔}

ในอปราทฐิสูตฺร มีท้าวมหาพรหมองค์หนึ่งเกิดความเห็นอันลามกว่า สมณะหรือพรหมณ์
จะพึงมาถึงพรหมโลกได้นั้น ไม่มี ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบความคิดของพรหมนั้น จึง
ได้เสด็จขึ้นไปโปรดด้วยการประทับนั่งขัดสมาธิเข้าเตโชสมาบัติด้านทิศตะวันออก พระหมกัสนปะ
พระมหากัปปิณะ และพระอนุรุทธะ ก็ขึ้นมานั่งเข้าเตโชสมาบัติกลางอากาศ ณ ที่ต่ำกว่าพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า พระองค์ทรงทำพรหมนั้นให้สลดใจแล้ว ก็ทรงกลับมาปรากฏพระองค์ที่วัดพระเชตะวัน^{๑๕}

พวกพรหมสัฒมาททธิ นับว่ามีบทบาทที่สำคัญในการประกาศพระศาสนา พระพรหมบาง
องค์ประกาศตน เป็นผู้ปกป้องพระพุทธศาสนา ถึงขนาดประกาศตนต่อองค์พระสัฒมาสัฒพุทธเจ้า
ว่า พุทธจักรขอให้เป็นของพระพุทธเจ้า อาณาจักรขอให้เป็นของตน”^{๑๖} เริ่มตั้งแต่โพธิ์สัตว์อุบัติใน
โลกมนุษย์ พวกพวกพรหมสัฒมาททธิให้การสนับสนุนพระพุทธศาสนาตลอด พวกพรหมสัฒมา
ททธินั้น มีตั้งแต่ชั้นปฐมฆานไปจนถึงอกนิษฐพรหมโลก ในปมาทสูตฺร ได้มีสุพรหม ปังเจกพรหม
และสุทธาวาส ปังเจกพรหมชัคชวณพรหมผู้ประมาทมาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยการแสดงให้ผู้
ประมาทเห็นอานุภาพของพระผู้มีพระภาคเจ้าเหนือกว่าพวกพรหมเป็นอย่างมาก สมัยต่อมาพรหม
นั้น ได้มาถวายอุปฐากพระผู้มีพระภาคเจ้า”^{๑๗} สุพรหมปังเจกพรหมและสุทธาวาสปังเจกพรหม
พรหมทั้งสองนี้นับว่าเป็นพรหมที่มีความสนใจในธรรมและเป็นห่วงต่อความถูกต้อง จะมีการผิด
เพี้ยนเป็นอย่างมาก เพราะได้แสดงความคิดเห็นของตนต่อพระพุทธองค์ ในเรื่องของพระอรหันต
จีณาสพว่า เป็นการอยากที่คนไม่มีปัญญาจะหยั่งถึงได้”^{๑๘} นอกจากนี้ ยังมีพรหมชั้นสุทธาวาส ที่มี
ความเป็นห่วงต่อเพื่อสธรรมิกที่ตนเคยร่วมปฏิบัติธรรมมาด้วยกัน ในครั้งที่เป็นมนุษย์ อย่างเช่น

^{๑๔} ส.ป. ๑/๑๕๗ - ๑๕๘.

^{๑๕} ส.ส. ๒๕/๕๗๓ - ๕๗๒/๑๔๕ - ๑๕๑.

^{๑๖} ส.วิ. ๑/๒๓๘.

^{๑๗} ส.ส. ๒๕/๕๗๖ - ๕๘๑/๑๕๖ - ๑๕๗.

^{๑๘} ส.ส. ๒๕/๕๘๕/๑๖๒.

ในคฤพรหมสูตร มีความอ้างถึงคฤปัจเจกพรหมอยู่ในพรหมชั้นสุทธาวาส เป็นห่วงต่อพระโกกาลิกภิกษุผู้เป็นสัทธีวาริกได้ดำพระอัครสาวกทั้งสอง ต่อมาเกิดความป่วยไข้อย่างหนัก จึงได้ลงจากพรหมโลกมาที่วัดพระเชตะวันในยามค่ำคืน ทำให้วัดพระเชตะวันมีความสว่างไสวขึ้นในอากาศเบื้องหน้าพระโกกาลิกภิกษุ กล่าวเตือนให้ทำใจให้เลื่อมใสต่อพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะ แต่พระโกกาลิกไม่เชื่อฟังคฤปัจเจกพรหมได้แสดงโทษในการมีใจประทุษร้ายต่อท่านผู้ปฏิบัติดีนั้นมีโทษมาก^{๑๖} ในวันมิกสูตร มีข้อความอธิบายถึงพรหมองค์หนึ่งในชั้นสุทธาวาส เคยร่วมปฏิบัติธรรมกับพระกุมารกัสสปะในครั้งศาสนาพระกัสสปะสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นห่วงต่อพระกุมารกัสสปะในการปฏิบัติธรรม จึงได้มาปรากฏตัวต่อพระเถระ และฝากปริศนาธรรมให้ไปทูลถามพระพุทธองค์ถึง ๑๕ ข้อ^{๑๗}

ในอรรถกถาสมันตปาสาทิกา มีข้อความกล่าวถึงท้าวมหาพรหมจีณาสพอายุ ๑๖,๐๐๐ กัป มาประคองอัญชลีแสดงความชื่นชมมอบน้อมต่อพระโพธิสัตว์ผู้เพิ่งประสูติว่า “ท่านเป็นมหาบุรุษในโลก ท่านเป็นยอด เป็นใหญ่ เป็นผู้ประเสริฐ ที่สุดแห่งโลกพร้อมทั้งเทวโลก ไม่มีใครยิ่งใหญ่กว่าท่าน”^{๑๘}

๒) ท้าวสหัมบดีพรหม พรหมที่มีบทบาทสำคัญในพระพุทธศาสนาอย่างมาก ในพระไตรปิฎกมีข้อความยืนยันกล่าวถึงพรหมองค์นี้ว่า เริ่มตั้งแต่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ จนถึงวันปรินิพพาน ทั้งนี้ในอรรถกถากล่าวว่า พรหมองค์นี้ เคยบวชในศาสนาพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่ากัสสปะ ร่วมสมัยเดียวกับพระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลาย มีชื่อว่า สหกะ ทำปฐมฌานให้เกิดแล้ว อุบัติเกิดขึ้นเป็นพรหมมีอายุกัปหนึ่ง^{๑๙} ในอายาจนสูตร พรหมสังยุต มีข้อความที่กล่าวถึงพรหมองค์นี้ว่า พระพุทธองค์หลังจากได้ตรัสรู้แล้ว ได้มีพระทัยขวนขวายน้อย ไม่ทรงน้อมไปเพื่อแสดงธรรม ท้าวสหัมบดีพรหมเป็นห่วงต่อสัตว์โลกจะพินาศ จึงได้ลงพรหมโลกมาอาราธนาให้พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรม สัตว์ที่มีกิเลสจุกฐิติในดวงตาน้อย พอไม่ได้ฟัง จักเสื่อมจากคุณธรรม ผู้รู้ตามธรรมที่พระองค์แสดงจักมี พระพุทธเจ้าทรงรับอาราธนาของท้าวสหัมบดีพรหม^{๒๐} ในคาวสุตตร มีข้อความกล่าวอธิบายถึงพรหมองค์นี้ ในแง่ที่เป็นผู้ชื่นชมพระพุทธองค์ ทรงพิจารณาไม่เห็นบุคคลที่พระองค์ จะเคารพสักการบูชา ตรงกับพระพุทธเจ้าในอดีตทรงปฏิบัติมา^{๒๑} ในพรหมเทวสุตตรมีข้อความที่กล่าว

^{๑๖} ตี.ส. ๒๕/๕๕๖ - ๕๕๗/๑๖๓.

^{๑๗} ม.นุ. ๑๘/๒๘๕/๓๒๔ - ๓๒๕.

^{๑๘} สมนต. ๑/๑๔๑.

^{๑๙} สว.ป. ๑/๑๘๐.

^{๒๐} ตี.ส. ๒๕/๕๕๕ - ๕๕๘/๑๑๑ - ๑๑๕.

^{๒๑} ตี.ส. ๒๕/๕๕๕ - ๕๖๒/๑๒๓ - ๑๒๕.

ถึงท้าวสหัมบดีพรหม ในแง่การลงมาแนะนำนางพราหมณีมารดาของพระพรหมเทวเอระให้หันไปถวายเป็นอาหารแด่พระพรหมเทวเอระผู้หมกคิเลส ดึกว่าบุขาพระพรหมซึ่งอยู่ไกลจากโลกมนุษย์มาก^{๒๕} ในทิวติยโกกาลิกสูตร มีข้อความที่กล่าวถึงพรหมองค์นี้ว่า ในแง่เป็นผู้มากราบทูลพระพุทธรองค์ ถึงการเข้าถึงปฐมนรก ของพระโกกาลิก เพราะคำพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ^{๒๖} ในเทวทัตตสูตร มีข้อความกล่าวถึงพรหมองค์นี้ว่า ในแง่เป็นผู้กราบทูลตำหนิการทำลายสงฆ์ของพระเทวทัตต่อพระพุทธรองค์ว่า

“ผลกล้วยแล ย่อมฆ่าต้นกล้วย ขุยไผ่ ย่อมฆ่าต้นไผ่ ขุยอ้อ ย่อมฆ่าต้นอ้อ สักการะย่อมฆ่าบุรุษชั่ว เหมือนลูกในท้องฆ่าแม่มี้อสตรี ฉะนั้น”^{๒๗}

ในอันธกวินทสูตร มีข้อความกล่าวถึงพรหมองค์นี้ ในแง่เป็นผู้มาแสดงทัศนะในการปฏิบัติตนของพระภิกษุต่อพระพุทธรองค์ว่า ควรจะเป็นผู้รักความสงบ^{๒๘} ในครั้งพระพุทธรองค์ปรินิพพาน มีข้อความกล่าวถึงพรหมองค์นี้ ในแง่เป็นผู้มาแสดงธรรมสังเขปว่า

“สัตว์ทุกหมู่เหล่า จักทอดทิ้งร่างกายไว้ในโลก พระตถาคตผู้ศาสนา ผู้หาบุคคลเปรียบมิได้ในโลก ถึงแล้ว ซึ่งกำลังพระญาณ เป็นพระสัมมาสัมพุทธะเช่นนี้ ยังปรินิพพานแล้ว”^{๒๙}

๓) สันถกุมารพรหม พรหมองค์นี้ เป็นพรหมธรรมกถิกองค์หนึ่ง มาแสดงธรรมที่เทวสภา สุธรรมาสวรรค์ชั้นดาวดึงส์อยู่บ่อย ๆ อรรถกถาสันถกุมารสูตรกล่าวถึงประวัติของพรหมองค์นี้ว่า ในครั้งที่เป็นปัญจสิขกุมาร (เด็กไว้ผม ๕ จุก) เจริญมาน ได้มาเกิดในพรหมโลกแล้ว ก็ยังถือเพศกุมารอยู่นั่นเอง ดังนั้น เขาจึงเรียกกันว่า พรหมกุมาร แต่เพราะเป็นพรหมเก่าแก่อยู่นาน เขาจึงเรียกกันว่า สันถกุมารพรหม^{๓๐} นำเสียงในการแสดงธรรมของสันถกุมารพรหมนั้น ย่อมประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ

(๑) แจ่มใส

^{๒๕} ตี.ส. ๒๕/๕๖๓ - ๕๖๕/๑๓๒ - ๑๓๓.

^{๒๖} ตี.ส. ๒๕/๖๐๑/๑๖๘.

^{๒๗} ตี.ส. ๒๕/๖๐๕ - ๖๑๐/๑๗๘.

^{๒๘} ตี.ส. ๒๕/๖๑๑ - ๖๑๒/๑๗๕.

^{๒๙} ตี.ส. ๒๕/๖๒๒ /๑๕๐.

^{๓๐} ศา.ป. ๑/๒๐๘.

- (๒) ชัดเจน
- (๓) นุ่มนวล
- (๔) น่าฟัง
- (๕) กลมกล่อม
- (๖) ไม่แตกพร่า
- (๗) ลึก
- (๘) กังวาน^{๑๑}

นอกจากมีเสียงดีแล้ว ยังเป็นผู้มีรูปร่างมีและยศรุ่งเรืองเหนือพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ รัศมีเป็นแสงสว่างงดงามนำหน้าจนเป็นเหตุให้พวกเทวดาที่ประหลัดกันจำได้ไม่ผิดตัว ต้องเป็นสนับ กุมารพรหมแน่นอน^{๑๒} นอกจากนี้เป็นนักแสดงธรรมแล้ว ยังเคยมาเฝ้าพระพุทธองค์ และแสดงทัศนะ ของตน เมื่อทราบว่า พระพุทธองค์ทรงพอพระทัยในสุภายิตของตน ก็อภิวาทพระผู้มีพระภาคเจ้า จากไป^{๑๓} ในมหาโควินทสูตร สนับกุมารพรหมมาปรากฏตัวในสติต่อมหาโควินทพราหมณ์^{๑๔}

พรหมถือว่ามีบทบาทที่สำคัญเป็นอย่างยิ่งในพระพุทธศาสนา ดังเช่นท้าวสหัมบดี ผู้ อารานาองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้แสดงธรรมที่ได้บรรลุมา เพื่อปวงชนทั้งหลายด้วยหวัง ว่าโลกนี้จะพินาศ เพราะขาดคุณธรรมมาปกป้องโลก จะทำให้เกิดความเดือดร้อน ซึ่งเป็นบทบาท ที่มีความสำคัญอย่างมากต่อพระพุทธศาสนา ในส่วนพรหมที่มีความเห็นผิดและอาศัยพรหมที่เป็น ห่วงถึงเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในการหลงผิดของผมทั้งหลาย จึงมีวิธีการช่วยในพรหมดังกล่าวนั้น เกิดเห็นแจ้งในความจริง โดยชักชวนในเข้าเฝ้าและฟังธรรมเทศนาอันเป็นความจริงและถูกต้อง เพื่อประโยชน์อันถูกต้องแก่ผู้มีทิฐิเห็นผิด ในบทบาทของพรหมนั้นจึงถือว่ามีสำคัญต่อพระ พุทธศาสนาจนกล่าวขานถึงปัจจุบันนี้

๔) ท้าวพุกามหาพรหม สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันอาราม ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย สมัยหนึ่งเราอยู่ที่โคนต้นรัง ใหญ่ในสุภกวัน เมืองอุกกัฏฐาก็สมัยนั้นแล พกพรหมมีทิฐิอันลามกเห็นปานฉะนี้ เกิดขึ้นว่า พรหม

^{๑๑}ที่.มหา. ๑๓/๒๑๘/๔๗๐.

^{๑๒}ที่.มหา. ๑๔/๑๕๖/๒๓๖.

^{๑๓}ถ.ส. ๒๕/๖๐๖/๑๗๖.

^{๑๔}ที่.มหา. ๑๔/๒๒๔/๑๕-๒๓.

สถานนี้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง แข็งแรง มีความไม่เคลื่อนเป็นธรรมดา พรหมสถานนี้แล ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ ก็แหละสถานนี้ออกไปจากทุกข้ออย่างอื่นที่ดียิ่งกว่าพรหมสถานนี้ไม่มี ดังนี้ ภิคุทั้งหลาย

ครั้งนั้น เราผู้ความปริวิตกแห่งใจพกพรหมด้วยใจแล้ว จึงหายไปทีโคณคั่นรังใหญ่ ในสุภกวันใกล้เมืองอุกกัฏฐา ไปปรากฏในพรหมโลกนั้น เปรียบเหมือนบุรุษที่มีกำลังเหยียดแขนที่คู้ หรือ ฟิงดูแขนที่เหยียด ฉะนั้น ภิคุทั้งหลาย พกพรหมได้เห็นเราผู้มาแต่ไกล แล้วได้พูดกะเราว่า ท่านผู้ นิรทุกข์ เชิญมาเถิดท่านมาดีแล้ว นานทีเดียวที่ท่านเพิ่งทำทางจะมาในที่นี้ ท่านผู้ นิรทุกข์

พรหมสถานนี้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง แข็งแรง มีความไม่เคลื่อนเป็นธรรมดาพรหมสถานนี้แล ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ ก็แหละเหตุเป็นที่ยอกไปจากทุกข้ออย่างอื่นที่ดียิ่งกว่าพรหมสถานนี้ไม่มี ภิคุทั้งหลาย

เมื่อพกพรหมกล่าวอย่างนี้แล้ว เราได้กล่าวกะพกพรหมว่า ท่านผู้เจริญ พกพรหมตกอยู่ใน อวิชาแล้วหนอ พกพรหมตกอยู่ในอวิชาแล้วหนอเพราะว่าพกพรหมกล่าวสิ่งที่ไม่เที่ยงนั้นแล้วว่า เที่ยง กล่าวสิ่งที่ไม่ยั่งยืนนั้นแล้วว่า ยั่งยืน กล่าวสิ่งที่ไม่มั่นคงนั้นแล้วว่า มั่นคง กล่าวสิ่งที่ไม่แข็งแรง นั้นแล้วว่า แข็งแรง กล่าวสิ่งที่มีความเคลื่อนเป็นธรรมดานั้นแล้วว่า มีความไม่เคลื่อนเป็นธรรมดา ก็แหละสัตว์ทั้งเกิด ทั้งแก่ ทั้งตาย ทั้งจุติ ทั้งอุบัติอยู่ในพรหมสถานใด พกพรหมก็กล่าวพรหมสถาน นั้นอย่างนี้ว่า พรหมสถานนี้แล ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ และกล่าวเหตุเป็นที่ยอกไปจาก ทุกข้ออย่างอื่นที่ยิ่งขึ้นไปอันมีอยู่ว่า เหตุเป็นที่ยอกไปจากทุกข้ออย่างอื่นที่ยิ่งขึ้นไป ไม่มี

ภิคุทั้งหลาย ครั้งนั้น มารผู้ลามกเข้าสิงร่างของพรหมปาริสาของค์หนึ่งแล้ว กล่าวกะเรา ว่าภิคุๆ อยู่ารุกรานพกพรหมนี้เลยอยู่ารุกรานพกพรหมนี้เลย

ภิคุ. เพราะว่าพรหมผู้นี้เป็นมหาพรหมเป็นใหญ่ (ปกครองคณะพรหม) หาใช้ผู้อื่น ปกครองไม่ เป็นผู้ดูแลโดยแท้ ทำสรรพสัตว์ให้อยู่ในอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้างโลก นิรมิตโลก เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้แต่งสัตว์ เป็นผู้ใช้อำนาจ เป็นบิดาของเหล่าสัตว์ที่เกิดแล้วและกำลังจะเกิด

ภิคุ. สมณะและพราหมณ์พวกก่อนท่าน เป็นผู้ตดิน เกลียคดินเป็นผู้ตน้ำ เกลียคน้ำ เป็นผู้ตไฟ เกลียคไฟ เป็นผู้ตลม เกลียคลม เป็นผู้ต สัตว์เกลียคสัตว์ เป็นผู้ตเทวดา เกลียคเทวดา เป็นผู้ตปชาบดี เกลียคปชาบดีเป็นผู้ตพรหม เกลียคพรหมในโลก (ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา) สมณะและพราหมณ์เหล่านั้น เมื่อกายแตกขาดลมปราณ ต้องไปเกิดในหมู่สัตว์ที่เลว (จตุรบาบ)

ภิคุ. ส่วนสมณะพราหมณ์พวกก่อนท่าน เป็นผู้ชมดิน เพลินดิน เป็นผู้ชมน้ำ เพลินน้ำ เป็นผู้ชมไฟ เพลินไฟ เป็นผู้ชมลม เพลินลม เป็นผู้ชมสัตว์ เพลินสัตว์ เป็นผู้ชมเทวดา เพลินเทวดา เป็นผู้ชมปชาบดี เพลินปชาบดี เป็นผู้ชมพรหม เพลินพรหม สมณพราหมณ์เหล่านั้น เมื่อกายแตกขาด ลมปราณ ก็ไปเกิดในกายประณีต หมู่สัตว์ชั้นดี (พรหมโลก)

ภิกษุ. เพราะเหตุนี้ เราจึงขบออกกะท่านอย่างนี้ว่า ท่านผู้นิรทุกข์ เชิญเถิด ท่านจงทำตาม คำที่พรหมบอกแก่ท่านเท่านั้น อย่างฝ่าฝืนคำของพรหมเลย

ภิกษุ. ถ้าท่านจักฝ่าฝืนคำของพรหม โทษจักมีแก่ท่าน เปรียบเหมือนนุรุษเอาท่อนไม้ตีไล่สัตว์ ที่มาหา หรือเปรียบเหมือนนุรุษผู้จะตกเหวนรก ชักมือและเท้าให้ห่างแผ่นดินเสีย ฉะนั้น ท่านผู้นิร ทุกข์ เชิญเถิด ท่านจงทำอย่างที่พรหมบอกแก่ท่านเท่านั้น อย่าฝ่าฝืนคำของพรหมเลย

ภิกษุ. ท่านเห็นพรหมบริษัทประชุมกันแล้วมิใช่หรือ

ภิกษุทั้งหลาย. มารผู้ลามกย่อมเปรียบเทียบเรากะพรหมบริษัทดังนี้แล ภิกษุทั้งหลาย

เมื่อมารกล่าวอย่างนี้แล้ว เราได้กล่าวกะมารผู้ลามกนั้นว่า แน่ะมาร เราย่อมรู้จักท่าน ท่าน อย่าเข้าใจว่า พระสมณะไม่รู้จักเรา แน่ะมาร

ท่านเป็นมาร พรหมก็ดี พวกพรหมบริษัทก็ดี พวกพรหมปารีสัชชะก็ดี ทั้งหมดนั้นและอยู่ ในมือของท่าน ตกอยู่ในอำนาจของท่าน และท่านมีความดำริว่าแม้สมณะนี้ก็ต้องอยู่ในมือของเรา ต้องตกอยู่ในอำนาจของเรา ก็แต่ว่าเราไม่ได้อยู่ในมือของท่าน ไม่ได้ตกอยู่ในอำนาจของท่าน

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเรากล่าวอย่างนี้แล้ว พวกพรหมได้กล่าวว่า ท่านผู้นิรทุกข์

ก็เรากล่าวสิ่งที่เที่ยงนั้นแล้วว่า เที่ยง กล่าวสิ่งที่มั่นคงนั้นแล้วว่า มั่นคง กล่าวสิ่งที่ยั่งยืนนั้น แลว่า ยั่งยืน กล่าวสิ่งที่แข็งแรงนั้นแล้วว่า แข็งแรง กล่าวสิ่งที่ไม่มีความเคลื่อนไหวเป็นธรรมดาแล้ว ไม่มีความเคลื่อนไหวเป็นธรรมดา ก็แหละสัตว์ย่อมไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ ในพรหมสถาน ไค เรากล่าวพรหมสถานนั้นแหละว่า พรหมสถานนี้แลไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ และ กล่าวเหตุที่ออกไปจากทุกข้ออย่างอื่นอันยิ่งขึ้นไปไม่มีว่า เหตุที่ออกไปจากทุกข้ออย่างอื่นยิ่งขึ้นไป ไม่มี ภิกษุ

สมณะพราหมณ์พวกที่มีก่อนท่านได้มีแล้วในโลก อายุทั้งสิ้นของท่านเท่าไร กรรมที่ทำด้วย ตบะของท่านเท่านั้น สมณะและพราหมณ์เหล่านั้นแล พึงรู้เหตุเป็นที่ออกไปจากทุกข้ออย่างอื่นอัน ยิ่งขึ้นไปมีอยู่ว่า เหตุที่ออกไปจากทุกข้ออย่างอื่นอันมีอยู่ หรือพึงรู้เหตุเป็นที่ออกไปจากทุกข้ออย่างอื่น อันยิ่งขึ้นไปไม่มีอยู่ภิกษุ เพราะเหตุไรเราจึงกล่าวกะท่านอย่างนี้ เพราะว่าท่านจักไม่เห็นเหตุที่ออก ไปได้จากทุกข้ออย่างอื่นอันยิ่งขึ้นไปเลย และท่านจักเป็นผู้รับส่วนแห่งความลำบาก แห่งความคับแค้น อย่างเดียวเท่านั้น

ภิกษุ. ถ้าแลท่านจักกลืนกินแผ่นดินได้ไซ้ ท่านก็จักชื่อว่าเป็นผู้นอนใกล้เรา นอนในที่อยู่ ของเรา เราพึงทำได้ตามประสงค์ เราพึงห้ามได้ ถ้าและท่านจักกลืนกินน้ำ ไฟ ลม เหล่าสัตว์ทเวคา ปชาบดี พรหมได้ไซ้ ท่านก็จักชื่อว่าเป็นผู้นอนใกล้เรา นอนในที่อยู่ของเรา เราพึงทำได้ตามประ สกดิ์ เราพึงห้ามได้ ดังนี้ เรากล่าวว่าพรหม แม้เราขอมรู้เหตุนี้ ถ้าเราจักกลืนกินแผ่นดินได้ไซ้ เรา ก็จักชื่อว่าเป็นผู้นอนใกล้ท่าน นอนในที่อยู่ของท่าน ท่านพึงทำได้ตามประสงค์ ท่านพึงห้ามได้ ถ้า

และเราจกกลืนกินน้ำ ไฟ ลม เหล่าสัตว์ เทวดา ปชาบดี พรหม ได้ไซ้เราก็จกชื่อว่าเป็นผู้นอนใกล้ ท่าน นอนในที่อยู่ของท่าน ท่านพึงทำได้ตามประสงค์ ท่านพึงห้ามได้พรหม ไซ้แต่เท่านั้น เราข้อมรู้ความสำเร็จและข้อมรู้อาณาเขตของท่านว่า พกพรหมมีฤทธิ์มากอย่างนี้ พกพรหมมีอาณาเขตมากอย่างนี้ พกพรหมมีศักดิ์มากอย่างนี้ พกพรหมถามเราว่า ท่านผู้นิรทุกข์ ก็ท่านรู้ความสำเร็จ และรู้อาณาเขตของเราว่า พกพรหมมีฤทธิ์มากอย่างนี้ พกพรหมมีอาณาเขตมากอย่างนี้ พกพรหมมีศักดิ์มากอย่างนี้ ได้อย่างไร เรากล่าวว่า

“ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ข้อม โจรต้องทศให้สว่างอยู่เท่าใดอำนาจของท่านข้อมเป็นไปในพันจักรวาลเท่านั้น ท่านข้อมรู้จักสัตว์ที่เลวและสัตว์ที่ประณีต รู้จักสัตว์ที่มีราคาและสัตว์ที่ไม่มีราคา รู้จักจักรวาลนี้และจักรวาลอื่น และรู้จักความมาและ ความไปของสัตว์ทั้งหลาย ดังนี้”

พรหม เราข้อมรู้ความสำเร็จ และข้อมรู้อาณาเขตของท่านอย่างนี้ว่า พกพรหมมีฤทธิ์มากอย่างนี้ พกพรหมมีอาณาเขตมากอย่างนี้ พกพรหมมีศักดิ์มากอย่างนี้พรหม กาย หมูสัตว์ ๓ อย่างอื่นมีอยู่ ท่านไม่รู้ไม่เห็นในกาย ๓ อย่างนั้น เราได้เห็นกายเหล่านั้น พรหม กายหมูสัตว์ซึ่งอภัสสระมีอยู่ ท่านเคลื่อนแล้วจากที่ใด มาอุบัติแล้วในที่นี้ ท่านมีสติหลงลืมไปเพราะความอยู่อาศัยนานเกินไป เพราะเหตุนี้ ท่านจึงไม่รู้ไม่เห็นกายนั้น เราได้เห็นกายนั้น พรหม เราเป็นผู้อื่นท่านเทียบเทียบไม่ได้ด้วยความรู้อย่างนี้ที่ไหนเราจะเป็นผู้ต่ำกว่าท่าน ที่แท้ เราเป็นผู้สูงยิ่งกว่าท่าน พรหม กายชื่อสุภกนิหะ กายชื่อเวหฬผละมีอยู่แล ท่านข้อมไม่รู้ ข้อมไม่เห็นกายนั้นเราได้เห็นกายนั้น พรหม เราเป็นผู้อื่นท่านเทียบเทียบไม่ได้ด้วยความรู้อย่างนี้ ที่แท้ เราเป็นผู้สูงยิ่งกว่าท่าน พรหม เราข้อมรู้ข้อมดินแลโดยความเป็นดิน รุณีพพานอันสัตว์ถึงไม่ได้โดยความที่ดินเป็นดิน แล้วไม่เป็นดิน ไม่ได้มีความยึดถือแล้วในดิน ไม่ได้มีความยึดถือแล้วแต่ดิน ไม่ได้มีความยึดถือแล้วว่าดินของเรา ไม่ได้ชมดิน พรหม เราเป็นผู้อื่นท่านเทียบเทียบไม่ได้ด้วยความรู้อย่างนี้ ที่ไหนเราจะต่ำกว่าท่าน ที่แท้ เราเป็นผู้สูงยิ่งกว่าท่าน พรหม เราข้อมรู้จักน้ำ...รู้จักไฟ...รู้จักลม...รู้จักเหล่าสัตว์...รู้จัก เทวดา...รู้จักปชาบดี...รู้จักพรหม...รู้จักพวกอภัสสระพรหม...รู้จักพวกสุภกนิหะพรหม...รู้จักพวกเวหฬผลพรหม...รู้จักอภิกุพรหม...พรหม เราข้อมรู้จักสิ่งทั้งปวงโดยความเป็นสิ่งทั้งปวง รู้จักนิพพานอันสัตว์ถึงไม่ได้โดยความที่สิ่งทั้งปวงเป็นสิ่งทั้งปวง แล้วไม่เป็นสิ่งทั้งปวง ไม่ได้มีความยึดถือแล้วในสิ่งทั้งปวง ไม่ได้มีความยึดถือแล้วแต่สิ่งทั้งปวง ไม่ได้มีความยึดถือแล้วว่างทั้งปวงของเรา ไม่ได้ชมสิ่งทั้งปวง พรหม เราเป็นผู้อื่นท่านเทียบเทียบไม่ได้ด้วยความรู้อย่างนี้ ที่ไหนเราจะต่ำกว่าท่าน ที่แท้ เราเป็นผู้สูงยิ่งกว่าท่าน พกพรหมกล่าวกะเราว่า ท่านผู้นิรทุกข์ ถ้าและเพราะท่านรุณีพพานที่สัตว์ถึงไม่ได้โดยความที่สิ่งทั้งปวง เป็นสิ่งทั้งปวง ถ้อยคำของท่านอย่าได้ว่าง

เสียเลย อย่าได้เปล่าเสียเลย นิพพานอันผู้บรรลุพึงรู้แจ้งได้ เป็นอนัตตสนะ (เห็นไม่ได้ด้วยจักขุวิญญาณ) เป็นอนันตะ (ไม่มีที่สุดหรือ หายไปจากความเกิดขึ้นและความเสื่อม) มีรัศมีในที่ทั้งปวง อันสัตว์ถึงไม่ได้โดยความที่ดินเป็นดิน โดยความที่น้ำเป็นน้ำ โดยความที่ไฟเป็นไฟ โดยความที่ลมเป็นลม โดยความที่เหล่าสัตว์เป็นเหล่าสัตว์ โดยความที่เทวดาเป็นเทวดาโดยความที่ปชาบดีเป็นปชาบดี โดยความที่พรหมเป็นพรหม โดยความที่อภิสสรพรหมเป็นอภิสสรพรหม โดยความที่สุภิกชนพรหมเป็นสุภิกชนพรหม โดยความที่เวหัพผลพรหมเป็นเวหัพผลพรหมโดยความที่อภิกุพรหมเป็นอภิกุพรหม โดยความที่สิ่งทั้งปวงเป็นสิ่งทั้งปวง พกพรหมกล่าวกะเราว่า ท่านผู้นิรทุกข์ ฉะนั้น บัดนี้ เราจะหายไปจากท่าน เรากล่าวว่า พรหม ฉะนั้น บัดนี้ ถ้าท่านอาจจะหายไปได้ก็จงหายไปเถิด ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พกพรหมกล่าวว่า เราจักหายไปจากพระสมณโคดม เราจักหายไปจากพระสมณโคดม แต่ก็ไม้อาจหายไปจากเราได้โดยแท้ ภิกษุทั้งหลายเมื่อพกพรหมกล่าวอย่างนี้แล้ว เราได้กล่าวกะพกพรหมว่า พรหม ฉะนั้น บัดนี้ เราจะหายไปจากท่าน พกพรหมกล่าวว่า ท่านผู้ณทุกขฉะนั้น บัดนี้ ถ้าท่านอาจหายไปได้ ก็จงหายไปเถิด ภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น เรามันดาลอิทธาภิสังขารให้เป็นเหมือนอย่างนั้น ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นพรหมก็ดี พวกพรหมบริษัทก็ดี พวกพรหมปาริสาชชะก็ดี ย่อมได้ยินเสียงเรา แต่มิได้เห็นตัวเรา ดังนี้ เราหายไปแล้ว ได้กล่าวคานานี้ว่า

“เราเห็นภยในภพ และเห็นภพของสัตว์ผู้แสวง หาวิภพแล้ว ไม่ชมภพอะไรเลย ทั้งไม่ยึดมั่นนันทิความเพติดเพลินด้วย ดังนี้”

ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น พรหมก็ดี พวกพรหมบริษัทก็ดีพวกพรหมปาริสาชชะก็ดี ได้มีความแปลกแปลดอัศจรรย์จิตว่าท่านผู้เจริญ นำอัศจรรย์ นำแปลกประหลาดหนอ พระสมณโคดม มีฤทธิ์มากมีอานุภาพมาก ก่อนแต่นี้พวกเราไม่ได้เห็น ไม่ได้ยินสมณะหรือพราหมณ์อื่นที่มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก เหมือนพระสมณโคดมนี้ ผู้ออกผนวชแต่ศากยสกุล ถอนภพพร้อมทั้งรากแห่งหมู่สัตว์ผู้รู้ธรรมยินดีในภพ เพติดเพลินในภพ

ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น มารผู้ตาม เข้าสิง พรหมปาริสาชชะองค์หนึ่งแล้วกล่าวกะเราว่า ท่านผู้นิรทุกข์ ถ้าท่านรู้จักอย่างนี้ ตรัสรู้อย่างนี้ ก็อย่าแนะนำ อย่าแสดงธรรม อย่าทำความยินดีกะพวกสาวกและพวกบรรพชิตเลย ภิกษุ สมณะและพราหมณ์พวกก่อนท่าน ผู้ปฏิญาณว่าเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในโลก สมณะและพราหมณ์พวกนั้นแนะนำแสดงธรรม ทำความยินดีกะพวกสาวกและพวกบรรพชิต ครั้นกายแตกขาดลมปราณ ก็ไปเกิดในหินกายหมู่สัตว์ขึ้นแล้ว ส่วนสมณะและพราหมณ์พวกก่อนท่าน ผู้ปฏิญาณว่าเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า สมณะและพราหมณ์

พวกนั้น ไม่แนะนำไม่แสดงธรรม ไม่ทำความยินดีกะพวกสาวกบรรพชิต ครั้นกายแตกชาลมปราณก็ไปเกิดในปณีตกายหมุ่สัตว์ชั้นตติภูมิ

เพราะฉะนั้น เราจึงบอกกะท่านอย่างนี้ ท่านผู้นิรทุกข์ เชิญท่านเป็นผู้มักน้อย ตามประกอบความอยู่สบายในชาตินี้ อยู่เถิด เพราะการไม่บอกเป็นความดี ท่านอย่าสั่งสอนสัตว์อื่นๆ เลย ภิภุทั้งหลาย เมื่อมารกล่าวอย่างนี้แล้ว เราจึงกล่าวว่า มารผู้ลามก เรา รู้จักท่าน ท่านอย่าเข้าใจว่าพระสมณะไม่รู้จักเรา ท่านเป็นมาร ท่านหามีความอนุเคราะห์ด้วยจิตเกื้อกูลไม่ จึงกล่าวกะเราอย่างนี้ ท่านไม่มีความอนุเคราะห์ด้วยจิตเกื้อกูล จึงกล่าวกะเราอย่างนี้ ท่านมีความดำริว่า พระสมณะโคดม จักแสดงธรรมแก่ชนเหล่าใด ชนเหล่านั้นจักล่วงวิสัยของเราไป ก็พวกสมณะและพราหมณ์นั้นมิได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ปฏิญญาว่า เราทั้งหลายเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มารผู้ลามกเราเป็นสัมมาสัมพุทธะ ย่อมปฏิญญาว่า เราเป็นสัมมาสัมพุทธะมารผู้ลามก ตลาคตแม่เมื่อแสดงธรรมแก่พวกสาวก ก็เป็นเช่นนั้นแม่เมื่อไม่แสดงธรรมแก่พวกสาวก ก็เป็นเช่นนั้น ตลาคต แม่เมื่อแนะนำพวกสาวก ก็เป็นเช่นนั้น แม่เมื่อไม่แนะนำพวกสาวกก็เป็นเช่นนั้น นั่นเป็นเพราะเหตุอะไร เพราะอาสวะเหล่าใด อันให้เศร้าหมอง ให้เกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ มีชาติ ชรามรณะ ต่อไป อาสวะเหล่านั้น ตลาคตละเอียดแล้ว มีรากเหง้าอันถอนขึ้นแล้ว ทำไม่ให้มีที่ตั้งตั้งว่า ดันตาลแล้ว ทำไม่ให้มีต่อไปแล้ว มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เหมือนดันตาลมียอดถูกตัดเสียแล้ว ไม่ควรงอกอีกได้^{๑๕}

๕) ธัญชีพรหมณ์ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ อยู่ ณ พระวิหารเวฬุวันสวนที่ ใช้เลี้ยงกระแต เขตพระนครราชคฤห์ สมัยนั้นแล ท่านพระสารีบุตรเที่ยวจาริกไปในทักษิณาคีรีชนบท พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ครั้งนั้น ภิภุรูปหนึ่งจำพรรษาอยู่ในพระนครราชคฤห์ได้เข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงทักษิณาคีรีชนบท ได้ปราศรัยกับท่านพระสารีบุตร ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง

ท่านพระสารีบุตรได้ถามภิภุนั้นว่า ท่านผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงพระประชวร และยังทรงพระกำลังอยู่หรือ

ภิภุนั้นกราบเรียนว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงพระประชวร และยังทรงพระกำลังอยู่ ท่านผู้มีอายุ

สา. ท่านผู้มีอายุ ก็ภิภุสงฆ์ไม่ป่วยไข้ และยังมีกำลังอยู่หรือ

ภิ. แม้ภิภุสงฆ์ก็ไม่ป่วยไข้ และยังมีกำลังอยู่ ท่านผู้มีอายุ

^{๑๕} ม.ม. ๑๕/๕๕๑ - ๕๕๖/๔๔๑ - ๔๔๘.

สา. ท่านผู้มีอายุ ธนัญชานิปราหมณ์อยู่ที่ใกล้ประตูต้นทุลปาละ ในพระนครราชคฤห์นั้น เขาไม่ป่วยไข้และยังมีกำลังอยู่หรือ

ภิ. แม้ธนัญชานิปราหมณ์ก็ไม่ป่วยไข้ และยังมีกำลังอยู่ ท่านผู้มีอายุ

สา. ท่านผู้มีอายุ ธนัญชานิปราหมณ์ยังเป็นผู้ไม่ประมาทหรือ

ภิ. ที่ไหนได้ท่านผู้มีอายุ ธนัญชานิปราหมณ์ของเราจะไม่ประมาท

เขาอาศัยพระราชวาทะที่พลันพวกพราหมณ์และคฤหบดี อาศัยพวกพราหมณ์และคฤหบดี ปล้นพระราชวาทะ ภริยาของเขาผู้มีศรัทธา ซึ่งนำมาจากสกุลที่มีศรัทธาทำกาลละเสียแล้ว เขาได้หญิงอื่นมาเป็นภริยาหาศรัทธาไม่ได้ เขานำมาจากสกุลที่ไม่มีศรัทธา

สา. ท่านผู้มีอายุ เราได้ฟังว่าธนัญชานิปราหมณ์เป็นผู้ประมาท เป็นอันได้ฟังชั่วหนอ ทำไฉน เราจะพึงได้พบกับธนัญชานิปราหมณ์บางครั้งบางคราว ทำไฉน จะพึงได้เจรจาปราศรัยกัน สักน้อยหนึ่ง

ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตรอยู่ในทักขิณาคิริชนบทคามควรแล้ว จึงหลีกจาริกไปทางพระนครราชคฤห์ เที่ยวจาริกไปโดยลำดับ ได้ถึงพระนครราชคฤห์แล้ว

ได้ยินว่า สมัยนั้น ท่านพระสารีบุตรอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวันสวนที่ใช้เลี้ยงกระแต ใกล้พระนครราชคฤห์ ครั้งนั้นเวลาเช้า ท่านพระสารีบุตรนุ่งแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปยังพระนครราชคฤห์ สมัยนั้น ธนัญชานิปราหมณ์ใช้คนให้รีดนมโคอยู่ที่คอกโค ภายนอกพระนคร ท่านพระสารีบุตรเที่ยวบิณฑบาตในพระนครราชคฤห์ภายหลังภัต กลับจากบิณฑบาตแล้วเข้าไปหาธนัญชานิปราหมณ์ถึงที่อยู่ธนัญชานิปราหมณ์ได้เห็นท่านพระสารีบุตรกำลังมาแต่ไกล จึงเข้าไปหาท่านพระสารีบุตร แล้วได้กล่าวว่า นิมนต์ดื่มน้ำนมสดทางนี้เถิด ท่านพระสารีบุตร ท่านยังมีเวลาฉันอาหาร

สา. อย่าเลยพราหมณ์ วันนี้ฉันทำกตกิจเสร็จแล้ว ฉันจักพักกลางวัน ที่โคนต้นไม้โน้นท่าน พึงมาในที่นั้น ธนัญชานิปราหมณ์รับคำท่านพระสารีบุตรแล้ว ครั้งนั้น ธนัญชานิปราหมณ์บริโภคาอาหารเวลาเช้าเสร็จแล้ว ได้เข้าไปหาท่านพระสารีบุตร ได้ปราศรัยกับท่านพระสารีบุตร ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง

ท่านพระสารีบุตรได้ถามว่า ธนัญชานิ ท่านเป็นผู้ไม่ประมาทหรือ

ธนัญชานิปราหมณ์ได้ตอบว่า ข้าแต่ท่านพระสารีบุตรที่ไหนข้าพเจ้าจะไม่ประมาท เพราะข้าพเจ้าต้องเลี้ยงมารดาบิดา ต้องเลี้ยงบุตรภริยา ต้องเลี้ยงพวกทาส กรรมกร และคนรับใช้ ต้องทำกิจสำหรับมิตรและอำมาตย์แก่มิตรและอำมาตย์ ต้องทำกิจสำหรับญาติสาโลหิต ต้องทำกิจสำหรับแขกแก่แขกต้องทำบุญที่ควรทำแก่บุพเพตชนส่งไปให้บุพเพตชน ต้องทำการบวงสรวงแก่พวกเทวดา ต้องทำราชการให้แก่หลวง แม้กายนี้ก็ต้องให้อิ่มหนำ ต้องให้เจริญ

สา. ธนัญชานี ท่านจะเข้าใจความข้อนั้น เป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ประพฤติไม่ชอบธรรม ประพฤติผิดธรรม เพราะเหตุแห่งบิดามารดา นายนิรยบาลจะพึงจู้จุกคร่ำเขาผู้นั้น ไปยังนรก เพราะเหตุแห่งการประพฤติไม่ชอบธรรมและประพฤติผิดธรรม เขาจะพึงได้ตามความปรารถนาหรือว่า เราเป็นผู้ประพฤติไม่ชอบธรรม ประพฤติผิดธรรม เพราะเหตุแห่งมารดาบิดา ขอนายนิรยบาลอยู่พึงจู้จุกคร่ำเราไปนรกเลย หรือมารดาบิดาของผู้นั้นจะพึงได้ตามความปรารถนาว่า ผู้นี้เป็นผู้ประพฤติไม่ชอบธรรม ประพฤติผิดธรรม เพราะเหตุแห่งเราทั้งหลาย ขอนายนิรยบาลอย่าพึงจู้จุกคร่ำเขาไปนรกเลย

ธ. ไม่ใช่เช่นนั้น ท่านสารีบุตรที่แท้ถึงผู้นั้นจะคร่ำครวญมากมาย นายนิรยบาลก็พึงโยนลงในนรกจนได้

สา. ธนัญชานี ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้ประพฤติไม่ชอบธรรม ประพฤติผิดธรรม เพราะเหตุแห่งบุตรและภริยา นายนิรยบาลจะพึงจู้จุกคร่ำผู้นั้นไปนรก เพราะเหตุแห่งการประพฤติไม่ชอบธรรมและประพฤติผิดธรรม เขาจะพึงได้ตามความปรารถนาหรือหนอว่าเราประพฤติไม่ชอบธรรม ประพฤติผิดธรรม เพราะเหตุแห่งบุตรและภริยา ขอนายนิรยบาลอย่าพึงจู้จุกคร่ำเราไปนรกเลย หรือว่าบุตรและภริยาของผู้นั้น จะพึงได้ตามความปรารถนาว่า ผู้นี้ประพฤติไม่ชอบธรรม ประพฤติผิดธรรม เพราะเหตุแห่งเราทั้งหลาย ขอนายนิรยบาลอย่าพึงจู้จุกคร่ำเขาไปนรกเลย

ธ. ไม่ใช่เช่นนั้น ท่านพระสารีบุตร ที่แท้ ถึงผู้นั้นจะคร่ำครวญมากมาย นายนิรยบาลก็พึงโยนลงในนรกจนได้

สา. ธนัญชานี ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ประพฤติไม่ชอบธรรม ประพฤติผิดธรรม เพราะเหตุแห่งทาสกรรมกรและคนรับใช้ นายนิรยบาลจะพึงจู้จุกคร่ำเขาผู้นั้นไปนรก เพราะเหตุแห่งการประพฤติไม่ชอบธรรมและประพฤติผิดธรรม เขาจะพึงได้ตามความปรารถนาหรือหนอว่า เราเป็นผู้ประพฤติไม่ชอบธรรม ประพฤติผิดธรรมเพราะเหตุแห่งทาสกรรมกรและคนรับใช้ ขอนายนิรยบาลอย่าพึงจู้จุกคร่ำเราไปนรกเลย หรือว่าพวกทาส กรรมกรและคนรับใช้ของเขาจะพึงได้ตามความปรารถนาว่า ผู้นี้ประพฤติไม่ชอบธรรม ประพฤติผิดธรรม เพราะเหตุแห่งเราทั้งหลาย ขอนายนิรยบาลอย่าพึงจู้จุกคร่ำเขาไปนรกเลย

ธ. ไม่ใช่เช่นนั้น ท่านพระสารีบุตร ที่แท้ถึงผู้นั้นจะคร่ำครวญมากมาย นายนิรยบาลก็พึงโยนเขาลงในนรกจนได้

สา. ธนัญชานี ท่านจะเข้าใจความข้อนั้น เป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติไม่ชอบธรรม ประพฤติผิดธรรม เพราะเหตุแห่งมิตรและอำมาตย์ นายนิรยบาลจะพึงจู้จุกคร่ำเขาผู้นั้น ไปยังนรกเพราะเหตุแห่งการประพฤติไม่ชอบธรรมและประพฤติผิดธรรม เขาจะพึงได้ตามความ

ปรารถนาหรือหนอว่า เราเป็นผู้ประพฤติไม่ชอบธรรม ประพฤติผิดธรรม เพราะเหตุแห่งมิตรและ
อำมาตย์ ขอนายนิรยบาลอย่าฟังอุคคร่ำเราไปนรกเลย หรือว่ามิตรและอำมาตย์ของเขาฟังได้ตาม
ความปรารถนาว่า ผู้นี้ประพฤติไม่ชอบธรรมประพฤติผิดธรรม เพราะเหตุแห่งเราทั้งหลาย ขอนาย
นิรยบาลอย่าฟังอุคคร่ำเราไปนรกเลย

ธ. ไม่ใช่เช่นนั้น ท่านพระสารีบุตร ที่แท้ ถึงผู้นั้นจะคร่ำครวญมากมาย นายนิรยบาลก็ฟัง
โยนเขาลงในนรกจนได้

สา. ธนัญชานี ท่านจะเข้าใจความซื่อเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติไม่ชอบ
ธรรม ประพฤติผิดธรรม เพราะเหตุแห่งญาติสาโลหิต นายนิรยบาลจะฟังอุคคร่ำเขาผู้นั้นไปยังนรก
เพราะเหตุแห่งการประพฤติไม่ชอบธรรมและประพฤติผิดธรรม เขาจะฟังได้ตามความปรารถนา
หรือหนอว่าเราประพฤติไม่ชอบธรรม ประพฤติผิดธรรม เพราะเหตุแห่งญาติสาโลหิต ขอนายนิรย
บาลอย่าฟังอุคคร่ำเราไปนรกเลย หรือว่าญาติสาโลหิตของเขาจะฟังได้ตามความปรารถนาว่า ผู้
นี้ประพฤติไม่ชอบธรรม ประพฤติผิดธรรมเพราะเหตุแห่งเราทั้งหลาย ขอนายนิรยบาลอย่าฟังอุคคร่ำ
เขาไปนรกเลย

ธ. ไม่ใช่เช่นนั้น ท่านพระสารีบุตร ที่แท้ ถึงผู้นั้นจะคร่ำครวญมากมาย นายนิรยบาลก็ฟัง
โยนเขาลงในนรกจนได้

สา. ธนัญชานี ท่านจะเข้าใจความซื่อเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติไม่ชอบ
ธรรม ประพฤติผิดธรรม เพราะเหตุแห่งแก่นายนิรยบาลจะฟังอุคคร่ำเขาผู้นั้นไปยังนรก เพราะเหตุ
แห่งการประพฤติไม่ชอบธรรมและประพฤติผิดธรรม เขาจะฟังได้ตามความปรารถนาหรือหนอว่า
เราประพฤติไม่ชอบธรรม ประพฤติผิดธรรม เพราะเหตุแห่งเขา ขอนายนิรยบาลอย่าฟังอุคคร่ำเรา
ไปนรกเลย หรือว่าแก่นของเขาจะฟังได้ตามความปรารถนาว่า ผู้นี้ประพฤติไม่ชอบธรรม ประพฤติ
ผิดธรรม เพราะเหตุแห่งเราทั้งหลาย ขอนายนิรยบาลอย่าฟังอุคคร่ำเราไปนรกเลย

ธ. ไม่ใช่เช่นนั้น ท่านพระสารีบุตร ที่แท้ ถึงผู้นั้นจะคร่ำครวญมากมาย นายนิรยบาลก็ฟัง
โยนเขาลงในนรกจนได้

สา. ธนัญชานี ท่านจะเข้าใจความซื่อเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติไม่ชอบ
ธรรม ประพฤติผิดธรรม เพราะเหตุแห่งปุพฺพเปตชน นายนิรยบาลจะฟังอุคคร่ำเขาผู้นั้นไปยังนรก
เพราะเหตุแห่งการประพฤติไม่ชอบธรรมและประพฤติผิดธรรม เขาจะฟังได้ตามความปรารถนา
หรือหนอว่า เราประพฤติไม่ชอบธรรม ประพฤติผิดธรรม เพราะเหตุแห่งปุพฺพเปตชน ขอนายนิรย
บาลอย่าฟังอุคคร่ำเราไปนรกเลย หรือว่าปุพฺพเปตชนของเขาจะฟังได้ตามความปรารถนาว่า ผู้
นี้ประพฤติไม่ชอบธรรม ประพฤติผิดธรรม เพราะเหตุแห่งเราทั้งหลาย ขอนายนิรยบาลอย่าฟังอุคคร่ำ
เขาไปนรกเลย

ธ. ไม่ใช่เช่นนั้น ท่านพระสารีบุตร ที่แท้ ถึงผู้นั้นจะคร่ำครวญมากมาย นายนิรบาลก็พึงโยนเขาลงในนรกจนได้

สา. ธนัญชานี ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติไม่ชอบธรรม พระพฤติผิดธรรม เพราะเหตุแห่งเทวดา นายนิรบาลจะพึงจูดคร่ำเขาผู้นั้นไปยังนรก เพราะเหตุแห่งการประพฤติไม่ชอบธรรมและประพฤติผิดธรรม เขาจะพึงได้ตามความปรารถนาหรือหนอว่า เราประพฤติไม่ชอบธรรม พระพฤติผิดธรรม เพราะเหตุแห่งเทวดา ขอนายนิรบาลอย่าพึงจูดคร่ำเราไปนรกเลย หรือว่าเทวดาของเขาจะพึงได้ตามความปรารถนาว่า ผู้นี้ประพฤติไม่ชอบธรรม ประพฤติผิดธรรม เพราะเหตุแห่งเราทั้งหลาย ขอนายนิรบาลอย่าพึงจูดคร่ำเขาไปนรกเลย

ธ. ไม่ใช่เช่นนั้น ท่านพระสารีบุตร ที่แท้ ถึงผู้นั้นจะคร่ำครวญมากมาย นายนิรบาลก็พึงโยนเขาลงในนรกจนได้

สา. ธนัญชานี ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติไม่ชอบธรรม ประพฤติผิดธรรม เพราะเหตุแห่งพระราชา นายนิรบาลจะพึงจูดคร่ำเขาผู้นั้นไปยังนรก เพราะเหตุแห่งการประพฤติไม่ชอบธรรมและประพฤติผิดธรรม เขาจะพึงได้ตามความปรารถนาหรือหนอว่า เราประพฤติไม่ชอบธรรม ประพฤติผิดธรรม เพราะเหตุแห่งพระราชา ขอนายนิรบาลอย่าพึงจูดคร่ำเราไปนรกเลย หรือว่าพระราชาของผู้นั้นจะพึงได้ตามความปรารถนาว่า ผู้นี้ประพฤติไม่ชอบธรรม ประพฤติผิดธรรม เพราะเหตุแห่งเราทั้งหลาย ขอนายนิรบาลอย่าพึงจูดคร่ำเขาไปนรกเลย

ธ. ไม่ใช่เช่นนั้น ท่านพระสารีบุตร ที่แท้ ถึงผู้นั้นจะคร่ำครวญมากมาย นายนิรบาลก็พึงโยนเขาลงในนรกจนได้.

สา. คู่ก่อนธนัญชานี ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉนบุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติไม่ชอบธรรม พระพฤติผิดธรรม เพราะเหตุแห่งการเลี้ยงกาย เพราะเหตุทำนุบำรุงกาย นายนิรบาลจะพึงจูดคร่ำเขาผู้นั้น ไปยังนรก เพราะเหตุแห่งการประพฤติไม่ชอบธรรมและประพฤติผิดธรรม เขาจะพึงได้ตามความปรารถนาหรือหนอว่า เราประพฤติไม่ชอบธรรม ประพฤติผิดธรรมเพราะเหตุการเลี้ยงกาย เพราะเหตุการทำให้ทำนุบำรุงกาย ขอนายนิรบาลอย่าพึงจูดคร่ำเราไปนรกเลยหรือ ว่าชนเหล่าอื่นของเขาจะพึงได้ตามความปรารถนาว่า ผู้นี้ประพฤติไม่ชอบธรรม ประพฤติผิดธรรม เพราะเหตุการเลี้ยงกาย เพราะเหตุทำนุบำรุงกาย ขอนายนิรบาลอย่าพึงจูดคร่ำเขาไปนรกเลย

ธ. ไม่ใช่เช่นนั้น ท่านพระสารีบุตร ที่แท้ ถึงผู้นั้นจะคร่ำครวญมากมาย นายนิรบาลก็พึงโยนเขาลงในนรกจนได้

สา. คุณก่อนหน้าจะเข้าใจความข้อนี้เป็นไฉนบุคคลผู้ประพฤติไม่ชอบธรรมประพฤติผิดศีลธรรม เพราะเหตุแห่งมารดาบิดากับบุคคลผู้ประพฤติชอบธรรม ประพฤติถูกต้องธรรม เพราะเหตุแห่งมารดาบิดาไหนจะประเสริฐกว่ากัน

ธ. ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร ผู้ที่ประพฤติไม่ชอบธรรม ประพฤติผิดศีลธรรมเพราะเหตุแห่งมารดาบิดา ไม่ประเสริฐส่วนผู้ประพฤติชอบธรรมประพฤติถูกต้องธรรมเพราะเหตุแห่งมารดาบิดา ประเสริฐ ด้วยว่าการประพฤติชอบธรรมและการประพฤติถูกต้องธรรม ประเสริฐกว่าการประพฤติไม่ชอบธรรมและการประพฤติผิดศีลธรรม

สา. ฌณฺเฐชาณิ การงานอย่างอื่นที่มีเหตุ ประกอบด้วยกรรม เป็นเครื่องให้บุคคลอาจเลี้ยงมารดาบิดาได้ ไม่ต้องทำกรรมอันลามก และให้ปฏิบัติปฏิบัติทานอันเป็นบุญได้ มีอยู่

ฌณฺเฐชาณิ ท่านจะเข้าใจความข้อนี้เป็นไฉน บุคคลผู้ประพฤติไม่ชอบธรรม ประพฤติผิดศีลธรรม เพราะเหตุแห่งบุตรและภริยา กับบุคคลผู้ประพฤติชอบธรรม ประพฤติถูกต้องธรรม เพราะเหตุแห่งบุตรและภริยาไหนจะประเสริฐกว่ากัน

ธ. ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร บุคคลผู้ประพฤติไม่ชอบธรรม ประพฤติผิดศีลธรรม เพราะเหตุแห่งบุตรและภริยา ไม่ประเสริฐ ส่วนบุคคลผู้ประพฤติชอบธรรม ประพฤติถูกต้องธรรม เพราะเหตุแห่งบุตรและภริยา ประเสริฐด้วยการประพฤติชอบธรรมและการประพฤติถูกต้องธรรม ประเสริฐกว่าการประพฤติไม่ชอบธรรม และการประพฤติผิดศีลธรรม

สา. ฌณฺเฐชาณิ การงานอย่างอื่นที่มีเหตุ ประกอบด้วยกรรม เป็นเครื่องให้บุคคลอาจเลี้ยงบุตรและภริยาได้ ไม่ต้องทำกรรมอันลามก และให้ปฏิบัติปฏิบัติทานอันเป็นบุญได้ มีอยู่

คุณก่อนหน้าจะเข้าใจความข้อนี้เป็นไฉนบุคคลผู้ประพฤติไม่ชอบธรรม ประพฤติผิดศีลธรรม เพราะเหตุแห่งพวกทาส กรรมกรและคนรับใช้ กับบุคคลผู้ประพฤติชอบธรรม ประพฤติถูกต้องธรรม เพราะเหตุแห่งพวกทาส กรรมกรและคนรับใช้ ไฉนจะประเสริฐกว่ากัน

ธ. ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร บุคคลผู้ประพฤติไม่ชอบธรรม ประพฤติผิดศีลธรรม เพราะเหตุแห่งพวกทาส กรรมกรและคนรับใช้ ไม่ประเสริฐส่วนบุคคลผู้ประพฤติชอบธรรม ประพฤติถูกต้องธรรม เพราะเหตุแห่งพวกทาสกรรมกรและคนรับใช้ ประเสริฐ ด้วยการประพฤติชอบธรรมและการประพฤติถูกต้องธรรม ประเสริฐกว่าการประพฤติไม่ชอบธรรมและการประพฤติผิดศีลธรรม

สา. คุณก่อนหน้าจะเข้าใจความข้อนี้เป็นไฉน การงานอย่างอื่นที่มีเหตุ ประกอบด้วยกรรมเป็นเครื่องให้บุคคลอาจเลี้ยงพวกทาส กรรมกรและคนรับใช้ได้ ไม่ต้องกระทำความกรรมอันลามก และให้ปฏิบัติปฏิบัติทานอันเป็นบุญได้ มีอยู่

ดูก่อนธัญชนิกาน ท่านจะเข้าใจความซื่อมั่นเป็นโฉนบุคคลผู้ประพฤติไม่ชอบธรรม ประพฤติผิดธรรม เพราะเหตุแห่งมิตรและอำมาตย์กับบุคคลผู้ประพฤติชอบธรรม และประพฤติถูกต้องธรรม เพราะเหตุแห่งมิตรและอำมาตย์ ไหนจะประเสริฐกว่ากัน

ธ. ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร บุคคลผู้ประพฤติไม่ชอบธรรม ประพฤติผิดธรรม เพราะเหตุแห่งมิตรและอำมาตย์ ไม่ประเสริฐ ส่วนบุคคลผู้ประพฤติชอบธรรม ประพฤติถูกต้องธรรม เพราะเหตุแห่งมิตรและอำมาตย์ ประเสริฐด้วยการประพฤติชอบธรรมและการประพฤติถูกต้องธรรม ประเสริฐกว่าการประพฤติไม่ชอบธรรมและการประพฤติผิดธรรม

สา. ดูก่อนธัญชนิกาน การงานอย่างอื่นที่มีเหตุ ประกอบด้วยธรรมเป็นเครื่องให้บุคคลอาจทำกรณียกิจแก่มิตรและอำมาตย์ได้ ไม่ต้องทำกรรมอันลามกและให้ปฏิบัติปฏิบัติพาทอันเป็นบุญได้ มีอยู่

ดูก่อนธัญชนิกาน ท่านจะเข้าใจความซื่อมั่นเป็นโฉนบุคคลผู้ประพฤติไม่ชอบธรรม ประพฤติผิดธรรม เพราะเหตุแห่งญาติสาโลหิตกับบุคคลผู้ประพฤติชอบธรรม พระพฤติถูกต้องธรรม เพราะเหตุแห่งญาติสาโลหิต ไหนจะประเสริฐกว่ากัน

ธ. ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร บุคคลผู้ประพฤติไม่ชอบธรรม ประพฤติผิดธรรม เพราะเหตุแห่งญาติสาโลหิต ไม่ประเสริฐ ส่วนบุคคลผู้ประพฤติชอบธรรม ประพฤติถูกต้องธรรม เพราะเหตุแห่งญาติสาโลหิต ประเสริฐ ด้วยการประพฤติชอบธรรม และการประพฤติถูกต้องธรรม ประเสริฐกว่าการประพฤติไม่ชอบธรรม และการประพฤติผิดธรรม

สา. ดูก่อนธัญชนิกาน การงานอย่างอื่นที่มีเหตุ ประกอบด้วยธรรมเป็นเครื่องให้บุคคลอาจทำกรณียกิจแก่ญาติสาโลหิตได้ ไม่ต้องทำกรรมอันลามกและให้ปฏิบัติปฏิบัติพาทอันเป็นบุญได้ มีอยู่

ธัญชนิกาน ท่านจะเข้าใจความซื่อมั่นเป็นโฉน บุคคลผู้ประพฤติไม่ชอบธรรม ประพฤติผิดธรรม เพราะเหตุแห่งแขก กับบุคคลผู้ประพฤติชอบธรรม ประพฤติถูกต้องธรรม เพราะเหตุแห่งแขก ไหนจะประเสริฐกว่ากัน

ธ. ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร บุคคลผู้ประพฤติไม่ชอบธรรม ประพฤติผิดธรรม เพราะเหตุแห่งแขก ไม่ประเสริฐ ส่วนบุคคลผู้ประพฤติชอบธรรมพระพฤติถูกต้องธรรม ประเสริฐ ด้วยการประพฤติชอบธรรมและการประพฤติถูกต้องธรรม ประเสริฐกว่าการประพฤติไม่ชอบธรรมและการประพฤติผิดธรรม

สา. ดูก่อนธัญชนิกาน การงานอื่นที่มีเหตุ ประกอบด้วยธรรม เป็นเครื่องให้บุคคลอาจทำกรณียกิจแก่แขกได้ ไม่ต้องทำกรรมอันลามก และให้ปฏิบัติปฏิบัติพาทอันเป็นบุญได้ มีอยู่

ธ. ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร บุคคลผู้ประพาศไม่ชอบธรรม ประพาศผิดศีลธรรม เพราะเหตุ การเล็งกาย เพราะเหตุทำนุบำรุงกาย ไม่ประเสริฐส่วนบุคคลผู้ประพาศชอบธรรม ประพาศดีถูก ธรรม เพราะเหตุการเล็งกายเพราะเหตุทำนุบำรุงกาย ประเสริฐ ด้วยว่าการประพาศชอบธรรม และการประพาศดีถูกธรรม ประเสริฐกว่าการประพาศไม่ชอบธรรมและการประพาศผิดศีลธรรม

สา. คุณอนธัญชานี การงานอย่างอื่นที่มีเหตุ ประกอบด้วยธรรมเป็นเครื่องให้คุณคณาจ เล็งกาย ทำนุบำรุงกายได้ ไม่ต้องทำกรรมอันลามกและให้ปฏิบัติปฏิบัติพาอันเป็นบุญได้มีอยู่

ครั้งนั้นแล ธัญชานีพราหมณ์ชั้นชมนุ โมนาภามิตของท่านพระสารีบุตรลุกจากอาสนะ หลีกไปแล้ว

ครั้นสมัยต่อมา ธัญชานีพราหมณ์เป็นผู้อาพาธ ได้รับทุกข์เป็นไข้หนัก จึงเรียกบุรุษคน หนึ่งมาว่า บุรุษผู้เจริญ มานี้เกิดท่าน ท่านจงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ จงถวายบังคม พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า ตามคำของเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธัญชานี พราหมณ์อาพาธได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก เขาขอถวายบังคมพระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วย เศียรเกล้า และจงเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงที่อยู่ แล้วจงไหว้ทำท่านพระสารีบุตรตามคำของเรา ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ธัญชานีพราหมณ์อาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก เขาไหว้ทำท่านพระสารี บุตรด้วยเศียรเกล้า และจงเรียนท่านอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าขอโอกาสขอท่านพระสารี บุตรจงอาศัยความอนุเคราะห์เข้าไปยังนิเวศน์ของธัญชานีพราหมณ์เกิด

บุรุษนั้นรับคำธัญชานีพราหมณ์แล้วได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวาย บังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธัญชานีพราหมณ์อาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก เขาถวายบังคมพระบาทของพระผู้มีพระภาค เจ้าด้วยเศียรเกล้า แล้วได้เข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงที่อยู่ ไหว้ท่านพระสารีบุตรแล้ว นั่ง ณ ที่ควร ส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้เรียนท่านพระสารีบุตรว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ธัญชานีพราหมณ์อาพาธได้รับ ทุกข์ เป็นไข้หนัก เขาไหว้ทำของท่านพระสารีบุตรด้วยเศียรเกล้า และส่งมาอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่าน ผู้เจริญ ข้าพเจ้าขอโอกาส ขอท่านพระสารีบุตรจงอาศัยความอนุเคราะห์เข้าไปยังนิเวศน์ของธัญชานี พราหมณ์เกิด ท่านพระสารีบุตรรับนิมนต์ด้วยอาการคฤณีภาพ

ลำดับนั้น ท่านพระสารีบุตรนั่งแล้ว ถือบาตรและจีวร เข้าไปยังนิเวศน์ของธัญชานี พราหมณ์ แล้วนั่งบนอาสนะที่เขาจัดถวาย ได้ถามธัญชานีพราหมณ์ว่า คุณอนธัญชานี ท่านยังพอ ทนได้หรือ พอจะยังชีวิตให้เป็นไปได้หรือ ทุกขเวทนาค่อยถอยลงไม่เจริญขึ้นหรือ อาการปรากฏ ค่อยคลายไม่ทวีขึ้นหรือ

ธัญชานีพราหมณ์กราบเรียนว่า ข้าแต่ท่านพระสารีบุตรข้าพเจ้าทนไม่ไหว จะยังชีวิตให้ เป็นไปไม่ได้ ทุกขเวทนาของข้าพเจ้ากล้านักเจริญขึ้นไม่ถอยเลย ปรากฏอาการทวิขันธ์ไม่ลดถอย

ข้าแต่ท่านพระสารีบุตรผู้เจริญ เปรียบเหมือนบุรุษมีกำลัง เอาเหล็กแหลมคมกดศีรษะ ฉันทัดข้าพเจ้า ก็ฉันทันแล ลมเสียดแทงศีรษะกล้านัก ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร ข้าพเจ้าทนไม่ไหว จะยังชีวิตให้เป็น ไปไม่ได้ ทุกขเวทนาของข้าพเจ้ากล้านัก เจริญขึ้น ไม่ถอยเลย ปราภฏอาการทวิขันธ์ไม่ลดถอย เปรียบเหมือนบุรุษมีกำลัง เอาเส้นเชือกที่เขม็งมัดรัดศีรษะฉันทัด เวทนาในศีรษะของข้าพเจ้าก็เหลือ ทน ฉันทัน ข้าพเจ้าทนไม่ไหว จะยังชีวิตให้เป็น ไปไม่ได้ ทุกขเวทนาของข้าพเจ้ากล้านัก เจริญขึ้น ไม่ถอยเลยปราภฏอาการทวิขันธ์ ไม่ลดถอย ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร เปรียบเหมือนนายโคฆาตหรือ ลูกมีอนายโคฆาตผู้ชำนาญ เขามีคสำหรับเชือดเนื้อ โคอันคมมาเชือดท้องฉันทัด ข้าพเจ้าก็ฉันทัน ลม เสียดท้องกล้านัก ข้าพเจ้าทนไม่ไหว จะยังชีวิตให้เป็น ไปไม่ได้ ทุกขเวทนาของข้าพเจ้ากล้านัก เจริญ ยิ่งขึ้น ไม่ถอยเลย ปราภฏอาการทวิขันธ์ ไม่ลดถอย ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร เปรียบเหมือนบุรุษมีกำลัง สองคน ช่วยกันจับบุรุษมีกำลังน้อยกว่าคนละแขน รมอย่างไว้ที่หลุมถ่านเพลิง ฉันทัด ในกายของ ข้าพเจ้าก็ร้อนเหลือทน ฉันทัน ข้าพเจ้าทนไม่ไหว จะยังชีวิตให้เป็น ไปไม่ได้ ทุกขเวทนาของข้าพเจ้า กล้านัก ทวิขันธ์ไม่ถอยเลย ปราภฏอาการทวิขันธ์ ไม่ลดถอย

สา. ธนัญชานี ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน นรกกัณฑ์ กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ไหนจะ ดีกว่ากัน

ธ. กำเนิดสัตว์ดิรัจฉานดีกว่านรก ท่านพระสารีบุตร

สา. ธนัญชานี ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน กำเนิดสัตว์ดิรัจฉานกับปิตติวิสัย ไหนจะ ดีกว่ากัน

ธ. ปิตติวิสัยดีกว่ากำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ท่านพระสารีบุตร

สา. ธนัญชานี ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน ปิตติวิสัยกับมนุษย์ ไหนจะดีกว่ากัน

ธ. มนุษย์ดีกว่าปิตติวิสัย ท่านพระสารีบุตร

สา. ธนัญชานี ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน มนุษย์กับเทวดาชั้นจาตุมหาราช ไหนจะ ดีกว่ากัน

ธ. เทวดาชั้นจาตุมหาราชดีกว่ามนุษย์ ท่านพระสารีบุตร

สา. ธนัญชานีท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน เทวดาชั้นจาตุมหาราชกับเทวดาชั้น ดาวดึงส์ ไหนจะดีกว่ากัน

ธ. เทวดาชั้นดาวดึงส์ดีกว่าเทวดาชั้นจาตุมหาราช ท่านพระสารีบุตร

สา. ธนัญชานี ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน เทวดาชั้นดาวดึงส์กับเทวดาชั้นยามา ไหนจะดีกว่ากัน

ธ. เทวดาชั้นยามาดีกว่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ ท่านพระสารีบุตร

สา. ธนัญชานี ท่านจะเข้าใจความซื่อนั้นเป็นไฉน เทวดาชั้นยามากับเทวดาชั้นดุสิต ไหนจะดีกว่ากัน

ธ. เทวดาชั้นดุสิตดีกว่าเทวดาชั้นยามา ท่านพระสารีบุตร

สา. ธนัญชานี ท่านจะเข้าใจความซื่อนั้นเป็นไฉน เทวดาชั้นดุสิตกับเทวดาชั้นนิมมานรดี ไหนจะดีกว่ากัน

ธ. เทวดาชั้นนิมมานรดีดีกว่าเทวดาชั้นดุสิต ท่านพระสารีบุตร

สา. ธนัญชานี ท่านจะเข้าใจความซื่อนั้นเป็นไฉน เทวดาชั้นนิมมานรดีกับเทวดาชั้นปรินิรมิตวสวัตดี ไหนจะดีกว่ากัน

ธ. เทวดาชั้นปรินิรมิตวสวัตดีดีกว่าเทวดาชั้นนิมมานรดี ท่านพระ-สารีบุตร

สา. ธนัญชานี ท่านจะเข้าใจความซื่อนั้นเป็นไฉน เทวดาชั้นปรินิรมิตวสวัตดีกับพรหมโลก ไหนจะดีกว่ากัน

ธ. ท่านพระสารีบุตรกล่าวว่า พรหมโลก ท่านพระสารีบุตรกล่าวว่าพรหมโลกหรือ

ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตรมีความดำริว่า พรหมโลกเหล่านี้ น้อมใจไปในพรหมโลก ถ้ากระไร เราพึงแสดงทางเพื่อความ เป็นสหายกับพรหมแก่ธนัญชานีพรหมเถิด ดังนี้ แล้วจึงกล่าว ว่า ธนัญชานี เราจักแสดงทางเพื่อความ เป็นสหายกับพรหม ท่านจงฟัง จงตั้งใจให้ดี เราจักกล่าว ธนัญชานีพรหมรับคำท่านพระสารีบุตรแล้ว

ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวว่า ธนัญชานี ก็ทางเพื่อความ เป็นสหายกับพรหมเป็น ไฉน ดูก่อน ธนัญชานี ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มีใจประกอบด้วยเมตตา แผ่ไปสู่ทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง แผ่ไปตลอด โลกทั่วสัตว์ทุกเหล่าเพื่อประ โยชน์แก่สัตว์ทั่วหน้า ในที่ทุกสถาน ด้วยใจอันประกอบด้วยเมตตาอันไพศาลเป็นมหัคคะ หาประ มาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มี ความเบียดเบียนอยู่ แม้ซื่อนี้ก็เป็นทางเพื่อความ เป็นสหายกับพรหม ธนัญชานี อีกประการหนึ่งภิกษุมีใจประกอบด้วยกรุณา...มีใจประกอบด้วยมุทิตา...มีใจประกอบด้วยอุเบก ขา แผ่ไปสู่ทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้อง ขวาง แผ่ไปตลอด โลก ทั่วสัตว์ทุกเหล่าเพื่อประ โยชน์แก่สัตว์ทั่วหน้า ในที่ทุกสถาน ด้วยใจอัน ประกอบด้วยอุเบกขาอันไพศาล เป็นมหัคคะหาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มี ความเบียดเบียนอยู่ นี้ แล เป็นทางเพื่อความ เป็นสหายกับพรหม

ธ. ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร ถ้าเช่นนั้น ขอท่านจงถวายบังคมพระบาทของพระผู้มีพระภาค เจ้าด้วยเศียรเกล้า ตามคำของข้าพเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธนัญชานีพรหมนี้ป่วยได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก เขาถวายบังคมพระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า

ครั้งนั้นแล ท่านพระสารีบุตรได้ประดิษฐานธัญชานีพราหมณ์ไว้ในพรหมโลกชั้นต่ำ ในเมื่อยังมีกิจที่จะพึงทำให้ยิ่งขึ้นได้ แล้วลุกจากอาสนะหลีกไปไม่นาน ธัญชานีพราหมณ์ทำกาละแล้วไปบังเกิดยังพรหมโลก ครั้นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า ภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรนี้ได้ประดิษฐานธัญชานีพราหมณ์ไว้ในพรหมโลกชั้นต่ำ ในเมื่อยังมีกิจที่จะพึงทำให้ยิ่งขึ้นได้ แล้วลุกจากอาสนะหลีกไป

ครั้นนั้น ท่านพระสารีบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญธัญชานีพราหมณ์ป่วย ได้รับทุกข์เป็นไข้หนัก เขาถวายบังคมพระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า สารีบุตร ทำไมเธอจึงประดิษฐานธัญชานีพราหมณ์ไว้ในพรหมโลกชั้นต่ำ ในเมื่อยังมีกิจอันพึงทำให้ยิ่งขึ้นได้ แล้วลุกจากอาสนะหลีกไปแล้ว

สา. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์มีความคิดเห็นอย่างนี้ว่าพราหมณ์เหล่านั้นน้อมใจไปพรหมโลก ถ้ากระไร เราพึงแสดงทางเพื่อความเป็นสหายกับพรหมแก่ธัญชานีพราหมณ์เกิด ดังนี้พระเจ้าข้า

พ. สารีบุตร ธัญชานีพราหมณ์ทำกาละไปบังเกิดในพรหมโลกแล้วจะนั่นแล^{๓๖}

๖) สตรีเพศในพรหมโลก ตามธรรมดาในพรหมโลกทั้งปวง จะปรากฏสตรีเพศนั้นไม่มี เพราะพระพรหมทั้งหลายล้วนแต่เป็นบุรุษเพศทั้งหมด ทั้งนี้ก็ไม่ได้หมายความว่าเพศหญิง หรือ สตรีเพศจะไปอุบัติเกิดขึ้นเป็นพระพรหมในพรหมโลกไม่ได้ อันที่จริงหญิงทั้งหลายที่มีใจกล้าและมีศรัทธามาก อุตสาหะตั้งมั่นบากบั่นเจริญสมถกรรมฐานจนได้บรรลुरुปฌานสำเร็จเป็นรูปาวจรกุศลกรรมแล้ว เมื่อละชีวิติตายไปจากโลกมนุษย์นี้ ย่อมไปเกิดเป็นพรหมในพรหมโลกชั้นปฐมฌานภูมิได้ แต่มีเขตขีดขั้นอันสำคัญที่ควรจะกำหนดไว้ในที่นี้ให้ชัด คือ หญิงที่วาสนาไปอุบัติเกิดขึ้นเป็นพระพรหมนั้น จะเกิดเป็นพระพรหมในชั้น มหาพรหมภูมิ ไม่ได้เป็นอันขาด จะเกิดเป็นพระพรหมได้เพียงแต่เป็นพระพรหมในชั้นพรหมปารีสัชชาภูมิ ซึ่งเป็นพระพรหมที่เป็นบริษัทบรืวารของเหล่ามหาพรหมทั้งหลายในมหาพรหมภูมิต่างนั้น^{๓๗} ซึ่งมีหลักฐานยืนยันว่า

“อันที่จริง หญิงทั้งหลายที่ได้ฉานสมาบัติแล้ว ไม่ว่าจะเป็พระอรินุคคล หรือเป็นปุณฺชนก็ตาม ย่อมมีโอกาศไปเกิดเพียงแต่พรหมปารีสัชชา คือเป็นบริษัทของเหล่าท้าวมหาพรหมทั้งหลายในมหาพรหมภูมิต่างนั้น”

^{๓๖} ม.ม. เล่ม ๖๗๒ - ๗๐๓/๓๘๔ - ๔๐๑.

^{๓๗} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ. ๘), กรรมที่ปณี เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๗), หน้า ๖๕๒.

“อันที่จริง หญิงที่มีกุศลกุศลกรรมความดีสูงส่งเหลือหลาย โดยอาศัยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว จักได้มีโอกาสไปอุบัติเกิดขึ้นเป็นสมเด็จพระอมรินทราบหาราชจอมเทพบนสวรรค์ชั้นไตรตรึงษ์ก็ดี จะได้มีโอกาสไปอุบัติเกิดเป็นสมเด็จพระพญามาราราชจอมมารบนสวรรค์ชั้นปรนิมมัตตวัตตก็ดี หรือจักได้มีโอกาสไปอุบัติเกิดขึ้นเป็นท้าวมหาพรหมในมหาพรหมภูมิก็ดี เหตุอันนั้นย่อมไม่มีเลย”^{๓๘}

สตรีเพศผู้มีความศรัทธามั่นเจริญสมถกรรมฐานจน ได้ฌานสมาบัติ สามารถไปอุบัติเกิดขึ้นในสวรรค์และพรหมโลกได้ ซึ่งมีคำกล่าวยืนยันอีกว่า

“อิติ มหาพรหฺมา สียา เนตฺ จานํ วิชฺชติ โดยอาศัยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว หญิงที่ได้ฌานสมาบัติจักพึงได้ไปอุบัติเกิดเป็นมหาพรหม เหตุนั้นย่อมไม่มีเลย”^{๓๙}

ในทั้งหมดที่กล่าวมานี้ ย่อมเป็นข้อยืนยันในเรื่องของสตรีเพศ แม้ว่าจะได้บรรลุฌานสมาบัติแล้ว ก็ไม่สามารถไปเกิดเป็นมหาพรหมในมหาพรหมภูมิไม่ได้ รูปฌานที่บังเกิดขึ้นแก่สตรีเพศนั้นเป็นเพียงแค่ปริตตฌานเท่านั้น ไม่เป็นฌานที่อยู่ในขั้นประณีต ฉะนั้น เมื่อสตรีผู้ได้ฌานละชีวิตจากโลกนี้ไป จะตรงไปอุบัติเกิดขึ้นเป็นพระพรหมในพรหมโลกในเพศของพรหม เป็นพระพรหมชั้นพรหมปริสัชชา เป็นบริษัทบริวารของท้าวมหาพรหม ตามอำนาจวิบากแห่งปริตตฌานอันเป็นฌานขั้นสามัญ ไม่สามารถที่จะไปอุบัติเกิดในพรหมโลกชั้นอื่นได้ เพศสตรีที่ไปอุบัติเกิดขึ้นเป็นพระพรหมนั้น จะไม่มีเพศสตรีอีก เพศจะเปลี่ยนเป็นบุรุษเพศในขณะที่อุบัติเกิดขึ้นนั้นทันที^{๔๐}

๓.๒.๓ พรหมที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก

พรหมที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระธรรมปิฎกนั้น ถือได้ว่ามีน้อยมากที่กล่าวถึงบทบาทโดยตรงอย่างในคัมภีร์พระวินัยปิฎกและคัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งในพระอภิธรรมปิฎก ได้ชื่อว่าเป็นธรรมอันยิ่งใหญ่ ยากต่อการเข้าใจ เป็นคัมภีร์ที่ไม่ได้กล่าวถึงบุคคล เป็นกล่าวถึงสภาวะต่าง ๆ ฉะนั้น บทบาทของพระพรหมที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎกจึงกล่าวเฉพาะภาวะของพรหมเท่านั้น เพื่อให้เกิดความเข้าใจในพรหมที่ปรากฏในพระอภิธรรม โดยสังเขป มีดังต่อไปนี้

^{๓๘} ม.ม.อ. ๑๘/๑๐.

^{๓๙} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ. ๘), กรรมที่ปณี เล่ม ๑, อ่างแก้ว, หน้า ๖๕๓.

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕๓ – ๖๕๔.

๑) พรหมในปรากฏในพระอภิธรรมปิฎกที่กล่าวถึงบุคคลดังพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎกนั้น ถือได้ว่าเป็นส่วนน้อย จะมีกล่าวแต่เพียงการกล่าวถึงพระพรหมในด้านต่าง ๆ ดังมีคำกล่าวถึงการเป็นพรหมของสตรีเพศที่ปรากฏในอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎกนี้ว่า

“หญิงผู้เจริญมานในโลกรนี้ ทำกาละแล้ว ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพรหมปารีสัชชาทั้งหลาย (หมายถึงพรหมผู้เป็นบริษัของมหาพรหม) มิใช่บังเกิดเป็นมหาพรหม แต่บุรุษไม่พึงกล่าวว่าย่อมไม่บังเกิดในพรหมปารีสัชชานั้น ครั้นเมื่อความเป็นแห่งเพศทั้งสองแม้มีอยู่ในพรหมโลกนั้น หญิงนั้นก็ชื่อว่า เป็นพรหมเพราะตั้งอยู่ในความเป็นบุรุษ มิใช่ตั้งอยู่ในความเป็นหญิง เพราะฉะนั้น คำนั้นจึงเป็นคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้วนั้นแหละ”^{๑๑}

พรหมที่ปรากฏในคัมภีร์ พระอภิธรรมนี้ ได้กล่าวถึง การเป็นพรหมของสตรีเพศ ซึ่งสามารถเข้าถึงความเป็นพรหมได้ ด้วยการเจริญมานในสมัยที่ยังมีชีวิตอยู่บน โลกนี้ เมื่อสิ้นจากโลกนี้แล้วได้ไปอุบัติเกิดขึ้นในพรหมโลกตามกำลังของมานที่ได้มานั้น โดยเพศจะเปลี่ยนเป็นบุรุษเพศ ไม่ใช่เพศของสตรีแบบเดิม สตรีเพศผู้ไปอุบัติในพรหมโลกนั้นสามารถอุบัติเกิดในพรหมโลกได้เพียงพรหมปารีสัชชาเท่านั้น ไม่สามารถอุบัติเกิดขึ้นในพรหมโลกที่สูงกว่านี้ ด้วยภาวะแห่งเพศในอดีตชาติ

๒) พระพรหมได้ฟังธรรมและอาราธนาให้พระผู้มีพระภาคเจ้า หลังจากพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบรรลुพระอภิธรรม ทรงประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียวล่วงไป๑สัปดาห์ ทรงเพ่งคันโฬิไม่กระพริบ พระเนตรล่วงไป ๑ สัปดาห์ ทรงเดินจงกรมล่วงไป ๑ สัปดาห์ ในสัปดาห์ที่ ๔ ทรงพิจารณาพระอภิธรรมที่ทรงบรรลु ด้วยการตรัสรู้พระสขัมภุญญาน แล้วทรงให้สัปดาห์ทั้ง ๓ แม้อื่นอีกล่วงไปที่ควงไม้ชปาณโคจร ควงไม้มัจฉลินท์และที่ควงไม้ราชายตนะ ในสัปดาห์ที่ ๘ ทรงกลับไปประทับนั่งที่ควงไม้ชปาณโคจร ทรงถึงความเป็นผู้ชวนขวยน้อย เพราะทรงพิจารณาถึงธรรมเป็นสภาวะลึกซึ้ง เมื่อจะทรงแสดงธรรมอันสัทัมบัติพรหม ซึ่งมีมหาพรหมหนึ่งหมื่นเป็นบริวารมาทูลอาราธนาแล้ว จึงทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุทรงรับการเชื้อเชิญของมหาพรหมแล้วทรงตรวจดูว่า เราพึงแสดงธรรมแก่ใครก่อนหนอ ทรงทราบว่าอาพาธคาบสและอุทกคาบสทำกาละแล้ว จึงทรงระลึกถึงพระปัญจวัคคีย์ผู้มีอุปการะมาก เสด็จลุกจากอาสนะเสด็จดำเนินไปเมืองกาสิในระหว่างทางได้ทรงสนทนากับอุปกะอาชีวก ในวันอาสาฬหปุณณมีก็ทรงบรรลुถึงที่อยู่ภิกษุปัญจวัคคีย์ ที่ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ทรงทำปัญจวัคคีย์ผู้ร้องเรียกพระองค์ ด้วยคำร้องเรียกอันไม่สมควร

^{๑๑} อภิ.วิ.อ. ๓๘/๓๐๔.

ให้เชื่อฟังแล้ว ทรงประกาศ พระธรรมจักร โปรดพระปัญจวัคคีย์มีพระอัญญา โทณทัณฑุเถระเป็น
ประมุข และพวกพรหม ๑๘ โกฏิ...^{๔๒} หลังจากการพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสรู้ มีพรหมอาราธนา
ในแสดงธรรมแก่สัตว์โลก ซึ่งเป็นบทบาทหนึ่งที่พรหมได้เข้าเกี่ยวข้องกับอันเป็นบทบาทที่สำคัญให้
พระพุทธศาสนาได้เป็นจุดเริ่มต้นในเป็นสิ่งที่มีศรัทธาอันมีแต่มีความจริงให้กับชาว โลกมาจนถึง
ปัจจุบัน

ในพระอภิธรรมปิฎกนั้นถือว่าเป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นวิชาการล้วน ๆ การ
กล่าวถึงบุคคลนั้นจึงมีน้อย กล่าวถึงแต่สภาวะของสิ่งต่าง ๆ โดยเฉพาะ จิต เจตสิก รูปนิพพาน เป็น
ธรรมอันยิ่งอยากแก่การเข้าใจ บทบาทของพระพรหมในพระพุทธศาสนาจึงมีน้อย ดัง ได้กล่าว
มาแล้วทั้งสองกรณีนั้น บทบาทในอาราธนาให้พระพุทธศาสนาเจ้าได้แสดงธรรมแก่ชาว โลกและ
การเข้าถึงพรหมของสตรีเพศ การอาราธนาของพรหมถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการเผยแผ่
พระพุทธศาสนาให้มีความมั่นของมาถึงปัจจุบันนี้

๓.๓ ประเภทของพรหม

ในพระพุทธศาสนานั้นได้แยกความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องภพภูมิของเป็นเบื้องสูง และต่ำไว้
ต่างกัน เบื้องต่ำในพระพุทธศาสนาคืออบายภูมิ ภูมิที่มีความทุกข์ทวนอย่างมาก เกิดจากการกระทำ
กรรมสิ่งมีชีวิตอยู่ ลำดับจากนั้นที่สูงกว่าอบายภูมิ กล่าวคือ ภูมิที่มนุษย์ และสัตว์ดิรัจฉานอาศัย ซึ่ง
เรียกว่า สัตว์โลกอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก เป็นภูมิที่ถือได้ว่าสิ่งมีชีวิตมีอายุสั้นมากที่สุด และเป็นภูมิที่
มีความหลากหลาย เป็นภูมิที่สะสมบุญหรือบาปโดยไม่จำแนกว่าผู้สร้างบุญจะต้องอยู่อีกที่หนึ่ง ผู้ทำ
กรรมชั่วจะอยู่อีกที่หนึ่ง หากแต่เป็นการอยู่ร่วมกันของสัตว์โลกเรียกว่าการอยู่แบบสังคม จะประจักษ์
การกระทำนั้นด้วยการประพฤติปฏิบัติของแต่ละบุคคลเท่านั้น ซึ่งต่างจากภูมิอื่นที่ถูกแยกประเภท
ออกจากกัน โดยอาศัยกรรมเป็นตัวแยกสัตว์โลกจึงเป็นศูนย์กลางแห่งหน ทางการไปสู่อบายภูมิ สัตว์
โลก สวรรค์ และพรหม เมื่อกล่าวถึงพรหมในพระพุทธศาสนาแล้วได้ว่าเป็นสวรรค์ที่สูงกว่าสวรรค์
ชั้นเทวดา ซึ่งคุณอันวิเศษมากกว่า และเป็นสวรรค์ที่มีการเข้าถึงน้อยมาก เพราะต้องอาศัยคุณอันวิเศษ
กล่าวคือ จะต้องเจริญสมถกรรมและวิปัสสนาจนฉานเกิดแก่บุคคลผู้เจริญนั้น จึงจะสามารถเข้าภพ
ภูมิของพรหมได้ ซึ่งในข้อนี้จะกล่าวถึงประเภทของพรหมในพระพุทธศาสนา

คติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา พระพรหม เป็นชาวสวรรค์ชั้นสูงชั้นหนึ่งที่สูงกว่าเทวดา
ทั่วไป เรียกว่า “พรหม” พระพรหมยังอยู่ในกามาวจรภพ มีการวนเวียนว้ายตายเกิด อยู่ในสวรรค์ที่
เรียกว่าชั้นพรหม เป็นพรหมผู้วิเศษล้วนแต่บุรุษเพศทั้งสิ้น ไม่ต้องกินไม่ต้องบริโภคาอาหาร เหมือน

^{๔๒} อภิ.สง. ๗๕/๑/๑๔๖ - ๑๔๗.

สัตว์ในภูมิอื่น คิ้วว่าแฉ่มขึ้นอิมเอิบ โดยมีมานสมาบัติเป็นอาหาร จึงไม่ต้องมีการถ่ายอุจจาระ คือ อุจจาระ ปัสสาวะอันลามกเหม็นร้าย สรีระร่างกายหน้าตาแห่งบรรดาพระพรหมนั้น มีลักษณะกลมเกลี้ยงสวยงามนัก มีรัศมีออกจากกายตัวล้อม ประภัสสรรุ่งเรืองกว่ารัศมีพระอาทิตย์ และพระจันทร์ หลายพันเท่า เพียงแต่หัตถ์หนึ่งเล่าอันพระพรหมทั้งหลายเหยียดยื่นออกไปหวังจะให้ส่อง รัศมีไปทั่วทั้งจักรวาลก็ย่อมจักทำได้ อวัยวะร่างกายที่ต่อกัน คือ หัวเข่าก็ดี แขนก็ดี มีลักษณะกลมเกลี้ยง เรียบงามนัก จักได้เห็นที่ต่อกันนั้นหามิได้ เกศเกล้าแห่งพระพรหมทั้งหลายนั้นงามนัก ปรากฏโดยมากมีศีรษะประดับด้วยชฎา สถิตเสวยสุขพรหมสมบัติอยู่ ณ พรหมภูมิที่ตนอุบัติตราบจน กว่าจะสิ้นอายุ ซึ่งเป็นเวลานานแสนนาน เป็นผู้วิเศษ ที่มีแต่เพศชาย ไม่ต้องกินคัมอาหารใดๆ เหมือนสัตว์ในภูมิอื่นๆ จึงไม่ต้องมีการขับถ่ายของเสีย พระพรหมมีใบหน้ากลมเกลี้ยง มีแสงจากกายที่ส่องสว่างกว่าแสงพระอาทิตย์ และแสงพระจันทร์เป็นหลายพันเท่า โดยพิจารณาเพียงฝ่ามือข้างเดียวของพระพรหมที่แบออกนั้น ก็สามารถส่องแสงสว่างไปทั่วจักรวาลได้ อวัยวะใด ๆ ที่ต้องมีรอยต่อกัน เช่น บริเวณแขน ที่มีศอก และรอยพับ เชื่อมระหว่างแขนบน และแขนล่าง ก็เกลี้ยง เรียบเนียน เส้นผมก็สวยงามมาก ซึ่งโดยมากจะมีชฎาประดับบนศีรษะ และอยู่เสวยสุขในชั้นพรหมของตนเอง จนกว่าจะสิ้นอายุขัย ซึ่งก็เป็นเวลาแสนนาน

พระพรหม เกิดจากท่านผู้มีความเพียรกล้า ทรงไว้ซึ่งปัญญาเกินสามัญชน ปรารถนาจะพ้นจากกิเลสanusสัย เพราะเห็นว่ามิโทษพาให้ยุ่งนัก ไครจักห้ามจิตมิให้ตกอยู่ในอำนาจกิเลส จึงสู้อุตสาหะเพียรบำเพ็ญสมถภาวนา ตามที่ท่านบูรพาจารย์สั่งสอนกันสืบ ๆ มา เป็นชีป่าดาบส บางพวก ทรงพรตเป็นโยคี ฤทธิในสมัยที่มีพระพุทธศาสนาเกิดขึ้น ในโลก บางพวกก็เป็นพระภิกษุสามเณรต่างบำเพ็ญสมถภาวนา จนได้สำเร็จฉะฉาน ครั้นถึงกาลกิริยาตายจากมนุษย์โลก จึงตรงไปอุบัติเกิดในพรหมวิมาน ณ พรหมโลก อันเป็นแดนซึ่งมีแต่สุขไม่มีเรื่องกามเข้าไปเกี่ยวข้อง ตามอำนาจฉะฉานที่ได้บรรลุเป็นพระพรหมผู้วิเศษ^{๔๓}

ซึ่งพรหมในพระพุทธศาสนาแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ พรหมที่มีรูป เรียกว่า “รูปพรหม”^{๔๔} มีทั้งหมด ๑๖ ชั้น และพรหมที่ไม่มีรูป เรียกว่า “อรูปพรหม” มีทั้งหมด ๔ ชั้น โดยอรูปพรหมจะสูงกว่ารูปพรหม เรียงตามลำดับได้ดังต่อไปนี้

^{๔๓}พระพรหมในคติพระพุทธศาสนา, ๓๐ ตุลาคม ๒๕๕๐, ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๒

<<http://www.oknation.net/blog/boy-girl/2009/05/21/entry-4>>.

^{๔๔}พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๕), ภูมิวิลาสินี, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๗), หน้า ๔๗๘.

๓.๓.๑ รูปพรหม

รูปพรหมเป็นพรหมประเภทที่ยังมีรูปให้ปรากฏเห็นอยู่ เป็นสภาวะที่ละเอียดมากกว่าเทวดา มีคุณอันวิเศษด้วยอานุภาพของสมณะกรรมฐาน ในแต่ละชั้นมีอานุภาพแตกต่างกัน ตามลำดับชั้นดังนี้

๑) พรหมปารีสัชชาภูมิ เป็นพรหมโลกชั้นที่ ๑ มีความหมายตามชื่อชั้นว่า เป็นที่อยู่ของพระพรหมผู้เป็นบริษัทห้ามหาพรหม ซึ่งมาจากการแยกศัพท์ พุรหม + ปารีสช + ชา + ภูมิ, พรหม = พระพรหม, ปารีสช = บริษัท, บริวาร, ชา = ความเป็น, ภูมิ = ที่อยู่ คือเป็นพรหมผู้เป็นบริวารของห้ามหาพรหม เป็นพรหมชั้นแรกอยู่ต่ำที่สุด แต่ก็อยู่เบื้องบน สูงกว่าเทวดาทั้งหลายในเทวโลก มีระยะห่างจากสวรรค์ชั้นปรหมิมิตวสวัตติสวรรค์ห้าล้านห้าแสนแปดพัน โยชน์ ฉะนั้นพรหมชั้นนี้หนึ่งจึงเป็นพรหมบริวารของห้ามหาพรหม เป็นชั้นพรหมที่ต่ำที่สุดแต่อยู่เบื้องบนเหนือเทวดาทั้งหมดในเทวโลก

๒) พรหมปุโรหิตาภูมิ คือพรหมโลกชั้นที่ ๒ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลาย อันอยู่ในฐานะที่ประเสริฐกว่าพรหมโลกชั้นพรหมปารีสัชชาภูมิ เพราะอยู่ในฐานะปุโรหิต เป็นผู้ในการทำกิจการทั้งหลายของห้ามหาพรหม ซึ่งบทบาทและหน้าที่ตรงกับชื่อ ตามความหมายของการแยกศัพท์ดังนี้ พุรหม + ปุร + หิต + ภูมิ, พุรหม = พระพรหม, ปุร = ประเสริฐ, หิต = ความทรงอยู่, ภูมิ = ที่อยู่ ซึ่งรวมกันแล้วก็เป็นพรหมปุโรหิตาภูมิ = ที่อยู่ของพระพรหมทั้งหลายผู้ทรงฐานะกันประเสริฐ คือเป็นปุโรหิตของห้ามหาพรหมผู้เป็นใหญ่ ทำกิจการของห้ามหาพรหม ประเสริฐกว่าพรหมในชั้นพรหมปารีสัชชาภูมิ

๓) มหาพรหมภูมิ คือพรหมโลกชั้นที่ ๓ เป็นพรหมผู้ยิ่งใหญ่กว่าพรหมในชั้นพรหมปารีสัชชาภูมิและพรหมในชั้นปุโรหิตาภูมิ ซึ่งมีความหมายตามการแยกศัพท์ดังนี้ มหา + พุรหม + ภูมิ, มหา = ยิ่งใหญ่, พุรหม = พระพรหม, ภูมิ = ที่อยู่ รวมกันเข้าเป็น มหาพรหมภูมิ = ที่อยู่แห่งท่านพระพรหมผู้ยิ่งใหญ่ทั้งหลาย มีฐานะตามภาวะที่ยิ่งใหญ่กว่าพรหมโลกทั้งสองชั้นที่กล่าวมาแล้วนั้น

ในพรหมโลกทั้ง ๓ ชั้น คือ พรหมปารีสัชชาภูมิ พรหมปุโรหิตาภูมิและมหาพรหมภูมิ เป็นพรหมโลกที่อยู่ในพื้นที่ระดับเดียวกัน แต่แยกเขตออกเป็น ๓ เขต ซึ่งพรหมประเภทนี้เป็นพรหมที่สำเร็จปฐมฌานแต่ละประเภท

พรหมเขตที่ ๑ เป็นเขตที่อุบัติของพรหมทั้งหลายผู้ได้สำเร็จปฐมฌานขั้นปริตตะ คือ ชั้นสามัญญ

พรหมเขตที่ ๒ เป็นเขตที่อุบัติของพรหมทั้งหลายผู้ได้สำเร็จปฐมฌานขั้นมัชฌิมะ คือ ชั้นปานกลาง

พรหมเขตที่ ๓ เป็นเขตที่อุบัติของพรหมผู้เป็นมเหศักดิ์เป็นใหญ่ เป็นประมุขแห่งพรหมในชั้นปฐมฌาน เพราะพรหมในเขตที่สามนี้ได้สำเร็จฌานขั้นปณีต คือ ชั้นประณีตสูงสุด

๔) **ปริตตภาณภูมิ** คือ พรหมโลกชั้นที่ ๔ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลายที่มีศักดิ์สูงกว่าตน มีรัศมีแห่งความรุ่งเรืองน้อยกว่าเหล่าพระพรหมทั้งหลายที่มีศักดิ์สูงกว่า โดยมี ความหมายตามการแยกศัพท์ดังนี้ ปริตต + อาภา + ภูมิ, ปริตต = น้อย, อาภา = รัศมี, ภูมิ = ที่อยู่ เมื่อรวมกันแล้วเป็น ปริตตภาณภูมิ = ที่อยู่แห่งท่านพระพรหมทั้งหลายผู้มีรัศมีน้อยกว่าพระพรหมที่ ศักดิ์สูงกว่าตน

๕) **อปปมาณาภาณภูมิ** คือ พรหมโลกชั้นที่ ๕ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลายผู้มีรัศมี มากมายหาประมาณไม่ได้ โดยทำการแยกศัพท์จะให้ความหมายดังต่อไปนี้ อปปมาณ + อาภา + ภูมิ, อปปมาณ = มากมายหาประมาณมิได้, อาภา = รัศมี, ภูมิ = ที่อยู่ รวมได้ อปปมาณาภาณภูมิ หมายถึง ที่อยู่แห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้มีรัศมีรุ่งเรืองมากมายหาประมาณมิได้ มีคุณวิเศษมากกว่าพรหม โลก ชั้นปริตตภาณภูมิ

๖) **อาภัสราภูมิ** คือ พรหมโลกชั้นที่ ๖ เป็นที่สถิตอาศัยอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้มี ปรากฏรุ่งโรจน์แห่งรัศมีนานาแสงดุจแสงฟ้าแลบ มีแสงแลบออกตลอดเวลาและตลอดกาล แยก ศัพท์ได้ดังนี้ อาภา + สรา + ภูมิ, อาภา = รัศมี, สรา = ปรากฏรุ่งโรจน์, ภูมิ = ที่อยู่ รวมเป็น อาภัสรา ภูมิ = ที่อยู่แห่งพระพรหมทั้งหลายผู้มีปรากฏรุ่งโรจน์แห่งรัศมีนานาแสง

พรหมโลกทั้งสามที่กล่าวมานี้ คือ ปริตตภาณภูมิ อปปมาณาภาณภูมิ และอาภัสราภูมิ มีพื้น อยู่ในระดับเดียวกัน แต่แยกออกเป็นสามเขต คือ

ปริตตภาณภูมิ เป็นเขตที่อุบัติเกิดขึ้นแห่งพระพรหมผู้มีรัศมีน้อยกว่าพระพรหมที่ศักดิ์สูง กว่าตน สำเร็จทุกนิมิตขั้นปริตตะ คือขั้นสามัญ

อปปมาณาภาณภูมิ เป็นที่เขตที่อุบัติขึ้นแห่งพระพรหมทั้งหลายผู้มีรัศมีมากมายหาประมาณ ไม่ได้ สำเร็จทุกนิมิตขั้นมัชฌิมะ คือขั้นปานกลาง

อาภัสราภูมิ เป็นที่เขตที่อุบัติขึ้นแห่งพระพรหมทั้งหลายผู้เป็นมหะศักดิ์เป็นใหญ่ เป็น ประมุขแห่งเหล่าพระพรหมในชั้นทุกนิมิต เพราะเป็นผู้มีปรากฏรุ่งโรจน์แห่งรัศมีนานาแสงดุจแสง ฟ้าแลบ มีแสงแลบออกตลอดเวลาและตลอดกาล

๗) **ปริตตสุภาภูมิ** คือ พรหมโลกชั้นที่ ๗ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้มีความ สง่าสวยงามแห่งรัศมีเป็นส่วนน้อย ซึ่งมาจากการแยกศัพท์ดังนี้ ปริตต + สุภา + ภูมิ, ปริตต = เป็น ส่วนน้อย, สุภา = สง่าสวยงาม, ภูมิ = ที่อยู่ เมื่อกันเข้าก็จะให้ความหมายดังที่กล่าวแล้วนั้นว่า ที่อยู่ แห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้มีความสง่าสวยงามแห่งรัศมีเป็นส่วนน้อย เป็นคุณวิเศษของพระพรหม ชั้นปริตตสุภาภูมิ

๘) **อปปมาณสุภาภูมิ** คือ พรหมโลกชั้นที่ ๘ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลายผู้มีคุณ อันวิเศษ คือ มีความสง่าสวยงามแห่งรัศมีมากมายไม่มีประมาณ ซึ่งแยกศัพท์ตามชื่อจะ ได้ดังนี้ อปปมาณ

+ สุภา + ภูมิ, อปฺปมาณ = มากมายไม่มีประมาณ, สุภา = สง่าสวยงาม, ภูมิ = ที่อยู่ เมื่อรวมเข้าด้วยกันแล้วจะได้ อปฺปมาณสุภาภูมิ หมายถึง ที่อยู่แห่งเหล่าพระพรหมทั้งหลาย ผู้มีความสวยงามแห่งรัศมีมากมายไม่มีประมาณ

๕) สุกกัณหาภูมิ คือ พรหมโลกชั้นที่ ๕ พรหมโลกชั้นนี้เป็นที่สถิตอาศัยอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลายผู้มีคุณอันวิเศษ คือ เป็นผู้มีความสง่าสวยงามแห่งรัศมีที่ออกสลับปะปนกันไปเสมอทั่วสรรพกาย ซึ่งแยกศัพท์ตามชื่อของพรหมชั้นนี้มีดังนี้ สุก + อาภินฺห + ภูมิ, สุก = ความสง่าสวยงามแห่งรัศมี, อาภินฺห = สลับหรือคละปะปน, ภูมิ = ที่อยู่ เมื่อรวมกันเข้าจะได้ สุกกัณหาภูมิ = ที่อยู่แห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้มีความสง่าสวยงามแห่งรัศมี ที่ออกสลับปะปนไปอยู่เสมอตลอดสรรพกาย อันเป็นคุณวิเศษของพระพรหมในชั้นนี้

พรหมโลกทั้งสามชั้นที่กล่าวมานั้นล้วนอยู่ในพื้นที่ระดับเดียวกัน แยกแยกสถานที่เป็น ๓ เขต เป็นที่อุบัติเกิดและเป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลายผู้มีคุณอันวิเศษ ผู้ได้สำเร็จตติยฌานแต่ละประเภทมีเกณฑ์กำหนดดังนี้

ปริตตสุภาภูมิ เป็นเขตอุบัติเกิดและสถิตอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้ได้สำเร็จตติยฌานชั้นปริตตะ คือ ชั้นสามัญญ

อัปฺปมาณสุภาภูมิ เป็นเขตอุบัติเกิดและสถิตอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้ได้สำเร็จตติยฌานชั้นมัชฌิมะ คือ ชั้นปานกลาง

สุกกัณหาภูมิ เป็นเขตอุบัติเกิดและสถิตอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้เป็นมเหศักดิ์ใหญ่ เป็นประมุขแห่งเหล่าพระพรหมในชั้นตติยฌานนี้ เป็นผู้สำเร็จตติยฌานชั้นปณีตะ คือ ชั้นประณีตสูงสุด ในพรหมโลกระดับนี้

๑๐) เวหฺปผลาภูมิ คือ พรหมโลกชั้น ๑๐ เป็นที่สถิตอาศัยอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลาย เป็นผู้มิผลอย่างไพบุลย์ คือ ได้รับผลแห่งฌานกุศลเต็มที่ เวหฺปผลาภูมิ เมื่อแยกศัพท์ออกจะได้ดังนี้ วิบุล + ผล + ภูมิ, วิบุล = ไพบุลย์, ผล = ผลแห่งฌานกุศล, ภูมิ = ที่อยู่ รวมเข้ากันแล้วจะได้ เวหฺปผลาภูมิ = ที่อยู่แห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้ได้รับผลแห่งฌานกุศลอย่างไพบุลย์ มีอานุภาพของคุณอันวิเศษที่ได้รับผลมาจากฌานกุศลมาก

๑๑) อสฺสณฺณิสฺสตาภูมิ คือ พรหมโลกชั้นที่ ๑๑ เป็นที่สถิตอาศัยอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลายที่ไม่มีสัญญา ด้วยเหตุว่าเป็นพระพรหมที่มีแต่รูปขันธ์ ไม่มีนามขันธ์เหลืออยู่ เมื่อทำการแยกศัพท์ออกก็จะได้ว่า อ + สณฺณฺ + สตฺต + ภูมิ, อ = ไม่มี, สณฺณฺ = สัญญา, สตฺต = สัตว์วิเศษคือพระพรหม, ภูมิ = ที่อยู่ เมื่อรวมกันเข้าก็เป็นศัพท์ อสฺสณฺณิสฺสตาภูมิ = ที่อยู่แห่งพระพรหมทั้งหลายผู้ไม่มีสัญญา ตามความหมายพระพรหมชั้นนี้มีเพียงรูปขันธ์เท่านั้น ไม่มีนามขันธ์แต่ประการใด

พระพรหมทั้งสองชั้น คือ ชั้นเวฬุผลาญภูมิและอสัญญีสัตตาภูมิ เป็นพรหมชั้นสูงที่มีพื้นอยู่ในระดับเดียวกัน แตกแยกสถานที่และระยะห่างไกลกันมาก ต่างก็อยู่ในสถานที่ต่างและไม่ยุ่งเกี่ยวกัน หากแต่อยู่ในภูมิของตนเท่านั้น

ลำดับต่อไปคือชั้นพรหมที่สูงกว่าพรหมที่กล่าวมาทั้งหมด เป็นดินแดนที่เรียกว่าสุทธาวาสภูมิ เป็นที่อยู่ของพระพรหมอริยบุคคลในบวรพระพุทธศาสนา ชั้นพรหมอนาคามีอริยบุคคล ผู้มีความบริสุทธิ์ ส่วนท่านที่ทรงคุณอันวิเศษอื่น ๆ แม้จะได้สำเร็จงานวิเศษเพียงใด ก็ไปอุบัติในชั้นสุทธาวาสนี้ไม่ได้เด็ดขาด สุทธาวาสภูมินี้มีอยู่ ๕ ชั้น ตั้งอยู่ท่ามกลางอากาศ และตั้งอยู่กันเป็นชั้น ๆ ขึ้นไปตามลำดับภูมิ หากตั้งอยู่ในระดับเดียวกันตั้งเช่น โลกที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ซึ่งเรียกลำดับแล้วจะอยู่ในลำดับที่ ๑๒ เป็นชั้นที่มีคุณวิเศษมากกว่าชั้นพรหมโลกที่ผ่านมาแล้ว ซึ่งดังต่อไปนี้

๑๒) อวิหาสุทธาวาสภูมิ คือ พรหมโลกที่สูงกว่าพรหมโลกชั้นอสัญญีสัตตาภูมิ มีระยะประมาณ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พัน โยชน์ ก็จะถึงพรหมโลกชั้นอวิหาสุทธาวาสภูมิเป็นพรหมโลกชั้นที่ ๑๒ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลายผู้ไม่เสื่อมคลายในสมบัติของตน โดยเมื่อทำการแยกศัพท์ออกก็จะได้อ + วิหา + สุทธาวาสภูมิ, อ = ไม่, วิหา = เสื่อมคลาย, สุทธาวาสภูมิ = ภูมิเป็นที่อยู่อันบริสุทธิ์ เมื่อรวมกันเข้าก็เป็น อวิหาสุทธาวาสภูมิ = ภูมิเป็นอยู่อันบริสุทธิ์แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ไม่เสื่อมคลายในสมบัติของตน

๑๓) อตปปาสุทธาวาสภูมิ คือ พรหมโลกชั้นที่ ๑๓ สูงขึ้นไปบนฟ้าต่อจากอวิหาสุทธาวาสภูมิ ขึ้นไปอีกไกลแสนไกล ประมาณ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พัน โยชน์ จึงจะถึงพรหมโลกชั้นนี้ได้ พรหมโลกชั้นนี้เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย เป็นผู้ไม่มีความเดือดร้อนประการใด ๆ ทั้งสิ้น เพื่อให้เกิดความเข้าใจในความหมายของพระพรหมประเภทนี้ เมื่อทำการแยกศัพท์เพื่อเข้าใจออกได้ดังนี้ อ + ตปป + สุทธาวาสภูมิ, อ = ไม่, ตปป = ความเดือดร้อน, สุทธาวาสภูมิ = ภูมิเป็นที่อยู่อันบริสุทธิ์ เมื่อรวมเข้ากันเป็น อตปปาสุทธาวาสภูมิ = ภูมิเป็นที่อยู่อันบริสุทธิ์แห่งพระพรหมอนาคามีบุคคลทั้งหลาย ผู้ไม่มีความเดือดร้อน

๑๔) สุทิสสาสุทธาวาสภูมิ คือ พรหมโลกที่สูงขึ้นไปบนฟ้าต่อจากอตปปาสุทธาวาสภูมิ ไกลแสนไกล ประมาณ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พัน โยชน์ เป็นพรหมโลกชั้นที่ ๑๔ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ทรงไว้ซึ่งความเห็นอย่างแจ่มใส โดยเมื่อทำการแยกศัพท์เพื่อทำให้เกิดความเข้าใจได้ดังต่อไปนี้ สุ + ทิสส + สุทธาวาสภูมิ, สุ = แจ่มใส, ทิสส = ความเป็น, สุทธาวาสภูมิ = ภูมิเป็นที่อยู่อันบริสุทธิ์ เมื่อรวมเข้ากันก็จะเป็น สุทิสสาสุทธาวาสภูมิ = ภูมิเป็นที่อยู่อันบริสุทธิ์แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้มีความเห็นอย่างแจ่มใส เป็นพรหมโลกที่พระพรหมทั้งหลายสถิตอยู่มีคุณวิเศษมากกว่าพรหมโลกชั้นอตปปาสุทธาวาสภูมิ

๑๕) สุทัตสีสุทธาวาสภูมิ คือ พรหมโลกชั้นที่ ๑๕ สูงขึ้นไปบนฟ้าต่อจากพรหมโลกชั้นสุทัตตาสุทธาวาสภูมิ มีระยะห่างไกล ประมาณ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พัน โยชน์จึงจะถึงพรหมโลกชั้นนี้ ในพรหมโลกชั้นนี้เป็นที่สถิตอาศัยแห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ทรงไว้ซึ่งความเห็นอย่างแจ่มใสมากกว่า ซึ่งความหมายได้จากการแยกศัพท์ดังนี้ สุ + ทสฺสี + สุทธาวาสภูมิ, สุ = แจ่มใส, ทสฺสี = ความเห็นมากกว่า (เพราะสระอิ ในคำว่า ทสฺสี หมายถึงเอา “อติสย” แปลว่ามากกว่า), ภูมิเป็นที่อยู่อันบริสุทธ์ รวมกันแล้วจึงได้คำว่า สุทัตสีสุทธาวาสภูมิ = ภูมิเป็นที่อยู่อันบริสุทธ์แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้มีความเห็นอย่างแจ่มใสมากกว่า มีคุณวิเศษมากกว่าพรหมโลกทั้งสองที่กล่าวมาแล้ว

๑๖) อกนิฏฐสุทธาวาสภูมิ คือ พรหมโลกชั้นนี้สูงขึ้นไปบนฟ้าต่อจากสุทัตสีสุทธาวาสพรหมโลก ประมาณ ประมาณ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พัน โยชน์ จึงจะถึงพรหมโลกชั้นที่ ๑๖ นี้ ซึ่งเป็นแดนสุทธาวาสพรหมโลกชั้นสุดท้าย อันมีนามว่า อกนิฏฐสุทธาวาสภูมิ เป็นที่สถิตอาศัยอยู่แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ทรงคุณอันวิเศษโดยไม่มีการเป็นรองกัน โดยทำการแยกศัพท์ออกก็จะได้นี้ อ + กนิฏฐ + สุทธาวาสภูมิ, อ = ไม่มี, กนิฏฐ = เป็นรอง, สุทธาวาสภูมิ = ภูมิอันเป็นที่อยู่ที่บริสุทธ์ เมื่อรวมกันก็จะได้อีก อกนิฏฐสุทธาวาสภูมิ = ภูมิเป็นที่อยู่อันบริสุทธ์แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ทรงคุณวิเศษโดยไม่มีความเป็นรองกัน

๓.๓.๒ อรูปพรหม

เป็นพรหมที่ไม่มีรูปร่าง^{๔๔} เหตุที่ทำให้พรหมโลกในชั้นอรูปพรหมไม่มีรูปร่างนั้น มีความเป็นมาดังนี้

สมัยที่โลกยังว่าจากพระบวรพระพุทธศาสนา ยังไม่มีองค์สมเด็จพระมิ่งมงกุฏสัมมาสัมพุทธเจ้ายังไม่ได้มาอุบัติตรัสพระสัทธรรมเทศนา ในคราวนั้น โยคีฤาษีมัสิทธิ์ทั้งหลาย ตลอดจนชีไพรดาบสที่ประพฤติพรตพรหมจรรย์บำเพ็ญตบะเจริญภาวนา ตามประเพณีในการปฏิบัติอันสืบเนื่องกันมาอย่างยาวนาน อุตสาหะบำเพ็ญเพียรไปจนกระทั่งได้สำเร็จจุดอดาน ซึ่งเป็นรูปฌานชั้นสูงสุดแล้ว แต่ยังไม่พอใจ ประารถนาที่จะบรรลุฌานชั้นสูงขึ้นไปอีก โดยมาคำนึงในใจว่า อันว่าตนกล่าวคือ อตภาพร่างกายนี้ไม่ดีเป็นหนักหนา มีโทษมากมายด้วยทุกขโทษอันหาประมาณไม่ได้ เช่น “มนุษย์บุคคลทั้งหลายให้โทษทำร้ายกันประหนึ่งเสียสติเป็นบ้า ทำการฆ่าฟันประหัตประหารซึ่งกันและกัน เพราะว่ายังมีตัวตนเป็นสำคัญ เมื่อใดตัวตนไม่มี ก็จะทำร้ายกันไม่ได้ ก็จะไม่มีการทำร้ายกันอีก” คำปรารภของโยคีฤาษีมัสิทธิ์ทั้งหลาย ตลอดจนชีไพรดาบสที่ประพฤติพรตพรหมจรรย์บำเพ็ญตบะเจริญภาวนา คือต้องการที่จะสำเร็จฌานชั้นสูงกว่าฌานที่บังเกิดกับตัวเอง เป็นการ

^{๔๔} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๘), ภูมิวิลาสินี, อ่างแก้ว, หน้า ๕๐๓.

ปรารถนาที่จะไม่มีตัวตน เพราะให้ทุกข์ที่เกิดขึ้นทางการมีตัวตน เมื่อปรารถนาอย่างนี้ก็ทำตัวตนไป
หายไปโดยภวาคความไม่มีตัว หลังจากชีวิตหมดสิ้น ไปก็ไปอุบัติในชั้นพรหม โลกที่ไม่มีรูป มี
ดังต่อไปนี้

๑) อากาสนัญญาตนภูมิ คือ ผู้มีอำนาจสูงรำพึงถึงการบังเกิดความพอใจหนักหนาใน
ภาวะที่ไม่มีตัวตนมีมีกาย ไม่อาลัยในสรีระร่างกายที่จิตได้อาศัยอยู่นี้ เมื่อออกจากจตุตถฌานแล้วก็
มีจิตใจผ่อนคลาย ปรารถนาอยู่แต่ในความไม่มีรูป อุตสาหะเจริญภาวนาบำเพ็ญสมถกรรมฐาน ต่อไป
จนกระทั่งได้สำเร็จรูปฌาน เมื่อถึงกาลครบรูปกายกิริยาตายแล้ว ก็มุ่งไปอุบัติเกิดเป็นพรหมผู้มีคุณ
อันวิเศษตามอำนาจแห่งรูปฌานที่ตนได้บรรลุ ได้นามว่าอรุปฌาน จิตใจนั้นยังมีอยู่แต่ว่าหวัหตุ
เท่ามือนั้น แม้แต่นิดหนึ่งก็ไม่มีเลย เสวยสุขอยู่ด้วยภาวะไม่มีรูป เป็นพระพรหมวิเศษผู้ไม่มีรูปตาม
จิตที่ตนปรารถนาเมื่อยังมีชีวิตอยู่ใน โลกมนุษย์ อุบัติอยู่ ณ อรูปพรหมโลกอันแสนสงบสุขสุดดี ซึ่งมี
ระยะห่างจากพรหมโลกชั้นอกนิฏฐสุทธาวาสภูมิ ประมาณ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พัน โยชน์ จึงจะถึงเขต
แห่งพรหมโลกชั้นที่ ๑๗ หรือเรียกตามประเภทว่า อรูปพรหมชั้นที่ ๑ ซึ่งมีนามว่า อากาสนัญญาตน
ภูมิ ที่ได้นามเช่นนี้เพราะอรุปพรหมชั้นนี้ เป็นที่สถิตอยู่ของพระพรหมผู้วิเศษทั้งหลายพวกหนึ่ง ซึ่ง
มีแต่นาม คือ มีแต่จิตและเจตสิกเท่านั้น รูปพรรณสัณฐานไม่มี เกิดจากฌานที่อาศัยอากาสนัญญาตน
ไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์ โดยทำการแยกศัพท์ได้ดังนี้ อากาส + อานนฺจ + อายตน + ภูมิ, อากาส = อ
ากาสนัญญาตน, อานนฺจ = ไม่มีที่สุด, อายตน = ที่ตั้งหรืออารมณ์, ภูมิ = สถานที่อยู่ เมื่อรวมกันเข้าก็
เป็น อากาสนัญญาตนภูมิ = ภูมิเป็นอยู่แห่งพระพรหมผู้วิเศษ ผู้เกิดจากฌานที่อาศัยอากาสนัญญาตน
ซึ่งไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์

๒) วิญญาณัญญาตนภูมิ คือ พรหมโลกชั้นที่ ๑๘ เป็นอรุปพรหมชั้นที่ ๒ อยู่ห่างจาก
พรหมโลกชั้นอากาสนัญญาตนภูมิ ประมาณ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พัน โยชน์ จึงจะถึงพรหมโลกชั้นที่
๑๘ นี้ อรูปพรหมชั้นนี้เป็นที่สถิตอาศัยแห่งพระพรหมผู้วิเศษทั้งหลายพวกหนึ่ง ซึ่งเกิดจากฌานที่
อาศัยวิญญาณอันไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์ โดยเมื่อทำการแยกศัพท์ออกได้เป็นดังนี้ วิญญาณ +
อนนฺจ + อายตน + ภูมิ, วิญญาณ = วิญญาณ, อนนฺจ = ไม่มีที่สุด, อายตน = ที่ตั้งหรืออารมณ์, ภูมิ =
สถานที่อยู่ รวมกันเป็น วิญญาณัญญาตนภูมิ = ภูมิเป็นอยู่แห่งพระพรหมผู้วิเศษ ผู้เกิดจากฌานที่
อาศัยวิญญาณบัญญัติอันไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์

๓) อากิญจัญญาตนภูมิ คือ พรหมโลกชั้นที่ ๑๙ เป็นอรุปพรหมชั้นที่ ๓ อยู่ห่างจากพรหม
โลกชั้นวิญญาณัญญาตนภูมิ ประมาณ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พัน โยชน์ จึงจะถึงพรหมโลกชั้นที่ ๑๙ อรูปพรหมชั้น
นี้ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมผู้วิเศษทั้งหลายพวกหนึ่ง ซึ่งมีแต่นามคือจิตและเจตสิกเท่านั้น ไม่มี

รูป เกิดจากฉานที่อาศัยอารมณ์ “นคติ กิจฺจ”^{๔๖} ซึ่งเป็นนัตถิกาวนาบัญญัติ ไม่มีวิญญาณเหลืออยู่ แม้แต่สักกนิคหนึ่งเลย เมื่อทำการแยกศัพท์ก็จะได้ดังนี้ + อาภิญญญ + อายตนะ + ภูมิ, น = ไม่มี, อาภิญญญ = แม้แต่กนิคหนึ่ง, आयตนะ = ที่ตั้งหรืออารมณ์, ภูมิ = สถานที่อยู่ เมื่อรวมเข้ากันก็เป็น อาภิญญญายตนะภูมิ = ภูมิเป็นที่อยู่แห่งพระพรหมผู้วิเศษ ผู้เกิดจากฉานที่อาศัยนัตถิกาวนาบัญญัติเป็น อารมณ์

๔) เนวสัจญานาสัจญายตนะภูมิ คือพรหมโลกชั้นที่ ๒๐ เป็นอรุปรหมชั้นที่ ๔ พ้นจากอาภิญญญายตนะภูมิ ขึ้น ไปอีก ไกลแสนไกล คณนาได้ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ จึงจะถึงพรหมโลกชั้นที่ ๒๐ ซึ่งเป็นอรุปรหมชั้นสูงสุดอันมีนามว่า เนวสัจญานาสัจญายตนะภูมิ เป็นพรหมโลกชั้นสูงสุดเป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมผู้วิเศษสุดเป็นที่หนึ่ง ซึ่งเกิดจากฉานที่อาศัยความประณีตเป็นอย่างยิ่ง ไม่มีสัจญญาอย่างหยาบ มีแต่สัจญญาอย่างละเอียดประณีตเท่านั้น โดยเมื่อทำการแยกศัพท์ออกก็จะได้ดังนี้ เนวสัจญญา + นาสัจญญา + आयตนะ + ภูมิ, เนวสัจญญา = มีสัจญญาก็ไม่ใช่, นาสัจญญา = ไม่มีสัจญญาก็ไม่ใช่, ที่ตั้งหรืออารมณ์, ภูมิ = สถานที่อยู่ เมื่อรวมเข้ากันก็เป็น เนวสัจญานาสัจญายตนะภูมิ = ภูมิเป็นที่อยู่แห่งพระพรหมผู้วิเศษ ผู้เกิดจากฉานที่อาศัยความประณีตเป็นอย่างยิ่ง มีสัจญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัจญญาก็ไม่ใช่

พระพรหมในชั้นอรุปรหมนี้เป็นผู้มีคุณอันวิเศษ เหนือกว่าพระพรหมในชั้นพรหมโลกอรุปรหมซึ่งมีพุทธพจน์ยืนยันในอรุปรหมว่า “...อรุปรหมมีอยู่ด้วยอาการทั้งปวง ดังนี้ เราไม่รู้ ส่วนเราเองเล่า เมื่อไม่รู้ เมื่อไม่เห็น จะพึงถือเอาโดยส่วนเดียวแล้วกล่าวว่า สิ่งนี้เท่านั้นจริงสิ่งอื่นเปล่า ดังนี้ ข้อนี้พึงเป็นการสมควรแก่เราหาได้ ถ้าคำของท่านสมณพราหมณ์ที่มีวาทะอย่างนี้ มีความเห็นอย่างนี้ว่า อรุปรหมไม่มีด้วยอาการทั้งปวง ดังนี้ เป็นคำจริง ข้อที่เราจักเกิดขึ้นในเหล่าเทวดาที่มีรูป สำเร็จด้วยใจ ซึ่งไม่เป็นความคิด นี่เป็นฐานะที่จะมีได้ ถ้าคำของท่านสมณพราหมณ์ที่มีวาทะอย่างนี้ มีความเห็นอย่างนี้ว่า อรุปรหมมีอยู่ด้วยอาการทั้งปวง ดังนี้ เป็นคำจริง ข้อที่เราจักเกิดขึ้นในเหล่าเทวดาที่ไม่มีรูปสำเร็จด้วยสัญญา ซึ่งไม่เป็นความคิด นี่เป็นฐานะที่จะมีได้ อนึ่งการถือท่อนไม้ การถือศีลตรา การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การกล่าวว่ามีงู การกล่าวส่อเสียด และมุสาวาท ซึ่งมีรูปเป็นเหตุ ย่อมปรากฏ แต่ข้อนี้ย่อมไม่มีในอรุปรหมด้วยอาการทั้งปวง ดังนี้ บุรุษผู้เป็นวิญญูนั้น ครั้นพิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ย่อมปฏิบัติเพื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับสนิทแห่งรูปอย่างเดียว”^{๔๗} ดังจะเห็นการยืนยันในอรุปรหมในลักษณะการมีฐานะที่ควรมีและสิ่งที่ไม่ควรมีและเมื่อในสิ่งที่มีควรละเสียเพื่อความหมด ไปแห่งรูปทั้งหลาย

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐๘.

^{๔๗} ม.ม. ๒๐/๑๒๐/๒๔๐.

๓.๔ ลักษณะของพรหม

ลักษณะของพระพรหมนั้นมีความแตกต่างกันตามประเภทและชั้นพรหม โลกซึ่งพระพรหมมีความสง่างามในหมู่พรหม...^{๔๔} มีลักษณะที่บ่งบอกถึงคุณอันวิเศษของพรหมในแต่ละชั้น โดยลักษณะของพระพรหมในจะมีความแตกต่างกันตามอันวิเศษที่เจริญสมถกรรมฐานมาในอดีตชาติ เมื่อดับสลายก็มาบังเกิดในพรหมโลกตามฉานที่ได้เจริญมา ซึ่งพระพรหมมีลักษณะที่บ่งบอกความเป็นพรหม มีพุทธพจน์ยืนยันว่า

“ย่อมหมายรู้พรหมโดยความเป็นพรหม ครั้นหมายรู้พรหมโดยความเป็นพรหมแล้วย่อมสำคัญหมายพรหม ย่อมสำคัญหมายในพรหมย่อมสำคัญหมายโดยความเป็นพรหม ย่อมสำคัญหมายพรหมว่าของเราย่อมยินดีซึ่งซึ่งพรหม...

ย่อมหมายรู้อภัสสรพรหม โดยความเป็นอภัสสรพรหม ครั้นหมายรู้อภัสสรพรหมโดยความเป็นอภัสสรพรหมแล้ว ย่อมสำคัญหมายอภัสสรพรหม ย่อมสำคัญหมายในอภัสสรพรหม ย่อมสำคัญหมายโดยความเป็นอภัสสรพรหม ย่อมสำคัญหมายอภัสสรพรหมว่าของเรา ย่อมยินดีซึ่งซึ่งอภัสสรพรหม...

ย่อมหมายรู้สุกฺกิมพรหม โดยความเป็นสุกฺกิมพรหม ครั้นหมายรู้สุกฺกิมพรหมโดยความเป็นสุกฺกิมพรหมแล้ว ย่อมสำคัญหมายสุกฺกิมพรหม ย่อมสำคัญหมายในสุกฺกิมพรหม ย่อมสำคัญหมายโดยความเป็นสุกฺกิมพรหม ย่อมสำคัญหมายสุกฺกิมพรหมว่าของเรา ย่อมยินดีซึ่งซึ่งสุกฺกิมพรหม...

ย่อมหมายรู้เวหฬผลพรหม โดยความเป็นเวหฬผลพรหม ครั้นหมายรู้เวหฬผลพรหมโดยความเป็นเวหฬผลพรหมแล้ว ย่อมสำคัญหมายเวหฬผลพรหม ย่อมสำคัญหมายในเวหฬผลพรหม ย่อมสำคัญหมายโดยความเป็นเวหฬผลพรหม ย่อมสำคัญหมายเวหฬผลพรหมว่าของเรา ย่อมยินดีซึ่งซึ่งเวหฬผลพรหม...

ย่อมหมายรู้อสัญญีสัตว์ โดยความเป็นอสัญญีสัตว์ ครั้นหมายรู้อสัญญีสัตว์โดยความเป็นอสัญญีสัตว์แล้ว ย่อมสำคัญหมายอสัญญีสัตว์ ย่อมสำคัญหมายในอสัญญีสัตว์ ย่อมสำคัญหมายโดยความเป็นอสัญญีสัตว์ ย่อมสำคัญหมายอสัญญีสัตว์ว่าของเรา ย่อมยินดีซึ่งซึ่งอสัญญีสัตว์...

ย่อมหมายรู้อากาสาณัญจายนพรหม โดยความเป็นอากาสาณัญจายนพรหม ครั้นหมายรู้อากาสาณัญจายนพรหมโดยความเป็นอากาสาณัญจายนพรหมแล้ว ย่อมสำคัญหมายอากาสาณัญจายนพรหม ย่อมสำคัญหมายในอากาสาณัญจายนพรหม ย่อมสำคัญหมายโดยความเป็นอากาสา

^{๔๔}วิ.ป. ๑๐/๑,๓๖๖/๕๘๒.

นัญญาตนพรหม ย่อมสำคัญหมายอาภาสานัญญาตนพรหมว่าของเรา ย่อมยินดียิ่งซึ่งอาภาสานัญญาตนพรหม...

ย่อมหมายรู้วิญญาณัญญาตนพรหม โดยความเป็นวิญญาณัญญาตนพรหม ครั้นหมายรู้วิญญาณัญญาตนพรหมโดยความเป็นวิญญาณัญญาตนพรหมแล้ว ย่อมสำคัญหมายวิญญาณัญญาตนพรหม ย่อมสำคัญหมายในวิญญาณัญญาตนพรหม ย่อมสำคัญหมายโดยความเป็นวิญญาณัญญาตนพรหม ย่อมสำคัญหมายวิญญาณัญญาตนพรหมว่าของเรา ย่อมยินดียิ่งซึ่งวิญญาณัญญาตนพรหม...^{๔๕} เมื่อกล่าวถึงการหมายรู้ความเป็นพรหมในแต่ละชั้น อีกสิ่งหนึ่งที่จะเป็นการยืนยันความเป็นพรหมอีกอย่างหนึ่ง กล่าวคือ ลักษณะของพรหมในแต่ละชั้น ซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทคือ รูปพรหมและอรูปพรหม ในแต่ละชั้นมีลักษณะดังต่อไปนี้

๓.๔.๑ ลักษณะของพระพรหมในพรหมโลกชั้นรูปพรหม

รูปพรหม มีลักษณะเรียงตามลำดับดังต่อไปนี้

๑) พรหมปารีสัชชาภูมิ คือ พรหมโลกชั้นที่ ๑ พระพรหมในชั้นนี้ไม่มีลักษณะเด่นอะไร เพราะเป็นเพียงบริวารของท้าวมหาพรหม ลักษณะของพระพรหมชั้นนี้จึงมีเพียงผู้เป็นบริษัทบริวารของท้าวมหาพรหมทั้งหลายและมีประสาทแก้วอันแสนจะรุ่งเรืองด้วยรัศมีเป็นพรหมวิมานเท่านั้น^{๔๖}

๒) พรหมบุโรหิตาภูมิ คือ พระพรหมผู้เป็นบุโรหิต มีความประเสริฐ กล่าวคือมีความเป็นอยู่ล้ำเลิศวิเศษกว่าเหล่าพรหมปารีสัชชาทั้งหลายในด้านลักษณะ คุณสมบัติ และในด้านสรีระร่างกายอันเป็นรูปทิพย์ เช่นมี พรหมพิมานที่มีรัศมีรุ่งเรืองกว่า และมีรูปร่างใหญ่กว่า สวยงามกว่า เป็นลักษณะของพระพรหมในพรหมโลกชั้นพรหมบุโรหิตาภูมิ ซึ่งเสวยสุขพรหมสมบัติอันประณีตแสนประเสริฐหนักหนา トラบายจนกว่าจะถึงบุโรหิตาพรหมายุข

๓) มหาพรหมภูมิ คือ พรหมผู้ยิ่งใหญ่ มีความประเสริฐกว่าพวกพรหมปารีสัชชา และพรหมบุโรหิตา ทั้งในด้านการเสวยสมบัติ ทั้งในรูปร่าง ทั้งนี้เพราะเป็นพรหมผู้ยิ่งใหญ่ทรงไว้ซึ่งมเหศักดิ์มีอำนาจมาก เพราะเหตุที่ตนเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งคุณความดีและมีศักดิ์ศรีเหนือกว่าพรหมทั้งสองชั้น พระพรหมในพรหมภูมินี้ล้วนมีคุณวิเศษตามภูมิสถิตอยู่ ซึ่งพรหมในชั้นนี้มีลักษณะพิเศษคือ เป็นผู้มั่งคั่งมากกว่าพรหมทั้งสองชั้นที่กล่าวมาแล้วและมีคุณวิเศษที่ประณีตกว่า ทั้งในด้านรูปร่าง ลักษณะของพรหมชั้นนี้จึงเหนือกว่าพรหมชั้นพรหมปารีสัชชาภูมิ และพรหมบุโรหิตาภูมิ ด้วยอนุภาพของคุณวิเศษจากฉนวนที่แตกต่างกัน

^{๔๕} ม.ม. ๑๗/๒/๒ - ๖.

^{๔๖} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๕), ภูมิวิลาสินี, อ้างแล้ว, หน้า ๔๘๑.

๔) ปริตรตาภาภูมิ คือ พรหมโลกชั้นที่ ๔ เป็นที่สถิตอยู่ของพระพรหมทั้งหลาย เป็นที่มีผู้รัศมีสามัญ คือ มีรัศมีรุ่งเรืองน้อยกว่าเหล่าพระพรหมทั้งหลายที่รัศมีสูงศักดิ์กว่าตน ลักษณะของพระพรหมชั้นนี้มีคุณวิเศษคือมีรัศมีรุ่งเรือง แต่มีน้อยกว่าพระพรหมที่ศักดิ์ที่สูงกว่าตน มีความสมบูรณ์ทั้งประการตามอรรถภาพแห่งตน มีสภาพความเป็นอยู่เช่นพรหมวิสัย

๕) อัปป์มาณภาภูมิ เป็นที่อยู่ของพระพรหมทั้งหลายผู้รัศมีรุ่งเรืองมากมายหาประมาณมิได้ มีรัศมีช้านออกจากกายรุ่งเรืองเป็นหนักหนา เสวยพรหมสมบัติตามสมควรแก่อรรถภาพตน โดยสมบูรณ์ทุกประการ มีสภาพความเป็นอยู่ เช่น พรหมวิสัย ทั้งนี้เพราะพรหมแต่ละองค์ที่สถิตอยู่ ณ พรหมวิมานแห่งนี้ ล้วนแต่มีคุณวิเศษ โดยได้เคยเจริญภาวนากรรมบำเพ็ญสมณธรรมฐาน จนได้บรรลุทุติยฌานชั้นมัชฌิมะ คือขั้นปานกลางมาแล้วทั้งสิ้น เสวยปณิตสุขอันเป็นพรหมสมบัติแสนจะประเสริฐนักหนา มีลักษณะรัศมีช้านออกจากกายมีความรุ่งเรืองเป็นหนักหนา

๖) อาภัสราภูมิ พรหมโลกชั้นที่ ๖ คือ อาภัสราภูมิ มีลักษณะพิเศษคือ มีรัศมีนานาสีรุ่งโรจน์แผ่ช้านออกจากกายอยู่ตลอดเวลา เสวยพรหมสมบัติอันยิ่งใหญ่ ทรงมหศักดิ์ตามควรแก่พรหมวิสัย เพราะพรหมทั้งหลายที่สถิตอยู่ ณ พรหมวิมานแห่งตนในพรหมโลกชั้นนี้ ล้วนมีคุณวิเศษ โดยได้เจริญภาวนาบำเพ็ญสมณธรรมฐาน จนได้บรรลุทุติยฌานชั้นปณิตะ คือขั้นประณีตสูงสุดมาแล้วทั้งสิ้น จึงมีลักษณะพิเศษคือ ร่างกายมีรัศมีนานาสีรุ่งโรจน์แผ่ช้านออกจากกายอยู่ตลอดเวลา เป็นลักษณะพิเศษของพระพรหมในพรหมโลกชั้นนี้

๗) ปริตตสุภาภูมิ พรหมโลกชั้นที่ ๗ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้มีความสง่าสวยงามแห่งรัศมีเป็นส่วนน้อย พรหมโลกชั้นนี้มีคุณลักษณะพิเศษ คือ มีความสง่างามแห่งรัศมีน้อย สาเหตุที่มีรัศมีสง่างามแห่งรัศมีน้อยนั้น คือ เหล่าพรหมปริตตสุภาภูมินี้มีความสวยงามแห่งรัศมีน้อยกว่าพระพรหมที่มีศักดิ์ศรีและชีวิตอยู่ในพรหมโลกชั้นสูงกว่าตนคือเหล่าพระพรหมชั้นอัปป์มาณสุภาและสุภกัณฑา เพราะพรหมปริตตสุภาย่อม ได้เสวยพรหมสมบัติเป็นสุขตามสมควรแก่พรหมพิสัยทุกประการ พระพรหมที่สถิตอยู่ ณ พรหมวิมานของตนในพรหมโลกชั้นนี้ล้วนมีคุณลักษณะพิเศษ คือ ผู้มีความสง่าสวยงามแห่งรัศมีเป็นส่วนน้อย ด้วยเพราะเคยเจริญภาวนากรรมบำเพ็ญสมณธรรมฐานจนได้บรรลุ ตติยฌาน ชั้นปรัตตะ คือ ขั้นสามัญมาแล้วทั้งสิ้น

๘) อัปป์มาณสุภาภูมิ พรหมโลกชั้นที่ ๘ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลาย ที่มีความสง่างามแห่งรัศมีมากมายไม่มีประมาณ พระพรหมทั้งหลายที่สถิตอยู่ในอัปป์มาณสุภาภูมินี้ มีลักษณะพิเศษที่สง่าสวยงามแห่งรัศมีซึ่งช้านแผ่กระจายออกจากกายตัวมากมายสุดประมาณ เสวยพรหมสมบัติเป็นสุขตามสมควรแก่พรหมวิสัยโดยสมบูรณ์ทุกประการ เป็นผู้ที่มีคุณวิเศษ ณ พรหมวิมาน ด้วยลักษณะอันแผ่สง่างามแห่งรัศมีมากมายอันไม่มีประมาณ ด้วยเคยเจริญภาวนากรรม

บำเพ็ญสมณธรรมฐานจนได้บรรลุตติยฌานชั้นมัชฌิมะ ชั้นปานกลางแล้วทั้งสิ้น จึงมาอุบัติในพรหมโลกชั้นอัปมาณสุภาภูมินี้

๕) สุกกิณหาภูมิ พรหมโลกชั้น ๕ เป็นที่สถิตอยู่มีลักษณะรัศมีนานาพรรณแผ่ชานออกจากศรีระสลัปะปนกันอยู่เสมอเป็นนิคั เป็นที่น่าพิศพิศนาหนักหนา ซึ่งร่างการพรหมชั้นสุกกิณหาภูมิมิรัศมีมากมายหลากหลายด้วยสีสันที่แตกต่างกันออกจากร่างกาย เป็นลักษณะพิเศษด้วยคุณอันวิเศษแห่งสมบัติที่เจริญภาวนาในชาติที่ยังไม่ได้เกิดเป็นพรหม เสวยพรหมสมบัติอันยิ่งใหญ่ ทรงเป็นมเหศักดิ์ตามสมควรแก่พรหมวิสัย บรรดาพระพรหมแต่ละองค์ที่สถิตอยู่ ณ พรหมวิมานของตนในพรหมโลกชั้นนี้ ล้วนแต่มีคุณอันวิเศษ โดยได้เคยเจริญภาวนากรรมบำเพ็ญสมณธรรมฐาน จนได้บรรลุตติยฌานชั้นปณีตสูงสุดมาแล้วทั้งสิ้น จึงได้มีโอกาสมาอุบัติเกิดในถิ่นพรหมโลกแห่งนี้

๑๐) เวหัพผลาภูมิ พรหมโลกชั้นเวหัพผลาภูมิเป็นรูปพรหมชั้นที่ ๑๐ ผู้ลักษณะเฉพาะตน คือพระพรหมผู้สถิตอยู่ในเวหัพผลาภูมิ ผู้ได้รับผลแห่งฌานกุศลอย่างไพบูลย์เต็มที่ มีลักษณะที่วิเศษสมบูรณ์ด้วยรัศมีที่แผ่ชานมากกว่าพระพรหมที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้นสุกกิณหาภูมิ เป็นพรหมภูมิที่พ้นจากการทำลายล้างทุก ๆ อย่าง พระพรหมทุกองค์ที่มาอุบัติเกิดในพรหมภูมิชั้นนี้ไม่ว่าจะอุบัติเกิดขึ้นในเวลาใดก็ตาม ก็ย่อมมีโอกาสได้เสวยพรหมสมบัติเป็นสุขอยู่เต็มตามอายุขัย มีพรหมวิมานและรูปร่างที่ประเสริฐกว่าพระพรหมทั้งหลายในพรหมโลกทั้ง ๕ ชั้น ที่ต่ำกว่าตนมาก มายนัก ด้วยคุณวิเศษที่เกิดจากการได้เจริญภาวนากรรมบำเพ็ญสมณธรรมฐาน จนได้บรรลุจตุตถฌาน

๑๑) อัสัญญีสัตตาภูมิ พรหมโลกชั้นที่ ๑๑ คืออัสัญญีสัตตาภูมิ เป็นพระพรหมที่ไม่มีสัญญาทั้งหลาย ผู้อุบัติเกิดด้วยอำนาจแห่งสัญญาวิราคภาวนาและสถิตอยู่ในอัสัญญีสัตตาพรหมโลกนี้ เป็นผู้ไม่มีแต่รูป ไม่มีนามคือจิตและเจตสิก เสวยสุขอันประณีตอันยิ่งหนักหนา ด้วยความปรารถนาเห็นสภาวะแห่งรูปร่างนั้นสร้างความลำบากและเป็นทุกข์ จึงปรารถนาจะไม่มีรูปเป็นที่พึ่ง ด้วยอาศัยอยากได้ฌานที่สูงกว่าที่ตนมี โดยพระพรหมในพรหมโลกชั้นนี้ได้เคยเจริญภาวนากรรมบำเพ็ญสมณธรรมฐาน จนได้สำเร็จจตุตถฌานอันเป็นรูปฌานชั้นสูงสุดมาแล้วทั้งสิ้น จึงได้มีโอกาสมาอุบัติเกิดในถิ่นพรหมโลกแห่งนี้ มีหน้าตาเนื้อตัวสวยงามีอุปมาดังพระปฏิมากรพุทธรูปทองคำ อันนายช่างผู้ชำนาญในวิจิตรศิลป์ตกแต่งและขัดสีใหม่ ๆ แลดูงามซึ่งตรงใจสุดที่จะพรรณนา พระพรหมผู้วิเศษในพรหมโลกชั้นนี้มีอิริยาบถไม่เหมือนกัน คือบางองค์นอน บางองค์ยืน มีอิริยาบถอย่างใดก็เป็นอยู่อย่างนั้นตลอดไป ไม่เคลื่อนไม่ไหวติง จักขุทั้งสองก็ได้พะพริบเลย เสวยสุขเป็นประจวบรูปร่างอยู่อย่างนั้นชั่วนาน

อีกลักษณะหนึ่งของพรหมชั้นอัสัญญีสัตตาภูมิ การอุบัติเกิดขึ้นนั้น จะสำเร็จในอิริยาบถนั่ง ไหน ก็จะอยู่ในอิริยาบถนั้น เช่น นั่ง ก็นั่งอยู่ที่เดิวนั้นตราบเท่าถึงสิ้นอายุขัย ถ้าเป็นรูปสำเร็จอิริ

ยาบดยีนก็จะยืนอยู่ที่เดี่ยวนั้นตราบเท่าถึงสิ้นอายุขัย จะไม่เปลี่ยนอิริยาบถ มีอาการคั่งรูปปั้น และรูปสลัก พรหมเหล่านี้ เรียกว่า “พรหมลูกฟัก” เพราะเหตุว่าไม่เคลื่อนไหวคิงกายเหมือนกับน้ำค้ำฟักแพ่ง สูดท่ายก็ค้ำสูญสิ้นชีวิตินทรีย์ในปัจจุบันภพนี้สิ้นลงในอิริยาบถอย่างใด เมื่อไปบังเกิดก็ไปอุบัติเกิดขึ้นด้วยอิริยาบถอย่างนั้น หากแต่ว่า มีรูปการอันหาจิตและเจตสิกไม่ได้ นอนอยู่ที่เดียว นั่งอยู่ที่เดียว ยืนอยู่ที่เดียว ด้วยอำนาจแห่งผลกุศลที่ตนเจริญปัญจมนามิให้มีจิต ปรารถนาให้หาจิตมิได้ และอสังขณินั้นนับเข้าในรูปพรหม^{๕๐}

พรหมโลกในปฐมฉานภูมิ ทุตติฉานภูมิ ตติยฉานภูมิ และจตุตถฉานภูมิ รวมทั้งหมดมี ๑๑ ชั้น ซึ่งยังมีพรหมโลกอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งมีชื่อเรียกว่า สุทธาวาสภูมิ เป็นที่อยู่แห่งพระอริยบุคคลในบรรดาพระพุทธานุชาชั้นพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลผู้มีความบริสุทธิ์เท่านั้น ส่วนท่านที่ทรงคุณอันวิเศษอื่น ๆ แม้จะสำเร็จฉานวิเศษเพียงใด ก็ไปอุบัติเกิดในสุทธาวาสภูมินี้ไม่ได้อย่างเด็ดขาด สุทธาวาสนี้มีอยู่ ๕ ชั้น ตั้งอยู่ท่ามกลางอากาศ และตั้งอยู่เป็นชั้น ๆ ขึ้นไปตามลำดับภูมิ หาดังอยู่ในระดับเดียวกัน ดังเช่นพรหมโลกทั้ง ๑๑ ชั้นไม่ ซึ่งพระพรหมในแดนสุทธาวาสภูมิมิมีลักษณะดังต่อไปนี้

๑๒) อวิหาสุทธาวาสภูมิ คือ พรหมโลกชั้นที่ ๑๒ เป็นที่อยู่ของพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้สถิตอยู่ในสุทธาวาสพรหมโลกชั้นนี้ เป็นผู้ไม่มีความเสื่อมคลายในสมบัติของตน ซึ่งหมายความว่า ท่านยอมไม่ละทิ้งสมบัติ กล่าวคือ สถานที่ของตน โดยเวลาเพียงเล็กน้อย พระพรหมที่อุบัติเกิดและสถิตในอวิหาพรหมโลกนี้ ท่านยอมจักไม่จุติอีกเสียก่อน จนกว่าจะสถิตอยู่นานถึงมีอายุครบกำหนด ซึ่งมีความแตกต่างกับพระพรหมในภูมิสุทธาวาสที่เหลืออีก ๔ ภูมิ คือ อดปปาภูมิ สุทตสลาภูมิ สุทตสีลภูมิ และอนินุฏฐภูมิ พระพรหมทั้ง ๔ ภูมินี้ อาจไม่ได้อายุครบกำหนดอายุก็มีการจุติหรือนิพพานเสียก่อน อวิหาพรหมทั้งหลายเสวยพรหมสมบัติอันประณีตและบริสุทธิ์ พระพรหมในพรหมโลกชั้นนี้ ล้วนแต่เป็นผู้มีวาสนาบารมี กิเลสฐลิตีที่เหลือติดอยู่ในสันดานนั้นน้อยหนักหนา โดยได้เคยเป็นสาวกแห่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าบรมไตรโลกนาถ พบพระบรมพุทธานุชา เป็น ผู้เห็นภัยในวัฏสงสาร มีความอดสาหะจำเรญวิปัสสนากรรมฐาน จนกระทั่งยังตติยมรรคให้บังเกิดขึ้นในขันธสันดาน ได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคล และในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานอยู่นั้น

^{๕๐}พระมหาประวิตร ปรีปูลุ โณ (นามเสนา), “มโนทัศน์เกี่ยวกับภพ และภูมิในพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๔, หน้า ๑๒๘.

๑๓) อตปฺปาสุทราวาสภูมิจิตตํ พระพรหมผู้สถิตอยู่ในพรหม โลกชั้นนี้ เป็นที่อยู่อันบริสุทธิ์แห่ง พระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลายผู้มีความเดือดร้อน พระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ที่สถิตอยู่ในพรหม โลกชั้นนี้ มีลักษณะด้วยคุณวิเศษ คือ ย่อมไม่มีความเดือดร้อนทั้งทางกาย วาจา และใจ เป็นการบ่งบอกถึงลักษณะของพระพรหมที่อุบัติเกิดขึ้นและสถิตอยู่ในอตปฺปาสุทราวาสภูมิจิตตํ นี้ ซึ่งลักษณะของคุณวิเศษของพระพรหมในชั้นนี้คือ จะต้องเข้ามานสมาบัติหรือมีขณะนั้นก็เข้าผลสมาบัติอยู่เสมอ นีวรณธรรมซึ่งเป็นกิเลสอันเป็นเหตุจิตเดือดร้อน ไม่มีโอกาสที่จะเกิดขึ้นได้ ฉะนั้น จิตใจของพระพรหมผู้บริสุทธิ์จึงมีแต่ความเยือกเย็น ไม่มีความเดือดร้อน ลักษณะของพระพรหมชั้นนี้ จึงเกิดขึ้นจากสมาบัติอันมีความเยือกเย็น และไม่มีมีความเดือดร้อน

๑๔) สุทฺธสสาสุทราวาสภูมิจิตตํ พรหม โลกของพระพรหมชั้นสุทฺธสสาสุทราวาสภูมิจิตตํ เป็นดินแดนที่อยู่สูงขึ้นไปบนฟ้าต่อจากอตปฺปาสุทราวาสพรหม โลกชั้นนี้ ไปอีก ประมาณ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พัน โยชน์ จึงถึงพรหม โลกชั้นนี้ พระพรหมชั้นนี้คือพระพรหมอนาคามีอริยบุคคล ผู้สถิตอยู่ในสุทฺธสสาสุทราวาสพรหม โลกชั้นนี้ มีลักษณะประจำพรหม โลกชั้นนี้ คือ เป็นผู้มีความเห็นอย่างชัดแจ้งแจ่มใส สามารถเห็นสภาวะธรรมได้โดยแจ่มชัด เป็นพระพรหมที่บริบูรณ์ด้วยประสาทจักขุ ทิพยจักขุ ธรรมจักขุ และปัญญาจักขุ จึงทำให้เห็นสภาวะธรรมโดยแจ่มใส ชัดเจน มีจิตในสงบเยือกเย็น เสวยพรหมสมบัติอันประณีตและบริสุทธิ์ พระพรหมแต่ละองค์ผู้สถิตอยู่ ณ พรหมวิมานของตนในสุทฺธสสาสุทราวาสพรหม โลกชั้นนี้ ล้วนแต่เป็นผู้มีวิสาขนาบารมีในจิตสันดาน มีกิเลสธุลีเหลือติดอยู่น้อยหนักหนา โดยเหตุที่เคยเป็นสาวกแห่งองค์สมเด็จพระสรรเพชญ์สัมมาสัมพุทธเจ้าบรมไตร โลกนาถพบพระบวรพุทธศาสนา มีปกติเห็นภัยในวัฏสงสารอุตสาหะเจริญวิปัสสนากรรมฐานกระทั่งยังตติยมรรคให้เกิดขึ้นในชั้นสันดาน ได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคล และในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานนั้นปรากฏว่าเป็นผู้มี สติบริสุทธิ คือ มีสติแก่กล้ากว่าอินทรีย์อย่างอื่น เป็นผู้ทรงคนอันวิเศษในพระบวรพุทธศาสนาเช่นนี้ ครั้นดับขันธจึงตรงมาอุบัติเป็นพระพรหมผู้บริสุทธิ์ในพรหม โลกชั้นนี้ เสวยพรหมสมบัติจนกว่าจะสิ้นอายุขัยไป หรือจนกว่าจะได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์และดับขันธเข้าสู่พระปรินิพพาน

๑๕) สุทฺธสตีสุทราวาสภูมิจิตตํ เป็นพรหม โลกชั้นที่ ๑๕ เป็นภูมิที่อยู่อันบริสุทธิ์แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้มีความเห็นอย่างแจ่มใสมากกว่า พระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลายผู้สถิตอยู่ในสุทฺธสสาสุทราวาสพรหม โลกชั้นนี้มีความเห็นที่แจ่มใสมากกว่า ซึ่งลักษณะตามคุณอันวิเศษ คือ มีประสาทจักขุ ทิพยจักขุ ทิพยจักขุ และปัญญาจักขุ ทั้ง ๓ จักขุนี้ มีกำลังมากยิ่งขึ้นกว่าบรรดาพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลที่สถิตอยู่ในสุทฺธสสาสุทราวาสพรหม โลก เว้นแต่ ธรรมจักขุ เท่านั้นมีกำลังเสมอกัน ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้พระพรหมในชั้นนี้มีความเห็นในสภาวะธรรมได้อย่างชัดแจ้งแจ่มใสเป็นอย่างหนึ่ง มีจิตใจสงบเยือกเย็น เสวยพรหมสมบัติอันประณีตและบริสุทธิ์เป็นอันมาก

เพราะพระพรหมแต่ละองค์ซึ่งสถิตอยู่ ณ พรหมวิมานของตนในสุภัสสัพรหมโลก ส่วนแต่เป็นผู้มี
 वासนาบารมี จิตสันดานมีกิเลสฐลึเหลือติดอยู่น้อย ซึ่งได้เคยเป็นสาวกขององค์สมเด็จพระชินสีห์
 สัมมาสัมพุทธเจ้าบรมไตรโลกนาถพบพระบรมพุทธานุชาแล้วมีปกติเห็นภัยในวัฏสงสาร
 อุตสาหะเจริญวิปัสสนากรรมฐาน จนกระทั่งยังตติยมรรคให้บังเกิดขึ้นในขันธสันดาน ได้สำเร็จเป็น
 พระอนาคามีอริยบุคคล และในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานอยู่นั้น ปรากฏว่าเป็นผู้มี สมาธิในทรีย์
 คือ มีสมาธิแก่กล้ามากกว่าอินทรีย์อย่างอื่น เป็นผู้ทรงคุณอันพิเศษในพระบรมพุทธานุชา ครั้น
 ดับขันธสันชิวิตจึงมาอุบัติเกิดเป็นพระพรหมผู้บริสุทธิ์ในพรหมโลกชั้นนี้ เสดวยพรหมสมบัติจนกว่า
 จะสิ้นอายุหรือจุติไป หรือจนกว่าจะได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์และดับขันธเข้าสู่พระปรินิพพาน

๑๖) อภินิฏฐสุทธาวาสภูมิ เป็นภูมิอันบริสุทธิ์แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย
 ผู้ทรงคุณอันพิเศษ พระพรหมผู้บริสุทธิ์ทั้งหลาย ที่สถิตอยู่ในอภินิฏฐสุทธาวาสพรหมโลกชั้นนี้ ล้วน
 แต่มีสันดานบางจากฐลึกิเลส มีลักษณะด้วยคุณพิเศษ โดยไม่มีการเป็นรองกัน คือ ไม่เป็นผู้ต่ำกว่า
 กันทั้งในด้านความสุขและความรู้ บรรดาพระพรหมแต่ละองค์ที่สถิตอยู่ ณ พรหมวิมานแห่งตนใน
 อภินิฏฐสุทธาวาสพรหมโลกชั้นนี้ ล้วนแต่เป็นผู้มีवासนาบารมีในจิตสันดาน มีกิเลสฐลึเหลือติดอยู่
 น้อย โดยได้เคยเป็นสาวกแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ผู้ทรงเป็นพระบรมไตร
 โลกนาถ เขาพบพระบรมพุทธานุชาแล้วมีปกติเห็นภัยในวัฏสงสาร อุตสาหะเจริญวิปัสสนา
 กรรมฐาน จนกระทั่งยังตติยมรรคให้บังเกิดขึ้นในขันธสันดานได้สำเร็จเป็นอนาคามีอริยบุคคลและ
 ในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานอยู่นั้น ปรากฏว่าท่านเหล่านี้เป็นผู้มี ปัญญาแก่กล้า
 กว่าอินทรีย์อย่างอื่น มีลักษณะเป็นผู้ทรงคุณอันพิเศษในพระบรมพุทธานุชาเช่นนี้ ครั้นดับขันธ
 สันชิวิตแล้ว จึงมาอุบัติเกิดเป็นพระพรหมผู้บริสุทธิ์ในพรหมโลกแห่งนี้ และเป็นที่น่าแน่นอนว่า พระ
 พรหมอภินิฏฐทั้งหลายจะต้องได้สำเร็จเป็นองค์พระอรหันต์ และดับขันธเข้าสู่พระปรินิพพาน ณ
 ที่นี้ด้วยกันทุกองค์

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น เป็นพระพรหมชั้นรูปพรหม มีทั้งหมด ๑๖ ชั้น มีคุณอันพิเศษเป็น
 ตัวแบ่งชั้นของพระพรหมแต่ละชั้น อาศัยซึ่งสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานเป็นหนทางเข้าสู่
 แดนแห่งพรหม มีพรหมวิมานเป็นที่สถิต เสดวยพรหมสมบัติ อาศัยสมาบัติเป็นอาหาร อาศัยคุณพิเศษ
 ที่ได้เจริญภาวนามาแต่ชาติที่แล้ว ดังเช่น พระพรหมชั้นที่ ๑๖ คือ อภินิฏฐสุทธาวาสภูมิ อุตสาหะ
 เจริญวิปัสสนากรรมฐาน จนกระทั่งยังตติยมรรคให้บังเกิดขึ้นในขันธสันดานได้สำเร็จเป็นอนาคามี
 อริยบุคคล ก็อาศัยความอุตสาหะเจริญวิปัสสนากรรมฐาน จึงได้มาอุบัติเกิดขึ้นในพรหมโลกชั้นอก
 นิฏฐสุทธาวาสภูมินี้

๑.๔.๒ ลักษณะของพระพรหมในพรหมโลกชั้นรูปพรหม

รูปพรหม มีลักษณะเรียงตามลำดับ ดังต่อไปนี้

อรุปรพรม แปลว่า พระพรหมที่ไม่มีรูปร่าง การไม่มีรูปร่างด้วยอาศัยเหตุ นั้น มีความเป็นมาดังต่อไปนี้

ในสมัยที่โลกยังว่างจากพระบวรพุทธศาสนา ยังไม่มีองค์สมเด็จพระมิ่งมงกุฏสัมมาสัมพุทธเจ้ามาอุบัติประกาศพระสัทธรรมเทศนา มีแต่บรรดาโยคีฤาษีสัทธาทั้งหลาย ทั้งซึ่งไพรดาบสที่ประพฤติพรหมจรรย์บำเพ็ญตบะเดชะภาวนา ตามคำรับคำราที่สืบกันมาอย่างยาวนาน อุตสาหะบำเพ็ญเพียรไปจนกระทั่งได้สำเร็จจุดอดมานชั้นสูงสุดแล้ว ก็ยังไม่พอใจในสิ่งที่ตนมีแล้ว ปรารถนาได้บรรลุดมานชั้นสูงขึ้นไปอีก โดยมาคำนึงในใจว่า อันว่าตัวตน กล่าวคือ อตภาพร่างกายนี้ไม่มีดีอะไรทั้งประกอบด้วยทุกข์และโทษอันหาประมาณไม่ได้ ดังเช่น การทำร้ายกันดังคนขาดสติ ฆ่าฟันซึ่งกันและกัน มีทั้งโทษและทุกข์อันทรมาณหาประมาณไม่ได้ จึงปรารถนาการกระทำตัวตนให้หายไป พระพรหมมีรูปมีลักษณะสำคัญ ดังต่อไปนี้

๑) อากาธานัญญาตนภูมิ เป็นพรหมโลกชั้นที่ ๑๗ พระพรหมผู้วิเศษไม่มีรูป ที่อุบัติเกิด ณ อรุปรพรมโลกแห่งนี้ เพราะอาศัยเหตุที่ตนปฏิสนธิด้วยอากาธานัญญาตนวิบากจิต จึงได้มาอุบัติในพรหมโลกชั้นนี้ ซึ่งมีลักษณะตามคุณอันวิเศษ คือ เสวยสุขอันแสนประณีตและละเอียดนักหนา มีอายุยืนยาว ด้วยอำนาจแห่งอรุปรมาณกุศลอันแรงกล้าที่ตนได้เคยบำเพ็ญมา โดยเหตุที่ว่า พระพรหมผู้วิเศษแต่ละองค์ที่สถิตอยู่ในอรุปรพรมโลกชั้นนี้ ล้วนแต่ได้สำเร็จอรุปรมาณที่ ๑ มาแล้วทั้งสิ้น

๒) วิญญาณัญญาตนภูมิ เป็นภูมิที่อยู่แห่งพระพรหมผู้วิเศษ ผู้เกิดจากมานที่อาศัยวิญญาณบัญญัติอันไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์ พระพรหมผู้วิเศษ ไม่มีรูป ซึ่งอุบัติ ณ อรุปรพรมโลกแห่งนี้ เพราะอาศัยเหตุที่ตนปฏิสนธิด้วยวิญญาณัญญาตนวิบากจิต จึงมีลักษณะตามลักษณะคุณอันวิเศษที่เจริญสมถกรรมฐาน คือ เป็นผู้ที่มีความสุขอันแสนประณีตละเอียดอ่อนเป็นนักหนา มีอายุยืนนาน เป็นยิ่งนัก ด้วยอาศัยอำนาจแห่งอรุปรมาณกุศลอันแรงกล้าที่ตนได้เคยบำเพ็ญมา โดยเหตุว่าพระพรหมผู้วิเศษแต่ละองค์ที่สถิตเสวยสุขอยู่ในอรุปรพรมโลกชั้นนี้ ล้วนแต่ได้สำเร็จอรุปรมาณที่ ๒ มาแล้วทั้งสิ้น

๓) อากิญจัญญาตนภูมิ พ้นจากวิญญาณัญญาตนภูมิขึ้นไปอีไกลแสนไกล ประมาณ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พัน โยชน์ คือพรหมโลกชั้นที่ ๑๘ พระพรหมผู้วิเศษที่อุบัติในพรหมโลกชั้นนี้ อาศัยเหตุที่ตนปฏิสนธิด้วยอากิญจัญญาตนวิบากจิต จึงอุบัติเสวยพรหมสมบัติ อันมีลักษณะดังนี้ มีความสุขอันประณีต มีอายุยืนยาว ด้วยอาศัยอำนาจแห่งอรุปรมาณกุศลที่ตนได้เคยบำเพ็ญมา พระพรหมผู้วิเศษแต่ละองค์ที่สถิตเสวยสุขอยู่ในพรหมโลกแห่งนี้ ล้วนแต่เป็นผู้ที่ได้สำเร็จอรุปรมาณที่ ๓ มาแล้วทั้งสิ้น

๔) เนวสัญญานาสัญญาตนภูมิ เป็นพรหมโลกชั้นที่ ๒๐ คือ ภูมิเป็นที่อยู่แห่งพระพรหมผู้วิเศษ ผู้เกิดจากมานที่อาศัยความประณีตเป็นอย่างยิ่ง มีสัญญาที่ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ลักษณะ

ของพระพรหมผู้วิเศษสูงสุดไม่มีรูปที่อุบัติขึ้น ณ อรูปพรหมโลกสูงสุด เพราะได้อาศัยเหตุที่ตนปฏิบัติด้วยเนวสัจญานาสัจญายตนวิบากจิต เสวยสุขอันแสนจะประณีตและละเอียดอ่อนเป็นที่สุด มีอายุที่ยืนนาน เป็นที่สุดด้วยอำนาจแห่งอรุณมานอันสูงสุดที่ตนได้บำเพ็ญมา โดยอาศัยที่ว่าพระพรหมผู้วิเศษแต่ละองค์ ที่สถิตเสวยสุขในพรหมโลกชั้นเนวสัจญานาสัจญายตนภูมินี้ ล้วนแต่เป็นผู้ที่ได้สำเร็จยอดแห่งอรุณมาน คือ อรุณมาน ๔ มาแล้วทั้งสิ้น

๓.๕ วิมานของพรหม

วิมานของพระพรหมชั้นรูปพรหม พรหมในชั้นรูป คือ พรหมมีรูปนั้นมีทั้งหมด ๑๖ ชั้น ตามกำลังของฌานที่ได้สำเร็จมา

๓.๕.๑ ปฐมฌาน

ปฐมฌานมีทั้งหมด ๓ ชั้น แต่ละชั้นมีวิมาน ดังต่อไปนี้

๑) พรหมปาริสาชากุมิ พระพรหมโลกที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้นที่ ๑ ถือเป็นพรหมชั้นแรก วิมานจึงไม่มีความวิจิตรงดงามนัก แต่มีวิมานที่สวยงามกว่าเทวโลกทั้งหมด ซึ่งวิมานของพรหมปาริสาชากุมินั้น ผู้เป็นบริษัของท้าวมหาพรหม ในชั้นปฐมภูมิ พรหมโลกชั้นนี้มีปราสาทแก้วที่มีความรุ่งเรืองด้วยรัตนะเป็นพรหมวิมานสวยงามประณีตดีกว่าวิเศษกว่าสมบัติของเหล่าเทวดาทั้งหลาย เพราะสิ่งต่าง ๆ ที่ปรากฏในพรหมโลกชั้นนี้เป็นพรหมสมบัติที่ประเสริฐ และเป็นผู้มีคุณวิเศษ โดยได้เคยเจริญสมถกรรมฐาน ได้บรรลุปฐมฌานขั้นแรกคือขั้นสามัญแล้ว มาอุบัติบังเกิดขึ้นเพื่อเสวยพรหมสมบัติอันเป็นสุขประเสริฐตราบเท่าอายุขัย...^{๑๒} วิมานของพรหมชั้นนี้ปรากฏมีปราสาทแก้วอันสวยงาม ประณีตดีกว่าวิเศษกว่าสมบัติของเหล่าเทวดาทั้งหลาย

๒) พรหมบุโรหิตากุมิ พระพรหมโลกที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้น ๒ เป็นที่สถิตแห่งพรหมทั้งหลาย มีฐานะประเสริฐกว่าพรหมชั้นปาริสาชาทั้งด้านสมบัติและสรีระ ร่างกายอันเป็นรูปทิพย์ เพราะเป็นบุโรหิต เป็นผู้นำกิจการของท้าวมหาพรหม ผู้สถิตอยู่ในชั้นมหาพรหมภูมิ วิมานหรืออยู่แห่งพระพรหมทั้งหลายในชั้นนี้ เป็นผู้ทรงฐานะอันประเสริฐ คือ เป็นบุโรหิตแห่งท้าวมหาพรหมเหล่าพรหมบุโรหิตนั้นล้วนแต่มีคุณวิเศษ วิมานจึงมีความวิจิตรงดงามกว่าพรหมชั้นปาริสาชาเป็นอย่างมาก โดยได้เคยเจริญสมถกรรมฐาน ได้บรรลุปฐมฌานในขั้นมัชฌิมะ คือขั้นปานกลางมาแล้วทั้งสิ้น จึงได้มาอุบัติเกิดขึ้นในถิ่นวิมานพรหมโลกแห่งนี้ ได้เสวยพรหมสมบัติอันประเสริฐ จนสิ้น

^{๑๒} อภ.วิ. ๗๘/๑๑๐๓/๑๐๐๓.

อายุชัย...^{๔๓} วิมานของพรหมปุโรหิต มีความเจริญสวยงามกว่าพรหมปารีสัชชา ด้วยความแตกต่างแห่ง กำลังของฉนวนที่ได้เจริญสมถกรรมฐานมาในอดีต

๓) มหาพรหมภูมิ พระพรหมโลกที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้น ๓ เป็นวิมานที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมผู้เป็นใหญ่ทั้งหลาย คือยิ่งใหญ่กว่าพรหมในชั้นปารีสัชชาภูมิและพรหมในชั้นปุโรหิตาภูมิ มีวิมานมีความวิเศษเจริญรุ่งเรืองพรหมทั้งสองที่กล่าวมาแล้วนั้น เพราะได้ฉนวนชั้นประณีต ได้จากการเจริญสมถกรรมฐาน เป็นฉนวนชั้นสูงสุด พระพรหมผู้สถิตอยู่ในมหาพรหมภูมินี้ ย่อมเป็นผู้ทรงอำนาจมีฤทธิ์มาก เพราะมหาพรหมเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งความดีและมีศักดิ์ศรีเหนือกว่าพรหมในชั้นปารีสัชชาภูมิและพรหมในชั้นปุโรหิตาภูมิ ทั้งในด้านพรหมสมบัติจึงดีเลิศกว่าวิมาน และพรหมสมบัติในปฐมฉนวนภูมิทุกชั้น^{๔๔} วิมานในพรหมโลกชั้นนี้ มีความวิเศษดีเลิศกว่าพรหมโลกในปฐมฉนวนทุกภูมิเพราะกำลังของฉนวนที่ได้เจริญสมถกรรมฐานในอดีตที่ผ่านมา

ปฐมฉนวนภูมินี้ มีปราสาทวิมานสวยงามมาก มีสวนดอกไม้และสระโบกขรณี อันล้วนแล้วด้วยแก้วมณีแวววาว มีรัศมีอันสวยงามยิ่ง สำหรับมหาพรหมภูมิอันเป็นที่อยู่ของผู้ได้ฉนวนที่มีกำลังสมาธิในชั้นประณีต เป็นผู้มีรัศมีรุ่งเรืองกว่าพรหมทั้งหลายเรียกว่า “ท้าวมหาพรหม” พระพรหมทั้ง ๓ ชั้นนี้ มีวิมานที่แตกต่างกันด้วยกำลังแห่งฉนวนที่ตนได้บรรลุนั้น ในอดีตชาติสมัยอยู่ในโลกมนุษย์ ปฐมฉนวนภูมิทั้ง ๓ นี้ อยู่ในระดับเดียวกัน แตกแยกกันเป็นเขต ตามกำลังของฉนวนที่ตนได้สำเร็จมา

๓.๕.๒ ทุกติยฉนวน

บุคคลผู้มีความเพียรพยายามบำเพ็ญด้วยการปฏิบัติสมาธิภาวนามีวาสนาบารมี ได้บรรลุธรรมอันสามารถกำจัด วิตก วิจารณ์ มีจิตผ่องใสสวยงามรณที่เป็นหนึ่ง คือ เอกัคคตา อันเกิดจากสมาธิเป็นเหตุโดยมีปีติและสุขเป็นผล หมายถึง ผู้ได้บรรลุทุกติยฉนวน ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เพราะวิตกวิจารณ์สงบแล้ว มีปีติและสุขซึ่งเกิดแต่สมาธิอยู่^{๔๕} มีทั้งหมด ๓ ชั้น แต่ละชั้นมีวิมาน ดังต่อไปนี้

๑) ปริตรตาภาภูมิ พระพรหมโลกที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้น ๔ พรหมโลกชั้นนี้ เป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้มีรัศมีสามัญญคือรัศมีรุ่งเรืองน้อยกว่าเหล่าพระพรหมทั้งหลายที่มีศักดิ์สูงกว่า มีที่อยู่อันวิมานแห่งท่านพระพรหมทั้งหลาย เสวยสมบัติตามสมควรแก่อรรถภาพแห่งตน โดยสมบูรณ์ทุกประการ เพราะเหตุที่พระพรหมแต่ละองค์ที่สถิตอยู่ ณ พรหมวิมานแห่งตนใน

^{๔๓}มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, อภิธัมมัตถสังคหะและอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๐๕), หน้า ๑๕๑.

^{๔๔}ที่.ม.อภิ.วิ. ๗๘/๑๑๐๗/๑๐๐๓.

^{๔๕}ที่.ที. ๑๒/๒๒๘/๖๓.

พรหมโลกนี้ ล้วนแต่มีคุณวิเศษ มีวิมานอันวิจิตรตระการยิ่งนัก เพราะได้เคยเจริญภาวนาบำเพ็ญสมถกรรมฐาน ได้บรรลุนานชั้นปริตตะ คือ ชั้นสามัญทั้งสิ้น จึงได้มาอุบัติเกิดขึ้นในถิ่นพรหมโลกแห่งนี้ มีวิมานที่สวยงาม เสวยพรหมสมบัติอันประณีตเป็นสุขประเสริฐหนักหนา トラบเท่าอายุขัย^{๔๖} ที่อยู่ของพรหมชั้นนี้มีความสวยงาม มีรัศมีอันรุ่งเรือง

๒) อัปปมาณาภากุมิ พระพรหมโลกที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้น ๕ นี้ มีวิมานเป็นที่สถิตอยู่แห่งพรหมทั้งหลายผู้มีรัศมีมากมายหาประมาณไม่ได้ วิมานของพระพรหมในพรหมโลกแห่งนี้ มีความรุ่งเรืองด้วยรัศมีอย่างมากมายหาประมาณไม่ได้ พร้อมทั้งมีรัศมีชานออกจากกายของหมู่พรหมรุ่งเรืองยิ่งนัก พระพรหมแต่ละองค์ที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้นนี้ล้วนแต่มีคุณอันวิเศษ โดยได้ทำรูปาวจรกุศลคือเจริญภาวนาบำเพ็ญสมถกรรมฐาน ได้บรรลุทุติยฌาน คือขั้นปานกลางแล้ว ทั้งสิ้น จึงได้มาอุบัติในพรหมโลกแห่ง มีวิมานอันสวยงามยิ่งนัก เสวยพรหมสมบัติอันประณีตเป็นสุขประเสริฐหนักหนา จนสิ้นอายุขัย^{๔๗}

๓) อภัสสรากุมิ พระพรหมโลกที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้น ๖ พรหมชั้นอภัสราภูมิมีวิมานอันสวยงามหนักหนา เป็นสถานที่วิจิตรสวยงาม ดำรงอยู่ตลอดกาล ซึ่งมีข้อยืนยันวิมานของพรหมชั้นอภัสราภูมิว่า “...สัตว์เหล่านั้น ได้สำเร็จทางใจมีปีติเป็นอาหาร มีรัศมีในตัวเอง เทียวไปในอากาศ อยู่ในสถานที่สวยงาม ดำรงอยู่ในภพนั้นตลอดกาลช้านาน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บางครั้งบางครั้งเรามีสมัยที่โลกนี้กลับเจริญโดยล่วงไปช้านาน เมื่อโลกกำลังเจริญอยู่ ปราภกว่าวิมานพรหมว่างเปล่า ครั้งนั้น สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งจูดิจจากชั้นอภัสสรพรหมเพราะสิ้นอายุหรือเพราะสิ้นบุญ ข้อมเข้าถึงวิมานพรหมที่ว่างเปล่า แม้ผู้สร้าง เป็นผู้เนรมิต เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้บงการ เป็นผู้มีอำนาจเป็นบิดาของหมู่สัตว์ผู้เป็นแล้ว และกำลังเป็น สัตว์เหล่านี้เราเนรมิตขึ้นชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเราได้มีความคิดอย่างนี้มาก่อนว่า โอหนอแม้สัตว์เหล่านี้ก็พึงมาเป็นอย่างนี้บ้าง ความตั้งใจของเราเป็นเช่นนี้ และสัตว์เหล่านี้ก็ได้มาเป็น...”^{๔๘} “...มีรัศมีเอง ท่องเทียวไปในอากาศได้ ดำรงอยู่ในวิมานอันงดงาม...”^{๔๙} ดังคำอธิบายถึงวิมานของพรหมอภัสราว่าเป็นวิมานที่มีความสมบูรณ์ ประณีต สวยงาม ประเสริฐ หาที่เปรียบไม่ได้

^{๔๖} อภ.วิ. ๗๘/๑๑๐๗/๑๐๐๒.

^{๔๗} มหามกุฏราชวิทยาลัย, อภิธัมมัตถสังคหะและอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา, อ้างแล้ว, หน้า ๑๕๑.

^{๔๘} ที.สี. ๑๑/๓๑/๒๓ - ๒๔.

^{๔๙} ที.ปา. ๑๕/๖๑/๑๓๕.

๓.๕.๓ ตติยฉาน

บุคคลผู้มีความเพียรพยายามบำเพ็ญด้วยการปฏิบัติสมาธิภาวนามีวาสนาได้บรรลุธรรมที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า เป็นผู้มึนอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะและเสวยสุขด้วยนามกายเพราะปีติสิ้นไป ได้บรรลุตติยฉาน มีอุเบกขา มีสติ มีสุข^{๖๐} เมื่อสิ้นการดับสังขารจากโลกนี้ไปยอมไปอุบัติเกิดขึ้น ตติยฉานภูมินี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๓ ชั้น แต่ละชั้นมีวิมาน ดังต่อไปนี้

๑) ปริตตสุภาภูมิ พระพรหมโลกที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้น ๗ นี้ เป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลาย มีความสง่างามแห่งรัศมีน้อย ตามความหมายแห่งภูมินี้คือ เป็นที่อยู่แห่งพระพรหมทั้งหลายมีความสง่างามแห่งรัศมีเป็นส่วนน้อยกว่าพรหมในชั้นสูงกว่าตน พระพรหมยอมได้เสวยพรหมสมบัติพร้อมทั้งมีวิมานเป็นที่อาศัยตามกำลังของฉานที่ได้บรรลุมา เสวยพรหมสมบัติอันประณีตเป็นสุขประเสริฐนักหนา^{๖๑} วิมานมีความสวยงามตามบุญบารมีที่ได้สั่งสมมาในอดีตชาติ

๒) อัปปรมาณสุภาภูมิ พระพรหมโลกที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้น ๘ นี้ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมที่มีความสง่างามมีรัศมีมากมายหาประมาณไม่ได้ วิมานของเหล่าพระพรหมทั้งหลายมีความสวยงาม ทั้งพร้อมทั้งพระพรหมทั้งหลายยังมีความสวยงาม สง่าด้วยรัศมีมากมายไม่มีประมาณ พระพรหมแต่ละองค์ที่สถิตอยู่ในชั้นอัปปรมาณสุภาภูมินี้ล้วนแต่เป็นผู้ที่มีคุณอันพิเศษ เพราะได้เจริญภาวนาบำเพ็ญสมถกรรมฐาน ได้บรรลุตติยฉานชั้นมัชฌิมะคือชั้นปานกลางมาแล้ว จึงได้มีโอกาสมาอุบัติเกิดขึ้นในพรหมโลกชั้นนี้ เสวยพรหมสมบัติอันประณีตเป็นสุขประเสริฐตราบถึงอายุขัย^{๖๒}

๓) สุกกิณหาภูมิ พระพรหมโลกที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้น ๙ นี้ เป็นที่อยู่แห่งพระพรหมทั้งหลายผู้มีความสง่างามแห่งรัศมีออกสลับปะปนกันไปเสมอตลอดสรีระกาย มีวิมานอันสง่าสวยงามด้วยกำลังแห่งฉานที่สั่งสมมา พร้อมทั้งพระพรหมทั้งหลายผู้มีความสง่าสวยงามแห่งรัศมีที่ออกสลับปะปนไปอยู่เสมอตลอดสรีระกาย พระพรหมทั้งหลายผู้สถิตอยู่ในสุกกิณหาภูมินี้ ล้วนแต่มีคุณพิเศษ โดยได้เคยเจริญภาวนาสมถกรรมฐาน ได้บรรลุตติยฉานชั้นประณีต คือ ชั้นสูงสุดมาแล้ว ทั้งสิ้นจึงมีโอกาสมาอุบัติเกิดขึ้นในพรหมโลกชั้นนี้ เสวยพรหมสมบัติอันประณีตเป็นสุขประเสริฐจนสิ้นอายุขัย^{๖๓}

^{๖๐}ที่.ส. ๑๒/๒๓๐/๖๔.

^{๖๑}อภิ.วิ. ๗๘/๑๑๐๗/๑๐๐๒.

^{๖๒}อภิ.วิ. ๗๘/๑๑๐๗/๑๐๐๓.

^{๖๓}อภิ.วิ. ๗๘/๑๑๐๗/๑๐๐๓.

๓.๕.๔ จตุตถฌาน

บุคคลผู้มีความเพียรพยายามบำเพ็ญด้วยการปฏิบัติสมาธิภาวนาวาสนาบารมี จนได้บรรลุธรรมอันไม่มีสุขไม่มีทุกข์ เพราะละทุกข์ละสุขและดับโสมนัส โทมนัสก่อน ๆ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์ได้บรรลุจตุตถฌาน ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร์ ไม่มีปีติ และไม่มีสุข มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์ หมายถึงการมีเอกัคคตารมณ์เป็นปัจจัยแห่งอุปกษารมณ์ ๆ เป็นปัจจัยแห่งสติอันบริสุทธิ์^{๔๔} มีทั้งหมด ๒ ชั้น แต่ละชั้นมีวิมาน ดังต่อไปนี้

๑) เวฬุผลาณภูมิ พระพรหมโลกที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้น ๑๐ พระพรหมที่สถิตอยู่ ณ เวฬุผลาณภูมินี้ เป็นพระพรหมที่ได้เสวยผลอย่างไพบุลย์ คือได้รับผลแห่งฌานกุศลอย่างเต็มที่ มีวิมานที่สวยงาม ไพบุลย์ พร้อมทั้งพรพรหมทั้งหลายเป็นผู้ได้รับผลแห่งฌานกุศลอย่างไพบุลย์ พรหมโลกชั้นนี้ที่ชื่อว่ามีผลอย่างไพบุลย์ ไม่ว่าโลกจะถูกทำลายด้วยไฟ ด้วยน้ำ ด้วยลม แต่เวฬุผลาณภูมิ ย่อมพ้นจากการถูกทำลายล้างทุกอย่าง อย่าง พระพรหมทั้งหลายที่มาอุบัติเกิดขึ้น ณ เวฬุผลาณภูมินี้ ล้วนแต่ทรงคุณวิเศษได้เจริญภาวนาบำเพ็ญสมถกรรมฐานได้บรรลุจตุตถฌาน ได้เสวยสมบัติอันประเสริฐ ประณีตมีรูปฌานชั้นสูงสุด^{๔๕}

๒) อสัณฺณิสัตตาณภูมิ พระพรหมโลกที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้น ๑๑ นี้ เป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้ไม่มีสัญญา เพราะเป็นพรพรหมที่มีแต่รูปชั้น ๖ ไม่มีนามชั้น ๖ เป็นภูมิที่อยู่แห่งพระพรหมทั้งหลายผู้ไม่มีสัญญา บุคคลที่ได้สำเร็จปัญญาและพิจารณาเห็นว่ากองทุกข์จะมีนั้นอาศัยจิตจึงถือเอาอารมณ์ต่างๆ คือ อารมณ์มีรูป เช่น สัททารมณ์ คันธารมณ์ รัสสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ ธรรมารมณ์ จะเป็นทุกข์โทมนัสด้วย รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เหตุผลทั้งปวงนั้นอาศัยจิต ถ้าไม่มีจิตแล้วความสุข โทมนัสทั้งปวงไม่มี อสัณฺณิสัตตาณภูมินี้อาศัยอยู่ในวิมานที่มีปราสาทแก้ว พรหมวิมานอันมหิฬารกว้างขวางหนักหนา มีบุปผชาติดอกไม้สุกัณฺธรสประดับประดาเรียบร้อยเป็นระเบียบ ประคุดตั้งบุคคลมาสร้างจัดสรรไว้ ไม่รู้แห่ง ไม่รู้เหี่ยว ไม่รู้ร่วง ไม่รู้โรย มีปรากฏอยู่โดยรอบพรหมวิมานนั้นทุกทิศ^{๔๖}

๓.๕.๕. สุตทวาราส

ผู้อยู่ในระดับเป็นพระพรหมชั้นสุตทวาราสภูมินี้ เป็นที่อยู่แห่งพรพรหมอริยบุคคล ในพระบวรพุทธศาสนา พระอนาคามีอริยบุคคลผู้ทรงไว้ซึ่งความบริสุทธิ์อุบัติเกิดขึ้นในสุตทวาราสภูมินี้มี

^{๔๔}ที่.ส. ๑๒/๒๓๕/๖๗.

^{๔๕}อภิ.วิ. ๗๘/๑๑๐๗/๑๐๐๔.

^{๔๖}อภิ.วิ. ๗๘/๑๑๐๗/๑๐๐๔.

อยู่ ๕ ชั้น ตั้งอยู่ท่ามกลางอากาศและตั้งอยู่เป็นชั้น ๆ ตามลำดับภูมิ ไม่ได้ตั้งอยู่ในระดับเดียวกัน คือ อวิหา อคัปปา สุทฺตสา สุทฺตสี อกนิฏฐา มีวิมาน ดังต่อไปนี้

๑) อวิหาสุทฺทาวาสภูมิ พระพรหมโลกที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้น ๑๒ เป็นพรหมภูมิที่สูงขึ้นไปจากอสังขยัสถิตตภูมิ อวิหาสุทฺทาวาสภูมินี้ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ไม่เสื่อมคลายในสมบัติของตน มีวิมานอันบริสุทธิ์ พร้อมทั้งเป็นพระพรหมผู้ไม่มีวันเสื่อมคลายในสมบัติของตน พระพรหมอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ไม่เสื่อมคลายในสมบัติของตน ย่อมเสวยพรหมสมบัติอันประณีตและบริสุทธิ์เป็นอันมาก เพราะว่า พระพรหม ซึ่งสถิตอยู่ ณ พรหมวิมานในอวิหาสุทฺทาวาสพรหมโลกนี้ ล้วนแต่เป็นผู้มีวาสนาบารมี กิเลสฐิติที่เหลือติดอยู่ในจิตสันดานนั้นน้อยหนักหนา โดยได้เคยเป็นสาวกแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีปกติเห็นภัยในวิภูสงสาร อุตสาหะ เจริญวิปัสสนากรรมฐาน จนกระทั่งยังคติขมรรคให้บังเกิดขึ้น ในชั้นสันดานได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคล และในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานอยู่นั้น ปรากฏว่าท่านได้เป็นผู้มี “สัทธินทรีย์” คือศรัทธาแก่กล้ากว่าอินทรีย์อย่างอื่น เป็นผู้ทรงคุณพิเศษ ครั้นดับขันธสิ้นชีวิตแล้ว จึงได้มาอุบัติเกิดขึ้นเป็นพระพรหมผู้บริสุทธิ์ในพรหมโลกชั้นนี้ สถิตอยู่ในพรหมวิมานอันบริสุทธิ์นี้^{๖๓}

๒) อคัปปาสุทฺทาวาสภูมิ พระพรหมโลกที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้น ๑๓ พรหมภูมิแห่งนี้เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ไม่มีความเคียดแค้น มีวิมานอันบริสุทธิ์ และไม่มีความเสื่อม ภูมิอันเป็นที่อยู่ของพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลจึงมีความบริสุทธิ์ ไม่มีความเคียดแค้น พระพรหมที่อุบัติเกิดขึ้นและสถิตอยู่วิมานอคัปปาสุทฺทาวาสนี้ ย่อมเข้าฌานสมาบัติหรือเข้าผลสมาบัติอยู่เสมอ นิเวศธรรมซึ่งเป็นกิเลสอันเป็นเหตุทำให้จิตเคียดแค้นไม่มีโอกาสที่จะเกิดขึ้นได้ ฉะนั้น จิตแห่งพระพรหมผู้บริสุทธิ์เหล่านี้ จึงมีแต่ความเยือกเย็น ไม่มีความเคียดแค้นทำให้ท่านได้เสวยพรหมสมบัติอันประณีตบริสุทธิ์เป็นอันมาก เพราะว่าพรหมแต่ละองค์ ที่สถิตอยู่ในวิมานแห่งพรหมโลก เสวยพรหมสมบัติไปจนกว่าจะ ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์และดับขันธเข้าสู่พระปรินิพพาน^{๖๔}

๓) สุทฺตสาสุทฺทาวาสภูมิ พระพรหมโลกที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้น ๑๔ เป็นพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ทรงไว้ซึ่งความเห็นอย่างแจ่มใส สุทฺตสาสุทฺทาวาสภูมิ เป็นวิมานอันบริสุทธิ์ พระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ย่อมมีความเห็นสภาวธรรมได้โดยแจ้งชัด เพราะเป็นพระพรหมที่บริสุทธิ์ด้วยจักขุ ทิพยจักขุ ธรรมจักขุ ปัญญาจักขุ พระพรหมอนาคามีอริยบุคคล

^{๖๓} อภ.วิ. ๗๘/๑๑๐๗/๑๐๐๔.

^{๖๔} อภ.วิ. ๗๘/๑๑๐๗/๑๐๐๔.

แต่ละองค์ ผู้สถิตอยู่ ณ พรหมโลกแห่งนี้ล้วนแต่เป็นผู้มีบุญวาสนาบารมี ในจิตสันดานมีกิเลสเหลือ คิอยู่ น้อยหนักหนา โดยเหตุที่เคยเป็นสาวกขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีปกติเห็นภัยใน วิชาสูงสาร มีอุตสาหะ เจริญวิปัสสนากรรมฐาน จนกระทั่งยังคงดิยมรรคให้บังเกิดขึ้นในขันธสันดาน ได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคลและในขณะที่เจริญวิปัสสนาอยู่นั้น ปรากฏว่าเป็นผู้มี “สติท รัย” คือมีสติแก่กล้ากว่าอินทรีย์อย่างอื่นเป็นผู้วิเศษ ครั้นดับขันธสิ้นชีวิตแล้ว จึงตรงมาอุบัติเกิดขึ้น เป็นพระพรหมผู้บริสุทธิ์ในพรหมโลกแห่งนี้ “พระอนาคามีอริยบุคคล เป็นผู้บริสุทธิ์”^{๖๕} วิมานจึงมี ความงามสง่าสวยงามตามบุญวาสนาบารมีของกำลังฌานที่ได้สำเร็จมา

๔) สุตตีสัตถาวาสภูมิ พระพรหมโลกที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้น ๑๕ คือ วิมานของพระ พรหมอนาคามีทั้งหลายผู้ทรงไว้ซึ่งความเห็นอย่างแจ่มใสมากกว่า พระพรหมอนาคามีอริยบุคคล ผู้สถิตอยู่ ณ วิมานสุตตีสัตถพรหมโลกนี้ ปสาทจักขุ ทิพยจักขุ ปัญญาจักขุ ทั้ง ๓ นี้ มีกำลังมากกว่า พระพรหมอนาคามีอริยบุคคลที่สถิตในสุตตีสัตถพรหมโลกเว้นแต่ว่า “ธัมมจักขุ” เท่านั้นที่มีกำลังสูง เสมอกัน จึงสามารถมองเห็นสภาวะธรรม ได้อย่างชัดเจนแจ่มใส มีใจสงบเยือกเย็น พระพรหมในชั้น นี้ล้วนมีวาสนาบารมีเคยเป็นสาวกขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นผู้เห็นภัยในวิชาสูงสาร มีความอุตสาหะเจริญวิปัสสนากรรมฐานจนกระทั่งยังคงดิยมรรค ให้บังเกิดขึ้นในขันธสันดาน ได้ สำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคล และในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานอยู่นั้นปรากฏว่าท่านเป็น ผู้มี “สมาธิทรัย” คือ มีสมาธิแก่กล้ามากกว่าอินทรีย์แบบอื่น เป็นผู้ทรงคุณวิเศษ ครั้นได้ดับขันธ สิ้นชีวิตแล้ว จึงตรงมาอุบัติเกิดขึ้นเป็นพระพรหมผู้บริสุทธิ์ในวิมานอันวิจิตรตระการของพรหม โลกชั้นนี้^{๖๖}

๕) อกนิณฺฐสุตถาวาสภูมิ พระพรหมโลกที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้น ๑๖ พรหมโลกชั้นนี้ วิมานของพระพรหมอนาคามีอริยบุคคล เป็นภูมิที่อยู่อันบริสุทธิ์ มีความวิเศษกว่าพรหมอื่นทั้งหมด เพราะเป็นวิมานที่จะไม่มีการจุติอีก จะบรรลุสำเร็จเป็นพระอรหันต์และปรินิพพานในพรหมโลกชั้น นี้ วิมานของมีความสง่าสวยงามตามกำลังของบุญบารมีที่ได้สั่งสมมาในอดีต

ทั้งหมดที่กล่าวล้วนเป็นพระพรหมที่มีรูป ทั้งหมด ๑๖ ชั้น มีวิมานอันประเสริฐ และแตก ต่างกันไป ตามกำลังของฌาน ดังนี้

ปฐมฌาน

๑) พรหมปาริสาชชะ

๒) พรหมปุโรหิตา

^{๖๕} อภ.วิ. ๓๘/๑๑๐๗/๑๐๐๔.

^{๖๖} อภ.วิ. ๓๘/๑๑๐๗/๑๐๐๕.

๓) มหาพรหม

ทุติยฉาน

๑) ปริตตภาพรหม

๒) อัปป์มาณภาพรหม

๓) อาภัสสรภาพรหม

ตติยฉาน

๑) ปริตตตาสภาพรหม

๒) อัปป์มาณตสภาพรหม

๓) สุกกัณหาพรหมภูมิ

จตุตถฉาน

๑) เวห้ปผลาพรหม

๒) อสัณญัสตตภาพรหม

สุทธาวาส

๑) อวิหาสุทธาวาสภูมิ

๒) อตปป์ปาสุทธาวาสภูมิ

๓) สุกกัณหาสุทธาวาสภูมิ

๔) สุกกัณหาสุทธาวาสภูมิ

๕) อกนิฏฐสุทธาวาสภูมิ

รูปพรหมทั้งหมดมี ๑๖ ชั้น ความแตกต่างของวิมานจึงเกิดขึ้นแต่กำลังของฉานที่ตนนั้น
ได้บำเพ็ญสมถภาวนาในชาติอดีตของตน ฉะนั้น วิมานของพระพรหมในทางพระพุทธศาสนา มีความ
สว่างงาม ประเสริฐ วิเศษ ละเอียด ต่างกันตามบุญบารมีที่ได้สั่งสมในอดีตชาติ

อรุปรหมนั้น ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติด้วยความเพียรพยายามอย่างหนักตามคำสอนในพระไตร
ปิฎก หรือเป็นผู้มีการปฏิบัติตามแบบของ คบส ชีป่า โยคี หรือ ฤาษี คือ เป็นผู้ปฏิบัติจนกบวร
พระพุทธศาสนาก็เป็นจำนวนมาก พรหมโลกตั้งแต่ชั้นที่ ๑ ถึงชั้นที่ ๑๖ เหล่านั้นเป็นพรหมผู้มีรูป
ส่วนพระพรหมอีกประเภทหนึ่ง เรียกว่า อรุปรหม หมายถึง พรหม ไม่มีรูป อรุปรหมหรือพรหม
ไม่มีรูปนั้นเป็นพระพรหมผู้วิเศษ เพราะเหตุที่ทำให้อุบัติเกิดขึ้นนั้น ได้อาศัยอำนาจแห่งรูปวิภาค
ภาวนา ผู้อันมนุษย์ธรรมดาสามัญไม่สามารถที่จะมองเห็นได้ด้วยตาเนื้อ จะต้องมิตพิพวิสัยเท่านั้นจึง
จะสามารถมองเห็นได้

๓.๕.๖ วิมานของพระพรหมชั้นอรุปรพพรหม

ภูมิแห่งจิตที่เกิดขึ้นโดยการเจริญสมถภาวนา ผู้ที่ได้ฌานแล้ว ในเมื่อมีการเจริญฌานให้เกิดความยิ่งขึ้นไป เข้าถึงอรุปรพพรหม อรุปรพพรหมจิต คือ จิตที่ท่องเที่ยวอยู่ในภูมิอันเป็นที่เกิดแห่งวัตถุอรุปรพพรหมและกิเลสอรุปรพพรหมนั้น คือ อรุปรภูมิ ๔ พรหมไม่มีรูปร่าง ไม่มีรูปนี้มีความเป็นมา คืออรุปรพพรหมมีอยู่ ๔ ภูมิ คือ

- ๑) อากาศานัญญาตนภูมิ
- ๒) วิญญาณัญญาตนภูมิ
- ๓) อากิญจัญญาตนภูมิ
- ๔) เนวสัญญานาสัญญาตนภูมิ^{๗๑}

รวมเป็นอรุปรพพรหม ๔ ชั้น อรุปรพพรหมทั้ง ๔ ชั้นนี้ เป็นผู้ไม่มีรูป มีแต่จิตและเจตสิกเท่านั้น อาศัยอยู่ในวิมานทิพย์ปราศจากสีและสัณฐาน จะปรากฏสีเขียวสีขาว สีหมอก สีเมฆ สีเหลือง สีแดง สีหงสบาท และสีเลื่อมประภัสสร ไม่มีสีใดสีหนึ่งจะปรากฏโดยสัณฐานใหญ่น้อยต่าง ๆ กำหนดที่สุดแต่สักเท่าไรเมฆมุนั้นก็หาไม่ เห็นแต่วิมานทิพย์ ก็เข้าใจว่าอรุปรพพรหมอยู่ที่นี้ ๆ จะได้เห็นสีเห็นสัณฐานสิ่งใดสิ่งหนึ่งนั้นหาไม่ได้เปรียบเสมือนจิตและเจตสิกไม่ปรากฏโดยสีและสัณฐานใด ๆ ซึ่งกล่าวถึงพรหมชั้นอรุปรพพรหมว่า

“ในสมัยที่โลกยังว่างเปล่าตาคบวรพระพุทธศาสนานั้น โดยที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่ได้อุบัติมาตรัสรู้แสดงธรรมเทศนา ในคราวนั้น บรรดาโยคีฤาษีทั้งหลาย ตลอดทั้งชีไพรคาบสที่ประพฤติพรตพรหมจรรย์ บำเพ็ญตะเคชะภาวนา ตามดำรับดำราที่สืบทอดต่อกันมานาน เผื่อตสาหะบำเพ็ญเพียรจนได้สำเร็จ จตุตถฌาน ซึ่งเป็นรูปฌานชั้นสูงแล้ว ก็ยังไม่พอใจ ปรรณนาที่จะได้บรรลุฌานชั้นสูงขึ้นไปอีก โดยคำนึงในใจว่า อันว่าตัวตน กล่าวคือ อตภาพ ร่างกายนี้ ไม่มีดีเป็นหนักหนา ประกอบได้ด้วยความทุกข์ มีโทษอันหาประมาณไม่ได้ เช่น มนุษย์ทั้งหลายจะให้โทษทำร้ายกันประหนึ่งเสียดสีเป็นบ้า ทำการฆ่าฟันประหัตประหารซึ่งกันและกัน ก็เพราะว่ายังมีตัวตนเป็นสำคัญ แต่ถ้าว่าเมื่อใด ตัวตนนี้ไม่มีแล้ว ไชริ่มมนุษย์ทั้งหลายก็จะทำร้ายกันมิได้ ด้วยเหตุนี้ โยคีทั้งหลายย่อมปรรณนาการบำเพ็ญภาวนาไม่ให้มีตัวตน

ครั้ง โยคีผู้บำเพ็ญภาวนามีฌานสูง มีความคิดพิจารณาในภาวะที่ไม่มีตัวตน ไม่มีรูปร่าง มิได้อาศัยสรีระร่างกาย เมื่อออกจากจตุตถฌานแล้ว ก็มีใจผ่องแผ้ว

^{๗๑} อภ.วิ. ๗๘/๑๑๐๓/๑๐๐๕.

ปรารถนาอยู่แต่ในความไม่มีรูป เพียรเจริญภาวนาสมถกรรมฐานต่อไป ย่อมได้สำเร็จ
อรุณมาน ครั้นถึงกาลสิ้นตายไปแล้ว ก็ตรงมาอุบัติเกิดขึ้นเป็นพระพรหมผู้วิเศษด้วย
อำนาจแห่งอรุณมานที่ตนได้บรรลุมานี้ เรียกว่า “อรุณมาน” จิตใจนั้นยังมีอยู่ แต่ที่ว่า
ตัว หู ตา เท้า และมีอนัน แม้แต่นิดหนึ่งก็ไม่มีเลย เสวยสุขอยู่โดยภาวะไม่มีรูป เป็น
พระพรหมวิเศษผู้ไม่มีรูปร่างทั้ง ๔ ภูมิ”^{๑๒}

ทั้งหมดนี้เป็นหลักการปฏิบัติให้ได้มาซึ่งความเป็นอรุณพรหมทั้ง ๔ ชั้น และมีวิมานอันเป็น
สิ่งคู่กับบุญบารมีของพรหมโลกชั้นอรุณพรหม ที่อาศัยอยู่ในวิมานทิพย์ปราศจากสีและสัณฐาน จะ
ปรากฏสีเขียว สีขาว สีหมอก สีเมฆ สีเหลือง สีแดง สีหงสาบาท และสีเลื่อมประภัสสร ไม่มีสีใดสีหนึ่ง
จะปรากฏโดยสัณฐานใหญ่ น้อยต่าง ๆ กำหนดที่สุดแต่สักเท่า ไผ่เมฆมุนั้นก็หาไม่ เห็นแต่วิมาน
ทิพย์ ก็เข้าใจว่าอรุณพรหมอยู่ที่นี้ ๆ จะได้เห็นสีเห็นสัณฐานสิ่งใดสิ่งหนึ่งนั้นหาไม่ ได้เปรียบ เสมือนจิต
และเจตสิกไม่ปรากฏโดยสีและสัณฐานใด ๆ เพราะกำลังแห่งฌานที่บำเพ็ญมาในครั้งอดีต

๓.๖ อายุของพรหม

การเป็นพรหมในพระพุทธศาสนา จะต้องอาศัยวัตรปฏิบัติอันถูกต้อง ไม่ได้กำเนิดมาจากผู้
อย่างศาสนาอื่นแต่ประการใด เกิดมาจากการปฏิบัติตามหลักวัตรปฏิบัติอันถูกต้อง ซึ่งมีข้อปฏิบัติ
มูลฐานสำคัญอันดับแรก คือ สมถกรรมฐาน โดยใฝ่ใจอยู่ในการภาวนา จนสามารถสำเร็จฌานใน
ชั้นต่าง ๆ จึงจะมีโอกาสเข้าไปสู่การอุบัติ^{๑๓} ในพรหมโลกได้ เมื่อได้ฌานคือโอกาสในการเข้าสู่การ
อุบัติในพรหมโลก ซึ่งแบ่งออกเป็นชั้นพรหม ๒๐ ชั้น โดยแยกประเภทมีอยู่ ๒ ประเภท คือ รูป
พรหมกับอรุณพรหม ซึ่งพรหมในแต่ละชั้นมีอายุที่แตกต่างกัน โดยพรหมแต่ละชั้นที่ปรากฏในวิ
ภังคปรภณ มีอายุเรียงตามลำดับ ซึ่งแยกตามประเภท ดังนี้

๓.๖.๑ ปฐมภูมิ

๑) ชั้นพรหมปาริสาชภูมิ คือ เป็นพรหมโลกชั้นที่อุบัติขึ้นด้วยการเจริญปฐมฌาน ได้อย่าง
สามัญ มีอายุโดยประมาณ ๑ ใน ๓ แห่งมหากัป

๒) ชั้นพรหมปุโรหิตาภูมิ คือ เป็นพรหมโลกชั้นที่อุบัติขึ้นด้วยการเจริญปฐมฌาน ได้อย่าง
ปานกลาง จึงมาสู่พรหมชั้นนี้ได้ มีอายุประมาณครึ่งมหากัป

^{๑๒}ธรรมปรีชา, (แก้ว) พระยา, ไตรภูมิโลกวิจิตรยถา ฉบับที่ ๒ (ไตรภูมิพระร่วง),
(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศาสนา, ๒๕๓๐), หน้า ๒๖๖.

^{๑๓}พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๘), ภูมิวิลาสินี, อ้างแล้ว, หน้า ๕๑๖.

๓) **ชั้นมหาพรหมภูมิ** คือ พระพรหมในพรหมโลกชั้นนี้อุบัติขึ้นด้วยการเจริญปฐมฌานได้อย่างประณีต จึงได้มาเกิดในพรหมโลกมหาพรหมภูมิได้ อายุของพระพรหมโลกชั้นนี้มีประมาณ ๑ มหากัป

๓.๖.๒ ทุติยฌาน

๑) **ชั้นปริตรตาภาภูมิ** คือ พระพรหมในชั้นนี้อุบัติขึ้นด้วยการเจริญทุติยฌานได้อย่างสามัญ จึงจะอุบัติในพรหมโลกชั้นนี้ได้ อายุของพระพรหมชั้นนี้มีประมาณ ๒ มหากัป

๒) **ชั้นอัปปมาณาภาภูมิ** คือ พระพรหมในชั้นนี้อุบัติขึ้นด้วยการเจริญทุติยฌานได้อย่างปานกลาง จึงจะมาเกิดในพรหมโลกชั้นนี้ได้ อายุของพระพรหมในอัปปมาณาพรหมภูมิจึงมีประมาณ ๔ มหากัป

๓) **ชั้นอาภัสราภูมิ** คือ พระพรหมในชั้นนี้อุบัติขึ้นด้วยการเจริญทุติยฌานได้อย่างประณีต จึงจะมาเกิดในพรหมโลกชั้นนี้ได้ อายุของพระพรหมในอาภัสราพรหมภูมิจึงมีประมาณ ๘ มหากัป

๓.๖.๓ ตติยฌาน

๑) **ชั้นปริตตสุภาภูมิ** คือ พระพรหมในชั้นนี้อุบัติขึ้นด้วยการเจริญตติยฌานได้อย่างสามัญ จึงจะมาเกิดในพรหมโลกชั้นนี้ได้ อายุของพระพรหมในปริตตสุภาพรหมภูมิ มีประมาณ ๑๖ มหากัป

๒) **ชั้นอัปปมาณสุภาภูมิ** คือ พระพรหมในพรหมโลกชั้นนี้อุบัติขึ้นด้วยการเจริญตติยฌานได้อย่างปานกลาง จึงจะสามารถมาอุบัติในพรหมโลกชั้นนี้ อายุของพระพรหมในอัปปมาณสุภาพรหมภูมิ มีอายุประมาณ ๓๒ มหากัป

๓) **ชั้นสุภกิมหาภูมิ** คือ พระพรหมในพรหมโลกชั้นนี้อุบัติขึ้นด้วยการเจริญตติยฌานได้อย่างประณีต จึงจะสามารถมาอุบัติในพรหมโลกชั้นนี้ อายุของพระพรหมในสุภกิมหาพรหมภูมิ มีอายุประมาณ ๖๔ มหากัป

๓.๖.๔ จตุตถฌาน

๑) **ชั้นเวหัพผลาภูมิ** คือ พระพรหมในพรหมโลกชั้นนี้อุบัติขึ้นด้วยการเจริญจตุตถฌาน จึงจะสามารถมาอุบัติในพรหมโลกชั้นนี้ อายุของพระพรหมในเวหัพผลาพรหมภูมิ มีอายุประมาณ ๕๐๐ มหากัป

๒) **ชั้นอัสัญญัตตภาภูมิ** คือ พระพรหมในพรหมโลกชั้นนี้อุบัติขึ้นด้วยการเจริญจตุตถฌาน และเป็นผู้มีสัญญาวิราคาวนา จึงสามารถมาอุบัติในพรหมโลกชั้นนี้ อายุของพระพรหมชั้นนี้ผู้เจริญจตุตถฌานและเป็นผู้มีสัญญาวิราคาวนา มีอายุประมาณ ๕๐๐ มหากัป เท่ากับพระพรหมชั้นเวหัพผลาภูมิ

๓.๖.๕ สุทธาวาส

๑) ชั้นอวิหตสุทธาวาสภูมิ คือ พระพรหมในพรหมโลกชั้นนี้อุบัติขึ้นด้วยการเจริญ จตุตถญาณ ได้แล้วและเจริญวิปัสสนากาวนา จนได้สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลอนาคามีประเภทมีสังขินทรีย์แก่กล้า จะถืออุบัติขึ้นเป็นพระพรหมอนาคามี ณ อวิหตสุทธาวาสพรหมภูมิ ซึ่งมีอายุประมาณ ๑,๐๐๐ มหากัป

๒) ชั้นอตปปาสุทธาวาสภูมิ คือ พระพรหมในพรหมโลกชั้นนี้อุบัติขึ้นด้วยเป็นผู้เจริญจตุตถญาณ ได้แล้วและเจริญวิปัสสนากาวนา จนได้สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลอนาคามีประเภทมี วิริยอินทรีย์ แก่กล้า จะถืออุบัติขึ้นเป็นพระพรหมอนาคามี ณ อตปปาสุทธาวาสพรหมภูมิ อายุของพระพรหมในชั้นนี้มีประมาณ ๒,๐๐๐ มหากัป

๓) ชั้นสุทสสาสุทธาวาสภูมิ คือ พระพรหมในพรหมโลกชั้นนี้อุบัติขึ้นด้วยเป็นผู้เจริญจตุตถญาณ ได้แล้วและเจริญวิปัสสนากาวนา จนได้สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลอนาคามีประเภทมี สตินทรีย์ แก่กล้า จึงจะไปถืออุบัติขึ้นเป็นพระอริยบุคคลอนาคามี ณ สุทสสาสุทธาวาสพรหมภูมิ อายุของพระพรหมชั้นสุทสสาสุทธาวาสพรหมภูมินี้มีประมาณ ๔,๐๐๐ มหากัป

๔) ชั้นสุทสสีสุทธาวาสภูมิ คือ พระพรหมในพรหมโลกชั้นนี้อุบัติขึ้นด้วยเป็นผู้เจริญจตุตถญาณ ได้แล้วและเจริญวิปัสสนากาวนา จนได้สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลอนาคามีประเภทมี สมาธินทรีย์ แก่กล้า ไปอุบัติเป็นพระอนาคามี ณ สุทสสีสุทธาวาสพรหมภูมิ ซึ่งมีอายุประมาณ ๘,๐๐๐ มหากัป

๕) ชั้นอกนิฏฐสุทธาวาสภูมิ พระพรหมในพรหมโลกชั้นนี้อุบัติขึ้นด้วยเป็นผู้เจริญ จตุตถญาณ ได้แล้วและเจริญวิปัสสนากาวนา จนได้สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลอนาคามีประเภทมี ปัญญินทรีย์ แก่กล้า ไปอุบัติเป็นพระอนาคามี ณ อกนิฏฐสุทธาวาสพรหมภูมิ อายุของพรหมชั้นนี้ ประมาณ ๑๖,๐๐๐ มหากัป

อายุของพระพรหมในชั้นรูปพรหม มีจำนวน ๑๖ ชั้น ซึ่งในแต่ละชั้นนั้นจะมีความแตกต่างกันออก แยกกันอยู่เป็นเขตตามลำดับชั้น ด้วยคุณวิเศษที่ไม่เท่ากัน จึงถูกจำแนกประเภทให้อยู่ใน ที่ของคุณวิเศษที่พระพรหมในแต่ละชั้นนั้นมี เช่นพระพรหมในชั้นที่หนึ่งได้คุณวิเศษมาจากการ สำเร็จด้วยการเจริญปฐมฌาน และอีกชั้นหนึ่งอกนิฏฐสุทธาวาสภูมิพระพรหมในชั้นนี้มีคุณวิเศษ มาก เหนือกว่าพระพรหมในชั้นรูปพรหมทั้งหมด จึงอยู่ชั้นพรหมโลกที่สูงกว่า ด้วยวิเศษเหล่านี้พระ พรหมจึงแยกประเภทอย่างชัดเจน ซึ่งยังมีพรหมอีกชั้นหนึ่งที่มีคุณวิเศษมากกว่ารูปพรหม คือ พรหมที่อุบัติขึ้นในพรหมโลกชั้นอรุปรหมผู้ปรารถนาที่จะไม่มีตัวตนมีแต่ความว่าเปล่า ไม่มี รูปร่าง ไม่มีมือ มีเท้า ไม่มีแขน ไม่มีขา หากอยู่ด้วยสภาวะเท่านั้น ซึ่งมีอายุมากกว่าพรหมโลกชั้นรูป พรหม ดังต่อไปนี้

๓.๖.๖ อรูปพรหม

๑) ชั้นอากาศานัญญาตนภูมิ คือ พรหมโลกชั้นที่ ๑๗ พระพรหมในพรหมโลกชั้นนี้อุบัติขึ้นด้วยการเป็นผู้เจริญ อากาศานัญญาตนฉาน ได้แล้ว ไปอุบัติเกิดขึ้นเป็นอรูปพรหม ฉอากาศานัญญาตนพรหมภูมิ อายุของพระพรหมในพรหมโลกชั้นอากาศานัญญาตนภูมินี้ มีประมาณ ๒๐,๐๐๐ มหากัป

๒) ชั้นวิญญาณัญญาตนภูมิ คือ พรหมโลกชั้นที่ ๑๘ ซึ่งพระพรหมในพรหมโลกชั้นนี้อุบัติขึ้นด้วยการเป็นผู้เจริญ วิญญาณัญญาตนฉาน ได้แล้ว ไปอุบัติเกิดขึ้นเป็นอรูปพรหม ฉวิญญาณัญญาตนพรหมภูมิ อายุของพระพรหมในพรหมโลกชั้นวิญญาณัญญาตนภูมินี้ มีประมาณ ๔๐,๐๐๐ มหากัป

๓) ชั้นอากิญจัญญาตนภูมิ คือ พรหมโลกชั้นที่ ๑๙ ซึ่งพระพรหมในพรหมโลกชั้นนี้จะถืออุบัติขึ้นด้วยการเป็นผู้เจริญ อากิญจัญญาตนฉาน ได้แล้ว ไปอุบัติเกิดขึ้นเป็นอรูปพรหม ฉอากิญจัญญาตนพรหมภูมิ อายุของพระพรหมในพรหมโลกชั้นอากิญจัญญาตนภูมินี้ มีประมาณ ๖๐,๐๐๐ มหากัป

๔) ชั้นเนวสัณญานาสัณญายตนภูมิ คือ พรหมโลกชั้นที่ ๒๐ ซึ่งพระพรหมในพรหมโลกชั้นนี้จะถืออุบัติขึ้นด้วยการเป็นผู้เจริญ เนวสัณญานาสัณญายตนฉาน ได้แล้ว ไปอุบัติเกิดขึ้นเป็นอรูปพรหม ฉเนวสัณญานาสัณญายตนพรหมภูมิ อายุของพระพรหมในพรหมโลกชั้นอากิญจัญญาตนภูมิ^{๑๔} มีประมาณ ๘๔,๐๐๐ มหากัป

๓.๗ อาหารของพรหม

พระพรหมผู้วิเศษในแต่ละชั้น ล้วนแต่เป็นผู้เจริญสมถกรรมฐานได้จึงฉานสมาบัติเป็นที่พึงและหนทางไปสู่พรหมโลก ฉินแดนที่อุดมไปด้วยความสุขอันวิเศษ มีแต่ความสุขไม่มีความทุกข์ดัง โลกภูมิของมนุษย์และอบายภูมิ พระพรหมที่สถิตอยู่ในพรหมโลกนั้นมีความเป็นอยู่ด้วยอาศัยสมาบัติหรือปีติแห่งการเจริญภาวนาในสมัยที่ตนได้เป็นมนุษย์ เป็นสิ่งเลี้ยงชีพ แต่มีความแตกต่างจากเทวดาและมนุษย์ กล่าวคือเทวดาจะอาศัยความปรารถนาในสิ่งที่ต้องการเพื่อฉลบันดาลให้กับตัวเอง ส่วนมนุษย์นั้นอาศัยความต้องการกับสัญชาตญาณเป็นตัวนำในการหาเลี้ยงชีพ ซึ่งมีความแตกต่างจากพระพรหมผู้วิเศษที่มีอาหารที่เป็นสมาบัติหรือปีติเป็นอาหาร ซึ่งพุทธพจน์ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสยืนยันว่า

^{๑๔} อภ.วิ. ๗๘/๑๑๐๗/๑๐๐๒ - ๑๐๐๕.

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บางครั้งบางคราวมีสมัยที่โลกนี้พินาศโดยล่วงไปช้านาน เมื่อโลกกำลังพินาศอยู่ เหล่าสัตว์โดยมากย่อมเกิดในชั้นอภิสสรพรหม สัตว์เหล่านั้นได้สำเร็จทางใจ มีปีติเป็นอาหาร มีรัศมีในตัวเอง เทียวไปในอากาศ อยู่ในสถานที่สวยงาม ดำรงอยู่ในภพนั้นตลอดกาลช้านาน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บางครั้งบางคราวมีสมัยที่โลกนี้กลับเจริญโดยล่วงไปช้านาน เมื่อโลกกำลังเจริญอยู่ ปรากฏว่าวิมานพรหมว่างเปล่า ครั้งนั้น สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งจุติจากชั้นอภิสสรพรหมเพราะสิ้นอายุหรือเพราะสิ้นบุญ ย่อมเข้าถึงวิมานพรหมที่ว่างเปล่า แม้สัตว์ผู้นั้นก็ได้สำเร็จทางใจ มีปีติเป็นอาหาร มีรัศมีในตัวเอง เทียวไปในอากาศได้ อยู่ในสถานที่สวยงาม ดำรงอยู่ในภพนั้นตลอดกาลช้านาน

เพราะสัตว์ผู้นั้นอยู่ในภพนั้นแต่ผู้เดียวเป็นเวลานาน จึงเกิดความกระสันคืนรนขึ้นว่า โอหนอ แม้สัตว์เหล่าอื่นก็พึงมาเป็นอย่างนี้บ้าง

ต่อมาสัตว์เหล่าอื่นก็จุติจากชั้นอภิสสรพรหม เพราะสิ้นอายุหรือเพราะสิ้นบุญ ย่อมเข้าถึงพรหมวิมาน อันเป็นสหายของสัตว์ผู้นั้น

แม้สัตว์เหล่านั้นก็ได้สำเร็จทางใจ มีปีติเป็นอาหาร มีรัศมีในตัวเองเทียวไปในอากาศได้ อยู่ในสถานที่สวยงาม ดำรงอยู่ในภพนั้นตลอดกาลช้านาน

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสัตว์เหล่านั้น สัตว์ที่เกิดก่อนมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า เราเป็นพรหม เป็นมหาพรหม เป็นใหญ่ ไม่มีใครข่มได้ เห็นถ่องแท้ เป็นผู้ใช้อำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง เป็นผู้เนรมิต เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้บงการ เป็นผู้มีอำนาจเป็นบิดาของหมู่สัตว์ผู้เป็นแล้ว และกำลังเป็น สัตว์เหล่านี้เราเนรมิตขึ้นชื่อนั้นเพราะเหตุไร

เพราะเราได้มีความคิดอย่างนี้มาก่อนว่า โอหนอแม้สัตว์เหล่าอื่นก็พึงมาเป็นอย่างนี้บ้าง ความตั้งใจของเราเป็นเช่นนี้และสัตว์เหล่านี้ก็ได้มาเป็นอย่างนี้แล้ว

แม้พวกสัตว์ที่เกิดภายหลัง ก็มีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญนี้แลเป็นพรหม เป็นมหาพรหม เป็นใหญ่ ไม่มีใครข่มได้ เห็นถ่องแท้เป็นผู้ใช้อำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง เป็นผู้เนรมิต เป็นผู้ประเสริฐเป็นผู้บงการ เป็นผู้มีอำนาจ เป็นบิดาของหมู่สัตว์ผู้เป็นแล้ว และกำลังเป็น พวกเราอันพระพรหมผู้เจริญองค์นี้เนรมิตแล้ว

ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะพวกเราได้เห็นพระพรหมผู้เจริญองค์นี้ เกิดในที่นี้ ก่อนส่วนพวกเราเกิดมาภายหลัง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสัตว์เหล่านั้น สัตว์ที่เกิดก่อน มีอายุยืนกว่า มีผิวพรรณงามกว่า มีศักดิ์ใหญ่กว่า ส่วนสัตว์ที่เกิดภายหลังมีอายุน้อยกว่า มีผิวพรรณทรามกว่า มีศักดิ์น้อยกว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลายก็เป็นฐานะที่จะมีได้ ที่สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่ง จุดจากหมูนั่นแล้ว มาเป็นอย่างนี้เมื่อมาเป็นอย่างนี้แล้ว ก็ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เมื่อออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตแล้ว อาศัยความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยการประกอบเนืองๆ อาศัยความไม่ประมาทอาศัยมนสิการโดยชอบแล้ว สัมผัสเจโตสมาธิอันเป็นเครื่องให้จิตตั้งมั่นตามระลึกลงถึงขั้นที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนนั้นได้ เกินกว่านั้นไปประลึกไม่ได้

เขากล่าวอย่างนี้ว่า ผู้ใดแลเป็นพรหมผู้เจริญ เป็นมหาพรหมเป็นใหญ่ ไม่มีใครข่มได้ เห็นต้องแท้ เป็นผู้ใช้อำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง เป็นผู้เนรมิต เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้บงการ เป็นผู้มีอำนาจเป็นบิดาของหมู่สัตว์ผู้เป็นแล้วและกำลังเป็น พระพรหมผู้เจริญใครเนรมิตพวกเรา พระพรหมผู้เจริญนั้น เป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน คงทน มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา จักตั้งอยู่เที่ยงเสมอ ไปอย่างนั้นทีเดียว

ส่วนพวกเราที่พระพรหมผู้เจริญเนรมิตแล้วนั้น เป็นผู้ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน มีอายุน้อย มีความเคลื่อนเป็นธรรมดาจึงมาเป็นอย่างนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลายนี้เป็นฐานะที่ ๑ ที่สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง อาศัยแล้วปรารถนาแล้ว จึงมีวาทะว่าบางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง บัญญัติอดีตตาและโลก ว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง^{๑๕}

พระพรหมผู้ถือสถิตเกิดขึ้นในชั้นพรหม โลกอันหาความทุกข์ไม่ได้ มีแต่ความสุข เพราะอาศัยการเจริญภาวนาตนได้คุณอันวิเศษ จึงตรงอุบัติขึ้นในดินแดนพรหม โลก ที่มีแต่สุขสมบัติเป็นอันยิ่งหาที่เปรียบไม่ได้ อาหารของพระพรหมเหล่ารูปาวจรและอรูปาวจรนั้น จัดอยู่ในประเภทมโนสัญเจตนาหาร เพราะชั้นของสวรรค์ที่นับเนื่องด้วยรูปาวจรและอรูปาวจร เกี่ยวข้องกับรูปฌานและอรูปฌาน

ฉะนั้น อาหารของเทวดาของชั้นพรหมจึงเป็นรูปฌานและอรูปฌาน ดังพุทธพจน์ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสทรงตรัสกับวาเสฏฐะและภราทวาชะในอัครคัมภีร์สูตร ว่า

^{๑๕}ที่.สี. ๑๑ / ๓๑ / ๒๓ - ๒๕.

“คู่อนวาศฏฐะและภารทวาชะ มีบางสมัยบางครั้งว โดยอันล่งไปแห่งกาลอันยาวนาน โลกนี้ก็จะพินาศไป เมื่อโลกกำลังพินาศอยู่ โดยมากหมู่สัตว์ย่อมวนเวียนไปเกิดในชั้นอากาศพรหม ในชั้นอากาศพรหมนั้น สัตว์เหล่านั้นมีความสำเร็จได้โดยทางใจ มีปิติเป็นภักขา มีรัศมีเอง ท่องเที่ยวไปได้ในอากาศ ดำรงอยู่ในวิมานอันแสนงามย่อมดำรงอยู่ได้สิ้นกาลยี่ดยาวนาน

คู่อนวาศฏฐะและภารทวาชะมีสมัยอีกบางครั้งโดยอันล่งไปแห่งกาลยี่ดยาวนาน โลกนี้ย่อมเจริญขึ้นเมื่อโลกกำลังเจริญขึ้น โดยมากเหล่าสัตว์ก็จะพากันเคลื่อนจากพวกอากาศพรหมมาสู่ความเป็นอย่างนี้ อีก และสัตว์เหล่านั้นมีความสำเร็จได้โดยทางใจมีปิติเป็นภักขา มีรัศมีเอง ท่องเที่ยวไปในอากาศได้ ดำรงอยู่ในวิมานอันงดงาม ย่อมดำรงอยู่ตลอดกาลยี่ดยาวนาน”^{๑๖}

ในอัครัญญสูตรที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงตรัสกับวาศฏฐะ และภารทวาชะ จะเห็นได้ว่าอาหารของพระพรหมในพระพุทธานุศาสนานั้น คือ ปิติ ซึ่งเป็นองค์ประกอบของฉาน เป็นหลักฐานยืนยันได้ว่าพระพรหมในระดับรูปฉานและอรุฉานมีอาหารประเภทโนสัจเจตนาหารด้วยอาศัยเมื่อครั้งเป็นมนุษย์ได้บำเพ็ญเพียรจนได้บรรลุมานอันวิเศษ ดังคำที่ว่า สัตว์เหล่านี้ ...เจริญฉานใดแล้วเกิดฉานนั้นก็เป็นปัจฉัย (อาหาร) แก่สัตว์เหล่านั้น เหมือนลูกศรที่ยิงไปด้วยกำลังแห่งสายธนู กำลังสายธนูมีกำลังเพียงใด ก็ไปได้เพียงนั้น ฉนใด กำลังแห่งฉานปัจฉัยมีกำลังเพียงใดก็สถิตอยู่ได้เพียงนั้น...”^{๑๗}

จะเห็นได้ว่า อาหารของพระพรหมนั้นอาศัยซึ่งปิติเป็นอาหาร ด้วยการกระทำที่ได้กระทำมาแล้วในชาติที่ผ่านมา โดยการอาศัยเมื่อสมัยยังอุบัติขึ้นในโลกมนุษย์ได้บำเพ็ญเพียรภาวนาจนได้บรรลุมานอันวิเศษมี ความประณีต ลึกซึ้ง จึงได้ถืออุบัติขึ้นในพรหมโลกด้วยกำลังแห่งฉานนั้น อันมีอรุฉานและรูปฉานเป็นปัจฉัย (อาหาร) หรือมีปิติเป็นอาหาร อาหารของพระพรหมจึงมีความประณีตอันประกอบด้วยรูปฉานและอรุฉานอันถือเป็นปิติแห่งพรหม ทั้งมีรัศมีในตัวเอง เที่ยวไปในอากาศได้ อยู่ในสถานที่สวยงาม ดำรงอยู่ในภพนั้นตลอดกาลช้านาน

^{๑๖}ที่.ปา. ๑๕/๕๖/๑๕๐ - ๑๕๑.

^{๑๗}มหามกุฏราชสูตร, พระสูตรและอรรถกถา แปล : สัทธัมมปาณินีอรรถกถา เอกนิเทศ, หน้า ๑๘๐ - ๑๘๑.

๓.๘ การอุบัติและการไม่อุบัติของพรหม

การอุบัติเกิดขึ้นของพระพรหมนั้น จะต้องอาศัยการบำเพ็ญเพียรภาวนาสมถกรรมฐานเป็นสำคัญ จึงจะสามารถเข้าสู่ภูมิแห่งพรหมได้ ซึ่งเป็นสถานที่สง่างาม ประเสริฐ วิเศษแต่ละชั้นอุบัติเกิดขึ้นด้วยกำลังแห่งฌานที่ตนได้บำเพ็ญมา มีดังต่อไปนี้

๓.๘.๑ การอุบัติของพรหม

การอุบัติขึ้นของพระพรหมในพรหมโลกนั้นมีกฎเกณฑ์ในการอุบัติเกิดขึ้น ตามกำลังของฌานที่ชำนาญบ้าง ตามกำลังแห่งความปรารถนาบ้าง การเข้าฌานในเวลาใกล้จะตายบ้าง เหตุปัจจัยอื่นบ้าง อย่างเช่นผู้เป็นพระอริยบุคคล^{๓๔} อรรถกถาวิภังค์ มีอธิบายว่า จะกำหนดบุคคลผู้ใดสมบัติ ๘ อย่างไร ? กำหนดอยู่ที่ความคล่องแคล่ว (ในฌาน) บุคคลผู้ใดฌานชำนาญในฌานใด ก็เกิดขึ้นด้วยฌานนั้น ถ้าหากชำนาญในฌานทั้งปวงจะกำหนดอะไรเป็นเกณฑ์ คำตอบคือ ความปรารถนา ผู้ใดฌาน ปรารถนาจะเกิดในภพใด ก็จะเกิดในภพนั้น เมื่อไม่มีความปรารถนา จะกำหนดเอาอะไรเป็นเกณฑ์ คำตอบคือ ขึ้นอยู่กับการเข้าฌานในเวลาใกล้จะตาย ถ้าหากเวลาใกล้จะตายไม่ได้เข้าฌาน จะกำหนดอะไรเป็นเกณฑ์ คำตอบ การเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติเป็นเกณฑ์ เพราะผู้ใดสมาบัติ ๘ นั้น ย่อมอุบัติขึ้นในพรหมโลกชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะ โดยส่วนเดียวแน่นอนอนบรรดาผู้ใดสมาบัติ ๘ เหล่านั้น พระโศคาบันและพระสททาคามีที่เกิดในรูปาวจรภพ ย่อมไม่กลับมาเกิดในโลกมนุษย์อีก ย่อมปรินิพพานในพรหมโลกชั้นนั้นนั่นเอง เพราะท่านเหล่านั้น ชื่อว่า ฌานอนาคามี (ผู้ไม่กลับมาเกิดอีก เพราะได้ฌานมาแล้วนั่นเอง) พระอริยสาวกที่เกิดในพรหมโลก ๘ ชั้น ก็อุบัติในพรหมโลกชั้นนั้น (ซ้ำอีก) บ้าง อุบัติขึ้นไปในชั้นที่สูงกว่าบ้าง ชั้นต่ำลงมาบ้าง^{๓๕} สำหรับในปุถุชนผู้ใดฌาน บ้างครั้งอาจพอใจในการกลับมาเกิดในพรหมโลกชั้นที่กว่าที่ตนนั้นพอใจก็มี อย่างเช่น ครั้งไฟบรรลัยกัลป์ เผาไหม้โลกมนุษย์ จนถึงพรหมโลกชั้นปฐมฌาน สัตว์ทั้งหลายต่างก็ได้บำเพ็ญฌานเพื่อไปเกิดในพรหมโลกชั้นสูง มีทุติยฌาน เป็นต้น แต่เมื่อกาลเวลาผ่านไปพรหมโลกชั้นนั้น กลับปรากฏมีอีกครั้ง พรหมบางองค์ ซึ่งเกิดจากความพอใจที่มาจะอุบัติขึ้นในพรหมโลกชั้นปฐมฌานที่ตนเคยอยู่มาก่อนก็มี

พระพรหมผู้มีพรหมโลกเป็นอยู่อาศัยด้วยกำลังแห่งความเพียรภาวนาจนได้คุณอันวิเศษนั้น เมื่ออุบัติเกิดขึ้นที่พรหมโลกในชั้นต่าง ๆ ทั้ง รูปพรหมและอรูปพรหมที่จำแนกแยกได้ ๒๐ ชั้นนั้น

^{๓๔} พระมหาสมศักดิ์ สุวณฺณรตโน (สุวรรณรัตน์), ความคิดเรื่องเทวดาในพระพุทธศาสนา ฝ่ายเถรวาท, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๒. หน้า ๑๒๕.

^{๓๕} สม.วิ. ๖๘๘.

รูปพรหม ๑๖ อรูปพรหม ๔ ซึ่งถูกจำแนกให้เกิดความแตกต่างกันคุณอันพิเศษที่ได้บำเพ็ญเพียรภาวนาในสมัยที่บังเกิดขึ้นในโลกมนุษย์มีความเพียรพยายามเป็นหลักในการปฏิบัติจนได้ฌานที่มีความแตกต่างและถูกจำแนกให้เกิดในพรหมโลกชั้นต่าง ๆ ดังคำกล่าวที่ว่า “...ผู้เจริญฌานใดแล้วเกิดมานั้นก็เป็นปัจฉัย แก่สัตว์เหล่านั้น เหมือนลูกศรที่ยิงไปด้วยกำลังแห่งสายธนู กำลังสายธนูมีกำลังเพียงใด ก็ไปได้เพียงนั้น ฉะนั้น กำลังแห่งฌานปัจฉัยมีกำลังเพียงใดก็สถิตอยู่ได้เพียงนั้น...”^{๕๐} การอุบัติเกิดขึ้นของพระพรหมนั้นจะต้องประกอบด้วยวิบากกรรมที่ให้ผล เป็นตัวส่งให้ไปสู่พรหมภูมิ ซึ่งการอุบัติขึ้นของพรหมในพระพุทธศาสนาแบ่งเป็น ๒ ระดับ คือ

- อุบัติเกิดขึ้นในรูปาวจรกุศลกรรม
- อุบัติเกิดขึ้นในอรูปาวจรกุศลกรรม

๑) อุบัติเกิดขึ้นในรูปาวจรกุศลกรรม ในขั้นรูปาวจรภูมิจะต้องอาศัยกรรมฝ่ายบุญฝ่ายกุศลขั้นรูปาวจรนี้ เป็นกรรมที่มีอำนาจยังกรรมวิบากประเภทที่มีพฤติการณ์เป็นความสุขอันสุขุมประณีตในรูปภูมิ ให้บังเกิดแก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรม ซึ่งหมายความว่า บุคคลใดก็ตาม เมื่อมีความพยายามประกอบกรรมอันเป็นกุศลขั้นสูงจนสำเร็จเป็น “รูปาวจรกุศลกรรม”^{๕๑} แล้วบุคคลนั้นย่อมจะได้รับผลแห่งกรรมดีขั้นสูงนี้ เมื่อบุคคลคนนั้นได้สิ้นการมีชีวิตตายจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมจักถูกวิบากแห่งรูปาวจรกุศลกรรม เข้าทำหน้าที่เป็นมัคคุเทศก์ชี้ทางอัญเชิญให้เข้าไปอุบัติเกิดขึ้นเป็นพระพรหมผู้วิเศษ เสวยพรหมสมบัติเป็นสุขอยู่ ณ รูปภูมิ คือ พรหมโลกในชั้นต่าง ๆ ตามอำนาจของกุศลกรรมที่ได้ทำไว้

ในการประกอบกรรมอันเป็นกุศล จนกระทั่งได้สำเร็จเป็นรูปาวจรกุศลกรรมจะต้องประกอบด้วย รูปฌาน อันเกิดจากการภาวนากรรมที่ถูกต้อง ซึ่งมีอยู่ ๔ ฌาน คือ

๑. ปฐมฌาน
๒. ทุติยฌาน
๓. ตติยฌาน
๔. จตุตถฌาน

รูปฌานทั้ง ๔ เป็นรูปาวจรกุศลกรรม ซึ่งในการอุบัติเกิดขึ้นเป็นพรหมในขั้นรูปพรหม ต้องมีใจกล้าอุตสาหพยายามบำเพ็ญสมถกรรมฐาน อันภาวนากรรมตามหลักการอันยิ่งใหญ่ จนกระทั่งได้รูปฌานแล้ว เมื่อใดจึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้มีรูปาวจรกุศลกรรม หากยังไม่เข้าถึงขั้นที่สำเร็จเป็นอัคร

^{๕๐}มหามกุฏราชสูตร,พระสูตรและอรรถกถา แปล : ลัทธัมมปกาลินีอรรถกถา เอกนิเทศ, อ่างแล้ว, หน้า ๑๘๐ – ๑๘๑.

^{๕๑}พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ ๘), กรรมที่ปณี เล่ม ๑, อ่างแล้ว, หน้า ๖๗๖.

นาสมาธิ คือยังไม่บรรลุถึงตัวฌานแล้ว รูปาวจรกุศลธรรมก็ยังไม่เกิดขึ้น ถ้ารูปจรเกิดขึ้นเมื่อใด นั่นก็หมายความว่าผู้เจริญธรรมฐานได้บรรลุถึงตัวฌานแล้ว

การจะเกิดเป็นพรหมในชั้นรูปพรหมนั้นจะต้องเจริญสมถกรรมฐาน มีอารมณ์หรืออุปกณ์ สำหรับใช้เป็นเครื่องมือในการบำเพ็ญมากมายถึง ๔๐ ประการ ซึ่งเรียกว่าอารมณ์กรรมฐาน ๔๐ ประการ อารมณ์เหล่านี้ คือ

๑. พุทธานุสสติ
๒. ธรรมานุสสติ
๓. สังฆานุสสติ
๔. สีลานุสสติ
๕. จาคานุสสติ
๖. เทวตานุสสติ
๗. อุปสมานุสสติ
๘. มรณานุสสติ
๙. อาหารเรปฏิกูลสังขยา
๑๐. จตุราตุวัตถาน

อารมณ์แห่งสมถกรรมฐานทั้ง ๑๐ ประการนี้ ไม่สามารถที่จักยังกุศลจิตดูบาทของบุคคลผู้ บำเพ็ญให้เข้าถึงอัปปนาสมาธิ คือ ไม่สามารถที่จักส่งผลให้บุคคลผู้เจริญสมถกรรมฐานได้บรรลุถึง ฌาน และสำเร็จเป็นรูปาวจรกุศลธรรมได้ จะส่งผลให้เพียงแต่บริกรรมสมาธิและอุปจารสมาธิ ซึ่งเป็น บันไดขั้นต้นของอัปปนาสมาธิคือตัวฌาน และยังอยู่ในชั้นกามาวจรกุศลกรรมชนิด ภาวนามัย เท่านั้น

อารมณ์แห่งสมถกรรมฐานเหล่านี้ ซึ่งมีจำนวน ๑๑ ประการ คือ

๑. อุทฺธมาตคกอสฺสุภะ
๒. วินีลคกอสฺสุภะ
๓. วิปฺพพคกอสฺสุภะ
๔. วิฉิททคกอสฺสุภะ
๕. วิภยิตคกอสฺสุภะ
๖. วิภจิตคคกอสฺสุภะ
๗. หตวิภจิตคคกอสฺสุภะ
๘. โลหิตคกอสฺสุภะ
๙. ปฺวพคกอสฺสุภะ

๑๐. อัฐกิกอสุภะ

๑๑. กายคตาสติ

อารมณ์แห่งสมถกรรมฐานทั้ง ๑๑ ประการนี้ สามารถที่จักส่งผลให้บุคคลผู้เจริญสมถกรรมฐาน ได้บรรลุเพียงแค่วุฒิภาวะที่ ๑ คือ ปฐมฌาน เท่านั้น

อารมณ์สมถกรรมฐานเหล่านี้ ซึ่งมีจำนวน ๓ ประการ คือ

๑. เมตตาอัปปมัญญา

๒. กรุณาอัปปมัญญา

๓. มุทิตาอัปปมัญญา

อารมณ์แห่งสมถกรรมฐานทั้ง ๓ ประการนี้ สามารถที่จักส่งผลให้บุคคลผู้เจริญสมถกรรมฐาน ได้บรรลุถึงรูปฌานที่ ๓ คือ ตติยฌาน เท่านั้น

อารมณ์แห่งสมถกรรมฐานเหล่านี้ ซึ่งมีจำนวน ๑๒ ประการ คือ

๑. ปฐวีกสิณ

๒. อาโปกสิณ

๓. เตโชกสิณ

๔. วาโยกสิณ

๕. นีลกสิณ

๖. ปีตกสิณ

๗. โลหิตกสิณ

๘. โอทาทกสิณ

๙. อากาสกสิณ

๑๐. อาโลกกสิณ

๑๑. อุเบกขาอัปปมัญญา

๑๒. อานาปานสติ

อารมณ์แห่งสมถกรรมฐานทั้ง ๑๒ ประการนี้ สามารถที่จักส่งผลให้บุคคลผู้เจริญสมถกรรมฐานได้บรรลุถึงรูปฌานชั้นสูงสุด คือ จตุตถฌาน เป็นขั้นที่สูงกว่าพรหมทั้งสามชั้น คือ พรหมชั้นปฐมภูมิ พรหมชั้นทุติยภูมิ พรหมชั้นตติยภูมิ

ในพระพุทธศาสนาถือว่าการเจริญสมาธิกรรมฐานกระทำได้ทุกคน พุทธศาสนิกชนทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ชายหญิง บรรดาที่ได้มีโอกาสเกิดมาเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนาก็ดี หรือว่าบรรดาฤาษี คาปส ผู้เป็นมนุษย์ ซึ่งไม่ได้พบพระพุทธศาสนาก็ดี เมื่อมีจิตใจพัฒนาเจริญขึ้นกว่าคนธรรมดา โดยมีความเชื่อศรัทธาอย่างมากในเรื่องกรรม กรรมวิบาก บุญ

บาป นรก สวรรค์ โลกนี้และโลกหน้า และปรารถนาใครจะประกอบรูปาวจรกุศลกรรม โดยการบำเพ็ญกองการกุศลอันยิ่งใหญ่ คือ การเจริญสมถกรรมฐาน จึงเข้าไปหาอาจารย์ผู้สามารถ แล้วขอเรียนเอาแต่เฉพาะอารมณ์สมถกรรมฐานที่มีอำนาจส่งผลให้ได้บรรลุมานตามสมควรแก่จริตของตน เริ่มต้นบำเพ็ญไปตามวิธีการที่ท่านอาจารย์สมถกรรมฐานแนะนำ

เมื่อมีการบำเพ็ญด้วยวิธีการอันถูกต้อง โดยเริ่มตั้งแต่ปริกรรมภาวนาเป็นต้นไป หากว่าผู้บำเพ็ญสมถกรรมฐานท่านใด เป็น ติเหตุกปฏิสันธิบุคคล คือ บุคคลที่มีปฏิสนธิเป็นไตรเหตุ มีวาสนาบารมีที่จักได้สำเร็จเป็นฌานลาภีบุคคล คือ บุคคลผู้ได้ฌานแล้ว การบำเพ็ญสมถกรรมฐานของท่านผู้นั้น ย่อมเจริญก้าวหน้าขึ้นไปตามลำดับจนถึงขั้นอุปจารภาวนาแล้ว ด้วยอำนาจแห่งอุปจารภาวนานี้ นิเวศทั้งหลาย ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นมารร้ายแห่งการเจริญสมถกรรมฐาน จึงจักถึงความพ่ายแพ้และยอมสงบลงด้วยดี เมื่อนิเวศต่าง ๆ สงบเสียบ สมาธิก็จะมิกำลังแก่กล้า และแล้ววาสนานั้น ย่อมจักก้าวหน้าขึ้นไปถึงอัปนาภาวนา คือ ปฐมฌาน อุปัตินั้นในทันใด เมื่อปฐมฌานอุปัตินั้น ย่อมหมายความว่า บุคคลเจ้ากรรมผู้ซึ่งเจริญสมถกรรมฐานนั้น ท่านได้ประกอบกุศลกรรมอันเป็นกรรมหนักยิ่งใหญ่อันได้นามว่า รูปาวจรกุศลกรรม นี้สำเร็จลงแล้ว รูปาวจรกุศลกรรมชั้นที่ ๑ บังเกิดขึ้นในขันธสันดานของท่านในตอนนี้อย่าง และในลำดับนั้น ท่านย่อมจักได้ชื่อว่า เป็นผู้ปรกติได้สำเร็จปฐมฌานหรือปฐมฌานลาภีบุคคล

เมื่อปฐมฌานลาภีบุคคลปรารถนาจักได้บรรลุมานเบื้องต้นอันเป็นรูปาวจรกุศลกรรมชั้นสูงขึ้นไป ในเบื้องต้น ต้องทำปฐมฌานชวนกุศลในเกิดต่อกัน เมื่ออบรมจิตให้มีสมาธิกล้าแข็งขึ้นแล้ว ต่อจากนั้นจึงฝึกหัดทำวิภาวีสภาวให้ชำนาญ ที่จำต้องทำเช่นนี้ก็โดยเหตุที่ว่ามานั้นสูงขึ้นไป คือ ทุติฌาน จตุตถฌาน จกบังเกิดขึ้นนั้น จำเป็นต้องอาศัยวิภาวีสภาวนี้เป็นเหตุ หากขาดวิภาวีสภาวเสียแล้ว ฌานเบื้องต้นอันเป็นรูปาวจรกุศลชั้นสูงจะเกิดขึ้นมิได้

เมื่อปฐมฌานลาภีบุคคลได้ฝึกฝนวิภาวีสภาวจนเป็นที่ชำนาญแล้ว ต่อจากนั้นจึงเข้าปฐมฌานเมื่อออกจากปฐมฌานแล้ว จึงใคร่ตรวจสภาพแห่งปฐมฌานนั้น โคนถี่ถี่วน จนเกิดความเบื่อหน่ายปราศจากนิกัณติ คือ ความพอใจติดอยู่ในปฐมฌานนั้นแล้ว จากนั้นก็เริ่มบำเพ็ญภาวนาจิตทั้งสามขั้นตามลำดับ คือ ปริกรรมภาวนา อุปจารภาวนา และเมื่อบรรลุถึงอัปนาภาวนา ก็หมายความว่า ทุติฌานบังเกิดขึ้นในขันธสันดานแล้ว ครั้นทุติยฌานบังเกิดขึ้นอย่างนี้แล้ว ท่านย่อมไม่แคล้วที่จักได้รูปาวจรกุศลกรรมเพิ่มขึ้นอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งนับว่าเป็นกรรมหนักชั้นที่ ๒ ในตอนนี้ท่านย่อมมีนามว่า ทุติฌานลาภีบุคคล คือสำเร็จ ทุติฌาน

เมื่อทุติยฌานลาภีบุคคล ได้บรรลุตุติฌานอันเป็นรูปาวจรกุศลกรรมชั้นที่ ๒ สมความปรารถนา มีจิตผ่องแผ้วปรารถนาใครจะบรรลุตติยฌาน ก็จำต้องมีปฏิบัติการในทองเดียวกันกลับที่กล่าวมาแล้วในปฐมฌาน คือต้องมีวิภาวีสภาวและการใคร่ตรวจองค์ฌาน ตลอดจนถึงการบำเพ็ญ

ภาวณาจิต คือ บริกรรมภาวณา อุปจารภาวณา เมื่อบรรลุถึงอัปนาภาวณา เมื่อบรรลุถึงอัปนาภาวณา ก็ย่อมหมายความว่า จตุตถฌาน บังเกิดขึ้นในชั้นรสังคนแล้ว ครั้นจตุตถฌานบังเกิดขึ้นในชั้นรสังคนแล้ว ท่านย่อมไม่แคล้วที่จักได้รูปาวจรกุศลกรรมอันประเสริฐและยิ่งใหญ่เพิ่มขึ้นอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งนับว่าเป็นกรรมชั้นอวสานสุดท้าย หมายความว่าไม่มีรูปาวจรกุศลกรรมอื่นใด ที่จะยิ่งใหญ่ไปกว่านี้อีกแล้ว และผู้ที่ได้สำเร็จรูปาวจรกุศลกรรมชั้นนี้ ย่อมมีนามว่า จตุตถฌานลาภีบุคคล

ผู้บรรลุฌานทั้งสี่ กล่าวได้ว่าเป็นผู้เข้าถึงพรหมโลกชั้นรูปพรหม คือผู้ที่มีรูป คัวยฌานเหล่านี้ทำให้เกิดในพรหมโลกเนื่องด้วยฌานทั้งสี่นี้ ได้พรหมสมบัติอันประณีตแตกต่างกันไปตามลำดับแห่งฌานที่ตนได้บำเพ็ญภาวณาในชาติที่ผ่านมา ถูกจำแนกชั้นการอุบัติขึ้นระดับของฌานนั้น ๆ

ผู้เข้าถึงฌานทั้งสี่ที่กล่าวมาแล้วนั้น ในชาติปัจจุบันที่ยังมีชีวิตอยู่ เมื่อชีวิตได้ดับแตกสลายจากโลกนี้อยู่ปัจจุบัน แต่เป็นบุคคลที่มีฌานเกิดขึ้นในชั้นรสังคนแล้ว ด้วยกุศลกรรมที่ทำไว้ คือการได้เจริญสมถกรรมฐาน เมื่อตายไปด้วยผลแห่งสมถกรรมฐานก็จะให้วิบากแห่งรูปาวจรกุศลกรรม ดังต่อไปนี้

วิบากแห่งรูปาวจรกุศลกรรมที่อำนวยความสุขในชาตินี้ ก็คือผู้ที่ได้บรรลุปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน อันเป็นรูปาวจรกุศลกรรมชั้นที่ ๑ - ๒ - ๓ แล้ว ย่อมสามารถที่จะเข้าฌานสมาบัติเสวยประณีตสุขอันเกิดจากฌานที่ตนได้ ซึ่งมนุษย์ธรรมดาสามัญทั้งหลายไม่อาจที่จะได้รับความสุขเช่นนี้ ส่วนที่ได้บรรลุจตุตถฌานอันเป็นรูปาวจรกุศลกรรมชั้นที่ ๔ ซึ่งเป็นชั้นสูงสุดแล้ว ในขณะที่ได้บรรลุรูปฌานชั้นสูงนี้ หากว่าเคยมีวาสนาบารมีมาเป็นพิเศษ กล่าวคือ ได้เคยเป็นผู้ชำนาญในการแสดงอภิญาณาแล้วในชาติก่อน ซึ่งใกล้ ๆ กับชาตินี้ก็ดีหรือว่าได้เคยบำเพ็ญกองการกุศล เช่น ให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวณาในชาติก่อน ๆ แล้วตั้งความปรารถนาไว้ว่า ด้วยเดชอำนาจแห่งกุศลที่ตนทำขอให้ตนได้อภิญาณาในชาติต่อไปดังนี้ก็ดี โยคีบุคคลผู้บำเพ็ญสมถกรรมฐานเหล่านี้ เมื่อจตุตถฌานอันเป็นรูปฌานชั้นสูงจักอุบัติเกิดขึ้นแก่ท่าน ปัญญาที่ประกอบกับจิตในขณะนั้น เป็นปัญญาที่มีอำนาจพิเศษอยู่ในตัว ซึ่งเรียกว่า อภิญาณา ย่อมเกิดขึ้นด้วย เมื่ออภิญาณาเกิดขึ้นเช่นนี้แล้ว ท่านผู้นั้นต้องการจะแสดงอภิญาณาเป็นประการใด ก็ย่อมจะสามารถแสดงได้ตามความปรารถนา โดยแสดงเป็นฤทธิ์วิเศษประหลาดมหัศจรรย์ต่าง ๆ นานา หากว่าไม่มีวาสนาบารมีเป็นพิเศษดังกล่าวมาแล้ว ผู้ที่บรรลุจตุตถฌานนี้ย่อมจะได้รับวิบากแห่งรูปาวจรกุศลกรรมชั้นสูงสุดนี้ โดยการเข้าฌานสมาบัติเสวยสุขอันประณีตที่เกิดจากฌานที่ตนได้บรรลุแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น ส่วนวิบากแห่งรูปาวจรกุศลกรรมที่อำนวยความสุขให้ในชาติหน้านั้น

เมื่อบุคคลผู้มีความเพียรกล้า อุตสาหพยายามเจริญสมถกรรมฐานจนได้บรรลุฌานสำเร็จรูปาวจรกุศลกรรมแล้ว ท่านย่อมจะได้รับผลอันเพริศแพรว กล่าวคือ เมื่อท่านสิ้นชีวิตขาดใจตายไป

จากมนุษยโลก ก็จะต้องถูกวิบากแห่งรูปาวจรกุศลกรรม ซึ่งจะแสดงตนเป็นดั่งมัจจุเทศก์ซึ่งอัญเชิญให้ท่านบ่ายหน้าพุ่งตรงไปอุบัติเกิดในพรหมวิมาน สถิตอยู่ ณ รูปภูมิพรหมโลก ตามอำนาจแห่งฌานที่ท่านได้บรรลุเป็นพระพรหมผู้วิเศษ ล้วนแต่เป็นบุรุษเพศทั้งสิ้น ไม่ต้องกินไม่ต้องบริโภคนเหมือนสัตว์ในภูมิอื่น เพราะมี “ปีติ”^{๔๒} เป็นเครื่องบริโภคน ด้วยว่าบรรดาพระพรหมทั้งหลายย่อมเข้มข้มเหน็บอ้อมไปด้วยปีติแห่งสมาบัติ กล่าวคือ มีฌานสมาบัติเป็นอาหาร ฉะนั้น การที่จะต้องวุ่นวายหาข้าวปลาอาหารบริโภคเช่นมนุษย์เรานี้ หรือการที่จะต้องเสวยอาหารทิพย์เป็นประจำเช่นเทวดาทั้งหลาย ตลอดจนการที่จะต้องวุ่นวายด้วยการถ่ายมูลตรรกุธคืออุจจาระปัสสาวะอันลามกเหม็น ร้ายต่าง ๆ อย่างในโลกมนุษย์นี้ ในพรหมโลกนั้นไม่มี

อีกทั้งสรีระร่างกายและหน้าตาแห่งบรรดาพระพรหมทั้งหลาย ย่อมมีลักษณะกลมเกลี้ยงสวยงาม โดยมีรัศมีออกจากกายรุ่งเรืองประภัสสร รุ่งเรืองยิ่งกว่ารัศมีพระอาทิตย์ และพระจันทร์หลายหมื่นหลายพันล้านเท่า แต่เพียงหัตถ์หนึ่งเล่าอันพระพรหมเหยียดยื่นออกไป หวังจะให้ส่องรัศมีไปทั่วห้องจักรวาลก็ย่อมจะทำได้ อวัยวะร่างกายที่ต่อกัน คือขาเก็จดี แขนก็ดี มีลักษณะกลมเกลี้ยงเรียบงามนัก จักเห็นที่ต่อกันนั้นหาไม่ได้ อีกประการหนึ่ง เกศเกล้าแห่งอารมณพระพรหมเจ้าทั้งหลายนั้น แลดูงามน่าเกรงขามน่าเคารพนักหนา ปรางูโดยมีศีระประดับด้วยขงา เช่นเดียวกับชีป่า โยคี ฤาษี ผู้มีฤทธิ์ สถิตเสวยพรหมสมบัติเป็นสุขอยู่ ณ พรหมโลกที่ตนอุบัติเกิดขึ้น ครอบงำกว่าจะสิ้นอายุซึ่งเป็นเวลาแสนนาน

พรหมโลกที่อุบัติเกิดขึ้นของผู้ใดมานั้น อันเกิดจากการเจริญสมถกรรมฐาน เมื่อสิ้นชีวิตแล้วไปเกิดยังพรหมโลกด้วยอนุภาพแห่งฌานสมาบัติอันตนเจริญภาวนาจนสำเร็จได้ซึ่งฌานในแต่ละชั้น ซึ่งผู้ที่ไปอุบัติเกิดขึ้นในพรหมโลกชั้นรูปภูมิพรหมโลก อันเป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลายผู้เป็นเจ้าของรูปาวจรกุศลกรรมไปตามลำดับ ตั้งแต่รูปภูมิพรหมโลกชั้นต้น จนถึงรูปภูมิพรหมโลกชั้นสูง ดังต่อไปนี้

๓.๘.๒ ปฐมฌานภูมิ

สูงขึ้นไปบนฟ้า ต่อจากกามาวจรเทวดายอดสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตตีภูมิขึ้นไปอีกไกลแสนไกล ประมาณได้ ๕,๕๐๘,๐๐๐ โยชน์ ปรางูว่าเป็นที่ตั้งอยู่แห่งพรหมโลกชั้นปฐมฌานภูมิ พรหมโลกชั้นปฐมฌานภูมินี้เป็นพรหมโลกที่ตั้งอยู่ท่ามกลางนภากาศ เป็นที่สถิตอยู่แห่งของพระพรหม ๓ พรหมภูมิ คือ

๑) พรหมปาริสาชภูมิ พระพรหมทั้งหลายที่สถิตอยู่ ณ พรหมโลกภูมินี้ เป็นพระพรหมชั้นสามัญ ไม่มีอำนาจอะไรพิเศษ เพราะตนมีฐานะเป็นเพียงบริษัทบริวารของเหล่าฟ้าวมหาพรหม

^{๔๒}ที.ปา. ๑๕/๕๖/๑๕๐.

ซึ่งสถิตอยู่ในชั้นมหาพรหมภูมิ ฉะนั้น พรหมภูมินี้จึงถูกขนานนามว่า พรหมปารีสัชชาภูมิ คือ ภูมิที่สถิตอยู่ของพระพรหมทั้งหลายผู้เป็นพรหมบริษัทบริวารเหล่าที่วามหาพรหม

พระพรหมแต่ละองค์ ที่สถิตอยู่ ณ พรหมวิมานแห่งตนในพรหมปารีสัชชาภูมินี้ ล้วนแต่มีรูปาวจรกุศลกรรม ได้เคยเจริญสมถกรรมฐานจนได้บรรลุ “ปฐมฌานขั้นปริตตะ คือ ขั้นสามัญ” มาแล้วทั้งสิ้น พระพรหมทั้งหลายย่อมเสวยพรหมสมบัติอันเป็นสุขอยู่ในถิ่นพรหมโลกแห่งนี้ไปจนกว่าจะถึงพรหมปารีสัชชาพรหมายัชย ซึ่งนับเป็นเวลานานได้ ๑ ใน ๓ แห่งมหากัป

๒) พรหมปุโรหิตาภูมิ พระพรหมทั้งหลายที่สถิตอยู่ ณ พรหมภูมินี้ มีฐานะประเสริฐกว่าเหล่าพรหมชั้นแรก เพราะเป็นปุโรหิตมีฐานะเป็นผู้นำในกิจการของเหล่าที่วามหาพรหม ซึ่งสถิตอยู่ในชั้นมหาพรหมภูมิ ฉะนั้น พรหมภูมินี้จึงถูกขนานนามว่า พรหมปุโรหิตาภูมิ คือ ภูมิเป็นที่สถิตอยู่ของพระพรหมทั้งหลายผู้มีฐานะประเสริฐ คือเป็นปุโรหิตของเหล่าที่วามหาพรหมทั้งหลาย

พระพรหมแต่ละองค์ที่สถิตอยู่ ณ พรหมปุโรหิตาภูมินี้ ล้วนแต่มีรูปาวจรกุศลกรรมได้เคยเจริญสมถกรรมฐาน จนได้บรรลุ “ปฐมฌานขั้นมัชฌิมะ คือขั้นปานกลาง” มาแล้วทั้งสิ้น พระพรหมทั้งหลายย่อมเสวยพรหมสมบัติเป็นสุขอยู่ในถิ่นพรหมโลกแห่งนี้ไปจนกว่าจะถึงปุโรหิตาพรหมายัชย ซึ่งนับเป็นเวลานานได้กึ่งมหากัป

๓) มหาพรหมภูมิ พระพรหมทั้งหลายที่สถิต ณ พรหมภูมินี้ ย่อมมีฐานะเป็นพรหมผู้ยิ่งใหญ่ ใหญ่กว่าบรรดาพระพรหมทั้งหลายในชั้นพรหมปารีสัชชาภูมิ และพรหมปุโรหิตาภูมิ ฉะนั้น พระพรหมในพรหมภูมินี้จึงถูกขนานนามว่า มหาพรหมภูมิ คือ ภูมิเป็นที่สถิตอยู่ของพระพรหมผู้ยิ่งใหญ่ทั้งหลาย

พระพรหมแต่ละองค์ที่สถิตอยู่ ณ พรหมโลกชั้นมหาพรหมภูมินี้ ล้วนแต่มีรูปาวจรกุศลกรรมได้เคยเจริญสมถกรรมฐานจนได้บรรลุ “ปฐมฌานขั้นประณีต คือขั้นสูงสุด” มาแล้วทั้งสิ้น พวกเขา่อมเสวยพรหมสมบัติเป็นสุขอยู่ในถิ่นพรหมโลกแห่งนี้ไปจนกว่าจะถึงมหาพรหมายัชย ซึ่งนับเป็นเวลานานได้ ๑ มหากัป

การเกิดขึ้นของพระพรหมในพรหมภูมิทั้ง ๓ ชั้นนี้ อันเรียกรวมกันว่าปฐมฌานภูมินี้ตั้งอยู่ ณ ที่พื้นระดับเดียวกัน แต่แบ่งเขตออกเป็น ๓ เขต พื้นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมผู้สำเร็จปฐมฌานแต่ละประเภท โดยมีกำหนดเป็นกฎตายตัวว่า

พรหมปารีสัชชาภูมิ เป็นเขตที่อุบัติเกิดขึ้นและสถิตอยู่ของพระพรหมทั้งหลาย ผู้ได้สำเร็จปฐมฌานขั้นปริตตะ คือ ขั้นสามัญ

พรหมปุโรหิตาภูมิ เป็นเขตที่อุบัติเกิดขึ้นและสถิตอยู่ของพระพรหมทั้งหลาย ผู้ได้สำเร็จปฐมฌานขั้นมัชฌิมะ คือ ขั้นปานกลาง

มหาพรหมภูมิ เป็นเขตที่อุบัติเกิดขึ้นและสถิตอยู่ของพระพรหมทั้งหลาย ผู้ได้สำเร็จปฐม
ฉานชั้นปฐิมะ คือ ชั้นสูงสุด

ผู้ที่เจริญสมถกรรมฐานจนได้บรรลุรูปฉานสำเร็จเป็นรูปาวจรกุศลกรรมทุกชั้นนั้น ธรรม
พิเศษอันสำคัญเหล่านี้ คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ ปัญญาของท่านผู้นั้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมจะเข้า
ถึงความเป็น “อธิบดี” และในขณะที่อุปนภาวนา คือขณะที่ตัวรูปฉานจักอุบัติเกิดขึ้นนี้ ก็จะต้องมี
องค์อธิบดีอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นเข้าประกอบอยู่ด้วย ความเป็นอธิบดีของธรรมพิเศษที่เข้า
ประกอบอยู่ด้วยนั้น

ถ้าเป็นไปในขณะนั้นอย่างสามัญ ก็มีกำลังอ่อน รูปฉานที่อุบัติเกิดขึ้นก็เป็น “ปริตตฉาน”
คือ ฉานชั้นปริตตะซึ่งมีกำลังอ่อน มีอำนาจอ่อน

ถ้าเป็นไปในขณะนั้นอย่างปานกลาง ก็มีกำลังปานกลาง รูปฉานที่อุบัติเกิดขึ้นก็เป็น
“มัชฌิมฉาน” คือ ฉานชั้นมัชฌิมะซึ่งมีกำลังปานกลาง มีอำนาจปานกลาง

ถ้าเป็นไปในขณะนั้นอย่างสูง ก็มีกำลังเข้มแข็งแรงกล้า รูปฉานที่อุบัติเกิดขึ้นก็เป็น “ปฐิม
ฉาน” คือ ฉานชั้นปฐิมะซึ่งมีกำลังเข้มแข็ง มีอำนาจสูงเยี่ยม

รูปฉานที่อุบัติเกิดขึ้น ย่อมแบ่งออกเป็น ๓ ชั้น คือ ปริตตะ มัชฌิมะ ปฐิมะ และอำนาจสูง
ต่ำกว่ากันตามกำลังของฉานนั้น ๆ ฉะนั้น เมื่อจะบังเกิดผลให้เกิดขึ้นแก่ฉานลาภบุคคล โดยให้
อุบัติในพรหมโลกภูมิ จึงให้ผลแตกต่างกันตามอำนาจแห่งฉาน อันเป็นตัวรูปาวจรกุศลกรรม

พรหมโลกชั้นปฐมฉานภูมินี้ ถึงแม้ว่าจะเป็นพรหมโลกอันดับแรก ซึ่งเป็นระดับที่ต่ำสุด
แต่ก็นับว่าตั้งอยู่ห่างไกลจากมนุษยโลกเรานี้หนักหนา ไม่สามารถที่จะประมาณได้ว่าอยู่ห่างไกล
กันเท่าใดแน่ ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงชี้ให้ทราบความห่างไกลระหว่างมนุษยโลกกับพรหมโลกชั้นนี้โดย
อนุมานว่า

“ยังมีศิลาใหญ่มหึมาก้อนหนึ่ง ซึ่งมีความใหญ่เท่าโลหะประสาท ศิลาก้อนที่วุ่นนี้ได้ถูกโยน
ทิ้งให้หล่นตกลงมาจากพรหมโลกชั้นปฐมฉานภูมิลอยละล่วดิ่ง ๆ ลงมา โดยไม่ได้ติดขัดที่ไหน
เลยแม้แต่สักนิดหนึ่ง กว่าศิลาก้อนใหญ่นั้นจะตกลงมาถึงพื้นปฐพีนี้ ก็กินเวลานานนับได้ ๔ เดือน
พอดี...”^{๔๓} พรหมโลกชั้นนี้ถือว่าเป็นพรหมโลกชั้นแรกและอยู่ต่ำกว่าพรหมโลกชั้นอื่น มีความ
ห่างไกลจากโลกมนุษย์ระยะเวลา ๔ เดือน พระพรหมที่อุบัติเกิดขึ้นในพรหมโลกชั้นนี้ล้วนแต่เจริญ
สมถกรรมฐานจนสำเร็จปฐมฉาน ซึ่งมีอยู่ ๓ ชั้น คือ ชั้นสามัญ ชั้นปานกลาง และชั้นประณีต การ
อุบัติขึ้นของพระพรหมทั้งหลายในชั้นนี้จึงอาศัยเอาปฐมฉานอันเป็นคุณพิเศษเป็นตัวนำไปอุบัติ
เกิดขึ้นในพรหมโลกชั้นปฐมฉานภูมิ

^{๔๓} พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร ป.ธ ๘), กรรมที่ปณี เล่ม ๑, อ่างแก้ว, หน้า ๖๘๘.

ผู้อุบัติเกิดขึ้นพรหมโลกชั้นปฐมภูมานั้น เป็นผู้มีความสุขด้วยการอาศัยภานที่ได้บำเพ็ญ
ภavanaเจริญสมถกรรมฐาน อันถือเป็นผู้ที่ถึงสุข ดังพุทธพจน์นี้กล่าวกับจุนทะว่า

“...ดูก่อนจุนทะ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม
บรรลุปฐมภูมามีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ข้อนี้เป็นการประกอบตน
ให้ติดอยู่ในความสุข...”^{๔๔}

“ดูก่อนจุนทะ ก็ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้แล ที่ภิกษุดำรงรูปในพระธรรมวินัย
นี้ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศล บรรลุปฐมภูมามีวิตก วิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่
วิเวกอยู่ ภิกษุนั้นจะมีความคิดอย่างนี้ว่าเราย่อมอยู่ด้วยธรรมเครื่องขัดเกลากิเลส
ดูก่อนจุนทะ แต่ธรรมคือปฐมภูมานี้ เราตลาคดไม่กล่าวว่าเป็นธรรมเครื่องขัดเกลากิเลส
(สัลเลขธรรม) ในวินัยของพระอรชยะ แต่เราตลาคดกล่าวว่า เป็นธรรมเครื่องอยู่
เป็นสุขในอัทภานนี้ (ทฤษฎธรรมสุขวิหารธรรม) ในวินัยของพระอรชยะ”^{๔๕}

จะเห็นได้ว่าผู้ที่ได้ปฐมภูมามีความสุขตามอัทภานแห่งตน ด้วยสภาวะของภานที่ได้
ได้เจริญสมถกรรมฐานในชาติยังเป็นมนุษย์ เป็นผู้อาศัยในพรหมโลกมีปีติเป็นที่สุด ปราศจากความ
ทุกข์ความเศร้า

๓.๘.๓ ทุติยภูมิกุมิ

สูงขึ้นไปบนฟ้าต่อจากพรหมโลกชั้นปฐมภูมิกุมิขึ้นไปอีกไกลแสนประมาณ ๕,๕๐๘,๐๐๐
โยชน์ ปรากฏว่าเป็นที่ตั้งอยู่แห่งพรหมโลกชั้นทุติยภูมิกุมิ พรหมโลกชั้นทุติยภูมิกุมินี้เป็น
พรหมโลกที่ตั้งอยู่ท่ามกลางนภากาศ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลายผู้มีคุณวิเศษรวม ๓
พรหมกุมิ คือ

๑) ปริตรตาภาภูมิกุมิ พระพรหมทั้งหลายที่สถิตอยู่ ณ พรหมกุมินี้ เป็นพระพรหมที่มีรัศมี
สามัญ คือ มีรัศมีรุ่งเรืองน้อยกว่าบรรดาพระพรหมที่มีศักดิ์สูงกว่าตน ฉะนั้น พรหมกุมินี้จึงถูก
ขนานนามว่า ปริตรตาภาภูมิกุมิ คือ กุมิเป็นที่สถิตอยู่ของพระพรหมทั้งหลายผู้มีรัศมีน้อย

พระพรหมแต่ละองค์ ที่สถิตอยู่ในปริตรตาภาภูมิกุมินี้ ล้วนแต่เป็นผู้มีรูปาวจรกุศลกรรม เป็นผู้
ได้เคยเจริญสมถกรรมฐานมาแล้ว จนได้บรรลุ “ทุติยภูมิกุมิ ปริตตะ คือชั้นสามัญ มาแล้วทั้งสิ้น
พระพรหมทั้งหลายในชั้นนี้จึงได้เสวยพรหมสมบัติเป็นสุขอยู่ในถิ่นพรหมโลกแห่งนี้ จนกว่าจะถึง
ปริตรตาพรหมายุขัย ซึ่งนับได้เป็นเวลานานถึง ๒ มหากัป

^{๔๔}ที่.ป.า. ๑๕ / ๑๑๕ / ๒๒๗.

^{๔๕}ม.ม. ๑๗ / ๑๐๒ / ๔๗.

๒) อัปพมาณาภภูมิ พระพรหมทั้งหลายที่สถิตอยู่ ณ พรหมโลกภูมินี้ เป็นพรหมที่มีรัศมีมากมายหาประมาณมิได้ พระพรหมในภูมินี้ จึงถูกขนานนามว่า อัปพมาณาภภูมิ คือ ภูมิที่สถิตอยู่ของพระพรหมทั้งหลายผู้มีรัศมีรุ่งเรืองหาประมาณมิได้

พระพรหมแต่ละองค์ ที่สถิตอยู่ในอัปพมาณาภภูมิ ล้วนแต่เป็นผู้มีรูปาวจรกุศลกรรม ได้เคยเจริญสมถกรรมฐานมาแล้วจน ได้บรรลุ “ทุติยฌานชั้นมัชฌิมะ คือชั้นปานกลาง” มาแล้วทั้งสิ้น พระพรหมในพรหมโลกภูมินี้เสวยพรหมสมบัติเป็นสุขอยู่ในถิ่นพรหมโลกแห่งนี้ไปจนกว่าจะถึงอัปพมาณาภพหมายุขัย ซึ่ง ได้เป็นเวลานานได้ถึง ๔ มหากัป

๓) อาภัสสรภูมิ พระพรหมทั้งหลายที่สถิตอยู่ ณ พรหมภูมินี้ เป็นพระพรหมผู้ที่มีประกายรุ่งโรจน์แห่งรัศมีนานาแสง คู่ฟ้าแลบแปลบปลาบตลอดกาล มีความยินดีในฉานของตนอย่างเต็มที่ ที่ประกอบไปด้วยปีติสุขอยู่เสมอ จิตใจของพระพรหมเหล่านี้ มีความผ่องใสมาก ฉะนั้น พระพรหมทั้งหลายที่สถิตอยู่ในพรหมภูมินี้จึงถูกขนานนามว่า อาภัสสรภูมิ คือ ภูมิเป็นที่สถิตอยู่ของพระพรหมทั้งหลาย ผู้มีประกายรุ่งโรจน์แห่งรัศมีนานาแสง

พระพรหมทั้งหลายที่สถิตอยู่ในอาภัสสรภูมินี้ ล้วนแต่เป็นผู้มีรูปาวจรกุศลกรรม เป็นเคยเจริญสมถกรรมฐาน จน ได้บรรลุ “ทุติยฌาน ชั้นปณีตะ คือชั้นสูงสุด” มาแล้วทั้งสิ้น พระพรหมในชั้นจึงได้เสวยพรหมสมบัติเป็นสุขอยู่ในพรหมโลกแห่งนี้ไปจนกว่าจะถึงอาภัสสรพพหมายุขัย ซึ่ง นับเป็นเวลานานได้ถึง ๘ มหากัป

สูงขึ้นไปบนฟ้าต่อจากพรหมโลกชั้นทุติยฌาน ขึ้นไปอีกไกลแสนไกล ประมาณได้ ๕,๕๐๘,๐๐๐ โยชน์ ปรากฏว่าเป็นที่ตั้งอยู่แห่งพรหมโลกชั้นตติยฌานภูมิ พระพรหมในพรหมโลกชั้นตติยฌานภูมินี้เป็นพรหมโลกที่ตั้งอยู่ท่ามกลางนภากาศ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลาย รวม ๓ พรหมภูมิ คือ

๓.๘.๔ ตติยฌาน

๑) ปริตตสุภาภูมิ พระพรหมทั้งหลายที่สถิตอยู่ ณ พรหมโลกภูมินี้ คือ พระพรหมที่มีรัศมีความสว่างงามเป็นส่วนน้อย โดยน้อยกว่าบรรดาพระพรหมผู้มีฐานะสูงกว่าตน คือพระพรหมทั้งหลายอัปพมาณาภภูมิและสุภาภิกขหาภูมิ พระพรหมทั้งหลายในภูมินี้ จึงถูกขนานนามว่า ปริตตสุภาภูมิ คือ ภูมิเป็นที่สถิตอยู่ของพระพรหมทั้งหลาย ผู้มีความสว่างงามแห่งรัศมีเป็นส่วนน้อย

พระพรหมทั้งหลายแต่ละองค์ ที่สถิตอยู่ในปริตตสุภาภูมินี้ ล้วนแต่เป็นผู้มีรูปาวจรกุศลกรรม ได้เคยเจริญสมถกรรมฐาน จนจิตเป็นสมาธิได้บรรลุ “ตติยฌานชั้นปริตตะ คือ ชั้นสามัญญ” มาแล้วทั้งสิ้น พระพรหมทั้งหลายในพรหมโลกภูมินี้จึงได้เสวยพรหมสมบัติเป็นสุขในถิ่นพรหมโลกแห่งนี้ไปจนกว่าจะถึงปริตตสุภพพหมายุขัย ซึ่งนับเป็นเวลาประมาณถึง ๑๖ มหากัป

๒) อัปป์มาณสุภาภูมิ พระพรหมทั้งหลายที่สถิตอยู่ ณ พรหมโลกภูมินี้ เป็นพระพรหมที่มีความสง่างามแห่งรัศมีมากมายไม่มีประมาณ ฉะนั้น พระพรหมในพรหมภูมินี้จึงถูกขนานนามว่า อัปป์มาณสุภาภูมิ คือ ภูมิเป็นที่สถิตอยู่ของพระพรหมทั้งหลาย ผู้มีสง่างามแห่งรัศมีมากมายไม่มีประมาณ

พระพรหมทั้งหลายแต่ละองค์ ที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้นอัปป์มาณสุภาภูมินี้ ล้วนแต่เป็นผู้มีรูปร่างรูปสัณฐาน ได้เคยเจริญสมถกรรมฐานจนได้บรรลุ “ตติยฌานขั้นมัชฌิมะ คือขั้นปานกลาง” มาแล้วทั้งสิ้น พระพรหมทั้งหลายที่สถิตอยู่ในพรหมโลกภูมินี้จึงได้เสวยพรหมสมบัติเป็นสุขอยู่ในดินพรหมโลกแห่งนี้ไปจนถึงกว่าจะถึงอัปป์มาณสุภาพรหมายุขัย ซึ่งนับเป็นเวลานาน ได้ถึงประมาณ ๓๒ มหากัป

๓) สุภกัณหาภูมิ พระพรหมทั้งหลายที่มามีอุบัติและสถิตอยู่ ณ พรหมโลกภูมินี้ เป็นพระพรหมที่มีความสง่าสวยงามแห่งรัศมีตลอดไปทั้งสรีรกาย ซึ่งหมายความว่า รัศมีอันสวยงามของพระพรหมทั้งหลายในพรหมโลกชั้นนี้ มีลักษณะการคล้ายกับรัศมีแห่งพระจันทร์ทรงฉาย คือ แสงสว่างแห่งรัศมีกายตนนั้น รวมกันอยู่เป็นวงกลมไม่กระจัดกระจายออกไปจากกัน ฉะนั้น พระพรหมทั้งหลายในพรหมภูมินี้ จึงถูกขนานนามว่า สุภกัณหาภูมิ คือ ภูมิเป็นที่สถิตอยู่ของพระพรหมทั้งหลาย ผู้มีความสง่าสวยงามแห่งรัศมี ที่ออกอยู่ตลอดเวลาทั้งสรีรกาย

พระพรหมทั้งหลายที่อุบัติเกิดขึ้นและสถิตอยู่ในพรหมโลกชั้นสุภกัณหาภูมินี้ ล้วนแต่เป็นผู้มีรูปร่างรูปสัณฐาน พระพรหมทั้งหลายในชั้นพรหมโลกนี้เป็นผู้เคยเจริญสมถกรรมฐานจนได้บรรลุ “ตติยฌานขั้นปฐิมะ คือขั้นสูงสุด” มาแล้วทั้งสิ้น พระพรหมทั้งหลายในพรหมโลกนี้จึงเสวยพรหมสมบัติเป็นสุขในดินพรหมโลกแห่งนี้ไปจนกว่าจะถึงสุภกัณหาพรหมายุขัย ซึ่งนับเป็นเวลาอันยาวนานประมาณได้ถึง ๖๔ มหากัป

สูงขึ้นไปบนฟ้า ต่อจากพรหมโลกชั้นตติยฌานภูมิขึ้นไปอีก ซึ่งระยะทางอันไกลแสนไกล นับได้ประมาณ ๕,๕๐๘,๐๐๐ โยชน์ ปรากฏว่าเป็นที่ตั้งแห่งพรหมโลกชั้น จตุตถฌานภูมิ พระพรหมทั้งหลายในพรหมโลกชั้นจตุตถฌานภูมินี้ เป็นพรหมโลกซึ่งตั้งอยู่ท่ามกลางนภากาศเป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลาย รวม ๒ พรหมภูมิด้วยกัน คือ

๓.๘.๕ จตุตถฌาน

๑) เวหัพผลาภูมิ พระพรหมทั้งหลายที่สถิตอยู่ ณ พรหมภูมินี้ เป็นพระพรหมที่เสวยผลอย่างไพบุลย์ คือได้รับผลแห่งฌานกุศลได้อย่างเต็มที่ ทั้งนี้เพราะว่าเมื่อถึงคราวที่โลกถูกทำลายด้วยไฟนั้น ปฐมฌานภูมิทั้ง ๓ ก็ได้ถูกทำลายลงด้วย เมื่อถึงคราวที่โลกถูกทำลายด้วยน้ำ ปฐมฌานภูมิ ๓ และทุติยฌานภูมิ ๓ รวมเป็น ๖ พรหมภูมินี้ ก็ถูกทำลายลงด้วย และเมื่อถึงคราวที่โลกถูกทำลายด้วยลมที่นั้น ปฐมฌานภูมิ ๓ ทุติยฌานภูมิ ๓ และตติยฌานภูมิ ๓ รวมเป็น ๙ พรหมภูมิ

นั้น ก็ถูกทำลายลงโดยไม่มีเหลือเลย แต่เวหัพผลาภุมินี เป็นพรหมภูมิที่พ้นจากการถูกทำลายล้างทุก ๆ อย่าง พระพรหมทั้งหลายที่มาอุบัติในภุมินีไม่ว่าจะอุบัติเกิดในเวลาใดก็ตาม ก็ย่อมจะมีโอกาสได้เสวยพรหมสมบัติไพบุลย์ได้เต็มที่ ฉะนั้นพระพรหมทั้งหลายที่สถิตอยู่ ณ พรหมภูมินี้จึงถูกขนานนามว่า เวหัพผลาภุมินี คือ ภูมิเป็นที่สถิตอยู่ของพระพรหมทั้งหลาย ผู้ได้รับผลแห่งฉานกุศลอย่างไพบุลย์

พระพรหมทั้งหลายที่อุบัติและสถิตอยู่ในพรหมโลกชั้นเวหัพผลาภุมินี ล้วนแต่เป็นผู้มีรูปาวจรกุศลกรรมได้เคยเจริญสมถกรรมฐานจนได้บรรลุ “จตุตถฉาน” มาแล้วทั้งสิ้น พระพรหมทั้งหลายในชั้นเวหัพผลาภุมินีจึงได้เสวยพรหมสมบัติเป็นสุขอยู่ในถิ่นพรหมโลกแห่งนี้ไปจนกว่าจะถึงเวหัพผลาพรหมายุขัย ซึ่งนับได้ประมาณ ๕๐๐ มหากัป

๒) อัสัญญัสตตภาภูมิ พระพรหมทั้งหลายที่สถิตอยู่ ณ พรหมภูมินี้ เป็นพระพรหมที่ไม่มีสัญญา โดยเป็นพระพรหมที่มีแต่รูปขันธ์ ไม่มีนามขันธ์ เพราะเหตุที่ตนอุบัติเกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งสัญญาวิราคภาวนา สถิตอยู่ในอัสัญญัสตตพรหมโลกนี้ ฉะนั้น พระพรหมในพรหมภูมินี้จึงถูกขนานนามว่า อัสัญญัสตตภาภูมิ คือ ภูมิเป็นที่สถิตอยู่ของพระพรหมทั้งหลาย ผู้ไม่มีสัญญาที่ชาวโลกเรียกกันว่า “พรหมลูกฟัก” บ้าง “อัสัญญีสัตว์” บ้าง

ซึ่งพระพรหมอุบัติและสถิตในชั้นอัสัญญัสตตภาภูมิ แต่ละองค์ ล้วนแต่เป็นผู้มีรูปาวจรกุศลกรรม ได้เคยเจริญสมถกรรมฐานจนได้บรรลุ “จตุตถฉาน ประกอบทั้งมีสัญญาวิราคภาวนา” มาแล้วทั้งสิ้น พระพรหมทั้งหลายที่อุบัติและสถิตในพรหมโลกนี้จึงเสวยพรหมสมบัติเป็นสุขอยู่ในถิ่นพรหมโลกแห่งนี้ไปจนกว่าจะถึงอัสัญญัสตตพรหมายุขัย ซึ่งนับเป็นเวลานานได้ถึง ๕๐๐ มหากัป

ผู้ที่อุบัติเกิดขึ้นในพรหมโลกทั้ง ๑๑ ชั้นนั้น ล้วนอาศัย ฉานกุศลที่ตนได้ปฏิบัติในชาติที่แล้วทั้งนั้น แต่ละชั้นมีความแตกต่างกัน ด้วยอำนาจแห่งฉานที่ตนได้บรรลุมา และได้ปฏิบัติตามพรหมภูมิที่อำนาจแห่งฉานของตน ถูกจำแนกตามกำลังของฉาน พรหมโลกทั้ง ๑๑ ชั้น เป็นพรหมโลกที่เรียกว่า รูปพรหม พระพรหมที่เรียกว่ารูปพรหมยังมีอีก ๕ พรหมภูมิ ซึ่งมีชื่อเรียกว่า สุทธาวาสพรหมภูมิ

๓.๘.๖ สุทธาวาส

พระพรหมที่เรียกว่าสุทธาวาสนี้ เป็นพรหมโลกชั้นพิเศษบริสุทธิ โดยเป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคล และองค์พระพรหมอรหันตอริยบุคคล ซึ่งเคยเป็นพระอนาคามีอริยบุคคลมาก่อนแล้วเท่านั้น บุคคลจำพวกอื่นนอกจากนี้ แม้จะมีความพิเศษสักเพียงใดก็ตาม จะไปอุบัติเกิดและสถิตอยู่ในภุมินีไม่ได้ เพราะพระพรหมชั้นสุทธาวาสนี้จะต้องเป็นอริยบุคคลเท่านั้น สุทธาวาสภูมินี้มีอยู่ ๕ ภูมิด้วยกัน ตั้งอยู่ทางกลางนภากาศ และตั้งอยู่เป็นชั้นๆ ขึ้นไปตามลำดับภูมิ

จะตั้งอยู่ในพื้นที่เดียวกันเช่นรูปพรหมภูมิทั้งสามชั้นที่กล่าวมาแล้วนั้นไม่ได้ ตั้งอยู่ห่างกันไปเป็นลำดับ ดังต่อไปนี้

๑) อวิหาสูททรวาสพรหมภูมิ สูงขึ้นไปบนฟ้า ห่างจากพรหมโลกชั้นจตุตถฌานภูมิขึ้นไปแสนไกล ประมาณ ๕,๕๐๘,๐๐๐ โยชน์ ปรากฏว่าเป็นที่ตั้งแห่งสูททรวาสภูมิชั้นที่ ๑ ซึ่งมีนามว่าอวิหาภูมิ เป็นพรหมโลกที่ตั้งอยู่ท่ามกลางนภากาศ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ไม่มีความเสื่อมคลายในสมสมบัติแห่งตน ฉะนั้น พระพรหมในพรหมภูมินี้ จึงถูกขนานนามว่า อวิหาภูมิ คือ ภูมิเป็นที่สถิตอยู่ของพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ไม่มีความเสื่อมคลายในสมบัติ

พระพรหมแต่ละองค์ ที่สถิตอยู่ในอวิหาพรหมภูมินี้ ล้วนแต่เป็นพระพรหมผู้บริสุทธิ์ทรงคุณอันวิเศษในพระบวรพุทธศาสนา คือ นอกจากจะมีรูปาวจรกุศลกรรมแล้ว ยังสำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคลผู้มี “สัทธินทรีย์” ดีเด่นแก่กล้ายิ่งกว่าอินทรีย์อื่น ท่านจึงได้มาอุบัติเกิดเป็นพระพรหมอนาคามี เสวยพรหมสมบัติเป็นสุขอยู่ในพรหมโลกแห่งนี้ จนกว่าจะถึงชีพิตักษัย ซึ่งเป็นเวลานานประมาณได้ถึง ๑,๐๐๐ มหากัป

๒) อตปป์าสูททรวาสพรหมภูมิ สูงขึ้นไปบนฟ้า ห่างจากพรหมโลกชั้นอวิหาสูททรวาสพรหมภูมิขึ้นไปแสนไกล ประมาณ ๕,๕๐๘,๐๐๐ โยชน์ ปรากฏว่าเป็นที่ตั้งแห่งสูททรวาสพรหมภูมิชั้นที่ ๒ ซึ่งมีนามว่า อตปป์าภูมิ เป็นพรหมโลกที่ตั้งอยู่ท่ามกลางนภากาศ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ไม่มีความเดือดร้อนใจ ฉะนั้น พรหมภูมินี้ จึงถูกขนานนามว่า อตปป์าภูมิ คือ ภูมิเป็นที่สถิตอยู่ของพระพรหมผู้ไม่มีความเดือดร้อนใจ

พระพรหมแต่ละองค์มาอุบัติเกิดขึ้น และสถิตอยู่ในอตปป์าพรหมภูมินี้ ล้วนแต่เป็นพระพรหมผู้บริสุทธิ์ทรงคุณอันวิเศษในพระบวรพุทธศาสนา คือ นอกจากจะมีรูปาวจรกุศลกรรมแล้ว ยังได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคลผู้มี “วิริยินทรีย์” ดีเด่นแก่กล้ายิ่งอินทรีย์อื่น ท่านจึงได้มีอุบัติเกิดขึ้นเป็นพระพรหมอนาคามี เสวยพรหมสมบัติเป็นสุขอยู่ในพรหมโลกแห่งนี้ จนกว่าจะถึงชีพิตักษัย ซึ่งนับเป็นเวลานานได้ถึง ๒,๐๐๐ มหากัป

๓) สุททสาสูททรวาสพรหมภูมิ สูงขึ้นไปบนฟ้า ห่างจากพรหมโลกชั้นอตปป์าสูททรวาสพรหมภูมิขึ้นไปไกลแสนไกล ประมาณ ได้ ๕,๕๐๘,๐๐๐ โยชน์ ปรากฏว่าเป็นที่ตั้งแห่งสูททรวาสพรหมภูมิชั้นที่ ๓ ซึ่งมีนามว่าสุททสาภูมิ เป็นพรหมโลกที่ตั้งอยู่ท่ามกลางนภากาศ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ทรงไว้ซึ่งความเห็นอันแจ่มใส ฉะนั้น พระพรหมภูมินี้ จึงถูกขนานนามว่า สุททสาภูมิ คือ ภูมิเป็นที่สถิตอยู่ของผองพระพรหมผู้ทรงไว้ซึ่งความเห็นอันแจ่มใส

พระพรหมแต่ละองค์ที่อุบัติเกิดขึ้นและสถิตอยู่ในสุทฺถสฏาภุมินี ล้วนแต่เป็นพระพรหมผู้
- บริสุทธ์ ทรงคุณอันวิเศษในพระบวรพุทธศาสนา คือ นอกจากจะมีรูปาวจรกุศลกรรมแล้ว ยังสำเร็จ
เป็นพระอนาคามีอริยบุคคล ผู้มี “สตินทรีย์” ดีเด่นแก่กล้ายิ่งกว่าอินทรีย์อื่น ท่านจึงได้มาอุบัติเกิดขึ้น
เป็นพระพรหมอนาคามี เสวยพรหมสมบัติเป็นอยู่ในพรหมโลกแห่งนี้ จนกว่าจะถึงชีพิตักษัย ซึ่ง
นับเป็นเวลานานประมาณ ได้ถึง ๔,๐๐๐ มหากัป

๔) สุทฺถสตีสุทฺทรวาสพรหมภูมิ สูงขึ้นไปบนฟ้า ห่างจากพรหมโลกชั้นสุทฺถสฏาภุมินี
พรหมภูมิขึ้นไปไกลแสนไกล นับได้ประมาณ ๕,๕๐๘,๐๐๐ โยชน์ ปรากฏว่าเป็นที่ตั้งแห่งสุทฺทรวาส
พรหมภูมิชั้นที่ ๔ ซึ่งมีนามว่าสุทฺถสตีภูมิ เป็นพรหมโลกที่ตั้งอยู่ท่ามกลางนภากาศ เป็นที่สถิตอยู่
แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ทรงไว้ซึ่งความเห็นอันชัดเจนแจ่มใสมากกว่าใคร
ทรงไว้ซึ่งความเห็นอันชัดเจนแจ่มใสมากกว่าพระพรหมอนาคามี ในสุทฺถสฏาภุมินี
กล่าวได้กล่าวมาแล้ว ฉะนั้น พรหมภูมินี้ จึงถูกขนานนามว่า สุทฺถสตีภูมิ คือ ภูมิเป็นที่สถิตอยู่ของ
ผองพระพรหม ผู้ทรงไว้ซึ่งความเห็นอันชัดเจนแจ่มใสมากกว่า

พระพรหมแต่ละองค์ที่อุบัติเกิดขึ้นและสถิตอยู่ในสุทฺถสตีภูมินี ล้วนแต่เป็นพระพรหมผู้
บริสุทธ์ ทรงคุณอันวิเศษในพระบวรพุทธศาสนา คือ นอกจากจะเป็นผู้มีรูปาวจรกุศลกรรมแล้ว ยังได้
สำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคล ผู้มี “สมาธินทรีย์” ดีเด่นแก่กล้ายิ่งกว่าอินทรีย์อื่น ท่านจึงได้มา
อุบัติเกิดเป็นพระพรหมอนาคามี เสวยสมบัติเป็นสุขอยู่ในพรหมโลกแห่งนี้ จนกว่าจะถึงชีพิตักษัย
ซึ่งนับเป็นเวลานาน ได้ถึง ๘,๐๐๐ มหากัป

๕) อภินิฏฐสุทฺทรวาสพรหมภูมิ สูงขึ้นไปบนฟ้า ห่างจากพรหมโลกชั้นสุทฺถสตีสุทฺทรวาส
พรหมภูมิขึ้นไปแสนไกล ประมาณได้ ๕,๕๐๘,๐๐๐ โยชน์ ปรากฏว่าเป็นที่ตั้งแห่งสุทฺทรวาสพรหม
ภูมิชั้นที่ ๕ ซึ่งมีนามว่าอภินิฏฐภูมิ อภินิฏฐภูมินี้เป็นสุทฺทรวาสภูมิชั้นสูงสุด เป็นพรหมโลกที่ตั้งอยู่
ท่ามกลางนภากาศ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ทรงไว้ซึ่งพรหม
สมบัติและสุขอันวิเศษโดยไม่เป็นรองใคร ในบรรดาสัตว์ที่มีรูปทั้งหลาย ฉะนั้นพรหมภูมินี้ จึงถูก
ขนานนามว่า อภินิฏฐภูมิ คือ ภูมิเป็นที่สถิตอยู่ของผองพระพรหม ผู้ทรงไว้ซึ่งพรหมสมบัติและ
ความสุขอันวิเศษโดยไม่เป็นรองใคร

พระพรหมแต่ละองค์ที่อุบัติเกิดขึ้นและสถิตอยู่ในอภินิฏฐภูมินี ล้วนแต่เป็นพระพรหมผู้
บริสุทธ์ ทรงคุณอันวิเศษในพระบวรพุทธศาสนา คือ นอกจากจะเป็นผู้มีรูปาวจรกุศลกรรมแล้ว ยัง
ได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคล ผู้มี “ปัญญาธิทรีย์” ดีเด่นแก่กล้ายิ่งกว่าอินทรีย์อื่น ท่านจึงได้มา
อุบัติเกิดเป็นพระพรหมอนาคามี เสวยพรหมสมบัติเป็นสุขอยู่ในรูปภูมิพรหมโลกอันสูงสุดแห่งนี้
จนกว่าจะถึงชีพิตักษัย ซึ่งนับเป็นเวลา ได้ถึง ๑๖,๐๐๐ มหากัป

สำหรับพระพรหมอนาคามีที่สถิตอยู่ในอกนิฏฐภูมิ ซึ่งเป็นสุทธาวาสภูมิชั้นที่ ๕ นี้ นับว่าเป็นพระพรหมที่มีความวิเศษยิ่งกว่าบรรดาพระพรหมทั้งหมด โดยเหตุที่ว่าบรรดาพระพรหมอนาคามีที่สถิตอยู่ในสุทธาวาสภูมิ ๑ - ๔ ซึ่งได้แก่ อวิหา อตปปา สุทัสสา สุทัสสี พระพรหมเหล่านี้ เมื่อที่ยังไม่สำเร็จเป็นพระอรหันตริชบุคคลแล้ว จะต้องเคลื่อนเคลื่อนไปอุบัติเกิดในสุทธาวาสภูมิเบื้องบนแห่งตน ๆ ขึ้นไปตามสมควร แต่มีกฎตายตัวว่า ไม่อุบัติซ้ำภูมิหรือไม่อุบัติเกิดในสุทธาวาสภูมิที่ต่ำกว่า ส่วนพระพรหมอนาคามีในอกนิฏฐภูมิย่อมไม่ไปอุบัติเกิดขึ้นในภูมิอื่นอีก จะต้องได้สำเร็จเป็น พระพรหมอรหันต์ และดับขันธเข้าสู่พระปรินิพพาน ณ อกนิฏฐสุทธาวาสภูมินี้

รูปร่างกุศลกรรม อันได้แก่การบำเพ็ญสมถกรรมฐานจนได้บรรลุรูปฌาน ซึ่งเป็นกรรมฝ่ายบุญฝ่ายกุศลขั้นสูงนี้ ย่อมเป็นกรรมที่มีอำนาจยังวิบากกรรมประเภทที่มีความสุขอันประณีตมากมาย ให้เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรมเป็นอเนกประการ ความสุขอันประณีตที่เกิดขึ้นแก่ฌานลาภีบุคคล เพราะความดลบันดาลแห่งรูปร่างกุศลกรรมนั้น พึงทราบด้วยปัญญา คือ หากบุคคลใดเป็นคนมีสันดานดีมีใจรักใคร่ในการบำเพ็ญภาวนา อุตสาหะเจริญสมถกรรมฐานจนได้บรรลุรูปฌานต่าง ๆ บุคคลนั้น นอกจากจะสามารถเข้าสมาบัติ ซึ่งเป็นการเข้าไปแสวงความสุขอันประณีตในชาตินี้แล้ว เมื่อเคลื่อนเคลื่อนตายไปจากโลกนี้ ย่อมจะเป็นผู้มีคติอันตรงเที่ยงดังไปอุบัติเกิดขึ้นเป็นพระพรหมในพรหมโลกต่าง ๆ ตามอำนาจแห่งฌานที่ได้บรรลุ ไปใช้ชีวิตอยู่ในพรหมโลก ได้มีโอกาสเสวยพรหมสมบัติเป็นสุขอย่างยิ่งในพรหมโลก ซึ่งประเสริฐกว่าสมบัติในเทวโลก และภูมิต่างๆ อย่างมาก

กล่าวถึงเทวโลกทั้ง ๖ ชั้น เทวโลกชั้นหนึ่ง ๆ ย่อมมีเทวสมบัติอันเป็นทิพย์นานาประการ โดยมาเทววิมาน สวณขวัณอุทธานทิพย์ สระ โบกขรณี และยังคงมีสิ่งที่ขาดไม่ได้ คือ ต้นกัลปพฤกษ์ ซึ่งเป็นที่เกิดสุธาโภชนอันเป็นทิพย์

สำหรับพรหมโลกนั้น มีความแตกต่างกับเทวโลกคือ ต้นกัลปพฤกษ์ซึ่งเป็นมิ่งไม้ที่ให้เกิดสุธาโภชนอันเป็นทิพย์นั้นมิได้มี เพราะพรหมทั้งหลายไม่มีความจำเป็นที่จะต้องบริโภคอาหารเหมือนสัตว์ในภูมิอื่น เป็นผู้แช่มชื่นไปด้วยฌานสมาบัติ คือมีฌานสมาบัติเป็นอาหาร ส่วนสมบัติอื่น ๆ คือ พรหมวิมาน สวณขวัณอุทธานทิพย์ สระ โบกขรณี ตลอดจนรัศมีและเครื่องประดับอลังการในพรหมโลกนี้ ก็มีความวิเศษสวยงามและประณีตกว่าในสรวงสวรรค์ชั้นเทวโลกทั้งหลายมากมายนัก

พระพรหมในพรหมโลกทั้งหลาย ยังมีความยินดีพอใจในพรหมสมบัติต่าง ๆ เช่น พรหมวิมาน อุทธานทิพย์ และสระ โบกขรณี แต่มิใช่มีความยินดีพอใจด้วยอำนาจแห่งกามฉันทะอย่างหยาบเหมือนเช่นความยินดีพอใจของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ความยินดีพอใจในพรหมสมบัติอันบังเกิดแก่พรหมทั้งหลาย เป็นความยินดีพอใจด้วยอำนาจแห่งกามฉันทะอย่างละเอียด ซึ่งยังติด

แน่นประจําอยู่ในชั้นศันดานแห่งพรหมปุณฺชนเท่านั้น ทั้งนี้ก็โดยเหตุว่ากามฉันทะชนิดหยาบได้ถูกปราบปรามให้สงบลงเสียด้วยอำนาจแห่งฌานกุศล ตั้งแต่เมื่อครั้งยังเป็นผู้เป็นคนในโลกมนุษย์นี้ เมื่อไปเกิดเป็นพระพรหมอยู่ในพรหมโลก กามฉันทะอย่างหยาบนี้จึงไม่มีชีวิตความเป็นอยู่ของรูปพรหมทั้งหลาย ในพรหมโลกทุก ๆ ชั้น ส่วนมากมีการเจริญพรหมวิหารธรรมสลัดกับการเข้าฌานสมาบัติ สำหรับพระพรหมที่คฤอันวิเศษ ในพระบวรพุทธศาสนาสำเร็จเป็นพระอริยบุคคลนั้น โดยมากท่านเข้าผลแห่งสมาบัติ อันเป็นผลที่ทำให้เกิดสุขอันประณีตในพรหมโลกที่ไปอุบัติเกิดขึ้น

๓.๘.๗ อรูปพรหม

๑) การอุบัติเกิดขึ้นในอรูปาวจรกุศลกรรม

การอุบัติเป็นพรหมชั้นอรูปพรหมจะต้องประกอบไปด้วยอรูปกรรมฐาน ซึ่งเป็นอารมณ์แห่งกรรมฐานชั้นสูงเหล่านี้ คือ

๑. อากาสนัญญาตนะ
๒. วิญญาณัญญาตนะ
๓. อากิญจัญญาตนะ
๔. เนวสัญญานาสัญญาตนะ

อรูปกรรมฐาน เหล่านี้ สามารถที่จักส่งผลให้ผู้เจริญสมถกรรมฐานชั้นสูง ผู้บรรลุฌานชั้นสูงนี้จะตรงไปอุบัติในพรหมโลกชั้นที่ประณีตเพียงพร้อมด้วยพรหมสมบัติทุกประการ เป็นพรหมผู้ไม่มีรูป

อรูปาวจรกุศลกรรม ซึ่งเป็นกรรมฝ่ายกุศลชั้นสูงสุดแห่งโลกียะนี้ เป็นกรรมที่มีอำนาจยังกรรมวิบากประเภทที่มีผลดีกรรม เป็นความสุขอันประณีตสูงสุดในอรูปภูมิ ให้บังเกิดแก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรม

ซึ่งการอุบัติเกิดขึ้นในอรูปพรหมนั้น จะต้องอาศัยการทำสมถกรรมฐาน คือต้องมีใจอาจหาญแกร่งกล้า อุตส่าห์เจริญสมถกรรมฐานชั้นสูงเท่านั้น จึงจะมีโอกาสเป็นเจ้าของโลกียกุศลกรรมชั้นสูงนี้ได้ หากไม่เจริญสมถกรรมฐาน ก็ไม่สามารถที่จะเข้าถึงสุขอันประเสริฐประณีตประสพกับอรูปาวจรกุศลนี้ได้ ผู้ที่อุบัติเกิดขึ้นในอรูปพรหมหรืออรูปภูมินั้นจะต้องอาศัยคุณธรรมชั้นสูง กล่าวคือ การเจริญสมถกรรมฐานชั้นสูง ดังต่อไปนี้

๒) สมถกรรมฐานชั้นสูง

เมื่อท่านผู้มีใจกล้ามาก ไปด้วยความเพียรและศรัทธา อุตส่าห์เจริญสมถกรรมฐานจนได้บรรลุ จตุตถฌาน อันเป็นรูปฌานชั้นสูงสุด สำเร็จเป็นรูปาวจรกุศลกรรมชั้นสูงสุดดังกล่าว หากมีใจผ่องแผ้วปรารถนาใครจะได้บรรลุ อรูปฌาน อีกต่อไป จึงกระทำรูปฌานชั้นสูงสุดนั้นให้

เกิดต่อกันไป จำชานาญในวสีภาวะเช่นเดียวกับการปฏิบัติของปฐมฌานลาภีบุคคล คือ บุคคลที่ได้บรรลุปฐมฌานแล้วมีปฏิบัติการเพื่อให้ทุกขฌานเกิดขึ้นนั้น จะต่างก็แต่เพียงว่า ก่อนหน้าที่จะเริ่มฝึกหัดวสีภาวะเพื่อบรรลุปฐมฌานอันเป็นการเจริญสมถกรรมฐานชั้นสูงนี้ ฌานลาภีบุคคลทั้งหลาย ย่อมแบ่งออกเป็น ๒ ฝ่ายด้วยกัน และมีความเห็นแตกต่างกันออกไปดังนี้ คือ

๑) ความเห็นของฌานลาภีบุคคลฝ่ายที่หนึ่ง ซึ่งเป็นความเห็นโดยทั่ว ๆ ไป ในเวลาที่โลกว่างจากพระบรมพุทธานุชาต ซึ่งหมายความว่า ในเวลาที่มนุษย์โลกเรานี้ว่างจากพระบรมพุทธานุชาต โดยไม่มีองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติมาตรัสใน โลกนั้น ท่านผู้เจริญสมถกรรมฐาน โดยใช้กสิณทั้งหลายมีปฐวีกสิณเป็นต้นเป็นอารมณ์ จนได้บรรลุปฐมฌานชั้นสูงสุดคือจตุตถฌานแล้ว ก็มีความเห็นว่า

“การประหัตประหารซึ่งกันและกันก็ดี การที่ต้องถูกรักษาต่าง ๆ มาเบียดเบียนบีฑาก็คดี การที่ต้องเกิดความหิวกระหายอยู่เป็นนิตย์ก็ดี การที่ต้องมีความกำหนัดรักใคร่กันให้ชุลมุนวุ่นวายก็ดี สภาพการณ์อันเลวร้ายเหล่านี้ ล้วนสืบเนื่องมาจากรูปกายเป็นมูลเหตุทั้งสิ้น ถ้ารูปกายไม่มีเสียแล้ว สภาพะเหลวไหลไม่เข้าท่าเหล่านี้ก็ไม่ มีอันหนึ่งรูปกายอันเป็นเหตุให้วุ่นวายนี้มันก็ไม่ใช่ของคิวิเศษมาแต่ไหน ไม่น่าที่แก่ กายนี้เกิดจากโลหิตเลือดเนื้อของชนกชนนีผู้ให้กำเนิดอันเป็นของไม่สะอาด ฉะนั้น กายนี้จึงถูกเรียกว่า “กรัชกาย” ทรายใดที่ยังมีกายนี้อยู่ ก็ย่อมจะต้องมีความทุกข์ความเดือดร้อนอยู่รำไป กายนี้เป็นของไม่ดีอย่างแน่ ๆ ถ้ากระไร เราพึงเจริญฌานให้สูงยิ่งขึ้น เพื่อจักได้เกิดอยู่ใน “อรุปภูมิ” ซึ่งเป็นภูมิที่ปราศจากร่างกาย มีแต่จิตใจเพียงอย่างเดียว เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วความทุกข์ความเดือดร้อนต่าง ๆ อันเกิดจากร่างกายเป็นเหตุ นั้นย่อมจะถูกระงับดับไปหมดสิ้น ความสุขอย่างยั่งยืนก็จักพลันบังเกิดมีอย่างแน่นอน ตลอดกาล”^{๑๖}

เมื่อความเห็นเป็นไปในทำนองนี้แล้ว ก็เกิดการเบื่อหน่ายในร่างกาย เกลียดชังใน ภาวะที่มีรูปกาย มีแต่ความใคร่ที่จักได้ไปอุบัติเกิดขึ้นในอรุปภูมิเป็นกำลัง จึงคิดตั้งใจที่จะเจริญ สมถกรรมฐานชั้นสูง เพื่อให้สำเร็จเป็นอรุปวจรกุศลกรรมต่อไป

๒) ความเห็นของฌานลาภีบุคคลอีกฝ่ายที่สอง ซึ่งเป็นความเห็นโดยทั่วไป ในเวลาที่พระบรมพุทธานุชาตปรากฏมีขึ้นแล้วในโลก ซึ่งหมายความว่า ในเวลาที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมาอุบัติมาตรัสใน โลกแล้ว บรรดาพระสาวกผู้บำเพ็ญสมถกรรมฐานจนสำเร็จเป็น

^{๑๖} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ. ๘), กรรมที่ปณี เล่ม ๑, อ่างแก้ว, หน้า ๗๐๖ -

ฌานลาภีบุคคล ได้บรรลุรูปฌานชั้นสูงสุดคือจตุตถฌานแล้ว เมื่อมีความปรารถนาจักได้บรรลุรูปฌานนั้น ท่านหาได้พิจารณาเห็นโทษในภวภาวะดังกล่าวในข้อที่ผ่านมา เป็นแต่เพียงความเห็นที่

“สมาธิอันเกิดจากรูปฌานชั้นสูงสุดคือจตุตถฌานที่ได้บรรลุแล้วนี้ มีความวิเศษสู้สมาธิที่เกิดจากรูปฌานไม่ได้ เพราะสมาธิที่เกิดจากรูปฌานนั้น มีกำลังมันคงกล้าแข็งและประณีตกว่าสมาธิที่เกิดจากรูปฌาน ทั้งสามารถยังอภิญญาให้เกิดขึ้นได้ ยิ่งกว่านั้น ต่อไปภายหน้า หากว่าได้มีโอกาสเจริญวิปัสสนากรรมฐานได้สำเร็จเป็นพระอนาคามี หรือ ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในวันใด สมาธิอันเกิดแต่รูปฌานนั้น ก็ยังจะช่วยให้คุณสามารถที่จักเข้า “นิโรธสมาบัติ” อันเป็นสันติสุข ซึ่งมีสถานะเป็นพระนิพพานในชาติปัจจุบันได้อีกด้วย”

เมื่อมีความเห็นเป็นไปทำนองอย่างนี้แล้ว ก็ละความพอใจในจตุตถฌานที่ตนได้แล้วนั้นเสีย และเกิดความพอใจใคร่จะได้บรรลุรูปฌาน ซึ่งอันวิเศษมากมาเป็นกำลัง จึงคิดตั้งใจที่จะเจริญสมถกรรมฐานชั้นสูงเพื่อให้สำเร็จเป็นอรุปรวจรกุศลกรรมต่อไป

ไม่ว่าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ซึ่งจะเป็นฝ่ายฌานลาภีบุคคล ในสมัยที่โลกยังว่างจากพระบรมพุทธศาสนาก็ดี หรือจะเป็นฝ่ายฌานลาภีบุคคล ในสมัยที่โลกมีพระบรมพุทธศาสนาเช่นในปัจจุบันนี้ก็ดี จะต่างฝ่ายต่างมีความเห็นแตกต่างกันอย่างใดก็ตาม แต่ผลสุดท้ายก็มีความเห็นสำคัญที่ตรงกันอย่างแน่นอนอยู่อย่างหนึ่ง นั่นคือล้วนแต่ปรารถนาที่จักได้บรรลุรูปฌานด้วยกันทั้งสิ้น ฉะนั้น ท่านผู้ได้บรรลุรูปฌานชั้นสูงสุด ซึ่งปรารถนาจักได้บรรลุรูปฌานทั้งหลายเหล่านั้น จึงมีปฏิบัติการณ์เกิดความชำนาญในวิภาวภาวะแล้ว จึงออกจากรูปฌานชั้นสูงสุด คือ จตุตถฌาน และเริ่มเจริญสมถกรรมฐานชั้นสูงโดยถืออากาสนัญญาตติ ซึ่งไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์ พร้อมกับบริกรรมภาวนาอยู่ภายในใจว่า “อากาโส อนนุโต...อากาโส อนนุโต” พรัมาภาวนาอยู่อย่างนี้เรื่อยไป หากว่าไม่มีอุปสรรคความขัดข้องแต่ประการใดแล้ว การเจริญสมถกรรมฐานชั้นสูงสุดของท่านย่อมพลันถึงความก้าวหน้าไปโดยลำดับ ในที่สุดก็จักได้บรรลุรูปฌานที่ ๑ ซึ่งมีชื่อว่า อากาสนัญญาตติฌาน เมื่อรูปฌานเกิดขึ้นในชั้นธัมมคานเช่นนี้แล้ว ก็ย่อมหมายความว่า บัดนี้ท่านผู้นั้นได้ประกอบกุศลกรรมอันยิ่งใหญ่ สำเร็จเป็นอรุปรวจรกุศลได้เป็นครั้งแรกขั้นที่ ๑

ครั้นได้บรรลุถึงอากาสนัญญาตติฌานแล้ว และมีใจผ่องแผ้วปรารถนาจะสำเร็จรูปฌานชั้นสูงสุดขึ้นไป ในขั้นแรกท่านย่อมปฏิบัติในวิภาวภาวะที่เป็นกับอากาสนัญญาตติฌานนั้นเสียก่อน หลังจากมีความชำนาญเป็นพิเศษ ก็ออกจากอากาสนัญญาตติฌาน แล้วจึงใคร่ครวญพิจารณาถึงความยังไม่ดีแท้แห่งอากาสนัญญาตติฌานนั้นว่า

“อากาศัญญาขณนํ เป็นฆานที่ใกล้กับรูปฆานยิ่งนัก หากการเจริญฆานนี้ขึ้นอยู่เสมอ ๆ ในเวลาใดแล้ว เวลานั้นตั้งอยู่ในรูปฆานตามเดิมได้อีก ทั้งสมาธิที่เกิดจากฆานนี้ ก็ยังหยาบว่าเป็นสมาธิที่เกิดจากวิญญาณัญญาขณนํอีกด้วย”^{๔๗}

เมื่อพิจารณาเห็นความไม่ดีแท้ของอากาศัญญาขณนํ ก็เกิดความฝึกฝึสนใจในวิญญาณัญญาขณนํแล้ว จึงถือเอาวิญญาณนํ ไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์ ฝึบวิกรรมภาวนาอยู่ในใจ ตามวิธีการ โดยนัยว่า “วิญญาณ ... วิญญาณ อนนฺต”^{๔๘} พรัภาวนาอยู่อย่างนี้เรื่อยไป หากไม่มีอุปสรรคความขัดข้องแต่ประการใดแล้ว การเจริญสมถกรรมฐานชั้นสูงของท่าน ย่อมจะถึงความก้าวหน้าไปโดยลำดับ ในที่สุดท่านก็จักได้บรรลุรูปฆานที่ ๒ ซึ่งมีชื่อว่า วิญญาณัญญาขณนํ เมื่อวิญญาณัญญาขณนํเกิดขึ้นในขันธสันดานเช่นนี้แล้ว ก็ย่อมหมายถึงว่า บัดนี้ท่านผู้นั้นได้ประกอบกุศลกรรมอันยิ่งใหญ่ สำเร็จเป็นอรุภาวจรกุศลกรรมได้เป็นขั้นที่ ๒

ครั้นได้บรรลุวิญญาณัญญาขณนํแล้ว และมีใจผ่องแผ้วปรารถนาที่จะได้สำเร็จอรุภาวนาชั้นสูงขึ้นไป ในขั้นแรกก็ย่อมมีปฏิบัติการเช่นเดียวกับฆานก่อน ๆ ต่อจากนั้นจึงเข้าวิญญาณัญญาขณนํ เมื่อออกจากวิญญาณัญญาขณนํแล้ว จึงใคร่ครวญพิจารณาถึงความยังไม่ดีแท้แห่งวิญญาณัญญาขณนํนั้นว่า

“วิญญาณัญญาขณนํ นี้ยังเป็นฆานที่ใกล้กับอากาศัญญาขณนํ ยังไม่ดีแท้ ยังไม่มั่นคงนัก หากขาดการเจริญฆานนี้อยู่เสมอ ๆ ในเวลาใดแล้ว เวลานั้นฆานนี้ก็อาจจะเลื่อนหายไปจากใจได้ และทำให้สมาธิระดับลงไปตั้งอยู่ในอากาศัญญาขณนํตามเดิมได้อีก ทั้งสมาธิที่เกิดจากฆานนี้ก็ยังหยาบกว่าสมาธิที่เกิดจากอากัญญาขณนํอีกด้วย”^{๔๙}

เมื่อใคร่ครวญพิจารณาเห็นไปเช่นนี้แล้ว ก็ไม่มีความพอใจติดใจอยู่เพียงแต่วิญญาณัญญาขณนํที่ตนได้ กลับมีการฝึกฝึสนใจในอากัญญาขณนํ ยึดเอาหนัตถิภาวบัญญัติมาเป็นอารมณ์ ฝึบวิกรรมภาวนาอยู่ภายในใจตามวิธีการ โดยนัยว่า “นคฺติ กิณฺจิ... นคฺติ กิณฺจิ”^{๕๐} พรัภาวนาอยู่อย่างนี้เรื่อยไป หากไม่มีอุปสรรคความขัดข้องแต่ประการใดแล้วการเจริญสมถกรรม

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐๕.

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐๕.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐๕- ๗๑๐.

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑๐.

ฐานชั้นสูงของผู้ปฏิบัติย่อมจะถึงความก้าวหน้าไปโดยลำดับ ในที่สุดผู้ปฏิบัติภาวนาก็จักได้บรรลุ
อรุปรมาณที่ ๓ ซึ่งมีชื่อว่า อากิญจัญญายตนฌาน เมื่ออากิญจัญญายตนฌานบังเกิดขึ้นในสันดานแล้ว
ย่อมหมายถึงว่า ผู้ปฏิบัติผู้นั้นได้ประกอบกุศลกรรมอันยิ่งใหญ่ สำเร็จเป็นอรุปาวจรกุศลกรรมได้
เป็นขั้นที่ ๓ แล้ว

ครั้นได้บรรลุอากิญจัญญายตนฌานแล้ว และมีใจผ่องแผ้วปรารถนาที่จักได้สำเร็จ
อรุปรมาณชั้นสูงสุด คือ เนวสัจญายตนฌาน ในขั้นแรกย่อมมีการปฏิบัติกรเช่นเดียวกับฌานก่อนๆ
หลังจากมีความชำนาญในวสีภาวะดีแล้ว จึงใคร่ครวญพิจารณาถึงความยังไม่มีแท้แห่งอากิญ
จัญญายตนฌานนั้นว่า

“อากิญจัญญายตนฌานนี้ ยังไม่ค้ำแท้ ยังเป็นฌานที่ใกล้กับวิญญาณัญญายตน
ฌานอันเป็นข้าศึกแก่กันอยู่ หากขาดการเจริญฌานนี้อยู่เสมอ ๆ ในเวลาใดแล้ว เวลา
นั้นฌานนี้อาจจะเลื่อนไปจากใจได้และทำให้สมาธิลดระดับลงไปตั้งอยู่ในวิญญาณัญ
ญายตนฌานตามเดิมได้อีก ทั้งสมาธิที่เกิดจากฌานนี้ก็ยังไม่ประณีต ชั่วความ
สงบนั้นแล้ว ก็ยังไม่สงบเท่ากับความสงบที่มีอยู่ในเนวสัจญานาสัจญายตนฌาน ทั้ง
สัจญาคความจำเป็นอาทิ ซึ่งมีอยู่ในเนวสัจญานาสัจญายตนฌานนั้น เป็นสภาวะที่
ประณีตสุขุมเป็นยิ่งนัก”^{๑๐}

เมื่อใคร่ครวญพิจารณาเห็นเป็นเช่นนี้แล้ว ก็ไม่มีความพอใจติดใจอยู่เพียงแต่อ
ากิญจัญญายตนฌานที่ตนได้ กลับมีการฝึกฝึสนใจในเนวสัจญานาสัจญายตนฌาน แล้วพยายาม
ยึดหน่วงเอาภาวะที่สงบประณีต โดยที่ไม่มีสัจญาอย่างหยาบแต่มีสัจญาอย่างละเอียดประณีตมา
เป็นอารมณ์ เฝ้าบริกรรมภาวนาอยู่ภายในใจตามวิธีการ โดยนัยว่า “เอตฺ สนฺตฺ เอตฺ ปณฺตี เอตฺ สนฺตฺ
เอตฺ ปณฺตี” พริภาวนาอยู่อย่างนี้เรื่อยไป หากไม่มีอุปสรรคความขัดข้องแต่ประการใดแล้ว การ
เจริญสมถกรรมฐานชั้นสูงของท่านย่อมจะถึงความก้าวหน้าไปโดยลำดับ ในที่สุด ผู้ปฏิบัติภาวนาก็
จักได้บรรลุอรุปรมาณที่ ๔ ซึ่งมีชื่อว่า เนวสัจญานาสัจญายตนฌาน เมื่อเนวสัจญานาสัจญายตน
ฌาน อันเป็นอรุปรมาณชั้นสูงสุด เกิดขึ้นในสันดานเช่นนี้แล้ว ก็ย่อมหมายถึงว่า บัดนี้ท่านผู้มีใจกล้า
ซึ่งอุทิศตัวเจริญสมถกรรมฐานมาตั้งแต่ต้น จนกระทั่งถึงยอดสมถกรรมฐานนั้น ได้ประกอบกุศล
กรรมอันยิ่งใหญ่ สำเร็จเป็นอรุปาวจรกุศลกรรมได้เป็นขั้นที่ ๔ ซึ่งเป็นขั้นสูงสุดยอดแล้ว

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑๐- ๗๑๑.

๓) วิชาแห่งอรุปาวจรกุศลกรรม

เมื่อกล่าวถึงการอุบัติเกิดขึ้นแห่งอรุปาวจรกุศลกรรม และรู้ว่าอรุปาวจรกุศลกรรมคืออรุปฌานแต่ละขั้นที่บำเพ็ญสมถกรรมฐานขั้นสูงได้บรรลุเช่นนี้ สิ่งที่จะต้องทราบต่อไป วิชาหรือผลแห่งอรุปาวจรกุศลกรรมนั้นมีการให้ผลคือ ก็วิชาหรือผลแห่งอรุปาวจรกุศลกรรมนั้น ให้บังเกิดขึ้นแก่ฆานลาภิกขุคคผู้เป็นเจ้าของกรรมทั้งชาตินี้และชาติหน้า

วิชาแห่งอรุปาวจรกุศลกรรม ซึ่งอำนวยความสะดวกพิเศษพิสดารและความสุขอันประณีตให้ในชาตินี้ ผู้เจริญสมถกรรมฐานอันเป็นผู้มีปัญญาทั้งหลายพึงตระหนักและเข้าใจดังต่อไปนี้

เมื่อท่านมีจิตใจสูง ได้บำเพ็ญสมถกรรมฐานขั้นสูงได้สำเร็จอรุปฌานขั้นสูงสุด ขอดคือ เนวสัณญานาสัณญายตนอรุปฌานแล้ว ท่านย่อมจะได้รับผลสำเร็จเป็นอภิญญาลาภิกขุคค คือเป็นผู้ใดเอภิญญา ซึ่งมีความหมายของอภิญญาเพื่อให้เกิดความเข้าใจก่อนดังนี้

วิเสสโต ชานาตีติ อภิญญา

“ปัญญาใด ย่อมสามารถรู้อารมณ์ต่าง ๆ ได้เป็นพิเศษ ฉะนั้น ปัญญานั้นจึงชื่อว่า อภิญญา”^{๕๒}

ซึ่งหมายความว่าปัญญาที่เกิดขึ้นพร้อมกับฌานขั้นสูงสุด ซึ่งเป็นปัญญาที่มีความรู้ความสามารถเป็นอัศจรรย์ อันเนื่องมาจากการที่มีสมาธิเยี่ยม มีสมาธิซึ่งทรงพลังแก่กล้าเป็นที่สุด ปัญญาชนิดนี้เรียกว่า “อภิญญา” ก็อภิญญาอันประเสริฐนี้ ย่อมจะเกิดขึ้นได้แก่ฆานลาภิกขุคคประเภทเดียวคือ ฆานลาภิกขุคคผู้เจริญสมถกรรมฐาน โดยได้กสิณเป็นอารมณ์เท่านั้น ทั้งนี้เพราะว่า สมาธิอันเกิดจากการเจริญกสิณภาวนานั้นเป็นสมาธิที่มีพลังแรงกล้า ยิ่งกว่าสมาธิที่เกิดจากการเจริญสมถภาวนา โดยใช้กรรมฐานชนิดอื่นเป็นอารมณ์ เมื่อว่าโดยประเภทแล้ว อภิญญามีอยู่ ๒ ประเภท คือ โลกียอภิญญา ซึ่งได้แก่อภิญญาฝ่ายโลกียะ ๑ โลกุตระอภิญญา ซึ่งได้แก่อภิญญาฝ่ายโลกุตระ ๑ ซึ่งมีคำอธิบายดังต่อไปนี้

ก็อภิญญานี้ มี ๕ ประการด้วยกัน คือ

๑) อิทธิวิธอภิญญา	อภิญญา คือ การแสดงอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ ได้
๒) ทิพพโสคอภิญญา	อภิญญา คือ ความเป็นผู้มีทิพพ
๓) ประจิตตวิชนนอภิญญา	อภิญญา คือ ความเป็นผู้รู้มีจิตใจของผู้อื่น
๔) ปุพเพนิวาสานุสสตอภิญญา	อภิญญา คือ การรู้ระลึกชาติได้
๕) ทิพพจักขุอภิญญา	อภิญญา คือ ความเป็นผู้มีตาทิพย์

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑๒.

ท่านผู้มีปัญญาทั้งหลาย วิभागแห่งอรุปาวจรกุศลกรรม ย่อมอำนวยผลชักนำให้ฉานลาภิบุคคลได้สำเร็จอภิญญา มีความรู้ความสามารถเหนือมนุษย์ธรรมดาสามัญเป็นอัศจรรย์ในปัจจุบันชาติ เพื่อเกิดความเข้าใจในเรื่องของอภิญญาทั้ง ๕ ประการนั้น อธิบายเรียงตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๑) อิทธิวิธอภิญญา คือ อภิญญาที่ให้สำเร็จฤทธิ์ต่าง ๆ เป็นอัศจรรย์ชื่อว่า อิทธิวิธอภิญญา ซึ่งอภิญญาประเภทนี้มีอยู่ ๓ อย่าง คือ

(๑) อธิษฐานอิทธิ ได้แก่ อิทธิฤทธิ์ซึ่งเกิดจากการตั้งจิตอธิษฐาน การอธิษฐานอิทธินี้ ย่อมได้สำเร็จฤทธิ์เดชเป็นอัศจรรย์ต่าง ๆ ตามจิตอธิษฐาน จะอธิษฐานให้ตนเองหรือคนอื่นเพียงคนเดียว ให้ปรากฏเป็น ๑๐๐ คน ๑,๐๐๐ คน หรือมากกว่านั้นก็ย่อมได้ และแต่ละคนก็ให้มีกิริยาอาการ ผิดแผกแตกต่างกันไป ส่วนตนเองหรือคนอื่นมีอยู่เพียงคนเดียวเท่านั้น ก็ยังคงเป็นปรกติอยู่อย่างเดิม การที่จะให้สำเร็จเป็นไปโดยประการใด ๆ นั้น จะขึ้นอยู่กับ การอธิษฐานของอภิญญาลาภิบุคคล เพราะอธิษฐานอิทธินี้ ย่อมมีความเป็นไปกว้างขวางมาก หากต้องการจะแสดงฤทธิ์อันใดก็อธิษฐานให้ตรงกับฤทธิ์ที่ต้องการประสงค์ เช่น ถ้าประสงค์จะดำเนินลงไป แล้ว โผล่ขึ้นมาจากดินเหมือนค่าน้ำ แล้ว โผล่ขึ้นมาจากน้ำ ให้คนทั้งหลายเห็นเป็นอัศจรรย์ อภิญญาลาภิบุคคลนั้นท่านย่อมเพ่งเอาอาไป กสิณแล้ว อธิษฐาน “ขอให้แผ่นดินจงกลายเป็นน้ำ” ดังนี้แล้ว แผ่นดินตามที่อธิษฐานนั้น ก็จะกลายเป็นน้ำไปทันที และท่านย่อมทำการดำดิน ได้สมประสงค์

ถ้าประสงค์จะเดินจงกรมภายในภูเขา กำแพงแผ่นดิน ท่านย่อมเพ่งอากาศกสิณ แล้ว อธิษฐานว่า “ขอให้ภายในภูเขา ขอให้ภายในกำแพงขอให้ภายในใต้ดิน จงมีช่องว่าง” ดังนี้แล้ว สิ่งเหล่านั้นก็กลายเป็นช่องว่าง และท่านก็เข้าไปเดินจงกรมได้ตามความประสงค์

ถ้าประสงค์จะเหาะขึ้นไปบนเวหา เพื่อเดินจงกรมในนภากาศ ให้เหมือนกับการเดินจงกรมบนพื้นแผ่นดินธรรมดา ท่านย่อมเพ่งปฐมวิกสิณแล้วอธิษฐานว่า “ขอให้ท้องฟ้าอากาศจงกรมเป็นพื้นดิน” ดังนี้แล้ว ท่านก็จะสามารถขึ้นไปเดินจงกรมบนนภากาศได้ตามความประสงค์

ถ้าประสงค์จะให้ตนเหาะไปไหนมาไหนในอากาศได้ ท่านย่อมเพ่งวาโยกสิณ แล้ว อธิษฐานว่า “ขอให้ท้องฟ้าอากาศจงกรมเป็นพื้นดิน” ดังนี้แล้ว ท่านก็จะสามารถเหาะขึ้นไปได้ ความความประสงค์ แต่การที่จะเหาะไปได้เร็วหรือช้า นั้น ก็อยู่ที่การอธิษฐานอีกเช่นเดียวกัน ถ้าต้องการจะเหาะไปในที่ใดที่หนึ่งให้ถึงพร้อมกับอภิญญาจิต ท่านย่อมอธิษฐานว่า “ขอให้ข้าพเจ้าตัวเบาเหาะไปได้รวดเร็วเหมือนกับจิต” ดังนี้แล้ว ภายของท่านก็จะเบาและเหาะไปถึงที่หมายได้เร็วพร้อมกับจิตที่คิดว่าเท่านั้นเอง

ถ้าประสงค์จะได้ทอดทัศนาคูณมิติต่าง ๆ อันเป็นภูมิลึกลับมหัศจรรย์ มนุษย์ธรรมดาสามัญไม่อาจเห็นได้ คือ นิรยภูมิโลกนรก เทวาคูณมิติโลกสวรรค์ พรหมภูมิโลกพระพรหมเป็นต้น

แล้ว ท่านขอมเพ่งอากาศลึกลับแล้วอธิษฐานว่า “ขอให้ภูมิสถานอันเปิดบังภูมิต่าง ๆ ได้โดยชัดเจน”
 ดังนี้แล้ว ท่านก็จักได้ทอดทัศนาเห็นภูมิล่านั้นสมประสงค์

ความสำเร็จนานาประการแห่งอธิษฐานอิทธินี้ ก็คือความเป็นไปแห่งฤทธิ์อันมหัศจรรย์
 ต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

คนคนเดียวทำให้เป็นหลายร้อยหลายพันคนหลายร้อยหลายพันคนทำให้เป็นคนเดียวได้
 แสดงตัวให้ปรากฏในที่อื่นได้ หายตัวได้ ทะลุฝา กำแพง ภูเขาหินไปได้ ทำพื้นดินให้เป็นน้ำ เป็น
 ทะเลได้ ดำดินได้ ลูบคลำดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ได้ เหาะไปเที่ยวในนรกได้ เหาะไปเที่ยวสวรรค์
 และแดนสุขาวดีได้ เหาะไปเที่ยวพรหมโลกได้ ดังนี้ เป็นต้น

(๒) วิภพนาอิทธิ ได้แก่ อิทธิฤทธิ์ คือ การเนรมิตสิ่งต่าง ๆ ตามความประสงค์แห่งตน
 ได้ ก็ความสำเร็จนานาประการแห่งวิภพนาอิทธินี้ ก็คือความเป็นไปแห่งฤทธิ์อันมหัศจรรย์ต่าง ๆ
 ดังต่อไปนี้

๑. สามารถแปลงตัวเป็นเด็ก
๒. สามารถแปลงตัวเป็นพญาครุฑ
๓. สามารถแปลงตัวเป็นพญานาค
๔. สามารถแปลงตัวเป็นยักษ์
๕. สามารถแปลงตัวเป็นคนธรรมดา
๖. สามารถแปลงตัวเป็นเทวดา
๗. สามารถแปลงตัวเป็นพระพรหม
๘. สามารถแปลงตัวเป็นช้าง
๙. สามารถแปลงตัวเป็นเสือ
๑๐. สามารถแปลงตัวเป็นกองทัพ
๑๑. สามารถแปลงตัวเป็นป่า
๑๒. สามารถแปลงตัวเป็นภูเขา
๑๓. สามารถแปลงตัวเป็นมหาสมุทร
๑๔. สามารถแปลงตัวเป็นบ้านเมือง

การแสดงวิภพนาอิทธินี้ อภิญญาลาภบุคคลย่อมแสดงได้ตามความปรารถนาของตน
 ทั้งสิ้น เช่น ต้องการเนรมิตตนเป็นพญานาค เมื่ออธิษฐานจิตแล้ว ร่างกายแห่งตนก็จะกลายเป็น
 พญานาคไปในทันทีทันใด หรือว่าจะเนรมิตตัวแสดงตนเป็นภูเขาใหญ่ แต่พอตั้งจิตอธิษฐานจบลง
 แล้วร่างแห่งตนก็จะกลายเป็นภูเขาใหญ่ขึ้นมาทันที ดังที่ได้อธิษฐานจิตนั้น

(๓) มโนมยอทธิ ได้แก่ อธิษฐานที่สำเร็จด้วยใจ ความสำเร็จแห่งมโนมยอทธินี้ ก็คือ ความสามารถเนรมิตร่างกายให้ผุดออกมาจากร่างกายแห่งตนเป็นจำนวนมากมาย จะเป็นก็ร้อยก็ พันก็สุดแต่ใจปรารถนา โดยที่ร่างกายเดิมยังอยู่เป็นปกติ การเนรมิตร่างกายให้ผุดออกมาจากร่างกายเดิมแห่งตนนี้ ย่อมมีลักษณะการที่ท่านกล่าวไว้ว่า เป็นเสมือนหนึ่งการชักคาบออกจากฝัก หรือการลอกคราบแห่งงู จริงอยู่ ในการแสดงกายเนรมิต อันเป็นความสำเร็จแห่งมโนมยอทธินี้ อภิญญาลาภบุคคลจำเป็นต้องอธิษฐาน ๒ ครั้ง และทำอภิญญา ๒ ครั้ง จึงจะสำเร็จ คือ ครั้งที่ ๑ พงกสิณ เข้ามานที่เป็นบาทแล้วออกมาอธิษฐาน ขอให้ภายในร่างกายของตนเป็นช่องอากาศเสร็จแล้วกลับเข้ามาที่เป็นบาทอีก พอออกจากมานแล้ว อภิญญาวิถีก่เกิดสำเร็จเป็นช่องอากาศในขณะนั่นเอง ลำดับนั้น จึงพงกสิณที่เป็นบาทเป็นครั้งที่ ๒ แล้วออกจากอธิษฐาน ขอให้ตนเองปรากฏร่างกายตามจำนวนที่ต้องการ เสร็จแล้วกลับเข้ามาที่เป็นบาทอีก พอออกจากมานแล้ว คราวนี้เอง อภิญญาวิถีย่อมเกิดปรากฏเป็นคนผุดออกมาจากร่างกายแห่งตน มีจำนวนตามที่ได้อธิษฐานไว้ทุกประการ

๔) ทิพโสตอภิญญา

อภิญญา คือ ภาวะที่มีหูเป็นทิพย์ ชื่อว่าทิพโสตอภิญญา อภิญญานี้มีอาการได้ยินเสมือนหนึ่งหูแห่งเทวดาและพระพรหมทั้งหลาย ซึ่งคำอธิบายดังต่อไปนี้

อันประสาทหูแห่งเทวดาชั้นสูงและพระพรหมทั้งหลายนั้น เกิดจากมหากุศลกรรม และรูปาวจรกุศลกรรมอันประเสริฐ ทั้งเป็นประสาทหูที่ปราศจากสิ่งโสโครกลามกทั้งหลาย เช่น เสมหะ ดี เลือด ลม อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งจะบังเกิดขึ้นมารบกวน เพราะฉะนั้น จึงมีความ่องใสเป็นพิเศษ สามารถที่จะได้ยินเสียงที่ไกลที่สุดและเบาที่สุดได้อย่างน่าอัศจรรย์ ถึงแม้ว่า มนุสสภูมิ คือ โลกมนุษย์ที่มนุษย์อาศัยจะตั้งอยู่ไกลจากเทวภูมิ และพรหมภูมิอย่างมากมายเพียงใดก็ตาม แต่เหล่าเทวดาและพระพรหมทั้งหลายผู้มีประสาทหูทิพย์ ก็สามารถที่จะได้ยินเสียงมนุษย์เราได้ แม้ในเสียงที่เบาที่สุด เช่น เสียงหมด เสียงปลวกที่อาศัยอยู่ในบ้านเรือน ซึ่งคนเราไม่อาจได้ยิน แต่เทวดาและพระพรหมทั้งหลายก็ได้ยิน โดยไม่มีสิ่งใดที่จะสามารถปกปิดกีดขวางเสียงเบาเหล่านี้ไว้ได้ ทิพโสตอภิญญาลาภบุคคลผู้มีหูเป็นทิพย์ ย่อมสามารถที่จะได้ยินเสียงที่ไกลที่สุดและเสียงที่เบาที่สุดได้ เช่นเดียวกับเหล่าเทวดาและพระพรหมทั้งหลายผู้มีคุณอันวิเศษ

เมื่อสามารถได้ยินเสียงต่าง ๆ ในโลกทั้งหลายทั้งเสียงใกล้และเสียงไกล เสียงหนัก เสียงเบาทั้งหลายได้ออกมากมาย การได้ยินเสียงนั้นได้สร้างให้เกิดความลำคราญไม่ ซึ่งทิพโสตอภิญญบุคคลนั้น ท่านสามารถได้ยินเสียงที่มีอยู่ ณ สถานที่ต่าง ๆ อย่างมากมายได้หมดทั้งสินก็จริง แต่ก็ได้ยินเฉพาะเสียงที่ตนประสงค์จะฟังเท่านั้น เพราะเมื่อท่านประสงค์จะฟังเสียงใด ท่านย่อมอธิษฐานให้ได้ยินเสียงนั้น แล้วก็จะได้ยินเฉพาะแต่เสียงที่ต้องการตามอธิษฐาน เช่น อธิษฐานให้ได้

ยินเสียงทั้งหลายที่มีอยู่ภายในบริเวณบ้าน คือเสียงมด ปลวก จิ้งจก เหล่านี้ ก็จักได้ยินแต่เสียงสัตว์เหล่านั้นตามความประสงค์ที่ได้อธิษฐานไว้ หาได้ยินเสียงอื่นอันสับสนวุ่นวายไม่

การได้ยินเสียงของทิพพโสศกฤคญาณลาภบุคคลนี้ รู้ความหมายก็มี ไม่รู้ความหมายก็มี ฉะนั้นถ้าต้องการรู้ความหมายแห่งเสียงที่ตนไม่รู้ก็ต้องทำ ปรจิตตวิชานนอภิญญา เพื่อให้รู้จิตแห่งเจ้าของเสียงนั้นเสียก่อนว่ามีความประสงค์อันใด เมื่อรู้แล้วจึงจะสามารถรู้ความหมายแห่งเสียงนั้นในภายหลังอย่างแน่นอน

๕) ปรจิตตวิชานนอภิญญา

อภิญญา คือ ภาวะที่สามารถรู้ใจของผู้อื่น ได้ ชื่อว่า ปรจิตตวิชานนอภิญญา อภิญญานี้ย่อมสามารถที่จะยังอภิญญาลาภบุคคลให้รู้จิตใจของผู้อื่นอย่างชัดเจน

ปฏิบัตการแห่งอภิญญานี้มีเป็นกรณีพิเศษอยู่ คือ ในระยะแรกที่ยังไม่ได้มีความชำนาญในการกำหนดรู้นั้น อภิญญาลาภบุคคลผู้อยากรู้ใจผู้อื่น ย่อมทำทิพพจักขุอภิญญาให้เกิดขึ้น เพื่อจะได้ดูโลหิตที่ภายในหัวใจของผู้อื่นก่อน ทั้งนี้เพราะว่า อันใจดีหรือใจร้ายของคนทั้งหลายนั้น ย่อมเกิดดับอยู่ที่ภายในหัวใจ ไม่ได้เกิดดับในที่อื่น เมื่อจิตใจเป็นอย่างใด ก็ย่อมมีอิทธิพลทำให้สีของโลหิตที่หล่อเลี้ยงหัวใจเปลี่ยนสภาพไปตามจิตใจที่เป็นอยู่ ดังต่อไปนี้

- ถ้าจิตใจหนักไปทางคณหาราคะมาก โลหิตที่มีอยู่ภายในหัวใจนั้นย่อมปรากฏมีสีแดงจัด
- ถ้ามีจิตใจประกอบด้วยโทสะมาก โลหิตที่มีอยู่ภายในหัวใจนั้นย่อมปรากฏมีสีดำ
- ถ้ามีจิตใจประกอบไปด้วยโมหะมาก โลหิตที่มีอยู่ภายในหัวใจนั้นย่อมปรากฏมีสี

เหมือนน้ำล้างเนื้อ

- ถ้ามีจิตใจประกอบไปด้วยความวิตกมาก โลหิตที่มีอยู่ภายในหัวใจนั้น ย่อมปรากฏมี

สีเหมือนน้ำต้มถั่วเขียว

- ถ้ามีจิตใจประกอบไปด้วยศรัทธามาก โลหิตที่มีอยู่ภายในหัวใจนั้น ย่อมปรากฏมีสี

เหลือง

- ถ้ามีจิตใจประกอบไปด้วยปัญญาความรู้มาก โลหิตที่มีอยู่ในหัวใจนั้น ย่อมปรากฏมี

สีขาวใสสะอาดบริสุทธิ์

เมื่อว่าโดยเวทนา คือ ความรู้สึกในการเสวยอารมณ์แล้ว ในขณะที่มีจิตใจสบายขณะนั้น โลหิตที่มีอยู่ในหัวใจก็มีสีแดง ในขณะที่จิตใจไม่สบาย ขณะนั้น โลหิตที่มีอยู่ในหัวใจย่อมมีสีดำ ในขณะที่จิตใจเฉย ๆ เสวยอารมณ์เป็นกลาง ไม่ยินดีไม่ยินร้าย ขณะนั้น โลหิตที่มีอยู่ภายในหัวใจย่อมมีความใสเหมือนน้ำมันงา ดังนี้

เมื่ออภิญญาลาภบุคคล ทำทิพพจักขุอภิญญาให้เห็นโลหิตภายในหัวใจเช่นนี้แล้วก็อนุমানรู้ไปตามสีของโลหิตนั้น แล้วจึงอธิษฐานว่า “ขอให้รู้จักจิตใจของผู้นั้น” ดังนี้แล้ว ก็เข้าฌาน

ที่เป็นบท เมื่อออกจากป่าทอมนแล้ว ประจิตวิชนนอภิญญาวิถีย่อมเกิดขึ้น จึงจะมีการรู้จิตใจของผู้อื่นได้ชัดแจ้ง และเมื่ออภิญญาลาภบุคคลมีความชำนาญดีแล้ว ทิพจักขุอภิญญาเพื่อดูสีโลहितนี้ก็ไม่ใช่จำเป็นต้องทำ คงทำแต่ประจิตวิชนนอภิญญาอย่างเดียว ก็สามารถรู้จิตใจของผู้อื่น สัตว์อื่นได้ทั้งหมด แม้กระทั่งจิตใจของสัตว์เครื่องนุ่งห่มทั้งหลาย ตลอดจนไปจนถึงจิตของพระพรหมทั้งหลายผู้สถิตอยู่ ณ พรหมโลกที่อยู่ห่างไกลแสนไกล

๖) ปุพเพนิวาสานุสสติอภิญญา

อภิญญา คือ การระลึกถึงภูมิและขั้น ๕ ที่ตนเคยเกิดเคยพบเห็นมาแล้วในชาติก่อนได้ ชื่อว่า ปุพเพนิวาสานุสสติอภิญญา

ปฏิบัติการแห่งอภิญญานี้ คือ อภิญญาลาภบุคคลต้องเข้าฌานอันเป็นบาทเสียก่อน ครั้นออกจากฌานแล้วจึงทำการอธิษฐาน ขอให้ตนได้รู้แจ้งถึงชาติภพตลอดถึงความเป็นอยู่ของตนในชาติก่อน ๆ ถอยหลังลงไปโดยลำดับ อธิษฐานดังนี้แล้วกลับเข้าฌานที่เป็นบาทอีก เมื่อออกจากฌานแล้ว ปุพเพนิวาสานุสสติอภิญญาจึงจะเกิด และถึงความสำเร็จในการระลึกได้ที่ชาติที่ภพมาน้อยเท่าไรนั้น ก็สุดแต่อำนาจแห่งวาสนาบารมีของตน เพื่อความเข้าใจดียิ่งขึ้น มีอธิบายขยายความในข้อนี้จากพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๓๖} ดังต่อไปนี้

บุคคลผู้ได้ปุพเพนิวาสานุสสติอภิญญา มีปัญญาสามารถระลึกชาติหนหลังได้นั้น มีอยู่ด้วยกัน ๖ จำพวก คือ

๑) เดียรถีย์บุคคลภายนอกพระบวรพุทธศาสนา คือ พวกโยคี ฤาษี คาบสทั้งหลาย ซึ่งมีใจกล้าเจริญภาวนากรรมจนได้บรรลุอภิญญานี้ บางคนที่มีปัญ्यान้อย สามารถที่จะระลึกชาติได้อย่างมากไม่เกิน ๑,๐๐๐ ชาติ บางคนที่มีปัญญาปานกลาง สามารถระลึกชาติได้ยาวนานประมาณ ๑๐ มหากัปเป็นอย่างมาก บางคนที่มีปัญญาแก่กล้า สามารถที่จะระลึกชาติได้ถึง ๔๐ มหากัป เดียรถีย์ทั้งหลายซึ่งเป็นบุคคลภายนอกพระพุทธศาสนาเหล่านี้ จะระลึกชาติเกินไปกว่า ๔๐ มหากัปนั้น ไม่ได้เลยเป็นอันขาด ด้วยเหตุดังนี้

“เพราะเหตุว่า บรรดาเดียรถีย์คนภายนอกพระบวรพุทธศาสนานั้น เป็นผู้นับได้ว่ามีปัญหาทุรพล โดยเหตุที่ตนปราศจากปัญญาพิจารณากำหนดรูปนามหรือขั้น ๕ จะได้มีปัญญาวิเศษสามารถกำหนดรูปนามก็หาไม่ได้ ปัญญาที่สามารถกำหนดรูป

^{๓๖}พระพุทฺธ โฆสเถระ รัตน, พระสมเด็จพะพุฒาจารย์, (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๗๐๐.

นาม อันเป็นปัญญาที่ละเอียดสุขคัมภีรภาพนั้น ย่อมเป็นปัญญาที่ปรากฏมีเฉพาะแต่
ในพระบรมพุทธานุภาพแห่งเรานี้เท่านั้น หาได้มีภายนอกพระบรมพุทธานุภาพไม่”

๒) พระสาวกธรรมดาแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งได้บรรลุปัญญา
สามารถที่จะระลึกชาติได้ ๑๐๐ - ๑,๐๐๐ มหาภัป ซึ่งนับว่าเป็นระยะยาวนาน มีจำนวนมากกว่าเหล่า
เดียรถีย์มากมาย ทั้งนี้เพราะว่าปรกติพระสาวกทั้งหลาย เป็นผู้ที่มีปัญญาแก่กล้าสามารถกำหนดรู้รูป
นามได้

๓) พระอสีติมหาสาวกทั้งหลายแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สามารถที่จะ
ระลึกชาติได้ถึง ๑๐๐,๐๐๐ มหาภัป ทั้งนี้ก็เพราะ พระอสีติมหาเถรสาวกทั้งหลายเป็นผู้มีวาสนาบารมี
แก่กล้า มีปัญญาประเสริฐกว่าพระสาวกธรรมดาทั้งปวง

๔) พระอัครสาวกทั้งสองแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ เช่น ท่าน
พระธรรมเสนานทีสารีบุตรเถรเจ้า และท่านมหาโมคคัลลานเถรเจ้า ซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นพระอัคร
สาวก แห่งองค์สมเด็จพระมิ่งมุนีศาสดาผู้มีโคดมบรมครูเจ้าแห่งเราทั้งหลายในพระศาสนานี้
ท่านสามารถที่จะระลึกชาติหนหลังได้ถึง ๑ อสงไขยกับเศษอีก ๑๐๐,๐๐๐ มหาภัป

๕) พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ผู้ได้สำเร็จแก่พระปัจเจกโพธิญาณนั้น ท่านสามารถที่
จะระลึกชาติหนหลังได้ถึง ๒ อสงไขยกับเศษอีก ๑๐๐,๐๐๐ มหาภัป ซึ่งมีข้อความยืนยันการระลึก
ชาติของผู้ได้พบกับพระบรมพุทธานุภาพที่ได้ไปพบนิวาสนุสติปัญญา ดังนี้

“บรรดาพระสาวกธรรมดาสามัญก็ดี พระอสีติมหาสาวกก็ดี พระอัครสาวกทั้ง ๒ ก็ดี
พระปัจเจกพุทธเจ้าก็ดี ที่ท่านได้สำเร็จบุพเพนิวาสานุสติปัญญา ท่านสามารถที่จะระลึกชาติ
ได้เท่ากับจำนวนระยะเวลาแห่งการสร้างบารมีที่ท่านได้สร้างเอาไว้ ซึ่งมีระยะเวลาตามที่ได้กล่าว
ไว้แล้วนั้น”

๖) สมเด็จพระสรรเพชญ์สัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหม่ายทุกพระองค์ ย่อมทรงสามารถที่จะ
ระลึกชาติได้มากมาย โดยไม่มีกำหนด จะเป็นเวลาช้านานประมาณก็หมื่นก็แสนมหาภัป พระองค์
ท่านก็ทรงระลึกได้ไม่ขัดข้องเลย

ส่วนอาการที่ระลึกได้นั้น เหล่าเดียรถีย์ภายนอกพระพุทธานุภาพผู้ได้สำเร็จปัญญา
ทั้งหลาย ย่อมระลึกได้แต่เป็นลำดับ ๆ ไป ไม่สามารถที่จะเสียซึ่งลำดับชาติแล้ว ระลึกด้วยอำนาจ
แห่งจิตปฏิสนธิได้แท้จริง ในกรณีนี้ เหล่าเดียรถีย์ทั้งหลายนั้น ย่อมเปรียบเสมือนคนตาบอด ซึ่งจะ
ไปสู่ประเทศที่ตนปรารถนาจักไปแต่ลำพังตนหาได้ไม่ ต้องอาศัยมือไม้เท้าจูงจึงค่อยย่องก้าว
เดินไปได้ฉันใดก็ดี เดียรถีย์ปัญญาลาภทั้งหลายก็ไม่ละวางลำดับขั้น ยึดเอาลำดับขั้นให้มั่น
แล้วจึงระลึกชาติได้ ส่วนพระสาวกธรรมดา และพระอสีติมหาสาวกทั้งหลาย ท่านสามารถระลึก

ที่ตนต้องประสงค์ แล้วก็เข้าไปทกถตามคือถตามที่เป็นบาท ครั้นออกจากถตามแล้ว ทิพพจักขุอภิญญา วิถีจึงจะเกิด เมื่อทิพพจักขุอภิญญาวิถีเกิดขึ้นแล้ว อภิญญาลาภีบุคคลผู้นั้น ก็ย่อมสามารถจะรู้เห็น สิ่งที่ต้องการ ได้สมควรประสงค์ด้วยประการฉะนี้

ท่านผู้มีปัญญาทั้งหลาย อภิญญาซึ่งเป็นผลแห่งการเจริญสมถกรรมฐานชั้นสูงจน สำเร็จอรุปาวจรกุศลกรรมแล้ว ย่อมมีอยู่ ๕ ประการ คือ อิทธิวิธอภิญญา อภิญญา คือ การแสดงอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ ได้ ทิพพโสตอภิญญา อภิญญา คือ ความเป็นผู้มีหูทิพย์ ประจิตตวิชชนอภิญญา อภิญญา คือ ความเป็นผู้รู้จิตใจของผู้อื่น ปุพเพนิวาสานุสติอภิญญา อภิญญา คือ การรู้ระลึกชาติได้และ ทิพพจักขุอภิญญา อภิญญา คือ ความเป็นผู้มีตาทิพย์ อันการเจริญสมถกรรมฐานจนได้บรรลุอรุปถตาม ชั้นสูงสุดยอดแล้วนั้น ย่อมจะได้รับผลวิบากในปัจจุบันชาตินี้ คือ ด้วยอำนาจแห่งอรุปถตาม ชั้นสูงสุดซึ่งได้บรรลุนี้ จักบังเกิดผลให้เป็นอภิญญาลาภีบุคคล สามารถที่จักรู้เห็นอารมณ์ต่าง ๆ ได้เป็นพิเศษมหัศจรรย์เหนือคนธรรมดาสามัญทั่วไป

เมื่อได้ทราบถึงผลวิบากแห่งอรุปาวจรกุศลกรรมชั้นสูงสุด ว่าสามารถบังเกิดให้บุคคล เจ้ากรรมมีฤทธิ์มีเดชเหนือมนุษย์สามัญในปัจจุบันชาติดังกล่าวมา ซึ่งมีปัญหาต่อไปว่า ผลวิบากแห่งอรุปาวจรกุศลกรรม หรือที่เรียกอย่างหนึ่งว่าอรุปถตามนั้น ท่านที่อุทิศบำเพ็ญสมถกรรมฐาน ชั้นสูงจนได้บรรลุอรุปถตามสำเร็จเป็นอรุปาวจรกุศลกรรมนี้แล้ว เมื่อท่านล้มหายตายจากมนุษย์โลกนี้ไปแล้ว จะมุ่งไปสู่สถานที่ให้ผลแห่งวิบาก ดังต่อไปนี้

๘) มุ่งหน้าไปสู่อรุปภพ

มนุษย์ผู้มีความเพียรกล้า อุทิศพยายามเจริญสมถกรรมฐานชั้นสูงจนได้บรรลุอรุปถตามสำเร็จเป็นอรุปาวจรกุศลกรรมแล้ว ท่านย่อมจะได้รับผลวิบากอันพิเศษแพรว ก้าวคือเมื่อสิ้นชีวิตขาดใจตายไปจากโลกมนุษย์นี้แล้ว ท่านก็จะถูกวิบากแห่งอรุปาวจรกุศลกรรมเข้ามาแสดงตนเป็นมัคคุเทศก์ ซึ่งอัญเชิญให้ท่านบ่าหน้าตรงคิ่ง ไปอุบัติเกิดเป็นพระพรหมผู้วิเศษชั้นเลิศ สถิตอยู่ ณ อรุปภพพรหมโลกทันทีทันใดเลย โดยมีพักต้องเที่ยวแหวะเวียนเกิดเวียนตายในเทวโลก หรืออรุปภพพรหมโลกอะไรที่ไหนให้เป็นการเสียเวลาไปเปล่า ๆ และเมื่อเขาไปอุบัติเกิดเป็นอรุปพรหมผู้วิเศษในอรุปพรหมโลกแล้วนั้น ก็ปล้นปรากฏว่าเป็นพระพรหมผู้วิเศษแปลกประหลาดเหลือหลายจิตใจของเขานั้นยังมีอยู่ แต่ว่า หัว หูและตา ตีน มือ เป็นต้น อันเป็นส่วนรูปกายของเขาทั้งหมด แม้แต่ลักษณะหนึ่งก็ไม่ปรากฏมีอยู่ให้เห็น สถิตเป็นสุขอันประณีตอยู่ด้วยภาวะไม่มีรูป เป็นพระพรหมผู้วิเศษเสวยพรหมสมบัติอันสูงสุด ยากที่มนุษย์เช่นเราท่านผู้เป็นคนสามัญจักหยั่งถึงได้ อยู่ในอรุปภพพรหมโลกนั้น ไปเป็นเวลานานนักหนา ลำดับนี้ ขอให้ท่านผู้มีปัญญาจงรับทราบไว้ว่า อรุปภพพรหมโลกนั้นมีอยู่ทั้งหมด ๔ ภูมิด้วยกัน โดยมีอรรธวัณนาตามลำดับ ดังต่อไปนี้

(๑) อากาศานัญญาตนภูมิ

สูงขึ้นไปบนฟ้า พ้นจากรูปภพพรหมโลกชั้นสูงสุด คือออกนิฏฐสุทธาวาสภูมิขึ้นไป ไกลแสนไกล ประมาณได้ ๕,๕๐๘,๐๐๐ โยชน์ ปรากฏว่าเป็นที่ตั้งแห่งอรุภพชั้นที่ ๑ ซึ่งมีนามว่า อากาศานัญญาตนภูมิ เป็นอรุภพพรหมโลกที่ตั้งอยู่ท่ามกลางนภากาศ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมผู้วิเศษพวกหนึ่ง ซึ่งมีแต่นามคือจิตและเจตสิกเท่านั้น รูปพรรณสัณฐานไม่ปรากฏอุบัติเกิดขึ้นด้วยอำนาจซึ่งอาศัยอากาศบัญญัติอันไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์ ฉะนั้น อรุภพพรหมโลกชั้นนี้ ท่านจึงขนานนามว่า อากาศานัญญาตนภูมิ คือ ภูมิเป็นที่สถิตอยู่ของผองอรุภพพรหม ผู้อุบัติเกิดจากรูปมานซึ่งอาศัย อากาศบัญญัติอันไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์

อรุภพพรหมแต่ละองค์ ซึ่งอุบัติเกิดและสถิตอยู่ในอรุภพพรหมโลกแห่งนี้ ล้วนแต่เป็นผู้เจริญสมถกรรมฐานชั้นสูง ได้บรรลุอากาศานัญญาตนอรุภพมานสำเร็จเป็นอรุปาวจรกุศลกรรมชั้นที่ ๑ มาแล้วทั้งสิ้น จึงมาปฏิสนธิด้วยอากาศานัญญาตนวิบากจิต สถิตเสวยสุขอันแสนจะประณีตละเอียดอ่อนนุกหนา ไปจนกว่าจะถึงอากาศานัญญาตนอรุภพมายุ ซึ่งนับเป็นเวลานานได้ถึง ๒๐,๐๐๐ มหากัป

(๒) วิญญาณัญญาตนภูมิ

สูงขึ้นไปบนฟ้า พ้นจากอากาศานัญญาตนภูมิขึ้นไปแสนไกล ประมาณ ๕,๕๐๘,๐๐๐ โยชน์ ปรากฏว่าเป็นที่ตั้งแห่งอรุภพชั้นที่ ๒ ซึ่งมีนามว่าวิญญาณัญญาตนภูมิเป็นอรุภพพรหมโลก ที่ตั้งอยู่ท่ามกลางนภากาศ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมผู้วิเศษพวกหนึ่ง ซึ่งอุบัติเกิดขึ้นด้วยอำนาจที่อาศัยวิญญาณอันไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์ ฉะนั้นอรุภพพรหมโลกชั้นนี้ ท่านจึงขนานนามว่า วิญญาณัญญาตนภูมิ คือ ภูมิเป็นที่สถิตอยู่ของผองอรุภพพรหม ผู้อุบัติเกิดจากรูปมานที่อาศัยวิญญาณบัญญัติอันไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์

อรุภพพรหมแต่ละองค์ ซึ่งอุบัติเกิดขึ้นและสถิตอยู่ในอรุภพพรหมโลกแห่งนี้ ล้วนแต่เป็นผู้ที่เคยเจริญสมถกรรมฐานชั้นสูง ได้บรรลุวิญญาณัญญาตนมานสำเร็จเป็นอรุปาวจรกุศลกรรมชั้นที่ ๒ มาแล้วทั้งสิ้น จึงได้จึงโอกาสมาปฏิสนธิด้วยวิญญาณัญญาตนวิบากจิต สถิตเสวยสุขอันแสนจะประณีตละเอียดอ่อนเป็นนุกหนา ไปจนกว่าจะถึงวิญญาณัญญาตนอรุภพมายุซึ่งนับเป็นเวลานานได้ถึง ๔๐,๐๐๐ มหากัป

(๓) อากิญจัญญาตนภูมิ

สูงขึ้นไปบนฟ้า พ้นจากวิญญาณัญญาตนภูมิขึ้นไปไกลแสนไกล ประมาณได้ ๕,๕๐๘,๐๐๐ โยชน์ ปรากฏว่าเป็นที่ตั้งแห่งอรุภพชั้นที่ ๓ ซึ่งมีนามว่าอากิญจัญญาตนภูมิ เป็นอรุภพพรหมโลก ซึ่งตั้งอยู่ท่ามกลางนภากาศ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมผู้วิเศษพวกหนึ่ง ซึ่งอุบัติเกิดขึ้นด้วยอำนาจที่อาศัยภาวนากรรม “นตฺถิ กิญฺจิ” ซึ่งเป็นนตฺถิภาวนบัญญัติไม่มีวิญญาณ

เหลืออยู่แม้แต่นิดหนึ่งเป็นอารมณ์ ฉะนั้น อรูปภพพรหม โลกชั้นนี้ท่านจึงขนานนามว่า อากิญจัญญายตนภูมิ คือ ภูมิเป็นที่สถิตอยู่ของผองอรูปพรหม ผู้อุบัติเกิดจากอรุปรมาณที่อาศัยนัตถิภาวบัญญัติเป็นอารมณ์

อรูปพรหมแต่ละองค์ ซึ่งอุบัติเกิดและสถิตอยู่ในอรูปภพพรหม โลกแห่งนี้ ล้วนแต่เป็นผู้เคยเจริญสมถกรรมฐานชั้นสูง ได้บรรลุอากิญจัญญายตนอรุปรมาณสำเร็จเป็นอรุปราวจรกุศลกรรม ชั้นที่ ๓ มาแล้วทั้งสิ้น จึงได้มีโอกาสมาปฏิสนธิด้วยอากิญจัญญายตนวิบากจิต สถิตเสวยสุขอันแสนจะประณีตละเอียดอ่อนเป็นหนักหนา ไปจนกว่าจะถึงอากิญจัญญายตนอรุปรมาณอายุขัย ซึ่งนับเป็นเวลานานได้ถึง ๖๐,๐๐๐ มหากัป

(๔) เนวสัณฺณานาสัณฺณายตนภูมิ

สูงขึ้นบนฟ้า พ้นจากอากิญจัญญายตนภูมิขึ้นไปไกลแสนไกล ประมาณได้ ๕,๕๐๘,๐๐๐ มหากัป โยชน์ ปรากฏว่าเป็นที่ตั้งแห่งอรูปภพชั้นที่ ๔ ซึ่งเป็นชั้นสูงสุดอันมีนามว่า เนวสัณฺณานาสัณฺณายตนภูมิ เป็นอรูปภพพรหม โลกที่ตั้งอยู่ท่ามกลางอากาศ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมผู้วิเศษพวกหนึ่ง ซึ่งอุบัติเกิดขึ้นด้วยอำนาจมานที่อาศัยความประณีตเป็นอย่างยิ่ง ไม่สัณฺญาอย่างหยาบ มีแต่สัณฺญาอย่างละเอียดเป็นอารมณ์ ฉะนั้น อรูปภพพรหม โลกชั้นนี้ที่ท่านจึงขนานนามว่า เนวสัณฺณานาสัณฺณายตนภูมิ คือ ภูมิเป็นที่สถิตอยู่ของผองอรูปพรหม ผู้อุบัติเกิดจากอรุปรมาณที่อาศัยความประณีตอย่างยิ่ง มีสัณฺญาที่ไม่ใช่ไม่มีสัณฺญาที่ไม่ใช่เป็นอารมณ์

อรูปพรหมแต่ละองค์ ซึ่งอุบัติเกิดและสถิตอรุปรภพพรหม โลกแห่งนี้ ล้วนแต่เป็นผู้ที่เคยเจริญสมถกรรมฐานชั้นสูง ได้บรรลุเนวสัณฺณานาสัณฺณายตนอรุปรมาณ สำเร็จเป็นอรุปราวจรกุศลกรรมชั้นที่ ๔ ซึ่งเป็นชั้นสูงสุดมาแล้วทั้งสิ้น จึงได้มีโอกาสมาปฏิสนธิด้วยเนวสัณฺณานาสัณฺณายตนวิบากจิต สถิตเสวยสุขอันแสนจะประณีตละเอียดอ่อนเป็นหนักหนาไปจนกว่าจะถึงเนวสัณฺณานาสัณฺณายตนอรุปรมาณอายุขัย ซึ่งนับเป็นเวลานานได้ถึง ๘๔,๐๐๐ มหากัป

วิบากแห่งอรุปราวจรกุศลกรรม ย่อมเข้าทำหน้าที่ชักนำให้บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรม ได้ไปอุบัติเกิดเป็นอรูปพรหมผู้วิเศษในอรูปภพพรหม โลกต่าง ๆ ตามอำนาจแห่งอรุปรมาณที่ตนได้บรรลุดังกล่าวมาแล้ว เป็นวิบากแห่งอรุปราวจรกุศลกรรมในชาติหน้า

เนวสัณฺณานาสัณฺณายตนภูมินี้ มีโวหารเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัพพภวักคะ ซึ่งแปลว่า ยอดแห่งภูมิทั้งหมด หรือเรียกกันว่า ภวักคพรหม เพราะว่าเนวสัณฺณานาสัณฺณายตนภูมินี้ เป็นผู้ที่ตั้งอยู่สูงที่สุด ผู้ที่จะไปเกิด ในภูมินี้ได้ ก็ต้องเป็นผู้มี โลกียกุศลอันสูงที่สุด และเป็นภูมิที่มีอายุยืนนานที่สุด สมกับได้ชื่อว่าเป็นสัพพภวักคะเป็นยอดภพยอดภูมิแท้ ๆ แต่จะอย่างไรก็ตามในบรรดาพรหมทั้ง ๒๐ ชั้นนั้น ปรากฏว่ามียอดแห่งภพซึ่งเรียกว่าภวักคะอยู่ ๓ ภูมิด้วยกัน คือ

๑) เวฬุสลาภุมิ นับว่าเป็นยอดแห่งรูปพรหมโลก ๑๑ ชั้น (เวฬุสลาภาสุมิ ๕) มีชื่อเรียกโดยโวหารนิยมว่า ปุณฺณภวักกะ คือ ยอดแห่งภูมิปุณฺณ

๒) อภินิฏฐสุทฺธาสาสุมิ นับเป็นยอดแห่งสุทฺธาสาสุมิ อันเป็นที่สถิตอยู่แห่งพระอนาคามี อริยบุคคลทั้งหลาย มีชื่อโดยโวหารนิยมว่า อริยภวักกะ คือ ยอดแห่งภูมิพระอริยเจ้า

๓) เนวสัณฺญาณาสัณฺญาตนะภูมि นับว่าเป็นยอดแห่งภูมิทั้งหมด ไม่ว่าจะภูมิแห่งปุณฺณหรือภูมิแห่งปุณฺณหรือภูมิแห่งพระอริยเจ้าก็ดี เพราะตั้งอยู่สูงกว่าและมีอายุยืนนานกว่า ฉะนั้น จึงมีชื่อเรียกโดยโวหารนิยมว่า สัพพภวักกะ คือ ยอดแห่งภูมิทั้งหลาย

อรุปาวจรกุศลกรรมอันได้แก่การเจริญสมถกรรมฐานชั้นสูงจนได้รูปฌาน ซึ่งเป็นกรรมฝ่ายบุญฝ่ายกุศลชั้นสูงยิ่งนี้ ย่อมเป็นกรรมที่มีอำนาจ ยังกรรมวิบากประเภทที่มีความสุขอันประณีตมากมาย ให้เกิดแก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรมอย่าง โอปาร ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ก็วิบากแห่งอรุปาวจรกุศลกรรมที่เกิดขึ้นแก่ฆานลาภิบุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรมในชาตินี้ ก็คือทำให้เป็นผู้สามารถที่เข้ามาสมมติ อันเป็นการเสวยความสุขอย่างประณีต นอกจากนั้นยังบันดาลให้ได้สำเร็จเป็นอภิญาลาภิบุคคล มีความรู้ความเห็นพิเศษ มีฤทธิ์มีเดชเหนือมนุษย์ธรรมสามัญทั้งหลาย และเมื่อถึงคราวที่ท่านจะถึงแก่กาลกิริยาตายไปแล้ว วิบากแห่งอรุปาวจรกุศลกรรมนี้ ก็จักบันดาลผลดีอันเป็นความสุขอย่างเยี่ยมยอดให้ในชาติหน้า กล่าวคือ จักเข้าทำหน้าที่ซึ่งอัญเชิญแล้วผู้เป็นเจ้าของกรรมนั้น ให้ไปอุบัติเกิดเป็นอรุปพรหมผู้วิเศษ สถิตเสวยพรหมสมบัติเป็นสุข ณ อรุปภพพรหมโลกอย่างแสนจะดีเลิศประเสริฐนักหนา

สรูปกรรมวิบากที่เกิดเป็นพรหม ซึ่งแยกออกเป็น ๒ ประเภท คือ รูปาวจรกุศลกรรม และอรุปาวจรกุศลกรรม ดังนี้

รูปาวจรกุศลกรรม ย่อมทำหน้าที่บันดาลผลวิบากอันเป็นความสุขประณีตให้เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรม โดยชักนำบุคคลเจ้าของกรรมนั้นให้ไปอุบัติเกิดตามสมควรแก่กำลังของตนในพรหมสถาน อันเป็นรูป ๑๖ ภูมิ แบ่งเป็นภูมิ ดังนี้

ปฐมฉานภูมิ

๑. พรหมปาริสัชชาภูมิ

๒. พรหมปุโรหิตาภูมิ

๓. มหาพรหมมาภูมิ

ทุติยฉานภูมิ

๔. ปริตรตาภูมิ

๕. อัปปมาณาภูมิ

๖. อาภัสสราภูมิ

ตติยฌานภูมิ

๗. ปริตตสุภาภูมิ

๘. อัปป์มาณสุภาภูมิ

๙. สุภกัณหาภูมิ

จตุตถฌานภูมิ

๑๐. เวหัพผลาภูมิ

๑๑. อสัณฺณุตตตาภูมิ

ผู้ที่จะไปอุบัติเกิดในพรหมสถานอันเป็นรูปภูมิที่ ๑๑ ซึ่งมีชื่อว่า “อสัณฺณุตตตาภูมิ” นี้ นอกจากจะมีรูปาวจรกุศลกรรมตามธรรมดาแล้ว ยังจะต้องเป็นผู้มีคุณสมบัติพิเศษที่เรียกว่า สัณฺณูวิรคภาวนา โดยมีความเบื่อง่ายในนามธรรม กล่าวคือจิตใจของตนอย่างยั้งยวดอีก โสคหนึ่งด้วย

ปัญจสุทธาวาสภูมิ

๑๒. อวิหาภูมิ

๑๓. อตีปภาภูมิ

๑๔. สุทัสสาภูมิ

๑๕. สุทัสสีภูมิ

๑๖. อกนิฏฐภูมิ

ผู้ที่จะไปอุบัติเกิดในพรหมสถานอันเป็นรูปภูมิที่ ๑๒ - ๑๖ กล่าวคือ “ปัญจสุทธาวาสภูมิ” นี้ นอกจากจะมีรูปาวจรกุศลกรรมตามธรรมดาแล้ว ยังจะต้องเป็นผู้มีคุณสมบัติพิเศษ โดยได้เคยเจริญวิปัสสนากรรมฐานสำเร็จเป็น พระอนาคามีอริยบุคคล ในพระบวรพุทธศาสนาอีกด้วย จึงจะไปอุบัติเกิดได้ หากว่าไม่ได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคล มีแต่รูปาวจรกุศลกรรมแม้จะหนักแน่นมากมายเพียงไร ก็ไม่สามารถที่จะไปอุบัติเกิดในพรหมสถานชั้นปัญจสุทธาวาสภูมินี้ได้ ทั้งหมดที่กล่าวมาเป็นรูปาวจรกุศลกรรมทั้ง ๑๖ ภูมิ

รูปาวจรกุศลกรรม ข่อมทำหน้าที่บันดาลผลวิบากอันเป็นความสุขอย่างประณีตวิเศษสุด ให้เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรม โดยทำให้บุคคลเจ้าของกรรมได้สำเร็จเป็นอภิญญาลาภีบุคคล และชักนำไปให้อุบัติเกิดตามสมควรแก่กำลังของตนในพรหมสถานอันเป็นรูปภูมิ ๔ ภูมิ คือ

๑. อากาสนัญญาตนภูมิ

๒. วิญญาณัญญาตนภูมิ

๓. อากิญจัญญาตนภูมิ

๔. เนวสัณฺณานาสัณฺญาตนภูมิ

ชาติได้โดยลำดับขั้นก็ได้ ละเอียดก็ได้ด้วยอำนาจแห่งจิตปฏิสนธิก็ได้ พระอัครสาวกและปัจเจก
 พุทธเจ้าทั้งหลาย ท่านละเอียดก็ได้โดยไม่ต้องอาศัยลำดับขั้น เพียงแต่เห็นซึ่งจิตของตนในชาติ
 หนึ่งก็แลเห็นปฏิสนธิ และเห็นจิตแห่งตนในชาติหนึ่งอื่นอีกแล้ว ก็สามารถและเห็นปฏิสนธิอีก
 ท่านย่อมสามารถละเอียดได้ด้วยอำนาจแห่งจิตปฏิสนธิ ส่วนองค์สมเด็จพระชินสีห์สัมมาสัมพุทธ
 เจ้าทั้งหลายนั้น พระองค์ท่านย่อมทรงสามารถละเอียดได้เป็นเลิศ โดยมีพิกัดต้องอาศัยเหตุดัง
 กล่าวมา ซึ่งมีอธิบายดังต่อไปนี้

“สมเด็จพระชินสีห์สัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายนั้น พระองค์ท่านย่อมทรง
 สามารถละเอียดพระชาติหนหลังได้โดย สี่ โทกกันตณัย คือเปรียบด้วยพญาราชสีห์
 กระโดด พระองค์ปรารถนาจะละเอียดใด ๆ ก็ทรงสามารถละเอียดได้โดยทันที ไม่มี
 มีที่ขัดข้อง ไม่ว่าจะเป็เวลาานานก็หมื่นก็แสน โภกิมหากัปก็ตาม ทั้งนี้ก็เพราะพระ
 องค์ทรงมีพระอภิญาอันกว้างขวางลึกล้ำและแม่นยำเป็นยิ่งนัก มีอุปมาว่า นายขมัง
 ธนุผู้สันทัดเช่นสร้งคอาจารย์ซึ่งมีความชำนาญในศิลปศาสตร์ธนูอันชื่อว่า
 “พาลเวรี” อาจยิงชนทรายามจรีในที่สุด โยชน์หนึ่งได้ และสรชื่อ “สรเวรี” อาจยิง
 ซึ่งสรรพสัตว์แต่เพียง ได้ยินเสียงก็ถูก และสรชื่อว่า “วิชชเวรี” ฟ้าแลบทีหนึ่งนั้น ก็ ถึง
 ไปได้ถึง ๗ หน และเมื่อยิงลูกสร ไปนั้นมิได้ข้อมขัดอยู่ที่รุกชาติลควัลย์ทั้งหลาย
 เลย ลูกสรย่อมแล่นตรงไปตกลงในที่กำหนดหมาย มิได้คลาดเคลื่อน มิได้ผิด ย่อม
 เป็นการยิงที่แม่นยำเป็นอันดีฉันใด พระอภิญาแห่งองค์สมเด็จพระบรมไตรโลก
 นาถเจ้าทั้งหลาย ที่สอดส่องลงไปในพระชาติอดีตทั้งปวงที่ทรงกำหนดปรารถนานั้น
 จะ ได้มีอันผิดวิปริตคลาดเคลื่อนแม้แต่เล็กน้อยหนึ่งก็หาไม่ได้ โดยที่แท้ย่อมจะสว่าง
 ไสวแม่นยำเป็นอันดีฉันนั้น”

เมื่อพิจารณาถึงความสว่างไสวในการละเอียดหนหลังนี้ นุพเพนิวาสานุสติอภิญา
 ลาภิบุคคลทั้งหลาย ย่อมมีความสว่างไสวในการละเอียดได้ผิดแผกแตกต่างกันออกไปดังนี้

ความสว่างไสวในการละเอียดได้ แห่งเหล่าโยคี ฤาษี คาสทั้งหลาย ซึ่งเป็นเดียรถีย์
 ภายนอกพระบวรพุทธศาสนานั้น ย่อมเปรียบได้กับความสว่างของรัศมีสีเสงแห่งหิ้งห้อย

ความสว่างไสวในการละเอียดได้ แห่งเหล่าพระสาวกปรกตีสามัญทั้งหลาย ย่อม
 เปรียบได้กับแสงสว่างแห่งดวงประทีป

ความสว่างไสวในการละเอียดได้แห่งเหล่าพระอสีติมหาสาวกทั้งหลาย ย่อมเปรียบ
 ได้กับแสงสว่างแห่งคบเพลิง

ความสว่างไสวในการระลึกชาติได้แห่งอัครสาวกทั้งสอง ย่อมเปรียบได้กับแสงสว่างแห่งดาวประกายพริ้ว -

ความสว่างไสวในการระลึกชาติได้แห่งพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมเปรียบได้กับแสงสว่างแห่งพระจันทร์กลมจล

ความสว่างไสวในการระลึกชาติได้แห่งองค์สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมเปรียบได้กับแสงสว่างแห่งพระศรียมณฑลอันแจ่มจ้าในสรวงกาล ซึ่งประดับไปด้วยรัศมีแสงมากมายสุดประมาณ

หากจะเปรียบบุพเพนิวาสานุสติอภิญาลาภิบุคคลทั้งหลายเหล่านี้กับกิริยาอาการที่เดินไปแล้ว ก็มีอุปมาที่ทานพรรณนาไว้ ดังต่อไปนี้

“การระลึกชาติได้แห่งเดียรถีย์ทั้งหลาย เปรียบคูกคนตาบอดต้องถือไม้เท้าเดินบ่องจืดจืดจ๋อย ๆ ไป

การระลึกชาติได้แห่งพระสาวกปรกติสามัญทั้งหลาย เปรียบคูกคนตาดีเดินได้ไปบนสะพานไม้ลำเดียว

การระลึกชาติได้แห่งพระอสีติมหาสาวกทั้งหลาย เปรียบคูกคนตาดีเดินไปตามมรรคาหนทางแยก ซึ่งเป็นทางเท้า

การระลึกชาติได้แห่งพระอัครสาวกทั้งสอง เปรียบคูกคนตาดีไปตามทางเกวียน

การระลึกชาติได้แห่งพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย เปรียบคูกคนตาดีเดินตามมหารรรคาหนทางใหญ่

“การระลึกชาติได้แห่งองค์สมเด็จพระสรรเพชญ์สัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย เปรียบคูกคนตาดีเดินไปตามมหาวิถีสานหนใหญ่ เป็นหนทางราชรถทจรโยธาพลพาหนะช้างม้าทั้งหลายเป็นอเนก ซึ่งเป็นมรรคาที่แสนจะสะดวกสบายเป็นหนักหนา”^{๕๔}

บุคคลที่สามารถระลึกชาติได้อย่างแท้จริงนั้น คือ บุคคลที่ได้บรรลุนิพพานวิสาสติอภิญา ซึ่งมีอยู่ ๖ จำพวก ส่วนที่ระลึกชาติปางก่อนได้เพียงชาติเดียวอย่างกระท่อนกระแท่นมีค้อยจะชัดเจนแจ่มใส ซึ่งอาจจะมิได้ในบางคนนั้น หากใช่เป็นเพราะคุณวิเศษคือบุพเพนิวาสานุสติอภิญา นี้ โดยแท้จริงเป็นเพียงสัญญาพิเศษ ซึ่งเกิดจากวิบากแห่งกุศลที่ตนได้ตั้งความปรารถนาเอาไว้ในภพก่อนเท่านั้น

^{๕๔} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ ๘), กรรมที่ปณี เล่ม ๑, อ่างแล้ว, หน้า ๓๒๔.

๗) ทิพพจักขุอภิญญา

- อภิญญา คือ ภาวะที่มีตาเป็นทิพย์ ชื่อว่า ทิพพจักขุอภิญญา ก็อภิญญานี้ย่อมมีการเห็นเสมือนหนึ่งจักขุแห่งเทวดาและพระพรหมทั้งหลาย ซึ่งมีอธิบายดังต่อไปนี้

อันจักขุประสาทหรือประสาทตาแห่งเทวดาและพระพรหมทั้งหลายนั้น เกิดจากมหา กุศลกรรมและรูปาวจรกุศลกรรมอันประเสริฐ ทั้งเป็นประสาทตาที่ปราศจากสิ่งลามกโสโครก เช่น เสมหะ ดี เลือด ลม อย่างใดอย่างหนึ่งมารบกวน ฉะนั้น จึงมีความสะอาดเป็นพิเศษ สามารถที่จะแลเห็นสิ่งที่ไกลที่สุดและสิ่งที่เล็กที่สุดเป็นอัศจรรย์ แม้มนุสสภูมิ คือ โลกที่มนุษย์อาศัยอยู่นี้ จะต้องอยู่ห่างไกลจากเทวภูมิ คือ โลกสวรรค์ที่เทวดาอาศัยอยู่ หรือพรหมภูมิ คือ โลกแห่งพระพรหมทั้งหลาย เทวดาและพระพรหมทั้งหลายผู้มีจักขุอันเป็นทิพย์ ก็สามารถที่จะแลเห็นความเป็นไปในมนุษย์โลก นี้ได้ แม้สถานที่อันลึกลับมืดซิดหรือวัตถุที่มีสิ่งปกปิดกำบังอยู่ ผู้มีจักขุอันเป็นทิพย์เหล่านั้นก็สามารถที่จะแลเห็นได้ นอกจากนี้ สิ่งที่เล็กที่สุดคือปรมาณู ในขณะที่กำลังอยู่นี้ก็ดี หรือในขณะที่ขึ้นเดินอยู่ก็ดี รอบ ๆ ตัวเรานี้ ล้วนแต่มีสิ่งทีเล็กที่สุดอยู่ทั้งสิ้น แต่มนุษย์เรามาสามารถจะมองเห็น ได้ คงมองเห็นได้แต่สภาพใหญ่ ๆ เช่น ความสว่างและความมืด ส่วนเทวดาและพระพรหมทั้งหลายผู้มีจักขุเป็นทิพย์ ย่อมสามารถเห็นสิ่งที่เล็กที่สุดคือปรมาณูเหล่านั้น ได้อย่างสบายฉันท ทิพพจักขุอภิญญา ลากิบุคคลทั้งหลายผู้มีตาเป็นทิพย์ ก็ย่อมสามารถที่จะเห็นสิ่งไกลที่สุดและสิ่งที่เล็กที่สุดได้ เช่นเดียวกับเหล่าเทวดาและพระพรหมทั้งหลายที่กล่าวมาแล้ว

ทิพพจักขุอภิญญานี้ เป็นอภิญญาที่ประเสริฐมีคุณรอบด้าน คือนอกจากจะใช้เพื่อความสามารถและเห็นสิ่งต่าง ๆ ซึ่งไม่สามารถจะมองเห็นได้ด้วยสายตาธรรมดาโดยตรงแล้ว ยังมี ความจำเป็นที่จะต้องใช้ทิพพจักขุอภิญญานี้ประกอบเข้ากับการแสดงอภิญญาชนิดอื่นได้อีกบางประการ เช่น ในกรณีทีอภิญญาลากิบุคคล เหาะต้นคั้นไปในอากาศด้วยอำนาจแห่งอิทธิวิธียอภิญญา ย่อมมีความจำเป็นที่จะต้องใจทิพพจักขุอภิญญานี้ด้วยเป็นอย่างยิ่ง โดยมีเหตุผลที่ท่านอธิบายไว้ใน พระคัมภีร์สัทธัมมปกาสิณี อรรถกถาปฏิสัมภิทามรรค ซึ่งมีใจความปรากฏว่า

“อภิญญาลากิบุคคล ซึ่งเหาะต้นคั้นท่องเที่ยวไปในนภากาศนั้น ควรอย่างยิ่งที่จะต้องชำนาญในทิพพจักขุอภิญญา เพื่อความปลอดภัยในการท่องเที่ยวไปแห่งตน ทั้งนี้เพราะว่า ในวิถีทางที่ตนเหาะต้นคั้นไปบนนภากาศนั้น มีบางสิ่งบางอย่างที่เป็นเครื่องกีดขวาง ซึ่งพันวิสัยแห่งจักขุธรรมดาจะเห็นได้ หากไม่ใช้ทิพพจักขุเข้า กำกับแล้ว บางทีอาจจะเหาะ ไปชนเอาเครื่องกีดขวางบางสิ่งบางอย่างเช่นภูเขาใหญ่หรือต้นไม้ ซึ่งตนไม่สามารถที่จักเห็นด้วยสายตาธรรมดาเข้าก็ได้ หรือมีฉะนั้น บรรดาอมนุษย์ที่มีฤทธิ์ทั้งหลายเช่นพวกนาคพวกครุฑ เมื่อมันเห็นมนุษย์ซึ่งตามธรรมดาต้องเดินดินไม่มีฤทธิ์อะไร แต่กลับมามีฤทธิ์เดชเหาะเหินเดินอากาศได้

เช่นนั้น พวกมันก็จะพากันรียาแล้วเนรมิตเป็นบรรพตภูเขาและต้นไม้ใหญ่ ซึ่งเจ้าพวกอมมนุษย์ผู้มากไปด้วยความริษยาเหล่านั้นมันเนรมิตคักหน้าไว้ได้รับอันตราย ความเจ็บปวดอย่างสาหัสก็เป็นได้ แต่ถ้าใช้ทิพพจักขุสามารถมองเห็นอันตรายขวางหน้า ซึ่งพื้นวิสัยแห่งจักขุธรรมคากเห็นได้เหล่านั้นแล้ว ก็ย่อมเป็นที่อุ่มใจได้ว่าการเหาะด้นด้นไปบนฟ้าของอภิญญาลาภีนุคคณันน์ ย่อมจะเป็นการเหาะไปที่ปลอดภัย^{๕๕}

เมื่ออภิญญาลาภีนุคคณ ผู้กำลังเหาะไปบนฟ้าและเห็นสิ่งขวางหน้าเช่นภูผา ต้นไม้เกิดขึ้นปัจจุบันทันคว่นแล้ว อภิญญาลาภีนุคคณผู้เหาะขึ้นไปบนนภากาศเมื่อเห็นผู้เขาใหญ่และต้นไม้ เกิดขึ้นมาขวางทางอยู่ระหว่งอากาศวิถีดด้วยจักขุทิพย์แล้ว พึงรีบเข้ามาอันเป็นบาทด้วย ความชำนาญยิ่งแล้ว จึงออกจากมานอธิษฐานว่า “ขอให้สิ่งขวางหน้านั้น จงกลายเป็นอากาศไป” ในขณะที่ขาคำอธิษฐานนั่นเอง สิ่งขวางหน้านั้น ไม่ว่าจะเป็อะไร ก็จะกลายเป็นอากาศของว่างไปตามคำอธิษฐานทันที เมื่อเป็นเช่นนั้น อภิญญาลาภีนุคคณันน์ ก็จักพถันเหาะรุดหน้าไปข้างหน้าได้โดยปลอดภัย

วิสัยของผู้มีฤทธิ์ ซึ่งเหาะเหินเดินอากาศได้นั้น เมื่อท่านเหาะไปมาที่ใดที่หนึ่ง จนถึงที่หมายแล้ว ขณะที่ลงมาจากอากาศนั้น ท่านย่อมนิยมลงตรงสถานที่ซึ่งเป็นที่ลับตามหาชน หาที่นิยมลงตรงที่ซึ่งมีมหาชนจับกลุ่มกันอยู่เป็นหมู่มากเพื่ออวดฤทธิ์แห่งตนไม่ เมื่อเป็นเช่นนี้ หากไม่มีทิพพจักขุอภิญญา เหาะมาบนอากาศสูงลิบ ไม่เห็นว่าบนพื้นธรณีนีมีใครอยู่ที่ไหนบ้าง นึกอยากจะลงมาก็ลงมาแต่ส่ง ๆ ไป เช่นนี้แล้วอาจจะลงมาตรงสถานที่ที่ไม่ใช่โอกาส เช่นที่ท่าน้ำและประตูหมู่บ้าน ซึ่งมหาชนกำลังประชุมกันอยู่เป็นหมู่มากเข้าก็ได้ อันเป็นเหตุให้คนทั้งหลายเกิดความตกอกตกใจ นึกว่าผีร้ายจะมาเอาชีวิต หรือเกิดความเข้าใจผิดคิดว่าผีป่าจะมาทำร้าย แล้วเกิดความโกลาหลอลหม่านกันไปใหญ่โต แต่ถ้ามีทิพพจักขุเหาะลงมายังพื้นปฐพี ณ สถานที่อันเป็นโอกาสลับตามหาชนแล้ว เหตุร้ายย่อมจะไม่เกิดขึ้นโดยประการทั้งปวง

ท่านผู้มีปัญญาจักจะเห็น ได้แล้วว่าทิพพจักขุอภิญญานี้มีความวิเศษเป็นอย่างมาก ทิพพจักขุอภิญญาังมีความวิเศษอีก คือ ทิพพจักขุอภิญญาของท่านที่มีวาสนาบารมีพิเศษนั้น ย่อมบันดาลให้ท่านสามารถเห็นหมู่สัตว์ในขณะที่จะ “ตาย” และในขณะที่จะ “เกิด” ได้อีกด้วย ฉะนั้นทิพพจักขุอภิญญานี้ จึงหมายความว่าถึงฉานพิเศษอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งมีชื่อว่า จตุปปตญาณ คือความรู้อย่างแจ่มชัดในการตายและการเกิดแห่งหมู่สัตว์ทั้งปวง

^{๕๕}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒๖.

ทิพจักขุอภิญญาของท่านที่มีวาสนาบารมีเป็นพิเศษบางท่าน ย่อมบันดาลให้อภิญญา
ลาภีบุคคลนั้น สามารถเห็นกรรมของสัตว์ ซึ่งจัดแจงชักนำสัตว์ทั้งหลายให้ไปเกิดในภพต่าง ๆ ได้
อีกด้วย โดยมีข้อความในพระคัมภีร์สัทธัมปกาสินีอีกตอนหนึ่งว่า “เมื่ออภิญญาจักขุอภิญญาลาภี
บุคคลอธิษฐานเพื่อให้เกิดอภิญญา บ่ายหน้าลงไปโดยมีความประสงค์ใคร่จักเห็นความเป็นไปใน
เมืองนรกแล้ว ย่อมจักได้เห็นสัตว์นรกทั้งหลาย ซึ่งกำลังเสวยทุกข์ใหญ่เป็นอันมากนั้น ครั้นเห็นสัตว์
นรกทั้งหลายกำลังเสวยทุกข์ใหญ่อยู่เป็นอันมากนั้นแล้ว ท่านย่อมใคร่ครวญพิจารณาอยู่ว่ามันเป็น
เพราะบาปกรรมอะไรกันเล่าหนา สัตว์ที่น่าสงสารเหล่านี้จึงต้องมามีชีวิตบาปได้รับทุกข์ใหญ่ใน
นกร้ายเห็นปานฉะนี้ ที่นั่น ฌานอันมีกรรมเป็นอารมณ์ ย่อมก็จะพลันบังเกิดขึ้นแก่ท่าน ทำให้ท่าน
ได้ทราบอย่างแจ่มชัดไปเองว่า สัตว์นรกเหล่านี้ เคยประกอบกรรมอันเป็นอกุศลอย่างนี้ไว้ จึงต้อง
ได้มาเสวยทุกข์ใหญ่เช่นนี้ หรือเมื่อทิพจักขุอภิญญาลาภีบุคคลอธิษฐานเพื่อให้เกิดอภิญญา บ่าย
หน้าขึ้นไปบนเทวโลกแดนสุขาวดี โดยมีประสงค์ใคร่จักเห็นความเป็นไปในเบื้องสรรค์เทวโลก
แล้วย่อมจักได้เห็นหมู่เทวดาชาวฟ้าทั้งหลาย ซึ่งเสวยทิพย์สมบัติเป็นสุขอยู่ในสวรรค์อย่างสุข
สำราญ เช่นเที่ยวเล่นสนุกสำราญอยู่ในสวนขวัญอุทยานทิพย์อันมีชื่อนันทวัน มิสกวัน ผรุสกวัน
เป็นต้น ครั้นเห็นชาวสวรรค์ทั้งหลายได้เสวยทิพย์สมบัติเป็นสุขอยู่นักหนา เช่นนี้แล้วท่านย่อม
ใคร่ครวญพิจารณาอยู่ว่า เป็นเพราะบุญกรรมอันใดเล่าหนา จึงได้มาเกิดเป็นเทพเจ้าเหล่าชาวฟ้า
ตลอดเวลาเมื่อแต่การเสวยทิพย์สมบัติเป็นสุขอยู่เห็นปานฉะนี้ ที่นั่น ฌานอันมีกรรมเป็นอารมณ์ ย่อม
จะพลันบังเกิดขึ้นแก่ท่าน ทำให้ท่านทราบอย่างแจ่มชัดไปเองว่า เทวดาเหล่านี้ เคยประกอบกรรม
อันเป็นกุศลอย่างนี้ไว้ จึงต้องได้มาเสวยทิพย์สมบัติเป็นสุขเช่นนี้ ทิพจักขุอภิญญา ซึ่งขยายความ
ออกไปถึงปัญญาที่สามารถรู้เห็นกรรมสัตว์ โดยทราบอย่างแจ่มชัดถึงกรรมที่มีสภาพจัดแจงให้
สัตว์ทั้งหลายไปเกิดใหม่ในภพต่าง ๆ ตลอดจนทราบชัดถึงทุกข์สุขสัตว์เหล่านั้นกำลังได้รับอยู่นี้ มี
อยู่ว่า ยถากัมมุปคณฺณํ คือ ความรู้อย่างแจ่มชัดถึงภาวะที่สัตว์ทั้งหลายไปเกิดตามกรรมแห่งตน”

ทิพจักขุอภิญญาของท่านที่มีวาสนาบารมีเป็นพิเศษอย่างท่าน ย่อมบันดาลให้อภิญญา
ลาภีบุคคลนั้น สามารถรู้ภูษาดิของสัตว์ทั้งหลาย ที่จักมีขึ้นในกาลอนาคตภายภาคหน้าว่า ผู้นี้ เมื่อ
ดับขันธสิ้นชีวิตไปจาก โลกแล้ว จักไปเกิดเป็นมนุษย์ชื่อนั้นนามสกุลนั้น ได้ประสบความทุกข์
ความสุขเป็นอย่างนั้น ๆ ตลอดจนถึงชาติสุดท้ายคือชาติที่เขา ได้มีโอกาสบรรลุมรรคผลนิพพาน
สำเร็จเป็นพระอรหันตอริยบุคคล ทิพจักขุอภิญญาซึ่งขยายความความออกไปถึงปัญญาที่สามารถ
รู้ภูษาดิของสัตว์ทั้งหลายในอนาคตกาลเช่นนี้ มีชื่อว่า อนาคตังสญาณ คือ ความรู้อย่างแจ่มชัด
เป็นพิเศษ ถึงเหตุที่จักปรากฏมีในภายหน้า

ส่วนปฏิบัติการแห่งทิพจักขุอภิญญานี้ คืออภิญญาลาภีบุคคลต้องเข้าฌานอันเป็นบาท
เสียก่อน เพื่อปลุกสมาธิที่มีอยู่ให้เข้มแข็ง ครั้นออกจากฌานแล้วจึงกระทำอธิษฐาน ขอให้รู้เห็นสิ่ง

๓.๓.๑ รูปพรหม

รูปพรหมเป็นพรหมประเภทที่ยังมีรูปให้ปรากฏเห็นอยู่ เป็นสภาวะที่ละเอียดมากกว่าเทวดา มีคุณอันวิเศษด้วยอานุภาพของสมณะกรรมฐาน ในแต่ละชั้นมีอานุภาพแตกต่างกัน ตามลำดับชั้นดังนี้

๑) พรหมปารีสัชชาภูมิ เป็นพรหมโลกชั้นที่ ๑ มีความหมายตามชื่อชั้นว่า เป็นที่อยู่ของพระพรหมผู้เป็นบริษัทห้ามหาพรหม ซึ่งมาจากการแยกศัพท์ พุรหม + ปารีสช + ชา + ภูมิ, พรหม = พระพรหม, ปารีสช = บริษัท, บริวาร, ชา = ความเป็น, ภูมิ = ที่อยู่ คือเป็นพรหมผู้เป็นบริวารของห้ามหาพรหม เป็นพรหมชั้นแรกอยู่ต่ำที่สุด แต่ก็อยู่เบื้องบน สูงกว่าเทวดาทั้งหลายในเทวโลก มีระยะห่างจากสวรรค์ชั้นปรหมิมิตตวสวัตติสวรรค์ห้าล้านห้าแสนแปดพัน โยชน์ ฉะนั้นพรหมชั้นนี้หนึ่งจึงเป็นพรหมบริวารของห้ามหาพรหม เป็นชั้นพรหมที่ต่ำที่สุดแต่อยู่เป็นอยู่เหนือเทวดาทั้งหมดในเทวโลก

๒) พรหมปุโรหิตาภูมิ คือพรหมโลกชั้นที่ ๒ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลาย อันอยู่ในฐานะที่ประเสริฐกว่าพรหมโลกชั้นพรหมปารีสัชชาภูมิ เพราะอยู่ในฐานะปุโรหิต เป็นผู้ในการทำกิจการทั้งหลายของห้ามหาพรหม ซึ่งบทบาทและหน้าที่ตรงกับชื่อ ตามความหมายของการแยกศัพท์ดังนี้ พุรหม + ปุร + หิต + ภูมิ, พุรหม = พระพรหม, ปุร = ประเสริฐ, หิต = ความทรงอยู่, ภูมิ = ที่อยู่ ซึ่งรวมกันแล้วก็เป็นพรหมปุโรหิตาภูมิ = ที่อยู่ของพระพรหมทั้งหลายผู้ทรงฐานะกันประเสริฐ คือเป็นปุโรหิตของห้ามหาพรหมผู้เป็นใหญ่ ทำกิจการของห้ามหาพรหม ประเสริฐกว่าพรหมในชั้นพรหมปารีสัชชาภูมิ

๓) มหาพรหมภูมิ คือพรหมโลกชั้นที่ ๓ เป็นพรหมผู้ยิ่งใหญ่กว่าพรหมในชั้นพรหมปารีสัชชาภูมิและพรหมในชั้นปุโรหิตาภูมิ ซึ่งมีความหมายตามการแยกศัพท์ดังนี้ มหา + พุรหม + ภูมิ, มหา = ยิ่งใหญ่, พุรหม = พระพรหม, ภูมิ = ที่อยู่ รวมกันเข้าเป็น มหาพรหมภูมิ = ที่อยู่แห่งท่านพระพรหมผู้ยิ่งใหญ่ทั้งหลาย มีฐานะตามภาวะที่ยิ่งใหญ่กว่าพรหมโลกทั้งสองชั้นที่กล่าวมาแล้วนั้น

ในพรหมโลกทั้ง ๓ ชั้น คือ พรหมปารีสัชชาภูมิ พรหมปุโรหิตาภูมิและมหาพรหมภูมิ เป็นพรหมโลกที่อยู่ในพื้นที่ระดับเดียวกัน แต่แยกเขตออกเป็น ๓ เขต ซึ่งพรหมประเภทนี้เป็นพรหมที่สำเร็จปฐมฌานแต่ละประเภท

พรหมเขตที่ ๑ เป็นเขตที่อุบัติของพรหมทั้งหลายผู้ได้สำเร็จปฐมฌานขั้นปริตตะ คือ ชั้นสามัญญ

พรหมเขตที่ ๒ เป็นเขตที่อุบัติของพรหมทั้งหลายผู้ได้สำเร็จปฐมฌานขั้นมัชฌิมะ คือ ชั้นปานกลาง

พรหมเขตที่ ๓ เป็นเขตที่อุบัติของพรหมผู้เป็นมเหศักดิ์เป็นใหญ่ เป็นประมุขแห่งพรหมในชั้นปฐมฌาน เพราะพรหมในเขตที่สามนี้ได้สำเร็จฌานขั้นปณีต คือ ชั้นประณีตสูงสุด

๔) **ปริตตภาณภูมิ** คือ พรหมโลกชั้นที่ ๔ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลายที่มีศักดิ์สูงกว่าตน มีรัศมีแห่งความรุ่งเรืองน้อยกว่าเหล่าพระพรหมทั้งหลายที่มีศักดิ์สูงกว่า โดยมี ความหมายตามการแยกศัพท์ดังนี้ ปริตต + อาภา + ภูมิ, ปริตต = น้อย, อาภา = รัศมี, ภูมิ = ที่อยู่ เมื่อรวมกันแล้วเป็น ปริตตภาณภูมิ = ที่อยู่แห่งท่านพระพรหมทั้งหลายผู้มีรัศมีน้อยกว่าพระพรหมที่ ศักดิ์สูงกว่าตน

๕) **อปปมาณาภาณภูมิ** คือ พรหมโลกชั้นที่ ๕ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลายผู้มีรัศมี มากมายหาประมาณไม่ได้ โดยทำการแยกศัพท์จะให้ความหมายดังต่อไปนี้ อปปมาณ + อาภา + ภูมิ, อปปมาณ = มากมายหาประมาณมิได้, อาภา = รัศมี, ภูมิ = ที่อยู่ รวมได้ อปปมาณาภาณภูมิ หมายถึง ที่อยู่แห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้มีรัศมีรุ่งเรืองมากมายหาประมาณมิได้ มีคุณวิเศษมากกว่าพรหม โลก ชั้นปริตตภาณภูมิ

๖) **อาภัสราภูมิ** คือ พรหมโลกชั้นที่ ๖ เป็นที่สถิตอาศัยอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้มี ปรากฏรุ่งโรจน์แห่งรัศมีนานาแสงดุจแสงฟ้าแลบ มีแสงแลบออกตลอดเวลาและตลอดกาล แยก ศัพท์ได้ดังนี้ อาภา + สรา + ภูมิ, อาภา = รัศมี, สรา = ปรากฏรุ่งโรจน์, ภูมิ = ที่อยู่ รวมเป็น อาภัสรา ภูมิ = ที่อยู่แห่งพระพรหมทั้งหลายผู้มีปรากฏรุ่งโรจน์แห่งรัศมีนานาแสง

พรหมโลกทั้งสามที่กล่าวมานี้ คือ ปริตตภาณภูมิ อปปมาณาภาณภูมิ และอาภัสราภูมิ มีพื้น อยู่นในลำดับเดียวกัน แต่แยกออกเป็นสามเขต คือ

ปริตตภาณภูมิ เป็นเขตที่อุบัติเกิดขึ้นแห่งพระพรหมผู้มีรัศมีน้อยกว่าพระพรหมที่ศักดิ์สูง กว่าตน สำเร็จทุกนิมิตขั้นปริตตะ คือขั้นสามัญ

อปปมาณาภาณภูมิ เป็นที่เขตที่อุบัติขึ้นแห่งพระพรหมทั้งหลายผู้มีรัศมีมากมายหาประมาณ ไม่ได้ สำเร็จทุกนิมิตขั้นมัชฌิมะ คือขั้นปานกลาง

อาภัสราภูมิ เป็นที่เขตที่อุบัติขึ้นแห่งพระพรหมทั้งหลายผู้เป็นมหะศักดิ์เป็นใหญ่ เป็น ประมุขแห่งเหล่าพระพรหมในชั้นทุกนิมิต เพราะเป็นผู้มีปรากฏรุ่งโรจน์แห่งรัศมีนานาแสงดุจแสง ฟ้าแลบ มีแสงแลบออกตลอดเวลาและตลอดกาล

๗) **ปริตตสุภาภูมิ** คือ พรหมโลกชั้นที่ ๗ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้มีความ สง่าสวยงามแห่งรัศมีเป็นส่วนน้อย ซึ่งมาจากการแยกศัพท์ดังนี้ ปริตต + สุภา + ภูมิ, ปริตต = เป็น ส่วนน้อย, สุภา = สง่าสวยงาม, ภูมิ = ที่อยู่ เมื่อกันเข้าก็จะให้ความหมายดังที่กล่าวแล้วนั้นว่า ที่อยู่ แห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้มีความสง่าสวยงามแห่งรัศมีเป็นส่วนน้อย เป็นคุณวิเศษของพระพรหม ชั้นปริตตสุภาภูมิ

๘) **อปปมาณสุภาภูมิ** คือ พรหมโลกชั้นที่ ๘ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลายผู้มีคุณ อันวิเศษ คือ มีความสง่าสวยงามแห่งรัศมีมากมายไม่มีประมาณ ซึ่งแยกศัพท์ตามชื่อจะ ได้ดังนี้ อปปมาณ

+ สุภา + ภูมิ, อปฺปมาณ = มากมายไม่มีประมาณ, สุภา = สง่าสวยงาม, ภูมิ = ที่อยู่ เมื่อรวมเข้าด้วยกันแล้วจะได้ อปฺปมาณสุภาภูมิ หมายถึง ที่อยู่แห่งเหล่าพระพรหมทั้งหลาย ผู้มีความสวยงามแห่งรัศมีมากมายไม่มีประมาณ

๕) สุกกัณหาภูมิ คือ พรหมโลกชั้นที่ ๕ พรหมโลกชั้นนี้เป็นที่สถิตอาศัยอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลายผู้มีคุณอันวิเศษ คือ เป็นผู้มีความสง่าสวยงามแห่งรัศมีที่ออกสลับปะปนกันไปเสมอทั่วสรีรกาย ซึ่งแยกศัพท์ตามชื่อของพรหมชั้นนี้มีดังนี้ สุก + อาภินฺห + ภูมิ, สุก = ความสง่าสวยงามแห่งรัศมี, อาภินฺห = สลับหรือคละปะปน, ภูมิ = ที่อยู่ เมื่อรวมกันเข้าจะได้ สุกกัณหาภูมิ = ที่อยู่แห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้มีความสง่าสวยงามแห่งรัศมี ที่ออกสลับปะปนไปอยู่เสมอตลอดสรีรกาย อันเป็นคุณวิเศษของพระพรหมในชั้นนี้

พรหมโลกทั้งสามชั้นที่กล่าวมานั้นล้วนอยู่ในพื้นที่ระดับเดียวกัน แยกแยกสถานที่เป็น ๓ เขต เป็นที่อุบัติเกิดและเป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลายผู้มีคุณอันวิเศษ ผู้ได้สำเร็จตติยฌานแต่ละประเภทมีเกณฑ์กำหนดดังนี้

ปริตตสุภาภูมิ เป็นเขตอุบัติเกิดและสถิตอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้ได้สำเร็จตติยฌานชั้นปริตตะ คือ ชั้นสามัญญ

อัปฺปมาณสุภาภูมิ เป็นเขตอุบัติเกิดและสถิตอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้ได้สำเร็จตติยฌานชั้นมัชฌิมะ คือ ชั้นปานกลาง

สุกกัณหาภูมิ เป็นเขตอุบัติเกิดและสถิตอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้เป็นมเหศักดิ์ใหญ่ เป็นประมุขแห่งเหล่าพระพรหมในชั้นตติยฌานนี้ เป็นผู้สำเร็จตติยฌานชั้นปณีตะ คือ ชั้นประณีตสูงสุด ในพรหมโลกระดับนี้

๑๐) เวหฺปผลาภูมิ คือ พรหมโลกชั้น ๑๐ เป็นที่สถิตอาศัยอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลาย เป็นผู้มิผลอย่างไพบุลย์ คือ ได้รับผลแห่งฌานกุศลเต็มที่ เวหฺปผลาภูมิ เมื่อแยกศัพท์ออกจะได้ดังนี้ วิบุล + ผล + ภูมิ, วิบุล = ไพบุลย์, ผล = ผลแห่งฌานกุศล, ภูมิ = ที่อยู่ รวมเข้ากันแล้วจะได้ เวหฺปผลาภูมิ = ที่อยู่แห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้ได้รับผลแห่งฌานกุศลอย่างไพบุลย์ มีอานุภาพของคุณอันวิเศษที่ได้รับผลมาจากฌานกุศลมาก

๑๑) อสฺสณฺณิสฺสตาภูมิ คือ พรหมโลกชั้นที่ ๑๑ เป็นที่สถิตอาศัยอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลายที่ไม่มีสัญญา ด้วยเหตุว่าเป็นพระพรหมที่มีแต่รูปขันธ์ ไม่มีนามขันธ์เหลืออยู่ เมื่อทำการแยกศัพท์ออกก็จะได้ว่า อ + สสณฺณิ + สตฺต + ภูมิ, อ = ไม่มี, สสณฺณิ = สัญญา, สตฺต = สัตว์วิเศษคือพระพรหม, ภูมิ = ที่อยู่ เมื่อรวมกันเข้าก็เป็นศัพท์ อสฺสณฺณิสฺสตาภูมิ = ที่อยู่แห่งพระพรหมทั้งหลายผู้ไม่มีสัญญา ตามความหมายพระพรหมชั้นนี้มีเพียงรูปขันธ์เท่านั้น ไม่มีนามขันธ์แต่ประการใด

พระพรหมทั้งสองชั้น คือ ชั้นเวฬุผลาญภูมิและอสัญญีสัตตาภูมิ เป็นพรหมชั้นสูงที่มีพื้นอยู่ในระดับเดียวกัน แตกแยกสถานที่และระยะห่างไกลกันมาก ต่างก็อยู่ในสถานที่ต่างและไม่ยุ่งเกี่ยวกัน หากแต่อยู่ในภูมิของตนเท่านั้น

ลำดับต่อไปคือชั้นพรหมที่สูงกว่าพรหมที่กล่าวมาทั้งหมด เป็นดินแดนที่เรียกว่าสุทธาวาสภูมิ เป็นที่อยู่ของพระพรหมอริยบุคคลในบวรพระพุทธศาสนา ชั้นพรหมอนาคามีอริยบุคคล ผู้มีความบริสุทธิ์ ส่วนท่านที่ทรงคุณอันวิเศษอื่น ๆ แม้จะได้สำเร็จงานวิเศษเพียงใด ก็ไปอุบัติในชั้นสุทธาวาสนี้ไม่ได้เด็ดขาด สุทธาวาสภูมินี้มีอยู่ ๕ ชั้น ตั้งอยู่ท่ามกลางอากาศ และตั้งอยู่กันเป็นชั้น ๆ ขึ้นไปตามลำดับภูมิ หากตั้งอยู่ในระดับเดียวกันตั้งเช่น โลกที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ซึ่งเรียกลำดับแล้วจะอยู่ในลำดับที่ ๑๒ เป็นชั้นที่มีคุณวิเศษมากกว่าชั้นพรหมโลกที่ผ่านมาแล้ว ซึ่งดังต่อไปนี้

๑๒) อวิหาสุทธาวาสภูมิ คือ พรหมโลกที่สูงกว่าพรหมโลกชั้นอสัญญีสัตตาภูมิ มีระยะประมาณ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พัน โยชน์ ก็จะถึงพรหมโลกชั้นอวิหาสุทธาวาสภูมิเป็นพรหมโลกชั้นที่ ๑๒ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลายผู้ไม่เสื่อมคลายในสมบัติของตน โดยเมื่อทำการแยกศัพท์ออกก็จะได้อ + วิหา + สุทธาวาสภูมิ, อ = ไม่, วิหา = เสื่อมคลาย, สุทธาวาสภูมิ = ภูมิเป็นที่อยู่อันบริสุทธิ์ เมื่อรวมกันเข้าก็เป็น อวิหาสุทธาวาสภูมิ = ภูมิเป็นอยู่อันบริสุทธิ์แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ไม่เสื่อมคลายในสมบัติของตน

๑๓) อตปปาสุทธาวาสภูมิ คือ พรหมโลกชั้นที่ ๑๓ สูงขึ้นไปบนฟ้าต่อจากอวิหาสุทธาวาสภูมิ ขึ้นไปอีกไกลแสนไกล ประมาณ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พัน โยชน์ จึงจะถึงพรหมโลกชั้นนี้ได้ พรหมโลกชั้นนี้เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย เป็นผู้ไม่มีความเดือดร้อนประการใด ๆ ทั้งสิ้น เพื่อให้เกิดความเข้าใจในความหมายของพระพรหมประเภทนี้ เมื่อทำการแยกศัพท์เพื่อเข้าใจออกได้ดังนี้ อ + ตปป + สุทธาวาสภูมิ, อ = ไม่, ตปป = ความเดือดร้อน, สุทธาวาสภูมิ = ภูมิเป็นที่อยู่อันบริสุทธิ์ เมื่อรวมเข้ากันเป็น อตปปาสุทธาวาสภูมิ = ภูมิเป็นที่อยู่อันบริสุทธิ์แห่งพระพรหมอนาคามีบุคคลทั้งหลาย ผู้ไม่มีความเดือดร้อน

๑๔) สุทัตสาสุทธาวาสภูมิ คือ พรหมโลกที่สูงขึ้นไปบนฟ้าต่อจากอตปปาสุทธาวาสภูมิ ไกลแสนไกล ประมาณ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พัน โยชน์ เป็นพรหมโลกชั้นที่ ๑๔ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ทรงไว้ซึ่งความเห็นอย่างแจ่มใส โดยเมื่อทำการแยกศัพท์เพื่อทำให้เกิดความเข้าใจได้ดังต่อไปนี้ สุ + ทตส + สุทธาวาสภูมิ, สุ = แจ่มใส, ทตส = ความเป็น, สุทธาวาสภูมิ = ภูมิเป็นที่อยู่อันบริสุทธิ์ เมื่อรวมเข้ากันก็จะเป็น สุทัตสาสุทธาวาสภูมิ = ภูมิเป็นที่อยู่อันบริสุทธิ์แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้มีความเห็นอย่างแจ่มใส เป็นพรหมโลกที่พระพรหมทั้งหลายสถิตอยู่มีคุณวิเศษมากกว่าพรหมโลกชั้นอตปปาสุทธาวาสภูมิ

๑๕) สุทฺถสึสุทฺทาวาสกฺกมฺมํ คือ พรหมโลกชั้นที่ ๑๕ สูงขึ้นไปบนฟ้าต่อจากพรหมโลกชั้นสุทฺถสสุทฺทาวาสกฺกมฺมํ มีระยะห่างไกล ประมาณ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พัน โยชน์จึงจะถึงพรหมโลกชั้นนี้ ในพรหมโลกชั้นนี้เป็นที่สถิตอาศัยแห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ทรงไว้ซึ่งความเห็นอย่างแจ่มใสมากกว่า ซึ่งความหมายได้จากการแยกศัพท์ดังนี้ สุ + ทสฺสึ + สุทฺทาวาสกฺกมฺมํ, สุ = แจ่มใส, ทสฺสึ = ความเห็นมากกว่า (เพราะสระอิ ในคำว่า ทสฺสึ หมายถึง “อติสย” แปลว่ามากกว่า), กฺกมฺมํ เป็นที่อยู่อันบริสุทฺธิ์ รวมกันแล้วจึงได้คำว่า สุทฺถสึสุทฺทาวาสกฺกมฺมํ = ภูมิเป็นที่อยู่อันบริสุทฺธิ์แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้มีความเห็นอย่างแจ่มใสมากกว่า มีคุณวิเศษมากกว่าพรหมโลกทั้งสองที่กล่าวมาแล้ว

๑๖) อกนิฏฺฐสุทฺทาวาสกฺกมฺมํ คือ พรหมโลกชั้นนี้สูงขึ้นไปบนฟ้าต่อจากสุทฺถสึสุทฺทาวาสกฺกมฺมํ พรหมโลก ประมาณ ประมาณ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พัน โยชน์ จึงจะถึงพรหมโลกชั้นที่ ๑๖ นี้ ซึ่งเป็นแดนสุทฺทาวาสพรหมโลกชั้นสุดท้าย อันมีนามว่า อกนิฏฺฐสุทฺทาวาสกฺกมฺมํ เป็นที่สถิตอาศัยอยู่แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ทรงคุณอันวิเศษโดยไม่มีการเป็นรองกัน โดยทำการแยกศัพท์ออกก็จะได้นี้ อ + กนิฏฺฐ + สุทฺทาวาสกฺกมฺมํ, อ = ไม่มี, กนิฏฺฐ = เป็นรอง, สุทฺทาวาสกฺกมฺมํ = ภูมิอันเป็นที่อยู่ที่บริสุทฺธิ์ เมื่อรวมกันก็จะได้อีก อกนิฏฺฐสุทฺทาวาสกฺกมฺมํ = ภูมิเป็นที่อยู่อันบริสุทฺธิ์แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ทรงคุณวิเศษโดยไม่มีความเป็นรองกัน

๓.๓.๒ อรูปพรหม

เป็นพรหมที่ไม่มีรูปร่าง^{๔๔} เหตุที่ทำให้พรหมโลกในชั้นอรูปพรหมไม่มีรูปร่างนั้น มีความเป็นมาดังนี้

สมัยที่โลกยังว่าจากพระบรมพระพุทธศาสนา ยังไม่มีองค์สมเด็จพระมิ่งมงกุฏสัมมาสัมพุทธเจ้ายังไม่ได้มาอุบัติตรัสพระสัทธรรมเทศนา ในคราวนั้น โยคีฤาษีมีสิทธิ์ทั้งหลาย ตลอดจนซีไพรดาบสที่ประพาศพิรตพรหมจรรย์บำเพ็ญตบะเจริญภาวนา ตามประเพณีในการปฏิบัติอันสืบเนื่องกันมาอย่างยาวนาน อุตสาหะบำเพ็ญเพียรไปจนกระทั่งได้สำเร็จจุดอดาน ซึ่งเป็นรูปฌานชั้นสูงสุดแล้ว แต่ยังไม่พอใจ ประารถนาที่จะบรรลุฌานชั้นสูงขึ้นไปอีก โดยมาคำนึงในใจว่า อันว่าตนกล่าวคือ อตภาพร่างกายนี้ไม่ดีเป็นหนักหนา มีโทษมากมายด้วยทุกขโทษอันหาประมาณไม่ได้ เช่น “มนุษย์บุคคลทั้งหลายให้โทษทำร้ายกันประหนึ่งเสียสติเป็นบ้า ทำการฆ่าฟันประหัตประหารซึ่งกันและกัน เพราะว่ายังมีตัวตนเป็นสำคัญ เมื่อใดตัวตนไม่มี ก็จะทำร้ายกันไม่ได้ ก็จะไม่มีการทำร้ายกันอีก” คำปรารภของโยคีฤาษีมีสิทธิ์ทั้งหลาย ตลอดจนซีไพรดาบสที่ประพาศพิรตพรหมจรรย์บำเพ็ญตบะเจริญภาวนา คือต้องการที่จะสำเร็จฌานชั้นสูงกว่าฌานที่บังเกิดกับตัวเอง เป็นการ

^{๔๔} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๘), ภูมิวิลาสินี, อ้างแล้ว, หน้า ๕๐๓.

ปรารถนาที่จะไม่มีตัวตน เพราะให้ทุกข์ที่เกิดขึ้นทางการมีตัวตน เมื่อปรารถนาอย่างนี้ก็ทำตัวตนไป
หายไปโดยภวาคความไม่มีตัว หลังจากชีวิตหมดสิ้น ไปก็ไปอุบัติในชั้นพรหม โลกที่ไม่มีรูป มี
ดังต่อไปนี้

๑) อากาสนัญญาตนภูมิ คือ ผู้มีอำนาจสูงรำพึงถึงการบังเกิดความพอใจหนักหนาใน
ภาวะที่ไม่มีตัวตนมีมีกาย ไม่อาลัยในสรีระร่างกายที่จิตได้อาศัยอยู่นี้ เมื่อออกจากจตุตถฌานแล้วก็
มีจิตใจผ่อนคลาย ปรารถนาอยู่แต่ในความไม่มีรูป อุตสาหะเจริญภาวนาบำเพ็ญสมถกรรมฐาน ต่อไป
จนกระทั่งได้สำเร็จรูปฌาน เมื่อถึงกาลคดับรูปกายกิริยาตายแล้ว ก็มุ่งไปอุบัติเกิดเป็นพรหมผู้มีคุณ
อันวิเศษตามอำนาจแห่งรูปฌานที่ตนได้บรรลุ ได้นามว่าอรุปฌาน จิตใจนั้นยังมีอยู่แต่ว่าหวัหตุ
เท่ามือนั้น แม้แต่นิดหนึ่งก็ไม่มีเลย เสวยสุขอยู่ด้วยภาวะไม่มีรูป เป็นพระพรหมวิเศษผู้ไม่มีรูปตาม
จิตที่ตนปรารถนาเมื่อยังมีชีวิตอยู่ใน โลกมนุษย์ อุบัติอยู่ ณ อรูปพรหมโลกอันแสนสงบสุขสุดดี ซึ่งมี
ระยะห่างจากพรหมโลกชั้นอกนิฏฐสุทธาวาสภูมิ ประมาณ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พัน โยชน์ จึงจะถึงเขต
แห่งพรหมโลกชั้นที่ ๑๗ หรือเรียกตามประเภทว่า อรูปพรหมชั้นที่ ๑ ซึ่งมีนามว่า อากาสนัญญาตน
ภูมิ ที่ได้นามเช่นนี้เพราะอรุปพรหมชั้นนี้ เป็นที่สถิตอยู่ของพระพรหมผู้วิเศษทั้งหลายพวกหนึ่ง ซึ่ง
มีแต่นาม คือ มีแต่จิตและเจตสิกเท่านั้น รูปพรรณสัณฐานไม่มี เกิดจากฌานที่อาศัยอากาสบัญญัติซึ่ง
ไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์ โดยทำการแยกศัพท์ได้ดังนี้ อากาส + อานนฺจ + आयตन + ภูมิ, อากาส = อ
ากาสบัญญัติ, อานนฺจ = ไม่มีที่สุด, आयตन = ที่ตั้งหรืออารมณ์, ภูมิ = สถานที่อยู่ เมื่อรวมกันเข้าก็
เป็น อากาสนัญญาตนภูมิ = ภูมิเป็นอยู่แห่งพระพรหมผู้วิเศษ ผู้เกิดจากฌานที่อาศัยอากาสบัญญัติ
ซึ่งไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์

๒) วิญญาณัญญาตนภูมิ คือ พรหมโลกชั้นที่ ๑๘ เป็นอรุปพรหมชั้นที่ ๒ อยู่ห่างจาก
พรหมโลกชั้นอากาสนัญญาตนภูมิ ประมาณ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พัน โยชน์ จึงจะถึงพรหมโลกชั้นที่
๑๘ นี้ อรูปพรหมชั้นนี้เป็นที่สถิตอาศัยแห่งพระพรหมผู้วิเศษทั้งหลายพวกหนึ่ง ซึ่งเกิดจากฌานที่
อาศัยวิญญาณอันไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์ โดยเมื่อทำการแยกศัพท์ออกได้เป็นดังนี้ วิญญาณ +
อนนฺจ + आयต + ภูมิ, วิญญาณ = วิญญาณ, อนนฺจ = ไม่มีที่สุด, आयต = ที่ตั้งหรืออารมณ์, ภูมิ =
สถานที่อยู่ รวมกันเป็น วิญญาณัญญาตนภูมิ = ภูมิเป็นอยู่แห่งพระพรหมผู้วิเศษ ผู้เกิดจากฌานที่
อาศัยวิญญาณบัญญัติอันไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์

๓) อากิญจัญญาตนภูมิ คือ พรหมโลกชั้นที่ ๑๙ เป็นอรุปพรหมชั้นที่ ๓ อยู่ห่างจากพรหม
โลกชั้นวิญญาณัญญาตนภูมิ ประมาณ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พัน โยชน์ จึงจะถึงพรหมโลกชั้นที่ ๑๙ อรูปพรหมชั้น
นี้ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมผู้วิเศษทั้งหลายพวกหนึ่ง ซึ่งมีแต่นามคือจิตและเจตสิกเท่านั้น ไม่มี

รูป เกิดจากฉานที่อาศัยอารมณ์ “นคติ กิจฺจ”^{๔๖} ซึ่งเป็นนัตถิกาวนาบัญญัติ ไม่มีวิญญาณเหลืออยู่ แม้แต่สักกนิคหนึ่งเลย เมื่อทำการแยกศัพท์ก็จะได้ดังนี้ + อาภิญญญ + อาตนะ + ภูมิ, น = ไม่มี, อาภิญญญ = แม้แต่หนึ่ง, อาตนะ = ที่ตั้งหรืออารมณ์, ภูมิ = สถานที่อยู่ เมื่อรวมเข้ากันก็เป็น อาภิญญญตณภูมิ = ภูมิเป็นที่อยู่แห่งพระพรหมผู้วิเศษ ผู้เกิดจากฉานที่อาศัยนัตถิกาวนาบัญญัติเป็น อารมณ์

๔) เนวสัจญานาสัจญายตณภูมิ คือพรหมโลกชั้นที่ ๒๐ เป็นรูปพรหมชั้นที่ ๔ พ้นจากอาภิญญญตณภูมิ ขึ้น ไปอีกไกลแสนไกล คณนาได้ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ จึงจะถึงพรหมโลกชั้นที่ ๒๐ ซึ่งเป็นรูปพรหมชั้นสูงสุดอันมีนามว่า เนวสัจญานาสัจญายตณภูมิ เป็นพรหมโลกชั้นสูงสุดเป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมผู้วิเศษสุดเป็นที่หนึ่ง ซึ่งเกิดจากฉานที่อาศัยความประณีตเป็นอย่างยิ่ง ไม่มีสัจญาอย่างหยาบ มีแต่สัจญาอย่างละเอียดประณีตเท่านั้น โดยเมื่อทำการแยกศัพท์ออกก็จะได้ดังนี้ เนวสัจญา + นาสัจญา + อาตนะ + ภูมิ, เนวสัจญา = มีสัจญาก็ไม่ใช่, นาสัจญา = ไม่มีสัจญาก็ไม่ใช่, ที่ตั้งหรืออารมณ์, ภูมิ = สถานที่อยู่ เมื่อรวมเข้ากันก็เป็น เนวสัจญานาสัจญายตณภูมิ = ภูมิเป็นที่อยู่แห่งพระพรหมผู้วิเศษ ผู้เกิดจากฉานที่อาศัยความประณีตเป็นอย่างยิ่ง มีสัจญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัจญาก็ไม่ใช่

พระพรหมในชั้นรูปพรหมนี้เป็นผู้มีคุณอันวิเศษ เหนือกว่าพระพรหมในชั้นพรหมโลกรูปพรหมซึ่งมีพุทธพจน์ยืนยันในรูปพรหมว่า “...รูปพรหมมีอยู่ด้วยอาการทั้งปวง ดังนี้ เราไม่รู้ ส่วนเราเองเล่า เมื่อไม่รู้ เมื่อไม่เห็น จะพึงถือเอาโดยส่วนเดียวแล้วกล่าวว่า สิ่งนี้เท่านั้นจริงสิ่งอื่นเปล่า ดังนี้ ข้อนี้พึงเป็นการสมควรแก่เราหาได้ ถ้าคำของท่านสมณพราหมณ์ที่มีวาทะอย่างนี้ มีความเห็นอย่างนี้ว่า รูปพรหมไม่มีด้วยอาการทั้งปวง ดังนี้ เป็นคำจริง ข้อที่เราจักเกิดขึ้นในเหล่าเทวดาที่มีรูป สำเร็จด้วยใจ ซึ่งไม่เป็นความคิด นี่เป็นฐานะที่จะมีได้ ถ้าคำของท่านสมณพราหมณ์ที่มีวาทะอย่างนี้ มีความเห็นอย่างนี้ว่า รูปพรหมมีอยู่ด้วยอาการทั้งปวง ดังนี้ เป็นคำจริง ข้อที่เราจักเกิดขึ้นในเหล่าเทวดาที่ไม่มีรูปสำเร็จด้วยสัญญา ซึ่งไม่เป็นความคิด นี่เป็นฐานะที่จะมีได้ อนึ่งการถือท่อนไม้ การถือศัสตรา การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การกล่าวว่ามีงู การกล่าวส่อเสียด และมุสาวาท ซึ่งมีรูปเป็นเหตุ ย่อมปรากฏ แต่ข้อนี้ย่อมไม่มีในรูปพรหมด้วยอาการทั้งปวง ดังนี้ บุรุษผู้เป็นวิญญูนั้น ครั้นพิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ย่อมปฏิบัติเพื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับสนิทแห่งรูปอย่างเดียว”^{๔๗} ดังจะเห็นการยืนยันในรูปพรหมในลักษณะการมีฐานะที่ควรมีและสิ่งที่ไม่ควรมีและเมื่อในสิ่งที่มีควรละเสียเพื่อความหมด ไปแห่งรูปทั้งหลาย

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐๘.

^{๔๗} ม.ม. ๒๐/๑๒๐/๒๔๐.

๓.๔ ลักษณะของพรหม

ลักษณะของพระพรหมนั้นมีความแตกต่างกันตามประเภทและชั้นพรหม โลกซึ่งพระพรหมมีความสง่างามในหมู่พรหม...^{๔๔} มีลักษณะที่บ่งบอกถึงคุณอันวิเศษของพรหมในแต่ละชั้น โดยลักษณะของพระพรหมในจะมีความแตกต่างกันตามอันวิเศษที่เจริญสมถกรรมฐานมาในอดีตชาติ เมื่อดับสลายก็มาบังเกิดในพรหมโลกตามฉานที่ได้เจริญมา ซึ่งพระพรหมมีลักษณะที่บ่งบอกความเป็นพรหม มีพุทธพจน์ยืนยันว่า

“ย่อมหมายรู้พรหมโดยความเป็นพรหม ครั้นหมายรู้พรหมโดยความเป็นพรหมแล้วย่อมสำคัญหมายพรหม ย่อมสำคัญหมายในพรหมย่อมสำคัญหมายโดยความเป็นพรหม ย่อมสำคัญหมายพรหมว่าของเราย่อมยินดีซึ่งซึ่งพรหม...

ย่อมหมายรู้อภัสสรพรหม โดยความเป็นอภัสสรพรหม ครั้นหมายรู้อภัสสรพรหมโดยความเป็นอภัสสรพรหมแล้ว ย่อมสำคัญหมายอภัสสรพรหม ย่อมสำคัญหมายในอภัสสรพรหม ย่อมสำคัญหมายโดยความเป็นอภัสสรพรหม ย่อมสำคัญหมายอภัสสรพรหมว่าของเรา ย่อมยินดีซึ่งซึ่งอภัสสรพรหม...

ย่อมหมายรู้สุกฺกิมพรหม โดยความเป็นสุกฺกิมพรหม ครั้นหมายรู้สุกฺกิมพรหมโดยความเป็นสุกฺกิมพรหมแล้ว ย่อมสำคัญหมายสุกฺกิมพรหม ย่อมสำคัญหมายในสุกฺกิมพรหม ย่อมสำคัญหมายโดยความเป็นสุกฺกิมพรหม ย่อมสำคัญหมายสุกฺกิมพรหมว่าของเรา ย่อมยินดีซึ่งซึ่งสุกฺกิมพรหม...

ย่อมหมายรู้เวหฬผลพรหม โดยความเป็นเวหฬผลพรหม ครั้นหมายรู้เวหฬผลพรหมโดยความเป็นเวหฬผลพรหมแล้ว ย่อมสำคัญหมายเวหฬผลพรหม ย่อมสำคัญหมายในเวหฬผลพรหม ย่อมสำคัญหมายโดยความเป็นเวหฬผลพรหม ย่อมสำคัญหมายเวหฬผลพรหมว่าของเรา ย่อมยินดีซึ่งซึ่งเวหฬผลพรหม...

ย่อมหมายรู้อสัญญีสัตว์ โดยความเป็นอสัญญีสัตว์ ครั้นหมายรู้อสัญญีสัตว์โดยความเป็นอสัญญีสัตว์แล้ว ย่อมสำคัญหมายอสัญญีสัตว์ ย่อมสำคัญหมายในอสัญญีสัตว์ ย่อมสำคัญหมายโดยความเป็นอสัญญีสัตว์ ย่อมสำคัญหมายอสัญญีสัตว์ว่าของเรา ย่อมยินดีซึ่งซึ่งอสัญญีสัตว์...

ย่อมหมายรู้อากาสาณัญจายนพรหม โดยความเป็นอากาสาณัญจายนพรหม ครั้นหมายรู้อากาสาณัญจายนพรหมโดยความเป็นอากาสาณัญจายนพรหมแล้ว ย่อมสำคัญหมายอากาสาณัญจายนพรหม ย่อมสำคัญหมายในอากาสาณัญจายนพรหม ย่อมสำคัญหมายโดยความเป็นอากาสา

^{๔๔}วิ.ป. ๑๐/๑,๓๖๖/๕๘๒.

นัญญาตนพรหม ย่อมสำคัญหมายอาภาสานัญญาตนพรหมว่าของเรา ย่อมยินดียิ่งซึ่งอาภาสานัญญาตนพรหม...

ย่อมหมายรู้วิญญาณัญญาตนพรหม โดยความเป็นวิญญาณัญญาตนพรหม ครั้นหมายรู้วิญญาณัญญาตนพรหมโดยความเป็นวิญญาณัญญาตนพรหมแล้ว ย่อมสำคัญหมายวิญญาณัญญาตนพรหม ย่อมสำคัญหมายในวิญญาณัญญาตนพรหม ย่อมสำคัญหมายโดยความเป็นวิญญาณัญญาตนพรหม ย่อมสำคัญหมายวิญญาณัญญาตนพรหมว่าของเรา ย่อมยินดียิ่งซึ่งวิญญาณัญญาตนพรหม...^{๔๕} เมื่อกล่าวถึงการหมายรู้ความเป็นพรหมในแต่ละชั้น อีกสิ่งหนึ่งที่จะเป็นการยืนยันความเป็นพรหมอีกอย่างหนึ่ง กล่าวคือ ลักษณะของพรหมในแต่ละชั้น ซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทคือ รูปพรหมและอรูปพรหม ในแต่ละชั้นมีลักษณะดังต่อไปนี้

๓.๔.๑ ลักษณะของพระพรหมในพรหมโลกชั้นรูปพรหม

รูปพรหม มีลักษณะเรียงตามลำดับดังต่อไปนี้

๑) พรหมปารีสัชชาภูมิ คือ พรหมโลกชั้นที่ ๑ พระพรหมในชั้นนี้ไม่มีลักษณะเด่นอะไร เพราะเป็นเพียงบริวารของท้าวมหาพรหม ลักษณะของพระพรหมชั้นนี้จึงมีเพียงผู้เป็นบริษัทบริวารของท้าวมหาพรหมทั้งหลายและมีประสาทแก้วอันแสนจะรุ่งเรืองด้วยรัศมีเป็นพรหมวิมานเท่านั้น^{๔๖}

๒) พรหมบุโรหิตาภูมิ คือ พระพรหมผู้เป็นบุโรหิต มีความประเสริฐ กล่าวคือมีความเป็นอยู่ล้ำเลิศวิเศษกว่าเหล่าพรหมปารีสัชชาทั้งหลายในด้านลักษณะ คุณสมบัติ และในด้านสรีระร่างกายอันเป็นรูปทิพย์ เช่นมี พรหมพิมานที่มีรัศมีรุ่งเรืองกว่า และมีรูปร่างใหญ่กว่า สวยงามกว่า เป็นลักษณะของพระพรหมในพรหมโลกชั้นพรหมบุโรหิตาภูมิ ซึ่งเสวยสุขพรหมสมบัติอันประณีตแสนประเสริฐหนักหนา トラบายจนกว่าจะถึงบุโรหิตาพรหมายุข

๓) มหาพรหมภูมิ คือ พรหมผู้ยิ่งใหญ่ มีความประเสริฐกว่าพวกพรหมปารีสัชชา และพรหมบุโรหิตา ทั้งในด้านการเสวยสมบัติ ทั้งในรูปร่าง ทั้งนี้เพราะเป็นพรหมผู้ยิ่งใหญ่ทรงไว้ซึ่งมเหศักดิ์มีอำนาจมาก เพราะเหตุที่ตนเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งคุณความดีและมีศักดิ์ศรีเหนือกว่าพรหมทั้งสองชั้น พระพรหมในพรหมภูมินี้ล้วนมีคุณวิเศษตามภูมิสถิตอยู่ ซึ่งพรหมในชั้นนี้มีลักษณะพิเศษคือ เป็นผู้มั่งคั่งมากกว่าพรหมทั้งสองชั้นที่กล่าวมาแล้วและมีคุณวิเศษที่ประณีตกว่า ทั้งในด้านรูปร่าง ลักษณะของพรหมชั้นนี้จึงเหนือกว่าพรหมชั้นพรหมปารีสัชชาภูมิ และพรหมบุโรหิตาภูมิ ด้วยอนุภาพของคุณวิเศษจากฉนวนที่แตกต่างกัน

^{๔๕} ม.ม. ๑๗/๒/๒ - ๖.

^{๔๖} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๕), ภูมิวิลาสินี, อ้างแล้ว, หน้า ๔๘๑.

๔) ปริตรตาภาภูมิ คือ พรหมโลกชั้นที่ ๔ เป็นที่สถิตอยู่ของพระพรหมทั้งหลาย เป็นที่มีผู้รัศมีสามัญ คือ มีรัศมีรุ่งเรืองน้อยกว่าเหล่าพระพรหมทั้งหลายที่รัศมีสูงศักดิ์กว่าตน ลักษณะของพระพรหมชั้นนี้มีคุณวิเศษคือมีรัศมีรุ่งเรือง แต่มีน้อยกว่าพระพรหมที่ศักดิ์ที่สูงกว่าตน มีความสมบูรณ์ทั้งประการตามอรรถภาพแห่งตน มีสภาพความเป็นอยู่เช่นพรหมวิสัย

๕) อัปป์มาณภาภูมิ เป็นที่อยู่ของพระพรหมทั้งหลายผู้รัศมีรุ่งเรืองมากมายหาประมาณมิได้ มีรัศมีช้านออกจากกายรุ่งเรืองเป็นหนักหนา เสวยพรหมสมบัติตามสมควรแก่อรรถภาพตน โดยสมบูรณ์ทุกประการ มีสภาพความเป็นอยู่ เช่น พรหมวิสัย ทั้งนี้เพราะพรหมแต่ละองค์ที่สถิตอยู่ ณ พรหมวิมานแห่งนี้ ล้วนแต่มีคุณวิเศษ โดยได้เคยเจริญภาวนากรรมบำเพ็ญสมณธรรมฐาน จนได้บรรลุทุติยฌานชั้นมัชฌิมะ คือขั้นปานกลางมาแล้วทั้งสิ้น เสวยปณิตสุขอันเป็นพรหมสมบัติแสนจะประเสริฐนักหนา มีลักษณะรัศมีช้านออกจากกายมีความรุ่งเรืองเป็นหนักหนา

๖) อาภัสราภูมิ พรหมโลกชั้นที่ ๖ คือ อาภัสราภูมิ มีลักษณะพิเศษคือ มีรัศมีนานาสีรุ่งโรจน์แผ่ช้านออกจากกายอยู่ตลอดเวลา เสวยพรหมสมบัติอันยิ่งใหญ่ ทรงมหศักดิ์ตามควรแก่พรหมวิสัย เพราะพรหมทั้งหลายที่สถิตอยู่ ณ พรหมวิมานแห่งตนในพรหมโลกชั้นนี้ ล้วนมีคุณวิเศษ โดยได้เจริญภาวนาบำเพ็ญสมณธรรมฐาน จนได้บรรลุทุติยฌานชั้นปณิตะ คือขั้นประณีตสูงสุดมาแล้วทั้งสิ้น จึงมีลักษณะพิเศษคือ ร่างกายมีรัศมีนานาสีรุ่งโรจน์แผ่ช้านออกจากกายอยู่ตลอดเวลา เป็นลักษณะพิเศษของพระพรหมในพรหมโลกชั้นนี้

๗) ปริตตสุภาภูมิ พรหมโลกชั้นที่ ๗ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้มีความสง่าสวยงามแห่งรัศมีเป็นส่วนน้อย พรหมโลกชั้นนี้มีคุณลักษณะพิเศษ คือ มีความสง่างามแห่งรัศมีน้อย สาเหตุที่มีรัศมีสง่างามแห่งรัศมีน้อยนั้น คือ เหล่าพรหมปริตตสุภาภูมินี้มีความสวยงามแห่งรัศมีน้อยกว่าพระพรหมที่มีศักดิ์ศรีและชีวิตอยู่ในพรหมโลกชั้นสูงกว่าตนคือเหล่าพระพรหมชั้นอัปป์มาณสุภาและสุภกัณฑา เพราะพรหมปริตตสุภาย่อมได้เสวยพรหมสมบัติเป็นสุขตามสมควรแก่พรหมพิสัยทุกประการ พระพรหมที่สถิตอยู่ ณ พรหมวิมานของตนในพรหมโลกชั้นนี้ล้วนมีคุณลักษณะพิเศษ คือ ผู้มีความสง่าสวยงามแห่งรัศมีเป็นส่วนน้อย ด้วยเพราะเคยเจริญภาวนากรรมบำเพ็ญสมณธรรมฐานจนได้บรรลุ ตติยฌาน ชั้นปรัตตะ คือ ขั้นสามัญมาแล้วทั้งสิ้น

๘) อัปป์มาณสุภาภูมิ พรหมโลกชั้นที่ ๘ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลาย ที่มีความสง่างามแห่งรัศมีมากมายไม่มีประมาณ พระพรหมทั้งหลายที่สถิตอยู่ในอัปป์มาณสุภาภูมินี้ มีลักษณะพิเศษที่สง่าสวยงามแห่งรัศมีซึ่งช้านแผ่กระจายออกจากกายตัวมากมายสุดประมาณ เสวยพรหมสมบัติเป็นสุขตามสมควรแก่พรหมวิสัยโดยสมบูรณ์ทุกประการ เป็นผู้ที่มีคุณวิเศษ ณ พรหมวิมาน ด้วยลักษณะอันแผ่สง่างามแห่งรัศมีมากมายอันไม่มีประมาณ ด้วยเคยเจริญภาวนากรรม

บำเพ็ญสมณธรรมฐานจนได้บรรลุตติยฌานชั้นมัชฌิมะ ชั้นปานกลางแล้วทั้งสิ้น จึงมาอุบัติในพรหมโลกชั้นอัปมาณสุภาภูมินี้

๕) สุกกิณหาภูมิ พรหมโลกชั้น ๕ เป็นที่สถิตอยู่มีลักษณะรัศมีนานาพรรณแผ่ชานออกจากศรีระสลัปะปนกันอยู่เสมอเป็นนิคั เป็นที่น่าพิศพิศนาหนักหนา ซึ่งร่างการพรหมชั้นสุกกิณหาภูมิมิรัศมีมากมายหลากหลายด้วยสีสันที่แตกต่างกันออกจากร่างกาย เป็นลักษณะพิเศษด้วยคุณอันวิเศษแห่งสมบัติที่เจริญภาวนาในชาติที่ยังไม่ได้เกิดเป็นพรหม เสวยพรหมสมบัติอันยิ่งใหญ่ ทรงเป็นมเหศักดิ์ตามสมควรแก่พรหมวิสัย บรรดาพระพรหมแต่ละองค์ที่สถิตอยู่ ณ พรหมวิมานของตนในพรหมโลกชั้นนี้ ล้วนแต่มีคุณอันวิเศษ โดยได้เคยเจริญภาวนากรรมบำเพ็ญสมณธรรมฐาน จนได้บรรลุตติยฌานชั้นปณีตสูงสุดมาแล้วทั้งสิ้น จึงได้มีโอกาสมาอุบัติเกิดในถิ่นพรหมโลกแห่งนี้

๑๐) เวหัพผลาภูมิ พรหมโลกชั้นเวหัพผลาภูมิเป็นรูปพรหมชั้นที่ ๑๐ ผู้ลักษณะเฉพาะตน คือพระพรหมผู้สถิตอยู่ในเวหัพผลาภูมิ ผู้ได้รับผลแห่งฌานกุศลอย่างไพบูลย์เต็มที่ มีลักษณะที่วิเศษสมบูรณ์ด้วยรัศมีที่แผ่ชานมากกว่าพระพรหมที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้นสุกกิณหาภูมิ เป็นพรหมภูมิที่พ้นจากการทำลายล้างทุก ๆ อย่าง พระพรหมทุกองค์ที่มาอุบัติเกิดในพรหมภูมิชั้นนี้ไม่ว่าจะอุบัติเกิดขึ้นในเวลาใดก็ตาม ก็ย่อมมีโอกาสได้เสวยพรหมสมบัติเป็นสุขอยู่เต็มตามอายุขัย มีพรหมวิมานและรูปร่างที่ประเสริฐกว่าพระพรหมทั้งหลายในพรหมโลกทั้ง ๕ ชั้น ที่ต่ำกว่าตนมาก มายนัก ด้วยคุณวิเศษที่เกิดจากการได้เจริญภาวนากรรมบำเพ็ญสมณธรรมฐาน จนได้บรรลุจตุตถฌาน

๑๑) อัสัญญีสัตตาภูมิ พรหมโลกชั้นที่ ๑๑ คืออัสัญญีสัตตาภูมิ เป็นพระพรหมที่ไม่มีสัญญาทั้งหลาย ผู้อุบัติเกิดด้วยอำนาจแห่งสัญญาวิราคภาวนาและสถิตอยู่ในอัสัญญีสัตตาพรหมโลกนี้ เป็นผู้ไม่มีแต่รูป ไม่มีนามคือจิตและเจตสิก เสวยสุขอันประณีตอันยิ่งหนักหนา ด้วยความปรารถนาเห็นสภาวะแห่งรูปร่างนั้นสร้างความลำบากและเป็นทุกข์ จึงปรารถนาจะไม่มีรูปเป็นที่พึ่ง ด้วยอาศัยอยากได้ฌานที่สูงกว่าที่ตนมี โดยพระพรหมในพรหมโลกชั้นนี้ได้เคยเจริญภาวนากรรมบำเพ็ญสมณธรรมฐาน จนได้สำเร็จจตุตถฌานอันเป็นรูปฌานชั้นสูงสุดมาแล้วทั้งสิ้น จึงได้มีโอกาสมาอุบัติเกิดในถิ่นพรหมโลกแห่งนี้ มีหน้าตาเนื้อตัวสวยงามีอุปมาดังพระปฏิมากรพุทธรูปทองคำ อันนายช่างผู้ชำนาญในวิจิตรศิลป์ตกแต่งและขัดสีใหม่ ๆ แลดูงามซึ่งตรงใจสุดที่จะพรรณนา พระพรหมผู้วิเศษในพรหมโลกชั้นนี้มีอิริยาบถไม่เหมือนกัน คือบางองค์นอน บางองค์ยืน มีอิริยาบถอย่างใดก็เป็นอยู่อย่างนั้นตลอดไป ไม่เคลื่อนไม่ไหวติง จักขุทั้งสองก็ได้พะพริบเลย เสวยสุขเป็นประจวบรูปร่างอยู่อย่างนั้นชั่วนาน

อีกลักษณะหนึ่งของพรหมชั้นอัสัญญีสัตตาภูมิ การอุบัติเกิดขึ้นนั้น จะสำเร็จในอิริยาบถนั่ง ไหน ก็จะอยู่ในอิริยาบถนั้น เช่น นั่ง ก็นั่งอยู่ที่เดิวนั้นตราบเท่าถึงสิ้นอายุขัย ถ้าเป็นรูปสำเร็จอิริ

ยาบดยีนก็จะยืนอยู่ที่เดี่ยวนั้นตราบเท่าถึงสิ้นอายุขัย จะไม่เปลี่ยนอิริยาบถ มีอาการคั่งรูปปั้น และรูปสลัก พรหมเหล่านี้ เรียกว่า “พรหมลูกฟัก” เพราะเหตุว่าไม่เคลื่อนไหวคิงกายเหมือนกับน้ำค้ำฟักแพ่ง สุกท่ายก็ค้ำสูงสูดสิ้นชีวิตินทรีย์ในปัจจุบันภพนี้สิ้นลงในอิริยาบถอย่างใด เมื่อไปบังเกิดก็ไปอุบัติเกิดขึ้นด้วยอิริยาบถอย่างนั้น หากแต่ว่า มีรูปการอันหาจิตและเจตสิกไม่ได้ นอนอยู่ที่เดียว นั่งอยู่ที่เดียว ยืนอยู่ที่เดียว ด้วยอำนาจแห่งผลกุศลที่ตนเจริญปัญจมณานิให้มีจิต ปรารถนาให้หาจิตมิได้ และอสังขณินั้นนับเข้าในรูปพรหม^{๕๐}

พรหมโลกในปฐมฉานภูมิ ทุตติฉานภูมิ ตติยฉานภูมิ และจตุตถฉานภูมิ รวมทั้งหมดมี ๑๑ ชั้น ซึ่งยังมีพรหมโลกอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งมีชื่อเรียกว่า สุทธาวาสภูมิ เป็นที่อยู่แห่งพระอริยบุคคลในบรรพพระพุทธศาสนาชั้นพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลผู้มีความบริสุทธิ์เท่านั้น ส่วนท่านที่ทรงคุณอันวิเศษอื่น ๆ แม้จะสำเร็จฉานวิเศษเพียงใด ก็ไปอุบัติเกิดในสุทธาวาสภูมินี้ไม่ได้อย่างเด็ดขาด สุทธาวาสนี้มีอยู่ ๕ ชั้น ตั้งอยู่ท่ามกลางอากาศ และตั้งอยู่เป็นชั้น ๆ ขึ้นไปตามลำดับภูมิ ชาติตั้งอยู่ในระดับเดียวกัน ดังเช่นพรหมโลกทั้ง ๑๑ ชั้นไม่ ซึ่งพระพรหมในแดนสุทธาวาสภูมิมิมีลักษณะดังต่อไปนี้

๑๒) อวิหาสุทธาวาสภูมิ คือ พรหมโลกชั้นที่ ๑๒ เป็นอยู่ของพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้สถิตอยู่ในสุทธาวาสพรหมโลกชั้นนี้ เป็นผู้ไม่มีความเสื่อมคลายในสมบัติของตน ซึ่งหมายความว่า ท่านยอมไม่ละทิ้งสมบัติ กล่าวคือ สถานที่ของตน โดยเวลาเพียงเล็กน้อย พระพรหมที่อุบัติเกิดและสถิตในอวิหาพรหมโลกนี้ ท่านยอมจักไม่จุติอีกเสียก่อน จนกว่าจะสถิตอยู่จนถึงมีอายุครบกำหนด ซึ่งมีความแตกต่างกับพระพรหมในภูมิสุทธาวาสที่เหลืออีก ๔ ภูมิ คือ อดปปาภูมิ สุทตสลาภูมิ สุทตสีลภูมิ และอนินิฏฐภูมิ พระพรหมทั้ง ๔ ภูมินี้ อาจไม่ได้อยู่ครบกำหนดอายุก็มีการจุติหรือนิพพานเสียก่อน อวิหาพรหมทั้งหลายเสวยพรหมสมบัติอันประณีตและบริสุทธิ์ พระพรหมในพรหมโลกชั้นนี้ ล้วนแต่เป็นผู้มีวาสนาบารมี กิเลสฐลิตีที่เหลือติดอยู่ในสันดานนั้นน้อยหนักหนา โดยได้เคยเป็นสาวกแห่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าบรมไตรโลกนาถ พบพระบรมพุทธศาสนา เป็นผู้เห็นภัยในวัฏสงสาร มีความอดสาหะจำเรญวิปัสสนากรรมฐาน จนกระทั่งยังตติยมรรคให้บังเกิดขึ้นในขันธสันดาน ได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคล และในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานอยู่นั้น

^{๕๐}พระมหาประเวศ ปรินุญ โณ (นามเสนา), “มโนทัศน์เกี่ยวกับภพ และภูมิในพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๔, หน้า ๑๒๘.

๑๓) อตปฺปาสุทราวาสภูมิจ พระพรหมผู้สถิตอยู่ในพรหม โลกชั้นนี้ เป็นที่อยู่อันบริสุทธิ์แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลายผู้มีความเดือดร้อน พระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลายที่สถิตอยู่ในพรหม โลกชั้นนี้ มีลักษณะด้วยคุณวิเศษ คือ ย่อมไม่มีความเดือดร้อนทั้งทางกาย วาจา และใจ เป็นการบ่งบอกถึงลักษณะของพระพรหมที่อุบัติเกิดขึ้นและสถิตอยู่ในอตปฺปาสุทราวาสภูมินี้ ซึ่งลักษณะของคุณวิเศษของพระพรหมในชั้นนี้คือ จะต้องเข้ามานสมาบัติหรือมีขณะนั้นก็เข้าผลสมาบัติอยู่เสมอ นีวรณธรรมซึ่งเป็นกิเลสอันเป็นเหตุจิตเดือดร้อน ไม่มีโอกาสที่จะเกิดขึ้นได้ ฉะนั้นจิตใจของพระพรหมผู้บริสุทธิ์จึงมีแต่ความเยือกเย็น ไม่มีความเดือดร้อน ลักษณะของพระพรหมชั้นนี้จึงเกิดขึ้นจากสมาบัติอันมีความเยือกเย็น และไม่มีมีความเดือดร้อน

๑๔) สุทฺธสสาสุทราวาสภูมิจ พรหม โลกของพระพรหมชั้นสุทฺธสสาสุทราวาสภูมิจ เป็นดินแดนที่อยู่สูงขึ้นไปบนฟ้าต่อจากอตปฺปาสุทราวาสพรหม โลกชั้น ไปอีก ประมาณ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พัน โยชน์ จึงถึงพรหม โลกชั้นนี้ พระพรหมชั้นนี้คือพระพรหมอนาคามีอริยบุคคล ผู้สถิตอยู่ในสุทราวาสพรหม โลกชั้นนี้ มีลักษณะประจำพรหม โลกชั้นนี้ คือ เป็นผู้มีความเห็นอย่างชัดแจ้งแจ่มใส สามารถเห็นสภาวะธรรมได้โดยแจ่มชัด เป็นพระพรหมที่บริบูรณ์ด้วยประสาทจักขุ ทิพยจักขุ ธรรมจักขุ และปัญญาจักขุ จึงทำให้เห็นสภาวะธรรมโดยแจ่มใส ชัดเจน มีจิตในสงบเยือกเย็น เสวยพรหมสมบัติอันประณีตและบริสุทธิ์ พระพรหมแต่ละองค์ผู้สถิตอยู่ ณ พรหมวิมานของตนในสุทฺธสสาสุทราวาสพรหม โลกชั้นนี้ ล้วนแต่เป็นผู้มีวิสาขนาบารมีในจิตสันดาน มีกิเลสธุลีเหลือติดอยู่น้อยหนักหนา โดยเหตุที่เคยเป็นสาวกแห่งองค์สมเด็จพระสรรเพชญ์สัมมาสัมพุทธเจ้าบรมไตร โลกนาถพบพระบวรพุทธศาสนา มีปกติเห็นภัยในวัฏสงสารอุตสาหะเจริญวิปัสสนากรรมฐานกระทั่งยังตติยมรรคให้เกิดขึ้นในชั้นสันดาน ได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคล และในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานนั้นปรากฏว่าเป็นผู้มี สตินทริย์ คือ มีสติแก่กล้ากว่าอินทริย์อย่างอื่น เป็นผู้ทรงคนอันวิเศษในพระบวรพุทธศาสนาเช่นนี้ ครั้นดับขันธจึงตรงมาอุบัติเป็นพระพรหมผู้บริสุทธิ์ในพรหม โลกชั้นนี้ เสวยพรหมสมบัติจนกว่าจะสิ้นอายุขัยไป หรือจนกว่าจะได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์และดับขันธเข้าสู่พระปรินิพพาน

๑๕) สุทฺธสีสุทราวาสภูมิจ เป็นพรหม โลกชั้นที่ ๑๕ เป็นภูมิที่อยู่อันบริสุทธิ์แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้มีความเห็นอย่างแจ่มใสมากกว่า พระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลายผู้สถิตอยู่ในสุทราวาสพรหม โลกชั้นนี้มีความเห็นที่แจ่มใสมากกว่า ซึ่งลักษณะตามคุณอันวิเศษ คือ มีประสาทจักขุ ทิพยจักขุ ทิพยจักขุ และปัญญาจักขุ ทั้ง ๓ จักขุนี้ มีกำลังมากยิ่งขึ้นกว่าบรรดาพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลที่สถิตอยู่ในสุทฺธสสาพรหม โลก เว้นแต่ ธรรมจักขุ เท่านั้นมีกำลังเสมอกัน ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้พระพรหมในชั้นนี้มีความเห็นในสภาวะธรรมได้อย่างชัดแจ้งแจ่มใสเป็นอย่างหนึ่ง มีจิตใจสงบเยือกเย็น เสวยพรหมสมบัติอันประณีตและบริสุทธิ์เป็นอันมาก

เพราะพระพรหมแต่ละองค์ซึ่งสถิตอยู่ ณ พรหมวิมานของตนในสุภัสสัพรหมโลก ล้วนแต่เป็นผู้มี वासนาบารมี จิตสันดานมีกิเลสฐลึเหลือติดอยู่น้อย ซึ่งได้เคยเป็นสาวกขององค์สมเด็จพระชินสีห์ สัมมาสัมพุทธเจ้าบรมไตรโลกนาถพบพระบรมพุทธานุชาแล้วมีปกติเห็นภัยในวัฏสงสาร อุตสาหะเจริญวิปัสสนากรรมฐาน จนกระทั่งยังตติยมรรคให้บังเกิดขึ้นในขันธสันดาน ได้สำเร็จเป็น พระอนาคามีอริยบุคคล และในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานอยู่นั้น ปรากฏว่าเป็นผู้มี สมาธิในทรีย์ คือ มีสมาธิแก่กล้ามากกว่าอินทรีย์อย่างอื่น เป็นผู้ทรงคุณอันพิเศษในพระบรมพุทธานุชา ครั้น ดับขันธสิ้นชีวิตจึงมาอุบัติเกิดเป็นพระพรหมผู้บริสุทธิ์ในพรหมโลกชั้นนี้ เสวยพรหมสมบัติจนกว่า จะสิ้นอายุหรือจุติไป หรือจนกว่าจะได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์และดับขันธเข้าสู่พระปรินิพพาน

๑๖) อภินิฏฐสุทธาวาสภูมิ เป็นภูมิอันบริสุทธิ์แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ทรงคุณอันพิเศษ พระพรหมผู้บริสุทธิ์ทั้งหลาย ที่สถิตอยู่ในอภินิฏฐสุทธาวาสพรหมโลกชั้นนี้ ล้วน แต่มีสันดานบางจากฐลึกิเลส มีลักษณะด้วยคุณพิเศษ โดยไม่มีการเป็นรองกัน คือ ไม่เป็นผู้ต่ำกว่า กันทั้งในด้านความสุขและความรู้ บรรดาพระพรหมแต่ละองค์ที่สถิตอยู่ ณ พรหมวิมานแห่งตนใน อภินิฏฐสุทธาวาสพรหมโลกชั้นนี้ ล้วนแต่เป็นผู้มีवासนาบารมีในจิตสันดาน มีกิเลสฐลึเหลือติดอยู่ น้อย โดยได้เคยเป็นสาวกแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ผู้ทรงเป็นพระบรมไตร โลกนาถ เขาพบพระบรมพุทธานุชาแล้วมีปกติเห็นภัยในวัฏสงสาร อุตสาหะเจริญวิปัสสนา กรรมฐาน จนกระทั่งยังตติยมรรคให้บังเกิดขึ้นในขันธสันดานได้สำเร็จเป็นอนาคามีอริยบุคคลและ ในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานอยู่นั้น ปรากฏว่าท่านเหล่านี้เป็นผู้มี ปัญญาแก่กล้า กว่าอินทรีย์อย่างอื่น มีลักษณะเป็นผู้ทรงคุณอันพิเศษในพระบรมพุทธานุชาเช่นนี้ ครั้นดับขันธ สิ้นชีวิตแล้ว จึงมาอุบัติเกิดเป็นพระพรหมผู้บริสุทธิ์ในพรหมโลกแห่งนี้ และเป็นที่แน่นอนว่า พระ พรหมอภินิฏฐทั้งหลายจะต้องได้สำเร็จเป็นองค์พระอรหันต์ และดับขันธเข้าสู่พระปรินิพพาน ณ ที่นี้ด้วยกันทุกองค์

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น เป็นพระพรหมชั้นรูปพรหม มีทั้งหมด ๑๖ ชั้น มีคุณอันพิเศษเป็น ตัวแบ่งชั้นของพระพรหมแต่ละชั้น อาศัยซึ่งสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานเป็นหนทางเข้าสู่ แดนแห่งพรหม มีพรหมวิมานเป็นที่สถิต เสวยพรหมสมบัติ อาศัยสมาบัติเป็นอาหาร อาศัยคุณพิเศษ ที่ได้เจริญภาวนามาแต่ชาติที่แล้ว ดังเช่น พระพรหมชั้นที่ ๑๖ คือ อภินิฏฐสุทธาวาสภูมิ อุตสาหะ เจริญวิปัสสนากรรมฐาน จนกระทั่งยังตติยมรรคให้บังเกิดขึ้นในขันธสันดานได้สำเร็จเป็นอนาคามี อริยบุคคล ก็อาศัยความอุตสาหะเจริญวิปัสสนากรรมฐาน จึงได้มาอุบัติเกิดขึ้นในพรหมโลกชั้นอก นิฏฐสุทธาวาสภูมินี้

๑.๔.๒ ลักษณะของพระพรหมในพรหมโลกชั้นรูปพรหม

รูปพรหม มีลักษณะเรียงตามลำดับ ดังต่อไปนี้

อรุปรพรม แปลว่า พระพรหมที่ไม่มีรูปร่าง การไม่มีรูปร่างด้วยอาศัยเหตุ นั้น มีความเป็นมาดังต่อไปนี้

ในสมัยที่โลกยังว่างจากพระบวรพุทธศาสนา ยังไม่มีองค์สมเด็จพระมิ่งมงกุฏสัมมาสัมพุทธเจ้ามาอุบัติประกาศพระสัทธรรมเทศนา มีแต่บรรดาโยคีฤาษีสัทธีทั้งหลาย ทั้งซึ่งไพรดาบสที่ประพฤติพรหมจรรย์บำเพ็ญตบะเดชะภาวนา ตามคำรับคำราที่สืบกันมาอย่างยาวนาน อุตสาหะบำเพ็ญเพียรไปจนกระทั่งได้สำเร็จจุดอดมานชั้นสูงสุดแล้ว ก็ยังไม่พอใจในสิ่งที่ตนมีแล้ว ปรารถนาได้บรรลุดมานชั้นสูงขึ้นไปอีก โดยมาคำนึงในใจว่า อันว่าตัวตน กล่าวคือ อตภาพร่างกายนี้ไม่มีดีอะไรทั้งประกอบด้วยทุกข์และโทษอันหาประมาณไม่ได้ ดังเช่น การทำร้ายกันดังคนขาดสติ ฆ่าฟันซึ่งกันและกัน มีทั้งโทษและทุกข์อันทรมาณหาประมาณไม่ได้ จึงปรารถนาการกระทำตัวตนให้หายไป พระพรหมมีรูปมีลักษณะสำคัญ ดังต่อไปนี้

๑) อากาธานัญญาตนภูมิ เป็นพรหมโลกชั้นที่ ๑๗ พระพรหมผู้วิเศษไม่มีรูป ที่อุบัติเกิด ณ อรุปรพรมโลกแห่งนี้ เพราะอาศัยเหตุที่ตนปฏิสนธิด้วยอากาธานัญญาตนวิบากจิต จึงได้มาอุบัติในพรหมโลกชั้นนี้ ซึ่งมีลักษณะตามคุณอันวิเศษ คือ เสวยสุขอันแสนประณีตและละเอียดนักหนา มีอายุยืนยาว ด้วยอำนาจแห่งอรุปรมาณกุศลอันแรงกล้าที่ตนได้เคยบำเพ็ญมา โดยเหตุที่ว่า พระพรหมผู้วิเศษแต่ละองค์ที่สถิตอยู่ในอรุปรพรมโลกชั้นนี้ ล้วนแต่ได้สำเร็จอรุปรมาณที่ ๑ มาแล้วทั้งสิ้น

๒) วิญญาณัญญาตนภูมิ เป็นภูมิที่อยู่แห่งพระพรหมผู้วิเศษ ผู้เกิดจากมานที่อาศัยวิญญาณบัญญัติอันไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์ พระพรหมผู้วิเศษ ไม่มีรูป ซึ่งอุบัติ ณ อรุปรพรมโลกแห่งนี้ เพราะอาศัยเหตุที่ตนปฏิสนธิด้วยวิญญาณัญญาตนวิบากจิต จึงมีลักษณะตามลักษณะคุณอันวิเศษที่เจริญสมถกรรมฐาน คือ เป็นผู้ที่มีความสุขอันแสนประณีตละเอียดอ่อนเป็นนักหนา มีอายุยืนนานเป็นยิ่งนัก ด้วยอาศัยอำนาจแห่งอรุปรมาณกุศลอันแรงกล้าที่ตนได้เคยบำเพ็ญมา โดยเหตุว่าพระพรหมผู้วิเศษแต่ละองค์ที่สถิตเสวยสุขอยู่ในอรุปรพรมโลกชั้นนี้ ล้วนแต่ได้สำเร็จอรุปรมาณที่ ๒ มาแล้วทั้งสิ้น

๓) อากิญจัญญาตนภูมิ พ้นจากวิญญาณัญญาตนภูมิขึ้นไปอีไกลแสนไกล ประมาณ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พัน โยชน์ คือพรหมโลกชั้นที่ ๑๘ พระพรหมผู้วิเศษที่อุบัติในพรหมโลกชั้นนี้ อาศัยเหตุที่ตนปฏิสนธิด้วยอากิญจัญญาตนวิบากจิต จึงอุบัติเสวยพรหมสมบัติ อันมีลักษณะดังนี้ มีความสุขอันประณีต มีอายุยืนยาว ด้วยอาศัยอำนาจแห่งอรุปรมาณกุศลที่ตนได้เคยบำเพ็ญมา พระพรหมผู้วิเศษแต่ละองค์ที่สถิตเสวยสุขอยู่ในพรหมโลกแห่งนี้ ล้วนแต่เป็นผู้ที่ได้สำเร็จอรุปรมาณที่ ๓ มาแล้วทั้งสิ้น

๔) เนวสัญญานาสัญญาตนภูมิ เป็นพรหมโลกชั้นที่ ๒๐ คือ ภูมิเป็นที่อยู่แห่งพระพรหมผู้วิเศษ ผู้เกิดจากมานที่อาศัยความประณีตเป็นอย่างยิ่ง มีสัญญาที่ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ลักษณะ

ของพระพรหมผู้วิเศษสูงสุดไม่มีรูปที่อุบัติขึ้น ณ อรูปพรหมโลกสูงสุด เพราะได้อาศัยเหตุที่ตน ปฏิสนธิด้วยเนวสัจญานาสัจญายตนวิบากจิต เสวยสุขอันแสนจะประณีตและละเอียดอ่อนเป็นที่ สุด มีอายุที่ยืนนาน เป็นที่สุดด้วยอำนาจแห่งอรุณมานอันสูงสุดที่ตนได้บำเพ็ญมา โดยอาศัยที่ว่า พระพรหมผู้วิเศษแต่ละองค์ ที่สถิตเสวยสุขในพรหมโลกชั้นเนวสัจญานาสัจญายตนภูมินี้ ล้วนแต่ เป็นผู้ที่ได้สำเร็จยอดแห่งอรุณมาน คือ อรุณมาน ๔ มาแล้วทั้งสิ้น

๓.๕ วิมานของพรหม

วิมานของพระพรหมชั้นรูปพรหม พรหมในชั้นรูป คือ พรหมมีรูปนั้นมีทั้งหมด ๑๖ ชั้น ตามกำลังของฌานที่ได้สำเร็จมา

๓.๕.๑ ปฐมฌาน

ปฐมฌานมีทั้งหมด ๓ ชั้น แต่ละชั้นมีวิมาน ดังต่อไปนี้

๑) พรหมปาริสาชากุมิ พระพรหมโลกที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้นที่ ๑ ถือเป็นพรหมชั้นแรก วิมานจึงไม่มีความวิจิตรงดงามนัก แต่มีวิมานที่สวยงามกว่าเทวโลกทั้งหมด ซึ่งวิมานของพรหมปาริสาชากุมินั้น ผู้เป็นบริษัของท้าวมหาพรหม ในชั้นปฐมภูมิ พรหมโลกชั้นนี้มีปราสาทแก้วที่มีความรุ่งเรืองด้วยรัศมีเป็นพรหมวิมานสวยงามประณีตดีกว่าวิเศษกว่าสมบัติของเหล่าเทวดาทั้งหลาย เพราะสิ่งต่าง ๆ ที่ปรากฏในพรหมโลกชั้นนี้เป็นพรหมสมบัติที่ประเสริฐ และเป็นผู้มีคุณวิเศษ โดยได้เคยเจริญสมถกรรมฐาน ได้บรรลุปฐมฌานขั้นแรกคือขั้นสามัญแล้ว มาอุบัติบังเกิดขึ้นเพื่อเสวยพรหมสมบัติอันเป็นสุขประเสริฐตราบเท่าอายุขัย...^{๔๒} วิมานของพรหมชั้นนี้ปรากฏมีปราสาทแก้วอันสวยงาม ประณีตดีกว่าวิเศษกว่าสมบัติของเหล่าเทวดาทั้งหลาย

๒) พรหมบุโรหิตากุมิ พระพรหมโลกที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้น ๒ เป็นที่สถิตแห่งพรหมทั้งหลาย มีฐานะประเสริฐกว่าพรหมชั้นปาริสาชาทั้งด้านสมบัติและสรีระ ร่างกายอันเป็นรูปทิพย์ เพราะเป็นบุโรหิต เป็นผู้นำกิจการของท้าวมหาพรหม ผู้สถิตอยู่ในชั้นมหาพรหมภูมิ วิมานหรืออยู่แห่งพระพรหมทั้งหลายในชั้นนี้ เป็นผู้ทรงฐานะอันประเสริฐ คือ เป็นบุโรหิตแห่งท้าวมหาพรหมเหล่าพรหมบุโรหิตนั้นล้วนแต่มีคุณวิเศษ วิมานจึงมีความวิจิตรงดงามกว่าพรหมชั้นปาริสาชาเป็นอย่างมาก โดยได้เคยเจริญสมถกรรมฐาน ได้บรรลุปฐมฌานในขั้นมัชฌิมะ คือขั้นปานกลางมาแล้วทั้งสิ้น จึงได้มาอุบัติเกิดขึ้นในถิ่นวิมานพรหมโลกแห่งนี้ ได้เสวยพรหมสมบัติอันประเสริฐ จนสิ้น

^{๔๒} อภิ.วิ. ๗๘/๑๑๐๓/๑๐๐๓.

อายุชัย...^{๔๓} วิมานของพรหมปุโรหิต มีความเจริญสวยงามกว่าพรหมปารีสัชชา ด้วยความแตกต่างแห่ง กำลังของฉนวนที่ได้เจริญสมถกรรมฐานมาในอดีต

๓) มหาพรหมภูมิ พระพรหมโลกที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้น ๓ เป็นวิมานที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมผู้เป็นใหญ่ทั้งหลาย คือยิ่งใหญ่กว่าพรหมในชั้นปารีสัชชาภูมิและพรหมในชั้นปุโรหิตาภูมิ มีวิมานมีความวิเศษเจริญรุ่งเรืองพรหมทั้งสองที่กล่าวมาแล้วนั้น เพราะได้ฉนวนชั้นประณีต ได้จากการเจริญสมถกรรมฐาน เป็นฉนวนชั้นสูงสุด พระพรหมผู้สถิตอยู่ในมหาพรหมภูมินี้ ย่อมเป็นผู้ทรงอำนาจมีฤทธิ์มาก เพราะมหาพรหมเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งความดีและมีศักดิ์ศรีเหนือกว่าพรหมในชั้นปารีสัชชาภูมิและพรหมในชั้นปุโรหิตาภูมิ ทั้งในด้านพรหมสมบัติจึงดีเลิศกว่าวิมาน และพรหมสมบัติในปฐมฉนวนภูมิทุกชั้น^{๔๔} วิมานในพรหมโลกชั้นนี้ มีความวิเศษดีเลิศกว่าพรหมโลกในปฐมฉนวนทุกภูมิเพราะกำลังของฉนวนที่ได้เจริญสมถกรรมฐานในอดีตที่ผ่านมา

ปฐมฉนวนภูมินี้ มีปราสาทวิมานสวยงามมาก มีสวนดอกไม้และสระโบกขรณี อันล้วนแล้วด้วยแก้วมณีแวววาว มีรัศมีอันสวยงามยิ่ง สำหรับมหาพรหมภูมิอันเป็นที่อยู่ของผู้ได้ฉนวนที่มีกำลังสมาธิในชั้นประณีต เป็นผู้มีรัศมีรุ่งเรืองกว่าพรหมทั้งหลายเรียกว่า “ท้าวมหาพรหม” พระพรหมทั้ง ๓ ชั้นนี้ มีวิมานที่แตกต่างกันด้วยกำลังแห่งฉนวนที่ตนได้บรรลุนั้น ในอดีตชาติสมัยอยู่ในโลกมนุษย์ ปฐมฉนวนภูมิทั้ง ๓ นี้ อยู่ในระดับเดียวกัน แตกแยกกันเป็นเขต ตามกำลังของฉนวนที่ตนได้สำเร็จมา

๓.๕.๒ ทุกติยฉนวน

บุคคลผู้มีความเพียรพยายามบำเพ็ญด้วยการปฏิบัติสมาธิภาวนามีวาสนาบารมี ได้บรรลุธรรมอันสามารถกำจัด วิตก วิจารณ์ มีจิตผ่องใสสวยงามเป็นที่หนึ่ง คือ เอกัคคตา อันเกิดจากสมาธิเป็นเหตุโดยมีปีติและสุขเป็นผล หมายถึง ผู้ได้บรรลุทุกติยฉนวน ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เพราะวิตกวิจารณ์สงบแล้ว มีปีติและสุขซึ่งเกิดแต่สมาธิอยู่^{๔๕} มีทั้งหมด ๓ ชั้น แต่ละชั้นมีวิมาน ดังต่อไปนี้

๑) ปริตรตาภาภูมิ พระพรหมโลกที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้น ๔ พรหมโลกชั้นนี้ เป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้มีรัศมีสามัญคือรัศมีรุ่งเรืองน้อยกว่าเหล่าพระพรหมทั้งหลายที่มีศักดิ์สูงกว่า มีที่อยู่อันวิมานแห่งท่านพระพรหมทั้งหลาย เสวยสมบัติตามสมควรแก่อรรถภาพแห่งตน โดยสมบูรณ์ทุกประการ เพราะเหตุที่พระพรหมแต่ละองค์ที่สถิตอยู่ ณ พรหมวิมานแห่งตนใน

^{๔๓}มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, อภิธัมมัตถสังคหะและอภิธัมมัตถวิภาวิณีฎีกา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๐๕), หน้า ๑๕๑.

^{๔๔}ที่.ม.อภิ.วิ. ๗๘/๑๑๐๗/๑๐๐๓.

^{๔๕}ที่.ที. ๑๒/๒๒๘/๖๓.

พรหมโลกนี้ ล้วนแต่มีคุณวิเศษ มีวิมานอันวิจิตรตระการยิ่งนัก เพราะได้เคยเจริญภาวนาบำเพ็ญสมณธรรมฐาน ได้บรรลุนานชั้นปริตตะ คือ ชั้นสามัญทั้งสิ้น จึงได้มาอุบัติเกิดขึ้นในถิ่นพรหมโลกแห่งนี้ มีวิมานที่สวยงาม เสวยพรหมสมบัติอันประณีตเป็นสุขประเสริฐหนักหนา トラบเท่าอายุขัย^{๔๖} ที่อยู่ของพรหมชั้นนี้มีความสวยงาม มีรัศมีอันรุ่งเรือง

๒) อัปปมาณาภากุมิ พระพรหมโลกที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้น ๕ นี้ มีวิมานเป็นที่สถิตอยู่แห่งพรหมทั้งหลายผู้มีรัศมีมากมายหาประมาณไม่ได้ วิมานของพระพรหมในพรหมโลกแห่งนี้ มีความรุ่งเรืองด้วยรัศมีอย่างมากมายหาประมาณไม่ได้ พร้อมทั้งมีรัศมีชานออกจากกายของหมู่พรหมรุ่งเรืองยิ่งนัก พระพรหมแต่ละองค์ที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้นนี้ล้วนแต่มีคุณอันวิเศษ โดยได้ทำรูปาวจรกุศลคือเจริญภาวนาบำเพ็ญสมณธรรมฐาน ได้บรรลุนุติยมาน คือขั้นปานกลางแล้ว ทั้งสิ้น จึงได้มาอุบัติในพรหมโลกแห่ง มีวิมานอันสวยงามยิ่งนัก เสวยพรหมสมบัติอันประณีตเป็นสุขประเสริฐหนักหนา จนสิ้นอายุขัย^{๔๗}

๓) อภัสสรากุมิ พระพรหมโลกที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้น ๖ พรหมชั้นอภัสสรากุมิมีวิมานอันสวยงามหนักหนา เป็นสถานที่วิจิตรสวยงาม ดำรงอยู่ตลอดกาล ซึ่งมีข้อยืนยันวิมานของพรหมชั้นอภัสสรากุมิว่า “...สัตว์เหล่านั้น ได้สำเร็จทางใจมีปิติเป็นอาหาร มีรัศมีในตัวเอง เทียวไปในอากาศ อยู่ในสถานที่สวยงาม ดำรงอยู่ในภพนั้นตลอดกาลช้านาน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บางครั้งบางครั้งเรามีสมัยที่โลกนี้กลับเจริญโดยล่วงไปช้านาน เมื่อโลกกำลังเจริญอยู่ ปราภกว่าวิมานพรหมว่างเปล่า ครั้งนั้น สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งจุดิจากชั้นอภัสสรพรหมเพราะสิ้นอายุหรือเพราะสิ้นบุญ ย่อมเข้าถึงวิมานพรหมที่ว่างเปล่า แม้ผู้สร้าง เป็นผู้เนรมิต เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้บงการ เป็นผู้มีอำนาจเป็นบิดาของหมู่สัตว์ผู้เป็นแล้ว และกำลังเป็น สัตว์เหล่านี้เราเนรมิตขึ้นชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเราได้มีความคิดอย่างนี้มาก่อนว่า โอหนอแม้สัตว์เหล่านี้ก็พึงมาเป็นอย่างนี้บ้าง ความตั้งใจของเราเป็นเช่นนี้ และสัตว์เหล่านี้ก็ได้มาเป็น...”^{๔๘} “...มีรัศมีเอง ท่องเทียวไปในอากาศได้ ดำรงอยู่ในวิมานอันงดงาม...”^{๔๙} ดังคำอธิบายถึงวิมานของพรหมอภัสราว่าเป็นวิมานที่มีความสมบูรณ์ ประณีต สวยงาม ประเสริฐ หาที่เปรียบไม่ได้

^{๔๖} อภ.วิ. ๗๘/๑๑๐๗/๑๐๐๒.

^{๔๗} มหามกุฏราชวิทยาลัย, อภิธัมมัตถสังคหะและอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา, อ้างแล้ว, หน้า ๑๕๑.

^{๔๘} ที.สี. ๑๑/๓๑/๒๓ - ๒๔.

^{๔๙} ที.ปา. ๑๕/๖๑/๑๓๕.

๓.๕.๓ ตติยฉาน

บุคคลผู้มีความเพียรพยายามบำเพ็ญด้วยการปฏิบัติสมาธิภาวนามีวาสนาได้บรรลุธรรมที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า เป็นผู้มือุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะและเสวยสุขด้วยนามกายเพราะปีติสิ้นไป ได้บรรลุตติยฉาน มีอุเบกขา มีสติ มีสุข^{๖๐} เมื่อสิ้นการดับสังขารจากโลกนี้ไปยอมไปอุบัติเกิดขึ้น ตติยฉานภูมินี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๓ ชั้น แต่ละชั้นมีวิมาน ดังต่อไปนี้

๑) ปริตตสุภาภูมิ พระพรหมโลกที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้น ๗ นี้ เป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลาย มีความสง่างามแห่งรัศมีน้อย ตามความหมายแห่งภูมินี้คือ เป็นที่อยู่แห่งพระพรหมทั้งหลายมีความสง่างามแห่งรัศมีเป็นส่วนน้อยกว่าพรหมในชั้นสูงกว่าตน พระพรหมยอมได้เสวยพรหมสมบัติพร้อมทั้งมีวิมานเป็นที่อาศัยตามกำลังของฉานที่ได้บรรลุมา เสวยพรหมสมบัติอันประณีตเป็นสุขประเสริฐนักหนา^{๖๑} วิมานมีความสวยงามตามบุญบารมีที่ได้สั่งสมมาในอดีตชาติ

๒) อัปมาณสุภาภูมิ พระพรหมโลกที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้น ๘ นี้ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมที่มีความสง่างามมีรัศมีมากมายหาประมาณไม่ได้ วิมานของเหล่าพระพรหมทั้งหลายมีความสวยงาม ทั้งพร้อมทั้งพระพรหมทั้งหลายยังมีความสวยงาม สง่าด้วยรัศมีมากมายไม่มีประมาณ พระพรหมแต่ละองค์ที่สถิตอยู่ในชั้นอัปมาณสุภาภูมินี้ล้วนแต่เป็นผู้ที่มีคุณอันพิเศษ เพราะได้เจริญภาวนาบำเพ็ญสมถกรรมฐาน ได้บรรลุตติยฉานชั้นมัชฌิมะคือชั้นปานกลางมาแล้ว จึงได้มีโอกาสมาอุบัติเกิดขึ้นในพรหมโลกชั้นนี้ เสวยพรหมสมบัติอันประณีตเป็นสุขประเสริฐตราบถึงอายุขัย^{๖๒}

๓) สุกกิณหาภูมิ พระพรหมโลกที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้น ๙ นี้ เป็นที่อยู่แห่งพระพรหมทั้งหลายผู้มีความสง่างามแห่งรัศมีออกสลับปะปนกันไปเสมอตลอดสรีระกาย มีวิมานอันสง่าสวยงามด้วยกำลังแห่งฉานที่สั่งสมมา พร้อมทั้งพระพรหมทั้งหลายผู้มีความสง่าสวยงามแห่งรัศมีที่ออกสลับปะปนไปอยู่เสมอตลอดสรีระกาย พระพรหมทั้งหลายผู้สถิตอยู่ในสุกกิณหาภูมินี้ ล้วนแต่มีคุณพิเศษ โดยได้เคยเจริญภาวนาสมถกรรมฐาน ได้บรรลุตติยฉานชั้นประณีต คือ ชั้นสูงสุดมาแล้ว ทั้งสิ้นจึงมีโอกาสมาอุบัติเกิดขึ้นในพรหมโลกชั้นนี้ เสวยพรหมสมบัติอันประณีตเป็นสุขประเสริฐจนสิ้นอายุขัย^{๖๓}

^{๖๐}ที่.ส. ๑๒/๒๓๐/๖๔.

^{๖๑}อภิ.วิ. ๗๘/๑๑๗/๑๐๐๒.

^{๖๒}อภิ.วิ. ๗๘/๑๑๗/๑๐๐๓.

^{๖๓}อภิ.วิ. ๗๘/๑๑๗/๑๐๐๓.

๓.๕.๔ จตุตถฌาน

บุคคลผู้มีความเพียรพยายามบำเพ็ญด้วยการปฏิบัติสมาธิภาวนาวาสนาบารมี จนได้บรรลุธรรมอันไม่มีสุขไม่มีทุกข์ เพราะละทุกข์ละสุขและดับโสมนัส โทมนัสก่อน ๆ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์ได้บรรลุจตุตถฌาน ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร์ ไม่มีปีติ และไม่มีสุข มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์ หมายถึงการมีเอกัคคตารมณ์เป็นปัจจัยแห่งอุปกษารมณ์ ๆ เป็นปัจจัยแห่งสติอันบริสุทธิ์^{๔๔} มีทั้งหมด ๒ ชั้น แต่ละชั้นมีวิมาน ดังต่อไปนี้

๑) เวฬุผลาณภูมิ พระพรหมโลกที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้น ๑๐ พระพรหมที่สถิตอยู่ ณ เวฬุผลาณภูมินี้ เป็นพระพรหมที่ได้เสวยผลอย่างไพบุลย์ คือได้รับผลแห่งฌานกุศลอย่างเต็มที่ มีวิมานที่สวยงาม ไพบุลย์ พร้อมทั้งพรพรหมทั้งหลายเป็นผู้ได้รับผลแห่งฌานกุศลอย่างไพบุลย์ พรหมโลกชั้นนี้ที่ชื่อว่ามีผลอย่างไพบุลย์ ไม่ว่าโลกจะถูกทำลายด้วยไฟ ด้วยน้ำ ด้วยลม แต่เวฬุผลาณภูมิ ย่อมพ้นจากการถูกทำลายล้างทุกอย่าง อย่าง พระพรหมทั้งหลายที่มาอุบัติเกิดขึ้น ณ เวฬุผลาณภูมินี้ ล้วนแต่ทรงคุณวิเศษได้เจริญภาวนาบำเพ็ญสมถกรรมฐานได้บรรลุจตุตถฌาน ได้เสวยสมบัติอันประเสริฐ ประณีตมีรูปฌานชั้นสูงสุด^{๔๕}

๒) อสัณฺณิสัตตาณภูมิ พระพรหมโลกที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้น ๑๑ นี้ เป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้ไม่มีสัญญา เพราะเป็นพรพรหมที่มีแต่รูปชั้น ๖ ไม่มีนามชั้น ๖ เป็นภูมิที่อยู่แห่งพระพรหมทั้งหลายผู้ไม่มีสัญญา บุคคลที่ได้สำเร็จปัญญาฌานและพิจารณาเห็นว่ากองทุกข์จะมีนั้นอาศัยจิตจึงถือเอาอารมณ์ต่างๆ คือ อารมณ์มีรูป เช่น สัททารมณ์ คันธารมณ์ รัสสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ ธรรมารมณ์ จะเป็นทุกข์โทมนัสด้วย รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เหตุผลทั้งปวงนั้นอาศัยจิต ถ้าไม่มีจิตแล้วความสุข โทมนัสทั้งปวงไม่มี อสัณฺณิสัตตาณภูมินี้อาศัยอยู่ในวิมานที่มีปราสาทแก้ว พรหมวิมานอันมหิฬารกว้างขวางหนักหนา มีบุปผชาติดอกไม้สุกัณฺธรสประดับประดาเรียบร้อยเป็นระเบียบ ประคุดตั้งบุคคลมาสร้างจัดสรรไว้ ไม่รู้แห่ง ไม่รู้เหี่ยว ไม่รู้ร่วง ไม่รู้โรย มีปรากฏอยู่โดยรอบพรหมวิมานนั้นทุกทิศ^{๔๖}

๓.๕.๕. สุตทวาราส

ผู้อยู่ในระดับเป็นพระพรหมชั้นสุตทวาราสภูมินี้ เป็นที่อยู่แห่งพรพรหมอริยบุคคล ในพระบวรพุทธศาสนา พระอนาคามีอริยบุคคลผู้ทรงไว้ซึ่งความบริสุทธิ์อุบัติเกิดขึ้นในสุตทวาราสภูมินี้มี

^{๔๔}ที่.ส. ๑๒/๒๓๕/๖๗.

^{๔๕}อภิ.วิ. ๗๘/๑๑๐๗/๑๐๐๔.

^{๔๖}อภิ.วิ. ๗๘/๑๑๐๗/๑๐๐๔.

อยู่ ๕ ชั้น ตั้งอยู่ท่ามกลางอากาศและตั้งอยู่เป็นชั้น ๆ ตามลำดับภูมิ ไม่ได้ตั้งอยู่ในระดับเดียวกัน คือ อวิหา อคัปปา สุทฺตสา สุทฺตสี อกนิฏฐา มีวิมาน ดังต่อไปนี้

๑) อวิหาสุทฺทาวาสภูมิ พระพรหมโลกที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้น ๑๒ เป็นพรหมภูมิที่สูงขึ้นไปจากอสังขยีสัตตตภูมิ อวิหาสุทฺทาวาสภูมินี้ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ไม่เสื่อมคลายในสมบัติของตน มีวิมานอันบริสุทธิ์ พร้อมทั้งเป็นพระพรหมผู้ไม่มีวันเสื่อมคลายในสมบัติของตน พระพรหมอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ไม่เสื่อมคลายในสมบัติของตน ย่อมเสวยพรหมสมบัติอันประณีตและบริสุทธิ์เป็นอันมาก เพราะว่า พระพรหม ซึ่งสถิตอยู่ ณ พรหมวิมานในอวิหาสุทฺทาวาสพรหมโลกนี้ ล้วนแต่เป็นผู้มีวาสนาบารมี กิเลสฐิติที่เหลือติดอยู่ในจิตสันดานนั้นน้อยหนักหนา โดยได้เคยเป็นสาวกแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีปกติเห็นภัยในวิภูสงสาร อุตสาหะ เจริญวิปัสสนากรรมฐาน จนกระทั่งยังคติขมรรคให้บังเกิดขึ้น ในชั้นสันดานได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคล และในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานอยู่นั้น ปรากฏว่าท่านได้เป็นผู้มี “ศัทธินทรีย์” คือศรัทธาแก่กล้ากว่าอินทรีย์อย่างอื่น เป็นผู้ทรงคุณพิเศษ ครั้นดับขันธสิ้นชีวิตแล้ว จึงได้มาอุบัติเกิดขึ้นเป็นพระพรหมผู้บริสุทธิ์ในพรหมโลกชั้นนี้ สถิตอยู่ในพรหมวิมานอันบริสุทธิ์นี้^{๖๓}

๒) อคัปปาสุทฺทาวาสภูมิ พระพรหมโลกที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้น ๑๓ พรหมภูมิแห่งนี้เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ไม่มีความเคียดแค้น มีวิมานอันบริสุทธิ์ และไม่มีความเสื่อม ภูมิอันเป็นที่อยู่ของพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลจึงมีความบริสุทธิ์ ไม่มีความเคียดแค้น พระพรหมที่อุบัติเกิดขึ้นและสถิตอยู่วิมานอคัปปาสุทฺทาวาสนี้ ย่อมเข้าฌานสมาบัติหรือเข้าผลสมาบัติอยู่เสมอ นิเวศธรรมซึ่งเป็นกิเลสอันเป็นเหตุทำให้จิตเคียดแค้นไม่มีโอกาสที่จะเกิดขึ้นได้ ฉะนั้น จิตแห่งพระพรหมผู้บริสุทธิ์เหล่านี้ จึงมีแต่ความเยือกเย็น ไม่มีความเคียดแค้นทำให้ท่านได้เสวยพรหมสมบัติอันประณีตบริสุทธิ์เป็นอันมาก เพราะว่าพรหมแต่ละองค์ ที่สถิตอยู่ในวิมานแห่งพรหมโลก เสวยพรหมสมบัติไปจนกว่าจะ ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์และดับขันธเข้าสู่พระปรินิพพาน^{๖๔}

๓) สุทฺตสาสุทฺทาวาสภูมิ พระพรหมโลกที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้น ๑๔ เป็นพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ทรงไว้ซึ่งความเห็นอย่างแจ่มใส สุทฺตสาสุทฺทาวาสภูมิ เป็นวิมานอันบริสุทธิ์ พระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ย่อมมีความเห็นสภาวธรรมได้โดยแจ่มชัด เพราะเป็นพระพรหมที่บริสุทธิ์ด้วยจักขุ ทิพยจักขุ ธรรมจักขุ ปัญญาจักขุ พระพรหมอนาคามีอริยบุคคล

^{๖๓} อภ.วิ. ๗๘/๑๑๐๗/๑๐๐๔.

^{๖๔} อภ.วิ. ๗๘/๑๑๐๗/๑๐๐๔.

แต่ละองค์ ผู้สถิตอยู่ ณ พรหมโลกแห่งนี้ล้วนแต่เป็นผู้มีบุญวาสนาบารมี ในจิตสันดานมีกิเลสเหลือ คิอยู่ น้อยหนักหนา โดยเหตุที่เคยเป็นสาวกขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีปกติเห็นภัยใน วิชาสูงสาร มีอุตสาหะ เจริญวิปัสสนากรรมฐาน จนกระทั่งยังคงดิยมรรคให้บังเกิดขึ้นในขันธสันดาน ได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคลและในขณะที่เจริญวิปัสสนาอยู่นั้น ปรากฏว่าเป็นผู้มี “สติท รัย” คือมีสติแก่กล้ากว่าอินทรีย์อย่างอื่นเป็นผู้วิเศษ ครั้นดับขันธสิ้นชีวิตแล้ว จึงตรงมาอุบัติเกิดขึ้น เป็นพระพรหมผู้บริสุทธิ์ในพรหมโลกแห่งนี้ “พระอนาคามีอริยบุคคล เป็นผู้บริสุทธิ์”^{๖๕} วิมานจึงมี ความงามสง่าสวยงามตามบุญวาสนาบารมีของกำลังฌานที่ได้สำเร็จมา

๔) สุตตีสัทธาवासุมิ พระพรหมโลกที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้น ๑๕ คือ วิมานของพระ พรหมอนาคามีทั้งหลายผู้ทรงไว้ซึ่งความเห็นอย่างแจ่มใสมากกว่า พระพรหมอนาคามีอริยบุคคล ผู้สถิตอยู่ ณ วิมานสุตตีสัทธาพรหมโลกนี้ ปสาทจักขุ ทิพยจักขุ ปัญญาจักขุ ทั้ง ๓ นี้ มีกำลังมากกว่า พระพรหมอนาคามีอริยบุคคลที่สถิตในสุตตีสัทธาพรหมโลกเว้นแต่ว่า “ธัมมจักขุ” เท่านั้นที่มีกำลังสูง เสมอกัน จึงสามารถมองเห็นสภาวะธรรม ได้อย่างชัดเจนแจ่มใส มีใจสงบเยือกเย็น พระพรหมในชั้น นี้ล้วนมีวาสนาบารมีเคยเป็นสาวกขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นผู้เห็นภัยในวิชาสูงสาร มีความอุตสาหะเจริญวิปัสสนากรรมฐานจนกระทั่งยังคงดิยมรรค ให้บังเกิดขึ้นในขันธสันดาน ได้ สำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคล และในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานอยู่นั้นปรากฏว่าท่านเป็น ผู้มี “สมาธินทรีย์” คือ มีสมาธิแก่กล้ามากกว่าอินทรีย์แบบอื่น เป็นผู้ทรงคุณวิเศษ ครั้นได้ดับขันธ สิ้นชีวิตแล้ว จึงตรงมาอุบัติเกิดขึ้นเป็นพระพรหมผู้บริสุทธิ์ในวิมานอันวิจิตรตระการการของพรหม โลกชั้นนี้^{๖๖}

๕) อภินิฏฐุตธาवासุมิ พระพรหมโลกที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้น ๑๖ พรหมโลกชั้นนี้ วิมานของพระพรหมอนาคามีอริยบุคคล เป็นภูมิที่อยู่อันบริสุทธิ์ มีความวิเศษกว่าพรหมอื่นทั้งหมด เพราะเป็นวิมานที่จะไม่มีการจุติอีก จะบรรลุสำเร็จเป็นพระอรหันต์และปรินิพพานในพรหมโลกชั้น นี้ วิมานของมีความสง่าสวยงามตามกำลังของบุญบารมีที่ได้สั่งสมมาในอดีต

ทั้งหมดที่กล่าวล้วนเป็นพระพรหมที่มีรูป ทั้งหมด ๑๖ ชั้น มีวิมานอันประเสริฐ และแตก ต่างกันไป ตามกำลังของฌาน ดังนี้

ปฐมฌาน

๑) พรหมปาริสาชชะ

๒) พรหมปุโรหิตา

^{๖๕} อภ.วิ. ๓๘/๑๑๐๗/๑๐๐๔.

^{๖๖} อภ.วิ. ๓๘/๑๑๐๗/๑๐๐๕.

๓) มหาพรหม

ทุติยฉาน

๑) ปริตตภาพรหม

๒) อัปปมาณาพรหม

๓) อาภัสสราพรหม

ตติยฉาน

๑) ปริตตตาสุภาพรหม

๒) อัปปมาณสุภาพรหม

๓) สุกกัณหาพรหมภูมิ

จตุตถฉาน

๑) เวหัพผลาพรหม

๒) อสัณญัสตตพรหม

สุทธาวาส

๑) อวิหาสุทธาวาสภูมิ

๒) อตปปาสุทธาวาสภูมิ

๓) สุตัสสาสุทธาวาสภูมิ

๔) สุตัสสีสุทธาวาสภูมิ

๕) อกนิฏฐสุทธาวาสภูมิ

รูปพรหมทั้งหมดมี ๑๖ ชั้น ความแตกต่างของวิมานจึงเกิดขึ้นแต่กำลังของฉานที่ตนนั้น
ได้บำเพ็ญสมถภาวนาในชาติอดีตของตน ฉะนั้น วิมานของพระพรหมในทางพระพุทธศาสนา มีความ
สว่างงาม ประเสริฐ วิเศษ ละเอียด ต่างกันตามบุญบารมีที่ได้สั่งสมในอดีตชาติ

อรูปพรหมนั้น ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติด้วยความเพียรพยายามอย่างหนักตามคำสอนในพระไตร
ปิฎก หรือเป็นผู้มีการปฏิบัติตามแบบของ คบส ซิปา โยคี หรือ ฤาษี คือ เป็นผู้ปฏิบัติจนกบวร
พระพุทธศาสนาก็มีเป็นจำนวนมาก พรหมโลกตั้งแต่ชั้นที่ ๑ ถึงชั้นที่ ๑๖ เหล่านั้นเป็นพรหมผู้มีรูป
ส่วนพระพรหมอีกประเภทหนึ่ง เรียกว่า อรูปพรหม หมายถึง พรหม ไม่มีรูป อรูปพรหมหรือพรหม
ไม่มีรูปนั้นเป็นพระพรหมผู้วิเศษ เพราะเหตุที่ทำให้อุบัติเกิดขึ้นนั้น ได้อาศัยอำนาจแห่งรูปวิราค
ภาวนา ผู้อันมนุษย์ธรรมดาสามัญไม่สามารถที่จะมองเห็นได้ด้วยตาเนื้อ จะต้องมียทิพย์วิสัยเท่านั้นจึง
จะสามารถมองเห็นได้

๓.๕.๖ วิมานของพระพรหมชั้นอรุปรพพรหม

ภูมิแห่งจิตที่เกิดขึ้นโดยการเจริญสมถภาวนา ผู้ที่ได้ฌานแล้ว ในเมื่อมีการเจริญฌานให้เกิดความยิ่งขึ้นไป เข้าถึงอรุปรพพรหม อรุปรพพรหมจิต คือ จิตที่ท่องเที่ยวอยู่ในภูมิอันเป็นที่เกิดแห่งวัตถุอรุปรพพรหมและกิเลสอรุปรพพรหมนั้น คือ อรุปรภูมิ ๔ พรหมไม่มีรูปร่าง ไม่มีรูปนี้มีความเป็นมา คืออรุปรพพรหมมีอยู่ ๔ ภูมิ คือ

- ๑) อากาศานัญญาตนภูมิ
- ๒) วิญญาณัญญาตนภูมิ
- ๓) อากิญจัญญาตนภูมิ
- ๔) เนวสัญญานาสัญญาตนภูมิ^{๗๑}

รวมเป็นอรุปรพพรหม ๔ ชั้น อรุปรพพรหมทั้ง ๔ ชั้นนี้ เป็นผู้ไม่มีรูป มีแต่จิตและเจตสิกเท่านั้น อาศัยอยู่ในวิมานทิพย์ปราศจากสีและสัณฐาน จะปรากฏสีเขียวสีขาว สีหมอก สีเมฆ สีเหลือง สีแดง สีหงสบาท และสีเลื่อมประภัสสร ไม่มีสีใดสีหนึ่งจะปรากฏโดยสัณฐานใหญ่น้อยต่าง ๆ กำหนดที่สุดแต่สักเท่าไรเมฆมุนั้นก็หาไม่ เห็นแต่วิมานทิพย์ ก็เข้าใจว่าอรุปรพพรหมอยู่ที่นี้ ๆ จะได้เห็นสีเห็นสัณฐานสิ่งใดสิ่งหนึ่งนั้นหาไม่ได้เปรียบเสมือนจิตและเจตสิกไม่ปรากฏโดยสีและสัณฐานใด ๆ ซึ่งกล่าวถึงพรหมชั้นอรุปรพพรหมว่า

“ในสมัยที่โลกยังว่างเปล่าตาคบวรพระพุทธศาสนานั้น โดยที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่ได้อุบัติมาตรัสรู้แสดงธรรมเทศนา ในคราวนั้น บรรดาโยคีฤาษีทั้งหลาย ตลอดทั้งชีไพรคาบสที่ประพฤติพรตพรหมจรรย์ บำเพ็ญตะเคชะภาวนา ตามดำรับดำราที่สืบทอดต่อกันมานาน เผื่อตสาหะบำเพ็ญเพียรจนได้สำเร็จ จตุตถฌาน ซึ่งเป็นรูปฌานชั้นสูงแล้ว ก็ยังไม่พอใจ ปรรณนาที่จะได้บรรลุฌานชั้นสูงขึ้นไปอีก โดยคำนึงในใจว่า อันว่าตัวตน กล่าวคือ อตภาพ ร่างกายนี้ ไม่มีดีเป็นหนักหนา ประกอบได้ด้วยความทุกข์ มีโทษอันหาประมาณไม่ได้ เช่น มนุษย์ทั้งหลายจะให้โทษทำร้ายกันประหนึ่งเสียดสีเป็นบ้า ทำการฆ่าฟันประหัตประหารซึ่งกันและกัน ก็เพราะว่ายังมีตัวตนเป็นสำคัญ แต่ถ้าว่าเมื่อใด ตัวตนนี้ไม่มีแล้ว ไชริ่มมนุษย์ทั้งหลายก็จะทำร้ายกันมิได้ ด้วยเหตุนี้ โยคีทั้งหลายย่อมปรรณนาการบำเพ็ญภาวนาไม่ให้มีตัวตน

ครั้ง โยคีผู้บำเพ็ญภาวนามีฌานสูง มีความคิดพิจารณาในภาวะที่ไม่มีตัวตน ไม่มีรูปร่าง มิได้อาศัยสรีระร่างกาย เมื่อออกจากจตุตถฌานแล้ว ก็มีใจผ่องแผ้ว

^{๗๑} อภ.วิ. ๗๘/๑๑๐๓/๑๐๐๕.

ปรารถนาอยู่แต่ในความไม่มีรูป เพียรเจริญภาวนาสมถกรรมฐานต่อไป ย่อมได้สำเร็จ
อรุณมาน ครั้นถึงกาลสิ้นตายไปแล้ว ก็ตรงมาอุบัติเกิดขึ้นเป็นพระพรหมผู้วิเศษด้วย
อำนาจแห่งอรุณมานที่ตนได้บรรลุมานี้ เรียกว่า “อรุณมาน” จิตใจนั้นยังมีอยู่ แต่ที่ว่า
ตัว หู ตา เท้า และมีอนัน แม้แต่ชนิดหนึ่งก็ไม่มีเลย เสวยสุขอยู่โดยภาวะไม่มีรูป เป็น
พระพรหมวิเศษผู้ไม่มีรูปร่างทั้ง ๔ ภูมิ”^{๑๒}

ทั้งหมดนี้เป็นหลักการปฏิบัติให้ได้มาซึ่งความเป็นอรุณพรหมทั้ง ๔ ชั้น และมีวิมานอันเป็น
สิ่งคู่กับบุญบารมีของพรหมโลกชั้นอรุณพรหม ที่อาศัยอยู่ในวิมานทิพย์ปราศจากสีและสัจฐาน จะ
ปรากฏสีเขียว สีขาว สีหมอก สีเมฆ สีเหลือง สีแดง สีหงสาบาท และสีเลื่อมประภัสสร ไม่มีสีใดสีหนึ่ง
จะปรากฏโดยสัจฐานใหญ่ๆ น้อยๆ กำหนดที่สุดแต่สักเท่าไรเมฆมุนั้นก็หาไม่ เห็นแต่วิมาน
ทิพย์ ก็เข้าใจว่าอรุณพรหมอยู่ที่นี้ ๆ จะได้เห็นสีเห็นสัจฐานสิ่งใดสิ่งหนึ่งนั้นหาไม่เปรียบ เสมือนจิต
และเจตสิกไม่ปรากฏโดยสีและสัจฐานใด ๆ เพราะกำลังแห่งฌานที่บำเพ็ญมาในครั้งอดีต

๓.๖ อายุของพรหม

การเป็นพรหมในพระพุทธศาสนา จะต้องอาศัยวัตรปฏิบัติอันถูกต้อง ไม่ได้กำเนิดมาจากผู้
อย่างศาสนาอื่นแต่ประการใด เกิดมาจากการปฏิบัติตามหลักวัตรปฏิบัติอันถูกต้อง ซึ่งมีข้อปฏิบัติ
มูลฐานสำคัญอันดับแรก คือ สมถกรรมฐาน โดยใฝ่ใจอยู่ในการภาวนา จนสามารถสำเร็จฌานใน
ชั้นต่าง ๆ จึงจะมีโอกาสเข้าไปสู่การอุบัติ^{๑๓} ในพรหมโลกได้ เมื่อได้ฌานคือโอกาสในการเข้าสู่การ
อุบัติในพรหมโลก ซึ่งแบ่งออกเป็นชั้นพรหม ๒๐ ชั้น โดยแยกประเภทมีอยู่ ๒ ประเภท คือ รูป
พรหมกับอรุณพรหม ซึ่งพรหมในแต่ละชั้นมีอายุที่แตกต่างกัน โดยพรหมแต่ละชั้นที่ปรากฏในวิ
ภังคปรภณ มีอายุเรียงตามลำดับ ซึ่งแยกตามประเภท ดังนี้

๓.๖.๑ ปฐมภูมิ

๑) ชั้นพรหมปาริสาชภูมิ คือ เป็นพรหมโลกชั้นที่อุบัติขึ้นด้วยการเจริญปฐมฌาน ได้อย่าง
สามัญ มีอายุโดยประมาณ ๑ ใน ๓ แห่งมหากัป

๒) ชั้นพรหมปุโรหิตาภูมิ คือ เป็นพรหมโลกชั้นที่อุบัติขึ้นด้วยการเจริญปฐมฌาน ได้อย่าง
ปานกลาง จึงมาสู่พรหมชั้นนี้ได้ มีอายุประมาณครึ่งมหากัป

^{๑๒}ธรรมปรีชา, (แก้ว) พระยา, ไตรภูมิโลกวิจิตรยถา ฉบับที่ ๒ (ไตรภูมิพระร่วง),
(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศาสนา, ๒๕๓๐), หน้า ๒๖๖.

^{๑๓}พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๘), ภูมิวิลาสินี, อ่างแก้ว, หน้า ๕๑๖.

๓) **ขั้นมหาพรหมภูมิ** คือ พระพรหมในพรหมโลกชั้นนี้อุบัติขึ้นด้วยการเจริญปฐมฌานได้อย่างประณีต จึงได้มาเกิดในพรหมโลกมหาพรหมภูมิได้ อายุของพระพรหมโลกชั้นนี้มีประมาณ ๑ มหากัป

๓.๖.๒ ทุติยฌาน

๑) **ขั้นปริตรตาภาภูมิ** คือ พระพรหมในชั้นนี้อุบัติขึ้นด้วยการเจริญทุติยฌานได้อย่างสามัญ จึงจะอุบัติในพรหมโลกชั้นนี้ได้ อายุของพระพรหมชั้นนี้มีประมาณ ๒ มหากัป

๒) **ขั้นอัปปมาณาภาภูมิ** คือ พระพรหมในชั้นนี้อุบัติขึ้นด้วยการเจริญทุติยฌานได้อย่างปานกลาง จึงจะมาเกิดในพรหมโลกชั้นนี้ได้ อายุของพระพรหมในอัปปมาณาพรหมภูมิจึงมีประมาณ ๔ มหากัป

๓) **ขั้นอาภัสราภูมิ** คือ พระพรหมในชั้นนี้อุบัติขึ้นด้วยการเจริญทุติยฌานได้อย่างประณีต จึงจะมาเกิดในพรหมโลกชั้นนี้ได้ อายุของพระพรหมในอาภัสราพรหมภูมิจึงมีประมาณ ๘ มหากัป

๓.๖.๓ ตติยฌาน

๑) **ขั้นปริตตสุภาภูมิ** คือ พระพรหมในชั้นนี้อุบัติขึ้นด้วยการเจริญตติยฌานได้อย่างสามัญ จึงจะมาเกิดในพรหมโลกชั้นนี้ได้ อายุของพระพรหมในปริตตสุภาพรหมภูมิ มีประมาณ ๑๖ มหากัป

๒) **ขั้นอัปปมาณสุภาภูมิ** คือ พระพรหมในพรหมโลกชั้นนี้อุบัติขึ้นด้วยการเจริญตติยฌานได้อย่างปานกลาง จึงจะสามารถมาอุบัติในพรหมโลกชั้นนี้ อายุของพระพรหมในอัปปมาณสุภาพรหมภูมิ มีอายุประมาณ ๓๒ มหากัป

๓) **ขั้นสุภกิมหาภูมิ** คือ พระพรหมในพรหมโลกชั้นนี้อุบัติขึ้นด้วยการเจริญตติยฌานได้อย่างประณีต จึงจะสามารถมาอุบัติในพรหมโลกชั้นนี้ อายุของพระพรหมในสุภกิมหาพรหมภูมิ มีอายุประมาณ ๖๔ มหากัป

๓.๖.๔ จตุตถฌาน

๑) **ขั้นเวหัพผลาภูมิ** คือ พระพรหมในพรหมโลกชั้นนี้อุบัติขึ้นด้วยการเจริญจตุตถฌาน จึงจะสามารถมาอุบัติในพรหมโลกชั้นนี้ อายุของพระพรหมในเวหัพผลาพรหมภูมิ มีอายุประมาณ ๕๐๐ มหากัป

๒) **ขั้นอัสัญญัตตภาภูมิ** คือ พระพรหมในพรหมโลกชั้นนี้อุบัติขึ้นด้วยการเจริญจตุตถฌาน และเป็นผู้มีสัญญาวิราคะวานา จึงจะสามารถมาอุบัติในพรหมโลกชั้นนี้ อายุของพระพรหมชั้นนี้ผู้เจริญจตุตถฌานและเป็นผู้มีสัญญาวิราคะวานา มีอายุประมาณ ๕๐๐ มหากัป เท่ากับพระพรหมชั้นเวหัพผลาภูมิ

๓.๖.๕ สุทธาวาส

๑) ชั้นอวิหตสุทธาวาสภูมิ คือ พระพรหมในพรหมโลกชั้นนี้อุบัติขึ้นด้วยการเจริญจตุตถญาณได้แล้วและเจริญวิปัสสนากาวนา จนได้สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลอนาคามีประเภทมีสังขินทรีย์แก่กล้า จะถืออุบัติขึ้นเป็นพระพรหมอนาคามี ณ อวิหตสุทธาวาสพรหมภูมิ ซึ่งมีอายุประมาณ ๑,๐๐๐ มหากัป

๒) ชั้นอตปปาสุทธาวาสภูมิ คือ พระพรหมในพรหมโลกชั้นนี้อุบัติขึ้นด้วยเป็นผู้เจริญจตุตถญาณได้แล้วและเจริญวิปัสสนากาวนา จนได้สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลอนาคามีประเภทมี วิริยอินทรีย์ แก่กล้า จะถืออุบัติขึ้นเป็นพระพรหมอนาคามี ณ อตปปาสุทธาวาสพรหมภูมิ อายุของพระพรหมในชั้นนี้มีประมาณ ๒,๐๐๐ มหากัป

๓) ชั้นสุทิสสาสุทธาวาสภูมิ คือ พระพรหมในพรหมโลกชั้นนี้อุบัติขึ้นด้วยเป็นผู้เจริญจตุตถญาณได้แล้วและเจริญวิปัสสนากาวนา จนได้สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลอนาคามีประเภทมี สตินทรีย์ แก่กล้า จึงจะไปถืออุบัติขึ้นเป็นพระอริยบุคคลอนาคามี ณ สุทิสสาสุทธาวาสพรหมภูมิ อายุของพระพรหมชั้นสุทิสสาสุทธาวาสพรหมภูมินี้มีประมาณ ๔,๐๐๐ มหากัป

๔) ชั้นสุทิสสี่สุทธาวาสภูมิ คือ พระพรหมในพรหมโลกชั้นนี้อุบัติขึ้นด้วยเป็นผู้เจริญจตุตถญาณได้แล้วและเจริญวิปัสสนากาวนา จนได้สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลอนาคามีประเภทมี สมาธินทรีย์ แก่กล้า ไปอุบัติเป็นพระอนาคามี ณ สุทิสสี่สุทธาวาสพรหมภูมิ ซึ่งมีอายุประมาณ ๘,๐๐๐ มหากัป

๕) ชั้นอกนิฏฐสุทธาวาสภูมิ พระพรหมในพรหมโลกชั้นนี้อุบัติขึ้นด้วยเป็นผู้เจริญจตุตถญาณได้แล้วและเจริญวิปัสสนากาวนา จนได้สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลอนาคามีประเภทมี ปัญญินทรีย์ แก่กล้า ไปอุบัติเป็นพระอนาคามี ณ อกนิฏฐสุทธาวาสพรหมภูมิ อายุของพระพรหมชั้นนี้ประมาณ ๑๖,๐๐๐ มหากัป

อายุของพระพรหมในชั้นรูปพรหม มีจำนวน ๑๖ ชั้น ซึ่งในแต่ละชั้นนั้นจะมีความแตกต่างกันออก แยกกันอยู่เป็นเขตตามลำดับชั้น ด้วยคุณวิเศษที่ไม่เท่ากัน จึงถูกจำแนกประเภทให้อยู่ในที่ของคุณวิเศษที่พระพรหมในแต่ละชั้นนั้นมี เช่นพระพรหมในชั้นที่หนึ่งได้คุณวิเศษมาจากการสำเร็จด้วยการเจริญปฐมฌาน และอีกชั้นหนึ่งอกนิฏฐสุทธาวาสภูมิพระพรหมในชั้นนี้มีคุณวิเศษมาก เหนือกว่าพระพรหมในชั้นรูปพรหมทั้งหมด จึงอยู่ชั้นพรหมโลกที่สูงกว่า ด้วยวิเศษเหล่านี้พระพรหมจึงแยกประเภทอย่างชัดเจน ซึ่งยังมีพรหมอีกชั้นหนึ่งที่มีคุณวิเศษมากกว่ารูปพรหม คือ พรหมที่อุบัติขึ้นในพรหมโลกชั้นอรุปรหมผู้ปรารถนาที่จะไม่มีตัวตนมีแต่ความว่าเปล่า ไม่มีรูปร่าง ไม่มีมือ มีเท้า ไม่มีแขน ไม่มีขา หากอยู่ด้วยสภาวะเท่านั้น ซึ่งมีอายุมากกว่าพรหมโลกชั้นรูปพรหม ดังต่อไปนี้

๓.๖.๖ อรูปพรหม

๑) ชั้นอากาศานัญญาตนภูมิ คือ พรหมโลกชั้นที่ ๑๗ พระพรหมในพรหมโลกชั้นนี้อุบัติขึ้นด้วยการเป็นผู้เจริญ อากาศานัญญาตนฉาน ได้แล้ว ไปอุบัติเกิดขึ้นเป็นอรูปพรหม ฉอากาศานัญญาตนพรหมภูมิ อายุของพระพรหมในพรหมโลกชั้นอากาศานัญญาตนภูมินี้ มีประมาณ ๒๐,๐๐๐ มหากัป

๒) ชั้นวิญญาณัญญาตนภูมิ คือ พรหมโลกชั้นที่ ๑๘ ซึ่งพระพรหมในพรหมโลกชั้นนี้อุบัติขึ้นด้วยการเป็นผู้เจริญ วิญญาณัญญาตนฉาน ได้แล้ว ไปอุบัติเกิดขึ้นเป็นอรูปพรหม ฉวิญญาณัญญาตนพรหมภูมิ อายุของพระพรหมในพรหมโลกชั้นวิญญาณัญญาตนภูมินี้ มีประมาณ ๔๐,๐๐๐ มหากัป

๓) ชั้นอากิญจัญญาตนภูมิ คือ พรหมโลกชั้นที่ ๑๙ ซึ่งพระพรหมในพรหมโลกชั้นนี้จะถืออุบัติขึ้นด้วยการเป็นผู้เจริญ อากิญจัญญาตนฉาน ได้แล้ว ไปอุบัติเกิดขึ้นเป็นอรูปพรหม ฉอากิญจัญญาตนพรหมภูมิ อายุของพระพรหมในพรหมโลกชั้นอากิญจัญญาตนภูมินี้ มีประมาณ ๖๐,๐๐๐ มหากัป

๔) ชั้นเนวสัณญานาสัณญายตนภูมิ คือ พรหมโลกชั้นที่ ๒๐ ซึ่งพระพรหมในพรหมโลกชั้นนี้จะถืออุบัติขึ้นด้วยการเป็นผู้เจริญ เนวสัณญานาสัณญายตนฉาน ได้แล้ว ไปอุบัติเกิดขึ้นเป็นอรูปพรหม ฉเนวสัณญานาสัณญายตนพรหมภูมิ อายุของพระพรหมในพรหมโลกชั้นอากิญจัญญาตนภูมิ^{๑๔} มีประมาณ ๘๔,๐๐๐ มหากัป

๓.๗ อาหารของพรหม

พระพรหมผู้วิเศษในแต่ละชั้น ล้วนแต่เป็นผู้เจริญสมถกรรมฐานได้จึงฉานสมาบัติเป็นที่พึงและหนทางไปสู่พรหมโลก คินแดนที่อุดมไปด้วยความสุขอันวิเศษ มีแต่ความสุขไม่มีความทุกข์ดัง โลกภูมิของมนุษย์และอบายภูมิ พระพรหมที่สถิตอยู่ในพรหมโลกนั้นมีความเป็นอยู่ด้วยอาศัยสมาบัติหรือปีติแห่งการเจริญภาวนาในสมัยที่ตนได้เป็นมนุษย์ เป็นสิ่งเลี้ยงชีพ แต่มีความแตกต่างจากเทวดาและมนุษย์ กล่าวคือเทวดาจะอาศัยความปรารถนาในสิ่งที่ต้องการเพื่อลดบันดาลให้กับตัวเอง ส่วนมนุษย์นั้นอาศัยความต้องการกับสัญชาตญาณเป็นตัวนำในการหาเลี้ยงชีพ ซึ่งมีความแตกต่างจากพระพรหมผู้วิเศษที่มีอาหารที่เป็นสมาบัติหรือปีติเป็นอาหาร ซึ่งพุทธพจน์ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสยืนยันว่า

^{๑๔} อภิ.วิ. ๗๘/๑๑๐๗/๑๐๐๒ - ๑๐๐๕.

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บางครั้งบางคราวมีสมัยที่โลกนี้พินาศโดยล่วงไปช้านาน เมื่อโลกกำลังพินาศอยู่ เหล่าสัตว์โดยมากย่อมเกิดในชั้นอภิสสรพรหม สัตว์เหล่านั้นได้สำเร็จทางใจ มีปีติเป็นอาหาร มีรัศมีในตัวเอง เทียวไปในอากาศ อยู่ในสถานที่สวยงาม ดำรงอยู่ในภพนั้นตลอดกาลช้านาน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บางครั้งบางคราวมีสมัยที่โลกนี้กลับเจริญโดยล่วงไปช้านาน เมื่อโลกกำลังเจริญอยู่ ปรากฏว่าวิมานพรหมว่างเปล่า ครั้งนั้น สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งจุติจากชั้นอภิสสรพรหมเพราะสิ้นอายุหรือเพราะสิ้นบุญ ย่อมเข้าถึงวิมานพรหมที่ว่างเปล่า แม้สัตว์ผู้นั้นก็ได้สำเร็จทางใจ มีปีติเป็นอาหาร มีรัศมีในตัวเอง เทียวไปในอากาศได้ อยู่ในสถานที่สวยงาม ดำรงอยู่ในภพนั้นตลอดกาลช้านาน

เพราะสัตว์ผู้นั้นอยู่ในภพนั้นแต่ผู้เดียวเป็นเวลานาน จึงเกิดความกระสันคืนรนขึ้นว่า โอหนอ แม้สัตว์เหล่านี้ก็พึงมาเป็นอย่างนี้บ้าง

ต่อมาสัตว์เหล่านี้ก็จุติจากชั้นอภิสสรพรหม เพราะสิ้นอายุหรือเพราะสิ้นบุญ ย่อมเข้าถึงพรหมวิมาน อันเป็นสหายของสัตว์ผู้นั้น

แม้สัตว์เหล่านั้นก็ได้สำเร็จทางใจ มีปีติเป็นอาหาร มีรัศมีในตัวเองเทียวไปในอากาศได้ อยู่ในสถานที่สวยงาม ดำรงอยู่ในภพนั้นตลอดกาลช้านาน

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสัตว์เหล่านั้น สัตว์ที่เกิดก่อนมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า เราเป็นพรหม เป็นมหาพรหม เป็นใหญ่ ไม่มีใครข่มได้ เห็นถ่องแท้ เป็นผู้ใช้อำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง เป็นผู้เนรมิต เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้บงการ เป็นผู้มีอำนาจเป็นบิดาของหมู่สัตว์ผู้เป็นแล้ว และกำลังเป็น สัตว์เหล่านี้เราเนรมิตขึ้นชื่อนั้นเพราะเหตุไร

เพราะเราได้มีความคิดอย่างนี้มาก่อนว่า โอหนอแม้สัตว์เหล่านี้ก็พึงมาเป็นอย่างนี้บ้าง ความตั้งใจของเราเป็นเช่นนี้และสัตว์เหล่านี้ก็ได้มาเป็นอย่างนี้แล้ว

แม้พวกสัตว์ที่เกิดภายหลัง ก็มีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญนี้แลเป็นพรหม เป็นมหาพรหม เป็นใหญ่ ไม่มีใครข่มได้ เห็นถ่องแท้เป็นผู้ใช้อำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง เป็นผู้เนรมิต เป็นผู้ประเสริฐเป็นผู้บงการ เป็นผู้มีอำนาจ เป็นบิดาของหมู่สัตว์ผู้เป็นแล้ว และกำลังเป็น พวกเราอันพระพรหมผู้เจริญองค์นี้เนรมิตแล้ว

ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะพวกเราได้เห็นพระพรหมผู้เจริญองค์นี้ เกิดในที่นี้ ก่อนส่วนพวกเราเกิดมาภายหลัง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสัตว์เหล่านั้น สัตว์ที่เกิดก่อน มีอายุยืนกว่า มีผิวพรรณงามกว่า มีศักดิ์ใหญ่กว่า ส่วนสัตว์ที่เกิดภายหลังมีอายุน้อยกว่า มีผิวพรรณทรามกว่า มีศักดิ์น้อยกว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลายก็พื้นฐานที่จะมีได้ ที่สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่ง จุดจากหมูนั่นแล้ว มาเป็นอย่างนี้เมื่อมาเป็นอย่างนี้แล้ว ก็ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เมื่อออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตแล้ว อาศัยความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยการประกอบเนืองๆ อาศัยความไม่ประมาทอาศัยมนสิการโดยชอบแล้ว สัมผัสเจโตสมาธิอันเป็นเครื่องให้จิตตั้งมั่นตามระลึกลงถึงขั้นที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนนั้นได้ เกินกว่านั้นไปประลึกไม่ได้

เขากล่าวอย่างนี้ว่า ผู้ใดแลเป็นพรหมผู้เจริญ เป็นมหาพรหมเป็นใหญ่ ไม่มีใครข่มได้ เห็นต้องแท้ เป็นผู้ใช้อำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง เป็นผู้เนรมิต เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้บงการ เป็นผู้มีอำนาจเป็นบิดาของหมู่สัตว์ผู้เป็นแล้วและกำลังเป็น พระพรหมผู้เจริญใครเนรมิตพวกเรา พระพรหมผู้เจริญนั้น เป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน คงทน มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา จักตั้งอยู่เที่ยงเสมอ ไปอย่างนั้นทีเดียว

ส่วนพวกเราที่พระพรหมผู้เจริญเนรมิตแล้วนั้น เป็นผู้ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน มีอายุน้อย มีความเคลื่อนเป็นธรรมดาจึงมาเป็นอย่างนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลายนี้เป็นฐานะที่ ๑ ที่สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง อาศัยแล้วปรารถนาแล้ว จึงมีวาทะว่าบางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง บัญญัติอดีตตาและโลก ว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง^{๑๕}

พระพรหมผู้ถือสถิตเกิดขึ้นในชั้นพรหมโลกอันหาความทุกข์ไม่ได้ มีแต่ความสุข เพราะอาศัยการเจริญภาวนาตนได้คุณอันวิเศษ จึงตรงอุบัติขึ้นในดินแดนพรหมโลก ที่มีแต่สุขสมบัติเป็นอันยิ่งหาที่เปรียบไม่ได้ อาหารของพระพรหมเหล่ารูปาวจรและอรูปาวจรนั้น จัดอยู่ในประเภทมโนสัญเจตนาหาร เพราะชั้นของสวรรค์ที่นับเนื่องด้วยรูปาวจรและอรูปาวจร เกี่ยวข้องกับรูปฌานและอรูปฌาน

ฉะนั้น อาหารของเทวดาของชั้นพรหมจึงเป็นรูปฌานและอรูปฌาน ดังพุทธพจน์ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสทรงตรัสกับวาเสฏฐะและภราทวาชะในอัครคัมภีร์สุตว่า

^{๑๕}ที่.สี. ๑๑ / ๓๑ / ๒๓ - ๒๕.

“คู่อนวาศฏฐะและภารทวาชะ มีบางสมัยบางคราว โดยอันล่วงไปแห่งกาลอันยาวนาน โลกนี้ก็จะพินาศไป เมื่อโลกกำลังพินาศอยู่ โดยมากหมู่สัตว์ย่อมวนเวียนไปเกิดในชั้นอากาศพรหม ในชั้นอากาศพรหมนั้น สัตว์เหล่านั้นมีความสำเร็จได้โดยทางใจ มีปิติเป็นภักขา มีรัศมีเอง ท่องเที่ยวไปได้ในอากาศ ดำรงอยู่ในวิมานอันแสนงามย่อมดำรงอยู่ได้สิ้นกาลยี่ดยาวนาน

คู่อนวาศฏฐะและภารทวาชะมีสมัยอีกบางครั้งโดยอันล่วงไปแห่งกาลยี่ดยาวนาน โลกนี้ย่อมเจริญขึ้นเมื่อโลกกำลังเจริญขึ้น โดยมากเหล่าสัตว์ก็จะพากันเคลื่อนจากพวกอากาศพรหมมาสู่ความเป็นอื่นอย่างนี้ อีก และสัตว์เหล่านั้นมีความสำเร็จได้โดยทางใจมีปิติเป็นภักขา มีรัศมีเอง ท่องเที่ยวไปในอากาศได้ ดำรงอยู่ในวิมานอันงดงาม ย่อมดำรงอยู่ตลอดกาลยี่ดยาวนาน”^{๑๖}

ในอัครัญญสูตรที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงตรัสกับวาศฏฐะ และภารทวาชะ จะเห็นได้ว่าอาหารของพระพรหมในพระพุทธานุศาสนานั้น คือ ปิติ ซึ่งเป็นองค์ประกอบของฉาน เป็นหลักฐานยืนยันได้ว่าพระพรหมในระดับรูปฉานและอรุณฉานมีอาหารประเภทโนสัจเจตนาหารด้วยอาศัยเมื่อครั้งเป็นมนุษย์ได้บำเพ็ญเพียรจนได้บรรลุมานอันวิเศษ ดังคำที่ว่า สัตว์เหล่านี้ ...เจริญฉานใดแล้วเกิดฉานนั้นก็เป็นปัจฉัย (อาหาร) แก่สัตว์เหล่านั้น เหมือนลูกศรที่ยิงไปด้วยกำลังแห่งสายธนู กำลังสายธนูมีกำลังเพียงใด ก็ไปได้เพียงนั้น ฉนใด กำลังแห่งฉานปัจฉัยมีกำลังเพียงใดก็สถิตอยู่ได้เพียงนั้น...”^{๑๗}

จะเห็นได้ว่า อาหารของพระพรหมนั้นอาศัยซึ่งปิติเป็นอาหาร ด้วยการกระทำที่ได้กระทำมาแล้วในชาติที่ผ่านมา โดยการอาศัยเมื่อสมัยยังอุบัติขึ้นในโลกมนุษย์ได้บำเพ็ญเพียรภาวนาจนได้บรรลุมานอันวิเศษมี ความประณีต ลึกซึ้ง จึงได้ถืออุบัติขึ้นในพรหมโลกด้วยกำลังแห่งฉานนั้น อันมีอรุณฉานและรูปฉานเป็นปัจฉัย (อาหาร) หรือมีปิติเป็นอาหาร อาหารของพระพรหมจึงมีความประณีตอันประกอบด้วยรูปฉานและอรุณฉานอันถือเป็นปิติแห่งพรหม ทั้งมีรัศมีในตัวเอง เที่ยวไปในอากาศได้ อยู่ในสถานที่สวยงาม ดำรงอยู่ในภพนั้นตลอดกาลช้านาน

^{๑๖}ที่.ปา. ๑๕/๕๖/๑๕๐ - ๑๕๑.

^{๑๗}มหามกุฏราชสูตร, พระสูตรและอรรถกถา แปล : สัทธัมมปาณินีอรรถกถา เอกนิเทศ, หน้า ๑๘๐ - ๑๘๑.

๓.๘ การอุบัติและการไม่อุบัติของพรหม

การอุบัติเกิดขึ้นของพระพรหมนั้น จะต้องอาศัยการบำเพ็ญเพียรภาวนาสมถกรรมฐานเป็นสำคัญ จึงจะสามารถเข้าสู่ภูมิแห่งพรหมได้ ซึ่งเป็นสถานที่สง่างาม ประเสริฐ วิเศษแต่ละชั้นอุบัติเกิดขึ้นด้วยกำลังแห่งฌานที่ตนได้บำเพ็ญมา มีดังต่อไปนี้

๓.๘.๑ การอุบัติของพรหม

การอุบัติขึ้นของพระพรหมในพรหมโลกนั้นมีกฎเกณฑ์ในการอุบัติเกิดขึ้น ตามกำลังของฌานที่ชำนาญบ้าง ตามกำลังแห่งความปรารถนาบ้าง การเข้าฌานในเวลาใกล้จะตายบ้าง เหตุปัจจัยอื่นบ้าง อย่างเช่นผู้เป็นพระอริยบุคคล^{๓๔} อรรถกถาวิภังค์ มีอธิบายว่า จะกำหนดบุคคลผู้ใดสมบัติ ๘ อย่างไร ? กำหนดอยู่ที่ความคล่องแคล่ว (ในฌาน) บุคคลผู้ใดฌานชำนาญในฌานใด ก็เกิดขึ้นด้วยฌานนั้น ถ้าหากชำนาญในฌานทั้งปวงจะกำหนดอะไรเป็นเกณฑ์ คำตอบคือ ความปรารถนา ผู้ใดฌาน ปรารถนาจะเกิดในภพใด ก็จะเกิดในภพนั้น เมื่อไม่มีความปรารถนา จะกำหนดเอาอะไรเป็นเกณฑ์ คำตอบคือ ขึ้นอยู่กับการเข้าฌานในเวลาใกล้จะตาย ถ้าหากเวลาใกล้จะตายไม่ได้เข้าฌาน จะกำหนดอะไรเป็นเกณฑ์ คำตอบ การเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติเป็นเกณฑ์ เพราะผู้ใดสมาบัติ ๘ นั้น ย่อมอุบัติขึ้นในพรหมโลกชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะ โดยส่วนเดียวแน่นอนอนบรรดาผู้ใดสมาบัติ ๘ เหล่านั้น พระโศคาบันและพระสททาคามีที่เกิดในรูปาวจรภพ ย่อมไม่กลับมาเกิดในโลกมนุษย์อีก ย่อมปรินิพพานในพรหมโลกชั้นนั้นนั่นเอง เพราะท่านเหล่านั้น ชื่อว่า ฌานอนาคามี (ผู้ไม่กลับมาเกิดอีก เพราะได้ฌานมาแล้วนั่นเอง) พระอริยสาวกที่เกิดในพรหมโลก ๘ ชั้นก็อุบัติในพรหมโลกชั้นนั้น (ซ้ำอีก) บ้าง อุบัติขึ้นไปในชั้นที่สูงกว่าบ้าง ชั้นต่ำลงมาบ้าง^{๓๕} สำหรับในปุถุชนผู้ใดฌาน บ้างครั้งอาจพอใจในการกลับมาเกิดในพรหมโลกชั้นที่กว่าที่ตนนั้นพอใจก็มี อย่างเช่น ครั้งไฟบรรลัยกัลป์ เผาไหม้โลกมนุษย์ จนถึงพรหมโลกชั้นปฐมฌาน สัตว์ทั้งหลายต่างก็ได้บำเพ็ญฌานเพื่อไปเกิดในพรหมโลกชั้นสูง มีทุติยฌาน เป็นต้น แต่เมื่อกาลเวลาผ่านไปพรหมโลกชั้นนั้น กลับปรากฏมีอีกครั้ง พรหมบางองค์ ซึ่งเกิดจากความพอใจที่มาจะอุบัติขึ้นในพรหมโลกชั้นปฐมฌานที่ตนเคยอยู่มาก่อนก็มี

พระพรหมผู้มีพรหมโลกเป็นอยู่อาศัยด้วยกำลังแห่งความเพียรภาวนาจนได้คุณอันวิเศษนั้น เมื่ออุบัติเกิดขึ้นที่พรหมโลกในชั้นต่าง ๆ ทั้ง รูปพรหมและอรูปพรหมที่จำแนกแยกได้ ๒๐ ชั้นนั้น

^{๓๔} พระมหาสมศักดิ์ สุวณฺณรัตโน (สุวรรณรัตน์), ความคิดเรื่องเทวดาในพระพุทธศาสนา ฝ่ายเถรวาท, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๒. หน้า ๑๒๕.

^{๓๕} สม.วิ. ๖๘๘.

รูปพรหม ๑๖ อรูปพรหม ๔ ซึ่งถูกจำแนกให้เกิดความแตกต่างกันคุณอันพิเศษที่ได้บำเพ็ญเพียรภาวนาในสมัยที่บังเกิดขึ้นในโลกมนุษย์มีความเพียรพยายามเป็นหลักในการปฏิบัติจนได้ฌานที่มีความแตกต่างและถูกจำแนกให้เกิดในพรหมโลกชั้นต่าง ๆ ดังคำกล่าวที่ว่า “...ผู้เจริญฌานใดแล้วเกิดมานั้นก็เป็นปัจฉัย แก่สัตว์เหล่านั้น เหมือนลูกศรที่ยิงไปด้วยกำลังแห่งสายธนู กำลังสายธนูมีกำลังเพียงใด ก็ไปได้เพียงนั้น ฉะนั้น กำลังแห่งฌานปัจฉัยมีกำลังเพียงใดก็สถิตอยู่ได้เพียงนั้น...”^{๕๐} การอุบัติเกิดขึ้นของพระพรหมนั้นจะต้องประกอบด้วยวิบากกรรมที่ให้ผล เป็นตัวส่งให้ไปสู่พรหมภูมิ ซึ่งการอุบัติขึ้นของพรหมในพระพุทธศาสนาแบ่งเป็น ๒ ระดับ คือ

- อุบัติเกิดขึ้นในรูปาวจรกุศลกรรม
- อุบัติเกิดขึ้นในอรูปาวจรกุศลกรรม

๑) อุบัติเกิดขึ้นในรูปาวจรกุศลกรรม ในขั้นรูปาวจรภูมิจะต้องอาศัยกรรมฝ่ายบุญฝ่ายกุศลขั้นรูปาวจรนี้ เป็นกรรมที่มีอำนาจยังกรรมวิบากประเภทที่มีพฤติการณ์เป็นความสุขอันสุขุมประณีตในรูปภูมิ ให้บังเกิดแก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรม ซึ่งหมายความว่า บุคคลใดก็ตาม เมื่อมีความพยายามประกอบกรรมอันเป็นกุศลขั้นสูงจนสำเร็จเป็น “รูปาวจรกุศลกรรม”^{๕๑} แล้วบุคคลนั้นย่อมจะได้รับผลแห่งกรรมดีขั้นสูงนี้ เมื่อบุคคลคนนั้นได้สิ้นการมีชีวิตตายจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมจักถูกวิบากแห่งรูปาวจรกุศลกรรม เข้าทำหน้าที่เป็นมัคคุเทศก์ชี้ทางอัญเชิญให้เข้าไปอุบัติเกิดขึ้นเป็นพระพรหมผู้วิเศษ เสวยพรหมสมบัติเป็นสุขอยู่ ณ รูปภูมิ คือ พรหมโลกในชั้นต่าง ๆ ตามอำนาจของกุศลกรรมที่ได้ทำไว้

ในการประกอบกรรมอันเป็นกุศล จนกระทั่งได้สำเร็จเป็นรูปาวจรกุศลกรรมจะต้องประกอบด้วย รูปฌาน อันเกิดจากการภาวนากรรมที่ถูกต้อง ซึ่งมีอยู่ ๔ ฌาน คือ

๑. ปฐมฌาน
๒. ทุติยฌาน
๓. ตติยฌาน
๔. จตุตถฌาน

รูปฌานทั้ง ๔ เป็นรูปาวจรกุศลกรรม ซึ่งในการอุบัติเกิดขึ้นเป็นพรหมในขั้นรูปพรหม ต้องมีใจกล้าอุตสาหพยายามบำเพ็ญสมถกรรมฐาน อันภาวนากรรมตามหลักการอันยิ่งใหญ่ จนกระทั่งได้รูปฌานแล้ว เมื่อใดจึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้มีรูปาวจรกุศลกรรม หากยังไม่เข้าถึงขั้นที่สำเร็จเป็นอัคร

^{๕๐}มหามกุฏราชสูตร, พระสูตรและอรรถกถา แปล : ลัทธัมมปกาลินีอรรถกถา เอกนิเทศ, อ้างแล้ว, หน้า ๑๘๐ – ๑๘๑.

^{๕๑}พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ ๘), กรรมที่ปณี เล่ม ๑, อ้างแล้ว, หน้า ๖๗๖.

นาสมาธิ คือยังไม่บรรลุถึงตัวฌานแล้ว รูปาวจรกุศลกรรมก็ยังไม่เกิดขึ้น ถ้ารูปจรเกิดขึ้นเมื่อใด นั่นก็หมายความว่าผู้เจริญกรรมฐานได้บรรลุถึงตัวฌานแล้ว

การจะเกิดเป็นพรหมในขั้นรูปพรหมนั้นจะต้องเจริญสมถกรรมฐาน มีอารมณ์หรืออุปกณ์ สำหรับใช้เป็นเครื่องมือในการบำเพ็ญมากมายถึง ๔๐ ประการ ซึ่งเรียกว่าอารมณ์กรรมฐาน ๔๐ ประการ อารมณ์เหล่านี้ คือ

๑. พุทธานุสสติ
๒. ธรรมานุสสติ
๓. สังฆานุสสติ
๔. สีลานุสสติ
๕. จาคานุสสติ
๖. เทวตานุสสติ
๗. อุปสมานุสสติ
๘. มรณานุสสติ
๙. อาหารเรปฏิกูลสัญญา
๑๐. จตุราตุวัตถาน

อารมณ์แห่งสมถกรรมฐานทั้ง ๑๐ ประการนี้ ไม่สามารถที่จักยังกุศลจิตดูบาทของบุคคลผู้ บำเพ็ญให้เข้าถึงอัปปนาสมาธิ คือ ไม่สามารถที่จักส่งผลให้บุคคลผู้เจริญสมถกรรมฐานได้บรรลุถึง ฌาน และสำเร็จเป็นรูปาวจรกุศลกรรมได้ จะส่งผลให้เพียงแต่บริกรรมสมาธิและอุปจารสมาธิ ซึ่งเป็น บันไดขั้นต้นของอัปปนาสมาธิคือตัวฌาน และยังอยู่ในขั้นกามาวจรกุศลกรรมชนิด ภาวนามัย เท่านั้น

อารมณ์แห่งสมถกรรมฐานเหล่านี้ ซึ่งมีจำนวน ๑๑ ประการ คือ

๑. อุทฺธมาตคกอสฺสุภะ
๒. วินีลคกอสฺสุภะ
๓. วิปฺพพคกอสฺสุภะ
๔. วิฉิททคกอสฺสุภะ
๕. วิภยิตคกอสฺสุภะ
๖. วิภจิตคกอสฺสุภะ
๗. หตวิภจิตคกอสฺสุภะ
๘. โลหิตคกอสฺสุภะ
๙. ปฺวพคกอสฺสุภะ

๑๐. อัฐภิกษุสงฆ์

๑๑. กายคตาสติ

อารมณ์แห่งสมถกรรมฐานทั้ง ๑๑ ประการนี้ สามารถที่จักส่งผลให้บุคคลผู้เจริญสมถกรรมฐาน ได้บรรลุเพียงแค่วุฒิภาวะที่ ๑ คือ ปฐมฌาน เท่านั้น

อารมณ์สมถกรรมฐานเหล่านี้ ซึ่งมีจำนวน ๓ ประการ คือ

๑. เมตตาอัปปมัญญา

๒. กรุณาอัปปมัญญา

๓. มุทิตาอัปปมัญญา

อารมณ์แห่งสมถกรรมฐานทั้ง ๓ ประการนี้ สามารถที่จักส่งผลให้บุคคลผู้เจริญสมถกรรมฐาน ได้บรรลุถึงรูปฌานที่ ๓ คือ ตติยฌาน เท่านั้น

อารมณ์แห่งสมถกรรมฐานเหล่านี้ ซึ่งมีจำนวน ๑๒ ประการ คือ

๑. ปฐวีกสิณ

๒. อาโปกสิณ

๓. เตโชกสิณ

๔. วาโยกสิณ

๕. นีลกสิณ

๖. ปีตกสิณ

๗. โลหิตกสิณ

๘. โอทาทกสิณ

๙. อากาสกสิณ

๑๐. อาโลกกสิณ

๑๑. อุเบกขาอัปปมัญญา

๑๒. อานาปานสติ

อารมณ์แห่งสมถกรรมฐานทั้ง ๑๒ ประการนี้ สามารถที่จักส่งผลให้บุคคลผู้เจริญสมถกรรมฐานได้บรรลุถึงรูปฌานชั้นสูงสุด คือ จตุตถฌาน เป็นขั้นที่สูงกว่าพรหมทั้งสามชั้น คือ พรหมชั้นปฐมภูมิ พรหมชั้นทุติยภูมิ พรหมชั้นตติยภูมิ

ในพระพุทธศาสนาถือว่าการเจริญสมาธิกรรมฐานกระทำได้ทุกคน พุทธศาสนิกชนทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ชายหญิง บรรดาที่ได้มีโอกาสเกิดมาเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนาก็ดี หรือว่าบรรดาฤาษี คาปส ผู้เป็นมนุษย์ ซึ่งไม่ได้พบพระพุทธศาสนาก็ดี เมื่อมีจิตใจพัฒนาเจริญขึ้นกว่าคนธรรมดา โดยมีความเชื่อศรัทธาอย่างมากในเรื่องกรรม กรรมวิบาก บุญ

บาป นรก สวรรค์ โลกนี้และโลกหน้า และปรารถนาใครจะประกอบรูปาวจรกุศลกรรม โดยการบำเพ็ญกองการกุศลอันยิ่งใหญ่ คือ การเจริญสมถกรรมฐาน จึงเข้าไปหาอาจารย์ผู้สามารถ แล้วขอเรียนเอาแต่เฉพาะอารมณ์สมถกรรมฐานที่มีอำนาจส่งผลให้ได้บรรลุมานตามสมควรแก่จริตของตน เริ่มต้นบำเพ็ญไปตามวิธีการที่ท่านอาจารย์สมถกรรมฐานแนะนำ

เมื่อมีการบำเพ็ญด้วยวิธีการอันถูกต้อง โดยเริ่มตั้งแต่ปริกรรมภาวนาเป็นต้นไป หากว่าผู้บำเพ็ญสมถกรรมฐานท่านใด เป็น ติเหตุกปฏิสันธิบุคคล คือ บุคคลที่มีปฏิสนธิเป็นไตรเหตุ มีวาสนาบารมีที่จักได้สำเร็จเป็นฌานลาภีบุคคล คือ บุคคลผู้ได้ฌานแล้ว การบำเพ็ญสมถกรรมฐานของท่านผู้นั้น ย่อมเจริญก้าวหน้าขึ้นไปตามลำดับจนถึงขั้นอุปจารภาวนาแล้ว ด้วยอำนาจแห่งอุปจารภาวนานี้ นิเวศทั้งหลาย ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นมารร้ายแห่งการเจริญสมถกรรมฐาน จึงจักถึงความพ่ายแพ้และยอมสงบลงด้วยดี เมื่อนิเวศต่าง ๆ สงบเสียบ สมาธิก็จะมีกำลังแก่กล้า และแล้ววาสนานั้น ย่อมจักก้าวหน้าขึ้นไปถึงอัปนาภาวนา คือ ปฐมฌาน อุบัติขึ้นในทันใด เมื่อปฐมฌานอุบัติขึ้น ย่อมหมายความว่า บุคคลเจ้ากรรมผู้ซึ่งเจริญสมถกรรมฐานนั้น ท่านได้ประกอบกุศลกรรมอันเป็นกรรมหนักยิ่งใหญ่อันได้นามว่า รูปาวจรกุศลกรรม นี้สำเร็จลงแล้ว รูปาวจรกุศลกรรมชั้นที่ ๑ บังเกิดขึ้นในขันธสันดานของท่านในตอนนี้เอง และในลำดับนั้น ท่านย่อมจักได้ชื่อว่า เป็นผู้ปรกติได้สำเร็จปฐมฌานหรือปฐมฌานลาภีบุคคล

เมื่อปฐมฌานลาภีบุคคลปรารถนาจักได้บรรลุมานเบื้องตนอันเป็นรูปาวจรกุศลกรรมชั้นสูงขึ้นไป ในเบื้องต้น ต้องทำปฐมฌานชวนกุศลในเกิดต่อกัน เมื่ออบรมจิตให้มีสมาธิกล้าแข็งขึ้นแล้ว ต่อจากนั้นจึงฝึกหัดทำวิภาสะให้ชำนาญ ที่จำต้องทำเช่นนี้ก็โดยเหตุที่ว่ามานั้นสูงขึ้นไป คือ ทุติฌาน จตุตถฌาน จกบังเกิดขึ้นนั้น จำเป็นต้องอาศัยวิภาสะนี้เป็นเหตุ หากขาดวิภาสะเสียแล้ว ฌานเบื้องบนอันเป็นรูปาวจรกุศลชั้นสูงจะเกิดขึ้นมิได้

เมื่อปฐมฌานลาภีบุคคลได้ฝึกฝนวิภาสะจนเป็นที่ชำนาญแล้ว ต่อจากนั้นจึงเข้าปฐมฌานเมื่อออกจากปฐมฌานแล้ว จึงใคร่ตรวจสภาพแห่งปฐมฌานนั้น โคนถี่ถี่วน จนเกิดความเบื่อหน่ายปราศจากนิกัณติ คือ ความพอใจติดอยู่ในปฐมฌานนั้นแล้ว จากนั้นก็เริ่มบำเพ็ญภาวนาจิตทั้งสามขั้นตามลำดับ คือ ปริกรรมภาวนา อุปจารภาวนา และเมื่อบรรลุถึงอัปนาภาวนา ก็หมายความว่า ทุติฌาน บังเกิดขึ้นในขันธสันดานแล้ว ครั้นตุติฌานบังเกิดขึ้นอย่างนี้แล้ว ท่านย่อมไม่แคล้วที่จักได้รูปาวจรกุศลกรรมเพิ่มขึ้นอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งนับว่าเป็นกรรมหนักชั้นที่ ๒ ในตอนนี้ท่านย่อมมีนามว่า ทุติฌานลาภีบุคคล คือสำเร็จ ทุติฌาน

เมื่อตุติฌานลาภีบุคคล ได้บรรลุตุติฌานอันเป็นรูปาวจรกุศลกรรมชั้นที่ ๒ สมความปรารถนา มีจิตผ่องแผ้วปรารถนาใครจะบรรลุตุติฌาน ก็จำต้องมีปฏิบัติกรในทองเดียวกันกลับที่กล่าวมาแล้วในปฐมฌาน คือต้องมีวิภาสะและการใคร่ตรวจองค์ฌาน ตลอดจนถึงการบำเพ็ญ

ภาวณาจิต คือ บริกรรมภาวณา อุปจารภาวณา เมื่อบรรลุถึงอัปนาภาวณา เมื่อบรรลุถึงอัปนาภาวณา ก็ย่อมหมายความว่า จตุตถฌาน บังเกิดขึ้นในชั้นรสังคนแล้ว ครั้นจตุตถฌานบังเกิดขึ้นในชั้นรสังคนแล้ว ท่านย่อมไม่แคล้วที่จักได้รูปาวจรกุศลกรรมอันประเสริฐและยิ่งใหญ่เพิ่มขึ้นอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งนับว่าเป็นกรรมชั้นอวสานสุดท้าย หมายความว่าไม่มีรูปาวจรกุศลกรรมอื่นใด ที่จะยิ่งใหญ่ไปกว่านี้อีกแล้ว และผู้ที่ได้สำเร็จรูปาวจรกุศลกรรมชั้นนี้ ย่อมมีนามว่า จตุตถฌานลาภีบุคคล

ผู้บรรลุฌานทั้งสี่ กล่าวได้ว่าเป็นผู้เข้าถึงพรหมโลกชั้นรูปพรหม คือผู้ที่มีรูป คัวยฌานเหล่านี้ทำให้เกิดในพรหมโลกเนื่องด้วยฌานทั้งสี่นี้ ได้พรหมสมบัติอันประณีตแตกต่างกันไปตามลำดับแห่งฌานที่ตนได้บำเพ็ญภาวณาในชาติที่ผ่านมา ถูกจำแนกชั้นการอุบัติขึ้นระดับของฌานนั้น ๆ

ผู้เข้าถึงฌานทั้งสี่ที่กล่าวมาแล้วนั้น ในชาติปัจจุบันที่ยังมีชีวิตอยู่ เมื่อชีวิตได้ดับแตกสลายจากโลกนี้อยู่ปัจจุบัน แต่เป็นบุคคลที่มีฌานเกิดขึ้นในชั้นรสังคนแล้ว ด้วยกุศลกรรมที่ทำไว้ คือการได้เจริญสมถกรรมฐาน เมื่อตายไปด้วยผลแห่งสมถกรรมฐานก็จะให้วิบากแห่งรูปาวจรกุศลกรรม ดังต่อไปนี้

วิบากแห่งรูปาวจรกุศลกรรมที่อำนวยความสุขในชาตินี้ ก็คือผู้ที่ได้บรรลุปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน อันเป็นรูปาวจรกุศลกรรมชั้นที่ ๑ - ๒ - ๓ แล้ว ย่อมสามารถที่จะเข้าฌานสมาบัติเสวยประณีตสุขอันเกิดจากฌานที่ตนได้ ซึ่งมีมนุษยธรรมคาสามัญทั้งหลายไม่อาจที่จะได้รับความสุขเช่นนี้ ส่วนที่ได้บรรลุจตุตถฌานอันเป็นรูปาวจรกุศลกรรมชั้นที่ ๔ ซึ่งเป็นชั้นสูงสุดแล้ว ในขณะที่ได้บรรลุรูปฌานชั้นสูงนี้ หากว่าเคยมีวาสนาบารมีมาเป็นพิเศษ กล่าวคือ ได้เคยเป็นผู้ชำนาญในการแสดงอภิญาณาแล้วในชาติก่อน ซึ่งใกล้ ๆ กับชาตินี้ก็ดีหรือว่าได้เคยบำเพ็ญกองการกุศล เช่นให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวณาในชาติก่อน ๆ แล้วตั้งความปรารถนาไว้ว่า ด้วยเดชอำนาจแห่งกุศลที่ตนทำขอให้ตนได้อภิญญาในชาติต่อไปดังนี้ก็ดี โยคีบุคคลผู้บำเพ็ญสมถกรรมฐานเหล่านี้ เมื่อจตุตถฌานอันเป็นรูปฌานชั้นสูงจักอุบัติเกิดขึ้นแก่ท่าน ปัญญาที่ประกอบกับจิตในขณะนั้น เป็นปัญญาที่มีอำนาจพิเศษอยู่ในตัว ซึ่งเรียกว่า อภิญญา ย่อมเกิดขึ้นด้วย เมื่ออภิญญาเกิดขึ้นเช่นนี้แล้ว ท่านผู้นั้นต้องการจะแสดงอภิญญาเป็นประการใด ก็ย่อมจะสามารถแสดงได้ตามความปรารถนา โดยแสดงเป็นฤทธิ์วิเศษประหลาดมหัศจรรย์ต่าง ๆ นานา หากว่าไม่มีวาสนาบารมีเป็นพิเศษดังกล่าวมาแล้ว ผู้ที่บรรลุจตุตถฌานนี้ย่อมจะได้รับวิบากแห่งรูปาวจรกุศลกรรมชั้นสูงสุดนี้ โดยการเข้าฌานสมาบัติเสวยสุขอันประณีตที่เกิดจากฌานที่ตนได้บรรลุแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น ส่วนวิบากแห่งรูปาวจรกุศลกรรมที่อำนวยความสุขให้ในชาติหน้านั้น

เมื่อบุคคลผู้มีความเพียรกล้า อุตสาหพยายามเจริญสมถกรรมฐานจนได้บรรลุฌานสำเร็จรูปาวจรกุศลกรรมแล้ว ท่านย่อมจะได้รับผลอันเพริศแพรว กล่าวคือ เมื่อท่านสิ้นชีวิตขาดใจตายไป

จากมนุษยโลก ก็จะต้องถูกวิบากแห่งรูปาวจรกุศลกรรม ซึ่งจะแสดงตนเป็นดั่งมัจจุเทศก์ซึ่งอัญเชิญให้ท่านบ่ายหน้าพุ่งตรงไปอุบัติเกิดในพรหมวิมาน สถิตอยู่ ณ รูปภูมิพรหมโลก ตามอำนาจแห่งฌานที่ท่านได้บรรลุเป็นพระพรหมผู้วิเศษ ล้วนแต่เป็นบุรุษเพศทั้งสิ้น ไม่ต้องกินไม่ต้องบริโภคนเหมือนสัตว์ในภูมิอื่น เพราะมี “ปีติ”^{๔๒} เป็นเครื่องบริโภคน ด้วยว่าบรรดาพระพรหมทั้งหลายย่อมเข้มข้มเหน็บอ้อมไปด้วยปีติแห่งสมาบัติ กล่าวคือ มีฌานสมาบัติเป็นอาหาร ฉะนั้น การที่จะต้องรื้อนวยหาข้าวปลาอาหารบริโภคเช่นมนุษย์เรานี้ หรือการที่จะต้องเสวยอาหารทิพย์เป็นประจำเช่นเทวดาทั้งหลาย ตลอดจนการที่จะต้องรื้อนวยด้วยการถ่ายมูลตรรกุธคืออุจจาระปัสสาวะอันลามกเหม็น ร้ายต่าง ๆ อย่างในโลกมนุษย์นี้ ในพรหมโลกนั้นไม่มี

อีกทั้งสรีระร่างกายและหน้าตาแห่งบรรดาพระพรหมทั้งหลาย ย่อมมีลักษณะกลมเกลี้ยงสวยงาม โดยมีรัศมีออกจากกายรุ่งเรืองประภัสสร รุ่งเรืองยิ่งกว่ารัศมีพระอาทิตย์ และพระจันทร์หลายหมื่นหลายพันล้านเท่า แต่เพียงหัตถ์หนึ่งเล่าอันพระพรหมเหยียดยื่นออกไป หวังจะให้ส่องรัศมีไปทั่วห้องจักรวาลก็ย่อมจะทำได้ อวัยวะร่างกายที่ต่อกัน คือขาที่ดี แขนก็ดี มีลักษณะกลมเกลี้ยงเรียบงามนัก จักเห็นที่ต่อกันนั้นหาไม่ได้ อีกประการหนึ่ง เกศเกล้าแห่งอารมณพระพรหมเจ้าทั้งหลายนั้น แลดูงามน่าเกรงขามน่าเคารพนักหนา ปรางูโดยมีศิระประดับด้วยขงา เช่นเดียวกับชีป่า โยคี ฤาษี ผู้มีฤทธิ์ สถิตเสวยพรหมสมบัติเป็นสุขอยู่ ณ พรหมโลกที่ตนอุบัติเกิดขึ้น ครอบงำกว่าจะสิ้นอายุซึ่งเป็นเวลาแสนนาน

พรหมโลกที่อุบัติเกิดขึ้นของผู้ใดมานั้น อันเกิดจากการเจริญสมถกรรมฐาน เมื่อสิ้นชีวิตแล้วไปเกิดยังพรหมโลกด้วยอนุภาพแห่งฌานสมาบัติอันตนเจริญภาวนาจนสำเร็จได้ซึ่งฌานในแต่ละชั้น ซึ่งผู้ที่ไปอุบัติเกิดขึ้นในพรหมโลกชั้นรูปภูมิพรหมโลก อันเป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลายผู้เป็นเจ้าของรูปาวจรกุศลกรรมไปตามลำดับ ตั้งแต่รูปภูมิพรหมโลกชั้นต้น จนถึงรูปภูมิพรหมโลกชั้นสูง ดังต่อไปนี้

๓.๘.๒ ปฐมฌานภูมิ

สูงขึ้นไปบนฟ้า ต่อจากกามาวจรเทวดายอดสวรรค์ชั้นปรนิมิตตวสวัตติภูมิขึ้นไปอีกไกลแสนไกล ประมาณได้ ๕,๕๐๘,๐๐๐ โยชน์ ปรางูว่าเป็นที่ตั้งอยู่แห่งพรหมโลกชั้นปฐมฌานภูมิ พรหมโลกชั้นปฐมฌานภูมินี้เป็นพรหมโลกที่ตั้งอยู่ท่ามกลางนภากาศ เป็นที่สถิตอยู่แห่งของพระพรหม ๓ พรหมภูมิ คือ

๑) พรหมปาริสาชภูมิ พระพรหมทั้งหลายที่สถิตอยู่ ณ พรหมโลกภูมินี้ เป็นพระพรหมชั้นสามัญ ไม่มีอำนาจอะไรพิเศษ เพราะตนมีฐานะเป็นเพียงบริษัทบรหารของเหล่าฟ้าวมหาพรหม

^{๔๒}ที.ปา. ๑๕/๕๖/๑๕๐.

ซึ่งสถิตอยู่ในชั้นมหาพรหมภูมิ ฉะนั้น พรหมภูมินี้จึงถูกขนานนามว่า พรหมปารีสัชชาภูมิ คือ ภูมิที่สถิตอยู่ของพระพรหมทั้งหลายผู้เป็นพรหมบริษัทบริวารเหล่าที่วามหาพรหม

พระพรหมแต่ละองค์ ที่สถิตอยู่ ณ พรหมวิมานแห่งตนในพรหมปารีสัชชาภูมินี้ ล้วนแต่มีรูปาวจรกุศลกรรม ได้เคยเจริญสมถกรรมฐานจนได้บรรลุ “ปฐมฌานขั้นปริตตะ คือ ขั้นสามัญ” มาแล้วทั้งสิ้น พระพรหมทั้งหลายย่อมเสวยพรหมสมบัติอันเป็นสุขอยู่ในถิ่นพรหมโลกแห่งนี้ไปจนกว่าจะถึงพรหมปารีสัชชาพรหมายัชย ซึ่งนับเป็นเวลานานได้ ๑ ใน ๓ แห่งมหากัป

๒) พรหมปุโรหิตาภูมิ พระพรหมทั้งหลายที่สถิตอยู่ ณ พรหมภูมินี้ มีฐานะประเสริฐกว่าเหล่าพรหมชั้นแรก เพราะเป็นปุโรหิตมีฐานะเป็นผู้นำในกิจการของเหล่าที่วามหาพรหม ซึ่งสถิตอยู่ในชั้นมหาพรหมภูมิ ฉะนั้น พรหมภูมินี้จึงถูกขนานนามว่า พรหมปุโรหิตาภูมิ คือ ภูมิเป็นที่สถิตอยู่ของพระพรหมทั้งหลายผู้มีฐานะประเสริฐ คือเป็นปุโรหิตของเหล่าที่วามหาพรหมทั้งหลาย

พระพรหมแต่ละองค์ที่สถิตอยู่ ณ พรหมปุโรหิตาภูมินี้ ล้วนแต่มีรูปาวจรกุศลกรรมได้เคยเจริญสมถกรรมฐาน จนได้บรรลุ “ปฐมฌานขั้นมัชฌิมะ คือ ขั้นปานกลาง” มาแล้วทั้งสิ้น พระพรหมทั้งหลายย่อมเสวยพรหมสมบัติเป็นสุขอยู่ในถิ่นพรหมโลกแห่งนี้ไปจนกว่าจะถึงปุโรหิตาพรหมายัชย ซึ่งนับเป็นเวลานานได้กึ่งมหากัป

๓) มหาพรหมภูมิ พระพรหมทั้งหลายที่สถิต ณ พรหมภูมินี้ ย่อมมีฐานะเป็นพรหมผู้ยิ่งใหญ่ ใหญ่กว่าบรรดาพระพรหมทั้งหลายในชั้นพรหมปารีสัชชาภูมิ และพรหมปุโรหิตาภูมิ ฉะนั้น พระพรหมในพรหมภูมินี้จึงถูกขนานนามว่า มหาพรหมภูมิ คือ ภูมิเป็นที่สถิตอยู่ของพระพรหมผู้ยิ่งใหญ่ทั้งหลาย

พระพรหมแต่ละองค์ที่สถิตอยู่ ณ พรหมโลกชั้นมหาพรหมภูมินี้ ล้วนแต่มีรูปาวจรกุศลกรรมได้เคยเจริญสมถกรรมฐานจนได้บรรลุ “ปฐมฌานขั้นประณีต คือ ขั้นสูงสุด” มาแล้วทั้งสิ้น พวกเขา่อมเสวยพรหมสมบัติเป็นสุขอยู่ในถิ่นพรหมโลกแห่งนี้ไปจนกว่าจะถึงมหาพรหมายัชย ซึ่งนับเป็นเวลานานได้ ๑ มหากัป

การเกิดขึ้นของพระพรหมในพรหมภูมิทั้ง ๓ ชั้นนี้ อันเรียกรวมกันว่าปฐมฌานภูมินี้ตั้งอยู่ ณ ที่พื้นระดับเดียวกัน แต่แบ่งเขตออกเป็น ๓ เขต พื้นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมผู้สำเร็จปฐมฌานแต่ละประเภท โดยมีกำหนดเป็นกฎตายตัวว่า

พรหมปารีสัชชาภูมิ เป็นเขตที่อุบัติเกิดขึ้นและสถิตอยู่ของพระพรหมทั้งหลาย ผู้ได้สำเร็จปฐมฌานขั้นปริตตะ คือ ขั้นสามัญ

พรหมปุโรหิตาภูมิ เป็นเขตที่อุบัติเกิดขึ้นและสถิตอยู่ของพระพรหมทั้งหลาย ผู้ได้สำเร็จปฐมฌานขั้นมัชฌิมะ คือ ขั้นปานกลาง

มหาพรหมภูมิ เป็นเขตที่อุบัติเกิดขึ้นและสถิตอยู่ของพระพรหมทั้งหลาย ผู้ได้สำเร็จปฐม
ฉานชั้นปฐิมะ คือ ชั้นสูงสุด

ผู้ที่เจริญสมถกรรมฐานจนได้บรรลุรูปฉานสำเร็จเป็นรูปาวจรกุศลกรรมทุกชั้นนั้น ธรรม
พิเศษอันสำคัญเหล่านี้ คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ ปัญญาของท่านผู้นั้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมจะเข้า
ถึงความ เป็น “อธิบดี” และในขณะที่อุปนาภานา คือขณะที่ตัวรูปฉานจักอุบัติเกิดขึ้นนี้ ก็จะต้องมี
องค์อธิบดีอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นเข้าประกอบอยู่ด้วย ความเป็นอธิบดีของธรรมพิเศษที่เข้า
ประกอบอยู่ด้วยนั้น

ถ้าเป็นไปในขณะนั้นอย่างสามัญ ก็มีกำลังอ่อน รูปฉานที่อุบัติเกิดขึ้นก็เป็น “ปริตตฉาน”
คือ ฉานชั้นปริตตะซึ่งมีกำลังอ่อน มีอำนาจอ่อน

ถ้าเป็นไปในขณะนั้นอย่างปานกลาง ก็มีกำลังปานกลาง รูปฉานที่อุบัติเกิดขึ้นก็เป็น
“มัชฌิมฉาน” คือ ฉานชั้นมัชฌิมะซึ่งมีกำลังปานกลาง มีอำนาจปานกลาง

ถ้าเป็นไปในขณะนั้นอย่างสูง ก็มีกำลังเข้มแข็งแรงกล้า รูปฉานที่อุบัติเกิดขึ้นก็เป็น “ปฐิม
ฉาน” คือ ฉานชั้นปฐิมะซึ่งมีกำลังเข้มแข็ง มีอำนาจสูงเยี่ยม

รูปฉานที่อุบัติเกิดขึ้น ย่อมแบ่งออกเป็น ๓ ชั้น คือ ปริตตะ มัชฌิมะ ปฐิมะ และอำนาจสูง
ต่ำกว่ากันตามกำลังของฉานนั้น ๆ ฉะนั้น เมื่อจะบังเกิดผลให้เกิดขึ้นแก่ฉานลาภีบุคคล โดยให้
อุบัติในพรหมโลกภูมิ จึงให้ผลแตกต่างกันตามอำนาจแห่งฉาน อันเป็นตัวรูปาวจรกุศลกรรม

พรหมโลกชั้นปฐมฉานภูมินี้ ถึงแม้ว่าจะเป็นพรหมโลกอันดับแรก ซึ่งเป็นระดับที่ต่ำสุด
แต่ก็นับว่าตั้งอยู่ห่างไกลจากมนุษยโลกเรานี้หนักหนา ไม่สามารถที่จะประมาณได้ว่าอยู่ห่างไกล
กันเท่าใดแน่ ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงชี้ให้ทราบความห่างไกลระหว่างมนุษยโลกกับพรหมโลกชั้นนี้โดย
อนุมานว่า

“ยังมีศิลาใหญ่หมึกก้อนหนึ่ง ซึ่งมีความใหญ่เท่าโลหะประสาธ ศิลาก้อนที่วุ่นนี้ได้ถูกโยน
ทิ้งให้หล่นตกลงมาจากพรหมโลกชั้นปฐมฉานภูมิลอยละลือดิ่ง ๆ ลงมา โดยไม่ได้ติดขัดที่ไหน
เลยแม้แต่สักนิดหนึ่ง กว่าศิลาก้อนใหญ่นั้นจะตกลงมาถึงพื้นปฐพีนี้ ก็กินเวลานานนับได้ ๔ เดือน
พอดี...”^{๔๗} พรหมโลกชั้นนี้ถือว่าเป็นพรหมโลกชั้นแรกและอยู่ต่ำกว่าพรหมโลกชั้นอื่น มีความ
ห่างไกลจากโลกมนุษย์ระยะเวลา ๔ เดือน พระพรหมที่อุบัติเกิดขึ้นในพรหมโลกชั้นนี้ล้วนแต่เจริญ
สมถกรรมฐานจนสำเร็จปฐมฉาน ซึ่งมีอยู่ ๓ ชั้น คือ ชั้นสามัญ ชั้นปานกลาง และชั้นประณีต การ
อุบัติขึ้นของพระพรหมทั้งหลายในชั้นนี้จึงอาศัยเอาปฐมฉานอันเป็นคุณพิเศษเป็นตัวนำไปอุบัติ
เกิดขึ้นในพรหมโลกชั้นปฐมฉานภูมิ

^{๔๗} พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร ป.ธ ๘), กรรมที่ปณี เล่ม ๑, อ่างแก้ว, หน้า ๖๘๘.

ผู้อุบัติเกิดขึ้นพรหมโลกชั้นปฐมภูมานั้น เป็นผู้มีความสุขด้วยการอาศัยภานที่ได้บำเพ็ญ
ภวานาเจริญสมถกรรมฐาน อันถือเป็นผู้ที่ถึงสุข ดังพุทธพจน์นี้กล่าวกับจุนทะว่า

“...ดูก่อนจุนทะ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม
บรรลุปฐมภูมามีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ข้อนี้เป็นการประกอบตน
ให้ติดอยู่ในความสุข...”^{๔๔}

“ดูก่อนจุนทะ ก็ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้แล ที่ภิกษุดำรงรูปในพระธรรมวินัย
นี้ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศล บรรลุปฐมภูมามีวิตก วิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่
วิเวกอยู่ ภิกษุนั้นจะมีความคิดอย่างนี้ว่าเราย่อมอยู่ด้วยธรรมเครื่องขัดเกลากิเลส
ดูก่อนจุนทะ แต่ธรรมคือปฐมภูมานี้ เราตลาคดไม่กล่าวว่าเป็นธรรมเครื่องขัดเกลากิเลส
(สัลเลขธรรม) ในวินัยของพระอรชยะ แต่เราตลาคดกล่าวว่า เป็นธรรมเครื่องอยู่
เป็นสุขในอัทภานนี้ (ทิฏฐธรรมสุขวิหารธรรม) ในวินัยของพระอรชยะ”^{๔๕}

จะเห็นได้ว่าผู้ที่ได้ปฐมภูมามีความสุขตามอัทภานแห่งตน ด้วยสภาวะของภานที่ได้
ได้เจริญสมถกรรมฐานในชาติยังเป็นมนุษย์ เป็นผู้อาศัยในพรหมโลกมีปีติเป็นที่สุด ปราศจากความ
ทุกข์ความเศร้า

๓.๘.๓ ทุติยภูมิกุมิ

สูงขึ้นไปบนฟ้าต่อจากพรหมโลกชั้นปฐมภูมิกุมิขึ้นไปอีกไกลแสนประมาณ ๕,๕๐๘,๐๐๐
โยชน์ ปรากฏว่าเป็นที่ตั้งอยู่แห่งพรหมโลกชั้นทุติยภูมิกุมิ พรหมโลกชั้นทุติยภูมิกุมินี้เป็น
พรหมโลกที่ตั้งอยู่ท่ามกลางนภากาศ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลายผู้มีคุณวิเศษรวม ๓
พรหมกุมิ คือ

๑) ปริตรตาภาภูมิ พระพรหมทั้งหลายที่สถิตอยู่ ณ พรหมกุมินี้ เป็นพระพรหมที่มีรัศมี
สามัญ คือ มีรัศมีรุ่งเรืองน้อยกว่าบรรดาพระพรหมที่มีศักดิ์สูงกว่าตน ฉะนั้น พรหมกุมินี้จึงถูก
ขนานนามว่า ปริตรตาภาภูมิ คือ ภูมิเป็นที่สถิตอยู่ของพระพรหมทั้งหลายผู้มีรัศมีน้อย

พระพรหมแต่ละองค์ ที่สถิตอยู่ในปริตรตาภาภูมินี้ ล้วนแต่เป็นผู้มีรูปาวจรกุศลกรรม เป็นผู้
ได้เคยเจริญสมถกรรมฐานมาแล้ว จนได้บรรลุ “ทุติยภูมิกุมิ ปริตตะ คือชั้นสามัญ มาแล้วทั้งสิ้น
พระพรหมทั้งหลายในชั้นนี้จึงได้เสวยพรหมสมบัติเป็นสุขอยู่ในถิ่นพรหมโลกแห่งนี้ จนกว่าจะถึง
ปริตรตาพรหมายุขัย ซึ่งนับได้เป็นเวลานานถึง ๒ มหากัป

^{๔๔}ที่.ป.า. ๑๕ / ๑๑๕ / ๒๒๗.

^{๔๕}ม.ม. ๑๗ / ๑๐๒ / ๔๗.

๒) อัปพมาณาภภูมิ พระพรหมทั้งหลายที่สถิตอยู่ ณ พรหมโลกภูมินี้ เป็นพรหมที่มีรัศมีมากมายหาประมาณมิได้ พระพรหมในภูมินี้ จึงถูกขนานนามว่า อัปพมาณาภภูมิ คือ ภูมิที่สถิตอยู่ของพระพรหมทั้งหลายผู้มีรัศมีรุ่งเรืองหาประมาณมิได้

พระพรหมแต่ละองค์ ที่สถิตอยู่ในอัปพมาณาภภูมิ ล้วนแต่เป็นผู้มีรูปาวจรกุศลกรรม ได้เคยเจริญสมถกรรมฐานมาแล้วจน ได้บรรลุ “ทุติยฌานชั้นมัชฌิมะ คือชั้นปานกลาง” มาแล้วทั้งสิ้น พระพรหมในพรหมโลกภูมินี้เสวยพรหมสมบัติเป็นสุขอยู่ในถิ่นพรหมโลกแห่งนี้ไปจนกว่าจะถึงอัปพมาณาภพหมายุขัย ซึ่ง ได้เป็นเวลานานได้ถึง ๔ มหากัป

๓) อาภัสสรภูมิ พระพรหมทั้งหลายที่สถิตอยู่ ณ พรหมภูมินี้ เป็นพระพรหมผู้ที่มีประกายรุ่งโรจน์แห่งรัศมีนานาแสง คู่ฟ้าแลบแปลบปลาบตลอดกาล มีความยินดีในฉานของตนอย่างเต็มที่ ที่ประกอบไปด้วยปีติสุขอยู่เสมอ จิตใจของพระพรหมเหล่านี้ มีความผ่องใสมาก ฉะนั้น พระพรหมทั้งหลายที่สถิตอยู่ในพรหมภูมินี้จึงถูกขนานนามว่า อาภัสสรภูมิ คือ ภูมิเป็นที่สถิตอยู่ของพระพรหมทั้งหลาย ผู้มีประกายรุ่งโรจน์แห่งรัศมีนานาแสง

พระพรหมทั้งหลายที่สถิตอยู่ในอาภัสสรภูมินี้ ล้วนแต่เป็นผู้มีรูปาวจรกุศลกรรม เป็นเคยเจริญสมถกรรมฐาน จน ได้บรรลุ “ทุติยฌาน ชั้นปณีตะ คือชั้นสูงสุด” มาแล้วทั้งสิ้น พระพรหมในชั้นจึงได้เสวยพรหมสมบัติเป็นสุขอยู่ในพรหมโลกแห่งนี้ไปจนกว่าจะถึงอาภัสสรพพหมายุขัย ซึ่ง นับเป็นเวลานานได้ถึง ๘ มหากัป

สูงขึ้นไปบนฟ้าต่อจากพรหมโลกชั้นทุติยฌาน ขึ้นไปอีกไกลแสนไกล ประมาณได้ ๕,๕๐๘,๐๐๐ โยชน์ ปรากฏว่าเป็นที่ตั้งอยู่แห่งพรหมโลกชั้นตติยฌานภูมิ พระพรหมในพรหมโลกชั้นตติยฌานภูมินี้เป็นพรหมโลกที่ตั้งอยู่ท่ามกลางนภากาศ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลายรวม ๓ พรหมภูมิ คือ

๓.๘.๔ ตติยฌาน

๑) ปริตตสุภาภูมิ พระพรหมทั้งหลายที่สถิตอยู่ ณ พรหมโลกภูมินี้ คือ พระพรหมที่มีรัศมีความสง่าสวยงามเป็นส่วนน้อย โดยน้อยกว่าบรรดาพระพรหมผู้มีฐานะสูงกว่าตน คือพระพรหมทั้งหลายอัปพมาณาภภูมิและสุภาภิกขหาภูมิ พระพรหมทั้งหลายในภูมินี้ จึงถูกขนานนามว่า ปริตตสุภาภูมิ คือ ภูมิเป็นที่สถิตอยู่ของพระพรหมทั้งหลาย ผู้มีความสง่าสวยงามแห่งรัศมีเป็นส่วนน้อย

พระพรหมทั้งหลายแต่ละองค์ ที่สถิตอยู่ในปริตตสุภาภูมินี้ ล้วนแต่เป็นผู้มีรูปาวจรกุศลกรรม ได้เคยเจริญสมถกรรมฐาน จนจิตเป็นสมาธิได้บรรลุ “ตติยฌานชั้นปริตตะ คือ ชั้นสามัญญ” มาแล้วทั้งสิ้น พระพรหมทั้งหลายในพรหมโลกภูมินี้จึงได้เสวยพรหมสมบัติเป็นสุขในถิ่นพรหมโลกแห่งนี้ไปจนกว่าจะถึงปริตตสุภพพหมายุขัย ซึ่งนับเป็นเวลาประมาณถึง ๑๖ มหากัป

๒) อัปป์มาณสุภาภูมิ พระพรหมทั้งหลายที่สถิตอยู่ ณ พรหมโลกภูมินี้ เป็นพระพรหมที่มีความสง่างามแห่งรัศมีมากมายไม่มีประมาณ ฉะนั้น พระพรหมในพรหมภูมินี้จึงถูกขนานนามว่า อัปป์มาณสุภาภูมิ คือ ภูมิเป็นที่สถิตอยู่ของพระพรหมทั้งหลาย ผู้มีสง่างามแห่งรัศมีมากมายไม่มีประมาณ

พระพรหมทั้งหลายแต่ละองค์ ที่สถิตอยู่ในพรหมโลกชั้นอัปป์มาณสุภาภูมินี้ ล้วนแต่เป็นผู้มีรูปร่างรูปสัณฐาน ได้เคยเจริญสมถกรรมฐานจนได้บรรลุ “ตติยฌานชั้นมัชฌิมะ คือชั้นปานกลาง” มาแล้วทั้งสิ้น พระพรหมทั้งหลายที่สถิตอยู่ในพรหมโลกภูมินี้จึงได้เสวยพรหมสมบัติเป็นสุขอยู่ในดินพรหมโลกแห่งนี้ไปจนถึงกว่าจะถึงอัปป์มาณสุภาพรหมายุขัย ซึ่งนับเป็นเวลานาน ได้ถึงประมาณ ๓๒ มหากัป

๓) สุภกนิหาภูมิ พระพรหมทั้งหลายที่มามีอุบัติและสถิตอยู่ ณ พรหมโลกภูมินี้ เป็นพระพรหมที่มีความสง่าสวยงามแห่งรัศมีตลอดไปทั้งสรีรกาย ซึ่งหมายความว่า รัศมีอันสวยงามของพระพรหมทั้งหลายในพรหมโลกชั้นนี้ มีลักษณะการคล้ายกับรัศมีแห่งพระจันทร์ทรงฉาย คือ แสงสว่างแห่งรัศมีกายตนนั้น รวมกันอยู่เป็นวงกลมไม่กระจัดกระจายออกไปจากกัน ฉะนั้น พระพรหมทั้งหลายในพรหมภูมินี้ จึงถูกขนานนามว่า สุภกนิหาภูมิ คือ ภูมิเป็นที่สถิตอยู่ของพระพรหมทั้งหลาย ผู้มีความสง่าสวยงามแห่งรัศมี ที่ออกอยู่ตลอดเวลาทั้งสรีรกาย

พระพรหมทั้งหลายที่อุบัติเกิดขึ้นและสถิตอยู่ในพรหมโลกชั้นสุภกนิหาภูมินี้ ล้วนแต่เป็นผู้มีรูปร่างรูปสัณฐาน พระพรหมทั้งหลายในชั้นพรหมโลกนี้เป็นผู้เคยเจริญสมถกรรมฐานจนได้บรรลุ “ตติยฌานชั้นปฐิมะ คือชั้นสูงสุด” มาแล้วทั้งสิ้น พระพรหมทั้งหลายในพรหมโลกนี้จึงเสวยพรหมสมบัติเป็นสุขในดินพรหมโลกแห่งนี้ไปจนกว่าจะถึงสุภกนิหาพรหมายุขัย ซึ่งนับเป็นเวลาอันยาวนานประมาณได้ถึง ๖๔ มหากัป

สูงขึ้นไปบนฟ้า ต่อจากพรหมโลกชั้นตติยฌานภูมิขึ้นไปอีก ซึ่งระยะทางอันไกลแสนไกล นับได้ประมาณ ๕,๕๐๘,๐๐๐ โยชน์ ปราบกว่าเป็นที่ตั้งแห่งพรหมโลกชั้น จตุตถฌานภูมิ พระพรหมทั้งหลายในพรหมโลกชั้นจตุตถฌานภูมินี้ เป็นพรหมโลกซึ่งตั้งอยู่ท่ามกลางนภากาศเป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมทั้งหลาย รวม ๒ พรหมภูมิด้วยกัน คือ

๓.๘.๕ จตุตถฌาน

๑) เวหัพผลาภูมิ พระพรหมทั้งหลายที่สถิตอยู่ ณ พรหมภูมินี้ เป็นพระพรหมที่เสวยผลอย่างไพบุลย์ คือ ได้รับผลแห่งฌานกุศลได้อย่างเต็มที่ ทั้งนี้เพราะว่าเมื่อถึงคราวที่โลกถูกทำลายด้วยไฟนั้น ปฐมฌานภูมิทั้ง ๓ ก็ได้ถูกทำลายลงด้วย เมื่อถึงคราวที่โลกถูกทำลายด้วยน้ำ ปฐมฌานภูมิ ๓ และทุติยฌานภูมิ ๓ รวมเป็น ๖ พรหมภูมินี้ ก็ถูกทำลายลงด้วย และเมื่อถึงคราวที่โลกถูกทำลายด้วยลมที่นั้น ปฐมฌานภูมิ ๓ ทุติยฌานภูมิ ๓ และตติยฌานภูมิ ๓ รวมเป็น ๙ พรหมภูมิ

นั้น ก็ถูกทำลายลงโดยไม่มีเหลือเลย แต่เวหัพผลาภุมินี เป็นพรหมภูมิที่พ้นจากการถูกทำลายล้างทุก ๆ อย่าง พระพรหมทั้งหลายที่มาอุบัติในภูมินี้ไม่ว่าจะอุบัติเกิดในเวลาใดก็ตาม ก็ย่อมจะมีโอกาสได้เสวยพรหมสมบัติไพบุลย์ได้เต็มที่ ฉะนั้นพระพรหมทั้งหลายที่สถิตอยู่ ณ พรหมภูมินี้จึงถูกขนานนามว่า เวหัพผลาภุมิ คือ ภูมิเป็นที่สถิตอยู่ของพระพรหมทั้งหลาย ผู้ได้รับผลแห่งฉานกุศลอย่างไพบุลย์

พระพรหมทั้งหลายที่อุบัติและสถิตอยู่ในพรหมโลกชั้นเวหัพผลาภุมินี ล้วนแต่เป็นผู้มีรูปาวจรกุศลกรรมได้เคยเจริญสมถกรรมฐานจนได้บรรลุ “จตุตถฉาน” มาแล้วทั้งสิ้น พระพรหมทั้งหลายในชั้นเวหัพผลาภุมินีจึงได้เสวยพรหมสมบัติเป็นสุขอยู่ในถิ่นพรหมโลกแห่งนี้ไปจนกว่าจะถึงเวหัพผลาพรหมายุขัย ซึ่งนับได้ประมาณ ๕๐๐ มหากัป

๒) อัสัญญัสตตภาภูมิ พระพรหมทั้งหลายที่สถิตอยู่ ณ พรหมภูมินี้ เป็นพระพรหมที่ไม่มีสัญญา โดยเป็นพระพรหมที่มีแต่รูปขันธ์ ไม่มีนามขันธ์ เพราะเหตุที่ตนอุบัติเกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งสัญญาวิราคภาวนา สถิตอยู่ในอัสัญญัสตตพรหมโลกนี้ ฉะนั้น พระพรหมในพรหมภูมินี้จึงถูกขนานนามว่า อัสัญญัสตตภาภูมิ คือ ภูมิเป็นที่สถิตอยู่ของพระพรหมทั้งหลาย ผู้ไม่มีสัญญาที่ชาวโลกเรียกกันว่า “พรหมลูกฟัก” บ้าง “อัสัญญีสัตว์” บ้าง

ซึ่งพระพรหมอุบัติและสถิตในชั้นอัสัญญัสตตภาภูมิ แต่ละองค์ ล้วนแต่เป็นผู้มีรูปาวจรกุศลกรรม ได้เคยเจริญสมถกรรมฐานจนได้บรรลุ “จตุตถฉาน ประกอบทั้งมีสัญญาวิราคภาวนา” มาแล้วทั้งสิ้น พระพรหมทั้งหลายที่อุบัติและสถิตในพรหมโลกนี้จึงเสวยพรหมสมบัติเป็นสุขอยู่ในถิ่นพรหมโลกแห่งนี้ไปจนกว่าจะถึงอัสัญญัสตตพรหมายุขัย ซึ่งนับเป็นเวลานานได้ถึง ๕๐๐ มหากัป

ผู้ที่อุบัติเกิดขึ้นในพรหมโลกทั้ง ๑๑ ชั้นนั้น ล้วนอาศัย ฉานกุศลที่ตนได้ปฏิบัติในชาติที่แล้วทั้งนั้น แต่ละชั้นมีความแตกต่างกัน ด้วยอำนาจแห่งฉานที่ตนได้บรรลุมา และได้ปฏิบัติตามพรหมภูมิที่อำนาจแห่งฉานของตน ถูกจำแนกตามกำลังของฉาน พรหมโลกทั้ง ๑๑ ชั้น เป็นพรหมโลกที่เรียกว่า รูปพรหม พระพรหมที่เรียกว่ารูปพรหมยังมีอีก ๕ พรหมภูมิ ซึ่งมีชื่อเรียกว่า สุทธาวาสพรหมภูมิ

๓.๘.๖ สุทธาวาส

พระพรหมที่เรียกว่าสุทธาวาสนี้ เป็นพรหมโลกชั้นพิเศษบริสุทธิ โดยเป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคล และองค์พระพรหมอรหันตอริยบุคคล ซึ่งเคยเป็นพระอนาคามีอริยบุคคลมาก่อนแล้วเท่านั้น บุคคลจำพวกอื่นนอกจากนี้ แม้จะมีความพิเศษสักเพียงใดก็ตาม จะไปอุบัติเกิดและสถิตอยู่ในภูมินี้ไม่ได้ เพราะพระพรหมชั้นสุทธาวาสนี้จะต้องเป็นอริยบุคคลเท่านั้น สุทธาวาสภูมินี้มีอยู่ ๕ ภูมิด้วยกัน ตั้งอยู่ทางกลางนภากาศ และตั้งอยู่เป็นชั้นๆ ขึ้นไปตามลำดับภูมิ

จะตั้งอยู่ในพื้นที่เดียวกันเช่นรูปพรหมภูมิทั้งสามชั้นที่กล่าวมาแล้วนั้นไม่ได้ ตั้งอยู่ห่างกันไปเป็นลำดับ ดังต่อไปนี้

๑) อวิหาสูททรวาสพรหมภูมิ สูงขึ้นไปบนฟ้า ห่างจากพรหมโลกชั้นจตุตถฌานภูมิขึ้นไปแสนไกล ประมาณ ๕,๕๐๘,๐๐๐ โยชน์ ปรากฏว่าเป็นที่ตั้งแห่งสูททรวาสภูมิชั้นที่ ๑ ซึ่งมีนามว่าอวิหาภูมิ เป็นพรหมโลกที่ตั้งอยู่ท่ามกลางนภากาศ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ไม่มีความเสื่อมคลายในสมสมบัติแห่งตน ฉะนั้น พระพรหมในพรหมภูมินี้ จึงถูกขนานนามว่า อวิหาภูมิ คือ ภูมิเป็นที่สถิตอยู่ของพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ไม่มีความเสื่อมคลายในสมบัติ

พระพรหมแต่ละองค์ ที่สถิตอยู่ในอวิหาพรหมภูมินี้ ล้วนแต่เป็นพระพรหมผู้บริสุทธิ์ทรงคุณอันพิเศษในพระบวรพุทธศาสนา คือ นอกจากจะมีรูปาวจรกุศลกรรมแล้ว ยังสำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคลผู้มี “สัทธินทรีย์” ดีเด่นแก่กล้ายิ่งกว่าอินทรีย์อื่น ท่านจึงได้มาอุบัติเกิดเป็นพระพรหมอนาคามี เสวยพรหมสมบัติเป็นสุขอยู่ในพรหมโลกแห่งนี้ จนกว่าจะถึงชีพิตักษัย ซึ่งเป็นเวลานานประมาณได้ถึง ๑,๐๐๐ มหากัป

๒) อดตปาสูททรวาสพรหมภูมิ สูงขึ้นไปบนฟ้า ห่างจากพรหมโลกชั้นอวิหาสูททรวาสพรหมภูมิขึ้นไปแสนไกล ประมาณ ๕,๕๐๘,๐๐๐ โยชน์ ปรากฏว่าเป็นที่ตั้งแห่งสูททรวาสพรหมภูมิชั้นที่ ๒ ซึ่งมีนามว่า อดตปาภูมิ เป็นพรหมโลกที่ตั้งอยู่ท่ามกลางนภากาศ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ไม่มีความเดือดร้อนใจ ฉะนั้น พรหมภูมินี้ จึงถูกขนานนามว่า อดตปาภูมิ คือ ภูมิเป็นที่สถิตอยู่ของพระพรหมผู้ไม่มีความเดือดร้อนใจ

พระพรหมแต่ละองค์มาอุบัติเกิดขึ้น และสถิตอยู่ในอดตปาพรหมภูมินี้ ล้วนแต่เป็นพระพรหมผู้บริสุทธิ์ทรงคุณอันพิเศษในพระบวรพุทธศาสนา คือ นอกจากจะมีรูปาวจรกุศลกรรมแล้ว ยังได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคลผู้มี “วิริยินทรีย์” ดีเด่นแก่กล้ายิ่งอินทรีย์อื่น ท่านจึงได้มีอุบัติเกิดขึ้นเป็นพระพรหมอนาคามี เสวยพรหมสมบัติเป็นสุขอยู่ในพรหมโลกแห่งนี้ จนกว่าจะถึงชีพิตักษัย ซึ่งนับเป็นเวลานานได้ถึง ๒,๐๐๐ มหากัป

๓) สุทตสูททรวาสพรหมภูมิ สูงขึ้นไปบนฟ้า ห่างจากพรหมโลกชั้นอดตปาสูททรวาสพรหมภูมิขึ้นไปไกลแสนไกล ประมาณ ได้ ๕,๕๐๘,๐๐๐ โยชน์ ปรากฏว่าเป็นที่ตั้งแห่งสูททรวาสพรหมภูมิชั้นที่ ๓ ซึ่งมีนามว่าสุทตสูททรวาสภูมิ เป็นพรหมโลกที่ตั้งอยู่ท่ามกลางนภากาศ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ทรงไว้ซึ่งความเห็นอันแจ่มใส ฉะนั้น พระพรหมภูมินี้ จึงถูกขนานนามว่า สุทตสูททรวาสภูมิ คือ ภูมิเป็นที่สถิตอยู่ของพระองค์พระพรหมผู้ทรงไว้ซึ่งความเห็นอันแจ่มใส

พระพรหมแต่ละองค์ที่อุบัติเกิดขึ้นและสถิตอยู่ในสุทฺธสฏฐาภุมินี ล้วนแต่เป็นพระพรหมผู้
- บริสุทธ์ ทรงคุณอันวิเศษในพระบวรพุทธศาสนา คือ นอกจากจะมีรูปาวจรกุศลกรรมแล้ว ยังสำเร็จ
เป็นพระอนาคามีอริยบุคคล ผู้มี “สตินทรีย์” ดีเด่นแก่กล้ายิ่งกว่าอินทรีย์อื่น ท่านจึงได้มาอุบัติเกิดขึ้น
เป็นพระพรหมอนาคามี เสวยพรหมสมบัติเป็นอยู่ในพรหมโลกแห่งนี้ จนกว่าจะถึงชีพิตักษัย ซึ่ง
นับเป็นเวลานานประมาณ ได้ถึง ๔,๐๐๐ มหากัป

๔) สุทฺธสีสุทฺธธาวัสพรหมภูมิ สูงขึ้นไปบนฟ้า ห่างจากพรหมโลกชั้นสุทฺธสฏฐาวัส
พรหมภูมิขึ้นไปไกลแสนไกล นับได้ประมาณ ๕,๕๐๘,๐๐๐ โยชน์ ปรากฏว่าเป็นที่ตั้งแห่งสุทฺธธาวัส
พรหมภูมิชั้นที่ ๔ ซึ่งมีนามว่าสุทฺธสีภูมิ เป็นพรหมโลกที่ตั้งอยู่ท่ามกลางนภากาศ เป็นที่สถิตอยู่
แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ทรงไว้ซึ่งความเห็นอันชัดเจนแจ่มใสมากกว่าใคร
ทรงไว้ซึ่งความเห็นอันชัดเจนแจ่มใสมากกว่าพระพรหมอนาคามี ในสุทฺธสฏฐาวัสพรหมภูมิที่
กล่าวได้กล่าวมาแล้ว ฉะนั้น พรหมภูมินี้ จึงถูกขนานนามว่า สุทฺธสีภูมิ คือ ภูมิเป็นที่สถิตอยู่ของ
ผองพระพรหม ผู้ทรงไว้ซึ่งความเห็นอันชัดเจนแจ่มใสมากกว่า

พระพรหมแต่ละองค์ที่อุบัติเกิดขึ้นและสถิตอยู่ในสุทฺธสีภูมินี ล้วนแต่เป็นพระพรหมผู้
บริสุทธ์ ทรงคุณอันวิเศษในพระบวรพุทธศาสนา คือ นอกจากจะเป็นผู้มีรูปาวจรกุศลกรรมแล้ว ยังได้
สำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคล ผู้มี “สมาธิทรีย์” ดีเด่นแก่กล้ายิ่งกว่าอินทรีย์อื่น ท่านจึงได้มา
อุบัติเกิดเป็นพระพรหมอนาคามี เสวยสมบัติเป็นสุขอยู่ในพรหมโลกแห่งนี้ จนกว่าจะถึงชีพิตักษัย
ซึ่งนับเป็นเวลานาน ได้ถึง ๘,๐๐๐ มหากัป

๕) อกนิฏฐสุทฺธธาวัสพรหมภูมิ สูงขึ้นไปบนฟ้า ห่างจากพรหมโลกชั้นสุทฺธสีสุทฺธธาวัส
พรหมภูมิขึ้นไปแสนไกล ประมาณได้ ๕,๕๐๘,๐๐๐ โยชน์ ปรากฏว่าเป็นที่ตั้งแห่งสุทฺธธาวัสพรหม
ภูมิชั้นที่ ๕ ซึ่งมีนามว่าอกนิฏฐภูมิ อกนิฏฐภูมินี้เป็นสุทฺธธาวัสภูมิชั้นสูงสุด เป็นพรหมโลกที่ตั้งอยู่
ท่ามกลางนภากาศ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ทรงไว้ซึ่งพรหม
สมบัติและสุขอันวิเศษโดยไม่เป็นรองใคร ในบรรดาสัตว์ที่มีรูปทั้งหลาย ฉะนั้นพรหมภูมินี้ จึงถูก
ขนานนามว่า อกนิฏฐภูมิ คือ ภูมิเป็นที่สถิตอยู่ของผองพระพรหม ผู้ทรงไว้ซึ่งพรหมสมบัติและ
ความสุขอันวิเศษโดยไม่เป็นรองใคร

พระพรหมแต่ละองค์ที่อุบัติเกิดขึ้นและสถิตอยู่ในอกนิฏฐภูมินี ล้วนแต่เป็นพระพรหมผู้
บริสุทธ์ ทรงคุณอันวิเศษในพระบวรพุทธศาสนา คือ นอกจากจะเป็นผู้มีรูปาวจรกุศลกรรมแล้ว ยัง
ได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคล ผู้มี “ปัญญาทรีย์” ดีเด่นแก่กล้ายิ่งกว่าอินทรีย์อื่น ท่านจึงได้มา
อุบัติเกิดเป็นพระพรหมอนาคามี เสวยพรหมสมบัติเป็นสุขอยู่ในรูปภูมิพรหมโลกอันสูงสุดแห่งนี้
จนกว่าจะถึงชีพิตักษัย ซึ่งนับเป็นเวลา ได้ถึง ๑๖,๐๐๐ มหากัป

สำหรับพระพรหมอนาคามีที่สถิตอยู่ในอกนิฏฐภูมิ ซึ่งเป็นสุทธาวาสภูมิชั้นที่ ๕ นี้ นับว่าเป็นพระพรหมที่มีความวิเศษยิ่งกว่าบรรดาพระพรหมทั้งหมด โดยเหตุที่ว่าบรรดาพระพรหมอนาคามีที่สถิตอยู่ในสุทธาวาสภูมิ ๑ - ๔ ซึ่งได้แก่ อวิหา อตปปา สุทัตสา สุทัตสี พระพรหมเหล่านี้ เมื่อที่ยังไม่สำเร็จเป็นพระอรหันตอริยบุคคลแล้ว จะต้องเคลื่อนเคลื่อนไปอุบัติเกิดในสุทธาวาสภูมิเบื้องบนแห่งตน ๆ ขึ้นไปตามสมควร แต่มีกฎตายตัวว่า ไม่อุบัติซ้ำภูมิหรือไม่อุบัติเกิดในสุทธาวาสภูมิที่ต่ำกว่า ส่วนพระพรหมอนาคามีในอกนิฏฐภูมิย่อมไม่ไปอุบัติเกิดขึ้นในภูมิอื่นอีก จะต้องได้สำเร็จเป็น พระพรหมอรหันต์ และดับขันธเข้าสู่พระปรินิพพาน ณ อกนิฏฐสุทธาวาสภูมินี้

รูปร่างกุศลกรรม อันได้แก่การบำเพ็ญสมถกรรมฐานจนได้บรรลุรูปฌาน ซึ่งเป็นกรรมฝ่ายบุญฝ่ายกุศลขั้นสูงนี้ ย่อมเป็นกรรมที่มีอำนาจยังวิบากกรรมประเภทที่มีความสุขอันประณีตมากมาย ให้เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรมเป็นอเนกประการ ความสุขอันประณีตที่เกิดขึ้นแก่ฌานลาภีบุคคล เพราะความดลบันดาลแห่งรูปร่างกุศลกรรมนั้น พึงทราบด้วยปัญญา คือ หากบุคคลใดเป็นคนมีสันดานดีมีใจรักใคร่ในการบำเพ็ญภาวนา อุตสาหะเจริญสมถกรรมฐานจนได้บรรลุรูปฌานต่าง ๆ บุคคลนั้น นอกจากจะสามารถเข้าสมาบัติ ซึ่งเป็นการเข้าไปแสวงความสุขอันประณีตในชาตินี้แล้ว เมื่อเคลื่อนเคลื่อนตายไปจาก โลกนี้ ย่อมจะเป็นผู้มีคติอันตรงเที่ยงดังไปอุบัติเกิดขึ้นเป็นพระพรหมในพรหมโลกต่าง ๆ ตามอำนาจแห่งฌานที่ได้บรรลุ ไปใช้ชีวิตอยู่ในพรหมโลก ได้มีโอกาสเสวยพรหมสมบัติเป็นสุขอย่างยิ่งในพรหมโลก ซึ่งประเสริฐกว่าสมบัติในเทวโลก และภูมิต่างๆ อย่างมาก

กล่าวถึงเทวโลกทั้ง ๖ ชั้น เทวโลกชั้นหนึ่ง ๆ ย่อมมีเทวสมบัติอันเป็นทิพย์นานาประการ โดยมาเทววิมาน สวณขวัณอุทธานทิพย์ สระ โบกขรณี และยังคงมีสิ่งที่ขาดไม่ได้ คือ ต้นกัลปพฤกษ์ ซึ่งเป็นที่เกิดสุธาโภชนอันเป็นทิพย์

สำหรับพรหมโลกนั้น มีความแตกต่างกับเทวโลกคือ ต้นกัลปพฤกษ์ซึ่งเป็นมิ่งไม้ที่ให้เกิดสุธาโภชนอันเป็นทิพย์นั้นมิได้มี เพราะว่าพรหมทั้งหลายไม่มีความจำเป็นที่จะต้องบริโภคอาหารเหมือนสัตว์ในภูมิอื่น เป็นผู้แช่มชื่นไปด้วยฌานสมาบัติ คือมีฌานสมาบัติเป็นอาหาร ส่วนสมบัติอื่น ๆ คือ พรหมวิมาน สวณขวัณอุทธานทิพย์ สระ โบกขรณี ตลอดจนรัศมีและเครื่องประดับอลังการในพรหมโลกนี้ ก็มีความวิเศษสวยงามและประณีตกว่าในสรวงสวรรค์ชั้นเทวโลกทั้งหลายมากมายนัก

พระพรหมในพรหมโลกทั้งหลาย ยังมีความยินดีพอใจในพรหมสมบัติต่าง ๆ เช่น พรหมวิมาน อุทธานทิพย์ และสระ โบกขรณี แต่มิใช่มีความยินดีพอใจด้วยอำนาจแห่งกามฉันทะอย่างหยาบเหมือนเช่นความยินดีพอใจของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ความยินดีพอใจในพรหมสมบัติอันบังเกิดแก่พรหมทั้งหลาย เป็นความยินดีพอใจด้วยอำนาจแห่งกามฉันทะอย่างละเอียด ซึ่งยังติด

แน่นประจําอยู่ในชั้นรัตนคานแห่งพรหมปุณฺชนเท่านั้น ทั้งนี้ก็โดยเหตุว่ากามฉันทะชนิดหยาบได้ถูกปราบปรามให้สงบลงเสียด้วยอำนาจแห่งฌานกุศล ตั้งแต่เมื่อครั้งยังเป็นผู้เป็นคนในโลกมนุษย์นี้ เมื่อไปเกิดเป็นพระพรหมอยู่ในพรหมโลก กามฉันทะอย่างหยาบนี้จึงไม่มีชีวิตความเป็นอยู่ของรูปพรหมทั้งหลาย ในพรหมโลกทุก ๆ ชั้น ส่วนมากมีการเจริญพรหมวิหารธรรมสลัดกับการเข้าฌานสมาบัติ สำหรับพระพรหมที่คณฺธอันวิเศษ ในพระบวรพุทธศาสนาสำเร็จเป็นพระอริยบุคคลนั้น โดยมากท่านเข้าผลแห่งสมาบัติ อันเป็นผลที่ทำให้เกิดสุขอันประณีตในพรหมโลกที่ไปอุบัติเกิดขึ้น

๓.๘.๗ อรูปพรหม

๑) การอุบัติเกิดขึ้นในอรูปาวจรกุศลกรรม

การอุบัติเป็นพรหมชั้นอรูปพรหมจะต้องประกอบไปด้วยอรูปกรรมฐาน ซึ่งเป็นอารมณ์แห่งกรรมฐานชั้นสูงเหล่านี้ คือ

๑. อากาสนัญญาตนะ
๒. วิญญาตัญญาตนะ
๓. อากิญจัญญาตนะ
๔. เนวสัญญานาสัญญาตนะ

อรูปกรรมฐาน เหล่านี้ สามารถที่จักส่งผลให้ผู้เจริญสมถกรรมฐานชั้นสูง ผู้บรรลุฌานชั้นสูงนี้จะตรงไปอุบัติในพรหมโลกชั้นที่ประณีตเพียงพร้อมด้วยพรหมสมบัติทุกประการ เป็นพรหมผู้ไม่มีรูป

อรูปาวจรกุศลกรรม ซึ่งเป็นกรรมฝ่ายกุศลชั้นสูงสุดแห่งโลกียะนี้ เป็นกรรมที่มีอำนาจยังกรรมวิบากประเภทที่มีผลติดกรรม เป็นความสุขอันประณีตสูงสุดในอรูปภูมิ ให้บังเกิดแก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรม

ซึ่งการอุบัติเกิดขึ้นในอรูปพรหมนั้น จะต้องอาศัยการทำสมถกรรมฐาน คือต้องมีใจอาจหาญแกร่งกล้า อุตส่าห์เจริญสมถกรรมฐานชั้นสูงเท่านั้น จึงจะมีโอกาสเป็นเจ้าของโลกียกุศลกรรมชั้นสูงนี้ได้ หากไม่เจริญสมถกรรมฐาน ก็ไม่สามารถที่จะเข้าถึงสุขอันประเสริฐประณีตประสพกับอรูปาวจรกุศลนี้ได้ ผู้ที่อุบัติเกิดขึ้นในอรูปพรหมหรืออรูปภูมินั้นจะต้องอาศัยคุณธรรมชั้นสูง กล่าวคือ การเจริญสมถกรรมฐานชั้นสูง ดังต่อไปนี้

๒) สมถกรรมฐานชั้นสูง

เมื่อท่านผู้มีใจกล้ามาก ไปด้วยความเพียรและศรัทธา อุตส่าห์เจริญสมถกรรมฐานจนได้บรรลุ จตุตถฌาน อันเป็นรูปฌานชั้นสูงสุด สำเร็จเป็นรูปาวจรกุศลกรรมชั้นสูงสุดดังกล่าว หากมีใจผ่องแผ้วปรารถนาใครจะได้บรรลุ อรูปฌาน อีกต่อไป จึงกระทำรูปฌานชั้นสูงสุดนั้นให้

เกิดต่อกันไป จำชานาญในวสีภาวะเช่นเดียวกับการปฏิบัติของปฐมฌานลาภีบุคคล คือ บุคคลที่ได้บรรลุปฐมฌานแล้วมีปฏิบัติการเพื่อให้ทุกขฌานเกิดขึ้นนั้น จะต่างก็แต่เพียงว่า ก่อนหน้าที่จะเริ่มฝึกหัดวสีภาวะเพื่อบรรลุปฐมฌานอันเป็นการเจริญสมถกรรมฐานชั้นสูงนี้ ฌานลาภีบุคคลทั้งหลาย ย่อมแบ่งออกเป็น ๒ ฝ่ายด้วยกัน และมีความเห็นแตกต่างกันออกไปดังนี้ คือ

๑) ความเห็นของฌานลาภีบุคคลฝ่ายที่หนึ่ง ซึ่งเป็นความเห็นโดยทั่ว ๆ ไป ในเวลาที่โลกว่างจากพระบรมพุทธานุชาต ซึ่งหมายความว่า ในเวลาที่มนุษย์โลกเรานี้ว่างจากพระบรมพุทธานุชาต โดยไม่มีองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติมาตรัสใน โลกนั้น ท่านผู้เจริญสมถกรรมฐาน โดยใช้กสิณทั้งหลายมีปฐวีกสิณเป็นต้นเป็นอารมณ์ จนได้บรรลุปฐมฌานชั้นสูงสุดคือจตุตถฌานแล้ว ก็มีความเห็นว่า

“การประหัตประหารซึ่งกันและกันก็ดี การที่ต้องถูกรอคักต่าง ๆ มาเบียดเบียนบีฑากัณฐิ การที่ต้องเกิดความหิวกระหายอยู่เป็นนิตย์ก็ดี การที่ต้องมีความกำหนัดรักใคร่กันให้ชุลมุนวุ่นวายก็ดี สภาพการณ์อันเลวร้ายเหล่านี้ ล้วนสืบเนื่องมาจากรูปกายเป็นมูลเหตุทั้งสิ้น ถ้ารูปกายไม่มีเสียแล้ว สภาพะเหลวไหลไม่เข้าท่าเหล่านี้ก็ไม่ มีอันหนึ่งรูปกายอันเป็นเหตุให้วุ่นวายนี้มันก็ไม่ใช่ของคิวิเศษมาแต่ไหนไม่ โดยที่แท้ กายนี้เกิดจากโลหิตเลือดเนื้อของชนกชนนีผู้ให้กำเนิดอันเป็นของไม่สะอาด ฉะนั้น กายนี้จึงถูกเรียกว่า “กรัชกาย” ทรายใดที่ยังมีกายนี้อยู่ ก็ย่อมจะต้องมีความทุกข์ความเดือดร้อนอยู่รำไป กายนี้เป็นของไม่ดีอย่างแน่ ๆ ถ้ากระไร เราพึงเจริญฌานให้สูงยิ่งขึ้น เพื่อจักได้เกิดอยู่ใน “อรุปภูมิ” ซึ่งเป็นภูมิที่ปราศจากร่างกาย มีแต่จิตใจเพียงอย่างเดียว เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วความทุกข์ความเดือดร้อนต่าง ๆ อันเกิดจากร่างกายเป็นเหตุ นั้นย่อมจะถูกระงับดับไปหมดสิ้น ความสุขอย่างยั่งยืนก็จักพลันบังเกิดมีอย่างแน่นอน ตลอดกาล”^{๑๖}

เมื่อความเห็นเป็นไปในทำนองนี้แล้ว ก็เกิดการเบื่อหน่ายในร่างกาย เกลียดชังใน ภาวะที่มีรูปกาย มีแต่ความใคร่ที่จักได้ไปอุบัติเกิดขึ้นในอรุปภูมิเป็นกำลัง จึงคิดตั้งใจที่จะเจริญสมถกรรมฐานชั้นสูง เพื่อให้สำเร็จเป็นอรุปวจรกุศลกรรมต่อไป

๒) ความเห็นของฌานลาภีบุคคลอีกฝ่ายที่สอง ซึ่งเป็นความเห็นโดยทั่วไป ในเวลาที่พระบรมพุทธานุชาตปรากฏมีขึ้นแล้วในโลก ซึ่งหมายความว่า ในเวลาที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมาอุบัติมาตรัสใน โลกแล้ว บรรดาพระสาวกผู้บำเพ็ญสมถกรรมฐานจนสำเร็จเป็น

^{๑๖} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ. ๘), กรรมที่ปณี เล่ม ๑, อ่างแก้ว, หน้า ๗๐๖ -

ฌานลาภีบุคคล ได้บรรลุรูปฌานชั้นสูงสุดคือจตุตถฌานแล้ว เมื่อมีความปรารถนาจักได้บรรลุรูปฌานนั้น ท่านหาได้พิจารณาเห็นโทษในภวภาวะดังกล่าวในข้อที่ผ่านมา เป็นแต่เพียงความเห็นที่

“สมาธิอันเกิดจากรูปฌานชั้นสูงสุดคือจตุตถฌานที่ได้บรรลุแล้วนี้ มีความวิเศษสู้สมาธิที่เกิดจากรูปฌานไม่ได้ เพราะสมาธิที่เกิดจากรูปฌานนั้น มีกำลังมั่นคงกล้าแข็งและประณีตกว่าสมาธิที่เกิดจากรูปฌาน ทั้งสามารถยังอภิญญาให้เกิดขึ้นได้ ยิ่งกว่านั้น ต่อไปภายหน้า หากว่าได้มีโอกาสเจริญวิปัสสนากรรมฐานได้สำเร็จเป็นพระอนาคามี หรือ ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในวันใด สมาธิอันเกิดแต่รูปฌานนั้น ก็ยังจะช่วยให้คุณสามารถที่จักเข้า “นิโรธสมาบัติ” อันเป็นสันติสุข ซึ่งมีสถานะเป็นพระนิพพานในชาติปัจจุบันได้อีกด้วย”

เมื่อมีความเห็นเป็นไปทำนองอย่างนี้แล้ว ก็ละความพอใจในจตุตถฌานที่ตนได้แล้วนั้นเสีย และเกิดความพอใจใคร่จะได้บรรลุรูปฌาน ซึ่งอันิสงส์มากมายเป็นกำลัง จึงคิดตั้งใจที่จะเจริญสมถกรรมฐานชั้นสูงเพื่อให้สำเร็จเป็นอรุปรวจรกุศลกรรมต่อไป

ไม่ว่าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ซึ่งจะเป็นฝ่ายฌานลาภีบุคคล ในสมัยที่โลกยังว่างจากพระบรมพุทธศาสนาก็ดี หรือจะเป็นฝ่ายฌานลาภีบุคคล ในสมัยที่โลกมีพระบรมพุทธศาสนาเช่นในปัจจุบันนี้ก็ดี จะต่างฝ่ายต่างมีความเห็นแตกต่างกันอย่างใดก็ตาม แต่ผลสุดท้ายก็มีความเห็นสำคัญที่ตรงกันอย่างแน่นอนอยู่อย่างหนึ่ง นั่นคือล้วนแต่ปรารถนาที่จักได้บรรลุรูปฌานด้วยกันทั้งสิ้น ฉะนั้น ท่านผู้ได้บรรลุรูปฌานชั้นสูงสุด ซึ่งปรารถนาจักได้บรรลุรูปฌานทั้งหลายเหล่านั้น จึงมีปฏิบัติการณ์เกิดความชำนาญในวิภาวภาวะแล้ว จึงออกจากรูปฌานชั้นสูงสุด คือ จตุตถฌาน และเริ่มเจริญสมถกรรมฐานชั้นสูงโดยถืออากาสนัญญาตติ ซึ่งไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์ พร้อมกับบริกรรมภาวนาอยู่ภายในใจว่า “อากาโส อนนุโต...อากาโส อนนุโต” พร่ำภาวนาอยู่อย่างนี้เรื่อยไป หากว่าไม่มีอุปสรรคความขัดข้องแต่ประการใดแล้ว การเจริญสมถกรรมฐานชั้นสูงสุดของท่านย่อมพลันถึงความก้าวหน้าไปโดยลำดับ ในที่สุดก็จักได้บรรลุรูปฌานที่ ๑ ซึ่งมีชื่อว่า อากาสนัญญาตติฌาน เมื่อรูปฌานเกิดขึ้นในชั้นธัมมคานเช่นนี้แล้ว ก็ย่อมหมายความว่า บัดนี้ท่านผู้นั้นได้ประกอบกุศลกรรมอันยิ่งใหญ่ สำเร็จเป็นอรุปรวจรกุศลได้เป็นครั้งแรกขั้นที่ ๑

ครั้นได้บรรลุถึงอากาสนัญญาตติฌานแล้ว และมีใจผ่องแผ้วปรารถนาจะสำเร็จรูปฌานชั้นสูงสุดขึ้นไป ในขั้นแรกท่านย่อมปฏิบัติในวิภาวภาวะที่เป็นกับอากาสนัญญาตติฌานนั้นเสียก่อน หลังจากมีความชำนาญเป็นพิเศษ ก็ออกจากอากาสนัญญาตติฌาน แล้วจึงใคร่ครวญพิจารณาถึงความยังไม่ดีแท้แห่งอากาสนัญญาตติฌานนั้นว่า

“อากาศัญญาขณนํ เป็นฆานที่ใกล้กับรูปฆานยิ่งนัก หากการเจริญฆานนี้ขึ้นอยู่เสมอ ๆ ในเวลาใดแล้ว เวลานั้นตั้งอยู่ในรูปฆานตามเดิมได้อีก ทั้งสมาธิที่เกิดจากฆานนี้ ก็ยังหยาบว่าเป็นสมาธิที่เกิดจากวิญญาณัญญาขณนํอีกด้วย”^{๔๗}

เมื่อพิจารณาเห็นความไม่ดีแท้ของอากาศัญญาขณนํ ก็เกิดความฝึกฝึสนใจในวิญญาณัญญาขณนํแล้ว จึงถือเอาวิญญาณนํ ไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์ ฝึบวิกรรมภาวนาอยู่ในใจ ตามวิธีการ โดยนัยว่า “วิญญาณ ... วิญญาณ อนนฺต”^{๔๘} พรัภาวนาอยู่อย่างนี้เรื่อยไป หากไม่มีอุปสรรคความขัดข้องแต่ประการใดแล้ว การเจริญสมถกรรมฐานชั้นสูงของท่าน ย่อมจะถึงความก้าวหน้าไปโดยลำดับ ในที่สุดท่านก็จักได้บรรลุรูปฆานที่ ๒ ซึ่งมีชื่อว่า วิญญาณัญญาขณนํ เมื่อวิญญาณัญญาขณนํ เกิดขึ้นในขันธสันดานเช่นนี้แล้ว ก็ย่อมหมายถึงว่า บัดนี้ท่านผู้นั้นได้ประกอบกุศลกรรมอันยิ่งใหญ่ สำเร็จเป็นอรุภาวจรกุศลกรรมได้เป็นขั้นที่ ๒

ครั้นได้บรรลุวิญญาณัญญาขณนํแล้ว และมีใจผ่องแผ้วปรารถนาที่จะได้สำเร็จอรุภาวนาชั้นสูงขึ้นไป ในขั้นแรกก็ย่อมมีปฏิบัติการเช่นเดียวกับฆานก่อน ๆ ต่อจากนั้นจึงเข้าวิญญาณัญญาขณนํ เมื่อออกจากวิญญาณัญญาขณนํแล้ว จึงใคร่ครวญพิจารณาถึงความยังไม่ดีแท้แห่งวิญญาณัญญาขณนํนั้นว่า

“วิญญาณัญญาขณนํ นี้ยังเป็นฆานที่ใกล้กับอากาศัญญาขณนํ ยังไม่ดีแท้ ยังไม่มั่นคงนัก หากขาดการเจริญฆานนี้อยู่เสมอ ๆ ในเวลาใดแล้ว เวลานั้นฆานนี้ก็อาจจะเลื่อนหายไปจากใจได้ และทำให้สมาธิระดับลงไปตั้งอยู่ในอากาศัญญาขณนํตามเดิมได้อีก ทั้งสมาธิที่เกิดจากฆานนี้ก็ยังหยาบกว่าสมาธิที่เกิดจากอากัญญาขณนํอีกด้วย”^{๔๙}

เมื่อใคร่ครวญพิจารณาเห็นไปเช่นนี้แล้ว ก็ไม่มีความพอใจติดใจอยู่เพียงแต่วิญญาณัญญาขณนํที่ตนได้ กลับมีการฝึกฝึสนใจในอากัญญาขณนํ ยึดเอาหนัตถิภาวบัญญัติมาเป็นอารมณ์ ฝึบวิกรรมภาวนาอยู่ภายในใจตามวิธีการ โดยนัยว่า “นคฺติ กิณฺจ... นคฺติ กิณฺจ”^{๕๐} พรัภาวนาอยู่อย่างนี้เรื่อยไป หากไม่มีอุปสรรคความขัดข้องแต่ประการใดแล้วการเจริญสมถกรรม

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐๕.

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐๕.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐๕- ๗๑๐.

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑๐.

ฐานชั้นสูงของผู้ปฏิบัติย่อมจะถึงความก้าวหน้าไปโดยลำดับ ในที่สุดผู้ปฏิบัติภาวนาก็จักได้บรรลุ
อรุณปานที่ ๓ ซึ่งมีชื่อว่า อากิญจัญญายตนฌาน เมื่ออากิญจัญญายตนฌานบังเกิดขึ้นในสันดานแล้ว
ย่อมหมายถึงว่า ผู้ปฏิบัติผู้นั้นได้ประกอบกุศลกรรมอันยิ่งใหญ่ สำเร็จเป็นอรุณปาวจรกุศลกรรมได้
เป็นขั้นที่ ๓ แล้ว

ครั้นได้บรรลุอากิญจัญญายตนฌานแล้ว และมีใจผ่องแผ้วปรารถนาที่จักได้สำเร็จ
อรุณปานชั้นสูงสุด คือ เนวสัญญายตนฌาน ในขั้นแรกย่อมมีการปฏิบัติกรเช่นเดียวกับฌานก่อนๆ
หลังจากมีความชำนาญในวสีภาวะดีแล้ว จึงใคร่ครวญพิจารณาถึงความยังไม่มีแท้แห่งอากิญ
จัญญายตนฌานนั้นว่า

“อากิญจัญญายตนฌานนี้ ยังไม่ค้ำแท้ ยังเป็นฌานที่ใกล้กับวิญญาณัญญายตน
ฌานอันเป็นข้าศึกแก่กันอยู่ หากขาดการเจริญฌานนี้อยู่เสมอ ๆ ในเวลาใดแล้ว เวลา
นั้นฌานนี้อาจจะเลื่อนไปจากใจได้และทำให้สมาธิลดระดับลงไปตั้งอยู่ในวิญญาณัญ
ญายตนฌานตามเดิมได้อีก ทั้งสมาธิที่เกิดจากฌานนี้ก็ยังไม่ประณีต ชั่วความ
สงบนั้นแล้ว ก็ยังไม่สงบเท่ากับความสงบที่มีอยู่ในเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ทั้ง
สัญญาความจำเป็นอาทิ ซึ่งมีอยู่ในเนวสัญญานาสัญญายตนฌานนั้น เป็นสภาวะที่
ประณีตสุขุมเป็นยิ่งนัก”^{๑๐}

เมื่อใคร่ครวญพิจารณาเห็นเป็นเช่นนี้แล้ว ก็ไม่มีความพอใจติดใจอยู่เพียงแต่อ
ากิญจัญญายตนฌานที่ตนได้ กลับมีการฝึกฝืนใจในเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน แล้วพยายาม
ยึดหน่วงเอาภาวะที่สงบประณีต โดยที่ไม่มีสัญญาอย่างหยาบแต่มีสัญญาอย่างละเอียดประณีตมา
เป็นอารมณ์ เฝ้าบริกรรมภาวนาอยู่ภายในใจตามวิธีการ โดยนัยว่า “เอตฺ สนฺตฺ เอตฺ ปณฺตี เอตฺ สนฺตฺ
เอตฺ ปณฺตี” พริภาวนาอยู่อย่างนี้เรื่อยไป หากไม่มีอุปสรรคความขัดข้องแต่ประการใดแล้ว การ
เจริญสมถกรรมฐานชั้นสูงของท่านย่อมจะถึงความก้าวหน้าไปโดยลำดับ ในที่สุด ผู้ปฏิบัติภาวนาก็
จักได้บรรลุอรุณปานที่ ๔ ซึ่งมีชื่อว่า เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน เมื่อเนวสัญญานาสัญญายตน
ฌาน อันเป็นอรุณปานชั้นสูงสุด เกิดขึ้นในสันดานเช่นนี้แล้ว ก็ย่อมหมายถึงว่า บัดนี้ท่านผู้มีใจกล้า
ซึ่งอุทิศตัวเจริญสมถกรรมฐานมาตั้งแต่ต้น จนกระทั่งถึงยอดสมถกรรมฐานนั้น ได้ประกอบกุศล
กรรมอันยิ่งใหญ่ สำเร็จเป็นอรุณปาวจรกุศลกรรมได้เป็นขั้นที่ ๔ ซึ่งเป็นขั้นสูงสุดยอดแล้ว

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑๐- ๗๑๑.

๓) วิชาแห่งอรุปาวจรกุศลกรรม

เมื่อกล่าวถึงการอุบัติเกิดขึ้นแห่งอรุปาวจรกุศลกรรม และรู้ว่าอรุปาวจรกุศลกรรมคืออรุปฌานแต่ละขั้นที่บำเพ็ญสมถกรรมฐานขั้นสูงได้บรรลุเช่นนี้ สิ่งที่จะต้องทราบต่อไป วิชาหรือผลแห่งอรุปาวจรกุศลกรรมนั้นมีการให้ผลคือ ก็วิชาหรือผลแห่งอรุปาวจรกุศลกรรมนั้น ให้บังเกิดขึ้นแก่ฆานลาภิกุคคผู้เป็นเจ้าของกรรมทั้งชาตินี้และชาติหน้า

วิชาแห่งอรุปาวจรกุศลกรรม ซึ่งอำนวยความสะดวกพิเศษพิศดารและความสุขอันประณีตให้ในชาตินี้ ผู้เจริญสมถกรรมฐานอันเป็นผู้มีปัญญาทั้งหลายพึงตระหนักและเข้าใจดังต่อไปนี้

เมื่อท่านมีจิตใจสูง ได้บำเพ็ญสมถกรรมฐานขั้นสูงได้สำเร็จอรุปฌานขั้นสูงสุด ขอดคือ เนวสัณญานาสัณญายตนอรุปฌานแล้ว ท่านย่อมจะได้รับผลสำเร็จเป็นอภิญญาลาภิกุคค คือเป็นผู้ใดอภิญญา ซึ่งมีความหมายของอภิญญาเพื่อให้เกิดความเข้าใจก่อนดังนี้

วิเสสโต ชานาตีติ อภิญญา

“ปัญญาใด ย่อมสามารถรู้อารมณ์ต่าง ๆ ได้เป็นพิเศษ ฉะนั้น ปัญญานั้นจึงชื่อว่า อภิญญา”^{๕๒}

ซึ่งหมายความว่าปัญญาที่เกิดขึ้นพร้อมกับฌานขั้นสูงสุด ซึ่งเป็นปัญญาที่มีความรู้ความสามารถเป็นอัศจรรย์ อันเนื่องมาจากการที่มีสมาธิเยี่ยม มีสมาธิซึ่งทรงพลังแก่กล้าเป็นที่สุด ปัญญาชนิดนี้เรียกว่า “อภิญญา” ก็อภิญญาอันประเสริฐนี้ ย่อมจะเกิดขึ้นได้แก่ฆานลาภิกุคคประเภทเดียวคือ ฆานลาภิกุคคผู้เจริญสมถกรรมฐาน โดยได้กสิณเป็นอารมณ์เท่านั้น ทั้งนี้เพราะว่า สมาธิอันเกิดจากการเจริญกสิณภาวนานั้นเป็นสมาธิที่มีพลังแรงกล้า ยิ่งกว่าสมาธิที่เกิดจากการเจริญสมถภาวนา โดยใช้กรรมฐานชนิดอื่นเป็นอารมณ์ เมื่อว่าโดยประเภทแล้ว อภิญญามีอยู่ ๒ ประเภท คือ โลกียอภิญญา ซึ่งได้แก่อภิญญาฝ่ายโลกียะ ๑ โลกุตระอภิญญา ซึ่งได้แก่อภิญญาฝ่ายโลกุตระ ๑ ซึ่งมีคำอธิบายดังต่อไปนี้

ก็อภิญญานี้ มี ๕ ประการด้วยกัน คือ

๑) อิทธิวิธอภิญญา	อภิญญา คือ การแสดงอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ ได้
๒) ทิพพโสทอภิญญา	อภิญญา คือ ความเป็นผู้มีทิพย
๓) ประจิตตวิชนนอภิญญา	อภิญญา คือ ความเป็นผู้รู้มีจิตใจของผู้อื่น
๔) ปุพเพนิวาสานุสสติอภิญญา	อภิญญา คือ การรู้ระลึกชาติได้
๕) ทิพพจักขุอภิญญา	อภิญญา คือ ความเป็นผู้มีตาทิพย์

^{๕๒}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑๒.

ท่านผู้มีปัญญาทั้งหลาย วิभागแห่งอรุปาวจรกุศลกรรม ย่อมอำนวยผลชักนำให้ฉานลาภิบุคคลได้สำเร็จอภิญญา มีความรู้ความสามารถเหนือมนุษย์ธรรมดาสามัญเป็นอัศจรรย์ในปัจจุบันชาติ เพื่อเกิดความเข้าใจในเรื่องของอภิญญาทั้ง ๕ ประการนั้น อธิบายเรียงตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๑) อิทธิวิธอภิญญา คือ อภิญญาที่ให้สำเร็จฤทธิ์ต่าง ๆ เป็นอัศจรรย์ชื่อว่า อิทธิวิธอภิญญา ซึ่งอภิญญาประเภทนี้มีอยู่ ๓ อย่าง คือ

(๑) อธิษฐานอิทธิ ได้แก่ อิทธิฤทธิ์ซึ่งเกิดจากการตั้งจิตอธิษฐาน การอธิษฐานอิทธินี้ ย่อมได้สำเร็จฤทธิ์เดชเป็นอัศจรรย์ต่าง ๆ ตามจิตอธิษฐาน จะอธิษฐานให้ตนเองหรือคนอื่นเพียงคนเดียว ให้ปรากฏเป็น ๑๐๐ คน ๑,๐๐๐ คน หรือมากกว่านั้นก็ย่อมได้ และแต่ละคนก็ให้มีกิริยาอาการ ผิดแผกแตกต่างกันไป ส่วนตนเองหรือคนอื่นมีอยู่เพียงคนเดียวเท่านั้น ก็ยังคงเป็นปรกติอยู่อย่างเดิม การที่จะให้สำเร็จเป็นไปโดยประการใด ๆ นั้น จะขึ้นอยู่กับ การอธิษฐานของอภิญญาลาภิบุคคล เพราะอธิษฐานอิทธินี้ ย่อมมีความเป็นไปกว้างขวางมาก หากต้องการจะแสดงฤทธิ์อันใดก็อธิษฐานให้ตรงกับฤทธิ์ที่ต้องการประสงค์ เช่น ถ้าประสงค์จะดำเนินลงไป แล้ว โผล่ขึ้นมาจากดินเหมือนค่าน้ำ แล้ว โผล่ขึ้นมาจากน้ำ ให้คนทั้งหลายเห็นเป็นอัศจรรย์ อภิญญาลาภิบุคคลนั้นท่านย่อมเพ่งเอาอาไป กสิณแล้ว อธิษฐาน “ขอให้แผ่นดินจงกลายเป็นน้ำ” ดังนี้แล้ว แผ่นดินตามที่อธิษฐานนั้น ก็จะกลายเป็นน้ำไปทันที และท่านย่อมทำการดำดิน ได้สมประสงค์

ถ้าประสงค์จะเดินจงกรมภายในภูเขา กำแพงแผ่นดิน ท่านย่อมเพ่งอากาศกสิณ แล้ว อธิษฐานว่า “ขอให้ภายในภูเขา ขอให้ภายในกำแพงขอให้ภายในใต้ดิน จงมีช่องว่าง” ดังนี้แล้ว สิ่งเหล่านั้นก็กลายเป็นช่องว่าง และท่านก็เข้าไปเดินจงกรมได้ตามความประสงค์

ถ้าประสงค์จะเหาะขึ้นไปบนเวหา เพื่อเดินจงกรมในนภากาศ ให้เหมือนกับการเดินจงกรมบนพื้นแผ่นดินธรรมดา ท่านย่อมเพ่งปฐมวิกสิณแล้วอธิษฐานว่า “ขอให้ท้องฟ้าอากาศจงกรมเป็นพื้นดิน” ดังนี้แล้ว ท่านก็จะสามารถขึ้นไปเดินจงกรมบนนภากาศได้ตามความประสงค์

ถ้าประสงค์จะให้ตนเหาะไปไหนมาไหนในอากาศได้ ท่านย่อมเพ่งวาโยกสิณ แล้ว อธิษฐานว่า “ขอให้ท้องฟ้าอากาศจงกรมเป็นพื้นดิน” ดังนี้แล้ว ท่านก็จะสามารถเหาะขึ้นไปได้ ความความประสงค์ แต่การที่จะเหาะไปได้เร็วหรือช้า นั้น ก็อยู่ที่การอธิษฐานอีกเช่นเดียวกัน ถ้าต้องการจะเหาะไปในที่ใดที่หนึ่งให้ถึงพร้อมกับอภิญญาจิต ท่านย่อมอธิษฐานว่า “ขอให้ข้าพเจ้าตัวเบาเหาะไปได้รวดเร็วเหมือนกับจิต” ดังนี้แล้ว ภายของท่านก็จะเบาและเหาะไปถึงที่หมายได้เร็วพร้อมกับจิตที่คิดว่าเท่านั้นเอง

ถ้าประสงค์จะได้ทอดทัศนาคูณมิติต่าง ๆ อันเป็นภูมิลึกลับมหัศจรรย์ มนุษย์ธรรมดาสามัญไม่อาจเห็นได้ คือ นิรยภูมิโลกนรก เทวาคูณมิติโลกสวรรค์ พรหมภูมิโลกพระพรหมเป็นต้น

แล้ว ท่านขอมเพ่งอากาศลึกลับแล้วอธิษฐานว่า “ขอให้ภูมิจานอันเปิดบังภูมิต่าง ๆ ได้โดยชัดเจน”
 ดังนี้แล้ว ท่านก็จักได้ทอดทัศนาเห็นภูมิล่านั้นสมประสงค์

ความสำเร็จนานาประการแห่งอธิษฐานอิทธินี้ ก็คือความเป็นไปแห่งฤทธิ์อันมหัศจรรย์
 ต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

คนคนเดียวทำให้เป็นหลายร้อยหลายพันคนหลายร้อยหลายพันคนทำให้เป็นคนเดียวได้
 แสดงตัวให้ปรากฏในที่อื่นได้ หายตัวได้ ทะลุฝา กำแพง ภูเขาหินไปได้ ทำพื้นดินให้เป็นน้ำ เป็น
 ทะเลได้ ดำดินได้ ลูบคลำดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ได้ เหาะไปเที่ยวในนรกได้ เหาะไปเที่ยวสวรรค์
 และแดนสุขาวดีได้ เหาะไปเที่ยวพรหมโลกได้ ดังนี้ เป็นต้น

(๒) วิภพนาอิทธิ ได้แก่ อิทธิฤทธิ์ คือ การเนรมิตสิ่งต่าง ๆ ตามความประสงค์แห่งตน
 ได้ ก็ความสำเร็จนานาประการแห่งวิภพนาอิทธินี้ ก็คือความเป็นไปแห่งฤทธิ์อันมหัศจรรย์ต่าง ๆ
 ดังต่อไปนี้

๑. สามารถแปลงตัวเป็นเด็ก
๒. สามารถแปลงตัวเป็นพญาครุฑ
๓. สามารถแปลงตัวเป็นพญานาค
๔. สามารถแปลงตัวเป็นยักษ์
๕. สามารถแปลงตัวเป็นคนธรรมดา
๖. สามารถแปลงตัวเป็นเทวดา
๗. สามารถแปลงตัวเป็นพระพรหม
๘. สามารถแปลงตัวเป็นช้าง
๙. สามารถแปลงตัวเป็นเสือ
๑๐. สามารถแปลงตัวเป็นกองทัพ
๑๑. สามารถแปลงตัวเป็นป่า
๑๒. สามารถแปลงตัวเป็นภูเขา
๑๓. สามารถแปลงตัวเป็นมหาสมุทร
๑๔. สามารถแปลงตัวเป็นบ้านเมือง

การแสดงวิภพนาอิทธินี้ อภิญญาลาภบุคคลย่อมแสดงได้ตามความปรารถนาของตน
 ทั้งสิ้น เช่น ต้องการเนรมิตตนเป็นพญานาค เมื่ออธิษฐานจิตแล้ว ร่างกายแห่งตนก็จะกลายเป็น
 พญานาคไปในทันทีทันใด หรือว่าจะเนรมิตตัวแสดงตนเป็นภูเขาใหญ่ แต่พอตั้งจิตอธิษฐานจบลง
 แล้วร่างแห่งตนก็จะกลายเป็นภูเขาใหญ่ขึ้นมาทันที ดังที่ได้อธิษฐานจิตนั้น

(๓) มโนมยอภิทธิ ได้แก่ อภิทธิฤทธิ์ที่สำเร็จด้วยใจ ความสำเร็จแห่งมโนมยอภิทธินี้ ก็คือ ความสามารถเนรมิตร่างกายให้ผุดออกมาจากร่างกายแห่งตนเป็นจำนวนมากมาย จะเป็นก็ร้อยก็ พันก็สุดแต่ใจปรารถนา โดยที่ร่างกายเดิมยังอยู่เป็นปรกติ การเนรมิตร่างกายให้ผุดออกมาจากร่างกายเดิมแห่งตนนี้ ย่อมมีลักษณะการที่ท่านกล่าวไว้ว่า เป็นเสมือนหนึ่งการชักคาบออกจากฝัก หรือการลอกคราบแห่งงู จริงอยู่ ในการแสดงกายเนรมิต อันเป็นความสำเร็จแห่งมโนมยอภิทธินี้ อภิญญาลาภบุคคลจำเป็นต้องอธิษฐาน ๒ ครั้ง และทำอภิญญา ๒ ครั้ง จึงจะสำเร็จ คือ ครั้งที่ ๑ พงกสิณ เข้ามานที่เป็นบาทแล้วออกมาอธิษฐาน ขอให้ภายในร่างกายของตนเป็นช่องอากาศเสร็จแล้วกลับเข้ามาที่เป็นบาทอีก พอออกจากมานแล้ว อภิญญาวิถีก่เกิดสำเร็จเป็นช่องอากาศในขณะนั่นเอง ลำดับนั้น จึงพงกสิณที่เป็นบาทเป็นครั้งที่ ๒ แล้วออกจากอธิษฐาน ขอให้ตนเองปรากฏร่างกายตามจำนวนที่ต้องการ เสร็จแล้วกลับเข้ามาที่เป็นบาทอีก พอออกจากมานแล้ว คราวนี้เอง อภิญญาวิถีย่อมเกิดปรากฏเป็นคนผุดออกมาจากร่างกายแห่งตน มีจำนวนตามที่ได้อธิษฐานไว้ทุกประการ

๔) ทิพพโสตอภิญญา

อภิญญา คือ ภาวะที่มีหูเป็นทิพย์ ชื่อว่าทิพพโสตอภิญญา อภิญญานี้มีอาการได้ยิน เสมือนหนึ่งหูแห่งเทวดาและพระพรหมทั้งหลาย ซึ่งคำอธิบายดังต่อไปนี้

อันประสาทหูแห่งเทวดาชั้นสูงและพระพรหมทั้งหลายนั้น เกิดจากมหากุศลกรรม และรูปาวจรกุศลกรรมอันประเสริฐ ทั้งเป็นประสาทหูที่ปราศจากสิ่งโสโครกลามกทั้งหลาย เช่น เสมหะ ดี เลือด ลม อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งจะบังเกิดขึ้นมารบกวน เพราะฉะนั้น จึงมีความ่องใส เป็นพิเศษ สามารถที่จะได้ยินเสียงที่ไกลที่สุดและเบาที่สุดได้อย่างน่าอัศจรรย์ ถึงแม้ว่า มนุสสภูมิ คือ โลกมนุษย์ที่มนุษย์อาศัยจะตั้งอยู่ไกลจากเทวภูมิ และพรหมภูมิอย่างมากมายเพียงใดก็ตาม แต่เหล่าเทวดาและพระพรหมทั้งหลายผู้มีประสาทหูทิพย์ ก็สามารถที่จะได้ยินเสียงมนุษย์เราได้ แม้ในเสียงที่เบาที่สุด เช่น เสียงหมด เสียงปลวกที่อาศัยอยู่ในบ้านเรือน ซึ่งคนเราไม่อาจได้ยิน แต่เทวดาและพระพรหมทั้งหลายก็ได้ยิน โดยไม่มีสิ่งใดที่จะสามารถปกปิดกีดขวางเสียงเบาเหล่านี้ไว้ได้ ทิพพโสตอภิญญาลาภบุคคลผู้มีหูเป็นทิพย์ ย่อมสามารถที่จะได้ยินเสียงที่ไกลที่สุดและเสียงที่เบาที่สุดได้ เช่นเดียวกับเหล่าเทวดาและพระพรหมทั้งหลายผู้มีคุณอันวิเศษ

เมื่อสามารถได้ยินเสียงต่าง ๆ ในโลกทั้งหลายทั้งเสียงใกล้และเสียงไกล เสียงหนัก เสียงเบาทั้งหลายได้ออกมากมาย การได้ยินเสียงนั้นได้สร้างให้เกิดความลำคราญไม่ ซึ่งทิพพโสตอภิญญบุคคลนั้น ท่านสามารถได้ยินเสียงที่มีอยู่ ณ สถานที่ต่าง ๆ อย่างมากมายได้หมดทั้งสินก็จริง แต่ก็ได้ยินเฉพาะเสียงที่ตนประสงค์จะฟังเท่านั้น เพราะเมื่อท่านประสงค์จะฟังเสียงใด ท่านย่อมอธิษฐานให้ได้ยินเสียงนั้น แล้วก็จะได้ยินเฉพาะแต่เสียงที่ต้องการตามอธิษฐาน เช่น อธิษฐานให้ได้

ยินเสียงทั้งหลายที่มีอยู่ภายในบริเวณบ้าน คือเสียงมด ปลวก จิ้งจก เหล่านี้ ก็จักได้ยินแต่เสียงสัตว์เหล่านั้นตามความประสงค์ที่ได้อธิษฐานไว้ หาได้ยินเสียงอื่นอันสับสนวุ่นวายไม่

การได้ยินเสียงของทิพพโสศกฤคญาณลาภบุคคลนี้ รู้ความหมายก็มี ไม่รู้ความหมายก็มี ฉะนั้นถ้าต้องการรู้ความหมายแห่งเสียงที่ตนไม่รู้ก็ต้องทำ ปรจิตตวิชานนอภิญญา เพื่อให้รู้จิตแห่งเจ้าของเสียงนั้นเสียก่อนว่ามีความประสงค์อันใด เมื่อรู้แล้วจึงจะสามารถรู้ความหมายแห่งเสียงนั้นในภายหลังอย่างแน่นอน

๕) ปรจิตตวิชานนอภิญญา

อภิญญา คือ ภาวะที่สามารถรู้ใจของผู้อื่น ได้ ชื่อว่า ปรจิตตวิชานนอภิญญา อภิญญานี้ย่อมสามารถที่จะขงอภิญญาลาภบุคคลให้รู้จิตใจของผู้อื่นอย่างชัดเจน

ปฐมปฏิบัติการแห่งอภิญญานี้มีเป็นกรณีพิเศษอยู่ คือ ในระยะแรกที่ยังไม่ได้มีความชำนาญในการกำหนดรู้นั้น อภิญญาลาภบุคคลผู้อยากรู้ใจผู้อื่น ย่อมทำทิพพจักขุอภิญญาให้เกิดขึ้น เพื่อจะได้ดูโลहितที่ภายในหัวใจของผู้อื่นก่อน ทั้งนี้เพราะว่า อันใจดีหรือใจร้ายของคนทั้งหลายนั้น ย่อมเกิดดับอยู่ที่ภายในหัวใจ ไม่ได้เกิดดับในที่อื่น เมื่อจิตใจเป็นอย่างใด ก็ย่อมมีอิทธิพลทำให้สีของโลहितที่ล่อเสียงหัวใจเปลี่ยนสภาพไปตามจิตใจที่เป็นอยู่ ดังต่อไปนี้

- ถ้าจิตใจหนักไปทางคณหาราคะมาก โลहितที่มีอยู่ภายในหัวใจนั้นย่อมปรากฏมีสีแดงจัด
- ถ้ามีจิตใจประกอบด้วยโทสะมาก โลहितที่มีอยู่ภายในหัวใจนั้นย่อมปรากฏมีสีดำ
- ถ้ามีจิตใจประกอบไปด้วยโมหะมาก โลहितที่มีอยู่ภายในหัวใจนั้นย่อมปรากฏมีสี

เหมือนน้ำล้างเนื้อ

- ถ้ามีจิตใจประกอบไปด้วยความวิตกมาก โลहितที่มีอยู่ภายในหัวใจนั้น ย่อมปรากฏมี

สีเหมือนน้ำต้มถั่วเขียว

- ถ้ามีจิตใจประกอบไปด้วยศรัทธามาก โลहितที่มีอยู่ภายในหัวใจนั้น ย่อมปรากฏมีสี

เหลือง

- ถ้ามีจิตใจประกอบไปด้วยปัญญาความรู้มาก โลहितที่มีอยู่ในหัวใจนั้น ย่อมปรากฏมี

สีขาวใสสะอาดบริสุทธิ์

เมื่อว่าโดยเวทนา คือ ความรู้สึกในการเสวยอารมณ์แล้ว ในขณะที่มีจิตใจสบายขณะนั้น โลहितที่มีอยู่ในหัวใจก็มีสีแดง ในขณะที่จิตใจไม่สบาย ขณะนั้น โลहितที่มีอยู่ในหัวใจย่อมมีสีดำ ในขณะที่จิตใจเฉย ๆ เสวยอารมณ์เป็นกลาง ไม่ยินดีไม่ยินร้าย ขณะนั้น โลहितที่มีอยู่ภายในหัวใจย่อมมีความใสเหมือนน้ำมันงา ดังนี้

เมื่ออภิญญาลาภบุคคล ทำทิพพจักขุอภิญญาให้เห็น โลहितภายในหัวใจเช่นนี้แล้วก็อนุমানรู้ไปตามสีของโลहितนั้น แล้วจึงอธิษฐานว่า “ขอให้รู้จักจิตใจของผู้นั้น” ดังนี้แล้ว ก็เข้าฌาน

ที่เป็นบท เมื่อออกจากป่าทึบแล้ว ปรจิตตวิชนนอภิญญาวิถีย่อมเกิดขึ้น จึงจะมีการรู้จิตใจของผู้อื่นได้ชัดเจน และเมื่ออภิญญาลาภบุคคลมีความชำนาญดีแล้ว ทิพจักขุอภิญญาเพื่อดูสีโลหิตนี้ก็ไม่จำเป็นต้องทำ คงทำแต่ปรจิตตวิชนนอภิญญาอย่างเดียว ก็สามารถรู้จิตใจของผู้อื่น สัตว์อื่นได้ทั้งหมด แม้กระทั่งจิตใจของสัตว์เครื่องนุ่งห่มทั้งหลาย ตลอดจนไปจนถึงจิตของพระพรหมทั้งหลายผู้สถิตอยู่ ณ พรหมโลกที่อยู่ห่างไกลแสนไกล

๖) ปุพเพนิวาสานุสติอภิญญา

อภิญญา คือ การระลึกถึงภูมิและขั้น ๕ ที่ตนเคยเกิดเคยพบเห็นมาแล้วในชาติก่อนได้ ชื่อว่า ปุพเพนิวาสานุสติอภิญญา

ปฏิบัติการแห่งอภิญญานี้ คือ อภิญญาลาภบุคคลต้องเข้าฌานอันเป็นบาทเสียก่อน ครั้นออกจากฌานแล้วจึงทำการอธิษฐาน ขอให้ตนได้รู้แจ้งถึงชาติภพตลอดถึงความเป็นอยู่ของตนในชาติก่อน ๆ ถอยหลังลงไปโดยลำดับ อธิษฐานดังนี้แล้วกลับเข้าฌานที่เป็นบาทอีก เมื่อออกจากฌานแล้ว ปุพเพนิวาสานุสติอภิญญาจึงจะเกิด และถึงความสำเร็จในการระลึกได้ที่ชาติที่ภพมาน้อยเท่าไรนั้น ก็สุดแต่อำนาจแห่งวาสนาบารมีของตน เพื่อความเข้าใจดียิ่งขึ้น มีอธิบายขยายความในข้อนี้จากพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๓๖} ดังต่อไปนี้

บุคคลผู้ได้ปุพเพนิวาสานุสติอภิญญา มีปัญญาสามารถระลึกชาติหนหลังได้นั้น มีอยู่ด้วยกัน ๖ จำพวก คือ

๑) เดียรถีย์บุคคลภายนอกพระบวรพุทธศาสนา คือ พวกโยคี ฤาษี คาบสทั้งหลาย ซึ่งมีใจกล้าเจริญภาวนากรรมจนได้บรรลุอภิญญานี้ บางคนที่มีปัญ्यान้อย สามารถที่จะระลึกชาติได้อย่างมากไม่เกิน ๑,๐๐๐ ชาติ บางคนที่มีปัญญาปานกลาง สามารถระลึกชาติได้ยาวนานประมาณ ๑๐ มหากัปเป็นอย่างมาก บางคนที่มีปัญญาแก่กล้า สามารถที่จะระลึกชาติได้ถึง ๔๐ มหากัป เดียรถีย์ทั้งหลายซึ่งเป็นบุคคลภายนอกพระพุทธศาสนาเหล่านี้ จะระลึกชาติเกินไปกว่า ๔๐ มหากัปนั้น ไม่ได้เลยเป็นอันขาด ด้วยเหตุดังนี้

“เพราะเหตุว่า บรรดาเดียรถีย์คนภายนอกพระบวรพุทธศาสนานั้น เป็นผู้นับได้ว่ามีปัญหาทุพพล โดยเหตุที่ตนปราศจากปัญญาพิจารณากำหนดรูปนามหรือขั้น ๕ จะได้มีปัญหาวิเศษสามารถกำหนดรูปนามก็หาไม่ได้ ปัญญาที่สามารถกำหนดรูป

^{๓๖}พระพุทฺธ โฆสเถระ วจนา, พระสมเด็จพะพุฒาจารย์, (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๗๐๐.

นาม อันเป็นปัญญาที่ละเอียดสุขคัมภีรภาพนั้น ย่อมเป็นปัญญาที่ปรากฏมีเฉพาะแต่
ในพระบรมพุทธานุภาพแห่งเรานี้เท่านั้น หาได้มีภายนอกพระบรมพุทธานุภาพไม่”

๒) พระสาวกธรรมดาแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งได้บรรลุปัญญา
สามารถที่จะระลึกชาติได้ ๑๐๐ - ๑,๐๐๐ มหาภัป ซึ่งนับว่าเป็นระยะยาวนาน มีจำนวนมากกว่าเหล่า
เดียรถีย์มากมาย ทั้งนี้เพราะว่าปรกติพระสาวกทั้งหลาย เป็นผู้ที่มีปัญญาแก่กล้าสามารถกำหนดรูปรูป
นามได้

๓) พระอสีติมหาสาวกทั้งหลายแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สามารถที่จะ
ระลึกชาติได้ถึง ๑๐๐,๐๐๐ มหาภัป ทั้งนี้ก็เพราะ พระอสีติมหาเถรสาวกทั้งหลายเป็นผู้มีวาสนาบารมี
แก่กล้า มีปัญญาประเสริฐกว่าพระสาวกธรรมดาทั้งปวง

๔) พระอัครสาวกทั้งสองแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ เช่น ท่าน
พระธรรมเสนานทีสารีบุตรเถรเจ้า และท่านมหาโมคคัลลานเถรเจ้า ซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นพระอัคร
สาวก แห่งองค์สมเด็จพระมิ่งมุนีศาสดาผู้มีโคดมบรมครูเจ้าแห่งเราทั้งหลายในพระศาสนานี้
ท่านสามารถที่จะระลึกชาติหนหลังได้ถึง ๑ อสงไขยกับเศษอีก ๑๐๐,๐๐๐ มหาภัป

๕) พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ผู้ได้สำเร็จแก่พระปัจเจกโพธิญาณนั้น ท่านสามารถที่
จะระลึกชาติหนหลังได้ถึง ๒ อสงไขยกับเศษอีก ๑๐๐,๐๐๐ มหาภัป ซึ่งมีข้อความยืนยันการระลึก
ชาติของผู้ได้พบกับพระบรมพุทธานุภาพที่ได้ไปพบนิวาสนุสติปัญญา ดังนี้

“บรรดาพระสาวกธรรมดาสามัญก็ดี พระอสีติมหาสาวกก็ดี พระอัครสาวกทั้ง ๒ ก็ดี
พระปัจเจกพุทธเจ้าก็ดี ที่ท่านได้สำเร็จบุพเพนิวาสานุสติปัญญา ท่านสามารถที่จะระลึกชาติ
ได้เท่ากับจำนวนระยะเวลาแห่งการสร้างบารมีที่ท่านได้สร้างเอาไว้ ซึ่งมีระยะเวลาตามที่ได้กล่าว
ไว้แล้วนั้น”

๖) สมเด็จพระสรรเพชญ์สัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหม่ายทุกพระองค์ ย่อมทรงสามารถที่จะ
ระลึกชาติได้มากมาย โดยไม่มีกำหนด จะเป็นเวลาช้านานประมาณก็หมื่นก็แสนมหาภัป พระองค์
ท่านก็ทรงระลึกได้ไม่ขัดข้องเลย

ส่วนอาการที่ระลึกได้นั้น เหล่าเดียรถีย์ภายนอกพระพุทธานุภาพผู้ได้สำเร็จปัญญา
ทั้งหลาย ย่อมระลึกได้แต่เป็นลำดับ ๆ ไป ไม่สามารถที่จะเสียซึ่งลำดับชาติแล้ว ระลึกด้วยอำนาจ
แห่งจิตปฏิสนธิได้แท้จริง ในกรณีนี้ เหล่าเดียรถีย์ทั้งหลายนั้น ย่อมเปรียบเสมือนคนตาบอด ซึ่งจะ
ไปสู่ประเทศที่ตนปรารถนาจักไปแต่ลำพังตนหาได้ไม่ ต้องอาศัยมือไม้เท้าจูงจึงค่อยย่องก้าว
เดินไปได้ฉันใดก็ดี เดียรถีย์ปัญญาลาภทั้งหลายก็ไม่ละวางลำดับขั้น ยึดเอาลำดับขั้นให้มั่น
แล้วจึงระลึกชาติได้ ส่วนพระสาวกธรรมดา และพระอสีติมหาสาวกทั้งหลาย ท่านสามารถระลึก

ชาติได้โดยลำดับขั้นก็ได้ ละเอียดก็ได้ด้วยอำนาจแห่งจิตปฏิสนธิก็ได้ พระอัครสาวกและปัจเจก
 พุทธเจ้าทั้งหลาย ท่านละเอียดก็ได้โดยไม่ต้องอาศัยลำดับขั้น เพียงแต่เห็นซึ่งจิตของตนในชาติ
 หนึ่งก็แลเห็นปฏิสนธิ และเห็นจิตแห่งตนในชาติหนึ่งอื่นอีกแล้ว ก็สามารถและเห็นปฏิสนธิอีก
 ท่านย่อมสามารถละเอียดได้ด้วยอำนาจแห่งจิตปฏิสนธิ ส่วนองค์สมเด็จพระชินสีห์สัมมาสัมพุทธ
 เจ้าทั้งหลายนั้น พระองค์ท่านย่อมทรงสามารถละเอียดได้เป็นเลิศ โดยมีพิกัดต้องอาศัยเหตุดัง
 กล่าวมา ซึ่งมีอธิบายดังต่อไปนี้

“สมเด็จพระชินสีห์สัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายนั้น พระองค์ท่านย่อมทรง
 สามารถละเอียดพระชาติหนหลังได้โดย สี่ โทกกันตณัย คือเปรียบด้วยพญาราชสีห์
 กระโดด พระองค์ปรารถนาจะละเอียดใด ๆ ก็ทรงสามารถละเอียดได้โดยทันที ไม่มี
 มีที่ขัดข้อง ไม่ว่าจะเป็เวลาานานก็หมิ่นก็แสน โภกิมหากัปก็ตาม ทั้งนี้ก็เพราะพระ
 องค์ทรงมีพระอภิญาอันกว้างขวางลึกล้ำและแม่นยำเป็นยิ่งนัก มีอุปมาว่า นายขมัง
 ธนุผู้สันทัดเช่นสร้งคอาจารย์ซึ่งมีความชำนาญในศิลปศาสตร์ธนูอันชื่อว่า
 “พาลเวรี” อาจยิงชนทรายจามจรีในที่สุด โยชน์หนึ่งได้ และสรชื่อ “สรเวรี” อาจยิง
 ซึ่งสรรพสัตว์แต่เพียง ได้ยินเสียงก็ถูก และสรชื่อว่า “วิชชเวรี” ฟาแลบทีหนึ่งนั้น ก็ ถึง
 ไปได้ถึง ๗ หน และเมื่อยิงลูกสร ไปนั้นมิได้ข้องขัดอยู่ที่รุกชาติลควัลย์ทั้งหลาย
 เลย ลูกสรย่อมแล่นตรงไปตกลงในที่กำหนดหมาย มิได้คลาดเคลื่อน มิได้ผิด ย่อม
 เป็นการยิงที่แม่นยำเป็นอันดีฉันใด พระอภิญาแห่งองค์สมเด็จพระบรมไตร โลก
 นาถเจ้าทั้งหลาย ที่สอดส่องลงไป ในพระชาติอดีตทั้งปวงที่ทรงกำหนดปรารถนานั้น
 จะ ได้มีอันผิดวิปริตคลาดเคลื่อนแม้แต่เล็กน้อยหนึ่งก็หามิได้ โดยที่แท้ย่อมจะสว่าง
 ไสวแม่นยำเป็นอันดีฉันนั้น”

เมื่อพิจารณาถึงความสว่างไสวในการละเอียดหนหลังนี้ นุพเพนิวาสานุสติอภิญา
 ลาภิบุคคลทั้งหลาย ย่อมมีความสว่างไสวในการละเอียดได้ผิดแผกแตกต่างกันออกไปดังนี้

ความสว่างไสวในการละเอียดได้ แห่งเหล่าโยคี ฤาษี คาสทั้งหลาย ซึ่งเป็นเดียรถีย์
 ภายนอกพระบวรพุทธศาสนานั้น ย่อมเปรียบได้กับความสว่างของรัศมีสีเสงแห่งหิ้งห้อย

ความสว่างไสวในการละเอียดได้ แห่งเหล่าพระสาวกปรกตีสามัญทั้งหลาย ย่อม
 เปรียบได้กับแสงสว่างแห่งดวงประทีป

ความสว่างไสวในการละเอียดได้แห่งเหล่าพระอสีติมหาสาวกทั้งหลาย ย่อมเปรียบ
 ได้กับแสงสว่างแห่งคบเพลิง

ความสว่างไสวในการระลึกชาติได้แห่งอัครสาวกทั้งสอง ย่อมเปรียบได้กับแสงสว่างแห่งดาวประกายพริ้ว -

ความสว่างไสวในการระลึกชาติได้แห่งพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมเปรียบได้กับแสงสว่างแห่งพระจันทร์มณฑล

ความสว่างไสวในการระลึกชาติได้แห่งองค์สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมเปรียบได้กับแสงสว่างแห่งพระศรียมณฑลอันแจ่มจ้าในสรวงกาล ซึ่งประดับไปด้วยรัศมีแสงมากมายสุดประมาณ

หากจะเปรียบบุพเพนิวาสานุสติอภิญาลาภิบุคคลทั้งหลายเหล่านี้กับกิริยาอาการที่เดินไปแล้ว ก็มีอุปมาที่ทานพรรณนาไว้ ดังต่อไปนี้

“การระลึกชาติได้แห่งเดียรถีย์ทั้งหลาย เปรียบคูกนตาบอดต้องถือไม้เท้าเดินบ่องจืดจืดจ๋อย ๆ ไป

การระลึกชาติได้แห่งพระสาวกปรกติสามัญทั้งหลาย เปรียบคูกนตาดีเดินได้ไปบนสะพานไม้ลำเดียว

การระลึกชาติได้แห่งพระอสีติมหาสาวกทั้งหลาย เปรียบคูกนตาดีเดินไปตามมรรคาหนทางแยก ซึ่งเป็นทางเท้า

การระลึกชาติได้แห่งพระอัครสาวกทั้งสอง เปรียบคูกนตาดีไปตามทางเกวียน

การระลึกชาติได้แห่งพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย เปรียบคูกนตาดีเดินตามมหารรรคาหนทางใหญ่

“การระลึกชาติได้แห่งองค์สมเด็จพระสรรเพชญ์สัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย เปรียบคูกนตาดีเดินไปตามมหาวิถีสานหนใหญ่ เป็นหนทางราชรถทจรโยธาพลพาหนะช้างม้าทั้งหลายเป็นอเนก ซึ่งเป็นมรรคาที่แสนจะสะดวกสบายเป็นหนักหนา”^{๕๔}

บุคคลที่สามารถระลึกชาติได้อย่างแท้จริงนั้น คือ บุคคลที่ได้บรรลุนิพพานวิสาสติอภิญา ซึ่งมีอยู่ ๖ จำพวก ส่วนที่ระลึกชาติปางก่อนได้เพียงชาติเดียวอย่างกระท่อนกระแท่นมีค้อยจะชัดเจนแจ่มใส ซึ่งอาจจะมิได้ในบางคนนั้น หากใช่เป็นเพราะคุณวิเศษคือบุพเพนิวาสานุสติอภิญา นี้ โดยแท้จริงเป็นเพียงสัญญาพิเศษ ซึ่งเกิดจากวิบากแห่งกุศลที่ตนได้ตั้งความปรารถนาเอาไว้ในภพก่อนเท่านั้น

^{๕๔} พระพรหม โมลี (วิลาส ภาณวโร ป.ช ๕), กรรมที่ปณี เล่ม ๑, อ่างแล้ว, หน้า ๓๒๔.

๗) ทิพพจักขุอภิญญา

- อภิญญา คือ ภาวะที่มีตาเป็นทิพย์ ชื่อว่า ทิพพจักขุอภิญญา ก็อภิญญานี้ย่อมมีการเห็นเสมือนหนึ่งจักขุแห่งเทวดาและพระพรหมทั้งหลาย ซึ่งมีอธิบายดังต่อไปนี้

อันจักขุประสาทหรือประสาทตาแห่งเทวดาและพระพรหมทั้งหลายนั้น เกิดจากมหา กุศลกรรมและรูปาวจรกุศลกรรมอันประเสริฐ ทั้งเป็นประสาทตาที่ปราศจากสิ่งลามกโสโครก เช่น เสมหะ ดี เลือด ลม อย่างใดอย่างหนึ่งมารบกวน ฉะนั้น จึงมีความสะอาดเป็นพิเศษ สามารถที่จะแลเห็นสิ่งที่ไกลที่สุดและสิ่งที่เล็กที่สุดเป็นอัศจรรย์ แม้มนุสสภูมิ คือ โลกที่มนุษย์อาศัยอยู่นี้ จะต้องอยู่ห่างไกลจากเทวภูมิ คือ โลกสวรรค์ที่เทวดาอาศัยอยู่ หรือพรหมภูมิ คือ โลกแห่งพระพรหมทั้งหลาย เทวดาและพระพรหมทั้งหลายผู้มีจักขุอันเป็นทิพย์ ก็สามารถที่จะแลเห็นความเป็นไปในมนุษย์โลก นี้ได้ แม้สถานที่อันลึกลับมืดซิดหรือวัตถุที่มีสิ่งปกปิดกำบังอยู่ ผู้มีจักขุอันเป็นทิพย์เหล่านั้นก็สามารถที่จะแลเห็นได้ นอกจากนี้ สิ่งที่เล็กที่สุดคือปรมาณู ในขณะที่กำลังอยู่นี้ก็ดี หรือในขณะที่ขึ้นเดินอยู่ก็ดี รอบ ๆ ตัวเรานี้ ล้วนแต่มีสิ่งทีเล็กที่สุดอยู่ทั้งสิ้น แต่มนุษย์เรามาสามารถจะมองเห็น ได้ คงมองเห็นได้แต่สภาพใหญ่ ๆ เช่น ความสว่างและความมืด ส่วนเทวดาและพระพรหมทั้งหลายผู้มีจักขุเป็นทิพย์ ย่อมสามารถเห็นสิ่งที่เล็กที่สุดคือปรมาณูเหล่านั้น ได้อย่างสบายฉันท ทิพพจักขุอภิญญา ลากิบุคคลทั้งหลายผู้มีตาเป็นทิพย์ ก็ย่อมสามารถที่จะเห็นสิ่งไกลที่สุดและสิ่งที่เล็กที่สุดได้ เช่นเดียวกับเหล่าเทวดาและพระพรหมทั้งหลายที่กล่าวมาแล้ว

ทิพพจักขุอภิญญานี้ เป็นอภิญญาที่ประเสริฐมีคุณรอบด้าน คือนอกจากจะใช้เพื่อความสามารถและเห็นสิ่งต่าง ๆ ซึ่งไม่สามารถจะมองเห็นได้ด้วยสายตาดรรมาโดยตรงแล้ว ยังมี ความจำเป็นที่จะต้องใช้ทิพพจักขุอภิญญานี้ประกอบเข้ากับการแสดงอภิญญาชนิดอื่นได้อีกบางประการ เช่น ในกรณีทีอภิญญาลากิบุคคล เหาะต้นคั้นไปในอากาศด้วยอำนาจแห่งอิทธิวิธียอภิญญา ย่อมมีความจำเป็นที่จะต้องใจทิพพจักขุอภิญญานี้ด้วยเป็นอย่างยิ่ง โดยมีเหตุผลที่ท่านอธิบายไว้ใน พระคัมภีร์สัทธัมมปกาสิณี อรรถกถาปฏิสัมภิทามรรค ซึ่งมีใจความปรากฏว่า

“อภิญญาลากิบุคคล ซึ่งเหาะต้นคั้นท่องเที่ยวไปในนภากาศนั้น ควรอย่างยิ่งที่จะต้องชำนาญในทิพพจักขุอภิญญา เพื่อความปลอดภัยในการท่องเที่ยวไปแห่งตน ทั้งนี้เพราะว่า ในวิถีทางที่ตนเหาะต้นคั้นไปบนนภากาศนั้น มีบางสิ่งบางอย่างที่เป็นเครื่องกีดขวาง ซึ่งพันวิสัยแห่งจักขุธรรมดาจะเห็นได้ หากไม่ใช้ทิพพจักขุเข้า กำกับแล้ว บางทีอาจจะเหาะ ไปชนเอาเครื่องกีดขวางบางสิ่งบางอย่างเช่นภูเขาใหญ่หรือต้นไม้ ซึ่งตนไม่สามารถที่จักเห็นด้วยสายตาดรรมาเข้าก็ได้ หรือมีฉะนั้น บรรดาอมนุษย์ที่มีฤทธิ์ทั้งหลายเช่นพวกนาคพวกครุฑ เมื่อมันเห็นมนุษย์ซึ่งตามธรรมดาต้องเดินดินไม่มีฤทธิ์อะไร แต่กลับมามีฤทธิ์เดชเหาะเหินเดินอากาศได้

เช่นนั้น พวกมันก็จะพากันรียาแล้วเนรมิตเป็นบรรพตภูเขาและต้นไม้ใหญ่ ซึ่งเจ้าพวกอมมนุษย์ผู้มากไปด้วยความริษยาเหล่านั้นมันเนรมิตคักหน้าไว้ได้รับอันตราย ความเจ็บปวดอย่างสาหัสก็เป็นได้ แต่ถ้าใช้ทิพพจักขุสามารถมองเห็นอันตรายขวางหน้า ซึ่งพื้นวิสัยแห่งจักขุธรรมคากเห็นได้เหล่านั้นแล้ว ก็ย่อมเป็นที่อุ้นใจได้ว่าการเหาะด้นด้นไปบนฟ้าของอภิญญาลาภีนุคคณันน์ ย่อมจะเป็นการเหาะไปที่ปลอดภัย^{๕๕}

เมื่ออภิญญาลาภีนุคคณ ผู้กำลังเหาะไปบนฟ้าและเห็นสิ่งขวางหน้าเช่นภูเขา ต้นไม้เกิดขึ้นปัจจุบันทันคว่นแล้ว อภิญญาลาภีนุคคณผู้เหาะขึ้นไปบนนภากาศเมื่อเห็นผู้เขาใหญ่และต้นไม้ เกิดขึ้นมาขวางทางอยู่ระหว่างอากาศวิถิดด้วยจักขุทิพย์แล้ว พึงรีบเข้ามาอันเป็นบาทด้วย ความข่านาญยังแล้ว จึงออกจากมานอธิษฐานว่า “ขอให้สิ่งขวางหน้านั้น จงกลายเป็นอากาศไป” ในขณะที่ขาคำอธิษฐานนั่นเอง สิ่งขวางหน้านั้น ไม่ว่าจะเป็นอย่างอะไร ก็จะกลายเป็นอากาศของว่างไปตามคำอธิษฐานทันที เมื่อเป็นเช่นนั้น อภิญญาลาภีนุคคณันน์ ก็จักพด้นเหาะรุดหน้าไปข่างหน้าได้โดยปลอดภัย

วิสัยของผู้มีฤทธิ์ ซึ่งเหาะเหินเดินอากาศได้นั้น เมื่อท่านเหาะไปมาที่ใดที่หนึ่ง จนถึงที่หมายแล้ว ขณะที่ลงมาจากอากาศนั้น ท่านย่อมนิยมลงตรงสถานที่ซึ่งเป็นที่ลับตามหาชน หาที่นิยมลงตรงที่ซึ่งมีมหาชนจับกลุ่มกันอยู่เป็นหมู่มากเพื่ออวดฤทธิ์แห่งตนไม่ เมื่อเป็นเช่นนั้น หากไม่มีทิพพจักขุอภิญญา เหาะมาบนอากาศสูงลิบ ไม่เห็นว่าบนพื้นธรณีนีมีใครอยู่ที่ไหนบ้าง นึกอຍากจะลงมาก็ลงมาแต่ส่ง ๆ ไป เช่นนี้แล้วอาจจะลงมาตรงสถานที่ที่ไม่ใช่โอกาส เช่นที่ท่าน้ำและประตูหมู่บ้าน ซึ่งมหาชนกำลังประชุมกันอยู่เป็นหมู่มากเข้าก็ได้ อันเป็นเหตุให้คนทั้งหลายเกิดความตกอกตกใจ นึกว่าผีร้ายจะมาเอาชีวิต หรือเกิดความเข้าใจผิดคิดว่าผีป่าจะมาทำร้าย แล้วเกิดความโกลาหลอลหม่านกันไปใหญ่โต แต่ถ้ามีทิพพจักขุเหาะลงมาข่างพื้นปฐพี ณ สถานที่อันเป็นโอกาสลับตามหาชนแล้ว เหตุร้ายย่อมจะไม่เกิดขึ้นโดยประการทั้งปวง

ท่านผู้มีปัญญาจักจะเห็น ได้แล้วว่าทิพพจักขุอภิญญานี้มีความวิเศษเป็นอย่างมาก ทิพพจักขุอภิญญาข่างมีความวิเศษอีก คือ ทิพพจักขุอภิญญาของท่านที่มีวาสนาบารมีพิเศษนั้น ย่อมบันดาลให้ท่านสามารถเห็นหมู่สัตว์ในขณะที่จะ “ตาย” และในขณะที่จะ “เกิด” ได้อีกด้วย ฉะนั้นทิพพจักขุอภิญญานี้ จึงหมายความว่าถึงฉานพิเศษอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งมีชื่อว่า จตุปปตญาณ คือความรู้ข่างแจ้งชัดในการตายและการเกิดแห่งหมู่สัตว์ทั้งปวง

^{๕๕}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒๖.

ทิพจักขุอภิญญาของท่านที่มีวาสนาบารมีเป็นพิเศษบางท่าน ย่อมบันดาลให้อภิญญา
ลาภีบุคคลนั้น สามารถเห็นกรรมของสัตว์ ซึ่งจัดแจงชักนำสัตว์ทั้งหลายให้ไปเกิดในภพต่าง ๆ ได้
อีกด้วย โดยมีข้อความในพระคัมภีร์สัทธัมปกาสินีอีกตอนหนึ่งว่า “เมื่ออภิญญาจักขุอภิญญาลาภี
บุคคลอธิษฐานเพื่อให้เกิดอภิญญา บ่ายหน้าลงไปโดยมีความประสงค์ใคร่จักเห็นความเป็นไปใน
เมืองนรกแล้ว ย่อมจักได้เห็นสัตว์นรกทั้งหลาย ซึ่งกำลังเสวยทุกข์ใหญ่เป็นอันมากนั้น ครั้นเห็นสัตว์
นรกทั้งหลายกำลังเสวยทุกข์ใหญ่อยู่เป็นอันมากนั้นแล้ว ท่านย่อมใคร่ครวญพิจารณาอยู่ว่ามันเป็น
เพราะบาปกรรมอะไรกันเล่าหนา สัตว์ที่น่าสงสารเหล่านี้จึงต้องมามีชีวิตบาปได้รับทุกข์ใหญ่ใน
นรกร้ายเห็นปานฉะนี้ ที่นั่น ฌานอันมีกรรมเป็นอารมณ์ ย่อมก็จะพลันบังเกิดขึ้นแก่ท่าน ทำให้ท่าน
ได้ทราบอย่างแจ่มชัดไปเองว่า สัตว์นรกเหล่านี้ เคยประกอบกรรมอันเป็นอกุศลอย่างนี้ไว้ จึงต้อง
ได้มาเสวยทุกข์ใหญ่เช่นนี้ หรือเมื่อทิพจักขุอภิญญาลาภีบุคคลอธิษฐานเพื่อให้เกิดอภิญญา บ่าย
หน้าขึ้นไปบนเทวโลกแดนสุขาวดี โดยมีประสงค์ใคร่จักเห็นความเป็นไปในเบื้องสรรค์เทวโลก
แล้วย่อมจักได้เห็นหมู่เทวดาชาวฟ้าทั้งหลาย ซึ่งเสวยทิพย์สมบัติเป็นสุขอยู่ในสวรรค์อย่างสุข
สำราญ เช่นเที่ยวเล่นสนุกสำราญอยู่ในสวนขวัญอุทยานทิพย์อันมีชื่อนันทวัน มิสกวัน ผรุสกวัน
เป็นต้น ครั้นเห็นชาวสวรรค์ทั้งหลายได้เสวยทิพย์สมบัติเป็นสุขอยู่นักหนา เช่นนี้แล้วท่านย่อม
ใคร่ครวญพิจารณาอยู่ว่า เป็นเพราะบุญกรรมอันใดเล่าหนา จึงได้มาเกิดเป็นเทพเจ้าเหล่าชาวฟ้า
ตลอดเวลาเมื่อแต่การเสวยทิพย์สมบัติเป็นสุขอยู่เห็นปานฉะนี้ ที่นั่น ฌานอันมีกรรมเป็นอารมณ์ ย่อม
จะพลันบังเกิดขึ้นแก่ท่าน ทำให้ท่านทราบอย่างแจ่มชัดไปเองว่า เทวดาเหล่านี้ เคยประกอบกรรม
อันเป็นกุศลอย่างนี้ไว้ จึงต้องได้มาเสวยทิพย์สมบัติเป็นสุขเช่นนี้ ทิพจักขุอภิญญา ซึ่งขยายความ
ออกไปถึงปัญญาที่สามารถรู้เห็นกรรมสัตว์ โดยทราบอย่างแจ่มชัดถึงกรรมที่มีสภาพจัดแจงให้
สัตว์ทั้งหลายไปเกิดใหม่ในภพต่าง ๆ ตลอดจนทราบชัดถึงทุกข์สุขสัตว์เหล่านั้นกำลังได้รับอยู่นี้ มี
อยู่ว่า ยถากัมมุปคณฺณํ คือ ความรู้อย่างแจ่มชัดถึงภาวะที่สัตว์ทั้งหลายไปเกิดตามกรรมแห่งตน”

ทิพจักขุอภิญญาของท่านที่มีวาสนาบารมีเป็นพิเศษอย่างท่าน ย่อมบันดาลให้อภิญญา
ลาภีบุคคลนั้น สามารถรู้ภูษาดิของสัตว์ทั้งหลาย ที่จักมีขึ้นในกาลอนาคตภายภาคหน้าว่า ผู้นี้ เมื่อ
ดับขันธสิ้นชีวิตไปจาก โลกแล้ว จักไปเกิดเป็นมนุษย์ชื่อนั้นนามสกุลนั้น ได้ประสบความทุกข์
ความสุขเป็นอย่างนั้น ๆ ตลอดจนถึงชาติสุดท้ายคือชาติที่เขา ได้มีโอกาสบรรลุมรรคผลนิพพาน
สำเร็จเป็นพระอรหันตอริยบุคคล ทิพจักขุอภิญญาซึ่งขยายความความออกไปถึงปัญญาที่สามารถ
รู้ภูษาดิของสัตว์ทั้งหลายในอนาคตกาลเช่นนี้ มีชื่อว่า อนาคตังสญาณ คือ ความรู้อย่างแจ่มชัด
เป็นพิเศษ ถึงเหตุที่จักปรากฏมีในภายหน้า

ส่วนปฏิบัติการแห่งทิพจักขุอภิญญานี้ คืออภิญญาลาภีบุคคลต้องเข้าฌานอันเป็นบาท
เสียก่อน เพื่อปลุกสมาธิที่มีอยู่ให้เข้มแข็ง ครั้นออกจากฌานแล้วจึงกระทำอธิษฐาน ขอให้รู้เห็นสิ่ง

ที่ตนต้องประสงค์ แล้วก็เข้าไปทกถมาณคือถมาณที่เป็นบาท ครั้นออกจากถมาณแล้ว ทิพพจักขุอภิญญา วิถีจึงจะเกิด เมื่อทิพพจักขุอภิญญาวิถีเกิดขึ้นแล้ว อภิญญาลาภีบุคคลผู้นั้น ก็ย่อมสามารถจะรู้เห็น สิ่งที่ต้องการ ได้สมควรประสงค์ด้วยประการฉะนี้

ท่านผู้มีปัญญาทั้งหลาย อภิญญาซึ่งเป็นผลแห่งการเจริญสมถกรรมฐานชั้นสูงจน สำเร็จอรุปาวจรกุศลกรรมแล้ว ย่อมมีอยู่ ๕ ประการ คือ อิทธิวิธอภิญญา อภิญญา คือ การแสดงอิทธิ ฤทธิ์ต่าง ๆ ได้ ทิพพโสตอภิญญา อภิญญา คือ ความเป็นผู้มีหูทิพย์ ประจิตตวิชชนอภิญญา อภิญญา คือ ความเป็นผู้รู้จิตใจของผู้อื่น ปุพเพนิวาสานุสติอภิญญา อภิญญา คือ การรู้ระลึกชาติได้และ ทิพพจักขุอภิญญา อภิญญา คือ ความเป็นผู้มีตาทิพย์ อันการเจริญสมถกรรมฐานจนได้บรรลุอรุป ฎาน ชั้นสูงสุดยอดแล้วนั้น ย่อมจะได้รับผลวิบากในปัจจุบันชาตินี้ คือ ด้วยอำนาจแห่งอรุปฎาน ชั้นสูงสุดซึ่งได้บรรลุนี้ จักบังคาลผลให้เป็นอภิญญาลาภีบุคคล สามารถที่จักรู้เห็นอารมณ์ต่าง ๆ ได้เป็นพิเศษมหัศจรรย์เหนือคนธรรมดาสามัญทั่วไป

เมื่อได้ทราบถึงผลวิบากแห่งอรุปาวจรกุศลกรรมชั้นสูงสุด ว่าสามารถบังคาลให้บุคคล เจ้ากรรมมีฤทธิ์มีเดชเหนือมนุษย์สามัญในปัจจุบันชาติดังกล่าวมา ซึ่งมีปัญหาต่อไปว่า ผลวิบาก แห่งอรุปาวจรกุศลกรรม หรือที่เรียกอย่างหนึ่งว่าอรุปฎานนั้น ท่านที่อุตสาห์เจริญสมถกรรมฐาน ชั้นสูงจนได้บรรลุอรุปฎานสำเร็จเป็นอรุปาวจรกุศลกรรมนี้แล้ว เมื่อท่านล้มหายตายจากมนุษย์โลก นี้ไปแล้ว จะมุ่งไปสู่สถานที่ให้ผลแห่งวิบาก ดังต่อไปนี้

๘) มุ่งหน้าไปสู่อรุปภพ

มนุษย์ผู้มีความเพียรกล้า อุตสาหพยายามเจริญสมถกรรมฐานชั้นสูงจนได้บรรลุอรุป ฎานสำเร็จเป็นอรุปาวจรกุศลกรรมแล้ว ท่านย่อมจะได้รับผลวิบากอันเพริศแพรว กล่าวคือเมื่อสิ้น ชีวิตขาดใจตายไปจากโลกมนุษย์นี้แล้ว ท่านก็จะถูกวิบากแห่งอรุปาวจรกุศลกรรมเข้ามาแสดง ตนเป็นมัคคฤทศก์ ซึ่งอัญเชิญให้ท่านบ่ายหน้าตรงคั่ง ไปอุบัติเกิดเป็นพระพรหมผู้วิเศษชั้นเลิศ สถิต อยู่ ณ อรุปภพพรหมโลกทันทีทันใดเลย โดยมีพักต้องเที่ยวแหวะเวียนเกิดเวียนตายในเทวโลก หรือ อรุปภพพรหมโลกอะไรที่ไหนให้เป็นการเสียเวลาไปเปล่า ๆ และเมื่อเขาไปอุบัติเกิดเป็นอรุปพรหม ผู้วิเศษในอรุปพรหมโลกแล้วนั้น ก็ปล้นปรากฏว่าเป็นพระพรหมผู้วิเศษแปลกประหลาดเหลือหลาย จิตใจของเขานั้นยังมีอยู่ แต่ว่า หัว หูและตา ตีน มือ เป็นต้น อันเป็นส่วนรูปกายของเขาทั้งหมด แม้ แต่สักนิดหนึ่งก็ไม่ปรากฏมีอยู่ให้เห็น สถิตเป็นสุขอันประณีตอยู่ด้วยภาวะไม่มีรูป เป็นพระพรหม ผู้วิเศษเสวยพรหมสมบัติอันสูงสุด ยากที่มนุษย์เช่นเราท่านผู้เป็นคนสามัญจักหยั่งถึง ได้ อยู่ในอรุป ภพพรหมโลกนั้น ไปเป็นเวลานานนักหนา ลำดับนี้ ขอให้ท่านผู้มีปัญญาจงรับทราบไว้ว่า อรุปภพ พรหมโลกนั้นมีอยู่ทั้งหมด ๔ ภูมิด้วยกัน โดยมีอรรธวัณนาตามลำดับ ดังต่อไปนี้

(๑) อากาศานัญญาตนภูมิ

สูงขึ้นไปบนฟ้า พ้นจากรูปภพพรหมโลกชั้นสูงสุด คือออกนิฏฐสุทธาวาสภูมิขึ้นไป ไกลแสนไกล ประมาณได้ ๕,๕๐๘,๐๐๐ โยชน์ ปรากฏว่าเป็นที่ตั้งแห่งอรุภพชั้นที่ ๑ ซึ่งมีนามว่า อากาศานัญญาตนภูมิ เป็นอรุภพพรหมโลกที่ตั้งอยู่ท่ามกลางนภากาศ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมผู้วิเศษพวกหนึ่ง ซึ่งมีแต่นามคือจิตและเจตสิกเท่านั้น รูปพรรณสัณฐานไม่ปรากฏอุบัติเกิดขึ้นด้วยอำนาจซึ่งอาศัยอากาศบัญญัติอันไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์ ฉะนั้น อรุภพพรหมโลกชั้นนี้ ท่านจึงขนานนามว่า อากาศานัญญาตนภูมิ คือ ภูมิเป็นที่สถิตอยู่ของผองอรุภพพรหม ผู้อุบัติเกิดจากรูปมานซึ่งอาศัย อากาศบัญญัติอันไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์

อรุภพพรหมแต่ละองค์ ซึ่งอุบัติเกิดและสถิตอยู่ในอรุภพพรหมโลกแห่งนี้ ล้วนแต่เป็นผู้เจริญสมถกรรมฐานชั้นสูง ได้บรรลุอากาศานัญญาตนอรุภพมานสำเร็จเป็นอรุปาวจรกุศลกรรมชั้นที่ ๑ มาแล้วทั้งสิ้น จึงมาปฏิสนธิด้วยอากาศานัญญาตนวิบากจิต สถิตเสวยสุขอันแสนจะประณีตละเอียดอ่อนนุกหนา ไปจนกว่าจะถึงอากาศานัญญาตนอรุภพมายุ ซึ่งนับเป็นเวลานานได้ถึง ๒๐,๐๐๐ มหากัป

(๒) วิญญาณัญญาตนภูมิ

สูงขึ้นไปบนฟ้า พ้นจากอากาศานัญญาตนภูมิขึ้นไปแสนไกล ประมาณ ๕,๕๐๘,๐๐๐ โยชน์ ปรากฏว่าเป็นที่ตั้งแห่งอรุภพชั้นที่ ๒ ซึ่งมีนามว่าวิญญาณัญญาตนภูมิเป็นอรุภพพรหมโลก ที่ตั้งอยู่ท่ามกลางนภากาศ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมผู้วิเศษพวกหนึ่ง ซึ่งอุบัติเกิดขึ้นด้วยอำนาจที่อาศัยวิญญาณอันไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์ ฉะนั้นอรุภพพรหมโลกชั้นนี้ ท่านจึงขนานนามว่า วิญญาณัญญาตนภูมิ คือ ภูมิเป็นที่สถิตอยู่ของผองอรุภพพรหม ผู้อุบัติเกิดจากรูปมานที่อาศัยวิญญาณบัญญัติอันไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์

อรุภพพรหมแต่ละองค์ ซึ่งอุบัติเกิดขึ้นและสถิตอยู่ในอรุภพพรหมโลกแห่งนี้ ล้วนแต่เป็นผู้ที่เคยเจริญสมถกรรมฐานชั้นสูง ได้บรรลุวิญญาณัญญาตนมานสำเร็จเป็นอรุปาวจรกุศลกรรมชั้นที่ ๒ มาแล้วทั้งสิ้น จึงได้จึงโอกาสมาปฏิสนธิด้วยวิญญาณัญญาตนวิบากจิต สถิตเสวยสุขอันแสนจะประณีตละเอียดอ่อนเป็นนุกหนา ไปจนกว่าจะถึงวิญญาณัญญาตนอรุภพมายุซึ่งนับเป็นเวลานานได้ถึง ๔๐,๐๐๐ มหากัป

(๓) อากิญจัญญาตนภูมิ

สูงขึ้นไปบนฟ้า พ้นจากวิญญาณัญญาตนภูมิขึ้นไปไกลแสนไกล ประมาณได้ ๕,๕๐๘,๐๐๐ โยชน์ ปรากฏว่าเป็นที่ตั้งแห่งอรุภพชั้นที่ ๓ ซึ่งมีนามว่าอากิญจัญญาตนภูมิ เป็นอรุภพพรหมโลก ซึ่งตั้งอยู่ท่ามกลางนภากาศ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมผู้วิเศษพวกหนึ่ง ซึ่งอุบัติเกิดขึ้นด้วยอำนาจที่อาศัยภาวนากรรม “นตฺถิ กิญฺจิ” ซึ่งเป็นนตฺถิภาวนบัญญัติไม่มีวิญญาณ

เหลืออยู่แม้แต่นิดหนึ่งเป็นอารมณ์ ฉะนั้น อรูปภพพรหม โลกชั้นนี้ท่านจึงขนานนามว่า อากิญจัญญายตนภูมิ คือ ภูมิเป็นที่สถิตอยู่ของผองอรูปพรหม ผู้อุบัติเกิดจากอรุปรมาณที่อาศัยนัตถิภาวะบัญญัติเป็นอารมณ์

อรูปพรหมแต่ละองค์ ซึ่งอุบัติเกิดและสถิตอยู่ในอรูปภพพรหม โลกแห่งนี้ ล้วนแต่เป็นผู้เคยเจริญสมถกรรมฐานชั้นสูง ได้บรรลุอากิญจัญญายตนอรุปรมาณสำเร็จเป็นอรุปราวจรกุศลกรรม ชั้นที่ ๓ มาแล้วทั้งสิ้น จึงได้มีโอกาสมาปฏิสนธิด้วยอากิญจัญญายตนวิบากจิต สถิตเสวยสุขอันแสนจะประณีตละเอียดอ่อนเป็นหนักหนา ไปจนกว่าจะถึงอากิญจัญญายตนอรุปรมาณอายุขัย ซึ่งนับเป็นเวลานานได้ถึง ๖๐,๐๐๐ มหากัป

(๔) เนวสัณฺณานาสัณฺณายตนภูมิ

สูงขึ้นบนฟ้า พ้นจากอากิญจัญญายตนภูมิขึ้นไปไกลแสนไกล ประมาณได้ ๕,๕๐๘,๐๐๐ มหากัป โยชน์ ปรากฏว่าเป็นที่ตั้งแห่งอรูปภพชั้นที่ ๔ ซึ่งเป็นชั้นสูงสุดอันมีนามว่า เนวสัณฺณานาสัณฺณายตนภูมิ เป็นอรูปภพพรหม โลกที่ตั้งอยู่ท่ามกลางอากาศ เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมผู้วิเศษพวกหนึ่ง ซึ่งอุบัติเกิดขึ้นด้วยอำนาจมานที่อาศัยความประณีตเป็นอย่างยิ่ง ไม่สัณฺญาอย่างหาบ มีแต่สัณฺญาอย่างละเอียดเป็นอารมณ์ ฉะนั้น อรูปภพพรหม โลกชั้นนี้ที่ท่านจึงขนานนามว่า เนวสัณฺณานาสัณฺณายตนภูมิ คือ ภูมิเป็นที่สถิตอยู่ของผองอรูปพรหม ผู้อุบัติเกิดจากอรุปรมาณที่อาศัยความประณีตอย่างยิ่ง มีสัณฺญาที่ไม่ใช่ไม่มีสัณฺญาที่ไม่ใช่เป็นอารมณ์

อรูปพรหมแต่ละองค์ ซึ่งอุบัติเกิดและสถิตอรุปรภพพรหม โลกแห่งนี้ ล้วนแต่เป็นผู้ที่เคยเจริญสมถกรรมฐานชั้นสูง ได้บรรลุเนวสัณฺณานาสัณฺณายตนอรุปรมาณ สำเร็จเป็นอรุปราวจรกุศลกรรมชั้นที่ ๔ ซึ่งเป็นชั้นสูงสุดมาแล้วทั้งสิ้น จึงได้มีโอกาสมาปฏิสนธิด้วยเนวสัณฺณานาสัณฺณายตนวิบากจิต สถิตเสวยสุขอันแสนจะประณีตละเอียดอ่อนเป็นหนักหนาไปจนกว่าจะถึงเนวสัณฺณานาสัณฺณายตนอรุปรมาณอายุขัย ซึ่งนับเป็นเวลานานได้ถึง ๘๔,๐๐๐ มหากัป

วิบากแห่งอรุปราวจรกุศลกรรม ย่อมเข้าทำหน้าที่ชักนำให้บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรม ได้ไปอุบัติเกิดเป็นอรุปรภพพรหมผู้วิเศษในอรูปภพพรหม โลกต่าง ๆ ตามอำนาจแห่งอรุปรมาณที่ตนได้บรรลุดังกล่าวมาแล้ว เป็นวิบากแห่งอรุปราวจรกุศลกรรมในชาติหน้า

เนวสัณฺณานาสัณฺณายตนภูมินี้ มีโวหารเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัพพภวักคะ ซึ่งแปลว่า ยอดแห่งภูมิทั้งหมด หรือเรียกกันว่า ภวักคพรหม เพราะว่าเนวสัณฺณานาสัณฺณายตนภูมินี้ เป็นผู้ที่ตั้งอยู่สูงที่สุด ผู้ที่จะไปเกิด ในภูมินี้ได้ ก็ต้องเป็นผู้มี โลกียกุศลอันสูงที่สุด และเป็นภูมิที่มีอายุยืนนานที่สุด สมกับได้ชื่อว่าเป็นสัพพภวักคะเป็นยอดภพยอดภูมิแท้ ๆ แต่จะอย่างไรก็ตามในบรรดาพรหมทั้ง ๒๐ ชั้นนั้น ปรากฏว่ามียอดแห่งภพซึ่งเรียกว่าภวักคะอยู่ ๓ ภูมิด้วยกัน คือ

๑) เวฬุสลาภุมิ นับว่าเป็นยอดแห่งรูปพรหมโลก ๑๑ ชั้น (เวฬุสลาภาสุมิ ๕) มีชื่อเรียกโดยโวหารนิยมว่า ปุณฺณภวักกะ คือ ยอดแห่งภูมิปุณฺณ

๒) อภินิฏฐสุทฺธาสาสุมิ นับเป็นยอดแห่งสุทฺธาสาสุมิ อันเป็นที่สถิตอยู่แห่งพระอนาคามี อริยบุคคลทั้งหลาย มีชื่อโดยโวหารนิยมว่า อริยภวักกะ คือ ยอดแห่งภูมิพระอริยเจ้า

๓) เนวสัณฺญาณาสัณฺญาตนะภุมิ นับว่าเป็นยอดแห่งภูมิทั้งหมด ไม่ว่าจะภูมิแห่งปุณฺณหรือภูมิแห่งปุณฺณหรือภูมิแห่งพระอริยเจ้าก็ดี เพราะตั้งอยู่สูงกว่าและมีอายุยืนนานกว่า ฉะนั้น จึงมีชื่อเรียกโดยโวหารนิยมว่า สัพพภวักกะ คือ ยอดแห่งภูมิทั้งหลาย

อรุปาวจรกุศลกรรมอันได้แก่การเจริญสมถกรรมฐานชั้นสูงจนได้รูปฌาน ซึ่งเป็นกรรมฝ่ายบุญฝ่ายกุศลชั้นสูงยิ่งนี้ ย่อมเป็นกรรมที่มีอำนาจ ยังกรรมวิบากประเภทที่มีความสุขอันประณีตมากมาย ให้เกิดแก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรมอย่าง โสพาร ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ก็วิบากแห่งอรุปาวจรกุศลกรรมที่เกิดขึ้นแก่ฌานลาภบุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรมในชาตินี้ ก็คือทำให้เป็นผู้สามารถที่เข้ามาสมาบัติ อันเป็นการเสวยความสุขอย่างประณีต นอกจากนั้นยังบันดาลให้ได้สำเร็จเป็นอภิญาตลาภบุคคล มีความรู้ความเห็นพิเศษ มีฤทธิ์มีเดชเหนือมนุษย์ธรรมสามัญทั้งหลาย และเมื่อถึงคราวที่ท่านจะถึงแก่กาลกิริยาตายไปแล้ว วิบากแห่งอรุปาวจรกุศลกรรมนี้ ก็จักบันดาลผลดีอันเป็นความสุขอย่างเยี่ยมยอดให้ในชาติหน้า กล่าวคือ จักเข้าทำหน้าที่ซึ่งอัญเชิญแล้วผู้เป็นเจ้าของกรรมนั้น ให้ไปอุบัติเกิดเป็นอรุปพรหมผู้วิเศษ สถิตเสวยพรหมสมบัติเป็นสุข ณ อรุปภพพรหมโลกอย่างแสนจะดีเลิศประเสริฐนักหนา

สรูปกรรมวิบากที่เกิดเป็นพรหม ซึ่งแยกออกเป็น ๒ ประเภท คือ รูปาวจรกุศลกรรม และอรุปาวจรกุศลกรรม ดังนี้

รูปาวจรกุศลกรรม ย่อมทำหน้าที่บันดาลผลวิบากอันเป็นความสุขประณีตให้เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรม โดยชักนำบุคคลเจ้าของกรรมนั้นให้ไปอุบัติเกิดตามสมควรแก่กำลังของตนในพรหมสถาน อันเป็นรูป ๑๖ ภูมิ แบ่งเป็นภูมิ ดังนี้

ปฐมฉานภูมิ

๑. พรหมปาริสัชชาภูมิ

๒. พรหมปุโรหิตาภูมิ

๓. มหาพรหมมาภูมิ

ทุติยฉานภูมิ

๔. ปริตรตาภูมิ

๕. อัปปมาณาภูมิ

๖. อาภัสสราภูมิ

ตติยฌานภูมิ

๗. ปริตตสุภาภูมิ

๘. อัปป์มาณสุภาภูมิ

๙. สุภกัณหาภูมิ

จตุตถฌานภูมิ

๑๐. เวหัพผลาภูมิ

๑๑. อสัณฺณุตตตาภูมิ

ผู้ที่จะไปอุบัติเกิดในพรหมสถานอันเป็นรูปภูมิที่ ๑๑ ซึ่งมีชื่อว่า “อสัณฺณุตตตาภูมิ” นี้ นอกจากจะมีรูปาวจรกุศลกรรมตามธรรมดาแล้ว ยังจะต้องเป็นผู้มีคุณสมบัติพิเศษที่เรียกว่า สัณฺณูวิรคภาวนา โดยมีความเบื่อง่ายในนามธรรม กล่าวคือจิตใจของตนอย่างยั้งยวดอีก โสคหนึ่งด้วย

ปัญจสุทธาวาสภูมิ

๑๒. อวิหาภูมิ

๑๓. อตีปภาภูมิ

๑๔. สุทัสสาภูมิ

๑๕. สุทัสสีภูมิ

๑๖. อกนิฏฐภูมิ

ผู้ที่จะไปอุบัติเกิดในพรหมสถานอันเป็นรูปภูมิที่ ๑๒ - ๑๖ กล่าวคือ “ปัญจสุทธาวาสภูมิ” นี้ นอกจากจะมีรูปาวจรกุศลกรรมตามธรรมดาแล้ว ยังจะต้องเป็นผู้มีคุณสมบัติพิเศษ โดยได้เคยเจริญวิปัสสนากรรมฐานสำเร็จเป็น พระอนาคามีอริยบุคคล ในพระบวรพุทธศาสนาอีกด้วย จึงจะไปอุบัติเกิดได้ หากว่าไม่ได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคล มีแต่รูปาวจรกุศลกรรมแม้จะหนักแน่นมากมายเพียงไร ก็ไม่สามารถที่จะไปอุบัติเกิดในพรหมสถานชั้นปัญจสุทธาวาสภูมินี้ได้ ทั้งหมดที่กล่าวมาเป็นรูปาวจรกุศลกรรมทั้ง ๑๖ ภูมิ

รูปาวจรกุศลกรรม ข่อมทำหน้าที่บันดาลผลวิบากอันเป็นความสุขอย่างประณีตวิเศษสุด ให้เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรม โดยทำให้บุคคลเจ้าของกรรมได้สำเร็จเป็นอภิญญาตาภิบุคคล และชักนำไปให้อุบัติเกิดตามสมควรแก่กำลังของตนในพรหมสถานอันเป็นรูปภูมิ ๔ ภูมิ คือ

๑. อากาสนัญญาตนภูมิ

๒. วิญญาณัญญาตนภูมิ

๓. อากิญจัญญาตนภูมิ

๔. เนวสัณฺณานาสัณฺญาตนภูมิ

ผู้มีปัญญาทั้งหลาย กรรมทั้ง ๔ ประการ คือ อกุศลกรรม กามาวจรกุศลกรรม รูปาวจรกุศลกรรมดังที่กล่าวมาแล้วนั้น มีอนุภาพยิ่งใหญ่ สามารถบันดาลกรรมวิบากหรือผลแห่งกรรมให้เกิดขึ้นได้ การที่สัตว์ในวัฏฏภูมิจะมีชีวิตผัดผวนแตกต่างกันไป ก็ด้วยอำนาจกรรมวิบากหรือผลแห่งกรรมเหล่านี้

๓.๘.๘ การไม่อุบัติของพรหม

เมื่อกล่าวถึงการอุบัติเกิดขึ้นของพระพรหมแต่ละชั้นแล้ว ยังมีพระพรหมบางพวกที่ไม่มี การอุบัติเกิดขึ้นอีก มีการสิ้นสุดลงในพรหมโลกที่ตนได้อุบัติเกิดขึ้นนั้น ไม่มีการจุติไปสู่พรหมโลกใด ๆ อีกเลย พระพรหมที่ไม่อุบัติเกิดขึ้นอีก จะต้องพระปรินิพพานอย่างแน่นอนในพรหมโลกชั้นนั้น คือ

๑) พระพรหมชั้นสุทธาวาส ที่มีทั้งการเคลื่อนไปจุติยังพรหมโลกชั้นอื่น และไม่ไปจุติยังพรหมโลกชั้นใดเลย แต่จะเข้าพระปรินิพพาน ในชั้นสุทธาวาสพระพรหมที่มีโอกาสที่จะไม่อุบัติเกิดขึ้นหรือการเคลื่อนไปยังพรหมโลกชั้นอื่น คือ พระพรหมชั้นอวิหาสุทธาวาสภูมิ พระพรหมชั้นอตัปปาสุทธาวาสภูมิ พระพรหมสุทฺธสาสุทธาวาสภูมิ พระพรหมสุทฺธสีสุทธาวาสภูมิ และพระพรหมอกนิฏฐสุทธาวาสภูมิ พระพรหมทั้ง ๕ ชั้น ที่กล่าวมานี้ พระพรหมชั้นอวิหาสุทธาวาสภูมิ พระพรหมชั้นอตัปปาสุทธาวาสภูมิ พระพรหมชั้นสุทฺธสาสุทธาวาสภูมิ พระพรหมชั้นสุทฺธสีสุทธาวาสภูมินี้ ถ้าบรรลุปะระอรหันต์ในภูมิที่ตนได้สถิตอยู่นั้น ก็จะไม่มีการจุติหรือเคลื่อนย้ายไปไหน จะเข้าสู่พระพระปรินิพพานอย่างแน่นอน แต่ถ้ายังไม่บรรลุปะระอรหันต์ก็จุติเคลื่อนยังภูมิที่สมกับตน จะไม่อุบัติข้ามภูมิ และไม่อุบัติในชั้นสุทธาวาสภูมิที่ต่ำกว่า^{๖๖} ส่วนพระพรหมอกนิฏฐสุทธาวาสภูมิจะไม่จุติเคลื่อนไปไหนอีกจะสำเร็จเป็นพระอรหันต์และปรินิพพานในชั้นอกนิฏฐสุทธาวาสภูมินี้เลย^{๖๗}

๒) พระพรหมชั้นอรุปรหม คือ อากานัญญายตนะพรหม ๑ วิญญานัญญายตนะพรหม ๑ อากัญญายตนะพรหม ๑ และเนวตัญญานาตัญญายตนะพรหม ๑ อรุปรหมทั้ง ๔ ชั้นนี้ เป็นผู้ปรารถนาที่จะไม่มีรูปร่าง เพราะเห็นโทษ ความทุกข์ที่เกิดแต่รูปร่างนั้น พระพรหมทั้ง ๔ ชั้น มีสิทธิที่จะไม่อุบัติเกิดขึ้นได้อีก คือ

๑. สำเร็จฌานชั้นสูง

๒. บรรลุปะระอรหันต์

^{๖๖}พระมหาประเวศ ปรินุญ โณ (นามเสนา), “มโนทัศน์เกี่ยวกับภพ และภูมิในพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, อ่างแล้ว, หน้า ๑๓๕.

^{๖๗}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๕.

๓. เข้าสู่พระปรินิพพาน

ทั้ง ๓ อย่างที่กล่าวมานี้เป็นเหตุไม่ให้เกิดการอุบัติขึ้นใหม่อีก ประการสำคัญพระพรหมที่บรรลुเป็นพระอรหันต์ย่อมไม่มีการอุบัติอีก จะต้องเข้าสู่พระปรินิพพาน^{๕๔} เป็นที่แน่นอน

พระพรหมที่ไม่มีการอุบัติเกิดขึ้นอีกต่อไปนั้น จะต้องเป็นพระพรหมที่มีคุณอันวิเศษ ประณีต ด้วยกำลังแห่งฌานที่ตนได้บำเพ็ญมานั้นในครั้งอดีตที่ผ่านมา ผู้ที่ไม่อุบัติอีกนั้นจะต้องเป็นพระพรหมที่บรรลुซึ่งพระอรหันต์เท่านั้น จึงจะ ไม่มีการอุบัติเคลื่อนย้ายไปยังพรหมภูมิอีก จะเข้าสู่พระปรินิพพานอย่างแน่นอน ฉะนั้น การไม่อุบัติเกิดขึ้นของพระพรหมนั้น จะต้องบรรลुเป็นพระอรหันต์เท่านั้น จึงจะ ไม่มีการอุบัติเกิดขึ้นอีก

๓.๕ นิพพาน

ก่อนอื่นที่จะกล่าวถึงนิพพาน ซึ่งเป็นจุดหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา คือสภาวะแห่งเป็นความแห่งความแท้จริง จะต้องกล่าวถึงความหมายเสียก่อนเพื่อความเข้าใจในความหมายของคำ เพื่อง่ายต่อการศึกษาเนื้อหาประเภทของนิพพาน ซึ่งมีความหมายดังต่อไปนี้

คำว่า “นิพพาน” มากจาก นิ อุปสรรค แปลว่า ออกไป หดไป ไม่มี เลิก+วาน แปลว่า พัดไป หรือเป็นไปบ้าง เครื่องรื้อรัดบ้าง ใช้เป็นกิริยาของไฟหรือการดับไฟหรือของที่ร้อนเพราะไฟ แปลว่า ดับไฟหรือดับร้อน หมายถึง หายร้อน เย็นลง หรือ เย็นสนิท (แต่ไม่ใช่ดับสูญ)แสดงภาวะทางจิตใจ หมายถึง ใจเย็น สดชื่น ชุ่มชื่นใจ ดับความร้อนใจ หายร้อนรน ไม่มีความกระวนกระวาย อีกนัยหนึ่งแปลว่า ไม่มีตัณหาเครื่องรื้อรัด หรือออกไปแล้วจากตัณหาที่เป็นเรื่องรื้อรัดติดไว้กับภพ นิพพานเป็นการดับสนิทของไฟ กล่าวคือ ไฟคือราคะ ไฟคือโทสะ ไฟคือโมหะ นิพพานจึงหมายถึงสภาวะที่มีสภาพเย็นสนิท^{๕๕}

๓.๕.๑ ประเภทของนิพพาน

นิพพาน หมายถึง การดับกิเลสและกองทุกข์ เป็นโลกุตตรธรรม และเป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีสภาวะแห่งนิพพานหรือนิพพานธาตุ ๒ คือ

- ๑) สตูปาทิเสสนิพพาน ดับกิเลสมีเบญจขันธ์เหลือ

^{๕๔} อภิ.วิ. ๘๘/๑๑๐๗/๑๐๐๒ - ๑๐๐๕.

^{๕๕} พระครูวินัยธรสุเทพ อภิภูจน (ทับทิมเทศ), การเชิงวิเคราะห์เรื่องเทวดาในพระพุทธศาสนาเถรวาท, ปริยญาณินทร์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๕, หน้า ๘๕.

๒) อนุภาทิสถนิพพาน ดับกิเลสไม่มีเบญจขันธ์เหลือ^{๑๐๐}

นิพพาน คือ สภาพที่ดับกิเลสและกองทุกข์แล้ว, ภาวะที่เป็นสุขสูงสุด เพราะไร้กิเลสไร้ทุกข์ เป็นอิสรภาพที่สมบูรณ์^{๑๐๑}

นิพพาน ตามความหมายเชิงอรรถ พุทฺธในเชิงภาพพจน์หรืออุปมา เมื่อ อวิชชา ตัณหาอุปาทาน ดับไป นิพพานก็ปรากฏแทนที่พร้อมกัน อาจกล่าวได้ว่า การดับอวิชชา ตัณหาอุปาทาน นั้นแหละ คือ นิพพาน “...จิตเปิดเผยกว้างขวางไม่มีประมาณ ไปล่งโลง เป็นอิสระ เป็นภาวะที่แจ่มใส สะอาด สว่าง สงบ ละเอียดย่อน ประณีต ลึกซึ้ง” สมดังคำแสดงคุณลักษณะของนิพพานว่า “นิพพาน อันผู้บรรลุเห็นเอง ไม่ขึ้นกับกาล เรียกให้มาดูได้ ความน้อมเอาเข้ามาไว้ อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน”^{๑๐๒} จะมีแต่ผู้ที่เข้าถึงเท่านั้นที่จะสามารถเห็นประจักษ์แจ้งแก่ตนเอง สมดังคำกล่าวลักษณะของนิพพานที่กล่าวมาแล้วนั้น ซึ่งมีในสมัยหนึ่งพระพุทธเจ้าได้เปล่งอุทานเกี่ยวกับนิพพาน แก่ภิกษุทั้งหลายว่า

“...มีอยู่ณะ ภิกษุทั้งหลาย อยตนะที่มีปฐวี ไม่มีอาโป ไม่มีเตโช ไม่มีวาโย ไม่มีอากาศ สัมมัญจตนะ ไม่มีวิญญาณัญจตนะ ไม่มีอภิกขัญจตนะ ไม่มีเนวสัณญตนะ ไม่มีโลกนี้ ไม่ปรโลก ไม่มีดวงจันทร์ และดวงอาทิตย์ทั้งสองอย่าง เราไม่กล่าวอายตนะนั้น ว่าเป็นการมา การไป การหยุดอยู่ การจุติ การอุบัติ อยตนะนั้น ไม่มีที่ตั้งอาศัย (แต่ก็) ไม่เป็นไป ทั้งไม่ต้องมีเครื่องยึดหน่วง นั้นแหละคือ จุดจบของทุกข์”^{๑๐๓}

จากพุทธพจน์ที่กล่าวมาแล้วนั้นเป็นสิ่งยืนยันได้ว่า สติปัญญาของมนุษย์ผู้เข้าถึงด้วยการทำให้เกิดภาวะที่ปราศจากซึ่งกิเลสด้วยปัญญาแล้ว สามารถเข้าใจในสภาวะแห่งนิพพานได้ ส่วนบุคคลที่ไม่มีจิตใจที่ปราศจากกิเลส จะไม่สามารถเข้าใจในสภาวะแห่งนิพพานได้ เพราะไม่ใช่ของที่ปุถุชนจะสามารถเข้าใจในสภาวะนี้ได้ จะทำได้แก่เพียงการอนุมานเอาตามสภาวะที่บุคคลนั้นคิดว่าจะเป็นเท่านั้น ความจริงสภาวะแห่งนิพพาน ผู้เข้าถึงเท่านั้นที่สามารถตอบความเข้าใจในภาวะ

^{๑๐๐}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, อ่างแล้ว, หน้า ๑๐๓.

^{๑๐๑}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖.

^{๑๐๒}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๒๒๕ - ๒๓๐.

^{๑๐๓}พระครูวินัยธรสุเทพ อภิญาโณ (ทับทิมเทศ), การเชิงวิเคราะห์เรื่องเทวคาในพระพุทธศาสนาเถรวาท, ปริญญานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, อ่างแล้ว, หน้า ๗๕.

แห่งนิพพานได้ จะนึกจะคิดเพียงเข้าใจเองไม่ได้ จะต้องเป็นสภาวะที่แท้จริงเท่านั้นความแห่งนิพพานถึงจะปรากฏแก่ผู้เข้าถึง

นิพพานเป็นสภาวะที่มีอยู่จริง การบรรลุนิพพานและขั้นสูงอื่น ๆ เป็นสิ่งมีอยู่และเป็นไปได้จริง ซึ่งอาศัยการเข้าถึงด้วยปัญญาขั้นสูง เป็นการเข้าถึงหลักความเป็นจริง เป็นสภาวะที่มีอยู่จริง และเป็นอยู่อย่างนั้น เป็นตามสภาวะ เป็นที่มีอยู่แล้ว การเข้าถึงจึงใช้หลักทางปัญญาที่มีความละเอียด เพื่อเป็นหนทางเข้าสู่สภาวะแห่งนิพพานนั้นได้ มนุษย์ปุถุชนธรรมดาไม่สามารถเข้าถึงได้ ดังพุทธพจน์เป็นเครื่องแสดงว่าพระพุทธองค์ทรงยืนยัน ทรงตรัสกล่าว ได้มติของพราหมณ์คนหนึ่ง ที่ปฏิเสธว่ามนุษย์ธรรมดาไม่สามารถมีคุณวิเศษได้ ดังการโต้ตอบของพระพุทธองค์กับพราหมณ์ ดังนี้ว่า

“ พ. คู่ก่อนมาณพ เปรียบเหมือนบุรุษตาบอดแต่กำเนิด เขาไม่เห็นรูปดำ รูปขาว ไม่เห็นรูปเขียว รูปเหลือง รูปแดง รูปสีชมพู รูปที่เสมอและไม่เสมอ หมู่ดาว ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ เขาพึงกล่าวอย่างนี้ว่าไม่มีรูปดำ รูปขาว ไม่มีคนเห็นรูปดำรูปขาว ไม่มีรูปเขียว ไม่มีคนเห็นรูปเขียว ไม่มีรูปเหลือง ไม่มีคนเห็นรูปเหลือง ไม่มีรูปแดง ไม่มีคนเห็นรูปแดง ไม่มีรูปสีชมพู ไม่มีคนเห็นรูปสีชมพู ไม่มีรูปที่เสมอและไม่เสมอ ไม่มีคนเห็นรูปที่เสมอและไม่เสมอ ไม่มีหมู่ดาว ไม่มีคนเห็นหมู่ดาว ไม่มีดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ ไม่มีคนเห็นดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ เราไม่รู้ไม่เห็นสิ่งนั้นเพราะฉะนั้น สิ่งนั้นย่อมไม่มี เมื่อเขากล่าวดังนี้ ชื่อว่ากล่าวชอบหรือมาณพ

สุ. ไม่ใช่เช่นนั้น ท่านพระโคตม รูปดำรูปขาวมี คนเห็นรูปดำรูปขาวก็มี รูปเขียวมี คนเห็นรูปเขียวก็มี รูปเหลืองมี คนเห็นรูปเหลืองก็มีรูปแดงมี คนเห็นรูปแดงก็มี รูปสีชมพูมี คนเห็นรูปสีชมพูก็มี รูปที่เสมอและไม่เสมอ มีคนเห็นรูปเสมอและไม่เสมอก็มี หมู่ดาวมี คนเห็นหมู่ดาวก็มีดวงจันทร์ดวงอาทิตย์มี คนเห็นดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ก็มี เราไม่รู้ไม่เห็นสิ่งนั้น เพราะฉะนั้น สิ่งนั้นย่อมไม่มี ผู้ที่กล่าวดังนี้ไม่ชื่อว่ากล่าวชอบท่านพระโคตม

พ. คู่ก่อนมาณพ พราหมณ์ไปกขรชาติโอปมัณญูโคตร ผู้เป็นใหญ่ในสกุลวันก็ฉินนั้นเหมือนกันแล เป็นคนตาบอด ไม่มีจักขุ เขาจักรู้จักเห็นจักทำให้แจ้งชัด ซึ่งญาณทัศนะวิเศษของพระอรียะอย่างสามารถยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ได้หรือหนอ ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้”^{๑๐๔}

^{๑๐๔} ม.ม. /๒๑/๗๑๕/๔๓๓.

คังพุทธพจน์ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ญาณวิเศษมนุษย์ปุถุชนธรรมดาไม่สามารถเข้าถึงได้ เป็นการยืนยันว่า การเข้าถึงซึ่งสภาวะอันวิเศษ (ญาณ) นั้น ไม่ใช่คนธรรมดาจะทำได้ จะต้องเป็นผู้ที่มีปัญญาความสามารถ เข้าใจหลักของความเป็นจริง ผ่านกระบวนการทางปัญญาที่ลึกซึ้ง แทงตลอด ไม่ใช่จะมานึกเอาเอง หรือคาดการณ์ หรืออนุมาน ฉะนั้น การเข้าถึงนิพพาน และเข้าใจสภาวะแห่งนิพพานจะต้องอาศัยปัญญาเป็นสำคัญ มนุษย์ปุถุชนธรรมดาไม่สามารถที่จะเข้าใจได้ เป็นการรู้เฉพาะตนเท่านั้น ไม่อาจกล่าวจะใครให้เข้าใจได้อย่างแจ่มแจ้ง ดังคำกล่าวที่ว่า “ท่านจงมาดูเถิด”

นิพพานคือแดนที่ไม่มีกิเลสเครื่องร้อยรัด หรือแดนออกจากกิเลสเครื่องร้อยรัด และแดนดับสนิทแห่งกิเลสและเบญจขันธ์ เป็นขันธวิมุตติ พ้นจากขันธ์ คือมิใช่ขันธ์ เป็นกาลวิมุตติ พ้นจากกาล คือไม่ใช่ทั้ง ๓ กาล เป็นอสังขตธรรม คือธรรมไม่มีเหตุและปัจจัยมาปรุงแต่ง เป็นนิสสรณวิมุตติ คือพ้นด้วยการสลัดออกจากภพทั้งปวง อาสวดี ไม่มีเกิด อหริ ไม่มีแก่ อพฺพชาติ ไม่มีเจ็บป่วย อดมดี ไม่มีตาย นิพฺพโยม ปลอดภัย ดังคำบาลีว่า “นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ นิพฺพานํ เป็นบรมสุข และนิพฺพานํ ปรมํ สุขญฺญํ นิพฺพานํ เป็นแดนที่ว่างอย่างยิ่ง”^{๑๑๕} นี้แหละคือนิพพาน โดยประเภทมี ๒ อย่าง คือ

๑) สอุปาทิเสสนิพพาน แปลว่า ภาวะของนิพพานที่เป็นไปกับด้วยอุปริเหลิอยู่หรือนิพพานที่ยังเกี่ยวข้องกับขันธ์ ๕ ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์ ในเวลาที่เสวยอารมณ์ต่าง ๆ รับรู้สุขทุกข์ทางอินทรีย์ทั้ง ๕ หรือนิพพานของพระอรหันต์ผู้ยังเกี่ยวข้องกับขันธ์ ๕ ในการบวนการรับรู้เสวยอารมณ์ พูดอีกอย่างหนึ่งว่า นิพพานท่ามกลางกระบวนการรับรู้ทางประสาททั้ง ๕ ซึ่งเกี่ยวข้องกับขันธ์ ๕ โดยฐานเป็นอารมณ์หรือสิ่งที่ถูกรับรู้นิพพานในข้อนี้ เป็นด้านที่เพ่งถึงผลซึ่งปรากฏออกมาในการรับรู้ หรือการเกี่ยวข้องกับโลก คือ สิ่งแวดล้อมในการดำเนินชีวิตตามปกติของพระอรหันต์ ดังนั้น จึงถึงไปที่ความหมายในแง่ของความสิ้นราคะ โทสะ และโมหะ ซึ่งทำให้การรับรู้หรือเสวยอารมณ์ต่าง ๆ เป็นไปด้วยจิตใจที่เป็นอิสระ ขยายความออกไปว่า สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ ได้แก่ ภาวะจิตของพระอรหันต์นั้นผู้ยังมีอินทรีย์สำหรับรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ บริบูรณ์คืออยู่ตามปกติเสวยอารมณ์ทั้งหลายด้วยจิตใจที่เป็นอิสระ ด้วยปัญญาที่รู้เท่าทันธรรมชาติของมัน การเสวยอารมณ์หรือเวทนานั้น ไม่ถูกกิเลสครอบงำหรือชักจูง จึงไม่ทำให้เกิดตัณหา ทั้งในทางบวก และทางลบ (ยินดี - ยินร้าย - ชอบ - ชัง คิดใจ - ขัดใจ) พูดอีกอย่างหนึ่งว่า ไม่มีตัณหาที่จะมาปรุงแต่งภพหรือชักนำไปสู่ภพ (ภวเนตฺติ) ภาวะนี้มีลักษณะที่มองเห็นได้ ๒ ด้าน ด้านที่หนึ่ง คือ การเสวยอารมณ์นั้นเป็นเวทนาอย่างบริสุทธิ์บริบูรณ์ในตัว เพราะไม่มีสิ่งกั่วงวลติดข้องค้างใจหรือเงื่อนปมใด ๆ ภายใน

^{๑๑๕} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมชโร), มงคลชีวิต (ฉบับบสมบุร์), (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๖๐๔.

ที่มารบกวณ และอีกด้านหนึ่งเป็นการเสวยอารมณ์อย่างไม่สยบ ไม่อภินันท์ ไม่ถูกครอบงำหรือผูกมัดตัว ไม่ทำให้เกิดการยึดติดหรือมัวเมาเป็นเงื่อนงำต่อไปอีก ภาวะเช่นนี้ย่อมเป็นไปอยู่ตลอดเวลาในการดำเนินชีวิตตามปกติของพระอรหันต์ เป็นเรื่องปัจจุบันเฉพาะหน้า แต่ตลอดเวลาแต่ละขณะที่รับรู้อารมณ์ในชีวิตประจำวัน ซึ่งเรียกว่า ทิฏฐิธรรม แปลว่า อย่างที่เห็น ๆ กัน หรือทันตา เห็นในเวลานั้น ๆ ตามความหมายดังกล่าวที่กล่าวมีนิพพานอย่างหนึ่ง เป็นภาวะของพระอรหันต์ที่ยังมีการดำเนินชีวิตอยู่ในปัจจุบัน อาศัยการรับรู้ทางอินทรีย์ ชั้น ๕ แต่ไม่มีความยินดี ยินร้าย ไม่มีการครอบงำ ซึ่งยังเกี่ยวข้องกับโลกภายนอกอยู่ตามปกติ อย่างที่ปรากฏขึ้นเห็น ๆ กันและทันตาเห็นปัจจุบัน

๒) อนุปาติเสสนิพพาน แปลว่า ภาวะของนิพพานที่ไม่มีอนุปาติเหนืออยู่ หรือนิพพานไม่เกี่ยวข้องกับชั้น ๕ ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์พ้นจากเวลาที่เสวยอารมณ์ด้วยอินทรีย์ ๕ หรือนิพพานของพระอรหันต์ที่นอกเหนือจากความเกี่ยวข้องกับชั้น ๕ ในกระบวนการรับรู้ เสวยอารมณ์ พูดอีกอย่างหนึ่งว่า ภาวะของนิพพานเองล้วน ๆ แท้ ๆ ซึ่งประจักษ์แก่พระอรหันต์ ในเมื่อประสบการณ์ในกระบวนการรับรู้ทางประสาททั้ง ๕ สิ้นสุดลงหรือในเมื่อไม่มีการรับรู้หรือในเมื่อไม่มีการเกี่ยวข้องกับการรับรู้อารมณ์ทางประสาททั้ง ๕ เหล่านั้น (รวมทั้งอารมณ์ผ่านทางประสาททั้ง ๕ นั้น ที่ยังค้างอยู่ในใจ) ขยายความออกไปว่า อนุปาติเสสนิพพานธาตุ ได้แก่ ภาวะนิพพานที่พระอรหันต์ประสบอันเป็นส่วนที่ลึกซึ่งลงไปหรือล้ำเลยออกไปกว่าที่จะมองเห็นกันได้ พ้นจากเวลาที่เสวยอารมณ์หรือรับรู้ประสบการณ์ทางอินทรีย์ ทั้ง ๕ แล้ว กล่าวคือ หลังจากรับรู้ประสบการณ์ หรือเสวยอารมณ์ โดยไม่อภินันท์ ด้วยค้นหา ไม่เสริมแต่งคลอเคลียหรือกริรมกรุ่นด้วยกิเลส คือ ราคะ โทสะ และโมหะ (อภินันท์ตะ) แล้ว อารมณ์หรือประสบการณ์เหล่านั้น ก็ไม่ค้างคาที่จะมีอำนาจครอบงำชักจูงหรือรบกวณต่อไปอีก จึงกลายเป็นของเย็น (สตีภวิสุสนฺติ) คือสงบราบคาบหมดพิษลงไป ไม่อาจก่อชาติก่อภพขึ้นได้อีก พูดเป็นตำนานว่า พระอรหันต์มีความสามารถพิเศษที่จะทำให้อารมณ์หรือประสบการณ์ต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามา มีสภาพเป็นกลางปราศจากอำนาจครอบงำห่วงหวนเหนียว กลายเป็นของสงบเย็นอยู่ใต้อำนาจของท่าน พระอรหันต์จึงได้ชื่อที่เป็นคุณลักษณะอย่างอื่นว่า สตีภุตตะ หรือ สตีตะ แปลว่า เป็นผู้เย็นแล้ว ภาวะที่ประจักษ์โดยปราศจากประสบการณ์เสริมแต่งค้างคาอยู่ หรือภาวะที่ประสบในเมื่อไม่มีอารมณ์ภายนอกค้างค้างครองใจหรือคอยรบกวณอย่างเช่นนี้ นับว่าเป็นภาวะชั้นในซึ่งอยู่นอกเหนือจากการติดต่อเกี่ยวข้องกับโลกภายนอก ล้ำเลิศไปกว่าระดับการรับรู้ทางอินทรีย์ ๕ พ้นจากกระบวนการรับรู้เสวยอารมณ์ที่พัวพันอยู่กับชั้น ๕ เป็นอารมณ์ ท่านผู้บรรลุนิพพานแล้ว ก็จึงมีนิพพานเป็นอารมณ์ คือประจักษ์หรือประสบนิพพานในฐานะที่เป็นธัมมายนินิพพาน ในข้อนี้ เป็นด้านที่เพ่งถึงภาวะของนิพพานเองแท้ ๆ ที่ประจักษ์แก่พระอรหันต์ พ้นจากกระบวนการรับรู้ เสวยอารมณ์ภายนอก นอกเหนือจากการดำเนินชีวิตตามปกติ

ถึงจุดที่ประสบการณ์ที่รู้ที่เข้าใจกัน ซึ่งไม่ใช่นิพพานสิ้นสุดลง ส่วนภาวะนิพพานเองแท้ ๆ ซึ่งลึกซึ้งมากไปกว่านั้น เป็นเรื่องของผู้ประสบและประจักษ์เองจะรู้และเข้าใจ คือเป็นสันติภูมิภาวะ ดังได้กล่าวมาแล้ว เบื้องต้นแล้วนั้น

มีข้อเปรียบเทียบอยู่ว่า มนุษย์ปุถุชนทั้งหลายเหมือนคนที่ว่ายน้ำฝ่ากระแสคลื่นลมในทะเลมหาสมุทรใหญ่ ผู้บรรลุนิพพานก็เหมือนคนที่ขึ้นฝั่งได้แล้ว ภาวะที่ขึ้นอยู่บนฝั่งแล้วเป็นภาพภาวะของผู้ถึงแล้ว ซึ่งเป็นภาวะเต็มอิ่มสมบูรณ์ในตัวของตัวเอง มีความปลอดโปร่งโล่งสบาย ซึ่งบุคคลผู้นั้นประสบบ่อยภายใน ประจักษ์แก่ตนเองโดยเฉพาะ เปรียบได้กับอนุปาติเสสนิพพาน ส่วนภาวะที่ไม่ถูกบีบบังคับคุกคาม ไม่ติดขัดจำกัดตัวอยู่ในเกลียวคลื่น ไม่ถูกขัดไปขัดมา ไม่เป็นผู้ตกอยู่ใต้อำนาจของคลื่นลม สามารถเกี่ยวข้องกับสิ่งที่อยู่รอบตัวอย่างเป็นอิสระและได้ผลดี ชัยชนะอันเคลื่อนไหวตามความปรารถนา เปรียบได้กับสอุปปีเสสนิพพานหรือถ้าจะอุปมาให้ใกล้ตัวมากกว่านั้นเปรียบมนุษย์ปุถุชนทั้งหลายเหมือนคนเจ็บไข้ ผู้บรรลุนิพพานก็เหมือนคนที่หายป่วยแล้วหรือคนสุขภาพดี ไม่มีโรค ความไม่มีโรค หรือความแข็งแรงมีสุขภาพดีนั้นเป็นภาวะที่สมบูรณ์ในตัวของตัวเอง ซึ่งบุคคลผู้นั้นจะประจักษ์อยู่ภายในตนเองโดยเฉพาะ ภาวะนี้จะอึดอื้อขึ้นบานปลอดโปร่ง โล่งสบาย เป็นประสบการณ์เฉพาะของผู้นั้น คนอื่นอาจจะคาดหมายตามอาการและเหตุผลแต่ไม่สามารถประสบเสวยอาการนั้นได้ ภาวะนี้เปรียบได้กับอนุปาติเสสนิพพาน ส่วนภาวะอีกด้านหนึ่งซึ่งเนื่องอยู่ด้วยกันนั่นเอง และอาจแสดงออกได้หรือมีผลต่อการแสดงออกในการดำเนินชีวิตหรือติดต่อเกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมต่าง ๆ คือ ความไม่ถูกโรคเบียดเบียนบีบบัง ไม่อึดอัด ไม่อ่อนแอ ไม่ถูกขัดขวาง ถ่วงหรือชะงักงันด้วยความเจ็บป่วยและอ่อนเปลี้ย สามารถชัยชนะอันเคลื่อนไหวอะไรต่าง ๆ ได้ตามต้องการ ภาวะนี้เทียบได้ สอุปปีเสสนิพพาน^{๑๐๖}

นิพพานถือได้ว่ามีเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่แบ่งออกเป็น ๒ ด้าน กล่าวคือ ด้านที่หนึ่ง คือแง่ของการสิ้นกิเลส ซึ่งมีผลต่อการติดต่อเกี่ยวข้องกับโลกภายนอก หรือต่อการดำเนินชีวิต ประจำวันขณะปัจจุบันชีวิต อีกด้านหนึ่ง คือนิพพานในแง่ที่เป็นภาวะเฉพาะของผู้บรรลุ ซึ่งไม่สามารถจะเข้าในและเข้าถึงด้วยประสบการณ์ทางอินทรีย์ทั้ง ๕ เป็นสิ่งที่นอกเหนือจากประสบการณ์ที่เนื่องด้วยขันธ ๕ ทั้งหมด อนุปาติเสสนิพพาน คือ นิพพานตามความหมายในทางปฏิบัติเมื่อสัมพัทธ์การดำเนินชีวิตประจำวัน กล่าวอีกด้านหนึ่งว่า อนุปาติเสสนิพพาน คือนิพพานตามความหมายที่พระอรหันต์มีนิพพานเป็นอารมณ์ สอุปปีเสสนิพพาน คือ นิพพานในความหมายที่พระอรหันต์มีขันธ ๕ เป็นอารมณ์ ทั้งสองสภาวะของนิพพานต่างเป็นสภาวะที่แยกกันทำหน้าที่เพื่อให้เกิดความเข้าใจ

^{๑๐๖} พระครูวินัยธรสุเทพ อภิญาโน (ทับทิมเทศ), การเชิงวิเคราะห์เรื่องเทวดาในพระพุทธศาสนาเถรวาท, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, อ้างแล้ว, หน้า ๗๘ - ๘๐.

ในสภาวะของนิพพาน อินทรีย์ ๕ และขันธ ๕ เป็นตัวรับรู้อารมณ์ภายนอก กล่าวคืออายตนะภายนอก ตามสภาวะของนิพพาน อินทรีย์ ๕ และขันธ ๕ จึงมีอยู่ การรับรู้อารมณ์ในการรู้จึงยังมีอยู่ เพราะเป็นสภาวะที่เกี่ยวข้องระหว่างรูปกับนามจะต้องเกิดการรับรู้อารมณ์และการสัมผัสของอินทรีย์กับขันธ จึงเป็นอารมณ์ของการรับนิพพานของพระอรหันต์ที่อยู่ภายนอก ส่วนนิพพานที่ไม่มีขันธ ๕ คือสภาวะที่ไม่มีขันธ ๕ เป็นอารมณ์ จะมีเพียงอารมณ์เดียว คือ นิพพานเป็นอารมณ์ เป็นสภาวะที่มีอยู่ภายใน โดยไม่อาศัยสิ่งภายนอก พระอรหันต์จึงเอานิพพานเป็นอารมณ์ นิพพานทั้งสองอย่างจึงเปรียบเทียบเหมือนเปลือกและแก่นที่รับอารมณ์แตกต่างกัน เมื่อไม่มีก็ยังมีเหลือแก่น สรูปนิพพานทั้งสองอย่างเป็นอนัตตา เป็นสิ่งที่มีแต่ไม่มีตัวตนเป็นเพียงสภาวะ บุคคลจะต้องเข้าไปดูเสียก่อนถึงจะเกิดความเข้าใจนั้น ไม่สามารถจะเข้าใจโดยอาศัยการอธิบายเพียงเดียว จะต้องไปดูแล้วถึงจะเข้าถึงความเป็นนิพพานได้ “ท่านจงมาดูเถิด”

ส่วนในนิพพานที่เป็นแดนดับสนิทนั้น ไม่ได้หมายความว่า นิพพานไม่มี นิพพานมีอยู่เป็นแต่ดับเพลิงกิเลสและเพลิงทุกข์และจิตบรรณนิพพานไม่รับกิเลส ไม่มีขันธทั้งหลาย นิพพานจึงดับเหมือนไฟดับ ไฟยังมีอยู่เป็นแต่ไฟไม่มีเชื้อ ดังพุทธอุทานว่า “ดูเถอะภิกษุ นิพพานมีอยู่ แต่มิใช่ดิน มิใช่ น้ำ มิใช่ไฟ มิใช่ลม มิใช่อากาศสามัญญาชยตนะ มิใช่วิญญาณชยตนะ มิใช่อาภิกัญญาชยตนะ มิใช่เนวสัญญาณชยตนะ มิใช่โลกนี้ โลกหน้า มิใช่ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ นี้แหละภิกษุ ฉันทหากว่านิพพานนั้นว่าเป็นที่มาเป็นที่ไปเป็นที่ตั้งเป็นที่จุดเป็นที่เกิดไม่เลย นิพพานนั้นไม่มีที่อาศัย ไม่มีอันเปลี่ยนแปลง ไม่มีอารมณ์เลย นี่เองคือที่สุดทุกข์ละ”^{๑๐๖}

ลักษณะของนิพพานที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น เป็นส่วนหนึ่งที่ยืนยันถึงการมีอยู่ของนิพพาน ซึ่งเป็นสิ่งที่มีและเป็นสิ่งที่ไม่มี กล่าวคือ นิพพานมีอยู่ แต่นิพพานไม่ใช่สิ่งที่มีตัวตน ไม่สามารถจำต้องได้ เป็นสิ่งที่มีในสิ่งที่ไม่มี ซึ่งยังมีหลักฐานการยืนยันสนับสนุนความมีและความเป็นของนิพพานอีกหลายแห่งที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ดังนี้

“พระนิพพานอันหยั่งลงสู่อมตะมีลักษณะเป็นปริโยสาน ซึ่งแต่ละอย่างเป็นลักษณะที่แท้ไม่แปรผัน”^{๑๐๗} อนึ่งเมื่อต้นไม้เมื่อนั้น อาศัยผัสสะอันเป็นพิษของหนาม กระเบนชูปชิตลงโดยลำดับ ตายแล้วก็ย่อมจะมีแต่เพียงโวหารว่า ณ ที่นี้ได้มีต้นไม้นี้ชื่อเท่านี้ ไกร ๆ มิได้เห็นต้นไม้นั้น ชื่อนี้ฉันใด เมื่อกายนี้อาศัยสัมผัสสอริยมรรค เพราะยางคือต้นหาสิ้นไปแล้ว จึงเป็นดังชูปชิตลงตามลำดับ แดกทำลายไป ต่อจากกายแตกสิ้นชีพแล้ว เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายจักไม่เห็นแม้ซึ่งพระตถาคต จักมีแต่

^{๑๐๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๐๖.

^{๑๐๗} ที.ที.อ. ๑๑/๑๗๘.

เพียงโวหารว่าได้ยินว่า นี่เป็นศาสนาของพระศาสดาซึ่งเห็นปานนี้เท่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาถึงอนุปาติเสสนิพพานธาตุ...^{๑๑๕}

“...เหตุประกอบด้วยอรรถ ประกอบด้วยธรรม เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เป็นไปเพื่อความปล่อยวาง เป็นไปเพื่อความดับ เป็นไปเพื่อความสงบ เป็นไปเพื่อความรู้อย่างเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ เป็นไปเพื่อนิพพาน ฉะนั้น เราจึงพยากรณ์”^{๑๑๖}

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ได้ทรงพระดำริว่า โฉนหนอ เราพึงแสดงธรรมดูกรภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ได้ทรงพระดำริว่า ธรรมที่เราบรรลุแล้วนี้ เป็นธรรมลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบประณีต จะคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิต ส่วนหมู่สัตว์นี้ มีอาลัยเป็นที่ยินดี ยินดีแล้วในอาลัย เบิกบานแล้วในอาลัย ก็อันหมู่สัตว์ผู้มีอาลัยเป็นที่ยินดี ยินดีแล้วในอาลัย เบิกบานแล้วในอาลัย ยากที่จะเห็นได้ซึ่งฐานะนี้ คือ ปัจจัยแห่งสภาวะธรรมอันเป็นที่อาศัยกันเกิดขึ้น (ปฏิจางสมบูรณ์บาท) ยากที่จะเห็นได้ซึ่งฐานะแม้นี้คือ พระนิพพาน ซึ่งเป็นที่ระงับแห่งสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา คลายความกำหนัด ดับทุกข์ ก็แหละเราพึงแสดงธรรม แต่สัตว์เหล่าอื่นไม่พึงรู้ทั่วถึงธรรมของเรา นั้นพึงเป็นความลำบากแก่เรา นั้นพึงเป็นความเดือนร้อนแก่เรา”^{๑๑๗}

“ดูก่อนสารีบุตร เราข่อมรู้ซัดซึ่งพระนิพพาน ทางอันยังสัตว์ให้ถึงพระนิพพาน และปฏิบัติทาอันจะยังสัตว์ให้ถึงพระนิพพาน อนึ่ง สัตว์ผู้ปฏิบัติประการใด ข่อมกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่เราข่อมรู้ซัดซึ่งประการนั้นด้วย”^{๑๑๘}

“...ดูก่อน ท่านฉันทะ รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง รูปเป็นอนัตตาเวทนาเป็นอนัตตา สัญญาเป็นอนัตตา สังขารเป็นอนัตตา วิญญาณเป็นอนัตตา สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ลำดับนั้นท่านพระฉันทะเกิดความคิดนี้ว่า แม้เราก็มีความคิดเห็นอย่างนี้ว่ารูปไม่เที่ยง

^{๑๑๕}ที.สี.อ. ๑๑/๒๘๑.

^{๑๑๖}ที.สี. ๑๑/๒๕๓/๑๖๔.

^{๑๑๗}ที.ม. ๑๓/๓๕/๔๒.

^{๑๑๘}ม.ม. ๑๘/๑๓๐/๔๘.

๑๗๗ วิญญาณไม่เที่ยง รูปเป็นอนัตตา ๑๗๗ วิญญาณเป็นอนัตตา สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง
 ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เมื่อเป็นเช่นนี้ จิตของเราไม่เล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้ง อยู่ ไม่
 น้อมไป ในธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สละคืนอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นตัณหา
 วิราคะ นิโรธ นิพพาน ความสะดุ้งกลัวและอุปาทานย่อมเกิดขึ้นใจก็ถอยกลับอย่างนี้ว่า
 เมื่อเป็นเช่นนั้น อะไรเล่าเป็นคนของเราแต่ความคิดเห็นอย่างนี้ไม่มี แก่ผู้เห็นธรรม
 (สัจจธรรม ๔) ใครหนอจะแสดงธรรมแก่เรา โดยที่เราจะพึงเห็นธรรมได้”^{๑๑๗}

“...ดูก่อนราชาแม่เธอทั้งหลายก็จงรู้ จงทำลาย จงกำจัด จงทำรูป ให้เป็น
 ของเล่นไม่ได้ จงปฏิบัติเพื่อความสิ้นไปแห่งตัณหา จงรู้ จงทำลาย จงกำจัดจงทำ
 เวทนา ให้เป็นของเล่นไม่ได้ จงปฏิบัติเพื่อความสิ้นไปแห่งตัณหาจงรู้ จงทำลาย จง
 กำจัด จงทำสัญญาให้เป็นของเล่นไม่ได้ จงปฏิบัติเพื่อความสิ้นไปแห่งตัณหา จงรู้
 จงทำลาย จงกำจัด จงทำสังขารให้เป็นของเล่นไม่ได้ จงปฏิบัติเพื่อความสิ้นไปแห่ง
 ตัณหา จงรู้ จงทำลายจงกำจัด จงทำวิญญาณให้เป็นของเล่นไม่ได้ จงปฏิบัติเพื่อ
 ความสิ้นไปแห่งตัณหา ฉะนั้น นั้นเทียวแล ดูก่อนราชา เพราะว่า ความสิ้นไปแห่ง
 ตัณหาเป็นนิพพาน”^{๑๑๘}

“...ผู้ใดประกอบธรรมที่เป็นเหตุให้เนิ่นช้า ยินดีธรรมที่เป็นเหตุให้เนิ่นช้า
 เช่นคังมฤค ผู้นั้นย่อมไม่ได้ชมนิพพานที่เกษมจากโยคะ หารธรรมอื่นยิ่งกว่ามิได้ ส่วน
 ผู้ใดละธรรมที่เป็นเหตุให้เนิ่นช้า ยินดีในบทคือธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้เนิ่นช้า ผู้นั้น
 ย่อมได้ชมนิพพานที่เกษมจากโยคะ หารธรรมอื่นยิ่งกว่ามิได้”^{๑๑๙}

“...ดิน น้ำ ไฟ และลม ย่อมไม่หยั่งลงในนิพพานธาตุใด ในนิพพานธาตุนั้น
 ดาวทั้งหลายย่อมไม่สว่างพระอาทิตย์ย่อมไม่ปรากฏ พระจันทร์ย่อมไม่สว่างความมืด
 ย่อมไม่มี ก็เมื่อใด พรหมณ์ชื่อว่าเป็นมุนีเพราะรู้ (สัจจะ ๔) รู้แล้วด้วยตน เมื่อนั้น
 พรหมณ์ย่อมหลุดพ้นจากรูปและอรูปรูป จากสุขและทุกข์”^{๑๒๐}

^{๑๑๗} ส.ป. ๒๗/๒๓๒/๒๕๕.

^{๑๑๘} ส.ป. ๒๗/๓๕๗/๔๒๘.

^{๑๑๙} อ.ป.พ. ๓๖/๒๘๖/๕๕๖.

^{๑๒๐} พ.อ. ๔๔/๕๐/๑๒๘.

“อมตนิพพาน เรียกว่า ผัง ได้แก่ธรรม เป็นที่ระงับสังขารทั้งปวงเป็นที่สละ
คืนอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่คลายกำหนด เป็นที่ดับกิเลสเครื่องร้อยรัด
พืงถึง บรรลุ ถูกต้อง ทำให้แจ้งซึ่งผัง”^{๑๑๓}

“...พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัส ตีติกาขันธ์ว่า เป็นตบะอย่างยิ่ง ตรัสนิพพาน
ว่าเป็นบรมธรรม ผู้ยังทำร้ายผู้อื่นหาเป็นบรรพชิตไม่ ผู้ยังเบียดเบียนผู้อื่นอยู่ หาเป็น
สมณะไม่...”^{๑๑๔}

ตามพุทธพจน์ที่ยกมานี้เป็นข้อยืนยันถึงนิพพานในสภาวะต่าง ๆ การมีอยู่ ความเป็นไปของ
นิพพานในฐานะที่มีอยู่และในฐานะที่ไม่มี ความเป็นนิพพานเป็นทั้งมีและไม่มี ซึ่งเป็นเข้าใจได้ยาก
เป็นลักษณะคำกล่าวทางปรัชญา จึงทำให้เกิดความเข้าใจที่เป็นสิ่งที่ลำบากแก่บุคคลที่จะพยายาม
เข้าใจในสภาวะของนิพพาน เช่น ...รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง
วิญญาณไม่เที่ยง รูปเป็นอนัตตาเวทนาเป็นอนัตตา สัญญาเป็นอนัตตา สังขารเป็นอนัตตา วิญญาณ
เป็นอนัตตา สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา... ล้วนเป็นคำกล่าวที่ยืนยันถึงนิพพาน
ว่าเป็นสิ่งเป็นอนัตตาไม่มีตัวตนและเป็นสิ่งที่มีอยู่กล่าวคือนิพพานคือสภาวะ...

๓.๕.๒ การทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน

ตามสภาวะการบรรลุนิพพานและการพิจารณานิพพาน ชื่อว่าการทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน การ
บรรลุนิพพานก็คือการนิพพานอรหัตตผลนั่นเอง ผู้ใดทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน ผู้นั้นก็เป็นพระอรหันต์
การบรรลุนิพพานนั้น ต้องอาศัยการพิจารณาให้เห็นนิพพาน มีปีสสนาญาณ ๕^{๑๑๕} เป็นหลักการ และ
วิธีการใช้ปรีชาญาณสอดส่องค้นหาหาเหตุผลให้รู้เห็นแจ่มชัดเป็นอย่าง ๆ ไป เพื่อทำให้เกิดความ
เข้าใจในการพิจารณานิพพาน ดังนี้

๑) อุทฺถัพพานุปปีสสนาญาณ ปรีชาค้ำนึ่งเห็นความทั้งความเกิดทั้งความดับ ผู้นำเพ็ญเพียร
อาศัยหลักการข้อนี้ ใช้วิธีการกำหนดความเกิดและความดับของนามรูป เพิกสันตติการสืบต่อของ
นามรูปเสีย การใส่ใจในความเปลี่ยนแปลงของนามรูปให้เห็น เกิด ดับ และแปรเห็นอื่น ไม่คงที่ตาย
ตัว มีแล้วกลับไม่มี จนลักษณะไม่เที่ยง ปรากฏให้เห็นตามความเป็นจริง เพิกการเปลี่ยนอิริยาบถเสีย
มาใส่ใจในการแตกดับย่อยยับรำไป จนลักษณะทนอยู่ได้ยาก ปรากฏให้ตามความเป็นจริง การเพิก
จนสัญญาณ ให้สำคัญว่าเป็นก้อนเป็นตัวตนเสีย มาใส่ใจในการแยกตัวออกเป็นส่วน ๆ ให้เห็นว่ามัน

^{๑๑๓} พุ.ม. ๖๕/๒๕/๒๕.

^{๑๑๔} พุ.พุทธ.อ. ๗๓/๖๐๑.

^{๑๑๕} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมโร), มงคลชีวิต (ฉบับสมบูรณ์), อ่างแก้ว, หน้า ๖๐๕.

ไม่อยู่ในอำนาจ จนลักษณะอนัตตاپราภฏให้เห็นตามความเป็นจริง เมื่อญาณนี้เกิดขึ้นแล้วมักเศร้าหมองด้วยอุปกิเลส

ในอุปกิเลสเครื่องเศร้าหมองของวิปัสสนา เรียกว่า วิปัสสนูปกิเลส ๑๐ อย่าง คือ โอภาส แสงสว่างเกิดแต่วิปัสสนา ญาณ ความรู้เกิดแต่วิปัสสนา ปีติ ความอิ่มใจเกิดแต่วิปัสสนา ปีสัทธิติ ความสงบเกิดแต่วิปัสสนา สุข ความสบายกายและสบายใจเกิดแต่วิปัสสนา อธิโมกษ์ ความน้อมใจเชื่อเกิดแต่วิปัสสนา ปิตคาหะ ความเพียรเกิดแต่วิปัสสนา อุปฏิฐานะ สติตั้งมั่นเกิดแต่วิปัสสนา อุเบกขา ความวางเฉยเกิดแต่วิปัสสนา และนิกัณติ ความใคร่พอใจเกิดแต่วิปัสสนา วิปัสสนูปกิเลสนี้ มักเกิดแก่ผู้เริ่มเจริญญาณนี้ด้วยความเพียรแรงกล้า แต่จะไม่เกิดแก่บุคคล ๓ จำพวก คือ ผู้ไม่เคยดำเนินในทางที่ถูกต้อง ผู้ปฏิบัติผิดจากทางวิปัสสนา และมีความเพียรอ่อน

บุคคลผู้บำเพ็ญเพียรเริ่มเจริญญาณนี้ด้วยความเพียรแรงกล้า เมื่อวิปัสสนูปกิเลสชนิดใดเกิดขึ้น มักจะทักเอาว่า โอภาสเช่นนี้ ปิตคาหะเช่นนี้ อุปฏิฐานะเช่นนี้ อุเบกขาเช่นนี้ หรือนิกัณติเช่นนี้ ไม่เกิดมีแก่เราเลย เราคงบรรลุมรรคบรรลุปเป็นแม่นมั่น เมื่อเขาทักทักเอาอุปกิเลสอันมิใช่มรรคมิใช่ผล ว่าเป็นมรรคเป็นผล นั่งชันชมอยู่ในอุปกิเลสอันมิใช่มรรคมิใช่ผล ว่าเป็นมรรคเป็นผล นั่งชันชมอยู่ในอุปกิเลสนั้น และสละทอดทิ้งกรรมฐานเดิมของตนเสียเป็นอันไม่ก้าวหน้าไปสู่คุณธรรมเบื้องสูงได้

ส่วนบุคคลบำเพ็ญเพียรฉลาดเฉียบแหลม เคยดำเนินในทางที่ถูกมาแล้ว เมื่ออุปกิเลสอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ต้องสิ้น ต้องเสื่อม ต้องพราว ต้องดับ ไปเอง และหากว่ามันพึงเป็นตน เราจะถือว่ามันเป็นตนก็ควรอยู่ แต่นั่นมันก็ไม่ใช่อัตตจริงแท้ เมื่อมารู้เห็นอย่างนี้แล้วก็ไม่หวั่นไหว ฉางรชฎ คืออุปกิเลสที่เสียด กำหนดมรรคและมีใจมรรคได้ว่า อุปกิเลสที่มิใช่มรรค มุ่งมั่นคำนึงแต่เกิดดับของนามรูปว่าเป็นอย่างไร มีอะไรทำให้เกิดและมีอะไรทำให้ดับ ก้าวล่วงอุปกิเลส จนถึงเห็นผลได้ อย่างแจ่มแจ้งชัดเจน นี่คือการเจริญอุท্থัพพยานุปีสสนาญาณ

๒) ถังคานุปัสสนาญาณ ปรีชาคำนึงเห็นความดับ เมื่อผู้บำเพ็ญเพียรหยั่งรู้เห็นเกิดดับของนามรูปแล้ว มาอาศัยหลักการข้อนี้ ใช้ปรีชาญาณตามเห็นความสลายของสังขารทั้งปวงอย่างเดียว เช่น เห็นสังขารที่ยังไม่แตกว่าจะแตก ที่ยังไม่ดับว่าจะดับ เหมือนเห็นภาชนะแตก เห็นรูปศิลปะแยกกระจายอยู่ ย่อมตามเห็นสังขารเป็นของไม่เที่ยง ไม่เห็นเป็นของเที่ยง เห็นสังขารเป็นทุกข์ ไม่เห็นเป็นสุข เห็นสังขารเป็นอนัตตา ไม่เห็นเป็นอัตตา เบื่อหน่ายสะอิดสะเอียน ไม่ใช่ดี คลายกำหนด สละไม่ยึดถือเลย

เมื่อเห็นสังขารเป็นของไม่เที่ยง ก็ละความหมายว่าเป็นของเที่ยง เห็นสังขารเป็นทุกข์ ก็ละความหมายว่าเป็นสุข เห็นสังขารเป็นอนัตตา ก็ละความหมายว่าเป็นอัตตา และเห็นรวมลงว่า สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ และสิ่งที่เป็นทุกข์นั้นต้องเป็นอนัตตา แม้สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา ก็ไม่

ควรเพลิดเพลินในสิ่งนั้น และสิ่งใดไม่ควรเพลิดเพลิน สิ่งนั้นก็สมควรกำหนด ย่อมเมื่อหน้ายสังขารที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่โยคี คลายกำหนด ไม่เพลิน ละความติดในภพ สละความใคร่ในชีวิต หมั่นประกอบในภาวนาทุกเมื่อ เลี้ยงชีพบริสุทธิ์ ปราศจากความพรั่นพรั้ง ได้ขันติโสร็จจะ และอดทนต่อความยินดียินร้าย นี้ชื่อว่าพิจารณาเห็นความสลายของสังขาร ด้วยกังกานุปัสสนาญาณ

๓) ทยดูปฏฐานญาณ ปรัชญาณค้ำเห็นสังขารปรากฏว่าเป็นของน่ากลัว เมื่อผู้บำเพ็ญเพียรหยั่งรู้เห็นความแตกดับของสังขารแล้วมาอาศัยหลักการข้อนี้ ใช้ปรัชญาณค้ำนึ่งเห็นสังขารทั้งปวงที่มีในไตรภพ ว่าเป็นของน่ากลัวเพราะมีเกิดดับบีบคั้นอยู่เป็นนิตย์ ทั้งนี้อันตรายอื่นอีกเป็นอันมาก เจริญทยดูปฏฐานญาณ มีความเลื่อมสั่นสลาย และความดับของสังขารเป็นอารมณ์ จนสังขารที่แยกกันไปในไตรภพว่า สังขารในอดีตดับแล้ว สังขารในปัจจุบันกำลังจะดับ แม้สังขารที่กำลังจะเกิดในอนาคตก็จะดับเช่นกัน และพิจารณาสังขารจนปรากฏให้เห็นเป็นของน่ากลัว

ในการสังเกตสามารถเปรียบเทียบได้ดังนี้ว่า หญิงคนหนึ่งมีบุตร ๓ คน เป็นคนกบฏต่อรัฐบาล ได้รับโทษถึงประหารชีวิต พอเพศฆมาตตัดศีรษะบุตรคนแรก และเริ่มตัดศีรษะบุตรคนกลาง แม้เห็นศีรษะบุตรคนแรกขาด และเห็นศีรษะบุตรคนกลางกำลังจะขาด จึงหมดอาลัยในบุตรคนเล็กกว่า จะต้องถูกตัดศีรษะเช่นกัน แม้ผู้เจริญญาณนี้ก็เห็นความดับของสังขารในอดีตเหมือนแม่เห็นศีรษะบุตรคนแรกที่ถูกตัดขาดไป เห็นความดับของสังขารในปัจจุบัน เหมือนแม่เห็นศีรษะบุตรคนกลางกำลังขาด เห็นความดับของสังขารในอนาคตเหมือนแม่หมดอาลัยในบุตรคนเล็ก

ผู้เจริญญาณนั้นเห็นสังขารเป็นของน่ากลัว ด้วยรู้สึกว่สังขารในอดีตดับแล้ว ในปัจจุบันกำลังจะดับ ในอนาคตกำลังจะดับ เหมือนบุคคลที่แลเห็นหลุมถ่านเพลิง ๓ หลุมที่ประตูเมือง เขาเองไม่กลัว เป็นแต่นึกว่า เมื่อคนตกลงไปจักได้รับทุกข์มิใช่น้อย หรือเหมือนคนเห็นหลาว ๓ เล่ม คือ หลาวไม้ตะเคียน หลาวเหล็ก และหลาวทองแดง ตั้งเรียงกันไว้ เขาไม่อาจจะกลัวได้ เพียงแต่นึกว่า ถ้ามีคนตกลงถูกปลายหลาวนั้น จะได้รับทุกข์อย่างมาก แม้ผู้เจริญญาณก็เช่นเดียวกัน เขาเองไม่กลัวเลยเป็นแต่ความรู้สึกว่า สังขารในอดีตดับแล้ว ในปัจจุบันก็กำลังจะดับและในอนาคตจะดับเหมือนคนที่เห็นหลุมถ่านเพลิง ๓ หลุมและหลาวที่ถล่มถล่มแล้วนั้น นี้ชื่อว่าพิจารณาเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว ด้วยทยดูปฏฐานญาณ

๔) อาทินวานุปัสสนาญาณ ปรัชญาค้ำนึ่งถึง โทษ เมื่อผู้บำเพ็ญเพียรพิจารณาเห็นสังขารเป็นของน่ากลัวแล้ว มาอาศัยเอาหลักการที่กล่าวนี้ ใช้ปรัชญาณค้ำนึ่งเห็นโทษของสังขารทั้งปวง กล่าวคือ เล็งเห็นความไม่มีดีของสังขารทุกอย่าง เช่นเล็งเห็น ไตรภพดุจหลุมถ่านเพลิง มหาภูตรูป ๔ เป็นเหมือนคังอสรพิษ ขันธุ์ ๕ เปรียบเหมือนเพศฆมาตเงื้อดาบ อายตนะภายในเหมือนคังบ้านร้าง อายตนะภายนอกเปรียบเหมือนโจรปล้นบ้าน และสังขารทั้งปวงเปรียบเหมือนคังผี เป็นโรค เป็นลูกศร เป็นของลำบาก และเป็นอาพาธ ปรากฏเป็นกองโทษใหญ่ ไร่ความแหม่มขึ้นหมดรส

เมื่อบำเพ็ญเพียรยิ่งเจริญภยตูปัญฐานญาณ ก็ยิ่งเห็นโทษของไตรภพว่า ไม่มีที่ด้านทาน ไม่มีที่ช้อนเร้น ไม่มีทางไป ไม่มีที่พำนัก และได้เห็นโทษของสังขารเหมือนป่าช้า แม้จะเป็นสิ่งที่น่าชมเพียงสักเพียงใด ก็เป็นคฤมิตวัตรร้าย เหมือนถ้ำมีเสือ เหมือนแม่น้ำมีจระเข้ เหมือนข้าศึกเงี้ยวดาบเหมือนโกชนะเจือยาพิษ เหมือนทางมีโจร และเหมือนเรือไฟไหม้ ล้วนมีแต่โทษไม่นำแช่มชื่นสมัครสโดยประการทั้งปวง นี้ชื่อว่าเล็งเห็นโทษของสังขาร ด้วยอาทินวามุปัสสนาญาณ

๕) นิพพิทานุปัสสนาญาณ ปรีชาญาณคำนึงถึงความเบื่อหน่าย เมื่อบำเพ็ญเพียรพิจารณาให้เห็นโทษของสังขารทั้งปวงแล้ว อาศัยหลักที่การนี้ ใช้ปรีชาญาณให้หยั่งรู้ตามเห็นสังขารทั้งปวงว่าเป็นของเบื่อหน่าย ไม่น่าไยดีเลย และก็เบื่อหน่ายมาจาก ไม่น่าไยดีในสิ่งซึ่งนับว่าสังขารแม้ทั้งหมด มุ่งมันยินดีในสันติบทที่ตนเห็นแล้วโดยนัยเป็นต้นว่า เห็นความไม่เกิดเป็นความปลอดโปร่งเป็นผู้มีใจโน้มน้อมโอนไปในสันติบทนั้น เหมือนสีหราช แม้ถูกจับขังไว้ในกรงทอง ก็เบื่อหน่ายหมายจากที่จะจากไปไม่หวังอยู่ ไม่ยินดีอยู่ในกรงทอง มุ่งมันยินดีเพียงแต่อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์เท่านั้น นี้ชื่อว่าพิจารณาเห็นสังขารเป็นของน่าเบื่อหน่าย ด้วยนิพพิทานุปัสสนาญาณ

๖) มุญจิจุกัมมตาญาณ ปรีชาคำนึงถึงด้วยใคร่จะพ้นไปเสีย เมื่อบำเพ็ญเพียรพิจารณาเห็นสังขารเป็นของน่าเบื่อหน่ายแล้ว อาศัยหลักการนี้ ใช้ปรีชาญาณให้รู้เห็นเหตุอยากไปให้พ้นจากสังขารทั้งหลาย เช่นให้รู้เห็นว่า สังขารทั้งหลายล้วนไม่มีดีเลย เบื่อหน่ายมาจาก ไม่น่าไยดี ไม่ขัดข้อง ไม่ติด ไม่พัวพัน แม้ในสังขารทั้งหลาย มีจิตใจใคร่พ้นใคร่ออก อยากหนีจากสิ่งซึ่งนับว่าสังขารทั้งหมด ดังตัวอย่าง คือ ปลาอยู่ในตาข่าย กบอยู่ในปากงู ช้างติดหล่มลึง พญานาคอยู่ในปกครุฑ ไก่ถูกขังอยู่ในกรง เป็นต้น สิ่งทั้งหลายที่กล่าวมานั้นล้วนที่จะพ้นจากศัตรูหรือสิ่งพัวพันเหล่านั้น แม้จิตใจของผู้บำเพ็ญเพียร เมื่อรู้เห็นว่าสังขารเป็นของไม่มีขึ้นดีแล้ว ก็ต้องการที่จะออกไปให้พ้นจากสิ่งเหล่านั้นเช่นกัน ซึ่งเป็นการใช้ปรีชาญาณหยั่งรู้เพื่อให้พ้นจากสังขารที่ไม่มีขึ้นดี ด้วยมุญจิจุกัมมตาญาณ

๗) ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ ปรีชาคำนึงด้วยการพิจารณาหาทาง เมื่อผู้บำเพ็ญเพียรพิจารณาเห็นสังขารไม่มีขึ้นดีใคร่ที่จะพ้นไปจากสังขารแล้ว โดยอาศัยหลักการนี้ ใช้ปรีชาญาณหาทางยกสังขารขึ้นสู่ไตรลักษณ์ กำหนดจับสังขารตั้งต้นแต่เห็นอรรถภาพนำยินดี ดูกคนจับคองในน้ำ ดีใจว่าได้ปลา ทำการแยกสังขารที่เป็นแห่งออก เห็นสังขารโดยไตรลักษณ์ว่าเป็นของน่ากลัว เหมือนคนดึงหัวงูขึ้น รู้ว่างูก็หวาดกลัว เห็นโทษของสังขารเหมือนดังคนเห็นโทษที่จับงู เห็นความเบื่อหน่ายในสังขาร เหมือนคนหน่ายในการจับงู ย่อมปล่อยวางสังขารทั้งหลายเหมือนดังจะปล่อยงูที่นำกลัวและอันตราย และยกสังขารขึ้นสู่ไตรลักษณ์โดยหมุนเวียน ทำให้หมดกำลังจนมิอาจเห็นเป็นของเที่ยง เป็นสุข งามเป็นตัวตน ได้อีก แล้วปล่อยวางสังขารนั้น เหมือนคนแก่วงูทำให้หมดกำลัง

ไม่อาจจะย้อนกลับมาคิดได้อีก จึงปล่อยไป เป็นการพิจารณาหาทางด้วยหลักการของปฏิสังขานุปีศนาญาณ

๔) สังขารเปกขาญาณ การใช้ปริชาค้ำหนึ่งด้วยความวางเฉยเสีย เมื่อผู้บำเพ็ญเพียรพิจารณาหาทางแล้ว นำเอาหลักการวางเฉยเป็นหลัก กำหนดความว่างเปล่า โดยเงื่อนไข ๒ บ้าง โดยเงื่อนไข ๔ บ้าง โดยเงื่อนไข ๖ บ้าง โดยเงื่อนไข ๘ บ้าง โดยเงื่อนไข ๑๐ บ้าง โดยเงื่อนไข ๑๒ บ้าง โดยเงื่อนไข ๔๒ บ้าง ยกตัวอย่าง เช่น เงื่อนไข ๒ ๔ และ ๖ ดังนี้

ผู้ปฏิบัติกำหนดความว่างเปล่าโดยเงื่อนไข ๒ คือการกำหนดความว่างที่ปราศจากตน และความว่างเปล่าจากสิ่งที่มีในตน ไม่เห็นตนและสิ่งอื่นใด ทั้งที่ตั้งอยู่ในความว่างของประจำตน และกำหนดความว่างเปล่า เงื่อนไข ๔ กำหนดว่าเราไม่มีตัวตนในที่ไหน เราไม่เห็นตนในความสัมพันธ์กับใคร เราไม่เห็นตนของเราในที่ไหน และเราไม่เห็นตนในใคร ว่ามีความกังวลที่ใด เมื่อผู้ปฏิบัติกำหนดความว่างเปล่าโดยเงื่อนไข ๔ แล้ว มากำหนดความว่างโดยเงื่อนไข ๖ ว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ว่างเปล่าจากตนหรือจากสิ่งที่ไม่ใช่ตน จากความเที่ยง ความยั่งยืน ความมั่นคง หรือความไม่เปลี่ยนแปลง แม้ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ก็ว่างเปล่าจากตน จากสิ่งที่ไม่ใช่ในตน จากความเที่ยง ความมั่นคง ความยั่งยืน หรือความไม่เปลี่ยนแปลงเช่นกัน วิญญาณอาศัย หู ตา จมูก ลิ้น กาย และใจ ก็ดี สัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็ดี ก็ว่างเปล่าจากตน จากสิ่งที่มีในตน จากความเที่ยง ความมั่นคง ความยั่งยืน และความไม่เปลี่ยนแปลงเช่นเดียวกัน ครั้นผู้ปฏิบัติได้เห็นความว่างเปล่าแล้ว ยกสังขารขึ้นสู่ไตรลักษณ์ กำหนดรู้เห็นตามความเป็นจริง และความพร้นพรึง และความยินดีเสีย เป็นผู้วางเฉยในสังขาร วางใจมัชฌิมาไม่ยึดมั่นถือมั่นว่าเราว่าของเรา เหมือนสามีภรรยาจนหนึ่ง เมื่อภรรยาขึ้นนั่งพูดหรือหัวเราะกับชายอื่น ก็โกรธ น้อยใจเกิดความทุกข์โทมนัส ต่อมาเห็นโทษของภรรยา ตกลงใจเลิกและอย่าภรรยาเสีย ไม่ถือว่าเป็นภรรยาของตน ครั้นมาภายหลังแม้จะเห็นหญิงคนนั้นทำอะไรกับใคร ก็ไม่โกรธ ไม่โทมนัสแต่อย่างใด วางเฉยได้ นี่คือการพิจารณาสังขารให้เห็นตามความเป็นจริงและวางเฉยจากสิ่งที่เกิดขึ้นนั้นเสีย ด้วยสังขารเปกขาญาณ

๕) สัจจานุโลมิกญาณ คือ การอาศัยปริชาเป็นไปโดยสมควรแก่การกำหนดรู้หรือริยสัง เมื่อผู้บำเพ็ญเพียรเจริญสังขารเปกขาญาณทำให้มากแล้ว มีศรัทธาแน่นใจ เชื่อมีกำลังยิ่ง เกิดความเพียร มีสติอันตั้งมั่น จิตมั่นคงมีสังขารเปกขาญาณเกิดขึ้นอย่างแรกกล้า ซึ่งอาศัยตามหลักการนี้ ซึ่ปริชาญาณเพ่งอยู่ว่า มรรคจักเกิดในบัดนี้ พิจารณาสังขารเห็นว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา หยั่งลงสู่ภวังค์ มโนทวารวิชชณะทำสังขารให้เป็นอารมณ์ สัจจานุโลมิกญาณเกิดขึ้น ในลำดับแห่งมโนทวารวิชชณะ ตัดกระแสภวังค์เกิดขึ้น ในขณะที่มรรคจักเกิด ในที่สุดแห่งสัจจานุโลมิกญาณ

การทำให้แจ้งซึ่งนิพพานหรือการบรรลุนิพพาน โดยการอาศัยวิปัสสนาญาณ ๕ นั้น เป็นหลักการที่ใช้ปริชาญาณสอดส่องค้นหาความเป็น คือเหตุและผลของสังขาร ให้เกิดความแจ่มชัด

โดยอาศัยหลักการทั้ง ๕ อย่างคือ อุทฺถัปปานุปัสสนาญาณ ภัทฺถกานุปัสสนาญาณ ภยคุปฺปิฎฐานญาณ อาทีนวานุปัสสนาญาณ นิพพิทานุปัสสนาญาณ มุญฺจจิตฺตัมมตฺตญาณ ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ สังขารุเปกขาญาณ และสังจัญญโลมิกญาณ เป็นหนทางของการทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน

๓.๑๐ พรหมของบุตร

พรหมของลูกหรือผู้เป็นพ่อแม่ที่มีภาระเลี้ยงดูลูก ไม่ใช่เป็นภาระที่เบาและง่ายเลย ไม่ใช่มีภาระเพียงว่าสร้างลูกให้เกิดขึ้นมาในโลกเท่านั้น ปัญหาและภาระที่จะต้องประทับประคองลูกให้ทุกสิ่ง ทุกประการ เป็นหน้าที่ของพ่อแม่โดยธรรมชาตินั้น ยังไม่เป็นการสมบูรณ์ที่เพียงพอจะนึกแต่เพียงว่ามีบ้านให้อยู่ มีอุ้ให้นอน มีหมอนให้หนุน มีคุณให้ฟัง และมีข้าวให้กิน มีสินให้ใช้ ว่าเป็นสิ่งเพียงพอที่สมบูรณ์ไม่ ปัญหาที่สำคัญ คือ ท่านได้สร้างแนวทางชีวิตใหม่คือลูกของท่านให้รู้สึกว่ามีอนาคตที่แจ่มใสแล้วหรือยัง...^{๑๒๐} เป็นความหวังของผู้เป็นบิดามารดาเพื่อหวังให้ลูกของตัวเองมีแนวทางอันตัวเองหวังไว้ เพื่อประโยชน์ของลูกและความภูมิใจของบิดามารดา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ถือได้ว่าเกิดขึ้นมาท่ามกลางความเจริญทางศาสนาพราหมณ์ที่เป็นศาสนาที่มีผู้นับถือในสมัยนั้น ความเชื่อในเรื่องอื่นที่นอกเหนือจากศาสนาพราหมณ์จึงเป็นสิ่งที่แตกต่างและไม่เป็นที่ยอมรับในสังคม เมื่อพระพุทธศาสนาได้อุบัติขึ้นท่ามกลางความเชื่อเดิมจึงมีการเปลี่ยนแปลงและมีสิ่งใหม่เกิดขึ้น มีข้อเปรียบเทียบและเกิดการถกเถียงกันเกิดขึ้นอย่างมากมาย เชื่อในเรื่อง โลก วิญญาณ การสร้างสรรพสิ่งของพรหม ทุกสิ่งเกิดขึ้นจากพระพรหม เป็นความเชื่อของชาวอารยันที่นับถือศาสนาพราหมณ์ พระพรหมเป็นผู้สร้างทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นเทพเจ้าสูงสุด เมื่อพระพุทธศาสนาเกิดขึ้น โดยสมณ โคตม ผู้ค้นพบความจริงในสรรพสิ่งที่เกิดจากธรรมว่า ทุกสิ่งทุกอย่างมีความเป็นไปตามธรรมชาติ ไม่สามารถเปลี่ยนแปลง และกล่าวถึงเรื่องกรรมว่ามนุษย์มีกรรมเป็นของตนเอง พระพรหมไม่ได้สร้างสรรพสิ่ง ตามความเชื่อเดิมของชาวอารยันในสมัยนั้น ซึ่งพระพุทธเจ้าไม่ได้ปฏิเสธความมีอยู่ของพรหมแต่ประการใด หากแต่กล่าวถึงพรหมที่มีอยู่ในโลกมนุษย์ ว่าในโลกมนุษย์เรานี้ก็มีพรหม ซึ่งมีพุทธพจน์ยืนยันความมีของพรหมในโลกมนุษย์ว่า

“ดูก่อนฤาษี มารดาเป็นผู้อนุเคราะห์ เป็นที่พึ่งและเป็นผู้ให้ชีวิตแก่เราก่อน เป็นทางแห่งโลกสวรรค์ มารดาปรารณเจ้า มารดาเป็นผู้ให้ชีวิตก่อน เป็นผู้เลี้ยงดูเรามา เป็นผู้ชักชวนเราในบุญกุศลเป็นทางแห่งโลกสวรรค์ มารดาปรารณเจ้า”^{๑๒๑}

^{๑๒๐} พระพรหมมิ่งคลจารย์ (หลวงพ่อบุญญานันทภิกขุ), รักลูกให้ถูกทาง, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๒), หน้า ๑ - ๒.

^{๑๒๑} บุ.ชา. ๖๒/๑๖๑/๒๘๒.

“มารดาหวังผลคือบุตร จึงนอบน้อมแก่เทวดา และได้ตามถึงฤกษ์ ฤดูแลงปีทั้งหลาย เมื่อมารดานั้นมีระดูความกำวลงแห่งสัตว์ผู้เกิดในครรภ์ก็ย่อมมี เพราะสัตว์เกิดในครรภ์นั้น มารดาจึ่งแพ้ท้องเพราะเหตุนั้น บัณฑิตจึงเรียกมารดานั้นว่า เป็นผู้มิใจดี มารดาบริหารครรภ์อยู่หนึ่งปีหรือหย่อนกว่าปีแล้วจึงคลอด เหตุนั้น บัณฑิตจึงเรียกมารดานั้นว่า ชนยันดีและชนตดี ผู้ยังบุตรให้เกิด มารดาขอมปลอมบุตรผู้ร้อง ให้อยู่ให้รื่นเริง ด้วยการให้ดื่มน้ำนมบ้าง ด้วยการจับกล่อมบ้าง ด้วยการอุ้มแนบไว้กับอกบ้างเหตุนี้ บัณฑิตจึงเรียกมารดานั้นว่า ปลอบบุตรให้รื่นเริง ต่อแต่นั้น มารดาเห็นบุตรผู้ยังเป็นเด็กอ่อนไม่รู้จักเดียงสา เล่นอยู่ท่ามกลางสายลมและแสงแดดอันกล้าก็เข้ารับขวัญเพราะเหตุนี้ บัณฑิตจึงเรียกมารดานั้นว่า โปเสนต์ ผู้เลี้ยงดูบุตร มารดาขอมคุ้มครองทรัพย์แม่ทั้งสองฝ่าย คือ ทรัพย์ของมารดาและทรัพย์ของบิดา เพื่อบุตรนั้น ด้วยตั้งใจว่า ทรัพย์ทั้งสองฝ่ายพึงเป็นของบุตรแห่งเรา มารดาขอมบุตรให้ศึกษาดังนี้ว่า อย่างนี้ชิลูก อย่างโน้นชิลูก ข่อมลำบากเมื่อบุตรกำลังรุ่มน่มะนอง มารดาขอมคอยมองดูบุตรผู้หลงเพลิดเพลินในภรรยาผู้อื่น จนพลบค่ำก็ยังไม่กลับมา ข่อมเดือดร้อนด้วยประการฉะนี้

บุตรผู้อันมารดาเลี้ยงดูมาแล้ว ด้วยความลำบากอย่างนี้ ไม่บำรุงมารดา บุตรนั้นชื่อว่า ประพฤติผิดในมารดาขอมเข้าถึงนรก บุตรผู้อันบิดาเลี้ยงดูมาแล้วด้วยความลำบากอย่างนี้ ไม่บำรุงบิดา บุตรนั้นชื่อว่าประพฤติผิดในบิดา ข่อมเข้าถึงนรก เราได้สดับมาว่าเพราะไม่บำรุงมารดา แม้ทรัพย์ที่เกิดแก่บุตรทั้งหลายผู้ปรารถนาทรัพย์ข่อมฉิบหาย หรือบุตรนั้นข่อมเข้าถึงความยากแค้น เราได้สดับมาว่า เพราะไม่บำรุงบิดาแม้ทรัพย์ที่เกิดแก่บุตรทั้งหลายผู้ปรารถนาทรัพย์ ข่อมฉิบหายหรือบุตรนั้นข่อมเข้าถึงความยากแค้น ความรื่นเริง ความบันเทิง และความหัวเราะเล่นหัวกันทุกเมื่อ บัณฑิตผู้รู้แจ้งพึงได้เพราะการบำรุงมารดา ความรื่นเริง ความบันเทิง และความหัวเราะเล่นหัวกันทุกเมื่อ บัณฑิตผู้รู้แจ้งพึงได้เพราะการบำรุงบิดา สังคหวัตถุ ๔ ประการนี้ คือทาน การให้ ๑ ปิยวาจา เจรจาคำน่ารัก ๑ อุตถจริยา การประพฤติประโยชน์ ๑ สมานัตตตา ความเป็นผู้มีตนเสมอในธรรมทั้งหลายตามสมควรในที่นั้น ๆ ๑ ข่อมมีในโลกนี้ เหมือนเพลารถข่อมมีแก่รถที่กำลังแล่นไป ฉะนั้น ถ้าว่าสังคหวัตถุเหล่านี้ไม่พึงมีไซ้ มารดาก็จะไม่พึงได้รับความนับถือหรือการบูชา เพราะเหตุแห่งบุตร หรือบิดาก็จะไม่พึงได้รับความนับถือหรือการบูชา เพราะเหตุแห่งบุตร ก็เพราะบัณฑิตทั้งหลายข่อมพิจารณาเห็นสังคหวัตถุนี้ ฉะนั้น บัณฑิตเหล่านั้นข่อมถึงความเป็นผู้ประเสริฐ และเป็นผู้อันเทวดาและมนุษย์พึงสรรเสริญ มารดาและบิดาบัณฑิตเรียกว่า เป็นพรหมของบุตร เป็นบูรพาจารย์ของบุตร เป็นผู้ควรรับของกำนับของบุตร และว่าเป็นผู้อ่อนนุเคราะห์บุตร เพราะเหตุนี้แล บุตรผู้เป็นบัณฑิต พึงนอบน้อมและสักการะมารดาบิดาทั้ง ๒ นั้นด้วย ข้าว น้ำ ฝ้านุ่งผ้าห่ม ที่นอน การขัดสี การให้อาบน้ำ และการล้างเท้า บัณฑิตทั้งหลายข่อมสรรเสริญบุตรนั้น ด้วยการบำรุงใน

มารดาบิดาในโลกนี้ ครั้นบุตรนั้นละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบังเกิดในสวรรค์”^{๑๒๒} ณ พุทธพจน์เบื้องต้นเป็นการกล่าวถึงคุณความเป็นพ่อแม่ คือ การเป็นบุคคลสำคัญของบุตรในทางพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า “บิดามารดาคือพรหมของบุตร” เป็นบุคคลสำคัญที่มีบทบาทและหน้าที่ที่สำคัญต่อบุตร เป็นผู้คอยดูแลห่วงใยตลอดเวลาซึ่งผู้เป็นบิดามารดานั้นมีหน้าที่และฐานะที่ถูกกำหนดตามธรรมชาติและความเป็นพ่อแม่ในฐานะต่าง ๆ เป็นบุคคลที่มีความสำคัญต่อบุตรดังพุทธพจน์ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มารดาบิดา อันบุตรแห่งตระกูลทั้งหลายใด บูชาอยู่ในเรือนของตน ตระกูลทั้งหลายนั้น ชื่อว่ามีพรหม ... มีบูรพาจารย์ ... มีอาหุไนย คำว่าพรหม ... บูรพาจารย์ ... อาหุไนย นี้ เป็นคำเรียกมารดาบิดาทั้งหลาย นั้นเพราะเหตุอะไร เพราะมารดาบิดาทั้งหลายเป็นผู้มีอุปการะมาก เป็นผู้พุ่มพักเลี้ยงดู แสงโลกนี้แก่บุตรทั้งหลาย” และในนิคมคาถากล่าวถึงบิดามารดาว่า “มารดาบิดาทั้งหลายผู้เอ็นดูประชาชื่อว่าเป็นพรหม เป็นบูรพาจารย์ และเป็นอาหุไนยของบุตรทั้งหลายเพราะเหตุนั้นแหละ บุตรผู้มีปัญญาพึงนอบน้อมสักการะท่าน ด้วยข้าว ด้วยน้ำ ด้วยผ้า ด้วยที่นอน ด้วยเครื่องอบด้วยน้ำสنانกาย และด้วยการล้างเท้าเพราะการบำรุงมารดาบิดานั้น บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญบุตรนั้น ในโลกนี้เทียว บุตรนั้นละ (โลกนี้) ไปแล้วย่อมบังเกิดในสวรรค์”^{๑๒๓} พ่อแม่เปรียบดั่งเนื้อนาบุญของบุตร ผู้ที่มีกตัญญู กตเวทิตต่อบิดามารดามุ่งเป็นผู้ไปสู่สวรรค์ พบความเจริญในชาตินี้

บิดามารเป็นผู้เป็นพรหมของบุตร ยังมีหน้าที่และฐานะเกี่ยวเนื่องกับบุตร พรหมของบุตรจึงมีหน้าที่และฐานะแก่บุตรดังต่อไปนี้

๓.๑๐.๑ หน้าที่ของบิดามารดาต่อบุตร

ในพระพุทธศาสนาได้กำหนดหน้าที่อันสำคัญของบิดามารที่มีต่อบุตร ซึ่งบิดามารดา เป็นผู้ใกล้ชิดบุตรธิดาที่สุด มีอิทธิพลในการหล่อหลอมบุตรธิดาให้เป็นพลเมืองดีหรือเป็น พลเมืองร้ายมากกว่าใครๆ แต่บิดามารดาทุกคนย่อมปรารถนาให้บุตรธิดาของตนเป็นพลเมืองดี เป็นคนดีของครอบครัวและของสังคมทั้งสิ้น เพื่อให้บรรลุจุดประสงค์อันนี้ บิดามารดาจำต้องมีจรรยาบรรณคือ มีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อบุตรธิดาของตน เมื่อบิดามารดาปฏิบัติหน้าที่อันนี้แล้ว นอกจากจะทำให้บุตรธิดาเป็นคนดีดังประสงค์ได้แล้ว ยังเป็นเหตุให้บุตรธิดา เกิดความสำนึกและซาบซึ้งในตัวบิดามารดาว่าเป็นผู้มีพระคุณแก่ตนอย่างแท้จริง และเป็นเหตุจูงใจให้บุตรธิดาสนอบตอบพระคุณในโอกาสต่อไปด้วย บิดามารดาที่จะได้ชื่อว่าเป็น “พ่อแก้ว แม่แก้วของลูก” นั้น ก็เพราะได้ทำหน้าที่

^{๑๒๒} พุ.ชา. ๖๒/๑๖๒/๒๘๒ - ๒๘๔.

^{๑๒๓} อัง.ติก. ๓๔/๕๓๐/๑๐๕

ที่ทั้ง ๕ ประการดังกล่าวต่อไปนี้ให้ ครอบคลุม บริบูรณ์แล้ว หน้าที่ดังกล่าวนี้^{๑๒๔} มีหลักการปฏิบัติ ดังนี้คือ

๑) ห้ามมิให้ถูกทำความชั่ว หมายความว่า ผู้เป็นบิดามารดานั้นจะต้องเป็นกษัตริย์ในการดูแลลูก เอาใจใส่ในการชี้โทษถูกผิดให้แก่ บุตรธิดาทราบตลอดเวลา ไม่เฉยเมยหรือปล่อยปละละเลย เมื่อเห็นบุตรธิดาทำความผิดแม้เพียงเล็กน้อย เพราะจะทำให้เกิดความเคยชินจนติดเป็นนิสัย เช่น นิสัยเล่นการพนัน ดิตสิ่งเสพติด การเที่ยวเตร่ การนอนตื่นสาย เป็นต้น การลงโทษบุตรธิดาผู้ทำผิดการแนะนำให้เห็นถึงผลเสียของความประพฤติไม่ดีต่างๆ ก่อนที่บุตรธิดาจะทำและการห้ามปราม การคาดโทษไว้ล่วงหน้า จัดเป็นหน้าที่ของบิดามารดาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

๒) แนะนำให้ถูกตั้งอยู่ในความดี หมายความว่า ผู้เป็นบิดามารดานั้น นอกจากคอยห้ามปรามคอยดักเตือนมิให้บุตรธิดาของตนทำความชั่ว ความผิดแล้ว ยังมีภาระต้องแนะนำ ต้องอบรมสั่งสอน ต้องพรับบอกให้บุตรธิดาทราบถึงว่าอะไรดีควรทำ ทำแล้วจะได้รับผลดีอย่างไร รวมทั้งว่า จะทำอย่างไรจึงจะเรียกว่า “ดี” ด้วย แม้การที่บิดามารดาทำความดีให้ดูเป็นตัวอย่าง ก็เป็น หน้าที่เช่นกัน และจะได้ผลดีมากกว่าบอกหรือแนะนำให้ทำด้วยซ้ำไป

๓) ให้ลูกศึกษาศิลปวิทยา หมายความว่า ผู้เป็นบิดามารดา ต้องมีความกระตือรือร้น มีความสนใจสนับสนุนให้บุตรธิดาได้มีความรู้ ความสามารถในวิชาการ ด้วยการอบรมสั่งสอนเองบ้าง ให้ศึกษาเล่าเรียนตามความสามารถบ้าง แม้ว่าจะต้องลำบาก ในการส่งเสีย ก็จำเป็นต้องยอมสละ เพราะเป็นหน้าที่ การปล่อยปละละเลย ไม่เอาใจใส่ในการศึกษาเล่าเรียนของบุตรธิดาก็ดี การกีดกันมิให้บุตรธิดาได้ศึกษาเล่าเรียน ตามสติปัญญาเพียงเพื่อเอาไว้ใช้งานก็ดี ถือว่าบิดามารดาบกพร่องในหน้าที่อันจะเป็นผลเสียทั้งแก่ตัวบุตรธิดาตลอดไป และเป็นผลร้ายต่อบิดามารดาเองโดยทางอ้อมในอนาคตด้วย เพราะ บุตรธิดาผู้ขาดวิชาความรู้ย่อมหากินไม่เพียงพอใช้จ่ายจึงมีผลกระทบให้ไม่อาจเลี้ยงดูบิดามารดาในวัยแก่เฒ่าให้มีความสุขได้

๔) หากคู่ครองที่สมควรให้ลูก หมายความว่า ผู้เป็นบิดามารดา ต้องรับภาระในเรื่องคู่ครองของบุตรธิดา แม้ว่ากาลสมัยจะเปลี่ยนแปลงไปในการเลือกคู่ โดยให้สิทธิบุตรธิดาเลือกเอง ถึงกระนั้นก็ตามบิดามารดาก็ยังต้องคอยสอดส่องการคบเพื่อนต่างเพศของบุตรธิดาด้วย คอยเป็นที่เลี้ยงให้ คอยแนะนำให้รู้ว่าชายดีที่เหมาะสมจะเป็นสามีที่ดีนั้นคือคนเช่นไรหญิงดีที่เหมาะสม จะเป็นศรีภริยานั้น

^{๑๒๔} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พระพรหมของลูก, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๓), หน้า ๒๕.

คือคนเช่นไร เป็นต้น การคอยสอดส่องแนะนำและป้องกันมิให้บุตรธิดาเลือกคู่ครองตามอำเภอใจ เพื่อป้องกันความผิดพลาดเช่นนี้ จัดว่าเป็นหน้าที่ของบิดามารดาประการหนึ่งที่จะละเว้นมิได้

๕) มอบทรัพย์ให้แก่ลูกในสมัย หมายถึงว่า ผู้เป็นบิดามารดา ต้องช่วยเหลือเกื้อกูล ประคับประคองบุตรธิดาด้วยเงินทองจนกว่าเขาจะ รักษาตัวเองได้ คือ ในสมัยที่บุตรธิดายังมิได้แยก ครอบครัวยุค ก็ต้องหาทรัพย์ให้จับจ่ายใช้สอย เพื่อหาความรู้หาวิชาใส่ตน ทั้งเพื่อความสนุกบันเทิงเป็น ครั้งคราว ในสมัยที่บุตรธิดาแต่งงานแยกครอบครัว ก็ต้องมอบทรัพย์สมบัติอันเป็นทุนรอนให้บ้าง เพื่อให้ตั้งตัวได้ ในสมัยที่ตัวเองจะสิ้นชีวิต ก็ต้องมอบทรัพย์มรดกที่มีอยู่แก่บุตรธิดาตามความ เหมาะสม เพื่อเป็นตัวแทนของตนให้บุตรธิดานั่งถึงตนอยู่เสมอ การหาทรัพย์แล้วมอบให้บุตรธิดา ของตนเช่นนี้ จัดเป็นหน้าที่ของบิดามารดาประการหนึ่ง^{๑๒๕}

บิดามารดาผู้เป็นคั้งพรหมของลูก มีหน้าที่คอยดูแลลูกให้พ้นจากอันตรายทั้งปวง ยังมีหน้าที่ จะต้องคอยประคับประคองให้ลูกนั้นเป็นคนดี ไม่สร้างความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่น เป็นการ คอยห่วงใยของพ่อแม่ที่ปรารถนาให้ลูกได้ดี เป็นคนดี คอยแนะนำสิ่งที่ดีให้แก่ลูก ความรู้ที่มีก็สอน ให้ลูก เปรียบเป็นครูคนแรก^{๑๒๖} เพื่อลูกบิดามารดาจะให้ทุกอย่าง เพราะลูกคือดวงใจของพ่อแม่ เมื่อเวลาผ่านไปยังคอยหาคุ้มครองให้ลูก เพื่อปรารถนาให้ลูกนั้นมีคู่ครองสร้างครอบครัว และสุดท้าย เมื่อถึงคราวอันเหมาะสมท่านก็มอบทรัพย์สมบัติให้ดูแลสืบต่อจากท่าน นี่คือน้ำที่ที่มีความรักจาก บิดามารดาที่มีต่อบุตร ให้ทุกสิ่งทุกอย่างแก่บุตรด้วยความรักและความเมตตา

๓.๑๐.๒ พรหมในฐานะแม่พิมพ์ของลูก

บิดามารดาผู้ต้องเลี้ยงดูบุตร ถือว่าเป็นแม่พิมพ์ของบุตร ซึ่งผู้เลี้ยงพึงสังเกตผู้เป็นบุตร แม่พิมพ์จะถูกลอกเลียนแบบจากการสังเกต เหมือนคนจะทำการเพราะปลูกก็ต้องเรียนเข้าใจถึงเรื่อง ของดิน เรื่องของฝนฟ้าอากาศ เรื่องของพืชที่ตนจะเอามาปลูก เลี้ยงสัตว์ก็เช่นกันจะต้องรู้ถึง ธรรมชาติของสัตว์เลี้ยงนั้นด้วย

บิดามารดาส่วนมากที่เลี้ยงบุตรมาได้ ก็เพราะไปเลี้ยงอย่างที่เขาเห็นและได้เรียนรู้มา หาได้ อาศัยหลักการหรือวิธีการอย่างใด คนที่เลี้ยงบุตรได้ดีมีประโยชน์ หากมีใครถามก็คงไม่มีใคร สามารถตอบได้ เพราะไม่มีหลักสูตรที่ตายตัว เรื่องของบุตรถือว่าเป็นผลมาจากการกระทำของบิดา มารดา เมื่อบิดามารดาเป็นตัวการให้เขาเกิดมาแล้ว ก็ถือเป็นหน้าที่อันสำคัญที่สุด ในการฝึกฝนให้ เป็นคนดีในวันข้างหน้า

^{๑๒๕}ที่.ปา. ๑๖/๑๕๘/๘๘

^{๑๒๖}พระพรหมมิ่งกลาจารย์ (หลวงพ่อบุญญานันทออกุญ), รักลูกให้ถูกทาง, อ่างแล้ว, หน้า ๕.

ทารกน้อยที่นอนอยู่ในเบาะเป็นผู้ใหม่ต่อโลก เป็นผู้มีเพิ่มจำนวนในครอบครัว เป็นสัตว์เล็ก ๆ ที่น่าเอ็นดู ยังเป็นผู้บริสุทธิ์ต่อโลกอันเต็มไปด้วยมายา อนาคตของเด็กที่เกิดมาจะเป็นอย่างไร ขึ้นอยู่กับแม่พิมพ์หรือขึ้นอยู่กับบิดามารดา ดังเช่นคำกล่าวที่ว่า “ธรรมชาติ...เป็นผู้ปั้นรูปกายให้เป็นมนุษย์ บิดามารดา...เป็นผู้ปั้นนิสัยใจคอของเด็ก” ร่างกายของเด็กเกิดจากสรรพวัตถุที่บิดามารดาให้มา ส่วนจิตหรือนิสัยนั้นเกิดจากการอบรมของบิดามารดาเช่นกัน ถ้าบิดามารดาไม่ได้เลี้ยงดูบุตร บุตรจะเป็นบุตรที่สมบูรณ์ไม่ได้ บิดามารดาจึงให้ทั้งร่างกายและจิตใจแก่บุตร ในทางที่ถูกต้อง

ชีวิตของบุตรผู้เกิดใหม่นั้น ไม่มีอะไรซับซ้อน ทุกอย่างจะต้องขึ้นอยู่กับบิดามารดาคอยดูแลเอาใจใส่ เป็นชีวิตที่เข้าใจง่ายที่สุด ไม่มีมายาแสดงอาการออกมาอย่างตรงไปตรงมา จะคอยสังเกตอาการปฏิกิริยาของผู้คอยดูแลว่าเป็นอย่างไร เรียนรู้จากสิ่งที่เห็น ดังเช่นคนโบราณกล่าวเปรียบเทียบว่า “พันธุ์ไม้เลื้อยย่อมเกาะติดจับสิ่งที่อยู่ใกล้เสมอ” ซึ่งเป็นอำนาจแห่งการโน้มเอียงไปหาสิ่งแวดล้อมที่อยู่ใกล้ เรื่องของบุตรผู้เกิดใหม่ก็เหมือนกัน สภาพของบุตรผู้เกิดใหม่เป็นผู้ต้องอาศัยผู้อื่นอยู่เสมอ จะอยู่โดยลำพังไม่ได้ และเป็นเรื่องธรรมดา เมื่อผู้ใดอยู่ใกล้ก็ย่อมที่จะถ่ายทอดอะไร ๆ ที่คนนั้นมีอยู่ให้กับผู้ได้เห็น ดังลูกไม้หล่นไม่ไกลต้น สิ่งเหล่านี้กล่าวได้ว่าสิ่งแวดล้อมของบุตรคือ บิดา มารดา เป็นสิ่งแวดล้อมที่อยู่ใกล้บุตรมากที่สุด เป็นผู้มีอิทธิพลสูงในทางชักจูงจิตของบุตร ให้เป็นอะไรก็ได้

ในทางพระพุทธศาสนาจึงมีคำกล่าวว่า ...บิดามารดาเป็นครูคนแรกของบุตรธิดา เป็นผู้ถ่ายทอดอะไร ๆ ให้แก่บุตรธิดา ซึ่งในสังคมปัจจุบันมีคำกล่าวเปรียบเทียบให้เห็นชัดกว่าเดิมว่า “ดูช้างให้ดูหาง ดูนางให้ดูแม่” อันเป็นคำเปรียบเทียบที่บ่งบอกถึงสภาพแวดล้อมของความเป็นจริงในสิ่งนั้น ๆ^{๒๖}

บิดามารดาจึงเป็นสิ่งสำคัญในการสร้างสติและความชั่วแก่บุตรธิดา การอบรมบุตรเพื่อสร้างนิสัยให้บุตรเป็นคนดีตามที่บิดามารดาต้องการถือว่าเป็นสิ่งหนักสำหรับผู้เป็นบิดามารดาอย่างมาก เป็นหน้าที่ของบิดามารดาพึงกระทำจึงไม่ควรหลีกเลี่ยงงานนี้ เพราะอยากให้บุตรเป็นคนดีบิดามารดาจะต้องทำดีให้บุตรได้เห็นและเรียนรู้ความดีนั้นจากบิดามารดา เพราะบุตรจะต้องเรียนรู้ทุกอย่างที่เขาเห็นทั้งจากพ่อแม่และสภาพแวดล้อมทางสังคม การเรียนรู้ของเด็กจึงถือได้ว่า มาจากแม่พิมพ์ คือ บิดามารดา ถือได้ว่าแม่พิมพ์คือพรหมของบุตรนี้เอง

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๔.

๓.๑๐.๓ พรหมในฐานะพระในบ้าน

บิดามารดาในทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นพระที่อยู่ประจำบ้านเรือน เป็นพระที่บุตรควรกราบไหว้บูชาสักการะทุกเวลา ผู้ที่ไม่รู้จักเคารพพระในบ้านถือว่าเป็นบุคคลขาดซึ่งความดีแก่ตนเอง มองไม่เห็นพระในบ้าน ซึ่งคือ พ่อและแม่ บุตรธิดาจึงควรที่จะให้ความเคารพพระในบ้านเสียก่อน การเคารพพระในบ้านเรือนถือเป็นคุณธรรมอันสูงสุดอีกคุณธรรมหนึ่ง ซึ่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสในพรหมสูตรว่า “...มารดาบิดา อันบุตรแห่งตระกูลทั้งหลายใด บุชาอยู่ในเรือนของตน ตระกูลทั้งหลายนั้น ชื่อว่ามีพรหม ...มีบูรพาจารย์ ... มีอาหุไนย คำว่าพรหม ... บูรพาจารย์ ... อาหุไนยนี้เป็นคำเรียกมารดาบิดาทั้งหลาย นั้นเพราะเหตุอะไร เพราะมารดาบิดาทั้งหลายเป็นผู้มีอุปการะมาก เป็นผู้ฟูมฟักเลี้ยงดู แสดง โลกนี้แก่บุตรทั้งหลาย”^{๑๒๔} จะเห็นได้ว่าบิดามารดานั้นเป็นผู้ควรเคารพบูชา เป็นพระประจำบ้านเรือน บิดามารดาจึงเปรียบเหมือนร่มโพธิ์ร่มไทร^{๑๒๕} เป็นบุคคลที่บุตรควรให้ความเคารพ เป็นความกตัญญูกตเวทีแก่ผู้เป็นบุตรธิดา พระในบ้านก็คือพระอรหันต์ และบูรพาจารย์ของลูก^{๑๒๖} ซึ่งยังมีคำกล่าวถึงตำแหน่งของบิดามารดาที่มีต่อบุตรว่า บิดามารดา เป็นพรหมของบุตร บิดามารดาเป็นเทพเจ้าของบุตร บิดามารดาเป็นพระอาจารย์ของบุตร และบิดามารดาเป็นพระอรหันต์ของบุตร^{๑๒๗} ตำแหน่งที่กล่าวมานี้ล้วนบ่งบอกถึงความเป็นพระในบ้าน ที่บุตรควรเคารพบูชา เพราะบิดามารดาเป็นพระที่ยิ่งกว่าพระใด ๆ ในโลก ประเสริฐกว่าพระใด ๆ ในโลก

๓.๑๐.๔ พรหมในฐานะเทวดา

บิดามารดาผู้เป็นพรหมของลูกนั้นยังมีฐานะหนึ่งคือ เป็น “เทวดา และร่มโพธิ์ร่มไทรของลูก”^{๑๒๘} เพราะคอยให้ความคุ้มครอง ให้ความรักษา ซึ่งเรือนใดมีการเคารพบิดามารดา บุชาบิดา

^{๑๒๔} อ.ต.ก. ๓๔/๕๗๐/๑๐๕

^{๑๒๕} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พระพรหมของลูก, อ่างแล้ว, หน้า ๔๗.

^{๑๒๖} พระเทพดิลก (ระแบบ จิตตภาโณ), วิญญูณของความเป็นแม่ ความกตัญญูกตเวทีที่มีต่อแม่เป็นอุดมมงคล, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๖.

^{๑๒๗} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พระในบ้าน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เสียงเชียง, ๒๕๔๔), หน้า ๑๒.

^{๑๒๘} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พระพรหมของลูก, อ่างแล้ว, หน้า ๔๖.

มารดา ถือว่าบ้านนั้นมีเทวดาคอยคุ้มครองรักษา ตรงกันข้ามบ้านเรือนโคบุตรธิดาไม่ให้ความเคารพ ไม่บูชา ไม่สักการะบิดามารดา ถือว่าบ้านนั้นไม่มีเทวดาคอยคุ้มครองดูแล

เทวดาของบุตร คือ ความงามความดีของบิดามารดาที่มีต่อบุตรไม่ใช่เทวดาที่อยู่นอกเหนือวิสัยของมนุษย์ เทวดาก็คือคุณธรรม ครอบครัวยุคแรกพบบิดามารดา ถือว่าครอบครัวนั้นมีคุณธรรมที่เรียกว่าเทวดาอยู่ประจำบ้าน มีความรักอันประเสริฐเกิดขึ้น ความรักของบิดามารดาคือสิ่งประเสริฐ เป็นสิ่งที่คอยคุ้มครองดูแลครอบครัวรวมทั้งบุตรธิดา เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรให้บุตรธิดา ฉะนั้น ผู้ชื่อว่า เป็นพรหมของลูกอีกฐานะหนึ่งก็เปรียบเหมือนเป็นเทวดา อันเกิดจากคุณธรรมของบิดามารดาที่มีต่อบุตรธิดาคอยดูแลคุ้มครองให้เกิดความปลอดภัย จึงได้ชื่อว่าเป็น “เทวดาของบุตร”

พรหมของบุตร คือ บิดามารดา ผู้คอยเลี้ยงดู บุตรให้เติบโตขึ้นมาเป็นคนดี ไม่ให้เกิดความลำบาก คอยให้ศิลาปะวิชาการศึกษาต่าง ๆ เป็นแม่พิมพ์ผู้เป็นตัวอย่างของบุตร พรหมของบุตรนั้นมีฐานะที่แตกต่างกัน แต่สุดท้ายก็เป็นบุคคลเดียวคือพรหมของบุตร ดังจะมีคำกล่าวถึง บิดามารดาต่าง ๆ คือ แม่พิมพ์ของลูก พระในบ้าน เทวดา คำกล่าวเหล่านี้ล้วนเป็นพรหมบุตรตามฐานะและหน้าที่ บทบาทอันสำคัญของบิดามารดาต่อบุตร ผู้ได้ชื่อว่า “พรหมของบุตร”

พรหมของบุตรจะต้องเป็นบุคคลที่ประกอบไปด้วยคุณธรรม ๔ ประการ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา (พรหมวิหาร) ดำเนินความมีแห่งคุณธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ ความสมบูรณ์ของพรหมของบุตรจึงมีพร้อมและผู้ได้ชื่อว่าพรหมของบุตรผู้ปรารถนาดีต่อบุตรอย่างสมบูรณ์ บุตรควรให้ความกตัญญูกตเวที

บทที่ ๔

วิเคราะห์ความเป็นพรหมในพุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท

ในบทนี้ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ความเป็นพรหมตามความเชื่อในพระพุทธศาสนาที่จะอุบัติเกิดขึ้นเป็นพรหม ซึ่งเป็นชั้นผู้มีบุญวาสนาจะไปอุบัติเกิดขึ้น เป็นสถานที่ที่อยู่เหนือเทวโลกหรือชั้นที่เทวดาอาศัยอยู่ ผู้ที่จะอุบัติเกิดเป็นพรหมในพระพุทธศาสนาจะต้องมีหลักในการปฏิบัติ เพื่อให้เข้าถึงความเป็นพระพรหมหรือผู้มีบุญวาสนาอย่างประณีต ด้วยความแตกต่างของบุญบารมี ซึ่งถูกจำแนกด้วยคุณอันพิเศษที่ได้สะสมมาแต่ครั้งกาลก่อน ตามความเชื่อในพระพุทธศาสนาได้แบ่งผู้ที่มีบุญบารมีอันมีคุณพิเศษที่จะอุบัติเกิดขึ้นเป็นพระพรหมในพระพุทธศาสนานั้น แบ่งออกได้ ๒๐ ชั้นที่กล่าวมาแล้ว และพรหมของบุตรอีกหนึ่งชั้น แต่ไม่ได้จำแนกเข้ากับการเป็นพรหมใน ๒๐ ชั้นเป็นพรหมที่อยู่ในโลกมนุษย์ กล่าวคือ พ่อแม่เป็นพรหมของบุตร มีที่อยู่อาศัยคือ โลกมนุษย์ ซึ่งพรหมในแต่ละชั้นจะมีความเป็นพรหมในแต่ละชั้น ไม่เท่ากัน เพราะอาศัยกำลังแห่งบุญบารมีอันที่ได้สะสมมา ความละเอียดและประณีตของผลบุญที่ได้ผ่านการสะสมและปฏิบัติแนวทางแห่งวิถีการเข้าสู่แดนพรหมโลก ดังเช่น พรหมโลกในชั้นที่ ๑ ชั้นที่ ๒ และชั้นที่ ๓ เรียกว่า ปฐมฌาน ซึ่งมีวิธีการเข้าถึงและอุบัติเกิดขึ้นในแต่ละชั้น ไม่เหมือนกัน ผู้ที่อุบัติในพรหมโลกชั้นที่ ๑ จะต้องได้ปฐมฌานขั้นสามัญ จึงจะอุบัติเกิดขึ้นในพรหมโลกชั้นที่ ๑ ได้ เป็นพรหมบริวารของท้าวมหาพรหม ส่วนชั้นที่ ๒ ก็ได้สำเร็จปฐมฌานเหมือนกันกับพรหมโลกชั้นที่ ๑ แต่มีความแตกต่างด้วยความประณีตของฌาน เพราะผู้ที่มาอุบัติเกิดขึ้นในพรหมโลกชั้นที่ ๒ จะ ได้ปฐมฌานขั้นปานกลาง เป็นปุโรหิตของท้าวมหาพรหม ส่วนพรหมโลกชั้นที่ ๓ และชั้นที่เหลือก็มีความประณีตตามกำลังของฌานที่ได้ปฏิบัติมาในคราวที่ยังมีชีวิตเป็นมนุษย์อาศัยอยู่ในโลกมนุษย์

การไปสู่พรหมโลกไม่ว่าจะเป็นเทวดาหรือมนุษย์ ผู้มีจิตบริสุทธิ์โดยเป็นผู้มีศรัทธาแก่กล้า มีปัญญาเห็นทุกข์ ประารถนาจักบรรลู่กาลาภกิเลสให้สงบหรือหวังจักได้อุบัติเกิดขึ้นในภพอันประเสริฐสุด คือ พรหมโลก จึงสู้อุตสาหพยายามบำเพ็ญภาวนาเจริญ สมถกรรมฐาน ตามวิธีการภายนอกพระพุทธศาสนาบ้าง ตามวิธีในพระพุทธศาสนาบ้าง จนกระทั่งได้สำเร็จฌานต่าง ๆ ตามกำลังความสามารถแห่งตนแล้วก็เป็นอันว่าได้เข้าสู่หนทางแห่งการไปสู่พรหมโลกได้สำเร็จแล้ว เพราะการบำเพ็ญภาวนาด้วยการปฏิบัติสมถกรรมฐานนั้น เป็นการกระทำเพื่อนำตนไปให้อุบัติเกิดขึ้นเป็นองค์พระพรหมในพรหมภูมิ

เพราะเหตุที่ความเชื่อในเรื่องพรหมในเป็นเรื่องที่กล่าวได้ว่าเป็นสิ่งที่ยังขาดความเข้าใจ สำหรับผู้ที่ศึกษา ในพระพุทธศาสนามีความเชื่อและหลักการปฏิบัติการเข้าถึงการเป็นพรหมหรือ การได้ไปอุบัติเกิดขึ้นในพรหมโลก ซึ่งเป็นดินแดนของผู้ที่ได้กระทำบุญกุศลอันยิ่งใหญ่และมีความ ประณีต กล่าวคือ ผู้ที่จะอุบัติเกิดขึ้นเป็นพรหมนั้นจะต้องเจริญสมณธรรมฐานจนได้ฉานสมาบัติ อันเป็นกุศลธรรมที่มีความละเอียดและประณีต ซึ่งจำแนกความเป็นพรหมตามกำลังของฉานออก ได้ เป็น ๓ ประเภท คือ

- ๑) รูปพรหม คือ พรหมที่มีรูป อุบัติเกิดขึ้นในพรหมโลก มี ๑๖ ชั้น
- ๒) อรูปพรหม คือ พรหมที่ไม่มีรูป อุบัติเกิดขึ้นในพรหมโลก มี ๔ ชั้น
- ๓) พรหมของบุตร คือ บิดามารดา

พรหมในพระพุทธศาสนาเป็นพรหมที่เกิดจากการปฏิบัติสมณธรรมฐาน เจริญภาวนา ไม่ได้ เป็นพรหมที่คอยบันดาลทุกสิ่งทุกอย่างให้แก่บุคคลที่มีความปรารถนาจะขอในสิ่งต่าง ๆ ได้ การ อุบัติเกิดขึ้นของพรหมในพระพุทธศาสนาจะต้องถือเอาหลักการปฏิบัติ ด้วยการเจริญสมณะ ธรรมฐานไปตามลำดับ ไม่เป็นพรหมแห่งการอ้อนวอน หากแต่การปฏิบัติเท่านั้นที่จะนำไปสู่หน ทางแห่งวิถีของการอุบัติเกิดขึ้นเป็นพระพรหมในพรหมโลกในชั้นต่าง ๆ ซึ่งความเป็นพรหมใน พระพุทธศาสนาในแต่ละชั้นมีการเป็นพรหม ตามลำดับของกำลังแห่งฉาน บุญบารมีอันได้สะสม มาในกาลก่อน

การเกิดเป็นพรหมตามหลักทางพุทธปรัชญานั้น ถือได้ว่ามีความแตกต่างจากศาสนาที่มี การนับถือพรหม เช่นศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ที่ให้ความเคารพพระพรหมเป็นเทพเจ้าสูงสุด ส่วน ในพระพุทธศาสนาเรื่องเกี่ยวกับพรหมนั้น ถือได้ว่ามีปรากฏเกิดขึ้นในทางพระพุทธศาสนา โดย เฉพาะมี พระไตรปิฎก อรรถกถา และคำราต่าง ๆ ได้กล่าวถึง พรหมในพระพุทธศาสนา ซึ่งในบั้นนี้ ผู้วิจัยมุ่งจะกล่าวถึงการถือกำเนิดเกิดขึ้นของพรหมในพระพุทธศาสนา อันเป็นผู้ที่มีคุณอัน ประเสริฐและวิเศษยิ่งในภูมิทั้งหลาย

ผู้ที่จะอุบัติเกิดขึ้นเป็นพรหมนั้น ก่อนอื่นจะต้องกล่าวถึง วิถีแห่งการเข้าถึงพรหมโลกแห่ง การเป็นพรหมก่อน กล่าวคือ ผู้ที่ไปอุบัติเกิดขึ้นพรหมโลกในแต่ละชั้นนั้นจะต้องอาศัยสมณธรรม ฐานหรือปฏิบัติให้ได้ฉานสมาบัติ ซึ่งเป็นสภาวะธรรมของจิตที่สืบเนื่องมาจากการปฏิบัติสมณ ธรรมฐาน เหตุดังนี้ “ฉานสมาบัติคือ สภาวะธรรมของจิตอันเป็นผลมาจากการปฏิบัติสมณธรรม ฐานภาวนา” หรือกล่าวโดยโวหารธรรมอื่นก็ได้ว่า “ฉานสมาบัติ คือ การปฏิบัติสมณธรรมฐานภาวนา นั้นเอง ซึ่งเป็นสภาวะธรรมของจิตซึ่งมีสมาธิแห่งจิตละเอียดและประณีตแตกต่างกัน”

คำว่า “ฉาน” หมายถึง สภาวะธรรมของจิตอันเป็นสมาธิจนบังเกิดความสงบทางกาย และทางใจ (ปีสัสทธิ) จากอกุศลกรรมทั้งหลาย ด้วยอำนาจของสมถะหรืออารมณ์เครื่องหน่วงแห่งจิต ซึ่งมี ๒ ประเภท คือ ๑. รูปฉาน ๔ และ ๒. อรูปฉาน ๔

๑) รูปฉาน ๔ คือ

- ปฐมฉาน
- ทุตติยฉาน
- ตติยฉาน
- จตุตถฉาน

๒) อรูปฉาน ๔ คือ

- อากาสาณัญญาตนฉาน
- วิญญาณัญญาตนฉาน
- อาภิญญัญญาตนฉาน
- เนวสัณญานาสัณญายตนฉาน

เพื่อให้เกิดความเข้าใจในการดำเนินไปสู่การอุบัติเกิดขึ้นในพรหมโลกชั้นต่าง ๆ เบื้องต้นจะต้องเข้าใจในความหมายของคำว่า “ฉาน” เพิ่มเติม คือ ฉานนั้นเป็นการปฏิบัติสมถกรรมฐานภาวนา ย่อมต้องอาศัย “นิมิต” เป็นอารมณ์เครื่องหน่วงแห่งจิต เช่นเดียวกันกับการปฏิบัติในชั้นบริกรรมภาวนา อุปะจารภาวนา และอัปปนาภาวนา เหตุดังนี้ “ปฏิภาคนิมิตอันเป็นอารมณ์เครื่องหน่วงแห่งจิตสำหรับการเพ่งในฉานสมาบัติ นั้น จึงปรากฏเฉพาะ ปฐมฉาน ทุตติยฉาน ตติยฉาน และจตุตถฉาน เท่านั้น สำหรับอรูปฉาน ๔ คือ อากาสาณัญญาตนฉาน วิญญาณัญญาตนฉาน อาภิญญัญญาตนฉาน เนวสัณญานาสัณญายตนฉาน ใช้ นิมิตเป็นเครื่องหน่วงแห่งจิต คือ เป็นอรูปนิมิตซึ่งมีดังต่อไปนี้

๔.๑ ลำดับขั้นของสมถกรรมฐานภาวนา

เมื่อ “ฉาน” หรือ “ฉานสมาบัติ” คือ สภาวะธรรมของจิตบังเกิดขึ้นจากการบำเพ็ญบริกรรมภาวนา อุปะจารภาวนา และอัปปนาภาวนาโดยอาศัยอารมณ์กรรมฐาน ๔๐ อันใดอันหนึ่ง จึงลำดับการปฏิบัติของสมถกรรมฐานภาวนา ได้ดังนี้ คือ

- ๑) ขั้นบริกรรมภาวนา
- ๒) ขั้นอุปะจารภาวนา
- ๓) ขั้นอัปปนาภาวนา

๔) ชั้นฉานสมาบัติ (ฉาน) คือ รูปฉาน และอรุณฉาน

๕) ชั้นสัญญาเวทิตนโรธ ในด้านการปฏิบัติไม่ใช่วิชาการ ไม่จัด “สัญญาเวทิตนโรธ ฉานหรือนิโรธสมาบัติ อยู่ในชั้นฉานสมาบัติ” เพราะไม่มีอารมณ์เป็นเครื่องหวังจิต แต่ดำรงจรรจระจิตอยู่ในสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติด้วยสังขธาตุ หรือนิโรธธาตุ ไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งอันเป็นที่ตั้งแห่งภพสืบไป

คำว่า “สมาบัติ” นั้น คือ สภาวะธรรมของจิตอันชำนาญแคล่วคล่องในฉานนั้น ๆ ดังนี้ คือ

๑) ชำนาญแคล่วคล่องในการระลึกถึงองค์ฉานที่ตนบรรลุไม่เนิ่นช้า (อวิชชานวสี)

๒) ชำนาญแคล่วคล่องในการเข้าฉาน (สมาปิจฉานวสี)

๓) ชำนาญแคล่วคล่องในการดำรงรักษาฉานไว้ตามความปรารถนา (อธิษฐานวสี) สามารถอยู่ในฉานนั้นตามวาระที่กำหนด

๔) ชำนาญแคล่วคล่องในการออกจากฉาน (วฏฐานวสี) คือ กำหนดวาระในการออกจากฉานได้ตามวาระนั้น

๕) ชำนาญแคล่วคล่องในการกำหนดรู้องค์ฉานที่ตนได้บรรลุ มิเนิ่นช้า (ปัจจนวชฉานวสี)

กุลบุตรผู้มีศรัทธา เมื่อบรรลุปฐมฉานหรือฉานอื่นใดแล้วบำเพ็ญเพียรจนปรากฏความชำนาญแคล่วคล่องในฉานนั้นด้วยหลัก ๕ ประการดังกล่าวมาแล้ว เรียกการบรรลุฉานนั้นว่า “ฉานสมาบัติ” เช่น ปฐมฉานสมาบัติ อากาสนัญญาตนสมาบัติ เป็นต้น ดังนั้นคำว่า “ฉาน” หรือ “สมาบัติ” จึงมักจะกล่าวพร้อมกันว่า “ฉานสมาบัติ” หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ “สภาวะธรรมของจิตอันพร้อมบริบูรณ์อยู่ในฉานใด ๆ เรียกว่า สภาวะธรรมนั้นดำรงอยู่ในฉานสมาบัติ ด้วยอาการอย่างนี้”

รูปฉานสมาบัติ ๔

รูปฉาน ๔ หรือ รูปฉานสมาบัติ ๔ มีดังนี้คือ

๑) ปฐมฉาน (ฉานสมาบัติ ๑)

๒) ทุตติยฉาน (ฉานสมาบัติ ๒)

๓) ตติยฉาน (ฉานสมาบัติ ๓)

๔) จตุตถฉาน (ฉานสมาบัติ ๔)*

สำหรับรูปฉาน ๔ นี้ คัมภีร์ฝ่ายอภิธรรมมักนิยมแบ่งรูปฉานออกเป็น ๕ ชั้น (ฉานปัญจกนัย) คือ

๑) ปฐมฉาน

๒) ทุตติยฉาน (วิตกคัมภล)

- ๓) ตติยฌาน (วิจาร์ดับลง)
- ๔) จตุตถฌาน (ปีติดับลง)
- ๕) ปัญจฌาน (หรือ ปัญจกัษฌาน (สุขดับลง)

ซึ่งในรูปฌาน ๕ ตามฝ่ายอภิธรรมนี้ ไม่มีอะไรที่แตกต่างจากรูปฌาน ๔ เลข ในด้านการปฏิบัติกรรมฐานภาวนา จึงขอแสดงรูปฌาน ๔ ตามนัยที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งเรียกว่า จตุกกนัย

รูปฌาน ๔ หรือรูปฌานสมาบัติ ๔ (จตุกกนัย) คือ สภาวะธรรมของจิตอันเป็นสมาธิจนบังเกิดความสงบทางกายและทางใจจากอกุศลกรรมทั้งหลายด้วยอำนาจของสมณะแห่งจิต หรือจากอารมณ์เครื่องหน่วงแห่งจิตอันได้แก่ สภาวะธรรมที่เรียกว่ารูปคือ

- ๑) กสิณ ๑๐
- ๒) อสุภะ ๑๐
- ๓) อนุสติ ๑๐
- ๔) อัปมัณฺญา ๔
- ๕) อาหาร ปฏิกุศลัญญา
- ๖) จตุราตุวัญฐาน

อรุปฌาน ๔ คือ สภาวะธรรมของจิตอันเป็นสมาธิบังเกิดความสงบทางกายและทางใจ จากอกุศลทั้งหลายด้วยอำนาจของสมณะแห่งจิต หรือออกจากอารมณ์เครื่องหน่วงแห่งจิต ซึ่งเป็นสภาวะธรรมที่ไม่มีรูป จึงเรียกว่า อรูปฌาน ได้แก่

- ๑) กำหนดความว่างเปล่าเป็นอารมณ์ (อรุปฌาน ๑)
 - ๒) กำหนดวิญญาน ไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์ (อรุปฌาน ๒)
 - ๓) กำหนดภาวะไม่มีสิ่งใดเหลืออยู่เป็นอารมณ์ (อรุปฌาน ๓)
 - ๔) ไม่กำหนดสิ่งใดเป็นเป็นอารมณ์ ไม่มีสัญญา ไม่มีเวทนา (อรุปฌาน ๔)
- นี้แล คือ เหตุที่เรียกว่า “รูปฌาน ๔” และ “อรุปฌาน”

การเป็นพรหมในพระพุทธศาสนาจำแนกออกเป็น ๒ ประเภท คือรูปพรหม ซึ่งมีอยู่ ๑๖ ชั้น และอรุปพรหม ซึ่งมีอยู่ ๔ ชั้น เรียงตามลำดับของความเป็นพรหม ดังต่อไปนี้

พรหมในแต่ละชั้น ได้ถูกแบ่งออกตามกำลังของฌานที่ได้สำเร็จมาแต่คราวยังเป็นมนุษย์ รูปพรหม แบ่งตามพลังของฌาน อันไปสู่ความเป็นพรหม

๔.๒ รูปพรหม (พรหมโลกปฐมฉานภูมิ)

๔.๒.๑ พรหมปารีสัชชาเป็นพรหมโลกชั้นที่ ๑

ในพรหมปฐมฉานภูมิ ผู้ที่เกิดในพรหมโลกชั้นนี้ เป็นพรหมที่เป็นบริวารรับใช้ท้าวมหาพรหม มีผิวพรรณร่ำมี มีความสุข และอายุน้อยกว่าท้าวมหาพรหม เพราะได้เจริญปฐมฉานมาเล็กน้อย ในธรรมทพยวิภังค์ กล่าวว่า ผู้ได้เจริญปฐมฉานมาเพียงเล็กน้อย จึงเกิดเป็นพรหมปารีสัชชา^๒

ในอปราชิตฐิติสูตร มีปรากฏความถึงพรหมปารีสัชชาว่า

“...พระผู้มีพระภาคเจ้ายังพรหมนั้นให้สลัดใจแล้วได้หายไปในพรหมโลกนั้น ปรากฏแล้วในพระวิหารเชตวันป่าดงบุรุษมีกำลังพึงเหยียดออกซึ่งแขนทั้งคู่ เข้าหรือพึงคู่เข้าซึ่งแขนที่ได้เหยียดออกแล้ว...

ลำดับนั้นแล พรหมได้เรียกพรหมปารีสัชชะ องค์หนึ่งมาว่า เนะท่านผู้นิรทุกข์ ท่านจงมา ท่านจงเข้าไปหาท่านพระมหาโมคคัลลานะจนถึงที่อยู่ครั้นแล้วจงกล่าวกะท่านพระมหาโมคคัลลานะอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์สาวกทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น แม่เหล่าอื่นซึ่งมีฤทธิ์มากมีอำนาจมาก เหมือนกับท่านพระมหาโมคคัลลานะ ท่านพระกัสสป ท่านพระกปิปิณะและท่านพระอนุรุทธะผู้เจริญ ก็ยังมีอยู่หรือหนอแล.

พรหมปารีสัชชะนั้นรับคำของพรหมนั้นว่า อย่างนั้นท่าน ผู้นิรทุกข์แล้วหายไป ในพรหมโลกนั้น ปรากฏแล้วข้างหน้าท่านพระมหาโมคคัลลานะ ป่าดงบุรุษมีกำลัง...

...ครั้งนั้นแล พรหมปารีสัชชะนั้น อภิวาที่ท่านพระมหาโมคคัลลานะแล้ว ได้ยืนอยู่ในที่ควรส่วนข้างหนึ่ง

พรหมปารีสัชชะนั้นยืน ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วได้กล่าวคำนี้กะท่านพระมหาโมคคัลลานะว่า ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ สาวกทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นแม่เหล่าอื่นซึ่งมีฤทธิ์มาก มีอำนาจมากเหมือนกับท่านพระมหาโมคคัลลานะ ท่านพระกัสสป ท่านพระกปิปิณะ และท่านพระอนุรุทธะก็ยังมีอยู่หรือหนอ.

...ลำดับนั้นแล ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้กล่าวกะพรหมปารีสัชชะด้วยคาถาว่า

^๒อภิ.วิ. ๗๘/๑๑๐๗/๑๐๐๒.

สาวกทั้งหลายของพระพุทธเจ้า ซึ่ง

ได้วิชา ๓ บรรลุนิติวิธีญาณ และฉลาด

ในเจโตปริยญาณ หมคอาสวะ ไกลจาก

กิเลส มีอยู่มาก ดังนี้.

...ลำดับนั้นแล พรหมปารีสัชชนั้นชื่นชมอนุโมทนาภายิตของท่านมหาโมค
คัลลานะแล้ว เข้าไปหาพรหมนั้นถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้กล่าวคำนี้ กะพรหมนั้นว่า ข้า
แต่ท่านผู้นิรทุกข์ พระมหาโมคคัลลานะกล่าวเช่นนั้นว่า

สาวกทั้งหลายของพระพุทธเจ้า ซึ่ง

ได้วิชา ๓ บรรลุนิติวิธีญาณ และฉลาด

ในเจโตปริยญาณ หมออาสวะ ไกลกิเลส มีอยู่มาก ดังนี้.

...พรหมปารีสัชชะได้กล่าวคำนี้แล้ว พรหมมีใจยินดีชื่นชมภายิตของพรหม
ปารีสัชชนั้น...^๑

อรรถกถาแห่งพระสูตรมีอธิบายว่า พรหมปารีสัชชา^๒นี้ รับใช้พรหมเหมือนภิกษุหนุ่ม
และสามเณรถือห่อของพระเถระนั้น^๓ ปรีชา ภาวดี ปรีชชชา เทวคัจฉนพรหมเหล่าใด มีในบริษัท
เหตุ^๔นั้น เทวคัจฉนพรหมเหล่านั้น จึงมีชื่อว่าปารีสัชชา (พรหมเป็นบริษัท) มหาพुरुหมุโน ปารีชชชา
ตสฺส ปรีจาริกุฏฺฐาเน จิตตฺตาทิ พุรุหมปารีชชชา เทวคัจฉนพรหมเหล่าใด เป็นบริษัทของมหาพรหม
เพราะดำรงอยู่ในฐานะเป็นเป็นของรับใช้มหาพรหมนั้น เหตุ^๕นั้น เทวคัจฉนพรหมเหล่านั้น จึงชื่อว่า
พรหมปารีสัชชา^๖ อรรถกถาวิภังค์ตั้งวิเคราะห์พรหมปารีสัชชาว่า มหาพुरुหมานํ ปารีชชชา ปรีจาริกา
ติ พุรุหมปารีชชชา เทวคัจฉนพรหมเหล่าใด เป็นบริษัท คือ ผู้รับใช้ของมหาพรหมทั้งหลาย เหตุ^๗นั้น
เทวคัจฉนพรหมเหล่านั้น จึงชื่อว่า พรหมปารีสัชชา^๘

๔.๒.๒ พรหมบุโรหิต เป็นพรหมโลกชั้นที่ ๒

ในพรหมปฐมฌานภูมิ มีสถานภาพเป็นบุโรหิตคือที่ปรึกษาในกิจการทั้งหลายของมหา
พรหม มีผิวพรรณรัศมี ความสุข และอายุมากกว่าพรหมปารีสัชชา แต่น้อยกว่าท้าวมหาพรหม ใน
ธรรมหทัยวิภังค์กล่าวว่า ผู้ได้เจริญปฐมฌานมาพอปานกลาง จึงได้เกิดเป็นพรหมบุโรหิต ในคัมภีร์
จักรวาลทีปนี ได้อ้างถึงคัมภีร์ฎีกาต่าง ๆ ที่ได้ตั้งวิเคราะห์ให้ความหมายในเรื่องพรหมชั้นนี้ว่า ฎีกา
มหาโควินทสูตร ฎีกกบาตรอังกุตรนิกายตั้งวิเคราะห์ รัญโธ ฎีกฐมมิกสมุปรายิกตฺถานํ บุโรชาน

^๑ ตี.ส. ๒๕/๕๘๑ - ๕๘๕/๑๕๑ - ๑๕๓.

^๒ ส.ป. ๑/๒๐๑๒.

^๓ จกฺก.ที. /๑๓๔.

โต ปุเร ปเรส วิชานโต ปุโรหิตโต ชื่อว่า ปุโรหิต เพราะนำหน้า คือดำรงอยู่เบื้องหน้าชนเหล่าอื่น ใน
 ประโยชน์ทั้งปัจจุบันและอนาคตของพระราช ในฎีกาหมานิทานสูตรตั้งวิเคราะห์ว่า มหาพรหม
 มุโน ปุโรหิตกฤษณะ รูปิตาดิ พรหมปุโรหิตา^๖ เทวคชัณพรหมเหล่าใด ได้รับแต่งตั้งในฐานะเป็นปุ
 โรหิต ของมหาพรหม เหตุนั้น เทวคชัณพรหมเหล่านั้น จึงชื่อว่า พรหมปุโรหิต ในอรรถกถาวิภังค์
 ตั้งวิเคราะห์ไว้ว่า เตสั ปุโรหิตกาเว รูปิตาดิ พรหมปุโรหิตา^๗ เทวคชัณพรหมเหล่าใด ดำรงอยู่ในความ
 เป็นปุโรหิต ของมหาพรหมเหล่านั้น เหตุนั้น เทวคชัณพรหมเหล่านั้น จึงชื่อว่า พรหมปุโรหิต

๔.๒.๓ มหาพรหม เป็นพรหมโลกชั้นที่ ๓

ในพรหมปฐมฌานภูมิ คำว่า มหาพรหมนี้ มิใช่เป็นท้าวมหาพรหมทุกพระองค์ ในพรหม
 ชาลสูตร พระพุทธองค์ได้ตรัสถึง พรหม มหาพรหม ผู้ได้อุบัติเกิดขึ้นก่อนพรหมอื่น ๆ ในพรหม
 โลกชั้นปฐมฌาน ที่พึงจะก่อตัวเป็นพรหมโลกชั้นปฐมฌานขึ้นมาใหม่ หลังจากถูกไฟบรรลัยกัลป์เผา
 ไหม้ เป็นผู้ที่มีความคิดว่า

“ตนเป็นพรหม มหาพรหม เป็นใหญ่ ไม่มีใครข่มได้ เห็นด่องแท้เป็นผู้มี
 อำนาจเป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง เป็นผู้เนรมิต เป็นผู้ประเสริฐเป็นผู้มีอำนาจ เป็นบิดาของ
 หมู่สัตว์เกิดแล้วและกำลังเกิด สัตว์เหล่านี้เราเนรมิตขึ้น เพราะท้าวมหาพรหมองค์
 นี้ ได้อุบัติเกิดขึ้นก่อนใครอื่นทั้งหมด ปราารถนาให้มีสัตว์อื่น ๆ อุบัติขึ้นตามมาภายหลัง
 ต่อมาเมื่อสัตว์อื่นอุบัติเกิดขึ้นตามความคิดของท้าวมหาพรหมองค์นี้ และพรหม
 อื่น ๆ ก็เข้าใจว่า พวกตน...ท้าวมหาพรหมเป็นผู้เนรมิตสร้างมา เพราะพวกเราได้เห็น
 ท้าวมหาพรหมเกิดขึ้นก่อน แต่พวกเราเกิดขึ้นทีหลัง”^๘

ส่วนมหาพรหมอื่น ๆ ที่อุบัติเกิดขึ้นทีหลัง ก็มีคำว่า มหาพรหม นำหน้า เพื่อให้มีความต่าง
 กันจากพรหมปารีสชชาและปุโรหิตพรหม และมหาพรหมอื่น ๆ ก็มีบริวารอยู่เหมือนกัน ซึ่งมีข้อ
 สันนิฐานเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า พรหมที่อุบัติเกิดขึ้นก่อนเขาทั้งหมด เป็นท้าวมหาพรหม ในฐานะเป็นผู้
 อุบัติเกิดขึ้นก่อน ดังนั้นในคัมภีร์จักรวาลทีปนี ท่านผู้รจนา จึงได้อ้างถึงอรรถกถาและฎีกาทั้งปวง
 ใช้คำว่า มหาพรหมมุโน ปารีสชชา มหาพรหมมานั ปารีสชชา^๙ บริวารของท้าวมหาพรหมทั้งหลาย
 ตามบาลีที่อ้างมานี้ หมายความว่า พรหมที่เป็นที่บริวารของท้าวมหาพรหมก็มี พรหมที่เป็นบริวาร
 ของมหาพรหมอื่น ๆ ก็มี คำว่า มหาพรหม อรรถกถาวิภังค์ตั้งวิเคราะห์ให้ความหมายว่า วัฒนวนุต

^๖ จกก.ที. /๑๓๔.

^๗ สม.วิ. ๖๘๕.

^๘ ที.ที. ๑๑/๓๑/๒๒ - ๒๕.

^๙ จกก.ที. ๑๓๕.

ตาย เจว ทีฆายุกตตาย จ มหนโต พุรพุมาดิ มหาพุรพุมา^{๑๑} พรหมชื่อว่า เป็นใหญ่เพราะเป็นผู้มี
 ศิวพรหม และเป็นผู้มีอายุยืน เหตุนั้น จึงชื่อว่า มหาพรหม คัมภีร์อภิธรรมมัตถวิภาวินีตั้งวิเคราะห์ว่า
 วณณวณตตาย เจว ทีฆายุกตาทิหิ จ พุรพุมปารีสชชาติหิ มหนตา พุรพุมานนติ มหาพุรพุมานน^{๑๒}
 พรหมทั้งหลายอันพรหมปารีสชชาเป็นต้นบูชาแล้ว ด้วยความเป็นผู้มีศิวพรหม และด้วยความเป็นผู้
 มีอายุยืน เหตุนั้น พรหมเหล่านั้น จึงชื่อว่า มหาพรหม บางครั้งท่านใช้คำว่า พรหม แทนมหาพรหม
 อย่างเช่นในอปราทิฏฐิสุตต ท่านใช้คำว่า อถ โข โส พุรพุมอถยตตริ พุรพุมปารีสชช อามนเตสิ
 ครั้งนั้นแล พรหมนั้น เรียกพรหมปารีสชชาของคัมภีร์หนึ่ง และเมื่อพิจารณาความความพระสูตรนี้ คำว่า
 พรหม นั้นมิใช่ทำมหาพรหมที่มีศิวพรหมรัศมียิ่งใหญ่ที่สุดแต่เพียงองค์เดียว เพราะท่านใช้คำว่า
 อถยตตริสสุ พุรพุมโน หมายถึงพรหมองค์ใดองค์หนึ่ง ในบรรดามหาพรหมในปฐมภูมิ^{๑๓} และคำว่า
 พรหมนี้ ท่านให้ความหมายตามหลักวิเคราะห์ในคัมภีร์มัตถวิภาวินีอย่างชัดเจนว่า เตหิ เตหิ ฉานาที่
 หิ คุณวิเสเสหิ พุรพุมิตา ปริวพุชชาติ พุรพุมานน^{๑๔} เทวดาเหล่าใดเจริญ คือ มีความรุ่งเรือง ด้วยคุณอัน
 วิเศษทั้งหลายมีฉานเป็นต้นนั้น ๆ เหตุนั้น เทวดาเหล่านั้น จึงชื่อว่า พรหม คำอธิบายนี้ เป็นการบ่ง
 บอกถึงพรหมมีความต่างกับพวกเทวดาชั้นกามาวจรอยู่ เพราะเป็นผู้รุ่งเรืองด้วยคุณอันวิเศษมี
 ฉานเป็นต้น พรหมในปฐมฉานทั้ง ๓ อยู่ในพื้นพรหมโลกพื้นเดียวกัน เพียงแต่มีอายุ ศิวพรหม
 ความสุขต่างกัน มีวิมานต่างกัน ในเรื่องวิญญานฐิติ ๗ มีข้อความกล่าวถึง พรหมปฐมฉานนี้ว่า เป็น
 ประเภทสัตว์ผู้มีกายต่างกันมีสัญญาอย่างเดียวกัน^{๑๕} ในธรรมททยวิภังค์อรรถกถา^{๑๖} และอภิธรรม
 วิภาวินีฎีกา^{๑๗} อธิบายตรงกันว่า พรหมในปฐมฉานทั้ง ๓ ประเภทนี้ อยู่ในพื้นพรหมโลกเดียวกัน
 เพียงแต่เสวยความสุขต่างกัน

๔.๒.๔. การเป็นพรหมในชั้นปฐมภูมิ

ผู้อุบัติเกิดขึ้นในพรหมโลกชั้นปฐมภูมิ จะต้องเป็นผู้พร้อมไปด้วยคุณอันวิเศษ ที่ได้สั่งสม
 กันมาในอดีตชาติมาแล้ว ซึ่งพรหมโลกชั้นปฐมภูมิ มีอยู่ ๓ ประเภท คือ พรหมปารีสชชา (ได้ฉาน

^{๑๑}สม.วิ. ๖๘๕.

^{๑๒}สงคห.ฎีกา. ๑๕๘.

^{๑๓}ถ.ส. ๒๕/๕๗๓ - ๕๘๑/๑๔๕ - ๑๕๒.

^{๑๔}สงคห.ฎีกา. ๑๕๘.

^{๑๕}ที.ปา. ๑๖/๓๓๕/๒๓๑.

^{๑๖}สม.วิ. ๖๘๕.

^{๑๗}สงคห.ฎีกา. ๑๕๘.

ชั้นสามัญ) พรหมปุโลหิต (ได้ฌานชั้นปานกลาง) และมหาพรหม (ได้ฌานชั้นประณีต) ถูกแบ่งโดยกำลังของฌานที่ต่างกันในทั้ง ๓ ประเภท จะต้องมีความเป็นพรหมดังต่อไปนี้

๑) ปฐมฌาน (ฌานสมาบัติ ๑)

ปฐมฌาน คือ สภาวะธรรมของจิตอันตั้งมั่นด้วยสัมมาสมาธิ สัมมาสติ บังเกิดความสงบทางกายและใจ (ปีสัสทฺธิ) เพราะความสังคจากามและอกุศลธรรมทั้งปวง อันมีนิ वर्ณ ๕ เป็นต้น โดยอาศัยองค์ธรรม ๕ ประการนี้ เป็นที่ตั้งอาศัย คือ

- ๑) วิตก
- ๒) วิจาร
- ๓) ปีติ
- ๔) สุข
- ๕) เอกัคคตาแห่งจิต

อัน “สัมมาสมาธิ” ในปฐมฌานนี้ ย่อมอาศัย “ปฏิภาคนิมิตจากดวงปฐุวิกสิณเป็นอารมณ์” เครื่องนุ่งแห่งจิตสืบต่อจากอัปนาภานา โดยปฏิภาคนิมิตนี้ ได้กระทำให้หมดโทษคือความไม่ เป็นเหตุปัจจัยให้บังเกิดความสั่นไหวของอัปนาสมาธิแล้ว ซึ่งเป็นเหตุให้บังเกิดความ เป็นเอกัคคตาแห่งจิต” ดังนั้น “สมาธิ (สัมมาสมาธิ) ของจิตในระดับปฐมฌานย่อมละเอียด ประณีตมากกว่าอัปนาสมาธิ”

ลำดับสัมมาสมาธิ นับตั้งแต่เริ่มบริกรรมภาวนาจนถึงปฐมฌาน ได้ดังนี้ คือ

- ๑) ขณิกสมาธิ (สมาธิแรกเริ่ม)
- ๒) อุปจารสมาธิ (สมาธิขั้นอุปจารภาวนา)
- ๓) อัปนาสมาธิ (สมาธิขั้นอัปนาภาวนา)
- ๔) ปฐมฌานสมาธิ (สมาธิขั้นปฐมฌาน)

พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย เมื่อสัมมาสมาธิในแต่ละระดับขั้นของผู้ปฏิบัติสมถกรรมฐาน ภาวนา (จากอารมณ์กรรมฐาน ๔๐) มีความละเอียดและประณีตแตกต่างกัน จึงเป็นเหตุให้สภาวะ ธรรมของจิตแต่ละระดับขั้นของการบำเพ็ญเพียรย่อมมีความละเอียดและประณีตแตกต่างกัน ดังนี้ คือ “สภาวะธรรมของจิตใจปฐมฌานย่อมละเอียดและประณีตมากกว่าสภาวะธรรมของจิตในขั้นอัปนาภาวนา”^{๑๖}

^{๑๖} อภิ.วิ. ๗๘/๕๕๕/๒๘๓ - ๒๘๕.

๒) องค์ธรรมของปฐมฌาน

๑) วิตก คือ สภาวะธรรมในการยกจิตขึ้นสู่อารมณ์กรรมฐานหรือในขณะนี้ คือ ปฐมฌาน

๒) วิจาร์ คือ สภาวะธรรมในการดำรงรักษาความต่อเนื่องของการยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ (วิตก) ซึ่งมักจะเรียกต่อเนื่องกันว่า “วิตกวิจาร์”

๓) ปีติ คือ ความอิมเอมใจที่แผ่ซ่านไปทั่วสรรพางค์กาย

๔) สุข คือ ความสำราญใจเพราะจิตเสวยความสงบจากสัมมาสมาธิในขั้นปฐมฌาน

๕) เอกัคคตาแห่งจิต คือ ความตั้งมั่นแห่งจิตไม่สั่นไหวอยู่ในปฐมฌานหรือความเป็นธรรมเอกแห่งจิตในปฐมฌาน

๓) วิตกในฐานะองค์ธรรมแห่งปฐมฌาน

วิตก คือ สภาวะธรรมในการยกจิตขึ้นสู่อารมณ์กรรมฐานเพื่อมุ่งหมายในจิตเสวยอารมณ์เดียวเรียกว่า สมาธิของจิตนั่นเอง พุทธศาสนิกชนผู้ปรารถนาบำเพ็ญเพียร “สมาธิภาวนา” หรือ “กรรมฐานภาวนา” จำเป็นต้องกระทำ “วิตก” ให้บังเกิดขึ้นก่อนเสมอ แม้แต่ในการทำงานของชีวิตประจำวัน เช่น การวาดภาพ การเขียนหนังสือ การร้องเพลง ฯลฯ ทั้งนี้ก็เพื่อความเป็นสมาธิของจิตนั่นเอง แต่ “วิตก” เหล่านี้ มิใช่ “วิตก” เพื่อการบังเกิดขึ้นของ “สัมมาสมาธิ” แต่เป็น “สมาธิในการทำงานของชีวิตประจำวันเท่านั้น” เหตุฉะนี้ เราจึงกล่าวว่า “วิตกอันใดที่เป็นไปเพื่อการบังเกิดขึ้นของสัมมาสมาธิ วิตกนั้นเรียกว่า ธรรมวิตก”

ธรรมวิตก คือ สภาวะธรรมในการยกจิตขึ้นสู่อารมณ์เพื่อการบังเกิดขึ้นของสัมมาสมาธิ เช่น การสวดมนต์ พุทธศาสนิกชนจำเป็นต้องกระทำให้บังเกิด “ธรรมวิตก” ก่อนที่จะมีสมาธิในการสวดมนต์ ยังมีการสดับฟังพระธรรมเทศนา ซึ่งพุทธศาสนิกชนจำเป็นต้องกระทำให้บังเกิด “ธรรมวิตก” ก่อนเสมอ เพื่อที่จะได้มีสัมมาสมาธิในการสดับฟังพระธรรมเทศนา ยังมีอีก เช่น การอธิษฐานขอพรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เราจำเป็นต้องยกจิตขึ้นสู่ความเป็นสัมมาสมาธิแห่งจิต (อารมณ์เดียว) ก่อนจะกล่าวบริกรรมภาวนา ดังนี้ เป็นต้น

สำหรับการปฏิบัติกรรมฐานภาวนาในขั้น “บริกรรมภาวนา” โดยอาศัยบริกรรมนิมิตเป็นอารมณ์เครื่องแห่งจิตนั้น ผู้บำเพ็ญเพียรจำเป็นต้องกระทำให้ “วิตก (ธรรมวิตก)” บังเกิดขึ้นก่อนเสมอเพื่อยกจิตขึ้นสู่ความเป็นขณิกสมาธิของจิต (สมาธิชั่วคราว) ครั้นขณิกสมาธิตั้งมั่นในขั้นบริกรรมภาวนา ผู้บำเพ็ญเพียรจึงยกจิตจากขั้นบริกรรมภาวนา หรือจากขณิกสมาธิขึ้นสู่ความเป็นอุปจารสมาธิของจิตในขั้นอุปจารภาวนา ครั้นอุปจารสมาธิตั้งมั่น ผู้บำเพ็ญเพียรจึงยกจิตจากขั้นอุปจารภาวนาขึ้นสู่ความเป็นอัปนาสมาธิจิตในขั้นอัปนาภาวนา แต่สำหรับการขึ้นสู่ปฐมฌานจากขั้นอัปนาภาวนานั้น มิได้กระทำให้เกิดเพื่อเข้าสู่ปฐมฌาน แต่กระทำให้เกิด “ความเป็นเอกัคคตาแห่งจิต” ด้วย

วิธีทำให้ “ปฏิบัติภาคนิมิต” นี้หมกเหตุปัจจัยทำให้บังเกิดความสันไหวของจิต “อุบายการขึ้นสู่ปฐมฌานจากอัปนาภานา”

สรุปได้ว่า ผู้บำเพ็ญเพียรกรรมฐาน จำเป็นต้องอาศัย “ธรรมวิตก(วิตก)” เพื่อยกจิตขึ้นสู่ความเป็นสัมมาสมาธิทั้ง ๓ ชั้น คือ

- ๑) ธรรมวิตกในชั้นบริกรรมภาวนา
- ๒) ธรรมวิตกในชั้นอุปจารภาวนา
- ๓) ธรรมวิตกในชั้นอัปนาภานา

ผู้บำเพ็ญเพียร ธรรมวิตกนี้ นับเป็นสภาวะธรรมอันสำคัญยิ่ง ในการยกจิตขึ้นสู่ความเป็นสัมมาสมาธิ นับตั้งแต่เริ่มการบริกรรมภาวนาจนกระทั่งบรรลุอัปนาภานา

พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย แม้ “ธรรมวิตก” นี้ จะเป็นสภาวะธรรมอันสำคัญยิ่งในการยกจิตขึ้นสู่ความเป็นสัมมาสมาธิ แต่ “ธรรมวิตก” นี้ กลับเป็นเหตุปัจจัยเครื่องกีดขวางความตั้งมั่นแห่งปฐมฌาน เช่นเดียวกัน

“ภิกษุทั้งหลาย อุปกิเลสเครื่องทำให้จิตเศร้าหมองอย่างหยาบ คือ กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ครั้นอุปกิเลสอย่างหยาบดับลง ยังมีอุปกิเลสอย่างกลาง คือ กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก (เบียดเบียน) ครั้นอุปกิเลสอย่างกลางดับลง ยังมีอุปกิเลสอย่างละเอียด คือ ชาติวิตก (ความเป็นบุคคล) ชนบทวิตก (ถิ่นอาศัย) อนวัชฌัตติปฏิบัติสังยุตตวิตก (ความวิตกจะไม่ให้ใครมาดูหมิ่นดูแคลน) ครั้นอุปกิเลสอย่างละเอียด ๓ ประการนี้ ดับลง ยังมี ธรรมวิตก เป็นเหตุในสมาธิแห่งจิตสันไหว ไม่ละเอียด ไม่ประณีต ไม่ได้ระงับ ไม่ได้ถึงความเด่นเป็นหนึ่ง จำเป็นต้องอาศัยความเพียรข่มไว้”

ในกาลใดที่จิตแน่วแน่ตั้งมั่นมีความเด่นเป็นหนึ่งอยู่ในภายใน นั่นเป็นสมาธิอันละเอียดประณีต ไม่ต้องใช้ความเพียรข่มไว้ จึงจะถึงความเป็นเอกัคคาแห่งจิต

ท่านผู้บำเพ็ญเพียรตามสมบัติทั้งหลาย นี้แล คือ “ธรรมวิตกอันเป็นอุปสรรคในการบรรลุปฐมฌานตามพระสัทธรรมของพระศาสดาเจ้า และธรรมวิตกนี้ จะดับก็ด้วยการบังเกิดขึ้นของความเป็นเอกัคคาแห่งจิต โดยมีอุบายเพื่อความแน่วแน่ตั้งมั่นมีความเด่นเป็นหนึ่งหรือเป็นธรรมเอก (เอกัคคาแห่งจิต) คือ การใช้วิปัสสนาแห่งจิตในความไม่เที่ยงของปฏิภาคนิมิตดังกล่าวมาแล้วเป็นดังนี้”

๔) วิจารณ์ในฐานธรรมแห่งปฐมฌาน

วิจารณ์ คือ สภาวะธรรมของความต่อเนื่องแห่งวิตก หรือสภาวะธรรมของความต่อเนื่องในการยกจิตขึ้นสู่ความเป็นสัมมาสมาธิแห่งจิต จึงมักจะเรียกต่อเนื่องกันว่า “วิตกวิจารณ์”

ท่านผู้บำเพ็ญเพียร บุคคลบางคนเมื่อยกจิตขึ้นสู่ความเป็นสัมมาสมาธิแห่งจิตในขั้นบริกรรมภาวนาหรือด้วยอาการอื่นเป็นต้นว่า การสวดมนต์ เป็นต้น แต่บุคคลนั้นกับทั้ง “วิตก” เสียแต่เบื้องต้น จึงทำให้จิตนั้นไม่เป็นสมาธิ เรียกว่า “บุคคลเหล่านี้ มีวิตกแต่ไม่มีวิจารณ์” ครั้นบุคคลเหล่านี้ ได้ยกจิตขึ้นสู่ความเป็นสัมมาสมาธิของจิตอย่างต่อเนื่อง เรียกว่า “บุคคลเหล่านี้มีวิตกวิจารณ์” เหตุดังนี้ “วิจารณ์จึงบังเกิดขึ้นเพราะมีวิตกเป็นเหตุปัจจัย”

พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ในด้านสภาวะธรรมของปฐมฌานแล้ว นับได้ว่า “วิตก” เป็นสภาวะธรรมอันหยาบกว่า “วิจารณ์” หรือ “วิจารณ์ในฐานองค์ธรรมของปฐมฌานมีสภาวะธรรมละเอียดมากกว่าวิตกในฐานองค์ธรรมของปฐมฌาน เหตุดังนี้ เมื่อบังเกิดการเคลื่อนย้ายของปฐมฌานสู่ทุติยฌาน วิตกย่อมดับลงก่อนวิจารณ์ ด้วยอาการอย่างนี้”

บุคคลเมื่อปรารถนาบรรลุความเป็นสัมมาสมาธิ โดยอาการทั้งปวง ย่อมต้องอาศัย “วิตกวิจารณ์” เป็นองค์ธรรมเพื่อการบังเกิดขึ้นของสัมมาสมาธิเสมอ เช่นเดียวกันกับ “ปฐมฌาน” ซึ่งเราสามารถลำดับการเกิด “วิจารณ์ในสมถกรรมฐานด้วยปฐวีภิกขุ” ดังนี้ คือ

- ๑) วิจารณ์ในขั้นบริกรรมภาวนา
- ๒) วิจารณ์ในขั้นอุปจารภาวนา
- ๓) วิจารณ์ในขั้นอัปนาภาวนา

วิจารณ์อันเป็นเหตุให้บังเกิดสัมมาสมาธิ “ธรรมวิจารณ์” นี้ แสดงให้เห็นว่า พุทธศาสนิกชนอย่าพึงยึดติดกับโวหารธรรม จงอาศัยใจเป็นประธานในการทำความเข้าใจในพระพุทธานุสสาตามรอยพระอรหันต์ทั้งหลายเถิด

พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย โดยอาศัยปัจจัยดังกล่าวมาเป็นบาทฐาน (พื้นฐาน) “วิจารณ์จะดับลงได้ เพราะความดับแห่งวิตกเป็นปัจจัย” เหตุดังนี้ วิตกและวิจารณ์ มักจะดับลงต่อเนื่องพร้อมกัน จึงแบ่งรูปฌานออกเป็น ๔ ระดับ แต่ถ้าแบ่งความดับของวิตก และวิจารณ์แยกจากกัน รูปฌานจะสามารถแบ่งได้ออกเป็น ๕ ลำดับ ด้วยเหตุนี้

๕) ปิติในฐานองค์ธรรมแห่งปฐมฌาน

ปิติ คือ สภาวะธรรมของความอิมมใจที่แผ่ซ่านไปทั่วสรรพางค์กาย ซึ่งเป็นอานิสงส์จากการบังเกิดขึ้นของสัมมาสมาธิแห่งจิต เริ่มต้นที่ขั้นอุปจารภาวนาเป็นลำดับ มาจนถึงมั่นพร้อมบริบูรณ์ ในปฐมฌาน โดยผ่านอุปจารภาวนาและอัปนาภาวนาได้เป็น ๕ อาการด้วยกัน ดังนี้

- ๑) ขุททกปิติ คือ กายและจิตอิมมจนขนพองชูชันทำให้น้ำตาไหล

- ๒) ขณิกานปีติ คือ กายและจิตอิมมีแสงสว่างดั่งฟ้าแลบปรากฏในจักขุทวาร
 ๓) โลกกันติกานปีติ คือ กายและจิตอิมปรากฏดั่งคลื่นเป็นละลอก ทำให้สั่นไหว
 ๔) อุพเพกานปีติ คือ กายและจิตอิม มีอาการตัวเบาต้องลอย
 ๕) ปรณานปีติ คือ กายและจิตอิม เย็นสบายซาบซ่านไปทั่วสรรพางค์กาย (ทั่วตัว)

ความแตกต่างของปีติในฐานะองค์ธรรมของปฐมฌานกับปีติที่เกิดขึ้นนอกปฐมฌาน หรือนอกกรรมฐาน

อัน “ปีติ” ที่บังเกิดขึ้นในวิถีชีวิตประจำวันนั้น มีสาเหตุหลายประการอิงอาศัยกันเกิดขึ้น เช่น ความศรัทธาเป็นปัจจัยให้เกิดความปราโมทย์ ความปราโมทย์เป็นปัจจัยให้เกิดปีสสธิ ปีสสธิเป็นปัจจัยให้เกิดความสุข ความสุขเป็นปัจจัยให้เกิดสมาธิ สมาธิเป็นปัจจัยให้เกิดยถาภูตญาณทัสสนะ (เห็นธรรมตามกฎแห่งธรรม) อย่างนี้เป็นต้น

พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย “ปีติ” ที่มีใช้องค์ธรรมแห่งปฐมฌาน ทุคฺยฌานนั้น ย่อมมีความแตกต่างจาก “ปีติ” ที่บังเกิดขึ้นในปฐมฌาน ทุคฺยฌาน เพราะมีที่ตั้งอาศัยที่แตกต่างกัน ทั้งในองค์ประกอบและความละเอียดประณีตของสภาวะธรรมแห่งจิต คือ “ข้อที่ว่า ปีติในฐานะองค์ธรรมแห่งปฐมฌานนั้น ย่อมมี สุข มีวิตกวิจารณ์ มีความเป็นเอกกตาแห่งจิตเป็นที่ตั้งอาศัย บังเกิดเป็นความตั้งมั่นของสัมมาสมาธิอันแน่วแน่ว่ามีความเด่นเป็นธรรมเอกในฌานสมาบัตินั้น ๆ”

พุทธศาสนิกชนพึงจำแนกให้เด็ดขาด เพื่อความเข้าใจในการบำเพ็ญเพียรฌานสมาบัติสืบต่อไป

“ปีติ” ในฐานะองค์ธรรมแห่งปฐมฌาน นับเป็นสภาวะธรรมที่มีความละเอียด ประณีตมากกว่า “วิตก” และ “วิจารณ์” เหตุดังนี้ เมื่อบังเกิดการเคลื่อนย้ายจากตุคฺยฌานสูตตุคฺยฌาน “ปีติ” ย่อมดับตามวิจารณ์” ดังนี้

ซึ่งมีคำถามเกี่ยวกับอาการของปีติแห่งองค์ฌาน ว่า “ทำไมอาการของปีติแห่งองค์ฌานจึงแตกต่างกัน”

พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย พึงเข้าใจดังนี้ว่า “สัมมาสมาธิในชั้นปฐมฌานของพระอริยบุคคลทั้งหลาย คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ ย่อมมีสภาวะธรรมเหมือนกัน หรือมีความละเอียด ประณีตเสมอกัน”

ด้วยอาศัยเหตุดังนี้ องค์ธรรมแห่งฌาน ย่อมมีสภาวะธรรมเหมือนกัน แต่เหตุที่ทำให้บังเกิดอาการของปีติแตกต่างกัน เพราะ “ความมีอยู่แห่งอุปกิเลสและอกุศลกรรมทั้งหลายในจิตตสังขารแตกต่างกัน เพราะอาการที่แสดงออกของปีติดังกล่าวมานี้ ล้วนเป็นเหตุปัจจัยอันเป็นที่ตั้งแห่งเวทนาและอุปาทานทั้งสิ้น ผู้นำเพียรที่ไม่มีธรรมเอกผุดขึ้นภายในหรือความเป็นเอกกตาแห่งจิตบังเกิดขึ้น เขาย่อมมีความสั่นไหวจากปีติเป็นธรรมดา เช่นเดียวกับธรรมวิตก ดังกล่าวมาแล้ว”

๖) สุขในฐานะองค์ธรรมแห่งปฐมฌาน

สุข คือ สภาวะธรรมของจิตอันมีความสำราญใจ เพราะการเสวยอารมณ์ความสงบจากสัมมาสมาธิในปฐมฌาน

สุข ในฐานะองค์ธรรมแห่งปฐมฌานในแต่ละบุคคลย่อมมีสภาวะธรรมเหมือนกัน และมีความละเอียด ประณีตมากกว่า “วิตก” “วิจารณ์” และ “ปีติ” โดยลำดับ เหตุดังนี้ เมื่อมีการเคลื่อนย้ายจากคตินิยามสูงสุดตถฌาน “สุข” ย่อมดับตาม “วิตกวิจารณ์” และ “ปีติ” ดังนี้

พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย “สุข” อันบังเกิดขึ้นในปฐมฌานนั้น ย่อมเป็นเหตุปัจจัยที่ตั้งอาศัยของเวทนา และอุปาทานเช่นเดียวกัน ผู้บำเพ็ญเพียรที่ไม่มีธรรมเอกมุคขึ้นภายในหรือมีความเป็นเอกัคคาแห่งจิตบังเกิดขึ้น เขาย่อมมีความสั่นไหวจากสุขเป็นธรรมดา

๗) เอกัคคาแห่งจิตในฐานะองค์ธรรมแห่งปฐมฌาน

เอกัคคาแห่งจิต คือ สภาวะธรรมของจิตอันตั้งมั่นไม่สั่นไหว มีความแน่วแน่เด่นเป็นหนึ่งอยู่ในภายใน เป็นธรรมเอก ปราศจากการข่มด้วยความเพียรทั้งหลาย

บุคคลที่บรรลุปฐมฌานอันมีเอกัคคาเป็นองค์ธรรม ย่อมมีสภาวะธรรมของเอกัคคาเสมอกัน แต่สภาวะธรรมของเอกัคคาแห่งจิตในปฐมฌานย่อมแตกต่างจากสภาวะธรรมของเอกัคคาแห่งจิตในทุคคิฌานและสภาวะธรรมของเอกัคคาแห่งจิตในทุคคิฌานย่อมแตกต่างจากสภาวะธรรมของจิตในคตินิยาม โดยสรุปแล้ว เอกัคคาแห่งจิตในแต่ละฌานสมาบัติ ย่อมมีสภาวะธรรมแตกต่างกัน ดังปรากฏอยู่ใน “โมคคัลลานสังยุต”^{๑๔} ดังนี้

สมัยหนึ่ง พระโมคคัลลานเถระเจ้าขณะอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ได้กล่าวต่อพระภิกษุทั้งหลายว่า

ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อเราหลีกเร้นอยู่ในที่ลับ ความปริวิตกแห่งใจได้เกิดขึ้นอย่างนี้ว่า ปฐมฌานเป็นไฉนหนอ เราได้มีความคิดอย่างนี้ว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้สังคจากกาม สังคจากอกุศลกรรมทั้งหลาย เข้าปฐมฌานอันมีวิตกวิจารณ์ปีติและสุขอันเกิดแต่เวทกอยู่ เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ สัญญาณนสิการอันประกอบด้วยกามย่อมฟุ้งซ่าน ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเสด็จมาแสดงพระธรรมเทศนาด้วยพระพุทธรูปทศานูภาพ ทรงมีดำรัสว่า โมคคัลลานะ ๆ เธออย่าประมาทในปฐมฌาน จงดำรงจิตไว้ในปฐมฌาน จงกระทำจิตให้เป็นธรรมเอกมุคขึ้นในปฐมฌาน จงตั้งจิตไว้ให้มั่นในปฐมฌาน ฯลฯ

ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย เราได้มีความคิดอย่างนี้ว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เข้าทุคคิฌานอันมีความผ่องใสแห่งจิตภายใน เป็นธรรมเอกมุคขึ้น ไม่มีวิตกวิจารณ์ เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป มีปีติ

^{๑๔} ส.สพ. ๒๕/๕๑๕/๑๐๘.

และสุขอันเกิดแต่สมาธิแล้วแลอยู่ นี้เรียกว่า ทุติยฌาน เราก็เข้าทุติยฌานอันมีความผ่อนคลายในภายใน เป็นธรรมชาติเอกมุคฺขัน ไม่มีวิตกวิจารณ์ เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป มีปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิแลอยู่ เมื่อเรายู่ด้วยวิหารธรรมนี้ สัญญาณมณสิการอันประกอบด้วยวิตก ย่อมฟุ้งซ่าน ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเสด็จด้วยพุทธฤทธาณูปภาพมาหาเรา ทรงตรัสว่า จงกระทำจิตให้เป็นธรรมชาติเอกมุคฺขันในทุติยฌาน จงตั้งจิตไว้ให้มั่นในทุติยฌาน ฯลฯ

ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย เราได้มีความคิดอย่างนี้ว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ มีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกายเพราะปีติสิ้นไปเข้าตติยฌาน มีสติอยู่เป็นสุข นี้เรียกว่า ตติยฌาน...เราก็เข้าตติยฌาน มีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย เพราะปีติสิ้นไป เมื่อเรายู่ด้วยวิหารธรรมนี้ สัญญาณมณสิการอันประกอบด้วยปีติย่อมฟุ้งซ่าน ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเสด็จด้วยพุทธฤทธาณูปภาพ ทรงตรัสว่า โมคคัลลานะ ฯ เธออย่าประมาทตติยฌาน จงดำริจิตไว้ในตติยฌาน จงกระทำจิตให้เป็นธรรมชาติเอกมุคฺขันในตติยฌาน จงตั้งจิตไว้ในตติยฌาน ฯลฯ

ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย เราได้มีความคิดอย่างนี้ว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เข้าจตุตถฌานอันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะสุขและทุกข์ดับ โสมนัสโทมนัสก่อน ๆ ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ นี้เรียกว่าจตุตถฌาน... เราก็เข้าจตุตถฌานอันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ ดับ โสมนัสโทมนัสก่อน ๆ ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ เมื่อเรายู่ด้วยวิหารธรรมนี้ สัญญาณมณสิการอันประกอบด้วยสุขย่อมฟุ้งซ่าน ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเสด็จด้วยพุทธฤทธาณูปภาพ ทรงตรัสว่า โมคคัลลานะ ฯ เธออย่าประมาทจตุตถฌาน จงดำริจิตไว้ในจตุตถฌาน จงกระทำให้เป็นธรรมชาติเอกมุคฺขันในจตุตถฌาน จงตั้งจิตไว้ให้มั่นในจตุตถฌาน... ฯลฯ...”

พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย นี้แล คือ สภาวธรรมของเอกกคตาแห่งจิตที่แตกต่างกันในแต่ละฌานสมาบัติ

สิ่งทั้งหมดนี้ คือ ความสำคัญอันยิ่งของความเป็นเอกกคตาแห่งจิตอันเป็นเหตุปัจจัยแห่งความตั้งมั่นของปฐมฌาน ทุติยฌาน จตุตถฌาน

สิ่งทั้งหมดนี้ คือ ความสำคัญอันยิ่งของความเป็นเอกกคตาแห่งจิตของรูปฌาน ๔

๘) องค์ธรรมเพื่อความ เป็นเอกกคตาแห่งจิต^{๑๕}

พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ความเป็นเอกกคตาแห่งจิต หรือสภาวธรรมของจิตอันตั้งมั่นไม่สั่นไหวมีความแน่วแน่เด่นเป็นหนึ่งอยู่ภายใน เป็นธรรมชาติเอกปราศจากการข่มจิตด้วยความเพียรทั้งหลาย ย่อมบังเกิดขึ้นพร้อมบริบูรณ์ เพราะอาศัยองค์ธรรมเหล่านี้ คือ

^{๑๕} ส.ม. ๓๑/๘๑ - ๘๓/๕๖.

๑. สัมมาทิฏฐิ
๒. สัมมาสังกัปปะ
๓. สัมมาวาจา
๔. สัมมากัมมันตะ
๕. สัมมาอาชีวะ
๖. สัมมาวายามะ
๗. สัมมาสติ

นี้แล คือ องค์ธรรมแห่ง “อริยสมาธิ”

นี้แล คือ องค์ธรรมของความเป็นเอกัคตาแห่งจิต

พุทธศาสนิกทั้งหลาย การปฏิบัติสมาธิภาวนา หรือกรรมฐานภาวนารวมทั้งฌานสมาบัติย่อมมีความมุ่งหมายเพื่อการบังเกิดขึ้นของ “สัมมาสมาธิ หรืออริยสมาธิ” ดังกล่าวมาแล้ว

เมื่อพุทธศาสนิกชนอาศัย “สัมมาสมาธิ หรืออริยสมาธิ” ที่บังเกิดขึ้นนี้ในความสงบเพราะการข่มอกุศลกรรมทั้งหลายนี้เราเรียกว่า “สมถสมาธิหรือสมถกรรมฐาน” แต่ถ้าเราใช้ “สัมมาสมาธิ หรืออริยสมาธิ” นี้ไปเพื่อความหลุดพ้นเพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย(กุศลธรรมทั้งหลาย) นี้เราเรียกว่า “วิปัสสนาสมาธิ หรือวิปัสสนากรรมฐาน” เมื่อ “วิปัสสนาและสมถะแห่งจิต” ย่อมต้องอิงอาศัยกันฉันใด ความเป็นเอกัคตาแห่งจิตย่อมต้องอาศัยความเป็นสมถะและวิปัสสนาแห่งจิตฉันนั้น นี้คือ “อุบายเพื่อความเป็นเอกัคตาแห่งจิต”

ในโมคคัลลานสังขุต^{๒๐} ได้กล่าวถึงสภาวะธรรมว่า “สภาวะธรรมของความเป็นเอกัคตาแห่งจิต นับเป็นองค์ธรรมอันสำคัญยิ่งในทุกคัมภีร์ของฌานสมาบัติ และมีสภาวะธรรมแตกต่างกันไปในแต่ละฌานสมาบัติ พุทธศาสนิกชนผู้บำเพ็ญเพียรเหล่านี้ที่ยังไม่บรรลุความเป็นเอกัคตาแห่งจิตในฌานสมาบัติใด พุทธศาสนิกชนบำเพ็ญเพียรเหล่านั้น จึงยังมิได้บรรลุฌานสมาบัตินั้นแต่ประการใด”

พุทธศาสนิกชน การทำให้ความเป็นเอกัคตาแห่งจิตบังเกิดขึ้น จึงนับเป็นการบำเพ็ญเพียรอันยิ่ง ซึ่งในแต่ละฌานสมาบัติย่อมมีอุบาย เพื่อความเป็นเอกัคตาแห่งจิตแตกต่างกันไป ผู้บำเพ็ญเพียรพึงสำเนียงในข้อนี้ เพราะปัญหาดังกล่าวนี้ ได้บังเกิดขึ้นมาแล้วนับแต่พุทธกาลล่วงมา ดังปรากฏอยู่ใน “โมคคัลลานสังขุต”

^{๒๐} ส.สพ. ๒๕/๕๑๕/๑๐๘.

๕) การดำรงวาระจิตในปฐมฌาน

ดำรงวาระจิตของบรรลุปฐมฌานหรือบรรลุตัมมาสมาธิในปฐมฌานจาก “อังกิโกสูตร”^{๒๐}
ในพระไตรปิฎกดังนี้

“...ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะสังคจากามและอกุศลกรรมทั้งหลาย จึง
บรรลุปฐมฌานอัน มีตก วิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกแล้วแลอยู่ เธอทำกายนี้
ให้ชุ่มชื้น เอิบอím ผ่องแผ้ว ด้วยปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก ไม่มีส่วนใดของกายนี้ ที่
ปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกจะไม่แทรกซึมตั้งมั่นอยู่ เปรียบเหมือนพนักงานสร้าง
สถานหรือลูกมือพนักงานสร้างสถานผู้ฉลาด จะพึงใส่จุนสีตัวลงในภาชนะสำริด
แล้วพรหมด้วยน้ำหมักไว้ ตกเวลาเย็นก่อนจุนสีตัวซึ่งซึม ไปจับติดทั่วทั้งหมด ย่อม
ไม่กระจายออกฉ่นใด ภิกษุก็ฉ่นนั้นแล เธอทำกายนี้แหละ ให้ชุ่มชื้น เอิบอím ผ่องแผ้ว
ด้วยปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก ไม่มีส่วนใดของกายนี้ ที่ปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกจะ
ไม่แทรกซึมตั้งมั่นอยู่...”

นี่คือ “พระสูตร” ที่แสดงให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ได้ประจักษ์แจ้งถึงการดำรงวาระจิตตั้ง
มั่นอยู่ในปฐมฌานอันตนได้บรรลุแล้วด้วยความเพียรอันยิ่ง

การดำรงวาระจิตอยู่ในปฐมฌานย่อมเป็นเหตุให้บังเกิดความแตกฉานในปฐมฌานนี้ ครั้น
ความแตกฉานในปฐมฌานบังเกิดขึ้น “สัญญาความจำได้หมายแห่งปฐมฌาน ย่อมตั้งมั่น” เป็น
เหตุให้ผู้บำเพ็ญเพียรสามารถน้อมจิตขึ้นสู่ “ปฐมฌาน” ได้ด้วยความชำนาญในกาลต่อมา โดยอาศัย
“ปฐมฌานเป็นวิหารธรรมแห่งจิต” ดังปรากฏใน “วิเวกสูตร”^{๒๑} ดังนี้

“สมัยหนึ่ง ท่านพระสารีบุตรอยู่ ณ พระวิหารเชตวันอารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี
กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้น เป็นเวลาเช้าท่านพระสารีบุตรนุ่งแล้ว ถือบาตรและจีวร เข้าไปสู่กรุงสาวัตถี
เพื่อบิณฑบาต ครั้นเที่ยวบิณฑบาตในกรุงสาวัตถีแล้ว กลับจากบิณฑบาตภายหลังภัต เข้าไปยังป่า
อันธวัน เพื่อพักกลางวัน ถึงป่าอันธวันแล้ว นั่งพักกลางวัน ณ โคนไม้แห่งหนึ่ง ครั้งนั้นเป็นเวลาเย็น
ท่านพระสารีบุตรออกจากที่พักแล้ว เข้าไปยังพระวิหารเชตวันอารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี
ท่านพระอนนทได้เห็นท่านพระสารีบุตรมาแต่ไกล จึงกล่าวกะท่านพระสารีบุตรว่า ท่านสารีบุตร
อินทรีย์ของท่านผ่องใสหนัก สีหน้าของท่านหมดจด ผ่องใส วันนี้ท่านพระสารีบุตรอยู่ด้วยวิหาร
ธรรมอะไร?

^{๒๐} อ.ป.ญจก.; อ.จ.ภก ๓๖/๒๘/๔๖.

^{๒๑} ส.ป. ๒๓/๕๐๕/๕๔๔.

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า อาวุโส ดังเราจะบอก เราสังัดจากกามสังัดจากอกุศลธรรม เข้าปฐมฌาน มีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ อาวุโส เรานั้นไม่ได้คิดอย่างนี้ว่า เราเข้าปฐมฌานอยู่ หรือว่าเข้าปฐมฌานแล้ว หรือว่าออกจากปฐมฌานแล้ว แท้จริง ท่านพระสารีบุตรถอนทิวฏฐิคือ อหังการ ตัณหาคือมมังการ และอนุสัยคือมานะออกได้นานแล้ว ฉะนั้น ท่านพระสารีบุตรจึงไม่คิดอย่างนี้ว่า เราเข้าปฐมฌานอยู่ หรือว่าเข้าปฐมฌานแล้ว หรือว่าออกจากปฐมฌานแล้ว”

คำว่า “วิหารธรรม” หมายถึง ธรรมอันเป็นที่พักอาศัยของใจ หรือสภาวะธรรมของจิตในขณะพักอาศัยในกาลใดกาลหนึ่ง เช่น เมื่อทำการกิจการงานเสร็จสิ้น ประจรรณนาพักผ่อนให้บังเกิดความสงบทางกายและทางใจ จึงน้อมจิตไปในปฐมฌาน เพื่อเป็นที่พักอาศัยของใจ หรือน้อมจิตไปในอานาปานสติวิหารธรรม เป็นต้น

ในความแตกฉานในปฐมฌานจะบังเกิดขึ้นเพราะความเพียรในการดำรงวาระจิตให้ปฐมฌาน ดังได้กล่าวมาแล้ว การดำเนินวาระจิตอยู่ในปฐมฌานตามรอยพระศาสดาเจ้า ยังเป็นเหตุให้บังเกิดความเต็มเปี่ยมของสมาธิญาณ เพราะการเคลื่อนย้ายของสมาธิญาณโดยลำดับ

ตลอดกาลใดที่กุลบุตรผู้บรรลุปฐมฌานยังมิได้บังเกิดความเต็มเปี่ยมของสมาธิญาณในขั้นปฐมฌานตลอดกาลนั้น กุลบุตรผู้บำเพ็ญเพียรย่อมบังเกิดความสั่นไหวของจิตหรือบังเกิดความอาพาธของจิต คือ “ไม่สามารถตั้งมั่นอยู่ในปฐมฌาน และไม่สามารถบำเพ็ญเพียรเพียรผ่านปฐมฌานสู่ทุติยฌานได้” สมัยใดที่สมาธิญาณของปฐมฌานเต็มเปี่ยม สมัยนั้นผู้บำเพ็ญเพียรย่อมมีจิตตั้งมั่นไม่หวั่นไหวมีความเด่นเป็นหนึ่ง ไม่ต้องใช้ความเพียรข่มไว้ นี้แลคือพระพุทธานุภาพของพระศาสดาเจ้าที่ทรงตรัสต่อพระ โมคคัลลานะว่า “จงอย่าประมาทในปฐมฌาน จงดำรงจิตไว้ในปฐมฌาน จงกระทำจิตให้เป็นธรรมเอกผุดขึ้นภายใน จงตั้งจิตไว้ให้มั่นในปฐมฌาน”

๑๐) สมาธิแห่งปฐมฌาน

สมาธิญาณ เป็นมรรคผลที่บังเกิดขึ้นจากการปฏิบัติ “สมาธิภาวนา” หรือ “กรรมฐานภาวนา” หรือ “ฌานสมาบัติ”

สมาธิญาณ คือ ความรู้แจ้งในสมาธิจิตของผู้บำเพ็ญเพียรในฌานสมาบัติซึ่งมีหลายระดับในแต่ละฌานสมาบัติ

สมาธิญาณ เปรียบเหมือน “เกียรติยศของจิต” สำหรับผู้บำเพ็ญเพียรสมาธิภาวนาหรือกรรมฐานภาวนาหรือสมาบัติ เป็นคุณสมบัติของจิตอันแสดงถึงบารมีธรรมที่ได้เคยบำเพ็ญเพียรมาข้ามภพข้ามชาติ จะอยู่กับจิตตลอดกาลแม้จะออกจากภพนี้สมาธิภาวนา หรือออกจากกรรมฐานหรือออกจากฌานสมาบัติแล้วก็ตาม แม้กายสังขารจะแตกดับถึงแก่ความตาย แต่สมาธิญาณก็ยังคงอยู่เป็นคุณสมบัติของจิตหรือเกียรติยศของจิตในการเวียนว่ายตายเกิดสืบไป สมาธิญาณนี้แล คือ เครื่องวัดว่าสรรพสัตว์เหล่าใด มีบารมีแห่งธรรมที่แตกต่างกัน ซึ่งในสมัยพุทธกาลเกี่ยวกับสมาธิญาณว่า

“ในสมัยครั้งพุทธกาล นางวิสาขาได้สดับฟังพระธรรมเทศนา ณ เบื้องพระพักตร์ของพระศาสดาเจ้าจนบรรลุพระโสดาบันตั้งแต่อายุ ๗ ปี แม้จะไม่สามารถเข้าในพระธรรมเทศนาได้สักขี้ingleก็ตาม ที่เป็นเช่นนี้ ก็เพราะบังเกิดการเคลื่อนย้ายของสมาธิญาณ ซึ่งนางวิสาขาได้เคยบำเพ็ญเพียรมานับแต่อดีตชาติล่วงมาแล้วเป็นเหตุนั่นเอง”^{๒๓}

บุคคลบางคนในโลกนี้ สามารถบรรลุธรรมได้ง่ายหรือยาก ย่อมมี “สมาธิญาณ” เก่าที่ติดตัวมาเป็นเหตุ หรือบุคคลบางคนในโลกนี้ มีญาณหยั่งรู้หรือลางสังหรณ์มากกว่าบุคคลอื่น ก็เพราะ “สมาธิญาณ” เก่าที่ติดตัวมาเป็นเหตุ หรือบุคคลบางคนในโลกนี้ สามารถติดต่อสื่อสารกับเหล่าเทพเทวดา ได้มากกว่าปุถุชนธรรมดา ก็เพราะ “สมาธิญาณ” เก่าที่ติดตัวมาเป็นเหตุ

บุคคลผู้มีสมาธิญาณสูง ย่อมประจักษ์แจ้งต่อผู้ที่มีสมาธิญาณต่ำกว่า แต่บุคคลผู้มีสมาธิญาณต่ำกว่า ย่อมไม่สามารถประจักษ์แจ้งในจิตของผู้มีสมาธิญาณสูงกว่าได้ นี้แล คือ เหตุที่ปุถุชนย่อมไม่รู้วิถีแห่งจิตของพระโสดาบัน พระโสดาบันย่อมไม่รู้วิถีแห่งจิตของพระสกทาคามี พระสกทาคามีย่อมไม่รู้วิถีของพระอนาคามี พระอนาคามีย่อมไม่รู้วิถีแห่งจิตของพระอรหันต์ พระอรหันต์ทั้งหลายย่อมไม่รู้วิถีแห่งจิตของพระอัครสาวก และพระอรหันต์ทั้งหลายย่อมไม่รู้วิถีแห่งจิตของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นี้แล คือ มรรคผลอันบังเกิดขึ้นจากการบำเพ็ญเพียรสมาธิภาวนา ฐานภาวนา หรือสมาบัติภาวนา

๑๑) ลำดับของสมาธิญาณในปฐมฌาน

การแบ่งลำดับของสมาธิญาณนั้น การบังเกิดขึ้นเป็นธรรมดาเมื่อผู้บำเพ็ญเพียรประกอบด้วยสัมมาปฏิบัติทา หรืออริยมรรค ๘ อันแสนประเสริฐ สมาธิญาณในปฐมฌานนั้นแบ่งออกเป็น ๓ ลำดับ ดังต่อไปนี้ คือ^{๒๔}

(๑) พรหมปาริสาชสมาธิญาณ คือ สมาธิญาณอันเป็นเหตุไปอุบัติเกิดขึ้นในชั้นพรหมปาริสาชชา

(๒) พรหมปุโรหิตสมาธิญาณ คือ สมาธิญาณอันเป็นเหตุให้ไปบังเกิดในชั้นพรหมพรหมปุโรหิต

(๓) มหาพรหมสมาธิญาณ คือ สมาธิญาณอันเป็นเหตุให้ไปบังเกิดในชั้นมหาพรหม

๑๒) การกำหนดรู้ในปฐมฌาน

^{๒๓} ศรีศากยโศก, ธรรมฐานและฌานสมาบัติตามรอยพระพุทธองค์, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๔๐ - ๑๔๑.

^{๒๔} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, ๔๕ พรรษา ของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๒๔.

- (๑) วิตก
- (๒) วิจาร์
- (๓) ปีติ
- (๔) สุข
- (๕) เอกัคตา

เมื่อผู้บำเพ็ญได้เสพทั่วถึงอานิสงส์ของปฐมฌานพร้อมบริบูรณ์ ในขณะที่ดำรงวาระจิตในปฐมฌาน ดังได้กล่าวมาแล้ว ผู้บำเพ็ญเพียรพึงกำหนดรู้สภาวธรรมของจิตในขั้นปฐมฌานดังนี้ คือ

- ๑) กำหนดรู้ว่า นี่คือ “ปฐมฌาน”
- ๒) กำหนดรู้ “เหตุแห่งปฐมฌาน” คือ วิตก วิจาร์ ปีติ สุข และเอกัคตาแห่งจิต
- ๓) กำหนดรู้ “ความดับแห่งปฐมฌาน” คือ เพราะอาศัยเหตุปัจจัยอิงอาศัยกัน ปฐมฌานจึงบังเกิดขึ้น เป็นของไม่เที่ยง ไม่ควรสำคัญมั่นหมายในปฐมฌานนี้ สักแต่ว่าเป็นพาหนะใช้เดินทางข้ามพ้นวิภวสังสารเท่านั้น
- ๔) กำหนด “ทางปฏิบัติเพื่อความดับแห่งปฐมฌาน” คือ ความมีสัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัมมาวายามะ สัมมาอาชีวะ สัมมากัมมันตะ สัมมาวาจา สัมมาสังกัปปะ สัมมาทิฎฐิ คือ สัมมาปฏิบัติ หรือ อริยมรรค ๘ นั้นเอง
- ๕) กำหนดรู้ “คุณ” ของปฐมฌาน
- ๖) กำหนดรู้ “โทษ” ของปฐมฌาน
- ๗) กำหนดรู้ “อุบายเครื่องออกจากปฐมฌาน เพื่อบรรลุตุติยฌานเป็นลำดับไป”

การกำหนดรู้เช่นนี้ เป็นเหตุให้ผู้บำเพ็ญเพียรบังเกิดความไม่ยึดมั่น ถ้อยมั่นในปฐมฌาน บังเกิดความเบื่อหน่ายในปฐมฌาน เพราะปฐมฌานนี้เป็นไปเพื่อความบังเกิดภพใหม่ ไม่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ การกำหนดรู้เช่นนี้ คือ อุบายเครื่องออกจากปฐมฌานเพื่อยกจิตขึ้นสู่ทุติยฌานเป็นลำดับไป

เพราะอาศัยสมาธิญาณ (สัมมาสมาธิอันตั้งมั่นในปฐมฌาน) ในปฐมฌานนี้ บุคคลสามารถน้อมจิตด้วยสมาธิญาณอันตนบรรลุแล้ว เพื่อกำหนดรู้สภาวธรรมดังกล่าวมาแล้ว

เมื่อผู้บำเพ็ญเพียรมีความชำนาญแคล่วคล่องในปฐมฌาน ดังนี้ คือ

- ๑) ชำนาญแคล่วคล่องในการน้อมใจรำลึกถึงปฐมฌาน ไม่นั่นซ้ำ (อาวัชชนวลี)
- ๒) ชำนาญแคล่วคล่องในการเข้าปฐมฌาน (สมาปัชชนวลี)
- ๓) ชำนาญแคล่วคล่องในการดำรงรักษาปฐมฌานตามปรารถนา (อิฐฐานวลี)
- ๔) ชำนาญแคล่วคล่องในการออกจากปฐมฌาน (วุฏฐานวลี)
- ๕) ชำนาญแคล่วคล่องในการกำหนดรู้องค์ปฐมฌาน มิเน้นซ้ำ (ปัจจเวกขณวลี)

กุดบุตรผู้บำเพ็ญเพียร เมื่อมีความชำนาญแคล้วคล่องในปฐมฌานอย่างนี้ เรียกว่า เป็นผู้บรรลู่ “ปฐมฌานสมาบัติ” หรือ “ฌานสมาบัติ ๑” หรือ “สภาวะธรรมของจิตอันพร้อมบริบูรณ์อยู่ในปฐมฌาน นั้นเอง”

พระพรหมปฐมฌานภูมิอุบัติเกิดขึ้นเป็นพระพรหมนั้นย่อมแบ่งเป็น ๓ ชั้น คือ ชั้นปริตตะ ชั้นมัชฌิมะ และชั้นปถิตะ มีอำนาจสูงต่ำไม่เท่ากัน เมื่อให้ผลไปอุบัติเกิดขึ้นในพรหมโลก จึงให้ผลที่มีความแตกต่างกัน ดังนี้

ผู้อุบัติเกิดขึ้นเป็นพรหมในปฐมฌานชั้นปริตตะ มีโอกาสได้เกิดเป็นพรหมชั้นต่ำ คือ พรหมปาริสัชชะนี้ เพราะมีกำลังของฌานอ่อนเป็นไปอย่างสามัญ

ผู้อุบัติเกิดขึ้นเป็นพรหมในปฐมฌานชั้นมัชฌิมะ มีโอกาสได้เกิดเป็นพรหมชั้นกลาง คือ พรหมบุโรหิตนี้ เพราะมีกำลังของฌานอ่อนเป็นไปมากปานกลาง

ผู้อุบัติเกิดขึ้นเป็นพรหมในปฐมฌานชั้นปถิตะ มีโอกาสได้เกิดเป็นพรหมชั้นสูง คือ มหาพรหมนี้ เพราะมีกำลังของฌานเข้มแข็งเป็นไปมากเข้มแข็ง

ผู้เป็นพรหมในชั้นปฐมภูมิจะต้องเป็นผู้มีกำลังของฌาน ๓ ระดับด้วยกัน คือ กำลังของฌานอ่อนเป็นไปอย่างสามัญ กำลังของฌานอ่อนเป็นไปมากปานกลาง กำลังของฌานเข้มแข็งเป็นไปมากเข้มแข็ง ตามลำดับ

๔.๓ พรหมโลกทุติยฌานภูมิ

พรหมโลกในชั้นทุติยฌานภูมินี้ ตั้งอยู่สูงห่างจากพรหมโลกชั้นปฐมฌานภูมิขึ้นไปประมาณ ๒,๑๘๖,๔๐๐ โยชน์^{๒๕} พรหมโลกชั้นนี้มีอยู่ ๓ ประเภทด้วยกันคือ

- พรหมปริตตภา
- พรหมอัปปมาณสุภา
- พรหมอาภัสสรา

สาเหตุที่ทำให้พรหมชั้นนี้ต้องแบ่งเป็น ๓ ประเภท ก็ด้วยอาศัยการบำเพ็ญฌานมาไม่เท่ากัน มีรัศมีอานุภาพไม่เท่ากัน ท่านที่ได้บำเพ็ญฌานมาประณีตกว่า ย่อมมีศักดาอานุภาพมากกว่า ในธรรมหทยวิภังค์ มีพุทธพจน์ตรัสยืนยันความแตกต่างของพรหมในชั้นทุติยภูมิไว้ว่า ผู้ได้เจริญทุติยฌานมาเล็กน้อย จึงเกิดเป็นพรหมปริตตภา ผู้ได้เจริญทุติยฌานพอปานกลาง จึงเกิดเป็นพรหมอัปปมาณสุภา ผู้ใดเจริญทุติยฌานอย่างประณีต จึงได้เกิดเป็นพรหมอาภัสสรา^{๒๖} คัมภีร์จิกวาพ

^{๒๕} จกุก.ที. ๒๐๖.

^{๒๖} อภิ.วิ ๗๘/๑๑๘/๑๐๐๗.

ที่ป็นี ท่านผู้รจนานได้ตั้งวิเคราะห์ให้ความหมายพรหมแต่ละชั้นในทศิยฆานภุมินีนว่า อากศุสเรหิ ปรีตดา อากา เอคตสนุดิ ปรีตดาภา รัศมิฆองพรหมเหล่านี้ น้อยกว่าพรหมอากศุสรา เหตุนี้พรหมเหล่านี้ ชื่อว่า ปรีตตราภา อปฺปมาณา อากา เอคตสนุดิ อปฺปมาณาภา รัศมิฆองพรหมเหล่านี้ไม่มีประมาณ เหตุนี้พรหมเหล่านี้ จึงชื่อว่าอัปฺปมาณาภา^{๒๑} อรรถกาทั้งหลายมีอรรถกถาฆานิทานสูตร ให้ความหมายพรหมชั้นอากศุสรา โดยการตั้งวิเคราะห์ว่า ทณฺฑอุกกาย อจฺจิ วิย เอเตสํ สรีโรต อากา ฉินฺทิตวา ฉินฺทิตวา ปตฺนตี วิย สรตี วิสุสเรตีติ อากศุสรา รัศมิเป็นเหมือนตัก ๆ ตกไป แผ่นขนออก คือ ฟุ้งออกจากร่างกายของพรหมเหล่านี้เหมือนเปลวเพลิงจากคบเพลิง เหตุนี้พรหมเหล่านี้ จึงชื่อว่า อากศุสรา^{๒๒} ในคัมภีร์อภิสรรณวิภาวินีฎีกาให้ความหมายว่า รัศมิแผ่นขนออก คือ ฟุ้งออกจากกายทุกส่วนเหมือนสายฟ้าแลบในยามมรฝน^{๒๓} เพราะพรหมเหล่านี้ มีขันธสันดานอันเกิดจากฆานอันมีปีติ

สถานภาพของพรหมชั้นนี้ ย่อมมีเหมือนพรหมในชั้นปฐมฆาน เพราะแบ่งเป็น ๓ ประเภทเหมือนกัน คือ

พรหมปรีตตราภา	อยู่ในฐานะเหมือน	พรหมปารีสัชชา
พรหมอัปฺปมาณาภา	อยู่ในฐานะเหมือน	พรหมปุโรหิต
พรหมอากศุสรา	อยู่ในฐานะเหมือน	มหาพรหม

ทศิยฆาน คือ สภาวธรรมของจิตอันตั้งมั่นด้วยสัมมาสดี สัมมาสมาธิ บังเกิดความสงบทางกาย และใจ (ปีสัทธิ) ต่อเนื่องจากปฐมฆาน เพราะความดับแห่งวิตก วิจาร เป็นเหตุ จึงตั้งมั่นด้วยอาศัยของศีธรรม ดังนี้ คือ

๑. ปีติ
๒. สุข
๓. เอกัคตา

สัมมาสมาธิ ในทศิยฆานนี้ ย่อมอาศัย “ปฏิภาคนิมิต” เป็นอารมณ์เครื่องหนุนแห่งจิตสืบต่อเนื่องจากปฐมฆาน และเป็นสัมมาสมาธิอันตั้งมั่นเพราะความดับของวิตก วิจาร เป็นเหตุ ดังนั้น สัมมาสมาธิในชั้นทศิยฆานนี้ ย่อมละเอียด ประณีต มากกว่าสัมมาสมาธิในชั้นปฐมฆานและสภาวธรรมของจิตในชั้นทศิยฆานย่อมละเอียด ประณีต มากกว่าสภาวธรรมของจิตในชั้นปฐมฆาน

ทศิยฆานมีความเป็นไปดังนี้ “ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เจริญมรรคปฏิบัติเพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุทศิยฆานอันมีอารมณ์เครื่องหนุนแห่งจิต เป็นไปในภายใน มีธรรมชาติแห่งจิตผ่องใสใน

^{๒๑} จกฺก.ที. ๑๓๕.

^{๒๒} สฺ.วิ. ๒/๑๔๑.

^{๒๓} สงฺคห.ฎีกา. ๑๕๘.

ภายใน เพราะความคับแค้นแห่งวิตกวิจารณ์ เป็นธรรมชาติเกิดขึ้นในภายใน ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ แต่มีปีติ และสุขอันเกิดแต่สมาธิ อยู่ในสมัยใด ฌานมีองค์ธรรม ๓ ประการ คือ ปีติ สุข เอกัคคตาแห่งจิตมีใน สมัยนั้น นี้เรียกว่า ทุติยฌาน”

ท่านผู้บำเพ็ญเพียร ใช้ปฐวีกสิณเป็นอารมณ์เป็นเครื่องหนุนแห่งจิตหรือเป็น “บริกรรมนิมิต” ในการปฏิบัติสมถกรรมฐานภาวนาเป็นตัวอย่างในการกำหนดเข้าใจเรื่อง “สมถกรรมฐานภาวนา” ในเบื้องต้น จนกระทั่งบังเกิด “ปฏิภาคนิมิต” โดยลำดับ ในทุติยฌานนี้ ปฏิภาคนิมิตยังดำรงอยู่ เหมือนกับปฐมฌานในฐานะเป็น “อารมณ์เครื่องหนุนจิต” สำหรับ “สมถกรรมฐาน” ในขั้นทุติยฌานนี้ เราสามารถลำดับสัมมาสมาธิอันบังเกิดขึ้นนับแต่เริ่มบริกรรมภาวนาจนถึงทุติยฌานได้ ดังนี้ คือ

๑. ขณิกสมาธิ
๒. อุปจารสมาธิ
๓. อัปปนาสมาธิ
๔. ปฐมฌานสมาธิ (สมาธิขั้นปฐมฌาน)
๕. ทุติยฌานสมาธิ (สมาธิขั้นทุติยฌาน)

พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย พึงดำรงวาระจิตพิจารณาด้วยใจการบังเกิดขึ้นของ “ทุติยฌาน” นี้ เพราะ “ความคับของวิตก วิจารณ์ ในปฐมฌานเป็นเหตุ” ปัญหาจึงบังเกิดขึ้นตามมา คือ “อะไรเป็นเหตุแห่งความคับของ วิตก วิจารณ์ ในปฐมฌาน”

๔.๓.๑ อูบายเครื่องบรรลุตุติยฌาน (อูบายเครื่องออกจากปฐมฌาน)

๑) ท่านผู้บำเพ็ญเพียร ดังได้กล่าวมาแล้ว การดำรงวาระจิตในปฐมฌานจาก “อังกิณสูตร”^{๓๐} เมื่อผู้บำเพ็ญเพียรดำรงวาระจิตในปฐมฌานจนแตกฉานในปฐมฌาน มีความชำนาญแคล่วคล่องในปฐมฌาน ๕ ประการ ดังกล่าวมาแล้วนั้น ผู้บำเพ็ญเพียรย่อมได้รับอานิสงส์แสนประเสริฐจากปฐมฌาน คือ “ความเต็มเปี่ยมพร้อมบริบูรณ์ ตลอดกาลนั้นสภาวะธรรมของจิตย่อมบังเกิดการ สั่นไหว (อาพาธทางจิต) เมื่อบังเกิดความสั่นไหว ย่อมมีอภายบรรลุถึงทุติยฌาน ใ้” นี้คือ “อูบายประการที่หนึ่งเพื่อบรรลุตุติยฌาน”

๒) การเสพอให้ทั่วถึงใน “คุณ” และ “โทษ” ของปฐมฌาน คือข้อที่ว่า “ปฐมฌานนี้ ทำให้บังเกิดปีติสัทธรรมิที่มีความสงบทางกายและทางใจมีความสงบ สัจจจากอกุศลธรรมทั้งปวง วาจา ย่อมระงับในปฐมฌานนี้ หรือความระงับแห่งวจีกรรม ย่อมปรากฏในปฐมฌานนี้ ความระงับแห่งวจีกรรมนี้ ย่อมหมายถึง ความดับของความรู้สึกนึกคิดของสมองเช่นเดียวกัน นี้แลคือความระงับ

^{๓๐} อจ.ปญจก.; อจ.ฉกุก ๓๖/๒๘/๔๖.

แห่งวจิกรรมหรือวจีสังขาร นี้แล คือ ปัสสัทธิ (ความสงบกายและใจ) ในปฐมฌาน นี้คือคุณของปฐมฌาน”^{๑๑}

ข้อที่ว่า “ปีติ และสุข ในปฐมฌานนี้ ย่อมเป็นที่ตั้งอาศัยของเวทนา ตัณหา และอุปาทานได้ แม้ความสงบในปฐมฌานนี้ ย่อมเป็นเหตุที่ตั้งอาศัยของเวทนา ตัณหา และอุปาทานได้ แม้ปฐมฌานนี้ ก็ย่อมอาศัยเหตุปัจจัยในการเกิด คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตาแห่งจิต ย่อมไม่เที่ยง เป็นอนัตตา ไม่พึงยึดมั่นในปฐมฌานนี้ สักแต่ว่าเป็นพาหนะเครื่องข้ามพ้นไปสู่ทุติยฌานเท่านั้น นี้คือโทษของปฐมฌาน” นี้คืออุบายประการหนึ่งเพื่อบรรลุดุติยฌาน

๔.๓.๒ การน้อมจิตเข้าสู่ทุติยฌาน

“เพราะการดับของวิตก วิจารณ์ในปฐมฌาน จึงบรรลุดุติยฌาน” แต่ความดับแห่งวิตก วิจารณ์ในฌานสมาบัตินั้น ไม่ได้หมายถึงการยกวาระจิตในการยกจิตขึ้นสู่อารมณ์อย่างต่อเนื่องออกไปหรือยกเลิก วิตกวิจารณ์ไปเสีย หาได้เป็นเช่นนั้นไม่

ผู้บำเพ็ญเพียรพึงทำความเข้าใจให้ประจักษ์แจ้งด้วยองค์ธรรมแห่งปฐมฌาน ๕ ประการนี้ ย่อมมีความละเอียด ประณีต แตกต่างกันไป ดังนี้ คือ

- ๑) วิตก มีความละเอียด ประณีต น้อยที่สุด หรือหายมากที่สุด
- ๒) วิจารณ์ มีความละเอียด ประณีต มากกว่า วิตก แต่น้อยกว่า ปีติและสุข
- ๓) ปีติ มีความละเอียด ประณีต มากกว่า วิจารณ์ แต่น้อยกว่าสุข
- ๔) สุข มีความละเอียด ประณีต มากกว่า ปีติ แต่น้อยกว่า เอกัคคตาแห่งจิต
- ๕) เอกัคคตาแห่งจิต มีความละเอียด ประณีตมากที่สุด

ผู้บำเพ็ญเพียรทั้งหลาย เมื่อสภาวะธรรมของจิตในชั้นปฐมฌานมีความละเอียด ประณีตยิ่งขึ้นไป องค์ธรรมแห่งปฐมฌานที่มีความละเอียด ประณีต น้อยที่สุด ย่อมมีความดับลงโดยลำดับเป็นธรรมดา หมายความว่า เมื่อผู้บำเพ็ญเพียรเจริญสภาวะธรรมของจิตในชั้นปฐมฌานให้มีความละเอียด ประณีตยิ่งขึ้นไป หรืออีกนัยหนึ่ง เมื่อผู้บำเพ็ญเจริญสัมมาสมาธิของจิตในชั้นปฐมฌานให้มีความละเอียด ประณีต ยิ่งขึ้นไป จนกระทั่ง บังเกิดความดับของวิตก วิจารณ์ พร้อมบริบูรณ์แล้ว สภาวะธรรมของจิตเมื่อบังเกิดความดับพร้อมบริบูรณ์ของวิตก วิจารณ์ นี้ จึงเรียกว่า “ทุติยฌาน” นี้แล คือ “การบังเกิดขึ้น บรรลุถึง ทุติยฌาน เพราะความดับแห่งวิตก วิจารณ์”

^{๑๑}อภิ.วิ. ๓๘/๕๕๕/๒๘๓ - ๒๘๕.

๔.๓.๓ การทำให้สัมมาสมาธิบังเกิดความเจริญยิ่งขึ้นไป

การน้อมจิตเข้าสู่ทุติยฌาน คือ การน้อมจิต เจริญสัมมาสมาธิในปฐมฌานให้ยิ่งขึ้นไปจึงบังเกิดความดับแห่งวิตก วิจารณ์ พร้อมบริบูรณ์ ซึ่งมีวิธีการปฏิบัติเพื่อให้สัมมาสมาธิในชั้นปฐมฌาน มีความละเอียด ประณีตยิ่งขึ้นไปนั้น ผู้บำเพ็ญเพียรจะต้องพิจารณาเหมือนกับปฐมฌานอีกครั้งดังต่อไปนี้ คือ

- ๑) การดำรงวาระจิตในปฐมฌาน
- ๒) การบังเกิดขึ้นและเคลื่อนย้ายของสมาธิญาณในปฐมฌาน
- ๓) การกำหนดรู้ในปฐมฌาน
- ๔) ความชำนาญแคล่วคล่องในปฐมฌาน

วิธีปฏิบัติ ๔ ประการ เพื่อการเจริญยิ่งขึ้นไปของสภาวะธรรมแห่งจิต ของสัมมาสมาธิแห่งจิตในปฐมฌาน

๔.๓.๔ สภาวะธรรมของจิตในทุติยฌาน

เมื่อผู้บำเพ็ญเพียรเจริญสัมมาสมาธิในปฐมฌานยิ่งขึ้นไปให้มีความละเอียด ประณีตยิ่งขึ้นไป สมาธิญาณในปฐมฌานย่อมเคลื่อนย้ายโดยลำดับ เมื่อบังเกิดความเต็มเปี่ยมพร้อมบริบูรณ์ของสมาธิญาณในปฐมฌาน โดยลำดับ วิตก วิจารณ์ ย่อมดับลงพร้อมบริบูรณ์โดยลำดับ ครั้น วิตก วิจารณ์ ดับลงพร้อมบริบูรณ์ ผู้บำเพ็ญเพียรย่อมบังเกิดความผ่อนคลายในกายในเนื่องจากไม่ต้องดำรง “วิตก วิจารณ์” สืบไป คือ ไม่ต้องข่มจิตให้ดำรงสัมมาสมาธิด้วยวิตก วิจารณ์ อีกต่อไป เหตุดังนี้ ความผ่อนคลายแห่งจิตในกายใน ความเป็นธรรมเอกจิ่งผุดขึ้นในกายใน เพราะความดับของวิตก วิจารณ์ เป็นเหตุนั่นเอง สภาวะธรรมของจิตในขั้นนี้ เรียกว่า “บรรลุตุติยฌาน” มีความสงบ ระงับจากอกุศลกรรมทั้งปวง มีวาจาระงับหรือความดับแห่งวจีกรรม มีความดับแห่งวิตก วิจารณ์ มีปีสัททเกิดขึ้น (ความสงบกายและใจ) จิตเสวยปีติและสุขอันเกิดแต่สัมมาสมาธิ ความผ่อนคลายแห่งจิตในกายในจึงบังเกิดด้วยเหตุดังนี้

๔.๓.๕ ลำดับของสมาธิญาณในทุติยฌาน

สมาธิญาณในทุติยฌานแบ่งออกเป็น ๓ ลำดับ คือ

- ๑) ปริตรตาทสมาธิญาณ
- ๒) อัปปมาณาทสมาธิญาณ
- ๓) อาภัสสรสมาธิญาณ

สมาธิญาณในทุติยฌานจะเต็มเปี่ยมพร้อมบริบูรณ์หรือไม่ ย่อมขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยหลายประการ อาจต้องอาศัยเวลานับแรมปีหรืออาจตลอดทั้งชีวิตก็เป็นได้ ในทุกฌานสมาบัติย่อมเป็น

เช่นนี้ แม้แต่ปฐมฌาน ยังนับว่าต้องอาศัยเวลาในการบำเพ็ญเพียรยาวนาน ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยหลายประการดังกล่าวมาเป็นในเบื้องต้น

๔.๓.๖ การดำรงวาระจิตอยู่ในทุติยฌาน^{๑๒}

แม้จะบรรลุทุติยฌานแล้ว คือ มีความผ่อนคลายในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก วิจารณ์ เพราะความดับของ วิตก วิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิแล้วแลอยู่ สัญญาณนสิกการอันประกอบด้วยวิตก ย่อมฟุ้งซ่านไปได้ ดังปรากฏอยู่ “โมคคัลลานสังยุต”^{๑๓} ที่ได้นำมาแสดงแล้ว ข้อนี้เป็นเพราะ “สมาธิญาณในทุติยฌานยังไม่เต็มเปี่ยมพร้อมบริบูรณ์นั่นเอง” พระศาสดาเจ้าจึงแสดงใน “อังกิณสูตร” ดังนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงการเจริญสมาธิที่ประกอบด้วยองค์ ๕ อันประเสริฐ เธอทั้งหลายจงฟัง ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลายก็การเจริญสมาธิที่ประกอบด้วยองค์ ๕ อันประเสริฐเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สัจจจากกาม บรรลุปฐมฌาน เธอทำกายนี้แหละให้ชุ่มชื้น เอิบอím ซาบซ่าน ด้วยปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก ไม่มีเอกเทศไหนๆแห่งกายของเธอทั่วทั้งตัว ที่ปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกจะไม่ถูกต้อง เปรียบเหมือนพนักงานทรงसनานหรือลูกมือพนักงานทรงसनานผู้ฉลาด จะพึงใส่จรรยาตัวลงในภาชนะสำริดแล้วพรมด้วยน้ำหมักไว้ ตกเวลาเย็นก่อนจรรยาตัวซึ่งซึ่มไปจับติดทั่วทั้งหมัด ย่อมไม่กระจ่ายออกฉ่นใด ภิกษุก็ฉ่นนั้นแล ทำกายนี้แหละให้ชุ่มชื้น เอิบอím ซาบซ่าน ด้วยปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก ไม่มีเอกเทศไหนๆแห่งกายของเธอทั่วทั้งตัว ที่ปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกจะไม่ถูกต้อง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นการเจริญสมาธิที่ประกอบด้วยองค์ ๕ อันประเสริฐข้อที่ ๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุบรรลุทุติยฌาน มีความผ่อนคลายแห่งจิตในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป มีปีติและสุขที่เกิดแต่สมาธิอยู่ เธอทำกายนี้แหละให้ชุ่มชื้นเอิบอím ซาบซ่านด้วยปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก ไม่มีเอกเทศไหน ๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัว ที่ปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกจะไม่ถูกต้อง เปรียบเหมือนห้วงน้ำลึกที่มีน้ำป่นปวน ไม่มีทางไหลมาได้ ทั้งในด้านตะวันออก ด้านใต้ด้านตะวันตก ด้านเหนือ และฝ่นก็ไม่ตกเพิ่มตามฤดูกาลแต่สายน้ำเย็นพุขึ้น จากห้วงน้ำนั้นแล้ว จะพึงทำห้วงน้ำนั้นแหละให้ชุ่มชื้น เอิบอím ซาบซึ่มด้วยน้ำเย็น ไม่มีเอกเทศไหน ๆ แห่งห้วงน้ำนั้นทั้งหมด ที่น้ำเย็นจะไม่พึงถูกต้อง ฉ่นใด ภิกษุก็ฉ่นนั้นนั่นแล ย่อมทำกายนี้แหละให้ชุ่มชื้น เอิบอím ซาบซ่าน ด้วยปีติ และสุขอันเกิดแต่สมาธิ ไม่มีเอก

^{๑๒} อ.ป.ภ.จก.อ.จ.ภ.ก. ๓๖/๒๘/๔๖.

^{๑๓} ส.ส.พ. ๒๘/๕๑๕/๑๐๘.

เทศไหน ๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัวที่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิจะไม่ถูกต้อง คุณอนภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นการเจริญสัมมาสมาธิที่ประกอบด้วยองค์ ๕ อันประเสริฐ ข้อที่ ๒

คุณอนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุมีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย เพราะปีติสิ้นไป บรรลุดุคติยามาน ที่พระอริยเจ้าทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้มานนี้ เป็นผู้มึนอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เธอทำกายนี้ให้ชุ่มชื้น เอบอิม ซาบซ่านด้วยสุขอันปราศจากปีติ ไม่มีเอกเทศไหน ๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัวที่สุขอันปราศจากปีติจะไม่ถูกต้อง คุณอนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนในกอบอุบล กอบบัวหลวง หรือกอบบัวขาว ดอกอุบลดอกบัวหลวง หรือดอกบัวขาว บางเหล่าซึ่งเกิดในน้ำ ยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ในน้ำ อันน้ำหล่อเลี้ยงดอกบัวเหล่านั้น ชุ่มชื้น เอบอบ ซาบซ่านด้วยน้ำเย็นตลอดยอด ตลอดเหง้า ไม่มีเอกเทศไหน ๆ แห่งคอกอุบล ดอกบัวหลวงหรือดอกบัวขาว ทั่วทุกส่วนที่น้ำเย็นจะไม่พึงถูกต้อง ฉันทิโก ภิกษุก็ฉันทินั้นแลยอมทำกายนี้แหละให้ชุ่มชื้น เอบอิม ซาบซ่าน ด้วยสุขอันปราศจากปีติไม่มีเอกเทศไหน ๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัว ที่สุขปราศจากปีติจะไม่ถูกต้องนี่เป็นการเจริญสัมมาสมาธิที่ประกอบด้วยองค์ ๕ อันประเสริฐ ข้อที่ ๓

คุณอนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุบรรลุดุคติยามานอันไม่มีสุขไม่มีทุกข์ เพราะละสุขละทุกข์ และดับโสมนัสและโทมนัสก่อน ๆ ได้มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ เอนั่งแผ่ไปทั่วกายนี้แหละ ด้วยใจอันบริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีเอกเทศไหน ๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัว ที่ใจอันบริสุทธิ์ ผ่องแผ้วจะไม่ถูกต้อง คุณอนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษจะพึงนั่งคลุมตัวตลอดศีรษะด้วยผ้าขาวไม่มีเอกเทศไหน ๆ แห่งกายทุก ๆ ส่วนของเขาที่ผ้าขาวจะไม่ถูกต้อง ฉันทิโก ภิกษุก็ฉันทินั้นแล เอนั่งแผ่ไปทั่วกายนี้แหละ ด้วยใจอันบริสุทธิ์ ผ่องแผ้วไม่มีเอกเทศไหน ๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัว ที่ใจอันบริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว จะไม่ถูกต้อง คุณอนภิกษุทั้งหลายนี่เป็นการเจริญสัมมาสมาธิที่ประกอบด้วยองค์ ๕ อันประเสริฐ ข้อที่ ๔

คุณอนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุยอมถือด้วยดี ทำไว้ในใจด้วยดี ไคร่ครวญด้วยดี แห่งตลอดด้วยดี ซึ่งปัจเจกขณนิมิตด้วยปัญญาเปรียบเหมือนคนอื่นพึงเห็นคนอื่น คนอื่นพึงเห็นคนนั้น หรือคนนั้นพึงเห็นคนนอน ฉันทิโก ภิกษุก็ฉันทินั้นแล เธอยอมถือด้วยดี ทำไว้ในใจด้วยดีไคร่ครวญด้วยดี แห่งตลอดด้วยดี ซึ่งปัจเจกขณนิมิตด้วยปัญญา คุณอนภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นการเจริญสัมมาสมาธิที่ประกอบด้วยองค์ ๕ อันประเสริฐข้อที่ ๕

คุณอนภิกษุทั้งหลาย เมื่อสัมมาสมาธิที่ประกอบด้วยองค์ ๕ อันประเสริฐ อันภิกษุเจริญแล้วทำให้มากแล้ว อย่างนี้ ภิกษุจะโน้มโน้มจิตไปเพื่อทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง ซึ่งธรรมที่จะพึงทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งใด ๆ เธอยอมถึงความเป็นผู้ควรเป็นพยานในธรรมนั้น ๆ ในเมื่อเหตุมีอยู่โดยแน่นอนเปรียบเหมือนหมอน้ำตั้งอยู่บนที่รอง เต็มด้วยน้ำเสมอขอบปากพอที่กำลังจะดื่มได้บุรุษผู้มีกำลัง พึงเอียงหมอน้ำนั้นไปรอบ ๆ น้ำก็พึงกระฉอกออกมาได้หรือ

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า อย่างนั้นพระเจ้าข้า

พ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุก็ฉนั้นเหมือนกัน เมื่อสัมมาสมาธิ อันประกอบด้วยองค์ ๕ - อันประเสริฐ ที่ภิกษุเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ เธอโน้มน้อมจิตไปเพื่อทำให้แจ้งด้วย ปัญญาอันยิ่ง ซึ่งธรรมที่จะพึงทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งใด ๆ เธอย่อมถึงความเป็นผู้ควรเป็นพยาน ในธรรมนั้น ๆ ในเมื่อเหตุมีอยู่ เปรียบเหมือนสระน้ำที่ภูมิภาคอันราบเรียบ กว้างสี่เหลี่ยม กั้นด้วย ทำนบ เต็มด้วยน้ำเสมอขอบปากพอกที่กาจะดื่มได้ บุรุษผู้มีกำลังพึงเปิดทำนบสระนั้นทุก ๆ ด้าน น้ำ ก็พึงไหลออกมาได้หรือ.

ภ. อย่างนั้น พระเจ้าข้า

พ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุก็ฉนั้นเหมือนกัน เมื่อสัมมาสมาธิอันประกอบด้วยองค์ ๕ อันประเสริฐ ที่ภิกษุเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ เธอโน้มน้อมจิตไป เพื่อทำให้แจ้งด้วย ปัญญาอันยิ่ง ซึ่งธรรมที่จะพึงทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งใด ๆ เธอย่อมถึงความเป็นผู้ควรเป็นพยาน ในธรรมนั้น ๆ ในเมื่อเหตุมีอยู่ เปรียบเหมือนธรม้าที่เทียมแล้วจอดอยู่ทางใหญ่ ๔ แยก มีพื้น ราบเรียบ มีประคองวางไว้ข้างบน คนฝึกม้าผู้ชำนาญในการฝึกขึ้นขี่รถนั้นแล้ว ถือเชือกด้วยมือ ซ้าย ถือประทัดด้วยมือขวา พึงขับรถให้เดินหน้าบ้าง ให้ถอยหลังบ้าง ได้ตามต้องการ ฉนั้นใด ดูก่อน ภิกษุทั้งหลายภิกษุก็ฉนั้นเหมือนกัน เมื่อสัมมาสมาธิอันประกอบด้วยองค์ ๕ อันประเสริฐที่ภิกษุ เจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ เธอโน้มน้อมจิตไปเพื่อทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง ซึ่งธรรม ที่จะพึงทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งใด ๆ เธอย่อมถึงความเป็นผู้ควรเป็นพยานในธรรมนั้น ๆ ในเมื่อ เหตุมีอยู่ ถ้าเธอมุ่งหวังอยู่ว่า เราพึงแสดงฤทธิ์ได้หลายประการ คือ คนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ ฯลฯ พึงใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้ เธอย่อมถึงความเป็นผู้ควรเป็นพยานในธรรมนั้น ๆ ใน เมื่อเหตุมีอยู่ ถ้าเธอมุ่งหวังว่า เราพึงได้ยินเสียง ๒ ชนิด คือ เสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ทั้งที่อยู่ไกล และใกล้ ด้วยทิพยโสตอัน บริสุทธิ์ล่วงโสตของมนุษย์ เธอย่อมถึงความเป็นผู้ควรเป็นพยานใน ธรรมนั้น ๆ ในเมื่อเหตุมีอยู่ ถ้าเธอมุ่งหวังว่า เราพึงกำหนดรู้ใจของสัตว์อื่น ของบุคคลอื่นด้วยใจ คือ จิตมีราคะ ก็พึงรู้ว่าจิตมีราคะ หรือจิตปราศจากราคะ ก็พึงรู้ว่าจิตปราศจากราคะ ฯลฯ หรือจิตไม่ หลุดพ้น ก็พึงรู้ว่าจิตไม่หลุดพ้น เธอย่อมถึงความเป็นผู้ควรเป็นพยานในธรรมนั้น ๆ ในเมื่อเหตุมีอยู่ ถ้าเธอมุ่งหวังว่า เราพึงระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก คือ ระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง ฯลฯ เราพึงระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ด้วยประการฉะนี้ เธอ ย่อมถึงความเป็นผู้ควรเป็นพยานในธรรมนั้น ๆ ในเมื่อเหตุมีอยู่ ถ้าเธอมุ่งหวังว่าเราพึงเห็นหมู่สัตว์ที่ กำลังจุติกำลังอุปบัติแล้ว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอัน บริสุทธิ์ล่วงจักขุของมนุษย์ ฯลฯ พึงรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมด้วยประการฉะนี้ เธอย่อมถึง ความเป็นผู้ควรเป็นพยานในธรรมนั้น ๆ ในเมื่อเหตุมีอยู่ ถ้าเธอมุ่งหวังว่าเราพึงทำให้แจ้งซึ่งเจโต

วิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ เชื่อย่อมถึงความเป็นผู้ควรเป็นพยานในธรรม ๆ ในเมื่อเหตุมีอยู่”^๔

ผู้ที่เป็นพรหมในชั้นทุติยฌาน จะต้องประกอบไปด้วยการเจริญสมถกรรมได้ทุติยฌาน สมาบัติ ธรรมทั้ง ๔ ประการ คือ ฉันทะ วิริยะ จิต ปัญญา จะต้องเข้าถึงความเป็นใหญ่เกิดขึ้นอย่าง สามัญ มีกำลังฌานอ่อน ในขณะที่ทุติยฌานเกิดขึ้นนั้นจึงเป็นปริตตฌาน ครั้นดับจิตตายในขณะที่ทุติยฌานยังไม่เสื่อม ย่อมอุบัติเกิดขึ้นเป็นพรหมในพรหมโลกชั้นปริตตภาคะ เสวยพรหมสมบัติอย่าง สาราณสมกับภวานากรรมที่ได้กระทำไว้

ผู้ที่เป็นพรหมในชั้นทุติยฌาน จะต้องประกอบไปด้วยการเจริญสมถกรรมได้ทุติยฌาน สมาบัติ ธรรมทั้ง ๔ ประการ คือ ฉันทะ วิริยะ จิต ปัญญา จะต้องเข้าถึงความเป็นใหญ่เกิดขึ้นมาก ปานกลาง มีกำลังฌานปานกลาง ในขณะที่ทุติยฌานเกิดขึ้นนั้นจึงเป็นมัชฌิมฌาน ครั้นดับจิตตาย ในขณะที่ทุติยฌานยังไม่เสื่อม ย่อมอุบัติเกิดขึ้นเป็นพรหมในพรหมโลกชั้นอัปปมาณาภาคะ เสวยพรหม สมบัติอย่าง สาราณสมกับภวานากรรมที่ได้กระทำไว้

ผู้ที่เป็นพรหมในชั้นทุติยฌาน จะต้องประกอบไปด้วยการเจริญสมถกรรมได้ทุติยฌาน สมาบัติ ธรรมทั้ง ๔ ประการ คือ ฉันทะ วิริยะ จิต ปัญญา จะต้องเข้าถึงความเป็นใหญ่เกิดขึ้นมาก เข้มแข็ง มีกำลังฌานเข้มแข็ง ในขณะที่ทุติยฌานเกิดขึ้นนั้นจึงเป็นปณีตฌาน ครั้นดับจิตตายในขณะที่ ทุติยฌานยังไม่เสื่อม ย่อมอุบัติเกิดขึ้นเป็นพรหมในพรหมโลกชั้นอาภัสสระ เสวยพรหมสมบัติอย่าง สาราณสมกับภวานากรรมที่ได้กระทำไว้ ผู้ที่เกิดเป็นพรหมในทุติยฌานจะต้องอาศัยธรรม ๔ อย่าง คือ ฉันทะ วิริยะ จิต ปัญญา ตามกำลังของฌาน ๓ อย่าง สามัญ ปานกลาง และประณีต

๔.๔. พรหมโลกตติยฌานภูมิ

พรหมโลกชั้นนี้ ตั้งอยู่สูงขึ้นไปจากชั้นทุติยฌานภูมิ ๒,๔๓๖,๘๐๐ โยชน์^๕ เหล่าพรหมผู้ อาศัยอยู่บนพรหมโลกชั้นนี้ มีรัศมีงดงามมากแบ่งเป็น ๓ ประเภทตามอายุ ผิวพรรณรัศมี ความสุข อำนาจที่มาก น้อย ไม่เท่ากัน สาเหตุที่เป็นเช่นนี้ ก็ด้วยการเจริญฌานมาได้ด้วยความละเอียดในฌาน ไม่เท่ากัน ในธรรมหทัยวิภังค์ ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ผู้ใดเจริญตติยฌานมาน้อย จึงเกิดเป็นพรหม ปริตตสุภา ผู้เจริญตติยฌานมาปานกลาง จึงเกิดเป็นพรหมอัปปมาณสุภา ผู้ได้เจริญตติยฌานมาอย่าง ประณีต จึงเกิดเป็นพรหมสุภกัณห^๖ คัมภีร์จักรวาลที่ปนี รวบรวมคำอธิบายจากฎีกาต่างๆ ซึ่งให้ ความหมาย คำว่า สุภาว่า งดงาม รัศมีอันงดงาม เป็นรัศมีที่ผาออกเป็นกลุ่มที่บ ไม่แยกกัน หนึ่ง ไม่ไหว

^๔ อัง.ปญจก.; อัง.ภก. ๓๖/๒๘/๔๖ - ๕๐.

^๕ จก.ที. ๒๐๖.

^๖ อภิ.วิ. ๗๘/๑๑๐๗/๑๐๐๒.

ๆ ปรีตดา สุภา เอเตสนติ ปรีตตสุภา รัศมีอังกงามเพียงเล็กน้อยของพรหมเหล่านั้น เหตุนั้น พรหมเหล่านี้จึงชื่อว่า ปรีตตสุภา^{๓๖} อปฺปมาณา สุภา เอเตสนติ อปฺปมาณสุภา รัศมีอังกงามไม่มีประมาณของพรหมเหล่านี้ เหตุนั้น พรหมเหล่านี้ จึงชื่อว่าอปฺปมาณสุภา^{๓๗} สุเกณ ฉอกิณฺณวิกิณฺณา สุเกณ สรีรฺปฺภาวฺรเณน เอกมฺนา สุวณฺณ มณฺหุสสาย จูปิตสมฺปชฺชลิตกาณฺจนปิณฺฑสฺสสิริกาติ สุภกิณฺหา พรหมผู้มีกายอันหนาแน่นไปด้วยรัศมีอังกงาม คือเป็นผู้หนาทึบ ไปด้วยผิวพรรณรัศมีกายอังกงาม ได้แก่ เป็นผู้มีสิริเหมือนก้อนทองอันรุ่งเรืองที่วางไว้ในตู้ทอง เหตุนั้น พรหมเหล่านั้น จึงชื่อว่า สุภกิณฺหา^{๓๘} อรรถถาถามหานิทานสูตร อธิบายเกี่ยวกับเรื่องพรหมนี้ว่า มีรัศมีของพรหมชั้นนี้แผ่ซ่านไปไม่ขาดช่วงเหมือนพวกพรหมอาภัสสรา^{๓๙} พรหมทั้ง ๓ ประเภทในตติยฉานนี้ มีสถานภาพเหมือนพรหมในปฐมฉาน คือ แบ่งฐานกันเป็น ๓ ระดับ ดังนี้

พรหมปรีตตสุภา	มีฐานะเหมือน	พรหมปารีสัชชา
พรหมอปฺปมาณสุภา	มีฐานะเหมือน	พรหมปุโรหิต
พรหมสุภกิณฺหา	มีฐานะเหมือน	มหาพรหม

ตติยฉาน คือ สภาวะธรรมของจิตอันตั้งมั่นสัมมาสมาธิ สัมมาสมาธิ อันละเอียด ประณีตมากกว่าทุติยฉาน ต่อเนื่องจากทุติยฉาน บังเกิดความสงบทางกายและใจ (ปีสัทฺธิ) เพราะความดับของปีติ เป็นเหตุ จึงตั้งมั่นด้วยอาศัยของศีลธรรม ดังนี้ คือ

๑. สุข

๒. เอกัคคตา

สัมมาสมาธิ ในตติยฉานนี้ ยังคงอาศัย “ปฏิกากนิมิต” เป็นอารมณ์เครื่องหวังแห่งจิตสืบต่อจากทุติยฉาน เป็นสัมมาสมาธิอันละเอียด ประณีต มากกว่าทุติยฉาน จึงเป็นเหตุให้สภาวะธรรมของจิตในตติยฉานมีความละเอียด ประณีตมากกว่าทุติยฉาน

ตติยฉานมีความเป็น ไปดังนี้ “ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เจริญมรรคปฏิบัติ เพื่อเข้าถึงรูปภพ เพราะความดับของปีติ จึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่และเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฉาน เป็นฉานที่พระอริยเจ้าสรรเสริญว่า เป็นผู้ที่มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข มีองค์ธรรม คือ สุข และเอกัคคตาแห่งจิต

^{๓๖} จกฺก.ที. ๑๓๖.

^{๓๗} สม.วิ. ๖๘๕.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน.

^{๓๙} ป.สุ. ๑/๔๘.

ลำดับสมาธิตั้งแต่บริกรรมภาวนา

๑. ขณิกสมาธิ

๒. อุปจารสมาธิ

๓. อัปปนาสมาธิ

๔. รุณฺณสมาธิ (สัมมาสมาธิขั้นปฐมฌาน)

๕. ทุติยฌานสมาธิ (สัมมาสมาธิขั้นทุติยฌาน)

๖. ตติยฌานสมาธิ (สัมมาสมาธิขั้นตติยฌาน)

๔.๔.๑ การน้อมจิตเข้าสู่ตติยฌาน

ท่านผู้บำเพ็ญเพียรทั้งหลายอาศัยอุบายเครื่องออกจากทุติยฌาน ย่อมเป็นวิธีการบำเพ็ญเพียร เหมือนกับปฐมฌาน สภาวะธรรมของจิตสำหรับผู้บรรลุทุติยฌานนั้น ย่อมเสวยสุขทางกาย คือปีติ และสุขทางใจ คือ ความสงบจากสัมมาสมาธิ กล่าวคือ เป็นผู้เสวยสุขทั้งรูปกายและนามกาย เมื่อปีติ คับลงพร้อมบริบูรณ์ บุคคลนั้นย่อมเสวยแต่สุขด้วยนามกายเท่านั้น กายสังขารหรือรูป หรือรูปกาย ย่อมดับสนิทแห่งปีติ เรียกสภาวะธรรมนี้ว่า “บรรลุตติยฌาน” ปัญหาจึงเกิดขึ้นคือ “อะไรเป็นเหตุ ปัจจัยแห่งความดับพร้อมบริบูรณ์ของปีติในทุติยฌาน”

๔.๔.๒ เหตุปัจจัยความดับของปีติในทุติยฌาน

เมื่อความประจักษ์แจ้งในเหตุปัจจัยความดับของปีติในทุติยฌาน ท่านผู้บำเพ็ญเพียรดำรง วาระจิตพิจารณา ดังนี้

คือ เมื่อบุคคลบรรลุทุติยฌาน เขาย่อมมีความผ่อนคลายในภายใน มีธรรมเอกผุดขึ้น คือ มีปีติ และสุขปรากฏในภายใน เนื่องจากไม่ต้องอาศัย วิตก วิจารณ์ เป็นที่ตั้งอาศัยของสัมมาสมาธิเหมือนใน ปฐมฌาน ความผ่อนคลาย อันเป็นเหตุปัจจัยมาจากความดับของวิตกวิจารณ์ จึงปรากฏขึ้นเป็นธรรมตา

ท่านผู้บำเพ็ญเพียรทั้งหลาย สัมมาสมาธิของผู้บำเพ็ญเพียรย่อมปรากฏตั้งมั่น นับตั้งแต่นั้น บริกรรมภาวนาตลอดกาลสมัยของการบำเพ็ญเพียรกรรมฐาน และฌานสมาบัติ

เมื่อผู้บำเพ็ญเพียรเจริญสัมปชัญญะในทุติยฌานนี้ เราย่อมกล่าวว่า เป็นผู้มิตติสัมปชัญญะ คือ เป็นผู้มีความตั้งมั่นรู้ตัวทั่วพร้อมว่า บัดนี้ทุกส่วนของร่างกายและใจ ได้เสวยปีติและสุขอยู่ใน ภายใน บังเกิดความผ่อนคลายในภายใน เขาย่อมรู้ชัดว่านี่คือทุติยฌาน นี่คือการบังเกิดของทุติยฌาน นี่คือคุณของทุติยฌาน นี่คือโทษของทุติยฌาน เมื่อบุคคลเจริญสัมปชัญญะด้วยอาการอย่างนี้ เขา ย่อมเจริญอุเบกขาธรรมให้ตั้งมั่น โดยลำดับ เพราะความมิตติสัมปชัญญะเป็นที่ตั้งมั่น คือ มีความไม่ สั่นไหวในความผ่อนคลายในภายใน มีความไม่สั่นไหวต่อความสุขในทุติยฌาน

เมื่อองค์ธรรมคือสัมปชัญญะ และอุเบกขาธรรมเจริญขึ้น โดยลำดับ ย่อมเป็นเหตุให้สัมมา สมาธิละเอียด ประณีต โดยลำดับ ย่อมเป็นเหตุให้สภาวะธรรมของจิตละเอียด ประณีต โดยลำดับ

สมาธิญาณย่อมเคลื่อนย้ายโดยลำดับ ปิติในขั้นทุติยฌานย่อมดับลงพร้อมบริบูรณ์โดยลำดับด้วยอาการอย่างนี้ เมื่อบังเกิดความดับของปิติ ย่อมเป็นเหตุให้บังเกิดความดับของความสุขแห่งรูป เรียกว่าสภาวะธรรมของจิตในขั้นนี้ว่า “ตติยฌาน” คือ “เป็นผู้มีจิตประกอบด้วยอุเบกขาธรรม มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย เพราะความดับของปิติเป็นเหตุ มีองค์ธรรมเป็นที่ตั้งมั่นคือ สุขและเอกัคคตาแห่งจิต”

นี่คือการเจริญสัมปชัญญะ และอุเบกขาธรรม อันเป็นเหตุปัจจัยแห่งความละเอียดประณีตของสมาธิในทุติยฌานยิ่งขึ้นไป เป็นเหตุให้บังเกิดความดับของปิติพร้อมบริบูรณ์ในที่สุด จึงบรรลุ “ตติยฌาน” ด้วยอาการอย่างนี้

๔.๔.๓ อาการของผู้บรรลุตติยฌาน

ผู้บรรลุตติยฌานนี้ จะปรากฏความดับของปิติ คือความสุขทางกายจากปิติ มีแต่ความสุขทางใจเพราะสมาธิ มีสติสัมปชัญญะรู้ตัวทั่วพร้อม มีอุเบกขาธรรมคือความตั้งมั่นไม่หวั่นไหวในปิติอีกต่อไป ลมหายใจเข้าออกจะแผ่วเบา อุณหภูมิของร่างกายจะเย็นลงกว่าก่อนเข้าตติยฌาน ปรากฏานิมิตอันงดงามวิจิตรพิสดารนับแต่ขั้นอัปปมาณาวาจนถึงทุติยฌานก็มีอันเลือนลาง ท่านผู้บำเพ็ญเพียรจึงไม่ควรเป็นกังวลต่อปรากฏานิมิตอีกต่อไป เมื่อได้บรรลุ “ตติยฌาน” แล้ว เพราะบัดนี้ “สัมปชัญญะและอุเบกขาธรรม” ได้ตั้งมั่นเจริญแล้ว

ผู้บรรลุตติยฌานนี้ จะสงบสงัดจากอกุศลทั้งปวง มีความระงับแห่งวาทา คือความระงับแห่งวิกรรม มีความดับของวิตก วิจาร มีความดับของปิติ นี่คือ ปัสสัทธินันท์เกิดขึ้นในตติยฌานนี้

๔.๔.๔ ลำดับของสมาธิญาณในตติยฌาน

สมาธิในขั้นตติยฌานนี้ แบ่งออกเป็น ๓ ลำดับ คือ

- ๑) ปรีตตสุกสมาธิญาณ
- ๒) อัปปมาณสุกสมาธิญาณ
- ๓) สุกกนิหสสมาธิญาณ

๔.๔.๕ การดำรงวาระจิตอยู่ในตติยฌาน^{๔๑}

แม้จะบรรลุตติยฌานแล้ว สัญญามนสิการอันประกอบด้วยปิติ ย่อมบังเกิดฟุ้งซ่านไปได้ “โมคคัลลานสังยุต”^{๔๒} ผู้บำเพ็ญเพียรพึงดำรงวาระจิตอยู่ในตติยฌาน ดังนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุมีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย เพราะความดับแห่งปิติ บรรลุตติยฌาน เธอทำนามกายนี้ ให้ชุ่มชื้น เหนืออิม ชาบชานไปด้วย

^{๔๑} อัง.ปญจก.; อัง.จกก. ๓๖/๒๘/๔๖ - ๕๐.

^{๔๒} สั.สพ. ๒๘/๕๑๕/๑๐๘.

สุขอันปราศจากปีติ เปรียบเหมือนในคอกบัวหลวง กอบัวขาว กอบัวเขียว ยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ในน้ำ อันน้ำหล่อเลี้ยงคอกบัวนั้นให้ชุ่มชื้น อิ่มเอิบด้วยน้ำเย็น ตลอดทั้งสายจนตลอดยอด ไม่มีสาวนใด ของคอกบัวที่น้ำเย็นไม่สัมผัส...”

นี่คือเหตุแห่งความตั้งมั่นไม่มีสัญญามนสิการอันประกอบด้วยปีติพุ่งซ่านออกไป บุคคลเมื่อเจริญวาระจิตอยู่ในตติยฌานดังนี้ มีความแคล่วคล่องในตติยฌานจนได้สมาบัติดังนี้ มีการกำหนดรู้ในตติยฌานดังนี้ (เหมือนทุกตติยฌาน) ย่อมเป็นเหตุแห่งการบังเกิดขึ้นของ เอกกตาแห่งจิตในตติยฌาน เพราะการเคลื่อนย้ายของสมาธิญาณโดยลำดับ”

ครั้งมีการบังเกิดขึ้นของ “เอกกตาแห่งจิตในตติยฌาน สมาธิญาณในตติยฌานย่อมเต็มเปี่ยมพร้อมบริบูรณ์ ผู้บำเพ็ญเพียรจึงได้รับอานิสงส์ของตติยฌานพร้อมบริบูรณ์ ไม่มีการสั่นไหวหรืออาการอาหารของจิตในตติยฌาน มีความประจักษ์แจ้งในคุณและโทษของตติยฌานในวิถีเดียวกับทุกตติยฌาน เป็นเหตุให้บังเกิดความพร้อมบริบูรณ์ในการออกจากตติยฌานเพื่อบรรลุจุดตถฌานด้วยอาการอย่างนี้”

ผู้เป็นพรหมในชั้นตติยฌาน ต้องอาศัยสมถกรรมฐานแบ่งเป็น ๓ ชั้น คือ ชั้นปริตตะ ชั้นมัชฌิมา ชั้นปณีตตะ มีอำนาจสูงต่ำกว่ากัน ฉะนั้น เมื่อจะให้ผลไปบังเกิดในพรหมโลก จึงแตกต่างกัน คือ ผู้ได้เป็นพรหมตติยฌานชั้นปริตตะ ย่อมมี โอกาสได้เกิดเป็นพรหมชั้นต่ำคือพรหมปริตตสุภะนี้ เพราะมีกำลังอ่อนเป็นอย่างสามัญ ผู้ได้เป็นพรหมตติยฌานชั้นมัชฌิมา ย่อมมี โอกาสได้เกิดเป็นพรหมชั้นกลาง คือ พรหมอัปปมาณสุภะนี้ เพราะฉานมีอ่อนเป็นไปมากปานกลาง ผู้ได้เป็นพรหมตติยฌานชั้นปณีตตะ ย่อมมีโอกาสได้เกิดเป็นพรหมชั้นสูง คือ สุกกิมหะนี้ เพราะฉานมีกำลังเข้มแข็ง

๔.๕ พรหมโลกชั้นจตุตถฌานภูมิ

พรหมโลกชั้นจตุตถฌานภูมินี้ ตั้งอยู่สูงขึ้น ไป ห่างจากพรหมโลกชั้นตติยฌาน ประมาณ ๒,๘๘๗,๒๐๐ โยชน์^๓ ท่านผู้ที่ได้จตุตถฌานนี้แล้ว ย่อมเป็นฐานให้เกิดในภูมิที่มีสภาพต่างกัน ถึง ๑๑ ประเภทด้วยกัน ทั้งนี้ เพราะจตุตถฌานเป็นฐานที่ก้าวขึ้นสู่อภิญญา ๖ ความเป็นอสังขยีสัตว์ หรือสังขญาเวทิตินิโรธ ได้ ในกัมภีร์วิสุทธิมรรคได้อ้างถึงพุทธพจน์ในทิมนิกาย สีลขันธวรรค พร้อมทั้งอธิบายการเจริญอภิญญา ๖ ว่า ต้องได้จตุตถฌานก่อนแล้ว จึงจะเจริญอภิญญาได้^๔ ในธรรมหทัยวิงค์ พระพุทธองค์ตรัสถึงผู้ได้จตุตถฌานว่า บางพวกได้เกิดเป็นเหล่าเทพอสัญญีสัตว์ บางพวกไปเกิดเป็นพรหมเวหัพผลา บางพวกไปเกิดเป็นพรหมสุทัสสา บางพวกไปเกิดเป็นพรหม

^๓ จกก.ที. ๒๐๖.

^๔ วิสุทธิตี. ๒/๒๐๐.

สุทัสสี บางพวกไปเกิดเป็นพรหมอกนิฏฐา บางพวกไปเกิดเป็นเทวดาผู้เข้าถึงอาสนัญจายตนภพ บางพวกไปเกิดเป็นเทวดาผู้เข้าถึงวิญญาณัญชยตนภพ บางพวกไปเกิดเป็นเทวดาผู้เข้าถึงอาภิกขัญจายตนภพ บางพวกไปเกิดเป็นเทวดาผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ เพราะอารมณต่างกัน มนสิการต่างกัน ฉันทะต่างกัน ปรณิธิต่างกัน อธิโมกษ์ต่างกัน อภินิหารต่างกัน ปัญญาต่างกัน^{๔๕} อรรถกถาธรรมทพวิภังค์ อธิบายเกี่ยวกับอารมณว่า อารมณต่างกัน คือ บางคนเจริญมามีปฐวีกถินเป็นอารมณ บางคนคนมีโอทาทกถินเป็นอารมณ มีฉันทะต่างกัน คือบางคนมีความพอใจในปฐวีกถิน ฯลฯ บางคนมีความพึงพอใจในโอทาทกถิน มีปรณิธิต่างกัน คือ บางคนทำความปรารณาในปฐวีกถิน ฯลฯ บางคนทำความปรารณาในโอทาทกถิน มีอธิโมกษ์ต่างกัน บางคนน้อมใจไปในปฐวีกถิน ฯลฯ บางคนน้อมใจไปในโอทาทกถิน มีอภินิหารต่างกัน คือ บางคนทำจิตใจให้มุ่งไปในปฐวีกถิน ฯลฯ บางคนทำจิตใจให้มุ่งไปในโอทาทกถิน มีปัญญาต่างกัน คือบางคนมีปัญญาทำกำหนดปฐวีกถิน ฯลฯ บางคนมีปัญญากำหนดโอทาทกถิน องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสถึงอารมณและมนสิการไว้เป็นส่วนเบื้องต้น ฉันทะ ปรณิธิ อธิโมกษ์ และอภินิหาร ย่อมเป็นไปในอัปนาบียง อุปจารบียง ส่วนปัญญาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสว่า เป็นมิสสกะ คือเป็นทั้งโลกิยะและโลกุตตระ^{๔๖} พรหมโลกชั้นนี้ มี ๒ ประเภท ที่อยู่ในชั้นเดียวกัน คือ พรหมเวหัพผลา กับพรหมอสังญีสัตตทา ฐีกาอภิธรรมวิภาวินีตั้งวิเคราะห์ว่า ฌานปุปภาวนิพพคุด วิบุลล์ ผลเมเตสนนติ เวหป ผลา^{๔๗} ผลอันไพบุลล์ อันเกิดจากอานุภาพแห่งฌาน ของพระพรหมเหล่านี้ มีอยู่ เหตุนี้ พระพรหมเหล่านี้ จึงชื่อว่า เวหัพผลา ก็ด้วยเป็นการแสดงถึงผลอันไพบุลล์อันเกิดจากการได้ฌานจตุตถฌาน ซึ่งถือว่าเป็นการได้สมาธิขั้นสูง ย่อมได้รับผลคือความมั่นคงในสมาธิอันละเอียด จิตมั่นคง แน่วแน่ ไม่หวั่นไหว

จตุตถฌาน^{๔๘} คือ สภาวธรรมจิตอันตั้งมั่นด้วยสัมมาสติ ด้วยสัมมาสมาธิ มีความละเอียด ประณีตและบริสุทธิ์กว่าสัมมาสมาธิในฌานสมาบัติทั้งปวง นับเป็นยอดแห่งอริยสมาธิทั้งหลาย ไม่มีสัมมาสมาธิอื่นใดยิ่งกว่าทั้งปวง (ยกเว้นนิโรธสมาบัติ เพราะความสิ้นไปของอาสวะทั้งหลายซึ่งไม่นับรวมอยู่ในสมถกรรมฐาน) เพราะความดับของสุขในคตติยฌาน จึงตั้งมั่นด้วยองค์ธรรม ๒ ประการ คือ

^{๔๕} อภ.วิ. ๗๘/๑๑๐๓/๑๐๐๒.

^{๔๖} สม.วิ. ๖๘๖.

^{๔๗} สงคท.ฐีกา. ๑๕๕.

^{๔๘} ส.สพ. ๒๕/๕๑๕/๑๐๘.

๑) อุเบกขา

๒) เอกัคคตาแห่งจิต

จุดตถฌานมีการเป็นไปดังนี้ “ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เจริญมรรคปฏิบัติ เพื่อเข้าถึงรูปภพ ไม่มีสุข ไม่มีทุกข์ เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัส และโทมนัสดับสนิท มีสติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขา มืองค์ฌาน คือ อุเบกขา และเอกัคคตาแห่งจิตเท่านั้น”

๔.๕.๑ ลำดับสมาธินับแต่เริ่มบรกรรมภาวนา

๑) ขณิกสมาธิ

๒) อุปจารสมาธิ

๓) อัปปนาสมาธิ

๔) ปฐมฌานสมาธิ (สัมมาสมาธิขั้นปฐมฌาน)

๕) ทุตติยฌานสมาธิ (สัมมาสมาธิขั้นทุติยฌาน)

๖) ตติยฌานสมาธิ (สัมมาสมาธิขั้นตติยฌาน)

๗) จตุตถฌานสมาธิ (สัมมาสมาธิขั้นตติยฌาน)

๔.๕.๒ การน้อมจิตเข้าสู่จุดตถฌาน

ท่านผู้บำเพ็ญเพียรทั้งหลาย ผู้อาศัยเครื่องออกจากตติยฌานเพื่อบรรลุจุดตถฌานย่อมมีวิธีการบำเพ็ญเพียรเหมือนกับปฐมฌาน และทุติยฌาน ที่กล่าวมาแล้ว

สภาวะธรรมของจิตในขั้นตติยฌานนั้น ย่อมเสวยสุขด้วยนามกายเพราะความดับแห่งปิติเป็นเหตุ เมื่อผู้บำเพ็ญเพียรเจริญสัมมาสมาธิในขั้นตติยฌานให้ยิ่งขึ้นไป จนกระทั่งบังเกิดความดับพร้อมบริบูรณ์ของสุขในตติยฌาน เรียกสภาวะธรรมนี้ว่า “จุดตถฌาน” ปัญหาจึงเกิดขึ้น คือ “อะไรเป็นเหตุปัจจัยความดับของสุขในตติยฌาน”

๔.๕.๓ เหตุปัจจัยความดับของสุขในตติยฌาน

บุคคลผู้บำเพ็ญเพียรจนบรรลุตติยฌานนั้น ย่อมเสวยสุขด้วยนามกาย มีสติสัมปชัญญะ มีอุเบกขาแห่งจิต อันสุขที่เกิดจากนามกายเสวยอยู่นี้ นับเป็นอุปสรรคหนาแน่นสำหรับการบรรลุจุดตถฌาน เพราะเป็นที่ตั้งอาศัยของเวทนา ตัณหาและอุปาทาน นอกจากความเป็นเหตุปัจจัยที่ตั้งอาศัยของเวทนา ตัณหา และอุปาทานแล้ว สุข ในตติยฌานนี้ยังมีความละเอียด ประณีตมากกว่า ปิติ อันเป็นที่อาศัยของความยินดีได้ง่าย ซึ่งจิตของผู้บำเพ็ญเพียรส่วนมากจะมีใจน้อมไปในความยินดีต่อความสุขอันละเอียด ประณีตยิ่งขึ้น

เมื่อผู้บำเพ็ญเจริญสัมมาสมาธิในตติยฌานยิ่งขึ้นไป มีอุเบกขาแห่งจิตเจริญยิ่งขึ้นไป สมาธิญาณในตติยฌานย่อมเคลื่อนย้ายโดยลำดับ โดยไม่สั่นไหวยึดมั่นถือมั่นในสุขแห่งตติยฌาน เพราะความตั้งมั่นแห่งอุเบกขาเป็นเหตุ สุขที่นามกายเสวยอยู่ ย่อมถึงความดับลงพร้อมบริบูรณ์ด้วยอาการ

อย่างนี้ เรียกสภาวะธรรมของจิตในขั้นนี้ว่า “จตุตถฌาน” คือ “ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะความดับแห่งปีติและสุข เพราะโสมนัสและโทมนัสดับลง มีสติบริสุทธิ์ด้วยอุเบกขาธรรม” นี่คือปัจจัยความดับของสุขในตติยฌาน จึงบรรลุจตุตถฌานด้วยอาการอย่างนี้

๔.๕.๔ สภาวะธรรมของจิตในจตุตถฌาน

ผู้บรรลุจตุตถฌาน จะมีสัมมาสมาธิอันเป็นอริยสมาธิ เป็นยอดแห่งสัมมาสมาธิ เพราะจิตไม่ได้เสวยสุขเวทนา เพราะความดับแห่งปีติและสุข เพราะความดับแห่งโสมนัส และโทมนัส มีสัมมาสติอันตั้งมั่นบริสุทธิ์ด้วยอุเบกขาธรรม สภาวะธรรมของจิตในจตุตถฌานนี้ไม่มีเหตุปัจจัยเป็นที่ตั้งอาศัยของเวทนา ตัณหา และอุปาทาน เพราะความบริสุทธิ์ของสัมมาสมาธิอันตั้งมั่นด้วยอุเบกขา (ขณะอยู่ในสมถกรรมฐาน)

ผู้บรรลุจตุตถฌาน จะบังเกิดความสงบสงัดจากอกุศลกรรมทั้งปวง บังเกิดความระงับแห่งวาทา บังเกิดความดับของวิตกวิจารณ์ บังเกิดความดับของปีติ บังเกิดความดับของสุข บังเกิดความระงับของลมหายใจเข้าออก (ลมอัสสาสะ ปัสสาสะย่อมระงับ) อุณหภูมิของร่างกายต่ำลงที่สุดตามอุณหภูมิของสภาพแวดล้อม

สภาวะธรรมของจิตในจตุตถฌานนี้ นับเป็นสภาวะธรรมอันตั้งมั่นบริสุทธิ์ผ่องใส ไม่มีกิเลสเป็นธรรมชาติอันอ่อนโยนการแก่การงาน คือ วิปัสสนาแห่งกิเลส และการสำแดงอภิญญาทั้งปวงอัน มีเจโตปริยญาณ (ทหายใจ) เป็นต้น นอกจากนี้ การสำแดงอภิญญาอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ เช่น การทหายใจ หยั่งรู้จิตของผู้อื่น การสำแดงคนเป็นหลายคน ย่อมบังเกิดกับผู้บรรลุนิโรธญาณ หรือบรรลุฌานสมาบัติมากกว่าจตุตถฌานขึ้นไป และยังมีปัจจัยอื่น ๆ อีก เช่น มีการทำเพ็ญเพียรมาแล้วเป็นบารมีแห่งธรรมแต่กาลล่วงมา แม้แต่เผ่าพันธุ์พญามารก็สามารถกระทำได้เพราะไม่ใช่หนทางแห่งการดับทุกข์

เมื่อสภาวะธรรมของจิตในขั้นจตุตถฌานมีความบริสุทธิ์ของสติด้วยอุเบกขาธรรมดังนี้ การน้อมจิตไปสู่วิปัสสนากรรมฐานย่อมห่างไกลจากเวทนา ตัณหา และอุปาทานเป็นธรรมดา เพราะความดับแห่งปีติ และสุข เพราะความดับของโสมนัสและโทมนัส เพราะความดับแห่งอกุศลธรรมทั้งปวงในกาลก่อน เมื่อห่างไกลจากปัจจัยอันเป็นที่ตั้งแห่งเวทนา ตัณหา และอุปาทาน สภาวะธรรมของจิตในขั้นจตุตถฌานจึงเป็นจิตอันควรแก่การวิปัสสนาโดยแท้ เมื่อกล่าวถึงวิปัสสนากรรมฐาน อันพร้อมบริบูรณ์ด้วยสภาวะธรรมของจิตในขั้นจตุตถฌานนี้เอง สำหรับการตามดูจิตขณะบำเพ็ญเพียรสมาธิภาวนานั้น เรียกว่า “อนุปัสสนา” ไม่จัดเป็น “วิปัสสนา” การตามดูจิตไม่ได้ทำให้บังเกิดปัญญาญาณ แต่ทำให้บังเกิด “สติสัมปชัญญะ” ซึ่งทำให้อกุศลกรรมไม่บังเกิดขึ้น จิตย่อมเสวยความสงบสงัดจากอกุศลกรรมทั้งปวงด้วยอาการอย่างนี้ ส่วนการคิดตรึกตามตรงตาม

พิจารณาหลัก ธรรมใด เราเรียกว่า “สัมมาสังกัปปะ” ไม่ใช่ “การวิปัสสนา” ผู้บำเพ็ญเพียรพึงเข้าใจในเรื่องนี้

ผู้บรรลุจตุตถฌาน ย่อมมีปฏิภาคนิมิตแจ่มชัดอีกครั้งหนึ่ง หลังจากเลื่อนรางอยู่ในตติยฌาน เพราะความมีสติอันบริสุทธิ์ด้วยอุเบกขาและในขณะที่ปฏิบัติสมถกรรมฐาน ผู้บำเพ็ญเพียรที่บรรลุจตุตถฌาน ย่อมสักแต่ว่าอาศัยปฏิภาคนิมิตเป็นอารมณ์เครื่องนุ่งแห่งจิตเท่านั้น ไม่บังเกิดความสั่นไหวในปฏิภาคนิมิตแต่ประการใด ย่อมเห็นความวิจิตรของปฏิภาคนิมิตแจ่มชัดที่สุด ด้วยสัมมาสติอันบริสุทธิ์ และในชั้นจตุตถฌานนี้เอง ที่ปฏิภาคนิมิตอันวิจิตรเท่านั้นซึ่งทำให้ผู้บำเพ็ญเพียรสามารถกำหนดรู้ได้ว่าตนเองนั้น ได้บรรลุจตุตถฌานแล้ว เพราะลมหายใจเข้าออกก็ระงับ ไปพร้อมด้วยกับสุข จิตของผู้บรรลุจตุตถฌานย่อมกำหนดรู้ได้แต่เพียงปฏิภาคนิมิตด้วยสัมมาสติอันบริบูรณ์ด้วยอุเบกขาธรรมเท่านั้น

๔.๕.๕ ลำดับของสมาธิญาณในจตุตถฌาน

สมาธิญาณในชั้นจตุตถฌาน แบ่งออกเป็น ๗ ลำดับ ดังนี้

๑. เวทโผลสมาธิญาณ
๒. อสัณฺณูสมาธิญาณ
๓. อวิหสมาธิญาณ
๔. อตปฺปสมาธิญาณ
๕. สุทฺถสสมาธิญาณ
๖. สุทฺถสีสมาธิญาณ
๗. อกนิฏฐสมาธิญาณ

เพราะเหตุที่สมาธิญาณในชั้นจตุตถฌานมีมากถึง ๗ ลำดับนี้ จึงเป็นเหตุให้ผู้บรรลุจตุตถฌานต้องใช้เวลาอันยาวนาน อาจเป็นเวลาข้ามภพข้ามชาติก็ได้ กว่าที่จะมีความเต็มเปี่ยมพร้อมบริบูรณ์ในจตุตถฌานนี้

เพราะฌานสมาบัติในแต่ละชั้นมีสมาธิญาณหลายลำดับ ทำให้ผู้บรรลุปฐมฌานเหมือนกัน แต่ก็อาจมีสมาธิญาณแตกต่างกัน หรือผู้บรรลุจตุตถฌานเหมือนกัน แต่ก็อาจมีสมาธิญาณแตกต่างกัน นี่คือเหตุอันทำให้ผู้บรรลุจตุตถฌานเหมือนกัน แต่อาจได้รับอานิสงส์แตกต่างกัน ย่อมมีวิปัสสนาแตกต่างกัน ได้ ด้วยอาการอย่างนี้

๔.๕.๖ การดำรงวาระจิตในจตุตถฌาน

ผู้บำเพ็ญเพียรจะบรรลุถึงจตุตถฌานแล้ว แต่สัญญามนสิการอันประกอบด้วยสุข อาจบังเกิดพุ่งซ่านไปได้เช่นเดียว ผู้บำเพ็ญเพียรพึงดำรงวาระจิตอยู่ในจตุตถฌานดังนี้

“คู่อ่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุบรรลุลุคตถมอันไม่มีสุขไม่มีทุกข์ เพราะละสุขละทุกข์ และดับโสมนัสโทมนัสก่อน ๆ ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ เธอดำรงสมาธิ แผ่ไปทั่วกายนี้ ด้วยใจอันบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ไม่มีส่วนใดของร่างกายที่ความบริสุทธิ์ผ่องแผ้วจะไม่สัมผัสถูกต้อง คู่อ่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษจะพึงนั่งคลุมตัวตลอดศีรษะด้วยผ้าขาว ไม่มีส่วนใดของร่างกายที่ผ้าขาวจะไม่ถูกต้อง...”

นี่คือสาเหตุแห่งความตั้งมั่นในจิตตถมอันไม่มีสัญญามนสิการอันประกอบด้วยสุข จึงพึงพุ่งชานออกไป บุคคลเมื่อเจริญวาระจิตอยู่ในจิตตถมดังนี้ มีความเคล่วคล่องในจิตตถมจนได้ฌานสมาบัติดังนี้ สามารถกำหนดรู้ในจิตตถมนี้ได้ดังนี้ (เหมือนตติยฌาน) ย่อมเป็นเหตุแห่งการบังเกิดขึ้นของ “เอกัคคาแห่งจิตในจิตตถม เพราะการเคลื่อนย้ายของสมาธิญาณ โดยลำดับจนเต็มเปี่ยมพร้อมบริบูรณ์ เป็นเหตุ ดังนี้”^{๔๕}

๔.๕.๖ อริยสภาวะธรรมในจิตตถม (เต็มเปี่ยมด้วยสมาธิญาณ)

สภาวะธรรมของจิตในจิตตถมนั้น มีความบริสุทธิ์ผ่องใสแห่งสติด้วยอุเบกขาธรรม “การน้อมจิตเข้าสู่วิปัสสนากรรมฐานจึงเป็นเหตุให้บังเกิด ปัญญาญาณ ญาณ ยถาภูตญาณทัสนะ หรือวิชาอันเที่ยงแท้ นับเป็นสภาวะธรรมของจิตในการเจริญวิปัสสนากรรมฐานโดยแท้” สำหรับสภาวะธรรมของจิตในปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน นั้น นั้นเป็นเพียง “สัมมาสังกัปปะ หรืออนุปัสสนา” เท่านั้น แต่พระอริยสงฆ์บางรูปก็อนุโลมว่าเป็นวิปัสสนาได้เหมือนกัน ซึ่งในทางปฏิบัติ “สัมมาสังกัปปะ หรืออนุปัสสนา” ย่อมเป็นเหตุแห่งการบังเกิดขึ้นของปัญญาญาณเช่นเดียวกัน และเป็นจิตแห่งการบำเพ็ญเพียรที่พุทธศาสนิกชนเข้าถึงได้อย่างง่ายกว่าการวิปัสสนากรรมฐานอันแท้จริง เหตุดังนี้ สภาวะธรรมของจิตในชั้นจิตตถมจึงนับเป็น “อริยสภาวะธรรม” นี้ประการหนึ่ง

อีกประการหนึ่ง คือ สภาวะธรรมของจิตในจิตตถมนั้น เป็นสภาวะธรรมของจิตขั้นสุดท้ายสำหรับพระอรหันตสาวกบริวารทั้งหลายที่จะดับขันธนิพพาน เพราะความบริสุทธิ์แห่งจิตอันพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย สภาวะธรรมของจิตก่อนการดับขันธนิพพานของพระอรหันตสาวกบริวารทั้งหลายในชั้นจิตตถมนี้นี้เป็นไปตามกฎแห่งกรรม หากได้บังเกิดเพราะความปรารถนาไม่ นี่คืออริยสภาวะธรรมของจิตในจิตตถม

อีกประการหนึ่ง คือ การสำแดงอิทธิฤทธิ์ ซึ่งเป็นหนทางที่พระศาสดาเจ้าไม่ทรงสรรเสริญ แต่ก็เป็นอันสงฆ์ของผู้บรรลุพร้อมบริบูรณ์ในจิตตถม (หมายถึงสมาธิญาณเต็มเปี่ยมพร้อม

^{๔๕} อจ.ปญจก.; อจ.ฉก. ๓๖/๒๘/๔๖ - ๕๐.

บริบูรณ์เท่านั้น) เป็นต้นว่า มีตามทิพย์ มีหูทิพย์ ทายใจผู้อื่น จำแลงตนเป็นหลายคน นั้น ผู้บำเพ็ญเพียรต้องฝึกฝนบำเพ็ญเพียรสืบไป ไม่ใช่ว่าบรรลุจุดตถุณแล้วจะสามารถแสดงอิทธิฤทธิ์ได้เลย ตัวอย่างเช่น การฝึกฝนเจโตปริยญาณ คือหยั่งรู้น้ำใจผู้อื่นด้วยสมาธิญาณที่ได้จากการบรรลุจุดตถุณนั้น ผู้บำเพ็ญเพียรอาศัยจิตอันบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาธรรมของตน น้อมไปสู่เวทนาขั้นรัชของผู้อื่น ก็ล่วงรู้ในน้ำใจของผู้อื่นได้ แต่ถ้าผู้นั้นบรรลุผลสูงกว่าก็ไม่สามารถกำหนดรู้น้ำใจผู้นั้นได้ สิ่งเหล่านี้คือ อริยสภาวธรรมของจิตในจุดตถุณ

ทั้งหมดที่กล่าวคือ รูปฌาน ๔ มี ปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน รูปฌานทั้ง ๔ นี้ อาศัยรูป เป็นนิมิตอารมณ์เครื่องหน่วงแห่งจิตในสมถกรรมฐาน ๔๐ ชนิด จึงเรียกว่า ฌาน อันบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย รูป (๔๐ ชนิด) เหล่านี้เป็นนิมิตอารมณ์เครื่องหน่วงแห่งจิตให้บังเกิดสัมมาสมาธิ นี้ว่า รูปฌาน ซึ่งแบ่งออกเป็น ๔ ระดับ คือ ปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌานนั่นเอง

สำหรับ ฌาน ไคอันบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย อรูป เป็นนิมิตอารมณ์เครื่องหน่วงจิต เรียกฌานนั้นว่า อรูปฌาน ซึ่งแบ่งออกเป็น ๔ ระดับ ตามนิมิตที่ใช้เป็นอารมณ์เครื่องหน่วงแห่งจิต ดังนี้ คือ

๑. อากาสนัญญาตนฌาน คือ ฌานที่มีสภาวธรรมต่อจากจตุตถฌาน โดยนัย อากาสนันไม่มีที่สิ้นสุดเป็นนิมิตอารมณ์เครื่องหน่วงแห่งจิต

๒. วิญญาณัญญาตนฌาน คือ ฌานที่มีสภาวธรรมต่อเนื่องจากอากาสนัญญาตนฌาน โดยอาศัยวิญญาณอันไม่มีที่สิ้นสุด เป็นนิมิตอารมณ์เครื่องหน่วงแห่งจิต

๓. อากิญจัญญาตนฌาน คือ ฌานที่มีสภาวธรรมต่อเนื่องจากวิญญาณัญญาตนฌาน โดยอาศัยภาวะที่ไม่มีสิ่งใด ๆ เป็นอารมณ์เครื่องหน่วงแห่งจิต

๔. เนวสัณญานาสัณญายตนฌาน คือ ฌานที่มีสภาวธรรมต่อเนื่องจากอากิญจัญญาตนฌาน โดยอาศัยภาวะอันไม่มีสัญญา (แต่ความจริงยังมี) เป็นอารมณ์เครื่องหน่วงแห่งจิต^{๔๐}

๔.๖ พรหมโลกชั้นอัสัญญัตตว์

มนุษย์ทั้งหลายที่อุบัติเกิดขึ้นแต่ปางก่อน ครั้นโลกยังว่างจากพระบรมพุทธศาสนา โดยไม่มีสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใดเสด็จมาอุบัติตรัสรู้ในโลกนี้ สมัยนั้นมนุษย์บุคคลชั้นปัญญาชน มีจิตอันจะปรารถนาพ้นจากภัยในวัฏสงสาร จึงได้สละเคหสถานบ้านเรือนเข้าไปอาศัยเอาขังป่าเป็นที่อยู่อาศัย แล้วได้แปลงเพศบวชเป็น โยคีถาษี และดาบส ตั้งปณิธานประพฤติพรตพรหมจรรย์บำเพ็ญตบะ กระทำซึ่งวาโยกสิณปริกรรม อนุโยคพยายามอยู่นั้นได้สำเร็จจุดตถุณเมื่อออกจากจุดตถุณแล้ว เขาจึงมาร่ำพึงแต่ในตนว่า

^{๔๐} อภ.วิ. ๗๘/๕๕๕/๒๘๓ - ๒๘๕.

“อโห? ดังเราจะติเตียน อันว่าจิตนี้มักปราชญ์พึงติเตียนเป็นแน่แท้ ด้วยว่า บรรดาสัตว์ทั้งหลายที่มีอันต้องไปทนทุกข์เวทนาอยู่ในจตุรกายภูมิโพ้น ก็เพราะจิต เพราะใจนี้เป็นเหตุหนึ่ง ความทุกข์ทั้งหลายทั้งสิ้น ซึ่งจะมีขึ้นมาได้นั้น ก็เพราะอาศัย เจ้าจิตใจนี้เอง จิตนี้รู้คิด รู้นึก รู้ว่าพึงเป็นหนักหนา ทำให้เป็นบ้าเพราะใจรัก ใจชัง ใจคลั่ง ใจไล่ไหลหลง อนึ่งเมื่อถึงคราวถูกลงทัณฑ์กรรม ถูกโอบยถูกตี เพราะมีจิตจึงให้ รู้สึกเจ็บ รู้สึกปวด เมื่อไม่มีจิตเสียอย่างเดียวแล้ว ความทุกข์ทั้งปวงจักมีมาแต่ไหน ผีว เมื่อใดใจหรือจิตนี้หายไปจากตน มีรู้คิด มีรู้นึก มีรู้รำพึงอันใดอันหนึ่งเลย ก็จักเป็นการดีนักแล”^{๕๑}

แต่เขาผู้ได้มานสูง ฝ้าชอบใจในภิกขุที่ ไม่มีจิตอยู่อย่างนี้ รักษาตุตถฌานไว้มิให้เสื่อม คลายครั้นออกจากฌานแล้วก็ฝ้าเกลียดชังจิต ให้เกิดความเบื่อหน่ายจิตใจแห่งตนเป็นอย่างมาก ด้วยความอยากชอบใจในภาวะที่ไม่มีจิต จึงฝ้าคิดปรารถนาฝ้าภาวนาอยู่ตามตำราที่กล่าวสอนกัน สืบ ๆ กันมาว่า “อสังขย อสังขยปี ขอกุญจอย่ามีสังขยา ขอกุญจอย่าได้มีใจเลย”^{๕๒}

เมื่อฝ้าอธิษฐานภาวนาอยู่ดังนี้ ครั้นถึงกาลภิกขุตายลง ก็ตรงมาอุบัติเกิดในพรหมโลกชั้น อสังขยสัตตภาณุมินี ด้วยอำนาจแห่งฌานวิบาก โยคี ฤาษี หรือดาบส เมื่อครั้งยังอาศัยอยู่ในเมืองมนุษย์ และเมื่อจะตายนั้น ชับยังอยู่ด้วยอิริยาบถใดแล้วตายลง โยคี ฤาษี หรือดาบสนั้น ก็ตรงไปอุบัติเกิด เป็นองค์พระพรหมอสัญญีสัตตา ด้วยอิริยาบถนั้น คือ ถ้านั่งตาย ก็ขึ้นไปอุบัติเกิดขึ้นเป็นองค์พระพรหม นั่งนิ่งอยู่ ถ้ำตายยืน ก็ขึ้นไปอุบัติเกิดเป็นองค์พระพรหมยืนนิ่งอยู่ ถ้ำนอนตาย ก็ขึ้นไปอุบัติเกิดขึ้น เป็นองค์พระพรหมนอนนิ่งอยู่ ทศนาครประคองพระพุทธรูป อันนายช่างจิตรศิลป์ผู้มีฝีมือวิเศษบรรจงปั้นแต่งเขียนสลักไว้สวยงามเป็นหนักหนา ประดิษฐานอยู่ ณ พรหมวิมานของคนนั้นๆ สิ้นกาล ๔๐๐ มหากัปเป็นกำหนด ซึ่งคำว่า โลกสมมติเรียกว่า “พรหมลูกฟัก” เพราะสาเหตุมาจากที่เมื่อเขาขึ้นไปสถิตอยู่ในพรหมวิมานของตน เป็นเวลาประมาณเวลานานเป็นร้อยๆ มหากัป ไม่ว่าจะอยู่อิริยาบถใด ก็ปรากฏคล้ายกับว่านอนหลับเข้าสู่นิทราอยู่ จักรู้สึกในสิ่งใดสิ่งหนึ่งนั้นหามิได้ เพราะว่ามีสังขยา มีแต่รูปเปล่า ๆ

พระพรหมประเภทนี้ เป็นพรหมที่ไม่สังขยา คือความรู้สึกตัว ที่เป็นเช่นนี้ ก็ด้วยผลสืบเนื่อง มาจากการภาวนาในครั้งเจริญฌาน มีสมณะพราหมณ์บางพวก รังเกียจจิตของตน ที่ต้องรับรู้สิ่งต่าง ๆ ดังนั้น หลังจากได้จุตถฌานแล้ว จึงเพียรเพื่อทำจิตของตนให้ดับไป หรือไม่ให้มีต่อไป หลังจาก

^{๕๑} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๘), ภูมิวิลาสินี, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ดอกหญ้า, ๒๕๓๗), หน้า ๔๕๒ - ๔๕๓.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๕๓.

ละสังขารจากโลกมนุษย์ไปก็เข้าถึงการอุบัติเกิดขึ้นในพรหมโลกอสัญญีสัตว์ อรรถกถาธรรมทักขวิภังค์ มีอธิบายไว้ว่า สมณะพราหมณ์บางพวก บวชในลัทธิต่างๆ เห็นโทษในจิตว่า เพราะอาศัยจิต จึงเกิดความยินดี ยินร้ายและความหลงใหล จึงพยายามทำความรู้สึกในการให้หมดความยินดีในสัญญา กระทำให้ใจว่าความเป็นผู้ไม่มีจิต เป็นสิ่งที่พอใจ และนั่นเป็นนิพพานที่เห็นได้ในปัจจุบัน จากนั้น ก็พยายามเจริญสัญญาวิราคสมาบัติจนสำเร็จ หลังจากตายไปจึงเกิดในภพที่ไม่มีสัญญา ในขณะที่เกิดขณะที่ยังอุบัติเกิดขึ้นนั้น มีแต่รูปอย่างเดียวนั้น เมื่อเกิดในอิริยาบถยืน ก็อยู่อย่างนั้น เมื่อเกิดในอิริยาบถนั่ง ก็นั่งอยู่อย่างนั้น เมื่อเกิดในอิริยาบถนอน ก็นอนอยู่อย่างนั้น ดำรงอยู่ในพรหมโลกชั้นนั้นจนหมดพรหมอายุ^{๕๓}

พระพรหมชั้นเวฬุผลาและอสัญญีสัตว์นี้ อยู่ในพื้นที่เดียวกัน แต่มีรัศมีสว่างสุกใสประณีตกว่ากัน ทั้งนี้ก็ด้วยการเจริญจุดตมมาน มาไม่เท่ากัน คือชั้นสามัญ ปานกลาง และประณีต ในส่วนของอสัญญีสัตว์ท่านไม่ได้จัดเข้าในวิญญูณฐิติที่ ๔ ทั้งนี้ เพราะเป็นสัตว์ไม่มีสัญญา ไม่เสวยเวทนา แต่ท่านจัดเข้าสัตตาวาสข้อที่ ๕ ในสัตตาวาส ๘ ออสัญญีสัตว์ หมายถึง สัตว์ผู้ไม่มีสัญญา อภิธรรมวิภาวินี ตั้งวิเคราะห์ให้ความหมายว่า นอกจากไม่มีสัญญาแล้ว อรูปชั้นอื่นๆ นอกนั้นก็ไม่มีด้วย ทั้งนี้เพราะมีเพียงการสืบต่อแห่งรูปที่เกิดจากภาวาสารอกสัญญา ดังว่าบาลีว่า สญญาวิภาคภาวานา นิพพุตตารูปสนตติมคตตตตนา นตติ สญญา คัมมุเขน วุตตนา เสตอรูปกฺขนฺธา จ เอเตสนฺติ อสญญา เตเวว สตตตติ อสญญสตตต^{๕๔} สัญญาและอรูปชั้นที่เหลือที่ท่านยกเอาสัญญานั้นเป็นสำคัญ ของพระพรหมเหล่านี้ ข่อมไม่มี จึงชื่อว่า อสญญาสตตต (สัตว์ผู้ไม่มีสัญญา) สัตว์ผู้ไม่มีสัญญานั้นนั่นแหละ เหตุนี้ จึงชื่อว่า สัตว์ผู้ไม่มีสัญญา เมื่อหมดอายุขัย รูปร่างของอสัญญีสัตว์นั้น ก็อันตรธานหายไป กามาวจรสัญญา ก็ปรากฏขึ้น^{๕๕}

ในอรรถกถาพรหมชาลสูตร มีอธิบายไว้ว่า สมณะพราหมณ์ บางพวกบวชในลัทธิต่าง ๆ ทำกรรมในวาโยกสิณ ทำจุดตมมานให้เกิดขึ้นแล้วออกจากมาน เห็นโทษให้จิตว่า “เมื่อมีจิตข่อมมีทุกข์ เช่น มีการถูกตัดมือ เป็นต้น และมีภัยทั้งปวง อย่าเอาเลยจิตนี้ ความไม่มีจิตเป็นความสงบ” ครั้นเมื่อเหล่าผู้ใดมานเมื่อออกจากมานแล้วเห็นโทษในจิตเช่นนี้แล้ว เป็นผู้มีความไม่เสื่อม เมื่อละสังขารจากโลกมนุษย์แล้ว ไปเกิดในพรหมโลกชั้นอสัญญีสัตว์^{๕๖}

^{๕๓} สงฺกท. ฎีกา. ๑๕๘.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน.

^{๕๕} สม.วิ. ๖๘๖.

^{๕๖} ส.วิ. ๑๕๑.

ในคัมภีร์จักรวาลที่ปนี ได้อธิบายขยายความเพิ่มเติม โดยยกคัมภีร์ฎีกาพรหมชาลสูตรและ อังคุตรนิกายมาอธิบายอ้างว่า เพราะเหตุไร ในเรื่องนี้ท่านจึงกล่าวแต่การบริกรรมในวาโยกสิณเท่านั้น ทั้งนี้ ก็เพราะวาโยกสิณ เป็นธรรมชาติว่าง เป็นการสะดวกในการทำรูปสมาบัติ กล่าวคือ การตำรอกรูปได้ง่าย ตรงกันข้ามกสิณที่เป็นรูป ย่อมทำให้ได้บรรจรูปสมาบัติ กล่าวคือ การภาวนาเพื่อตำรอก อรูปนั่นเอง^{๕๑}

เมื่อใดถึงอัสัญญีสัตตาพรหมายุขัย จำต้องต้องจากเมืองพรหมโลกเบื้องสูงกว่า คือ สัญญีสัตตาภูมินี้แล้วปวงพระพรหมเหล่านั้น เขาก็พลันมีจิตใจคืนกลับมาเป็นปกติเหมือนเดิม เช่น เรา ท่านทั้งหลายนี้อีกและต้องจุดไปเกิดตามอำนาจกุศลที่ตน ได้กระทำไว้ต่อไป เพราะว่ายังไม่ได้ซึ่งพระนิพพาน อัสัญญีพรหมทั้งในพรหมโลกทั้ง ๒ ชั้นที่กล่าวมานี้ คือ พรหมโลกชั้นเวหัพลาภูมิ และอัสัญญีสัตตาภูมิ พรหมโลกทั้ง ๒ ชั้นนี้ความจริงตั้งอยู่ในระดับเดียวกัน แต่แยกสถานที่กันอยู่ และมีระยะห่างไกลกันมาก

๔.๗. พระพรหมชั้นอนาคามี

ในส่วนของพระพรหมอนาคามีนั้น ท่านได้จำแนกไว้เป็น ๕ ประเภทด้วยกัน คือ

๑) อนุตราปรีนิพพายี ผู้ปรีนิพพานในระหว่างคือเกิดในสุทธาวาสภพใด ภพหนึ่งแล้ว อายุยังไม่ถึงกึ่ง

๒) อุพหุจปรีนิพพายี ผู้จวนถึง จึงปรีนิพพาน คืออายุพ้นกึ่งหนึ่งแล้ว จวนจะถึงสิ้นอายุ จึงปรีนิพพาน

๓) อสขุขารปรีนิพพายี ผู้ปรีนิพพาน โดยไม่ต้องใช้แรงชักจูง คือ ปรีนิพพานโดยง่าย ไม่ต้องใช้ความเพียรมากนัก

๔) สขุขารปรีนิพพายี ผู้ปรีนิพพาน โดยใช้แรงชักจูง คือ ปรีนิพพาน โดยต้องใช้ความเพียรมาก

๕) อุทฺธโสโต อภินิฐคามิ ผู้มีกระแสเบื้องบนไปสู่อกนิษฐภพ เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งแล้วก็ตาม จะเกิดเลื่อนต่อไปจนถึงอนิษฐภพแล้ว จึงปรีนิพพาน^{๕๒}

อรรถกถาคติยเสขสูตร อธิบายเรื่องพระพรหมอนาคามีและสุทธาวาสทั้ง ๕ ว่า พระพรหมอนาคามีมีอายุยังไม่ทันเลยครึ่งก็ไปนิพพาน มี ๓ ประเภทคือ

^{๕๑} จก.ที. ๑๘๒.

^{๕๒} อจ.ติ.ก. ๓๔/๕๒๘/๔๖๔.

๑) พระพรหมอนาคามี ผู้เกิดในสุทธาวาสชั้นอวิหาซึ่งมีอายุ ๑,๐๐๐ กัปแล้ว ก็บรรลุอรหัตผลในวันที่ยังเกิดขึ้นนั่นเอง ถ้าหากไม่ได้บรรลุอรหัตผลในวันที่ยังเกิดขึ้น แต่บรรลุตอนผ่านไป ๑๐๐ กัปแรก พระพรหมอนาคามีนี้ ชื่อว่า อันตราปรินิพพายี ประเภทที่ ๑

๒) พระพรหมอนาคามี ผู้ไม่สามารถบรรลุอรหัตผลได้อย่างนั้น แต่ได้บรรลุเมื่อเวลาผ่านไป ๒๐๐ กัป พระพรหมอนาคามีนี้ชื่อว่า อันตราปรินิพพายี ประเภทที่ ๒

๓) พระพรหมอนาคามี ผู้แม้เวลาผ่านไป ๒๐๐ กัป ก็ยังไม่สามารถบรรลุอรหัตผลได้ ต่อเมื่อเวลาผ่านไป ๔๐๐ กัป จึงได้บรรลุ พระพรหมอนาคามีนี้ชื่อว่า อันตราปรินิพพายีประเภทที่ ๓

นอกจากนี้ยังมีพระพรหมอนาคามีที่ได้เข้าถึงสุทธาวาสแล้ว ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ในรูปแบบต่าง ๆ กัน คือ

พระพรหมอนาคามี ผู้เกิดในสุทธาวาสชั้นอวิหา ซึ่งมีอายุ ๑,๐๐๐ กัป ผ่านไป ๑๐๐ กัปแรก ก็บรรลุอรหัตผล พระพรหมอนาคามีนี้ ชื่อว่า อุพหัจจปรินิพพายี แม้ในชั้นอตปปา

พระพรหมอนาคามีผู้บรรลุอรหัตผล ด้วยจิตที่เป็นอสังขารเป็นอสังขปโยค พระพรหมอนาคามีนี้ ชื่อว่า อสังขารปรินิพพายี

ส่วนพระพรหมอนาคามี ผู้อุบัติในพรหมโลกชั้นใดชั้นหนึ่งแล้วบรรลุอรหัตผลด้วยจิตที่เป็นสังขารและเป็นสังขปโยค พระพรหมอนาคามีนี้ชื่อว่า สสังขารปรินิพพายี

พระพรหมอนาคามี ประเภทอุทธังโสโตท่านกำหนดไว้ ๔ ประเภท คือ

๑) พระพรหมอนาคามี ผู้ได้บรรลุอนาคามีผลในโลกนี้แล้ว อุบัติเกิดขึ้นในสุทธาวาสมีชั้นอวิหา ดำรงอยู่ในชั้นอวิหานั้นจนครบสิ้นอายุแล้ว ก็จะอุบัติเกิดขึ้นในสุทธาวาสชั้นสูง ๆ ขึ้นไปจนถึงชั้นอกนิฏฐะ พระพรหมอนาคามีชั้นนี้ชื่อว่า อุทธังโสโตอกนิฏฐคามี

๒) พระพรหมอนาคามี ผู้อุบัติเกิดขึ้นในสุทธาวาสชั้นอวิหา แต่ไม่นิพพานในสุทธาวาสนั้น ไปนิพพานในสุทธาวาสชั้นสูงขึ้นไป แต่ไม่ถึงชั้นอกนิฏฐะ พระพรหมอนาคามีนี้ ชื่อว่า อุทธังโสโตอกนิฏฐคามี

๓) พระพรหมอนาคามี ผู้จุติจากโลกนี้แล้วบังเกิดในสุทธาวาสชั้นอกนิฏฐะเลยทีเดียว พระพรหมอนาคามีนี้ ชื่อว่า นอุทธังโสโตอกนิฏฐคามี

๔) พระพรหมอนาคามี ผู้อุบัติเกิดขึ้นในสุทธาวาสชั้นใดชั้นหนึ่ง ในบรรดาสุทธาวาส ๔ ชั้น มีอวิหา และปรินิพพานในสุทธาวาสชั้นนั้นแล พระพรหมอนาคามีนี้ ชื่อว่า นอุทธังโสโตอกนิฏฐคามี

พระพรหมอนาคามีในสุทธาวาส ชั้นต่าง มีดังนี้ คือในพรหมโลกชั้นอวิหา มีพระพรหมอนาคามี อยู่ ๕ ประเภท คือ พระพรหมอนาคามีอันตราปรินิพพายี มี ๓ อกนิฏฐคามี มี ๑ พระพรหมอนาคามีอุพหัจจปรินิพพายีมี ๑ พระพรหมอนาคามีทั้ง ๕ ประเภทนี้ แยกเป็น ๑๐ ประเภท คือ พระพรหมอนาคามีประเภทอสังขารปรินิพพายีมี ๕ พระพรหมอนาคามีประเภทสังขารปรินิพพายี

อีก ๕ ในสุทธาวาสชั้นอดปปา ก็มีจำนวนเท่ากัน แต่ในสุทธาวาสชั้นอกนิฏฐิ พระพรหมอนาคามีประเภทอุทฺธังโสโตไม่มี เพราะฉะนั้น ในชั้นอกนิฏฐินั้น จึงมีพระพรหมอนาคามี ๘ คือ พระพรหมอนาคามีปรพเภท สสังขารปรินิพพาธิ มี ๔ พระพรหมอนาคามีประเภทสังขารปรินิพพาธิมี ๔ รวมประเภทพระพรหมอนาคามีทั้งหมด ๔๘ ประเภท^{๔๕}

พระพรหมอนาคามีในสุทธาวาสทั้ง ๕ ชั้น สามารถไปมาหาสู่กันได้ พระพรหมอนาคามีในสุทธาวาสชั้นต่ำสามารถขึ้นไปหาพระพรหมอนาคามีในสุทธาวาสชั้นสูงได้ ในปทานทานสูตร มีข้อยืนยันที่กล่าวถึงว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงขึ้นไปหาพระพรหมชั้นอวิหาแล้ว พระพรหมเหล่านั้นแวดล้อมเข้าไปหาพระพรหมอดปปา พระพรหมเหล่านั้นแวดล้อม ทรงเขาไปหาพระพรหมสุทฺธสตา พระพรหมเหล่านั้นแวดล้อมทรงเข้าไปหาพระพรหมสุทฺธสี พระพรหมเหล่านั้นแวดล้อมทรงเข้าไปหาพระพรหมอกนิฏฐิ

พระพรหมสุทธาวาสเหล่านั้น บางพวกได้ประพฤติพรหมจรรย์ในศาสนาของพระพุทธเจ้าในอดีต บางพวกได้ประพฤติพรหมจรรย์ในศาสนาของพระพุทธเจ้า โคตมปัจจุบันนี้^{๖๐}

๔.๘ พระพรหมชั้นสุทธาวาส

ยังมีพรหมโลกอีก ๕ ชั้น อันเป็นโลกสำหรับเป็นที่อาศัยของท่านผู้บริสุทธิโดยส่วนเดียว บุคคลผู้บริสุทธินั้น หมายถึง ท่านที่บริสุทธิไม่มีทั้งบาปหรือบุญ เป็นผู้บริสุทธิจากกิเลส ปราศจากความกำหนัดในกาม ละโทสะได้ขึ้นไป ก็คือพระพรหมอนาคามี และพระอรหันต์นั่นเอง บุคคลอื่นแม้จะได้ฌานที่ ๔ ในจตุกนัย ฌานที่ ๕ ในปัจจนัยก็ตามก็ไม่อาจจะขึ้นไปเกิดในพรหมสุทธาวาสได้ ฎีกาอภิธรรมวิภาวิณี ได้อธิบายว่า สถานที่อยู่ของเหล่าท่านผู้บริสุทธิ คือ พระพรหมอนาคามีและพระอรหันต์นั้นแหละ เหตุนี้ จึงชื่อว่า สุทธาวาส อนุยบปฏิมาภาวโต वा सुत्थो आवासो ऐतेสนฺदि सुत्थาวาสา อีกอย่างหนึ่ง สถานที่อยู่ของท่านเหล่านี้ ชื่อว่าบริสุทธิ เพราะไม่มีความยินดีในกิเลสและปฏิมะ (ความโกรธกระทบกระทั่ง) เหตุนี้ ท่านเหล่านี้ จึงชื่อว่า เป็นผู้มีสถานที่อยู่อันบริสุทธิตุสุมปี นิवासา ภูมิ สุทธาวาสา ภูมิอันเป็นที่อยู่แห่งของท่านเหล่านั้น จึงชื่อว่าสุทธาวาส ในสุทธาวาสทั้ง ๕ ชั้นนั้นทั้งหมด ย่อมมหาบุรุษชน พระโสดาบัน และพระสกทาคามีไม่ได้^{๖๑} เหตุผลที่ท่านจำแนกพระพรหมชั้นสุทธาวาสมี ๕ ชั้น คือ อาศัยด้วยข้อแตกต่างในเรื่องการอบรมอินทรีย์ ๕ แก่กล้าไม่เท่ากัน ในคัมภีร์อภิธรรมวิภาวิณี อธิบายว่า พระพรหมอนาคามีทั้งหลายเจริญปัจจนมหาฌาน แม้ทั้ง

^{๔๕} ม.โน.ป. ๒/๒๔๔.

^{๖๐} ที.ม. ๑๓/๕๕/๕๕ - ๖๖.

^{๖๑} สงฺกห.ฎีกา. ๑๕๕.

สามอย่างในกาลเป็นปุณฺณเป็นต้น หรือแม้ภายหลังแล้ว จึงเกิดในสุทธาวาส ๕ ตามลำดับแห่งความแตกต่างกันแห่งอินทรีย์มีศรัทธาเป็นต้น”^{๖๒} และสุทธาวาสนี้ มิได้มีอยู่ตลอดกาลทั้งปวง เหมือนพระพรหมในพรหมโลกชั้นอื่น ๆ มีอยู่เฉพาะเวลาที่พระอริยบุคคลชั้นอนาคามีไปอุบัติเท่านั้น เวลานั้น พรหมโลกสุทธาวาสทั้ง ๕ ชั้นนี้ ย่อมไม่ปรากฏ เป็นอันว่า สุทธาวาสภูมิ เป็นโลกสำหรับผู้บริสุทธิ์เท่านั้น ซึ่งอธิบายในพระอรรถกถาจารย์ ให้เหตุผลในคัมภีร์มโนรลปุรณี”^{๖๓} และสมุํงคผลวิลาสินี^{๖๔} ตรงกันว่า

“สุทธาวาสพรหม ตั้งอยู่เฉพาะในฝ่ายวิวิฏฺฐะ (ฝ่ายโลกที่เจริญแล้ว) ไม่ต้องอยู่ตลอดกาล คือ ไม่ได้เกิดขึ้นในยามที่โลกว่างจากองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไปเป็นเวลาแสนกัปบ้าง อสงไขยหนึ่งบ้าง เมื่อองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย อุบัติเกิดขึ้นนั้นแหละ พรหมโลกสุทธาวาสจึงอุบัติขึ้นและดำรงอยู่ชั่วระยะเวลาได้ ๑๖,๐๐๐ กัป โดยประมาณเหมือนการตั้งค่ายพักชั่วคราวของพระพุทธเจ้า ผู้ประกาศพระธรรมจักรให้เป็นไปฉะนั้น”

๔.๘.๑ พระพรหมชั้นอวิหาสุทธาวาสภูมิ

พรหมโลกสุทธาวาสภูมิชั้นที่ ๑ ในพรหมโลกสุทธาวาส ๕ ชั้นนี้ ตั้งอยู่บนอากาศสูงขึ้นไปจากพรหมโลกชั้นเวหฬผลา ๓,๒๓๗,๖๐๐ โยชน์^{๖๕} ที่ได้ชื่อว่า อวิหานี้ ก็ด้วยเป็นชื่อเท่านั้น ส่วนความเป็นอยู่ของพระพรหมชั้นนี้ ก็เป็นไปด้วยอำนาจมรรคผลตามที่ได้บรรลุ เพราะพระอริยบุคคลย่อมได้เสวยความสุขในมรรคผลที่ตนได้บรรลุ และอีกประการหนึ่ง พระอริยบุคคลย่อมมีฤทธิ์อาจเนรมิตในสิ่งโสโครกปฏิภูมิจึงคงามได้ตามหลักสุภวิโมกข์ ดังนั้น ความสุขของพระอริยบุคคล ซึ่งเป็นเรื่องของการบรรลุมรรคผล ถึงอย่างนั้น ในคัมภีร์อธิบายพระบาลี อย่างเช่นอรรถกถา และฎีกาท่านอธิบายพรหมโลกชั้นนี้ว่า เป็นพรหมที่มีความสุขอย่างไม่มีเสื่อมคลาย จากสมบัติของตนสักเวลานิดหนึ่งเลยท่านตั้งวิเคราะห์ว่า “อคฺคฺตโน สมฺปตฺตฺติยา นหายนฺตฺติ น วิหายนฺตฺติ อวิหา”^{๖๖} พรหมเหล่าใด ย่อมไม่ละคือ ย่อมไม่เสื่อมจากสมบัติของตน เหตุนั้น พรหมเหล่านั้น จึงชื่อว่า อวิหา (พรหมผู้มีความสุขไม่เสื่อม) “อฺปฺปเกน กาลเณน อคฺคฺตโน จฺานํ น วิหหนฺตฺติ อวิหา”^{๖๗} พรหมเหล่าใด ย่อมไม่ละ

^{๖๒} สํกฺท.ฎีกา. ๑๘๒.

^{๖๓} มโน.ปฺ. ๓/๒๐๓.

^{๖๔} ส.วิ. ๒/๑๔๑ – ๑๔๒.

^{๖๕} จกฺก.ที. ๒๐๖.

^{๖๖} สม.วิ. ๖๘๗.

^{๖๗} สํกฺท.ฎีกา. ๑๕๕.

ฐานะของตนโดยกาลเล็กน้อย เหตุนั้น พรหมเหล่านั้น จึงชื่อว่า อวิหา (พรหมผู้ไม่ละฐานะของตน) พรหมที่เกิดอยู่ในชั้นอวิหาภูมินี้ จะไม่จุดีก่อนกำหนดอายุ ส่วนพระพรหมอีก ๔ ชั้นที่เหลืออาจจะ จุดีก่อนกำหนดอายุในพรหมชั้นนั้น ๆ ก็ได้ ดังมีการแบ่งพระอนาคามี ๕ ประเภทนั่นเอง

๔.๘.๒ พระพรหมชั้นอตปาสูทธาวาสภูมิ

พรหมโลกสุทธาวาสภูมิชั้นที่ ๒ ตั้งอยู่สูงขึ้นไปจากพรหมโลกชั้นอวิหา ๓,๕๘๘,๐๐๐ โยชน์^{๖๔} พรหมโลกชั้นนี้ เป็นพรหมโลกที่แสดงถึงความเป็นอยู่ ของพระพรหมสุทธาวาสอีกชั้น หนึ่ง ซึ่งมีความสุขอีกแบบหนึ่งอย่างพระอริยะเจ้า ระดับนี้พึงได้ มีข้อความอธิบายยืนยันถึงพรหม โลกชั้นนี้ว่า “ไม่มีความสุขเดือดร้อนอะไรสักอย่างหนึ่ง มีวิเคราะห์ว่า “น เกนจิ ตปฺปนตฺติ อตปฺปา”^{๖๕} พรหมเหล่านั้น ย่อมไม่เดือดร้อน ด้วยเรื่องอะไร ๆ เหตุนั้น พรหมเหล่านั้นจึงชื่อว่าอตปปา

๔.๘.๓ พระพรหมชั้นสุทฺธสวาสูทธาวาสภูมิ

พรหมโลกสุทธาวาสภูมิชั้นที่ ๓ ตั้งอยู่สูงขึ้นไปจากพรหมโลกอตปปา ๓,๕๓๘,๔๐๐ โยชน์^{๖๖} พระพรหมในพรหมโลกชั้นนี้ เป็นผู้มึรูปร่างน่าดู น่าชมมาก อรรถวิภังค์ ตั้งวิเคราะห์ว่า “สุนุทรทสฺสนา อภิรฺฐปา ปาสาทิกาคิ สฺทสฺสา”^{๖๗} พรหมเหล่าใด เป็นผู้มีการเห็นงาม คือ เป็นผู้มึรูปร่าง น่าเลื่อมใส เหตุนั้น พระพรหมเหล่านั้น จึงชื่อว่า สุทฺธสวา (พรหมผู้มึรูปร่างน่าดูชม) ในคัมภีร์อภิธรรมวิภาวินี ได้ตั้งวิเคราะห์ว่า “ปรมฺสุนุทรรูปตฺตา สฺเวน ทิสฺสนตฺติ สฺทสฺสา”^{๖๘} พรหมเหล่าใดย่อมปรากฏโดยง่าย เพราะเป็นผู้รูปร่างงามยิ่ง เหตุนั้น พรหมเหล่านั้น จึงชื่อว่า สุทฺธสวา

๔.๘.๔ พระพรหมชั้นสุทฺธสิสุทธาวาสภูมิ

พรหมโลกสุทธาวาสภูมิชั้นที่ ๔ พรหมโลกชั้นนี้ อยู่สูงขึ้นไปจากพรหมโลกชั้นสุทฺธสวา ๔,๒๘๘,๘๐๐ โยชน์^{๖๙} พรหมชั้นนี้ มีลักษณะแตกต่างจากพรหมสุทฺธสวาอยู่มากพอสมควร ถึงแม้จะมีชื่อใกล้เคียงกันก็ตาม ท่านให้ความหมายพระพรหมชั้นนี้ว่า เป็นพรหมที่มีการเห็น ได้ดี เพราะเป็นผู้ทศนะบริสุทฺธิ ในคัมภีร์อรรถกถาฎีกาทิ้งหลาย อธิบายพรหมโลกชั้นนี้ตามรูปศัพท์ ตั้งวิเคราะห์ว่า “สุปริสุทฺท ทสฺสนตฺตา สฺเวน ปสฺสนตฺติ สฺทสฺสิโน”^{๗๐} พรหมเหล่าใด ย่อมเห็น โดยง่าย เพราะเป็นผู้

^{๖๔} จกฺก.ที. ๒๐๖.

^{๖๕} สงฺคห.ฎีกา. ๑๕๕.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน.

^{๖๗} สม.วิ. ๖๘๗.

^{๖๘} สงฺคห.ฎีกา. ๑๕๕.

^{๖๙} จกฺก.ที. ๒๐๖.

^{๗๐} สงฺคห.ฎีกา. ๑๕๕.

ทัศนะบริสุทธิด้วยดี เหตุนี้ พรหมเหล่านั้นจึงชื่อว่า สุทัสสี (พรหมผู้เห็นด้วยดี) ที่ท่านกล่าวถึงการเห็นอย่างบริสุทธิตั้งนี้ด้วยพรหมชั้นนี้เป็นพระอริยบุคคล ดังนั้น การเห็นอย่างบริสุทธิ ก็คือท่านเป็นผู้เห็นพระนิพพานอันหมดจดจากกิเลสนั่นเอง

๔.๘.๕ พระพรหมชั้นอกนิฏฐสุทธาวาสภูมิ

พรหมโลกสุทธาวาสภูมิชั้นที่ ๕ พรหมโลกชั้นนี้ ตั้งอยู่ขึ้นไปจากพรหมโลกชั้นสุทัสสี ๔,๖๓๔,๒๐๐ โยชน์^{๕๕} พรหมโลกในสุทธาวาสชั้นนี้ มีความยิ่งใหญ่เหนือกว่าพรหมสุทธาวาสทุกชั้น ทั้งอายุก็ยืนยาวกว่า รูปพรหมทุกประเภท และถือว่าพรหมสุทธาวาสทุกองค์ที่อุบัติเกิดขึ้นมา ถึงพรหมโลกชั้นนี้ ก็เป็นอันถึงที่สุดแห่งการเกิด ย่อมไม่มีการเกิดซ้ำเป็นครั้งที่ ๒ ในพรหมโลกชั้นนี้ หรือกลับไปเกิดในที่ไหนอีก ย่อมปรินิพพานในพรหมโลกชั้นนี้เป็นภพสุดท้าย อรรถกถาวิภังค์ ตั้งวิเคราะห์ว่า “สพเพทิว คุณฺเห กวสมฺปตฺติยา จ เขฎฐา, นตฺเตตฺถ กนิฏฐาติ อกนิฏฐา”^{๕๖} พรหมทั้งหลายเหล่าใดเป็นใหญ่ด้วยคุณทั้งปวงนั้นแหละ และด้วยภวสมบัติ คุณเล็กน้อยย่อมไม่มีในพรหมเหล่านี้ เหตุนี้ พรหมเหล่านี้ จึงชื่อว่า อกนิฏฐา ฎีกาอภิธรรมวิภาวินี ได้ตั้งวิเคราะห์ว่า “อุกกฏฐสมฺปตฺติกตฺตา นตฺติ เอเตสฺ กนิฏฐภาโวติ อกนิฏฐา”^{๕๗} ความเป็นผู้มีคุณเล็กน้อยย่อมไม่มี แก่พรหมเหล่านี้ เพราะเป็นผู้มีพรหมสมบัติอย่างสูงสุด เหตุนี้ พรหมเหล่านี้ จึงชื่อว่า อกนิยฐา (พรหมผู้มีคุณไม่เล็กน้อย) พรหมโลกชั้นนี้ มีปูชนียสถานที่สำคัญอยู่แห่งหนึ่ง คือ ทุสสะเจดีย์ อันทำด้วยรัตนะขนาด ๑๒ โยชน์ อันเป็นพระเจดีย์บรรจุเครื่องฉลองพระองค์ ที่พระโพธิสัตว์เจ้าทรงสละทิ้งครั้งที่พระองค์ทรงผนวช ท้าวมหาพรหมชั้นนี้ นำมาบรรจุไว้เป็นที่สักการะบูชา^{๕๘}

ผู้อุบัติเกิดขึ้นเป็นพระพรหมชั้นสุทธาวาสทั้ง ๕ ชั้นนี้ พรหมที่อยู่ชั้นที่ ๑ ชื่อว่าอวิหา เพราะไม่ละที่อยู่ของตนโดยการเล็กน้อย พรหมที่อยู่ในชั้นที่ ๒ ชื่อว่า อดปปา เพราะจะไม่สคั้งกลัวอะไร ๆ พรหมที่อยู่ในชั้นที่ ๓ ชื่อว่า สุทัสสา เพราะว่าง่ายได้โดยง่าย เพราะพรหมเหล่านั้นมีรูปร่างงามอย่างยิ่ง พรหมที่อยู่ในชั้นที่ ๔ ชื่อว่า สุทัสสี เพราะได้เห็นได้โดยง่าย เพราะเป็นผู้มีความบริสุทธิดี ส่วนพวกพรหมที่อยู่ในชั้นที่ ๕ ชื่อว่าอกนิฏฐา เพราะพรหมเหล่านั้นไม่มีความด้าด้อย เพราะเป็นผู้มีสมบัติอย่างอุกฤษณ์อย่างนั้น ในสุทธาวาสนี้

^{๕๕} จกฺก.ที. ๒๐๗.

^{๕๖} สมฺ.วิ. ๖๘๗.

^{๕๗} สจฺก.ฎีกา. ๑๕๕.

^{๕๘} มจร.วิ. ๔๑๐.

๔.๕ อรูปพรหม

ยังมีพระพรหมอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งเป็นผู้ไม่มีรูป มีแต่เพียงนามจันท์ ๔ คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เท่านั้น และภูมิอันเป็นที่อยู่ของพระพรหมทั้งหลายเหล่านี้ เป็นแต่เพียงอากาศว่างเปล่า ไม่มีพรหมวิมาน สวนดอกไม้ สระโบกขรณี และต้นกัลปพฤกษ์ เหมือนกับพรหมในรูปาวจรภูมิ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคพระพุทโธษาจารย์ กล่าวถึงพระโยคาวจร ผู้ประสงค์จะได้เข้าถึงพรหมชั้นอรูปพรหมทั้ง ๔ ท่านเห็นโทษในรูป เพราะรูปเป็นเหตุให้เกิดการถือท่อนไม้ ศัสตรา การทะเลาะแก่งแย่ง และวิวาทกัน และเป็นรังของโลกลหลายพันอย่าง อย่างเช่น โรคตา โรคในร่างกายต่าง ๆ เป็นต้น แต่เหตุการณ์อันน่ากลัวนั้น ย่อมไม่มีในอรูปพรหม พระโยคาวจรนั้นพิจารณาเห็นเช่นนี้แล้ว จึงพยายามปฏิบัติเพื่อเอื้อหนาย เพื่อตำรอก เพื่อค้ำรูปทั้งหลายนั้นแหละ^{๘๕}

ผู้ปฏิบัติที่จะได้อรูปฌานต้องอาศัยการเจริญกุศล ๕ อย่าง ยกเว้น ปริจจินนาภาสกถิณ เป็นฐาน โดยการเจริญกุศลทั้ง ๕ อย่างนั้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ให้ถึงจุดตัดฌานก่อนแล้วค่อยเจริญอรูปกรรมฐานต่อภายหลัง ส่วนปริจจินนาภาสกถิณ ไม่อาจใช้เป็นฐานได้ ก็ด้วยกุศลประเภทนี้ ถึงแม้ก้าวล่วงรูปได้ แต่ก็ยังก้าวล่วงได้เด็ดขาด ยังมีส่วนคล้ายรูปอยู่นั่นเอง^{๘๖} อรูปฌานต่ำ ๆ เป็นฐานของอรูปฌานชั้นสูง ๆ เนวสัญญานาสัญญายตนะ เป็นฐานของนิโรธสมาบัติ^{๘๗}

๔.๕.๑ พระพรหมชั้นอากาศานัญญาตนะภูมิ

ภูมิที่เป็นสถานที่สถิตของพระพรหมชั้นนี้ ตั้งอยู่สูงขึ้นไปจากพรหมโลกชั้นอกนิฏฐะ ๔,๕๘๕,๖๐๐ โยชน์^{๘๘} สำหรับพรหมโลกชั้นอรูปพรหมนี้มีอากาศเป็นที่สถิตแห่งนามจันท์ เหมือนเทวดามีวิมานเป็นที่อยู่ ฉะนั้น หรือ อีกประการหนึ่งอาศัยอากาศอันไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์ อาศัยอารมณ์นั้นแหละเป็นอยู่ ท่านตั้งวิเคราะห์ให้ความหมายว่า “ดี อากาศานัญญาตนะ อธิฏฐานัญญาตนะ อวยตนะ อสฺส สสมฺปยุตฺตรมฺมสฺส ฌานสฺส เทวานํ เทวายตนะ วิยาติ อากาศานัญญาตนะ”^{๘๙} อากาศอันไม่มีที่สิ้นสุดนั้นแหละ เป็นที่อาศัย เพราะมีความหมายว่า เป็นที่ตั้งมั่นของฌานนั้น พร้อมทั้งสัมปยุตธรรม (สิ่งที่เกิดร่วมกับฌาน) คุณเทวาลัย เป็นที่อาศัยของเทวดาทั้งหลาย ฉะนั้น เหตุนี้ จึงชื่อว่า อากาศานัญญาตนะ

^{๘๕}วิสุทธิ. ๒/๑๓๔.

^{๘๖}เรื่องเดียวกัน

^{๘๗}วิสุทธิ. ๑/๑๔๔.

^{๘๘}จก.ที. ๒๐๗.

^{๘๙}วิสุทธิ. ๒/๑๔๑.

อากาศาณัญญาตนณาน คือ สภาวะธรรมของจิตต่อเนื่องจากขั้น จตุตถณาน มีสัมมาสมาธิ มีสัมมาสมาสติ มีความระงับของลมหายใจเข้าออก (อัสสาสะ ปัสสาสะ) มีความดับของปฏิกากณินิมิต บังเกิดความดับของรูป สัญญา (รูป รส กลิ่น เสียง โสภณูปพะ ธรรมารมณ) อันเป็นเหตุแห่งความดับของเวทนาจากอายตนะภายนอกและภายใน มีสภาวะของความว่างหรืออากาศอันว่างเปล่าเป็นนิมิต อารมณเครื่องหน่วงแห่งจิต สภาวะธรรมของจิตในขั้นอากาศาณัญญาตนณานนี้ ยังคงเหลือสัญญาขั้น วิญญาณขั้น และสังขารขั้น เป็นเครื่องกำหนดรู้ถึงระดับของสภาวะธรรมแห่งจิต เพราะรูปขั้นดับลงในจตุตถณาน และเวทนาขั้นได้ดับลงในอากาศาณัญญาตนณานนี้ ซึ่งมีข้อความยืนยันปรากฏในสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค โมคคัลลานสังยุต ว่า

“...อากาศาณัญญาตนณานเป็นโณหนอ เราได้มีความคิดอย่างนี้ว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เข้าอากาศาณัญญาตนณานด้วยคำนี้ถึงว่าอากาศหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงรูปสัญญาเสีย เพราะดับปฏิมสัญญาเสีย เพราะไม่กระทำไว้ในใจ ซึ่งนาคตสัญญาโดยประการทั้งปวง นี้เรียกว่า อากาศาณัญญาตนณาน...

...เมื่อเรายู่ด้วยวิหารธรรมนี้ สัญญามนสิการอันประกอบด้วยรูปสัญญา ย่อมฟุ้งซ่าน ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปหาเราด้วยพระพุทธรุทธาณูภาพ แล้วทรงตรัสว่า โมคคัลลานะ ๆ เธออย่าประมาทอากาศาณัญญาตนณาน จงดำรงจิตไว้ในอากาศาณัญญาตนณาน จงกระทำจิตให้เป็นธรรมเอกผุดขึ้นในอากาศาณัญญาตนณาน จงตั้งจิตไว้ให้มั่นในอากาศาณัญญาตนณาน...”^{๔๔}

๑) สภาวะธรรมของจิตในอากาศาณัญญาตนณาน

อากาศาณัญญาตนณานนี้ เป็นณานสมาบัติต่อเนื่องมาจากจตุตถณาน ซึ่งนับว่าเป็นรูปณานขั้นสูงสุด (ณานที่รูปเป็นนิมิตอารมณเป็นเครื่องหน่วงแห่งจิต) เมื่อสภาวะธรรมของจิตในขั้นจตุตถณานบังเกิดความเต็มเปี่ยมพร้อมบริบูรณ์ของสมาธิญาณทั้ง ๗ ลำดับดังกล่าวมาแล้ว เมื่อผู้บำเพ็ญเพียรปรารถนาบรรลุสภาวะธรรมของจิตอันละเอียด ประณีตยิ่งขึ้นไป รูปสัญญาหรือความจำได้หมายในอายตนะภายนอก คือ รูป รส กลิ่น เสียง โสภณูปพะ และธรรมารมณ ย่อมดับลงเพราะสภาวะธรรมของจิตอันละเอียด ประณีตยิ่งขึ้นไปเป็นเหตุ เมื่อก้าวล่วงรูปสัญญาเสียได้ เวทนา อันเนื่องมาจากรูปสัญญาจึงดับลงด้วยอาการอย่างนี้ ซึ่งหมายถึงความดับของปฏิมสัญญาเสียได้และไม่กระทำไว้ในใจ ซึ่งนาคตสัญญาโดยประการทั้งปวง ด้วยเหตุดังนี้ ผู้บรรลุอากาศาณัญญาตนณานจึงไม่บังเกิด “สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา (ไม่สุขไม่ทุกข์)”

^{๔๔} ส.สพ. ๒๕/๕๑๕/๑๐๘.

ท่านผู้บำเพ็ญเพียรทั้งหลาย แม้รูปสัญญาจะดับลง แต่สัญญาขั้นแห่งรูปนามของผู้บำเพ็ญเพียรยังคงดำรงอยู่ จึงเป็นเหตุให้สภาวะธรรมของจิต ในอากาสนัญจายตนฉานนี้ สามารถน้อมไปในวิปัสสนาแห่งจิต ได้โดยอาศัยสัญญาอันติดอยู่ในจิตนี้เป็นนิมิตอารมณ์แห่งวิปัสสนาได้ด้วยอาการอย่างนี้ คือ นีแล คือการบังเกิดขึ้นแห่งวิปัสสนากรรมฐานของพระอริยสงฆ์ที่ไม่แตกฉานในการอ่านความรู้จากพระไตรปิฎก แต่เป็นผู้บำเพ็ญเพียรอันยิ่งในสมาธิภาวนาหรือกรรมฐาน จึงสามารถใช้สัญญาทางธรรมอันติดตัวมานับแต่อดีตชาติล่วงมาเพื่อบรรลुวิปัสสนาญาณได้ด้วยอาการอย่างนี้ (ไม่ใช่วิปัสสนีก)

นอกจากสัญญาขั้นซึ่งปรากฏอยู่แล้ว ยังมีวิญญาณขั้น และสังขารขั้นใช้ปรากฏอยู่ในอากาสนัญจายตนฉานนี้เช่นเดียวกัน สิ่งที่จะจับไปในฉานนี้ คือ รูปขั้น และเวทนาขั้น นั้นเองอย่างไรก็ตาม สัมมาสมาธิอันบังเกิดขึ้นในฉานนี้ ย่อมอ่อนค้อยกว่าสัมมาสมาธิในจิตตฉานเมื่อปรารถนาน้อมไปในวิปัสสนากรรมฐาน

ผู้บรรลุฉานนี้ จะไม่สามารถกำหนดรู้ความมีอยู่ของร่างกายได้ด้วยการกำหนดลมหายใจเข้าออก เพราะได้ระงับลงพร้อมบริบูรณ์ในขั้นจิตตฉานแล้ว แม้แต่เวทนาจึงไม่สามารถกำหนดรู้ได้ นีแล เป็นเหตุให้บังเกิดความอ่อนค้อยในวิปัสสนาแห่งจิต เมื่อย้อนกลับไปนับตั้งแต่เริ่มการบริกรรมภาวนา เราสามารถกำหนดความระงับแห่งสังขารธรรมได้ดังนี้ คือ

- (๑) สัจจจากอกุศลธรรมมีวาจาจะระงับลงในปฐมฉาน
- (๒) วิตกวิจารณ์จะระงับลงในทุติยฉาน
- (๓) ปีติย่อมระงับลงในตติยฉาน
- (๔) สุขย่อมระงับลงในจตุตถฉาน
- (๕) ลมหายใจเข้าออกย่อมระงับลงในจตุตถฉาน
- (๖) รูปสัญญา และเวทนาขั้น ย่อมระงับลงในอากาสนัญจายตนฉาน
- (๗) ปฏิภาคนิมิตย่อมดับลงในอากาสนัญจายตนฉาน

เพราะสังขารธรรมเหล่านี้ระงับลงในอากาสนัญจายตนฉาน สภาวะธรรมของจิตในฉานนี้ย่อมละเอียด ประณีตมากกว่าจตุตถฉาน (ท่านผู้บำเพ็ญเพียรทั้งหลาย อันความละเอียด ประณีตของสภาวะธรรมแห่งจิตย่อมมิได้ หมายถึง ความอ่อนโยนแห่งสัมมาสมาธิอันควรแก่การงาน คือ การน้อมจิตไปในวิปัสสนากรรมฐาน และอภิญาญาณ ๕) ผู้บรรลุฉานนี้ จะบังเกิดความรู้ภายในใจ (มโนวิญญาณ) ถึงอากาศอันว่างเปล่าหรือความว่างเปล่าไม่มีประมาณเป็นที่ตั้งแห่งจิต ไม่สามารถกำหนดรู้ความรู้ความมีของร่างกายได้ การมองเห็นภายในย่อมบังเกิดเพราะการเห็นจากจิต เพราะความดับแห่งจักขุหรือรูปสัญญา ด้วยอาการอย่างนี้ ผู้บำเพ็ญเพียรย่อมบังเกิดอุปาทานสำคัญขึ้นมา

ว่าตนเองนั้นลอยอยู่ในอากาศได้หากอินทรีย์ของสติไม่กล้าแข็งพอเป็นเหตุให้สัญญามนสิการน้อมไปในรูปแบบสัญญาดังปรากฏอยู่ใน “โมคคัลลานสังยุต”^{๔๕} แล้ว

ผู้บรรลุอากาศาณัญจายตนฌาน ไม่มีสุขเวทนา ไม่มีทุกขเวทนา ไม่มีอิทัมมสุขเวทนา มีแต่สัมมาสติ สัมมาสมาธิ อันตั้งมั่น โดยมีความว่างเปล่าไม่มีที่สิ้นสุดเป็นนิมิตอารมณ์เครื่องหนุนแห่งจิต ไม่รับรู้อุณหภูมิภายนอกร่างกายว่าร้อนหรือหนาวเพราะความดับของรูปสัญญาเป็นเหตุการณ์รับรู้ภายในว่าตนเองกำหนดรู้ในวิญญาณชั้น ในสัญญาชั้น และในสังขารชั้นภายในจิตของตนนี้แล คือ สภาวะธรรมของผู้บรรลุอากาศาณัญจายตนฌาน

๒) สมာธิญาณภายในอากาศาณัญจายตนฌาน

สำหรับสมาธิญาณภายในอากาศาณัญจายตนฌานนั้น คือ “อากาศาณัญจายตนสมาธิญาณ” เพียงลำดับเดียว สมาธิญาณในฌานนี้ จะเต็มเปี่ยมได้ ก็อาศัยการดำรงวาระจิตอยู่ในฌานนี้ เช่นเดียวกับกับรูปฌาน ๔ ดังกล่าวมาแล้วนั้น ซึ่งการดำรงวาระจิตในอากาศาณัญจายตนฌาน และอรูปรูปฌานอื่น ๆ นั้น มีความยากลำบากมากกว่าการดำรงวาระจิตในรูปฌาน ๔ ด้วยเหตุดังนี้ คือ

(๑) นิมิตอารมณ์เครื่องหนุนแห่งจิตในอรูปรูปหวม แตกต่างจากรูปฌาน

(๒) องค์ธรรมอันเป็นที่ตั้งอาศัยของรูปฌาน ๔ แตกต่างจากรูปฌาน ๔ คือ ปฐมฌาน มีวิตก วิจารณ์ ปีติ สุข และเอกกตาแห่งจิตเป็นที่ตั้งอาศัย แต่รูปฌาน ๔ มีเพียงอุเบกขาธรรม และเอกกตาแห่งจิตเป็นที่ตั้งอาศัย แม้จะเหมือนกับจตุตถฌานแต่ก็แตกต่างกันด้วยนิมิตอารมณ์เครื่องหนุนแห่งจิต

ด้วยเหตุสำคัญ ๒ ประการนี้ จึงทำให้ผู้บำเพ็ญเพียรที่ปรารถนาบรรลุรูปฌาน ๔ ต้องมีอินทรีย์แห่งสติ (สตินทรีย์) และอินทรีย์แห่งสมาธิ (สมาธินทรีย์) กล้าแข็งพอ หรือกล่าวให้เต็มพร้อมบริบูรณ์คือมีอินทรีย์ ๕ และพละ ๕ กล้าแข็งพอ (ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา)

๓) การน้อมจิตเข้าสู่อากาศาณัญจายตนฌาน

สภาวะธรรมของจิตในอากาศาณัญจายตนฌาน และสภาวะธรรมในจตุตถฌานนั้น มีสติอันบริสุทธิ์ด้วยอุเบกขา เป็นธรรมชาติของจิตอันอ่อนโยนควรแก่การงาน คือ วิปัสสนาแห่งจิต หรือการน้อมจิตไปในการแสวงหาปัญญาญาณอื่นใด ด้วยเหตุนี้ ผู้บรรลุจตุตถฌานเมื่อปรารถนาบรรลุอากาศาณัญจายตนฌาน จึงน้อมจิตไปเพื่อความบังเกิดขึ้นของความดับแห่งปฏิภาคและรูปสัญญาทั้งปวง โดยน้อมจิตไปในอากาศอันว่างเปล่าไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์เครื่องหนุนแห่งจิต อุปสรรคเครื่องขวางกั้นที่สำคัญคือความยึดมั่นในรูปสัญญาหรือร่างกายของตน เพราะเพื่อล่วงพ้นรูปสัญญาแล้ว ผู้บำเพ็ญเพียรย่อมไม่สามารถกำหนดรู้ในกายสังขารด้วยลมหายใจหรือเวทนาได้เลย นี้แล คือ

^{๔๕} ส.สพ. ๒๕/๕๑๕/๑๐๘.

อุปสรรคอันหนาแน่นสำคัญสำหรับผู้ปรารถนาบรรลุอากาศาสนัญจนตณมาน ด้วยเหตุดังนี้ ผู้บำเพ็ญเพียรจึงควรใช้วิปัสสนาแห่งจิตในการกำหนดรู้ความไม่เที่ยงเป็นอนัตตาของรูปมาน ๔ เป็นอบายเครื่องออกจากจตุตถตณมาน เมื่อไม่มีปัญญาญาณหยั่งรู้ว่า “อันรูปมาน ๔ นี้เป็นของไม่เที่ยง เพราะอาศัยปัจจัยเป็นที่ตั้งอาศัย จึงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นในรูปมาน ๔ นี้ ผู้บำเพ็ญเพียรจะไม่สามารถก้าวล่วงรูปสัณญญาบรรลุอากาศาสนัญจนตณมานได้เลย”

ในกาลใด เมื่อปฏิภาคนิมิตดับลงพร้อมบริบูรณ์ บังเกิดอากาศอันว่างเปล่าไม่มีที่สิ้นสุดเป็นนิมิตอารมณ์เครื่องหวังแห่งจิต ในกรณีนั้น ผู้บำเพ็ญเพียรย่อมก้าวล่วงรูปสัณญญาบรรลุอากาศาสนัญจนตณมานแล้วด้วยอาการอย่างนี้

ในกาลใด เมื่อสัมมาสมาธิในอากาศาสนัญจนตณมาน ไม่สิ้นไหว เพราะสัจญมณสิการจากรูปสัณญญาพุ่งซ่านไป ในกาลนั้น ผู้บำเพ็ญเพียรย่อมบรรลุอากาศาสนัญจนตณมานสมบัติ คือ มีความเต็มเปี่ยมพร้อมบริบูรณ์ขั้นสมาธิญาณสำหรับมานนี้ นี้แล คือ การน้อมจิตเข้าสู่อากาศาสนัญจนตณมาน

เมื่ออาศัยอากาศเป็นอารมณ์ พระโยคาวจรเข้าสู่รูปาวจรจตุตถตณมานนั้นก่อน เมื่อเข้าสู่จตุตถตณมานนั้น ถือเอาภคินิมิตเป็นอารมณ์ มี ปฐมวีกสิณ เตโชภคินิมิต วาโยภคินิมิต นีลกสิณ โลหิตกสิณ โอทาทกสิณ อาโลกกสิณ เลือกเอาอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติที่เหมาะสมกับจิตของตน เมื่อเข้าสู่รูปาวจรจตุตถตณมานมีภคินิมิตอันใดอันหนึ่ง ที่กล่าวมานั้น เป็นอารมณ์ พระโยคาวจรจึงออกจากภคินิมิตแล้วพิจารณาภคินิมิต ไม่ได้ตั้งจิตพิจารณาเอาภคินิมิตเป็นอารมณ์ แต่พิจารณาเอาอากาศ เป็นอารมณ์พิจารณาไปจนภคินิมิตนั้นหายไป อากาศเปล่าเท่าที่วงภคินิมิตปรากฏในมโนทวารกาลใด กาลนั้นพระโยคาวจร พิจารณาเอาอากาศเป็นอารมณ์ กระทำบริกรรมภาวนาว่า “อนนุโต อากาโส, อนนุโต อากาโส, ” บริกรรมไปตราบเท่าถึงปฐมารูปจิตจะบังเกิดในสันดานคืออานาจรูปาวจรจตุตถตณมาน^{๕๖}

พระโยคาวจรปรารถนาไปให้พ้นรูปนั้น เมื่อเจริญรูปาวจรจตุตถตณมานที่ตนได้ชำนาญดีแล้ว พิจารณาเห็นโทษแห่งจตุตถตณมานนั้น จึงออกจากภคินิมิตที่เป็นอารมณ์แห่งรูปาวจรจตุตถตณมาน กำหนดเอาแต่อากาศภคินิมิตนั้นเป็นอารมณ์ เมื่อมีความปรารถนาจะแผ่ออกไปให้ตลอดถึงขอบจักรวาลก็สามารถกำหนดได้ ตามความปรารถนาแล้วกระทำบริกรรมภาวนาว่า “อนนุโต อากาโส, อนนุโต อากาโส, ” อากาศที่ไม่มีที่สิ้นสุด เพราะล่วงรูปสัณญญา ดับปฏิฆสัณญญาและไม่ใส่ใจในนันทตตสัณญญา^{๕๗} ยกวิตกขึ้นในอากาศ ตั้งวิตกไว้ในอากาศ เมื่อนิเวรณธรรมสงบแล้ว พิจารณาอากาศ

^{๕๖} พระมหาประวิตร ปริบูรณ์ (นามเสนา), มโนทัศน์เกี่ยวกับภพ และภูมิในพระพุทธศาสนา วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๔, หน้า ๑๓๕.

^{๕๗} อ.จ.เอก. /๓๒/๑๑๗/๑๖๐.

นิมิตนั้นเนื่อง ๆ นีวรณธรรมก็สงบจากสันดาน เมื่อนีวรณธรรมสงบแล้ว จิตก็จะตั้งมั่น ไว้ได้เป็น
อุปจารสมาธิ เมื่อจิตเป็นอุปจารสมาธิแล้วก็พิจารณาอากาศนิมิตนั้นเนื่อง ๆ เมื่อนิมิตนั้นตั้งมั่นใน
สันดาน ก็บังเกิดอากาศนิมิตนั้นเป็นอารมณ์ชื่อว่า ได้บรรลุปฐมารูปาณช้อ อากาสนัญญาตนะ

เมื่อได้สำเร็จจตุตถฌานและมีความปรารถนาในภาวะที่ไม่มีรูปภพนั้นจึงได้พิจารณาว่า
ร่างกายนี้มีทุกข์โทษมากนัก จะอาศัยอากาศอันว่างเปล่าที่ไม่มีที่สิ้นสุดเป็นที่อยู่แห่งตนนี้ ใฝ่ใจ
ปรารถนาในรูปพรหม แล้วอธิษฐานเอาอากาศบัญญัติซึ่งไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์ ภาวนาอยู่แต่ว่า
“อนนฺโต อากาโส, อนนฺโต อากาโส” อยู่อย่างนี้ประกอบกับพลังแห่งสมาธิอันหนักแน่นไม่ทิ้ง
ความเพียรก็จะสามารถได้สำเร็จ อากาสนัญญาตนฌานได้อย่างแน่นอน เมื่อสิ้นชีวิตไปจากโลก
จิตจะดำเนินมุ่งไปอุบัติเกิดขึ้นเป็นพรหมในพรหม โลกตามกำลังแห่งฌานที่ตนได้สำเร็จมานั้น
กล่าวคือ พรหม โลกชั้นรูปพรหม ชั้นที่ ๑

ความเป็นพรหมผู้วิเศษ ไม่มีรูป ซึ่งอุบัติเกิดขึ้น ณ รูปพรหม โลกนี้ เพราะเหตุที่ตนปฏิสนธิ
ด้วยอากาสนัญญาตนวิบากจิต ฉะนั้น จึงเสวยสุขอันแสนจะประณีต มีความละเอียดเป็นหนักหนา มี
อายุยืนนานเป็นยิ่งนัก ด้วยอำนาจแห่งอรุปรมาณกุศลอันแรงกล้าที่ตนได้บำเพ็ญมา โดยอาศัยเหตุที่ว่า
พระพรหมผู้วิเศษแต่ละองค์ที่สถิตอยู่ในอรุปรหม โลกนี้ ล้วนแต่ได้สำเร็จอรุปรหมที่ ๑ มาแล้ว
ทั้งสิ้น เป็นผู้มั่งใจผ่องแผ้ว

๔.๘.๒ พระพรหมชั้นวิญญาณัญญาตนะภูมิ

ภูมิอันเป็นสถานที่สถิตของพระพรหมชั้นนี้ ตั้งอยู่สูงขึ้นไปจากอรุปรหมชั้นอากาสนัญญา
ตนะ ๕,๓๔๐,๐๐๐ โยชน์^{๔๔} สำหรับอรุปรหมชั้นนี้ มีวิญญาณอันไม่มีที่สิ้นสุดเป็นที่สถิตแห่ง
นามชั้นวิญญาณอันไม่มีที่สิ้นสุดนั้น เกิดจากการภาวนาจนกระทั่ง พระโยคาวจรมีความรู้ลึกว่า
วิญญาณอันนั้น เป็นอารมณ์ที่อยู่ในใจของคนคือการสำเร็จเป็นฌานนั่นเอง ท่านได้ตั้งวิเคราะห์ว่า “
อารมฺมณฺมปิ หิ ปุริมนฺเขเนว วิญญาณญฺจจฺจํ ตํ ทุตยสฺส อารุปรฺชฺชานสฺส อารมฺมณฺมคฺคตา เทวณิ เท
วายตณิ วิย อธิฏฺฐานญฺฐเนน อายตณญฺจาติ วิญญาณญฺจาตนํ”^{๔๕} ความจริง แม้อารมณ์ชื่อว่า เป็นวิญญา
ณอันไม่มีที่สิ้นสุดนั้น เพราะเป็นอารมณ์ของอรุปรมาณที่สอง และแม้ชื่อว่า อายตนะ เพราะมี
ความหมายว่า เป็นที่อาศัยเหมือนเทวาลัยเป็นที่อาศัยของเทวดาทั้งหลาย ฉะนั้น โดยนัยก่อนนั้น
แหละ เหตุนี้ อารมณ์ จึงชื่อว่า วิญญาณัญญาตนะ

วิญญาณัญญาตนฌาน คือ สภาวธรรมของจิตต่อเนื่องจากอากาสนัญญาตนฌาน มีสัมมา
สติ มีสัมมาสมาธิ มีความระงับของลมหายใจเข้าออก มีความระงับของรูปสัญญา มีความระงับแห่ง

^{๔๔} จกฺก.ที. ๒๐๗.

^{๔๕} วิสุทฺธิ. ๑/๑๔๔.

เวทนา มีความระงับแห่งวิญญาณชั้นหัตถ์ มีวิญญาณ (การรับรู้) อันไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์เครื่อง
 หน่วงจิต สภาวะธรรมของจิตในวิญญาณัญญาตนณานนี้ ยังคงเหลือสัญญาชั้นหัตถ์ และสังขารชั้นเป็น
 เครื่องกำหนดรู้ถึงความมีอยู่แห่งกายสังขาร ซึ่งมีคำกล่าวยืนยันว่า

“ที่เรียกว่า วิญญาณัญญาตนณานนี้ วิญญาณัญญาตนณานไหนหนอ เราได้มี
 ความคิดอย่างนี้ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เข้าวิญญาณัญญาตนณานด้วยคำนี้ว่า วิญญาณ
 หาที่สุดมิได้ เพราะล่วงอากาศานัญญาตนณานเสียได้โดยประการทั้งปวง นี้เรียกว่า
 วิญญาณัญญาตนณาน เราก็เข้าวิญญาณัญญาตนณานด้วยคำนี้ว่า วิญญาณหาที่
 สุดมิได้...เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ สัญญามนสิการอันประกอบด้วยอากาศานัญญา
 ญาตนณาย่อมฟังชาน ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเสด็จมาหาเราด้วยพระพุท
 ุทธานุภาพ ทรงตรัสว่า โมคคัลลานะ ๆ เธออย่าประมาทวิญญาณัญญาตนณาน จง
 ดำรงจิตไว้ในวิญญาณัญญาตนณาน จงตั้งจิตไว้ให้มั่นในวิญญาณัญญาตนณาน...”^{๕๐}

๑) สภาวะธรรมของจิตในวิญญาณัญญาตนณาน

สภาวะธรรมของจิตในวิญญาณัญญาตนณานมีความละเอียดประณีตมากกว่าอากาศานัญญา
 ญาตนณาน เพราะบังเกิดความระงับของวิญญาณชั้นหัตถ์ในขณะนั้น ผู้บรรลุนานนี้ ย่อมมีความระงับ
 แห่งรูปสัญญา ย่อมมีความระงับแห่งเวทนาชั้นหัตถ์ ย่อมมีความระงับแห่งวิญญาณชั้นหัตถ์ เหลือแต่สัญญา
 ชั้นหัตถ์และสังขารชั้นหัตถ์ให้กำหนดรู้ความมีอยู่แห่งกายสังขาร แต่เนื่องจากยังปรากฏสัญญาความจำ
 หมายอยู่ในขณะนั้น ผู้บรรลุนานนี้สามารถน้อมจิตไปในวิปัสสนากรรมฐานได้ เช่นเดียวกับสภาวะ
 ธรรมของจิตในอากาศานัญญาตนณาน แต่ก็มีที่ความค้อยกว่าในจุดตณาน

ผู้บรรลุนานนี้ ย่อมบังเกิดความระงับของสังขารธรรมดังนี้ คือ

- (๑) บังเกิดความระงับของอกุศลธรรม และวจีสังขารในปฐมณาน
- (๒) วิตกวิจารณ์ระงับลงในทุติยณาน
- (๓) ปีติย่อมระงับลงในตติยณาน
- (๔) สุขย่อมระงับลงในจตุตถณาน
- (๕) ลมหายใจเข้าออกย่อมระงับลงในจตุตถณาน
- (๖) รูปสัญญา และเวทนาชั้นหัตถ์ ย่อมระงับลงในอากาศานัญญาตนณาน
- (๗) ปฏิภาคนิมิตต์ย่อมดับลงในอากาศานัญญาตนณาน
- (๘) วิญญาณชั้นหัตถ์ย่อมระงับลงในวิญญาณัญญาตนณาน

^{๕๐} ตี.สพ. ๒๕/๕๑๕/๑๐๘.

ผู้บรรลุนานนี้ ย่อมบังเกิดความระลึก (สังขารขันธ) และมีความจำหมาย (สัญญาขันธ) ว่าตนมีชีวิตอยู่หรือมีกายสังขารยังดำรงอยู่โดยมีภาวะแห่งการรับรู้ (วิญญาณหาที่สุคติได้) เป็นนิมิต อารมณ์เครื่องหน่วงแห่งจิต แต่ไม่สามารถกำหนดรู้ถึงความมีชีวิตอยู่โดยอาศัยลมหายใจหรือเวทนาขันธได้ เพียงแต่รำลึกได้ว่าตนยังมีชีวิตอยู่ด้วยสัมมาสติ ด้วยสัมมาสมาธิจากสังขารขันธและสัญญาขันธเท่านั้น

๒) สมาธิญาณในวิญญาณ์จุยตณณาน

สมาธิญาณในวิญญาณ์จุยตณณานนี้มีเพียงลำดับเดียว คือ “วิญญาณ์จุยตณณานสมาธิญาณ” ผู้บำเพ็ญเพียรพึงกระทำจิตให้เป็นธรรมเอกในนิมิตในนิมิตเช่นเดียวกันกับในอรุปฌานอื่น ๆ

๓) การน้อมจิตสู่วิญญาณ์จุยตณณาน

เมื่อผู้บำเพ็ญเพียรบังเกิดสมาธิญาณเต็มเปี่ยมในอากาศานัญจุยตณณานสมาบัติ พึงน้อมจิตด้วยความรำลึกว่าแม้อากาศอันว่างเปล่าไม่มีที่สิ้นสุดนี้ย่อมอาศัยการรับรู้ไม่มีที่สิ้นสุดเป็นที่ตั้งอาศัย ครั้นดำรงวาระจิตเยี่ยงนี้สืบไป อากาศอันว่างเปล่าไม่มีที่สิ้นสุดในฐานะอารมณ์เครื่องหน่วงแห่งจิต ย่อมดับลง บังเกิดความตั้งมั่นในวิญญาณ์หาที่สุคติได้เป็นอารมณ์เครื่องหน่วงแห่งจิต เมื่อล่วงพ้นอากาศานัญจุยตณณานเสียได้เพราะความดับแห่งนิมิตอารมณ์เครื่องหน่วงจิต จึงบรรลิวินญาณ์จุยตณณานอันมีวิญญาณ์ขันธระงับลงในนิมิตนี้

ในกาลใด เมื่ออากาศหาที่สุคติได้ ดับลงพร้อมบริบูรณ์บังเกิดความตั้งมั่นในวิญญาณ์หาที่สุคติได้ในฐานะอารมณ์เครื่องหน่วงแห่งจิต ในกาลนั้น ผู้บำเพ็ญเพียรย่อมก้าวล่วงอากาศานัญจุยตณณานบรรลิวินญาณ์จุยตณณานแล้ว ด้วยอาการอย่างนี้

ในกาลใด เมื่อสัมมาสมาธิในวิญญาณ์จุยตณณานไม่สิ้นไหวเพราะสัญญามนสิการการจากอากาศานัญจุยตณณานพุ่งชานไป ในกาลนั้น ผู้บำเพ็ญเพียรย่อมบรรลิวินญาณ์จุยตณณานสมาบัติ คือ มีความเต็มเปี่ยมพร้อมบริบูรณ์ของสมาธิญาณสำหรับนิมิตนี้

การเข้าถึงความเป็นพรหมในขั้นนี้จะต้องเป็นผู้มีศรัทธาเจริญวิญญาณ์จุยตณณะ เมื่อเจริญปฐมารูปฌานให้มีวิสี ๕ ประการ มีความชำนาญดีแล้ว พิจารณาเห็นโทษแห่งปฐมารูปฌานว่ามีข้าศึก คือรูปาวจรฌานอยู่ใกล้ จะให้ละเหยียดเหมือนวิญญาณ์จุยตณณะไม่มีกระทำมนสิการกำหนดให้เห็นคุณแห่งวิญญาณ์จุยตณณะว่า ละเหยียด ประณีต บรรจง จึงกำหนดจิตปยุตตารูปวิญญาณ์ ที่อาศัยในอากาศานิมิตนั้นเป็นอารมณ์ จึงบริกรรมภาวนาว่า “อนนุต วิญญาณ์, อนนุต วิญญาณ์,” วิญญาณ์ที่หา ที่สุดไม่ได้เนื่อง ๆ เพราะล่วง อากาศานัญจุยตณณะ ยกจิตขึ้นใน ปฐมารูปวิญญาณ์ ประทำปฐมารูปวิญญาณ์นั้นให้วิเศษ จึงอุตสาหะบริกรรมภาวนาว่า “อนนุต วิญญาณ์, อนนุต วิญญาณ์,” トラบเท่วินญาณ์จุยตณณะอันยึดเอาปฐมารูปวิญญาณ์เป็นอารมณ์นั้น เพราะเหตุล่วงเสียซึ่งอากาศานิมิตแล้วได้สำเร็จจึงชื่อว่า วิญญาณ์จุยตณณะ

เมื่อได้สำเร็จอากาศัญญาตนณานซึ่งเป็นอรุปฌานที่ ๑ บุคคลผู้ฌานแก่กล้าเมื่อพิจารณาไปก็ให้รู้สึกว่ อากาศัญญาตนณะนี้ ยังไม่ตึนัค ยังเป็นอรุปฌานชั้นต่ำยังใกล้ชิดกับอรุปฌานอยู่ เมื่อพิจารณารู้อย่างนี้แล้ว จึงมีความไม่พอใจ คลายความนิยมในอากาศัญญาตนณานนั้น ใครจะได้ออรุปฌานชั้นสูงขึ้นไป จึงตั้งความเพียรพยายามหนักขึ้นกว่าเดิมเจริญภาวนาให้ยิ่งขึ้น คือเอาวิญญูณแผ่ไปทั่วเอาอากาศไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์ ก็ตั้งหน้าอุตสาหะภาวนาตามที่สั่งสอนสืบต่อกันมาว่า “อนนุต วิญญูณ, อนนุต วิญญูณ,” ภาวนาอยู่อย่างนี้เรื่อยไปนับเป็นเวลานานบ้างเร็วบ้างตามพลังของสมาธอจิตหนัก ๆ เข้านิวรณธรรมทั้งหลายย่อมสงบสตัย้อมตั้งมั่น จิตมั่นคงแนบแน่นในจิตวิญญูณบัณณัติ พลันพ้นจากอากาศัญญาตนณาน ก้าวเข้าสู่วิญญูณัญญาตนณาน พระพรหมผู้วิเศษผู้ไม่มีรูปซึ่งอุบัติเกิดขึ้น ณ ออรุปพรหมโลกนี้ เพราะเหตุที่ตนปฏิสนธิด้วยวิญญูณัญญาตนวิปากจิต ฉะนั้น จึงสตัติเสวยสุขอันแสนจะประณีตละเอียด มีอายุยืนยาว ด้วยอำนาจแห่งอรุปฌานกุศลอันแรงกล้าที่ตนได้เคยบำเพ็ญเพียรมา ด้วยเหตุที่ว่าพระพรหมผู้วิเศษแต่ละองค์ที่สตัติเสวยสุขอยู่ในอรุปพรหมโลกชั้นนี้ ล้วนแต่ได้สำเร็จอรุปฌานที่ ๒ มาแล้วทั้งสิ้น เมื่อได้สำเร็จฌานแล้ว ก็มีใจพองแผ้ว เพราะได้สำเร็จตามความปรารภณาแล้ว เมื่อดับขันธสิ้นชีวิตลง ก็จะตรงมาอุบัติเกิดขึ้นเป็นพระพรหมผู้วิเศษ ณ อากาศัญญาตนณภูมิในอรุปพรหมโลกแห่งนี้^{๕๐} อย่างแน่นอนอนเพราะอาศัยฌานเป็นเครื่องนำไปสู่ที่หมายด้วยฌานที่มีกำลังอันแรงกล้า

๔.๕.๓ พระพรหมชั้นอาภิญญูญญาตนณภูมิ

ภูมิอันเป็นสถานที่สตัติของพระพรหมชั้นนี้ ตั้งอยู่สูงขึ้นไปจากอรุปพรหมชั้นวิญญูณัญญาตนณ ๕,๖๕๐,๔๐๐ โยชน์^{๕๑} สำหรับอรุปพรหมชั้นนี้ ก็เหมือนอรุปพรหมชั้นอื่น ๆ ก็คือพระโยคาวจรได้บำเพ็ญภาวนาจนกระทั่งความรู้สึกว่า ไม่มีอะไรนั้นเป็นอารมณ์ที่มั่นคง สำเร็จเป็นฌานเป็นที่สตัติแห่งนามขันธ ทำได้ตั้งวิเคราะห์ว่า “อารมณณปิ หิ ปุริมนเยเนว อาภิญญูจตุ ตตติยสุส อารูปุชฌานสุส อารมณณตตา เทวานิ เทวายตนิ วิย อธิญญูฐานญูฐเณ อายตณญจาติ อาภิญญูญญาตน”^{๕๒} ความจริง แม้อารมณ์ชื่อว่า ไม่มีอะไรนั้น เพราะเป็นอารมณ์ของอรุปฌานที่ ๓ และชื่อว่า แม้อายตนะ เพราะมีความหมาย เป็นที่ตั้งมั่นเหมือนเทวาลัย เป็นที่อาศัยของเทวดาทั้งหลาย โดยนัยก่อนนั้นแล เหตุนั้น อารมณ์ จึงชื่อว่า อาภิญญูญญาตนณะ

อาภิญญูญญาตนณาน คือ สภาวธรรมของจิตอันต่อเนื่องจากวิญญูณัญญาตนณาน สัมมาสตัติ มีสัมมาสมาธิ มีความระงับของลมหายใจเข้าออก มีความระงับของรูปสตัญญา มีความระงับแห่ง

^{๕๐} อภิ.วิ. ๗๘/๑๑๐๗/๑๐๐๕.

^{๕๑} จก.ที. ๒๐๗.

^{๕๒} วิสุทฺธิ. ๒/๑๔๕.

เวทนา มีความระงับแห่งวิญญาณชั้น ๓ ภาวะแห่งความไม่มีอะไร คือ นิमितอารมณฺ์เครื่องหน่วงแห่งจิต สังขารได้ระงับลงในฉานนี้ มีแต่สัญญาชั้น ๓ เป็นเครื่องกำหนดรู้ถึงความมีอยู่แห่งกายสังขาร หรือยังคงมีชีวิตอยู่ ซึ่งมีอธิบายเพิ่มเติมว่า

“...อากิญจัญญายตนฉานเป็น โฉน เราได้มีความคิดอย่างนี้ว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เข้าอากิญจัญญายตนฉานด้วยคำนี้ว่า สิ่งอะไรหน้อยหนึ่งไม่มี เพราะก้าวล่วงวิญญาณัญจายตนฉานเสียได้โดยประการทั้งปวง นี้เรียกว่า อากิญจัญญายตนฉาน...เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ สัญญามนสิการอันประกอบด้วยวิญญาณัญจายตนะย่อมฟุ้งซ่านครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาหาด้วยพระพุทธรูปภาพ จงดำริจิตไว้ในอากิญจัญญายตนฉาน จงกระทำจิตให้เป็นธรรมเอกมุขขึ้นในอากิญจัญญายตนฉาน จงตั้งจิตไว้ให้มั่นในอากิญจัญญายตนฉาน...”^{๕๔}

๑) สภาพธรรมของจิตในอากิญจัญญายตนฉาน

สภาพธรรมของจิตในฉานนี้ มีความละเอียด ประณีตมากกว่าวิญญาณัญจายตนฉาน เพราะบังเกิดความระงับของสังขารชั้น ๓ ในฉานนี้ ผู้บรรลุนานนี้ ย่อมมีความระงับของรูปสัญญา ย่อมมีความระงับของเวทนาชั้น ๓ ย่อมมีความระงับของวิญญาณชั้น ๓ ย่อมมีความระงับของสังขารชั้น ๓ คงมีแต่เพียงสัญญาชั้น ๓ เป็นเครื่องกำหนดรู้ว่าตนเองยังคงมีกายสังขารอยู่ และเพราะยังปรากฏสัญญาชั้น ๓ อยู่ ผู้บรรลุนานนี้จึงสามารถน้อมจิตไปในวิปัสสนากรรมฐานได้ และเป็นฉานลำดับสุดท้ายที่สามารถเข้าวิปัสสนากรรมฐานได้

ผู้บรรลุนานนี้ ย่อมบังเกิดความระงับของสังขารธรรม ดังนี้ คือ

- (๑) บังเกิดความระงับของวจีสังขารในปฐมฉาน
- (๒) บังเกิดความระงับของวิตกวิจารณ์ในทุติยฉาน
- (๓) บังเกิดความระงับของปีติในตติยฉาน
- (๔) บังเกิดความระงับของสุขในจตุตถฉาน
- (๕) บังเกิดความระงับของลมหายใจเข้าออกในจตุตถฉาน
- (๖) บังเกิดความระงับของของรูปสัญญาในจตุตถฉาน
- (๗) บังเกิดความระงับของเวทนาชั้น ๓ ในอากาสัญจายตนฉาน
- (๘) บังเกิดความระงับของวิญญาณชั้น ๓ ในวิญญาณัญจายตนฉาน
- (๙) บังเกิดความระงับของสังขารชั้น ๓ ในอากิญจัญญายตนฉาน

^{๕๔} ส.สพ. ๒๕/๕๑๕/๑๐๘.

ผู้บรรลุนานนี้ ย่อมอาศัยแต่เพียงสัญญาชั้นเป็นเครื่องกำหนดว่าตนเองยังมีชีวิตอยู่ มีกายสังขารดำรงอยู่ โดยมีภาวะของความไม่มีอะไรเป็นนิมิตอารมณ์เครื่องหน่วงแห่งจิตเป็นที่ตั้งของสัมมาสติ และสัมมาสมาธิ

๒) สมาธิญาณในอากิญจัญญายตนฌาน

สมาธิญาณในฌานนี้ มีเพียงลำดับเดียว คือ “อากิญจัญญายตนสมาธิญาณ” ผู้บำเพ็ญเพียรพึงกระทำจิตให้เป็นธรรมเอกในฌานนี้ เช่นเดียวกับในอรูปรูปฌานอื่น ๆ

๓) การน้อมจิตสู่อากิญจัญญายตนฌาน

ผู้บำเพ็ญเพียรเมื่อมีสมาธิญาณเต็มเปี่ยมในวิญญาณ์ัญจายตนฌาน บรรลุนาบรรลุดอกัญจัญญายตนฌาน พึงน้อมจิตไปว่า แม้วิญญาณ์หาที่สุดไม่ได้นี้ ย่อมอาศัยความไม่มีอะไรเป็นที่ตั้งครั้งดำรงวาระของจิตอย่างนี้ วิญญาณ์หาที่สุดไม่ได้ย่อมดับลง บังเกิดความตั้งมั่นในความไม่มีอะไรเลยเป็นอารมณ์เครื่องหน่วงแห่งจิต

ในกาลใด เมื่อวิญญาณ์หาที่สุด ไม่ได้ดับลงพร้อมบริบูรณ์ บังเกิดความตั้งมั่นในความไม่มีอะไรเลย ในฐานะนิมิตอารมณ์เครื่องหน่วงแห่งจิตในฌานนี้ ในกาลนั้น ผู้บำเพ็ญเพียรย่อมก้าวล่วงวิญญาณ์ัญจายตนฌาน บรรลุดอกัญจัญญายตนฌานแล้ว ด้วยอาศัยอาการอย่างนี้

ในกาลใด เมื่อสัมมาสมาธิในอากิญจัญญายตนฌานไม่สิ้นไหว เพราะสัญญามนสิการจากวิญญาณ์ัญจายตนะพุ่งซ่านไป ในกาลนั้น ผู้บำเพ็ญเพียรย่อมบรรลุดอกัญจัญญายตนสมาบัติ ด้วยอาศัยอาการอย่างนี้เป็นเครื่องบรรลุด

ผู้ที่บังเกิดเป็นพระพรหมผู้วิเศษในอรุปรพหมี โลกชั้นนี้ จะต้องเป็นผู้มีศรัทธาเจริญอากิญจัญญายตนะ เมื่อเจริญทุดิขารูปฌานให้มีวิเส ๕ ประการโดยชำนาญดีแล้ว เมื่อพิจารณาเห็นโทษแห่งทุดิขารูปฌานว่ามีข้าศึกคืออากาศาญจายตนฌานอยู่ใกล้ จะให้ละเหียดเหมือนอากิญจัญญายตนะนั้นนั้นไม่มี แล้วจึงได้กระทำมนสิการ กำหนดให้เห็นคุณแห่งอากิญจัญญายตนะว่า ละเหียด ประณีต บรรจง กำหนดปฐมารูปวิญญาณ์ไม่มีในที่นี้ บริกรรมภาวนาว่า “นตฺถิ กิญฺจิจิ, นตฺถิ กิญฺจิจิ,” ไม่มีอะไรเนื่อง ๆ เพราะล่วงวิญญาณ์ัญจายตนะโดยประการทั้งปวง^{๕๔} ยกจิตขึ้นว่าปฐมารูปวิญญาณ์ไม่มี กระทำให้ไม่มีแห่งปฐมารูปวิญญาณ์นั้น จึงเป็นข้อวิตกโดยวิเศษ แล้วอุตสาหะบริกรรมภาวนาว่า “นตฺถิ กิญฺจิจิ, นตฺถิ กิญฺจิจิ,” ครอบงำจิตอุปนาสมาธิในอารมณ์ ซึ่งจะหมายถึง ไม่มีปฐมารูปวิญญาณ์เป็นอารมณ์ จึงชื่อว่าได้สำเร็จอากิญจัญญายตนะ จะต้องบังเกิดเป็นพระพรหมผู้วิเศษในอรุปรพหมี โลกชั้นนี้อย่างแน่นอน

^{๕๔} อญ.เอก / ๓๒/๑๑๗/๑๖๐.

เมื่อเวลาที่พระพรหมผู้วิเศษกระทำการบำเพ็ญพรตภาวนาได้สำเร็จวิญญาณ์ญายตนมานานแล้ว เป็นผู้มิมีใจฟุ้งแผ่วอยู่พักหนึ่ง แล้วก็เกิดความไม่พอใจในวิญญาณ์ญายตนมานั้น พิจารณาเห็นว่า วิญญาณ์ญายตนมานั้น อันตัวเราได้แล้วนี้ยังไม่ประณีตพอ จะต้องเพียรพยายามให้หนักยิ่งขึ้นไปอีก เพื่อจักได้รูปฌานที่สูงและประณีตกว่านี้ เมื่อพิจารณาอย่างนี้แล้ว จึงไม่พอใจยินดีติดอยู่เพียงแต่วิญญาณ์ญายตนมานั้น ควรพยายามบำเพ็ญในอรุณรูปฌานชั้นสูงต่อไป โดยถือเอาความไม่มีความว่างเปล่า ซึ่งเรียกว่า นัตถิภาวบัญญัติเป็นอารมณ์ ภาวนาอยู่แต่ว่า นตฺถิ กิณฺณิ, นตฺถิ กิณฺณิ, ภาวนาอยู่อย่างนี้เรื่อยไปนับเป็นเวลาช้านาน เร็วบ้าง ตามกำลังแห่งสมาธิจิต ภาวนาอย่างนี้หนัก ๆ เข้า นิเวศธรรมทั้งหลายก็ย่อมลด สติแห่งตัวตนย่อมตั้งมั่น จิตย่อมมีความมั่นคงแนบแน่นอยู่ในนัตถิภาวบัญญัติแล้วก็พลันพ้นจากวิญญาณ์ญายตนมานั้น ก้าวเข้าสู่อาภิญญาญายตนนะ ได้สำเร็จพระพรหมผู้วิเศษในอรุณพรหมโลกชั้นนี้ เสวยสุขอันประณีต มีอายุยืนยาว^{๖๖} จนกว่าจะบรรลุมรรคและเข้าสู่ปรินิพพานในภุมินีต่อไป

๔.๘.๔ พระพรหมชั้นเนวสัจญานาสัจญายตนภุมิ

ภุมิอันเป็นสถานที่สถิตของอรุณพรหมชั้นนี้ ตั้งอยู่สูงขึ้นมาจากอรุณพรหมชั้นอาภิญญาญายตนนะ ๖,๐๔๐,๘๐๐ โยชน์^{๖๗} และนับว่าเป็นภุมิชั้นสูงสุดทั้งอายุก็มีมากที่สุด ในบรรดาหมีสัตว์ที่เกิดมีภุมิชั้นนี้ขึ้นสืบเนื่องมาจากพระโยคาวจร มองเห็นโทษของสัจญาและเห็นคุณของเนวสัจญายตนมานว่า สงบ ประณีต จึงพยายามละความพอใจในอาภิญญาญายตนมานั้น ก้าวขึ้นสู่นิวสัจญานาสัจญายตนมาน และมีมานั้น เป็นอารมณ์ที่สถิต เป็นที่เกิดแห่งนามจันทร์ ท่านอธิบายว่า เพราะไม่มีสัจญา ทั้งไม่มีสัจญาก็ไม่ใช่ อีกนัยหนึ่ง ในอรุณรูปฌานที่ ๔ นี้ ชื่อว่าไม่มีสัจญา เพราะไม่สามารถทำหน้าที่ที่มีสัจญาได้เต็มที่ และชื่อว่าไม่มีสัจญาเลยก็ไม่ได้ เพราะสัจญายังมีอยู่ โดยที่ยังมีสังขารอันเป็นธรรมละเอียดยังเหลืออยู่ นอกจากสัจญาแล้วนามจันทร์อื่น ๆ อย่างเช่น เวทนา จิต ผัสสะ ก็เป็นเช่นเดียวกัน คือไม่มี ทั้งไม่มีก็ไม่ใช่ ท่านได้ตั้งวิเคราะห์ว่า “เนวสัจญานาสัจญายตนมหายตนมหายตน ปริยาปนุนตฺตา อายตนนฺจจาติ เนวสัจญานาสัจญายตนน”^{๖๘} ฉะนั้น ชื่อว่าไม่มีสัจญาทั้งไม่มีสัจญาก็ไม่ใช่ และชื่อว่าอายตนนะ เพราะนับเนื่องในอายตนนะภายใน คือ ใจ และอายตนนะภายนอกคือธรรมารมณ์

เนวสัจญานาสัจญายตนมาน คือ สภาวะธรรมของจิตต่อเนื่องจากอาภิญญาญายตนมาน มีสัมมาสติ มีสัมมาสมาธิ มีความระงับของลมหายใจเข้าออก มีความระงับของรูปสัจญา มีความ

^{๖๖} อภ.วิ. ๗๘/๑๑๐๗/๑๐๐๕.

^{๖๗} จกุก.ที. ๒๐๗.

^{๖๘} วิสุทฺธิ. ๒/๑๔๕.

ระงับของเวทนาขั้นต้น มีความระงับแห่งวิญญาณขั้นต้น มีความระงับสังขารขั้นต้น และมีความระงับแห่งสัญญาขั้นต้น อาศัยภาวะแห่งความไม่มีสัญญาหรือความดับสูญของชีวิตเป็นอารมณ์เครื่องหน่วงแห่งจิตใน โมกคัลลสถานสังยุต ได้กล่าวยืนยันเกี่ยวกับแนวสัญญาว่า

“แนวสัญญานาสัญญาตนธมานเป็น โฉนหนอ เราได้มีความคิดอย่างนี้ว่า ภิกษุ ในพระธรรมวินัยนี้ เข้าแนวสัญญานาสัญญาตนธมาน เพราะล่วงอาภิญญัญญาตนธมานเสียโดยประการทั้งปวง นี้เรียกว่า แนวสัญญานาสัญญาตนธมาน...เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ สัญญามนสิการอันประกอบด้วยอาภิญญัญญาตนธมานย่อมฟุ้งซ่านไป ครั้นนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเสด็จมาหาเราด้วยพระพุทธรูปทูลานุภาพ ทรงตรัสว่า โมกคัลลสถานะ ๆ เธออย่าประมาทในแนวสัญญานาสัญญาตนธมาน จงดำรงจิตไว้ในแนวสัญญาตนธมาน จงกระทำจิตในเป็นธรรมเอกมุคฺขิน จงตั้งจิตไว้ห่มันในแนวสัญญาตนธมาน...”^{๕๕}

๑) สภาวะธรรมของจิตในแนวสัญญานาสัญญาตนธมาน

สภาวะธรรมของจิตในธมานนี้ มีความละเอียด ประณีตมากกว่าอาภิญญัญญาตนธมาน เพราะบังเกิดความระงับของสัญญาขั้นต้น ผู้บรรลุมานนี้ ย่อมมีความระงับของรูปสัญญา ย่อมมีความระงับของเวทนาขั้นต้น ย่อมมีความระงับของวิญญาณขั้นต้น ย่อมมีความระงับของสังขารขั้นต้น ย่อมมีความระงับของสัญญาขั้นต้น มีแต่สัมมาสติและสัมมาสมาธิเป็นเครื่องกำหนดรู้ความมีอยู่แห่งกายสังขาร ผู้บรรลุมานนี้ จึงไม่สามารถน้อมจิตไปในวิปีตสนากรรมฐานได้

ผู้บรรลุมานนี้ ย่อมบังเกิดความระงับของสังขารธรรม ดังนี้ คือ

- (๑) บังเกิดความระงับของวจีสังขารในปฐมธมาน
- (๒) บังเกิดความระงับของวิตกวิจารณ์ทุติยธมาน
- (๓) บังเกิดความระงับของปีติในตติยธมาน
- (๔) บังเกิดความระงับของสุขในจตุตถธมาน
- (๕) บังเกิดความระงับของลมอัสสาสะปีตสาสะในจตุตถธมาน
- (๖) บังเกิดความระงับของรูปสัญญาในจตุตถธมาน
- (๗) บังเกิดความระงับของเวทนาขั้นต้นในกาอาสนัญญาตนธมาน
- (๘) บังเกิดความระงับของวิญญาณขั้นต้นในวิญญาณัญญาตนธมาน
- (๙) บังเกิดความระงับของสังขารขั้นต้นในอาภิญญัญญาตนธมาน

^{๕๕} ส.สพ. ๒๕/๕๑๕/๑๐๘.

(๑๐) บังเกิดความระงับของสัญญาขั้นในแนวสัญญานาสัญญาตนฉาน

ผู้บำเพ็ญเพียรจนได้บรรลุฉานนี้ ย่อมอาศัยแต่สัมมาสติ สัมมาสมาธิ เป็นเครื่องกำหนดครุ่
ความมียู่แห่งกายสังขาร

๒) สมาธิในแนวสัญญานาสัญญาตนฉาน

สมาธิฉานในฉานนี้ มีเพียงลำดับเดียวคือ “แนวสัญญานาสัญญาตนสมาธิฉาน” ผู้บำเพ็ญ
เพียรพึงกระทำจิตในเป็นธรรมเอกในฉานนี้ เช่นเดียวกับอรุปฉานอื่น

๓) การน้อมจิตสู่นวสัญญานาสัญญาตนฉาน

ผู้บำเพ็ญเพียรเมื่อบรรลุอาภิญญาตนสมาบัติ ปราธนาจะบรรลุแนวสัญญานาสัญญา
ตนฉาน พึงน้อมใจไปว่า สัญญาข้อมดังลงเมื่อชีวิตดับสูญเป็นอารมณ์เครื่องหวังแห่งจิต

ในกาลใด เมื่ออาภิญญาตนสัญญาดับลงพร้อมบริบูรณ์ ในกาลนั้น ผู้บำเพ็ญเพียรจึง
บรรลุแนวสัญญานาสัญญาตนฉาน ในกาลใด เมื่อสัมมาสมาธิในแนวสัญญานาสัญญาตนฉานไม่
หวั่นไหวฟุ้งซ่านไปใน กาลนั้น ผู้บำเพ็ญเพียรย่อมบรรลุแนวสัญญานาสัญญาตนฉานด้วยอาการ
อย่างนี้

พระพรหมผู้วิเศษในอรุปพรหม โลกชั้นนี้จะต้องเป็นผู้มีศรัทธาเจริญแนวสัญญานาสัญญา
ตนฉะ เมื่อเจริญตติยารูปฉานให้มีวิถี ๕ ประการ ชำนาญดีแล้ว เมื่อพิจารณาเห็น โทษแห่งตติยารูป
ฉานว่ามีมาศึก คือ วิญญาณัญจายตนอยู่ใกล้ จะให้ละเอียดเหมือนแนวสัญญานาสัญญาตนฉะไม่มี
จึงกระทำมนสิการ กำหนดให้เห็นคุณแห่งแนวสัญญานาสัญญาตนฉะว่า ละเอียด ประณีต บรรจงยิ่ง
นัก จึงกำหนดจิตเอาตติยารูปฉานแล้ว บริกรรมภาวนาว่า “สนุดเมตต์ ปณีตเมตต์, สนุดเมตต์ ปณีตเมตต์,”
ตติยารูปฉานนี้ละเอียด ประณีต บรรจง ไม่หยาบ กระทำจิตว่า ตติยารูปฉานนี้ละเอียด ตติยารูปฉาน
นี้ประณีต พึงนำตติยารูปฉานด้วยวิตก โดยวิเศษ ยกจิตพิจารณาขึ้นเนื่อง ๆ แล้วนิมิตแห่งตติยารูปจิตก็
บังเกิดขึ้น นิเวศธรรมก็สงบจากสันดาน เมื่อนิเวศธรรมสงบลงแล้ว จิตก็ตั้งมั่นเป็นอุปัจารสมาธิ
อุตสาหะบริกรรมว่า “สนุดเมตต์ ปณีตเมตต์, สนุดเมตต์ ปณีตเมตต์,” ตติยารูปจิตนี้ละเอียด ตติยารูปจิตนี้
ประณีต บริกรรมไป ๆ จนกว่าจิตจะแน่วแน่ เป็นอัปนาได้สำเร็จแนวสัญญานาสัญญาตนฉาน
เพราะล่วงอาภิญญาตนฉะโดยประการทั้งปวง^{๑๑๑}

พระพรหมผู้วิเศษ ไม่มีรูปร่างซึ่งอุบัติเกิดขึ้น ณ อรูปพรหม โลกสูงสุดอย่างนี้ เพราะเหตุที่
ตนปฏิบัติด้วยแนวสัญญานาสัญญาตนฉานวิปากจิต เป็นผู้มีความสุขแสนประณีตละเอียดอ่อนเป็นที่
สุด เสวยพรหมสมบัติตลอดไปจนสิ้น บรรลุอรหัตต์เข้าสู่พระปรินิพพาน

^{๑๑๑} อจ.จตุกก. ๓๕/๑๗๑/๔๐๕.

พระพรหมผู้วิเศษเหล่านี้ได้สำเร็จอภิญญาญาณตนฉนซึ่งเป็นอรุปรณานที่ ๓ แล้วนั้นก็ยึดมันฝึกฝนในฉนนั้นจนชำนาญคล่องแคล่วดี ต่อมาก็เกิดความไม่พอใจด้วยเขามาพิจารณาเห็นไปว่า อภิญญาญาณฉน ฉนเราได้แล้วยังไม่ดียังใกล้เคียงกับรูปภาวะ ความมีรูป มีร่าง ที่เราอยากพ้นจากรูปภาวะมาถึงอภิญญาญาณฉนนี้ยังไม่เป็นการดีแท้ ยังมีได้เห็นใจด้วยการอยู่ใกล้เคียงกับรูปนั้นมันก็เหมือนเป็นคูกการอยู่ใกล้เคียงกับข้าศึกปัจฉามิตรที่คิดประทุษร้ายฉนมีอาวุธคือหอกและดาบ จะได้รับความเย็นใจ สุขใจวางใจมิได้เลย ฉนเราจะหลุดสาหะหนีจากรูปให้ห่างไกลด้วยการบำเพ็ญอรุปรณานให้สูงยิ่งขึ้นไป จักเป็นการประเสริฐสำหรับตัวฉนเป็นที่สุด เมื่อมาฉนฉนารำพึงไปดังนี้ จึงมิได้ใจคลายความนิยมใจ อภิญญาญาณฉนนั้น มีความปรารถนาฉนกล้าหาญ ใครจะให้เห็นถึงอรุปรณานชั้นสูงสุดต่อไป จึงเฝ้าใฝ่ใจคำนึงปรารถนาอยู่แต่ว่า “เนวสณญา นาสณญา ภวิสสามิ หมายถึง ทำจิตฉนเหลือ่น้อยที่สุด เป็นคูกคังว่าหายไปเสียดิฉนเป็นการประเสริฐแก่ตัวฉน” ฉนนั้นก็เริ่มบริกรรมภาวนาพระคาถาว่า “เอตฺ สนฺตํ ปณฺธิตํ, เอตฺ สนฺตํ ปณฺธิตํ, ”^{๑๑๑} ภาวนาอยู่อย่างนี้เรื่อยไปไม่หยุดเป็นเวลา นานบ้าง ไม่นานบ้าง ตามอำนาจพลังแห่งสมาธิจิต สติข้อมตั้งมั่นจิตข้อมแนบแน่นมั่นคงในความสงบประณีตเป็นสุดแล้วก็พลันหลุดล่งจากรูปอภิญญาญาณฉนแล้วก้าวขึ้นสู่นิวสณญานาสณญาญาณฉน

พระพรหมผู้วิเศษในอรุปรณานโลกนี้ อาศัยเหตุที่ฉนปฏิสนธิด้วยนิวสณญานาสณญาญาณฉนวิบากจิต จึงสถิตเสวยสุขฉนแสนประณีตละเอียดอ่อนเป็นที่สุด มีอายุยืนยาวที่สุด ด้วยอำนาจแห่งอรุปรณานกุศลฉนสูงสุดที่ฉนได้เคยบำเพ็ญมา โดยเหตุที่ฉนว่า พระพรหมผู้วิเศษแต่ละองค์ที่สถิตเสวยสุขอยู่ใน อรุปรณานชั้นสูงนี้ล้วนแต่เป็นผู้ที่ได้สำเร็จสูงสุดแห่งอรุปรณาน คืออรุปรณานที่ ๔ มาแล้วทั้งสิ้น เมื่อได้สำเร็จนิวสณญานาสณญาญาณฉนแล้ว ก็เป็นผู้มีจิตฉนผ่องแผ้วเป็นยิ่งนัก เพราะฉนอรุปรณานชั้นสูงสุดนี้ฉนได้ถึงความสำเร็จดังความปรารถนา เมื่อดับขันธสิ้นชีวิตลงก็ตรงไปอุบัติเกิดขึ้นเป็นพระพรหมผู้วิเศษสถิตเสวยสุขฉนประณีต ฉน นิวสณญานาสณญาญาณฉนฉนนี้ เป็นพระพรหมผู้ไม่มีรูปทั้งจิตใจก็เหลืออยู่น้อยเต็มที สมคังค้ำว่า “มีสณญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสณญาก็ไม่ใช่”^{๑๑๒} เป็นพระพรหมผู้วิเศษได้สำเร็จอรุปรณานสูงสุด

จากการศึกษาวิเคราะห์การเป็นพรหมทั้งอรุปรณานและอรุปรณานฉนนี้จึงเห็นได้ว่า พระพรหมที่อุบัติเกิดขึ้นในพรหมโลกนั้นล้วนอาศัยทั้งสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน แม้แต่

^{๑๑๑} พระธรรมธีรราชมหามุนี (วิลาศ ฉนวนวโร), ภูมิวิลาสินี, อ้างแล้ว, หน้า ๓๕๗.

^{๑๑๒} พระมหาประวิตร ปริบุญโญ (นามเสนา). มโนทัศน์เกี่ยวกับภพ และภูมิในพระพุทธศาสนา, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๕๔, หน้า ๑๔๗.

อรุปรพหมก็เช่นเดียวกัน รูปพรหมนั้นส่วนมากจะอาศัยสมถกรรมฐานเป็นเครื่องฝึกจิตให้เป็นสมาธิ มีอารมณ์กรรมฐาน ๔๐ เป็นเครื่องหน่วงแห่งจิต อันเปรียบคั้งหนทางแห่งการสำเร็จซึ่งสมบัติในแต่ละชั้น ซึ่งจะเห็นได้ว่าการเป็นพรหมแต่ละชั้นจะต้องอาศัยสมถกรรมฐานภาวนาทุกชั้นไป พรหมโลกชั้นรูปพรหมทั้ง ๑๖ ชั้น ถูกจำแนกโดยฌานที่บรรลู่และอาศัยกำลังของฌานในแต่ละดับเป็นการแยกประเภทโดยชัดเจน ส่วนพระพรหมผู้วิเศษผู้ไม่มีรูปซึ่งอุบัติเกิดขึ้น ณ อรุปรพหมโลกในแต่ละชั้นนั้นก็อาศัยพลังแห่งสมาธิจิตที่มีความตั้งมั่นแน่วแน่ด้วยความเพียรอันกล้าแข็ง ด้วยอาศัยความปรารถนาการไม่มีรูปในอรุปรพหมโลกทั้ง ๔ ชั้น

๔.๑๐ ความแตกต่างของการเกิดมนุษย์ เทวดา และพรหม

การเกิดขึ้นของมนุษย์ เทวดาและพรหมนั้นถือได้ว่ามีความละเอียดของกำลังบุญ และกุศลที่แตกต่างกัน ดังต่อไปนี้

๔.๑๐.๑ การเกิดเป็นมนุษย์

การได้เกิดเป็นมนุษย์ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นเรื่องที่ยาก เพราะจะต้องทำกรรมดีให้เกิดความสมบูรณ์แก่ภูมิของมนุษย์ซึ่งสามารถมาบังเกิดในแดนสวรรค์ได้ ซึ่งถือว่าเป็นกามสุคติภูมิ อันเป็นภูมิที่มีความเป็นอยู่ด้วยความสนุกเพลิดเพลินอยู่ในกามคุณอารมณ์ ล้วนแต่สวยงาม เป็นที่ตองตาตองใจทั้งนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเทวภูมิ ซึ่งเป็นดินแดนที่ไปเสวยผลบุญที่ตนเองได้กระทำไว้ ทุกอย่างจะเป็นทิพย์ เพียงแต่ตั้งความปรารถนาต้องการสิ่งใด สิ่งนั้น ๆ ก็จะมีบังเกิดขึ้นมาทันทีด้วยอำนาจของบุญ อย่างไรก็ตามถ้าจะพิจารณาโดยหลักกรรมแล้ว สิ่งเหล่านี้เป็นกิเลสตัณหาทั้งสิ้น เป็นการคิดอยู่ในรูปที่สวยงาม ๆ เสียงที่ไพเราะ รสที่อร่อย ๆ หรือสัมผัสที่อ่อนนุ่ม ความยินดีในสิ่งเหล่านี้ เรียกว่า กามตัณหา ซึ่งจะก่อให้เกิดความเดือดร้อนกระวนกระวายใจ หาความสุขความสงบอย่างแท้จริงไม่ได้

การมาเกิดเป็นมนุษย์เป็นในมนุษยสภานั้น มิใช่ว่าจะอยู่ ๆ แล้ว พอตายไปก็กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ได้อีก ในความเข้าใจเช่นนี้เป็นการเข้ากันไปเองหาได้เป็นความจริง การที่มนุษย์ทั้งหลาย จะกลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีกหลังจากที่ตนได้ล้มหายตายจากมนุษยโลกนี้ ก็เพราะมีเหตุมีปัจจัย ก็เหตุและปัจจัยหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ปฏิปทา^{๑๑๑} อันยังสัตว์ให้มีโอกาสมาเกิดเป็นมนุษย์นี้ ก็คือ มนุษยธรรม = ธรรมของมนุษย์ หรือธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์ ซึ่งได้แก่เบญจศีลหรือปัญจสิกขาบท ซึ่งมีปรากฏในสังคิตสูตร^{๑๑๒} ว่า

^{๑๑๑}พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ ๘), ภูมิวิลาสินี, อ่างแก้ว, หน้า ๓๐๒.

^{๑๑๒}ที่.ป. ๑๕/๒๓๔/๒๗๑.

- ๑) ปาณาติปาตา เวรมณี เจตนาเป็นเครื่องจงดเว้นจากการฆ่าสัตว์
 ๒) อทินนาทานา เวรมณี เจตนาเป็นเครื่องจงดเว้นจากการลักทรัพย์
 ๓) กามมุมิจฺฉาจารา เวรมณี เจตนาเป็นเครื่องจงดเว้นจากการประพฤติดีกในกาม
 ๔) มุสาวาทา เวรมณี เจตนาเป็นเครื่องจงดเว้นจากการพูดเท็จ
 ๕) สุราเมรยมหฺขปมาทฺฏฐานา เวรมณี เจตนาเป็นเครื่องจงดเว้นจากการดื่มน้ำเมา คือ

สุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

เบญจศีลหรือศีล ๕ สิกขาบทนี้ คือมนุษยธรรมหรือธรรมของมนุษย์ ผู้จะมากเกิดเป็นมนุษย์ได้จะต้องอาศัยมนุษยธรรมนี้เป็นเครื่องเสกสรรปั้นแต่งเป็นประการสำคัญ เพราะฉะนั้น ในขณะที่มีชีวิตอยู่ในโลกนี้ หากว่ามนุษย์คนไหนไม่มีมนุษยธรรมประจำจิต ก็ไม่สามารถที่จะเข้าถึงความเป็นมนุษย์ได้ เมื่อเขาละชีวิตไปแล้วจักกลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีกนั้นไม่ได้ สาเหตุเกิดจากมีมนุษยธรรมไม่สมบูรณ์อันจะเป็นเหตุให้นำมาเกิดเป็นมนุษย์ ต้องไปเกิดเป็นสัตว์ในภุมิอื่น ที่เป็นภุมิเป็นสถานที่ที่เหมาสมกับสภาพจิตของตน ตงกันข้าม หากว่ามนุษย์คนใดไม่ว่าชาติไหนภาษาไหน ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่นั้น เป็นผู้ที่มีมนุษยธรรมสมบูรณ์ ตั้งตนอยู่ในธรรมทั้ง ๕ ประการ (เบญจศีล) ดำเนินชีวิตของตนไปตามวิถีแห่งเบญจศีล ก็จะได้ชื่อว่า เป็นมนุษย์ที่กำลังดำเนินตนเดินไปตามปฏิปทาทางที่จะกลับมาเป็นมนุษย์แล้ว

ทางมาสู่มนุษยโลกจะต้องเป็นบุคคลผู้มีศีลธรรมที่สมบูรณ์ ตั้งมั่นอยู่ในมนุษยธรรม ซึ่งเป็นการเดินทางไปตามปฏิปทาทางมาสู่มนุษยโลก ในขณะที่มานาคำแห่งชีวิตกำลังจะรูดปิดลงรำไรคือในขณะที่จะขาดใจจากมนุษย์ในชาตินี้ และจะมีโอกาสกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในชาติต่อไปนั้นย่อมจักมีเหตุการณ์อันแสดงว่าตนจะได้มากเกิดเป็นมนุษย์อีกแน่ ๆ มาปรากฏขึ้นอย่างชัดเจน ในมรณาสันนวิถิจิตใกล้จะตาย มีเหตุการณ์เป็นเครื่องบอกล่วงหน้าให้รู้ว่าจักได้กลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีกนั้น ได้แก่ คตินิมิตตารมณฺ์ กล่าวคือ คตินิมิตตต่าง ๆ อันบ่งบอกถึงคติแห่งโลกมนุษย์ที่ตนจะกลับมาเกิด เช่น

- ปรากฏในมโนทวารให้เป็นก้อนเนื้อเล็ก ๆ อยู่ในครรภ์มารดา
- บางทีก็ให้เห็นครรภ์แห่งมารดาในอนาคต ซึ่งจัดไปเกิดเป็นบุตรเขาในภริบดานั้น
- บางทีก็ให้เห็นเป็นบ้านเป็นเรือน หรือสถานที่แห่งหนึ่งแห่งใดในมนุษยโลกนี้
- บางทีก็ให้เห็นเป็นมนุษย์หญิงชายทั้งหลาย มีรูปร่างลักษณะเป็นมนุษยธรรมมา เช่นที่ตน

เคยเห็นอยู่ทุกเมื่อทุกขณะ^{๑๑๕}

^{๑๑๕} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ ๘), ภูมิวิธานี, อ่างแก้ว, หน้า ๓๐๔.

ภาพเหล่านี้ย่อมจะปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนแจ่มใสในมโนทวารคือทางใจ ในขณะที่คนจะตายกำลังย่างเข้าไปสู่แดนมฤตยู แล้วจิตของผู้ตายยึดหน่วงไว้เป็นอารมณ์ เมื่อดับจิตสิ้นใจตายลงไปในขณะนั้นแล้ว ก็ย่อมทำให้เกิดเป็นมนุษย์ในมนุษย์เรานี้ อีก แต่จะเป็นมนุษย์ชนิดไหน กล่าวคือ จะเป็นมนุษย์ดี มนุษย์ชั่ว มนุษย์ตระกูลสูง มนุษย์ตระกูลต่ำ หรือจะเป็นคนสันดานดำ สันดานคิບชั่วร้าย สันดานขาว สันดานประเสริฐ มีประเภทต่างกันก็สุดแต่กรรมที่เขาได้สั่งสมมาเอาไว้แต่ปางก่อนจะย้อนมาให้ผล จึงเป็นอันว่า เมื่อคนตายผู้ที่มีมนุษยธรรมนั้น เขาได้มีโอกาสกลับมาเกิดเป็นคนในมนุษยโลกนี้อีกแล้ว ก็ย่อมถึงการกล่าวได้ว่า บัดนี้เข้าสู่ผู้ดำรงมั่นในศีลธรรม มีจิตใจสมควรแก่การที่จะเป็นมนุษย์ เพราะประกอบด้วยมนุษยธรรม ซึ่งเป็นเครื่องนำชีวิตตนเดินทางไปตามปฏิบัติทวาทิกลับมาสู่มนุษยโลกนี้ เขาได้บรรลุถึงจุดหมายปลายทางแห่งสถานถิ่นที่ต้องถึง กล่าวคือ มนุษยโลกนี้อย่างเที่ยงแท้แล้ว

มนุษยภูมิหรือโลกมนุษย์นี้สมเด็จพระชินสีห์สัมมาสัมพุทธเจ้าแห่งเราทั้งหลาย ได้มีพระมหากรุณาตรัสเปรียบไว้ว่าเหมือนกับต้นไค้ ซึ่งเกิดในพื้นที่ที่สม่ำเสมอเป็นอันดีมีใบอ่อนใบแก่แน่นอน มีร่มเงานำร่มเย็นนำพักผ่อนพอประมาณ เมื่อบุคคลผู้ใดใครผู้หนึ่ง ซึ่งเป็นผู้มีศีลธรรมประจําใจ ประกอบด้วยมนุษยธรรมในขณะที่มีชีวิตอยู่ เขาผู้นั้นย่อมชื่อนำตนไปปฏิบัติทวาทิไปสู่ต้นไม้อันร่มรื่นมีใบดกครึ้มคือมนุษยโลกนี้อย่างแน่นอน

การเกิดเป็นมนุษย์ที่ประกอบด้วยมนุษยธรรม อันสมบูรณ์พร้อมที่บังเกิดมาสู่โลกมนุษย์ มีพระบาลีใน “กวมกสูตร”^{๑๑๖} ยืนยันดังนี้

“สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ป่าวาริภิมพวัน ใกล้เมืองนาพันทา ครั้งนั้นแล นายบ้านนามว่าสิพันธบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกพราหมณ์ชาวปัจฉาภูมิ มีคณโชน้ำติดตัวประดับพวงมาลัยสำหรับอาบน้ำทุกเช้า เย็น บำเรอไฟ พราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่ายังสัตว์ที่ตายทำกาลแล้วให้ฟื้นขึ้นมา ให้รู้สึกตัว จงให้ขึ้นสวรรค์

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า สามารถ การทำให้สัตว์โลกทั้งหมด เมื่อตายไป พึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ได้หรือ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนนายคามาณี ถ้าอย่างนั้น เราจักย้อนถามท่านในข้อนี้ ปัญหาควรแก่ท่านด้วยประการใด ท่านพึงพยากรณ์ปัญหาข้อนั้นด้วยประการนั้น ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็น โฉน บุรุษในโลกนี้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุคเท็จพูดต่อเสียด พุคคำหาบาย พุคเพื่อเจ้า มากไปด้วยอภิชฌามีจิต

^{๑๑๖} ส.สพ. ๒๕/๕๕๓/๑๕๘.

พยายามมีความเห็นคิด หมู่มหาชนมาประชุมกันแล้ว ฟังสวดวิงวอน สรรเสริญประนมมือเดินเวียนรอบผู้นั้นว่า คือบุรุษนี้เมื่อตายไป จงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน บุรุษนั้นเมื่อตายไป ฟังเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์เพราะเหตุการณ์สวดวิงวอน เพราะเหตุการณ์สรรเสริญหรือ เพราะเหตุการณ์ประนมมือเดินเวียนรอบดังนี้ หรือ

คา. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า

พ. ดูก่อนนายคามณี เปรียบเหมือนบุรุษโยนหินก้อนหนาใหญ่ลงในห้วงน้ำลึก หมู่มหาชนฟังมาประชุมกันแล้วสวดวิงวอนสรรเสริญ ประนมมือเดินเวียนรอบหินนั้นว่า ของจไฟต์ขึ้นเกิด ท่านก้อนหิน ของจลอยขึ้นเกิดท่านก้อนหิน ของจขึ้นบกเกิดท่านก้อนหินท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ก้อนหินนั้นฟังไฟต์ขึ้น ฟังลอยขึ้น หรือฟังขึ้นบก เพราะเหตุการณ์สวดวิงวอน สรรเสริญ ประณมมือเดินเวียนรอบของหมู่มหาชนบ้างหรือ

คา. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า

พ. ดูก่อนนายคามณี ฉะนั้นเหมือนกัน บุรุษคนใดฆ่าสัตว์ ถักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุศเพ็จ พุศส่อเสียด พุศคำหยาบ พุศเพื่อเจ้อ มากไปด้วยอภิชฌา มีจิตพยาบาท มีความเห็นผิด หมู่มหาชนฟังมาประชุมกันแล้วสวดวิงวอน สรรเสริญ ประนมมือเดินเวียนรอบบุรุษนั้นว่า ขอบุรุษนี้เมื่อตายไป จงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ก็จริง แต่บุรุษนั้นเมื่อตาย ฟังเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก

ดูก่อนนายคามณี ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน บุรุษในโลกนี้เว้นจากป่าณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มุสาวาท ปิสฺสุฉาวาจา ผรุสวาจา สัมผัสปลลาปะ ไม่มากไปด้วยอภิชฌา มีจิตไม่พยาบาท มีความเห็นชอบ หมู่มหาชนฟังมาประชุมกันแล้วสวดวิงวอน สรรเสริญ ประนมมือเดินเวียนรอบบุรุษนั้นว่า ขอบุรุษนี้เมื่อตายไป จงเข้าถึงอบายทุกคติ วินิบาต นรก ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน บุรุษนั้นเมื่อตายไปฟังเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เพราะเหตุการณ์สวดวิงวอน สรรเสริญหรือเพราะเหตุการณ์ประนมมือเดินเวียนรอบของหมู่มหาชนบ้างหรือ

คา. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า

พ. ดูก่อนนายคามณี เปรียบเหมือนบุรุษลงยงห้วงน้ำลึกแล้ว ฟังทูปหม้อเนยใสหรือหม้อน้ำมัน ก้อนกรวดหรือก้อนหินที่มีอยู่ในหม้อนั้น ฟังจมลง เนยใสหรือน้ำมันที่มีอยู่ในหม้อนั้นฟังลอยขึ้นหมู่มหาชนฟังมาประชุมกันแล้วสวดวิงวอน สรรเสริญ ประนมมือเดินเวียนรอบเนยใสหรือน้ำมันนั้นว่า ของจจมลงเกิดท่านเนยใสและน้ำมันของจต่ำลงเกิดท่านเนยใสและน้ำมัน ของจลงภายใต้เกิดท่านเนยใสและน้ำมัน ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เนยใสและน้ำมันนั้นฟังจมลงฟังต่ำลง ฟังลงภายใต้ เพราะเหตุแห่งการสวดวิงวอน สรรเสริญ หรือเพราะเหตุการณ์ประนมมือเดินเวียนรอบของหมู่มหาชนบ้างหรือ

คา. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า

พ. คุณอนนายคามณีฉันนั้นเหมือนกันบุรุษใดเว้นจากปาณาติบาตอทินนาทาน กามสุมิจจาจาร มุสาวาท ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา สัมผัสปลลาปะ ไม่มากไปด้วยอภิชฌา มีจิตไม่พยาบาท มีความเห็นชอบ หมู่มหาชนจะพากันมาประชุมแล้วสวดวิงวอน สรรเสริญ ประนมมือเดินเวียนรอบบุรุษนั้นว่า ขอบุรุษนี้เมื่อตายไป จงเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ก็จริง แต่บุรุษนั้นเมื่อตายไปพึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว นายบ้านนามว่าอสิพันธกบุตรได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญพระธรรมเทศนาของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระธรรมเทศนาของพระองค์แจ่มแจ้งนัก พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศธรรมโดยอเนกปริยาย ดูกองของทีภคว่า เปิดของที่ปิด บอกทางให้แก่คนหลงทางหรือส่องไฟในที่มืดด้วยหวังว่า คนมีจักขุจักเห็นรูป ฉะนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์นี้ขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้ากับทั้งพระธรรมและภิกษุ สงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรงจำข้าพระองค์ ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะจนตลอดชีวิต ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป

การเกิดเป็นมนุษย์จะต้องอาศัยเบญจศีลหรือมนุษยธรรม ๕ ประการ คือ ปาณาติปาตา เวรมณี เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ อทินนาทานา เวรมณี เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการลักทรัพย์ กามเมวมิจจาจารา เวรมณี เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการประพฤติผิดในกามมุสาวาทา เวรมณี เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการพูดเท็จและสุราเมรยมชขปมาทภูฏานา เวรมณี เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการดื่มน้ำเมา คือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

เบญจศีลหรือศีล ๕ สิกขาบทนี้ คือมนุษยธรรมหรือธรรมของมนุษย์ ผู้จะมากเกิดเป็นมนุษย์ได้จะต้องอาศัยมนุษยธรรมนี้เป็นเครื่องสมบูรณ์นำพาสภาวะจิตให้ดำเนินไป ในขณะที่มีชีวิตอยู่ในโลกนี้ หากว่ามนุษย์คนไหนไม่มีมนุษยธรรมประจำจิต ก็ไม่สามารถที่จะเข้าถึงความเป็นมนุษย์ได้ เมื่อเขาละชีวิตไปแล้วจักกลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีกนั้นไม่ได้ สาเหตุเกิดจากมีมนุษยธรรมไม่สมบูรณ์อันจะเป็นเหตุนำไปให้มากเกิดเป็นมนุษย์ ต้องไปเกิดเป็นสัตว์ในภูมิอื่น ที่เป็นภูมิเป็นสถานที่ที่เหมاسبกับสภาพจิตของตน ตงกันข้าม หากว่ามนุษย์คนใดไม่ว่าชาติไหนภาษาไหน ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่นั้น เป็นผู้ที่มีมนุษยธรรมสมบูรณ์ ตั้งตนอยู่ในธรรมทั้ง ๕ ประการ (เบญจศีล) ดำเนินชีวิตของตนไปตามวิถีแห่งเบญจศีล ก็จะได้ชื่อว่า เป็นมนุษย์ที่กำลังดำเนินตนเดินไปตามปฏิปทาทางที่จะกลับมาเป็นมนุษย์อีกอย่างแน่นอน

๔.๑๐.๒ การเกิดเป็นเทวดา

การที่จะได้มีโอกาสไปอุบัติเกิดเป็นเทวดา เสวยทิพยสมบัติ ณ แคนสุขาวดีสรวงสวรรค์ การอุบัติเกิดขึ้นเป็นเทวดาจะต้องมีเหตุปัจจัยหรือปฏิบัติอันยังมโนหทัย และสัตว์ให้ไปถึงดินแดนแห่งสวรรค์ได้แก่^{๑๐๓}

กุศลกรรม กล่าวคือ การกระทำความดีอันเป็นบุญเป็นกุศลทุกชนิด กุศลกรรมนี้ เป็นเหตุและเป็นปัจจัย เป็นปฏิบัติให้ถึงสวรรค์ จะต้องประกอบกุศลกรรมในขณะที่ตนยังมีชีวิตอยู่ เพราะเมื่อตายไปแล้วยากที่จะทำได้ และมีคำสอนกล่าวไว้ว่า มนุษย์คนใดประกอบกุศลกรรม ยินดีในกุศลกรรม ถูกกุศลกรรมนำไป ดำเนินชีวิตของตนไปตามแนวทางแห่งกุศลกรรม ก็เท่ากับว่า มนุษย์คนนั้นกำลังเดินทางมุ่งหน้าไปสู่แดนสุขาวดีเมืองสวรรค์ชั้นฟ้า

ในเรื่องกุศลกรรม ซึ่งเป็นปฏิปทานำไปสู่ดินแดนแห่งสวรรค์ชั้นฟ้า มีพระบาลีสาเลกสูตร^{๑๐๔} ยืนยันว่า

พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ความประพฤติเป็นธรรมและความประพฤติสม่ำเสมอทางกายมี ๓ อย่างแล ความประพฤติเป็นธรรมและความประพฤติสม่ำเสมอทางวาจามี ๔ อย่าง ความประพฤติเป็นธรรม และความประพฤติสม่ำเสมอทางใจมี ๓ อย่าง

พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ก็แลความประพฤติเป็นธรรมและความประพฤติสม่ำเสมอทางกาย ๓ อย่าง เป็นอย่างไร คือ

๑) พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย บุคคลกลางคนในโลกนี้ ละการฆ่าสัตว์ เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์วางกระบองลง วางศัสตราลง มีความละเอียดประกอบด้วยความเอ็นดูเป็นผู้มีความเอื้อเฟื้อและความสงสารในสัตว์ทั้งหมดอยู่

๒) ละการลักทรัพย์ เป็นผู้เว้นขาดจากการลักทรัพย์ เป็นผู้ไม่ถือเอาทรัพย์สมบัติของคนอื่น จะอยู่ในบ้านหรืออยู่ในป่า ซึ่งเขาไม่ได้ให้อันเป็นส่วนแห่งการขโมยนั้น

๓) ละความประพฤติผิดในกามทั้งหลาย เป็นผู้เว้นขาดจากความประพฤติผิดในกามทั้งหลาย ไม่ละเมิดจารีตในผู้หญิงที่แม่ปกครอง พ่อปกครอง ทั้งพ่อและแม่ปกครอง พี่น้องชายปกครอง พี่น้องหญิงปกครอง หญิงมีศิว หญิงที่อยู่ในเขตหวงห้ามโดยที่สุคแม่แต่หญิงที่ชายคล้องพวงมาลัยให้เห็นปานนั้น

อย่างนี้แล พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย จัดเป็นความประพฤติเป็นธรรมและความประพฤติสม่ำเสมอทางกาย ๓ อย่าง

^{๑๐๓} พระพรหม โมลี (วิลาส ภาณวโร ป.ช ๕), ภูมิวิลาสินี, อ่างแก้ว, หน้า ๔๖๑.

^{๑๐๔} ม.ม. ๑๕/๔๘๕/๒๕๐.

พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ความประพฤติเป็นธรรมและความประพฤติสม่าเสมอทาง วาจา ๔ อย่าง เป็นอย่างไร

๑) พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย บุคคลกลางคนในโลกนี้ ละการกล่าวเท็จเป็นผู้เว้นขาด จากการกล่าวเท็จไม่ว่าอยู่ในที่ประชุม อยู่ในบริษัท อยู่กลางญาติ อยู่กลางพรรคพวกหรืออยู่กลาง ราชตระกูลก็ตาม เมื่อถูกนำมาซักเป็นพยานว่า “มานี่ขีนาขอให้คุณจงพูดไปตามที่คุณรู้” เขาไม่ รู้ก็พูดว่า “ผมไม่รู้” หรือรู้ก็พูดว่า “ผมรู้” ไม่เห็นก็พูดว่า “ผมไม่เห็น” หรือ เห็นอยู่ก็พูดว่า “ผม เห็น” ทั้งนี้ไม่ว่าเพราะตนเป็นเหตุ เพราะคนอื่นเป็นเหตุ หรือเพราะอามิสวางสิ่งกลางอย่างเป็นเหตุ เป็นผู้ไม่พูดเท็จทั้ง ๆ ที่รู้

๒) ละคำพูดต่อเสียด เป็นผู้เว้นขาดจากคำพูดต่อเสียด คือไม่เป็นผู้ฟังจากทางนี้แล้วไป บอทางโน้น เพื่อทำลายพวกเหล่านี้ หรือไม่เป็นผู้ฟังจากทางโน้นแล้วก็มาบอทางนี้ เพื่อทำลาย พวกโน้น ดังนี้ ก็เป็นอันว่า เป็นผู้เชื่อมคนที่แตกกันแล้วให้สนิทกัน หรือเป็นผู้ส่งเสริมผู้ที่สนิทกัน แล้วให้สนิทกันยิ่งขึ้น พอใจผู้ที่พร้อมเพรียงกัน ยินดีกับผู้ที่พร้อมเพรียงกัน ชอบผู้ที่พร้อมเพรียงกัน เป็นผู้พูดวาจาที่ทำให้สมัครสมานกัน

๓) ละคำพูดหยาบ เป็นผู้เว้นขาดจากคำพูดหยาบ เป็นผู้พูดแต่คำที่ไม่มีโทษ สบายหู น่ารัก คมคำในหัวใจ เป็นภาษาชาวกรุง คนส่วนมากรักใคร่ คนส่วนมากชอบใจเห็นปานนั้น

๔) ละคำสำราญเพื่อเจ้า เป็นผู้เว้นขาดจากคำสำราญเพื่อเจ้า พูดเป็นเวลา พูดคำที่เป็นจริง พูดคำมีประโยชน์ พูดเป็นธรรมพูดเป็นวินัย เป็นผู้พูดคำที่มีหลักฐาน มีที่อ้างอิงตามเวลา มีที่สิ้นสุดประกอบด้วยประโยชน์

อย่างนี้แล พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย จักเป็นความประพฤติเป็นธรรมและความ ประพฤติสม่าเสมอทางวาจา ๔ อย่าง

พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ก็แหละ ความประพฤติเป็นธรรมและความประพฤติ สม่าเสมอทางใจ ๓ อย่าง อย่างไรบ้าง คือ

๑) พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย บุคคลกลางคนในโลกนี้ ไม่ใช่เป็นผู้ มากไปด้วยความ พงั่งเง็ง ไม่ใช่เป็นผู้พงั่งเง็งในสิ่งที่เป็นอุปกรรมเครื่องปลื้มใจของคนอื่น ๆ นั้นว่า โอหนอ ขอสิ่งที่เป็น ของคนอื่นนั้น พึงเป็นของเรา

๒) และก็ไม่ใช่เป็นผู้มีจิตพยาบาท ไม่ใช่เป็นผู้มีจิตคิดแต่จะแก้แค้นว่า “ขอให้สัตว์พวก นี้จึงเป็นผู้ไม่พยาบาท ไม่มีทุกข์ มีสุขรักษาดนเถิด”

๓) อีกทั้งเป็นผู้มีความเห็นที่ถูกต้อง ไม่ใช่เป็นผู้มีความเห็นที่คลาดเคลื่อนว่า “ทานที่ให้ แล้วมีผล, การเช่นสรวงมีผล, การบูชามีผล, ผลคือวิบากของกรรมที่ทำดีและทำชั่วมี, โลกนี้มี, โลก

หน้ามี, มารคามีนุญคุณ, บิดามีนุญคุณ, พวกสัตว์ที่ผุดขึ้นเกิดมี, ในโลกมีสมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ, ชนิดที่ทำให้แจ้งด้วยความรู้ยิ่งเองแล้วประกาศโลกนี้และโลกหน้า

อย่างนี้ว่ามานี้และพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย จัดเป็นความประพฤติเป็นธรรม และความประพฤติสม่ำเสมอทางใจ ๓ อย่าง”

พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย เพราะความประพฤติเป็นธรรม และความประพฤติสม่ำเสมอเป็นเหตุอย่างนี้แล เหล่าสัตว์บางพวกในโลกนี้เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตกจึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์”

การปฏิบัติตามธรรมตามข้อธรรมที่กล่าวนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ คือเบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตกสลายบุคคลนั้นพึงเข้าถึง ดังนี้

- ความเป็นสหายแห่งเทวดาชั้นจตุรหาราชิกา
- ความเป็นสหายแห่งเทวดาชั้นดาวดึงส์
- ความเป็นสหายแห่งเทวดาชั้นยามา
- ความเป็นสหายแห่งเทวดาชั้นดุสิต
- ความเป็นสหายแห่งเทวดาชั้นนิมมานรดี
- ความเป็นสหายแห่งเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตตี

ในการนี้ เพราะบุคคลนั้นประพฤติดีเรียบร้อย คือ เป็นผู้ประพฤติเป็นธรรม ดังบาลีที่ได้ยกมาแล้วนั้น

ปฏิบัติที่น่าสัตว์ให้ไปอุบัติเกิดเป็นเทวดาในสวรรค์จะต้องประกอบไปด้วยกุศลกรรม ๑๐ ประการ คือ กุศลกรรมทางกาย ๓ กุศลกรรมทางวาจา ๔ และกุศลกรรมทางใจ ๓ เป็นเครื่องชักนำไปเกิดในสวรรค์เมืองของเทวดา เป็นบันไดสำหรับได้ไปสู่สวรรค์ชั้นฟ้า ฉะนั้น เมื่อบุคคลใดดำเนินไปตามทางแห่งกุศลทั้ง ๑๐ ประการ บุคคลนั้นกำลังเดินทางมุ่งหน้าไปตามปฏิปทาทางไปสวรรค์

ทางมุ่งหน้าสู่แดนสวรรค์^{๑๑๕} จะต้องเป็นมนุษย์ผู้มีจิตบริสุทธิ์ ประพฤติกุศลกรรมทั้งหลาย และให้ทานรักษาศีล ก่อสร้างกองกุศล ซึ่งเป็นการดำเนินตนไปตามปฏิปทาทางไปสู่สรวงสวรรค์แดนสุขาวดี ก่อนที่เขาจะขาดใจตายจากมนุษย์ไปผุดเกิดขึ้นเป็นเทพบุตรเทพธิดาในเมืองฟ้าเทวโลกนั้น ย่อมจะมีเหตุการณ์อันแสดงว่าตนจะ ได้ไปเกิดในสรวงสวรรค์อย่างแน่ ๆ ปรากฏขึ้นแก่เขาอย่างชัดเจน ในมรรณาสันนวิถี คือวิถีจิตใกล้จะตาย เป็นเหตุการณ์ที่เป็นเครื่องบอกล่วงหน้าให้

^{๑๑๕} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ ๘), ภูมิวิลาสินี, อ้างแล้ว, หน้า ๔๖๖.

รู้ว่าจะได้ไปเกิดเป็นเทวดาในสวรรค์ ได้แก่อาภรณ์ต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาในมนุษย์โลกแล้วนั้น แดกต่างกันอาภรณ์ที่ปรากฏแก่มนุษย์ที่จะไปผูกเกิดในสวรรค์นี้เป็นอาภรณ์ฝ่ายดี ดังต่อไปนี้

๑) ให้เห็น กรรมมารมณฺ์ ฝ่ายกุศลข้างดี ได้แก่คนเคยบริจาคทาน เคยทำบุญเลี้ยงพระ เคยขุดสระสร้างศาลา เคยรักษาศีล เคยรักษาศีลอุโบสถ เคยทำกุศลกรรมต่าง ๆ อะไรไว้ ในขณะที่จวนจะสิ้นใจไป ขณะนี้ก็จะเห็นเป็นภาพของตัวเองกำลังทำกรรมต่าง ๆ เหล่านี้กันอย่างชัดเจนจนจำได้ ทำให้ใจคอกว้างชื่นในกุศลกรรมของตนแล้วดับจิตตายลงไป กรรมมารมณฺ์อันดีงามเหล่านี้ก็จะนำพาให้ได้ไปเกิดในสุคติภูมิคือสวรรค์

๒) ให้เห็น กรรมนิมิตตารมณฺ์ ฝ่ายกุศลข้างดี ได้แก่อุปกรณ์เครื่องมือแห่งการประกอบกุศลกรรม เช่น เคยสร้างกุฏิ โบสถ์ วิหาร สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ เหล่านี้ ก็จะมาปรากฏให้เห็น คนเคยทอดกฐิน บวชพระก็จะเห็นเป็นเครื่องอัฐบริวาร ไตรจีวร อุปกรณ์เครื่องที่ใช้ต่าง ๆ ที่ตนเคยถวายไว้ หรือให้เห็นเครื่องสักการบูชา ดอกไม้ รูป เทียน เห็นขบวนแห่ในพิธีการบุญกุศลต่างๆ ที่ตนจัดขึ้น เครื่องมือในการทำกุศลเหล่านี้จะมาปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในมโนทวาร จิตยึดเหนี่ยวเอาเป็นอาภรณ์แล้วดับลงก็จะดำเนินให้ตรงไปเกิดในสุคติภูมิคือสวรรค์

๓) ให้เห็น คตินิมิตตารมณฺ์ ฝ่ายกุศลข้างดี ได้แก่กณิคมิตต่าง ๆ อันบ่งบอกถึงคติแห่งสวรรค์ เทวโลกที่ตนจะต้องไปเกิด หลังจากที่ดับจิตตายไปจากมนุษย์โลกในขณะนั้นแล้ว เช่น

- ปรากฏในมโนทวารให้เห็นเป็นเทพบุตรเทพธิดาในแดนสุขาวดี ทรงรูปโฉมผิวพรรณสวยงามหนักหนา ซึ่งตนไม่เคยเห็นมาก่อนเลยในชีวิต

- บางทีก็ให้เห็นเป็นทิพยวิมานคล้ายปราสาทราชวังอันสวยสดงดงาม ซึ่งไม่ปรากฏในเมืองมนุษย์

- บางทีก็ให้เห็นเป็นต้นไม้กัลปพฤกษ์ ซึ่งเป็นต้นไม้สวรรค์ อันร่มรื่น น่าดู น่าชม น่านิยม เป็นหนักหนา

- บางทีก็ให้เห็นเป็นสิริไสยาสน์ที่นอนอันประเสริฐปรากฏในทิพยวิมาน ซึ่งล้วนแล้วไปด้วยแก้วและทองมีประการต่าง ๆ จะหาตัวอย่างในมนุษย์โลกนี้เทียบไม่ได้

- บางทีก็ให้เห็นเทวดาทั้งหลาย พวกกันขั้บระบำรำฟ้อนเป็นที่ชื่นบานเรริงสำราญยิ้มแย้มแจ่มใส มีใบหน้าปราศจากริ้วรอยแห่งความทุกข์ประสบแต่ความสุขอย่างสิ้นเหลือ

- บางทีก็ให้เห็นเป็นเทพยดาชาวสวรรค์เหล่านั้น พวกกันนั่งรถทิพย์มาเป็นหมู่ ๆ ประดับประดาด้วยอาภรณ์อันประณีตบรรจง น่าดู น่าชม น่านิยม มาชักชวนตนให้ไปอยู่ด้วย

ภาพนิมิตสวรรค์เหล่านี้ ย่อมจะมาปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนแจ่มใสในมโนทวาร คือทางใจ ในขณะที่ชีวิตย่างเข้าไปสู่การดับสลายสิ้นสุดลง ซึ่งทำให้ผู้สร้างบุญกุศลไว้และจะถึงกาลกิริยาสิ้นใจตายไปในขณะนั้นจิตใจพลัดเพลิด เกิดความอึดยั้งฝ่องใส โสมนัส เพราะนิมิตนี้ชี้ให้เห็นว่า

เขาผู้นั้นจะได้ไปเกิดในสวรรค์เป็นเทวดาอย่างแน่นอน การที่เขาจะไปอุบัติเกิดเป็นเทวดาในสวรรค์ชั้นไหน เสวยทิพยสมบัติเป็นสุขแสนประเสริฐเพียงใด ขึ้นอยู่กับกุศลกรรมที่เขาได้สั่งสมมาในอดีตชาติมาให้ผล

เมื่อบุคคลผู้ประกอบกุศล พยายามประพฤติแต่คุณงามความดี มีชีวิตเป็นสุจริตทั้งกาย วาจา ใจ อุดสาหกรรมบำเพ็ญบุญกุศลมีการให้ทานและรักษาศีลอยู่เป็นนิตย์ มีจิตใจสูงสมควรที่จะได้ประสบสุขในปรโลกภพภาคหน้า ซึ่งเป็นการนำชีวิตตนไปตามปฏิปทาทางไปสวรรค์แล้ว เมื่อถึงแก่ความตายไปประสบอารมณ์แห่งกุศลกรรมต่าง ๆ คับจิตตายนลงไปในขณะนั้นด้วยใจอันผ่องแผ้ว บริสุทธิ์ และได้ไปอุบัติเกิดขึ้นเป็นเทวดา ณ สวรรค์เมืองฟ้า ก็ย่อมจะถึงการนับได้ว่า บัดนี้เขาได้บรรลุถึงจุดหมายปลายทางแห่งสถานถิ่นที่ตนต้องการจะถึง กล่าวคือ สวรรค์เทวโลกสมตามความปรารถนาอย่างเที่ยงแท้แล้ว

เทวภูมินี้สมเด็จพระจอมมุนีสัมมาสัมพุทธเจ้าแห่งเราท่านทั้งหลาย ได้ทรงมีพระมหากุณาตรัสเปรียบไว้ว่า เหมือนกับปราสาทที่ซึ่งฉาบทาด้วยสีอันสวยงามสุดที่จะพรรณนา ที่ภายในปราสาทนั้นมีบัลลังก์ลาดด้วยผ้าโกเชาว์ขนยาว ลาดด้วยผ้าขนแกะสีขาว มีเพดานคั่นในเบื้องบนสวยงาม มีหมอนสีแดงสดวางไว้น่าอยู่น่าอาศัย น่านั่งนอนเป็นที่ยิ่ง เพราะเป็นสถานที่สุขสบาย เมื่อมนุษย์คนใดในขณะที่มีชีวิตอยู่นี้ พยายามประกอบกุศลกรรมต่าง ๆ เขาผู้นั้นย่อมเชื่อว่านำตนไปตามปฏิปทาทางไปสู่ปราสาทอันวิจิตรพิสดารหลังใหญ่น่าอยู่น่าอาศัย คือสวรรค์เทวโลกแดนสุขาวดีนี้ อย่างแน่นอน

๔.๑๐.๓ การอุบัติเกิดเป็นพรหม

การอุบัติเกิดขึ้นเป็นพรหมผู้วิเศษในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น จะต้องเป็นผู้ที่มีความเพียรอย่างแรงกล้า มีสติปัญญาเหนือสามัญชน มีความปรารถนาจะพ้นจากกิเลสานุสัย เพราะเห็นโทษจากกิเลสนำพาให้เกิดความยุ่งลำบาก มีความปรารถนาจะหักห้ามจิตไม่ตกอยู่ในอำนาจของกิเลส จึงพยายามบำเพ็ญสมถภาวนาตามที่ท่านบูรพาจารย์ได้สั่งสอนสืบต่อกันมาตั้งแต่สมัยอดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งบางพวกเป็นชีป่าคาบส บางพวกเป็นพรต เป็น โยคี เป็นฤาษี ในสมัยที่มีพระพุทธศาสนาอุบัติเกิดขึ้นในโลก บางพวกก็เป็นภิกษุสามเณร ท่านเหล่านี้ได้ฝ่าใจบำเพ็ญสมถภาวนาจนสำเร็จฉฉาน เมื่อครั้งถึงแก่กาลกิริยาตายจากมนุษย์โลกนี้ ก็จะตรงไปอุบัติเกิดขึ้นในพรหมวิมาน ณ พรหมโลก ตามอำนาจแห่งฉฉานที่ตนได้บรรลุเป็นพระพรหมผู้วิเศษ ล้วนเป็นบุรุษเพศทั้งสิ้น ไม่ต้องกินไม่ต้องบริโภคอาหารเหมือนสัตว์ในภูมิอื่น เพราะพระพรหมทั้งหลายย่อมมีความเข้มข้มอินทรีย์ใน

ฉานสมาบัติเป็นอาหาร การที่จะต้องวุ่นวายด้วยการถ่ายอุจจาระ คืออุจจาระปีสวะอันลามกเหม็น ร้ายต่าง ๆ อย่างมนุษย์นั้นไม่มี^{๑๑๑}

อนึ่ง พระพรหมผู้วิเศษในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสเป็นผู้ได้คุณอันวิเศษแตกต่างจากรูปพรหมในชั้นอื่น เพราะพระพรหมชั้นนี้เป็นพรหมที่ได้พบกับพระพุทธศาสนาในอดีตชาติ กล่าวคือ บำเพ็ญกุศลบารมีในสมัยที่มีพระพุทธศาสนาอุบัติเกิดขึ้น อาศัยอนุปัสสนาเป็นเครื่องมือในเข้าใจสภาวะและการละสภาวะนั้นไม่มีการยึดติด พระพรหมชั้นสุทธาวาสจึงมีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า พระพรหมอนาคามี

ในพรหมโลกนอกจากรูปพรหมแล้วยังมีพรหมอีกประเภทหนึ่งคือ อรูปพรหม มีจำนวน ๔ ชั้น การอุบัติเกิดขึ้นในพรหมชั้นอรูปพรหมนี้ อาศัยวิปัสสนากาวนา กล่าวคือ ได้เข้าความเป็นในกฎไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขังและอนัตตา) เมื่อพิจารณาแบบนี้แล้ว เห็นภัยในสังขารจึงพยายามบำเพ็ญเพียรตัวตนนั้น ไม่มีเหลือแต่จิตเท่านั้น พร้อมกันนั้น ได้พบกับบวรพระพุทธศาสนาในอดีตชาติ ซึ่งในรูปพรหมไม่มี ยกเว้นพระพรหมชั้นสุทธาวาสที่พบบวรพระพุทธศาสนา

ฉะนั้น ในพรหมโลกจะแบ่งพรหมออกเป็นสอง คือ รูปพรหมและอรูปพรหม ซึ่งแบ่งออกเป็น ๒๐ ชั้น รูปพรหม ๑๖ ชั้น อรูปพรหม ๔ ชั้น ทั้งการบำเพ็ญภาวนาก็มีแตกต่างกัน รูปพรหมยกเว้นพรหมสุทธาวาส ได้อาศัยสมถภาวนาเป็นเครื่องจิต จนสำเร็จฉานในชั้นต่าง ๆ อาศัยความเบื่อหน่ายหรือความไม่พอใจในฉานที่มา พยายามบำเพ็ญสมถภาวนาให้บรรลุฉานชั้นต่อไป พรหมสุทธาวาส อาศัยอนุปัสสนา เป็นเครื่องตามดูสภาวะของความเป็นจริงแล้วเกิดการละในสภาวะนั้น ภาวนาละในสิ่งที่ไม่มีความคงทน สามารถบรรลุหลุดผลในชั้นสุทธาวาสนี้ได้ และพรหมโลกชั้นอรูปพรหมอาศัยวิปัสสนากาวนา พิจารณาเห็นความเป็นตามกฎไตรลักษณ์ ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ไม่อาจพ้นจากกฎนี้ได้ เป็นพรหมที่ได้พบกับบวรพระพุทธศาสนานในอดีตชาติ ซึ่งมีความแตกต่างจากพรหมในชั้นรูปพรหมยกเว้นชั้นสุทธาวาส

ทางมุ่งหน้าสู่แดนพรหมโลก จะต้องอาศัย รูปาวจรกุศลกรรม คนบางคนมีอัธยาศัยชอบความสงบ จึงชวนชวนมุ่งไปในการทำสมาธิ คิดว่าการทำสมาธิ หรือการทำฉานนั้นให้ความสงบสุขที่แท้จริงเป็นความสุขที่ประณีตกว่า การทำบุญทำกุศลที่เป็นกามาวจรกุศลกรรม เพราะทำได้โดยทางใจ (มโนกรรม) ไม่ต้องชวนชวนไปทำทางกาย และทางวาจาเหมือนอย่าง กามาวจรกุศลกรรม

การเจริญรูปาวจรกุศลกรรมนั้น จัดเป็นภาวนามัย เป็นการเจริญสมถกรรมฐาน ที่มีกรรมฐาน ๒๖ เป็นอารมณ์ โดยการกำหนดจิต ให้แนบแน่นอยู่กับอารมณ์ ที่เป็นตัวกรรมฐานเพื่อให้รูปาวจรกุศลคือ ฉาน เกิดขึ้น

^{๑๑๑}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗๗.

อารมณฺ์ของสมถกรรมฐาน มีทั้งหมด ๔๐ คือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสติ ๑๐ อัปปมัญญา ๔ อาหารเรปฏิกุศลสัญญา ๑ จตุธาตววัตถาน ๑ และอรูปกรรมฐาน ๔ รวมเป็นสมถกรรมฐาน ๔๐ แต่จะเป็นกรรมฐานให้เกิดฌานขึ้น ได้นั้นมี ๓๐เท่านั้น จะได้ศึกษาในรายละเอียดในโอกาสต่อไป

เราจะรู้ได้อย่างไรว่า ผู้ใดปฏิบัติถึงฌานหรือไม่ถึงฌาน พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักให้ทราบไว้ดังนี้

พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักให้ทราบว่า ผู้ใดปฏิบัติถึงฌานหรือไม่ถึงฌาน ดังนี้			
ฌานที่ ๑	เรียกว่า ปฐมฌานกุศลกรรม	มีเจตสิกเข้าประกอบ ๕ ดวง	วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา
ฌานที่ ๒	เรียกว่า ทุคฺยฌานกุศลกรรม	มีเจตสิกเข้าประกอบ ๔ ดวง	วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา
ฌานที่ ๓	เรียกว่า ตติยฌานกุศลกรรม	มีเจตสิกเข้าประกอบ ๓ ดวง	ปีติ สุข เอกัคคตา
ฌานที่ ๔	เรียกว่า จตุตถฌานกุศลกรรม	มีเจตสิกเข้าประกอบ ๒ ดวง	สุข เอกัคคตา
ฌานที่ ๕	เรียกว่า ปัญจฌานกุศล กรรม	มีเจตสิกเข้าประกอบ ๒ ดวง	อุเบกขา เอกัคคตา

ผลของรูปาวจรกุศลกรรม (รูปพรหม)

ผู้ที่ได้รับรูปาวจรกุศล ๕ แล้ว รูปาวจรวิบาก ๕ ย่อมปรากฏขึ้นตามลำดับ แล้วจะทำหน้าที่ปฏิสนธิ ภวังค์ จุตติ คือนำเกิดในภพใหม่ชาติใหม่ ต่อไป

ผู้ได้ฌานที่ ๑ คือรูปาวจรปฐมฌานกุศลจิต เมื่อขณะตายลงฌานยังไม่เสื่อม รูปาวจรปฐมฌานวิบากจิต จะนำเกิดปฏิสนธิเป็นพรหมได้ ๓ ชั้น คือ ปาริสัชชา ปุโรหิตา และ มหาพรหมมา ตามกำลังของฌานที่ได้คือ มีกำลังอ่อน มีกำลังปานกลาง และมีกำลังแก่กล้า เรียกว่า ปฐมฌานภูมิ ๓

ในปฐมฌานภูมิทั้ง ๓ นี้ มิได้ตั้งอยู่เป็นชั้น ๆ สูงขึ้นไปแต่ตั้งอยู่ในพื้นระดับเดียวกัน ตั้งอยู่ท่ามกลางอากาศ ห่างจากชั้นกามาวจรภูมิ คือชั้นปรนิมมิตวสวัตติภูมิ ประมาณ ๕,๕๐๘,๐๐๐ โยชน์ (๑ โยชน์ เท่ากับ ๑๖ ก.ม.) ซึ่งมีวิมาน สวนคอกไม้ สระ โบกขรณี อันล้วนประกอบด้วยรัตนะทั้ง ๗ อันประณีต มีรัศมีสวยงามยิ่งนัก

พรหมปาริสัชชา มีอายุยืนยาวนาน ๑/๓ มหากัปปี พรหมปุโรหิตา อายุยืนยาวนาน ๑/๒ มหากัปปี และมหาพรหมมา มีอายุยืนยาวนาน ๑ มหากัปปี (โปรดดูแผนภูมิ ๑๓ ภูมิ อยู่ในชุดก่อน ๆ ประกอบ)

คำว่า มหากัปปี ท่านให้คำอุปมาไว้ว่า มีพระนครแห่งหนึ่ง มีกำแพงสูง ๑๐๐ โยชน์ ยาวด้านละ ๑๐๐ โยชน์ บรรณมณีรัตติกาลเต็มพื้นที่นั้น เมื่อครบ ๑๐๐ ปี หีบเมณีรัตติกาลออก ๑ เมณีค อีก

๑๐๐ปี ก็หีบออกอีกเมล็ดหนึ่ง ทำอย่างนี้จนเมล็ดฝักภาคหมด เรียกว่า ๑ มหากัปป์ จึงเป็นเวลาที่น่าานแสนนาน

การเกิดเป็นพรหมเท่ากับเป็นการคงภพคงชาติ ถ้าได้เกิดเป็นมนุษย์และได้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเพียง ๑ หรือ ๒ ชาติ ก็จะสามารถสำเร็จเป็นพระอรหันต์หมดกิเลสไปได้ ฉะนั้นการเกิดเป็นพรหมก็เหมือนกับการนอนหลับที่ยืนยาวนานนั่นเอง

ผู้ได้ฌานที่ ๒ คือ รูปาวจรทุติยฌานกุศลจิต และ ฌานที่ ๓ คือ รูปาวจรตติยฌานกุศลจิต เมื่อขณะตายลงฌานยังไม่เสื่อม รูปาวจรทุติยฌานวิบากจิต และ รูปาวจรตติยฌานวิบากจิต จะไปนำเกิด ปฏิสนธิเป็นพรหมได้ ๓ ชั้น คือ ปรีตตภา อัมปมาณภา อภัสรา ตามกำลังของฌานที่ได้คือ ฌานที่มีกำลังอ่อน มีกำลังปานกลาง และมีกำลังแก่กล้า เรียกว่า ทุติยฌานภูมิ๓ เป็นพรหมที่มีอายุยาวนาน ๒ มหากัปป์ ๔ มหากัปป์ และ ๘ มหากัปป์ ตามลำดับ

ผู้ได้ฌานที่ ๔ คือ รูปาวจรจตุตถฌานกุศลจิต เมื่อขณะตายลงฌานยังไม่เสื่อม รูปาวจรจตุตถฌานวิบากจิต จะนำเกิดปฏิสนธิเป็นพรหมได้ ๓ ชั้น คือ ปรีตตสุภา อัมปมาณสุภา สุกกัณหา ด้วยอำนาจของฌานที่มีกำลังอ่อน มีปานกลาง และมีแก่กล้า เรียกว่า ตติยฌานภูมิ๓ เป็นพรหมที่มีอายุยาวนาน ๑๖ มหากัปป์ ๓๒ มหากัปป์ และ ๖๔ มหากัปป์ ตามลำดับ

ผู้ได้ฌานที่ ๕ คือ รูปาวจรปัญจฌานกุศลจิต เมื่อขณะตายลงฌานยังไม่เสื่อม รูปาวจรปัญจฌานวิบากจิต จะนำเกิดปฏิสนธิเป็นพรหมได้ ๖ ชั้น คือ เวหุปผลา อสัจญญัสตคา เป็นพรหมที่มีอายุยาวนาน ๕๐๐ มหากัปป์ และ สุทธาวาส ๕ สำหรับผู้ที่สำเร็จเป็น พระอนาคามี แล้วจึงจะไปเกิดเป็นสุทธาวาสพรหม ๕ คือ อวิหา อตปปา สุทสสา สุทสสี และ อกนิฏฐา ด้วยอำนาจความแรงกล้าแห่งอินทรีย์ คือ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา ตามลำดับ

สุทธาวาสพรหม ๕ ชั้น	พระอนาคามีที่แก่กล้าด้วย	มีอายุยืนยาวนาน (มหากัป)
อวิหาอนาคามีพรหม	สัทธินทรีย์	๑,๐๐๐
อตปปาอนาคามีพรหม	วิริยินทรีย์	๒,๐๐๐
สุทสสาอนาคามีพรหม	สตินทรีย์	๔,๐๐๐
สุทสสีอนาคามีพรหม	สมาธินทรีย์	๘,๐๐๐
อกนิฏฐาอนาคามีพรหม	ปัญญาอินทรีย์	๑๖,๐๐๐

ทิพยสมบัติของพรหม

ผู้ที่เป็นพรหมด้วยอำนาจของฌานที่ตนได้ จะเสวยทิพยสมบัติแห่งความเป็นพรหม คือ มีอายุยืนยาวนานเป็นมหากัปป์ มีวิมาน มีสวนดอกไม้ มีสระโบกขรณี และเครื่องทรงอลงกรณ์ต่าง ๆ สวยสดงดงามประณีต และสวยสดงดงามกว่าทิพยสมบัติของเทวดาทั้งหลาย

คนบางคนเมื่อได้เกิดเป็นพรหมเป็นรูปพรหม ๑๖ ชั้น ดังกล่าวแล้ว ก็หาพอใจในฉาน หรือ ในทิพยสมบัติของตนที่มีอยู่ไม่ ต้องการไขว่คว้าหาความสุข ที่ประณีตยิ่งขึ้น โดยการเจริญ อรูปาวจรกุศลต่อไปอีก มีรายละเอียดดังนี้

อรูปาวจรกุศลกรรม (อรูปพรหม)

อรูปาวจรกุศลกรรม หมายถึง ผู้เจริญอรูปาวจรกุศล จนถึงปัญจมฉานแล้ว ปรรตนาจะเจริญ ฉานให้ยิ่งขึ้นไป ต้องมาเจริญในอรูปกัมมัญฐานต่อ ตั้งแต่อาภาสัญญาตนฉานกุศล จนถึง เนวสัณญานาสัณญาตนฉานกุศล ซึ่งเป็นการเจริญให้เกิดขึ้นทางใจ เป็นภาวนามัย เช่นเดียวกับรูปาวจรกุศลกรรม แต่ต่างกันที่อารมณ์ของฉาน ที่มีความสุขละเอียดอ่อนกว่า มี ๔ ดวง แต่ละดวง มีองค์ ฉาน ๒ เหมือนกัน คือ อุเบกขา และเอกัคคตา แต่มีอารมณ์ต่างกัน คือ

ดวงที่ ๑ อาภาสัญญาตนกุศลกรรม	มี กสิณคชาภูมิภาสบัญญัติ เป็นอารมณ์
ดวงที่ ๒ วิญญานัญญาตนกุศลกรรม	มี อาภาสัญญาตนกุศลกรรม เป็นอารมณ์
ดวงที่ ๓ อากิญจัญญาตนกุศลกรรม	มี นัตถิภาวบัญญัติ เป็นอารมณ์
ดวงที่ ๔ เนวสัณญานาสัณญาตนกุศลกรรม	มี อากิญจัญญาตนกุศลกรรม เป็นอารมณ์

ผลของอรูปาวจรกุศลกรรม

ผู้ที่ได้เจริญอรูปาวจรกุศล ๔ แล้ว จะให้ผลเป็น อรูปาวจรวิบากจิต ๔ ดวง ซึ่งจะทำหน้าที่ ปฏิสนธิ ภวังค์ และจุติ เป็นอรูปพรหม ในภพใหม่ชาติใหม่ต่อไปถ้าในขณะที่จะสิ้นชีวิตและฉานที่ได้นั้นยังไม่เสื่อม

ผู้ได้อรูปฉานที่ ๑ คือ อาภาสัญญาตนกุศล เมื่อสิ้นชีวิตลง อาภาสัญญาตนวิบากจิต จะนำเกิดปฏิสนธิเป็นอรูปพรหม ชั้นที่ ๑ ในอาภาสัญญาตนภูมิ เป็นอรูปพรหมที่มีแต่นามขันธ์ ๔ ไม่มีรูปขันธ์ ด้วยอำนาจของการเจริญอรูปวิราคภาวนา มีอายุยืนยาวนาน ถึง ๒๐,๐๐๐ มหากัป

ผู้ได้อรูปฉานที่ ๒ คือ วิญญานัญญาตนกุศล เมื่อสิ้นชีวิตลง วิญญานัญญาตนวิบากจิต จะนำเกิดปฏิสนธิเป็นอรูปพรหม ชั้นที่ ๒ ใน วิญญานัญญาตนภูมิ เป็นอรูปพรหมที่มีแต่นามขันธ์ ๔ ไม่มีรูปขันธ์ ด้วยอำนาจแห่งอรูปวิราคภาวนา มีอายุยืนยาวนาน ถึง ๔๐,๐๐๐ มหากัป

ผู้ได้อรูปฉานที่ ๓ คือ อากิญจัญญาตนกุศล เมื่อสิ้นชีวิตลง อากิญจัญญาตนวิบากจิต จะนำเกิดปฏิสนธิเป็นอรูปพรหม ชั้นที่ ๓ ใน อากิญจัญญาตนภูมิ เป็นอรูปพรหมที่มีแต่นามขันธ์ ๔ ไม่มีรูปขันธ์ ด้วยอำนาจแห่งอรูปวิราคภาวนา มีอายุยืนยาวนาน ถึง ๖๐,๐๐๐ มหากัป

ผู้ได้อรูปฉานที่ ๔ คือ เนวสัณญานาสัณญาตนกุศล เมื่อสิ้นชีวิตลง เนวสัณญานาสัณญาตนวิบากจิต จะนำเกิดปฏิสนธิเป็นอรูปพรหม ชั้นที่ ๔ ใน เนวสัณญานาสัณญาตนภูมิ เป็นอรูป

พรหมที่มีแต่นามจันทร์ ๔ ไม่มีรูปจันทร์ ด้วยอำนาจแห่งอรูปวิราคภาวนา มีอายุยืนยาวนาน ถึง ๘๔,๐๐๐ มหาปี^{๑๑๑}

การเกิดเป็นมนุษย์ เทวดาและพรหม ถือได้ว่ามีสภาวะของภูมิที่มีความแตกต่างกัน จะต้องอาศัยกรรมที่นำไปอุบัติเกิดขึ้นชั้นมนุษย์โลก เทวโลก และพรหมโลก ซึ่งมีกรรมที่ให้อุบัติเกิดขึ้นในดินแดนทั้ง ๓ ดังต่อไปนี้

๑) มนุษย์โลก จะต้องอาศัยมนุษยธรรม ๕ ประการ ดังนี้

(๑) ปาณาติปาตา เวรมณี	เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการฆ่าสัตว์
(๒) อทินนาทานา เวรมณี	เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการลักทรัพย์
(๓) กามเมวมิจจาจารา เวรมณี	เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการประพฤติดิ
ในกาม
(๔) มุสาวาทา เวรมณี	เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการพูดเท็จ
(๕) สุราเมรยมชฺชุปมาทภูฏานา เวรมณี	เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการค้ำน้ำเมา คือ
สุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

มนุษยธรรมหรือธรรมของมนุษย์ทั้ง ๕ ประการนี้ ผู้ที่ปรารถนาจะมากเกิดเป็นมนุษย์อีก จะต้องอาศัยมนุษยธรรมนี้เป็นเครื่องเสกสรรปั้นแต่งเป็นประการสำคัญ เพราะฉะนั้น ในขณะที่มีชีวิตอยู่ในโลกนี้ หากว่ามนุษย์คนไหน ไม่มีมนุษยธรรมประจำจิต ก็ไม่สามารถที่จะเข้าถึงความเป็นมนุษย์ได้ เมื่อเขาละชีวิตไปแล้วจักกลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีกนั้นไม่ได้ สาเหตุเกิดจากมีมนุษยธรรมไม่สมบูรณ์อันจะเป็นเหตุให้นำมาเกิดเป็นมนุษย์ ต้องไปเกิดเป็นสัตว์ในภูมิอื่น ที่เป็นภูมิเป็นสถานที่ที่ เหมาะสมกับสภาพจิตของตน คงกันข้าม หากว่ามนุษย์คนใดไม่ว่าชาติไหนภาษาไหน ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่นั้น เป็นผู้ที่มีมนุษยธรรมสมบูรณ์ ตั้งตนอยู่ในธรรมทั้ง ๕ ประการ (เบญจศีล) ดำเนินชีวิตของตนไปตามวิถีแห่งเบญจศีล ก็จะได้ชื่อว่า เป็นมนุษย์ที่กำลังดำเนินตนเดินไปตามปฏิบัติทางที่จะกลับมาเป็นมนุษย์อีกครั้ง

๒) เทวดาโลก จะต้องอาศัยกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ แบ่งออกเป็น ๓ หมวดดังนี้

ทางกาย ๓ ประการ

- ปาณาติปาตา เวรมณี คือ เว้นจากการทำลายชีวิต
- อทินนาทานา เวรมณี คือ เว้นจากการถือเอาของที่เขามิได้ให้
- กามเมวมิจจาจารา เวรมณี คือ เว้นจากประพฤติดิในกาม

^{๑๑๑}<http://www.buddhism-online.org/ContentSect07A.htm>

ทางวาจา ๔ ประการ

- มุสุวาทา เวรมณี คือ เว้นจากพูดเท็จ
- ปิสฺสุณาย วาจาเย คือ เว้นจากพูดต่อเสียด
- ผรุสฺสาย วาจาเย เวรมณี คือ เว้นจากพูดคำหยาบ
- สัมผัสฺปลาปา เวรมณี คือ เว้นจากพูดเพื่อจ้อ

ทางใจ ๓ ประการ

- อนภิชฌา คือ ไม่โลภ คอยจ้องอยากได้ของเขา.
- อพยาบาท คือ ไม่คิดร้ายเบียดเบียนเขา
- สัมมาทิฏฐิ คือ เห็นชอบตามคลองธรรม

การปฏิบัติในธรรมทั้ง ๑๐ ประการ หรือกุศลกรรมบถ ปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ จะทำให้สัตว์บางพวก ดำเนินเข้าไปบังเกิดในดินแดนของเทวโลก ด้วยอานิสงส์ของกุศลที่ได้สั่งสมมาในอดีตชาติตามแนวทางแห่งกุศลกรรมบถนี้ ได้ชื่อว่า ดำเนินหน้าเข้าสู่แดนแห่งเทวโลกอย่างแน่นอน

๓) พรหมโลก จะต้องอาศัยการเจริญรูปาวจรกุศลและอรูปราวจรกุศล ซึ่งจัดเป็นภานามัย โดยการกำหนดจิต ให้แนบแน่นอยู่กับอารมณ์ ที่เป็นตัวกรรมฐานเพื่อให้รูปาวจรกุศลคือ ฌาน เกิดขึ้น

อารมณ์ของสมถกรรมฐาน มีทั้งหมด ๔๐ คือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสติ ๑๐ อัปปมัญญา ๔ อาหารปฏิกุศลสัญญา ๑ จตุราศตวัตถาน ๑ และอรูปรกรรมฐาน ๔ รวมเป็นสมถกรรมฐาน ๔๐ แต่จะเป็นกรรมฐานให้เกิดฌานขึ้นได้นั้นมี ๓๐ เท่านั้น ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

รูปพรหม จะต้องประกอบไปด้วย รูปาวจรกุศล ดังนี้

๑) ฌานที่ ๑ เรียกว่า ปฐมฌานกุศลกรรม มีเจตสิกเข้าประกอบ ๕ ดวง คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา

๒) ฌานที่ ๒ เรียกว่า ทุติยฌานกุศลกรรม มีเจตสิกเข้าประกอบ ๔ ดวง คือ วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา

๓) ฌานที่ ๓ เรียกว่า ตติยฌานกุศลกรรม มีเจตสิกเข้าประกอบ ๓ ดวง คือ ปีติ สุข เอกัคคตา

๔) ฌานที่ ๔ เรียกว่า จตุตถฌานกุศลกรรม มีเจตสิกเข้าประกอบ ๒ ดวง คือ สุข เอกัคคตา

๕) ฌานที่ ๕ เรียกว่า ปัญจฌานกุศลกรรม มีเจตสิกเข้าประกอบ ๒ ดวง คือ อุเบกขา เอกัคคตา

ผู้ได้ฌานที่ ๑ คือรูปาวจรปฐมฌานกุศลจิต เมื่อขณะตายลงฌานยังไม่เสื่อม รูปาวจรปฐมฌานวิบากจิต จะนำเกิดปฏิสนธิเป็นพรหมได้ ๓ ชั้น คือ

- ปาริสัชชา
- ปุโรหิตา

- มหาพรหมมา

- พรหมทั้ง ๓ ชั้นนี้ ดำเนินอุบัติเกิดขึ้น ตามกำลังของฌานที่ได้ คือ มีกำลังอ่อน มีกำลังปานกลาง และมีกำลังแก่กล้า เรียกว่า ปฐมฌานภูมิ ๓

ผู้ได้ฌานที่ ๒ คือ รูปาวจรทุคตฌานกุศลจิต และ ฌานที่ ๓ คือ รูปาวจรตติยฌานกุศลจิต เมื่อขณะตายลงฌานยังไม่เสื่อม รูปาวจรทุคตฌานวิบากจิต และ รูปาวจรตติยฌานวิบากจิต จะไปนำเกิด ปฏิสนธิเป็นพรหมได้ ๓ ชั้น คือ

- ปริตตภา

- อัมปมานภา

- อาภัสรา

ตามกำลังของฌานที่ได้คือ ฌานที่มีกำลังอ่อน มีกำลังปานกลาง และมีกำลังแก่กล้า เรียกว่า ทุคตฌานภูมิ ๓ มีความแตกต่างกันด้วยกำลังของฌาน

ผู้ได้ฌานที่ ๔ คือ รูปาวจรจตุตถฌานกุศลจิต เมื่อขณะตายลงฌานยังไม่เสื่อม รูปาวจรจตุตถฌานวิบากจิต จะนำเกิดปฏิสนธิเป็นพรหมได้ ๓ ชั้น คือ

- ปริตตสุภา

- อัมปมานสุภา

- สุกกิมหา

ด้วยการอาศัยอำนาจของกำลังของฌานที่มี กำลังอ่อน มีปานกลาง และมีแก่กล้า เรียกว่า ตติยฌานภูมิ ๓

ผู้ได้ฌานที่ ๕ คือ รูปาวจรปัญจฌานกุศลจิต เมื่อขณะตายลงฌานยังไม่เสื่อม รูปาวจรปัญจฌานวิบากจิต จะนำเกิดปฏิสนธิเป็นพรหมได้ ๖ ชั้น คือ

- เวหัพผลา

- อสัณฺณุตตตา

เป็นพรหมที่มีอายุยาวนาน ๕๐๐ มหากัปปี

และ สุทธาวาส ๕ สำหรับผู้ที่สำเร็จเป็น พระอนาคามี แล้ว จึงจะไปเกิดเป็น สุทธาวาสพรหม ๕ คือ

- อวิหา

- อดัมปปา

- สุกัสสา

- สุกัสสี

- อกนิฏฐา

พรหมในขั้นนี้ จะต้องด้วยอำนาจความแรงกล้าแห่งอินทรีย์ คือ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา

อรุปรพรหม มี ๔ ขั้น แต่ละขั้นจะต้องมีเครื่องอาศัยให้ถึงความเป็นพรหมในแต่ขั้น ดังนี้

อรุปรพรหม ผู้เจริญรูปร่างรูปกายจนถึงปัญจขันธ์แล้ว ปรารถนาจะเจริญญาณให้ยิ่งขึ้นไป ต้องมาเจริญในอรุปรกัมมัฏฐานต่อ ตั้งแต่อาภาสานัญญาตนุสสจนถึง เนวสัจญานาสัจญายตนนุสส ซึ่งเป็นการเจริญให้เกิดขั้นทางใจ เป็นภาวนามัย เช่นเดียวกับรูปร่างรูปกายจนครบ แต่ต่างกันที่อารมณ์ของฌาน ที่มีความสุขละเอียดอ่อนกว่า มี ๔ ดวง แต่ละดวง มีองค์ฌาน ๒ เหมือนกัน คือ อุเบกขา และเอกัคคตา แต่มีอารมณ์ต่างกัน ดังนี้

ดวงที่ ๑ อาภาสานัญญาตนุสสกรรมมีกสิณสมาธิภาวนาสัมมุตติ เป็นอารมณ์

ดวงที่ ๒ วิญญานัญญาตนุสสกรรมมีอาภาสานัญญาตนุสสกรรม เป็นอารมณ์

ดวงที่ ๓ อากิญจัญญายตนนุสสกรรมมีนัตถิภาวสัมมุตติ เป็นอารมณ์

ดวงที่ ๔ เนวสัจญานาสัจญายตนนุสสกรรมมีอากิญจัญญายตนนุสสกรรม เป็นอารมณ์

ผู้ที่ได้เจริญอรุปรพรหม ๔ แล้ว จะให้ผลเป็น อรุปรพรหมวิบากจิต ๔ ดวง ซึ่งจะทำหน้าที่ปฏิสนธิ ภวังค์ และจุติ เป็นอรุปรพรหม ในภพใหม่ชาติใหม่ต่อไปถ้าในขณะที่จะสิ้นชีวิตและฌานที่ได้นั้นยังไม่เสื่อม

ผู้ได้อรุปรฌานที่ ๑ คือ อาภาสานัญญาตนุสส เมื่อสิ้นชีวิตลง อาภาสานัญญาตนุสสวิบากจิต จะนำเกิดปฏิสนธิเป็นอรุปรพรหม ขั้นที่ ๑ ในอาภาสานัญญาตนุสสนุสส เป็นอรุปรพรหมที่มีแต่นามขั้นที่ ๔ ไม่มีรูปขั้น

ผู้ได้อรุปรฌานที่ ๒ คือ วิญญานัญญาตนุสส เมื่อสิ้นชีวิตลง วิญญานัญญาตนุสสวิบากจิต จะนำเกิดปฏิสนธิเป็นอรุปรพรหม ขั้นที่ ๒ ใน วิญญานัญญาตนุสสนุสส เป็นอรุปรพรหมที่มีแต่นามขั้นที่ ๔ ไม่มีรูปขั้น

ผู้ได้อรุปรฌานที่ ๓ คือ อากิญจัญญายตนนุสส เมื่อสิ้นชีวิตลง อากิญจัญญายตนนุสสวิบากจิต จะนำเกิดปฏิสนธิเป็นอรุปรพรหม ขั้นที่ ๓ ใน อากิญจัญญายตนนุสสนุสส เป็นอรุปรพรหมที่มีแต่นามขั้นที่ ๔ ไม่มีรูปขั้น

ผู้ได้อรุปรฌานที่ ๔ คือ เนวสัจญานาสัจญายตนนุสส เมื่อสิ้นชีวิตลง เนวสัจญานาสัจญายตนนุสสวิบากจิต จะนำเกิดปฏิสนธิเป็นอรุปรพรหม ขั้นที่ ๔ ใน เนวสัจญานาสัจญายตนนุสสนุสส เป็นอรุปรพรหมที่มีแต่นามขั้นที่ ๔ ไม่มีรูปขั้น

ทั้งหมดนี้คือความแตกต่างของการเกิดเป็นมนุษย์ เทวดา และพรหม ที่อาศัยกรรมที่แตกต่างกัน คือ มนุษย์อาศัยมนุษยธรรม ๕ ประการ (ศีล ๕) ปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอเมื่อละชีวิตจากโลกไปก็จะกลับมาเป็นมนุษย์เช่น ด้วยกำลังมนุษยธรรมที่ตนได้ปฏิบัติในสมัยยังมีชีวิตอยู่ การเป็น

เทวดา ต้องอาศัย กุศลกรรมบถ ๑๐ ประ ซึ่งแบ่งออกเป็น สามหมวด คือ กาย วาจา และใจ ปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ เมื่อชีวิตจากโลกมนุษย์ไป จะมุ่งหน้าเข้าดินแดนแห่งเทว โลกอย่างแน่นอน และการอุบัติเกิดเป็นพระพรหมผู้วิเศษ ซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ รูปพรหมและอรูปรหม พระพรหมผู้วิเศษ ๒ ประเภทนี้จะต้องอาศัยสมถภาวนาเป็นอารมณ์ดัง ได้กล่าวมานั้น

๔.๑๑ พรหมของบุตร

พระพุทธศาสนาถือเป็นศาสนาแห่งการเน้นการปฏิบัติให้รู้แจ้งเห็นเป็นสำคัญในสิ่งต่าง ๆ ที่นอกเหนือการอธิบาย บอกกล่าว และการสั่งสอน พ้นจากสิ่งเหล่านี้ก็คือการปฏิบัติเท่านั้นถึงจะสามารถเข้าถึงในเรื่องนี้อย่างแจ่มแจ้งในความรู้อันแท้จริงนี้ในพระพุทธศาสนากล่าวถึงการเป็นพระพรหมหรือพรหม ด้วยอาศัยปฏิบัติสมถกรรมฐานจนสำเร็จได้มานในระดับต่าง ๆ เมื่อสิ้นอายุขัยในโลกมนุษย์ก็ได้ไปบังเกิดยังดินแดนที่เรียกว่าพรหมโลก ตามกำลังของฌานที่ได้บำเพ็ญเพียรภาวนามา นี้ล้วนเป็นพระพรหมผู้ประเสริฐอุบัติขึ้นด้วยกำลังแห่งฌานที่ตน ได้บำเพ็ญเพียรมาในอดีตชาติ แต่มีพรหมอีกอย่างหนึ่งที่พระพุทธเจ้าได้รับรองและยกย่องว่าเป็นพรหมอีกประเภทหนึ่ง คือ “พรหมของบุตร” เป็นผู้มีคุณต่อบุตร ซึ่งผู้เป็นพรหมของบุตรนั้นมีธรรม^{๑๑๒}ประจำตัวดังต่อไปนี้

๑) เมตตา คือ ความรักปรารถนาคืออยากให้มีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรี และคิดที่จะทำประโยชน์แก่มนุษย์และสัตว์ทั่วหน้ากัน

๒) กรุณา คือ ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์

๓) มุทิตา คือ ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นมีความสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง กอปรด้วยอาการแจ่มชื่นเบิกบานอยู่เสมอ ต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีความสุข เจริญออกงามยิ่งขึ้นไป

๔) อุเบกขา คือ ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือมีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมคฤตราชัง ไม่เอนเอียงไม่รักไม่ชัง พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัย และปฏิบัติไปตามธรรม รวมทั้งรู้จักการวางเฉยสงบใจมองดู ในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขารับผิดชอบ

^{๑๑๒}พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), คุณบิดามารดา สุตพรรณนามหาศาล, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา สถาบันศีลธรรม, ๒๕๔๘), หน้า ๑๕.

ชอบคน ได้ดีแล้ว เขาควรรับผิดชอบตนเอง หรือเขาควรได้รับผลอันสมกับที่ความรับผิดชอบของตน^{๑๑๑}

ธรรมทั้ง ๔ ข้อนี้เรียกว่า พรหมวิหาร ผู้ที่เป็นบิดามารจะต้องมีธรรมประจำใจ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ถึงจะถือว่าเป็นพรหมของบุตร ในธรรมทั้ง ๔ อย่าง มีอธิบายต่อไปว่า “เมตตา คือ ความปรารถนาความสุข ความเจริญแก่ผู้อื่น กรุณา คือ ความสงสาร อยากจะช่วยเหลือผู้อื่น ให้พ้นไปจากความทุกข์ ความเดือดร้อน มุทิตา คือ ความยินดี เพลินใจ ในเมื่อคนอื่นนั้นมีความสุข ความเจริญ มีความก้าวหน้าในชีวิตการงานและอุเบกขา คือ ไม่ใช่อាកารเฉย ๆ แต่เฉยเพราะยังไม่มี เรื่องที่จะต้องเข้าไปเกี่ยวข้อง เหตุการณ์ปกติ คล้ายกับคนที่สตาร์ทรถยนต์ติดคิแล้ว ก็นั่งดูเฉย ๆ เมื่อใดเรื่องมันคังคักคักก็เข้าไปแก้”^{๑๑๒} บิดามารดาที่เป็นเช่นนี้ เมื่อบุตรเป็นไปโดยปกติก็ไม่ยุ่งอะไร แต่ท่านมองดูอยู่ด้วยความสนใจ มีอะไรขัดข้อง มีอะไรเป็นทุกข์เป็นร้อน คนที่จะวิ่งเข้าไปประคับประคองเราก่อนใครก็คือมารดาบิดาของเรานั้นเอง เพราะบิดามารเป็นผู้มีคุณธรรม เป็นผู้มีหน้าที่ให้ ไม่ได้หวังอะไรตอบแทนมากนัก เว้นไว้แต่บุตรมีความสำนึก แล้วก็ให้ ถึงไม่ให้ท่านก็ไม่ไป ประท้วง ไม่คิดอยากได้อะไรจากบุตรของท่าน บิดามารดาอยากเห็นความสุขความสบายของบุตร เท่านั้น

ในทรงพระพุทธศาสนาถือว่าบิดามารดาเป็นพรหมอีกประเภทหนึ่ง คือ เป็นพระพรหมของบุตร ในทิส ๖ มีข้อความเกี่ยวกับหน้าที่ของบิดามารดาว่า

“ดูก่อนคฤหบดีบุตร ก็อริยสาวกเป็นผู้ปกปิดทิสทั้ง ๖ อย่างไร ท่านพึงทราบ ทิส ๖ เหล่านี้คือ พึงทราบมารดาบิดาว่า เป็นทิสเบื้องหน้า อาจารย์เป็นทิสเบื้องขวา บุตร และภรรยาเป็นทิสเบื้องหลัง มิตรและอำมาตย์เป็นทิสเบื้องซ้าย ทาสและกรรมกรเป็นทิสเบื้องต่ำ สมณพราหมณ์ เป็นทิสเบื้องบน

ดูก่อนคฤหบดีบุตร มารดาบิดา เป็นทิสเบื้องหน้า อันบุตรธิดาพึงบำรุงด้วยสถาน ๕ คือ ด้วยตั้งใจว่า ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ ๑ จักรับทำกิจของท่าน ๑ จักดำรงวงศ์ตระกูล ๑ จักปฏิบัติตนให้เป็นผู้สมควรรับทรัพย์มรดก ๑ เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน ๑

^{๑๑๑}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒๔.

^{๑๑๒}พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), พระพรหมมั่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยูร ปยุตฺโต), พระพรหมของลูก, อ่างแก้ว, หน้า ๔๕.

คู่ก่อนคฤหบดีบุตร มารดาบิดา ผู้เป็นทิศเบื้องหน้า อันบุตรพึงบำรุงด้วย
สถาน ๕ เหล่านี้แล้วย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยสถาน ๕ คือ ห้ามจากความชั่ว ๑ ให้ตั้ง
อยู่ในความดี ๑ ให้ศึกษาศิลปวิทยา ๑ หาภรรยาที่ สมควรให้ ๑ มอบทรัพย์ไว้ใน
สมัย ๑

คู่ก่อนคฤหบดีบุตร มารดาบิดา ผู้เป็นทิศเบื้องหน้า อันบุตรบำรุงด้วยสถาน
๕ เหล่านี้แล้วย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยสถาน ๔ เหล่านี้ ทิศ เบื้องหน้านั้น ชื่อว่า อัน
บุตรปกปิดให้เกษมสำราญ ให้ไม่มีภัยด้วยประการฉะนี้”^{๑๑๕}

ทั้งหมดเป็นหน้าที่ของบิดามารดาที่มีต่อบุตรอันเป็นที่รัก ในความปรารถนาดี คอยดูแลใน
สิ่งที่คิดว่าเป็นสิ่งที่ดีที่สุด เพื่อให้บุตรนั้นเป็นบุตรที่ดี บิดามารดาจึงได้ชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า “ผู้เป็น
ทิศเบื้องหน้า” ที่บุตรควรให้ความเคารพและควรกตัญญูกตเวทีต่อท่าน

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่บันทึกหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา ได้มีข้อ
ยืนยันของความเป็นพรหมของบุตร ว่าผู้เป็นพรหมของบุตรจะต้องประกอบด้วยธรรมอันประเสริฐ
ดังนี้

“คู่ก่อนภิกษุทั้งหลายมารดาบิดา อันบุตรแห่งตระกูลทั้งหลายใดบูชาอยู่ใน
เรือนของตน ตระกูลทั้งหลายนั้น ชื่อว่ามีพรหม ...มีบูรพาจารย์ ... มีอาหุไนย คำว่า
พรหม ... บูรพาจารย์ ... อาหุไนย นี้ เป็นคำเรียกมารดาบิดาทั้งหลาย นั้นเพราะเหตุ
อะไรเพราะมารดาบิดาทั้งหลายเป็นผู้มีอุปการะมาก เป็นผู้ฟูมฟักเลี้ยงดู แสดงโลก
นี้แก่บุตรทั้งหลาย

มารดาบิดาทั้งหลายผู้เอ็นดูประชา ชื่อว่าเป็นพรหม เป็นบูรพาจารย์ และ
เป็นอาหุไนยของบุตรทั้งหลาย

เพราะเหตุนี้แหละ บุตรผู้มีปัญญา พึงนอบน้อมสักการะท่าน ด้วยข้าว ด้วย
น้ำ ด้วยผ้า ด้วยที่นอน ด้วยเครื่องอบด้วยน้ำสنانกาย และด้วยการล้างเท้า

เพราะการบำรุงมารดาบิดานั้น บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญบุตรนั้นใน
โลกนี้เทียว บุตรนั้นละ (โลกนี้) ไปแล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์”^{๑๑๖}

^{๑๑๕}ที่.ปา. ๑๖/๑๕๘ - ๑๕๙/๘๗ - ๘๘.

^{๑๑๖}อง.ติก. ๓๔/๔๗๐/๑๐๕.

พรหมในที่นี้ คือ บิдамารดาผู้มีอุปการะต่อบุตร บุตรควรให้ความเคารพบูชาบิдамารดา ด้วยนอบน้อมสักการะท่าน ด้วยข้าว ด้วยน้ำ ด้วยผ้า ด้วยที่นอน ด้วยเครื่องอบด้วยน้ำสنانกาย และด้วยการล้างเท้า ซึ่งอรรถกถาพรหมสูตรได้อธิบายเกี่ยวกับธรรมที่ทำให้บิдамารดาเป็นพรหมของบุตร ดังนี้

“พुरुหมาคี มาตาปีโตร นี้ เป็นชื่อของท่านผู้ประเสริฐสุขพระพรหมจะไม่ละภาวนา ๔ อย่างคือ เมตตา กรุณามูทิตา อุเบกขา ฉันทโค มารดาบิดาทิ้งหลายก็ฉันทนั้นเหมือนกัน จะไม่ละภาวนา ๔ ในบุตรทั้งหลาย ภาวนา ๔ เหล่านั้น พึงทราบตามระยะเวลาดังต่อไปนี้

...ในเวลาทีบุตรยังอยู่ในท้อง มารดาบิดาจะเกิดเมตตาคิดอย่างนี้ว่า เมื่อไรหนอ เราจะได้เห็นบุตรน้อยปลอดภัย มีอวัยวะน้อยใหญ่ครบบริบูรณ์ แต่เมื่อใดบุตรน้อยนั้นยังเยาว์ นอนแบบเบาะ มีเลือดไรไต่คอมหรือนอนกระสับกระส่าย ส่งเสียงร้องจ้า เมื่อนั้น มารดาบิดาครั้งได้ยินเสียงบุตรนั้น จะเกิดความกรุณา แต่ในเวลาทีบุตรวิ่งเล่นไปมา หรือในเวลาทีบุตรตั้งอยู่ในวัยหนุ่มวัยสาว มารดาบิดามองดูแล้ว จะมีจิตอ่อนไหว บันทึง เริงใจเหมือนกับสามี และปุยนุ่นที่เขายีตั้ง ๑๐๐ ครั้ง หย่อนลงในฟองเนยใสเมื่อนั้นมารดาบิดาจะมีมุทิตา (จิต) แต่เมื่อใด บุตรเริ่มมีครอบครัว แยกเรือนออกไปเมื่อนั้น มารดาบิดาจะเกิดความวางใจว่าบัดนี้ บุตรของเราจะสามารถจะเป็นอยู่ได้ตามลำพัง เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้ว เวลานั้น มารดาบิดาจะมีอุเบกขา ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า พुरुหมาคีมาตาปีโตร...”^{๑๑๗}

ผู้ที่เป็นพรหมของบุตร นั้นคือบิдамารดา ที่ประกอบด้วยธรรมอันประเสริฐคือ พรหมวิหาร คือ เมตตา กรุณา มูทิตา และ อุเบกขา ธรรมทั้ง ๔ อย่างนี้ คือคุณธรรมของพรหมของบุตร ซึ่งมีหน้าที่ต่าง ๆ มากมายทีกระทำกับบุตรเพื่อประโยชน์อันดีแก่บุตร ผู้ได้ชื่อว่าเป็นคังแก้วตาดวงใจของบิдамารดา ฉะนั้น พรหมของบุตร จะต้องเป็นผู้ที่ประกอบด้วยธรรมอันประเสริฐ คือ พรหมวิหาร ๔ ดังได้กล่าวมาแล้วนั้น

^{๑๑๗} อ.จ.ติ.อ. ๓๔/๑๐๖ - ๑๐๗.

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่องศึกษาวิเคราะห์เรื่องพรหมในพุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท ตามวัตถุประสงค์ ทำให้ทราบว่า ความเป็นพรหมนอกพุทธปรัชญา นั้นจะต้องประกอบด้วย ลักษณะ ๓ ประการคือ ชญามรรค ทางแห่งความรู้คือรู้พระพรหมอย่างแจ่มแจ้งชัดเจน กรรมมรรค ทางแห่งกรรมคือการบำเพ็ญตบะและการบูชาัญญ และภักติมรรค ทางแห่งความภักดี คือการแสดงความภักดีต่อพระพรหม โดยการเช่นสรวงบูชายกย่องพระองค์ให้เหนือกว่าเทพเจ้าทั้งหลาย การเข้าถึงและการรวมกับพรหมจึงจะบังเกิดแก่ผู้ปรารถนาให้ถึงพรหม

ความเป็นพรหมในพุทธปรัชญาเถรวาท อุบัติเกิดขึ้นด้วยหลักการปฏิบัติสมถกรรมฐาน อาศัยกรรมฐาน ๔๐ เป็นอารมณ์ คือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสติ ๑๐ อัปป์มัญญา ๔ อหារเปฏฐิกลสังญา ๑ จตุธาตววัตถาน ๑ และอรุป ๔ อันเป็นอารมณ์กรรมฐานเพื่อการบำเพ็ญเพียร แบ่งออกได้เป็น ๒ คือ ๑. สมถกรรมฐาน ๒. วิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งในลำดับต่อไปคือการแสดงสมถกรรมฐานเป็นลำดับแรก การบำเพ็ญเพียรสมถกรรมฐานจำเป็นต้องมีความรู้ในสมถกรรมฐานภาวนา และอาศัยอารมณ์แห่งกรรมฐานนี้เป็นเครื่องน่วงแห่ง เพื่อให้เกิดการสำเร็จงานในชั้นต่าง ซึ่งในการศึกษาวิเคราะห์เรื่องพรหมในพุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาทนี้ พรหมในงานวิจัยชิ้นนี้ พอสรุปพรหมตามประเภทได้ดังนี้

- ๑) รูปพรหม หมายถึง พรหมที่มีรูป มีทั้งหมด ๑๖ ชั้น แบ่งตามภูมิ ดังนี้
 ๑. ปฐมฌาน คือ พรหมปาริสาชภูมิ พรหมปุโรหิตาภูมิ มหาพรหมภูมิ
 ๒. ทุตติฌาน คือ ปริตรตาภาภูมิ อัปป์มาณภาภูมิ อภัสราภูมิ
 ๓. คตติฌาน คือ ปริตตสุภาภูมิ อัปป์มาณสุภาภูมิ สุภกิมหาภูมิ
 ๔. จตุตถฌาน คือ อสัณฺณิสัตตภาภูมิ เวหป์ผลภาภูมิ
 ๕. สุทธาวาส คือ อวิหาสุทธาวาสภูมิ อดป์ปาสุทธาวาสภูมิ สุทฺธสาสุทธาวาสภูมิ สุทฺธสิสุทธาวาสภูมิ อกนิฏฐสุทธาวาสภูมิ
- ๒) อรูปพรหม หมายถึง พรหมที่ไม่มีรูป มีทั้งหมด ๔ ชั้น ดังนี้
 ๑. อากาสนัญญายตนภูมิ
 ๒. วิญญานัญญายตนภูมิ

๓. อากิญจัญญายตนภูมิ

๔. เนวสัณฺณานาสัณฺญายตนภูมิ

๓) พรหมของบุตร หมายถึง บิดามารดาผู้อาศัยพรหมวิหาร กล่าวคือ ผู้มีเมตตา กรุณา มุทิต และอุเบกขา ต่อบุตร

ในพระพุทธศาสนานั้น ความเป็นพรหมในแต่ละชั้น จะต้องอาศัยการปฏิบัติสมถภาวนา อารมณฺ์กรรมฐาน ๔๐ เป็นเครื่องหวังจิตให้เข้าสู่การได้ฌาน ความเป็นพรหมในแต่ละประเภท ได้ดังนี้

๑) รูปพรหม

๑. ปฐมฌานภูมิ

การอุบัติเกิดขึ้นเป็นพรหมในชั้นปฐมฌานจะต้องอาศัยสมถกรรมฐานเป็นเครื่องในการฝึกจิตเกิดเป็นสมาธิ อันมีสัมมาสมาธิ สัมมาสติ บังเกิดความสงบทางกายและใจ (ปีสัทฺธิ) มีจิตใจอันมั่นคง อาศัยอารมณฺ์กรรมฐาน ๔๐ เป็นเครื่องหวังแห่งจิต เมื่อเกิดความสงบจากกาม และอกุศลกรรมทั้งปวง มีนิรวณฺ์ทั้ง ๕ เป็นเครื่องขวางกั้นหมดไป จิตเป็นสมาธิตั้งมั่น สมาบัติปฐมฌานก็เกิดขึ้น การเป็นเป็นพรหมในชั้นปฐมฌานจะต้องประกอบได้ด้วยองค์ฌานแห่งธรรม ๕ ประการ คือ วิตก สุข ปีติ วิจารณ์และเอกกตาแห่งจิต

ด้วยการปฏิบัติสมถกรรมฐานจนจิตเกิดเป็น โดยอาศัยของค์ฌานแห่งธรรมทั้ง ๕ นี้ เป็นเครื่องอาศัย นำจิตเข้าสู่ปฐมฌาน ซึ่งผู้ได้ปฐมฌานนั้นเมื่อสิ้นจาก โลกนี้ไปจะไปอุบัติเกิดขึ้นในพรหมโลกตามกำลังของฌานที่ได้ ซึ่งในผลของปฐมฌานนั้นจำแนกการเข้าสู่พรหม โลกและเป็นพรหมชั้นปฐมฌานนี้ ๓ ประเภท คือ

พรหมปาริสาชภูมิ ผู้อุบัติเกิดขึ้นเป็นพรหมในปฐมฌานชั้นปรีตตะ มีโอกาสได้เกิดเป็นพรหมชั้นต่ำ คือ พรหมปาริสาชชะนี้ เพราะมีกำลังของฌานอ่อนเป็นไปอย่างสามัญญ

พรหมปุโรหิตาภูมิ ผู้อุบัติเกิดขึ้นเป็นพรหมในปฐมฌานชั้นมัชฌิมะ มีโอกาสได้เกิดเป็นพรหมชั้นกลาง คือ พรหมปุโรหิตนี้ เพราะมีกำลังของฌานอ่อนเป็นไปมากปานกลาง

มหาพรหมาภูมิ ผู้อุบัติเกิดขึ้นเป็นพรหมในปฐมฌานชั้นปณีตตะ มีโอกาสได้เกิดเป็นพรหมชั้นสูง คือ มหาพรหมนี้ เพราะมีกำลังของฌานเข้มแข็งเป็นไปมากเข้มแข็ง

ผู้ที่เกิดเป็นพรหมในปฐมฌานนี้ จะต้องเจริญสมถกรรมฐานภาวนา มีความเพียร มีจิตใจตั้งมั่นแน่วแน่ ซึ่งการเป็นพรหมในชั้นปฐมฌานนี้จะต้องอาศัยองค์แห่งฌาน ๕ ประการ คือ วิตก สุข ปีติ วิจารณ์และเอกกตาแห่งจิต เป็นเครื่องอาศัย เพื่อน้อมจิตเข้าสู่ความเป็นสมาธิ จิตแน่วแน่ จนบรรลุปฐมฌาน และเมื่อสิ้นจาก โลกนี้ไปก็จะไปอุบัติเกิดขึ้นตามกำลังของฌาน ซึ่งแบ่งผู้อุบัติเกิดขึ้นเป็นพรหม ๓ ระดับ คือ พรหมปาริสาชภูมิ มหาพรหมาภูมิ และพรหมปุโรหิตาภูมิ

๒. ทุติยฉานภูมิ

การอุบัติเกิดขึ้นเป็นพรหมในชั้นทุติยภูมิจะต้องมีเครื่องอาศัย คือ การเจริญสมถกรรมฐานภาวนา ผู้ที่จะเข้าสู่การเป็นพรหมในชั้นทุติยภูมิจะเป็นผู้ที่ได้ทุติยฉาน กล่าวคือ ผู้จะเข้าทุติยฉานนั้นจะต้องพิจารณาให้เห็นแจ้งของคุณและโทษ ทำให้บังเกิดปีติธรรมที่มีความสงบทางกาย และทางใจมีความสงบ สงัดจากอกุศลธรรมทั้งปวง วาจาข่มระงับในปฐมฉานนี้ ในปฐมฉานเสียดก่อน และละซึ่งปฐมฉาน จึงจะสามารถข้ามพ้นปฐมฉานได้ ผู้ที่จะอุบัติเกิดขึ้นเป็นพรหมในพรหมโลกชั้นทุติยฉานภูมิ จะต้องเป็นผู้มีองค์ฉานแห่งธรรม คือ ปีติ สุข และเอกัคคตา

ผู้บำเพ็ญเพียรทั้งหลาย เมื่อสภาวะธรรมของจิตในชั้นปฐมฉานมีความละเอียด ประณีต ยิ่งขึ้นไป องค์ธรรมแห่งปฐมฉานที่มีความละเอียด ประณีต น้อยที่สุด ข่อมมีความดับลงโดยลำดับ เป็นธรรมดา หมายความว่า เมื่อผู้บำเพ็ญเพียรเจริญสภาวะธรรมของจิตในชั้นปฐมฉานให้มีความละเอียด ประณีตยิ่งขึ้นไป หรืออีกนัยหนึ่ง เมื่อผู้บำเพ็ญเจริญสัมมาสมาธิของจิตในชั้นปฐมฉานให้มีความละเอียด ประณีต ยิ่งขึ้นไป จนกระทั่ง บังเกิดความดับของวิตก วิจารณ์ พร้อมบริบูรณ์แล้วสภาวะธรรมของจิตเมื่อบังเกิดความดับพร้อมบริบูรณ์ของวิตก วิจารณ์ นี้ จึงเรียกว่า “ทุติยฉาน” นี้แล คือ “การบังเกิดขึ้น บรรลุถึง ทุติยฉาน เพราะความดับแห่งวิตก วิจารณ์” การอุบัติเกิดขึ้นในทุติยฉานภูมินี้ มีความละเอียดแตกต่างกันไปดังนี้

ปริตรตาภาภูมิ ผู้ที่อุบัติเกิดขึ้นเป็นพรหมในชั้นนี้ เพราะมีกำลังของฉานอ่อนแอเป็นไปอย่างสามัญ

อัปปมาณาภาภูมิ ผู้ที่อุบัติเกิดขึ้นเป็นพรหมในชั้นนี้ เพราะมีกำลังของฉานอ่อนแอเป็นไปมากปานกลาง

อาภัสราภูมิ ผู้ที่อุบัติเกิดขึ้นเป็นพรหมในชั้นนี้ เพราะมีกำลังของฉานเข้มแข็งเป็นไปมากเข้มแข็ง

ผู้ที่อุบัติเกิดขึ้นเป็นพรหมในชั้นทุติยฉานภูมิเป็นผู้เจริญสมถกรรมฐานภาวนา เป็นผู้ปรารถนาที่จะได้มีฉานที่สูงขึ้นกว่าเดิม โดยพิจารณาจากปฐมฉานในโทษและคุณของปฐมฉาน มีความสงบทางกายและทางใจมีความสงบ สงัดจากอกุศลธรรมทั้งปวง วาจาข่มระงับในปฐมฉานนี้ ในปฐมฉานเสียดก่อน และละซึ่งปฐมฉาน จึงจะสามารถข้ามพ้นปฐมฉานได้ ผู้ที่จะอุบัติเกิดขึ้นเป็นพรหมในพรหมโลกชั้นทุติยฉานภูมิ แบ่งการอุบัติเกิดขึ้นของพรหมในพรหมโลกชั้นทุติยฉานภูมิ ตามกำลังของฉาน คือ ปริตรตาภาภูมิ อาภัสราภูมิ และอัปปมาณาภาภูมิ

๓. ตติยฉานภูมิ

การอุบัติเกิดขึ้นเป็นพรหมในพรหมโลกชั้นตติยฉานภูมินี้ จะต้องมีอุบายเป็นเครื่องฝึกจิต ให้เกิดเป็นสมาธิ อันมีสภาวะธรรมของจิตอันตั้งมั่นสัมมาสติ สัมมาสมาธิ อันละเอียด ประณีต

มากกว่าหุติยฌาน ต่อเนื่องจากหุติยฌาน บังเกิดความสงบทางกายและใจ (ปีสัทธา) เพราะความ
 ดับของปีติ เป็นเหตุ จึงตั้งมั่นด้วยอาศัยองค์ฌานแห่งธรรม ๒ อย่าง คือ สุขและเอกัคคตา แต่ยังคง
 อาศัย “ปฏิภาคนิมิต” เป็นอารมณ์เครื่องหนุนแห่งจิตสืบต่อจากหุติยฌาน เป็นสัมมาสมาธิอัน
 ละเอียดยิ่ง ประณีต มกกว่าหุติยฌาน จึงเป็นเหตุให้สภาวะธรรมของจิตในตติยฌานมีความละเอียด
 ประณีตมากกว่าหุติยฌาน

ผู้นำเพ็ญเพียรทั้งหลายอธิบายเครื่องออกจากหุติยฌาน ย่อมเป็นวิธีการบำเพ็ญเพียร
 เหมือนกับปฐมฌาน สภาวะธรรมของจิตสำหรับผู้บรรลุหุติยฌานนั้น ย่อมเสวยสุขทางกาย คือปีติ
 และสุขทางใจ คือ ความสงบจากสัมมาสมาธิ กล่าวคือ เป็นผู้เสวยสุขทั้งรูปกายและนามกาย เมื่อปีติ
 ดับลงพร้อมบริบูรณ์ บุคคลนั้นย่อมเสวยแต่สุขด้วยนามกายเท่านั้น กายสังขารหรือรูป หรือรูปกาย
 ย่อมดับสนิทแห่งปีติ เรียกสภาวะธรรมนี้ว่า “บรรลุตติยฌาน”

ผู้บรรลุตติยฌาน จะปรากฏความดับของปีติ คือความสุขทางกายจากปีติ มีแต่ความสุข
 ทางใจเพราะสัมมาสมาธิ มีสติสัมปชัญญะรู้ตัวทั่วพร้อม มีอุเบกขาธรรมคือความตั้งมั่นไม่หวั่นไหว
 ในปีติอีกต่อไป ลมหายใจเข้าออกจะแผ่วเบา อุณหภูมิของร่างกายจะเย็นลงกว่าก่อนเข้าตติยฌาน
 ปฏิภาคนิมิตอันคงามวิจิตรพิสดารนับแต่ขั้นอุปนาทจนจนถึงหุติยฌานก็มีอันเลือนลาง ท่านผู้
 นำเพ็ญเพียรจึงไม่ควรเป็นกังวลต่อปฏิภาคนิมิตอีกต่อไป เมื่อได้บรรลุ “ตติยฌาน” แล้ว เพราะบัดนี้
 “สัมปชัญญะและอุเบกขาธรรม” ได้ตั้งมั่นเจริญแล้ว ผู้บรรลุตติยฌานนี้ จะสงบสงัดจากอกุศลทั้ง
 ปวง มีความระงับแห่งวาทา คือความระงับแห่งวจิกรรม มีความดับของวิตก วิจารณ์ มีความดับของปีติ
 นี้คือ ปีสัทธาอันบังเกิดขึ้นในตติยฌานนี้

ผู้ได้ตติยฌาน เมื่อสิ้นไปจากโลกนี้ ก็จะตรงเข้าไปอุบัติเกิดขึ้นในพรหมโลกชั้นตติย
 ฌานภูมิ เสวยพรหมสมบัติตามกำลังของฌานที่ตนได้เจริญสมถกรรมฐานมาในอดีตชาติ พรหมโลก
 ในชั้นนี้ แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท โดยอาศัยกำลังของฌานเป็นตัวแบ่ง ดังนี้

ปริตตสุภาภูมิ ผู้ที่เกิดเป็นพรหมในชั้นนี้ เป็นผู้ที่มีกำลังฌานอ่อน เรียกว่า ปริตตะหรือ
 ชั้นสามัญญ

อัปปมาณสุภาภูมิ ผู้ที่เกิดเป็นพรหมในชั้นนี้ เป็นผู้ที่มีกำลังฌานปานกลาง เรียกว่า
 มัชฌิมา หรือ ชั้นปานกลาง

สุภกิณหาภูมิ ผู้ที่เกิดเป็นพรหมในชั้นนี้ เป็นผู้ที่มีกำลังฌานประณีต เรียกว่า ปณีตะ
 หรือ ชั้นสูงสุด

ผู้เกิดเป็นพรหมในชั้นนี้อาศัย ซึ่งสมถกรรมเป็นเครื่องฝึกจิตให้เกิดเป็นสมาธิ พรหม
 ในชั้นนี้มีองค์แห่งฌาน ๒ อย่าง คือ สุขและเอกัคคตา มีสภาวะธรรมของจิตอันตั้งมั่นสัมมาสติ สัมมา
 สมาธิ อันละเอียด ประณีตมากกว่าหุติยฌาน ต่อเนื่องจากหุติยฌาน บังเกิดความสงบทางกาย และใจ

(ปีศาจ) เพราะความดับของปีติ เป็นเหตุ พรหมโลกชั้นนี้แบ่งออกเป็น ๓ ตามกำลังของฉาน อุบัติเกิดขึ้น จำแนกออกเป็น ๓ ภูมิ ปรีตตสุภาภูมิ อัปปรมาณสุภาภูมิ และสุกตนิหาภูมิ

๔. จตุตถฉานภูมิ

การเข้าการเป็นพรหมในพรหมโลกชั้นจตุตถฉานภูมินี้ ต้องเป็นผู้มีความเพียรปฏิบัติเจริญสมถกรรมฐาน อันเป็นเครื่องฝึกจิตให้เป็นสมาธิ สภาวธรรมจิตอันตั้งมั่นด้วยสัมมาสติ ด้วยสัมมาสมาธิ มีความละเอียด ประณีตและบริสุทธิ์กว่าสัมมาสมาธิในฉานสมาบัติทั้งปวง นับเป็นยอดแห่งอริยสมาธิทั้งหลาย ไม่มีสัมมาสมาธิอื่นใดยิ่งกว่าทั้งปวง (ยกเว้นนิโรธสมาบัติ เพราะความสิ้นไปของอาสวะทั้งหลายซึ่งไม่นับรวมอยู่ในสมถกรรมฐาน) เพราะความดับของสุขในตติยฉาน จึงตั้งมั่นด้วยองค์ธรรม ๒ ประการ คือ อุเบกขา เอกัคคตาแห่งจิตโดยมีความเป็นไปดังนี้ ภิภษุในพระธรรมวินัยนี้ เจริญมรรคปฏิบัติ เพื่อเข้าถึงรูปภพ ไม่มีสุข ไม่มีทุกข์ เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัส และโทมนัสดับสนิท มีสติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขา มีองค์ฉาน คือ อุเบกขา และเอกัคคตาแห่งจิตเท่านั้น

สภาวธรรมของจิตในขั้นตติยฉานนั้น ย่อมเสวยสุขด้วยนามกายเพราะความดับแห่งปีติเป็นเหตุ เมื่อผู้บำเพ็ญเพียรเจริญสัมมาสมาธิในขั้นตติยฉานให้ยิ่งขึ้นไป จนกระทั่งบังเกิดความดับพร้อมบริบูรณ์ของสุขในตติยฉาน เรียกสภาวธรรมนี้ว่า “จตุตถฉาน” ปัญหาจึงเกิดขึ้น คือ “อะไรเป็นเหตุปัจจัยความดับของสุขในตติยฉาน” การเข้าสู่จตุตถฉานเกิดจากพิจารณาในตติยฉาน ให้เห็นความเป็นจริงในองค์ฉานของตติยฉาน เพื่อจะข้ามพ้น กล่าวคือ การดับซึ่งสุขในตติยฉาน จึงจะเข้าสู่ความเป็นจตุตถฉานโดยสมบูรณ์

ผู้บำเพ็ญเพียรจนบรรลุตติยฉานนั้น ย่อมเสวยสุขด้วยนามกาย มีสติสัมปชัญญะ มีอุเบกขาแห่งจิต อันสุขที่เกิดจากนามกายเสวยอยู่นี้ นับเป็นอุปสรรคหนาแน่นสำหรับการบรรลุจตุตถฉาน เพราะเป็นที่ตั้งอาศัยของเวทนา ตัณหาและอุปาทาน นอกจากความเป็นเหตุปัจจัยที่ตั้งอาศัยของเวทนา ตัณหา และอุปาทานแล้ว สุข ในตติยฉานนี้ยังมีความละเอียด ประณีตมากกว่า ปีติอันเป็นที่อาศัยของความยินดีได้ง่าย ซึ่งจิตของผู้บำเพ็ญเพียรส่วนมากจะมีใจโน้มไปในความยินดีต่อความสุขอันละเอียด

ผู้บำเพ็ญเจริญสัมมาสมาธิในตติยฉานยิ่งขึ้นไป มีอุเบกขาแห่งจิตเจริญยิ่งขึ้นไป สมาธิญาณในตติยฉานย่อมเคลื่อนย้ายโดยลำดับ โดยไม่สิ้นไหวหวัชมันถ้อมันในสุขแห่งตติยฉาน เพราะความตั้งมั่นแห่งอุเบกขาเป็นเหตุ สุขที่นามกายเสวยอยู่ ย่อมถึงความดับลงพร้อมบริบูรณ์ด้วยอาการอย่างนี้ เรียกสภาวธรรมของจิตในขั้นนี้ว่า “จตุตถฉาน” คือ “ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะความดับแห่งปีติและสุข เพราะโสมนัสและโทมนัสดับลง มีสติบริสุทธิ์ด้วยอุเบกขาธรรม” นี้คือปัจจัยความดับของสุขในตติยฉาน จึงบรรลุจตุตถฉานด้วยอาการอย่างนี้

ผู้บรรลุจุดตถุสถาน จะมีสัมมาสมาธิอันเป็นอริยสมาธิ เป็นยอดแห่งสัมมาสมาธิ เพราะจิตไม่ได้เสวยสุขเวทนา เพราะความดับแห่งปีติและสุข เพราะความดับแห่งโสมนัสและโทมนัส มีสัมมาสติอันตั้งมั่นบริสุทธิด้วยอุเบกขาธรรม สภาวะธรรมของจิตในจุดตถุสถานนี้ไม่มีเหตุปัจจัยเป็นที่ตั้งอาศัยของเวทนา ตัณหา และอุปาทาน เพราะความบริสุทธิดั้งมั่นด้วยอุเบกขา (ขณะอยู่ในสมถกรรมฐาน)

ผู้บรรลุจุดตถุสถาน จะบังเกิดความสงบสงัดจากอกุศลกรรมทั้งปวง บังเกิดความระงับแห่งวาทา บังเกิดความดับของวิตกวิจารณ์ บังเกิดความดับของปีติ บังเกิดความดับของสุข บังเกิดความระงับของลมหายใจเข้าออก (ลมอัสสาสะ ปัสสาสะย่อมระงับ) อุณหภูมิของร่างกายต่ำลงที่สุดตามอุณหภูมิของสภาพแวดล้อม

สภาวะธรรมของจิตในจุดตถุสถานนี้ นับเป็นสภาวะธรรมอันตั้งมั่นบริสุทธิดั้งมั่น ไม่มีกิเลส เป็นธรรมชาติอันอ่อนโยนการแก่การงาน คือ วิปัสสนาแห่งกิเลส และการสำแดงอภิญญาทั้งปวง อันมีเจโตปริยญาณ (ทนายใจ) เป็นต้น นอกจากนี้ การสำแดงอภิญญาอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ เช่น การทนายใจยังรู้จิตของผู้อื่น การสำแดงตนเป็นหลายคน ย่อมบังเกิดกับผู้บรรลุนิโรธญาณ หรือบรรลุตถุสถานสมาบัติมากกว่าจุดตถุสถานขึ้นไป และยังมีปัจจัยอื่น ๆ อีก เช่นมีการบำเพ็ญเพียรมาแล้วเป็นบารมีแห่งธรรมแต่กาลล่วงมา แม้แต่เผ่าพันธุ์พญามารก็สามารถกระทำได้เพราะไม่ใช่หนทางแห่งการดับทุกข์

เมื่อสภาวะธรรมของจิตในขั้นจุดตถุสถานมีความบริสุทธิดั้งมั่นด้วยอุเบกขาธรรมดังนี้ การน้อมจิตไปสู่วิปัสสนากรรมฐานย่อมห่างไกลจากเวทนา ตัณหา และอุปาทานเป็นธรรมดา เพราะความดับแห่งปีติและสุข เพราะความดับของโสมนัสและโทมนัส เพราะความดับแห่งอกุศลธรรมทั้งปวงในกาลก่อน เมื่อห่างไกลจากปัจจัยอันเป็นที่ตั้งแห่งเวทนา ตัณหา และอุปาทาน สภาวะธรรมของจิตในขั้นจุดตถุสถานจึงเป็นจิตอันควรแก่การวิปัสสนาโดยแท้ เมื่อกล่าวถึงวิปัสสนากรรมฐานอันพร้อมบริบูรณ์ด้วยสภาวะธรรมของจิตในขั้นจุดตถุสถานนี้เอง สำหรับการตามดูจิตขณะบำเพ็ญเพียรสมาธิภาวนานั้น เรียกว่า “อนุปัสสนา” ไม่จัดเป็น “วิปัสสนา” การตามดูจิตไม่ได้ทำให้บังเกิดปัญญาญาณ แต่ทำให้บังเกิด “สติสัมปชัญญะ” ซึ่งทำให้อกุศลกรรมไม่บังเกิดขึ้น จิตย่อมเสวยความสงบสงัดจากอกุศลกรรมทั้งปวงด้วยอาการอย่างนี้ ส่วนการคิดตรึกตามตรองตามพิจารณาหลักธรรมใด เราเรียกว่า “สัมมาสังกัปปะ” ไม่ใช่ “การวิปัสสนา” ผู้บำเพ็ญเพียรพึงเข้าใจในเรื่องนี้

ผู้บรรลุจุดตถุสถาน ย่อมมีปฏิภาคนิมิตแจ่มชัดอีกครั้งหนึ่ง หลังจากเลื่อนร่างอยู่ในตติยสถาน เพราะความมีสติอันบริสุทธิด้วยอุเบกขาและในขณะที่ปฏิบัติสมถกรรมฐาน ผู้บำเพ็ญเพียรที่บรรลุจุดตถุสถาน ย่อมสักแต่ว่าอาศัยปฏิภาคนิมิตเป็นอารมณ์เครื่องหน่วงแห่งจิตเท่านั้น ไม่บังเกิดความสั้นไหวในปฏิภาคนิมิตแต่ประการใด ย่อมเห็นความวิจิตรของปฏิภาคนิมิตแจ่มชัดที่สุด ด้วย

สัมมาสมมติอันบริสุทธิ์ และในขั้นจตุตถฌานนี้เอง ที่ปฏิภาคนิมิตอันวิจิตรเท่านั้นซึ่งทำให้ผู้บำเพ็ญเพียรสามารถกำหนดรู้ได้ว่าตนเองนั้นได้บรรลุจตุตถฌานแล้ว เพราะลมหายใจเข้าออกก็ระงับไปพร้อมกับสุข จิตของผู้บรรลุจตุตถฌานย่อมกำหนดรู้ได้แต่เพียงปฏิภาคนิมิตด้วยสัมมาสมมติอันบริบูรณ์ด้วยอุเบกขาธรรมเท่านั้น ในจุดตถฌานภูมิจี้ ผู้ที่จะไปอุบัติเกิดจะต้องอาศัยการปฏิบัติสมถกรรมฐานเป็นเครื่องฝึกจิต มีองค์แห่งฌานเป็นเครื่องจิต พิจารณาองค์แห่งฌานในตถฌานแล้วดับสุข แล้วข้ามตถฌาน เข้าจตุตถฌาน อันมีองค์แห่งฌาน คือ อุเบกขา และเอกัคคตาแห่งจิต พรหมโลกชั้นนี้ แบ่งออกเป็น ๒ ดังนี้

เวทีย์ผลาภุมิ เป็นพระพรหมที่ได้เสวยอย่างไพบุลย์ คือ ได้รับผลแห่งฌานกุศลอย่างเต็มที่ มีกำลังแห่งฌานมากกว่า ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน ล้วนแต่ทรงคุณพิเศษได้เจริญภาวนาบำเพ็ญสมถกรรมฐานจนได้บรรลุจตุตถฌาน ได้เสวยสมบัติอันประณีตมีรูปฌานสูงสุด

อสังญีสัตตภาภูมิจิ เป็นพระพรหมที่ไม่มีสติปัญญา เป็นพรหมที่มีแต่รูปชั้นหยาบ ไม่มีนามชั้นละเอียด โดยพิจารณาเห็นว่ากองทุกข์จะมีนั้นต้องอาศัยจิตถือเอาอารมณ์ต่าง ๆ คือ อารมณ์มีรูป เช่น สัททวารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฐฐัพพารมณ์ ธรรมารมณ์ จะเป็นทุกข์โทมนัสด้วยรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เหตุผลทั้งปวงนั้นอาศัยจิต ถ้าไม่มีจิตแล้วความทุกข์ โทมนัสทั้งปวงก็จะไม่มี สภาวะจิตวิญญูญาณไม่มี มีแต่ความสุข มีแต่จิตอยู่นั้น จะมีความทุกข์เป็นเบื้องหน้า เมื่อพิจารณาเห็นโทษแห่งจิตนี้ อารมณ์นั้นก็ยินดีที่จะให้ปราศจากจิต เจริญปัญญาจนฌานแล้วปรารถนาที่จะไม่มีจิต ครั้นดับสูญทำลายชั้นหยาบ อำนาจแห่งฌานนั้นก็ส่งให้สำเร็จดังปรารถนาเกิดเป็นพรหมผู้ไม่มีจิต มีแต่รูปภายในอสังญีภพจนสิ้นอายุขัย

ผู้ที่เกิดเป็นพรหมในพรหมโลกชั้นจตุตถฌานอาศัยการปฏิบัติสมถกรรมฐานเป็นเครื่องฝึกจิต เพื่อที่จะข้ามพ้นตถฌาน ซึ่งเวทีย์ผลาภุมิจิเป็นภูมิจิที่สูงกว่า ปฐมฌานภูมิจิ ทุติยฌานภูมิจิและตติยฌานภูมิจิ ด้วยกำลังแห่งฌานสมาบัติละสุขข้ามพ้น เข้าสู่จตุตถฌานอันมีสมบัติอันประณีตมีรูปฌานสูงสุด อสังญีสัตตภาภูมิจิ พรหมในชั้นนี้เป็นพรหมที่มีความปรารถนาที่จะไม่มีจิต เพราะเห็นทุกข์แห่งการมีจิต มีโทษต่าง ๆ กัน จึงเป็นพรหมผู้ไม่มีจิตมีแต่รูป

๕. สุทธาวาสภูมิจิ

อวิหาสุทธาวาสภูมิจิ ผู้ที่เกิดเป็นพรหมในพรหมโลกชั้นอวิหาสุทธาวาสภูมิจิ นี้ จะต้องเป็นผู้ที่เคยเป็นสาวกแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นผู้ที่มีปกติเห็นภัยในวัฏสงสาร อุตสาหะเจริญวิปัสสนากรรมฐาน จนกระทั่งยังตถฌานมรรคให้บังเกิดขึ้นในชั้นธัมมคานได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคล และในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานอยู่นั้นปรากฏว่าท่านได้เป็นผู้มี "สัทธินทรีย์" คือ มีศรัทธาแก่กล้ากว่าอินทรีย์อย่างอื่น เป็นผู้ทรงคุณพิเศษ เมื่อดับขันธสิ้นชีวิตลงแล้ว จึงอุบัติเกิดขึ้นเป็นพระพรหมผู้มีความบริสุทธิ์ในพรหมโลกชั้นอวิหาสุทธาวาสภูมิจิ

อดปาสุทธาวาสกัมมิ ผู้ที่เป็นพรหมในพรหมโลกชั้นอดปาสุทธาวาสกัมมินี้ เป็นกัมมิที่อยู่อันบริสุทธิแห่งพระพรหมอนาคามีบุคคลทั้งหลาย ผู้ไม่มีความเดือดร้อน ผู้เป็นพระพรหมชั้นนี้ ย่อมเข้ามานสมาบัติหรือเข้าผลสมาบัติอยู่เสมอ นิเวศธรรมซึ่งเป็นกิเลสอันเป็นเหตุทำให้จิตเดือดร้อน ไม่มีโอกาสที่จะเกิดขึ้นได้ จิตแห่งพระพรหมผู้บริสุทธิเหล่านี้ จึงมีแต่ความสงบเยือกเย็น ไม่มีความเดือดร้อน ทำให้ท่านได้เสวยพรหมสมบัติอันประณีตบริสุทธิเป็นอันมาก เพราะว่าพรหมแต่ละองค์ในพรหมโลกชั้นนี้ ล้วนแต่เป็นผู้มีวาสนาบารมี ในจิตสันดาน มีกิเลสธุลีติดเหลืออยู่น้อยหนักหนา โดยเหตุที่พระพรหมเหล่านี้เคยเป็นสาวกแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีปกติเห็นภัยในวัฏสงสาร อุตสาหะ เจริญวิปัสสนากรรมฐาน จนกระทั่งยังตติยมรรคให้บังเกิดขึ้นในขันธสันดาน ได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคล และในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานนั้น ปรากฏว่าเป็นผู้มี “วิริยอินทรีย์” คือ มีวิริยะแก่กล้าว่าอินทรีย์อย่างอื่นเป็นผู้ทรงคุณวิเศษ ครั้นดับขันธสิ้นชีวิตไปจากโลกนี้ ก็จะอุบัติเกิดขึ้นเป็นพระพรหมผู้บริสุทธิในพรหมโลกชั้นอดปาสุทธาวาสกัมมินี้

สุทฺธสาสุทธาวาสกัมมิ ผู้ที่เป็นพรหมในพรหมโลกชั้นสุทฺธสาสุทธาวาสกัมมินี้ คือ พระพรหมอนาคามีอริยบุคคลอันบริสุทธิทั้งหลายผู้มีความเห็นอย่างแจ่มใส พระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ย่อมมีความเห็นสภาวะธรรมได้โดยแจ้ง เพราะเป็นพระพรหมที่บริสุทธิด้วยประสาทจักขุ ทิพยจักขุ รัชมจักขุ ปัญญาจักขุ พระพรหมแต่ละองค์ผู้สถิตอยู่ ณ พรหมโลกแห่งนี้ ล้วนแต่เป็นผู้มีวาสนาบารมี ในจิตขันธสันดานมีกิเลสเหลือติดอยู่น้อยหนักหนา โดยเหตุที่เคยเป็นสาวกขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีปกติเห็นภัยในวัฏสงสาร อุตสาหะเจริญวิปัสสนากรรมฐาน จนกระทั่งยังตติยมรรคให้บังเกิดขึ้นในขันธสันดาน ได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคลและในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานอยู่นั้น ปรากฏว่าเป็นผู้มี “สติอินทรีย์” คือ มีสติแก่กล้าว่าอินทรีย์อย่างอื่นเป็นผู้วิเศษ ครั้นดับขันธสิ้นชีวิตจากโลกนี้ไป จึงอุบัติเกิดขึ้นเป็นพระพรหมผู้วิเศษในพรหมโลกชั้นสุทฺธสาสุทธาวาสกัมมินี้

สุทฺธสีสุทธาวาสกัมมิ ผู้ที่เป็นพรหมในพรหมโลกชั้นสุทฺธสีสุทธาวาสกัมมินี้ คือ กัมมิเป็นที่อยู่อันบริสุทธิแห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลายผู้มีความเห็นอย่างแจ่มใสมากกว่า พระพรหมอนาคามีอริยบุคคลผู้สถิตอยู่ในสุทฺธสีสุทธาวาสกัมมินี้มี ปสาทจักขุ ทิพยจักขุ ปัญญาจักขุ ทั้ง ๓ อย่างนี้ มีกำลังมากกว่าพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลที่สถิตอยู่ในสุทฺธสาสุทธาวาสกัมมิโลกเว้นแต่ว่า “รัชมจักขุ” เท่านั้นที่มีกำลังสูงเสมอกัน จึงสามารถมองเห็นสภาวะธรรมได้อย่างชัดเจนแจ่มใส มีใจสงบเยือกเย็น พระพรหมอนาคามีอริยบุคคลในชั้นนี้ ล้วนมีวาสนาบารมีเคยเป็นสาวกของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นผู้เห็นภัยในวัฏสงสาร มีความอุตสาหะเจริญวิปัสสนากรรมฐาน จนกระทั่งยังตติยมรรคให้บังเกิดขึ้นในขันธสันดาน ได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคล และในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานอยู่นั้น ปรากฏว่าท่านเป็นผู้มี “สมาธิอินทรีย์” คือ มีสมาธิแก่กล้ามากกว่า

อินทรีย์แบบอื่น เป็นผู้ทรงคุณวิเศษ เมื่อสิ้นชีวิตดับขันธไปจากโลกนี้ จะไปอุบัติเกิดขึ้นเป็นพระพรหมผู้บริสุทธิในพรหมโลกชั้นสุทสสีสุทธาวาสภูมินี้

อกนิฏฐสุทธาวาสภูมิ ผู้ที่เป็นพรหมในพรหมโลกชั้นอกนิฏฐสุทธาวาสภูมินี้ คือพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลผู้ทรงคุณ โดยไม่มีการเป็นรองกัน เป็นภูมิที่อยู่อันบริสุทธิแห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย พระพรหมผู้ทรงคุณอันวิเศษ โดยไม่มีการเป็นรองกันทั้งสิ้น พระพรหมอนาคามีที่อุบัติเกิดขึ้นและสถิตอยู่ในอกนิฏฐสุทธาวาสภูมินี้มีคุณวิเศษยิ่งกว่าพระพรหมทั้งสิ้นในพรหมโลกทั้งหลายไม่มีพระพรหมในภูมิอื่นใดจะมีคุณพิเศษเทียมเท่าได้ พระพรหมในอกนิฏฐสุทธาวาสภูมินี้ เป็นพรหมมีคุณแห่งศีลสมาธิและปัญญาประเสริฐเลิศล้ำยิ่งกว่าพรหมโลกชั้นอื่น ๆ

พระพรหมผู้บรรลุนาคามีอริยบุคคลสถิตอยู่ในอกนิฏฐสุทธาวาสภูมิ ซึ่งเป็นสุทธาวาสชั้นที่ ๕ นี้ นับว่าเป็นพรหมที่วิเศษกว่าพรหมอื่นทั้งหมด เพราะพรหมชั้นสุทธาวาส ๔ ชั้น คือ อวิหาสุทธาวาสภูมิ อตปปาสุทธาวาสภูมิ สุทสสาสุทธาวาสภูมิ สุทสสีสุทธาวาสภูมิ เมื่อยังไม่บรรลุนเป็นพระอรหันต์ เมื่อสิ้นอายุขัยก็จะไปจุติอุบัติเกิดขึ้นในภูมิที่เหมาะสมกับตน จะไม่อุบัติข้ามภูมิ และไม่อุบัติในชั้นสุทธาวาสที่ต่ำกว่า แต่อกนิฏฐจะไม่จุติอีกจะสำเร็จเป็นพระอรหันต์และปรินิพพานในชั้นนี้เลย

ความเป็นพรหมในชั้นสุทธาวาสภูมิ มีคุณสมบัติพิเศษ คือ ผู้ที่ไปเกิดในสุทธาวาส ภูมิใดภูมิหนึ่ง ย่อมไม่เกิดซ้ำที่ตนเกิดอยู่อีก เมื่อจุติจากสุทธาวาสภูมีย่อมไม่เกิดในภูมิที่ต่ำกว่า ต้องเกิดในภูมิที่สูงกว่า ต้องสำเร็จเป็นพระอรหันต์ได้ในชั้นสุทธาวาสภูมินั้นเอง สำหรับชั้นอกนิฏฐสุทธาวาสภูมิมิคุณสมบัติของความ เป็นพรหมอีกประการหนึ่งคือพระอนาคามีที่อยู่ใน อกนิฏฐสุทธาวาสภูมินี้จะต้องสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในภูมินี้อย่างแน่นอน พระอนาคามียอมเข้าสู่ฌานสมาบัติได้เฉพาะอนาคามีผลมานเท่านั้น พระอนาคามีบางท่านก็ยับยั้งอยู่ด้วยคติขมานอนาคามีผล บางท่านก็ยับยั้งอยู่ด้วยขุติขมานอนาคามีผล บางท่านก็ยับยั้งอยู่ด้วยปัญจขมานอนาคามีผล ตามที่จิตประสงค์

๒) อรูปพรหม

ในสมัยที่โลกยังว่างจากพระพุทธศาสนา ยังไม่มีองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ใด มาอุบัติเกิดตรัสรู้แสดงธรรมเทศนา ในคราวโลกว่างจากพระพุทธศาสนานั้น บรรดาโยคี ฤาษี ชีไพร คาบสทั้งหลาย ที่ประพฤติพรตพรหมจรรย์บำเพ็ญตบะเคหะภาวนา ตามตำรับตำราที่สืบทอดต่อกัน มายาวนาน เฝ้าอุตสาหะบำเพ็ญเพียรจนได้สำเร็จจตุตถฌานซึ่งเป็นรูปฌานชั้นสูงแล้ว ยังเกิดความไม่พอใจ ประารถนาจะได้บรรลุฌานชั้นสูงขึ้นไปอีก โดยคำนึงในใจว่า อันว่าตัวตนอติภาพ ร่างกายนี้ ไม่มีดีเป็นหนักหนา ประกอบไปด้วยทุกข์ มีโทษหาประมาณไม่ได้ เช่นมนุษย์ทั้งหลายจะให้โทษทำร้ายกันประหนึ่งเสียดสีเป็นคนบ้า ทำการฆ่าฟันประหัตประหารซึ่งกันและกัน ถ้าเมื่อใดตัวตนไม่มีแล้ว มนุษย์ทั้งหลายก็จะทำร้ายแก่กันไม่ได้ ด้วยเหตุดังนี้ โยคีทั้งหลายยอมปรารถนาบำเพ็ญ

เพียรภาวนาไม่ให้มีตัวตน ครั้นโยคีผู้บำเพ็ญเพียรภาวนามีฌานสูง มีความคิดพิจารณาในภาวะที่ไม่มีตัวตน ไม่มีรูปกาย ไม่ได้อาศัยในสรีระร่างกาย เมื่อออกจากจตุตถฌานแล้ว ก็มีใจผ่องแผ้วปรารถนาอยู่แต่ในความไม่มีรูป เพียรเจริญภาวนาบำเพ็ญสมถกรรมฐานต่อไป ย่อมได้สำเร็จอรุปรมาณ ครั้นถึงกาลกิริยาดับตายลง ก็ตรงไปอุบัติเกิดขึ้นเป็นพระพรหมผู้วิเศษตามอำนาจแห่งอรุปรมาณที่ตนได้บรรลु เรียกว่า “อรุปรมาณ” จิตในยังมีอยู่ แต่ว่า ตัว หู ตา เท้า แขน ขา และมีอนั้น ไม่มีเหลือแม้แต่นิดเดียวเลยเสวยสุขอยู่โดยภาวะความไม่มีรูป เป็นพระพรหมวิเศษผู้ไม่มีรูปร่าง ซึ่งแบ่งออกเป็น ๔ ประเภท มีความเป็นพรหม ดังนี้ :

๑. อากาสนัญญาตนภูมิ ผู้เป็นพระพรหมผู้วิเศษในอากาสนัญญาตนภูมินี้ คือ พระพรหมผู้วิเศษที่ผู้เกิดจากฌานที่อาศัยอากาสบัญญัติซึ่ง ไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์ กล่าวคือ ผู้เข้าสู่รูปาวจรจตุตถฌานนั้นก่อนแล้ว เมื่อเข้าสู่จตุตถฌานนั้น ถือเอาภคินิมิตเป็นอารมณ์ คือ ปฐวีกถิน เตโสภคิน วาโยภคิน นีลกถิน โลหิตกถิน โอทาทกถิน อาโลกกถิน กถินทั้งหมดนี้อาศัยเอาอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์ เมื่อเข้าสู่รูปาวจรจตุตถฌานอาศัยกถินอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์ พระโยคาวจรจึงออกจากกถินนั้นปรากฏในมโนทวารกาลใด กาลนั้นพระโยคาวจร ก็พิจารณาเอาอากาศเป็นอารมณ์ กระทำปริกรรมภาวนาว่า “อนนุโต อากาโส, อนนุโต อากาโส,” ปริกรรมไปตราบเท่าถึงปฐมารูปจิตจะบังเกิดในสันดาน ปรากฏอำนาจรูปาวจรจตุตถฌานขึ้น ความปรารถนาจะไปให้พ้นจากรูปนั้น เมื่อเจริญรูปาวจรจตุตถฌานที่ตนได้ชำนาญดีแล้ว พิจารณาเห็นโทษแห่งจตุตถฌานนั้น จึงออกจากกถินนิमितที่เป็นอารมณ์แห่งรูปาวจรจตุตถฌาน กำหนดเอาแต่อากาศกถินนิमितนั้นเป็นอารมณ์ เมื่อปรารถนาจะแผ่ออกไปให้เท่าใดก็ใหญ่ออกได้เท่านั้น สำเร็จโดยความปรารถนา ถึงจะแผ่ออกให้ใหญ่ออกไปตลอดถึงขอบจักรวาลกำหนดได้ ตามความปรารถนาแล้วร่ำทำปริกรรมภาวนาว่า “อนนุโต อากาโส, อนนุโต อากาโส,” อากาศที่สุคติได้เนื่อง ๆ เพราะล่องรูปสัญญา ดับปฏิสมสัญญาและไม่ใส่ใจซึ่งนานัตตสัญญา ยกวิตกขึ้นในอากาศ ตั้งวิตกไว้ในอากาศ เมื่อวิตกอยู่ในอากาศนิमित พิจารณาอากาศนิमितนั้นเนื่อง ๆ นิ वर्ณธรรมก็จะสงบลงจากสันดาน เมื่อนิ वर्ณสงบแล้วจิตก็จะตั้งมั่นในสันดานก็จะบังเกิดอากาศนิमितนั้นเป็นอารมณ์ จึงได้บรรลุปฐมารุปรมาณชื่อว่า อากาสนัญญาตนะ

เมื่อได้สำเร็จจตุตถฌานและมีความปรารถนาในภาวะที่ไม่มีรูปกายนั้นจึงได้พิจารณาว่าร่างกายนี้มีทุกข์โทษนัก จำเราจักเอาอากาศอันว่างเปล่าไม่มีที่สิ้นสุดเป็นที่อยู่ของตน มีใจปรารถนาในอรุปรมาณ แล้วอธิษฐานเอาอากาสบัญญัติซึ่ง ไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์ ภาวนาอยู่แต่ว่า “อนนุโต อากาโส, อนนุโต อากาโส,” ภาวนาอยู่อย่างนี้ ประกอบด้วยพลังแห่งสมาธิอันหนักแน่นมากมายไม่ละทิ้งความเพียรตามที่ได้ทำมา ครั้นนั้นผู้อธิษฐานมันก็ได้สำเร็จ อากาสนัญญาตนฌาน เมื่อสิ้นชีวิตลงก็จะไปอุบัติเกิดขึ้นเป็นพระพรหมไม่มีรูปผู้ประเสริฐวิเศษในพรหมชั้นนี้

๒. วิญญาณัญญาตณภูมิ ผู้เป็นพระพรหมผู้วิเศษในวิญญาณัญญาตณภูมิ จะต้องเป็นผู้ที่มีศรัทธาเจริญวิญญาณัญญาตณะ เมื่อเจริญปฐมารูปมาณให้มีวสี ๕ ประการ ชำนาญดีแล้ว พิจารณาเห็นโทษแห่งปฐมารูปมาณว่ามีข่าศึก คือรูปาวจรมาณอยู่ใกล้ จะให้ละเอียดเหมือนวิญญาณัญญาตณะไม่มี จึงกระทำการนสการ กำหนดให้เห็นคุณแห่งวิญญาณัญญาตณะว่า ละเอียด ประณีต บรรจง จึงกำหนดจิตปฐมารูปวิญญาณ ที่อาศัยในอากาศนิमितเป็นอารมณ์ บริกรรมภาวนาว่า “อนนุต วิญญาณ, อนนุต วิญญาณ,” วิญญาณหาที่สุดไม่ได้เนื่อง ๆ เพราะล่อง อากาसानัญญาตณะ ยกวิตกขึ้นในปฐมารูปวิญญาณ กระทำปฐมารูปวิญญาณนั้นให้วิเศษ จึงอุตสาหะบริกรรมภาวนาว่า “อนนุต วิญญาณ, อนนุต วิญญาณ,” トラบเท่าวิญญาณัญญาตณะตามที่ยึดเอาปฐมารูปวิญญาณเป็นอารมณ์นั้น เพราะเหตุว่า ล่องเสียดซึ่งอากาศนิमितแล้ว ได้สำเร็จ จึงชื่อว่า วิญญาณัญญาตณะ

๓. อากิญจัญญาตณภูมิ ผู้เป็นพระพรหมผู้วิเศษในอากิญจัญญาตณภูมินี้ จะต้องเป็นผู้ที่มีศรัทธาเจริญอากิญจัญญาตณะ เมื่อเจริญทุตยารูปมาณให้มีวสี ๕ ประการ โดยมีความชำนาญดีแล้ว พิจารณาเห็นโทษแห่งทุตยารูปมาณว่ามีข่าศึก คือ อากาसानัญญาตณมานอยู่ใกล้ จะให้ได้ละเอียดเหมือนอากิญจัญญาตณะไม่มี แล้วจึงได้กระทำการนสการกำหนดให้เห็นคุณแห่งอากิญจัญญาตณะว่า ละเอียด ประณีต บรรจง กำหนดปฐมารูปวิญญาณไม่มีในที่นี้ บริกรรมภาวนาว่า “นตฺถิ กิญฺจิ, นตฺถิ กิญฺจิ,” ไม่มีอะไรเนื่อง ๆ เพราะล่องวิญญาณัญญาตณะโดยประการทั้งปวง ยกวิตกขึ้นว่าปฐมารูปวิญญาณไม่มี กระทำให้ไม่มีแห่งปฐมารูปวิญญาณนั้น จึงเป็นข้อวิตกโดยวิเศษแล้วอุตสาหะบริกรรมภาวนาว่า “นตฺถิ กิญฺจิ, นตฺถิ กิญฺจิ,” ภาวนาจนจิตนั้นเป็นอัปนาสมาธิในอารมณ์ ซึ่งหมายถึงการไม่มีปฐมารูปวิญญาณเป็นอารมณ์ จึงชื่อว่า ได้สำเร็จอากิญจัญญาตณะ

๔. เนวสัณญานาสัณญาตณภูมิ ผู้เป็นพระพรหมผู้วิเศษในอากิญจัญญาตณภูมินี้ จะต้องเป็นผู้ที่มีศรัทธาเจริญเนวสัณญานาสัณญาตณะ เมื่อเจริญตติยารูปมาณให้มีวสี ๕ ประการ โดยชำนาญดีแล้ว เมื่อพิจารณาเห็นโทษแห่งตติยารูปมาณว่ามีข่าศึก คือ วิญญาณัญญาตณะอยู่ใกล้ จะให้ได้ละเอียดเหมือนเนวสัณญานาสัณญาตณะไม่มี จึงกระทำการนสการกำหนดให้เห็นคุณแห่งเนวสัณญานาสัณญาตณะว่า ละเอียด ประณีต บรรจงยิ่งนัก จึงกำหนดจิตเอาตติยารูปมาณแล้ว บริกรรมภาวนาว่า “สนฺตเมตฺ ปณฺธิตเมตฺ, สฺนตเมตฺ ปณฺธิตเมตฺ,” ตติยารูปนี้ละเอียด ตติยารูปนี้ละเอียด พึงนำตติยารูปมาณด้วยวิตกโดยวิเศษ ยกวิตกวิจารณ์ขึ้นเนื่อง ๆ แล้วนิมิตแห่งตติยารูปจิตก็บังเกิดขึ้น นีวรณธรรมก็สงบลงจากสันดาน เมื่อนีวรณธรรมสงบแล้ว จิตที่ตั้งมั่นเป็นอุปจารสมาธิอุตสาหะบริกรรมว่า “สนฺตเมตฺ ปณฺธิตเมตฺ, สฺนตเมตฺ ปณฺธิตเมตฺ,” ตติยารูปจิตนี้ละเอียด ตติยารูปจิตนี้ประณีต บริกรรมไปจนกว่าจิตจะแน่วแน่ เป็นอัปนาได้สำเร็จเนวสัณญานาสัณญาตณมาน เพราะล่องอากิญจัญญาตณะโดยประการทั้งปวง

โดยภาพรวมการเป็นพรหมในพุทธปรัชญาเถรวาท ความเป็นพรหมนั้นจะต้องอาศัยสมถกรรมฐานภาวนาเป็นเครื่องฝึกจิต อาศัยอรรถสมถกรรมฐาน ๔๐ เป็นตัวการในการฝึกจิต ตามแต่จริตของบุคคลผู้ที่เจริญสมถกรรมฐาน เพราะผู้เจริญสมถกรรมฐานนั้นมีจริตที่แตกต่างกัน ในอรรถสมถกรรมฐานทั้ง ๔๐ อย่างนี้ มีตัวไหนเหมาะกับคนก็เลือกเอาอรรถนั้นเป็นเครื่องการอาศัยในการภาวนา เพราะความแตกต่างแห่งจิต จึงอาศัยสิ่งที่เหมาะกับคน จึงจะทำให้สมถกรรมฐานนั้นมีความเจริญขึ้น การเป็นพรหมจึงต้องอาศัยสมถกรรมฐานเป็นเครื่องฝึกและเป็นหนทางเข้าสู่พรหมโลกในแต่ละชั้นตามกำลังแห่งฌานที่ตนได้เจริญภาวนามานั้นในอดีตชาติที่ทำกุศลมานสมาบัติมา

การเกิดเป็นพรหมในพุทธปรัชญาเถรวาทยังมีความแตกต่างจากการเกิดของมนุษย์ และการเกิดขึ้นเป็นเทวา อันเนื่องมาจากการสะสมบุญบารมีที่แตกต่างกัน ด้วยมนุษย์การมนุษย์ธรรม ๕ ประการ (ศีล ๕) ปฏิบัติให้เกิดความสมบูรณ์ จึงจะสามารถกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ อีกครั้ง การเกิดขึ้นของเทวาคจะต้องอาศัยกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ แบ่งออกเป็น ๓ หมวด กาย วาจา และใจ ปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ เมื่อละชีวิตจากโลกมนุษย์ได้ชื่อว่าดำเนินเข้าสู่เทวโลกอย่างแน่นอน จะอุบัติเกิดในในเทวโลกชั้นขึ้นอยู่กับกำลังกุศลที่ได้สะสมมา และการเกิดเป็นพรหมจะต้องอาศัยสมถกรรมฐานภาวนาเป็นเครื่องมือ (กรรมฐาน ๔๐) ในการหวังจิตให้เกิดการบรรลุฌาน ในแต่ละชั้น ซึ่งมีทั้งหมด ๒๐ ชั้น แบ่งออกเป็น รูปพรหม ๑๖ ชั้น อรูปพรหม ๔ ชั้น

๓) พรหมของบุตร

พรหมอีกประเภทหนึ่งที่ไม่ได้อาศัยสมถกรรมฐานเป็นเครื่องปฏิบัติ กล่าวคือ พรหมของบุตร คือ บิดามารดา ผู้คอยให้ความห่วงใยบุตรอันเป็นที่รักของตน คอยสอนสั่งอันเปรียบเหมือนครู ซึ่งของบุตรนั้นจะต้องประกอบได้คุณธรรม ดังนี้

เมตตา คือ ความรักปรารถนาดีอยากมีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดที่จะทำประโยชน์แก่มนุษย์และสัตว์ทั่วหน้ากัน

กรุณา คือ ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์

มุทิตา คือ ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นมีความสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง กอปรด้วยอาการแช่มชื่นเบิกบานอยู่เสมอ ต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขา ได้ดีมีสุข เจริญอกงามยิ่งขึ้นไป

อุเบกขา คือ ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือมีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขึง ไม่เอนเอียงไม่รักไม่ชัง พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัย และปฏิบัติไปตามธรรม รวมทั้งรู้จักการวางเฉยสงบใจมองดู ในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขารับผอดชอบ ตนได้ดีแล้ว เขาควรรับผิดชอบตนเอง หรือเขาควรได้รับผลอันสมกับความรับผิดชอบของตน

คุณทั้ง ๔ ประการนี้ (พรหมวิหาร) ถือได้ว่าเป็นคนธรรมของพรหมของบุตร เป็นผู้คอยห่วงใยในบุตรของตนโดยไม่หวังอะไรตอบแทนแม้แต่น้อย เป็นผู้ได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่ยิ่งใหญ่ของบุตร ฉะนั้น พรหมของบุตรจะต้องเป็นผู้มีธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ ถึงจะได้ชื่อว่า “พรหมของบุตร”

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑) เรื่องพรหมในพุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท เป็นการศึกษาถึงเรื่องความพรหมตามแนวทางของพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นตัวบ่งชี้ถึงความเชื่อเกี่ยวพรหมในทางพระพุทธศาสนา เพื่อให้เกิดเข้าใจในเรื่องพรหมในพระพุทธศาสนานั้น เป็นตัวบ่งชี้และสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับความเชื่อ อันจะนำไปสู่ความเข้าใจอันถูกต้องตามแนวทางพระพุทธศาสนา และเพื่อเป็นประโยชน์แก่การปฏิบัติอันสร้างประโยชน์ที่ต้องแก่ผู้ศึกษาและทำความเข้าใจได้

๒) ในการศึกษาควรสนับสนุนส่งเสริมทำความเข้าใจเกี่ยวเรื่องพรหมในพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง เพื่อสร้างความเข้าใจ ในการปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงความเป็นพรหม เพื่อความเข้าใจในด้าน “การพึ่งตัวเอง” ไม่ให้มีการอ่อนน้อมหรือปรารถนาในสิ่งที่ขาดการเข้าใจและการปฏิบัติอันถูกต้อง ซึ่งจะเป็นประโยชน์โดยส่วนรวมต่อคนจำนวนมาก ทั้งนี้ผู้วิจัยเชื่อมั่นว่า เหตุและผลของการปฏิบัติเพื่อเข้าสู่ความเป็นพรหมตามแนวทางพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งไม่ใช่เรื่องเพื่อฝันหรือการจินตนาการ เป็นสิ่งที่พิสูจน์ได้และมีหลักฐานสืบทอดกันมา พระพุทธเจ้าทรงสอนความจริงตามกฎแห่งความเป็นของธรรมชาติ ไม่ได้สอนตามหลักการที่มีการบัญญัติขึ้นมา แต่ทรงเอาความจริงที่มีอยู่แล้วนั้นมาเปิดเผยและหลักการปฏิบัติที่ถูกต้อง

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

จากการวิจัยเกี่ยวกับเรื่องศึกษาวิเคราะห์เรื่องพรหมในพุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท ซึ่งมีข้อจำกัดและขอบที่มีความจำกัด แต่ยังมีประเด็นที่ควรแก่การศึกษาต่อเพื่อให้เกิดประโยชน์อันกระจำยิ่งขึ้นในหลาย ๆ ประเด็น ซึ่งยังมีอยู่หลายประเด็น ที่ควนแก่การศึกษาวิจัยต่อไป เช่น

- ๑) ศึกษาเปรียบเทียบการเข้าถึงการเป็นพรหมตามแนวพุทธปรัชญากับศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู
- ๒) ศึกษาวิเคราะห์บทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพรหมในพระพุทธศาสนาเถรวาทฝ่ายวาท
- ๓) ศึกษาการเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมของพรหมตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๔) ศึกษาอิทธิพลความเชื่อเกี่ยวกับพรหมที่มีต่อสังคมตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๕) ศึกษาเปรียบเทียบการมีอยู่ของพรหมในพุทธปรัชญาเถรวาทกับพราหมณ์ – ฮินดู

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

เอกสารปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์, มุลินธิ. พระไตรปิฎก ฉบับสยามรัฐ, เล่มที่ ๑, ๔, ๑๐, ๑๑, ๑๒, ๑๓, ๑๕, ๑๖, ๑๗, ๑๘, ๒๐, ๒๑, ๒๒, ๒๓, ๒๔, ๒๕, ๓๑, ๓๒, ๓๓, ๓๔, ๓๕, ๓๖, ๔๔, ๖๒, ๖๕, ๗๓, ๗๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

เอกสารทุติภูมิ

๑) หนังสือทั่วไป

- กิตติ บุญเชื้อ. ศาสนาศาสตร์เบื้องต้น. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๘.
- จันทน์ ทองประเสริฐ ราชบัณฑิต, ศ.(พิเศษ). ปรัชญาศาสนาประยุกต์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖.
- โจเซฟ แกร์ แดง ฟัน ดอกบัว แปล. ศาสนาทั้งหลายนับถืออะไร. นครปฐม : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๔.
- คณีย์ ไชยโยธา. นานาศาสนา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕.
- เดือน คำดี. ศาสนาศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๑.
- บุญมี แทนแก้ว (ผศ.). ปรัชญา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๑.
- บุญเย็น วอทอง. เทพเจ้า ความเชื่อเรื่องศาสนาพระเจ้าหลายองค์ในชมพูทวีปและอิทธิพลสืบเนื่องมายังดินแดนสุวรรณภูมิ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แม่คำผาง, ๒๕๕๐.
- ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา. ปรัชญาตะวันออก. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๖.
- ธนู แก้วโอภาส. ศาสนาโลก. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๒.
- ธรรมชีวะ (พระมหาสม สุมน, ดร.). ศึกษาเปรียบเทียบพระคัมภีร์ของมนุษยชาติในลัทธิฮินดูและในพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์นิลนารการพิมพ์, ๒๕๓๗.
- ธรรมปรีชา, (แก้ว) พระยา. ไตรภูมิโลกวิจิตรนิพนธ์ฉบับที่ ๒ (ไตรภูมิพระร่วง). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศาสนา, ๒๕๓๐.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). พระในบ้าน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๔๔

- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๘, ราชบัณฑิต). พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ “คำวัด”. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑.
- พระธรรมปิฎก (ประยูร ปยุตโต). คุณบิดามาร สตพรรณนามหาศาล. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๗.
- พระเทพดิลก (ระเบบ จิตญาโณ). วิญญาณของความเป็นแม่ ความกตัญญูทวดเวทีที่มีต่อแม่เป็นอุดมมงคล. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๕.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- _____ พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- _____ พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณวิทยาลัย, ๒๕๕๒.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). พุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.
- พระพรหมมิ่งคลจารย์ (หลวงพ่อบัญญานันท์ภิกขุ). รักลูกให้ลูกทาง. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา.
- พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๘). ภูมิวิลาสินี. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๕.
- พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ ๘). วิมุตติรัตนมาลี เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๕.
- พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ ๘). กรรมที่ปณี เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๕.
- พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ ๘). กรรมที่ปณี เล่ม ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๕.
- พระพุทฺธโฆสเถระ รจนา. พระสมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง. คัมภีร์วิสุทธิมรรค, ๒๕๔๘.
- พระมหาธีรพันธ์ วชิรญาโณ, ดร. ปรัชญาอินเดย์. กรุงเทพมหานคร : หจก.ประยูรสาส์นไทย, ๒๕๕๑.
- พระพุทฺธโฆษาจารย์. สมุโหมวินทนี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์หามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๖๓.
- พจนานุกรม. ฉบับประกอบการเรียน. ปทุมธานี : สกายบุ๊กส์, ๒๕๕๒.
- พิน ดอกบัว. ศาสนาเปรียบ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๔๘.

- มหาวิทยาลัย. อภิธานมัตตสังคหะและอภิธานมัตตวิภาวินีฎีกา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
วิทยาลัย, ๒๕๐๘.
- มูทราญาณ. กำเนิดทေး และวิธีบูชาเพื่อความสำเร็จ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ประกาย,
๒๕๕๑.
- วิทยา ศักยาภินันท์. ศาสนาอินดู. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์,
๒๕๔๘.
- ศรีศากยโสภ. กรรมฐานฐานและฌานสมบัติตามรอยพระพุทธองค์. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- ส. ชรรณภักดี. กำเนิดทေး ฉบับพิสดาร. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ลูก ส.ชรรณภักดี, ๒๕๔๘.
- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. ๔๕ พรรษา ของพระพุทธเจ้า.
มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ รมุมชโร). สากลศาสนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
วิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ รมุมชโร). มงคลชีวิต (ฉบับสมบูรณ์). กรุงเทพมหานคร:ธรรมสภา.
- สมัคร นูรวาศ. ปรัชญาพรหมณ์ในสมัยพุทธกาล. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แพรวพิทยา, ๒๕๑๖.
- สมัคร นูรวาศ. ปัญญา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๒.
- สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, ศาสนาเปรียบเทียบ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- _____. ประวัติศาสตร์ศาสนา. กรุงเทพมหานคร:รวมสาส์น, ๒๕๔๑.
- สุนทร ณ รังษี. ปรัชญาอินเดีย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พิพิธวิทยา , ๒๕๒๑.
- สุเมธ เมธาวิทยากุล. ศาสนาเปรียบเทียบ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไอ เอส พรินต์ติ้งเฮาส์,
๒๕๓๒.
- สุวรรณ เพชรนิล. ปรัชญาอินเดีย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๘.
- เสฐียร โกเศศ – นาคะประทีป. ไตรภูมิ. นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช,
๒๕๔๗).
- _____. เล่าเรื่องในไตรภูมิ. นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย สุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๗.
- เสฐียร พันธรังสี. ศาสนาเปรียบเทียบ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๖.
- โอรอโยชยา. พระพรหม มหาทေးผู้สร้างโลก. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ยอดมาลา.
- อ.อิทธิเวท. ๘ มหาทေး. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อนิเมทกรุป, ๒๕๕๐.
- อดิศักดิ์ ทองบุญ. ปรัชญาอินเดีย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์ พรินต์ติ้ง, ๒๕๓๒.
- อดิศักดิ์ ทองบุญ. ปรัชญาอินเดีย. กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๖

๒. เว็บไซต์

http://www.praruttanatri.com/meditation_club/samadhi/samp7.htm

http://www.praruttanatri.com/meditation_club/samadhi/samp6.htm

(คู่มือปฏิบัติพระกรรมฐาน หลวงพ่อพระราชพรหมยาน วัดท่าซุง จ.อุทัยธานี)

<http://img152.imageshack.us/img152/8812/21554631gf3.jpg>

<http://www.oknation.net/blog/boy-girl/2009/05/21/entry-4>

<http://www.buddhism-online.org/ContentSect07A.htm>

๓) วิทยานิพนธ์

พนมเทียน บุญส่งเสริมสุข. “ความคิดเกี่ยวกับเทพเจ้าในพรหมสูตร”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหา
บัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

พระครูวินัยธรสุเทพ อภิถนโน (ทับทิมเทศ). “การเชิงวิเคราะห์เรื่องเทวดาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”.
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระมหาสมจินต์ สมมุขปลโย (วันจันทร์). “นรกและสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”.
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๓๓.

พรพรม ชลารัตน์. “อภิปรัชญาในความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ในนครศรีธรรมราช”.
ปริญญานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,
๒๕๔๔.

พระมหาประวิตร ปริบูรณ์ (นามเสนา). “มโนทัศน์เกี่ยวกับภพและภูมิในพระพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์
ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระมหาพิเชษฐ ธีรวุโส (ดอกรัก). “ทัศนะเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทและปัญหาเรื่อง
กรรมในสังคมชาวพุทธไทยปัจจุบัน”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิต
วิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

พระมหาสมศักดิ์ สุวรรณรัตน์ (สุวรรณรัตน์). “ความคิดเรื่องเทวดาในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท”.
วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๔๒.

อูคร รัตนภักดิ์. แนวความคิดเรื่อง โลกในปรัชญาอินเดียสายอัสติกะ. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร
มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒.

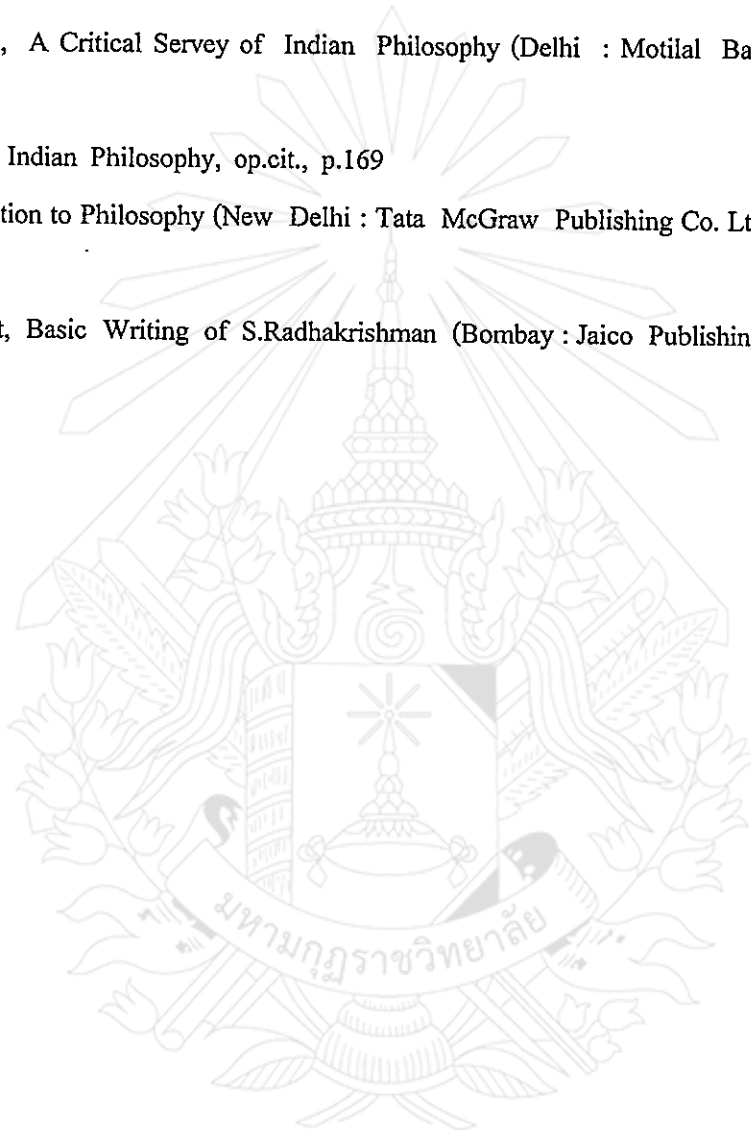
๒. ภาษาอังกฤษ

Chandradhar Sharma, A Critical Servey of Indian Philosophy (Delhi : Motilal Banarsidass,
1976), p.19.

Ruth, Introduction to Indian Philosophy, op.cit., p.169

Ruth Reyna, Introduction to Philosophy (New Delhi : Tata McGraw Publishing Co. Ltd., 1971),
pp. 51-55

Robert A. Mcdermett, Basic Writing of S.Radhakrishman (Bombay : Jaico Publishing, 1975),
p.19.

ภาคผนวก

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

อารมณักรรฐาน ๔๐

<p>กสิณ ๑๐</p>	<p>ปฐวีกสิณ อาโปกสิณ วาโยกสิณ เตโชกสิณ นีลกสิณ ปีตกสิณ โลหิตกสิณ โอทาทกสิณ อาโลกสิณ อากาศกสิณ</p>	<p>กำหนดเพ่งดิน เป็นอารมณั กำหนดเพ่งน้ำ เป็นอารมณั กำหนดเพ่งลม เป็นอารมณั กำหนดเพ่งไฟ เป็นอารมณั กำหนดเพ่งสีเขียว เป็นอารมณั กำหนดเพ่งสีเหลือง เป็นอารมณั กำหนดเพ่งสีแดง เป็นอารมณั กำหนดเพ่งสีขาว เป็นอารมณั กำหนดเพ่งแสงสว่าง เป็นอารมณั กำหนดเพ่งอากาศ เป็นอารมณั</p>
<p>อสุภกรรฐาน ๑๐</p>	<p>อุทฐมาตกอสุภ วินีตกอสุภ วิปุกกอสุภ วิจิตกอสุภ วิกขาติตกอสุภ วิกขิตตกอสุภ หตวิกขิตตกอสุภ โลหิตกอสุภ ปุกกอสุภ อัญญิกกอสุภ</p>	<p>กำหนดเพ่ง ศพที่บวมลม อืด เป็นอารมณั กำหนดเพ่ง ศพที่มีสภาพเขียวข้ำ เป็นอารมณั กำหนดเพ่ง ศพที่มีน้ำเหลืองไหล เป็นอารมณั กำหนดเพ่ง ศพที่ร่างกายเป็นอารมณั กำหนดเพ่ง ศพที่สัตว์กัดกิน เป็นอารมณั กำหนดเพ่ง ศพที่ร่างกายกระจัดกระจาย เป็นอารมณั กำหนดเพ่ง ศพที่ร่างกายถูกสับฟัน เป็นอารมณั กำหนดเพ่ง ศพที่มีเลือดไหล เป็นอารมณั กำหนดเพ่ง ศพที่หนอนกิน เป็นอารมณั กำหนดเพ่ง ศพที่เหลือแต่กระดูก เป็นอารมณั</p>
<p>อนุสสติ ๑๐</p>	<p>พุทธานุสสติ ธัมมานุสสติ สังฆานุสสติ สีลानุสสติ จาคานุสสติ เทวดานุสสติ</p>	<p>ระลึกถึงคุณพระพุทธเจ้า เป็นอารมณั ระลึกถึงคุณพระธรรม เป็นอารมณั ระลึกถึงคุณพระอริยะสงฆ์ เป็นอารมณั ระลึกถึงคุณของศีล เป็นอารมณั ระลึกถึงคุณของการบริจาคทาน ระลึกถึงทานที่ตน บริจาคแล้วด้วยดี เป็นอารมณั ระลึกถึงเทวดา ระลึกถึงคุณธรรมที่ทำให้เป็นเทวดา เป็นอารมณั</p>

	มรณานุสสติ - กายคตานุสสติ อานาปานุสสติ อุปสมานุสสติ	ระลึกถึงความตายอันจะต้องมีมาถึงตนเป็นธรรมดา เป็นอารมณ์ ระลึกถึงความเป็นไปในกาย ทำให้เกิดความรู้เท่าทัน เป็นอารมณ์ ระลึกถึงลมหายใจเข้าออก สติกำหนดรู้ลมหายใจ เป็นอารมณ์ ระลึกถึงคุณพระนิพพาน เป็นอารมณ์
พรหมวิหาร ๔	เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา	ความรักอันเนื่องด้วยความปรารถนาดี ไม่มีอารมณ์เนื่องด้วยกิเลสที่นับเนื่องในกามารมณ์ร่วมในความรู้ สึก ความสงสารปรานี มีความประสงค์จะสงเคราะห์ให้พ้นทุกข์ ความมีจิตชื่นบาน พลอยยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี คือไม่มีจิตริษยาเจือปน มีอารมณ์เป็นกลางวางเฉย ไม่เอียงซ้ายเอียงขวา คือทรงความเป็นธรรม
อรุป ๔	อากาสนัญญาขณนะ วิญญาณัญญาขณนะ อากิญจัญญาขณนะ เนวสัณญานาสัณญาขณนะ	เพ่งว่าอากาศ กำหนดอากาศ เป็นอารมณ์ กำหนดหมายเอาวิญญาณ เป็นอารมณ์ กำหนดว่าไม่มีอะไรเลย เป็นอารมณ์ กำหนดหมายเอาการไม่มีวิญญาณ คือ ไม่รับรู้ รับทราบอะไรเลยเป็นสำคัญ เป็นอารมณ์
อาหารปฏิภูล ๑		กำหนดหมายความเป็นปฏิภูลในอาหาร ความสำคัญหมายในอาหารว่าเป็นของปฏิภูล พิจารณาให้เห็นว่าเป็นของน่าเกลียดโดยอาการต่าง ๆ
จตุธาตววิภูฐาน ๑		การกำหนดธาตุ ๔ คือพิจารณาร่างกายนี้ แยกแยะออกไปมองเห็นแต่ส่วนประกอบต่าง ๆ ที่จัดเข้าในธาตุ ๔ คือ ปฐวี อาโป เตโช วาโย ทำให้รู้ภาวะความเป็นจริงของร่างกายว่าเป็นแต่เพียงธาตุ ๔ ประชุมกันเข้าเท่านั้น ไม่เป็นตัวเป็นบุคคลที่แท้จริง

จริต ๖

จริต แปลว่า จิตที่องเที้ยว หรือพื้นเพแห่งจิตของคนทั้งหลายที่หนักไปอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง สถานที่จิตที่องเที้ยวหรืออารมณ์เป็นที่ชอบที่องเที้ยวของจิตนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงประมวลไว้เป็น ๖ ประการด้วยกัน ดังนี้

๑. รากจริต	จิตที่องเที้ยวไปในอารมณ์ที่รักสวรั้งาม มีอารมณ์หนักไปในกามคุณ ๕ คือพอใจในรูปสวสย เสียงเพราะ กลิ่นหอม รสอร่อย สัมผัสนิ่มนวล รวมความว่าอารมณ์หนักไปในราคะคือความกำหนัดยินดีนี้บุคคลผู้เป็นเจ้าของรากจริตมีอารมณ์หนักไปในทางรักสวรั้งาม ชอบการมีระเบียบ สะอาด ประณีต มีกิริยาท่าทางละมุนละไม นิ่มนวล เครื่องของใช้สะอาดเรียบร้อย บ้านเรือนจัดไว้อย่างมีระเบียบ พุดจาอ่อนหวาน เกลียคความเลอะเทอะสกปรก การแต่งกายก็ประณีต ไม่มีของใหม่ก็ไม่เป็นไร แม้จะเก่าก็ต้องสะอาดเรียบร้อย รากจริตมีอารมณ์รักสวรั้งามเป็นสำคัญ อย่างตีความหมายว่ารากจริตมีจิตมักมากในกามารมณ์ ถ้าเข้าใจอย่างนั้นพลาดถนัด
๒. โทสจริต	มีอารมณ์มักโกรธเป็นเจ้าของเรือน เป็นคนขี้โมโห อะไรนิดก็โกรธ อะไรหน่อยก็โมโห เป็นคนบูชาความโกรธว่าเป็นของวิเศษ วันหนึ่งๆ ถ้าไม่ได้โกรธเคืองโมโหโทโสใครเสียบ้างแล้ว วันนั้นจะหาความสบายใจได้ยาก คนที่มีจริตหนักไปในโทสจริตนี้ แก่เร็ว พุดเสียงดัง เดินแรง ทำงานหยาบ ไม่ใคร่ละเอียดถี่ถ้วน แต่งตัวไม่พิถีพิถัน เป็นคนใจเร็ว
๓. โมหจริต	มีอารมณ์จิตลุ่มหลงในทรัพย์สมบัติ ชอบสะสมมากกว่าการจ่ายออก ไม่ว่าจะอะไรเก็บคะ ผ้าขาดกระดากเก่า ข้าวของตั้งแต่ครั้งใดก็ตาม มีค่าควรเก็บหรือไม่ก็ตามเก็บคะไม่เลือก มีนิสัยเห็นแก่ตัว อยากได้ของของคนอื่น แต่ของตนไม่ยอมให้ใคร ชอบเอารัดเอาเปรียบชาวบ้าน ไม่ชอบบริจาทนาการกุศล รวมความว่าเป็นคนชอบได้ไม่ชอบให้
๔. วิตกจริต	มีอารมณ์ชอบคิด ตัดสินใจไม่เด็ดขาด มีเรื่องที่จะต้องพิจารณาค้นหาหน้อยก็ต้องคิดตรองอยู่อย่างนั้น ไม่กล้าตัดสินใจ คนประเภทนี้เป็นโรคประสาทมาก มีหน้าตาไม่ใคร่สดชื่น ร่างกายแก่เกินวัย หาความสุขสบายใจได้ยาก
๕. สัทธาจริต	มีจิตโน้มไปในความเชื่อเป็นอารมณ์ประจำใจ เชื่อโดยไร้เหตุไร้ผล พวกที่ถูกหลอกลวงก็คนประเภทนี้ มีใครแนะนำอะไรตัดสินใจเชื่อโดยไม่ได้พิจารณา
๖. พุทธจริต	เป็นคนเข้าปัญญาเข้าความคิด มีความฉลาดเฉลียว มีปฏิภาณ ไหวพริบดี การคิดอ่านหรือการทรงจำก็ดีทุกอย่าง

กรรมฐานที่เหมาะสมแก่จริต

<p>๑. ราคะจริต</p>	<p>ราคะจริตนี้ ท่านจัดกรรมฐานที่เหมาะสมไว้ ๑๑ อย่างคือ อสุภกรรมฐาน ๑๐ กับ กายคตานุสสติกรรมฐาน ๑ รวมเป็น ๑๑ อย่าง ในเมื่ออารมณ์รักสวรั้งามปรากฏขึ้นแก่อารมณ์จิต จงนำกรรมฐานนี้มาพิจารณา โดยนำมาพิจารณาอย่างใดอย่างหนึ่งจากกรรมฐาน ๑๑ อย่างนี้ ตามแต่ท่านจะชอบใจ จิตใจท่านก็จะคลายความกำหนัดยินดีในกามารมณ์ลงได้อย่างไม่ลำบากยากเย็นเลย ถ้าจิตชองอยู่ในกามารมณ์เป็นปกติ ก็เอากรรมฐานนี้พิจารณาเป็นปกติ จนกว่าอารมณ์จะสงบจากกามารมณ์</p> <p>เห็นคนและสัตว์และสรรพวัตถุทั้งหลายที่เขานิยมชมชอบว่าสวยสดงดงาม กลายเป็นของน่าเกลียดโสโครก โดยกฎธรรมดานั้นเห็นว่าจิตใจไม่มัวสมสังคัมกับความงามแล้ว ก็พิจารณาวิปัสณาญาณ โดยยกเอาขั้น ๕ เป็นอารมณ์ ว่าไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา เราไม่มีในขั้น ๕ ขั้น ๕ ไม่มีในเรา โดยเอาอสุภกรรมฐาน หรือกายคตานุสสติกรรมฐานเป็นหลักชัย ทำอย่างนี้ไม่นานเท่าใด ก็จะเข้าถึงมรรคผลนิพพาน</p>
<p>๒. โทสะจริต</p>	<p>คนมักโกรธหรือขณะนั้นเกิดมีอารมณ์โกรธพยาบาทเกิดขึ้น ขวางอารมณ์ไม่สะดวกแก่การเจริญญาณ ท่านให้เอากรรมฐาน ๘ อย่าง คือ พรหมวิหาร ๔ และ วัณณกสิณ ๔ วัณณกสิณ ๔ ได้แก่ นิลกสิณ เพ่งสีเขียว โลหิตกสิณ เพ่งสีแดง ปิตกสิณ เพ่งสีเหลืองโอทาทกสิณ เพ่งสีขาว กรรมฐานทั้งแปดอย่างนี้ เป็นกรรมฐานระงับดับโทสะท่านจะเลือกอย่างใดอย่างหนึ่งที่เหมาะสมแก่ท่าน คือตามแต่ท่านจะพอใจ เอามาเพ่งและใคร่ครวญพิจารณา อารมณ์โทสะก็จะค่อยๆ คลายตัวระงับไป</p>
<p>๓. โมหะจริต</p>	<p>อารมณ์ที่ตกอยู่ในอำนาจของความหลงและครุ่นคิดตัดสินใจอะไรไม่เด็ดขาด ท่านให้เจริญ อานาปานานุสสติกรรมฐาน อย่างเดียว อารมณ์ความลุ่มหลง และความ คิดฟุ้งซ่านจะสงบระงับไป</p>
<p>๔. วิตถะจริต</p>	<p>เช่นเดียวกับ โมหะจริต</p>
<p>๕. สัทธาจริต</p>	<p>ท่านที่เกิดสัทธาความเชื่อ เชื่อโดยปกติหรืออารมณ์แห่งความเชื่อเริ่มเข้าสิงใจก็ตาม ท่านให้เจริญกรรมฐาน ๖ อย่างคือ อนุสสติ ๖ ประการ ดังต่อไปนี้ ๑. พุทธา ๒. ธัมมานุสสติกรรมฐาน ๓. สังฆานุสสติกรรมฐาน ๔. สีลานุสสติกรรมฐาน ๕. จาคานุสสติกรรมฐาน ๖. เทวตานุสสติกรรมฐาน อนุสสติ</p>

	ทั้ง ๖ อย่างนี้ จะทำให้จิตใจของท่านที่ดำรงศรัทธาผ่องใส
๖. พุทธจริต	คนเฉลียวฉลาดรู้เท่าทันเหตุการณ์ และมีปฏิภาณไหวพริบดี ท่านให้เจริญกรรมฐาน ๔ อย่าง ดังต่อไปนี้ ๑. มรณานุสสติกรรมฐาน ๒. อุปสมานุสสติกรรมฐาน ๓. อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๔. จตุธาตุววัฏฐาน รวม ๔ อย่างด้วยกัน

ภาพภูมิ ๓๑

อรุปรภูมิ ๔ ชั้น	เนวส์ัญญานาส์ญายตนภูมิ			
	อาภิญญัจญายตนภูมิ			
	วิญญาณัญญายตนภูมิ			
	อากาसानัญญายตนภูมิ			
รูปภูมิ ๑๖ ชั้น	จตุตถฌานภูมิ ๗ ชั้น	สุทธาวาสภูมิ ๕	อกนิฏฐาภูมิ	
			สุทส์สีภูมิ	
			สุทส์สาภูมิ	
			อตัปปาภูมิ	
			อวิหาภูมิ	
	เวหัพผลาภูมิ			
	อัสัญญัตตภูมิ			
	ตติยฌานภูมิ ๓ ชั้น	สุภกัณหา		อัปป์มาณาสุภา
				ปริตตสุภา
				อาภัสสรา
	ทุติยฌานภูมิ ๓ ชั้น	อัปป์มาณาภา		ปริตตาภา
				มหาพรหมาภูมิ
				พรหมปุโรหิตาภูมิ
	ปฐมฌานภูมิ ๓ ชั้น	พรหมปาริสังฆาภูมิ		ปรนิมมิตวสวัตตี
				นิมมานรตี
				ดุสิต
กามภูมิ ๑๑ ภูมิ	กามสุคติภูมิ ๗ ชั้น	สววรรค์ ๖ ชั้น	ยามา	
			ดาวดึงส์	
			จาตุรุมมาหาราชิกา	
			มनुชยภูมิ	
			สัตว์เดรัจฉาน	
			อสุรกาย	
	อบายภูมิ ๔ ชั้น			เปรต
				นรกภูมิ

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ-สกุล : พระทวี กิตติโสภโณ (บุตร โคตร)
- วัน เดือน ปีเกิด : ๓๑ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๒๗
- ชาติภูมิ : ๗๕ หมู่ ๑ ตำบลหนองลาด อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร
- อุปสมบท : ๑๗ มิถุนายน ๒๕๔๘ ณ วัดป่าเมตตาธรรม บ้านหนองอึ่ง ตำบลเชียงใหม่ อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดร้อยเอ็ด
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดอโศกนาราม บ้านโสกเชือก ตำบลโพธิ์สัย อำเภอศรีสมเด็จ จังหวัดร้อยเอ็ด

การศึกษา

- พ.ศ. ๒๕๔๐ : สำเร็จการศึกษาชั้นประถมศึกษา
โรงเรียนบ้านนา (คุรุราษฎร์วิทยายน) จังหวัดสกลนคร
- พ.ศ. ๒๕๔๔ : สำเร็จการศึกษาดอนต้น ศูนย์บริการศึกษานอกโรงเรียน
อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดร้อยเอ็ด
- พ.ศ. ๒๕๔๕ : สำเร็จการศึกษาดอนปลาย ศูนย์บริการศึกษานอกโรงเรียน
อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดร้อยเอ็ด
- พ.ศ. ๒๕๔๖ : สอบได้นักธรรมชั้นเอก สอบได้เปรียญธรรมประโยค ๑ – ๒
- พ.ศ. ๒๕๔๘ : สำเร็จประกาศนียบัตรวิชาชีพครู (ป.วค.)
- พ.ศ. ๒๕๕๐ : สำเร็จปริญญารัฐศาสตรบัณฑิต (ร.บ.)
เอกความสัมพันธ์ระหว่างประเทศและการเมืองเปรียบเทียบ
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช
- พ.ศ. ๒๕๕๑ : สำเร็จปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) เอกศาสนา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ตำแหน่ง/สถานที่การทำงาน

- พ.ศ. ๒๕๔๘ : เป็นพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษา
: เป็นเลขานุการเจ้าตำบลสะอาด อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดร้อยเอ็ด
- พ.ศ. ๒๕๔๘ : เป็นพระวิทยากรประจำศูนย์ปฏิบัติธรรม แห่งที่ ๔
จังหวัดร้อยเอ็ด วัดอโศกนาราม
: ครูสอนนักธรรม/ธรรมศึกษาประจำวัดอโศกนาราม